

hp 3 y

तैत्तिरीय-संहिता

(कृष्णयजुर्वेदीय)

(मूलमात्र)

तैत्तिरीय-संहिता

प्रकाशक

चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान

(भारतीय संस्कृति एवं साहित्य के प्रकाशक तथा वितरक)

38 यू. ए. जवाहर नगर, बंगलो रोड

पो. बा. नं. 2113, दिल्ली - 110007

दूरभाष : (011) 23856391, 41530902

सर्वाधिकार सुरक्षित

पुनर्मुद्रित संस्करण 2013

पृष्ठ : 4+398

मूल्य : ₹ 325.00

अन्य प्राप्तिस्थान :

चौखम्बा विद्याभवन

चौक (बैंक ऑफ बड़ौदा भवन के पीछे)

पो. बा. नं. 1069

वाराणसी - 221001

चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन

के. 37/117 गोपाल मन्दिर लेन

पो. बा. नं. 1129

वाराणसी - 221001

चौखम्बा पब्लिशिंग हाउस

4697/2, भू-तल (ग्राउण्ड फ्लोर)

गली नं. 21-ए, अंसारी रोड

दरियागंज, नई दिल्ली - 110002

ISBN : 978-81-7084-543-X

मुद्रक :

ए. के. लिथोग्राफर्स, दिल्ली

कृष्णयजुर्वेदीय तैत्तिरीय-संहिता विषय-सूची

प्रथम काण्डम्	पृष्ठ
प्रथमः प्रपाठकः (दर्शपूर्णमासौ)	1-6
द्वितीयः प्रपाठकः (अग्निष्टोमे क्रयः)	6-12
तृतीयः प्रपाठकः (अग्निष्टोमे पशुः)	12-18
चतुर्थः प्रपाठकः (सुत्यादिने कर्तव्या ग्रहाः)	18-27
पञ्चमः प्रपाठकः (पुनराधानम्)	27-35
षष्ठः प्रपाठकः (याजमानकाण्डम्)	35-42
सप्तमः प्रपाठकः (यजमानब्राह्मणम्)	42-50
अष्टमः प्रपाठकः (राजसूयः)	50-58
द्वितीय काण्डम्	
प्रथमः प्रपाठकः (पशुविधानम्)	59-67
द्वितीयः प्रपाठकः (इष्टिविधानम्)	67-76
तृतीयः प्रपाठकः (इष्टिविधानम्)	77-84
चतुर्थः प्रपाठकः (इष्टिविधानम्)	85-91
पञ्चमः प्रपाठकः (इष्टिविधानम्)	91-100
षष्ठः प्रपाठकः (अवशिष्टकर्माभिधानम्)	100-109
तृतीय काण्डम्	
प्रथमः प्रपाठकः (न्यूनकर्माभिधानम्)	110-117
द्वितीयः प्रपाठकः (पवमानग्रहादीनां व्याख्यानम्)	117-124
तृतीयः प्रपाठकः (वैकृतविधीनामभिधानम्)	124-130
चतुर्थः प्रपाठकः (इष्टिहोमाभिधानम्)	130-137
पञ्चमः प्रपाठकः (इष्टिशेषाभिधानम्)	137-142

चतुर्थ काण्डम्

प्रथमः प्रपाठकः (अग्निचित्यङ्गमन्त्रपाठाभिधानम्)	143-152
द्वितीयः प्रपाठकः (देवयजनग्रहाभिधानम्)	152-162
तृतीयः प्रपाठकः (चितिवर्णनम्)	162-169
चतुर्थः प्रपाठकः (पञ्चमचितिशेषनिरूपणम्)	170-176
पञ्चमः प्रपाठकः (होमविधिनिरूपणम्)	176-181
षष्ठः प्रपाठकः (परिषेचनसंस्काराभिधानम्)	181-191
सप्तमः प्रपाठकः (वसोर्धारादिशिष्टसंस्काराभिधानम्)	191-197

पञ्चमं काण्डम्

प्रथमः प्रपाठकः (उख्याग्निकथनम्)	198-205
द्वितीयः प्रपाठकः (चित्युपक्रमाभिधानम्)	205-213
तृतीयः प्रपाठकः (चितीनां निरूपणम्)	213-219
चतुर्थः प्रपाठकः (इष्टकात्रयाभिधानम्)	219-226
पञ्चमः प्रपाठकः (वायव्यपशवाद्यानां निरूपणम्)	226-233
षष्ठः प्रपाठकः (उपानुवाक्याभिधानम्)	234-241
सप्तमः प्रपाठकः (उपानुवाक्याविशिष्टकर्मनिरूपणम्)	241-249

षष्ठं काण्डम्

प्रथमः प्रपाठकः (सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम्)	250-258
द्वितीयः प्रपाठकः (सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम्)	258-265
तृतीयः प्रपाठकः (सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम्)	266-273
चतुर्थः प्रपाठकः (सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम्)	273-279
पञ्चमः प्रपाठकः (सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम्)	279-284
षष्ठः प्रपाठकः (सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम्)	284-290

सप्तमं काण्डम्

प्रथमः प्रपाठकः (अश्वमेधगतमन्त्राणामभिधानम्)	291-298
द्वितीयः प्रपाठकः (पङ्गात्राद्यानां निरूपणम्)	298-305
तृतीयः प्रपाठकः (सत्रजातनिरूपणम्)	305-312
चतुर्थः प्रपाठकः (सत्रकर्मनिरूपणम्)	312-320
पञ्चमः प्रपाठकः (सत्रविशेषाभिधानम्)	321-328

कृष्ण-यजुर्वेदीया

तैत्तिरीय-संहिता

प्रथमं काण्डम् ।

दर्शपूर्णमासौ ।

[अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥]

वस्तावाकरणम् ॥ ४ द्विपदा विराद् गायत्री, १ मध्येऽयोतिस्त्रिष्टुप्, २-७ एकपदा त्रिष्टुप् । प्रजापतिक्रिपिः ।

इषे त्वो^१—जे त्वा^१ वायवेः स्थोपायवेः स्थै देवो वः सविता प्रार्पयन् श्रेष्ठतमाय कर्मणो
आ प्यायध्वमग्निषा देवभागमूर्जेस्वतीः पर्यस्वतीः प्रजावतीरनग्नीवा अयस्मा मा वः स्तेन ईशत
माऽघशंसो रुद्रस्य हेतिः परि वो वृणक्तु ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ स्यात बह्वी^१—यजमानस्य
पशून् पाहि^१ ॥ (इषे, त्रिचत्वारिंशत्) ॥ १ ॥

वहिराकरणम् ॥ ३ त्रिष्टुप्, ८ एकपदा त्रिष्टुप्, १८ एकपदा गायत्री । प्रजापतिक्रिपिः ।

यज्ञस्य घोषदेसिं प्रत्युष्टरक्षः प्रत्युष्टा अरातर्यः प्रेयमगाद्विपणा बहिरच्छ मनुना कृता
स्वधया वितेष्टा त आ बहन्ति कवयः पुरस्ताद् देवेभ्यो जुष्टमिह बहिरासदे^१ देवानां परिपूतमसि
वर्षवृद्धमसि^१ देवबर्हिर्मा त्वान्वह मा तिर्यक् पर्य ते राध्यासर्मा—च्छेत्ता ते मा रिपं^१ देवबर्हिः
शतवल्शं वि रोह सहस्रवल्शा (१) वि वयः रुहेर्म पृथिव्याः सम्पृचः पाहि^१ सुसम्भृतां त्वा
संभराम्ये^१—दित्यै रास्तांसी^१—न्द्राण्यै सज्जनं^{१३} पुषा तै ग्रन्थिं ग्रन्थानुं स ते मा ऽऽस्था-
दि^{१४}—न्द्रस्य त्वा बाहुभ्यामुद्यच्छे^{१५} बृहस्पतेर्मूर्ध्ना हेराम्भु^{१६}—वन्तरिक्षमन्विहि^{१७} देवं गुममसि^{१८} ॥
(सहस्रवल्शा, अष्टात्रिंशच्च) ॥ २ ॥

रात्रिदोहः ॥ ८ गायत्री । प्रजापतिक्रिपिः ।

शुन्धध्वं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायै^१ मातरिश्चनो घर्मोऽग्निं यौरसि पृथिव्यांसं विश्वघाया
असि परमेण धाम्ना दक्षेहस्व मा ह्यो^१—वर्धनां पवित्रमसि शतधारे वर्धनां पवित्रमसि महसंधारे^२
हुतः स्तोको हुतो द्रुप्तोऽग्रये बृहते नाकाय स्वाहा धावापृथिव्याभ्यां^३ सा विश्वायुः सा विश्व-

व्यर्चाः सा विश्वकर्मा^१ सं पृथ्व्यध्वमृतावरीरूपिणीमधुमत्तमा मन्द्रा धनस्य सातये^२ सोमेन
(१) त्वा ऽऽ तनन्मीन्द्राय दधि^३ विष्णो हव्यशरक्षस्वे ॥ (सोमेनाद्यौ च) ॥ ३ ॥

बोहिनिर्वापः ॥ प्रजापतिक्रियः ।

कर्मणे वां देवेभ्यः शक्यं^४ वेपाय त्वां प्रत्युष्ट^५ रक्षः प्रत्युष्टा अरातयो^६ धूरांसि धूर्वे
धूर्वेन्तं धूर्वं तं योऽस्मान् धूर्वेति तं धूर्वं यं वयं धूर्वामि^७—स्त्वं देवानामसि सस्नितमं पाप्रितमं जुष्ट-
तमं वह्नितमं देवहूतममहुतमसि हविर्धानि^८ दृष्ट्वस्व मा ह्वा^९—मित्रस्य त्वा चक्षुषा प्रेक्षे मा
भेर्मा सं विक्था मा त्वा (१) हिंसिषे^{१०}—मुरु वार्ताय देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां
पुष्णो हस्ताभ्यामग्रये जुष्टं निर्वपाम्य^{११}—ग्रीपोमाम्यां—मिदं देवानां^{१२}—मिदं भुं नः संह स्फात्यै
त्वा नाऽरातयै^{१३} सुवर्गमि वि ख्येयं^{१४} वैश्वानरं ज्योति^{१५}—दृष्ट्वन्तां दुर्या द्यावापृथिव्यो^{१६}—रुधेन्त-
रिक्षमन्विष्व^{१७}—दित्यास्त्वोपस्थे सादयाम्य^{१८}—मे हव्यशरक्षस्वे ॥ (त्वा पदचेत्वारिरश्मय) ॥ ४ ॥

बोह्यवघातः ॥ १ गायत्री; ६, १४ एकपदा गायत्री । प्रजापतिक्रियः ।

देवो वः सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसो^१ सूर्यस्य रश्मिभि^२—रापो देवीरग्रेषुवो अग्रेषुवोऽग्र
इमं यज्ञं नयताग्रे यज्ञपतिं धत्त युष्मानिन्द्रोऽवृणीत वृत्रतृये युयमिन्द्रमवृणीष्वं वृत्रतृये प्रोक्षिताः
स्थो^३—ऽग्रये वो जुष्टं प्रोक्षाभ्यग्रीपोमाम्यां^४ शुन्धेभ्यं दैव्याय कर्मणे देवयज्यायो अवधूत^५
रक्षोऽवधूत^६ अरातयो^७—ऽदित्यास्त्ववासि प्रति त्वा (१) पृथिवी वेत्तुं^८—धिपथेणमसि वानस्पत्यं प्रति
त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्तुं^९—मेस्तनूरसि वाचो विसर्जनं देववीतये त्वा गृह्णाम्य^{१०}—द्विरसि वानस्पत्यः स इदं
देवेभ्यो हव्य^{११} सुशमि भामिष्वे^{१२}—पमा वदोर्जिमा वद द्युमद्वदत वयं सङ्घातं जेष्मं वर्ष-
वृद्धमसि^{१३} प्रति त्वा वर्षवृद्धं वेत्तुं परापृतशरक्षः परापृता अरातयो^{१४} रक्षसां भागो (२) ऽसि^{१५}
वायुवो वि विनक्तुं देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु ॥ (त्वा, भाग, पृक्तादश च) ॥ ५ ॥

बोह्येपणम् ॥ १० एकपदा त्रिष्टुप् । प्रजापतिक्रियः ।

अवधूत^१ रक्षोऽवधूत^२ अरातयो^३—ऽदित्यास्त्वगसि प्रति त्वा पृथिवी वेत्तुं दिवः स्कम्भनिरसि
प्रति त्वाऽदित्यास्त्वग्वेत्तुं धिपणां ऽसि पर्वत्या प्रति त्वा दिवः स्कम्भनिर्वेत्तुं धिपणां ऽसि पार्वतेयी
प्रति त्वा पर्वतिर्वेत्तुं देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पुष्णो हस्ताभ्यामधि वपामि धान्य-
मसि धिनुहि देवान् प्राणाय त्वा (१) ऽपानाय त्वा व्यानाय त्वा दीर्घामनु प्रसितिमायुषे
धा^४ देवो वः सविता हिरण्यपाणिः प्रति गृह्णातु ॥ (प्राणाय त्वा, पञ्चदश च) ॥ ६ ॥

कपालोपघानम् ॥ १२ अनुष्टुप् । प्रजापतिक्रियः ।

धृष्टिरसि ब्रह्म युच्छा^१—पात्रेऽग्निपामादं जहि^२ निष्क्रव्यादं श्लेषो^३—ऽऽ देवयजं बह्वं निर्देग्प^४
रक्षो निर्देग्धा अरातयो^५ ध्रुवमसि पृथिवी दृष्ट्वाऽऽयुर्दृष्ट्वह प्रजां दृष्ट्वह सजातानस्मै यजमानाय

पर्युहं धर्मस्यन्तरिक्षं दृष्ट्वा प्राणं दृष्ट्वापानं दृष्ट्वा सजातानस्मै यजमानाय पर्युहं धर्ममसि
दिवं दृष्ट्वा चक्षुः (१) दृष्ट्वा श्रोत्रं दृष्ट्वा सजातानस्मै यजमानाय पर्युहं धर्ममसि दिशो दृष्ट्वा
योनिं दृष्ट्वा प्रजां दृष्ट्वा सजातानस्मै यजमानाय पर्युहं चित्तं स्थ प्रजामस्मै रयिमस्मै संजाता-
नस्मै यजमानाय पर्युहं भृगूणामङ्गिरसां तपसा तप्यन्तु^१

यानि धर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति वेधसः ।

पूष्णस्तान्यपि ब्रत इन्द्रवायु वि भुञ्जताम् ॥ (चक्षुरष्टाक्षरिः २५ च) ॥ ७ ॥

पुरोवासाभरणम् ॥ २ उपरिष्ठाद्बृहती; ३-४, ११ एकपदा गायत्री । प्रजापतिकर्षिः ।

सं वषामि' समापो अङ्गिरगमत समोषधयो रसेन सश्रेवतीर्जगतीभिर्मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्य-
ध्वमे' ज्ञयः परि प्रजाताः स्थ समाङ्गिः पृच्यन्तु^३ जनयत्यै त्वा सं यौर्म्य' अये वाते' उमीषो-
माभ्या^६ मुखस्य शिरोऽसि' धर्मोऽसि विश्वार्यु' रुह प्रयस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतो' त्वचं
गृह्णीष्वान्' न्तरितेश्वरसोऽन्तरिता अरातयो' देवस्त्वा सविता (१) अययतु वर्षिष्ठे अधि नाके^{१२}
असिस्ते' तनुवं माऽति घागमे' हव्य' रक्षस्वै' सं ब्रह्मणा पृच्यस्वै' कुताय स्वाहा^{१३} द्विताय
स्वाहा^{१६} त्रिताय स्वाहा^{१७} ॥ (सविता, द्वाविंशतिश्च) ॥ ८ ॥

वेदिकरणम् ॥ २० द्विपदा गायत्री; २४ एकपदा त्रिष्टुप्, २५ त्रिपदा त्रिष्टुप् । प्रजापतिकर्षिः ।

आ ददे' इन्द्रस्य बाहुरसि दक्षिणः सहस्रमृष्टिः शततेजा वायुरसि तिग्मतेजाः पृथिवि देवयज्ञ-
न्योषण्यास्ते मूलं मा हिंसिष्वै' मपहतोऽरुहः पृथिव्यै' व्रजं गच्छ गोस्थानं' वर्षतु ते द्यौ' ध-
धान देव सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगै-
पहतोऽरुहः पृथिव्यै देवयजन्यै' व्रजं (१) गच्छ गोस्थानं' वर्षतु ते द्यौ' धधान देव
सवितः परमस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा मौगै' पहतो-
ऽरुहः पृथिव्या अदेवयजो' व्रजं गच्छ गोस्थानं^{१३} वर्षतु ते द्यौ' धधान देव सवितः पर-
मस्यां परावति शतेन पाशैर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मस्तमतो मा (२) मौगै' ररुस्ते दिवं
मा स्कान्' वसवस्त्वा परि गृह्णन्तु गायत्रेण छन्दसां रुद्रास्त्वा परि गृह्णन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसां-
ऽऽद्विस्त्यास्त्वा परि गृह्णन्तु जागतेन छन्दसां देवस्य सवितुः सुवे कर्मे . कृण्वन्ति वेधसं^{१०}
ऋतमस्यै' तसदनमस्यै' तश्रीरसि^{३३} धा असि स्वधा अस्युर्वी चासि वस्वी चासि पुरा क्रूरस्य
विमुपो विरष्टि (२) कु' दादाय पृथिवी जीरदानुर्यामैरयश्चन्द्रमसि स्वधामिस्तां धीरांसो अनुदश्यं
यजन्ते^{३५} ॥ (देवयजन्यै व्रजं, तमतो मा, विरष्टिश्चोदश च) ॥ ९ ॥

हविर्महणम्, ॥ ७-८, १० अनुष्टुप्; ९-त्रिष्टुप्; २० गायत्री । प्रजापतिकर्षिः ।

प्रत्युष्टं रक्षः प्रत्युष्टा अरातयो'—अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन तेजसा निष्टपामि' गोष्ठं मा निर्मृक्षं वाजिनं
त्वा सपत्नसाहं सं मोज्झिं वाचं प्राणं,—चक्षुः श्रोत्रं—प्रजां योनिं मां निर्मृक्षं वाजिनो' त्वा
सपत्नसाही' सं माज्झ्या'—आसाना सौमनसं प्रजां सौभाग्यं तन्म ।

अभेरजुवना भुत्वा सं नक्षे सुकृताय कर्म ॥

सुप्रजसंस्त्वा वयं सुपत्नीरुप (१) सेदिम ।

अग्ने सपत्नदम्भनमदंवासो अदाम्यर्थ ॥

इमं वि ष्यामि वरुणस्य पाशं यमवधीत सविता सुकेतः ।

धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोके स्योनं मे सह पत्या करोमि' ॥

समायुषां सं प्रजया समग्ने वचसा पुनः ।

सं पत्नी पत्याऽहं गच्छे समात्मा तनुवा मम' ॥

महीनां पयोऽस्योपधीना ५ रसस्तस्य तेऽर्क्षीयमाणस्य नि (२) वपामि' महीनां पयोऽस्यो-
पधीना ५ रसोऽदब्धेन त्वा चक्षुषाऽवक्षे सुप्रजास्त्वार्यं तेजोऽसि' तेजोऽनु प्रेक्षं—अग्नेस्ते तेजो
मा वि नैदं—भेजिह्वाऽसि सुभूर्देवानां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुपेयजुपे भवं शुक्रमसि' ज्योति-
रसि' तेजोऽसि' देवो वः सवितोत्पुनात्वाच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः स्वस्य रश्मिभिः' शुक्रं
(१) त्वां शुक्रायां धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुपेयजुपे गृह्णामि' ज्योतिस्त्वा ज्योतिष्ये०-चिस्त्वाऽचिषि
धाम्नेधाम्ने देवेभ्यो यजुपेयजुपे गृह्णामि' ॥ (उप, निः, शुक्रः, योदत च) ॥ १० ॥

इयमःवर्हिःएवंकं वेणां हविरासादन् । १४ गायत्री, २० एकपदा त्रिष्टुप् ।-प्रजापतिकर्षिः ।

कृष्णोऽस्याखरेष्ठोऽग्रयं त्वा स्वाहा वेदिरसि वहिपे त्वा स्वाहा वहिरसि सुग्भ्यस्त्वा स्वाहा
दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वो पृथिव्यै त्वा स्वधा पितृभ्य ऊर्मव बहिपय्य ऊर्जा पृथिवी गच्छत
विष्णोः स्तूपोऽस्य—णां प्रदसं त्वा स्तृणामि स्वासस्थं देवेभ्यो' गन्धर्वोऽसि विश्वावसुविश्वस्मा-
दीपतो यजमानस्य परिधिरिड ईडितं इन्द्रस्य वाहुरसि (१) दक्षिणो यजमानस्य परिधिरिड
ईडितो' मित्रावरुणौ त्वोत्तरतां परि धत्तां ध्रुवेण धर्मणा यजमानस्य परिधिरिड ईडितैः स्वयं-
स्त्वा पुरस्तात् पातु कस्याश्चिदभिघ्नस्यो' वीतिहोत्रं त्वा कवे ध्रुमन्त ५ समिधीमद्यग्ने बृहन्त-
मध्वरे' विशो यन्त्रे स्यो' वध्ना ५ रुद्राणां मादित्यानां ५ सदसि सीदं जुहं—रुपभूदं—
ध्रुवाऽसि घृताची नाम्ना प्रियेण नाम्ना प्रिये सदसि (२) सीदं—ता असदन् सुकृतस्य लोके ता
विष्णो पाहि पाहि यज्ञं पाहि यज्ञपतिं पाहि मां यज्ञनिर्यम् ॥ (अग्नि, सवित्, पञ्चदश च) ॥ ११ ॥

१०।२-४' मा विमृक्षं...संमार्जिम' । (१०।२२) 'धाम्ने धाम्ने... गृह्णामि' (११।१०-१८) 'जसि घृताची...सीद'

भाषारः ॥ १ एकपदा गायत्री, ८ द्विपदा गायत्री । प्रजापतिकर्मिः ।

शुर्वनमसि वि प्रथस्वाऽग्ने यष्टिरिदं नमः ।

जुहोत्यग्निस्त्वा ह्वयति देवयज्याया उपमृदेहि देवस्त्वा सविता ह्वयति देवयज्याया अग्नि-
विष्णु मा वामव क्रमिपं वि जिहाथा मा मा सं तासं लोकं मे लोककृतौ कणुतं विष्णोः
स्वानमसी—त इन्द्रो अकृणोद वीर्याणि समारम्भोर्ध्वो अर्ध्वरो दिविस्पृशमहुतो (१) यज्ञो
यज्ञपतिरिन्द्रावान्त्स्वाहा^१ बृहद्भ्यः पाहि माऽग्ने दुश्चरितादा मा सुचरिते मर्जं मुखस्य
शिरोऽसि सं ज्योतिषा ज्योतिरक्नोम् ॥ (अहुत, एकविंशतिम्) ॥ १२ ॥

सुगृह्णासुत्तरतन्त्रम् ॥ १-२ अनुष्टुप्, १२ पुरस्ताज्योतिस्त्रिष्टुप्, १३ त्रिष्टुप् । प्रजापतिकर्मिः ।

वाजस्य मा प्रसवेनोवृशाभेणोदग्रभीत् ।

अथा सपत्नाऽ इन्द्रो मे निग्राभेणाधराऽ अकः ।

उदग्राभश्च निग्राभश्च ब्रह्म देवा अवीवृधन् ।

अथा-सपत्नानिन्द्राग्नी मे विषुचीनान् व्यस्यताम् ।

वसुभ्यस्त्वा रुद्रेभ्यस्त्वा—ऽऽदित्येभ्यस्त्वा—ऽक्तऽ रिहाणा विन्यन्तु वयः^२ । प्रजां योनिं मा
निर्मृक्षमां प्यायन्तामाप ओषधयो मरुतां पृपतयः स्थ दिवं (१) गच्छ ततो नो वृष्टिमेरयं ।
आयुष्पा अग्नेऽस्यायुर्मे पाहि चक्षुष्पा अग्नेऽसि चक्षुर्मे पाहि^३ ध्रुवाऽसि^४

यं परिधिं पृथ्व्यं अग्ने देव पणिभिर्वीर्यमाणः ।

तं त एतमनु जोषं भरामि नेदुष त्वदपचेतयाते^५

यज्ञस्य पाथ उप समित^६ सऽस्त्रावभागाः स्थेषा बृहन्तः प्रस्तरेष्ठा बर्हिषदश्च (२) देवा-
इमा वाचमभि विश्वे गुणन्त आसद्यास्मिन् बर्हिषि मादयध्वमे—मेवामपन्नगृहस्य सदेसि सादयामि
सुन्नायं सुजिनी सुज्जे मा धत्तं^७ धुरि ध्रुवौ पातं—मग्नेऽद्वधायोऽशीततनो पाहि माऽद्य दिवः
पाहि प्रसित्यै पाहि दुरिष्ट्यै पाहि दुरग्रन्थै पाहि दुश्चरितादर्विषं नः पितुं कृणु सुपदा योनिऽ
स्वाहा^८ देवा गातुविदो गातुं विच्चा गातु (३) मित मनसस्पत इमं नो देव देवेषु यज्ञऽ
स्वाहा^९ वाचि स्वाहा^{१०} वातेभ्योः ॥ (विधं, च, गातुं, त्रयोदश च) ॥ १३ ॥

काम्येष्टियाज्यापुरोऽनुवाच्याः ॥ १-२, ४, ६-१०, १२, १३ त्रिष्टुप्; ३ अनुष्टुप्; शिष्टा गायत्र्यः । विधेदेवा ऋषयः ।

उमा वामिन्द्राग्नी आहुवच्या उमा राधसः सुह मादयध्वै ।

उमा दाताराविषाऽ रयीणाग्रुमा वाजस्य सातये हुवे वार्य ॥

अश्वऽ हि भूरिदावत्तरा वां विजामातुरुत वां घा स्यालात् ।

अथा सोमस्य प्रयंती युवभ्यामिन्द्राग्नी स्तोमं जनयामि नव्यध्वे ॥

इन्द्राग्नी नवतिं पुरो दासपत्नीरधूतुतम् । साकमेकैर्न कर्मणां ॥
 शुचिं तु स्तोमं नवजातमुद्येन्द्राग्नी वृत्रहणा जुषेयाम् (१) ।
 उमा हि वा सुहवा जोहवीमि ता वार्जः सद्य उशते घेष्टो ॥
 वयम् त्वा पथस्पते रथं न वार्जसातये । धिये पूषन्नयुज्महि ॥
 पथस्पथः परिपति वचस्या कामेन कृतो अस्यानडर्कम् ।
 स नो रासच्छुरुधश्चन्द्राग्रा धियेधियः सीपघाति प्र पूर्वा ॥
 क्षेत्रस्य पतिना वयः हितेनैव जयामसि ।
 गामश्च पोषयित्वा स नो (२) मृडातीद्वे ॥
 क्षेत्रस्य पते मधुमन्तमूर्धं धेनुरिव पयो अस्मासु धुक्व ।
 मधुश्रुतं घृतमिव सुपूतमृतस्य नः पतयो मृडयन्तु ॥
 अग्ने नयं सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।
 यूयोष्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेमे ॥
 आ देवानामपि पन्थामगन्म यच्छक्नवाम तदनु प्रवोदुष्व ।
 अग्निर्विद्वान्स वज्रात् (३) सेदु होता सो अश्वरान् स क्रतुर्न कल्पयाति ॥
 यद्वाहिष्ठु तदग्र्ये वृहदर्व विशावसो । महिषीव त्वदग्निस्रवद्वाजा उदीरते ॥
 अग्ने त्वं पौरया नव्यो अस्मान्स्वस्तिमिरति दुर्गाणि विश्वा ।
 पूष पूथ्वी वहुला न उर्वी मवा तोकाय तनयाय शं योः ॥
 त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ (४) मर्त्येष्वा । त्वं यज्ञेष्वीद्वयः ॥
 यद्वो वयं प्रमिनाम व्रतानि विदुषां देवा अविदुष्टरासः ।
 अग्निष्टद विश्वा पूर्णाति विद्वान् येभिर्देवाः क्रतुभिः कल्पयाति ॥

(जुषेयां, नो, यज्ञा, -दा, त्रयोविंशतिश्च) ॥ १४ ॥

[ह्ये ४३ । यज्ञस्य ८८ । शुद्धय ५८ । कर्मणे ९६ । देवो १११ । अर्धपूतं ९५ । छष्टिः ९८ । स-७२ ।-मावृते १६१ । प्रत्युष्टं १६९ । कृणो ११५ । सुवर्नं ७१ । वार्जस्योमा १६३, १२३ । चतुर्विंश । १५३०]

[इति प्रथमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥]

अग्निष्टोमे क्रयः ।

[अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥]

यज्ञमानस्य क्षौरस्नानानुष्ठपनादिसंस्काराः प्राचीनवंशप्रवेशश्च ॥ १ द्विपदा गायत्री; ६ त्रिपदा विराट्, ७ एकपदा विराट्, १२-१४ गायत्री; १६ अनुष्टुप् । सोमक्रयिः ।

आपं उन्दन्तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चसे ओषधे त्रायस्वैनः स्वधिते मनः हिंसी देव-

श्रूतानि प्र वर्षे स्वस्त्युत्तराण्यग्नीषोः ऽऽपो अस्मान् मातरः शुन्धन्तु घृतेन नो घृतपुवंः पुनन्तु विश्वमस्मत् प्र वेदन्तु रिप्रमृदाभ्यः शुचिरा पुत एमि सोमस्य तनुरसि तनुवं मे पाहि महीनां पयोऽसि वचोधा असि वचो (१) मयि वेहि वृत्रस्य कनीर्निकाऽसि चक्षुष्पा असि चक्षुर्मे पाहि चित्पतिस्त्वा पुनर्तु— वाक्पतिस्त्वा पुनर्तु— देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभि—स्तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छक्रेयसो वो देवास ईमहे सत्यधर्माणो अचरे यद् वो देवास आगुरे यज्ञियासो हवामहे इन्द्राग्नी द्यावापृथिवी आप ओषधी (२) स्त्वं दीक्षाणामधिपतिरसीह मा सन्तं पाहि (वर्षे, नोषधीरुहौ च) ॥ १ ॥

यजमानस्य दीक्षा ॥ ५ त्रिपदा विराट्; १ अनुष्टुप्; ८ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

आकृत्यै प्रयुज्येऽग्नये स्वाहा मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहा दीक्षायै तपसेऽग्नये स्वाहा सरस्वत्यै पूर्णेऽग्नये स्वाहा ऽऽपो देवीर्बृहतीर्विश्वशम्भुवो द्यावापृथिवी उर्वेन्तरिक्षं बृहस्पतिर्नो हविषा वृधातु स्वाहा विश्वे देवस्य नेतुर्मतो वृणीत सख्यं विश्वे राय इष्टुष्यसि शुभ्रं वृणीत पुष्यसे स्वाहा कर्षामयोः शिल्पे स्थस्ते वामा रमे ते मा (१) पातमाऽस्य यज्ञस्योद्वच

इमां धियश्च शिष्यमाणस्य देव क्रतुं दक्षं वरुण सश्च शिशाधि

ययाऽजि विश्वा दुरिता तरेम सुतर्माणमधि नाव रुहेमो—

संस्थाञ्जिरस्यूर्णम्रदा ऊर्जे मे यच्छ पाहि मा मा मा हिंसी—विष्णोः शर्मासि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छ नक्षत्राणां माऽतीकाशात् पाही—न्द्रस्य योनिरसि (२) मा मा हिंसीः कृष्यै त्वा सुसंस्थायै सुपिप्पलाभ्यस्तत्रौषधीभ्यः स्रष्टया कुवो वनस्पति रूध्रो मा पाक्षोद्वचः स्वाहा यज्ञं मनसा स्वाहा द्यावापृथिवीभ्या स्वाहोरोरन्तरिक्षात् स्वाहा यज्ञं वातादा रमे ॥ (मा, योनिरसि, त्रिस्तम्ब) ॥ २ ॥

देवयजनस्वीकारः ॥ १-२, अनुष्टुप्, ४ गायत्री, ५ एकपदा त्रिष्टुप्, २१ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

देवी धियं मनामहे सुमृद्धीकामभिष्टये वचोधां यज्ञत्राहसश्च सुपारा नो असद् वर्षे । ये देवा मनोजाता मनोयुजः सुदक्षा दक्षपितारस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहा ऽग्ने त्वश्च सु जागृहि वयश्च सु मन्दिपीमहि गोपाय नः स्वस्तये प्रबुधे नः पुनर्ददः ।

त्वमग्ने व्रतपा असि देव आ मर्त्येष्ववा । त्वं (१) यज्ञेष्वीह्यः ॥

विश्वे देवा अग्नि मा माऽवृत्रनै पृषा सन्या सोमो राधसौ देवः सविता वसोर्वसुदावा रास्वेयत् सोमाऽऽभ्यो भर मा पुणन् पुर्त्या वि राधि माऽहमायुषा चन्द्रमसि मम भोगाय मर्ध वक्ष्मसि

मम भोगाय भवो—साऽसि मम भोगाय भवो हयोऽसि मम भोगाय भवो (२) छागोऽसि
मम भोगाय भवो मेपोऽसि मम भोगाय भवो वायवे त्वो वरुणाय त्वो निर्वृत्यै त्वो
रुद्राय त्वो देवीरापो अयां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान् मदिन्तमस्तं वो माऽव क्रमिर्ष—म-
च्छिन्नं तन्तुं पृथिव्या अनु मेपे भद्रादुमि श्रेयः मेहि बृहस्पतिः पुरस्ता ते अस्त्यथेमव स्य
(३) वर आ पृथिव्या आरे शत्रून् कणुहि सर्ववीरं एदमगन्म देवयजनं पृथिव्या विश्वे देवा
यदजुषन्त पूर्व क्रक्त्सामाग्नां यजुषा सन्तरन्तो रायस्पोषेण समिषा मदेम ॥ (त्वं, भव, म्य, पञ्च-
विःशलिष्य) ॥ ३ ॥

सोमकयण्यानयनम् ॥ ५ अनुष्टुप् । सोमकविः ।

इयं ते शुक्र तनुरिदं वर्चस्तया सं भव आज्ञं गच्छे जूरसि धृता मनसा जुष्टा विष्णवे
तस्यास्ते सत्यसंवसः प्रसवे वाचो यन्त्रमशीय स्वाहा शुक्रमस्यमृतमसि वैश्वदेव ५ हविः
सूर्यस्य चक्षुराऽरुहमभेरक्षणः कनीर्निकां यदेतेशेभिरायसे आजमानो विपश्चितो चिदसि मनाऽसि
धीरसि दक्षिणा (१) ऽसि यज्ञियाऽसि क्षत्रियाऽस्यदितिरस्युभयतः शीष्णां सा नः सुप्राची सुप्रतीची
सं भव मित्रस्त्वां पदि वध्रातुं पूषाऽध्वनः पातिवन्द्रायाच्यध्यायानु त्वा माता मन्यतामनु
पिताऽनु आता सगुभ्योऽनु सखा सयूध्यः सा देवि देवमच्छेहीन्द्राय सोम रुद्रस्त्वाऽऽ वर्तयतु
मित्रस्य पथा स्वस्ति सोमसखा (२) पुनरेहि सह रय्या ॥ (दक्षिणा, सखा, पञ्च च) ॥ ४ ॥

सोमकयण्याः पदसंग्रहः ॥ सोमकविः ।

वस्यसि रुद्राऽस्ये—दितिरस्या—दित्याऽसि शुक्राऽसि चन्द्राऽसि बृहस्पतिस्त्वा सुमे
रपवत रुद्रो वसुभिरा चिकेतुं पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्ना जिघमि देवयजन इडायाः पदे धृतवति स्वाहा
परिलिखित ५ रक्षः परिलिखिता अरातय इदमह ५ रक्षसो ग्रीवा अपि कृन्तामि योऽस्मान् द्वेष्टि यं
च वयं द्विम इदमस्य ग्रीवा (१) अपि कृन्ताम्ये—स्मे रायं—स्त्वे रायं—स्तोते रायंः सं देवि
देव्योर्वश्या पश्यस्वै त्वयीमती ते सपेय सुरेता रेतो दधाना वीरं विदेष तव संहृष्टि माऽह ५
रायस्पोषेण वि योषम् ॥ (मस्य ग्रीवा, एकाञ्जित्वात्) ॥ ५ ॥

सोमोन्मायम् ॥ २ जतिच्छन्दा. (गतिः) । सोमकविः ।

अश्नुना ते अश्नुः पृथ्यतां परेषा परकुन्धस्ते काममवन्तु मदाय रसो अच्युतोऽमात्योऽसि
शुक्रस्ते ग्रहो—ऽमि तयं देव संवितारमूषयोः कविकृतुमर्चामि सत्यसंवस ५ रत्नधामभि ग्रियं
मतिमूर्ध्वा यस्यामतिर्भा अदिद्युतत् सर्वामनि हिरण्यपाणिरममीत सुकतुः कृपा सुवः । प्रजा-
म्यस्त्वां प्राणाय त्वो व्यानार्य त्वो प्रजास्त्वमनु (१) प्राणिहि प्रजास्त्वामनु प्राणन्तु ॥
(जज्ञं, यज्ञ च) ॥ ६ ॥

सोमकथनम् ॥ सोमकथिः ।

सोमं ते क्रीणाम्यूर्जस्वन्तं पर्यस्वन्तं वीर्यावन्तममिमतिपाहः^१ शुक्रं ते शुक्ले क्रीणामि चन्द्रं चन्द्रेणामृतममृतेन सम्पत्ते मोरं—स्मे चन्द्राणि^२ तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वर्णस्तस्यांस्ते सहस्रपोषं पुष्यन्त्याश्चरमेणं पशुनां क्रीणाम्यस्ते ते वन्धुर्मयि ते रायः अयन्तां—मस्मे ज्योतिः^३ सोमविक्रगिणि तमो^४ मित्रो न एहि सुमित्रभा^५ इन्द्रं स्योरु (१) मा विंश दक्षिणमुशन्नु-
शन्तु^६ स्योनः स्योर्न^७ स्वान् भ्राजाह्वारे वम्भारे हस्त सुईस्त कृशानवेते वः सोमकपणास्तान् रक्षन्^८ मा वो दमन् ॥ (ऊरुं द्वाविंशतिश्च) ॥ ७ ॥

सोमस्य सकृदारापणम् ॥ १ अनुष्टुप्, २ एकपदा गायत्री, ५-६ त्रिष्टुप्, ७ गायत्री । सोमकथिः ।

उदार्यथा स्वायुषोदोषवीना^१ रसेनोत्पर्जनस्य शुष्मेणोदस्याममृता^२ अनु^३ ।

उर्वन्तरिक्षमन्विस्व^४—दित्याः सद्योऽस्य^५—दित्याः सदु आसीदां—ऽस्तेभ्योदधामृषभो अन्तरि-
क्षममिमीत वरिमाणं पृथिव्या आऽसीदुद्विष्टा भुवनानि सप्राद्विभेक्तानि वरुणस्य व्रतानि^६ वनेषु
व्यन्तरिक्षं ततान् वाज्रमर्वत्सु पयो अघ्नियासु हस्तु (१) क्रतुं वरुणो विश्वमि द्विधि सूर्यमद-
धान् सोममर्द्धा^७ बुदुत्य जातवैदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यं ॥

उत्सवेतं धूर्पाहावनभ्र अवीरहणौ ब्रह्मचोर्दनौ^१ वरुणस्य स्कर्मनमसि^२ वरुणस्य स्कम्भसर्जनमसि^३
प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः^४ ॥ (हस्तु, पञ्चविंशतिश्च) ॥ ८ ॥

सोमस्य प्राचीनवस्त्रं प्रति गमनम् ॥ २ षट्पदाऽतिजगती, २-३ अनुष्टुप्, ४ जगती । सोमकथिः ।

प्र च्यवस्व भुवस्पते विश्वान्यमि धामानि मा त्वा परिपरीं विदुन्मा त्वा परिपन्थिनो विदुन्मा त्वा
वृका अघायवो मा गन्धर्वो विश्वावसुरा दधे—च्छयेनो भूत्वा परां पत् यजमानस्य नो गृहे देवैः
संस्कृतं यजमानस्य स्वस्त्ययन्ये^१—स्यपि पन्थामिगस्महि स्वस्तिगार्मनेहसं येन विश्वाः परि द्विपो
वृणक्ति विन्दते वसु^२ नमो मित्रस्य (१) वरुणस्य चक्षसे महो देवाय तद्वत् संपर्यत द्रोदशे
देवजाताय केतवे दिवस्पुत्राय सूर्याय शशसर्त ॥ वरुणस्य स्कर्मनमसि^३ वरुणस्य स्कम्भसर्जनम-
स्य^४—न्मृक्तो वरुणस्य पाशः^५ ॥ (मित्रस्य, त्रयोविंशतिश्च) ॥ ९ ॥

आतिथ्येहिः ॥ १ त्रिष्टुप् । सोमकथिः ।

अग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वा^१ सोमस्याऽऽतिथ्यमसि विष्णवं त्वा^२—ऽतिथेरातिथ्यमसि विष्णवे
त्वा^३—ऽमर्षे त्वा रायस्पोषदाज्ञे विष्णवे त्वा^४ ज्येनापे त्वा सोमभूते विष्णवे त्वा^५ या ते धामानि हविषा
यजन्ति ता ते विश्वा परिभूरस्तु यज्ञं गयस्कानः प्रतरणः सुवीरोऽवीरहा प्र चरा सोमदुर्यने—दित्याः
सद्योऽस्य^६—दित्याः सदु आ (१) सीदं वरुणोऽसि धृतव्रतो वारुणमसि श्रयोर्देवानां स्वरूपान्मा
देवानामपसंश्छित्समक्षां—पतये त्वा गृह्णामि^७ परिपतये त्वा गृह्णामि^८ तनुन्त्रे त्वा गृह्णामि^९

शाकवराय त्वा गृह्णामि^१ शकमुन्नोजिष्ठाय त्वा गृह्णाम्ये^२ नाष्टमस्यनाधुष्यं देवानामोजोऽमिश्रस्तिपा
अनमिश्रस्तेऽन्ये^३ मनु मे दीक्षां दीक्षापतिर्भन्यतामनु तपस्तपस्परितर्ज्जमा सत्यमुपनेषत्सुविते मा
(२) धौः (मा, मे, - कं च) ॥ १० ॥

उपसदः ॥ सोमऋषिः

अशुरशुस्ते देव सोमाऽऽप्यायतामिन्द्रायैकधनविद आ तुभ्यमिन्द्रः प्यायताम त्वमिन्द्राय
प्यायस्वाऽऽप्यायय सखीन्तसन्त्या मेघया स्वस्ति ते देव सोम सुत्यामशीये^४—ष्टा रायः प्रेषे मर्मा-
यर्तमृतवादिभ्यो नमो दिवे नमः पृथिव्या अंघ्रे व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि वा मम तनूरेषा
सा त्वयि (१) या तव तनूरियत् या मयि सह नौ व्रतपते व्रतिनोव्रतानि^५ या ते अग्रे रुद्रिया
तनूस्तया नः पाहि तस्यास्ते स्वाहा^६ या ते अग्रेऽयाश्याः^७—*रजाश्याः^८—*हाराश्या तनूर्धिष्ठा
गह्वरेणोऽग्रं वचो अपावधीं त्वेषं वचो अपावधीं स्वाहा^९ (त्वयि, चत्वारिंशत्) ॥ ११ ॥

उपरवेदिनिर्माणम् ॥ सोमऋषिः ।

वित्तार्पणी मेऽसि^१ त्क्तार्पणी मेऽस्य^२—वतान्मा नायित^३—मवतान्मा व्यथितं विदेरग्नि-
र्नमो नामाग्ने अङ्गिरो योऽस्या पृथिव्यामस्यायुषा नाम्नेहि यत् तेऽनाष्टृष्टं नाम यजियं तेन त्वाऽऽदु-
धे^४—*ऽग्ने अङ्गिरो यो द्वितीयस्यां^५—*तृतीयस्यां पृथिव्यामस्यायुषा नाम्नेहि यत् तेऽनाष्टृष्टं नाम (१)
यजियं तेन त्वाऽऽ दधे^६ सिंहीरसि महिषीरस्य^७—रु प्रथस्वोरु ते यज्ञपतिः प्रथतां ध्रुवासि^८
देवभ्यः शुन्धस्व देवभ्यः शुम्भस्व^९—न्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात् पातु मनोजन्नास्त्वा
पितृभिर्दक्षिणतः पातु प्रचेतास्त्वा रुद्रैः पश्चात् पातु विश्वकर्मा त्वाऽऽदित्यैरुत्तरतः पातु
सिंहीरसि सपत्नसाही स्वाहा^{१०} सिंहीरसि सुप्रजावनिः स्वाहा^{११} सिंही (२) रसि राय-
स्पोपवनिः स्वाहा^{१२} सिंहीरस्यादित्यवनिः स्वाहा^{१३} सिंहीरस्या वह देवान् देवयते यजमानाय
स्वाहा^{१४} भूतेभ्यस्त्वो विश्वायुरसि पृथिवीं दधे^{१५} ध्रुवश्चिदस्यन्तरिक्षं दधे^{१६}—च्युताक्षिदासि
दिवे दधे^{१७}—भेस्मास्यग्नेः पुरीषमसि^{१८} ॥ (नामं, सिंहीः, पञ्चविंशत्) ॥ १२ ॥

हविर्जानमपडपनिर्माणम् ॥ १ जगती, ३ विराट्, ४ गायत्री, ५, ६-९ त्रिष्टुप्, १० द्विपदा त्रिष्टुप्, ११ रुक् पदा विराट् । सोमऋषिः ।

युजते मन उत युजते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इन्मही देवस्य सवितुः परिरुदुतिः^१ ॥

सुवाग्देव दुर्या^२ आ वंद देवश्रुतौ देवेष्वा घोषेथो^३—मा नो वीरो जायतां कर्मणो यत् सर्वेऽ-
नुजीवाम यो बहुनामसदृशी^४ । इदं विष्णुर्वि चक्रमे.त्रेधा नि दधे पदम् ; समूढमस्य (१) पाशसुरं
इरायती धेनुमती हि भूतश्च स्यवसिनी मनवे वक्षस्ये ।

व्यस्कम्नाद्रोदसी विष्णुरेते दाधार पृथिवीमभितो मयूखैः^५ ॥

[११-१२] तन्...वधी स्वाहा । ६-७ या ते अग्रे - ८ (१२-१३) विं... नाम - ९ ३ - १० विं... अङ्गिरो यः - ११ पृथि... दधे ।

प्राचीं प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती ऊर्ध्वं यज्ञं नयतं मा-जीह्वरतं—मत्र रमेशां वर्धन् पृथिव्यां
दिवो वा विष्णवुत वा पृथिव्या महो वा विष्णवुत वाऽन्तरिक्षाद्वस्तौ पूर्णस्व बहुभिर्वसुधैरा प्र
यच्छ (२) दक्षिणादोत सव्यात् ।

विष्णोर्नुक्तं वीर्याणि प्र वोचं यः पार्थिवानि विममे रजांसि यो अस्क्मायदुत्तरं सप्तस्थं विचक्र-
माणस्त्रेधोरुंगायो विष्णो रराटमसि विष्णोः पृष्ठमसि विष्णोः अन्यत्रै स्थो विष्णोः
स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवमसि वैष्णवमसि विष्णवेत्वा ॥ अथ, सुचै, -काचचर्यादिस्त्रयः ॥ १३ ॥

काम्याः सामेधेन्यः पुरोऽनुवाक्या याज्याम् ॥ १-१८ त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा क्रययः ।

कृणुष्व पाजः प्रसितिं न पृथ्वीं याहि राज्ञेवामवा इमेन ।
तुष्ठीमनु प्रसितिं द्रूणानोऽस्तांसि विध्यं रक्षसस्तपिष्ठैः ॥
तत्र भ्रमासं आशुया पतन्त्यनु स्पृश धृपता शोशुचानः ।
तपूष्यमे जुह्वा पतङ्गानसन्दिता वि सृज विश्वगुल्काः ॥
प्रति स्पशो वि सृज तूर्णितमो भवा पायुर्विशो अस्या अदेष्वः ।
यो नो दूरे अषशसो (१) यो अन्त्यमे मार्किष्टे व्यथिरादेषर्षात् ।
उदमे तिष्ठ प्रत्याऽऽ तनुष्व न्यमित्रा ओपतात् तिग्महेते ।
यो नो अरातिः समिधान चक्रे नीचा तं धक्ष्यतसं न शुष्कम् ॥
ऊर्ध्वो मव प्रति विध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्व दैव्यान्यमे ।
अव स्थिरा तनुहि यातुजूनां जामिमर्जाभिं प्र मृणीहि शत्रून् ॥
स ते (२) जानाति सुमतिं यविष्ठ य ईवते ब्रह्मणे गातुमैरत् ।
विश्वान्यस्मै सुदिनानि रायो द्युमान्ययो वि दुरो अभि दौर्ति ॥
सेदमे अस्तु सुमगः सुदानुयस्त्वा नित्येन हविषा य उक्थैः ।
पिप्रीषति स्व आयुपि दुरोणे विश्वेदस्मै सुदिना सासद्विष्टिः ॥
अर्चामि ते सुमतिं घोष्यर्वाक् सं, ते वावार्ता जरता (३) मियं गीः ।
स्वश्वास्त्वा सुरथा मर्जयेमास्मे क्षत्राणि धारयेरनु दूर्च ॥
इह त्वा भूया चरेदुप त्मन् दोषावस्तर्दोदिवान्समनु दून् ।
क्रीडन्तस्त्वा सुमर्जसः सपेमाभि शुम्ना तस्थिवाऽसो जनानाम् ॥
यस्त्वा स्वर्धः सुहिरण्यो अग्न उपयाति वसुमता रथेन ।
तस्य त्राता भवसि तस्य सखा यस्त आतिथ्यमानुषग जुजोषदं ॥

महो रुजामि (४) वन्धुता वचोभिस्तन्मा पितृर्गोतमादन्वियाय ॥

त्वं नो अस्य वचसश्चिच्छिद्धिः होतैर्यविष्ठ सुकतो दमनोः ॥

अस्वप्नाजस्तरणयः सुशेवा अतन्द्रासोऽवुका अश्रमिष्ठाः ।

ते पायवः सध्रियञ्चो निषद्याऽग्रे तव नः पान्त्वमूरे ।

ये पायवो मामतेयं मे अग्ने पश्यन्तो अन्धं दुरितादरक्षन् ।

ररक्ष तान्सुकृतो विश्वेदा दिप्सन्त इद्रिपवो ना ह (५) देभ्यः ॥

त्वया वयं सध्रन्यस्त्वोतास्तव प्रणीत्याश्याम वाजान् ।

उमा शस्सा हृदय सत्यतातेऽनुष्ठुया कृणुब्रह्मणं ॥

अया ते अग्रे समिधा विधेम प्रति स्तोमं अस्यमानं गृभाय ।

दहाशसो रक्षसः पाह्यस्मान् द्रुहो निदो मित्रमहो अवधाते ॥

रक्षोहर्गं वाजित्माऽऽजिघर्षि मित्रं प्रथिष्ठमुप यामि शर्म ।

शिशानो अग्निः क्रतुभिः समिद्धः स नो दिवा (६) स रिपः पातु नक्तर्मे ॥

वि ज्योतिषा वृद्धता भात्यागिराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा ।

प्रादेवीर्मायाः संहते दुरेवाः शिशीते शृङ्गे रक्षसे विनिक्षे ॥

उत स्वानासो दिवि पन्त्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हन्तवा उ ।

मदे निदम्य प्ररुजन्ति मामा न वरन्ते परिवाग्ने अदेवीः ॥ (अवशः स ते, अरता रुजामि,

ह, दिवै, कचत्वादि, सच) ॥ १४ ॥

[भाष १०८ । भाङ्ग्यै १३० । देवी- १०५ । मित्रं १०५ । वस्व- ७९ । अनुवा ५७ । सोम- ७२ । सुत्- ८५ ।
मा- ७३ । मे- १०१ । - ५९ जु- ९० । वित्तार्थनो १३५ । जुअते १३९ । कृणुः ३९१ । चतुर्दश ५ १६९० ॥]

[इति प्रथमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

अग्निष्टोमे पशुः ।

[अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥ १३ ॥

सदोमऽपनिमोणम् ॥ १७ ॥ अनुष्ठुप् । सोमश्रविः ।

देवस्य त्वा सवितुः प्रमवेऽश्विनोर्धाहुम्यां पूष्णो हस्ताभ्यामाऽऽ दुदे-ऽभिरसि नारिरसि
परिलिखित-रक्षः परिलिखिता अरातय इदमहं रक्षसो ग्रीवा अपि कृन्तामि योऽस्मान् द्वेष्टि
यं च वयं द्विष्म इदमस्य ग्रीवा अपि कृन्तामि दिवं त्वा-न्तरिक्षाय त्वां पृथिव्यै त्वां
शुन्धतां लोकः पितृपदनां यवोऽसि यवयास्महेपो (१) यवयाऽरतीः पितृणां सदनमस्पृ-

दिवः स्तभानाऽन्तरिक्षे पूज पृथिवीं दृष्ट्वं धृतानस्त्वा मारुतो मिनोतु मिश्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणो
ब्रह्मवर्निं त्वा शत्रुवनिं सुप्रजावनिं रायस्पोषवनिं पर्यूहामि^{१२} ब्रह्म दृष्ट्वं क्षत्रं दृष्ट्वं प्रजां
दृष्ट्वं रायस्पोषं दृष्ट्वं धृतेन द्यावापृथिवी आ पूज्येथी^{१३} मिन्द्रस्य सदोऽसि^{१४} विश्वजनस्य छायां
परिं त्वा गिर्वणो गिरं इमा (२) भवन्तु विश्वतो वृद्धायुमनु वृद्धयो जुष्टा भवन्तु जुष्टयं इन्द्रस्य
स्युरसी^{१५} न्द्रस्य ध्रुवमस्यै^{१६} न्द्रमसिन्द्राय त्वां ॥ (देवं, इमा, अद्यत्त च) ॥ १ ॥

उपरवर्तिमानम् ॥ सोमऋषिः ।

रक्षोहणो वलगहनो वैष्णवान् खनामी^१ दमहं तं वलगमृद्रूपामि यं नः समानो यमप्रमानो
निचखानेदमेनमधरं करोमि यो नः समानो योऽसमानोऽरातीयति^२ गायत्रेण छन्दसाऽववाडो वलगः
किमर्थं भद्रं तत्रो संह विराडसि सपत्नहां सम्राडसि आत्वन्यहां स्वराडस्यभिमामि-
हां विश्वाराडसि विश्वासां नान्नाणां हन्तां (१) रक्षोहणो वलगहनः प्रोक्षामि वैष्णवान् रक्षो-
हणो वलगहनोऽव नयामि वैष्णवान् यवोऽसि यवयास्मद्देवो यवयाराती^३ रक्षोहणो वलगहनोऽव
स्तृणामि वैष्णवान् रक्षोहणो वलगहनोऽभि जुहोमि वैष्णवान् रक्षोहणो वलगहनानुप दधामि
वैष्णवी^४ रक्षोहणो वलगहनो पर्यूहामि वैष्णवी^५ रक्षोहणो वलगहनो परिं स्तृणामि वैष्णवी^६
रक्षोहणो वलगहनो वैष्णवी^७ बृहन्नसि बृहद्वावा बृहतीमिन्द्राय (२) वाचं वदे ॥ (इन्द्रे, न्द्राय देवं च) ॥ २ ॥

भिष्णवाः ॥ सोमऋषिः ।

विभूरसि प्रवाहणो^१ * - वह्निरसि हव्यवाहनः^२ * - सान्नोऽसि प्रचेता^३ * - स्तुथोऽसि विश्ववेदो^४ * -
उशिगसि क्वि^५ * - रङ्घारिरसि बर्ममार्ति^६ * - रवस्सुरसि दुर्वस्वा^७ * - न्छन्धूरसि मार्जालीया^८ * - सम्राडसि
कुशातुः^९ * - परिषद्योऽसि पर्वमानः^{१०} * - प्रतकाऽसि नमस्वाने^{११} * - संमृष्टोऽसि हव्यसुद^{१२} * - कृतप्रामाऽसि
सुवज्योति^{१३} * - र्भक्षज्योतिरसि सुवर्धामो^{१४} * - ऽजोऽस्येकपादे^{१५} * - हिरसि बुभ्रियो रौद्रेणानीकेन (१) पाहि
माऽग्ने पिपुहि मा मा मा हिंसीः^{१६} ॥ (मनीषेताद्यौ च) ॥ ३ ॥

वैतजनीयहोमः ॥ १, ५ गायत्री, ३ त्रिष्टुप्, ४ अनुष्टुप् । सोमऋषिः ।

त्वः सोम तनूकुञ्ज्यो द्वेपोभ्योऽन्यकृतेभ्य उरु यन्तासि वरुथ^१

स्वाहा^२ जुष्टाणो अप्तुराज्यस्य वेतु स्वाहा^३—

ऽयं नो अभिर्वरिवः कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् ।

अयं शत्रूञ्जयतु जह्वाणोऽयं वाजं जयतु वाजसातौ^४ ॥

उरु विष्णो वि क्रमस्वोरु क्षयाय नः कृधि । घृतं घृतयोने पिब प्रप्रं यज्ञपतिं तिरं ॥

सोमो जिगाति गातुवि (१) देवानामेति निष्कृतमृतस्य योनिमासदमे—

(११—१५) रौद्रेण...हिंसीः ।

—दित्याः सदोऽस्य—दित्याः सद आ सदिपे वो० देव सवितुः सोमस्तः रक्षष्वं मा वो दमदे० तत्
 त्वत्सोम देवो देवानुपांगो इदमहं मनुष्यो मनुष्यान् सह प्रजया सह रायस्पोषेण० नमो देवेभ्यः॥
 स्वषा पितृभ्य० इदमहं निर्वर्कणस्य पाशात् सुवराभि (२) वि ख्येयं० वैश्वानरं ज्योति० रभे
 व्रतपते त्वं व्रतानां व्रतपतिरसि या मम तनुस्त्वय्यभूदियः सा मयि या तवं तनुर्मय्यभूदेषा सा
 त्वयि यथायथं नो व्रतपते व्रतिनोव्रतानि॥ (गानुविदुः, म्यो, - अत्रिश्वाच) ॥ ४ ॥

यूपच्छेदनम् ॥ सोमश्रपिः ।

अत्यन्यानगां नान्यानुपांगामर्वाक्त्वा परैरविदं परोऽवरं० स्तं त्वा जुपे वैष्णवं देवयज्यार्यं० देव-
 स्त्वा सविता मध्वाऽनक्तवो० पंधे त्रायस्वेन० स्वधिते मेनं हिंसी० दिवमग्रेण मा लेखीरन्तरिक्षं
 मध्वेन मा हिंसीः पृथिव्या सं मर्व

वनस्पते श्रुतवल्शो वि रोहं सहस्रवल्शा वि वयः रुहेर्म० थं (१) त्वाऽयः स्वधितिस्तेति-
 जानः प्रणिनायं महते सोमंगाया० अच्छिन्नो रायः सुवीरः० ॥ (यं, दत्तं च) ॥ ५ ॥

यूपस्थापनम् ॥ ११ त्रिष्टुप्, १२-१३ गायत्री । सोमश्रपिः ॥

पृथिव्यै न्वा० अन्तरिक्षाय त्वा० दिवे त्वा० शुन्धतां लोकः पितृपदं नो० यवोऽसि यवयास्मद् द्वेषो
 यवयारातीः० पितृणां सदनमसि० स्वावेगोऽस्यग्रेणा० नैतृणां वनस्पतिरधि त्वा० स्थास्यति तस्य
 वित्तां देवस्त्वा सविता मध्वाऽनक्तं सुपिप्पलाभ्यस्त्वौपंधीभ्य० उदिवं० म्भानान्तरिक्षं पृण
 पृथिवीमुपरेण द० हं०

ते ते घामान्युदमसी (१) गुमध्ये गावो यत्र भूरिशृङ्गा अयासः ।

अत्राह तदुरुगायस्य विष्णोः परमं पुदमवं भाति भूरैः० ॥

विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पथे । इन्द्रस्य युज्यः सखी० ॥

तद्विष्णोः परमं पुद० सदा पश्यन्ति सुरयः । दिवी चक्षुरातैष ॥

ब्रह्मवर्नि त्वा क्षत्रवर्नि० सुप्रजवर्नि० रायस्पोषवर्नि० पर्यहामि० ब्रह्म द० ह क्षत्रं द० ह प्रजां द० ह
 रायस्पोषं (२) द० ह० परिवीरसि परि त्वा दैवीर्विशो व्ययन्तां परीमं रायस्पोषो यजमानं मनुष्या०
 अन्तरिक्षस्य त्वा सानाचवं गूहामि० ॥ (उदमसी, पोपुमे, काचपिः श्रुतिर्वा) ॥ ६ ॥

पशोरुगाकरणम् ॥ १३ पङ्क्तिः, १४ त्रिष्टुप् । सोमश्रपिः ।

इपे त्वा० पवीरस्यु० यो देवान् दैवीर्विशः प्रागुर्वह्नीरुशिजो बृहस्पते धारया वसूनि हवषा ते
 स्वदन्तां देवं त्वष्टृवसुं रण्व रेवतीं रमं च म० अर्जनित्रमसि० वृषणौ स्थे उर्वश्यस्या० पुरसि०
 पुररवा० घृतेनाक्ते वृषणं दधाथा० गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायम्वं त्रैष्टुभं० *— जागतं छन्दो-
 ऽनु प्र जायस्व०

भवतं (१) नः समनसौ समोकसावरेपमौ ।

मा यजश्हिःसिष्टं मा यजपतिं जातवेदसौ शिवौ भवतमद्य नः^{१३} ॥

अथावधिष्वरतिं प्रविष्टं ऋषीणां पुत्रो अधिराज एषः ।

स्वाहाकृत्य ब्रह्मणा ते जुहोमि मा देवानां मिथुया कर्मागधेयम्^{१४} ॥

(भवतमेकविंशत्यम्) ॥ ७ ॥

उपाकृतस्य पशोर्विशालनम् । १२ त्रिष्टुप्. १६ अनुष्टुप् ॥ सोमक्रयिः ।

आ ददं क्रतुस्य त्वा देवहविः पशेनाऽऽरमे^{१५} धर्षा मानुषानै^{१६} यस्त्वौषधीभ्यः प्रोक्षाम्य^{१७} पां
पेरुरसि^{१८} स्वात्तं चित् सदैवश्हव्यमापौ देवीः सदैवैर्न^{१९} सं ते प्राणो वायुनां गच्छतां^{२०} सं यजत्रै-
रङ्गानि^{२१} सं यजपतिराशिषां घृतेनाक्तौ पशुं त्रयिथा^{२२} रेवंतीयजपतिं प्रियघाऽऽ विञ्चतो^{२३} रां
अन्तरिक्षं सजूर्देवेन (१) वातेनाऽस्य हविषस्त्मनां यजुं समस्य तनुवां मव वर्षीयो वर्षीयसि यज्ञे
यजपतिं धाः पृथिव्याः सम्पृचः पाहि^{२४} नमस्त आतानां^{२५} ऽनुवां प्रेहि घृतस्य कुल्यामनु सह प्रजयां
सह रायस्पोषेणां^{२६} ऽऽपो देवीः शुद्धायुवः शुद्धा यूयं देवाश्ऊङ्क्व^{२७} शुद्धा वयं परिविष्टाः परिवेष्टारौ
वो भूयास्मै ॥ (देवेन, चतुष्टयवारिंशत्यम्) ॥ ८ ॥

संज्ञयितस्य पशोर्वपोऽखेद्वनम् ॥ सोमक्रयिः

वाक्त आ प्यायतां^{२८} प्राणस्त आ प्यायतां^{२९} चक्षुस्त आ प्यायतां^{३०} श्रोत्रं तु आ प्यायतां^{३१}
या ते प्राणाञ्छुगजगाम या चक्षुर्या श्रोत्रं यत् ते क्रूरं यदास्थितं तत् तु आ प्यायतां तत् ते एतेन शुन्धतां^{३२}
नाभिस्त आ प्यायतां^{३३} पायुस्त आ प्यायतां^{३४} शुद्धाश्चरित्राः समद्भ्यः (१) शमोषधीभ्यः शं
पृथिव्यै शमहोभ्यां^{३५} मांषधे त्रायस्वैनं^{३६} स्वर्धिते मेनं^{३७} हिमी^{३८} रक्षसां मागोऽसीदं^{३९} मह^{४०}
रक्षोऽधमं तमो नयामि योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इदमेनमधमं तमो नयामी^{४१} वे त्वा^{४२}
घृतेन द्यावापृथिवी प्रोष्वार्थामे^{४३} ञ्छिन्नो रायः सुनीरं^{४४} उर्वन्तरिक्षमन्विहि^{४५} वायो वीहि (२)
स्तोकार्नां^{४६} स्वाहोर्ध्वनमसं मारुतं गच्छतम् ॥ (अद्भ्यो, वीहि, पञ्च च) ॥ ९ ॥

बलाहोमः ॥ सोमक्रयिः

सं ते मनसा मनः सं प्राणेन प्राणो जुष्टं देवभ्यो हव्यं घृतवत् स्वाहेन्द्रः प्राणो अङ्गेअङ्गे
नि देध्यदैन्द्रोऽपानो अङ्गेअङ्गे वि बौध्वदेव त्वष्टभूरिं ते सःसमेतु विबुरुपा यत् सलक्ष्माणो
भवथ देवत्रा यन्तमवसे सखायोऽनु त्वा माता पितरौ मदन्तु श्रीरस्यमिस्त्वा श्रीणात्वापः समरिण्यै
वार्तस्य (१) त्वा भज्यै पुष्पो रश्म्या अपामोषधीनां रोहिण्यै घृतं घृतपावानः पिवत वसो
वसापावानः पिवतान्तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा त्वाऽन्तरिक्षाय दिशः^{४७} प्रदिशं^{४८} आदिशो^{४९}
विदिशं^{५०} उदिशः स्वाहा^{५१} दिग्भ्यो^{५२} नमो दिग्भ्यः^{५३} ॥ (वार्तस्याष्टाविंशत्यम्) ॥ १० ॥

गुहकाण्डहोमः ॥ सोमऋषिः

समुद्रं गच्छ स्वाहा—ऽन्तरिक्षं गच्छ स्वाहा^१ देवश्संवितारं गच्छ स्वाहा^१—ऽहोरात्रे गच्छ
स्वाहा^१ मित्रावरुणौ गच्छ स्वाहा^१ सोमं गच्छ स्वाहा^१ यज्ञं गच्छ स्वाहा^१ छन्दांसि
गच्छ स्वाहा^१ द्यावापृथिवी गच्छ स्वाहा^१ नभो दिव्यं गच्छ स्वाहा^१—ऽग्निं वैश्वानरं गच्छ
स्वाहा^१—ऽद्भ्यस्तृतीयं भ्यो^१ मनो मे हार्दि यच्छ तन्न त्वचं पुत्रं नसारमशीर्यं शुभं सि (१)
तमभि शौचं योऽस्मान् द्रष्टुं यं च वयं द्विष्मो^१ धाम्नो धाम्नो राजन्नितो वरुण नो मुञ्च यदापो
अग्निं या वरुणेति शपामहे ततो वरुण नो मुञ्च ॥ (अस्तु षड्विंशतिश्च) ॥ ११ ॥

वसतो वरीक्षेऽकानामपासुपादानम् ॥ अनुष्टुप् । सोमऋषिः

हविष्मतीरिमा आपो हविष्मान् देवो अध्वरो

हविष्मा^२ आ विवासति हविष्मा^२ अस्तु सूर्यः^१ ॥

अग्नेवोऽर्पन्नगृहस्य सदसि सादयामि^१ सुभ्राय सुभ्रिनीः सुभ्रे मा धत्ते^१—न्द्राग्नियोर्भागधेयीः स्थे
मित्रावरुणयोर्भागधेयीः स्थे विधेयां देवानां भागधेयीः स्थे यज्ञे जायते ॥ (हविष्मतोऽष्टतुष्टिश्च
चत्) ॥ १२ ॥

सोमस्य शब्दादुपावरोहः ॥ ३ त्रिष्टुप्, ७ गायत्री । सोमऋषिः ।

हृदे त्वा मनसं त्वा दिवे त्वा सूर्याय त्वोर्ध्वमिममंघ्रं कृधि दिवि देवेषु होत्रा यच्छे सोम
राजभेदाव रोह मा मेर्मा सं विक्था मा त्वा हिंसिषं प्रजास्त्वमुपावरोह प्रजास्त्वामुपावरोहन्तु

शृणोत्वग्निः समिधा हवं मे शृण्वन्त्थापो क्षिपणाश्च देवीः ।

शृणोतं ग्रावाणो चिदुषो नु (१) यज्ञश्शृणोतु देवः संविता हवं मे^३ ।

देवीरापो अपां नपाद्य ऊर्मिर्हविष्य इन्द्रियावान्मादिन्तमस्तं देवेभ्यो देवत्रा धत्त शुक्रश्च शुक्र-
पेभ्यो येषां भागः स्थ स्वाहा^१ कार्ष्णिर्ऋष्यपापां मृध्ने^२ समुद्रस्य वोक्षित्या उर्ध्वे^३ ।

यममे पृत्सु मर्त्यमात्रो वज्रैषु यं जुनाः । स यन्ता अश्वतो रिषः^४ ॥

(नु सप्तचत्वारिंशच्च) ॥ १३ ॥

कांक्षयाज्वापुगेऽनुवाक्याः ॥ १-६, ८, १०, १२, १४, १६-१८, २२ त्रिष्टुप्; ७, ९, १३, १५, २१, २३-२८ गायत्री;

१, ११, २० अनुष्टुप् । विधेदेवा ऋषयः ।

त्वममे रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वश्चर्धो मारुतं पृथ्वीं शिषे ।

त्वं वातैररुणैर्यासि शक्रयस्त्वं पूषा विधत्तः पांसि नु त्मना^१ ॥

आ वो राजानमञ्चरस्य रुद्रश्चोतारश्चत्ययजश्चरोदस्योः ।

अग्निं पुरा तनयित्नोरचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम्^२ ॥

अग्निर्होता नि पसादा यजीयानुपस्थे मातुः सुरभावं लोके ।
युवा कविः पुरुनिष्ठ (१) ऋतावा धर्ता कृष्टीनामुत मर्ष्य इदं ॥
साध्वीर्मर्कदेववीति नो अद्य यज्ञस्य जिह्वाविदाम गुह्याम् ।
स आयुरागात् सुरभिर्वसानो भद्रार्मर्कदेवहति नो अद्य ॥
अक्रन्ददुग्धिः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा रेरिहद्वीरुर्धः समञ्जन् ।
सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्धो अरुयदा रोदधी मानुना मात्यन्तैः ॥
त्वे वधनि पूर्वणीक (२) होतदोषा वस्तोरेरिरे यज्ञियासः ।
क्षामेव विश्वा भुवनानि यस्मिन्तस्य सौमगानि दधिरे पावके ॥
तुभ्यं ता अङ्गिरस्तम विश्वाः सुक्षितयः पृथक् । अग्ने कामाय येमिरे ॥
अश्याम तं ऋममग्ने तवोत्यश्याम रयिश्चरियवः सुवीरम् ।
अश्याम वाजमभि वाजयेन्तोऽश्याम धुन्नमजराजरे ते ॥
अष्टं यविष्ठ भारतामे धुमन्तमा मर । (३) वसो पुरुस्पृहश्चरिमे ॥
स स्थितानस्तन्यत् रौचनस्था अजरेभिर्नानदन्निर्धविष्ठः ।
यः पावकः पुरुतमः पुरूणि पृथून्यगिरनुयाति भवेन् ॥
आयुष्टे विश्वतो दधदयमगिरैरेण्यः ।
पुनस्ते प्राण आयति परा यक्ष्म सुवामि ते ॥
आयुर्दा अग्ने हविषो जुपाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि ।
घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव पुत्रमभि (४) रक्षतादिमर्षे ।
तस्मै ते प्रतिदध्यते जातवेदो विचर्षणे । अग्ने जनाभि सुष्टुतिर्मे ॥
दिवस्परि प्रथमं जज्ञे अग्निरस्मद् द्वितीयं परि जातवेदाः ।
तृतीयमप्सु नृमणा अजस्रमिन्धान एनं जरते स्वाधीः ॥
शुचिः पावक वन्द्योऽग्ने बृहद्वि रौचसे । त्वं घृतेभिराहुतः ॥
दृशानो रुक्म उर्व्या व्यधीर्दुर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः ।
अग्निरमृतो अमवद्वयोभि (५) यदेनं द्यौरजनयत् सुरेताः ॥
आ यद्विषे नृपति तेज आनद् छुचि रेतो निर्विकं द्यौरभीके ।
अग्निः शर्धमनवधं युवानश्चाधियं जनयत् सुदयिर्ध्व ॥
स तेजीयसा मनेसा त्वोत उत शिक्ष स्वपत्यस्य शिक्षोः ।
अग्ने रायो नृतमस्य प्रमृतौ भूयाम ते सुष्टुतयश्च वस्वः ॥

अग्ने सहन्तमा भर धुम्नस्य प्राप्तहा रयिम् ।
विश्वा य (१) अर्षणीरभ्यासा वाजेषु सासहैर् ॥
तमग्ने पृतनासहै रयिः सहस्व आ भर ।
त्वः हि सत्यो अद्भुतो दाता वाजस्य गोमतेः ॥
उक्षाक्षाय वृक्षाक्षाय सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्रये ॥
वृक्षा हि धनो अस्थसद्वा चक्रे अभिर्जनुषाज्माक्षम् ।
स त्वं न ऊर्जसन ऊर्जं धा राजैव जेरवके क्षेप्यन्तः ॥
अग्न आयूँषि (०) पवस आ सुवोर्जमिषं च नः । अरे वाधस्व दुच्छुनाभि ॥
अग्ने पवस्व स्वपा अस्मे वचैः सुवीर्यम् । दधत् पोषं रयि मयि ॥
अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वा । आ देवान् वक्षि यक्षि च ॥
स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाः इहा वह । उप यजः हविश्च नैः ॥
अग्निः शुचिं व्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः (८) कविः । शुचीरोचत आहुतैः ॥
उदग्ने शुचयस्तव मुक्ता आजन्त ईरते । तव ज्योतीर्यचर्यः ॥

(पुरुनिष्ठः, धुर्वणीक, मरा, ऽभि वयोमि, -यं, आयूँषि, विप्रः शुचि, -व्रतं दंश च) ॥ १४ ॥

[देवस्य ११८ । स्तोत्राणां १०२ । विश्व- ५८ ।-स्व १३१ ।-मति ६० । पृथिव्या ११९ । इप ८१ । आर्षदे . ९४ । वाक् १०५ । स२७८ । समुद्र- ७६ । इविष्मती- ३४ ।-हृदे ९७ । त्वं ४१४ । चतुर्दश ॥ १५९७ ॥

[इति प्रथमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥]

सुत्यादिने कर्तव्या ग्रहाः ।

[अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

सोमामिषवः ॥ सोमकपिः ।

आ देदे प्राचास्यध्वरकुद् देवेभ्यो गम्भीरमिममध्वरं कृष्युत्तमेन पविनेन्द्राय सोमः सुषुतं
मधुमन्तं पयस्वन्तं वृष्टिवनिमिन्द्राय त्वा वृत्रघ्न इन्द्राय त्वा वृत्रतुर इन्द्राय त्वाऽभिमातिघ्न
इन्द्राय त्वा ऽऽदित्यवन्त इन्द्राय त्वा विश्वदेव्यावते आत्राः स्थ वृत्रतुरो राघोगूर्ता अमृतस्य
पत्नीस्ता देवीदेवनेमं यज्ञं धत्तोपहृताः सोमस्य पिवतोपहृतो युष्माकः (१) सोमः पिवतुं यत्ते
सोम दिवि ज्योतिर्यत् पृथिव्यां यदुरात्रन्तरिक्षे तेनास्मै यजमानायोक्ता राया कृष्यार्थं दात्रे वोचो
धिषेणे वीह सती वीडयेथामूर्जं दधाथामूर्जं मे वत्तं मा वा हिंसिषुं मा मा हिंसिषुं प्राग-
पागुर्दगधराक्तास्तवा दिश आ धावन्त्वस्मिन् नि पर्वर । यत्ते (२) सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै
ते सोम सोमाय स्वाहा ॥ (युष्माक, ते, नव च) ॥ १ ॥

उपांशुप्रहः ॥ सोमकपिः ।

वाचस्पतये पवस्व वाजिन् वृषा वृष्णो अ५शुभ्यां ममस्तिपूतो देवो देवानां पवित्रमसि येषां
मागोऽसि तेभ्यस्त्वा स्वाङ्गुतोऽसि मधुमतीर्न इषस्कृधि विश्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थि-
वेभ्यो मनस्त्वाष्टूर्वन्तरिक्षमन्विहि स्वाहा त्वा सुभवः सूर्याय देवेभ्यस्त्वा मरीचिपेभ्य
एष ते योनिः प्राणाय त्वा (वाचः सुष्ठ्वारिः २५८) ॥ २ ॥

जन्तर्यामप्रहः ॥ सोमकपिः ।

उपयामगृहीतोऽस्यन्तर्धेच्छ मधवन् पाहि सोमंशुरुष्य रायः समिषो यजस्वान्तस्ते दधामि धावा-
पृथिवी अन्तर्धेन्तरिक्षं संजोषा देवैरवरैः परैश्चान्तर्धे मधवन् मादयस्व स्वाङ्गुतोऽसि मधु-
मतीर्न इषस्कृधि विश्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो दिव्येभ्यः पार्थिवेभ्यो मनस्त्वाष्टूर्वन्तरिक्षमन्विहि
स्वाहा त्वा सुभवः सूर्याय देवेभ्यः (१) स्त्वा मरीचिपेभ्य एष ते योनिरपानाय त्वा ॥ (देवेभ्यः
सुष्ठ्वारिः) ॥ ३ ॥

पेन्द्रवायवप्रहः ॥ १ त्रिष्टुप्, २ गायत्री । सोमकपिः ।

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुतो विश्ववार ।

उपो ते अन्धो मधमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वपेभ्यम् ॥

उपयामगृहीतोऽसि वायवे त्वेन्द्रवायू इमे सुताः । उप प्रयोमिरा गतमिन्दो वामुशन्ति हि ॥

उपयामगृहीतोऽसीन्द्रवायुभ्यां त्वैष ते योनिः सजोषाभ्यां त्वा ॥ (वा त्रिष्ट्वारिः २५८) ॥ ४ ॥

मैत्रावरुणप्रहः ॥ गायत्री । सोमकपिः ।

अयं वा मित्रावरुणा सुतः सोमं क्रतावृषा । ममेदिह श्रुतं हवम् ।

उपयामगृहीतोऽसि मित्रावरुणाभ्यां त्वैष ते योनिर्क्रतायुभ्यां त्वा ॥ (अयं विश्वसिः) ॥ ५ ॥

माश्विनप्रहः ॥ गायत्री । सोमकपिः ।

या वां कशा मधुमत्यश्विना सनुतावती । तयो यज्ञं भिमिष्वतम् ।

उपयामगृहीतोऽस्यश्विभ्यां त्वैष ते योनिर्माश्विभ्यां त्वा (वाऽष्टारिः १८) ॥ ६ ॥

प्रातर्युजौ वि ध्रुव्येथामश्विनावेह गच्छतम् । अस्य सोमस्य पीतये ॥

उपयामगृहीतोऽस्यश्विभ्यां त्वैष ते योनिर्माश्विभ्यां त्वा ॥ (प्रातर्युजोवैक्रावित् २५८) ॥ ७ ॥

शुक्रप्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमकपिः ।

अयं वेनशोदयत् पृथ्निगर्भा ज्योतिर्जरायु रजसो विमाने ।

इममपा संक्रमे सूर्यस्य शिशुं न विभ्रा मतिर्भी रिहन्ति ॥

उपयामगृहीतोऽसि शण्डाय त्वैष ते योनिर्विरता पाहि ॥ (अयं पञ्चविः २५८) ॥ ८ ॥

मन्थ्यग्रहः ॥ जगती । सोमऋषिः ।

तं प्रुत्नथां पुर्वथां विश्वेयेमथां ज्येष्ठतांतिं वहिषदं सुवर्धिदं प्रतीचीनं वृजर्नं दोहसे
गिराऽऽशुं जयन्तमनु यासु वर्धसे ।

उपयामगृहीतोऽसि मकीय त्वैष ते योनिः प्रजाः पाहि' ॥ (तृ० पञ्चविंशतिः) ॥ ९ ॥

आग्रयणग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

ये देवा दिव्येकादश स्थ पृथिव्यामव्येकादश स्था—ऽप्सुपदो महिनैकादश स्थ ते देवा
यज्ञमिमं जुषध्वमु—पयामगृहीतोऽस्याग्रयणोऽसि स्वाग्रयणो जिन्वं यज्ञं जिन्वं यज्ञपतिमभिसर्वना
पाहि विष्णुस्त्वां पातु विश्वं त्वं पाहीन्द्रियेणैष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥

(ये त्रिचत्वारिंशत्) ॥ १० ॥

आनुव्यवत आग्रयणग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

त्रिंशत्त्रयंश्च गणिनो रुजन्तो दिवः रुद्राः पृथिवीं च सचन्ते ।

एकादशासौ अप्सुपदः सुतः सोमं जुषन्ताः सर्वनाय विश्वे ॥

उपयामगृहीतोऽस्याग्रयणोऽसि स्वाग्रयणो जिन्वं यज्ञं जिन्वं यज्ञपतिमभिसर्वना पाहि विष्णुस्त्वां
पातु विश्वं त्वं पाहीन्द्रियेणैष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः' ॥ (त्रिंशद् द्विचत्वारिंशत्) ॥ ११ ॥

उषथ्यग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा बृहद्वते वयस्वत उक्थायुवे यत् त इन्द्र बृहद्वयस्तस्मै त्वा विष्णवे
त्वैष ते योनिरिन्द्राय त्वोक्थायुवे' (उपयामगृहीतो द्वाविंशतिः) ॥ १२ ॥

ध्रुवग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

मूर्धनं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वानरमुताय जातमग्निम् ।

कविः सम्राजमतिथिं जनानामासन्ना पात्रं जनयन्त देवाः ॥

उपयामगृहीतोऽस्यग्रये त्वा वैश्वानराय ध्रुवोऽसि ध्रुवक्षितिर्ध्रुवाणां ध्रुवतमोऽच्युतानामच्युतक्षि-
त्तम एष ते योनिर्ग्रये त्वा वैश्वानराय' ॥ (मूर्धनं पञ्चविंशत्) ॥ १३ ॥

ऋतुग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

मधुश्च माधवश्च शुक्रश्च शुचिश्च नभश्च नमस्यश्च—पथो—जश्च सहश्च सहस्यश्च तपश्च
तपस्यश्च—पयामगृहीतोऽसि सप्तर्षोऽस्यैहस्पत्याय त्वा' ॥ (मधुक्षिंशत्) ॥ १४ ॥

वेन्द्राग्रहः ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

इन्द्राग्नी आ गतस्सुतं गीर्भिर्नमो वरेण्यम् । अस्य पातं धियेपिता ॥

उपयामगृहीतोऽसीन्द्राग्निभ्यां त्वैष ते योनिरिन्द्राग्निभ्यां त्वा' ॥ (इन्द्राग्नी विंशतिः) ॥ १५ ॥

वैश्वदेवग्रहः ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

ओमांसश्चर्षणीधृतो विश्वे देवास आ गत । दाश्याश्सो दाशुषः सुतम् ॥
उपयामगृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥ (ओमांसो विश्वसिः)

॥ १६ ॥

पूर्वो मरुत्वतीयग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

मरुत्वन्तं वृषभं वावृधानमकवारिं दिव्यश्शासमिन्द्रम् ।
विश्वासाहमवसे नृत्तनायोग्रं संहोदामिह त इवेम ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वन्त एष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वन्ते ॥ (मरुत्वन्तश्चक्षुर्विश्वसिः)

॥ १७ ॥

उत्तरमरुत्वतीयग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमं यथा भार्याते अर्पिवः सुतस्य ।
तव प्रणीती तव शूर शर्मणा विवासन्ति कवयः सुयज्ञाः ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वन्त एष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वन्ते ॥ (इन्द्रैकाग्रविश्वसिः)

॥ १८ ॥

तृतीयमरुत्वतीयग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

मरुत्वा इन्द्र वृषभो रणाय पिबा सोममनुष्वचं मदाय ।
आ सिञ्चस्व जठरे मध्वं कुर्मि त्वश्राज्जासि प्रदिवः सुतानाम् ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा मरुत्वन्त एष ते योनिरिन्द्राय त्वा मरुत्वन्ते ॥ (मरुत्वानेकाग्रविश्वसिः)

॥ १९ ॥

महेन्द्रग्रहः ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

महा इन्द्रो य ओजसा पर्जन्यो वृष्टिमा इव । स्तोमैर्वत्सस्य वावृधे ॥
उपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय त्वेष ते योनिर्महेन्द्राय त्वा ॥ (महानेकाग्रविश्वसिः) ॥ २० ॥

महेन्द्रग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

महा इन्द्रो नृवदा चर्षणिषा उत द्विषर्हा अमिनः स सहोभिः ।
अस्मद्विषंग्वावृधे वीर्यायोरुः पुथुः सुकृतः कर्तृभिर्भूत ॥
उपयामगृहीतोऽसि महेन्द्राय त्वेष ते योनिर्महेन्द्राय त्वा ॥ (महाश्चक्षुर्विश्वसिः) ॥ २१ ॥

जादित्यग्रहः ॥ १-२ बुधली, ३ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

कदा चन स्तरीरसि नेन्द्रं सशसि दाशुषे ।
उपोपेक्षु मध्वन् भूय इक्षु ते दानं देवस्य पृच्यते ॥

उपयामगृहीतोऽस्यादित्येभ्यस्त्वा ॥

कुदा चन प्रयुच्छस्युमे नि पांसि जन्मनी ।

तुरीयादित्य सवर्नं त इन्द्रियमावस्थावमृतं दिवि ॥

यज्ञो देवानां प्रत्येति सुसमादित्यासो मवता मृडयन्तः ।

आ वो (१) वीचीं सुमतिर्वृत्त्यादुःहोऽश्रिद्या वरिवो विचारासंत्वं ॥

विवस्व आदित्यैष ते सोमपीथस्तेन मन्दस्व तेन तृप्य तृप्यास्तं ते वयं तर्पयितारो या दिव्या
दृष्टिस्तया त्वा श्रीणामि ॥ (वः सुमतिर्वृत्त्यादुःहोऽश्रिद्या वरिवो विचारासंत्वं) ॥ २२ ॥

सावित्रग्रहः ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

वाममद्य सवितर्वाममु शो दिवेर्दिवे वाममस्मभ्यं सावीः ।

वामस्य हि क्षयस्य देव भूरैरया धिया वामभाजः स्याम ॥

उपयामगृहीतोऽसि देवाय त्वा सवित्रे ॥ (वामं चतुर्विंशतिः) ॥ २३ ॥

सावित्रग्रहः ॥ जगती । सोमऋषिः ।

अदब्धेभिः सवितः पायुभिष्टुः शिवेर्मिरद्य परि पाहि नो गयम् ।

हिरण्यजिह्वः सुविताय नव्यसे रक्षा मार्किर्नो अघशस ईशत ॥

उपयामगृहीतोऽसि देवाय त्वा सवित्रे ॥ (अदब्धेभिर्मिरद्योर्विशतिः) ॥ २४ ॥

सावित्रग्रहः ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

हिरण्यपाणिमृतये सवितारमुप ह्वये । स चेत्ता देवता पदम् ॥

उपयामगृहीतोऽसि देवाय त्वा सवित्रे ॥ (हिरण्यपाणिं चतुर्विंशतिः) ॥ २५ ॥

वैश्वदेवग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानो बृहदुक्षे नम एष ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ॥ (सुशर्मां द्वाविंशतिः)

॥ २६ ॥

पत्नीवतग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

बृहस्पतिस्तुतस्य त इन्द्रो इन्द्रियावतः पत्नीवन्तं ग्रहं गृह्णाम्येवा३३ पत्नीवा३ः सज्जुर्देवेन
त्वष्टा सोमं पिब स्वाहा ॥ (बृहस्पतिस्तुतस्य पञ्चविंशतिः) ॥ २७ ॥

हारियोजनग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

हरिरसि हारियोज्जो हयोः स्थाता वज्रस्य भर्ता पृश्नेः प्रेता तस्य ते देव सोमेष्ट्यजुषः स्तुत-
स्तोमस्य शस्तोकथस्य हरिवन्तं ग्रहं गृह्णामि हरीः स्य हयोर्धानाः सह सोमा इन्द्राय स्वाहा
(हरिः पञ्चविंशतिः) ॥ २८ ॥

भातेयोऽतिग्रहः ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

अयं आयुःपि पतस आ सुवोर्जमिषं च नः । आरे वाषस्व दुच्छुनाम् ॥

उपयामगृहीतोऽस्यग्रये त्वा तेजस्वत एष ते योनिर्ग्रये त्वा तेजस्वते ॥ (अग्ने ग्रयोविष्णुः)

॥ २९ ॥

पेन्द्रोऽतिग्रहः ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

उत्तिष्ठभोजसा सह पीत्वा शिप्रे अवेपयः । सोममिन्द्र चमू सुतम् ॥

उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वौजस्वत एष ते योनिरिन्द्राय त्वौजस्वते ॥ (उत्तिष्ठभोजसाः)

॥ ३० ॥

सौर्वोऽतिग्रहः ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कुदसि सूर्य । विश्वमा भासि रोचनम् ॥

उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते ॥

(तरणिर्विश्वः) ॥ ३१ ॥

संगाहनम् ॥ गायत्री । सोमऋषिः ।

आ प्यायस्व मदिन्तम सोम विश्वाभिरुतिभिः । अवा नः सप्रयस्तमः (आ नव) ॥ ३२ ॥

जवगाहनम् ॥ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः ।

अस्मभिरु तु प्रतिचक्ष्णाऽमूदो ते यन्ति ये अपरीषु पश्यान् ॥ (ईयुरेकाविंशतिः)

॥ ३३ ॥

जोषणम् ॥ सोमऋषिः ।

ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि ज्योतिष्कुतं त्वा सादयामि ज्योतिर्विदं त्वा सादयामि भास्वतीं
त्वा सादयामि ज्वलन्तीं त्वा सादयामि मलमलाम्बन्तीं त्वा सादयामि दीप्यमानां त्वा सादयामि
रोचमानां त्वा सादयाम्यजसां त्वा सादयामि बृहज्ज्योतिषं त्वा सादयामि जोषयन्तीं त्वा साद-
यामि जाग्रतीं त्वा सादयामि (ज्योतिष्मतीं पञ्चविंशतिम्) ॥ ३४ ॥

सुबाहुतयः । विश्वेदेवा ऋषयः

प्रयासाय स्वाहा^१ ऽऽयासाय स्वाहा^२ वियासाय स्वाहा^३ संयासाय स्वाहो^४—घासाय
स्वाहा^५ ऽवयासाय स्वाहा^६ शुचे स्वाहा^७ शोकाय स्वाहा^८ तप्यत्वै स्वाहा^९ तपते
स्वाहा^{१०} ब्रह्महत्यायै स्वाहा^{११} सर्वस्मै स्वाहा^{१२} (प्रयासाय चतुर्विंशतिः) ॥ ३५ ॥

राजगवीहोमः । विश्वेदेवा ऋषयः ।

चिचश् सन्तानेन^१ भवं यकना रुद्रं तनिम्रां पशुपतिं स्थूलहृदयेना^२—मिश्र हृदयेने

रुद्रं लोहितेर्न शर्वं मतस्नाभ्यां महादेवमन्तःपार्थिवैर्ना—विष्टुहन्^१ शिङ्गीनि^२कोश्याभ्याम्
(चित्तमहादेशः) ॥ ३६ ॥

३७-४२ षोडशिश्रवः ॥ ३७-४० अलुपु^३ । सोमप्रपिः ।

आ तिष्ठ वृत्रहन् रथं युक्ता ते ब्रह्मणा हरीं । अर्वाचीन^४ सु ते मनो आवा कृणोत वयुना ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिन एष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनै' ॥
(आ तिष्ठ षड्विंशतिः) ॥ ३७ (३१) ॥

इन्द्रमिद्वरीं वहतोऽप्रतिधृष्टशवस—मृषीणां च स्तुतीरुपं यज्ञं च मातुपाणाम् ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिन एष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनै' ॥
(इन्द्रं त्रयोविंशतिः) ॥ ३८ (३२) ॥

असावि सोमं इन्द्र ते शर्विष्ठ घृष्णवा गंहि ।
आ त्वा पृणाक्त्विन्द्रियश्चरजः सूर्यं न रश्मिभिः ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिन एष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनै' ॥
(असावि सप्तविंशतिः) ॥ ३९ (३३) ॥

सर्वस्य प्रतिशीवरी भूमिस्त्वोपस्थ आऽधित ।
स्योनास्मै सुपदा भव यच्छास्मै शर्म सप्रथाः ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिन एष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनै' ॥
(सर्वस्य षड्विंशतिः) ४० (३४) ॥

स्वरादलुपु^३ ।

महाइन्द्रो वज्रवाहुः षोडशी शर्म यच्छतु ।
स्वस्ति नो मघवां करोतु हन्तु पाप्मानं योऽस्मान् द्वेष्टि ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिन एष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनै' ॥
(महान् षड्विंशतिः) ॥ ४१ (३५) ॥

त्रिपुण्ड्र ।

सजोषा इन्द्र सगेणो मरुद्भिः सोमं पिव वृत्रहञ्छ्वर विद्वान् ।
जहि शत्रुश्चर मृषो जुडस्वाऽथामयं कृणुहि विश्वतो नः ॥
उपयामगृहीतोऽसीन्द्राय त्वा षोडशिन एष ते योनिरिन्द्राय त्वा षोडशिनै' ॥
(सजोषाक्षिप्तः) ॥ ४२ (३६) ॥

दक्षिणा ॥ १ गायत्री, २-३ त्रिष्टुप् । सोमक्रयिः ।

उदु त्यं आतवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्रेः ।

आऽप्रा घावापृथिवी अन्तरिक्षे सूर्यं आत्मा जगतस्तस्थुषश्च ॥

अग्रे नयं सुपथां राये अस्मान् विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।

युयोऽस्मज्जुहुराणमेनो भूर्यिष्ठां ते नमउक्ति विधेम ॥

दिवं गच्छ सुवंः परं रूपेण (१) वो रूपमभैमि वयसा वयः ॥

तुथो वो विश्वेदु वि भजतु वपिष्ठे अघि नार्क ॥

एतत् ते अग्रे राध ऐति सोमच्युतं तन्मित्रस्य पथा नयर्तस्य पथा प्रेतं चन्द्रदक्षिणा यज्ञस्य फथा सुविता नयन्ती—ब्राह्मणपथ राध्यासमृषिमपिपं पित्रमन्तं पैतृमत्यश्च सुधातुदक्षिणं वि सुवः पश्य च्यन्तरिक्षं यतस्व सदस्यै (२) रस्मदात्रा देवत्रा गच्छन् मधुमतीः प्रदातारमा विशतानवहायास्मान् देवयानेन पथेत मुकृतां लोके सीदत तन्मः सऽस्कृतम् ॥ (रूपेण, मवस्यै, -राध्यास च) ॥ ४३ (३०) ॥

समिष्टयजुर्होमः ॥ १-३ त्रिष्टुप् । सोमक्रयिः ।

धाता रतिः सवितेदं जुवता प्रजापतिर्निधिपतिर्नो अग्निः ।

त्वष्टा विश्वः प्रजयां सश्रगणो यजमानाय द्रविणं दधातु ॥

समिन्द्र णो मनसा नेपि गोभिः सऽसुरिर्मिधवन्तस्वस्वस्त्या ।

सं ब्रह्मणा देवकृतं यदास्ति सं देवानाऽसुमत्या यज्ञियानाम् ॥

सं वयसा पयसा सं तन्भिरगन्महि मनसा सऽश्विवेन ।

वष्टा नो अत्र वरिवः कृणोत्व (१) नुं मारुं तनुवो यद्विलिष्टम् ॥

यदुद्य त्वां प्रयति यज्ञे अस्मिन्नग्रे होतारमवृणीमहीह ।

अर्धगयादृधगुताशमिष्ठाः प्रजानन् यज्ञमुपयाहि विद्वान् ॥

स्वगा वो देवाः सदनमकर्म य आजग्म सवनेदं जुवाणाः ।

जक्षिवाश्सः पणिवाश्सश्च विश्वेऽस्मे घत्त वसवो वसनि ॥

यानाऽवह उशतो देव देवान् तान् (२) प्रेरय स्वे अग्रे सुधस्ये ।

वहमाना भरमाणा हवीऽपि वसुं धर्मं दिवमा तिष्ठतातु ॥

यज्ञं यज्ञे गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां योनिं गच्छ स्वाहै—य ते. यज्ञो यज्ञपते सहघृक्तवाकः सुवीरः स्वाहा देवा गातुविदो गातुं विश्वा गातुमिन् मनसस्पत इमं नो देव देवेषु यज्ञश्च स्वाहा वाचि स्वाहा वाने धाः ॥ (कृणोतु, तान्—, राध्यासारेऽश्वा ॥ ४४ (३०) ॥

जयन्तः ॥ १-४ त्रिष्टुप् । सोमकषिः ।

उरु५ हि राजा वरुणश्चकार सूर्याय पन्थामन्वेतुवा उ ।
अपदे पादा प्रतिधातवेऽकरुतापवक्ता हृदयाविध्वित् ॥
शतं ते राजन् भिपजः सहस्रं पूर्वी गम्भीरा सुप्रतिष्टे अस्तु ।
वार्षस्व द्वेपो निर्क्रांति पराचैः कृतं चिदेनः प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥
अभिहितो वरुणस्य पाशोऽभैरनीकमप आ विवेश ।
अपांनपात् प्रतिरक्षन्सुयं दमेदमे (१) सुमिधं यक्षमे ॥
प्रति ते जिह्वा घृतमुच्चरणयेत् समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तः ।
सं त्वां विशन्वोऽपञ्चीरुताऽऽपो यज्जस्यं त्वा यज्जपते हविर्भिः ॥

सुक्तत्राके नमोवाके विधेमो—बभूथ निचङ्कुण निचरुरसि निचङ्कुणाव देवैर्देवकृतमेनोऽयाडव
मर्त्यैर्मर्त्यैकृतपुरोरा नो देव रिपस्पाहिं सुमित्रा न आप ओषधयः (२) सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्टो देवीराप एष वो गर्भस्तवः सुप्रीतः सुभूतमकर्म देवेषु
नः सुकृतो ब्रूतात् प्रतियुतो वरुणस्य पाशः प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशं एधोऽस्येधिषीमहि सुमिदं सि
तेजोऽसि तेजो मयि धेह्य—ऽपो अन्वचारिषु रसेन समसृक्षमहि । पर्यस्वा अग्र आ (३)
ऽगमं तं मा सः सृज वचर्सा ॥ (दमेदम, ओषधय, जा, यद च) ॥ ४५ (१९) ॥

काव्ययाज्यापुरोऽनुगायः ॥ १-२, ४, ८, १० त्रिष्टुप्, ३, ५, ७, ९, ११-१२ गायत्री, ६ अनुष्टुप् ।

यस्त्वा हृदा कीरिणा मन्यमानोऽमर्त्यं मर्त्यो जोहवीमि ।
जातवेदो यज्ञो अस्मासु धेहि प्रजाभिरग्रे अमृतत्वमश्नाम ॥
यस्मै त्वः सुकृते जातवेद उ लोकमग्रे कृणवः स्योनम् ।
अश्विनः स पुत्रिणं वीरवन्तं गोमन्तः ५ रुयि नशते स्वस्ति ॥
त्वे सु पुत्रं शत्रुसोऽवृत्रन् कामकातयः । न त्वामिन्द्रातिं रिच्यते ॥
उक्थउक्थे सोम इन्द्रं ममाद नीथेनीथे मघवानः (१) सुतासः ।
यदीः सबाधः पितरं न पुत्राः संमानदक्षा अवसे हवन्ते ॥
अग्रे रसेन तेजसा जातवेदो वि रौचसे । रक्षोहाऽमीवचातनः ॥
अपो अन्वचारिषु रसेन समसृक्षमहि । पर्यस्वा अग्र आऽगमं तं मा सः सृज वचर्सा ॥
वसुर्वसुपतिर्हिकमस्यग्रे विभावंसुः । स्याम ते सुमतावपि ॥
त्वामग्रे वसुपतिं वक्षन्तामभि प्र मन्दे (२) अध्वरेषु राजन् ।
त्वया राजं याजयन्तो जयेमाभि ज्याम पृत्सुतीर्मर्त्यानाम् ।

त्वामग्ने वाजसातमं विप्रां वर्धन्ति सुष्टुतम् । स नो रास्व सुवीर्यम् ॥

अयं नो अग्निर्वरिवः कृणोत्वयं मृधः पुर एतु प्रभिन्दन् ।

अयं शत्रून् जयतु जह्वेषाणोऽयं वार्षं जयतु वार्षसातो ॥

अग्निनाभिः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाद् जुह्वांस्यः ॥

त्वष्टश्चमे (१) अग्निना विप्रो विप्रेण सन्तसता । सखा सख्या समिध्यते ॥

उदग्ने शुचयस्तवै ० * वि ज्योतिर्वै ० x ॥ (सवधानं, मन्त्रे, इत्येव, चतुर्दश च) ॥ ४६ (४०) ॥

[भा १-१ । वाच ४० । उपयामगृहीत ५० । आ ४३ । ऽयं २० । वा १८ । प्रातर्युजा-१९ । नृवं २५ । वं २६ । ये ४३ । त्रिदश-४२ । दुपयामगृहीतो २२ । मुषानं ३५ । मधु-३० । रिन्द्राग्नी २० । जोमांसो २० । मरुत्वन्तु २६ । मिन्द्रं २९ । मरुत्वान् २९ । मृदात् १९ । मृदात् २६ । कृदा ३० । वाम- २४ । मरुद्वन्धि- २३ । हिरेण्यपाणि १४ । सुवर्मा १२ । बृहस्पति-१५ । ईरि-२६ । रसं २३ । उषिष्ठन्- २१ । तुरणि- २० । राव्यायस्वे-९ । यु- १९ । ज्योतिष्मती- ३६ । प्रयासाय २४ । चित्र-१८ । मातिष्ठे- २६ । नृ- २३ । मसावि २० । सवैस्य २६ । मृदात् २६ । सुजोषा ३० । उ- ११८ । धातो-१४८ । वं १५६ । य- १६४ । वदस्त्वारिचक्षत् ॥ ६१० ॥]

[इति प्रथमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

पुनराधानम् ।

[अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥] अग्निकंषिः ।

पुनराधानविधानम् ॥

देवासुराः संयत्ता आसन्, ते देवा विजयमुपयन्तोऽग्नौ वामं वसु सं न्यदधतेऽग्नौ नो भविष्यति यदि नो ज्ञेयन्तीति, तदग्निर्न्यैकामयत् तेनापां कामत् तद्देवा विजित्यावरुणत्समाना अन्वाथन्, तदस्य सहसा-ऽदित्सन्त, सोऽरोवीचदरोवीत् तद्द्रुदस्य रुद्रत्वं, यदश्नशीचन्, त (१) द्रुजतः हिरेण्यमभवत्, तस्माद्द्रु-जतः हिरेण्यमदक्षिण्यमभ्युजः हि, यो वहिषि वदति, पुराऽस्य संवत्सराद्देवो रुदन्ति, तस्माद्ब्रह्मिणि न देयः सोऽग्निरग्नौ वीज्जाग्यसान्ध्यर्थं व इदमिति पुनराधेयं ते केवलमित्यग्नवधुवत् कलु स इत्यग्नौ यो मदेवत्यमग्निमादधाता इति तं पुषाऽऽधत्ते तेन (२) पुषाऽऽध्नीत् तस्मात् पौष्णाः पशव उच्यन्ते, तं त्वष्टाऽऽधत्ते, तेन त्वष्टाऽऽध्नीत् तस्मात् त्वाष्टाः पशव उच्यन्ते, तं मनुराऽधत्ते, तेन मनुराध्नीत्, तस्मा-न्मानव्यः प्रजा उच्यन्ते, तं धाताऽऽधत्ते तेन धाताऽऽध्नीत् संवत्सरो वै धाता, तस्मात् संवत्सरं प्रजाः पशवोऽनु प्र जायन्ते य एवं पुनराधेयस्याहि वेद (३) ध्नीत्येव योऽस्यैव वन्धुतां वेद, वन्धुमान भवति भागधेयं वा अग्निरहित इच्छमानः प्रजां पशून् यजमानस्योप वोद्रावोद्रास्य पुनरा दधीत, भागधेयैर्नैवैर समर्थयत्यथो शान्तिरेवास्यैर्या पुनर्वस्वोरा दधीतैतद्दे पुनराधेयस्य नक्षत्रं यन्पुनर्वसु, स्वायामेवैर्न देवतायामाधार्य, ब्रह्मवर्चसी भवति इमै (४) रा दधात्ययातयामत्वार्थ इमैरा दधात्यग्नय एवेनमोषधीभ्योऽवरुण्याऽऽधत्ते पञ्चकपालः पुरोडाशो भवति पञ्च वा ऋतयं ऋतुभ्य एवैनमवरुण्या-ऽऽधत्ते ॥ (असीयत तव, तेन, वेदं, ध्नीः, पञ्चविंशतिश्च) ॥ १ ॥

याज्यापङ्कजातविष्टमम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

पुन वा एष यज्ञं पशून् वधति योऽग्निमुद्गासयते, पञ्चकपालः पुरोडाशो भवति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तोः पशवो यज्ञमेव पशून् च रन्ध्रे' धीरहा वा एष देवानां योऽग्निमुद्गासयते, न वा एतस्य ब्राह्मणा ऋतायवः पुराज्जनक्षन्, पङ्क्तयो याज्यानुवाक्या भवन्ति पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पुरुषो, देवानेव धीरं निरवदायाग्निं पुनरा (१) धत्ते' शताक्षरा भवन्ति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आर्युष्येवेन्द्रिये प्रति विष्ठति' यद्वा अग्निराहिंनो नर्धयते ज्यायो भागधेयं निक्कामयमानो यदग्नेयं सर्वं भवति सैवास्यर्द्धिः' सं वा एतस्य गृहे वाक् खज्यते योऽग्निमुद्गासयते स वाचः ससृष्टां यजमान ईश्वरोऽनु परामवितोर्विभक्तयो भवन्ति वाचो विष्टृत्य यजमानस्यापराभावाय (२) विभक्तिं करोति ब्रह्मैव तद्वर्क - पाश्च यजति यथा वामं वसुं धिधिदानो गृहति तादगेव तद्वै - अग्निं प्रति स्विष्टकृतं निराह यथा वामं वसुं धिधिदानः प्रकाशं जिहमिपति तादगेव तद्वि - भक्तिमुक्त्वा प्रयाजेन वर्णद्वकरोत्यायतनादेव नैति' यजमानो वै पुरोडाशः पशव एते आहुती यदभितः पुरोडाशमेते आहुती (३) जुहोति यजमानमेवोभयतः पशुभिः परि गृह्णाति' कृतयजुः संधूतसम्भार इत्याहुर्न सम्भृत्याः सम्भारा न यजुः कर्तव्यमित्यर्थो - यो खलु सम्भृत्या एव ससम्भाराः कर्तव्यं यजुर्यज्ञस्य समृद्धयै' पुनर्निष्कृतो रथो दक्षिणा पुनरुत्स्युतं वासः पुनरुत्सृष्टोऽनृङ्वान् पुनराधेयस्य समृद्धयै' सप्त तै अग्रे समिधः सप्त जिह्वा इत्यग्निहोत्रं जुहोति यत्रयत्रैवास्य न्यक्तं ततः (४) एवैनंनव रन्ध्रे' धीरहा वा एष देवानां योऽग्निमुद्गासयते तस्य वर्ण एवर्णयादाग्निराहुणमेकादशकपालाननु निर्वपेयं चैव हन्ति यश्चास्यर्णयाचौ भागधेयेन ग्रीणाति नाऽऽर्तिमाच्छेति यजमानः' ॥ (वा, -ऽपराभावा, -ऽऽहुती, ततः, यदग्निं शब्द) ॥ २ ॥

पुनराधानमन्त्राः ॥ ३ उपरिदृष्टवृत्तिः २-४, ९-१० गायत्री; ५-६ अनुष्टुप्; ७-८ त्रिष्टुप् । अग्निर्ऋषिः ।

भूमिर्भुम्ना द्यौर्वरिणाऽन्तरिक्षं महित्वा ।

उपस्थे ते देव्यदितेऽग्निमन्त्रादमन्त्राद्याऽऽदधे' ॥

आऽयं गोः पृथिरकभीदसेनमातरं पुनः । पितरं च प्रयन्तसुवः' ॥

त्रिश्शद्वाम वि राजति वाक् पतङ्गाय शिश्रिये । प्रत्यस्य वह द्युभिः' ॥

अस्य प्राणादपानत्यन्तश्चरति रोचना । व्यरुयन्महिषः सुनः' ॥

यत् त्वा (१) क्रुद्धा परोवप मनुना यदवर्त्या ।

मुक्लपमग्रे तत् तव पुनस्त्वोद्दिपयामसि' ॥

यत् तै मनुपरोक्षस्य पृथिवीमनु दधासे । आदित्या विश्वे तद् देवा वसवश्च समाभरन्' ॥

मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

बृहस्पतिस्तनुतामिमं नो विश्वे देवा इह मादयन्ताम् ॥

सप्त तै अग्रे समिधः सप्त जिह्वाः सप्त (२) पयः सप्त घामं प्रियाणि ।

सप्त होत्राः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त योनीरा पृणस्वा घृतेन' ॥

पुनरूर्जा नि वर्तस्व पुनरप इषाऽऽयुषा । पुनर्नः पाहि विश्वतः^१ ॥

सह रय्या नि वर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्तिनवा विश्वतस्परि^२ ।

लेकः सलेकः सुलेकस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा विंयन्तु^३ केतः सकेतः सुकेतस्ते न^(३)
आदित्या आज्यं जुषाणा विंयन्तु^४ विवस्वा^५ अदितिदेवजुतिस्ते न आदित्या आज्यं जुषाणा
विंयन्तु^६ ॥ (स्वा, सुम, न. - अयेंदव व ॥ ३ ॥

पूर्वोक्तमन्त्राणां व्याख्यानम् ॥ अग्निर्हविः ।

भूमिर्मुम्ना द्यौर्वरिणेत्याहऽऽशिषैवैनमा धत्ते^१ सर्पा वै जीर्यन्तोऽमन्यन्त स एतं कंसुर्णीरः काद्रवेयो
मन्त्रमपश्यत् ततो वै ते जीर्णास्तनूरपाप्तत सर्पराशियां ऋग्भिर्गार्हपत्यमा दधाति पुनर्नवमेवैनमजरं कृत्वा-
ऽऽ धत्तेऽथो पुतमेवं पृथिवीमन्नाथं नोपानमत्सैतं^(१) मन्त्रमपश्यत् ततो वै तामन्नाद्यमुपानमण्य
सपराशियां ऋग्भिर्गार्हपत्यमादधात्यन्नाद्यस्यावर्ध्या अथो अस्यामेवैनं प्रतिष्ठितमा धत्ते^२ यत्वा कुक्षः
परोवपेत्याहापहत एवास्मै तत् पुन-स्त्वोद्दीपयामसीत्याह सर्मिन्ध एवैनं^३ यत्ते मन्युपरोमस्येत्याह
देवताभिरेवै^(२) नर. सं मरति^४ वि वा एतस्य यक्षश्छिद्यते योऽभिमुद्रासयते बृहस्पतिवत्यचोप
तिष्ठते ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैव यक्ष सं दधाति^५ विच्छिन्नं यक्ष सं मिमं दधात्विद्याह सन्तत्यै
विश्वे देवा इह मादयन्तामित्याह सन्तत्यैव यक्ष देवेभ्योऽनु दिशति^६ सप्त ते अग्ने सभिर्धः सप्त जिह्वा^(३)
इत्याह सप्तसप्त वै सप्तधाऽग्नेः प्रियास्तनुवस्ता एवाव रन्ध्रे^७ पुनरूर्जा सह रय्येत्यमितः पुरोडाशमाहुती
जुहोति यजमानमेवोर्जा च रय्या चोभयतः परि गृह्णात्यो-दित्या वा अस्माहोकादमुं लोकमायन्तेऽमुधि-
ल्लोके व्यतृष्यन्त इमं लोकं पुनरभ्यवेत्याभिमाधायैतान्^(४) होमानजुहवुस्त आर्जुवन् ते सुवर्गल्लोकायां
यः पराचीनं पुनराधेयवभिमावधीत स एतान् होमाञ्जुह्वयायामेवाऽऽदित्या ऋक्षिमाधुवन् तामेवधौनि^५ ॥
एव-मंत्र, जिह्वा, एवाव, पञ्चविंशतिश्च) ॥ ४ ॥

आहवनोपोपस्थानम् ॥ १-३, ७-१२ गायत्री, ४ जगती, ५ त्रिष्टुप्, ६ अनुष्टुप् । अग्निर्हविः ।

उपप्रयन्तो अध्वरं मन्त्रं वोचेप्राग्रये । आरे अस्मे च नृण्वते^१ ॥

अस्य प्रत्नामनु द्युतं शुक्रं दुदुहं अहयः । पयः सहस्रमामृषिम्^२ ॥

अग्निर्धूर्धा दिवः कृकुत् पतिः पृथिव्या अयम् । अपां रेतोऽसि जिन्वति^३ ॥

अयमिह प्रथमो धायि शत्रुभिर्होता यजिष्ठो अध्वरेणोऽव्यः ।

यममवानो भृगवो विरुचुर्वनेषु चित्रं विश्वं विशेविशे^४ ॥

उभा वामिन्द्राग्नी आहुवध्या^(१) उभा राधसः सह मादुयध्वै ।

उभा दाताराविषां रयीणामुभा वाजस्य सातये हुवे वामे^२ ॥

अयं ते योनिर्ह्रस्वि यो यतो जातो अरोचथाः ।

तं जानन्नय आ रोहायां नो वर्धया रयिम्^३ ॥

अम् आयूँषि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः । अरि बाधस्व दुच्छुनाम् ॥
 अग्ने पर्वस्व स्वपो अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । दधत्पोषः रयिं (१) मयि ॥
 अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रयां देव जिह्वा । आ देवान् वक्षि यक्षि च ॥
 स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाः इहाऽऽवह । उप यज्ञः इविष्य नः ॥
 अग्निः शुचित्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः कविः । शुची रोचत आहुतः ॥
 उदग्ने शुचयस्तव शुक्रा आजन्त ईरते । तव ज्योतीँष्यर्जयः ॥

आयुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मै (१) देहि^३ वर्चोदा अग्नेऽसि वर्चो मे देहि^३ तनूपा अग्नेऽसि तनुवं
 मे पाक्षे^३ अग्ने यन्मै तनुवा ऊनं तन्म आ पूर्णं चित्रावसो स्वस्ति तै पारमशीये^३ न्वानास्त्वा
 अतः हिमा द्युमन्तः सर्पिधीमहि वयस्वन्तो वयस्कृतं यशस्वन्तो यशस्कृतं सुवीरांसो अदाम्यम् ।
 अग्ने सपत्नदम्भनं वर्षिष्ठे अपि नाके^३ ॥

स त्वमग्ने सूर्यस्य वर्चसा (२) ऽग्न्याः सपृषीणाः स्तुतेन स प्रियेण घाम्ना ।
 त्वमग्ने सूर्यवर्चा असि स मामागुषा वर्चसा प्रज्जवा सृज^३ ॥

(आहुवर्ज्यं, रयिं, मे, वर्चसा, सप्तदश च) ॥ ५ ॥

गार्हपत्यस्य पुनरप्याहवनीयस्य चोरस्यावम् ॥ १, ५-७, १२-१३ गायत्री, ९-१० द्विपदा विराट्, १७ चृदवी,
 १५ अनुहुप् । अग्निकविः ।

स पश्यामि प्रजा अहमिदं प्रजसो मानवीः । सर्वो भवन्तु नो गृहे ॥

अम्भः स्याम्भो वो मधीय महः स्य महो वो मधीय सहः स्य सहो वो मधीयोर्जः स्योर्जो वो
 मधीये रेवंती रमन्वपस्मिँल्लोकेऽस्मिन् गोष्ठेऽस्मिन् खयेऽस्मिन् योनाविहैव स्तेतो माऽप गात
 बृहीर्मे भूयास्त (१) सः हितासि विश्वरूपीरा मोर्जा विश्वाऽऽ गौपत्येनाऽऽ रायस्पोषेण सहस्रपोषं
 वः पुण्यासं मयि वो रायः श्रयन्ताम् ॥

उप त्वाऽग्ने दिवेदिवे दोषावस्तर्षिया वयम् । नमो भरन्तु एमसि ॥

राजन्तमध्वराणां गोपाभूतस्य दीदिविम् । वर्षमानस्वे दमे^३ ॥

स नः पितेर्व सुनवेऽग्ने क्षपायनो भव । सचस्वा नः स्वस्तये^३ ॥

अग्ने (२) त्वं नो अन्तमः । उत त्राता शिवो भव वरुथ्यः^३ ॥

तं त्वा शोचिष्ठऽदीदिवः । सुन्नायं नूनग्रीमहे सखिभ्यः^३ ॥

वसुंरर्षिर्वसुभवाः । अच्छा नक्षि द्युमर्चमो रयिं दाः^३ ॥

ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यत रायस्पोषेण वः पश्यामि रायस्पोषेण मा पश्यतेडाः स्य
 मधुकृतः स्योना मा ऽऽ विश्वेतेरा मदः । सहस्रपोषं वः पुण्यासं (१) मयि जो रायः श्रयन्ताम्^३ ॥

तद् संवितुर्वरेण्यं मर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात्^३ ॥

सोमान्स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्पते । कृषीवंतं य औञ्जिजम् ॥

कदा चुन स्तरीरसि नेन्द्र सधसि दाशुर्वे ।

उपोषेणु भववन् भूय इक्षु ते दानं देवस्य पृथ्यते^१ ॥

परि त्वाग्ं पुरं वयं विप्रश् महस्य बीमहि ।

ध्रुवद्वर्णं (२) दिवेदिवे मेचारं भङ्गुरावतः^२ ॥

अथै गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासः सुगृहपतिर्मापातं गृहपतिना भूयाः शतः हिमास्तामाश्विमा शसि तन्तवे ज्योतिष्मतीं तामाश्विमा शसिऽश्रुमे ज्योतिष्मतीम् ॥

(भूयासः, स्वस्ववेऽग्ने, पुष्पाश्वं, ध्रुवद्वर्णं, मेकाश्विना वाच) ॥ ६ ॥

पञ्चमाश्वकोकमन्त्राणां स्वाक्यानाम् ।

अथैषो वा एष योऽस्त्रामोर्पप्रयन्तो अचरमित्याह स्तोममेवास्मै युनक्त्यु-पेत्याह प्रजा वै पशव उपेमं लोकं प्रजामेव पशुनिमं लोकमुपैत्य-स्य प्रत्नामनुषुतमित्याह सुवर्गो वै लोकः प्रत्नः सुवर्गमेव लोकर समारोहत्य-भिर्मुखा दिवः ककुदित्याह मुर्धानमे (१) वैन-समानानां करोत्यर्थो देवलोकालेवं मनुष्यलोके प्रतितिष्ठत्य-यमिह प्रथमो धावि धावमिरित्याह मुख्यमेवैनं करोत्यु-मा वामिन्द्राग्नी आहुवच्या इत्यादौजो बलमेवाव रुधे^३ ऽयं ते योनिर्भुत्विय इत्याह पशवो वै रयिः पशुनेवाव रुधे^४ पद्भिर्प तिष्ठते पद्मा (२) ऋतव ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति पद्भिर्भक्तराभिर्प तिष्ठते ह्यर्दश सं पचन्ते ह्यर्दश मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति तिष्ठति^५ यथा वै पुरुषोऽथो गौर्जीर्येत्येवमग्निराहितो जीर्यति संवत्सरस्य पुरस्तादाग्निपावमानीभिर्प तिष्ठते पुनर्नवमेर्नमजर् करोत्यर्थो पुनात्येवोर्प^६ तिष्ठते योग एवास्यैव उप तिष्ठते (३) दम एवास्यैव उप तिष्ठते याश्चैवास्येवोर्प तिष्ठते यथा पापीयाश्चैवस आहृत्य नमस्यति तद्गरेव तदा^७ युर्वा अग्नेऽस्यायुर्म वेदीत्याहा ऽऽयुर्वा होष वचोवा अग्नेऽसि वचो मे वेदीत्याह वचोवा होष तनुपा अग्नेऽसि तनुव मे पाहीत्याह (४) तनुपा होषो^८ ऽग्ने यन्मे तनुवा ऊनं तन्म आ पूणेत्याह यन्मे प्रजायै पशुनामुनं तन्म आ पूरयेति वाचैतदाह^९ चित्रावसो स्वस्ति ते पारमशी-येत्याह रात्रिर्वै चित्रावसुरव्युष्ट्यै वा एतस्यै पुरा ब्राह्मणा अभैषुष्युष्टिमेवाव रुधे^{१०} इत्यानास्त्वा शतः (५) हिमा इत्याह शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठत्ये-वा वै सुमी कर्णकावत्येतया ह स्म वै देवा अश्रुपाणाः शततर्ह्यस्त्वे^{११} इति यदेतया समिधमावधाति वज्रमेवैतच्छतमो यजमानो आरु-ज्याय प्रहरति स्तत्या अश्वम्बट्कारे सं त्वमग्ने सूर्यस्य वचसा गथा इत्याहैतत्त्वमसीदमहं (६) भूयास-मिति वाचैतदाह^{१२} त्वमग्ने सूर्यवर्चा असीत्याहाऽऽशिर्भमेवैतामा शास्ते^{१३} (भूवर्णं, वे, तिष्ठत, माह, सुव-, सुवर, पौर्वा ५) ॥ ७ ॥

पञ्चमाश्वकोकमन्त्राणां स्वाक्यानाम् । वसिष्ठः ।

सं पश्यामि प्रजा अहमित्याह यावन्त एव ग्राम्याः पशवस्तानेवाव रुधे^१ ऽस्मः स्थान्मो वो मक्षीये-त्याहाम्मो होता महः स्थ महो वो मक्षीयेत्याह महो होताः सह स्थ सहो वो मक्षीयेत्याह सहो होता

ऊर्जस्योर्जे वो मञ्जीयेत्या (१) होजो ह्येता रेवती रमन्वभित्याह पशवो वै रेवतीः पशुनेषात्मन् रमयते
इहैव स्तोतो माऽप गतेत्याह ध्रुवा एवैना अनपगाः कुरुते इष्टकचिद्धा अन्योऽग्निः पशुचिद्वन्यः स हि-
तासि विश्वरूपीरिति वत्समभि मृशत्युपैवैनं धत्ते पशुचितमेनं कुरुते प्र (२) वा एवोऽस्माँल्लोकाच्य-
वते य आहवनीयमुप तिष्ठते गार्हपत्यमुप तिष्ठतेऽस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठत्ययो गार्हपत्यायैव नि षुते
गायत्रीभिरुप तिष्ठते तेजो वै गायत्री तेज एवात्मन् धत्तेऽयो यदेतं तृचमन्वाह सन्तत्यै गार्हपत्यं वा
अनु द्विपादौ वीराः प्रजायन्ते य एवं विद्वान् द्विपदभिर्गार्हपत्यमुप तिष्ठत (३) आस्यं क्षीरो जायते
ऊर्जा वः पश्याम्यूर्जा मा पश्यतेत्याह्वाऽऽ शिष्यमेधैतामा शास्ते तत्सवितुर्धरेण्यभित्याह प्रसृत्यै सोमान्
स्वरणमित्याह सोमणीयमेवाव रूधे कृणुहि ब्रह्मणस्पत इत्याह ब्रह्मवर्चसमेवाव रूधे कदा चन
स्तुरीरसीत्याह न स्तुरीर रात्रिं वसति (४) य एवं विद्वानभिमुप तिष्ठते परि त्वाग्ने पुनर्वयमित्याह
परिधिमेवैतं परि दधात्यस्कन्दायौ - त्रै गृहपत इत्याह यथायजुर्वैतं च्छतः हिमा इत्याह शतं त्वा
हेमन्तानिन्विषीयेति वावैतदाह पुत्रस्य नाम गृह्णात्यन्नादमेवैनं करोति तामाशिषमा शास्ते तन्तवे
ज्योतिष्मती (५) मिति ग्र्यायस्य पुत्रोऽजातः स्यात्तेजस्व्यैवास्य ब्रह्मवर्चसी पुत्रो जायते तामाशिषमा
शास्तेऽमुमै ज्योतिष्मतीमिति ग्र्यायस्य पुत्रो जातः स्यात् तेज एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं दधाति ॥
(ऊर्जवोमञ्जीयेति, प्र, गार्हपत्यमुपतिष्ठते, वसति, ज्योतिष्मती, मेकाशप्रदस्यच) ॥ ८ ॥

पूर्वोक्तोपस्थानस्याग्निदोषाङ्गता ॥ अग्निकेचिः ।

अग्निदोत्र जुहोति यदेव किं च यजमानस्य स्वं तस्यैव तद्रेतः सिञ्चति प्रजनने प्रजननरहिं वा
अग्नि-रथौषधीरन्तर्गता दहति तास्ततो भूयसीः प्रजायन्ते यत्सायं जुहोति रेत एव तत्सिञ्चति प्रैव
प्रातस्तनैनं जनयति तद्रेतः सिकं न त्वष्टाऽर्विकृतं प्रजायते यावच्छो वै रेतसः सिकस्य (१) त्वष्टा
रूपाणि वि करोति तावच्छो वै तत्प्रजायत एव वै दैव्यस्त्वष्टा यो यजते बुद्धीभिरुप तिष्ठते रेतस एव
लिकस्य बहुशो रूपाणि वि करोति स प्रैव जायते भवः भो भूयान् भवति य एवं विद्वानभिमुप तिष्ठते
ऽहर्वैवानामासीद्वाभिरस्तुराणां तेऽस्तुरा यदेवानां विसं वेद्यमासीत्तेन सह (२) रात्रिं प्राविशन् ते वेद्या हीना
अमन्यन्त तैऽपश्यन्नाग्नेयी रात्रिराग्नेयाः पशवं इमेवाग्निस्तंवाप स नः स्तुतः पशून् पुनर्वास्यतीति तैऽ-
ग्निमस्तुवन्तस रभ्यः स्तुतो रात्रिया अर्घ्यहंरमि पशुभिरार्जन् ते देवाः पशून् वित्त्वा कामाः अकुर्वन् य एवं
विद्वानभिमुप तिष्ठते पशुमान् भवत्यां - (३) दित्यो वा अस्माँल्लोकान्मुं लोकमेतं सोऽमुं लोकं गत्वा पुन-
रिमं लोकमभ्यर्ध्यायत् स इमं लोकमागत्य मृत्योरधिमेन्मृत्युसंयुत इव ह्ययं लोकः सोऽमन्यतेममेवाग्नि-
स्तवानि स मा स्तुतः सुवर्गं लोकं गमयिष्यतीति सोऽग्निमस्तौत् स एनं स्तुतः सुवर्गं लोकमगमयत्
(४) एवं विद्वानभिमुप तिष्ठते सुवर्गमेव लोकमेति सर्वमायुरेत्यभि वा पूर्वोऽग्नी आ रोहति य एना-
वुप तिष्ठते यथा खलु वै भ्रैयानभ्याकृडः कामयन्ते तथा करोति नक्तमुप तिष्ठते न प्रातः स हि नक्तं
व्रतानि सृज्यन्ते सह भ्रैयोरक्ष पापीयारक्ष्मासान्ते ज्योतिर्वा अग्निस्तमो रात्रिर्य (५) नक्तमुप तिष्ठते
ज्योतिर्वैव तमस्तरत्यं - पश्येथोऽग्नीऽनोपन्थेया इत्याहुर्मनूप्यायेनै गोऽहंरह्राह्न्यागैर्न याचन्ति न

इत्ये तमुपाच्छेद्यथ को देवानह्रहयाचिष्यतीति तस्मान्नोपस्थेयो^{११} ऽथो सत्त्वाहुराशिपे वै कं यज-
मानो यजत इत्येपा खलु वा (१) आहिताग्नेराशीर्यदग्निमुप तिष्ठते तस्मादुपस्थेयः^{१२} प्रजापतिः पशून्-
सृजत ते सृष्टा अहोरात्रे प्राविशन् ताच्छन्दैर्मिरन्ध्रविन्द्यच्छन्दैर्मिरुप तिष्ठते स्वमेव तदन्धिच्छति^{१३}
न तत्र आभ्यस्तीत्याहुयोऽह्रह्यरुप तिष्ठत इति^{१४} यो वा अग्निं प्रत्यर्क्षुप तिष्ठते प्रत्येनमोपति यः पराङ्
विष्वङ् प्रजायां पशुभि (०) रेति कर्वातिर्यङ्गिषोपतिष्ठेत नैनं प्रत्योपति न विष्वङ् प्रजायां पशुभिरेति^{१५}
(सिक्तस्य, सह, भवति, यो, य, -खलु वै, पशुभिः, स्रयोदश च) ॥ ९ ॥

प्रवक्ष्यतो यजमानस्याग्नेरुपस्थानमन्त्राः, आचमनम्, कपालालुमन्त्रणादि च । १, २, ६, ९ त्रिष्टुप्; ३ विपरीता वृद्धी,
४ साङ्क्यमत्यनुष्टुप्, ५, ७, ११ अनुष्टुप्; १२ पिरादस्थाना; ६ द्विपदा । प्रजापतिर्भयः ।)

मम नाम प्रथमं जातवेदः पिता माता च दधतुर्थदग्ने ।

तत्त्वं विश्वे पुनरा मर्दतोस्तवाहं नाम विमराण्यग्ने ॥

मम नाम त्वं च जातवेदो वाससी इव विवसानौ ये चरावः ।

आयुषे त्वं जीवसे वयं यथायथं वि परि दधावहे पुनस्ते ।

नमोऽग्नयेऽप्रतिविद्वायु नमोऽज्ञाघृष्टाय नमः सुम्राज्ञे ।

अपाहो (१) ऽग्निर्वृहद्वया विश्वजित्सहन्त्यः श्रेष्ठौ गन्धर्वः ॥

त्वत्पितारो अग्ने देवास्त्वामाहुतयस्त्वद्विवाचनाः ।

सं मामायुषा सं गौपत्येन सुहिते मा धाँः ॥

अयमग्निः श्रेष्ठतमोऽयं भगवत्तमोऽयं सहस्रसार्तमः । अस्मा अस्तु सुवीर्यम् ॥

मनो ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधातु ।

या इष्टा उषसो निम्रुचंश्च ताः सं दधामि हविषा घृतेन^६ ॥

पर्यस्वतीरोषधयः (२) पर्यस्वद्वीकृषां पर्यः । अपां पर्यसो यत्पयस्तेन मार्मिन्नु सः सुर्वं ॥

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छक्रेण तन्मे राक्षताम् ॥

अग्निं होतारमिह तं हुवे देवान् यज्ञियानिह यान् हवामहे ॥

आ यन्तु देवाः सुमनस्यमाना वियन्तु देवा हविषो मे अस्ये ॥

कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्तुं यानि धर्मे कपालान्युपचिन्वन्ति (३) वेधसः ।

पूष्णस्तान्यपि व्रत इन्द्रवायू विश्वश्चतारम् ॥

अग्निं धर्मो जीरदानुर्येत आत्तस्तदगन् पुनः ।

इहो वेदिः परिधयं सर्वं यज्ञस्याऽऽयुरनु सं चरन्ति ॥

अयं अग्निश्चतन्तवो ये वितन्तिरे य इमं यज्ञं स्वधया ददन्ते तेषां छिन्नं प्रत्येतदपामि स्वाहा
धर्मो देवाः अप्येतुं ॥ (अपां, जोषधय, उपचिन्वन्ति, यज्ञं चत्वारि रणय) ॥ १० ॥

शाम्ना वाज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ १-२, १३, १५, १७, २० नायत्री; ३, ७ जगती, ४-६, ८-१०, १२, १४, १६, १८-१९ त्रिष्टुप्; ११ अनुष्टुप् । विवेदेवाकषयः ।

वैश्वानरो न ऊत्याऽऽ प्र यातु परावतः । अग्निरुक्थेन वाहसां ॥
 ऋतावानं वैश्वानरमृतस्य ज्योतिषस्पतिम् । अजस्रं वर्ममीमहे^१ ॥
 वैश्वानरस्य दुःसर्ताभ्यो बृहदरिणादेकः स्वपस्यवा कृविः ।
 उभा पितरा मर्त्यमजायताभिर्द्यावापृथिवी भूरिरितसां ॥
 पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः पृथिव्यां पृष्टो विश्वा ओषधीरा विवेश ।
 वैश्वानरः सहसा पृष्टो अग्निः स नो दिवा स (१) रिषः पातु नक्तम् ॥
 जातो यदग्ने सुर्वना व्यरुयः पशुं न गोषा हयैः परिज्मा ।
 वैश्वानर ब्रह्मणे विन्द गातुं यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नैः ॥
 त्वमग्ने शोचिषा शोशुचान् आ रोदसी अपृणा जार्यमानः ।
 त्वं देवाऽअभिर्शस्तेरमुञ्चो वैश्वानर जातवेदो महित्वरं ॥
 अस्माकमग्ने मघवत्सु चारयानामि क्षत्रमजरं सुवीर्यम् ।
 वयं जयेम श्रुतिनऽसहस्रिणं वैश्वानर (२) वाजमग्ने तपोतिभिः ॥
 वैश्वानरस्य सुमतौ स्याम राजा हि कं सुर्वनानामभिभीः ।
 इतो जातो विश्वमिदं वि चष्टे वैश्वानरो यंतते सूर्येण ॥
 अवं ते हेडो वरुण नमोभिरवं यज्ञेभिरीमहे इविभिः ।
 अयंभस्मभ्यमसुर प्रचेतो राजन्नेनाऽसि शिअथा कृतानि^२ ॥
 उदुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधमं वि मध्यमं अंधाय ॥
 अथा वयमादित्य (३) व्रते तवानागसो अदितये स्याम ॥
 दुधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ॥
 सुरभि नो मुखा करत् प्र ण आयूऽपि तारिषत् ॥
 आ दधिक्राः शर्वसा पञ्च कृष्टीः सूर्ये इव ज्योतिषाऽपस्ततान ।
 सहस्रसाः शतसा वाज्यर्वा पुणक्तु मध्वा सभिमा वचाऽसि^३ ॥
 अभिर्मूर्धा^४ भुवः^५ (४।४।४)
 मरुतो यद्वं वो दिवः सुम्नायन्तो हवामहे । आ तू न (५) उप गन्तव्ये ॥
 वा वः शर्म शशमानाय सन्ति त्रिधातुनि दाशुषे यच्छतावि ।
 अस्मभ्यं तानि मरुतो वि यन्त रयि नो घच वृषणः सुवीर्यम् ॥

अदितेति उरुयत्वादितिः शर्म यच्छतु । अदितिः पात्व र्हसैः ॥

महीमु पु मातरं सुव्रतानामृतस्य पत्नीमर्चसे हुवेम ।

तुविश्रामजर्न्तीमूची सुश्रमीणमदिति सुप्रणीतिम् ॥

सुश्रामीणं पृथिवीं चामनेहसं सुश्रमीणं (५) मदिति सुप्रणीतिम् ।

देवीं नावस्वस्वित्त्रामनागसमस्रवन्तीमा रुहेमा स्वस्तये ॥

इमांस्तु नावमाऽरुहं श्रुतारित्रां श्रुतस्फमां । अर्चित्रां पारयिष्णुम् ॥ (द्विषा व, संवृत्तिर्न वैधानरा-३५ तिलां, तु-नो, अनेहसं सुश्रमीण, -मेकाजवि-श्रुतिम्) ॥ ११ ॥

[देवाधुराः २२५ परा २३६ भूमि-१६३ । श्रुति-२२५-हरमवन्तः २१३ । शंभु-२२५ मयवन्तः ३१६ । संपत्त्यामी-२०५ । त्वाहामिहोमं ३६३ । मम नाम १२५ । वैश्वानर २०५ । (पञ्चवस ॥ ११ ॥ २०२०)]

[॥ इति प्रथमकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

याजमानकाण्डम् ।

[मय पशुः प्रपाठकः ॥ ६ ॥] प्रजापतिर्कविः ।

आज्यमहणानुमन्त्रणम् ॥ अनुष्टुप् ।

सं त्वां सिञ्चामि यजुषा प्रजामापूर्ध्वनं च । बृहस्पतिप्रसूतो यजमान इह मा रिषत् ॥

आज्यमसि सत्यमसि सत्यस्याच्यमसि हविरसि वैश्वानरं वैश्वदेवमुत्पूतशुग्मं सत्यौजाः सहोऽसि सहमानमसि सहस्वारातीः सहस्वारातीयतः सहस्व पृतनाः सहस्व पृतन्यतः । सहस्रवीर्यमसि तन्मा जिन्वाऽऽज्यस्याऽऽज्यमसि सत्यस्य सत्यमसि सत्यायु (१) रसि सत्यशुग्ममसि सत्येन त्वाऽ-मि धारयामि तस्य ते भक्षीये पञ्चानां त्वा वातानां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पञ्चानां त्वर्तूनां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पञ्चानां त्वा विशां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि पञ्चानां त्वा पञ्चजनानां यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि चरोस्त्वा पञ्चविलस्य यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि ब्रह्मणस्त्वा तेजसे यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि क्षत्रस्य त्वौजसे यन्त्राय (२) धर्त्राय गृह्णामि विशे त्वा यन्त्राय धर्त्राय गृह्णामि सुवीर्याय त्वा गृह्णामि सुप्रजास्त्वाय त्वा गृह्णामि रायस्पोषाय त्वा गृह्णामि ब्रह्मवर्चसाय त्वा गृह्णामि मूरस्माकं हविर्वेदानां माशिषो यजमानस्य देवानां त्वा देवतास्यो गृह्णामि कामाय त्वा गृह्णामि (सत्यायु, रोगसेयन्त्राय, त्रयक्षि-शब्द) ॥ १ ॥

हविर्महणानुमन्त्रणम् ॥ ४-५ द्विषा त्रिष्टुप् ; ६ शिष्टुप् ; १० पिपिलिकमप्या ॥ प्रजापतिर्कविः ।

ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं संजातेषु भूयासं धीरभेता वसुविदुर्ग्रोऽस्युग्रोऽहं संजातेषु भूयासमुग्रभेता वसुविदं भूरस्यामि भूरहं संजातेषु भूयासमभिभूभेता वसुविद्युनर्जिम त्वा ब्रह्मणा दैव्येन हव्या-यास्मै वोढवे जातवेदः ॥

इन्द्रानास्त्वा सुप्रजसः सुवीरा ज्योग्जीविम बलिहृतो वपं ते ॥

यन्मे अग्रे अस्य यज्ञस्य रिष्या (१) घट्वा स्कन्दादाज्यस्योत विष्णो ।

तेन हन्मि सपत्नं दुर्मरायुमैनं दधामि निर्ऋत्या उपस्थे ।

भू-र्ष्वः सुवे-रुच्छृम्भो अग्रे यजमानायैधि निशृम्भो अभिदासते । अग्रे देवेन्द्रमन्विद्व
मन्द्रजिह्वा-मर्त्यस्थ ते होतमूर्धन्वा जिघर्षि रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वार्य सुवीर्यीय मनोऽसि
प्राजापत्यं मनसा मा भूतेनाऽऽ विंशे वागस्येन्द्री सपत्नश्चरणी (२) वाचा मैन्द्रियेणाऽऽ
विंशे वसन्तधृतानां प्रीणामि स मां प्रीतः प्रीणातुं ग्रीष्मधृतानां प्रीणामि स मां प्रीतः
प्रीणातुं वर्षा ऋतूनां प्रीणामि ता मां प्रीताः प्रीणन्तु शरदधृतानां प्रीणामि सा मां प्रीता
प्रीणातुं हेमन्तशिशिराधृतानां प्रीणामि तौ मां प्रीतौ प्रीणीतौ—मग्नीषोमयोऽरुहं देवयज्यया चक्षुष्मान्
भूयासे—मग्नेरुहं देवयज्ययाज्ञादो भूयासे (३) दधिघरस्यदेव्यो भूयासमुं दमेयै—मग्नीषोमयो-
रुहं देवयज्यया वृत्रहा भूयासे—मिन्द्राग्निघोरहं देवयज्ययेन्द्रियाव्यज्ञादो भूयासे—मिन्द्रस्याहं देव-
यज्ययेन्द्रियावी भूयासे महेन्द्रस्याहं देवयज्यया जेमानं महिमानं गमेयै—मग्नेः स्विष्टकृतोऽहं
देवयज्ययाऽऽयुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयम् (४) (रिष्यात्, सपत्नक्षवण्य, -वाशो भूयान्, यदत्रिदशब्) ॥२॥

इहा मागाधनुमन्त्रणम् ॥ ५ श्रिष्ट् । प्रजापतिक्रियः

अग्निर्मा दुरिष्टात् पातु सविताऽवशस्त—द्यो मेऽन्ति दुरेऽरातीयति तमेतेन जेष्यं सुरूप-
वर्षवर्ष एहीमान् भद्रान् दुर्याऽअभ्येहि मामनुव्रता न्युं श्रीर्पाणि मृद्वमिड एहादित एहि सरस्व-
त्येहि रन्तिरसि रमतिरसि सूनर्यसि जुष्टे जुष्टि तेऽग्नीयोपहृत उपहवं (१) तेऽग्नीय सा मै सत्पात्रीरस्य
यज्ञस्य भूयादेरुहता मनसा तच्छक्रेयं यज्ञो दिव्यं रोहत यज्ञो दिवं गच्छतु यो देवयानः पन्थास्तेन
यज्ञो देवाऽअप्येत्वस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्वस्मान् राय उत यज्ञाः संचन्तमस्मासु सन्त्वाग्निषः सा
नः प्रिया सुप्रतूर्तिर्मघोनी जुष्टिरसि जुषस्व नो जुष्टो नो (२) ऽसि जुष्टि ते गमेयं मनो
ज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञस्तमिमं दधातु । वृद्धस्पतिस्तनुतामिमं नो विक्षेदेवा इह मादयन्ताम् ॥

ब्रह्म पित्रस्व ददतो मे मा क्षायि कुर्वतो मे मोषं दसतं प्रजापतेर्भागोऽस्यूर्जस्वान् पर्यस्वान्
प्राणापानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाह्युदानव्यानौ मे पाह्यक्षितोऽस्यक्षित्यै त्वा (३) मा मैक्षेष्टा
अमुत्रामुष्मिन् लोके ॥ (उपहवं, जुष्टो न-सज्ञा, यद् च) ॥ ३ ॥

अनुयाजानीनामनुमन्त्रणम् ॥ १२-१३ अनुष्टुप्; १४ पुर अङ्गिह; १५ श्रिष्ट् । प्रजापतिक्रियः ।

वृहियोऽहं देवयज्यया प्रजावान् भूयासे नराशस्सस्याहं देवयज्यया पशुमान् भूयासे—मग्नेः
स्विष्टकृतोऽहं देवयज्ययाऽऽयुष्मान् यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेयै—मग्नेरुहमुज्जितिमनूज्जेषं सौमस्याह-
मुज्जितिमनूज्जेषं—मग्नेरुहमुज्जितिमनूज्जेषं—मग्नीषोमयोऽरुहमुज्जितिमनूज्जेषं—मिन्द्राग्निघोरहमुज्जि-
तिमनूज्जेषं—मिन्द्रस्याहमु १) उज्जितिमनूज्जेषं महेन्द्रस्याहमुज्जितिमनूज्जेषं—मग्नेः स्विष्ट-

कृतोऽहमुज्जितमनूजेषु^१ वाजस्य मा प्रसवेनोद्गामेणोदग्रभीत् । अथा सपत्नाः^२ इन्द्रो मे निग्रामेणार्धराः^३ अर्कैः ॥

उद्गामं च निग्राभं च ब्रह्म देवा अवीवृचन् ।

अथा सपत्नानिन्द्राग्नी मे विपुचीनान् व्यस्यतामै ॥

एमा अगमचाशिषो दोहकामा इन्द्रवन्तो (२) वनामहे धुधीमहि प्रजामिषमै ॥

रोहितेन त्वाऽग्निर्वेवतां गमयतु^४ हरिर्म्यां त्वेन्द्रो देवतां गमयत्वे^५ तश्चेन त्वा^६ स्यो देवतां गमयतु^७ वि ते शुश्रामि रशुना विरशमीन् वि योक्त्रा यानि परिचर्तेनानि घृतावुस्मासु द्रविणं यच्च मद्रं प्र णो ब्रूताद्वागधान् देवतामै ॥

विष्णोः शंयोरहं देवयज्यया यज्ञेन प्रतिष्ठां गमेय^८ सोमस्याहं देवयज्यया (२) सुरेता रेतो विषीयं त्वष्टुरहं देवयज्यया पशुनाः^९ रूपं पुषेयं^{१०} देवानां पत्नीरग्निर्गृहपतिर्यज्ञस्य मिथुनं तयोरहं देवयज्यया मिथुनेन प्रभूयासं^{११} वेदोऽसि विचिरसि विदेय कर्मासि कुरुणमसि क्रियासं^{१२} सनिरसि सनितासि सुनेयं घृतवन्तं कुलायिनः^{१३} रायस्पोषः^{१४} सहस्रिणं वेदो ददातु वाजिनमै (इन्ध-
स्याह, -मिथ्रेवन्त, सोमस्याहं देवयज्यया, चतुष्टवारिः शय) ॥ ४ ॥

भुवाऽवायनादि ॥ १ विराटस्यामा । प्रजापतिर्कृषिः ।

आ प्यायतां भुवा घृतेन यज्ञं यज्ञं प्रति देवयज्ययः ।

सूर्याया ऊषोऽदित्या उपस्थं उरुधारा पृथिवी यज्ञे अस्मिन् ॥

प्रजापतेर्विभाषायं लोकस्तस्मिन्स्त्वा दशामि सह यजमानेन सदासि सन्ने भूयाः सर्वमसि । सर्व मे भूयाः पूर्णमसि पूर्णं मे भूया अक्षितमसि मा भैक्षेष्टाः^१ प्राच्यां दिशि देवा क्रत्विजो मार्जयन्तां^२ दक्षिणायां (१) दिशि मासांः पितरो मार्जयन्तां^३ प्रतीच्यां दिशि गृहाः पशवो मार्जयन्तां^४ मुदीच्यां दिश्याप् ओषधयो वनस्पतयो मार्जयन्तां^५ मुर्ध्यायां दिशि यज्ञः सवत्सरो यज्ञप-
तिमार्जयन्तां^६ विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा गायत्रेण छन्दसा पृथिवीमनु वि क्रमे निर्भक्तः स यं द्विष्मो^७ विष्णोः क्रमोऽस्यभिस्तुहां प्रैष्टुमेन छन्दसाऽन्तरिक्षमनु वि क्रमे निर्भक्तः स यं द्विष्मो^८ विष्णोः (२) क्रमोऽस्यरातीयतो हन्ता जगतेन छन्दसा दिवमनु वि क्रमे निर्भक्तः स यं द्विष्मो^९ विष्णोः क्रमोऽसि शत्रूपतो हन्ताऽऽनुष्टुमेन छन्दसा दिशो नु वि क्रमे निर्भक्तः स यं द्विष्मः^{१०} ॥
(दक्षिणायां, द्विष्मो विष्णो, -रेकाचत्रिः शय) ॥ ५ ॥

सूर्योपस्यानादि ॥ १-१० गायत्री; १४ अतिजगती; १५ प्रैष्टुप् ।

अगेन्म सुयः सुर्वरगन्म संहृष्टस्ते मा च्छित्ति यत्ते तपस्त्वस्मै ते माऽऽवृक्षि^१ सुमूरसि मेहो रशमीनामायुषा अस्यायुमं वेहि वचोधा असि वचो मयि वेही^२ दमहममं आतृष्यमाश्वो दिग्भ्यो-
ऽस्यै दिवोऽस्मादुन्तरिक्षादस्यै पृथिव्या अस्मादुन्नाद्यानिर्मजामि निर्भक्तः स यं द्विष्मः ॥ (१)

सं ज्योतिषाऽमर्षं—मैन्द्रीमावृतमन्वावर्ते^१ समहं प्रजया सं मया प्रजा समह^२ रायस्पोषेण सं मया रायस्पोषः समिद्धो अग्ने मे दीदिहि समेद्धा तं अग्ने दीवासं^३ वसुमान् यज्ञो वशीयान् मयार्स—मय आयुं^४ षि पवस आ सुवोर्जमिषं च नः । अरे वाचस्व दुच्छुनाम्^५ ॥

अग्ने पर्वस्व स्वपा अस्मे वर्चः सुवीर्यम् । (१) दधत् पोषं रायं मयि^६ ।

अग्ने गृहपते सुगृहपतिरहं त्वया गृहपतिना भूयासं सुगृहपतिर्मया त्वं गृहपतिना भूयाः श्रुतं हिमास्तामाश्विमा शसि तन्त्वे ज्योतिष्मतीं तामाश्विमाशसिऽष्टुम्ये ज्योतिष्मतीं^७ कस्त्वा शुनक्ति स त्वा विमुञ्चत्वे^८—सं व्रतपते व्रतमचारिषं तदशकं तन्मैऽराधि^९ यज्ञो वभूव स आ (१) वभूव स प्रजंष्टे स वावृषे ।

स देवानामधिपतिर्वभूव सो अस्मां अधिपतीन् करोतु वयं स्याम पतयो रयीणाम्^{१०} ॥

गोमां अग्नेऽविमा अशी यज्ञो नृवत्संस्ता सदुमिदं प्रमुष्यः ।

इवावा एषो अंसुर प्रजावान् दीर्घो रषिः पृथुबुधः सुमावीने^{११} ॥

(द्विष्मः । सुधीर्वर, स वा, पर्वशिःश्रव) ॥ ६ ॥

देवतापरिग्रहादिविधिः ॥ प्रजापतिक्रियः ।

यथा वै संमृतसोमा एवं वा एते संमृतयज्ञा यदर्शपूर्णमासौ कस्य चाह देवा यजमा गच्छन्ति कस्य वा न वद्धुनां यजमानानां यो वै देवताः पूर्वेः परिगृह्णाति स एताः भ्यो मुते यजते एतद्वै देवानां मायतनं यदाहवनीयोऽन्तराग्नी पशूनां गार्हपत्यो मनुष्याणामन्वाहार्यपचनः पितृणां—मग्निं गृह्णाति स एवायतने देवताः परं (१) गृह्णाति ताः भ्यो मुते यजते^२—व्रतेन वै मेज्योऽग्निर्व्रतपतिर्ब्राह्मणो व्रतमूर्ध्वं व्रतमूर्ध्वेभ्यन् ब्र्यावर्त्ते व्रतपते व्रतं चरिष्यामीत्ये—प्रिवं देवानां व्रतपतिस्तस्मा एव प्रतिप्रोच्य व्रतमालभते^३ बर्हिषा पूर्णमासे व्रतमुपैति वृत्सैरमाषास्यामेतद्वयेतयोऽयतनम्—पस्तीर्यः पूर्वमाग्निरपरंष्टेत्याहु—मनुष्या (१) इन्वा उपस्तीर्णमिच्छन्ति किमु देवा येषां नर्वावसानमुपास्मिच्छ्वो यस्यमाणे देवता वसन्ति य एवं विद्वानग्निमुपस्तृणति^४ यजमानेन प्राप्स्याश्च पशवोऽवृक्ष्या आरण्याभ्येत्याहुर्पशून्म्यानुपवसंति तेन प्राप्स्यानव रूपे यदाऽरण्यस्थाश्नाति तेनाऽरण्याम्यवनाभ्वानुपवसेत् पितृदेवत्यः स्यादो—रण्यस्थाश्नातीन्द्रियं (१) वा आऽरण्यमिन्द्रियमेवाऽऽत्मन् धत्ते^५ यदनाभ्वानुपवसेत् क्षोधुकः स्याद्यवश्चीयावुद्रोऽस्य पशून्मिम्येती—पोऽश्नाति^६ तज्जेषाशितं नेवानशितं न क्षोधुको भवति नास्य रुद्रः पशून्मि मन्यते^७ यज्ञो वै यज्ञः क्षुत्क्षुल्ल वै मनुष्यस्य आतृव्यो यदनाभ्वानुपवसंति वज्रैषैव साक्षात् (८) क्षुधं आतृन्यर हन्ति^९ ॥ (परि, मनुष्या, इन्द्रिवर, साक्षात्, वीलि च) ॥ ७ ॥

पशुपुत्रसंज्ञाः ॥ प्रजापतिक्रियः ।

यो वै अक्षामनोरम्य यज्ञेन यजते नास्तेष्टाय भद्रधत्ते^१ ऽपः प्र णयति अज्ञा वा आपः अज्ञामेवाऽऽरम्य यज्ञेन यजत उभर्येऽस्य देवमनुष्या इष्टाय भद्रधत्ते^२ तदाहुरति वा एता वर्षे नैवन्त्यति वाचं

मनो वावैता नाति नेवन्तीति^१ मनसा प्रणयती^२—यं वै मनो (१) ऽनयैवैताः प्र णयत्यै—स्कन्धवि-
भवति य एवं वेद^३ यज्ञायुधानि संमरति यज्ञो वै यज्ञायुधानि यज्ञमेव तत्संमरति^४ यदेकमेकं संम-
रेत् पितृदेवत्यानि स्युर्यत् सह सर्वाणि मानुषाणि^५ द्वेद्वे संमरति याज्यानुवाक्ययोरेव रूपं करोत्यथो
मिथुनमेव यो वै दश यज्ञायुधानि वेदं मुक्तौ^६ ऽस्य यज्ञः कल्पते^७ स्फ्य (२) अं कृपालानि
चाग्निहोत्रहवणी च शर्पे च कृष्णाजिनं च शम्पा चोत्सृजले च मुसलं च हृष्योपला वैतानि वै दश
यज्ञायुधानि य एवं वेदं मुक्तौ^८ ऽस्य यज्ञः कल्पते^९ यो वै देवेभ्यः प्रतिप्रोच्य यज्ञेन यजते जुषन्ते^{१०} ऽस्य
देवा हव्यं^{११} हविर्निरुन्यमाणममि मन्त्रयेतामि र होतांरमिह त र हुव इति (३) देवेभ्य एव प्रति-
प्रोच्य यज्ञेन यजते जुषन्ते^{१२} ऽस्य देवा हव्यं—मेप वै यज्ञस्य ग्रहो गृहीत्वैव यज्ञेन यजते^{१३} तदुवित्वा
वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्यो अथो मनसा वै प्रजापतिर्यज्ञमंतनुत मनसैव तद्यज्ञं तनुते रक्षसामनन्धव-
चारयं यो वै यज्ञ योग आगते युनक्ति युक्ते युजानेयु^{१४} कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ति^{१५} (४) त्वाह
प्रजापतिर्वै काः प्रजापतिनैवैनं युनक्ति युक्ते युजानेयु^{१६} ॥ (वै मनः, स्फ्य, इति युनक्ते, कादश च) ॥८॥

द्वादशाहन्द्सम्पत्तिः ३ प्रजापतिर्काविः ।

प्रजापतिर्यज्ञानसृजताग्निहोत्रं चाग्निष्टोमं च पौर्णमासी चोक्ष्य चामावास्यां चातिपुत्रं च तादुर्दमि-
मीतयार्चदग्निहोत्रमासीत् तावानग्निष्टोमो यावती पौर्णमासी तावानुक्ष्यो यावत्यमावास्यां तावानति-
पुत्रो^१ य एवं विद्वानग्निहोत्रं जुहोति यार्चदग्निष्टोमेनोपाप्नोति तावदुपा^२ ऽऽप्नोति य एवं विद्वान् पौर्ण-
मासी यजते यार्चदुक्ष्येनोपाप्नोति (१) तावदुपा^३ ऽऽप्नोति य एवं विद्वानमावास्यां यजते यार्चदतिपुत्रे-
णोपाप्नोति तावदुपा^४ ऽऽप्नोति परमेष्ठिनो वा एष यज्ञोऽग्रं आसीत् तेन स परमां काष्ठांमगच्छत् तेन
प्रजापतिं निरवासाययत् तेन प्रजापतिः परमां काष्ठांमगच्छत् तेनेन्द्रं निरवासाययत् तेनेन्द्रः परमां
काष्ठांमगच्छत् तेनाग्नीषोमौ निरवासाययत् तेनाग्नीषोमौ परमां काष्ठांमगच्छतां य (२) एवं विद्वान्
दर्शपूर्णमासौ यजते परमामेव काष्ठां गच्छति^५ यो वै प्रजातिन यज्ञेन यजते प्र प्रजयां पशुमिर्मिथुनै-
र्जायते द्वादश मासाः संवत्सरो द्वादश ब्रह्मानि दर्शपूर्णमासयोस्तानि सम्पाद्यानीत्याहु—वैत्सं चोपाव-
सृजत्युक्तां चाधि अयत्यर्चं च हन्ति हव्यौ च समाहन्त्यधि च वपते कृपालानि चोपं दधाति पुरोडाशं
(३) चाधिअयत्याज्यं च स्तम्बयद्वा हरत्यमि च यज्ञाति वेदिं च परिगृह्णाति पत्नीं च सं नहति प्रोक्ष-
णीञ्चा^६ ऽऽसादयत्याज्यं चै^७—तानि वै द्वादश ब्रह्मानि दर्शपूर्णमासयोस्तानि य एव^८ सम्पाद्य यजते प्रजाति-
नैव यज्ञेन यजते प्र प्रजयां पशुमिर्मिथुनैर्जायते^९ ॥ (३ कक्ष्येनोपाप्नोत्यै, गच्छतां वा, पुरोडाशं, चत्वारिंशच्च) ॥ ९ ॥

हविः सादगन् ॥ प्रजापतिर्काविः ।

ध्रुवो^१ ऽसि ध्रुवो^२ ऽह र संजातेषु भूयासमित्याह ध्रुवानेवैनान् कुरुत उग्रो^३ ऽस्युग्रो^४ ऽह र संजातेषु भूयास-
मित्याहाप्रतिवादिन एवैनान् कुरुते^५ अभिरस्यमिभूरह र संजातेषु भूयासमित्याह य एवैनं प्रत्युत्पिपति
तमुपास्पते^६ युनक्ति त्वा ब्रह्मणा दैव्येनेलाहैप वा अग्नेर्योगस्तेनै (१) वैनं युनक्ति यज्ञस्य वै सवृ-
क्षेन देवाः सुवर्गं लोकमायन् यज्ञस्य व्युष्टेनासुरान् परमावयन् यन्मै अग्ने अस्य यज्ञस्य रिष्यादित्याह

यद्यस्यैव तत्समृद्धेन यजमानः सुवर्गं लोकमेति यद्यस्य व्यृद्धेन भ्रातृव्यान् परामावय—त्यग्निहोत्रमेतामि-
 र्याहतिमिरुपसादये—यद्यमुखं वा अग्निहोत्रं ब्रह्मैता व्याहृतयो यद्यमुख एव ब्रह्म (१) कुरुते संवत्सरे
 पर्यागत एतामिरेवोपसादयेद् ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णाति' दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यान्पालम-
 मान एतामिर्ब्याहृतीभिर्हवीरप्यासादयेद्यद्यमुखं वै दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि ब्रह्मैता व्याहृतयो यद्यमुख
 एव ब्रह्म कुरुते संवत्सरे पर्यागत एतामिरेवासादयेद् ब्रह्मणैवोभयतः संवत्सरं परिगृह्णाति' यद्यै यद्यस्य
 साक्षा क्रियते राष्ट्रं (३) यद्यस्याऽऽशीर्गच्छति यद्वा विशं यद्यस्याऽऽशीर्गच्छत्यथ ब्राह्मणोऽनाशीर्केण
 यद्येन यजते सामिधेनीरनुवक्ष्यजेता व्याहृतीः पुरस्ताद्दध्याद् ब्रह्मैव प्रतिपदं कुरुते तथा ब्राह्मणः साशीर्केण
 यद्येन यजते यं कामयेत यजमानं भ्रातृव्यमस्य यद्यस्याऽऽशीर्गच्छेदिति तस्यैता व्याहृतीः पुरोऽनुवाक्यायां
 दध्याद् भ्रातृव्यदेवतां वै पुरोऽनुवाक्यां भ्रातृव्यमेवास्य यद्यस्या (४) ऽऽशीर्गच्छति' यान् कामयेत
 यजमानान्त्समावत्येतान् यद्यस्याऽऽशीर्गच्छेदिति तेषामेता व्याहृतीः पुरोऽनुवाक्यायां अर्धर्च एकां दध्या-
 द्याज्यायै पुरस्तादेकां याज्याया अर्धर्च एकां तथैनान्त्समावती यद्यस्याऽऽशीर्गच्छति' यथा वै पर्जन्यः
 सुवृष्टं वर्षत्येवं यद्यो यजमानाय वर्षति स्थलयोदकं परिगृह्णत्याशिषां यद्यं यजमानः परिगृह्णाति' मनोऽसि
 प्राजापत्यं (५) मनसा मा भूतेनाऽऽविशेत्याह मनो वै प्राजापत्यं प्राजापत्यो यद्यो मन एव यद्यमात्मन्
 धत्ते वार्गस्यैन्द्री संपत्तक्षर्यणी चाचा मेन्द्रियेणाऽऽविशेत्याहैन्द्री वै वाग्वाचमेवैन्द्रीमात्मन् धत्ते' ॥
 (वेदे, -य ब्रह्म, राष्ट्रं, यद्यस्यं, प्राजापत्यं, धत्तिर्दध्याच्च) ॥ १० ॥

भाभाषणादिमन्त्रविधानम् ॥

यो वै संतदशं प्रजापतिं यद्यमन्वायत्तं वेदं प्रति यद्येन तिष्ठति न यद्वाद् भर्शते आ आवयेति चतु-
 रक्षरमस्तु औषडिति चतुरक्षरं यजेति द्वाक्षरं ये यजामह इति पञ्चाक्षरं द्वाक्षरो वषट्कार एव वै संतदशः
 प्रजापतिर्यद्यमन्वायत्तो य एवं वेदं प्रति यद्येन तिष्ठति न यद्वाद् भर्शते' यो वै यद्यस्य प्रायणं प्रतिष्ठा
 (१) मुदयन् वेदं प्रतिष्ठितेनारिष्टेन यद्येन स्रस्थां गच्छत्यौ आवायास्तु औषड्यज ये यजामहे वषट्कार
 एतद्यै यद्यस्य प्रायणमेवा प्रतिष्ठैतदुदयन् य एवं वेदं प्रतिष्ठितेनारिष्टेन यद्येन स्रस्थां गच्छति' यो वै
 सुनृतार्ये दोहो वेदं दूह एवैनौ यद्यो वै सुनृताऽऽ आवयेत्येवैनौमहदस्तु (२) औषडित्युपावाञ्छान्य-
 जेत्युदनेषीधे यजामह इत्युपांसद्वषट्कारेण दोग्धेय वै सुनृतार्ये दोहो य एवं वेदं दूह एवैनौ
 देवा वै सत्रमासत तेषां विशोऽदस्यन्त एतामाद्रीं पङ्क्तिर्मपश्यथा आवयेति पुरोवातमजनयन्नस्तु औष-
 डित्यध्नं समग्रावयन् यजेति विद्यत (३) मजनयन् ये यजामह इति प्रार्षेयघ्नम्यस्तनयन् वषट्कारेण
 ततो वै तेभ्यो विशः प्राप्यायन्त य एवं वेदं प्राप्स्यै विशः व्यायन्ते' प्रजापति त्वो वेदं प्रजापतिस्त्वं
 वेदं यं प्रजापतिर्वेदं स पुण्यो भवत्येवं वै छन्दस्यः प्रजापतिरा आवयास्तु औषड्यज ये यजामहे वषट्-
 कारो य एवं वेदं पुण्यो भवति' वसन्त (४) मृतानां प्रीणामीत्याहृतवो वै प्रयाजा ऋतूनेव प्रीणाति
 तैर्मै प्रीता यथापूर्वं कल्पन्ते कल्पन्तेऽस्मा ऋतवो य एवं वेदां मीयोमयोरहं देवयज्या चक्षुष्मान्
 म्यासमिलवाहाम्रीयोमाभ्यां वै यद्यश्चक्षुष्मान् ताम्यामेव चक्षुरात्मन् धत्ते' ऽमेरहं देवयज्याप्रादो म्यास-

मित्याहमिषै देवानामादस्तेनैवा (५) ऽन्नायमात्मन् धत्ते^१ दधिर्गस्यर्दन्धो भूयासममुं दमेयमित्याहे-
तया वै दध्या देवा असुरानदभुवन् तयैव भ्रातृव्यं दध्ना^२ त्यग्नीषोमयोगेह देवयज्यया वृत्रहा भूयास-
मित्याह्वाग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृत्रमहन् ताभ्यामेव भ्रातृव्यं स्तृणुते^३ इन्द्राग्नियोगेह देवयज्ययेन्द्रियाव्य-
ञ्चादो भूयासमित्याहेन्द्रियाव्येवाञ्चादो भवती^४ न्द्रस्या (६) ऽहं देवयज्ययेन्द्रियावी भूयासमित्याहेन्द्रि-
याव्येव भवति^५ महेन्द्रस्याहं देवयज्यया जेमाने महिमाने गमेयमित्याह जेमानमेव महिमाने गच्छ-^६
त्यग्नेः स्विष्टकृतोऽहं देवयज्यया ऽऽयुष्मान् यत्नेन प्रतिष्ठां गमेयमित्याह्वायुरेवात्मन् धत्ते प्रति यत्नेन तिष्ठति^७ ॥
प्रतिष्ठा, -महदस्तं, विष्टुर्हं, वत्सव, मेवे, -न्द्रस्या, ऽहमिदं जन्तु) ॥ ११ ॥

कान्वायाऽयापुरोऽनुवाक्याः ॥ १, ३, ७ गायत्री; २, ४, ९-११, १३-१४, १६-१९ त्रिष्टुप्; ५, ८, १२, १५ जनुष्टुप्;
१ वृहती । विवेदेवा ऋषयः ।

इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः । अस्माकमस्तु केवलः ॥
इन्द्रं नरो नेमर्षिता हवन्ते यत्पार्या युनजति धियस्ताः ।
अग्रे नृपाता श्वेसञ्चकान् आ गोमति ब्रजे मञ्जा त्वं नः^१ ॥
इन्द्रियाणि शतक्रतो या ते जनेषु पञ्चसु । इन्द्र तानि त आ वृणे^२ ॥
अनु ते दायि मह इन्द्रियाय सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहत्ये ।
अनु (१) क्षत्रमनु सहो यजत्रेन्द्र देवेभिरनु ते नृषवे^३ ॥
आ यस्मिन्स्तप्त वासवास्तिष्ठन्ति स्वारुहो यथा ।
ऋषिर्ह दीर्घभुक्तम् इन्द्रस्य घृषो अतिथिः^४ ॥
आमामुं पक्वमैरय आ घृष्य रोहयो दिवि ।
घृमे न सामं तपता सुवृक्तिभिर्जुष्टं गिर्विणत्ते गिरः^५ ॥
इन्द्रमिन्द्राग्निनो बृहदिन्द्रमर्कोभिरर्किणः । इन्द्रं वाणीरनुषतं ॥
गारयन्ति त्वा गायत्रिणो (२) ऽर्चन्त्यर्कमर्किणः ।
ब्रह्माणस्त्वा शतक्रतुबुद्धश्चमिव येमिरे^६ ॥
अश्वोमुचे प्र संरेमा मनीषामोविष्टदाव्ने सुमति गृणानाः ।
इदमिन्द्र प्रति हव्यं गृभाय सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः^७ ॥
विवेष यन्मा धिषणा ज्ञान स्तवै पुरा पार्यादिन्द्रमहः ।
अश्वसो यत्र पीपरघथा नो नावेव यान्तमुमये हवन्ते^८ ॥
प्र सञ्जाजै प्रथममच्चराणां (३) मश्वोमुचै वृषमं यज्ञियानाम् ।
अपां नपातमधिना हयन्तमस्मिन्नर इन्द्रियं धत्तमोजः^९ ॥
६ (डे. सं.)

वि न इन्द्र मृषो जहि नीचा यच्छ पृतन्यतः ।
 अघस्पदं तमीं कृषि यो अस्मा अमिदासति^१ ॥
 इन्द्रं स्रममि वाममोजोऽजायथा वृषम चर्षणीनाम् ।
 अपानुदो जनममिग्रयन्तमुकं देवेभ्यो अकणोरु लोकम् ॥
 मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः परावत (१) आ जंगामा परस्याः ।
 सुकः सन्ध्यायं पविमिन्द्र तिमं वि अत्रून् ताहि वि मृषो नुदस्व^२ ॥
 वि अत्रून् वि मृषो नुद वि वृत्रस्य हनू रुज ।
 वि मन्युमिन्द्र भामितोऽमित्रस्यामिदासतः^३ ॥
 त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रः हवेहवे सुहवः शूरमिन्द्रम् ।
 हुवे नु अक्रं पुरुहूतमिन्द्रः स्वस्ति नो मृषवा चास्विन्द्रः^४ ॥
 मा ते अस्याः (५) सहसावन् परिष्टावघायं भूम हरिवः परादै ।
 त्रायंस्व नोऽवृकेभिर्वरुण्येस्त्वयं प्रियासः सूरिषु स्यामै ॥
 अनवस्ते रथमश्वाय तस्रन् त्वष्टा वज्रं पुरुहूत सुमन्तम् ।
 ब्रह्माण इन्द्रं मह्यन्तो अकैर्वर्षेयमह्ये हन्तवा उ^५ ॥
 वृष्णे यत् ते वर्षणो अर्कमर्चानिन्द्र प्रावाणो अदितिः सजोषाः ।
 अनश्वासो ये पवयोऽरथा इन्द्रैषिता अस्यवर्तन्तु दस्यून्^६ ॥
 (वृत्रहृत्वेऽनु, गायत्रिणो, ऽध्वराणां, परावतो, ऽस्वा, -मृष्टावत्वारिरसस्य) ॥ १२ ॥

[सं त्वा १३३ । मृषो-१८१-स्यऽसि-१५६ । अहिषोह १९७ । आप्यावता-१२९ । मर्गम् १८५ । यथा वै २०३ । वो वै २११ । प्रजापति-१९० । -मृषोऽसि २८६ । वो वै सप्तदश-३३८ । -मित्रं वो २९८ । द्वादश ॥ २५०९]

[॥ इति प्रथमकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥]

याजमान-ब्राह्मणम् ।

[अथ सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥] प्रजापतिकृषिः ।

इडाजुमन्त्रणमन्त्रब्राह्मणम् ॥

पाकयज्ञं वा अन्तार्हिताग्नेः पशव उर्यं तिष्ठन्त इडा कलु वै पाकयज्ञः सैषान्तरा प्रयाजानूयाजान् यज-
 मानस्य लोकेऽवहितो तामाह्वियमाणामभि मन्त्रयते सूरूपवर्षवर्षं पशूति पशवो वा इडा पशूनेवोप-
 दयते^१ यज्ञं वै देवा अदुहन् यज्ञोऽसुराः अदुहन् तेऽसुरा यज्ञवृग्धाः पराऽभवन् यो वै यज्ञस्य दोहं
 विद्वान् (१) यजतेऽप्यन्यं यजमानं दुहे^२ सा मे सत्याऽऽशीरस्य यज्ञस्य मूयादित्याह्वेय वै यज्ञस्य
 दोहस्तेनैवैतं दुहे^३ प्रसा वै गौर्दुहे प्रचेडा यजमानाय दुह पते वा इडाये स्तना इजोर्पहुतेति वायु-
 र्यत्सो^४ यद्दि होतेडामुपद्वयेत तर्हि यजमानो होताऽमीक्षमाणो वायुं मनसा ध्यायेन् (२) आग्ने वत्स-

मुपार्धसृजति^१ सर्वेण वै यज्ञेन देवाः सुवर्गे लोकमायन् पाक्यज्ञेन मनुर्भ्राम्यत्सेडा मनुमुपार्धतत् तां
 देवासुरा व्यक्ष्यन्त प्रतीचीं देवाः पराचीमसुराः सा देवानुपार्धतत् पशवो वै तद् देवानवृणत पशवो-
 ऽसुरानजहुः^२—यं कामयेतापशुः स्यादिति पराचीं तस्येडासुपह्वयेतापशुरेष भवति^३ यं (३) कामयेन
 पशुमाप्स्यदिति प्रतीचीं तस्येडासुपह्वयेत पशुमानेव भवति^४ ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वा इडामुप-
 ह्वयेत् य इडामुपह्वयात्मानमिडायामुपह्वयेतेति^५ सा नः प्रिया सुप्रतीतिर्मघोनीत्याहेडामिवोपह्वयाऽऽ-
 त्मानमिडायामुपह्वयेत्^६ व्यस्तमिध वा एतद्यज्ञस्य यदिडा सामि प्राभर्त्सि (४) सामि मर्जयन्त
 एतत् प्रति वा असुराणां यज्ञो व्यच्छिद्यत ब्रह्मणा देवाः समदधुः^७ ईहस्पतिस्तनुतामिमं न इत्याह ब्रह्म
 वै देवानां वृहस्पतिर्ब्रह्मणैव यज्ञं संदधाति^८ विच्छिन्नं यज्ञं समिमं दधात्स्वित्याह संतत्यै^९ विध्वं
 देवा इह मादयन्तामित्याह संतत्यैव यज्ञं देवेभ्योऽनुं विशति^{१०} यां वै (५) यज्ञे दक्षिणां ददाति तामस्य
 पशवोऽनु संक्रामन्ति स एव ईजानोऽपशुर्मातृको यजमानेन खलु वै तत्कार्यमित्याहुर्वथा देववा दत्तं
 कुर्वीतात्मन् पशुन् रमयेतेति^{११} ब्रह्म पिन्वस्वेत्याह यज्ञो वै ब्रह्मो यज्ञमेव तन्महयत्यथो देवजैव दत्तं
 कुर्वत आत्मन् पशुन् रमयेत्^{१२} ददतो मे (६) मा आयीत्याहाक्षितिमेवोपैति^{१३} कुर्वतो मे मोप दस-
 वित्याह भुमानमेवोपैति^{१४} ॥ (विद्वाद्, ज्योतिष, च, प्राकृति, वा वै, न, एकाद्विंशतिभ्यः) ॥ १ ॥

सरस्व-सुमित्रजयोः प्रसोचराभ्यामिडाप्रशंसनम् ॥ प्रजापतिर्ब्रह्मणः ।

सरस्वा ह सौवर्चनस्तसुमित्रमौपैदितिमुवाच यत्सुत्रिणा^१ होताऽभुः कामिडासुपाह्वया इति^२
 तामुपाह्व इति होवाच या प्राणेन देवान् वाधारे व्यानेन मनुष्यान्प्राणेन पितृनिर्ति^३ छिनत्ति सा न छिनत्ती^४
 इति^५ छिनत्तीति होवाच शरीरं वा अस्यै तदुपाह्वया इति होवाच^६ गौर्वा (१) अस्यै शरीरं गां
 वाच तौ तत्पर्यैवदत्ता^७ या यज्ञे दीयते सा प्राणेन देवान् वाधारे ययां मनुष्या जीवन्ति सा व्यानेन
 मनुष्यान् यां पितृभ्यो ब्रन्ति साऽप्राणेन पितृन् य एवं वेद पशुमान् भवत्ये^८—य वै तामुपाह्व इति होवाच
 या प्रजाः प्रभवन्तीः प्रत्याभवतीत्ये^९—य वा अस्यै तदु (२) पाह्वया इति होवाचौ^{१०}—पशवो वा
 अस्य अजमोर्षधयो वै प्रजाः प्रभवन्तीः प्रत्या भवन्ति^{११} य एवं वेदाज्ञादो भवत्ये^{१२}—य वै तामुपाह्व इति
 होवाच या प्रजाः परंप्रभवन्तीरनुगृह्णाति प्रत्याभवन्तीर्गृह्णातीति^{१३} प्रतिष्ठां वा अस्यै तदुपाह्वया इति होवाचे^{१४}
 यं वा अस्यै प्रतिष्ठे (३) यं वै प्रजाः परंप्रभवन्तीरनुगृह्णाति प्रत्याभवन्तीर्गृह्णाति^{१५} य एवं वेद प्रत्येव
 तिष्ठत्यर्थं वै तामुपाह्व इति होवाच यस्यै निकर्मणे घृतं प्रजाः संजीवन्तीः पिबन्तीति^{१६} छिनत्ति सा
 न छिनत्ती^{१७} इति^{१८} न छिनत्तीति होवाच प्रतु जनयती^{१९}—त्येष वा इडामुपाह्वया इति (४) होवाच
 वृष्टिर्वा इडा वृष्ट्यै वै निकर्मणे घृतं प्रजाः संजीवन्तीः पिबन्ति य एवं वेद प्रैव जायतेऽज्ञादो भवति^{२०} ॥

(गौर्वा, अस्यै तद्, प्रतिष्ठा, इडया इति विंशतिभ्यः) ॥ २ ॥

अन्वाहारीः ॥ प्रजापतिर्ब्रह्मणः ।

परोक्षं वा अन्त्ये देवा इज्यन्ते प्रत्यक्षमन्त्ये यद्यजते य एव देवाः परोक्षमिज्यन्ते तानेव तद्यजन्ति^१
 यदन्वाहारीमाह रत्येते वै देवाः प्रत्यक्षं यद् ब्राह्मणास्तानेव तेन प्रीणात्ये^२—थो दक्षिणैवास्याऽथो यज्ञस्यैव

छिद्रमपि दधाति^३ यद्यै यक्षस्य क्रूरं यद्विलिप्तं तदन्वाहार्येणा (१) ऽन्वाहरति तदन्वाहार्यस्यान्वाहार्यत्वं^४
 देवदत्ता वा एते यद्वत्विजो यदन्वाहार्यमाहरति देवदत्तानेव ग्रीणाति^५ प्रजापतिर्वैवेभ्यो यद्यान् व्या-
 दिशत् स रिरिचानोऽमन्यत स एतमन्वाहार्यममकमपश्यत् तमात्मन्धत्त स वा एष प्राजापत्यो यदन्वाहार्यो
 यस्यैवं विदुषोऽन्वाहार्यं आह्रियते साक्षादेव प्रजापतिमृज्यते^६—परिमितो निरुप्योऽपरिमितः प्रजापतिः
 प्रजापतेरा (२) पत्यै^७ देवा वै यद्यष्टेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते देवा एतं प्राजापत्यमन्वाहार्यमपश्यन्
 तमन्वाहरन्त ततो देवा अभवन् परासुरा यस्यैवं विदुषो ऽन्वाहार्यं आह्रियते भवत्यात्मना परास्य
 भ्रातृव्यो भवति यत्नेन वा इष्टी पत्नेन पुती यस्यैवं विदुषोऽन्वाहार्यं आह्रियते स त्वेवेष्टापुती
 प्रजापतेर्भागोऽसी (३) त्याह प्रजापतिमेव भागधेयेन समधेयत्यू—अस्वान् पयस्वानित्याहोर्जमेवास्मिन्
 पयो दधाति^८ प्राणापानौ मे पाहि समानव्यानौ मे पाहीत्याह्वाऽऽशिषमेवैतामा शास्ते^९ ऽक्षितोऽ-
 स्यक्षित्यै त्वा मा मे श्रेष्ठा अमुत्रामुष्मिहोके इत्याह क्षीयते वा अमुष्मिहोकेऽन्नमितः प्रदानं^{१०} हामुष्मिहोके
 (४) प्रजा उपजीवन्ति यदेवमभिमृशत्यक्षितिमेवैनद्रमयति नास्यामुष्मिहोकेऽन्नं क्षीयते^{११} ॥

(अन्वाहार्येण, प्रजापते, -रति, अमुष्मिहोके, पञ्चपदा च) ॥ ३ ॥

शेषाहुतीनामनुष्णमन्त्रस्याख्याय ॥ प्रजापतिर्ऋषिः ।

यदिपोऽहं देवयज्यया प्रजावान् भूयासमित्याह यदिषा वै प्रजापतिः प्रजा अंसजत तेनैव प्रजाः सृजते
 नगराः संस्थाहं देवयज्यया पशुमान् भूयासमित्याह नराश्चासैन वै प्रजापतिः पशूनंसृजत तेनैव पशून्
 सृजतेऽग्नेः स्विप्रकृतोऽहं देवयज्ययाऽऽयुष्मान् यत्नेन प्रतिष्ठां गमयमित्याहऽऽयुरेवात्मन् धत्ते प्रति
 यत्नेन तिष्ठति^१ दर्शपूर्णमासयो (१) वै देवा उज्जितिमनूजजयन् दर्शपूर्णमासाभ्यामसुरानपाजुदन्ताग्नेर-
 हमुज्जितिमनूजैपमित्याह दर्शपूर्णमासयोरिव देवतानां यजमान उज्जितिमनूजजयति दर्शपूर्णमासाभ्यां भ्रातृ-
 व्यानपं नुदते^२ वाजवतीभ्यां व्यूहत्यन्नं वै वाजोऽन्नमेवावर्तुधे^३ द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै^४ यो वै यक्षस्य द्वौ
 दोहौ विद्वान् यजत उभयत (२) एव यन्नं दुहे पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चैव वा अन्यो यक्षस्य दोह इडांयामन्यो^५
 यहिं होता यजमानस्य नाम गृहीयात् तर्हि ब्रूयादेमा अंगमद्राशियो दोहकामा इति सस्त्वता एव देवता
 दुहेऽभ्यो उभयत एव यन्नं दुहे पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च रोहितेन त्वाऽग्निदेवतां गमयत्वित्याहुते वै देवाभ्वा
 (३) यजमानः प्रस्तरो यदेतैः प्रस्तारं प्रहरति देवाभ्वैरेव यजमानं सुवर्गं लोकं गमयति^६ वि ते मुञ्जामि
 गगना विरश्मिन्तित्याहुष वा अग्नेर्विमोक्तस्तेनैवेन वि मुञ्चति^७ विष्णोः शंयोरहं देवयज्यया यत्नेन प्रतिष्ठां
 गमयमित्याह यन्नो वै विष्णुर्यन्न एवान्नतः प्रति तिष्ठति^८ सोमस्याहं देवयज्यया सुरेता (४) रेतो विषी-
 येन्याह सोमो वै रेतोधास्तेनैव रेत आत्मन् धत्ते^९ त्वष्टुरहं देवयज्यया पशुनां रूपं पुषेयमित्याह
 त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृतेनैव पशुनां रूपमात्मन् धत्ते^{१०} देवानां पत्नीरग्निर्गृहपतिर्यज्ञस्य
 मिथुनं तयोरहं देवयज्यया मिथुनेन प्र भूयासमित्याहुतस्माद्वै मिथुनात् प्रजापतिर्मिथुनेन (५) प्राजायत
 तस्मादेव यजमानो मिथुनेन प्र जायते^{११} वेदोऽसि वित्तिरसि विदेयेन्याह वेदेन वै देवा असुराणां
 विनं वेदमविन्दन्त तद्देवस्य वेदन्त्वं^{१२} यद्यद्वातृव्यस्याभिधायेत् तस्य नाम गृहीयात् तदेवास्य सर्वं

युक्ते^{१४} घृतवन्तं कुलायिनं^{१५} रायस्योर्वं^{१६} सहस्रिणं वेदो ददातु चाजिर्नाभित्याह प्र सहस्रं पदानां नोन्त्यां
(१) —स्य प्रजायां याजी जायते य एवं वेद^{१७} ॥ (दर्शपूर्णमासवर्षे, वसवर्षे, देवाऽवाः, सुरेवाः, प्रजापतिर्दिगु-
नेवाः, —ऽऽमोस्तु, —दौ च ८) ॥ ४ ॥

वाचायनादिमन्त्रव्याख्यानम् ॥ प्रजापतिर्कविः ।

ध्रुवां वै रिच्यमानां यज्ञोऽनु रिच्यते यज्ञं यजमानो यजमानं प्रजा ध्रुवाम्प्रायमानां यज्ञोऽन्वा प्या-
यते यज्ञं यजमानो यजमानं प्रजा आ प्यायतां ध्रुवा घृतेनेत्याह ध्रुवामेवाऽऽप्याययति ताम्प्रा-
यमानां यज्ञोऽन्वा प्यायते यज्ञं यजमानो यजमानं प्रजाः प्रजापतेर्विभाज्जाम लोकस्तस्मिन्स्त्वा दधामि
सह यजमानेने (१) त्याहायं वै प्रजापतेर्विभाज्जाम लोकस्तस्मिन्नेवेन दधाति सह यजमानेने रिच्यत
इषु वा एतद्यजते यद्यजमानमां प्राश्नात्यात्मानमेव प्रीणात्ये—तावान् वै यज्ञो यावान् यजमानमांगो
यज्ञो यजमानो यद्यजमानमां प्राश्नाति यज्ञ एव यज्ञं प्रतिष्ठापये—त्येतद्वै सुयवस्र सोर्वकं यद्विद्वाऽऽ-
पक्षत (२) यजमानस्याऽऽयतनं यद्वेदि^{१८} धत् पूर्णपात्रमन्तर्वेदि निनयति स्व एवाऽऽयतने सुयवस्र
सोर्वकं कुर्वते सर्वसि सन्मै भूया इत्याहाऽऽपो वै यज्ञ आपोऽमृतं यज्ञमेवामृतमात्मन् घर्त्ते सर्वाणि
वै भूतानि व्रतमुपयन्तमनूप यन्ति प्राच्यां दिशि देवा ऋत्विजो मार्जयन्तामित्याहैष वै दर्शपूर्णमासयो-
रवमृथो (३) यान्येवैनं भूतानि व्रतमुपयन्तमनूपयन्ति तैरेव सहावमृथमवैति विष्णुमुक्त्वा वै देवाश्छन्दो-
मिरिमाल्लोकाननपज्व्यमभ्यजयन् यद्विष्णुकमान् क्रमते विष्णुरेव भुत्वा यजमानश्छन्दोमिरिमाल्लोकानन-
पज्व्यमभि जयति^{१९} विष्णोः क्रमोऽस्यमिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी वैर्धुमन्तर्दिक्षं जागती द्यौरा-
नुष्टुमीर्विशु (४) द्छन्दोमिरेवेमाल्लोकान् यथापूर्वमभि जयति^{२०} ॥ (इत्ये, —तदं, —वमृथो, दिक्षः, तुष्य च) ॥५॥

उपस्थानादिमन्त्रव्याख्यानम् प्रजापतिर्कविः ॥

अग्नम् सुषः सुवर्गन्मेत्याह सुवर्गमेव लोकमेति संदशस्ते मा छित्ति यत्ते तपस्तस्मै ते मां वृद्धी-
त्याह यथायजुरेवैतत् सुमूरसि श्रेष्ठो रस्मीनामायुर्धा अस्यायुर्मे श्रेढीत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्ते^{२१}
प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्चर्वते यो (१) विष्णुकमान् क्रमते सुवर्गाय हि लोकार्यं विष्णुकमाः क्रम्यन्ते
ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वै विष्णुकमान् क्रमते य इमाल्लोकान् आतृव्यस्य संविद्य पुनरिमाल्लोकं प्रत्यवरो-
हेदित्ये—ष वा अस्य लोकस्य प्रत्यवरोहो यदाहेदमहममं आतृव्यमाभ्यो विग्भ्योऽस्यै विव इतीमानेव
लोकान् आतृव्यस्य संविद्य पुनरिमाल्लोकं प्रत्यवरोहति सं (२) ज्योतिषाऽमृषमित्याहास्मिमेव लोके
प्रति तिष्ठत्यै—न्दीमावृतमन्वावर्त इत्याहासौ वा आदित्य इन्द्रस्तस्यैवाऽऽवृतमनु पर्यावर्तते दक्षिणा
पर्यावर्तते स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते तस्मादक्षिणोऽर्थे आत्मनो वीर्यावसरोऽर्थो आदित्यस्यैवाऽऽवृतमनु
पर्यावर्तते समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याहाऽऽशिषमे (३) वैतामा शास्ते समिद्धो अग्ने मे दीदिहि
समेष्टा तं अग्ने दीधासमित्याह यथायजुरेवैतत्—द्वसुमान् यज्ञो वसीयान् भयासमित्याहाऽऽशिषमेवैतामा
शास्ते^{२२} इह वै गार्हपत्यस्यान्ते मिश्रमिव चर्यत आग्निपावमानीभ्यां गार्हपत्यमुप तिष्ठते पुनान्येवाग्निं
पुनित आत्मानं द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यां अग्ने गृहपत इत्याह (४) यथायजुरेवैतच्छन्नं हिमा इत्याह ज्ञानं

त्वा हेमन्तानिन्धिणीयेति वावैतद्वाह पुत्रस्य नाम युक्त्यन्नावमेवैनं करोति तामाशिषमा शास्ते तन्तवे
ज्योतिष्मतीमिति ब्रूयाद्यस्य पुत्रोऽजातः स्यात् तैजस्यैवास्य ब्रह्मवर्चसी पुत्रो जायते तामाशिषमा शास्ते-
ऽमुष्मै ज्योतिष्मतीमिति ब्रूयाद्यस्य पुत्रो (५) जातः स्यात् तेज एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं वधाति^{१३} यो वै
यज्ञं प्रयुज्य न विमुञ्चत्यप्रतिष्ठानो वै स भवति कस्त्वा युनक्ति स त्वा वि मुञ्चति त्वयाह प्रजापतिर्वै कः
प्रजापतिनैवैनं युनक्ति प्रजापतिना वि मुञ्चति प्रतिष्ठित्यो ईश्वरं वै व्रतमविसृष्टं प्रवहोऽग्ने व्रतपते व्रत
मन्वारिषमित्याह व्रतमेव (१) वि सृजते शास्त्या अप्रदाहोयै पराङ् वाय यज्ञं पति न नि वर्तते पुनर्यो
वै यज्ञस्य पुनरालम्भं विद्वान् यजते तमग्निं नि वर्तते यज्ञो बभूव स आ बभूवेत्यादौ वै यज्ञस्य
पुनरालम्भस्तेनैवैनं पुनरालम्भते^{१४} ऽनवरुद्धा वा पुत्रस्य विराड् य आहिताग्निः सर्गसुमः पशवः खलु वै
(०) ब्राह्मणस्य सुमे^{१५} द्वा प्राकृतकस्य ब्रूयाद्गोमार् अग्नेऽविमार् अग्नी यज्ञ इत्यर्थं सुमार् रुधे प्र सृष्टस्य
पुराणोत्पास्य प्रजायां वाजी जायते^{१६} ॥ (५, स, -साधिवं, एवपत् इत्याहु, वस्यं पुत्रो, व्रतमेव, खलु वै, यज्ञवि-
स्ततिश्च) ॥ ६ ॥

वाग्देवाण्यर्धवे रथसंस्काराः ॥ ४ महासतोबृहती; १ द्विपदा गायत्री, २ पतिजगती, ३ पुर उष्णिक्, ४ वसुपुष्ट्यः
५ उष्णिक् । सोममग्निः ।

देवं सवितुः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं भगाय दिव्यो गन्धर्वः ।

केतुपः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचमयं स्वदाति नः ।

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वाग्निस्त्वयाऽयं वृत्रं वेध्यात् ।

वार्जस्य तु प्रसवे मातरं महीमर्दिति नाम वचसां करामहे ।

यस्यामिदं विश्वं भुवनमाविवेक्ष तस्यां नो देवः सविता धर्मं साविषत् ।

अप्स्वे (१) न्तरमूर्तमप्सु भेषजमपामुत प्रक्षेपित्वैवा भवय वार्जिनः ॥

वायुर्वी त्वा मनुर्वा त्वा गन्धर्वाः सप्तविंशतिः ।

ते अग्ने अश्वमायुञ्जन् ते अस्मिञ्जवमार्दधुः ॥

अपां नपादाश्चरेमन् य ऊर्मिः ककुब्भान् प्रतर्तिर्वाजसातमस्तेनायं वार्जः सेत् ॥

विष्णोः क्रमोऽसि विष्णोः क्रान्तमसि विष्णोर्विक्रान्तमस्यै—इको न्यङ्का (२) वमितो रथं यौ
चान्तं वाताग्रमनु सञ्चरन्तौ दूरेहेतिरिन्द्रियावान् पतुग्री ते नोऽग्रयः पश्यः पारयन्तु ॥

(अप्स्व, न्यङ्को, पश्यतश्च) ॥ ७ ॥

रथवाचमन् ॥ ४ गायत्री, ५-१० त्रिपुष्ट्यः, ११ द्विपदा विराट्गायत्री, १२ आस्वारपङ्क्तिः, १३ विराट्, १४-१५ जगती,
१६ त्रिपुष्ट्यः । सोममग्निः ।

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वार्जं जेष' देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना
वाजजिता वर्षिष्टं नार्कः रुहेयं—

—मिन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो वाजमजयितुं ॥

अश्वजनि वाजिनि वाजेषु वाजिनीवत्यश्वान्समस्तु वाजयं ॥

अवांसि सतिरसि चाज्यसि वाजिनो वाजं धावत मरुतां प्रसवे जयतु वि योजना
मिमीष्वमध्वनः स्कन्नीतु (१) काष्ठां गच्छतु

वाजेवाजेऽवत वाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृता ऋतज्ञाः ॥

अस्य मध्वः पिबत मादयध्वं तृप्ता यात पथिर्मिदेवयानैः ॥

ते नो अर्वन्तो हवनश्रुतो हवं विश्वे शृण्वन्तु वाजिनः ॥

मितद्रवः सहस्रसा मेघसाता सनिष्यवः ।

महो ये रत्नं समिथेषु जग्निरे शं नो भवन्तु वाजिनो हवेषु ॥

देवताता मितद्रवः स्वर्काः ।

जम्भयन्तोऽर्हि वृकश्च रक्षाश्चि सनेभ्यस्मद्ययवज (२) मीर्वाः ॥

एष स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि ।

ऋतं दधिका अनु सन्तवीत्वत् पथामङ्गाश्च्यन्वापनीफणत् ॥

उत स्मास्य द्रवतस्तुरण्यतः पर्णं न वेरनु वाति प्रगर्धिनः ।

श्येनस्येव ध्रजतो अङ्गसं परि दधिकाव्णः सहोर्जा तरित्रतः ॥

आ मा वाजस्य प्रसवो जगम्यादा द्वावापृथिवी विश्वशम्भू ।

आ मा गन्तां पितरा (३) मातरा चाऽऽ मा सोमो अमृतत्वाय गम्भातु ॥

वाजिनो वाजजितो वाजश्च सरिष्यन्तो वाजं जेष्यन्तो बृहस्पतेर्भागमव जिघ्रतं

वाजिनो वाजजितो वाजश्च ससुवाश्चो वाजं जिगिवाश्चो बृहस्पतेर्भागे नि मृद्वं मियं वः

सा सुत्या सन्धामूद्यामिन्द्रेण समवदध्वं मजीजिपत वनस्पतय इन्द्रं राजं विष्टुच्यध्वम् (स्कन्नीतु,
युयवत्, पितरा, दिवत्वारिश्चक्ष) ॥ ८ ॥

यूपारोहणम् ॥ सोमकविः ।

क्षत्रस्योर्लभसि क्षत्रस्य योनिरसि जाय एहि सुवो रोहाव रोहाव हि सुव र्हं नावुभयोः सुवो
रोह्यामि वाजश्च प्रसवश्चापिजश्च ऋतुश्च सुवश्च मूर्धा च व्यश्रियश्चोऽऽन्त्यायुनं
भ्रान्त्यर्थं भौवनर्थं भुवनार्थं धिपतिर्थं । आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो यज्ञेन कल्पतां
मपानो (१) यज्ञेन कल्पतां ज्ञानो यज्ञेन कल्पतां चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं यज्ञेन
कल्पतां मनो यज्ञेन कल्पतां वाग् यज्ञेन कल्पतां मात्मा यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्प-
तां सुवर्देवाश्च अगन्मापृता अभूम प्रजापतेः प्रजा अभूर्मं समहं प्रजया सं मया प्रजा समहश्च

रायस्पोषेण सं मया रायस्पोपो^१ ऽन्नायत्वा^२ ऽन्नाद्यायत्वा^३ वाजाय^(२)त्वा^४ वाजजित्पायै^५
त्वा^६ ऽमृतमसि^७ पुष्टिरसि प्रजननमसि^८ (अपानो, वाजाम्, नर्व च) ॥ ९ ॥

अग्रहोमाः ॥ १-२ त्रिष्टुब्जगती वा, ४-७ अनुष्टुप् ।

वाजस्येमं प्रसवः सुषुवे अग्रे सोमं राजानमोषधीष्वप्सु ।
ता अस्मस्यं मधुमतीभवन्तु वयं राष्ट्रे जाग्रियाम पुरोहिताः ॥
वाजस्येदं प्रसव आ बभूवेमा च विश्वा भुवनानि सर्वतः ।
स विराजं पर्येति प्रजानन् प्रजां पुष्टिं वर्धयमानो अस्मे ॥
वाजस्येमां प्रसवः शिश्रिये दिवमिमा च विश्वा भुवनानि सम्राट् ।
अदित्सन्तं दापयतु प्रजानन् रयिं (१) च नः सर्ववीरां नि यच्छतु ॥
अग्रे अच्छां वदेह नः प्रति नः सुमनां भव ।
प्र णो यच्छ भुवस्पते घनदा असि नस्त्वम् ॥
प्र णो यच्छत्वयेमा प्र भगः प्र बृहस्पतिः ।
प्र देवाः प्रोत सूनृता प्र वाग्देवी ददातु नैः ॥
अयमणं बृहस्पतिमिन्द्रं दानाय चोदय ।
वाचं विष्णुं सरस्वतीं सवितारं (२) च वाजिनम् ॥
सोमं राजानं वरुणमग्निमन्वारभामहे ।

आदित्यान् विष्णुं ध्येयं ब्रह्माणं च बृहस्पतिम् ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पुष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्यन्त्रेणाग्रेस्त्वा
साम्राज्येनामि विश्वामीन्द्रस्य बृहस्पतेस्त्वा साम्राज्येनामि विश्वामि ॥ (रयिं, सवितारं,
पटत्रिंशत्) ॥ १० ॥

उजितीः ॥ सोमकृतिः ।

अग्निरेकाक्षरेण वाचमुदजयं दुश्चिनौ अक्षरेण प्राणापानाबुदजयतां विष्णुस्त्र्यक्षरेण ग्रीन्
लोकानुदजयतं सोमश्चतुरक्षरेण चतुष्पदः पञ्चमुदजयतं पुषा पञ्चाक्षरेण पङ्क्तिमुदजयदं घाता
षडक्षरेण षडनूनुदजयन्मरुतः सप्तपदाः सप्तपदाः शकरीमुदजयन् बृहस्पतिरष्टाक्षरेण गायत्री-
मुदजयन् निमित्रो नवाक्षरेण त्रिवृतं स्तोममुदजयत् (१) वरुणो दशाक्षरेण विराजमुदजयन् दिन्द्र
एकादशाक्षरेण त्रिष्टुभमुदजयदं विश्वे देवा द्वादशाक्षरेण जगतीमुदजयन् वसवस्त्रयोदशाक्षरेण
त्रयोदशं स्तोममुदजयन् रुद्राश्चतुर्दशाक्षरेण चतुर्दशं स्तोममुदजयन् आदित्याः पञ्चदशाक्षरेण
पञ्चदशं स्तोममुदजयन् अदितिः षोडशाक्षरेण षोडशं स्तोममुदजयत् प्रजापतिः सप्तदशाक्षरेण
सप्तदशं स्तोममुदजयत् (अजयत्, पटत्रिंशत्) ॥ ११ ॥

मतिग्राह्याः ॥ ७ पङ्क्तिः, १ अनुष्टुप्, ११ त्रिष्टुप् । सोमऋषिः ।

उपयामगृहीतोऽसि नृषदं त्वा द्रुषदं भुवनसदुमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये^१ष ते योनिरिन्द्राय त्वा^२प-
यामगृहीतोऽस्यप्सुषदं त्वा घृतसदं व्योमसदुमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये^३ष ते योनिरिन्द्राय त्वा^४प-
यामगृहीतोऽसि पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदं नाकसदुमिन्द्राय जुष्टं गृह्णाम्ये^५ष ते योनिरिन्द्राय त्वा^६ ॥

ये ग्रहाः पञ्चजनीना येषां तिस्रः परमजाः ।

दैव्यः कोशः (१) समुज्जितः ।

तेषां विश्विप्रियाणामिषमूर्जः^७ समग्रमी^८

—देष ते योनिरिन्द्राय त्वा^९ ॥

अपा^{१०} रसमुद्रयस^{११} र्द्यैरग्नि^{१२} समाभृतम् ।

अपा^{१३} रसस्य यो रसस्तं वो गृह्णाम्युत्तमं^{१४}

—मेष ते योनिरिन्द्राय त्वा^{१५} ॥

अया विष्ठा जनयन् कर्षराणि स हि घृणिरुर्वराय गातुः ।

स प्रत्युदैद्भरुणो मध्वो अग्र^{१६} स्वायां यत् तनुवां (२) तन्मैरयत् ।

उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्ये^{१७}ष ते योनिः प्रजापतये त्वा^{१८} ॥ (कोशं,--स्तुतुवां,
प्रयोवत्त ष) ॥ १२ ॥

काम्यवाज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ १-२, ५-८, १०-१२ त्रिष्टुप्, ३-४ अनुष्टुप्, ९ आस्वारपङ्क्तिः, १३ गायत्री;
१४ शक्ती । विश्वदेवा ऋषयः ।

अन्वह मासा अन्विद्वनान्यन्वोपधीरनु पर्वतासः ।

अन्विन्द्र^{१९} रोदसी वावशाने अन्वापो अजिह्व जायमानम् ॥

अनुं ते दायि मह इन्द्रियाय सत्रा ते विश्वमनु वृत्रहर्त्ये ।

अनुं क्षत्रमनु सहो यजत्रेन्द्र देवेभिरनु ते नृषहो ॥

इन्द्राणीमासु नारिषु सुपत्नीमहमभ्रवम् ।

न ह्यस्या अपरं च न जरम् (१) मरते पतिः^{२०} ॥

नाहमिन्द्राणि रारण सख्युर्वपाकपेक्षते ।

यस्येदमप्य^{२१} हविः प्रियं देवेषु गच्छति^{२२} ॥

यो जात एव प्रथमो मरन्स्वान् देवो देवान् क्रतुना पर्यभूषत् ।

यस्य शुष्माद्रोदसी अम्यसेतां नृम्यंस्य मृहा स जनास इन्द्रः^{२३} ॥

आ ते मह इन्द्रोत्पृग्र समन्यवो यत् समरन्त सेनाः ।

पताति दिद्युन्नरस्य बाहुवोर्मा ते (२) मनो विश्वद्विग्विचारीव^{२४} ॥

मा नो मर्धोरा भेरा दुद्धि तच्चः प्र दाशुषे दातवे मूरि यत् ते ।
 नव्ये द्वेषे श्वस्ते अस्मिन् तं उक्थे प्र ब्रवाम वयमिन्द्र स्तुवन्तः* ॥
 आ तू भर मार्किरेतत् परि ष्ठाद्विचा हि त्वा वसुपतिं वरुणाम् ।
 इन्द्र यत् ते माहिनें दन्नमस्त्यस्मभ्यं तद्वर्यश्च (३) प्र यन्धि ॥
 प्रदातारः इवामह इन्द्रमा हविषा वयम् ।
 उमा हि हस्ता वसुना पुणस्वाऽऽ प्र यच्छ दक्षिणादोत सव्यात् ॥
 प्रदाता वजी वृषभस्तुरापाटुष्मी राजा वृत्रहा सौमपार्व ।
 अस्मिन् यज्ञे वर्हिष्या निषद्याथा भव यजमानाय शं योः* ॥
 इन्द्रः सुत्रामा स्ववाः अवोभिः सुमृहीको भवतु विश्ववेदाः ।
 वार्यतां द्वेषो अभयं कृणोत सुवीर्यस्य (४) पतयः स्याम* ॥
 तस्य वयः सुपतौ यज्ञियस्यापि भद्रे सौमनसे स्याम ।
 स सुत्रामा स्ववाः इन्द्रो अस्मे आराचिचिद्वेषः सनुतयुषोतु ॥
 रेवतीर्निः सधमादु इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः ।
 धुमन्तो यामिर्मदेम* ॥
 प्रो ष्वस्मै पुरोरथमिन्द्राय शूपमर्चत ।
 अभीके चिदु लोककृत् सज्ञे समस्तु वृत्रहा ।
 अस्माकं बोधि चोदिता नभन्तामन्यकेषाम् ।
 ज्याका अधि (५) धन्वसु ॥ (जुरसा, मा तं, हर्यश्च, सुवीर्यस्याप्ये,—कं च) ॥ १३ ॥

[पाक्यञ्च २ ३१९ । स२श्रवाः २२० । पुरोक्ष २१५ । गर्दिवो ३०८ । शुवा-२०७ ।-मगन्तु ३७४ । देवं सवित-११५ ।-
 दुर्वस्यं १९२ । ध्रुवस्य १०९ । वाजस्य १३६ । अग्नि-९६ ।-रूपयामगृहीतो ११३ । नु २५१ । अयां दश ॥ २६५५ ॥]

[इति प्रथमकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥]

राजसूयः ।

[अथाष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥]

अनुमताविधायाः नैर्ऋतमन्त्राञ्च ॥ विश्वेदेवा क्रययः ।

अनुमत्यै पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति धेनुर्दक्षिणां ये प्रत्यञ्चः शर्म्याया अवशीर्यन्ते तं नैर्ऋतमे-
 ककपालं कृष्णं वासः कृष्णतृप्तं दक्षिणां

वीहि स्वाहाऽऽहुतिं जुषाणै एष ते निर्वृते भागो भूते हविष्मत्यसि मुञ्चेममहंसः स्वाहा
 नमो य इदं चकारा-

—ऽऽदित्यं चरं निर्वपति वरो दक्षिणां ऽऽग्रावैष्णवमेकादशकपालं वामनो वही दक्षिणां ऽग्री-
षोमीयमे (१) कादशकपालं हिरण्यं दक्षिणैः—न्द्रमेकादशकपालमृषमो वही दक्षिणां ऽऽग्रेय-
मष्टाकपालमैन्द्रं द्रव्यृषमो वही दक्षिणैः—न्द्राग्रं द्वादशकपालं वैश्वदेवं चरं प्रथमजो वत्सो दक्षिणां
सौम्यं इयामाकं चरं वासो दक्षिणां सरस्वत्यै चरः सरस्वते चरं मिथुनौ गावौ दक्षिणां
(अनोषोमीयं, चतुश्चिरशब्) ॥ १ ॥

जातुर्मास्वेपु प्रथमं वैश्वदेवपर्व ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं चरः सावित्रं द्वादशकपालं सारस्वतं चरं पौष्णं चरं मारुतं
सप्तकपालं वैश्वदेवीमामिक्षां द्यावापृथिव्यमेककपालम् ॥ (आग्नेयम्—द्वादश) ॥ २ ॥

द्वितीयं वरुणमवाप्तपर्व ॥ २ गायत्री, ३ विराट्स्थाना, ४ महापङ्क्तिः, ५ अनुष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

ऐन्द्राग्रमेकादशकपालं मारुतीमामिक्षां वारुणीमामिक्षां कायमेककपालम्

प्रधास्यान् हवामहे मरुतो यज्ञवाहसः कर्मणे सजोषसः ॥

मो पू ण इन्द्र पुत्सु देवास्तु स्म ते शुष्मिन्नव्या ।

मही हस्य मीढुषो यव्या । हविष्मतो मरुतो वन्दते गीः ॥

यद् आमे यदरण्ये यत् सभायां यद्विन्द्रिये । यच्छुद्रे यदयं एनं वक्रमा वयम् ।

यदे (१) कस्याधि धर्मेणि तस्यावयजनमसि स्वाहा ॥

अक्रन् कर्म कर्मकृतः सह वाचा मयो भुवा । देवेभ्यः कर्म कृत्वाऽस्तं प्रेतं सुदानवेः ॥

(वयं यद्, विश्वामिन्) ॥ ३ ॥

तृतीयं साकमेवपर्व ॥ २-३ अनुष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्रेऽग्नीकवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपति साकं सूर्येणोद्यता मरुद्गर्भः सान्तपुनेभ्यो मध्यंदिने
चरं मरुद्गर्भो गृहमेधिभ्यः सर्वासां दुग्धे सायं चरम्

पूर्णां दर्वि परां पतु सुपूर्णां पुनरापत । वस्नेव वि क्रीणावहा इषमूर्जं शतक्रतो ॥

देहि मे ददामि ते नि मे देहि नि ते दधे ।

निहारमिहि मे हरा निहारं (१) नि हरामि ते ॥

मरुद्गर्भः क्रीडिभ्यः पुरोडाशं सप्तकपालं निर्वपति साकं सूर्येणोद्यताग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं
चरः सावित्रं द्वादशकपालं सारस्वतं चरं पौष्णं चरमैन्द्राग्रमेकादशकपालमैन्द्रं चरं वैश्वकर्म्ममेक-
कपालम् ॥ (हरा निहारं, निरशब्ध) ॥ ४ ॥

महापितृपञ्चः ॥ ६-७ पङ्क्तिः, ९ आस्तारपङ्क्तिः, १०-१२ गायत्री, १३ शङ्खी । विश्वेदेवा ऋषयः ।

सोमस्य पितृमते पुरोडाशं षट्कपालं निर्वपति पितृभ्यो वहिष्पद्भ्यो धानाः पितृभ्योऽग्निश्वात्तेभ्यो-
ऽसिवाभ्यां दुग्धे मय्यं—मेतत् ते तत् ये च त्वामं—न्वेतत् ते पितामहं प्रपितामहं ये च त्वामन्त्रं—
त्रं पितरो यथाभागं मन्दध्वैः

सुसुदृशं त्वा ८ मधवन् मन्दिषीमहि ।

प्र नूनं पूर्णवन्धुरः स्तुतो यासि वशा ५ अनु । योजा न्विन्द्र ते हरी ॥ (१)

असन्नमीमदन्त हव प्रिया अधूपत ।

अस्तोषत स्वमानवो विप्रा नर्विष्टया मती । योजा न्विन्द्र ते हरी ॥

अक्षन् पितरोऽमीमदन्त पितरोऽतीवृषन्त पितरोऽमीमृजन्त पितरः ॥

परैत पितरः सोम्या गम्भीरैः पथिभिः पूर्यैः ।

अथा पितृन्सुविदत्रा ५ अपीत यमेन ये संघमादं मदन्ति ॥

मनो न्वा हुवामहे नाराज्ञ ५ सेन स्तोमैः पितृणां च मन्मभिः ॥

आ (२) न एतु मनः पुनः क्रत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योक् च सूर्यं दृशे ॥

पुनर्मः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः । जीवं व्रातं ५ सचेमहि ॥

यदुन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्यां यन्मातरं पितरं वा जिहि ५ सिम ।

अक्षिर्मा तस्मादेनसो गार्हपत्यः प्र मुञ्चतु दुरिता यानि चक्रुम करोतु मामनेनसम् ३ ॥

(हरी, मन्मभिरा, चतुश्चकारि २ शब्द) ॥ ५ ॥

अथैवक पुरोडासाः । १ महापञ्क्तिः, १० अनुष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रतिपूरुषमेककपालाञ्चिर्वैपत्येकमतिरिक्तं यावन्तो गुह्याः स्मस्तेभ्यः कर्मकरं पशुना ५
शर्मांसि शर्म यजमानस्य शर्म मे यच्छे ३ क एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्य आसुस्तं रुद्र
पशुस्तं जुषस्व ५ व ते रुद्र भागः सह स्वस्त्राग्निं कया तं जुषस्व मेपजं गवेऽध्याय पुरुषाय मेपज—
मथो अस्मभ्यं मेपजं ५ सुमेपजं (१) यथाऽसति । सुगं मेपार्य मेध्या

अवाग्य रुद्रमदिमक्षव देवं अयम्बकम् ।

यथा नः श्रेयसः करद्यथा नो वस्यसः करद्यथा नः पशुमतः करद्यथा नो व्यवसाययाते ॥

अयम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ॥

एष ते रुद्र भागस्तं जुषस्व तेनावसेन परो मूर्जवतोऽतीक्षे—(२)—वततधन्वा पिनाकहस्तः

तिवासाः (सुमेपज, -मिहि, त्रीणि च ॥ ६ ॥

शुनासीर्यम्, इन्द्रतुरीयम्, पञ्चैध्मीयमन्त्राः, अपामार्गहोममन्त्राश्च ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रेन्द्राग्नं द्वादशकपालं वैश्वेदेवं चरुमिन्द्राय शुनासीर्याय पुरोडाशं द्वादशकपालं वायव्यं पर्यः सौर्यमे-
ककपालं द्वादशगव ५ सीरं दक्षिणां ऽऽग्नेयमष्टाकपालं निर्वैपति गैद्रं गावीधुकं चरुमैन्द्रं दधि वारुणं
यवमयं चरुं वहिनीं धेनुर्दक्षिणां,

ये देवाः पुरः सदोऽग्निनेत्राः* - *दक्षिणसदो यमनेत्राः* - *पश्चात्सदः सवितृनेत्राः* - *उत्तर-
सदो वरुणनेत्राः* - *उपरिषदो बृहस्पतिनेत्रा रक्षोहणस्ते नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्यो (१)
नमस्तेभ्यः स्वाहा॑ समृद्ध॑ रक्षः संदग्ध॑ रक्ष इदमह॑ रक्षोऽग्निं सं दहाम्य॑ - ग्रये रक्षोघ्ने स्वाहा॑
यमार्यः* - *सवित्रे* - *वरुणार्थे* - *बृहस्पतये दुवस्वते रक्षोघ्ने स्वाहा॑३ प्रथिवाही रथो दक्षिणो,

देवस्य स्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्वाहुभ्यां पुष्णो हस्ताभ्याम्

रक्षोसो वधं जुहोमि॑ इत॑ रक्षो॑ ऽवाधि॑म॒ रक्षो॑ यवस्ते तदक्षिणी॑ ॥ (तेभ्यः, पञ्चजवारिरक्षणः) ॥ ७ ॥

देविकादि कर्मषट्कम् ॥ विषेदेवा क्रमयः ।

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वैपत्यैर्नुमत्यै चरुं राकार्यै चरुं सिनीवाल्यै चरुं कुक्षै चरुं मिथुनौ
गावौ दक्षिणाः ऽऽग्नावैष्णवमेकादशकपालं निर्वैपत्यैन्द्रावैष्णवमेकादशकपालं वैष्णवं त्रिकपालं बामनो
वही दक्षिणाऽऽग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वैपतीन्द्रासोमीयमेकादशकपालं सौम्यं चरुं बभ्रुर्दक्षिणा
सोमापौष्णं चरुं निर्वैपत्यैन्द्रापौष्णं चरुं पौष्णं चरुं श्यामो दक्षिणा वैश्वानरं द्वादशकपालं नि (१) वैपति
हिरण्यं दक्षिणा वारुणं यवमयं चरुमञ्जो दक्षिणां (नि, - रथौ च) ॥ ८ ॥

रत्निनां हवीषि, जमिपेचनीयस्य दीक्षणीया च ॥ विषेदेवा क्रमयः ।

बार्हस्पत्यं चरुं निर्वैपति ब्रह्मणो गृहे शितिपृष्ठो दक्षिणैन्द्रमेकादशकपालं राजन्यस्य गृहे ऋषभो
दक्षिणाऽऽदित्यं चरुं मर्हिष्यै गृहे धेनुर्दक्षिणा नैर्ऋतं चरुं परिवृक्तस्यै गृहे कृष्णानां व्रीहीणां नलनिर्मिन्नं
कृष्णा कुटा दक्षिणाऽऽग्नेयमष्टाकपालं सेनान्यो गृहे हिरण्यं दक्षिणा वारुणं दशकपालं सुतस्य
गृहे महानिरथो दक्षिणा मारुतं सप्तकपालं ग्रामण्यो गृहे पृथिर्दक्षिणा सावित्रं द्वादशकपालं (१)
क्षुत्तुर्गृह उपध्वस्तो दक्षिणाऽऽश्विनं द्विकपालं संप्रहीतुर्गृहे सवात्यौ दक्षिणा पौष्णं चरुं भांगदुधस्य
गृहे श्यामो दक्षिणा रौद्रं गावीधुकं चरुमक्षावापस्यं गृहे शबल उद्गारो दक्षिणेन्द्राय सुत्राम्भे पुरोडा-
शमेकादशकपालं प्रति निर्वैपतीन्द्रायाः होमुचे॑ ऽयं नो राजा भूत्वा वृत्रं वध्या - न्मत्रावार्हस्पत्यं भवति
श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धे स्वयंमुते स्वयंमथित आज्य आश्वेत्ये (२) पात्रे चतुःस्रतौ स्वयंभवपश्यायै
शाखायै कर्णाः रक्षाकर्णाः रक्ष तण्डुलान्वि चिनुयाये कर्णाः स पर्यसिं बार्हस्पत्यो येऽकर्णाः स आज्ये मैत्रः
स्वयंकृता वेदिर्मवति स्वयंदिनं बर्हिः स्वयंकृत इध्मः सैव श्वेता श्वेतवत्सा दक्षिणां (सावित्रं द्वादश-
कपालं, - माधये, प्रवक्षि२, शास्त्र) ॥ ९ ॥

देवसुवां हवीषि ॥ विषेदेवा क्रमयः ।

अग्नये गृहपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपति कृष्णानां व्रीहीणां सोमाय वनस्पतये श्यामाकं चरुं
सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं द्वादशकपालमाशुनां व्रीहीणां रुद्राय पशुपतये गावीधुकं चरुं बृहस्पतये
वाचस्पतये नैवारं चरुमिन्द्राय ज्येष्ठाय पुरोडाशमेकादशकपालं महाव्रीहीणां मित्राय सत्यायाऽऽश्वानां
चरुं वरुणाय धर्मपतये यवमयं चरुं

संविता त्वां प्रमुवाना५ सुवतामग्निर्गृहपतीना५ सोमो वनस्पतीना५ रुद्रः पशूनां (१) बृहस्प-
तिर्वाचाभिन्द्रो ज्येष्ठानां मित्रः सत्यानां वरुणो धर्मपतीनां ये देवा देवसुवः स्थ त इममागृष्यायुण-
र्मन्मित्राय सुवध्वं महते क्षत्राय महत आधिपत्याय महते जानराज्यायैष वो भरता राजा सोमोऽ-
स्माकं ब्राह्मणाना५ राजा प्रति त्यन्माम् राज्यमघायि स्वां तनुवं वरुणो अग्निश्रेष्ठं चैर्मित्रस्य व्रत्यां
अभुमामन्महि महत क्रतस्य नाम सवें ब्राता (२) वरुणस्याभूवन्वि मित्र एवैररातिमतारीदस-
पुदन्त यज्ञियां क्रुतेन व्युं त्रितो जारिमाणं न आनुई विष्णोः क्रमोऽसि विष्णोः क्रान्तममि
विष्णोर्विक्रान्तमसि ॥ (पशूनां, प्राताः, पञ्चविंशतिश्च) ॥ १० ॥

यामिषेकजलप्रहणम् ॥ विषेदेवा ऋषयः ।

अर्थतः स्था—ऽपां पतिरसि वृषास्युमि—वृषसेनोऽसि ब्रजक्षितः स्थे मरुतामोजः स्थ
सूर्यवर्चमः स्थ सूर्यत्वचसः स्थ मान्दाः स्थ वाशाः स्थ शक्ररीः स्थ विश्वभृतः स्थ
जनभृतः स्था—ऽमेस्तेजस्वाः स्था—ऽपामोषधीना५ रसस्थो—ऽपो देवीर्मधुमतीरगृह्णन्वृजस्वती
राजस्रयाय चितानाः ।

यामिर्मित्रावरुणावभ्यविञ्चन् यामिरिन्द्रमनयन्तय (१) रातीः ॥

राष्ट्रदाः स्थ राष्ट्रं दत्त स्वाहा राष्ट्रदाः स्थ राष्ट्रममुष्यै दत्त (जत्ये, कादश च) ॥ ११ ॥

यामिषेकजलप्रहणम् ॥ ५, २० त्रिष्टुप् । विषेदेवा ऋषयः ।

देवीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वं महि वर्चः क्षत्रियाय वन्वाना अनाष्टृष्टाः सीद-
तोर्जस्वतोर्महि वर्चः क्षत्रियाय दधती रनिभृष्टमसि वाचो बन्धुस्तपोजाः सोमस्य द्वात्रमसि शुक्रा
वः शुक्रेणोत्पुनामि चन्द्राश्चन्द्रेणामृतां अमृतैः स्वाहा राजस्रयाय चितानाः ॥

सधमादो घुभिनीरूर्ज एता अनिभृष्टा अपस्पृष्टो वसानः ।

पस्यामु चक्रे वरुणः सुचस्यमपा५ शिशु (१) मातृतमास्वन्तेः ॥

क्षत्रस्योत्त्वमसि क्षत्रस्य योनिर्पुस्यां विन्नो अग्निर्गृहपति राविन्न इन्द्रो बृहदश्रवा आ-
विन्नः पूषा विश्ववेदा आविन्नो मित्रावरुणावृतावृधो वाविन्न द्यावापृथिवी धृतव्रते आविन्ना
देव्यदिर्विश्वरूप्यो विन्नोऽपमसावागृष्यायुणोऽस्यां विश्यस्मिन् राष्ट्रे महते क्षत्राय महत आधि-
पत्याय महते जानराज्यायैष वो भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना५ राजेन्द्रस्य (२)
वज्रोऽसि वार्ध्नघ्नस्त्वया यं वृत्रं वध्यां च्छत्रुवार्धनाः स्थ पात मा प्रत्यश्च पात मा तिर्यश्चमन्वश्च-
मा पात दिग्भ्यो मा पात विश्वाभ्यो मा नाष्टाभ्यः पात हिरण्यवर्णावुपसां विरोकेऽयः स्थूणावुदितौ
सूर्यस्याऽऽरोहतं वरुण मित्र गर्तं ततश्चक्षाथामदितिं दितिं च ॥ (शिशु, -रिदृस्वै, -कंचत्वाति २-
गत्थ) ॥ १२ ॥

दिग्भास्यापनम् ॥ विधेदेवा क्रययः ।

समिधमा तिष्ठ गायत्री त्वा छन्दसामवतु त्रिवृत्स्तोमो रथन्तरः सामाग्निदेवता ब्रह्म द्रविणं—
मुग्रामा तिष्ठ त्रिष्टुप् त्वा छन्दसामवतु पञ्चदशस्तोमो बृहत्सामेन्द्रो देवता क्षत्रं द्रविणं विराज-
मा तिष्ठ जगती त्वा छन्दसामवतु सप्तदशस्तोमो वैरूपः सामं मरुतो देवता विद्द्रविणं—मुदीची-
मा तिष्ठानुष्टुप् त्वा (१) छन्दसामवत्वेकविंशस्तोमो वैराजः सामं मित्रावरुणौ देवता बलं द्रविणं—
—मुष्वा मा तिष्ठ पृथिक्त्वा छन्दसामवतु त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ स्तोमो आकवरैवते सामनी बृहस्प-
तिदेवता वर्चो द्रविणं—मीदृ चो न्यादृ च तादृ च प्रतिदृ च मितश्च संमि-
तश्च समराः । शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्माश्च
सत्यश्च तृपार्था (२) इत्येहोः । अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहा सवित्रे स्वाहा सर-
स्वत्यै स्वाहा पूष्णे स्वाहा बृहस्पतये स्वाहेन्द्राय स्वाहा घोषाय स्वाहा सोकाय
स्वाहा इन्द्राय स्वाहा भगाय स्वाहा क्षेत्रस्य पतये स्वाहा पृथिव्यै स्वाहा अन्तरिक्षाय
स्वाहा दिवे स्वाहा सूर्याय स्वाहा चन्द्रमसे स्वाहा नक्षत्रेभ्यः स्वाहा इन्द्राय स्वाहा
पृषीभ्यः स्वाहा वनस्पतिभ्यः स्वाहा चराचरेभ्यः स्वाहा परिल्लवेभ्यः स्वाहा सरी-
सुपेभ्यः स्वाहा (३) ॥ (अनुष्टुप्, तृपाद्य, सरीसुपेभ्यः स्वाहा) ॥ १३ ॥

अभिषेकः ॥ ६ महापंक्तिः, १०, १२ त्रिष्टुप् । विधेदेवा क्रययः ।

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयां दुमृतमसि मृतयोमां पाहि दिद्योन्मा पाह—
वैष्टा दन्दशूका निरस्तं नमुचेः शिरः ॥

सोमो राजा वरुणो देवा धर्मसुवश्च ये ।

ते ते वाचः सुवन्तां ते ते प्राणः सुवन्तां ते ते चक्षुः सुवन्तां ते ते श्रोत्रं सुवन्तां सोमस्य
त्वा धुमेनाभि विश्वाम्पये (१) स्तेजसा सूर्यस्य वर्चसेन्द्रस्तेन्द्रियेण मित्रावरुणयोर्वीर्येण मरुता-
मोजसां क्षत्राणां क्षत्रपतिरस्यति दिवस्पाहि

समार्चवृत्रधरागुदीचीरहि बुध्नियमनु सञ्चरन्ती स्ताः पर्वतस्य वृषमस्य पुष्टे नावञ्चरन्ति
स्वसिच इयानोः ॥

रुद्र यत्ते कयी परं नाम तस्मै हुतमसि यमेष्टमसि ।

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता (२) बभूव ।

यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयः स्याम पतयो रयीणां ॥

(अग्ने, -स्ते, -कावचा च) ॥ १४ ॥

रथेन दिग्विजयः ॥ १८ जगती । विधेदेवा ऋषयः ।

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्नस्त्वयाऽयं वृत्रं वध्यां न्मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषां युनज्मि
यज्ञस्य योगेन विष्णोः क्रमोऽसि^३ विष्णोः क्रान्तमसि^३ विष्णोर्विक्रान्तमसि^३ मरुतां प्रसवे
जेषमांस्तं मनैः समहमिन्द्रियेण वीर्येण पशूनां मन्थुरसि तवैव मे मन्थुर्या^३ चमो मात्रे
पृथिव्यै माहं मातरं पृथिवीं हिंसिष्ये मा (१) मां माता पृथिवी हिंसी^३ दिग्दुस्याधुर्दुस्याधुमे
धेह्य^३ र्गस्यूजं मे धेहि^३ युद्धसि वचोऽसि वचो मायं धेह्य^३ ग्रये गृहपतये स्वाहा^३ सोमाय
वनस्पतये स्वाहे^३ इन्द्रस्य वलाय स्वाहा^३ मरुतामोजसे स्वाहा^३ इक्ष्मः शुचिषद् वसुरन्तरिक्ष-
सद्वोता वेदिपदतिथिर्दुरोणसत् । नृपद् वरसद्वत्सद्व्योमसद्वज्जा गोजा ऋतजा (२) अद्रिजा ऋतं
बृहत्^३ ॥ (हिंसिष्येमां-तंजा, -धीणि च) ॥ १५ ॥

जितचक्रो राज्ञः सेवोपचारः ॥ ७ गायत्री । विधेदेवा ऋषयः ।

मित्रोऽसि वरुणोऽसि^३ समहं विश्वेदेवैः^३ क्षत्रस्य नाभिरसि क्षत्रस्य योनिरसि^३ स्यो-
नामा सीद सुपदामा सीद^३ मा त्वां हिंसीन्मा मां हिंसी^३ भिषसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्या-
स्वा माप्राज्याय सुकतु^३ ब्रह्मा३न् त्वं राजन् ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसवो^३ ब्रह्मा३न् त्व-
ं राजन् ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजो^३ (१) ब्रह्मा३न् त्वं राजन् ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि
सुशेवो^३ ब्रह्मा३न् त्वं राजन् ब्रह्माऽसि वरुणोऽसि सत्यधमे^३ इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्नस्तेन
मे रव्यं दिशोऽभ्येयं राजाऽभुत्^३ सुश्रोकौ३^३ समङ्गलौ३^३ सत्यराजा३न् ॥ अपां
नप्ते स्वाहो^३ जो नप्ते स्वाहो^३ अग्रये गृहपतये स्वाहा^३ ॥ (सुलौजां, -क्षत्वातिरक्षन् च) ॥ १६ ॥

सत्पतां हवीषि ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति हिरण्यं दक्षिणा सारस्वतं चरुं वत्सतरी दक्षिणा सावित्रं द्वादशकपाल-
मुपध्वस्तो दक्षिणा पौष्णं चरुं दध्यामो दक्षिणा बार्हस्पत्यं चरुं श्रितिपृष्ठो दक्षिणैन्द्रमेकादशकपाल-
मुपध्वस्तो दक्षिणा वारुणं दशकपालं महानिरग्नो दक्षिणा सौम्यं चरुं यधुर्दक्षिणा त्वाष्ट्रमष्टाकपालं शुण्डो
दक्षिणा वैष्णवं त्रिकपालं वामनो दक्षिणा ॥ (आग्नेयं द्विचत्वारिंशत्) ॥ १७ ॥

दक्षपेयः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

स्यो दीक्षयन्ति सद्यः सोमं क्रीणन्ति पुण्डरिस्रजां प्र यच्छति^३ दशमिर्वत्सतरीः सोमं क्रीणाति^३
दशपेयो भवति^३ शतं ब्राह्मणाः पिबन्ति सप्तदशं स्तोत्रं भवति^३ प्राक्काशावध्वर्यवे ददाति^३ स्त्रज-
मुद्गात्रे^३ रुक्मं होत्रे^३ ऽर्धं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्यां^३ द्वादश पञ्चौहीर्ब्रह्मणे^३ वशां मैत्रावरुणाय^३
पभं ब्राह्मणाच्छ्रुसिने^३ वाससी नेष्टापोत्तृभ्यां^३ स्थूरिं यवाचितमच्छावाकायां^३ नृड्वाहमग्नीधे^३
भार्गवो होता भवति आयन्तीर्य ब्रह्मसामं भवति वारवन्तीयं (१) मग्निष्टोमसामं सारस्वतीरूपो
गृह्णीते^३ ॥ (वारवन्तीर्य, चत्वारि च) ॥ १८ ॥

दिशामवेष्टयः, पशुद्वयवन्धः, सायदत्तानां हवींषि च ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति हिरण्यं दक्षिणेन्द्रमेकादशकपालमृषभो दक्षिणा वैश्वदेवं चरं पिशङ्गीं पश्वौही दक्षिणा मैत्रावरुणीमामिक्षां वशा दक्षिणा बार्हस्पत्यं चरं शित्तिपृष्ठो दक्षिणां ऽऽवित्यां मल्हां गर्भिणीमा लभते मार्कतीं पूथिं पथ्यौही—मश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति सरस्वते सत्यवाचं चरं सवित्रे सत्यप्रसवाय पुरोडाशं द्वादशकपालं तिसृधन्वः शुष्कहृतिर्दक्षिणां ॥
(आग्नेयः सप्तचत्वारिंशत्) ॥ १९ ॥

प्रयुजां हवींषि ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपति सौम्यं चरं सावित्रं द्वादशकपालं बार्हस्पत्यं चरं त्याष्टमष्टाकपालं वैश्वानरं द्वादशकपालं दक्षिणो रथ बाहनवाहो दक्षिणा सारस्वतं चरं निर्वपति पौष्णं चरं मैत्रं चरं वारुणं चरं क्षैत्रपत्यं चरमादित्यं चरमुत्तरो रथबाहनवाहो दक्षिणा ॥ (आग्नेयं चतुर्विंशत्) ॥ २० ॥
सौत्रामणी १ २-३ गायत्री, ४ त्रिष्टुप्, ७ एकपदा त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

स्वादीं त्वा स्वादुनां तीत्रां तीत्रेणामृताममृतेन मृजामि सः सोमैर्न सोमोऽस्यश्विभ्यां पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे पच्यस्व पुनातु ते परिस्रुतः सोमः सूर्यस्य दुहिता ।

वारैर्ण शश्वता तना ॥

वायुः पूतः पवित्रेण प्रत्यङ् सोमो अतिद्रुतः । इन्द्रस्य युज्यः सखा ॥

कुविदुक्त यवमन्तो यवै चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं विगूयं ।

इहेहैषां कृणुत भोजनानि (१) ये बर्हिषो नमोर्वक्ति न जग्मुः ॥

आग्निं धूम्रमा लभते सारस्वतं मेपमैन्द्रमृषभं—मैन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति सावित्रं द्वादशकपालं वारुणं दशकपालं सोमप्रतीकाः तितरस्तृणुतं वडवा दक्षिणां ॥
(भोजनानि, पञ्चविंशतिश्च) ॥ २१ ॥

काम्भयाज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ १-२, ४, ६-७, ९, १६-१९ त्रिष्टुप् ३, ५, ८, गायत्री १० त्रिष्टुप् ११ पङ्क्तिः १५ जगती ।
विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्नाविष्णु महि तद्वीं महित्वं वीतं घृतस्य गुह्यानि नाम ।

दमेदमे सप्त रत्ना दधाना प्रति वां जिह्वा घृतमा चरण्येत् ॥

अग्नाविष्णु महि धाम प्रियं वां वीथो घृतस्य गुह्यां जुषाणा ।

दमेदमे सुष्टुतीर्वावृधाना प्रति वां जिह्वा घृतमृचरण्येत् ॥

प्र णो देवी सरस्वती वार्जेभिर्वाजिनीवती । धीनामविश्ववतु ॥

आ नो दिवो बृहतः (१) पर्वतादा सरस्वती यजता गन्तु यज्ञम् ।

हवै देवी जुषाणा घृताचीं शुग्मां नो वाचमुशती शृणोतुं ॥

बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य । रास्व रत्नानि दाशुर्वै ॥

८ (वे. सं.)

एवा पित्रे विश्वदेवाय वृष्णे यज्ञैर्विधेम नमसा इविमिः ।
 बृहस्पते सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम परयो रथीणाम् ॥
 बृहस्पते अति यदयो अर्होद्युमाद्विमाति क्रतुमज्जनैषु ।
 यद्दीदयच्छर्वस (२) तर्पजात तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥
 आ नो मित्रावरुणा घृतैर्गव्यूतिमुक्षतम् । मध्वा रजार्शसि सुकृत् ॥
 प्र बाह्वा सिमृतं जीवसे न आ नो गव्यूतिमुक्षतं घृतेन ।
 आ नो जने श्रवयत युवाना श्रुतं मे मित्रावरुणा हवमा ॥
 अग्निं वः पूर्य गिरा देवमीडे वरुणाम् । सपर्यन्तः पुरुप्रियं मित्रं न क्षेत्रसाधसम् ॥
 मक्षूदेववतो रथः (३) शूरो वा पुत्सु कासु चित् ।
 देवानां य इन्मनो यजमान इयक्षत्यमीदयज्वनो भवत् ॥
 न यजमान रिष्यसि न सुन्वान न देवयो ॥
 असदन्नं सुवीर्यिषुत त्यदाश्वक्षियम् ॥ नकिटं कर्मेणा नशुक्लं प्र योषुक् योषति ॥
 उप श्रन्ति सिन्धवो मयोभुव ईजानं च यक्ष्यमाणं च धेनवः ।
 पूणन्तं च पपुंरिं च (४) अवस्यवो घृतस्य घारा उप यन्ति विशतः ॥
 सोमोरुद्रा वि बृहतं विषूचीममीवा या नो गर्यमाविवेश्च ।
 आरे बाधेयां निर्ऋतिं पराचैः कृतं चिदेनः प्रमुमुक्तमस्मत् ॥
 सोमोरुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु मेपजानि वत्सम् ।
 अव स्यतं मुञ्चतं यन्नो अस्ति तनूषु बद्धं कृतमेनो अस्त् ॥
 सोमापूषणा जनना रथीणां जनना दिवो जनना (५) पृथिव्याः ।
 जातौ विद्यस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्मृतस्य नार्मिर्ध ॥
 इमौ देवौ जायमानौ जुषन्तेमौ तमांसि गूहतामजुष्टा ।
 आभ्यामिन्द्रः पृक्कामास्वन्तः सोमापूषभ्यां जनदुस्त्रिषासु ॥
 बृहवः, शर्वसा, रथः, पपुंरि, च, दिवो जनना, पञ्चविंशतिश्च) ॥ २२ ॥

[अनुमत्या ८४ । आग्नेय-१८१-मैन्द्रास-७० । मन्वे ८० । सोमाय १४४ । प्रतिपूर्य-१०३१-मैन्द्रास ९५ । घ्रात्रे ५८ ।
 बोहस्पत्य-१३३१-प्रमये १२५ । ऽपेतो ६१ । देवीः १४३ । सुमित्र-१५०-सोमस्ये-१११ । ग्रस्य १०३ । मित्र-९० । आग्नेय ४२ ।
 सय ५४ । आग्नेय-४७-माग्नेय-२३४ । स्वाहीं त्वा ७६ । नमोविष्णू २७५ । द्वाविंशतिः ॥ २०९४]

[इति प्रथमकाण्डे अष्टमः प्रपाठकः ॥ ८ ॥]

[इष १५३० । आगो १६९० । देवस्या-१५६०-ऽऽर्धदे १८१० । देवासुराः २७२७ । से त्वा २५०५ । पाकयज्ञ -२६५५ ।
 मनुमत्या २०९४ । अष्टौ ४८॥ १६५८२]

॥ इति प्रथमं काण्डं सम्पूर्णम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीयं काण्डम् ।

पशुविधानम् ।

[अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

१-९ मृति-ग्राम-प्रजाकामस्य आमवाविनश्च, ७-९ प्रजाकामस्य, १० पशुकामस्य च पशवः । विधेदेवा कथयः ॥

वायुर्व्यरं श्वेतमा लभेत् मृत्तिकामो वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवता वायुमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं मृत्तिं गमयति भवत्येवा—ऽतिक्षिप्ता देवतेत्याहुः सैनमीश्वरा प्रवह इत्येतमेव सत्त्वं वायवं नियुत्वंत आ लभेत् नियुद्धा अस्य धृतिर्धृत एव मृत्तिमृत्प्रेतवाहाय भवत्येवं (१) वायवं नियुत्वंत आ लभेत् ग्राम-कामो वायुर्वा इमाः प्रजा नस्योता नैनीयते वायुमेव नियुत्वंन्तस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै प्रजा नस्योता नि यच्छति ग्राम्येव भवति नियुत्वंते भवति ध्रुवा एवास्मा अनपगाः करोति वायवं नियुत्वंत आ लभेत् प्रजाकामः प्राणो वै वायुरपानो नियुत् प्राणापानौ खलु वा एतस्य प्रजाया (२) अपकामतो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्दते वायुमेव नियुत्वंन्तस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै प्राणापानाभ्यां प्रजां प्र जनयति विन्दते प्रजां वायवं नियुत्वंत आ लभेत् ज्योगामयावी प्राणो वै वायुरपानो नियुत् प्राणापानौ खलु वा एतस्मादपकामतो यस्य ज्योगामयति वायुमेव नियुत्वंन्तस्त्वेन भागधेयेनोप (३) धावति स एवास्मिन् प्राणापानौ दधात्युत यदीतासुर्भवति जीवत्येवं प्रजापतिर्वा इदमेक आसीत् सोऽकामयत् प्रजाः पशुस्तुजयेति स आत्मनो वपामुदभिक्षत् तामग्नौ प्रार्थ्वात् ततोऽजस्तूपरः समभवत् तस्वायै देवताया आऽलभत ततो वै स प्रजाः पशूनसृजते यः प्रजाकामः (४) पशुकामः स्यात् स एतं प्राजापत्यमजं तूपरमा लभेत् प्रजापतिमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै प्रजां पशून् प्र जनयति यच्छुभ्रुणस्तत् पुरुषाणां रूपं यत् तूपरस्तदग्वाणां यदन्यतोऽदन् तद्वान् यदग्न्या इव शफास्तदवीनां यदजस्तद्वजानामेतावन्तो वै ग्राम्याः पशवस्तान् (५) रूपेणैवाव कथे सोमापौष्णं त्रैतमा लभेत् पशुकामो द्वौ वा अजायै स्तनौ नानैव द्वावमि जायते उर्जे पुष्टिं तृतीयः सोमापुपणावेव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मै पशून् प्र जनयतः सोमो वै रेतोधाः पुषा पशूनां प्र जनयिता सोम एवास्मै रेतो दधाति पुषा पशून् प्र जनयन्—त्यौदुम्बरो यूपो (६) भवत्यूर्वा उडुम्बर उर्क पशवं ऊर्जैवास्मा ऊर्जे पशून्व कथे ॥ (एव, प्रजाया, उप, प्रजाकाम, स्तान्, यूप, चर्वांश्च च) ॥ १ ॥

१-४ जलोदरगृहीतस्य, ५ पशुप्रजाकामस्य, ६-१० ब्रह्मवर्चसकामस्य, ११-१२ विद्वत्स प्राजयाधिपः, १३-१६ शीघ्रोदरगृहीतस्य, प्रजाकामस्य, विदुषो अनात्रागाधिपः, पौरोहित्यस्पर्धावतश्च पशुविधानम् ॥ विधेदेवा कथयः ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत् ता अस्मात् सृष्टाः पराचीरायन् ता वरुणमगच्छन् ता अन्वैत् ताः पुनरया-चत् ता अस्मै न पुनरददात् सोऽब्रवीद्वरं वृणीष्वार्थ मे पुनर्देहीति तासां वरमाऽलभत स कृष्ण एक-शितिपादभव—द्यो वरुणगृहीतः स्यात् स एतं वारुणं कृष्णमेकशितिपादमा लभेत् वरुणः १ । मेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं वरुणप्राशान्मुञ्चति कृष्ण एकशितिपादयति वारुणो देवताया समर्थः ३ सुवर्माधुरासुरः सूर्यं तमसाऽविष्यत् तस्मै देवाः प्रार्थयिष्यन्तिमैच्छन् तस्य यत् प्रथमं तमोऽपाज्जन्त्सा

कृष्णाऽविरभवच्च द्वितीयं सा फल्गुनी यत् तृतीयं सा वल्क्षी यदध्यस्थादपाकन्तन्त्साऽविर्वशा (२)
 समभवत् ते देवा अग्नवन् देवपशुर्वा अयं समभूत् कस्मा इममा लंस्यामह इत्यथ वै तर्ह्यत्पा पृथि-
 व्यासीदजाता ओषधयस्तामर्वा वशामादित्येभ्यः कामायाऽलमन्त ततो वा अप्रथत पृथिव्यजायन्तौप-
 धयो यः कामयेत् प्रथेय पशुभिः प्र प्रजया जायेयेति स एतामर्वा वशामादित्येभ्यः कामाया- (३)-ऽऽ-
 लंभेताऽऽदित्यानेव कामं स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवैनं प्रथयन्ति पशुभिः प्र प्रजया जनयन्त्ये-
 सावादित्यो न ध्यरोचत तस्मै देवाः प्रार्यञ्चित्सिमैच्छन् तस्मा एता मल्हा आऽलंभन्ताऽऽग्नेयीं कृष्ण-
 ग्रीवीं संहितामैन्द्रीं श्वेतां वाहस्पत्यां तामिरेवास्मिन् रुचमर्धु—यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात् तस्मा
 एता मल्हा आ लंभेता- (४)-ऽऽग्नेयीं कृष्णग्रीवीं संहितामैन्द्रीं श्वेतां वाहस्पत्यामेता एव देवताः
 स्वेन भागधेयेनोप धावति ता एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं दधति ब्रह्मवर्चस्यैव भवति वसन्ता प्रातराग्नेयीं
 कृष्णग्रीवीमा लंभेत् ग्रीष्मे मध्यन्दिने संहितामैन्द्रीं शरदंपराङ्गे श्वेतां वाहस्पत्यां ग्रीणि वा आदित्यस्य
 तेजोऽस्ति वसन्ता प्रातर्ग्रीष्मे मध्यन्दिने शरदंपराङ्गे यावन्त्येव तेजोऽस्ति तान्येवा (५) ऽथ रुचं
 संवत्सरं पर्यालभ्यन्ते संवत्सरो वै ब्रह्मवर्चसस्य प्रज्ञाता संवत्सर एवास्मै ब्रह्मवर्चसं प्रयच्छति ब्रह्मवर्च-
 स्यैव भवति गर्भिण्यो भवन्तीन्द्रियं वै गर्भं इन्द्रियमेवास्मिन् दधति सारस्वती मेवीमा लंभेत्
 य ईश्वरो वाचो वदितोः सन् वाचं न वदेद्वाग्वै सरस्वती सरस्वतीमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति सैवा-
 स्मिन् (६) वाचं दधति प्रवदिता वाचो भवत्ये—पद्मदती भवति तस्मान्मनुष्याः सर्वा वाचं वेद-
 न्त्याग्नेयं कृष्णग्रीवमा लंभेत् सौम्यं बभ्रुं ज्योगामयाव्यग्निं वा एतस्य शरीरं गच्छति सोमं रसो यस्य
 ज्योगामयत्यग्नेरेवास्य शरीरं निष्क्रीणाति सोमाद्रसमुत् यदीतासुर्भवति जीवत्येव सौम्यं बभ्रुमा लंभे-
 ताऽऽग्नेयं कृष्णग्रीवं प्रजाकामः सोमो (७) वै रेतोधा अग्निः प्रजानां प्रजनयिता सोम एवास्मै रेतो
 दधात्यग्निः प्रजां प्र जनयति विन्दते प्रजां माग्नेयं कृष्णग्रीवमा लंभेत् सौम्यं बभ्रुं यो ब्राह्मणो विद्याम-
 नूच्य न विरोचेत् यदाग्नेयो भवति तेज एवास्मिन् तेन दधाति यत् सौम्यो ब्रह्मवर्चसं तेन कृष्णग्रीव आग्नेयो
 भवति तम एवास्माद्रप हन्ति श्वेतो भवति (८) रुचमेवास्मिन् दधाति बभ्रुः सौम्यो भवति ब्रह्मवर्चस-
 मेवास्मिन् त्विषिं दधात्यो—ग्नेयं कृष्णग्रीवमा लंभेत् सौम्यं बभ्रुमाग्नेयं कृष्णग्रीवं पुरोधायां स्पर्धमान
 आग्नेयो वै ब्राह्मणः सौम्यो राज्ञ्योऽमितः सौम्यमाग्नेयो भवत्स्तेजसैव ब्रह्मणोभयतो राष्ट्रं परि गृह्णा-
 त्येकधा समवर्द्धं पुर एतं दधते ॥ (लभेत् वर्धनं वशैः कामावि वशामादित्येभ्यः कामाव, मल्हा आ लंभेत्, तान्येव,
 सैवास्मिन्, सोमः, श्वेतो भवति, विचत्वारिंशच्च) ॥ २ ॥

१-३ स्पर्धमानस्य, ४ सङ्ग्रामार्थिनः, ५-७ ग्रामकामस्य, ८ अन्नकामस्य, १० राष्ट्रकामस्य, ११ पुनः प्रविष्टाकामस्य,
 १२ पःपक्षयार्थिनः, १३ राज्यार्थिनश्च पशुविधानम् ॥ विद्वेदेवा ऋषयः ।

देवासुरा एषु लोकेर्वस्पर्धन्त स एतं विष्णुर्वा मनमपश्यत् तं स्वार्थं देवताया आऽलंभत् ततो वै
 स इमाल्लोकानभ्यजय—द्वैष्णवं वामनमा लंभेत् स्पर्धमानो विष्णुरेव भुत्वेमाल्लोकानभि जयति विषम
 आ लंभेत् विषमा इह हीमे लोकाः सप्तदशा इन्द्राय मन्त्रमो मनस्वते ललाम प्राशङ्कमा लंभेत्

संग्रामे (१) संयत्त इन्द्रियेण वै मन्युना मनसा संग्रामं जयतीन्द्रमेव मन्युमन्तं मनस्वन्तु स्वेन भाग-
धेयेनोप धावति स एवास्मिन्निन्द्रियं मन्युं मनो दधाति जयति त ए सङ्ग्रामे—भिन्द्राय मरुत्वते पृश्नि-
सपथमा लभेत प्रार्मकाम इन्द्रमेव मरुत्वन्तु स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै सज्जतान् प्र यच्छति
प्राप्येव भवति यदपमस्तेनै— (२)—न्द्रो यत् पृश्निस्तेन मारुतः समृद्धयै पश्चात् पृश्निसकथो भवति
पश्चादन्ववसायिनीमेवास्यै विशं करोति सौम्यं यधुमा लभेतान्नकामः सौम्यं वा अन्नं सोममेव स्वेन
भागधेयेनोप धावति स एवास्मा अन्नं प्र यच्छत्यन्नाद एव भवति यधुर्मवत्येतद्वा अन्नस्य रूपं समृ-
द्धयै सौम्यं यधुमा लभेत यमलं (३) राज्याय सन्तं राज्यं नोपनमेत् सौम्यं वै राज्यं सोममेव
स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै राज्यं प्र यच्छत्युपैतं राज्यं नमति ब्रधुर्मवत्येतद्वा सोमस्य रूपं
समृद्धयै इन्द्राय वृत्रतुरे ललामै प्राशुङ्गमा लभेत गुनधीः प्रतिष्ठाकामः पाप्मानमेव वृत्रं तीर्त्वा प्रतिष्ठां
गच्छति—न्द्रायाभिमातिस्ते ललामै प्राशुङ्गमा (४) लभेत यः पाप्मना गृहीतः स्यात् पाप्मा वा अभि-
मतिरिन्द्रमेवाभिमातिहन् स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मात् पाप्मानमभिमातिं प्र षुदते इन्द्राय
वज्रिणे ललामै प्राशुङ्गमा लभेत यमलं राज्याय सन्तं राज्यं नोपनमेदिन्द्रमेव वज्रिणं स्वेन भागधे-
येनोप धावति स एवास्मै वज्रं प्र यच्छति स पत्नं (५) वज्रो भूत्या इन्द्र उपैतं राज्यं नमति ललामैः
प्राशुङ्गो भवत्येतद्वा वज्रस्य रूपं समृद्धयै ॥ (सङ्ग्रामे, वेना, -ऽलं, -मभिमातिस्ते ललामै प्राशुङ्गमे, -नं, पञ्चदश
च) ॥ ३ ॥

१-७ ब्रह्मवर्चसकामस्य, ८ स्वर्गदोषनिवारणार्थिनः, ९-१० आनृषवतः, ११ पापविमुक्तिकामस्य, १३-१५ अष्टराज्यस्य
पशुविधानम् । विवेकेषा ऋषयः ।

असावदित्यो न व्यरोचत तस्मै देवाः प्रार्थञ्चिन्तिमैच्छन् तस्मा एतां दर्शयामाऽलंभन्त तयैवा-
ऽस्मिन् रुचमवधु—यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात् तस्मा एतां दर्शयामा लभेतामुमेवाऽऽदित्यं
स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं दधाति ब्रह्मवर्चस्यैव भवति वसन्ता
प्रातस्त्रीन् ललामाना लभेत ग्रीष्मे मध्यन्दिने (१) श्रीङ्छितिपृष्ठाच्छरपराङ्गे श्रीङ्छितिवापरा
ग्रीणि वा आदित्यस्य तेजो रसि वसन्ता प्रातर्ग्रीष्मे मध्यन्दिने शरपराङ्गे यार्धन्येव तेजो रसि तान्येवाव-
रुन्धे अयस्त्रय आ लभ्यन्तेऽभिपूर्वमेवास्मिन् तेजो दधाति संवत्सरं पूर्णालभ्यन्ते संवत्सरो वै ब्रह्म-
वर्चसस्य प्रज्ञाता संवत्सर एवास्मै ब्रह्मवर्चसं प्र यच्छति ब्रह्मवर्चस्यैव भवति संवत्सरस्य परस्तात्
प्रजापत्यं कद्रु- (२)-मा लभेत प्रजापतिः सर्वा देवता देवतास्त्वेव प्रति तिष्ठति यदि विभीषादुश्मर्मा
भविष्यामीति सोमापौष्णं इयाममा लभेत सौम्यो वै देवतया पुरुषः पौष्णाः पशवः स्वयैवास्मै देवतया
पशुभिस्त्वर्चं करोति न दुश्मर्मा भवति देवाश्च वै यमश्चास्मिल्लोकेऽस्पधन्त स यमो देवानामिन्द्रियं
वीर्यमयुवत् तद्यमस्य (३) यमत्वं ते देवा अभ्यन्त यमो वा इदममुद्यदयं स्म इति ते प्रजापतिमुपा-
धावन्त एतौ प्रजापतिपुत्रमनं उक्षवशौ निरमिमीत ते देवा वैष्णावर्गणी वशामाऽलंभन्तैन्द्रमुक्षणं तं
वरुणैव प्रादित्वा विष्णुना यज्ञेन प्राणुदन्तैर्देवैवास्मैन्द्रियमवृजत यो भ्रातृव्यवान् स्यात् स स्पर्ध-

मानो वैष्णावरुणी (४) वशामा लभेतैन्द्रमुक्षाणं वरुणेनैव आर्तव्यं ग्राहयित्वा विष्णुना यजेन् प्रपुवत्
 ऐन्द्रेणैवास्त्यैन्द्रियं वृद्धे भवत्यात्मना परास्य आर्तव्यो भवतीन्द्रो वृत्रमहन् तं वृत्रो हतः षोडशभिर्भौ-
 गैरक्षिणात् तस्य वृत्रस्य शीर्षतो गाव उदायन् ता वैदेह्योऽभवन् तासांमृपभो जघनेऽनुवैत् तमिन्द्रो (५)
 ऽचायत् सोऽमन्यत् यो वा इममालभेत् मुच्येतास्मात् पाप्मन् इति स आग्नेयं कृष्णप्रीवमा लभेतैन्द्रमृपभं
 तस्याग्निरेव स्वेन भागधेयेनोपसृतः षोडशा वृत्रस्य भोगानप्यदहद्देन्द्रेणैन्द्रियमात्मन्नघत्तं यः पाप्मनो
 गृहीतः स्यात् स आग्नेयं कृष्णप्रीवमा लभेतैन्द्रमृपभमग्निरेवास्य स्वेन भागधेयेनोपसृतः (६) पाप्मान-
 मपि दहत्यैन्द्रेणैन्द्रियमात्मन् धत्ते मुच्यते पाप्मनो भवत्येवं द्यावापृथिव्यां धेनुमा लभेत् ज्योगपुरुडोऽ-
 नगोर्हि वा एगोऽप्रतिष्ठितोऽयैव ज्योगपुरुडो द्यावापृथिवी एव स्वेन भागधेयेनोप धावति ते एवैनं प्रतिष्ठां
 गमयतः प्रत्येव तिष्ठति पर्यारिणो भवति पर्यारीव होतस्य राष्ट्रं यो ज्योगपुरुडः समृद्धयै
 वायुर्व्यं (७) इत्समा लभेत् वायुर्वा अनयैर्वत्स इमे वा एतस्मै लोका अपशुष्का विडपशुष्काऽयैव
 ज्योगपुरुडो वायुमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मा इमाल्लोकान् विशं प्र दापयति प्रास्मा इमे
 लोकाः स्नुवन्ति भुञ्जन्त्येनं विडुप तिष्ठते ॥ (मन्वदिने, ऋद्धि, यमस्य, स्वर्गमानो वैष्णावरुणी, तमिन्द्रो, ऽस्य
 हरेन भागधेयेनोपसृतो, वायुर्व्यं, द्विचत्वारिंशच्च) ॥ ४ ॥

१-५ पशुकामस्य, ६ प्रजाकामस्य, ७-८ भूतिकामस्य, ९-११ विपिष्ठतमपीथस्य, १२-१६ अभिचरतश्च पशवः ।
 विश्वेदेवा ऋषयः ।

इन्द्रो वलस्य विलम्पौर्णोत् स य उत्तमः पशुरासीत् तं पृष्ठं प्रति सङ्गृहोद्विस्त्रिदत् तं सहस्रं पश-
 वोऽनूदायन्त्स उज्जतोऽभव-द्यः पशुकामः स्यात् स एतमैन्द्रमुज्जतमा लभेतैन्द्रमेव स्वेन भागधेयेनोप
 धावति स एवास्मै पशून् प्र यच्छति पशुमानेव भवं-त्युज्जतो (१) भवति साहस्री वा एषा लक्ष्मी
 यदुज्जतो लक्ष्मियैव पशून्वं रुन्धे यदा सहस्रं पशून् प्राप्नुयादथ वैष्णवं वामनमा लभेतैतस्मिन् वै
 तत् सहस्रमध्यतिष्ठत् तस्मादेव वामनः समीपितः पशुभ्य एव प्रजातेभ्यः प्रतिष्ठां दधाति कौऽर्हति
 सहस्रं पशून् प्राप्नुमित्याहुर्द्वोरात्राप्येव सहस्रं सम्पाद्याऽऽ लभेत् पशवो (२) वा बहोरात्राणि पशू-
 नेव प्रजातान् प्रतिष्ठां गमयन्त्योपधीभ्यो वेहतमा लभेत् प्रजाकामं ओपधयो वा एतं प्रजायै परि बाध-
 ने योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्दत् ओपधयः खलु वा एतस्य सूतुमपि घ्नन्ति या वेहन्नवत्योपधीरेव
 स्वेन भागधेयेनोप धावति ता एवास्मै स्वाद्योनेः प्रजां प्र जनयन्ति विन्दते (३) प्रजामापो वा ओप-
 धयोऽसत् पुरुष आप एवास्मा असतः सद्दति तस्मादाहुयश्चैवं वेह यश्च नाऽऽपस्त्वावासतः सद्-
 इती-त्यैन्द्रिः सूतवशामा लभेत् भूतिकामोऽजातो वा एष योऽलं भूत्यै सन् भूतिं न प्राप्नोतीन्द्रं खलु
 वा एषा सूत्वा वशामभव- (४) -दिन्द्रमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं भूतिं गमयति भवत्येवं
 यः सूत्वा वशा स्यात् तमैन्द्रमेवाऽऽलभेतैतद्वाद्य तदिन्द्रियः साक्षादेवेन्द्रियमव रुन्धे ऐन्द्राग्रं पुनरु-
 त्पृष्टमा लभेत् य आ नृतीयान् पुरुषान् सोमं न पिबेद्विच्छिन्नो वा एतस्य सोमपीथो यो ब्राह्मणः सन्ना
 (५) नृतीयान् पुरुषान् सोमं न पिबेतीन्द्राग्नी एव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मै सोमपीथं प्र

यच्छत उपैनर सोमपीथो नमति^१ यद्वैन्द्रो भवतीन्द्रियं वै सोमपीथ इन्द्रियमेव सोमपीथमव कन्दे
यदाग्नेयो भवत्याग्नेयो वै ब्राह्मणः स्वामेव देवतामनु सं तनोति^२ पुनरुत्सृष्टो भवति पुनरुत्सृष्ट इव
होतस्य^३ (१) सोमपीथः समृद्धयै^४ ब्राह्मणस्पत्यं तूपरमा लभेतामिचरन् ब्राह्मणस्पतिमेव स्वेन भागधे-
येनोप धावति तस्मा एवैनमा वृश्चति ताजगार्तिमाच्छति^५ तूपरो भवति क्षुरपविर्वा एषा लक्ष्मी यत्
तूपरः समृद्धयै^६ स्फ्यो यूपो भवति वज्रो वै स्फ्यो वज्रमेवास्मै प्र हरति^७ शरमयं बर्हिः शुणा-
त्येवैनं^८ वैसीदक इध्मो (२) भिनत्येवैनम^९ ॥ (भवत्युन्नतः, पुशवो, विन्दवे, ऽभवत्, सन्ने, -उत्थे, -यम, क्षीणि
च) ॥ ५ ॥

१-२ ग्रामकामस्य समानेपूषत्वकामस्य च, ३-६ अन्नकामस्य, ७-८ इन्द्रियकामस्य, ९-१० परकर्तृक (स्वप्रतिग्रहीतृक)
दानकामस्य, ११-१२ अन्नकामस्य, १३-१४ ग्रामकामस्य, १५-१६ अज्ञातचिरोग्रस्तस्य च पशवः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

बर्हिस्पत्यर शितिपृष्ठमा लभेत ग्रामकामो यः कामयेत पृष्ठं^१ संमानानां^२ स्यामिति बृहस्पतिमेव स्वेन
भागधेयेनोप धावति स एवैनं पृष्ठं संमानानां करोति ग्राम्यैव भवति^३ शितिपृष्ठो भवति बर्हिस्पत्यो होप
देवतया समृद्धयै^४ पौष्णर इयाममा लभेतान्नकामोऽन्नं वै पुषा पुषणमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स
एवास्मा (१) अन्नं प्र यच्छत्यन्नाद् एव भवति^५ इयामो भवत्येतद्वा अन्नस्य रूपं समृद्धयै^६ मावृतं
पृक्षिमा लभेतान्नकामोऽन्नं वै मरुतो मरुत एव स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवास्मा अन्नं प्र यच्छन्त्य-
न्नाद् एव भवति^७ पृक्षिभवत्येतद्वा अन्नस्य रूपं समृद्धयै^८ ऐन्द्रमरुणमा लभेतेन्द्रियकाम इन्द्रमेव
(२) स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन्मिन्द्रियं दधातीन्द्रियाण्येव भवं—त्यरुणो भूमान् भवत्ये-
तद्वा इन्द्रस्य रूपं समृद्धयै^९ सावित्रमुपध्वस्तमा लभेत सन्निकामः सविता वै प्रसवानामीशो सवि-
तारमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै सनि प्र सुवति वानकामा अस्मै प्रजा भवं—न्युपध्वस्तो
भवति सावित्रो होप (३) देवतया समृद्धयै^{१०} वैश्वदेवं बहुरूपमा लभेतान्नकामो वैश्वदेवं वा अन्नं
विश्वानिव देवान्स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवास्मा अन्नं प्र यच्छन्त्यन्नाद् एव भवति^{११} बहुरूपो
भवति बहुरूपं ह्यन्नं समृद्धयै^{१२} वैश्वदेवं बहुरूपमा लभेत ग्रामकामो वैश्वदेवा वै संजाता विश्वा-
नेव देवान्स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवास्मै (४) सजातान् प्र यच्छन्ति ग्राम्यैव भवति^{१३} बहु-
रूपो भवति बहुदेवत्यो^{१४} होप समृद्धयै^{१५} प्राजापत्यं तूपरमा लभेत यस्यानांज्ञातमिव ज्योगामयेत्
प्राजापत्यो वै पुरुषः प्रजापतिः खलु वै तस्य वेद यस्यानांज्ञातमिव ज्योगामयेति प्रजापतिमेव स्वेन भाग-
धेयेनोप धावति स एवैनं तस्मात् क्षामान्मुञ्चति^{१६} तूपरो भवति प्राजापत्यो हो- (५)-व देवतया
समृद्धयै^{१७} ॥ (अस्मा, एव, -यो, -स्म, हि, क्षीणि च) ॥ ६ ॥

१-३ ब्रह्मवर्चकामस्य, ४ बृहिकामस्य, ५ प्रजाकामस्य, ६ अन्नकामस्य, ७ ग्रामकामस्य, ८-९ ब्रह्मवर्चकामस्य,
१०-११ अमिचरतश्च पशवः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

वषट्कारो वै गायत्रियै शिरोऽच्छिन्नत् तस्यै रसः परापतत् तं बृहस्पतिरुपागृह्णात् सा शितिपृष्ठा
वशाऽभवत्यो द्वितीयः परापतत् तं मित्रावरुणादुपागृह्णीता सा द्विरूपा वशाऽभवद्यस्तृतीयः परापतत्

नं चिध्वे देवा उपागृह्णन्ता बहुरूपा वशा भवचञ्चतुर्थः परापतत् स पृथिवीं प्राविशत् तं बृहस्पतिरभ्य-
 (१)-गृह्णादस्त्वेवायं भोगयेति स उक्षवशः समभवच्चल्लोहितं परापतत् तद्रुद्र उपागृह्णात् सा रौद्री
 रोहिणी वशामव—द्राहस्पत्या५ चितिपुष्टामा लभेत ब्रह्मवर्चसकामो बृहस्पतिमेव स्वेन भागधेयेनोप
 धावति स एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं दधाति ब्रह्मवर्चस्यैव भवति३ छन्दसां वा एष रसो यद्वशा रस इव
 खलु (२) वै ब्रह्मवर्चसं छन्दसामेव रसेन रसं ब्रह्मवर्चसमव रन्धे३ मैत्रावरुणी द्विरुपामा लभेत वृष्टि-
 कामो मैत्रं वा अहर्वारुणी रात्रिरहोरात्राभ्यां खलु वै पर्जन्यो वर्पति मित्रावरुणावेव स्वेन भागधेयेनोप
 धावति तावेवास्मा अहोरात्राभ्यां पर्जन्यं वर्पयतश्छन्दसां वा एष रसो यद्वशा रस इव खलु वै वृष्टि-
 श्छन्दसामेव रसेन (३) रसं वृष्टिमव रन्धे३ मैत्रावरुणी द्विरुपामा लभेत प्रजाकामो मैत्रं वा अहर्वारुणी
 रात्रिरहोरात्राभ्यां खलु वै प्रजाः प्र जायन्ते मित्रावरुणावेव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मा अहो-
 रात्राभ्यां प्रजां प्रजनयतश्छन्दसां वा एष रसो यद्वशा रस इव खलु वै प्रजा छन्दसामेव रसेन रसं प्रजा-
 मव (४) रन्धे३ वैश्वदेवीं बहुरूपामा लभेताम्रकामो वैश्वदेवं वा अन्नं चिध्वानेव देवान्स्वेन भागधे-
 येनोप धावति त एवास्मा अन्नं प्र यच्छन्त्यन्नाद् एव भवति छन्दसां वा एष रसो यद्वशा रस इव खलु
 वा अन्नं छन्दसामेव रसेन रसमन्नमव रन्धे३ वैश्वदेवीं बहुरूपामा लभेत ग्रामकामो वैश्वदेवा वै (५)
 संजाता चिध्वानेव देवान्स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवास्मै संजातान् प्र यच्छन्ति ग्राम्यैव भवति
 छन्दसां वा एष रसो यद्वशा रस इव खलु वै संजाताश्छन्दसामेव रसेन रसं संजातानव रन्धे३ वार्हि-
 स्पत्यमुक्षवशामा लभेत ब्रह्मवर्चसकामो बृहस्पतिमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं
 (६) दधाति ब्रह्मवर्चस्यैव भवति३ वशं वा एष चरति यदुक्षा वश इव खलु वै ब्रह्मवर्चसं वशेनैव वशं
 ब्रह्मवर्चसमव रन्धे३ रौद्री९ रोहिणीमा लभेतामिचरन् रुद्रमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति तस्मा एवै-
 नमा वृश्चति ताजगर्तामिच्छति रोहिणी भवति रौद्री ह्येषा देवतया समृद्धयै३ स्फ्यो यूषो (७) भवति
 यजो वै स्फ्यो वज्रमेवास्मै प्र हरति शरमयं बर्हिः शृणात्येवैनं वैसीदक इध्मो मिनत्येवैनं३ ॥ (अमि,
 खलु, रसेना, -इव, ब्रह्मवर्चसं, यूष, एकाचविंशतिवर्चः) ॥ ७ ॥

१-३ ब्रह्मवर्चसकामस्य, ४-७ अमिचरतः, ८ महायज्ञप्रार्थिकामिनेः, ९-१० पशुकामस्य, ११-१२ तमय (—प्रतिज्ञा
 पूर्ति-सन्धि) कामस्य, १३-१६ वृष्टिकामस्य च पशवः ॥ विधेदेवा ऋषयः ॥

असावाहित्यो न व्यरोचत तस्मै देवाः प्रार्यञ्चित्तिमैच्छन् तस्मा एता९ सौरी९ भ्वेतां वशामाऽलभन्त
 तयैवास्मिन् रुचमदधु—यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात् तस्मा एता९ सौरी९ भ्वेतां वशामा लभेतामुमेवाऽऽ-
 दित्य९ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं दधाति ब्रह्मवर्चस्यैव भवति३ बैल्वो यूषो
 भवत्यसौ (१) वा आदित्यो यतोऽजायत ततो विल्व उदतिष्ठत् सयोन्येव ब्रह्मवर्चसमव रन्धे३ ब्राह्म-
 णस्पत्यां बभ्रुकर्णीमा लभेतामिचरन् वारुणं दशकपालं पुरस्ताभिर्वैपेक्षरुणेनैव आरुव्यं ग्राहयित्वा ब्रह्मणा
 स्तृणुते३ बभ्रुकर्णी भवत्येतद्वै ब्रह्मणो रूपं समृद्धयै३ स्फ्यो यूषो भवति यजो वै स्फ्यो वज्रमेवा-
 स्मै प्र हरति शरमयं बर्हिः शृणात्ये- (२) वैनं वैसीदक इध्मो मिनत्येवैनं३ वैष्णवं वामुनमा लभेत

यं यज्ञो नोपनमेद्विष्णुर्वै यज्ञो विष्णुमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै यज्ञं प्र यच्छत्युपैतं यज्ञो नमति वामनो भवति वैष्णवो ह्येष देवतया समृद्धयै^१ त्वाष्ट्रं वडबमा लभेत पशुकामस्त्वष्ट्रा वै पशुनां मिथु-
नानीं (३) प्रजनयिता त्वष्टारमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै पशून् मिथुनान् प्र जनयति^२
प्रजा हि वा एतस्मिन् पशवः प्रविष्टा अथैष पुमान्सन् वडबः साक्षादेव प्रजां पशून्व कन्धे^३ मैत्रश्च
श्वेतमा लभेत संग्रामे संयसे समयकामो मित्रमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं मित्रेण सं नय-
ति^४ (४) विशालो भवति व्यवसाययत्येवैनं^५ प्राजापत्यं कृष्णमा लभेत वृष्टिकामः प्रजापतिर्वै वृष्ट्या
ईशो प्रजापतिमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै पुज्यैर्व वर्षयति^६ कृष्णो भवत्येतद्वै वृष्ट्यै रूपं
रूपेणैव वृष्टिमव कन्धे^७ शबलो भवति विद्युतमेवास्मै जनयित्वा वर्षयति—सवाधुक्तो भवति वृष्टिमेवा-
स्मै नि यच्छति^८ ॥ (अक्षैः, शृणाति, मिथुनानीं, नयति, यच्छति) ॥ ८ ॥

१-२ अज्ञाद्यकामस्य, ३-५ अज्ञकामस्य, ६ दीर्घरोगिणः ७-८ पुष्टिकामस्य च पशुविधानम् ॥ विसेदेवा ऋषयः ।

वरुणं सुषुवाणमघ्राद्यं नोपानमत् स एतां वारुणीं कृष्णां वशामपश्यत् तान् स्वायै देवतायां आऽ-
लभत ततो वै तमघ्राद्यमुपानम—द्यमलमघ्राद्याय सन्तमघ्राद्यं नोपनमेत् स एतां वारुणीं कृष्णां वशामा
लभेत वरुणमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मा अज्ञं प्र यच्छत्यज्ञाद (१) एव भवति कृष्णा
भवति वारुणी ह्येषा देवतया समृद्धयै^१ मैत्रश्च श्वेतमा लभेत वारुणं कृष्णमपां चौर्षधीनां च सुधा-
वर्णकामो मैत्रीर्वा ओपधयो वारुणीरापोऽपां च खलु वा ओपधीनां च रसमुप जीवामो मित्रावरुणावेव
स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मा अज्ञं प्र यच्छतोऽज्ञाद एव भवत्यै^२ १-पां चौर्षधीनां च सुधावा
लभत उमयस्यावरुद्धयै^३ विशालो यूपो भवति द्वे होते देवते समृद्धयै^४ मैत्रश्च श्वेतमा लभेत वारुणं
कृष्णं ज्योगामयावी यन्मैत्रो भवति मित्रेणैवास्मै वरुणं शमयति यद्धारुणः साक्षादेवैनं वरुणप्राशान्मुञ्च-
त्युत यदीतासुर्भवति जीवत्येव देवा वै पुष्टिं नाविन्दन् (३) तां मिथुनेऽपश्यन् तस्यां न समरध-
यन्तावश्विनांचवृतामचयोर्वा एषा मैतस्यां वदध्वमिति साश्विनौरेवामव—द्यः पुष्टिकामः स्यात् स एता-
माश्विनीं यमीं वशामा लभेताश्विनांचेव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मिन् पुष्टिं घत्तः पुन्दति
प्रजयां पशुर्मिः । (अन्नादोऽन्नाद्य एव भवत्य, विन्दन्, पञ्चत्वारिंशश्च) ॥ ९ ॥

१ दुर्ब्राह्मणस्य सोमपिपासोः, २ सुषामिश्रस्तस्य, ३ आश्विनशस्त्रकाले सुषानादिर्भावितश्च पशवः ।

आश्विनं पुञ्जललाममा लभेत यो दुर्ब्राह्मणः सोमं पिपासेद्विभिनौ वै देवानामसोमपावास्तां तौ पश्वा
सोमपीथं प्राप्नुतामश्विनांचेतस्य देवता यो दुर्ब्राह्मणः सोमं पिपासत्यश्विनांचेव स्वेन भागधेयेनोप
धावति तावेवास्मै सोमपीथं प्र यच्छत उपैतं सोमपीथो नमति यद्दुष्टो भवति धूमिमाणमेवास्मादप-
हन्ति ललामो (१) भवति मुञ्चत एवास्मिन् तेजो दधाति^१ वायव्यं गोमृगमा लभेत यमजं शिवा-
सममिशरसैयुरपूता वा एतं चागृच्छति यमजं शिवांसममिशरसन्ति नैष आर्यः पशुनारुण्यो यद्गोमृगो
नेवैष आर्यो नारुण्ये यमजं शिवांसममिशरसन्ति वायुर्वै देवानां पवित्रं वायुमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति
स एवै—(२)—नै पवयति^२ एतां वा एतस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छति तमः पाप्मानं प्र विंशति गन्दा-

ऽऽश्विने शस्यमाने सूर्यो नाऽऽविर्भवति सूर्यं बहुरूपमा लभेतामुमेवादित्यः स्वर्न भागधेयेनोप धावति
स एवास्मात् तमः पाप्मानमप हन्ति प्रतीच्यस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छत्यप तमः पाप्मानं हते ॥ (लङाम्,
स पुव, पट्चत्वारिंशच्च) ॥ १० ॥

काम्येष्टियाज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ अष्टपुः ७ द्विपदा; ९ जपती; १२-१३ अनुष्टुप्; १८, २१ गायत्री । विश्वेदेवा ऋषयः

इन्द्रं वो विश्वतस्पर्ता*—इन्द्रं नरो*—मरुतो यद्वं वो देवो*—या वः शर्म*— ॥

भरोष्विन्द्रं सहवः हवामहे ऽहोमुचं सुकृतं दैव्यं जनम् ।

अग्निं मित्रं वरुणं सातये भगं द्यावापृथिवीं मरुतः स्वस्तये ॥

ममत्तु नः परिज्मा वसर्हा ममत्तु वातो अपां वृषण्वान् ।

शिशीतमिन्द्रापर्वता युवं नस्तन्नो विश्वे वरिवस्यन्तु देवाः ॥

प्रिया वो नाम (१) हुवे तुराणाम् । आ यत् तुपन्मरुतो वावशानाः ॥

अथसे कं भानुभिः सं मिमिक्षिरे ते रश्मिभिस्त ऋक्भिः सुखादयः ।

ते वाशीमन्त इष्मिणो अमीरवो विद्रे प्रियस्य मारुतस्य घास्त्रः ॥

अग्निः प्रथमो वसुभिर्नो अद्यात् सोमो रुद्रेभिराभि रक्षतु त्मना ।

इन्द्रो मरुद्भिर्ऋतुधा कृणोत्वादित्यैर्नो वरुणः सः शिशार्तु ॥

सं नो देवो वसुभिरग्निः सं (२) सोमस्तनूमी रुद्रियाभिः ।

समिन्द्रो मरुद्भिर्द्युष्टियैः समादित्यैर्नो वरुणो अजिज्ञिपंत ॥

यथाऽऽदित्या वसुभिः संवभुवुर्मरुद्भि रूद्राः समजानताभि ।

एवा त्रिणामचहणीयमाना विश्वे देवाः समनसो भवन्तु ॥

कुत्रा चिद्यस्य समृतौ रण्वा नरो नृषदने । अहन्तश्चिद्यमिन्धते सैजनयन्ति जन्तवः ॥

सं यद्विपो वनामहे सः हुव्या मानुषाणाम् ।

उत द्युमस्य शर्वस (३) ऋतस्य रश्मिमा ददे ॥

यज्ञो देवानां प्रत्येति सुम्रमादित्यासो भवता मृडयन्तः ।

आ वोऽर्वाचीं सुमतिर्ववृत्यादुहोश्चिद्या वरिवोविस्तराऽसत् ॥

शुचिरपः मुयवंसा अदब्ध उप क्षेति वृद्धवयाः सुवीरः ।

नकिष्टं घ्नन्त्यन्तितो न दूराद्य आदित्यानां भवति प्रणीतौ ॥

धारयन्त आदित्यासो जगत्स्था देवा विश्वस्य भुवनस्य गोपाः ।

दीर्घार्धियो रक्षमाणा (४) असुर्धमृतावानश्चयमाना ऋणानि ॥

तिस्रो भूमीर्धारयन् त्रींशुत घृन् त्रीणि वृता विदथे अन्तरेषाम् ।
ऋतेनाऽऽदित्या महि वो महित्वं तदर्थमन् वरुण मित्र चारुं ॥
त्याञ्च सत्रियाऽ अवं आदित्यान् याचिषामहे । सुमुढीकाऽ अमिष्टये ॥

न दक्षिणा वि चिकिते न सव्या न प्राचीनमादित्या नोत पृथा ।
पाक्या चिद्वसवो धीर्या चिद् (५) युष्मानीतो अमर्यं ज्योतिरिष्यामि ॥

आदित्यानामवसा नूतनेन सक्षीमहि शर्मणा शन्तमेन ।
अनागास्तवे अदितित्वे तुरास इमं यज्ञं दधतु श्रोषमाणैः ॥

इमं मे वरुण भुघी हवमुद्या च मृडय । त्वामवस्पुरा चके ॥

तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा शास्ते यजमानो हविभिः ।

अहेडमानो वरुणेह वोष्पुरुशऽसु मा न आयुः प्र मोषीः ॥

(नाम, स२, शर्वसे, रक्षमाणा, धीर्यां चिदे, क्रावपन्वाशब्द) ॥ ११ ॥

[नायक्यं ३१३ । प्रजापति-४४३ । देवासुरा २६५ । असा-३९२ । विन्द्रो ३५३ । बार्हस्पत्यं २५३ । वषट्कारो ३१९ । उसो २५० । वरुण-१५५ । माक्षिन-१४६ । मिन्द्र-२९९ । मेकादश ॥ ३२७८ ॥]

[इति द्वितीयकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

इष्टिविधानम् ।

[अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥]

१-२ प्रजाकामस्य, ३ स्पर्धमानस्य, ४ सङ्ग्राममुपप्रयास्वतः, ५ जितशत्रोः, ६-७ सनामेव्यतः, ८-९ सनां प्राप्तस्य च पुरोडाशाभ्यवध ॥ विवेदेवा ऋषयः ॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत् ताः सृष्टा इन्द्राग्नी अपागूहताऽ सोऽचायत् प्रजापतिरिन्द्राग्नी वै मे प्रजा
अपागूहतामिति स एतमैन्द्राग्निमेकादशकपालमपश्यत् तं निर्वपत् तार्वस्मै प्रजाः प्रासाधयता- मिन्द्राग्नी
वा एतस्य प्रजामप गूहतो योऽलं प्रजायै सन् प्रजां न विन्दत पेन्द्राग्निमेकादशकपालं निर्वपेत् प्रजाकाम
इन्द्राग्नी (१) एव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मै प्रजां प्र साधयतो विन्दते प्रजां-मैन्द्राग्नि-
मेकादशकपालं निर्वपेत् स्पर्धमानः क्षेत्रे वा सजातेषु वेन्द्राग्नी एव स्वेन भागधेयेनोप धावति ताभ्या-
मेवेन्द्रियं वीर्यं भ्रातृव्यस्य वृद्धे वि पाप्मना भ्रातृव्येण जयते ३ एष वा एतस्मादिन्द्रियं वीर्यं क्रामति
यः सङ्ग्राममुपप्रयात्यैन्द्राग्निमेकादशकपालं नि- (२)-र्वपेत् सङ्ग्राममुपप्रयास्यभिन्द्राग्नी एव स्वेन भाग-
धेयेनोप धावति तावेवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं धत्तः सहेन्द्रियेण वीर्येणोप प्र याति जयति तः सङ्ग्रामं वि
वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्यते यः सङ्ग्रामं जयत्यैन्द्राग्निमेकादशकपालं निर्वपेत् सङ्ग्रामं जित्वेन्द्राग्नी एव
स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं (३) धत्तो नेन्द्रियेण वीर्येण व्यध्यते ४ एष वा
एतस्मादिन्द्रियं वीर्यं क्रामति य एति जनतामैन्द्राग्निमेकादशकपालं निर्वपेज्जनतामेप्यभिन्द्राग्नी एव स्वेन
भागधेयेनोप धावति तावेवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं धत्तः सहेन्द्रियेण वीर्येण जनतामेति ५ पौष्णं चरुमनु निर्ध

पेत् पुषा वा इन्द्रियस्य धीर्यस्यानुप्रदाता पुषणमेव (४) स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मा इन्द्रियं धीर्यमनु प्र यच्छति^१ क्षेत्रपत्यं चरुं निर्वैपेज्जनतामागत्येयं वै क्षेत्रस्य प्रतिरस्यामेव प्रति तिष्ठत्यै—
न्द्राग्नेमेकादशकपालमुपरिष्ठाभिर्वैपेदस्यामेव प्रतिष्ठायैन्द्रियं धीर्यमुपरिष्ठावात्मन् धत्ते ॥ (इन्द्राग्नी, नि,-
र्वैपे, -मेव, -क्राष्टवत्वारिराच) ॥ १ ॥

१ आहिताग्नेर्दशपूर्णमासातिक्रमं, २ जम्बत्वाचरणे, ३-४ विद्याचम्रइवाद्यायाम्, ५ जमिचरतः, ६ गोपुष्पस्युत्तमववतः,
७ युयुतोः, ८ लपस्युभीतस्य, ९ गृहदाहेन च पुरोडासाः ॥ विषेदेवा ऋषयः ॥

अग्नये पथिकृते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेद्यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्नमावास्यां वा पौर्णमासीं वाऽ-
तिपादयेत् पयो वा पयोऽव्यपधेनैति यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्नमावास्यां वा पौर्णमासीं वाऽतिपादय-
त्यग्निमेव पथिकृतस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनमपथात् पन्यामपि नयत्यनुद्वा नक्षिणा वही
होय सवृद्धया अग्नये व्रतपतये (१) पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेद्य आहिताग्निः सन्नमत्यमिष चरेद-
ग्निमेव व्रतपतिस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं व्रतमा लम्भयति व्रत्यो भवत्यङ्गनये रक्षोप्ते पुरो-
डाशमष्टाकपालं निर्वैपेद्य रक्षारसि सवैरज्ञाग्निमेव रक्षोहणस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मा-
द्रक्षारस्यप हन्ति निशितायां निर्वैपेत् (२) निशिताथार हि रक्षारसि प्रेतं सुप्रेणीन्येवैरानि हन्ति
परिश्रिते याजयेद्रक्षसामनन्वचाराय रक्षोघ्नी याज्यानुवाक्यं भवतो रक्षसास्तुत्या^१ अग्नये रुद्रघते
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेदमिचरंक्षेपा वा अस्य घोरा तनूर्यद्रुद्रस्तस्मा एवैनमार्ध्वधति ताजगार्तिमा-
च्छत्यै—अग्नये सुरमिमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेद्यस्य गावो वा पुरुषा (३) वा प्रमीयेन् यो वा
यिभीयादेपा वा अस्य भेषज्या तनूर्यत् सुरमिमती तयैवास्मै भेषजं करोति सुरमिमते भवति प्रतीग-
न्धस्यापहत्या अग्नये क्षामवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेत् संग्रामे संयत्ते भागधेयेनैवैनं शमयित्वा
परानमि निर्दिशति यमवरेषां विध्वन्ति जीवति स यं परेषां प्र स मीयते जयति तस्सैग्रामि- (४)-
ममि वा एष एतालुच्यति येषां पूर्वापरा अन्वञ्चः प्रमीयन्ते पुरुषाहुतिर्ह्यस्य प्रियतमाग्नये क्षामवते पुरो-
डाशमष्टाकपालं निर्वैपेद्भागधेयेनैवैनं शमयति नैयां पुराऽऽयुषोऽपरः प्रमीयते^२ ऽमि वा एष एतस्य
गृहानुच्यति यस्य गृहान् दहत्यग्नये क्षामवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेद्भागधेयेनैवैनं शमयति ना-
(५)-स्यापरं गृहान् दहति ॥ १ यत्पतये, निशितायां निर्वैपेत्, पुरुषाः, संग्रामं, न, चत्वारि च) ॥ २ ॥

१ कामोपवमनेच्छोः, २ क्षेत्रादौ स्वर्धमानस्य, ३ जमिचर्यमानस्य, ४ सर्वायुःप्राप्तिकामस्य, ५ मृतिकामस्य, ६ कामि-
कामस्य, ७ तेजःकामस्य, ८ परामिन्नेच्छोश्च पुरोडासाः ॥ विषेदेवा ऋषयः ।

अग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेद्यं कामो नोपनमेदग्निमेव कामस्त्वेन भागधेयेनोप धावति
स एवैनं कामेन समर्धयत्युपैनं कामो नमत्यङ्गनये यविष्याय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेत् स्पर्धमानः
क्षेत्रं वा सजातेपुं वाग्निमेव यविष्टस्त्वेन भागधेयेनोप धावति तेनैवेन्द्रियं धीर्यं भ्रातृव्यस्य (१) युषते
वि प्राप्नोता भ्रातृव्येण जयते^३ ऽग्नये यविष्याय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वैपेदमिचर्यमाणोऽग्निमेव यविष्टस्त्वेन
भागधेयेनोप धावति स एवास्माद्रक्षारसि यवयति नैनममिचरन्तस्तृणते^४ ऽग्नये आयुष्मते पुरो-

डाशमष्टाकपालं निर्वपेयः कामयेत सर्वमायुरित्यामित्यग्निमेवाऽऽयुष्मन्तुस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मि—(२)—आयुर्दधाति सर्वमायुरेत्य—अयं जातवैदसे पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्वर्तिकाग्नौऽग्निमेव जातवैदसस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं भार्ति गमयति भवत्येवा—अये रुक्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्वृक्षामोऽग्निमेव रुक्मन्तस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् रुक्मं दधाति रोचत एवा—अये तेजस्वते पुरोडाश—(३)—मष्टाकपालं निर्वपेत् तेजस्काग्नौऽग्निमेव तेजस्वन्तस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् तेजो दधाति तेजस्यैव भवत्य—अये साहन्त्याय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् सीक्षमाणोऽग्निमेव साहन्त्यस्त्वेन भागधेयेनोप धावति तेनैव सहते यस् सीक्षते ॥ (आर्गव्यस्या, स्मिन्, तेजस्वते पुरोडाश, -मष्टाग्निरंशव) ॥ ३ ॥

१ अन्नवत्कामस्य, २ अन्नाशनशक्तिकामस्य, ३ अन्नपतिस्वकामस्य, ४ दीर्घरोगयुक्तकामस्य, ५ चक्षुष्पादङ्ककामस्य, ६ पुत्रकामस्य पुरोडाशाः, ७ रसकामस्य चरुः, ८ चनकामस्य, ९ संग्रामजन्यदुर्बलकामस्य, १० द्विरन्युदरणे, ११-१८ उद्वृणोति पुरोडाशाः ॥ १५ त्रिदश ॥ विधेयः ॥

अग्नयेऽन्नवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयः कामयेतान्नवान्स्यामित्यग्निमेवाग्नवन्तस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनमग्नवन्तं करोत्यन्नवानेव भवत्य—अयेऽन्नादाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयः कामयेतान्नादः स्यामित्यग्निमेवान्नादस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनमन्नादं करोत्यन्नाद (१) एव भवत्य—अयेऽन्नपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयः कामयेतान्नपतिः स्यामित्यग्निमेवाग्नपतिस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनमग्नपतिं करोत्यन्नपतिरेव भवत्य—अये पर्वमानाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्तदग्नये पावकायाग्नये शुचये ज्योगामयावी यदग्नये पर्वमानाय निर्वपति प्राणमेवास्मिन् तेन दधाति यदग्नये (२) पावकाय वार्षमेवास्मिन् तेन दधाति यदग्नये शुचये आयुरेवास्मिन् तेन दधात्युत यदीतासुर्भवति जीवत्येव—तामेव निर्वपेद्वृक्षामो यदग्नये पर्वमानाय निर्वपति प्राणमेवास्मिन् तेन दधाति यदग्नये पावकाय वार्षमेवास्मिन् तेन दधाति यदग्नये शुचये चक्षुरेवास्मिन् तेन दधात्यु—(३)—त यद्यन्नो भवति त्रैव पश्यत्ये—अये पुत्रवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्विन्द्राय पुत्रिणे पुरोडाशमेकादशकपालं प्रजाकामोऽग्निरेवास्मै प्रजां प्रजनयति वृद्धामिन्द्रः प्र यच्छत्य—अये रसवतेऽजसीरे चरुं निर्वपेयः कामयेत रसवान्स्यामित्यग्निमेव रसवन्तस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं रसवन्तं करोति (४) रसवानेव भवत्यजसीरे भवत्याग्नेयी वा एषा यवजा साक्षादेव रसमव रुन्धे—अग्नयेवसुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयः कामयेत वसुमान्स्यामित्यग्निमेव वसुमन्तस्त्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं वसुमन्तं करोति वसुमानेव भवत्य—अये वाजसूते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् संग्रामे संयत्ते वाजं (५) वा एष सिंसीर्यति यः संग्रामं जिगीपत्यग्निः खलु वै देवानां वाजसूदग्निमेव वाजसूतस्त्वेन भागधेयेनोप धावति धावति वाजस् हन्ति वृत्रं जयति तस् संग्राममथो अग्निरिव न प्रतिधृषे भवत्य—अयेऽग्नवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयस्याग्नवन्तमभ्युद्धरेयुर्निर्दिष्टभागो वा एतयोरन्योऽनिर्दिष्टभागोऽन्यस्तौ संभवन्तौ यजमान—(६) अग्निं संभवतः स ईश्वर आर्तिमातोर्ध्वदग्नयेऽग्नवते निर्वपति भागधेयेनैवैनौ शमयति नाऽऽर्तिमाच्छेति यजमानो—अग्नये ज्योतिष्मते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयस्याग्निरुद्धतोऽहुतेऽग्नितोत्र उदाये—दपर

आदीप्यानुद्धृत्य इत्याहुः—स्तत् तथा न कार्यं यद्भागधेयमभि पूर्वं उद्धृत्यते किमपरोऽभ्युत् (०) द्वि-
तेति^{१३} तान्येवावधारणानि सन्निधाय मन्थे^{१४}

—द्वितः प्रथमं जज्ञे अग्निः स्वाद्योनेरधि जातवैदाः ।

स गायत्रिया त्रिष्टुभा जगत्स्या देवेभ्यो हव्यं ब्रह्म प्रजानमिति^{१५}

छन्दोभिर्वैन^{१६} स्वाद्योनेः प्रजनयत्ये^{१७}—य वाच सौऽग्निरित्याहुः—ज्योतिस्त्वा अस्य परापतितमिति यद्-
मये ज्योतिष्मते निर्वपति यदेवास्य (८) ज्योतिः परापतितं तदेवाव रन्धे^{१८} ॥ (अन्नादौ, ऽमये, दधाति,
करोति, बाहुं, यजमान्,—शुद्धं,—स्य, पदं) ॥ ४ ॥

१-२ अभिस्तस्यमानस्य प्रजाकामस्य च पुरोडाशचरवः, ३ पुनजन्मवतः, ४-५ दर्शपूर्णमासातिक्रमवतः, ६-७ अग्नि-
मुद्रासम्पत्तयः, ८-१३ ग्रामकामस्य पुरोडाशाः ॥ विश्वेदेवा कपयः ।

वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेद्वाक्यं चरुं दधिकावणे चरुमभिस्तस्यमानो यद्वैश्वानरो द्वादशकपालो
भवति संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः संवत्सरेणैवैनं स्वदयत्यर्प पापं वर्णं^१ हते वारुणेनैवैनं वरुणपाशा-
न्मुञ्चति दधिकावणा पुनाति हिरण्यं दक्षिणा पवित्रं वै हिरण्यं पुनात्येवैनमाद्यमस्यासौ भवत्ये^२—तामेव
निर्वपेत् प्रजाकामः संवत्सरो (१) वा एतस्याशान्तो योर्नि प्रजायै पशुनां निर्दहति योऽलं प्रजायै सन् प्रजां
न विन्दते यद्वैश्वानरो द्वादशकपालो भवति संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः संवत्सरेणैव मागधेयेन शमयति
सौऽस्मै शान्तः स्वाद्योनेः प्रजां प्र जनयति वारुणेनैवैनं वरुणपाशान्मुञ्चति दधिकावणा पुनाति हिरण्यं
दक्षिणा पवित्रं वै हिरण्यं पुनात्येवैनं (२) विन्दते प्रजां वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् पुत्रे जाते
यदष्टाकपालो भवति गायत्रियैवैनं ब्रह्मचर्चसेन पुनाति यन्नर्वकपालस्त्रिवृत्तैवास्मिन् तेजो दधाति यदश-
कपालो विराजैवास्मिन्नन्नार्थं दधाति यदेकादशकपालस्त्रिवृत्तैवास्मिन्त्रियं दधाति यद् द्वादशकपालो
जगत्यैवास्मिन् पशून् दधाति यस्मिन् जात एताभिर्ष्टिं निर्वपति पुत (३) एव तैजस्यज्ञाद् इन्द्रियावी
पशुमान् भवत्ये^३—व वा एष सुवर्गल्लोकाच्छिद्यते यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्नमावास्यां वा पौर्णमासीं
वाऽतिपादयति सुवर्गाय हि लोकार्यं दर्शपूर्णमासाविज्येते^४ वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदमावास्यां
वा पौर्णमासीं वाऽतिपाद्यं संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरः संवत्सरेणैव प्रीणात्यथो संवत्सरेणैवास्मा उप
दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्या—(४)—यो देवता एवान्वारभ्य सुवर्गं लोकमेति^५ वीरहा वा एष
देवानां योऽग्निमुद्रासयते न वा एतस्य ब्राह्मणा ऋतायवः पुराऽभिमक्षन्त—मेयमष्टाकपालं निर्वपेद्वैश्वा-
नरं द्वादशकपालमग्निमुद्रासयिष्यन् यदष्टाकपालो भवत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्र्योऽग्निर्यानिवाग्निस्तस्मा
आतिथ्यं करोत्यथो यथा जनं यतैऽवसं करोति तदृ—(५)—नेव तद् द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति
द्वाद १ मासाः संवत्सुरः संवत्सुरः खलु वा अग्नेयोनिः स्वामेवैनं योर्नि गमयत्याद्यमस्यासौ भवति^६ वैश्वा-
नरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मारुतं सप्तकपालं ग्रामकामं आहवनीये वैश्वानरमग्निं ध्रुयति गार्हपत्ये
मारुतं पापवस्यसस्य विधृत्यै^७ द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति द्वादश मासाः संवत्सुरः संवत्सरेणै-
वास्मै सजाताश्चर्यागयति^८ मारुतो भवति (६) मरुतो वै देवानां विशो देवविशेनैवास्मै मनुष्य-

विशमव^१ रुन्धे^२ सप्तकपालो भवति सप्त गणा वै मरुतो गणश्च एवास्यै सजातानव रुन्धे^३ अनुच्य-
मान आ सादयति विशमेवास्य अनुवर्तमानं करोति^४ ॥ (संवत्सरा, एनं, पुनः, समर्थं, तादृग्, जन्तु,--
क्रान्तिः) ॥ ५ ॥

१ संग्राममुपप्रयास्यतस्वः, २ संग्रामभूमिं प्राप्तस्य, ३ विद्विषतोरथं जगभवतः, ४ शपथं कृत्वा ब्रूयतः, ५ अग्निं प्रतिगृह्णा-
नस्य, ६ उभयतोदन्तं प्रतिगृह्णानस्य, ७ याचयितुं प्रयास्यतः, ८-९ याचयित्वा प्रयागच्छन्तस्व पुरोडाशाः ॥ विशदेवा क्रपयः ॥

आदित्यं चरुं निर्वपेत् संग्राममुपप्रयास्यन्नियं वा अदितिरस्यामेव पूर्वं प्रति तिष्ठन्ति वैश्वानरं द्वाद-
शकपालं निर्वपेदायतनं गत्वा संवत्सरो वा अग्निवैश्वानरः संवत्सरः खलु वै देवानामायतनमेतस्माद्वा
आयतनदेवा असुरानजयन् यद्वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति देवानामेवायतने यतते जयति तः संग्रामं
—मेतस्मिन् वा एतौ मृजाते (१) यो विद्विषाणयोरभिमतिं वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेद्विद्विषाणयो-
रथं जग्ध्वा संवत्सरो वा अग्निवैश्वानरः संवत्सरस्वदितमेवासि नास्मिन् मृजाते^१ संवत्सराय वा एतौ
सममाते यौ सममाते तयोर्यः पूर्वोऽभिद्रुहति तं वरुणो गृह्णाति वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेत् सममानयोः
पूर्वोऽभिद्रुहं संवत्सरो वा अग्निवैश्वानरः संवत्सरमेवाऽऽप्त्वा निर्वरुणं (२) परस्तादग्निं द्रुहति नैनं वरुणो
गृह्णात्यौ—र्ध्वं वा एष प्रति गृह्णाति योऽर्ध्वं प्रतिगृह्णाति वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदाग्निं प्रतिगृह्यं संव-
त्सरो वा अग्निवैश्वानरः संवत्सरस्वदितामेव प्रति गृह्णाति नाऽऽर्ध्वं प्रति गृह्णात्यौ—त्मनो वा एष मात्रा-
मानोति य उभयादत्तं प्रतिगृह्णात्यर्ध्वं वा पुरुषं वा वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेदुभयादत्तं (३) प्रतिगृह्यं
संवत्सरो वा अग्निवैश्वानरः संवत्सरस्वदितमेव प्रतिगृह्णाति नात्मनो मात्रामानोति^२ वैश्वानरं द्वादशक-
पालं निर्वपेत् सनिमेष्यन्तसंवत्सरो वा अग्निवैश्वानरो यदा खलु वै संवत्सरं जनतायां चरत्यथ स धनार्थो
भवति यद्वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति संवत्सरसातामेव सनिमभि प्रचयवते दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ति
यो वै संवत्सरं (४) प्रयज्य न विमुञ्चत्यप्रतिग्रानो वै स भवत्येतमेव वैश्वानरं पुनरागत्य निर्वपेद्यमेव
प्रयुक्ते तं भागधेयेन विमुञ्चति प्रतिष्ठित्यै^३ यथा रज्ज्वोत्सर्गं गामाजेत् तां आर्तव्याय प्रतिगुयाभिर्भृ-
तिमेवास्यै प्र हिणोति^४ ॥ (मृजाते, वरुण, —युभयादत्त, संवत्सर, वद्विः) ॥ ६ ॥

१-२ पशुकामस्य चरुः, ३ पशुकामस्य, ४ ब्रह्मवर्चसकामस्य, ५ ब्रह्मकामस्य, ६ मृतिकामस्य, ७ पाप्मनागृहीतस्य,
८ परैः पीडितस्य, ९ बद्धस्य पतियत्स्य वा, १० महायज्ञेच्छोः पुरोडाशाः ॥

ऐन्द्रं चरुं निर्वपेत् पशुकाम ऐन्द्रा वै पशव इन्द्रमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्यै पशून् प्र
यच्छति पशुमानेव भवति^१ चरुर्भवति स्वादेवास्यै योनैः पशून् प्र जनयती^२ न्द्रायैन्द्रियावते पुरो-
डाशमेकादशकपालं निर्वपेत् पशुकाम इन्द्रियं वै पशव इन्द्रमेवेन्द्रियावन्तः स्वेन भागधेयेनोप धावति स
(१) एवास्मा इन्द्रियं पशून् प्र यच्छति पशुमानेव भवती^३ न्द्राय धर्मवते पुरोडाशमेकादशकपालं निर्व-
पेद्ब्रह्मवर्चसकामो ब्रह्मवर्चसं वै धर्म इन्द्रमेव धर्मवन्तः स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं
दधाति ब्रह्मवर्चस्येव भवती^४ न्द्रायार्कवते पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेद्वरुणकामोऽर्को वै देवानामभ-
मिन्द्रमेवार्कवन्तः स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मा अन्नं प्र यच्छत्यन्नाद् एव भवती^५ न्द्राय

धर्मवते पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेदिन्द्रायेन्द्रियावत् इन्द्रायाकवते भूतिकामो यदिन्द्राय धर्मवते निर्व-
पति शिर एवास्य तेन करोति यदिन्द्रायेन्द्रियावत् आत्मानमेवास्य तेन करोति यदिन्द्रायाकवते भुत
एवावाद्ये प्रति तिष्ठति भवत्येव—न्द्राया- (३)-ऽहोमुचै पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेद्यः पाप्मना गृहीतः
स्यात् पाप्मा वा अ१ह इन्द्रमेवा१होमुच१ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं पाप्मनोऽ१हसो मुञ्चती—
न्द्राय वैमृधाय पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेद्यं मृधोऽभि प्रवेपैरन राप्राणि वाऽभि संमियुविन्द्रमेव वैमृध१
स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मान्मृधो (४)ऽपहन्ती—न्द्राय ज्ञात्रे पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेद्द्वो
वा परियन्तो वेन्द्रमेव ज्ञाता१ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं ज्ञायतं इन्द्रायाकाश्वमेधयते पुरोडा-
शमेकादशकपालं निर्वपेद्यं महायज्ञो नोपनमेदेते वै महायज्ञस्यात्यै तन् यदकाश्वमेधविन्द्रमेवाकाश्व-
मेधयन्त१ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मा (५) अन्ततो महायज्ञं च्यावयत्युपैनं महायज्ञो नमति ॥
(स, भागधेयेन, -न्द्राय, मृधो, ऽस्मै, सुत च) ॥ ७ ॥

१ ग्रामकामस्य पुरोडाशः, २-३ सेनाकामस्य धरुः, ४ युद्धार्थिनः, ५ नष्टधैर्यस्य, ६ अन्यद्वर्तकान्तकामस्य, ७ उत्तमर्ग-
स्य, ८ राज्यभ्रष्टस्य भ्रष्टमानस्य वा, ९-११ अन्यसाम्यमनिच्छतः पुरोडाशाः ॥ विश्वेदेवा क्रपयः ।

इन्द्रायान्वृजवे पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेद् ग्रामकाम इन्द्रमेवान्वृजु१ स्वेन भागधेयेनोप धावति
स एवास्मै सज्जाताननुकान् करोति ग्राम्यैव भवती—न्द्रायै चहं निर्वपेद्यस्य—सेनाऽस१शितेव स्यादि-
न्द्राणी वै सेनायै देवतन्द्राणीमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति सैवास्य सेना१ स१ इयति^१ बल्वजानपी
(१)-प्ते सं नह्येद्वैर्यैत्रार्थिष्कान्ग्राम्यमेहत् ततो यल्वजा उदतिष्ठन् गर्वामेवैनं न्यायमपिनीयं गा वैदयती^३-
न्द्राय मन्युमते मर्नस्यते पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेत् संग्रामे संयत्त इन्द्रियेण वै मन्युना मनस्सा
संग्रामं जयतीन्द्रमेव मन्युमन्तं मर्नस्वन्त१ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन्निन्द्रियं मन्युं मनो-
दधानि जयति तं१ (२) संग्राममे—तामेव निर्वपेद्यो हतमनाः स्वयं पाप इव स्यादेतानि हि वा एतस्मा-
दर्पकान्तान्यथैव हतमनाः स्वयं पाप इन्द्रमेव मन्युमन्तं मर्नस्वन्त१ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवा-
स्मिन्निन्द्रियं मन्युं मनो दधानि न हतमनाः स्वयं पापो भवती—न्द्राय दात्रे पुरोडाशमेकादशकपालं निर्व-
पेद्यः कामयेत दानकामा मे प्रजाः स्यु- (३)-रितीन्द्रमेव दाता१ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै
दानकामाः प्रजाः करोति दानकामा अस्मै प्रजा भवन्ती—न्द्राय प्रदात्रे पुरोडाशमेकादशकपालं निर्व-
पेद्यस्मै प्रत्तमिव सन्न प्रदीयेतेन्द्रमेव प्रदाता१ स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै प्र दापयती^२-
न्द्राय सुत्राम्ये पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेद्वर्षद्वो वा (४) ऽपरुध्यमानो वेन्द्रमेव सुत्रामाण१ स्वेन
भागधेयेनोप धावति स एवैनं ज्ञायतेऽनपरुध्यो भवती—न्द्रो वै सवृद्ध देवताभिरासीत् स न व्यावृत्तमग-
च्छत् स प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एतमैन्द्रमेकादशकपालं निर्वपत् तेनैवास्मिन्निन्द्रियमदधाच्छकरी
याज्यानुवाक्ये अकरोहज्जो वै शकरी स गतं यज्जो भूत्या गेध (५) सोऽभवत् सोऽविमेद्वृतः प्र मा
ध्वयतीति स प्रजापतिं पुनरुपाधावत् स प्रजापतिः शकरी अग्निं देवतां निरमिमीत शान्त्या अग्रदाहाये
योऽर्क१ ध्रियं मन्सवृद्धं समानैः स्यात् तस्मा एतमैन्द्रमेकादशकपालं निर्वपेदिन्द्रमेव स्वेन भागधेयेनोप

धावति स एवास्मिन्निष्ठं दधाति' रेवती पुरोऽनुवाक्या भवति (१) शान्त्या अग्रदाहाय शर्करा यज्या वज्रो वै शर्करा स एनं वज्रो मूत्या इन्द्रे भवत्येवं ॥ (अपि वर, सुं, -वै, -व, भवति, वरुंश च) ॥ ८ ॥

१ अग्निचरः, २ प्रत्यभिचरः, ३ पराभिचरणीयस्य च चतुरोदासौ, ४ यक्षोपनयिकामस्य पुरोवाहः, ५-७ चक्षु-
ष्कामस्य चक्षुः, ८-९ यक्षकर्तृजात्यवत इन्द्रियसामप्याविनाशकामस्य, १०-११ आतृव्योपाकृतवशातुस्यफलकामिनः
पुरोवाहाः ॥ विवेदेवा ऋषयः ।

आशावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेदग्निचरन्तसरस्वत्याज्यमाणा स्याद्वाहस्पत्यश्चर्यदाशावैष्णवं एका-
दशकपालो भवत्यग्निः सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो देवतामिधैवेन यज्ञेन चाग्निं चरति सरस्वत्याज्यमाणा
भवति वाग्वै सरस्वती वाचैवेनमग्निं चरति वाहस्पत्यश्चर्यमवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्वेदज्ञैवेनमग्निं
चरति' (१) प्रति वै परस्तादग्निचरन्तमग्निं चरन्ति वेदे पुरोऽनुवाक्यै कुर्यादतिप्रयुक्त्या एतयैव
यजेतामिचर्यमाणो देवतामिरेव देवताः प्रतिचरन्ति यज्ञेन यज्ञं वाचा वाचं ब्रह्मणा ब्रह्म स देवताश्चैव यज्ञं
च मध्यतो व्यवसर्पति तस्य न कुतश्चनोपाय्याधो भवति नैनमग्निचरन्तस्त्वणुत आशावैष्णवमेकादशक-
पालं निर्वपेयं यज्ञो नो-(२)-यनमैदग्निः सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञोऽग्निं चैव विष्णुं च स्वेन मागधेयेनोप
धावति तावेवास्मै यज्ञं प्र यच्छत उपैनं यज्ञो नमर्त्या-आवैष्णवं धृते चर्च निर्वपेद्यक्षुष्कामोऽग्नेवै चक्षुषा
मनुष्या वि पश्यन्ति यद्यस्य देवा अग्निं चैव विष्णुं च स्वेन मागधेयेनोप धावति तावेवा-(३)-ऽस्मिन्
चक्षुर्धत्तश्चक्षुष्मानेव भवति' धेन्वै वा एतद्रेतो यदाज्यमनन्दुहस्तपडुला मिथुनादेवास्मै चक्षुः प्र जन्-
यति' धृते भवति तेजो वै धृतं तेजश्चक्षुस्तेजसैवास्मै तेजश्चक्षुरव रुध इन्द्रियं वै वीर्यं वृद्धे आतृ-
व्यो यजमानोऽयजमानस्याप्वरकल्यां प्रति निर्वपेद्वातृव्ये यजमाने नात्येन्द्रियं (४) वीर्यं वृद्धे पुरा
वाचः प्रवदितोर्निर्वपेद्यार्धत्येव वाक् तामग्रेदिता आतृव्यस्य वृद्धे तामस्य वाचं प्रवदन्तीमन्या वाचोऽनु
प्र ववन्ति ता इन्द्रियं वीर्यं यजमाने दधत्या-आवैष्णवमष्टाकपालं निर्वपेत् प्रातःसवनस्याऽऽकाले सर-
स्वत्याज्यमाणा स्याद्वाहस्पत्यश्चर्यवष्टाकपालो भवत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रं प्रातः सवनं प्रातः सवनमेव
तेनाऽऽप्नोत्या-(५)-आवैष्णवमेकादशकपालं निर्वपेन्मार्घ्यदिनस्य सवनस्याऽऽकाले सरस्वत्याज्यमाणा
स्याद्वाहस्पत्यश्चर्यवेकादशकपालो भवत्येकादशाक्षरा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं मार्घ्यन्दिनस्य सवनं मार्घ्यदिनमेव
सवनं तेनाऽऽप्नोत्याग्नावैष्णवं द्वादशकपालं निर्वपेत् तृतीयसवनस्याऽऽकाले सरस्वत्याज्यमाणा स्याद्वा-
हस्पत्यश्चर्यव द्वादशकपालो भवति द्वादशाक्षरा जगती जागर्तं तृतीयसवनं तृतीयसवनमेव तेनाऽऽ-
प्नोति देवतामिरेव देवताः (१) प्रतिचरति यज्ञेन यज्ञं वाचा वाचं ब्रह्मणा ब्रह्म कपालैरेव छन्दाः स्था-
प्नोति पुरोवाहैः सर्वनानि' मैत्रावरुणमेककपालं निर्वपेद्वाशायै काले यैवासौ आतृव्यस्य वशाऽनु-
वन्त्या सो एवैषैतस्यैककपालो भवति न हि कपालैः पशुमहत्याप्नुमि ॥ (ब्रह्मणैवेनमग्निं चरति, यज्ञो न,
वागेवा, -ऽत्येन्द्रिय, -मागधेय देवताः, सुष्ठुविशेष) ॥ ९ ॥

१-५ ब्रह्मवर्षसकामस्य, ६ चर्मरोगभीतस्य, ७ प्रजाकामस्य, ८ अग्निचरः, ९-१० दीर्घतोगयुतस्य, ११ परस्य वैरिज-
नसकामस्य च चरः ॥

असाधादित्यो न यरोचत तस्मै देवाः प्रार्थयन्तिमैच्छन् तस्मा एतस्य सोमार्घ्यं चर्च निर्वपन्
१० (त. सं.)

तेनैवास्मिन् रुचमदधुर्यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात् तस्मा एत९ सोमरौद्रं च० निर्वेपेत् सोमं चैव रुद्रं च
 स्वेन भागधेयेनोप० धावति तावेवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं धत्तो ब्रह्मवर्चस्यैव भवति१ तिथ्यापूर्णमासे निर्वे-
 पेद्रुद्रो (१) वै तिथ्यः सोमः पूर्णमासः साक्षादेव ब्रह्मवर्चसमव० रुन्धे१ परिभ्रिते याजयति ब्रह्मवर्च-
 सस्य परिगृहीत्यै१ श्वेतायै श्वेतवत्सायै दुग्धं मथितमाल्यं भवत्याज्यं प्रोक्षणाभाज्येन मार्जयन्ते यार्धदेव
 ब्रह्मवर्चसं तत् सर्वं करोत्ये१ति ब्रह्मवर्चसं कियत् इत्याहुरीभ्वरो दुध्मर्मा भवितोरिति मानवी शुचौ
 ध्याये१ कुर्याद्यद्वै किं च मनुर्वदत्तज्ञेपजं (२) मैपजमेवास्मै करोति१ यदि विभीषादुध्मर्मा भविष्यामीति
 सोमापौष्णं च० निर्वेपेत् सौम्यो वै देवतया पुरुषः पौष्णाः पशवः स्वयैवास्मै देवतया पशुमिस्त्वचं करोति
 न दुध्मर्मा भवति१ सोमारौद्रं च० निर्वेपेत् प्रजाकामः सोमो वै रेतोधा अग्निः प्रजानां प्रजनयिता सोमं
 एवास्मै रेतो दधात्यग्निः प्रजां प्र जनयति विन्दते (३) प्रजा९ सोमारौद्रं च० निर्वेपेदमिचरन्तसौम्यो
 वै देवतया पुरुष एव रुद्रो यदग्निः स्वायां एवैनं देवतायै निष्कीर्य रुद्रायार्पि दधाति ताजगर्तिमाच्छति१
 सोमारौद्रं च० निर्वेपेज्ज्योगामयावी सोमं वा एतस्य रसो गच्छत्यग्नि९ शरीरं यस्य ज्योगामयति सोमा-
 देवास्य रसं निष्कीणात्यग्नेः शरीरमुत यवी- (४) तासुमवति जीवत्येव सोमारुद्रयोर्वा एतं प्रसित९
 होता निष्खदति स ईश्वर आर्तिमातो१रनङ्गान् होत्रा देवो वह्निर्वा अनङ्गान् वह्निर्होता वह्निनैव वह्निमात्मा-
 न९ स्पृणोति१ सोमारौद्रं च० निर्वेपेद्यः कामयेत् स्व॥ऽस्मा आयतने भ्रातृव्यं जनयेयमिति वेदिं परि-
 गृह्णार्धमुबुन्यादुर्धं नार्धं वह्निपः स्तृणीयादुर्धं (५) नार्धमिधमस्याभ्यादध्यादुर्धं न स्व एवास्मा आयतने
 भ्रातृव्यं जनयति१ ॥ (रुद्रो, मैपजं, विन्दते, यवु, -धं, द्वादश च) ॥ १० ॥

१ ग्रामकामस्य, २ प्रजाराजयोर्विशोकामस्य, ३ उक्ताविरोचसमाधावेच्छोः, ४ ग्रामकामस्य पुरोडाशाः, ५ ग्रामकामस्य
 चक्षुः, ६ समानैरग्निस्य चक्षुपुरोडाशाः ॥ विधेदेवा कथयः ।

ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वेपेन्मरुत९ सप्तकपालं ग्रामकाम इन्द्रं चैव मरुतश्च स्वेन भागधेयेनोप० धावति
 त एवास्मै सजातान् प्र यच्छन्ति ग्राम्यैव भवत्याहुवनीर्य ऐन्द्रमग्निं श्रयति गार्हपत्ये मरुतं पापवस्य-
 सस्य विधृत्यै सप्तकपालो मरुतो भवति सप्तगणा वै मरुतो गणश एवास्मै सजातानव० रुन्धेऽनुच्यमान
 आ साद रति विशमेवा- (१) -स्मा अनुवर्तमानं करोत्ये१तामेव निर्वेपेद्यः कामयेत् क्षत्राय च विशे च
 समर्धं दध्यामिच्यैन्द्रस्यावधन् ब्रूयादिन्द्रायानु ब्रूहीत्याध्वान्य ब्रूयान्मरुतो यजेति मरुतस्यावधन् ब्रूया-
 न्मरुद्रयोऽनु ब्रूहीत्याध्वान्य ब्रूयादिन्द्रं यजेति स्व एवैभ्यो भागधेये समर्धं दधाति वितृ९हाणास्तिष्ठन्त्ये१-
 तामेव (२) निर्वेपेद्यः कामयेत् कल्पैरभ्रिति यथादेवतमवदार्थं यथादेवतं यजेद्भ्रागधेयेनैवान्न यथायुधं
 कल्पयति कल्पन्त एवै१न्द्रमेकादशकपालं निर्वेपेद्वैश्वदेवं द्वादशकपालं ग्रामकाम इन्द्रं चैव विश्वा१श्च
 देवान्स्त्वेन भागधेयेनोप० धावति त एवास्मै सजातान् प्र यच्छन्ति ग्राम्यैव भवत्यैन्द्रस्यावदार्थं वैश्वदे-
 वस्याव० यदयैन्द्रस्यो- (३) -परिष्ठादिन्द्रियेणैवास्मा उभयतः सजातान् परि गृह्णत्यापाधात्यर्धं
 वासो दक्षिणा सजातानामुपहित्य१ पृश्निथै दुग्धे प्रैर्यङ्गं च० निर्वेपेन्मरुद्रयो ग्रामकामः पृश्निथै वै पर्यसो
 मरुतो जाताः पृश्निथै प्रियङ्गवो मरुताः खलु वै देवतया सजाता परत एव स्वेन भागधेयेनोप० धावति

त एवास्यै सजातान् प्र यच्छन्ति आस्यैव भवति प्रियवती याज्यानुवाक्ये (४) भवतः प्रियमेवैन-
समानानां करोति द्विपदा पुरोऽनुवाक्या भवति द्विपद एवार्क रुधे चतुष्पदा याज्या चतुष्पद एव पशू-
नर्क रुधे देवासुराः संयत्ता आसन् ते देवा मिथो विप्रिया आसन् तेऽन्योऽन्यस्मै ज्यैष्ठ्यायातिष्ठ-
मानाश्चतुर्धा व्यक्रामन्निर्वसुभिः सोमो रुद्रेरिन्द्रो मरुद्भिर्वरुण आदित्यैः स इन्द्रः प्रजापतिमुपाधावत्
त- (५)-मेतया संभान्याऽयाजयेदग्नये वसुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् सोमाय रुद्रवते चरुमिन्द्राय
मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं वरुणायाऽऽदित्यवते चरुं ततो वा इन्द्रं देवा ज्यैष्ठ्यायामि समजानत
यः समनैर्मिथो विप्रियः स्यात् तमेतया संभान्या याजयेदग्नये वसुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् सोमाय
रुद्रवते चरुमिन्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं वरुणाया- (६)-ऽऽदित्यवते चरुमिन्द्रमेवैनं भूतं
ज्यैष्ठ्याय समाना अमि सं जानते वसिष्ठः समानानां भवति ॥ (दुवै, वै, -न्द्रस्य, याज्यानुवाक्ये, वं
वरुणाय, चतुर्देश च) ॥ ११ ॥

काम्येष्टियायपुःपुरोवाक्याः ॥ ८, १०, १३-१९, २१, २७ त्रिष्टुप्; ७, ९, २०, २८-२९ गायत्री; ३, २० जगती; ११-१२, २६
अनुष्टुप्; २३ उष्णिक् पदपङ्क्तिर्वा; २५ पङ्क्तिः । विधेदेवा ऋचयः ।

हिरण्यगर्भं*— आपो ह यत्*— प्रजापते*— ॥

स वैद पुत्रः पितरं स मातरं स सुनुभुवत् स भुवत् पुनर्भघः ।

स द्यामौर्णोदन्तरिक्षं स सुवः स विश्वा भुवो अभवत् स आऽर्भवत् ॥

उदु त्पं*— चित्रम्*— ॥

स प्रतनवन्नवीयसाऽग्ने द्युम्नेन संयता । बृहत् ततन्थ मातुनां ॥

नि काव्या वेधसः शश्वतस्कहस्ते दधानो (१) नर्यां पुरुषाणि ।

अग्निंश्चैवद्रधिपतीं रयीणां सत्रा चक्राणो अमृतानि विश्वा ॥

हिरण्यपाणिमुतये सवितारमुषं ह्वये । स चेत्ता देवतां पदम् ॥

वाममद्य संवितर्वाममु श्वो दिवेर्दिवे वाममस्मभ्यं सावीः ।

वामस्य हि क्षयस्य देव भूरैरया घिया वाममाजः स्याम ॥

वदित्या पर्वतानां खिद्रं विमर्षि पृथिवि ।

प्र या भूमिं प्रवत्वति मृह्णा जिनोषि (२) महिनि ॥

स्तोमांसस्त्वा विचारिणि प्रति शोभन्त्यक्तुर्मिः । प्र या वाजंन हेवंतं पुरुमस्यस्यर्जुनि ॥

ऋदूदरेण सख्यां सचेय यो मा न रिव्येद्वयश्च पीतः ।

अयं यः सोमो न्यधाद्यस्मे तस्मा इन्द्रं प्रतिरमेम्यच्छ ॥

आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवाञ्छरुमा ऋज्जीषी ।

सोमो विश्वान्यतसा वनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानि देष्टुः ॥

प्र (३) सुवानः सोमं ऋतुयुक्तेतेन्द्राय ब्रह्म जमदग्निरर्चन् ।
 वर्षा यन्ताऽसि श्वसस्तुरस्यान्तर्यच्छ गृणते घृतं दृष्टं ॥
 सुवार्धस्ते मदे च शुभ्रयं च ब्रह्म नरो ब्रह्मकृतः सपर्यन् ।
 अर्को वा यत् तुरते सोमचक्षास्तत्रेदिन्द्रो दधते पुस्तु तुर्याम् ॥
 वर्षन्ते ते विष्णवाऽस आ कुणोमि तन्मे जुषस्व शिपिविष्ट हव्यम् (४) ।
 वर्षन्तु त्वा सुष्टुतयो गिरो मे यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नैः ॥
 प्र तत् ते अद्य शिपिविष्ट नामाऽयं शंसामि वयुनानि विद्वान् ।
 तं त्वा गृणामि तवसमतवीयान् क्षयन्तमस्य रजसः पराके ॥
 किमिह ते विष्णो परिचक्ष्यं भूत् प्र यद्वक्षे शिपिविष्टो अस्मि ।
 मा वर्षो अस्मदप गूह एतद्यदन्यरूपः समिधे बभूव (५) ॥
 अग्रे दा दाश्रुषे रयि वीरवंतं परीणसम् । शिशिहि नः सनुमतः ॥
 दा नो अग्रे शतिनो दाः सहासिणो दुरो न वाजस्रं श्रुत्या अपा वृधि ।
 प्राची द्यावापृथिवी ब्रह्मणा ऊधि सुवर्णं शुक्रमुपसो वि दिद्युतुः ॥
 अग्निर्दुर्वा द्रविणं वीरपेशा अग्निर्हृषि यः सहस्रां सनोति ।
 अग्निर्दिवि हव्यमा ततानाग्नेर्धामानि विभृता पुरुत्रो ॥
 मा (६) नो मधी ३-#-रा तू मरे ३-#- ॥
 घृतं न पुतं तनूरपेयाः शुचि हिरण्यम् । तत् ते रुक्मो न रोचत स्वधावैः ॥
 उमे सुधन्त्र सर्पियो दर्वी श्रीणीष आसनि ।
 उतो न उत पुण्या उक्थेषु श्वसस्पत इषः स्तोतम्य आ मरे ॥
 वायो शतः हरीणां युवस्व पोष्याणाम् । उत वा ते सहस्रिणो रथ आ यातु पाजसो ॥
 प्र यामि- (७)-यासिं द्वाभ्याऽसमच्छां नियुद्धिर्वायविष्टये दुरोणे ।
 नि नो रयिः सुभोजसं युवेह नि वीरवद्रन्यमार्धयं च राधः ३-#- ॥
 रेवतीर्नः सधमादु इन्द्रे सन्तु तुविवाजाः । क्षुमन्तो यामिर्मदेम ॥
 रेवाः इद्रेवतः स्तोता स्यात् त्वावतो मघोनः । प्रेदु हरिवः श्रुतस्य ३-#- ॥
 (दधानो, जिनीषि, देमुः प्र हव्यं, वभूव, मा, यामि, १-कृत्वारिःसञ्च) ॥ १२ ॥

[प्रजापति-२३९ १-रुमये २५४ । अमये १८८ । अमये ४०६ । वैचानर-३२९ १-मोदिल-२३६ १-मैन्द्र-२५७ १-
 मिन्द्राया-३१४ १-ऽऽमावैष्णव-३३७ १-मुखा-२६१-वैन्द्र-२३१४ । हिरण्यगर्भो ३९० । द्वादश ॥ ३५२६]

[इति द्वितीयब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥]

इष्टिविधानम् ।

[अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥] विधेदेवा ऋषयः ।

१ सूक्तिकामस्य, २ अपरुद्धस्वापरुद्धयमानस्य च चरवः, ३-१३ अपरुद्धयमानस्य प्रातिवन्वतारतम्येन प्रयोगविशेषाः ॥

आदित्येभ्यो भुवर्द्धयश्च नैर्विपेद्वृत्तिकाम आदित्या वा एतं भूत्यै प्रति जुदन्ते योऽलं भूत्यै सन्
मूर्ति न प्राप्नोत्यादित्यानेव भुवर्द्धतः स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवैनं भूर्ति गमयन्ति भवत्येवा—ऽ-
दित्येभ्यो धारयर्द्धयश्च नैर्विपेदपुरुद्धो वाऽपरुद्धयमानो वाऽदित्या वा अपरोद्धार आदित्या अवग-
मयितार आदित्यानेव धारयर्द्धतः (१) स्वेन भागधेयेनोप धावति त एवैनं विशि दध्रत्यनपुरुद्धो
भवत्यै—दितेऽनु मन्यस्वेत्यपरुद्धयमानोऽस्य पदमा दधीत्यै वा अदितिरियमेवास्मै राज्यमनु मन्यते^१
सत्याऽऽशीरित्याह सत्यामेवाऽऽशिर्षं कुरुते इह मन इत्याह प्रजा एवास्मै समनसः करोत्यै—प प्रेतं
मरुतः (२) सुवानव एना विषपतिनाऽऽभ्यमुऽराजानमित्याह मारुती वै विड् ज्येष्ठो विषपतिर्विशिवैनं
राष्ट्रेण समर्धयति यः परस्ताद् आभ्यवादी स्यात् तस्य गृहाष्ट्रीहीनाहरेच्छुक्लारश्च कृष्णारश्च वि
चिनुयाये शुक्लाः स्युस्तमादित्यं च नैर्विपेदादित्या वै देवतया विद्विशमेवाव गच्छत्यं (३) वंगताऽस्य
विडनवगतं राष्ट्रमित्याहुयै कृष्णाः स्युस्तं वारुणं च नैर्विपेदावृणं वै राष्ट्रमुमे एव विशं च राष्ट्रं चाव
गच्छति यदि नावगच्छेद्विममहमादित्येभ्यो भागं नैर्विपाम्याऽमुष्मादुम्यै विशोऽवगन्तोऽरित्यि नैर्वि-
पेदादित्या एवैनं भागधेयं प्रेक्षन्तो विशमव (४) गमयन्ति यदि नावगच्छेदाभ्येत्यान मयूखान् सुत
मध्यमेपायामुपहन्त्यादिवमहमादित्यान् वंजान्याऽमुष्मादुम्यै विशोऽवगन्तोऽरित्यादित्या एवैनं शुद्धवीरा
विशमव गमयन्ति यदि नावगच्छेदेतमेवाऽऽदित्यं च नैर्विपेदिभ्योऽपि मयूखान्त्सं नहोदेनपुरुद्धयमेवाव
गच्छत्यां—अथवा भवन्ति मरुतां वा एत- (५) योजो यद्वंथ ओजसैव विशमव गच्छति^{१३} सुत भवन्ति
सप्तगणा वै मरुतो गणश एव विशमव गच्छति^{१३} ॥ (धारयर्द्धतो, मरुतो, गच्छति, विशमवै, च, इह दध्र च ॥ १ ॥

१-३ मृत्युवीतस्य, ७-९ ब्रह्मवर्चसकामस्य, १० हिरण्यार्थिनः, ११ हिरण्यं लब्धवतश्चोरादिभीतस्य, १२ विनष्टहिर-
ण्यस्य च इष्टिविशेषाः । विधेदेवा ऋषयः ।

देवा वै मृत्योरविमयुस्ते प्रजापतिमुपाधावन् तेभ्य एतां प्राजापत्याऽशतकृष्णलां निरवपत् तयैवैष्व-
मृतमदधा—यो मृत्योर्विभीयात् तस्मा एतां प्राजापत्याऽशतकृष्णलां निर्वपेत् प्रजापतिमेव स्वेन भाग-
धेयेनोप धावति स एवास्मिन्नायुर्दधाति सर्वमायुरेति^१ शतकृष्णला भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयु-
ष्येन्द्रिये (१) प्रति तिष्ठति^३ घृते भवत्यायुर्वै श्रुतममृतं हिरण्यमायुश्चैवास्मा अमृतं च समीचीं दधाति^३
चत्वारिंशत्वारि कृष्णलान्यव द्यति चतुरवत् तस्याऽऽद्यां एकधा ब्रह्मण उप हरत्येकधैव यजमान
आयुर्दधात्यै—सावादित्यो न व्यरोचत् तस्मै देवाः प्रायश्चित्तिमैच्छन् तस्मा एतस्मै च नैर्विपेदपु-
तेनैवास्मिन् (२) रुचमदधुर्यो ब्रह्मवर्चसकामः स्यात् तस्मा एतस्मै च नैर्विपेदपुमेवाऽऽदित्यं च स्वेन
भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं दधाति ब्रह्मवर्चस्यैव भवत्यु—भयतो रुक्मौ भवत उभयत
एवास्मिन् रुचं दधाति प्रयाजेप्रयाजे कृष्णलं जुहोति दिग्भ्य एवास्मै ब्रह्मवर्चसमव रुचं आग्नेयमष्टा-
कपालं निर्वपेत् सावित्रं द्वादशकपालं भूम्यै (३) च न यः कामयेत् हिरण्यं विन्देय हिरण्यं मोप नमे-

विति यदाग्नेयो भवत्याग्नेयं वै हिरण्यं यस्यैव हिरण्यं तेनैवैनद्विन्दते सावित्रो भवति सवितृप्रसूत एवैनद्वि-
न्दते भूम्यै चरुर्भवत्यस्यामेवैनद्विन्दत उपैत९ हिरण्यं नमति॥ वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण धृतं यो हिरण्यं
विन्दत एता- (४)-मेव निर्वपेद्विरण्यं वित्वा नेन्द्रियेण वीर्येण व्यृध्यते एतामेव निर्वपेद्यस्य हिरण्यं
नश्येद्यदाग्नेयो भवत्याग्नेयं वै हिरण्यं यस्यैव हिरण्यं तेनैवैनद्विन्दति सावित्रो भवति सवितृप्रसूत एवैन-
द्विन्दति भूम्यै चरुर्भवत्यस्यां वा एतन्नश्यति यन्नश्यत्यस्यामेवैनद्विन्दती॥—न्दु- (५)-स्त्वष्टुः सोममभी-
पहाऽपिबत् स विष्टुः व्याच्छत् स इन्द्रियेण सोमपीथेन व्याध्यत् स यदुर्ध्वमुदवर्मीत् ते इयामाका अम-
वन्त्स प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एत९ सोमेन्द्र९ इयामाकं चरुं निरवपत् तेनैवास्मिन्निन्द्रिय९ सोमपी-
थमदधा—द्वि वा एष इन्द्रियेण सोमपीथेन धृतं यः सोमं वमिति यः सोमवाभी स्यात् तस्मा (६) एत९-
सोमेन्द्र९ इयामाकं चरुं निर्वपेत् सोमं चैवेन्द्र९ च स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मिन्निन्द्रिय९ सोमपीथं
धत्तो नेन्द्रियेण सोमपीथेन व्यृध्यते॥ यत् सौम्यो भवति सोमपीथमेवाव रुन्धे यदैन्द्रो भवतीन्द्रियं
वै सोमपीथ इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे इयामाको भवत्येष वाव स सोमः (७) साक्षादेव सोमपी-
थमव रुन्धे॥ अग्नये वाजे पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेद्विन्द्राय प्रदात्रे पुरोडाशमेकादशकपालं पशुका-
मोऽग्निरेवासौ पशून् प्रजनयति वृद्धानिन्द्रः प्र यच्छति॥ दधि मधु घृतमापो धाना भवन्त्येतद्वै पशु-
ना९ रूप९ रूपेणैव पशूनव रुन्धे॥ पञ्चगृहीतं भवति पाङ्गा हि पशवो बहुरूपं भवति बहुरूपा हि पशवः
(८) समृद्धयै॥ प्राजापत्यं भवति प्राजापत्या वै पशवः प्रजापतिरेवासौ पशून् प्र जनयत्या॥—त्मा वै
पुरुषस्य मधु यन्मध्वसौ जुहोत्यात्मानमेव तद्यजमानोऽसौ प्र दधाति पञ्चयै याज्यानुवाक्ये भवतः पाङ्गः
पुरुषः पाङ्गाः पशव आत्मानमेव मृत्योर्निष्कीर्य पशूनव रुन्धे॥ (इन्द्रिये,ऽस्मिन्, भूम्या, एता, -मिन्द्रः,
स्यात् तस्मै, सोमो, बहुरूपा हि पशव, एकवत्वारि९ शब्) ॥ २ ॥

१-३ यज्ञविभ्रष्टस्य, ४ कामितार्थसिद्धयर्थिनः, ५ ब्रह्मवर्चसार्थिनः, ६ कैट्यादिभ्यतः, ७ ग्रामकामस्य, ८-९ बालिकामतो
वैश्यस्य वश्यार्थं च चरुपुरोडाशाः ॥ विधेदेवा श्रवणः ।

देवा वै सत्रमासुतर्द्धिपरिमितं यशस्कामास्तेषा९ सोम९ राजानं यश आच्छत् स गिरिमुदैत् तमग्नि-
रजुदैत् तावग्नीषोमौ समभवतां ताविन्द्रो यज्ञविभ्रष्टोऽनु परैत् तावब्रवीद्याजयतं मेति तस्मा एतामिष्टिं
निरवपतामाग्नेयमष्टाकपालमैन्द्रमेकादशकपाल९ सौम्यं चरुं तयैवास्मिन् तेज९ (१) इन्द्रियं ब्रह्मवर्चसमधत्तां
यो यज्ञविभ्रष्टः स्यात् तस्मा एतामिष्टिं निर्वपेदाग्नेयमष्टाकपालमैन्द्रमेकादशकपाल९ सौम्यं चरुं यदाग्नेयो
भवति तेज एवास्मिन् तेन दधाति यदैन्द्रो भवतीन्द्रियमेवास्मिन् तेन दधाति यत् सौम्यो ब्रह्मवर्चसं
तेना॥—ऽऽग्नेयस्य च सौम्यस्य चैन्द्रे समानैरपयेत् तेजश्चैवास्मिन् ब्रह्मवर्चसं च समीचीं (२) दधा-
त्य॥—अपीमीयमेकादशकपालं निर्वपेद्यं कामो नोपनमदाग्नेयो वै ब्राह्मणः स सोमं पिबति स्वामेव देवता९
स्वेन भागधेयेनोप धावति सैवैनं कामेन समधयत्युपैत कामो नमत्यै—अपीमीयमष्टाकपालं निर्वपेद्ब्रह्मवर्च-
सकामोऽग्नीषोमावेव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मिन्ब्रह्मवर्चसं धत्तो ब्रह्मवर्चस्यैव (३) भवति
यदष्टाकपालस्तेनाऽऽग्नेयो यच्छयामाकस्तेन सौम्यः समृद्धयै॥ सोमाय वाजिनै इयामाकं चरुं निर्व-

प्रेषः क्लैष्याद्विभीयाद् रेतो हि वा एतस्माद्वाजिनमपक्रामत्यथैव क्लैष्याद्विभाय सोममेव वाजिनं स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मिन् रेतो वाजिनं दधाति न क्लीबो भवति^१ ब्राह्मणस्पत्यमेकादशकपालं निर्वपेद् आम्रकामो (४) ब्राह्मणस्पतिमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवासौ सज्जातान् प्र यच्छति ग्राम्येव भवति^२ गणवती याज्यानुवाक्ये भवतः सज्जातैरेवैर्न गणवन्तं करोत्येव—तामेव निर्वपेद्यः कामयेत् ब्रह्मन् विशं वि नाशयेयमिति^३ मारुती याज्यानुवाक्ये कुर्याद् ब्रह्मैव विशं वि नाशयति^४ ॥ (वंजः, समीची, एव, आम्रकाम्, -विष्वक्विरिशाच ॥ ३ ॥

१ स्वर्गकामस्य, २ अन्यकर्तृकदानकामस्य, ३ समां विगमिषोः, ४-५ अतिमिहस्य राजन्यस्य, ६ तथाविधस्य ब्राह्मणस्य च इदयः ॥ विष्वेदेवा ऋषयः ।

अर्यम्णे चरं निर्वपेत् सुवर्गकामोऽसौ वा आदित्योऽर्यमाऽर्यमणमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं सुवर्गं लोकं गमयत्ये—र्यम्णे चरं निर्वपेद्यः कामयेत् दानकामा मे प्रजाः स्युरित्यसौ वा आदित्योऽर्यमा यः खलु वै ददाति सौऽर्यमाऽर्यमणमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवा- (१)-स्मै दानकामाः प्रजाः करोति दानकामा अस्मै प्रजा भवन्त्ये—र्यम्णे चरं निर्वपेद्यः कामयेत् स्वस्ति जनतामियामित्यसौ वा आदित्योऽर्यमाऽर्यमणमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनं तद्रमयति यत्र जिगमिषती^१ न्हो वै देवानामानुजावर आसीत् स प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एतमेन्द्रमानुषुकमेकादशकपालं नि- (२)-रव- एव तेनैवैनमग्रं देवतानां पर्यणयद् बुध्रवती अग्रवती याज्यानुवाक्ये अकरोद् बुध्रादेवैनमग्रं पर्यणय—द्यो राज्ञ्यं आनुजावरः स्यात् तस्मा एतमेन्द्रमानुषुकमेकादशकपालं निर्वपेदिन्द्रमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनमग्रं समानानां पारिं णयति बुध्रवती अग्रवती याज्यानुवाक्ये भवतो बुध्रादेवैनमग्रं (३) पारिं णयत्यानुषुको भवत्येपा होतस्य देवता य आनुजावरः समृद्धये^२ यो ब्राह्मण आनुजावरः स्यात् तस्मा एतं बहिस्पत्यमानुषुकं चरं निर्वपेद् बृहस्पतिमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवैनमग्रं समानानां पारिं णयति बुध्रवती अग्रवती याज्यानुवाक्ये भवतो बुध्रादेवैनमग्रं पारिं णयत्यानुषुको भवत्येपा होतस्य (४) देवताय आनुजावरः समृद्धये^३ ॥ (एव नि, - रम, -मेतस्य, चत्वारि च) ॥ ४ ॥

यक्षमृहीतस्येष्टिः ॥ विष्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतेर्यक्षि^१शब्द दुहितर आसन् ताः सोमाय रावेऽददात् तासां रोहिणीमुपैत् ता ईध्वन्तीः पुनरगच्छन् ता अन्वैत् ताः पुनर्याचत् ता अस्मै न पुनरददात् सौऽब्रवीदतममीष्व यथा समावच्छ उपैष्याम्यथ ते पुनर्दास्यामीति स ऋतमासीत् ता अस्मै पुनरददात् तासां रोहिणीमेवोपै- (१)-त् तं यक्षमाच्छेद्वाजानं यक्षं आदिति तद्वाजयक्षस्य जन्म यत् पापीयानमभवत् तत् पापयक्षस्य यज्जायाम्योऽवि- न्तत् तज्जायेत्यस्य य एतमेतेषां यक्षमाणां जन्म वेद नैनमेते यक्षमा विन्दन्ति स एता एव नमस्यन्नुपाधावत् ता अग्रवत् वरं वृणामहे समावच्छ एव न उपाय इति तस्मा एत- (२)-मादित्यं चरं निर्वपेद्यः तैरेवैनं पापात् क्षामादमुञ्चद् यः पापयक्षमृहीतः स्यात् तस्मा एतमादित्यं चरं निर्वपेद्यः तैरेवैनं भागधेयेनोप धावति त एवैनं पापात् क्षामांस्मुञ्चत्ये—माधास्यां निर्वपेद्यमुमेवैनमाप्यायमानमन्वा प्याययति^३

नचोनचो भवति जायमान इति पुरोऽनुवाक्या भवत्यायुरेवास्मिन् (३) तया दधाति यमदित्या
अशुभाप्याययन्तीति याज्यैवैनमेतया प्याययति ॥ (एवोपै, -व, -मस्मिन्, त्रयोदश च) ॥ ५ ॥

ब्रह्मादनशक्तिकामस्य त्रिधातुसंज्ञकयागः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिर्देवेभ्योऽन्नाद्यं व्यादिशत् सौऽब्रवीद्यदिमान् लोकानभ्यतिरिच्यतै तन्ममांसदिति तदिमान्
लोकानभ्यत्यरिच्यतेन्द्र राजानमिन्द्रमधिपराजमिन्द्र स्वराजानं ततो वै स इमान् लोकाः खेधाऽवुहुत्
तत् त्रिधातोऽस्त्रिधातुत्वं यं कामयेताश्चादः स्यादिति तस्मा एतं त्रिधातुं निर्वपेदिन्द्राय रात्रे पुरोडाश
(१) मेकादशकपालमिन्द्रायधिपराजेन्द्राय स्वराज्ञेऽयं वा इन्द्रो राजाऽयमिन्द्रोऽधिपराजोऽसाविन्द्रः
स्वराडिमानेव लोकानस्त्वेन भागधेयेनोप धावति त एवास्मा अन्नं प्र यच्छन्त्यश्चाद एव भवति यथा
वत्सेन प्रत्तां गां दुह एवमेवेमान् लोकान् प्रत्तान् काममन्नाद्यं दुह उत्तानेषु कपालेष्वधि अयत्ययात-
यामत्वार्यं त्रयः (२) पुरोडाशा भवन्ति त्रय इमे लोका एषां लोकानामाप्त्या उत्तरउत्तरो ज्यायान्
भवत्येवमिह हीमे लोकाः समृद्धयै सर्वेषामभिगमयन्तव द्यत्यच्छम्बद्वारं व्यत्यासमन्वाहानिर्दा-
हार्यं ॥ (पुरोडाशो, त्रयः, पडिबंशविध च) ॥ ६ ॥

वीर्यकामस्य सर्वपृष्ठारुषेष्टिः, १ अभिशस्यमानस्य हयमेवेष्टिः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

देवासुराः संयत्ता आसन् तान् देवान्सुरा अजयन् ते देवाः पराजिग्याना असुराणां वैश्यमुपाऽऽयन्
तेभ्य इन्द्रियं वीर्यमपाक्रामत् तदिन्द्रोऽचायत् तदन्वपाक्रामत् तदवबुधं नाशफ्नोत् तदस्मादभ्यर्चोऽचरत्
स प्रजापतिमुपाधावत् तमेतया सर्वपृष्ठयाऽयाजयत् तयैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यमदधा—द्य इन्द्रियकामो (१)
वीर्यकामः स्यात् तमेतया सर्वपृष्ठया याजयेदेता एव देवताः स्वेन भागधेयेनोप धावति ता एवास्मिन्नि-
न्द्रियं वीर्यं दधति यदिन्द्राय रायन्तराय निर्वपति यदेवाग्नेस्तेजस्तदेवाव रुधे यदिन्द्राय वाहताय
यदेवेन्द्रस्य तेजस्तदेवाव रुधे यदिन्द्राय वैरूपाय यदेव सवितुस्तेजस्त-(२) देवाव रुधे यदिन्द्राय
वैराजाय यदेव धातुस्तेजस्तदेवाव रुधे यदिन्द्राय शाक्वराय यदेव मरुतां तेजस्तदेवाव रुधे यदिन्द्राय
रैवताय यदेव बृहस्पतेस्तेजस्तदेवाव रुध एतावन्ति वै तेजाः सि तान्येवाव रुध उत्तानेषु कपालेष्वधि
अयत्ययातयामत्वार्यं द्वादशकपालः पुरोडाशो (३) भवति वैश्वदेवत्वार्यं समन्तं पर्वधति समन्तमे-
वेन्द्रियं वीर्यं यजमाने दधाति व्यत्यासमन्वाहानिर्दाहार्यं—श्व ऋषभो वृष्णिर्वस्तः सा दक्षिणा वृष-
त्वार्यै—तयैव यजेतामिश्रस्यमान एताश्चेद्वा अस्य देवता अन्नमदन्त्यदन्त्युवेवास्य मनुष्याः ॥ (इन्द्रियकामः,
सवितुस्तेजस्तन्, पुरोडाशो, ऽष्टात्रिंशच्च) ॥ ७ ॥

चक्षुष्कामस्येष्टिः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

रज्जो वै कौण्डिण्यः क्रतुजितं जार्नकिं चक्षुर्वन्यमयात् तस्मा एतामिष्टिं निरवपद्वज्रये आजस्वते पुरो-
डाशमष्टाकपालं सौर्यं चरुमग्नये आजस्वते पुरोडाशमष्टाकपालं तयैवास्मिन् चक्षुरदधा—द्यश्चक्षुष्कामः
स्यात् तस्मा एतामिष्टिं निर्वपेद्वज्रये आजस्वते पुरोडाशमष्टाकपालं सौर्यं चरुमग्नये आजस्वते पुरोडाश-
मष्टाकपालमग्नये चक्षुषा मनुष्या वि (१) पश्यन्ति सूर्यस्य देवा अग्निं चैव सूर्यं च स्वेन भागधेयेनोप
धावति तावेवास्मिन् चक्षुर्धत्तश्चक्षुष्मानेव भवति यदग्निं यौ भवतश्चक्षुषी एवास्मिन् तत् प्रति दधाति

यत् सौख्यं नासिकां तेनाभितः सौख्यमग्निर्धौ भवतस्तस्मादभितो नासिकां चक्षुषी तस्मान्नासिकाया चक्षुषी
विधृते^३ समानी याज्यानुवाक्ये भवतः समानर हि (२) चक्षुः समृद्ध्या उबु त्वं ज्ञातवैदस
सप्त त्वां हुरितो रथे चित्रं देवानामुदगादनीकमिति पिण्डान् प्र यच्छति चक्षुरेवास्यै प्र यच्छति यदेव
तस्य तत्ते ॥ (वि, झं, -ष्टाविंश शक्तिः) ॥ ८ ॥

ग्रामकामस्य सांप्रहणीष्टिः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं सजातेषु भूयासं धीरश्चेता वसुविद् ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं सजातेषु भूयास-
मुग्रश्चेता वसुविद् ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं सजातेषु भूयासमाधुश्चेता वसुविद् दामनमस्यामनस्य देवा ये
सजाताः ॥ १ ॥ कुमाराः समनसस्तानहं कामये हृदा ते मा कामयन्तां हृदा तान् म आमनसः
कृधि स्वाहा ऽऽमनस्या- १)-मनस्य देवा याः स्त्रियः समनसस्मा अहं कामये हृदा ता मां काम-
यन्तां हृदा ता म अमनसः कृधि स्वाहा वैश्वदेवो सौग्रहणीं निर्वपेद्गामकामो वैश्वदेवा वै सजाता
विश्वानेव देवान्स्त्वेन भागधेयेनोप धावति त एवासमै स जातान् प्र यच्छन्ति ग्राम्येव भवति सांग्रहणी
भवति मत्संग्रहणं वैसं ग्रहणं मन एव सजातानाम् (१) गृह्णाति ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं सजातेषु
भूयासमिति परिधीन् परि दधात्यशिशेभैवैतामा शास्तेऽथो एतदेव सर्वं सजातेष्वधि भवति यस्त्वैवं
विदुषं एते परिधयः परिधीयन्ते आम नमस्यामनस्य देवा इति तिस्र आहुतीर्जुहोत्येतावन्तो वै सजाता
ये महान्तो ये सुलुका याः स्त्रियस्तानेवाव रुन्धे (१) त एमवैरुद्धा उप तिष्ठन्ते ॥ (असि, सजातावां, रुन्धे पठ्यं च) ॥ ९ ॥

आयुष्कामेष्टिमन्त्राः ॥ ६ प्रस्तारपङ्क्तिः १० त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा जल्पयः ।

यज्ञवमैत् तन्नवनीतमभवद्यदसंपत् तत् सर्पिरभवद्यदधियत् तत् घृतममवदुश्विनोः प्राणोऽसि तस्य ते दत्तां ययोः प्राणोऽसि स्वाहा^१ इन्द्रस्य प्राणोऽसि तस्य ते ददातु यस्य प्राणोऽसि स्वाहा^२ मित्रावरुणयोः प्राणोऽसि तस्य ते दत्तां ययोः प्राणोऽसि स्वाहा^३ विश्वेषां देवानां प्राणोऽसि (१) तस्य ते ददतु येषां प्राणोऽसि स्वाहा^४

घृतस्य घारा॑म॒मृत॑स्य प॒न्था॑मिन्द्रेण दु॒त्तां प्र॑य॒तां म॒रुद्भिः ।

तत् त्वा विष्णुः पर्यपश्यत् तत् त्वेडा गव्यैरयत् ॥

पावमानेन त्वा स्तोमेन गायत्रस्य वर्तन्योपाश्लो वीर्येण देवस्त्वा सवितोत् सृजतु जीवातवे
जीवनस्यायै बृहद्रथन्तरयोस्त्वा स्तोमेन त्रिष्टुभो वर्तन्या शुक्रस्य वीर्येण देवस्त्वा सवितोत् (२)
सृजतु जीवातवे जीवनस्याया अग्नेस्त्वा मात्रया जगत्स्य वर्तन्याऽऽग्रयणस्य वीर्येण देवस्त्वा
सवितोत् सृजतु जीवातवे जीवनस्याया

इममं॒ आयु॑षे॒ वर्च॑मे॒ कृधि॑ प्रि॒यश्च॑ रे॒तो वरु॑ण सोम॒ राजन् ।

ऽपोनप्रीयं चरुं (२) पुनरेत्य निर्वपेत्पुनर्योनिर्वा अभ्यः स्वामेवैनं योनिं गमयति स एनरं शान्त उप तिष्ठते ॥ (मुन्यति, चरुः, सुसर्वा च) ॥ १२ ॥

पाप्मना गृहीतस्वेष्टिः ० विषेदेवा ऋषयः ।

या वामिन्द्रावरुणा यतुव्यां तनूस्तयेममश्हसो मुञ्चतं^१ या वामिन्द्रावरुणा सहस्यां^२ *—
*रक्षस्यां^३ *—* तेजस्यां तनूस्तयेममश्हसो मुञ्चतं^४ यो वामिन्द्रावरुणावभौ सामस्तं वामेते-
नारं यजे^५ यो वामिन्द्रावरुणा द्विपात्सु पशुषु^६ *—*चतुष्पात्सु^७ *—*गोष्ठे^८ *—*गृहेष्व^९ *—
*प्त्वो^{१०} *—*पधीषु^{११} *—*वनस्पतिषु सामस्तं वामेतेनारं यजे^{१२} इन्द्रो वा एतस्यै—(१)—न्द्रिये-
णार्प कामति वरुण एनं वरुणपाशेन गृह्णाति यः पाप्मना गृहीतो भवति यः पाप्मना गृहीतः स्यात् तस्मा
एतामैन्द्रावरुणां पयस्यां निर्वपेदिन्द्र एवास्मिन्निन्द्रियं दधाति वरुण एनं वरुणपाशान्मुञ्चति^{१३} पयस्यां
भवति पयो हि वा एतस्मादपकामत्यथैष पाप्मना गृहीतो यत् पयस्यां भवति पय एवास्मिन् तया
दधाति^{१४} पयस्यां (२) पुरोडाशमव दधात्यात्मन्वन्तमेवैनं करोत्यथो आयतनवन्तमेव चतुर्धा न्यूहति
दिश्वेव प्रति तिष्ठति^{१५} पुनः समूहति दिग्भ्य एवासौ मेपजं करोति^{१६} समूहाव घति यथाऽऽविदं
निष्कृन्तति तावद्वे तै—यो वामिन्द्रावरुणावभौ सामस्तं वामेतेनारं यज इत्याहु उरिष्टया एवैनं पाति^{१७}
(३) यो वामिन्द्रावरुणा द्विपात्सु पशुषु सामस्तं वामेतेनारं यज इत्याहुतावतीर्वा आप ओषधयो वन-
स्पतयः प्रजाः पशव उपजीवनीयास्ता एवासौ वरुणपाशान्मुञ्चति^{१८} ॥ (पयस्य, पयस्यां, पाति, वद्वि-
शतिम्) ॥ १३ ॥

काम्या वाच्यापुरोडुवाक्याः ॥ त्रिष्टुप्; ५, ७ गायत्री; ९ अनुष्टुप्; १४-१५ अगती । विषेदेवा ऋषयः ।

स प्रत्नर्वं^१ *—*कि काव्ये^२ *—*न्द्रं वो विश्वतुस्परी^३ *—*न्द्रं नरः^४ *—* ॥

त्वं नः सोम विश्वतो रक्षा राजन्वायतः । न रिस्येत् त्वावतः सखा ॥

या ते घामानि दिवि वा पृथिव्यां वा पर्वतेष्वोषधीष्वप्सु ॥

तेभिर्नो विधैः सुमना अहेडन् राजन्सोमं प्रति हव्या गृभार्य ॥

अग्नीषोमा सर्वेदसा सहृती वनतं गिरः । सं देवत्रा बभूवर्थः ॥

युवमे—(१)—तानि दिवि रोचनान्यमिश्रं सोमं सकृत् अवधत्सु ॥

युवः सिन्धू^२ रामिश्तेरवघादग्नीषोमावमुञ्चतं गृभीतार्न् ॥

अग्नीषोमाविमः सु मे शृणुतं वृषणा हवम् ।

प्रति सूक्तानि हर्यतं भवतं दाक्षुषे मयः ॥

आऽन्यं दिवो मातरिषा जभाराऽमभ्रादन्यं परि ज्येनो अद्रेः ।

अग्नीषोमा ब्रह्मणा वावृथानोरं यज्ञाय चक्रथुरु लोकम् ॥

अग्नीषोमा इविषः प्रस्थितस्य वीते २ (१) हर्येतं वृषणा जुषेथांम् ।
 सुशर्मणा स्वर्वसा हि मृतमथा घृतं यजमानाय सं योः ॥
 आ प्यायस्वि- सं ते ॥ १ ॥
 गुणानां त्वा गुणपतिः हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमम् ।
 ज्येष्ठराजं ब्रह्मणा ब्रह्मणस्पत आ नः शुण्वन्मृतिभिः सीदु सार्दनमै ।
 स इज्जनैन स विश्वा स जन्मना स पुत्रैर्वाजं भरते घना नृभिः ।
 देवानां यः पितरमाविवांसति (२) श्रद्धामना इविषा ब्रह्मणस्पतिम् ॥
 स सुष्टुभा स ऋकता गुणेन वलः करोज फलिगः रवेण ।
 वृहस्पतिरुक्षिया हन्यसूदुः कर्निकदुद्रावञ्चतीरुदाजतै ॥
 मरुतो यद्व वो दिवो ॥ ३ ॥ या नः शर्म ॥ ४ ॥
 अर्यमाऽऽयाति वृषभस्तुविष्मान् द्याता वसूनां पुरुदुतो अर्हेन् ।
 स्रष्टाश्चो गौत्रभिद्वज्जबाहुरस्मासु देवो द्रविणं दधातु ॥
 ये तैर्ऽर्यमन् वृहवो देवयानाः पन्थानो (५) राजन् दिव आचरन्ति ।
 तेभिर्नो देव महि शर्म यच्छ्रं न एधि द्विपदे सं चतुष्पदे ॥
 पुष्नादग्रमाङ्गिरोमिर्गुणानो वि पर्वतस्य दः हितान्वैरत् ।
 रुजद्रोधासि कृत्रिमाण्येषः सोमस्य ता मदु इन्द्रश्चकार ॥
 शुभादग्रेण वि मिमाय मानिर्वज्रेण खान्यवृणन्नदीनाम् ।
 वृथाऽसृजत् पयिमिदीधेयार्थः सोमस्य ता मदु इन्द्रश्चकार (५) ॥
 प्र यो जज्ञे विद्राः अस्य वन्धुं विश्वानि देवो जनिमा विवक्ति ।
 ब्रह्म ब्रह्मण उज्जमार मर्याजीचादुक्षा स्वधयाऽभि प्र नम्या ॥
 महान् मही अस्तमायद्विजातो द्याः सद्य पार्थिवं च नजं ।
 स शुभादाष्ट जुलुपाऽभ्यग्रं वृहस्पतिर्देवता यस्य स्रष्ट ॥
 पुष्नाद्यो अग्रमभ्यस्योर्जसा वृहस्पतिमा विवासन्ति देवाः (६) ।
 भिनहलं वि पुरो दर्दरीति कर्निकदुत् सुर्वरयो जिवायै ॥

(युयं, वीरं, विवासति, पन्थानं, -अकार, देवा, नमं च) ॥ १४ ॥

आदित्येभ्यो २६८ । देवा ४४१ । देवा २४३ । अर्येभ्यो २०४ । प्रजापति- १२३ । प्रजापति- १२१ । देवासुरा १८८ ।
 रज्जो १२८ । ध्रुवा १५५ । य- १७५ । इति २०२ । प्रजापति- ११० । यो १०३ । स्र ३०९ । चतुर्विधा ॥ २५९५ ॥

[इति द्वितीयकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥]

इष्टिविधानम् ।

[अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

आतृव्यैः स्पर्धमानस्वेष्टिः ॥

देवा मनुष्याः पितरस्तेऽन्यत आसन्नसुप रक्षांसि पिशाचास्तेऽन्यतस्तेषां देवानामुत यदल्पं लोहि-
तमकुर्वन् तद्रक्षांसि रात्रीभिरसुम्नन् तान्सुधुधान् मृतानमि न्यौच्छत् ते देवा अविदुर्यो वै नोऽयं म्रियते
रक्षांसि वा इमं जन्तीति ते रक्षांस्युपासन्म्रयन्त तान्यब्रुवन् वरं वृणामहे य- (१)-दसुरान् जयाम
तर्कः सहासदिति ततो वै देवा असुरानजयन् तेऽसुरान् जित्वा रक्षांस्युपासन्त तानि रक्षांस्यनुतम-
कृतेति समन्तं देवान् पर्यविशन् ते देवा अमर्षनाथन्त तेऽग्नये प्रवते पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपन्नग्नये
विवाधवतेऽग्नये प्रतीकवते यदग्नये प्रवते निरवपन् यान्येव पुरस्ताद्रक्षांस्या- (२)-सन् तानि तेन प्राणु-
वन्त यदग्नये विवाधवते यान्येवामितो रक्षांस्यासन् तानि तेन व्यधाघन्त यदग्नये प्रतीकवते यान्येव
पश्चाद्रक्षांस्यासन् तानि तेनापाजुदन्त ततो देवा अमवन् पराऽसुरा यो आतृव्यवान्स्यात् स स्पर्-
धमान एतयेष्ट्या यजेताग्नये प्रवते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेदग्नये विवाधवते (३) ऽग्नये प्रतीकवते
यदग्नये प्रवते निर्वपति य एवास्माच्छ्रेयान् आतृव्यस्तं तेन प्र गुदते यदग्नये विवाधवते य एवैनैन स्रद्ध
तं तेन वि बाधते यदग्नये प्रतीकवते य एवास्मात् पापीयान् तं तेनाप जुदते प्र श्रेयांसं आतृव्य
नुवतेऽति स्रद्धां कामति नैनं पापीयानाप्नोति य एवं (४) विद्वानेतयेष्ट्या यजते ॥ (५-प्रक्षांसि,
विवाधवत, एवं, सुत्वारि च ॥ १ ॥

आतृव्यवतः स्पर्धमानस्य विजिहीष्टिः ॥ विषेदेवा क्रपयः ।

देवासुराः संयसा आसन् ते देवा अब्रुवन् यो नो धीर्यावत्तमस्तमनु समारमामहा इति इन्द्रमब्रुवन्
त्वं वै नो धीर्यावत्तमोऽसि त्वामनु समारमामहा इति सौऽब्रवीत् तिस्रो म इमास्तनुवो धीर्यावतीस्ताः
प्रीणीतायासुरानमि मविष्येति वा वै ब्रुहीत्यब्रुवन्नियमः होमगियं विमुधेयमिन्द्रियावती- (१)-त्यब्रवीत्
त इन्द्रायाः होमवे पुरोडाशमेकादशकपालं निरवपन्नग्न्याय वैमुधायेन्द्रायेन्द्रियावते यदिन्द्रायाः हो-
मुचं निरवपन्नग्न्याय एव तेनामुच्यन्त यदिन्द्राया वैमुधाय मृध एव तेनापाजत यदिन्द्रायेन्द्रियावत इन्दि-
यमेव तेनाऽऽत्मजं दधत् त्रयस्त्रिंशत्कपालं पुरोडाशं निरवपन् त्रयस्त्रिंशद्देवतास्ता इन्द्र आत्मजान्
समारमयत भूत्यै (२) तां वाव देवा विजितिसुत्तमामसुरैर्ध्वजयन्त यो आतृव्यवान्स्यात् स स्पर्ध-
मान एतयेष्ट्या यजेतेन्द्रायाः होमवे पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेदिन्द्राया वैमुधायेन्द्रायेन्द्रियावतेऽ-
हंसा वा एष गृहीतो यस्माच्छ्रेयान् आतृव्यो यदिन्द्रायाः होमुचं निर्वपत्यहंसा एव तेन मुच्यते मुधा
वा एषोऽमिषेणो यस्मात् समानेष्वन्यः श्रेयानुता- (३)- आतृव्यो यदिन्द्राया वैमुधाय मृध एव तेनाप
हते यदिन्द्रायेन्द्रियावत इन्द्रियमेव तेनाऽऽत्मन् धत्ते त्रयस्त्रिंशत्कपालं पुरोडाशं निर्वपति त्रयस्त्रिं-
शद्देवतास्ता एव यजमान आत्मजान् समारमयते भूत्यै सा वा एषा विजितिर्नामेष्टिर्य एवं विद्वाने-
तयेष्ट्या यजते उत्तमामेव विजितिं आतृव्येण वि जयते ॥ इन्द्रियावती, भूत्या, उ३, -क्रावपन्वाशब्ध) ॥ २ ॥

भ्रातृव्यवतः स्पर्धमानस्य संवर्गेष्टिः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

देवासुराः संयत्ता आसन् तेषां गायत्र्योजो बलमिन्द्रियं धीर्यं प्रजां पशून्संगृह्णाऽऽदायापक्रम्यातिष्ठत् तैऽमन्यन्त यत्तान् वा इयमुपावर्त्यति त इदं भविष्यन्तीति तां व्यह्वयन्त विश्वकर्मभित्तिं देवा दामीत्यसुराः सा नान्यतराश्चनोपार्वतेत ते देवा एतच्चजुर्परपथ्यं—

भोजोऽसि सहोऽसि बलमसि (१) आजोऽसि देवानां धाम

नामासि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभू—

रिति चाव देवा असुराणामोजो बलमिन्द्रियं धीर्यं प्रजां पशून्वृजत यद्गायत्र्यपक्रम्यातिष्ठत् तस्मादेतां गायत्रीतीर्हिमाहुः संवत्सरो वै गायत्री संवत्सरो वै तदपक्रम्यातिष्ठद्यदेतया देवा असुराणामोजो बलमिन्द्रियं धीर्यं (२) प्रजां पशून्वृजत तस्मादेतां संवर्ग इतीष्टिमाहु—यो भ्रातृव्यवान्स्यात् स स्पर्धमान एतयेष्टया यजेताम्यै संवर्गाय पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् तं शतमासन्नमेतेन यजुषा ऽभि सृशेदोज एव बलमिन्द्रियं धीर्यं प्रजां पशून् भ्रातृव्यस्य वृद्धे भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति ॥ (अग्नि, धीर्यं, पञ्चत्वितिऽशब्च) ॥ ३ ॥

प्रजाकामस्य पशुकामस्य च गार्मुतश्चरुः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत् ता अस्मात् सृष्टाः पराचीरायन् ता यत्रावसन् ततो गर्मुदुर्वतिष्ठत् ता बृहस्पतिश्चान्ववैतां सौऽब्रवीद् बृहस्पतिरनयां त्वा प्रतियुन्यथ त्वा प्रजा उपावर्त्यन्तीति तं प्रातिष्ठत् ततो वै प्रजापतिं प्रजा उपावर्तन्ते यः प्रजाकामः स्यात् तस्मा एतं प्राजापत्यं गार्मुतं चरुं निर्वपेत् प्रजापति—(१)—मेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवासौ प्रजां प्र जनयति प्रजापतिः पशून्सृजत् तैऽस्मात् सृष्टाः पराञ्च आयन् ते यत्रावसन् ततो गर्मुदुर्वतिष्ठत् तान् पुषा चान्ववैतां सौऽब्रवीत् पुषाऽनयां मा प्र तिष्ठार्थं त्वा पशव उपावर्त्यन्तीति मां प्र तिष्ठेति सोमोऽब्रवीन्मम वा (२) अकृष्टपच्यमित्युभौ वां प्र तिष्ठानीत्यब्रवीत् तौ प्रातिष्ठत् ततो वै प्रजापतिं पशव उपावर्तन्ते यः पशुकामः स्यात् तस्मा एतं सौमापौषणं गार्मुतं चरुं निर्वपेत् सोमापुपणावेव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवासौ पशून् प्र जनयतः सोमो वै रेतोधाः पुषा पशूनां प्रजनयिता सोम एवासौ रेतो वर्धाति पुषा (१) पशून् प्र जनयति ॥ (वयेव प्रजापति, वै, पुषा, ब्रीहि च) ॥ ४ ॥

विश्रायागोपहोममन्त्राः ॥ गायत्री, ५ उपरिष्टाद्बृहती । विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्ने गोभिर्न आ गृहीन्दो पुष्टया जुपस्व नः । इन्द्रो धर्ता गृहेषु नः ॥

सविता यः सहस्रियः स नो गृहेषु रारणत् । आ पुषा एत्वा वसु ॥

घाता ददातु नो रयिमीशानो जगतस्पतिः । स नः पूर्णेन वावनत् ॥

त्वष्टा यो वृषभो वृषा स नो गृहेषु रारणत् । सहस्रेणायुतेन च ॥

येन देवा अमृतं (१) दीर्घं श्रवो दिव्यैरयन्त ।

रायस्पोऽ त्वमस्मभ्यं गवां कुलिम जीवस आ युजस्व ॥

अभिर्गृहपतिः सोमो विश्ववनिः सविता सुमेधाः स्वाहा ॥

अग्नें गृहपते यस्ते घृत्यो भागस्तेन सह ओजं आक्रममाणाय धेहि श्रेष्ठ्यात् पथो मा योषं मुर्धा
भूयास ५ स्वाहा ॥ (अष्टवृत्-सुष्टाभिर्ऋच ॥ ५ ॥

पशुकामस्य चित्राख्यो वागः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

चित्रया यजेत पशुकाम इयं वै चित्रा यद्वा अस्यां विश्वं भुतमधि प्रजायते तेनेयं चित्रा य एवं विद्वा-
१ चित्रया पशुकामो यजेते प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जीयते प्रैवाऽऽग्नेयेन वापयति रेतः सौम्येन दधाति
रेत एव हितं त्वष्टां रूपाणि वि करोति सारस्वतौ भवत एतद्वै दैव्यं मिथुनं दैव्यमेवास्मै (१) मिथुनं
मध्यतो दधाति पुष्ट्यै प्रजननाय सिनीवाल्यै चरुमैवति वाग्वै सिनीवाली पुष्टिः कलु वै वाक् पुष्टिमेव
वाचमुपैत्यैन्द्र उक्तमो भवति तेनैव तन्मिथुनं ससैतानि हवीरपि भवन्ति सप्त ग्राम्याः पशवः सप्ता-
ऽऽरण्याः सप्त छन्दा १ स्युभ्यस्यावरुध्या अथैता आहुतीर्जुहोत्येते वै देवाः पुष्टिपतयस्त एवा- (२)-
स्मिन् पुष्टिं दधति पुष्ट्यति प्रजया पशुभिरथो यदेता आहुतीर्जुहोति प्रतिष्ठित्यै ॥ (अस्मै, व एव, द्वावश्च) ॥ ६ ॥

कारीरिष्टिमाध्याह्नमन्त्राः ॥ २ त्रिष्टुप्, ११ पङ्क्तिः । विधेदेवा ऋषयः ।

मारुतमसि मरुतामोजोऽपां धारां भिन्धि

रमयत मरुतः स्येनमायिनं मनोजवसं वर्षणं सुवृक्तिम् ॥

येन शर्धे उग्रमवसृष्टमेति तदश्विना परिं धत्तं स्वस्ति ।

पुरोवातो वर्षन् जिन्वरावृत् स्वाहा वातावद्वर्षन्नुग्रावृत् स्वाहा स्तनयन् वर्षन् मीमरावृत्
स्वाहा १ ऽनश्नन्यवस्फूर्जेन् दिद्युद्वर्षन् त्वेषरावृत् स्वाहा १ ऽतिरात्रं वर्षन् पुतिरावृत् (१) स्वाहा
वहु हायमवृषादिति श्रुतरावृत् स्वाहा १ ऽऽतपति वर्षन् विराडावृत् स्वाहा १ ऽवस्फूर्जेन् दिद्युद्वर्षन्
भूतरावृत् स्वाहा मान्दा वाशाः शुन्धुरजिराः ।

ज्योतिष्मतीस्तमस्वरीरुन्दतीः सुकेनाः । मित्रंभृतः क्षत्रंभृतः सुराष्टा इह मांऽवते ॥

वृष्णो अश्वस्य संदानमसि वृष्ट्यै त्वोपं नह्यामि १२ ॥ (पुतिरावृत्, द्विचत्वारिंशच्च) ॥ ७ ॥

कारीर्धुत्तरमागमन्त्राः ॥ १-२ विपमपदावृहती, ३ विपमपदापङ्क्तिः, ४ गायत्री, ५ सप्तःपङ्क्तिः, ६ जगती, ७ द्विपदा
विराट् गायत्री, ८ द्विपदा गायत्री, ९ अनुष्टुप्, १० त्रिरागमहापङ्क्तिः । विधेदेवा ऋषयः ।

देवा वसन्त्या अग्ने सोम सूर्ये ॥ देवाः शर्मण्या मित्रावरुणाऽर्यमन् ॥

देवाः सपीतयोऽपां नपादाशुहेमन् ।

उद्गो दंशोदधि भिन्त दिवः पर्जन्यादन्तारिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो वृष्ट्याऽवत ॥

दिवा चित्तमः कृण्वन्ति पर्जन्येनोदवाहेन । । पृथिवीं यद् व्युन्दन्ति ॥

आ यं नरः सुदानवो ददाशुषे द्विवः कोशमचुञ्चवुः ।

वि पर्जन्याः सृजन्ति रोदसी अनु धन्वना यन्ति (१) वृष्टयः ॥

उदीरयथा मरुतः समुद्रतो यूयं वृष्टिं वर्षयथा पुरीषिणः ।

न वो दस्रा उप दस्यन्ति धेनवः शुभं यातामनु रथां अवृत्सर्त ॥

सृजा वृष्टिं दिव आऽद्भिः समुद्रं पृणं ॥

अञ्जा असि ग्रथमजा बलमसि समुद्रियर्ष ॥

उन्नम्भय पृथिवीं भिन्द्धीदं दिव्यं नमः ।

उद्गो दिव्यस्य नो देहीशानो वि संजा दृतिम् ॥

ये देवा (१) द्विविभागा येऽन्तरिक्षभागा ये पृथिविभागाः ।

त इमं यज्ञमवन्तु त इदं क्षेत्रमा विंशन्तु त इदं क्षेत्रमनु वि विंशन्तुं ॥

(यन्ति, देवा, विंशन्तश्च) ॥ ८ ॥

कारेरीपुत्रभागविधानम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

मारुतमसि मरुतामोज इति कृष्णं वासः कृष्णतूपं परि धत्त एतद्वै वृष्ट्यै रूपं सरूप एव भुत्वा पर्जन्यं वर्षयति रमयत मरुतः स्थेनमायिनमिति पश्चाद्वातं प्रति मीवति पुरोवातमेव जनयति वर्षस्यावृद्धयै वातनामानि जुहोति वायुर्वै वृष्ट्या ईशे वायुमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति स एवास्मै पर्जन्यं वर्षयत्यु—ष्टौ (१) जुहोति चतस्रो वै दिशश्चतस्रोऽवान्तरदिशा दिग्भ्य एव वृष्टिं सं प्र च्यावयति कृष्णाजिने सं यौति हविरेवाकं—रुद्राँदि यं यौत्यवृद्धयै यतीनामद्यमानानां शीर्षाणि पराऽपतन् ते खर्जरा अभवन् तेषां रसं ऊर्ध्वोऽपतत् तानि कुरीराण्यमवन्सौम्यानि वै कुरीराणि सौम्या खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति यत् कुरीराणि भवन्ति (२) सौम्ययैवाऽऽहुत्या दिवो वृष्टिमव रुद्धे मधुपा सं यौत्यपां वा एष ओषधीनां रसो यन्मध्वद्भ्य एवौषधीभ्यो वर्षत्यथो अद्भ्य एवौषधीभ्यो वृष्टिं नि नयति मान्दा वाशा इति सं यौति नामधेयैरेवैना अच्युत्यो यथा द्रुयादसावेहीत्येवमेवैना नामधेयैरा (३) च्यावयति वृष्णो अश्वस्य सुदानमसि वृष्ट्यै त्योषं नष्टामीत्याहु वृषा वा अश्वो वृषा पर्जन्यः कृष्ण इव खलु वै भुत्वा वर्षति रूपेणैवैतन् समर्धयति वर्षस्यावृद्धयै ॥ (अष्टा, भवन्ति, नामधेयैरेव—कृष्णवृषाश्च) ॥ ९ ॥

कारिपुत्रभागविधानम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

देवा वसव्या देवाः शर्मण्या देवाः सपीतय इत्या वध्नाति देवतामिरेवान्वहं वृष्टिमिच्छति यदि वर्षेत् तार्वत्येव होतव्यं यदि न वर्षेच्छो भुते हविर्निर्वपे—दहोरात्रे वै मित्रावरुणावहोरात्राभ्यां खलु वै पर्जन्यो वर्षति नक्तं वा हि दिवा वा वर्षति मित्रावरुणावेव स्वेन भागधेयेनोप धावति तावेवास्मां (१) अहोरात्राभ्यां पर्जन्यं वर्षयतोऽग्नये धामच्छदं पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेन्मारुतं सप्तकपालं सौर्यमेककपालमग्निर्वा इतो वृष्टिमुदीरयति मरुतः सृष्टां नयन्ति यदा खलु वा असावादित्यो न्यङ् रुश्मिभिः पर्यावर्ततेऽथ वर्षति धामच्छदिव खलु वै भुत्वा वर्षत्येता वै देवता वृष्ट्या ईशते ता एव स्वेन भागधेयेनोप धावति ता (२) एवास्मै पर्जन्यं वर्षयन्त्युतावर्षिष्यन् वर्षत्येवं सृजा वृष्टिं दिव

आऽग्निः समुद्रं पृथेत्याहेमाश्चैवामृत्प्रापः समर्धयत्यथो आभिरेवामूरच्छैत्यं—ञ्जा असि प्रथमजा बलमसि
समुद्रियमित्याह यथायजुरेयैतं—दुर्लभमयं पृथिवीमिति वर्षाद्वा जुहोत्येषा 'वा (१) ओपधीनां वृष्टि-
निस्तयैव वृष्टिमा च्यावयति' ये देवा विविभागा इति कृष्णाजिनमव धूनीतीम एवास्मै लोकाः प्रीता
अमीष्टा भवन्ति ॥ (अस्मै प्रावति ता, वा, एकविंशतित्तम्) ॥ १० ॥

सर्वकामार्थिनः, अभिचरतः, अभिचर्यमाणस्य, सहस्रेण यद्वचनस्य, बहुविधयज्ञसाधनद्रव्यार्थिनश्च त्रैधातवीहिः ॥
विश्वेदेवा ऋषयः ।

सर्वाणि छन्दाः स्येतस्यामिष्टर्षामनूच्यानीत्याहुस्त्रिष्टुभो वा एतद्वीर्यं यत् ककुदुष्णिहा जगत्स्यं यदु-
ष्णिहककुमावन्वाह तेनैव सर्वाणि छन्दास्स्यव रन्ध्रे' गायत्री वा एषा यदुष्णिहा यानि चत्वार्यध्य-
क्षराणि चतुष्पाद एव ते पशवो यथा पुरोडाशो पुरोडाशोऽध्येवमेव यद्यदुध्यक्षराणि' यज्जगत्या (१)
परिदध्यावन्तं यत् गमयेत् त्रिष्टुभा परि दधातीन्द्रियं वै वीर्यं त्रिष्टुगिन्द्रिय एव वीर्यं यत् प्रतिष्ठापयति
नान्तं गमयत्यै—ओ श्री ते वाजिना श्री पथस्येति त्रिवत्या परि दधाति सरुपत्वार्यं सर्वो वा एष यज्ञो
यत् त्रैधातवीर्यं कामायकामाय प्रयुज्यते सर्वेभ्यो हि कामेभ्यो यज्ञः प्रयुज्यते' त्रैधातवीर्येन यजेताभि-
चरन्तस्सर्वो वा (२) एष यज्ञो यत् त्रैधातवीर्यं सर्वेणैवैनं यज्ञेनाभि चरति स्तुणुत एवैनं—मेतयैव
यजेताभिचर्यमाणः सर्वो वा एष यज्ञो यत् त्रैधातवीर्यं सर्वेणैव यज्ञेन यजते नैनमभिचरन्तस्तुणुत एत-
यैव यजेत सहस्रेण यक्ष्यमाणः प्रजातमेवैनददात्यै—तयैव यजेत सहस्रेणैजानोऽन्तं वा एष पशूनां
गच्छति (३) यः सहस्रेण यजते प्रजापतिः खलु वै पशून्सृजत तारुणैधातवीर्येनैवासृजत य एवं विद्वा-
रुणैधातवीर्येन पशुकामो यजते यस्मादेव योनैः प्रजापतिः पशून्सृजत तस्मादेवैनान्सृजत उपैनमुत्तरं
सहस्रं नमति' देवताभ्यो वा एष आ वृश्च्यते यो यक्ष इत्युक्त्वा न यजते त्रैधातवीर्येन यजेत सर्वो
वा एष यज्ञो (४) यत् त्रैधातवीर्यं सर्वेणैव यज्ञेन यजते न देवताभ्य आ वृश्च्यते' द्वादशकपालः पुरो-
डाशो भवति ते त्रयश्चतुष्कपालास्त्रिण्यमृद्वत्वार्यं त्रयः पुरोडाशा भवन्ति त्रय इमे लोका एषां लोका-
नामाप्त्या उत्तरउत्तरो ज्यायान् भवत्येवमिव ह्रीमे लोको यवमयो मध्यं एतद्वा अन्तर्दक्षस्य रूपं
समृद्धयै' सर्वेषामभिगमयन्तव द्यत्यछम्बट्कारं हिरण्यं वदाति तेज एवा (५) ऽव रन्ध्रे ता-
प्यं वदाति पशूनेवाव रन्ध्रे धेनुं वदात्याशिष्य एवाव रन्ध्रे साम्नो वा एष वर्षो यद्धिरण्यं यज्ञपां तार्य-
मुक्थामदानां धेनुरेतानेव सर्वान् वर्षानव रन्ध्रे' ॥ (जगत्या, मिचरन्तस्सर्वो वै, गच्छति, यज्ञ, -स्तेज एव,
मिचरन्तः) ॥ ११ ॥

त्रैधातवीर्येदेवताधर्माव्यायिका ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

त्वष्टा इतपुत्रो बान्धुः सोममाऽहर्त् तस्मिन्निन्द्र उपहवमैच्छत तं नोपाह्वयत पुत्रं मैऽवधीरिति स
यज्ञवेशुलं कृत्वा प्रासह्य सोममपिबत् तस्य यदत्यशिष्यत तत् त्वष्टाऽऽहवनीयमुप प्रार्चयन् स्यादे-
न्द्रशत्रुर्वधस्वेति स यावदुर्ध्वः पराविध्यति तावति स्वयमेव व्यरमत यदि वा तावत् प्रवणः । माम्नी-
यदि वा तावद्धमेरास्तीत् स संभवन्नग्नीषोमावभि समभवत् स इयमा अग्निपुमान् विष्वक्वर्धनं स इमा-

होतृकानवृणोद्यत् इमाँहोतृकानवृणोत् तद्वृत्रस्य वृत्रत्वं^१ तस्माद्विन्द्रोऽयिभेदपि त्वष्टा तस्मै त्वष्टा वज्रमसिञ्चत्
तपो वै स वज्रं आसीत् तमुपेत्य नाराकनोदथ वै तर्हि विष्णुः (२) इत्या देवता ऽऽसीत् सौऽब्रवी-
द्विष्णवेहीदमा हृदिष्यावो येनायमिदमिति^२ स विष्णुस्तेषां ऽऽत्मानं विन्यधत्त पृथिव्यां तृतीयमन्तर्दिशे
तृतीयं विवि तृतीयमभिपर्यावृत्तादयविभेद्यत् पृथिव्यां तृतीयमासीत् तेनेन्द्रो वज्रमुदयच्छद्विष्ण्वनुस्थितः
सौऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा इदं (३) मयि वीर्यं^३ तत् ते प्र दास्यामीति तदस्मै प्रार्यच्छत् तत् प्रत्य-
गृह्णादधा मेति तद्विष्णवेऽति प्रार्यच्छत् तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णादस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्विति^४ यदन्तर्दिशे
तृतीयमासीत् तेनेन्द्रो वज्रमुदयच्छद्विष्ण्वनुस्थितः सौऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा इदं (४) मयि वीर्यं^५
तत् ते प्र दास्यामीति तदस्मै प्रार्यच्छत् तत् प्रत्यगृह्णाद् द्विमीऽधा इति तद्विष्णवेऽति प्रार्यच्छत् तद्वि-
ष्णुः प्रत्यगृह्णादस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्विति^६ यद्वि तृतीयमासीत् तेनेन्द्रो वज्रमुदयच्छद्विष्ण्वनु-
स्थितः सौऽब्रवीन्मा मे प्र हार्येनाह- (५)-मिदमस्मि तत् ते प्र दास्यामीति त्वी३ इत्यब्रवीत् सन्धां
तु सं दधावहै त्वामेव प्र विंशानीति यन्मां प्रविशोः किं मा भुज्या इत्यब्रवीत् त्वामेवेन्धीय तव भोगाय
त्वां प्र विंशयमित्यब्रवीत् तं वृत्रः प्रविंशदुदरं वै वृत्रः क्षुत् खलु वै मनुष्यस्य भ्रातृव्यो य (६) एवं वेव
हन्ति क्षुधं भ्रातृव्यं^७ तदस्मै प्रार्यच्छत् तत् प्रत्यगृह्णात् त्रिमीऽधा इति तद्विष्णवेऽति प्रार्यच्छत् तद्वि-
ष्णुः प्रत्यगृह्णादस्मास्विन्द्र इन्द्रियं दधात्विति^८ यत् त्रिः प्रार्यच्छत् त्रिः प्रत्यगृह्णात् तत् त्रिधातोऽभि-
धातुत्वं^९ यद्विष्णुर्व्यतिष्ठत् विष्णवेऽति प्रार्यच्छत् तस्माद्वैन्द्रावैष्णवश्च हविर्भवति^{१०} (७) यद्वा इदं किं
च तदस्मै तत् प्रार्यच्छत्तः सामानि यजूंषि^{११} सहस्रं वा अस्मै तत् प्रार्यच्छत् तस्मात् सहस्रदक्षिणम् ॥
(प्रवृणं, विष्णु, -वा इव, -मिद, -सहं, यो, भवत्ये, -कविश्चरतिश्च) १२ ॥

राजन्यस्य शक्तिस्तन्मनिवारकश्चरः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

देवा वै राजन्याजार्थमानादविभयुस्तमुन्तरेव सन्तं दाज्ञा ऽपौमन्तस वा एयोऽपौग्धो जायते यद्रा-
जन्यो यद्वा एयोऽनपौग्धो जायेत वृत्रान् एनश्चरे^१ द्यं कामयेत् राजन्यमनपौग्धो जायेत वृत्रान् एनश्च-
रेदिति तस्मा एतमैन्द्रावाहस्पत्यं चरं निर्धेपेदैन्द्रो वै राजन्यो ब्रह्म बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवेनं (१) दाम्नोऽ-
पोर्मनान्मुञ्चति^२ हिरण्यं दाम् दक्षिणा साक्षादेवैनं दाम्नोऽपोर्मनान्मुञ्चति^३ ॥ (एनं, दारं च) ॥ १३ ॥

कान्तेष्टियाग्नापुरोऽनुवाक्याः ॥ १-५, १५, १७ त्रिष्टुप् १-८ बृहती; ९ उज्जिह्व; १०, १४, १६ गायत्री । विधेदेवा ऋषयः ।

नवोनवो भवति जार्यमानोऽह्नां केतुरुपसामेत्यग्रे ।

भागं देवेभ्यो वि दधात्यापन् प्र चन्द्रमास्तिरति दीर्घमायुः^१ ॥

यमादित्या अश्नुमाप्याययन्ति यमर्क्षितुमर्क्षितयः पिबन्ति ।

तेन नो राजा वरुणो बृहस्पतिरा प्याययन्तु भुवनस्य गोपाः^२ ॥

प्राच्यां दिशि त्वमिन्द्रासि राजोवोदीच्यां वृत्रहन् वृत्रहाऽसि ।

यत्र यन्ति सोत्यास्त- (१)-जितं तं दक्षिणतो वृषभ एधि हव्यः^३

इन्द्रो जयाति न परा जयाता अधिराजो राजसु राजयाति ।
विश्वा हि भूयाः पृतना अभिष्टीरुपसद्यो नमस्यो यथाऽसंव ॥
अस्येदेव प्र रिरिचे महित्वं दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात् ।
स्वराडिन्द्रो दम् आ विश्वगूर्तः स्वरिरमत्रो ववसे रणायै ॥
अभि त्वां शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशान-(१)-मस्य जगतः सुवर्द्धशमीशानमिन्द्र तस्थुषः ॥

त्वामिद्धि हवामहे साता वाजस्य कारवः ।

त्वां वृत्रेभिन्द्र सत्पतिं नरस्त्वां काष्ठास्वर्वतः ॥

यद् धाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीरुत स्युः ।

न त्वां वज्रिन्सहस्रं सूर्या अनु न जातमेष्ट रोदसीं ॥

पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वा यं ते सुषाव हयश्वाद्रिः (१) । सोतुर्बाहुभ्यां सुयतो नारीं ॥

रेवतीर्नः सधमाद इन्द्रै सन्तु तुविवाजाः । क्षुमन्तो याभिर्मर्दधं ॥

उदग्ने शुचयस्तव*— वि ज्योतिषो*—दु त्वं जातवेदसं*—

सप्त त्वां हरितो रथे वहन्ति देव सूर्य । शोचिष्केशं विचक्षणं ॥

चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्रेः ।

आऽग्रा धावापृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुष—(४)-धं ॥

विश्वे देवा क्रतावृधं क्रतुमिहवन्भुवः । जुषन्तां युज्यं पर्यः ॥

विश्वे देवाः शृणुतेमं हवं मे ये अन्तरिक्षे य उप दधि घृ ।

ये अभिजिह्वा उत वा यजत्रा आसद्यास्मिन् बर्हिषि मादयज्वर्यं ॥

(४, -दीवान्, -मग्निः, -स्तस्थुषः, -चित्राव) ॥ १४ ॥

[देवा २०४ । देवासुरा १९९ । देवासुराः १४५ । प्रजापति-१५३ । -रथे ८८ । चित्रां ११२ । मासुतं ९२ । देवा १२० । मासुतं १०९ । देवाः १०१ । सर्वाणि २८० । सदा ३०१ । देवा ९२ । नवोत्पत्-२३० । -स्तुर्वश ॥ २४०९ ॥]

[इति द्वितीयकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

इष्टिविधानम् ।

[अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

विश्वरूपवधायिका, राजस्वलाघतामि य । प्रजापतिर्नविः ।

विश्वरूपो वै त्वाष्ट्रः पुरोहितो देवानामासीत् स्वस्त्रीयोऽधुराणां तस्य त्रीणि शीर्षाण्यांसन्सोमपानं
सुरापानमभारदनं स प्रत्यक्षं देवेभ्यो भागमेवदत् पुरोक्षमसुरेभ्यः सर्वस्मै वै प्रत्यक्षं भागं वदन्ति यस्मा
एव पुरोक्षं वदन्ति तस्य भाग उवितस्तस्मादिन्द्रोऽपिमेदीदृक् वै राष्ट्रं वि पर्यावर्तयतीति तस्य

(१४११) वै. सं. ११११४२८ (१४१२) वै. सं. ११२१४१७ (१४१३) वै. सं. ११४४३१

वज्रमादार्यं शीर्षाण्यच्छिनद्यत् सोमपानं- (१)-मासीत् स कपिर्जलोऽभवद्यत् सुगुपानं स कलविद्धो
यद्वत्तानं स तैत्तिरि-स्तस्याञ्जलिना ब्रह्महत्यामुपागृह्णात् तां सवत्सुरप्रविभुस्तं भुतान्यभ्यक्रोशन् ब्रह्म-
हन्ति स पृथिवीमुपासीददस्यै ब्रह्महत्यायै तृतीयं प्रति गृह्णाणेति साऽब्रवीद्वरं वृणै खतात् परामविष्यन्ती
मन्ये ततो मा परा भूवमिति पुरा तै (२) संवत्सरादपि रोहदित्यब्रवीत् तस्मात् पुरा सवत्सरात् पृथिव्यै
खानमपि रोहति वारैवृत् हस्यै तृतीयं ब्रह्महत्यायै प्रत्यगृह्णात् तत् स्वर्कृतमिरिणमभवत् तस्मादाहितानग्निः
श्रद्धादेवः स्वर्कृत इरिणे नाव स्येद्ब्रह्महत्यायै होप वर्णः^३ स वनस्पतीनुपासीददस्यै ब्रह्महत्यायै तृतीयं
प्रति गृह्णातेति तैऽब्रुवन् वरं वृणामहे वृणणात् (३) परामविष्यन्ती मन्थामहे ततो मा परा भुमेत्याब्र-
धनादो भूयांस उत्तिष्ठानित्यब्रवीत् तस्माद्वाब्रधनाद्वृक्षाणां भूयांस उत्तिष्ठन्ति वारैवृत् होपां तृतीयं
ब्रह्महत्यायै प्रत्यगृह्णन्स निर्यासोऽभवत् तस्मान्निर्यासस्य नाऽऽस्यै ब्रह्महत्यायै होप वर्णोऽथो खलु य एव
लोहितो यो वाऽऽब्रधनाभिर्येपति तस्य नाऽऽस्यै (४) काममन्यस्यै स स्त्रीवत्सावमुपासीददस्यै
ब्रह्महत्यायै तृतीयं प्रति गृह्णातेति ता अब्रुवन् वरं वृणामहा ऋत्विष्यात् प्रजां विन्दामहे काममा विजनितोः
सं भवामेति तस्मादृत्विष्यात् स्त्रियः प्रजां विन्दते काममा विजनितोः सं भवन्ति वारैवृत् ह्यासां
तृतीयं ब्रह्महत्यायै प्रत्यगृह्णन्सा मलवद्वासा अभवत् तस्मान्मलवद्वाससा न सं वदेत् (५) न सहा-
ऽऽसीत् नास्या अन्नमाद्याब्रह्महत्यायै होपा वर्णं प्रतिमुच्याऽऽस्तेऽथो खलवाहुरभ्यञ्जनं वाव स्त्रिया अन्न-
मभ्यञ्जनमेव न प्रतिगृह्णं काममन्यदिति यां मलवद्वाससः सम्भवन्ति यस्ततो जायते सोऽभिज्ञस्तो
यामरण्ये तस्यै स्तेनो यां परावीं तस्यै द्वीतमुख्यपगल्भो या स्त्राति तस्यां अप्सु मारुको यां (६)
ऽभ्यङ्गे तस्यै दुश्मना या प्रल्लिखते तस्यै जलतिरपमारी याऽऽङ्गे तस्यै काणो या दतो धावते तस्यै द्या-
वदन् या नखानि निकृन्तते तस्यै कुन्वी या कृणन्ति तस्यै क्लीवो या रज्जुं सृजति तस्यां उद्बन्धुको
या पुणैः पियन्ति तस्यां उन्मादुको या खर्वेण पियन्ति तस्यै खर्वस्त्रिचो रात्रीर्धृतं चरेदञ्जलिना वा पिबे-
दखर्वेण वा (७) पात्रेण प्रजायै गोपीधार्यं ॥ (सोमपानं, ते, वृणणा, -दाश्च, वदेत्, या, वा, श्रीणि च) ॥ १ ॥

पूर्णमायामग्नीषोमीयपुरोडाशः ॥ प्रजापतिर्हविः ।

त्वष्टा हतपुत्रो वीन्द्रः सोममाऽहरत् तस्मिन्निन्द्र उपहवमैच्छत् तं नोपाह्वयत् पुत्रं मैऽवधीरिति
स यज्ञवेदांसं कृत्वा प्रासहा सोममपिवत् तस्य यदत्यशिष्यत् तत् त्वष्टाऽऽहवनीयमुप प्रार्थयत् स्या-
हेन्द्रं शत्रुर्वधस्वेति यदर्वतयत् तद्वृत्रस्य वृत्रत्वं यदब्रवीत् स्वाहेन्द्रं शत्रुर्वधस्वेति तस्मादस्ये- (१)-न्द्रः
शत्रुरभवत् स सम्भवन्नग्नीषोमावभि सम्भवत् स इ'पुमात्रमि'पुमात्रं विष्वङ्कुर्वधत् स इ'माँल्लोकानवृणो-
द्यदि'माँल्लोकानवृणोत् तद्वृत्रस्य वृत्रत्वं तस्मादिन्द्रोऽधिमेत् स प्रजापतिमुपाधावच्छत्रुमैऽजनीति तस्मै
वज्रं^१ सिक्त्वा प्रायच्छदेतेन जहीति तेनाभ्यायत् तावद्ब्रूतामग्नीषोमौ मा (२) प्र हा'वमन्तः स्व हाति
मम वै युवः स्थ इत्यब्रवीन्मामभ्येतमिति नौ भागधेयमैच्छेतां ताभ्यामितमग्नीषोमीयमेकादशकपालं
पूर्णमांसं प्रायच्छत् तावद्ब्रूतामभि संदधौ वै स्वो न शक्नुव पेतुमिति स इन्द्र आत्मनः शीतरुरावजनयत्

तच्छीतकुर्योर्जन्म य एव१ शीतकुर्योर्जन्म वेद (३) नैन१ शीतकुरौ हतस्ताभ्यामेनमभ्यनयत् तस्मा-
ज्जुभ्यमानाद्ब्रह्मोमौ निरक्रामतां प्राणापानौ वा एनं तदजहितां प्राणो वै दक्षोऽपानः क्रतुस्त-
स्माज्जुभ्यमानो ब्रह्मान्मरिचि दक्षकृत इति प्राणापानावेवाऽऽत्मन धत्ते सर्वमायुरेति१ स देवतां वृत्राग्नि-
हृय वार्ष्णेन१ हविः पूर्णमासे निरवपद् जन्मि वा एनं पूर्णमास आ (४) ऽमावास्यायां व्याययन्ति तस्मा-
द्वात्रैन्नी पूर्णमासेऽनूच्येते वृषन्वती अमावास्यायां१ तत् स१ स्थाप्य वार्ष्णेन१ हविर्वर्जमादाय पुनरभ्यापत्
ते अमृतां चावापृथिनी मा प्र हा१ रावयोर्ध्वं श्रित इति ते अमृतां वरं वृणावहै नक्षत्रविहिताऽहमसानीत्यसावब्र-
वीधित्रविहिताऽहमितीयं तस्माज्जन्मविहिताऽसौ चित्रविहितेयं य एवं चावापृथिव्यो- (५) -वर्षं वेदैर्न
वरं गच्छति स आभ्यामेव प्रसृत इन्द्रो वृत्रमहन् ते देवा वृत्रं हत्वाऽग्नीषोमावब्रुवन् हव्यं नो बहत-
मिति नार्यवृतामपतेजसौ वै त्यौ वृत्रे वै त्ययोस्तेज इति तैऽब्रुवन् क इदमच्छेतीति गौरित्यब्रुवन् गौराव
सर्वस्य मित्रमिति साऽब्रवीन् (६) वरं वृणै मय्येव सतोमयेन भुनजाम्वा इति तन्नौराऽहर्हत् तस्माज्जवि-
हृतोमयेन भुजत एतद्वा अग्नेस्तेजो यद् घृतमेतत् सोमस्प यत् पयो य एवमग्नीषोमयोस्तेजो वेद तेजस्यैव
भवति१ ब्रह्मवादिनो वदन्ति किदेवस्यै पौर्णमासमिति प्राजापत्यमिति ब्रूयात् तेनेन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रं निरवा-
साययदिति तस्मा- (७) -ज्येष्ठं पुत्रं धनेन निरवसाययन्ति ॥ (अनु०, मा, वे१, -३३, चावापृथिव्यो, -रमयां, तस्मा, -चवापृथि च) ॥ २ ॥

पौर्णमासेऽनुनिर्वाप्यो वैसृचपुरोडासः, जमावास्यायां सांवात्य१ इष्टिविधानम् ॥ प्रजापतिर्वापिः ।

इन्द्रं वृत्रं जंघिन्वा१ सं मृषोऽग्निं प्रावैपन्त स एतं वैमृधं पूर्णमासेऽनुनिर्वाप्यमपश्यत् तं निरवपत्
तेन वै स मृषोऽपाहन् यद्वैमृधः पूर्णमासेऽनुनिर्वाप्यो भवति मृधं एव तेन यजमानोऽप हत इन्द्रो
वृत्रं हत्वा देवताभिश्चेन्द्रियेण च व्याधत् स एतमाग्नेयमृष्टाकंपालममावास्यायामपश्यदैन्द्रं दधि (१)
तं निरवपत् तेन वै स देवताभिश्चेन्द्रियं चावाकथ्य यदग्नेयोऽष्टाकंपालोऽमावास्यायां भवत्यैन्द्रं दधि
देवताभिश्च तेनेन्द्रियं च यजमानोऽर्धं दध्ने इन्द्रस्य वृत्रं जघ्नुष इन्द्रियं क्षीरं पृथिवीमनु व्याच्छत् तवो-
रधयो वीरुषोऽभवन्त प्रजापतिमुपाधावहृत्रं मे जघ्नुष इन्द्रियं क्षीरं (२) पृथिवीमनु व्यात् तवोर-
धयो वीरुषोऽभवन्ति स प्रजापतिः पशून्ब्रवीदेतदस्मै सं नयतेति तत् पशव ओषधीभ्योऽध्यात्मन्तसम-
नयन् तेन प्रत्यदुहन् यत् समनयन् तत् सांनान्यस्य सांनान्यत्वं यत् प्रत्यदुहन् तत् प्रतिधुषः प्रतिधु-
षत्वं१ समनैपुः प्रत्यधुक्षन् न तु मयि अयत् इत्यब्रवीदेतदस्मै (३) दूतं कुरुतेत्यब्रवीत् तदस्मै दूत-
मकुर्वन्तिद्रियं चावास्मिन् क्षीरं तदधयन् तच्छूनस्यै षट्तरव१ समनैपुः प्रत्यधुक्षच्छूतमकृन् न तु मा
धिनोनीत्यब्रवीदेतदस्मै दधि कुरुतेत्यब्रवीत् तदस्मै दध्यकुर्वन् तदेनमधिनोत् तदध्नो वधित्वं१ ब्रह्मवादि-
नो वदन्ति दध्नः पूर्वस्यावदेयं (४) दधि हि पूर्वं क्रियत इत्ये-नाहत्य तच्छूतस्यैव पूर्वस्याव घोदि-
न्द्रियमेवास्मिन् क्षीरं१ श्रित्वा दध्नोपरिद्राक्षिनोति यथापूर्वमुपैति यत् पुतीकैर्वा पर्णवृक्षैर्वाऽऽतुञ्ज्यात्
सौम्यं तद्यत् कलै राक्षसं तद्यत् तण्डुलैर्वा१ भवदेवं तद्यदात्तज्जनेन मानुषं तद्यद्भृक्षा तत् सेन्द्रं वृक्षाऽऽतनक्ति
(५) सेन्द्रत्वायां१ -मिहोब्रोच्छेपणमभ्यातनक्ति यक्षस्य संतत्यो इन्द्रो वृत्रं हत्वा परां पशवतमगच्छव-

पाराधमिति मन्यमानस्तं देवताः प्रैषमैच्छन्तसोऽब्रवीत् प्रजापतिर्यः प्रथमोऽनुविन्दति तस्य प्रथमं भाग-
धेयमिति तं पितरोऽन्वधिन्न् तस्मात् पितृभ्यः पूर्वेषु क्रियते^१ सोऽमावास्यां प्रत्याऽगच्छत् तं
देवा अभि समगच्छन्तामा वै नो (१) ऽथ बभूव बसतीतीन्द्रो हि देवानां वसु तदमावास्याया अमा-
वास्यत्वं^{१३} ब्रह्मवादिनो वदन्ति किदेवत्यं^{१४} सांताप्यमिति वैश्वदेवमिति ब्रूयामिष्वे हि तदेवा भाग-
धेयमभि समगच्छन्तेत्यथो अल्वैन्द्रमित्येव ब्रूयादिन्द्रं वाव ते तद्भिर्पूज्यन्तोऽभि समगच्छन्तेति^{१५} ॥ ३ ॥
वीथं,--महता, अथर्देयं, तनक्ति, नो, द्विर्वादिः १३ ॥ ३ ॥

आमृत्यवतः पशुकामस्य च यागौ, लाक्षाग्रदेवता च ॥ प्रजापतिर्हविः ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वै दर्शपूर्णमासौ यजेत य पौनौ सेन्द्रौ यजेतेति वैमूथः पूर्णमासेऽनुनिर्वाप्यो
भवति तेन पूर्णमासः सेन्द्रं पेन्द्रं दध्यमावास्यायां तेनामावास्यां सेन्द्रा य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ
यजेते सेन्द्रावैधेनौ यजेत श्वःश्वोऽस्मा ईजानाय वसीयो भवति देवा वै यद्यद्येऽकुर्वन्त तदसुरा अकु-
र्वन्त ते देवा एता- (१)-मिष्टिमपश्यन्नाम्रावैष्णवमेकादशकपालं सरस्वत्यै चरुं सरस्वते चरुं तां पौर्णि-
मासं स स्थाप्यानु निरवपन् ततो देवा अमं वन् पराऽसुरा यो भार्गव्यवान्त्स्यात् स पौर्णिमासं स स्था-
प्येतामिष्टिमु निर्वपेत् पौर्णिमासेनैव वज्रं भार्गव्याय प्रहृत्याऽऽम्रावैष्णवेन देवतांश्च यज्ञं च भार्गव्यस्य
वृद्धे मिथुनान् पशून्सारस्वताभ्यां यावदेवास्यास्ति तत् (२) सर्वै वृद्धे पौर्णिमासीमेव यजेत भार्ग-
व्यवाभामावास्यां हत्वा भार्गव्यं नाऽऽप्याययति साकम्प्रस्थायीयेन यजेत पशुकामो यस्मै वा अल्पे-
नाऽऽहरन्ति नाऽऽत्मना तृप्यति नान्यस्मै ददाति यस्मै महता तृप्यत्यात्मना ददात्यन्यस्मै मृता पूर्ण-
होतव्यं तुप्त एवैनमिन्द्रः प्रजयां पशुभिस्तर्पयति दारुपात्रेण जुहोति न हि मृगमयमाहुतिमानर्षा औतु-
स्वरं (१) भवत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्कं पशवं ऊर्जवास्मा ऊर्जं पशून्व रुधे नार्गतभीर्महेन्द्रं यजेत त्रयो वै
गतश्रियः शुश्रुवान् ग्रामिणी राजन्यस्तेषां महेन्द्रो देवता यो वै स्वां देवतामितियजेत प्र स्वार्थं देवतायै
च्यवते न परां प्राप्नोति पापीयान् भवति संवत्सरमिन्द्रं यजेत संवत्सरं हि व्रतं नाति स्वे- (४)-कैर्न
देवतेज्यमाना भूया इन्धे वसीयान् भवति संवत्सरस्य परस्तादग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्
संवत्सरमेवैनं वृत्रं जञ्जिवा ९ समभिर्व्रतपतिर्व्रतमा लम्भयति ततोऽधि कामं यजेत ॥ (एतां, ४,-
हौदुम्बरं, स्वा, शिःशर्च) ॥ ४ ॥

अभ्युदेष्टिः, ५ स्वर्गकामस्य दाक्षायणयज्ञः, १० व्यावृत्कामस्य सैवेष्टिः ॥ प्रजापतिर्हविः ।

नासौमयाजी सं नयेदनागतं वा एतस्य पयो योऽसौमयाजी यदसौमयाजी सं नयेत् परिमोष एव सोऽनुतं
करोत्यथो परैव सिंच्यते सोमयाज्यैव सं नयेत् पयो वै सोमः पर्यः सांताप्यं पर्यसैव पर्य आत्मन् धत्ते
वि वा एतं प्रजयां पशुभिरर्चयति वर्धयत्यस्य भार्गव्यं यस्य हविर्निरक्तं पुरस्ताच्चन्द्रमां (१) अभ्युदेति त्रेधा
तण्डुलान् वि भजेद्ये मध्यमाः स्युस्तानग्नये दात्रे पुरोडाशमष्टाकपालं कुर्याद्ये स्थविष्ठास्तानिन्द्राय प्रदात्रे
दधरश्च योऽणिष्ठास्तान् विष्णवे शिपिविष्टाय शूते चक्रमग्निरेवास्मै प्रजां प्रजनयति वृद्धामिन्द्रः प्र यच्छति
युहो वै विष्णुः पशवः शिपिर्वृक्ष एव पशुषु प्रति तिष्ठति न द्वे (१) यजेत यत् पूर्वया सम्प्रति यजेतो-

त्तरया छम्बदुर्क्याद्यदुत्तरया सम्प्रति यजेत पूर्वया छम्बदुर्क्याभेदिर्भवति न यक्षस्तदनु द्वीतमुख्यपगल्भो जायत एकामेव यजेत प्रगल्भोऽस्य जायते^३ । अनाहत्य तद् द्वे एव यजते यक्षमुखमेव पूर्वया ऽऽलभते यजते उत्तरया देवता एव पूर्वया ऽवकृन्ध ईन्द्रियमुत्तरया देवलोकमेव (३) पूर्वयाऽभिजयति मनुष्यलोक-मुत्तरया भूयसो यक्षकृतनुर्पेत्येवा वै सुमना नामेष्टिर्यमद्येजानं पञ्चाच्चन्द्रमा अभ्युदेत्यस्मिन्नेवासौ लोकेऽ-धुक् भवति^४ । द्वाक्षायणयज्ञेन सुवर्गकामो यजेत पूर्णमासि सं नयेन्मैत्रावरुण्याऽऽमिक्षयाऽमावास्यायां यजेत । पूर्णमासि वै देवानां^५ सुतस्तेषामितमर्थमासं प्रभुतं—स्तेषां मैत्रावरुणी वशाऽमावास्यायामनूवन्त्या यत् (४) पूर्वद्युयजते वेदिमेव तत् करोति यद् वत्सानपाकरोति सदोहविद्याने एव सं मिनोति यद्यजते वैवैरेव सुत्यां सं पादयति स एतमर्थमासं सधमादं वैवैः सोमं पिबति यमैत्रावरुण्याऽऽमिक्षयाऽ-मावास्यायां यजते यैवासौ देवानां वशाऽनूवन्त्या सो एवैषैतस्य^६ साक्षाद्वा एष देवानभ्यारोहति य एषां यक्ष- (५)-मभ्यारोहति यथा खलु वै श्रेयानभ्यारूढः कामयते तथा करोति^७ । यद्यवधिच्यति पापी-यान भवति यदि नावधिच्यति सृष्टं व्यावृत्काम एतेन यज्ञेन यजेत क्षुरपविशेष यक्षस्ताजक पुण्यो वा भवति प्र वा मीयते^८ । तस्यैतद्व्रतं नाचूतं वदेन्न मारुसमशीयान्न स्त्रियमुपेयाज्ञास्य पल्पूलनेन—चासः पल्पूलपेयुः (६)—रेताद्वि देवाः सर्वे न कुर्वन्ति^९ ॥ (चन्द्रमा, द्वे, एव, य, -यज्ञं, पल्पूलपेयुः, षट् च) ॥ ५ ॥

दशपूर्णमासयोः सोमयागेव सह पौर्वापर्यम् ॥ प्रजापतिर्हविः ।

एष वै देवस्थो यदृशपूर्णमासौ यो दर्शपूर्णमासाविष्टा सोमै न यजते रथस्पष्ट एवावसाने घरे देवाना-मव स्यत्ये—तानि वा अङ्गापरक^१पि संवत्सरस्य यदृशपूर्णमासौ य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ यजते ऽङ्गापरक^२न्येव संवत्सरस्य प्रति दधात्ये—ते वै संवत्सरस्य चक्षुषी यदृशपूर्णमासौ य एवं विद्वान् दर्श-पूर्णमासौ यजते ताभ्यामेव सुवर्गं लोकमनु पश्यत्ये^३ । (१)-या वै देवानां विक्रान्तिर्यदृशपूर्णमासौ य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ यजते देवानामेव विक्रान्तिमनु वि क्रमते एष वै देवयानः पन्था यदृश-पूर्णमासौ य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ यजते य एव देवयानः पन्थास्तत् समातौहत्ये—तौ वै देवानां हरी यदृशपूर्णमासौ य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ यजते यावे देवानां हरी ताभ्यां- (२)-मेवैभ्यो हव्यं वहत्ये—तद्वै देवानामास्यं यदृशपूर्णमासौ य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ यजते साक्षादेव देवानामास्यं जुहोत्ये—ष वै हविर्धानी यो दर्शपूर्णमासयाजी सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहोति यजते दर्शपूर्णमासावहर्हद्वि-विधानिना^४सुतो य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ यजते हविर्धान्यस्मीति सर्वमेवास्यं बहिर्ष्य वृत्तं भवति^५ । देवा वा अह- (६)-र्यक्षिणं नाविन्दन् ते दर्शपूर्णमासावपुनन् तौ वा एतौ पूतौ मेच्यौ यदृशपूर्णमासौ य एवं विद्वान् दर्शपूर्णमासौ यजते पूतावेवैनौ मेच्यौ यजते^६ । नामावास्यायां च पौर्णमास्यां च स्त्रियमुपेयाद्यदुपेयाक्षिरी-न्द्रियः स्यात्^७ । सोमस्य वै राशोऽर्धमासस्य रात्रयः पत्नय आसन् तासाममावास्यां च पौर्णमासी च नोपैत् (४) ते एनमभि समनहोतां तं यस्म आच्छेद्राजानं यस्म आरुति तद्राजयस्मस्य जन्म यत् पापीयानजं वत् तत् पापयस्मस्य यज्जायाभ्यामविन्दत् तज्जायेत्यस्य य एषमेतेषां यक्षमाणां जन्म वेद नैनमेवे यक्षमविन्द-

न्ति स एते एव नमस्यन्नुपाधावत् ते अन्नानां वरं वृणावहा आवं देवानां भागधे अंसावा- (५)-चदधि देवा इज्यान्ता इति तस्मात् सदृशीना ५ रात्रीणाममावास्यायां च पौर्णमास्यां च देवा इज्यन्त एते हि देवानां भागधे भागधा अस्मै मनुष्या भवन्ति य एवं वेद^१ भूतानि अधमघ्नन्सद्यो मनुष्या अर्धमासे देवा मासि पितरः संवत्सरे वनस्पतयस्तस्माद्हरहर्मनुष्या अशनमिच्छन्तेऽर्धमासे देवा इज्यन्ते मासि पितृभ्यः क्रियते संवत्सरे वनस्पतयः फलं (१) गृह्णन्ति य एवं वेद हन्ति क्षुधं भ्रातृव्यम् ॥ (पश्यति, ताम्या, -मह-३, -दसानु, फल५, सुत च) ॥ ६ ॥

सामिधेनीमन्त्रव्याख्यानम् ॥ प्रजापतिर्ऋषिः ।

देवा वै नचिं न यजुष्यथ्रयन्त ते सामन्नेवाध्रयन्त हि करोति सामैवाकहिं करोति यजैव देवा अर्ध-
यन्त तत एवैनान् प्र युक्ते हि करोति वाच एवैष योगो हि करोति प्रजा एव तद्यजमानः सृजते त्रिः
प्रथमामन्वाह विरुत्तमां यज्ञस्यैव तद्वत्सं (१) नैवात्यप्रक्षरसायं संततमन्वाह प्राणानामिन्द्राय संतत्या अधो
रक्षसामपहत्यै^३ राथन्तरौ प्रथमामन्वाह राथन्तरो वा अयं लोक इममेव लोकमभि जयति^४ त्रिविं गृह्णाति
त्रय इमे लोका इमानेव लोकानभि जयति^५ बाह्वेतीमुत्तमामन्वाह बाह्वेतो वा असौ लोकौऽमुमेव लोकमभि
जयति^६ प्र वो (२) वाजा इत्यनिदक्तां प्राजापत्यामन्वाह यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञमेव प्रजापतिमा रभते^७ प्र वो
वाजा इत्यन्वाहान्नं वै वाजोऽन्नमेवायं रुधे^८ प्र वो वाजा इत्यन्वाह तस्मात् प्राचीनर रेतौ धीयते^९ ऽद्भ आ
याहि वीतय इत्याह तस्मात् प्रतीचीः प्रजा जायन्ते^{१०} प्र वो वाजा (३) इत्यन्वाह मासा वै वाजा अर्धमासा
अभिरचो देवा हविष्मन्तो गौर्युताची यज्ञो देवाजिगाति यजमानः सुमन्यु^{११}-रिदमसीदमसीत्येव यज्ञस्य
मियं धामाव रुधे^{१२} यं कामयेत सर्वमायुरियादिति प्र वो वाजा इति तस्यानूच्याम् आ याहि वीतय
इति सन्ततमुत्तरमर्ध्वमा लभेत (४) प्राणेनैवास्यापानं दाधात् सर्वमायुरेति^{१३} यो वा अरन्तिर सामि-
धेनीनां वेदारत्नावेव भ्रातृव्यं कुरुतेऽर्ध्वौ सं दधात्येव वा अरन्तिः सामिधेनीनां य एवं वेदारत्नावेव
भ्रातृव्यं कुरुते^{१४} ऋग्यैर्ऋषेर्वा एता निर्मिता यत् सामिधेन्यस्ता यदसंयुक्ताः स्युः प्रजयां पशुभिर्यजमानस्य
वि तिष्ठेरन्नर्ध्वौ सं दधाति सं (५) युनक्त्येवैनस्ता अस्मै संयुक्ता अवरुद्धाः सर्वामाशिर्यं दुहे^{१५} ॥
(वरं, वो, वाजा, लभंत, सं, दक्ष च) ॥ ७ ॥

द्वितीयादिसामिधेनीमन्त्रव्याख्यानम् ॥ प्रजापतिर्ऋषिः ।

अयंज्ञो वा एष योऽसामाऽद्भ आ याहि वीतय इत्याह रथन्तरस्यैव वर्णस्तं त्वा सामिन्निरक्षि इत्याह
वामदेव्यस्यैव वर्णो बृहदग्ने सुवीर्यमित्याह बृहत् एष वर्णो यदेतं तुचमन्वाह यज्ञमेव तत् सामन्वन्तं करो-
त्य^१-मिरमुष्मिन् लोक आसीवादित्योऽस्मिन् ताविमौ लोकावशान्ता (१) वास्तां ते देवा अन्नवन्नेतेमौ
वि पर्यूहामेत्यम् आ याहि वीतय इत्यस्मिन् लोकेऽग्निमदधुर्बृहदग्ने सुवीर्यमित्यमुष्मिन् लोक आदित्यं ततो
वा इमौ लोकावशाम्यतां यदेवमन्वाहानयोऽलोकयोः शान्त्यै शाम्यतोऽस्मा इमौ लोकौ य एवं वेद^२ पञ्चदश
सामिधेनीरन्वाह पञ्चदश (२) वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासशः संवत्सर आप्यते^३ तासां त्रीणि च
शतानि षष्टिश्चाक्षराणि तावन्तीः संवत्सरस्य रात्रयोऽक्षरश एव संवत्सरमानोति^४ नुमेधश्च परच्छेपश्च

ब्रह्मवाचमवदेतामस्मिन् दारावाद्देऽग्निं जनयाव यत्तरो नौ ब्रह्मीयानिति नूमेधोऽभ्यवदत् स धूममजनयत्
परच्छेपोऽभ्यवदत् सौऽग्निमजनयदप इत्यब्रवीत् (३) यत् समावद्विद्ध कथा त्वमग्निमजीजनो नाहमिति
सामिधेनीनामेवाहं वर्षी वेदेत्यब्रवीद्यद् घृतवत् पदमनुच्यते स आसां वर्षस्तं त्वां समिद्भिर्भिर इत्याह
सामिधेनीष्वेव तज्ज्योतिर्जनयति स्त्रियस्तेन यद्वचः स्त्रियस्तेन यद्वायुमियः स्त्रियस्तेन यत् सामिधेन्यो
वृषण्वतीमन्वाह (४) तेन पुरस्वतीस्तेन सेन्द्रास्तेन मिथुना अग्निदेवानां दत्त आसीदुशना काव्योऽ-
सुराणां तौ प्रजापतिं प्रक्षमैतां स प्रजापतिरग्निं दत्तं वृणीमह इत्यग्निं पर्यावर्तत ततो देवा अमवन् परा-
ऽसुरा यस्यैवं विदुयोऽग्निं दत्तं वृणीमह इत्यन्वाह भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवत्यै—ध्वरवती-
मन्वाह भ्रातृव्यमेवैतयां (५) ध्वरति शोचिर्क्षेपस्तमीमह इत्याह पवित्रमेवैतद्यजमानमेवैतया पचयति
समिधो अन्न आहुतेत्याह परिधिमैवैतं परि दधात्यस्कन्दाय यदत् ऊर्ध्वमेभ्यादध्याद्यथा वहिःपरिधि
स्कन्दति तादृगेव तं त्रयो वा अग्नयो हव्यवाहनो देवानां कव्यवाहनः पितृणां सहर्क्षा असुराणां
त पतर्ह्यो शशस्ते मां वरिष्यते मा—(६)—मिति वृणीध्वर हव्यवाहनमित्याह य एव देवानां तं वृणीते
आप्येवं वृणीते यन्धोरेव नैत्यथो संतत्यै परस्ताद्वर्वाचो वृणीते तस्मात् परस्ताद्वर्वाचो मनुष्यान् पित-
रोऽनु प्र पिपते ॥ (जशान्तौ, पञ्चदशा, -ऽप्रवी, -द्वन्वाहे, -तया, मा, -मेकाग्रिर्भिर) ॥ ८ ॥

प्रथममन्त्रस्य निगदस्य, ९-१५ सुगावापननिगदस्य च व्याख्यानम् ॥ प्रजापतिर्कविः ।

अग्ने महार असीत्याह महान होष यद्भिर्ग्राहणेत्याह ग्राहणो होष भारुतेत्याहैष हि देवेभ्यो हव्यं
भरति देवेह इत्याह देवा हेतमैन्धत्तं मन्विह इत्याह मनुहेतमुचरो देवेभ्य ऐन्धै—विष्णु इत्याह-
पैथो हेतमस्तुवन् विप्रांनुमदित इत्याह (१) विप्रा हेते यच्छुधुवारः कविशस्त इत्याह कचयो हेते
यच्छुधुवारसो ब्रह्मसरशित इत्याह ब्रह्मसरशितो होष घृताहवन् इत्याह घृताहुतिर्होष प्रियतमो प्रणीर्य-
ज्ञानामित्याह प्रणीहोष यज्ञानां रथीरध्वराणामित्याहैष हि देवरथोऽन्तो होतेत्याह न हेतं कश्चन (२)
तरति तूर्णिहव्यवाडित्याह सर्वर होष तरत्यो—स्पात्रं जुह्वेवानामित्याह जुह्वेव देवानां चमसो देवपान
इत्याह चमसो होष देवपानोऽरा इवाग्ने नेमिदेवारस्त्वं परिभूरसीत्याह देवान् होष परिभूर्यद्वादा वह देवान्
देवयते यजमानायेति भ्रातृव्यमस्मै (३) जनयेदा वह देवान् यजमानायेत्याह यजमानमेवैतेन वर्धयत्यै—
भिर्मम आ वह सोममा वहेत्याह देवता एव तद्यथापूर्वमुपहृतं आ चाग्ने देवान् वह सुयजां च यज जात-
वेद् इत्याहभिमेव तत् सर इयति सौऽस्य सरशितो देवेभ्यो हव्यं वहत्यै—भिर्होते—(४)—स्याद्वाग्निर्वै
देवानां होता य एव देवानां होता तं वृणीते स्मो वयमित्याहाऽऽत्मानमेव सत्त्वं गमयति साधु
तं यजमान देवतेत्याहाऽऽशिर्भवेतामा शास्ते यद्वायव्योऽग्निः होताऽमवृथा इत्यग्निर्नोभयतो यजमानं
परि गृह्णीयात् प्रमायुक्तः स्या—द्यजमानदेवत्यां वै जुह्वेभ्यो देवत्योऽमृतं (५) यद् द्वे इव ब्रूयाद् भ्रातृव्य-
मस्मै जनयेद् घृतवतीमध्वर्यो सुचमाऽस्यस्वेत्याह यजमानमेवैतेन वर्धयति देवायुवमित्याह देवान्
होपावन्ति विश्वचारामित्याह विश्वर होपावन्ती—डामहै देवा ईडेन्यान्नमस्याम नमस्यान् यजाम यक्षिण-
नित्याह मनुष्या वा ईडेन्याः पितरो नमस्या देवा यक्षिणा देवता एव (६) तद्यथाभारं यजति ॥
(आहु, चना, -ऽस्मै, -होचो, -पृष्ट, -देव, श्रीणि च) ॥ ९ ॥

नैमित्तिकः काम्याश्च सामिधेयः ॥ प्रजापतिक्रियः ।

त्रींस्तूचाननुं ब्रूयाद्राजन्त्यस्य त्रयो वा अन्ये राजन्त्यात् पुरुषा ब्राह्मणो वैश्यः शुद्रस्तानेवास्मा अनुकान् करोति पञ्चदशानुं ब्रूयाद्राजन्त्यस्य पञ्चदशो वै राजन्त्यः स्व पचैनं स्तोमे प्रति घ्रापयति त्रिष्टुभा परिं दध्यादिन्द्रियं वै त्रिष्टुगिन्द्रियकामः खलु वै राजन्त्यो यजते त्रिष्टुभैवास्मा इन्द्रियं परिं गृह्णाति यदि कामयेत् (१) ब्रह्मवर्चसमस्त्विति गायत्रिया परिं दध्याद्ब्रह्मवर्चसं वै गायत्री ब्रह्मवर्चसमेव भवति सप्तदशानुं ब्रूयाद्वैश्यस्य सप्तदशो वै वैश्यः स्व पचैनं स्तोमे प्रति घ्रापयति जगत्या परिं दध्याज्जगता वै पशवः पशुकामः खलु वै वैश्यो यजते जगत्यैवास्मै पशून् परिं गृह्णात्येकविंशतिमनुं ब्रूयात् प्रतिष्ठाकां मत्यैकविंशः स्तोमानां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्यै (२) चतुर्विंशतिमनुं ब्रूयाद्ब्रह्मवर्चसकामस्य चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री ब्रह्मवर्चसं गायत्रियैवास्मै ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे विंशतिमनुं ब्रूयादन्नकामस्य त्रिंशदक्षरा विराडन्नं विराड्विराजैवास्मा अन्नाद्यमव रुन्धे द्वात्रिंशतिमनुं ब्रूयात् प्रतिष्ठाकामस्य द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुगनुष्टुप् छन्दसां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्यै पद्त्रिंशतिमनुं ब्रूयात् पशुकामस्य पद्त्रिंशदक्षरा बृहती बार्हताः पशवो बृहत्यैवास्मै पशून् (१) नव रुन्धे चतुश्चत्वारिंशतिमनुं ब्रूयादिन्द्रियकामस्य चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुगिन्द्रियं त्रिष्टुप त्रिष्टुभैवास्मा इन्द्रियमव रुन्धे ऽष्टाचत्वारिंशतिमनुं ब्रूयात् पशुकामस्याष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागताः पशवो जगत्यैवास्मै पशून्व रुन्धे सर्वाणि छन्दाः स्युर्ब्रूयाद्बहुयाजिनः सर्वाणि वा पूतस्य छन्दाः स्युर्वरुद्धानि यो बहुयाज्यं परिमितमनुं ब्रूयादपरिमितस्यावरुद्ध्यै ॥ (कामयेत्, प्रतिष्ठित्यै, पशून्, सप्तचत्वारिंशच्च) ॥ १० ॥

सामिधेनीषु होतृमियमविशेषः, ९-१५ आपवयं आचारश्च ॥ प्रजापतिक्रियः ।

निर्वीतं मनुष्याणां प्राचीनावीतं पितृणामुपवीतं देवानां—मुप व्ययते देवलक्ष्ममेव तत्कुर्वते तिष्ठन्न्वाहु तिष्ठन् ह्यधृततरं वदति तिष्ठन्न्वाहु सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्या आसीनो यजत्यस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति यत् शौचमन्वाहाऽऽसुरं तद्यन्मन्द्रं मानुषं तद्यदन्तरा तत् सदेवमन्तराऽनूच्य सदेवत्वार्थं विद्वांसो वै (१) पुरा होतारोऽभूवन् तस्माद्धृता अध्वानोऽभूवन् न गन्थानः समरुक्षन्तर्वेद्यन्यः पादो भवति यद्विद्येद्यन्योऽथान्वाहावर्चनां विधृत्यै पथामसं रोहया—थो भूतं चैव भविष्यच्चारु रुन्धेऽथो परिमितं चैवापरिमितं चारु रुन्धेऽथो ग्राम्याश्चैव पशूनांरण्याश्चारु रुन्धेऽथो (२) देवलोकं चैव मनुष्यलोकं चाभि जयति देवा वै सामिधेनीरनूच्य यन्नं नान्वपश्यन्तस् प्रजापतिस्तूष्णीमाधारमा धारयत् ततो वै देवा यन्नमन्वपश्यन् यत् तूष्णीमाधारमाधारयति यन्नस्यानुष्यात्या अथो सामिधेनीरेवाभ्यनक्त्यं—लक्षो भवति य एवं वेदा—थो तर्पयत्यैवैनो—स्तृप्यति प्रजयां पशुभिः (३) य एवं वेद यदेकया ऽऽचार्येदेकोऽप्रीणीयाद्यद् द्वाभ्यां द्वे प्रीणीयाद्यद् तिस्रिरिति तद्वैचयेन्मनसा ऽऽधारयति मनसा ह्यनात्तमाप्यते तिर्यञ्चमा धारयत्यछम्बट्कारं वाक् च मनश्चाऽऽर्त्तायेतामहं देवेभ्यो हव्यं यन्हामीति चार्गव्वीदहं देवेभ्य इति मनस्तौ प्रजापति प्रश्नमेतां सोऽब्रवीत् (४) प्रजापतिर्दृतीरेव त्वं मनसोऽसि यदि मनसा ध्यायति तद्वाचा वदतीति तत् खलु तुभ्यं न वाचा

जुह्वचभित्तव्रवीत् तस्मान्ननसा प्रजापतये जुह्वति भक्त इव हि प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै^{१०} परिधीन्सं
मार्ष्टि पुनात्येवैतानं भिमैषयमं त्रयो वै प्राणाः प्राणानेवाभिर्जयति त्रिदैक्षिणार्थं त्रयं (५) इमे लोका
इमानेव लोकानभिर्जयति त्रिसंस्तुरार्थं त्रयो वै देवयानाः पन्थानस्तानेवाभिर्जयति^{११} त्रिरुपं वाजयति
त्रयो वै देवल्लोका देवल्लोकानेवाभिर्जयति^{१२} द्वादश सं पद्यन्ते द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरेव
प्राणान्तर्यामि संवत्सरेवास्मा उप पद्यति सुवर्गस्य लोकस्य समर्थ्यां आचारमा वाचयति तिर इव
(१) वै सुवर्गो लोकः सुवर्गमेवास्यै लोकं प्र रोचयत्यै—जुमा वाचयत्युज्जुरि व हि प्राणः संततमा वाचयति
प्राणानामुच्चाद्यस्य संतत्या अथो रक्षसामपहत्यै^{१३} यं कानयेत प्रमार्जकः स्यादिति जिह्वं तस्याऽऽ
वाचयेत् प्राणमेवास्माज्जिह्वं नयति ताजक् प्र मीयते^{१४} शिरो वा एतद्यज्ञस्य यज्ञाधार आत्मा ध्रुवा
(७) ऽऽधारमाधार्य ध्रुवाः समनस्त्यात्मज्ञेय यज्ञस्य शिरः प्रति दधात्यै—भिदैवानां द्रुत आसीद्
दैव्योऽसुराणां तौ प्रजापतिं प्रश्नमैतां स प्रजापतिर्ब्राह्मणमब्रवीदेतद्वि ब्रूहीत्या आचयेत्तीदं देवाः
अणुतेति धाव तदब्रवीदाभिदैवो होतेति य एव देवानां तमवृणीत ततो देवा (८) अभवन् पराऽसुरा
यस्यैवं विदुषः प्रवरं प्रवृणते भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति^{१५} यद्वाह्मणश्चाब्राह्मणश्च प्रश्नमे-
यातां ब्राह्मणायाधि ब्रूयाद्यद्वाह्मणायाध्याह्वाऽऽत्मनेऽध्याह्वा यद्वाह्मणं पराह्वाऽऽत्मानं पराऽऽह तस्माद्वा-
ह्मणो न परोच्यः^{१६} ॥ (वा, अथो, पुशुभिः, -रप्रवीत, त्रयं, इव, ध्रुवा, देवा, -भैत्वादित्यस्य) ॥ ११ ॥

काम्येष्टियाज्यापुरोऽदुवाज्याः । विवेदेवा ऋषयः ।

आयुष्टं*—आयुर्दा अग्ने*—आ ग्यायस्व*— सं ते*—उवं ते हेडै*— उदुत्तमं*— प्रणो
देव्यां*—नो दिवो*—समाविष्णूं*— अग्नाविष्णूं*— इमं मे वरुणं*— तत् त्वां याय्युं*—
दुत्यं*— चित्रमं*— ॥

अपां नपादा ह्यस्यादुपस्यं जिह्वानामूध्वो विद्युतं वसानः ।

तस्य ज्येष्ठं महिमानं वहन्तोर्हिरण्यवर्णाः परि यन्ति यज्ञीः^{१७} ॥

स-(१)-मन्या यन्त्युषं यन्त्यन्याः समानमूर्ध्वं नद्यः पृणन्ति ।

तमु शुचिः शुचयो दीदिवारसंमपां नपातं परि तस्थुरापः^{१८} ।

तमस्मेरा युवतयो युवानं मर्मज्यमानाः परि यन्त्यापः ।

स शुकेण शिक्वेना रेवदभिर्दीदायानिष्मो घृतानिर्णिगिप्तं ॥

इन्द्रावरुणयोरहः सम्राजोरव आ वृणे । ता नो मृडात ईदृशे^{१९} ॥

इन्द्रावरुणा युवमध्वराय नो (२) विशे जनाय महि शर्म यच्छतम् ।

दीर्घप्रयज्यमति यो वनुष्यति वयं जयेम पृतनासु दुल्यः^{२०} ॥

आ नो मित्रावरुणोऽङ्ग-प्र बाहवा^{३१} ॥

स्वं नो अमे वरुणस्य विद्वान् देवस्य देवोऽव यासिसीष्टाः ।

यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा देवाऽसि प्र मुमुग्ध्यस्मत् ॥

स त्वं नो अमेऽवमो भवोती नेदिष्ठो अस्या उपसो व्युष्टौ ।

अवं यक्ष्व नो वरुणः (१) रराणो वीहि मंडीकः सुहवो न एधि^{३३} ॥

प्रप्रायमभिर्मरुतस्य शृण्वे वि यत् सूर्यो न रोचते बृहद्भाः ।

अभि यः पूरुं पूतनासु तस्यौ दीदाय दैव्यो अतिथिः शिवो नः^{३४} ॥

प्र ते यक्षि प्र ते इयमि मन्म भुवो यथा वन्द्यो नो हवेषु ।

धन्वन्निव प्रपा असि त्वमग्र इयक्ष्वे पूरवे प्ररन राजन् (४) ॥

वि पाजसाँङ्ग-वि ज्योतिषाँङ्ग- ॥

स त्वमग्ने प्रतीकेन प्रत्योप यातुधान्यः । उरुक्षयेषु दीधर्त्त ॥

तः सुप्रतीकः सुदृशः स्वस्त्रमविद्वांसो विदुष्टैरः सपेम ।

स यक्षद्विश्वा व्युनानि विद्वान् प्र हव्यमभिरुमृतेषु वोचर्त्त ॥

अः होमुचै^{३०} ॥-विवेष यन्मो^{३१} ॥-वि न इन्द्रे^{३२} ॥-न्द्र क्षुर्^{३३} ॥-मिन्द्रियाणि शतक्रवो^{३४} ॥-ऽनु

ते दायि^{३५} ॥ (सं, नो, वरुणः, राजः, अमुंस्वत्वारिः सव) ॥ १२ ॥

[विश्वरूप-३५३ ।-सवदे-३५४ ।-न्द्र ३४५ । प्रसवादिनो ३३० । मै-३०६ ।-प ३०७ । देवा २६० । अयशो ३२९ । अने ३०३ । श्रोत्र १९७ । निर्वात-४४० ।-मायु-२४४ -छादिश ॥ ३६६५)]

[इति द्वितीयकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

अवशिष्टकर्माभिधानम् ।

[अथ पष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥]

प्रपाजविधिः ॥ प्रजापतिक्रियः ।

सुमिधो यजति वसन्तमेवर्तुनामव रुन्धे तनूनपातं यजातं ग्राधमेवाव रुन्ध इडो यजति वर्षा एवाव रुन्धे यर्हिर्यजति शरदमेवाव रुन्धे स्वाहाकारं यजति हेमन्तमेवाव रुन्धे तस्मात् स्वाहाकृता हेमन्त पशवोऽव सीदन्ति सुमिधो यजत्युपसं एव देवतानामव रुन्धे तनूनपातं यजति यक्षमेवाव रुन्ध (१) इडो यजति पशुमेवाव रुन्धे यर्हिर्यजति प्रजामेवाव रुन्धे सुमानयत उपमृतस्तेजो वा आर्ज्यं प्रजा बर्हिः प्रजास्वेव तेजो दधाति^३ स्वाहाकारं यजति वाचमेवाव रुन्धे दश सं पचन्ते दशाक्षरा विराडक्ष विराड्विराजैवाभासमव रुन्धे सुमिधो यजत्यस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति तनूनपातं यजति (२) यक्ष एवान्तरिक्षे प्रति तिष्ठतीडो यजति पशुन्नेव प्रति तिष्ठति यर्हिर्यजति य एव देवयानाः पन्थानस्तेष्वेव प्रति तिष्ठति स्वाहाकारं यजति सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठत्येतावन्तो वै देवलोकस्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठति^४

(१२१०-२१) १।८।२१।८-९, (१२१६-२७) ४।१।५।१, १।२।१४।१, (१८।३०-३५) १।६।१२।९-१०, १२-१३, ३-४

देवासुरा एषु लोकेष्वस्पर्धन्त ते देवाः प्रयाजैरेभ्यो लोकेभ्योऽसुसन् प्राण्वन्त तत् प्रयाजानां (३) प्रयाजत्वं यस्यैवं विदुषः प्रयाजा इज्यन्ते जैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यानुदते' ऽभिकामं जुहोत्यभित्त्यै यो वै प्रयाजानां मिथुनं वेद प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते समिधो बह्वीरिव यजति तनुनपातमेकमिव मिथुनं तद्विजो बह्वीरिव यजति बहिरेकमिव मिथुनं तदेतद्वै प्रयाजानां मिथुनं य एवं वेद प्र (४) प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते' देवानां वा अनिष्टा देवता आसन्नथासुरा यक्षमजिघांसन्त ते देवा गायत्रीं ज्यौहन् पञ्चाक्षराणि प्राचीनानि श्रीणि प्रतीचीनानि ततो वर्मं यक्षायामवद्धर्मं यजमानाय यत् प्रयाजानूयाजा इज्यन्ते वर्मैव तद्यज्ञाय क्रियते वर्मं यजमानाय भ्रातृव्याभिमूत्यै तस्माद्वक्तुं पुरस्ताद्वर्षीयः पश्चाद्वर्षीयो' देवा वै पुरा रक्षोभ्य (५) इति स्वाहाकारेण प्रयाजेषु यक्षः सस्थाप्यमपश्यन् तस्वाहाकारेण प्रयाजेषु समस्थापयन् वि वा एतद्यज्ञं छिन्दन्ति यत् स्वाहाकारेण प्रयाजेषु सस्थापयन्ति प्रयाजानिष्ठा हवीरप्याभि धारयति यक्षस्य संतत्या अथो हविरेवाकर्यो यथापूर्वमुपैति' पिता वै प्रयाजाः प्रजाऽनूयाजा यत् प्रयाजानिष्ठा हवीरप्यभिधारयति पितैव तत् पुत्रेण साधारणं (६) कुरुते' तस्मादाहु-र्यज्ञैवं वेद यज्ञं न कथा पुत्रस्य केवलं कथा साधारणं पितुरित्यै—स्कन्नमेव तद्यत् प्रयाजेष्विष्टेषु स्कन्दति' गायत्र्यैव तेन गर्भं धत्ते सा प्रजां पशून् यजमानाय प्र जनयति' ॥

(रुधे. यजति, प्रयाजानां, प्र, रक्षोभ्यः, साधारणं, पञ्चविंशच्च) ॥ १ ॥

भाष्यभागौ, ६ तदीये याज्यानुवाक्ये; ७-१७ प्रधानस्य हविषो याज्यानुवाक्ये च ॥ प्रजापतिर्ब्रह्मिणः ।

चक्षुषी वा एते यक्षस्य यदाज्यभागौ यदाज्यभागौ यजति चक्षुषी एव तद्यज्ञस्य प्रति दधाति' पूर्वार्धे जुहोति तस्मात् पूर्वार्धे चक्षुषी' प्रबाहुजुहोति तस्मात् प्रबाहुक् चक्षुषी' देवलोकं वा अग्निना यज-मानोऽदु पश्यति पितृलोके सोमैर्नोत्तरार्धे ऽग्र्ये जुहोति दक्षिणार्धे सोमार्थेवर्मिव ह्रीमौ लोकावन्तयो-लोकयोरनुव्याप्त्यै राजानौ वा एतौ देवतानां (१) यदग्नीपोमावन्तुरा देवता इज्येते देवतानां विधृत्यै तस्माद्राज्ञां मनुष्यां विधृतौ ब्रह्मवादिनौ वदन्ति किं तद्यज्ञे यजमानः कुरुते येनान्यतोदतो दाधारर्चमनूच्य इषिषं जुहा यजति तेनोभयतोदतो दाधारर् मूर्धन्वती पुरोऽनुवाक्या भवति मूर्धानमेवैनं समानानां करोति (२) नियुत्वत्या यजति भ्रातृव्यस्यैव पशून् नि शुबते' केशिनं ह वाभ्यं केशी सात्यकामिरवाच सुस-पदां ते शंकरि रभो यज्ञे प्रयोक्तासे यस्यै वीर्येण प्र ज्ञातान् भ्रातृव्यानुदते प्रति जनिष्यमाणान् यस्यै वीर्येणोभयौलोकयोर्ज्योतिर्धत्ते यस्यै वीर्येण पूर्वार्धेनानङ्गान् भुनाकिं जघनार्धेन धेनुरिति' पुरस्ताल्लक्ष्मा पुरोऽनुवाक्या भवति ज्ञातानेव भ्रातृव्यान् प्र णुदत उपरिष्टाल्लक्ष्मा (३) याज्यां जनिष्यमाणानेव प्रति नुदते' पुरस्ताल्लक्ष्मा पुरोऽनुवाक्या भवत्यस्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्त उपरिष्टाल्लक्ष्मा याज्याऽमुष्मिन्नेव लोके ज्योतिर्धत्ते ज्योतिर्मन्तावस्मा इमौ लोकौ भवतो य एवं वेद पुरस्ताल्लक्ष्मा पुरोऽनुवाक्या भवति तस्मात् पूर्वार्धेनानङ्गान् भुनक्त्युपरिष्टाल्लक्ष्मा याज्यां तस्माज्जघनार्धेन धेनुर्य एवं वेद भुङ्क्ते एनमेतौ' वज्र आज्यं वज्र आज्यभागौ (४) वज्रो वपट्कारस्त्रिवृतमेव वज्रं सप्तमृत्य भ्रातृव्याय प्र हरत्यलम्बट्कारं मणूर्य वपट्करोति स्तृत्यै' गायत्री पुरोऽनुवाक्या भवति त्रिष्टुप् याज्या ब्रह्मैव अत्रमन्वारस्मयति

तस्माद्वाह्यो मुखो^{१३} मुखो भवति य एवं वेद^{१४} प्रवैनं पुरोऽनुवाक्ययाऽऽह प्र णयति याज्यया गमयति
वषट्कारेणै^{१५}—वैनं पुरोऽनुवाक्यया दत्ते प्र यच्छति याज्यया प्रति (५) वषट्कारेण स्थापयति^{१६} त्रिपदा
पुरोऽनुवाक्या भवति त्रय इमे लोका एवैव लोकेषु प्रति तिष्ठति चतुष्पदा याऽया चतुष्पद एव पशान्व
रुन्धे द्यक्षरो वषट्कारो द्विपाद्यजमानः पशुष्वेवोपरिष्ठात् प्रति तिष्ठति^{१७} गायत्री पुरोऽनुवाक्या भवति
त्रिष्टुप् याज्यया वै सप्तपदा शर्करा यद्वा एतया देवा अशिक्षन् तदशफनुवन् य एवं वेद शफनोत्येव (९)
यच्छिच्छति^{१८} ॥ (देवतानां, करोषु, परिष्ठात्सुदगा, ऽऽज्यभागौ प्रभ्यं, -व, दे च) ॥ २ ॥

आमेयपुरोडासाविधिः, १०-११ कपालनाशे प्रायश्चित्तं च ॥ प्रजापतिऋषिः ।

प्रजापतिदेवेभ्यो यद्वाह्यं व्यादिशत् स आत्मन्नाज्यमधत्त तं देवा अनुवक्ष्ये वाव यक्षो यदाज्यमप्येव
नोऽत्रास्त्विति सौऽब्रवीद्यजान् व आज्यमागावुप स्तृणानभि धारयानिति तस्माद्यजस्याज्यभागवुप स्तृ-
णन्त्यभि धारयन्ति^१ ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्याद्यातयामान्यन्यानि हवीरप्ययातयाममाज्य-
मिति प्राजापत्य- (१)—मिति ब्रूयादयातयामा हि देवानां प्रजापतिरिति^२ छन्दारसि देवेभ्योऽर्पाकामन्
न योऽभागानि हव्यं वक्ष्याम इति तेभ्य एतच्चतुरवृत्तमधारयन् पुरोऽनुवाक्यायै याज्यायै देवतायै वष-
ट्काराय यच्चतुरवृत्तं जुहोति छन्दारस्येव तत् प्रीणाति तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहुर्हस्य—क्लिस्तो
वा इत उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन् तदपयो यद्वास्त्वभ्यवायन् ते (२) ऽपह्यन् पुरोडाशं कुर्म भुत-
सर्पन्तं तमब्रुवन्निन्द्राय ध्रियस्व बृहस्पतये ध्रियस्व विश्वेभ्यो देवेभ्यो ध्रियस्वेति स नाध्रियत् तमब्रुवन्-
अये ध्रियस्वेति सौऽअयेऽध्रियत् यदाग्नेयोऽष्टाकपालोऽमावास्यायां च पौर्णमास्यां चाच्युतो भवति सुव-
र्गस्य लोकस्याभिजिज्ञै^३ तमब्रुवन् कथाऽहोस्या इत्यनुपाकोऽमृचमित्यब्रवीद्यथाऽक्षोऽनुपाको (३) ऽवा-
च्छत्येवमवाऽऽमिन्नुपरिष्ठादभ्यज्याधस्तादुपानक्ति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै^४ सर्वाणि कपालान्यभि
प्रथयति तावन्तः पुरोडाशानमुष्मिन्लोकेऽभि जयति^५ यो विद्वद्भ्यः स नैर्ऋतो योऽभृतः स रौद्रो यः शूतः
स सदैवस्तस्मादविद्वद्भ्यः शूतकृत्यः सदेवत्वाय भस्मनाऽभि वासयति तस्मान्मासेनास्थिं छन्नं वेदे-
नाभि वासयति तस्मात् (४) कैशैः शिरैर्दछन्नं प्रच्युतं वा एतदस्माल्लोकादगतं देवलोकं यच्छत-
हविरन्मिधारितमभिघार्योहांसयति देववैचैन्द्रमयति^६ यद्येकं कपालं नश्येदेको मासः संवत्सरस्यानवेतः
स्यादंश यजमानः प्र मीयेत् यद् द्वे नश्येतां द्वौ मासौ संवत्सरस्यानवेतौ स्यानामथ यजमानः प्र मीयेत्
संख्यायोहांसयति यजमानस्य (५) गोपीथार्यं यदि नश्येदाश्विनं द्विकपालं निर्वपेद् द्यावापृथिव्य-
मेककपालमश्विनौ वै देवानां मिपजा ताभ्यामेवासंभेयजं करोति द्यावापृथिव्यं एककपालो भवत्यनयोर्वा
एतन्नश्यति यन्नश्यत्यनयोरेवैनद्विन्दति प्रतिष्ठित्यै^७ ॥ (प्राजापत्यं, ते, ऽनुपाकत, -स्तस्मा-द्यजमानस्य, द्वात्रिं-
शच) ॥ ३ ॥

वेदिनिर्माणम् ॥ प्रजापतिऋषिः ।

देवस्य त्वा सविनुः प्रसव इति स्फ्यमा दंने प्रसूत्या अश्विनोर्वाहभ्यामित्याहाश्विनौ हि देवानामभ्वर्य
आस्तां पुष्पो हस्ताभ्यामित्याह यत्यं शतमृष्टिरसि वानस्पत्यो द्विपनो वृध इत्याह चक्षमेव तत् स

इयति भ्रातृव्याय प्रहरिष्यं—नस्तम्बयजुर्हरत्येतावती वै पृथिवी यावती वेदिस्तस्या एतावत् एव भ्रातृ-
व्यं निर्भजति (१) तस्मात्ताभागं निर्भजन्ति त्रिहरेति त्रय इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्यो निर्भजति
तुष्णीं चतुर्थं हरत्यपरिमितादेवैनं निर्भजत्यु—इति यदेवास्या अमेध्यं तदप हन्त्यु—इति तस्मादोष-
धयः परा भयन्ति मूलं छिनत्ति भ्रातृव्यस्यैव मूलं छिनत्ति पितृदेवत्याऽर्तिज्ञातेयतीं खनति प्रजा-
पतिना (२) यक्षमुखेन संभितां—मा प्रतिष्ठायै खनति यजमानमेव प्रतिष्ठां गमयति दक्षिणतो वर्षीयसीं
करोति देवयजनस्यैव रूपमकः पुरीषवतीं करोति प्रजा वै पशवः पुरीषं प्रजयैवैनं पशुभिः पुरीषवत्तं
करोत्यु—त्तरं परिग्राहं परि गृह्णात्येतावती वै पृथिवी यावती वेदिस्तस्या एतावत् एव भ्रातृव्यं निर्भज्या-
ऽऽत्मन उत्तरं परिग्राहं परि गृह्णाति कुरमिव वा (३) एतत् करोति यद्वेदिं करोति वा अंसि स्वधा
असीति योयुष्यते शान्त्यै प्रोक्षणीरा सादयत्यापो वै रक्षोघ्नी रक्षसामपहृत्यै स्म्यस्य वर्त्मन्सादयति
यक्षस्य संतत्यै यं द्विष्यात् तं ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति (४) (भजति, प्रजापतिना, वै, त्रयभिः वाच) ॥ ४ ॥

वर्हिः प्रयोगः ॥ प्रजापतिर्जविः ।

ब्रह्मवादिनो वदन्त्याग्निहोवीं नि प्रौक्षीः केनाप इति ब्रह्मणेति ब्रूयादग्निहोव हवीं प्रोक्षति ब्रह्मणा-
ऽपे इष्मावर्हिः प्रोक्षति मेध्यमेवैनत् करोति वेदिं प्रोक्षत्युक्षा वा एयाऽलोमकाऽमेध्या यद्वेदिमेध्या-
मेवैनं करोति द्विवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै त्वेति वर्हिरासां प्रो- (१) क्षत्येभ्य एवैनलोकेभ्यः
प्रोक्षति कुरमिव वा एतत् करोति यत् खनन्त्यपो नि नयति शान्त्यै पुरस्तात् प्रस्तरं गृह्णाति मुख-
मेवैनं करोति यन्तं गृह्णाति प्रजापतिना यक्षमुखेन संभितं वर्हिः स्तृणाति प्रजा वै वर्हिः पृथिवी वेदिः
प्रजा एव पृथिव्यां प्रति स्थापयत्य—नतिदक्षं स्तृणाति प्रजयैवैनं पशुमिरनतिदक्षं करोत्यु- (२)—त्तरं
वर्हियः प्रस्तरं सादयति प्रजा वै वर्हिर्यजमानः प्रस्तरो यजमानमेवार्यजमानादुत्तरं करोति तस्माद्यजमानोऽ-
यजमानादुत्तरोऽन्तर्धाति व्यावृत्त्या अनक्ति हविष्कृतमेवैनं सुवर्गं लोकं गमयति त्रैधाऽनक्ति
त्रय इमे लोका एभ्य एवैनं लोकेभ्योऽनक्ति न प्रति गृह्णाति यत् प्रतिगृणीयादन्ध्वैभावुकं यजमानस्य
स्यादुपरीषं प्र हरत्यु- (३)—परीषं हि सुवर्गो लोकः नि यच्छति वृष्टिमेवास्मै नि यच्छति नात्यग्रं
प्र हरत्यदत्यग्रं प्रहरित्यासारिण्यध्वयोनानुका स्यात्—अ पुरस्तात् प्रत्यस्येद्यत् पुरस्तात् प्रत्यस्यैत् सुवर्ग-
लोकाद्यजमानं प्रति जुदेत् प्राञ्चं प्र हरति यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति न विष्वञ्चं वि युंयाच-
द्विष्वञ्चं वियुयात् (४) स्यस्य जायेतो ध्वमुद्यौत्युर्ध्वमिव हि पुरसः पुमानेवास्य जायेत यत् स्म्येन
षोपवेपेण वा योयुष्येत स्तृतिरेवास्य सा हस्तेन योयुष्यते यजमानस्य गोपीथार्यं ब्रह्मवादिनो वदन्ति
किं यक्षस्य यजमान इति प्रस्तर इति तस्य कं सुवर्गो लोक इत्याहवनीय इति ब्रूयाद्यत् प्रस्तरमाहवनीये
प्रहरति यजमानमेव (५) सुवर्गं लोकं गमयति वि वा एतद्यजमानो लिशते यत् प्रस्तरं योयुष्यन्ते
वर्हिरनु प्र हरति शान्त्यै अनारम्भण इव वा एतर्ह्यध्वयुः स ईश्वरो वेपनो भवितोर्ध्वाऽसीतीमामभि
मृशतीत्यं वै ध्रुवाऽस्यामेव प्रति तिष्ठति न वेपनो भवत्यं—गाश्नंतीदित्याह यज्यादग्निरित्यु- (६)—
आवृष्टिं गमयेन्निर्धजमानं सुवर्गलोकाद्भजेद्गक्षित्येव ब्रूयाद्यजमानमेव सुवर्गं लोकं गमयति ॥

(प्र, कोवि, हरति, वियुहा, -देवे, -ति, तत्तदञ्च च) ॥ ५ ॥

उपांशुयाजः, ९-१३ स्विष्टकृत् ५ ॥ प्रजापतिर्ऋषिः ।

अग्नेस्त्वयो ज्यायाः सो आतर आसन् ते देवेभ्यो हव्यं वर्धन्तः प्रामीयन्त सौऽग्निरविभेदित्यं वाच स्य आर्तिमाऽरिष्यतीति स निलायत सौऽपः प्राविंशत् तं देवताः प्रैपमैच्छन् तं मत्स्यः प्राव्रवीत् तमशपद्धि-याधिया त्वा वध्यासुर्यो मा प्रावोच इति तस्मान्मत्स्यं धियाधिया भन्ति शतो (१) हि तमन्वविन्दन् तमब्रुवन् न आ र्यतस्व हव्यं नो वहेति सौऽब्रवीद्वरं वृणै यदेव गृहीतस्याहुतस्य यद्दिःपरिधि स्कन्दात् तन्मे आर्तुणां भागधेयमसदिति तस्माद्यद्गृहीतस्याहुतस्य यद्दिःपरिधि स्कन्दति तेषां तद्भागधेयं तानेव तेन प्रीणाति परिधीन् परि दधाति रक्षसामपहत्यै सः स्पर्शयति (२) रक्षसामनन्ववचारायै न पुरस्तात् परि दधात्यादित्यो होवोद्यन् पुरस्ताद्रक्षाः स्यपहन्त्यु—ध्वं समिधावा वधात्युपरिधादेव रक्षाः स्यप हन्ति यजुंषाऽन्यां तुष्णीमन्यां मिथुनत्वार्थं द्वे आ दधाति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै ब्रह्म-ध्विनो वदन्ति स त्वै र्यजेत यो यज्ञस्याऽऽर्त्या वसीयान्त्स्यादिति भूपतये स्वाहा भुवनपतये स्वाहा भूतानां (३) पतये स्वाहेति स्कन्नमनु मन्त्रयेत यज्ञस्यैव तदार्त्या यजमानो वसीयान् भवति भूयसीहि देवताः प्रीणाति जामि वा एतद्यज्ञस्य क्रियते यदन्वञ्चो पुरोडाशावुपाः शुयाजमन्तरा यजत्यजामित्वा-याथो मिथुनत्वार्थो—शिरमुष्मिँल्लोक आसीद्यमोऽस्मिन् ते देवा अंब्रुवन्तेमौ वि पर्युहामेत्यन्नाद्येन देवा अग्नि- (४)-मुपामन्त्रयन्त राज्येन पितरो यमं तस्माद्रग्निदेवानामन्नादो यमः पितृणां राजा य एवं वेद प्र राज्य-मन्नाद्यमाप्नोति तस्मा एतद्भागधेयं प्रायच्छन् यदग्नये स्विष्टकृतेऽवचन्ति यदग्नये स्विष्टकृतेऽवचति भाग-धेयेनैव तद्गृहं समर्पयति स्रुत्स्रुदव चति स्रुदिव हि रुद्र उक्तार्थादव चत्येपा वै रुद्रस्य (५) विक् स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते हिरमि धारयति चतुरवत्तस्याऽऽर्त्यै पशवो वै पूर्वा आहुतय एष रुद्रो यदग्निर्यत् पूर्वा आहुतीरभि जुहुयादुद्राय पशून्पि दध्यादपशुर्यजमानः स्यादतिहाय पूर्वा आहुतीर्जुहोति पशूनां गोपीथार्य ॥ (शसः, स्पर्शयति, भूतानां,—मुग्निः, रुद्रस्य, सप्तत्रिंशच्च ॥ ६ ॥

इहोपाह्वानम् ॥ प्रजापतिर्ऋषिः ।

मनुः पृथिव्या यज्ञिर्यमैच्छत् स घृतं निषिक्तमविन्दत् सौऽब्रवीत् कोऽस्येश्वरो यज्ञे ऽपि कर्तोरिति तावद्व्रतां मित्रावरुणौ गौरेवाऽऽवसीद्वरौ कर्ताः स्य इति तौ ततो गाः समैरयताः सा यत्रयत्र व्यक्रा-मत् ततो घृतमपीडयत् तस्माद्धृतपशुचयते तदस्यै जन्मो—पहत् २ रथन्तर २ सह पृथिच्येत्याहि (१)-यं वै रथन्तरमिमामेव सहान्नाद्येनोप हयते उपहृतं वामदेव्यः सहान्तरिँक्षेणेत्याह पशवो वै वामदेव्यं पशूनेव सहान्तरिँक्षेणोप हयते उपहृतं बृहत् सह दिवेत्याहिरं वै बृहदिरामेव सह दिवोप हयते उपहृताः सप्त होत्रा इत्याह होत्रा एवोप हयते उपहृता धेनुः (२) स्रुपमेत्याह मिथुनमेवोप हयते उपहृतो भक्षः सखेत्याह सोमपीथमेवोप हयते उपहृताः हो इत्याहऽऽत्मानमेवोप हयते आत्मा ह्युपहतानां वलिष्ठ इडामुप हयते पशवो वा इडा पशूनेवोप हयते चतुरप हयते चतुष्पादो हि पशवो मान-वीत्याह मनुर्ह्येता- (३)-मग्रेऽपश्यद्भुतपवीत्याह यदेवास्यै पदाद्धृतमपीडयत् तस्मादेवमाह मैत्रावरुणीत्याह मित्रावरुणौ होत्राः समैरयताः ब्रह्म देवकृतमुपहृतमित्याह ब्रह्मैवोप हयते दैव्या अध्वर्यव उपहृता

उपहृता मनुष्या इत्याह देवमनुष्यानेवोप ह्यते^३ । य इमं यक्षमवान् ये यक्षपतिं वर्धनित्याह (४) यक्षाय चैव यजमानाय चाऽऽशिष्या शस्तं उपहृते चावापृथिवी इत्याह चावापृथिवी एवोप ह्यते^४ । पूर्वजे ऋतावरी इत्याह पूर्वजे होते ऋतावरी देवी देवपुत्रे इत्याह देवी होते देवपुत्रे^५ । उपहृतोऽयं यजमान इत्याह यजमानमेवोप ह्यते^६ । उत्तरस्यां देवयज्यायामुपहृतो भूयसि हविष्करणे उपहृतो दिव्ये धामनु-
पहृत (५) इत्याह प्रजा वा उत्तरा देवयज्या पशवो भूयो हविष्करणे सुवर्गो लोको दिव्यं धामे^७ ।
दमसीदमसीत्येव यक्षस्य प्रियं धामोप ह्यते^८ । विश्वमस्य प्रियमुपहृतमित्याहाहम्बद्कारमेवोप ह्यते^९ ॥
(आहु, प्रेउ, देवा, माहो, पंहृत, भगुजिह्वाश्च) ॥ ७ ॥

इडाभक्षणं, ७-१५ प्राशित्रभक्षणं च ॥ प्राशितिक्रमः ।

पशवो वा इडा स्वयमा दत्ते काममेवाऽऽत्मना पशूनामा दत्ते न हान्यः कामं पशूनां प्रयच्छति वाच-
स्पतये त्वा हुतं प्राश्नामीत्याह वाचमेव भागधेयेन प्रीणाति सदसस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामीत्याह स्वागा-
कृत्यै^१ चतुरवसं भवति इविषं चतुरवसं पशवश्चतुरवसं^२ यज्ञोता प्राश्नीयाज्ञोता (१) ऽऽर्तिमा-
च्छेद्यदसौ जुहुयादुद्रायं पशूनापि दद्यादपशुर्यजमानः स्याद्वाचस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामीत्याह परोक्षमेवै-
नर्जुहोति सदसस्पतये त्वा हुतं प्राश्नामीत्याह स्वागाकृत्यै^३ । प्राश्नन्ति तीर्थ एव प्राश्नन्ति दक्षिणां ददाति
तीर्थ एव दक्षिणां ददाति^४ वि वा एतद्यज्ञं (२) छिन्दन्ति यन्मध्यतः प्राश्नन्त्यग्निर्मौर्जयन्त आपो वै
सर्वा देवता देवताभिरेव यक्षसं तन्वन्ति देवा वै यक्षादुद्रमन्तरायन्तस यक्षमविध्यत् तं देवा अग्नि
समंगच्छन्त कल्पतां न इदमिति तैऽब्रुवन्स्विष्टं वै न इदं भविष्यति यविमर राधयिष्याम इति तत् स्वि-
ष्टकृतः स्विष्टकृत्वं तस्याऽऽविष्टं नि- (३) रक्तुन्त यवेन सस्मितं तस्माद्यवमात्रमव धे- चज्यायोऽ-
वधेद्रोपयेत् तद्यक्षस्य यवुप च इतृणीयादग्निं च धारयेदुभयतः सरश्वायि कुर्यादवदयामि धारयति
द्विः सं पंचते द्विपाचजमानः प्रतिष्ठित्यै^५ यत् तिरश्चीनमतिहरेदन्नसिचिञ्चं यक्षस्याग्निं विधेदग्नें परि
हरति तीर्थेनैव परि हरति^६ तत् पुष्णे पर्यैहरन् तत् (४) पूषा प्रादयं दत्तोऽरुणत् तस्मात् पूषा प्रवि-
ष्टभागोऽवन्तको हि तं देवा अब्रुवन् वि वा अयमार्घ्यप्राशित्रियो वा अयमभुदिति तद्ब्रुवस्पतये पर्यैहर-
न्तोऽविमेद्वृहस्पतिरित्यं वाचस्य आर्तिमाऽर्पिष्यतीति^७ स एतं मन्त्रमपश्यत् सूर्यस्य त्वा चक्षुषा-
प्रति पद्यामीत्यब्रवीन् हि सूर्यस्य चक्षुः (५) किं च न हिनस्ति^८ सोऽविमेत् प्रतिगृह्णन्तं मा हिरे-
सिष्यतीति देवस्य त्वा सवितुः प्रसूयेदग्निर्नोर्बाहुभ्यां पुष्णो हस्ताभ्यां प्रति गृह्णामीत्यब्रवीत् सवितुः प्र-
सूत एवैनब्रह्मणा देवताभिः प्रत्यगृह्णात्^९ सोऽविमेत् प्राश्नन्तं मा हिरेसिष्यतीत्यग्नेस्त्वा ऽऽस्येन प्राश्ना-
मीत्यब्रवीन् हस्तेरास्यं किं च न हिनस्ति सोऽविमेत् (६) प्राशितं मा हिरेष्यतीति ब्राह्मणस्योदरेणेत्य-
ब्रवीन् हि ब्राह्मणस्योदरं किं च न हिनस्ति वृहस्पतेर्ब्रह्मणेति स हि ब्रह्मिष्ठो^{१०} उप वा एतस्मात् प्राणाः
क्रामन्ति यः प्राशित्रं प्राश्नात्यग्निर्मौर्जयित्वा प्राणान्तं सृशतेऽमृतं वै प्राणा अमृतमापः प्राणानेव यथा-
स्थानमुप ह्यते^{११} ॥ (होवा, यक्ष, नि, -ष्ट, चक्षुः, राविमे, -कतुश्चकारिश्च) ॥ ८ ॥

देवार्चना हैनंसा भवति^१ नच्छंयोरं वृणीमह इत्याह यक्षमेव तत् स्वगा करोमि^२ न-(१)-
 च्छंयोरं वृणीमह इत्याह शंयुमेव वार्हस्पत्यं भागधेयेन समर्धयति^३ गातुं यक्षाय गातुं यक्षपतय इत्याह-
 ऽऽशिर्यमेवैतामा शास्ते^४ सोमं यजति रेत एव तद्वधानि त्वष्टारं यजति रेत एव हिनं त्वष्टां कृपाणि वि
 करोति देवानां पत्नीर्यजति मिथुनन्वायाम्नि गृहपतिं यजति प्रनिष्ठिन्यै^५ जामि वा एतद्यक्षस्य क्रियते^६ ।
 यदाज्येन प्रयाजा इज्यन्त आज्येन पत्नीसंयाजा ऋचमनूच्यं पत्नीसंयाजानामूचा यजन्त्यजामिन्वायाथौ
 मिथुनन्वायं^७ पक्षिर्मायणो वै यक्षः पक्ष्युदयनः पञ्च प्रयाजा इज्यन्ते चत्वारः पत्नीसंयाजाः समिष्टयजुः
 पञ्चमं पक्षिमेवानु प्रयन्ति पक्षिमनूयन्ति ॥ (प्रयाजा, -स्तव, क्रियते, प्रयन्ति, नञ्) ॥ १० ॥

संवर्गेष्टिद्वैप्रमन्त्रः ॥ गायत्री, १८-१९ अनुष्टुप् । पिश्वेदेवा ऋषयः ।

युक्ष्वा हि देवहूतमा^१ अश्वा^२ अग्ने रथीरिव । नि होतां पुन्यैः संदः^३ ॥
 उत नो देव देवा^४ अच्छा वोचो विदुष्टरः । श्रद्धिश्चा वायौ कृषिं^५ ॥
 त्व^६ न यद्यविष्टय सहसः स्रनवाहुत । ऋतावा यज्ञियो भुवः^७ ॥
 अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य श्रतिनस्पतिः । मूर्धा कवी रयीणाय^८ ॥
 तं नेमिमृभवो यथा ऽऽ नमस्तु सहस्रिभिः । नेदीयो यज्ञ-(१)-मंजिरः^९ ॥
 तस्मै नूनमभिधवे वाचा विरूप नित्यया । वृष्णे चोदस्व सुष्टुतिर्^{१०} ॥
 कष्टं श्विदस्य सेनयाऽमेरपाकचक्षसः । पूर्णि गोषु स्तरामहे^{११} ॥
 मा नो देवानां विशः प्रस्नातीरिवोक्षाः । कुशं न होसुरामियाः^{१२} ॥
 मा नः समस्य दुदयः परिद्वेषतो अहतिः । जमिर्न नावमा वधीत्^{१३} ॥
 नमस्ते अग्र ओजसे गृणन्ति देव कृष्टयः । अग्ने-(२)-रमित्रमर्दयं^{१४} ॥
 कुवित् सु नो गविष्टयेऽग्ने संवेपिषो रयिम् । उरुकुदुरु णस्कृषि^{१५} ॥
 मा नो अस्मिन् महाधने परा वर्गारमृद्यथा । संवर्गे^{१६} स^{१७} रयिं जयै^{१८} ॥
 अन्यमस्मद्भिया इयमग्ने सिषक्तु दुच्छुना । वर्षी नो अमवच्छवः^{१९} ॥
 यस्याजुषन्नमस्विनः शमीमदुर्मेखस्य वा । तं वेदुमिर्वृधाऽवति^{२०} ॥
 परस्या अग्निं (१) संवतोऽवरा^{२१} अम्या तर । यत्राहमस्मि ता^{२२} अयं^{२३} ॥
 विद्या हि ते पुरा वयमग्ने पितुर्यथावसः । अघा ते सुन्नमीमहे^{२४} ॥
 य उग्र इव शर्यहा तिगम्यृङ्गो न च^{२५} संगः । अग्ने पुरो कुरोजिथं^{२६} ॥
 सखायः सं वः सम्पञ्चमिष^{२७} स्तोमं चाग्रये^{२८} ।
 वर्षिष्ठाय क्षितीनामूजो नप्ते सहस्वते^{२९} ॥

स५ समिधुवसे वृषज्ज-(४)-मे विश्वान्युर्य आ ।

इडस्पदे समिधयसे स नो वसुन्या भरं ॥

प्रजापते*॥-स वेदु*॥-सोमपूषणे*॥-मौ देवौ*॥- ॥

(यज्ज, -ममै, -रधि, वृष, -जेकाशविश्वतिष्ठ) ॥ ११ ॥

पितृयज्ञहविषां हौत्रमग्नाः ॥ त्रिष्टुप्, १, १२ जनुष्टुप्, ५ जगती । विश्वेदेवा ऋषयः ।

उशन्तस्त्वा हवामह उशन्तः समिधीमहि ।

उशन्तुशत आ वह पितृन् हविषे अत्तवे ॥

त्व५ सोम प्रचिकितो मनीषा त्व५ रजिष्ठमनु नेषि पन्थाम् ।

तव प्रणीती पितरो न इन्दो देवेषु रत्नममजन्त धीराः* ॥

त्वया हि नः पितरः सोम पूर्वे कर्माणि चक्रुः पवमान धीराः ।

वन्यज्जवातः परिधीश्वरपोषु वीरेमिरश्चैर्मघवा भवा (१) नः* ॥

त्व५ सोम पितृभिः संविदानोऽनु द्यावापृथिवी आ तंतन्य ।

तस्मै त इन्दो हविषा विधेम वय५ स्याम पतयो रयीणाम् ॥

अग्निष्वात्ताः पितर एह गच्छतु सदेःसदः सदत सुप्रणीतयः ।

अत्ता हवी५षि प्रयतानि वहिष्यथा रयि५ सर्ववीरं दधातनं ॥

वहिपदः पितर ऊत्यर्वागिमा वो हव्या चक्रुमा जुषध्वम् ।

त आ गतावसा शन्तमेनाथास्मभ्य५ (२) शं योररपो दधातं ॥

आऽहं पितृन्तुविदत्रा५ अविस्ति नपातं च विक्रमणं च विष्णोः ।

वहिपदो ये स्वधया सुतस्य भजन्त पित्वस्त इहाऽऽ गमिष्ठाः* ॥

उपहृताः पितरः सोम्यासौ वहिष्येषु निचिषु प्रियेषु ।

त आ गमन्तु त इह श्रुवन्त्वधि ब्रुवन्तु ते अवन्त्वस्मान् ॥

उदीरतामवरं उत परास उन्मध्यमाः पितरः सोम्यासः ।

असुं (२) य ईयुरवुका ऋतज्ञास्ते नोऽवन्तु पितरो हवेषु ॥

इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्य ये पूर्वीसो च उपरास ईयुः ।

ये पार्थिवे रजस्या निपत्ता ये वा नून५ सुवृजनास्तु विक्षुं ॥

अद्या यथा नः पितरः परासः प्रत्नासौ अग्न ऋतमाशुषाणाः ।

शुचीदयन् दीधितिमुक्थशासः क्षामा भिन्दन्तो अरुणीरपं व्रनं ॥

यदमे (४) कव्यवाहन पितृन् यक्षपृतावृषः ।
 प्र च हव्यानि वक्ष्यसि देवेभ्यश्च पितृभ्य ओ ॥
 त्वमग ईडितो जातवेदोऽवाद्दहव्यानि सुरभीणि कृत्वा ।
 प्रादाः पितृभ्यः स्वधया ते अश्वसद्वि त्वं देव प्रयता हवींश्चि^{१३} ।
 मातली कुन्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्वृहस्पतिर्ऋकभिर्वावृषानः ।
 याश्च देवा वावृषुर्ये च देवान्स्वाहा ऽन्ये स्वधया ऽन्ये मन्दन्ति (५) ॥
 इमं यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः संविद्वानः ॥
 आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता बहन्त्वेना राजन् हविषा मादयस्व^{१४} ॥
 अङ्गिरोभिरा गहि यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व ।
 विवस्वन्तः हुवे यः पिता तेऽस्मिन् यज्ञे बर्हिष्या निपद्य^{१५} ॥
 अङ्गिरसो नः पितरो नर्वग्वा अथर्वाणो मृगवः सोम्यासः ।
 तेषां वयः सुमत्तौ यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे (६) स्यामि ॥
 (भवा, ऽस्मभ्य, -मभु, -मभे, मदपि, सौमनस, एव च) ॥ १२ ॥

[सुमिधु-३३५ ।-अङ्गिरो ३०२ । प्रजापति-२८२ ।-हुँवस्व १८३ । मयवादिनो ३१० । ऽमे- २८७ ।-मंनुः २८४ ।
 प्रसवो ३४४ । ऽसीधे ३९६ । देवा १८३ । युक्षो २१९ । सन्तो- ३०१ । छादंश ॥ ३४३३]

[॥ इति द्वितीयकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥]

[बाल्यर्थे ३२७८ । प्रजापति-३५२६ ।-रात्रित्वेभ्यो २९६५ । देवा २४०६ । विप्रकंठः ३१६५ । सुमिधुः ३४२३ ।
 (पद ॥ ६ ॥ १९२७३)]

॥ इति द्वितीयं काण्डं सम्पूर्णम् ॥ २ ॥

अथ तृतीयं काण्डम् ।

न्यूनकर्माभिधानम् ।

[अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

वीक्षितेन वक्तव्यमन्त्रेषु अन्तेष्वद्वयं वर्षेण च वक्तव्यौ ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजार्पितिरकामयत् प्रजाः सृजेयेति स तपोऽतप्यत् स सर्पानसृजत् सौऽकामयत् प्रजाः सृजेयेति स द्वितीयमतप्यत् स वयाँस्यसृजत् सौऽकामयत् प्रजाः सृजेयेति स तृतीयमतप्यत् स पुनं दीक्षितवाव-
मपश्यत् तमवदत् ततो वै स प्रजा असृजत् यत् तपस्तप्त्वा दीक्षितवावँ वदति प्रजा एव तद्यजमानः
(१) सृजते यद्वै दीक्षितोऽमेभ्यं पश्यत्यपास्मादीक्षा क्रामति नीलमस्य हरो व्यैत्यबद्धं मनो द्रिष्टं
चक्षुः सूर्यो ज्योतिषाँ अष्टो वीक्षे मा मा हासीरित्याह नास्मादीक्षाऽप्यं क्रामति नास्य नीलं न हरो
व्येति यद्वै दीक्षितमभिवर्षति दिव्या आपोऽशान्ता ओजो बलं वीक्षां (२) तपोऽस्य निर्घन्त्युत्-
तीर्षन् प्रसौजो घत्तं बलं वत्तं मा मै वीक्षां मा तपो निर्घन्त्यै—शिवै दीक्षितस्य देवता सौऽस्मादेतर्हि तिर इव यदि याति तमीश्वर
रक्षाँरसि हन्ते—(३)—भेन्द्रादमि श्रेयः प्रेहि बृहस्पतिः पुरप्ता ते अस्वित्याह ब्रह्म वै देवानां बृहस्प-
तिस्तमेवान्वारभते स पनँ स पारयत्ये—दर्शनम् देवयजनं पृथिव्या इत्याह देवयजनं ह्येष पृथिव्या
आगच्छति यो यजते विश्वे देवा यदजुपन्त पृथं इत्याह विश्वे होतदेवा जोषयन्ते यद्वाङ्मणौ (४)
ऋक्सामाभ्यां यजुषा सन्तरन्त इत्याह रक्षाँमाभ्याँ ह्येष यजुषा सन्तरति यो यजते रायस्पोषेण समिषा
मदेमेत्याहऽऽशिष्यमेवैतामा शास्ते ॥ (यजमानो, वीक्षाँ, हन्तो,—माँङ्गणा,—वत्तुर्विरपतिश्च) ॥ १ ॥

मोमोक्स्थानमन्त्राः, अष्टयुक्तव्यविषयश्च ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

एष ते गायत्रो भाग इति मे सोमाय वृतादेष ते ऋष्टुमो जागतो भाग इति मे सोमाय वृताच्छन्दो-
मानाँ साध्राज्यं गच्छति मे सोमाय वृता—यो वै सोमँ राजानँ साध्राज्यं लोकं गमयित्वा क्रीणाति
गच्छति स्वानाँ साध्राज्यं छन्दोँरसि खलु वै सोमस्य राज्ञः साध्राज्यो लोकः पुरस्तात् सोमस्य
क्रयादेवमभि मन्त्रयेत् साध्राज्यमेवै—(१)—नँ लोकं गमयित्वा क्रीणाति गच्छति स्वानाँ साध्राज्यं यो
वै तानूनप्त्रस्य प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति ब्रह्मवादिनो वदन्ति न प्राश्नन्ति न जुह्वत्यथ कं तानूनप्त्रं
प्रति तिष्ठतीति प्रजार्पतौ मनसीनि ग्र्यान् विरवँ जिब्रेत् प्रजार्पतौ त्वा मनसि जुहोमीत्येषा वै तानू-
नप्त्रस्य प्रतिष्ठा य एवं वेद प्रत्येव तिष्ठति यो (२) वा अध्वर्योः प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति यतो
मन्येतानभिक्रम्य होष्यामीति तत् तिष्ठन्ना भाषयेदेवा वा अध्वर्योः प्रतिष्ठा य एवं वेद प्रत्येव तिष्ठति
यभिक्रम्य जुहुयात् प्रतिष्ठाया इयात् तस्मात् समानत्र तिष्ठता होतव्यं प्रतिष्ठित्यै यो वा अध्वर्योः
स्वं वेद स्वयानेव भवति क्षुवा अस्य स्वं वायव्यमस्य (३) स्वं चर्मसोऽस्य स्वं यद्वायव्यं वा चर्मसं
षाऽनन्धारभ्याऽऽभ्राष्येन् स्वावियात् तस्मादन्वारभ्याऽऽभ्राष्यँ स्वादेव नैति यो वै सोममप्र-

तिष्ठान्य स्तोत्रमुपाकरोत्यप्रतिष्ठितः सोमो भवत्यप्रतिष्ठितः स्तोमोऽप्रतिष्ठितान्युक्तान्यप्रतिष्ठितो यजमानोऽप्रतिष्ठितोऽध्वर्युर्यथैवै सोमस्य प्रतिष्ठा चमसोऽस्य प्रतिष्ठा सोमः स्तोमस्य स्तोम उक्तधानां ग्रहं वा (४) गृहीत्वा चमसं बोधीयं स्तोत्रमुपाकुर्यात् प्रत्येव सोमं, स्थापयति प्रति स्तोमं प्रत्युक्तधानि प्रति यजमानस्तिष्ठति प्रत्यध्वर्युः ॥ (एव, यो, ऽस्तु, वे, -कृत्वा विरुद्धानिश्च) ॥ २ ॥

सोमकवणीपदाङ्गतरु, २-३ पशुधूपनार्थेऽप्यङ्गः प्रणयनम्, ४ पशोरवदानाद्ये प्रायश्चित्तं, ५ पशुपतृवासाथं होमश्च ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

यथा वा एतत् सं भवन्ति यत् सोमकयण्यै पदं यजमुक्त्वा २ हविर्धाने यद्दि हविर्धाने प्राचीं प्रवर्तयेयुस्तर्हि तेनाश्रमुपाङ्ग्याद्यङ्गमुक्त्वा एव यजमानु सं तनोति प्राञ्चमक्षि प्र हरन्त्युत् पत्नीमा नयन्त्यन्वनाः सि प्र वर्तयन्त्यथ वा अस्याय धिष्णिणो हीयते सोऽङ्गं ध्यायति स ईश्वरो वृद्धो भूत्वा (१) प्रजां पशून् यजमानस्य शमयितोर्हर्षि पशुमाप्तीतमुदञ्चं नयन्ति तर्हि तस्य पशुधूपणं २ हरत् तेनैवैव भागिनं करोति यजमानो वा आहवनीयो यजमानं वा एतद्वि कर्षन्ते यदाहवनीयात् पशुधूपणं २ हरन्ति स वैव स्यात्किर्मन्थ्यं वा कुर्याद्यजमानस्य सात्तत्वायै यदि पशोरवदानं नष्टेदाज्यस्य प्रत्याख्यायमर्षं द्योत् सैव ततः (२) प्रायश्चित्ति—यं पशुं विमन्थीरन् यस्ताव कामयेताऽऽर्तिमाच्छेदयुरिति कुविद्वेति नमोवृत्तिवन्त्यर्चाऽऽर्तिभि जुहुयान्नमोवृत्तिमेवैषां वृद्धे ताजगर्तिमाच्छेदन्ति ॥ (भूत्वा, वृत्तः, पशुविःशक्तिः) ॥ ३ ॥

पशुपाकाणमन्त्राः ॥ त्रिष्टुप्, १, १-१२ अङ्गुष्ठुप्, ११-१२ द्विपदा । विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतेर्जायमानाः प्रजा जाताश्च या इमाः ।

तस्मै प्रति प्र वेदय चिकित्वाऽ अनु मन्यताम् ॥

इमं पशुं पशुपते ते अद्य वृक्षाभ्यग्ने सुकृतस्य मर्ष्ये ।

अनु मन्यस्व सुयजा यजाम जुष्टं देवानामिदमस्तु हव्यम् ॥

प्रजानन्तः प्रति गृह्णन्ति पूर्वे प्राणमङ्गैभ्यः पर्याचरन्तम् ।

सुवर्गं याहि पथिर्मिदैवयानैरोषधीषु प्रति तिष्ठा शरीरैः ॥

येषामीर्षे (१) पशुपतिः पशूनां चतुष्पदामुत च द्विपदाम् ।

निष्क्रीतोऽयं यद्विष्य भागमेतु रावस्पोषा यजमानस्य सन्तु ॥

ये बध्यमानमनु बध्यमाना अभ्यैक्षन्त मनसा चक्षुषा च ।

अग्रिस्ताऽ अग्रे प्र मुमोक्तु देवः प्रजापतिः प्रजया संविद्वानः ॥

य आरण्याः पशवो विश्वरूपा विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः ।

वायुस्ताऽ अग्रे प्र मुमोक्तु देवः प्रजापतिः प्रजया संविद्वानः ॥

प्रमुञ्चमाना (२) भुवनस्य रंतां गातुं धत्त यजमानाय देवाः ।

उपाकृतं शशमानं यदस्थाज्जीवं देवानामप्येतु पाथः ॥

नाना प्राणो यजमानस्य पशुना यज्ञो देवेभिः सह देवयानः ।
 जीवं देवानामप्येतु पार्थः सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥
 यत् पशुमयुमकृतोरो वा पञ्जिराहुते । अग्निर्मा तस्मादेनसो विश्वान्मुञ्चत्वहंसः ॥
 शमितार उपेतन यज्ञं (१) देवेभिरिन्विषतम् । पाशात् पशुं प्र मुञ्चत बन्धाद्यज्ञपतिं परिं ॥
 अदितिः पाशं प्र मुषोक्त्वेतं नमः पशुभ्यः पशुपतये करोमि ॥
 अरातीयन्तमघरं कृणोमि यं द्विष्मस्तस्मिन् प्रति मुञ्चामि पाशं ॥
 त्वामु ते दधिरे हव्यवाहं शृतं कृतारिमुत यज्ञियं च ।
 अग्ने सदक्षः सतनुर्हि भुत्वाऽथ हव्या जातवेदो जुपस्यै ॥
 जातवेदो वृषगा गच्छ देवान् त्वं (४) हि होता प्रथमो वृभूथ ।
 घृतेन त्वं तनुवो वधयस्व स्वाहाकृतं हविरदन्तु देवाः ॥
 स्वाहा देवेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥ (ईशे, प्रमुचमाना, यज्ञं, त्वं, पौंसं च) ॥ ४ ॥

पशुपाकरणविधिः । विश्वेदेवा कृपयः ।

प्राजापत्या वै पशवस्तेषां रुद्रोऽधिपतिर्यदेताभ्यामुपाकरोति ताभ्यामेवैनं प्रतिप्रोच्याऽऽलंभत आत्मनो-
 ऽनामस्कार्यं द्वाभ्यामुपाकरोति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्या उप्राकृत्य पञ्च जुहोति पाङ्कः पशवः पशुनेषाव
 रुन्धे मृत्यवे वा एष नीयते यत् पशुस्तं यदन्वारमेतं प्रमार्युको यजमानः स्यान्नाना प्राणो यजमानस्य पशूने-
 स्याह व्यावृत्त्यै (१) यत् पशुमयुमकृतोति जुहोति शान्त्यै शमितार उपेतनेत्याह यथायजुरेवैतं द्रुपायां
 वा आह्नियमाणायामग्नेर्मघोऽप्यं क्रामति त्वामु ते दधिरे हव्यवाहमिति वृषामभि जुहोत्यग्नेरेव मेधमव रुन्धे-
 ऽथो शृतत्वार्यं पुरस्तात् स्वाहाकृतयो वा अन्ये देवा उपरिष्ठात् स्वाहाकृतयोऽप्ये स्वाहा देवेभ्यो देवेभ्यः
 स्वाहेत्यभिर्तो वृषां (२) जुहोति तानेवोभयान् प्रीणति ॥ (व्यावृत्तौ, वृषां, पञ्च च) ॥ ५ ॥

प्राप्तीप्राप्तिमर्शनादिविषयः, द्रोणकलशाद्यादानमन्त्रविशेषाश्च । विश्वेदेवा कृपयः ।

यो वा अयथादेवतं यज्ञमुपचरत्या देवताभ्यो वृश्च्यते पापीयान् भवति यो यथादेवतं न देवताभ्य आ
 वृश्च्यते वर्सीयान् भवत्याग्नेयवोऽऽग्नीध्रमभि मृशेद् वैष्णव्या हविर्धानमाग्नेया सूचो वायव्यया वाय-
 व्यान्यैन्द्रिया सर्वो यथादेवतमेव यज्ञमुप चरति न देवताभ्य आ वृश्च्यते वर्सीयान् भवति युनजिम ते
 पृथिवी ज्योतिषा सह युनजिम वायुमन्तरिक्षेण (१) ते सह युनजिम वाचस्तह सूर्येण ते
 युनजिम तिस्रो विपचः सूर्यस्य ते । अग्निर्वेवता गायत्री छन्दोपाश्चोः पात्रमसि सोमो देवता
 त्रिष्टुप् छन्दोऽन्तर्यामस्य पात्रमसीन्द्रो देवता जगती छन्द इन्द्रवायुवोः पात्रमसि बृहस्पति-
 देवताऽनुष्टुप् छन्दो मित्रावरुणयोः पात्रमस्यश्विनो देवता पङ्क्तिछन्दोऽश्विनोः पात्रमसि सूर्यो
 देवता बृहती (२) छन्दः शुक्रस्य पात्रमसि चन्द्रमा देवता सतो बृहती छन्दो मन्थिनः पात्रमसि
 विश्वेदेवा देवतोऽग्निहा छन्द आग्रयणस्य पात्रमसीन्द्रो देवता ककुच्छन्द उक्थानां पात्रमसि
 पृथिवी देवता विराट् छन्दो ध्रुवस्य पात्रमसि ॥ (अन्तरिक्षेण, बृहती, अग्रयणिना च) ॥ ६ ॥

स्पर्धाविशेषजमानयोः प्रयोगाः केचिन्मन्त्राश्च । विषेदेवा ऋषयः ।

इष्टां वा अर्चय्युर्जमानस्येष्टाः खलु वै पूर्वोऽष्टुः क्षीयत आसन्धान्मा मन्त्रात् पाहि कस्याश्चिदभि-
शस्या इति पुरा प्रातरुवाकाज्जुहुयाद्वात्मन एव तद्वर्च्युः पुरस्ताच्छर्म नह्यतेऽनात्यै संवेशाय त्वो-
पवेशाय त्वा गायत्रियां*—*खिष्टुभो*—*जगत्या अभिभूत्यै स्वाहा प्राणापानौ मृत्योर्मा-
पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं देवतासु वा पते प्राणापानयोः (१) न्यायच्छन्ते येषां सोमः
समृच्छते संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याहु छन्दांसि वै संवेश उपवेशच्छन्दोभिरेवास्य छन्दांसि वृक्षे
प्रेतिवन्त्याज्यानि भवन्त्यभिजित्य मरुत्चतीः प्रतिपन्नो विजित्या उभे बृहद्रथन्तरे भवत इयं वाव रथन्तर-
मसौ बृहद्वाभ्यामेवैनमन्तरेत्यथ वाव रथन्तरं भो बृहद्वाभ्यादेवैनमन्तरैति भुतं (२) वाव रथन्तरं भवि-
ष्यद्बृहद्भुताच्चैवैनं भविष्यतामन्तरैति परिमितं वाव रथन्तरमपरिमितं बृहत् परिमिताच्चैवैनमपरिमिता-
च्छान्तरैति विश्वामित्रजमदग्नी वसिष्ठेनास्पष्टेतां स एतज्जमदग्निर्विद्वन्मपश्यत् तेन वै स वसिष्ठस्ये-
न्द्रियं वीर्यमवृक्षुः इन्द्रि-यं स शस्यत इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृक्षे (३) यस्य भूयांसो
यज्ञकृतव इत्याहुः स देवता वृक्ष इति यद्यग्निष्टोमः सोमः परस्तात् स्यादुक्त्यै कुर्वीत यद्युक्त्यै स्यादतिगुत्रं
कुर्वीत यज्ञकृतुभिरेवास्य देवता वृक्षे वसीयान् भवति ॥ (प्राणापानयोः, भूतं, वृक्षं, उवाचिंशतिषि) ॥ ७ ॥

उपांशुप्रदाभिषवः विधिः, मन्त्राश्च ॥ २, ४ त्रिष्टुप् । विषेदेवा ऋषयः ।

निग्राम्याः स्थ देवश्रुत आर्युर्मे तर्पयत प्राणं मे तर्पयतापानं मे तर्पयत व्यानं मे तर्पयत चक्षुर्मे
तर्पयत श्रोत्रं मे तर्पयत मनो मे तर्पयत वाचं मे तर्पयताऽऽत्मानं मे तर्पयताङ्गानि मे तर्पयत प्रजां
मे तर्पयत पशून् मे तर्पयत गृहान् मे तर्पयत गुणान् मे तर्पयत सर्वशणं मा तर्पयत तर्पयत मा
(१) गुणा मे मा वि तर्प-जोषधयो वै सोमस्य विशो विशः खलु वै राक्षः प्रदातोरीश्वर ऐन्द्रः सोमोऽ-
वीष्टुधं वो मनसा सुजाता ऋतप्रजाता भग इदं स्याम ।

इन्द्रेण देवीर्वीरुधः संविदाना अनु मन्यन्ता सर्वनाय सोम-

-मित्यादौषधीभ्य एवैनं स्वायै विशः स्वायै देवतायै निर्याच्यामि भुणोति यो वै सोमस्याभियूयमा-
णस्य (२) प्रथमोऽंशुः स्कन्दति स ईश्वर इन्द्रियं वीर्यं प्रजां पशून् यजमानस्य निर्हन्तोस्तमभि मन्त्रयेताऽऽ
माऽस्कान्तसह प्रजया सह रायस्पापेणैन्द्रियं मे वीर्यं मा निर्बन्धीरित्याशिषमेवैतामा शास्त इन्द्रियस्य
वीर्यस्य प्रजायै पशूनामनिर्घातायै

द्रुप्तस्यस्कन्द पृथिवीमनु घामिमं च योनिमनु यश्च (२) पूर्वः ।

तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रुप्तं जुहोम्यनु सुप्त होत्राः ॥ (मा, अभिषूयमाणस्यं, च, दक्षं च) ॥ ८ ॥

महमन्त्रोवाचनादिधर्मः, आचारसंज्ञाधमन्त्राश्च ॥ २-४ त्रिष्टुप् । विषेदेवा ऋषयः ।

यो वै देवान् देवयज्ञसेनार्पयति मनुष्यान् मनुष्ययज्ञसेनं देवयज्ञसेनं देवेषु भवति मनुष्ययज्ञसी मनु-
ष्येषु यान् प्राचीनमाश्रयणात् प्रधानं गृहीयात् तातुपांश्च गृहीयापानुर्वांस्तानुपश्रितो देवानेव तद्-

(७१२-३) अभि...स्वाहा, (७१३-४) संवेशा... स्वा ।

वयश्शेनार्पयति मनुष्यान् मनुष्ययश्शेनं देवयश्शेनं देवेषु भवति मनुष्ययश्शेनी मनुष्येष्व

—भिः प्रातः सवने पात्वस्मान् वैश्वानरो महिना विश्वशम्भुः ।

स नः पावको द्रविणं दधात्वा—(१)—युष्मन्तः सहमक्षाः स्याम ॥

विश्वे देवा मरुत इन्द्रो अस्मानस्मिन् द्वितीये सर्वे न जह्युः ।

आयुष्मन्तः प्रियमेषां वदन्तो वयं देवानां सुमतौ स्याम ॥

इदं तृतीयं सर्वं कवीनामृतेन ये चमसमैरयन्त ।

ते सौचन्वनाः सुवैरानशानाः सिंघटि नो अभि वसींथो नयन्तु ॥

आयतनवतीर्वा अन्या आहुतयो ह्यन्तेऽनायतना अन्या या आध्वारवतीस्ता आयतनवतीर्याः (१)
सौम्यास्ता अनायतना ऐन्द्रवायवमादायाऽऽधारमा धारयेदध्वरो यज्ञोऽयमस्तु देवा ओषधीभ्यः पशवे
नो जनाय विश्वस्मै भूतायाध्वरोऽसि स पिन्वस्व घृतवदेव सोमेति सौम्या एव तदाहुतीरायतनवतीः
करोत्यायतनवान् भवति य एवं वेदायो धावापृथिवी एव धृतेन व्यनसि ते व्युत्ते उपजीवनीर्यं भवत उपजी-
वनीर्यो भवति (१) य एवं वेदे—य तै रुद्र भागो यं निरयच्छास्तं जुपस्व विदेगोपत्यं रायस्पोषं
सुवीर्यं संवत्सरीणां स्वस्तिर्म् ॥

मनुः पुत्रेभ्यो वायं व्यभजत् स नामानेदिष्टं ब्रह्मचर्यं वसन्तं निरभजत् स आऽगच्छत् सौऽब्रवीत् कथा सा
निरभागिति न त्या निरमाक्षमित्यब्रवी—वक्षिरस इमे सन्नमांसते ते (१) सुवर्गं लोकं न प्र जानन्ति तेभ्य इवं
ब्राह्मणं ब्रूति ते सुवर्गं लोकं यन्तो य एषां पशवस्ताः स्तै दास्यन्तीति तदेभ्योऽब्रवीत् ते सुवर्गं लोकं यन्तो य एषां
पशव आसन् तानस्मा अर्द्धं—स्तं पशुभिश्चरन्तं यज्ञवास्तौ रुद्र आऽगच्छत् सौऽब्रवीन्मम वा इमे पशव इत्य-
र्द्धं (५) मह्यमिमामित्यब्रवीन्न वै तस्य त ईशत् इत्यब्रवीद्यद्यज्ञवास्तौ हीर्यते मम वै तदिति तस्माद्यज्ञवास्तु
नाभ्यवेत्यं सौऽब्रवीद्यज्ञे माऽऽ भुजाय ते पशून् नामि मंश्स्य इति तस्मा एतं मन्थिनः सः स्नाचमजुहोत्
ततो वै तस्य रुद्रः पशून् नाभ्यमन्यते यज्ञैत—(१) मेवं विद्वान् मन्थिनः सः स्नाचं जुहोति न तत्र रुद्रः पशून्भि
मन्यते (१) (इन्द्रो, वा, भवति, ते, वा, पुत्र, -नेकादश च) ॥ ९ ॥

प्रवृत्तहोमादिमन्याभिधानम् ॥ १ गायत्री, ३-५ त्रिपुष्प, ९ अनुष्टुप् ।

जुष्टो वाचो भूयासं जुष्टो वाचस्पतये देवि वाक् ।

यद्वाचो मधुपत् तस्मिन् मा धाः स्वाहा सरस्वत्यै ॥

ऋचा स्तोमं समर्षय मायत्रेण रथन्तरम् । बृहद्रायत्रवर्तनि ॥

यस्ते द्रुप्तः स्कन्दति यस्ते अश्शुर्बाहुच्युतो धिषण्योरुपस्थात् ।

अध्वर्योर्वा परि यस्ते पवित्रात् स्वाहाकृतमिन्द्राय तं जुहोमि ॥

यो द्रुप्तो अश्शुः पतितः पृथिव्यां परिवापात् (१) पुरोडाशात् करम्मात् ।

धानासोमान्मन्थिनं इन्द्र शुक्रात् स्वाहाकृतमिन्द्राय तं जुहोमि ॥

यत्ते द्रप्तो मधुमाऽ इन्द्रियावान्त्स्वाहाकृतः पुनरप्येति देवान् ।

दिवः पृथिव्याः पर्धन्तरिक्षात् स्वाहाकृतमिन्द्राय तं जुहोमि ॥

अर्चयुर्वा ऋत्विजां प्रथमो जुज्यते तेन स्तोमो योक्तव्य इत्याहुर्वागग्नेगा अग्रं एतवृजुगा देवेभ्यो यज्ञो मयि दधती प्राणान् पशुषु प्रजां मयि (१) च यजमाने चेत्याहु वाचमेव तर्पणमुखे युनक्ति वास्तु वा एतद्यज्ञस्य क्रियते यद्रुद्रान् गृहीत्वा बहिष्यवमानऽ सर्पानि पराञ्जो हि यन्ति पराचीभिः स्तुवते वैष्णव्यर्चा पुनरेत्योर्प तिष्ठते यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञमेवार्क—

—विष्णो त्वं नो अन्तमः शर्म यच्छ सहन्त्य । प्र ते धारा मधुभुत उत्सं दुहते (२) अर्धित—

—मित्याहु यदेवास्य शयानस्योपशुष्यति तदेवास्यैतेनाऽऽप्याययति ॥

(परिवापा, -मभि, दुहते, चतुर्दश च) ॥ १० ॥

विजादियाभ्यापुरोऽवुवाक्याः ॥ विष्टुप्, १, ५, ७, ११-१२, २२, २३-२५ गायत्री, १५-१६, २५ मनुष्टुप् । विषेदेवा ऋषयः ।

अग्निना रयिमभ्रवत् पोषमेव दिवेदिवे । यज्ञसं वीरवत्तमम् ॥

गोमाऽ अग्नेऽर्विमाऽ अग्नी यज्ञो नृवत्सखा सद्रुमिदप्रमृष्यः ।

इडावाऽ एषो असुर प्रजावान् दीर्घा रयिः पृथुव्रतः सभावान् ॥

आ प्यायस्वैः— सं ते— ॥

दुह त्वष्टारमग्रियं विश्वरूपमुषं ह्वये । अस्माकमस्तु केवलेः ॥

तन्नस्तुरीपमर्ध पोषयित्तु देवं त्वष्टर्वि रराणः स्वस्व ।

यतो वीरः (१) कर्मण्यः सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकामः ॥

शिवस्त्वष्टरिहाऽ गृहि विष्टः पोषं उत तमना । यज्ञेयज्ञे न उद्वै ॥

पिशङ्गरूपः सुभरो वयोधाः अष्टी वीरो जायते देवकामः ।

प्रजां त्वष्टा वि व्यंतु नामिपस्मे अथा देवानामप्येतु पार्थः ॥

प्र णो दे— ॥ व्या नो दिवः— ॥

पीपिवाऽसऽ सरस्वतः स्तनं यो विश्वदर्शतः । धुक्षीमहि प्रजामिषम् (२)

ये ते सरस्व ऊर्मयो मधुमन्तो घृतश्रुतः । तेषां ते सुस्रमीमहे ॥

यस्य व्रतं पशवो यन्ति सर्वे यस्य व्रतमुपतिष्ठन्त आपः ।

यस्य व्रते पुष्टिपतिर्निविष्टस्तऽ सरस्वन्तमवसे हुवमे ॥

दिव्यऽ सुपर्ण वयसं बृहन्तमपां गर्भं वृषममोर्पधीनाम् ।

अभीपतो वृष्ट्या तर्पयन्तं त५ सरस्वन्तमवसे हुवेमं ॥
 सिनीवालि पृथुष्टुके वा देवानामसि स्वसां ।
 जुषस्व हव्य- (१)- माहुतं प्रजां देवि दिदिष्टि नः ॥
 या सुपाणिः स्वङ्गुरिः सुधूमा बहुध्वरी । तस्यै विप्रतिन्यै हविः सिनीवाल्यै जुहोतमं ॥
 इन्द्रं वो विश्वतस्परी १-५-५- नरः १-५-५- ॥
 असितवर्णा हरयः सुपर्णा मिहो वसाना दिव्युत पतन्ति ॥
 त आऽववृत्रन्तसदनानि कृत्वाऽऽदित् पृथिवी घृतैर्व्युद्यते ॥
 हिरण्यकेशो रजसो विसारेऽहिर्धुनिर्वात इव धर्जीमान् ।
 शुचिभ्राजा उपसो (२) नवेदा यद्यस्वतीरपस्पृशो न सत्याः ॥
 आ तैः सुपर्णा अभिनन्त एवैः कृष्णो नोनाव वृषभो यदीदम् ।
 शिवाभिर्न स्मर्यमानाभिराऽग्नात् पतन्ति मिहः स्तनयन्त्यभ्रौ ॥
 वाभेवं विद्युन्मिमाति वत्सं न माता सिपक्ति । यदेषा वृष्टिरसंजि ॥
 पर्वतश्चिन्महि वृद्धो विभाय दिवश्चित् सानुं रेजत स्वने वः ।
 यत् क्रीडथ मरुत (५) ऋष्टिमन्त आपं इव सप्रियश्चो धवध्वे ॥
 अभि क्रन्द स्तनय गर्भमा धां उदुन्वता परिं दीया रथेन ।
 दति५ सु कर्षं विपितं न्यश्च५ समा भवन्तुद्धता निपादाः ॥
 त्वं त्या चिदच्युताऽभ्रै पशुर्न यवसे । धामां ह यत् तं अजर वना वृश्चन्ति शिक्कसः ॥
 अभ्रे भूरीणि तत्र जातवेदो देव स्वधानोऽमृतस्य धामं ।
 याश्च (६) माया मायिनां विश्वमिन्व त्वे पूर्वाः सैन्दुधुः पृष्टवन्धो ॥
 दिवो नो वृष्टिं मरुतो ररीष्वं प्र पिन्वत वृष्णो अश्वस्य धाराः ।
 अर्वाङ्गेतेन स्तनयित्नुनेह्यपो निपिश्चक्रसुरः पिता नः ॥
 पिन्वन्त्यपो मरुतः सुदानवः पयो घृतवद्विदथेऽत्राभुवः ।
 अत्यं न मिहे वि नयन्ति वाजिनमुत्सं दुहन्ति स्तनयन्तमक्षितमै ॥
 उदुप्रुतो मरुतस्ता५ इयते वृष्टिं (७) ये विश्वे मरुतो जुनन्ति ।
 क्रोशाति गर्दो कन्येव तुषा परं तुञ्जाना पत्येव जायं ॥
 घृतेन घावापृथिवी मधुना समुद्यत पर्यस्वतीः कृणुताऽऽप ओषधीः ।
 ऊजं च तत्र सुप्रति च पिन्वथ यत्रा नरो मरुतः सिञ्चथा मधु ॥

उदु त्वं^{३१} *— चित्रम्^{३२} *— ॥

आर्वेभृगुवच्छुचिमन्वानवदा हुवे । अग्निं संमुद्रवाससम् ॥

आ सवः संवितुर्थया भगस्ये—(८)—व भुजिं हुवे । अग्निं संमुद्रवाससम् ॥

हुवे वातस्वनं कवि पर्जन्यकन्धः सहः । अग्निं संमुद्रवाससम् ॥

(वीर, इष्य, हव्य, -मुपलो, मरुत, -इष, इहि, भगस्य, हादश च) ॥ ११ ॥

[प्रजापति— २२४ । देव २१२ । यजुं १२६ । प्रजापतेः २१६ । प्राजापत्या १०५ । य १३३ । इन्द्रो १०८ । मित्राग्नी १६० ।
यो ३११ । अष्टो १६४ । अग्निने-३१२ —कादश ॥ २२४८]

[इति तृतीयकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

पवमानग्रहादीनां व्याख्यानम् ।

[अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥]

पवमानग्रहप्रथम् ॥ विवेदेवा ऋषयः ।

यो वै पवमानानामन्वाद्येहान् विद्वान् यजनेऽनु पवमानाना रोहति न पवमानेभ्योऽव च्छिद्यते

इयेनोऽसि मायुग्रछन्दा अनु त्वा ऽऽ रमे स्वस्ति मा सं पारय

सुपर्णोऽसि त्रिष्टुछन्दा अनु त्वा ऽऽ रमे स्वस्ति मा सं पारय

सर्वाऽसि जगतीछन्दा अनु त्वा ऽऽ रमे स्वस्ति मा सं पारयेत्याह—ते (१) वै पवमाना-

नामन्वाद्येहान् य एवं विद्वान् यजनेऽनु पवमानाना रोहति न पवमानेभ्योऽव च्छिद्यते' यो वै पवमानस्य सन्ततिं वेद सर्वमायुरेति न पुरा ऽऽयुषः प्र मीयते पशुमान् भवति विवर्ते प्रजां पवमानस्य ग्रहा गृह्यन्तेऽथ वा अस्थैतेऽगृहीता द्रोणकलश आधवनीयः पूतभूत् तान् यवगृहीत्वोपाकुर्यात् पवमानं वि (२) छिन्यात् तं चिच्छिद्यमानमध्वर्योः प्राप्नोऽनु वि च्छिद्येतो—पयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वेति द्रोणकलशमभि संशेदि *— न्द्राय त्वेत्याधवनीयं *— विधेभ्यस्त्वा देवेभ्य इति पूतभूतं पवमानमेव तत् सं तनोति सर्वमायुरेति न पुरा ऽऽयुषः प्र मीयते पशुमान् भवति विवर्ते प्रजाम् ॥ (पूते, वि, द्विकारिः शब्द) ॥ १ ॥

सर्वनिरूपणम्, सन्मन्त्राश्च ॥ २-३ त्रिष्टुप् । विवेदेवा ऋषयः ।

त्रिणि वाच सर्वनान्यथ तृतीयः सर्वनमव लुम्पन्त्यनश्नु कुर्वन्त उपाश्नुश्च हुत्वोपाश्नुपावैऽश्नुम-
वास्य तं तृतीयसर्वनेऽपि स्रज्याभि पुण्ययात्रायायति तेनाश्नुमद्यर्धमिषुणोति तेनर्जीभि सर्वाण्येव तत्
सर्वनान्यश्नुमन्ति शुक्वन्ति समाधेदीयाणि करोति

द्वौ समुद्रौ विततावजुयां पर्षावर्तते जठरेव पादाः ।

तयोः पश्यन्तो अति यन्त्यन्यमर्षइत्यन्तः (१) सेतुनाऽति यन्त्यन्यम् ॥

द्वे द्रधसी सवती वस्त एकः केशी विंश भुवनानि विद्वान् ।

तिरोधायैत्यसितं वसानः शुक्रमा दत्ते अनुद्धार्य जायते ॥

देवा वै यद्यद्येऽकुर्वन् तदसुरा अकुर्वन् ते देवा एतं महायज्ञमपश्यन् तमन्वताग्निहोत्रं व्रतमकुर्वन् तस्माद्-द्वित्रतः स्याद् द्विर्होत्रं जुहति पौर्णमासं यज्ञमग्नीषोमीयं (१) पशुमकुर्वन् द्वायं यज्ञमाग्नेयं पशुमकुर्वन् वैश्वदेवं प्रातःसवनमकुर्वन् वरुणप्रधासान् माष्यन्दिनं सवनं साकमेधान् पितृयज्ञं त्र्यम्बकां स्तृतीयसवनमकुर्वन् तमेषामसुरा यज्ञमन्ववाजिगांसन् तं नान्ववायन् तंऽब्रुवन्नध्वर्तव्या वा इमे देवा अमृवन्निति तदध्वरस्याध्वरत्वं ततो देवा अमृवन् पराऽसुरा य एवं विद्वान्त्सोमैर्न यजते भवत्यात्मना परा (२) इत्य् भ्रानृव्यो भवति ॥ (अपश्यन्तो, ऽग्नीषोमीयं, परा, त्रीणि च) ॥ २ ॥

सोमावेक्षणम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

परिभूरामि परिभूरिन्द्रं परिभूर्विश्वान् देवान् परिभूर्मां सह ब्रह्मवर्चसेन

स नः पवस्व शं गये शं जनाय शमर्वते शं राजन्नोषधीभ्यो

ऽच्छिन्नस्य ते रयिपते सुवीर्यस्य रायस्योपस्य ददितारः स्याम ।

तस्य मे रास्व तस्य ते मधीय तस्य त इदमुन्मृजे ॥

प्राणाय मे वर्चोदा वर्चसे पवस्वा पानायं* व्यानार्यं* वाचे* (१) दक्षकृतुभ्यां* चक्षुभ्यां मे वर्चोदौ वर्चसे पवेथां* ओत्रार्यां* ऽऽत्मने* ऽङ्गेभ्यं* आयुषे* वीर्यायि* विष्णो* रिन्द्रस्य विश्वेषां देवानां जटरमसि वर्चोदा मे वर्चसे पवस्व कोऽसि को नाम कस्मै त्वा कार्य त्वा यं त्वा सोमेनातीतृषं यं त्वा सोमेनामीमदं सुप्रजाः प्रजया भूयासं सुवीरो वीरैः सुवर्चा वर्चसा सुपोषः पोषैर्विश्वेभ्यो मे रूपेभ्यो वर्चोदा (२) वर्चसे पवस्व तस्य मे रास्व तस्य ते मधीय तस्य त इदमुन्मृजे ॥

शुभ्रपञ्चैक्षेनैष वै पात्रियः प्रजापतिर्यज्ञः प्रजापतिस्तमेव तर्पयति स एनं तृप्तो भूत्याऽभि पंचते ब्रह्मवर्चसकामोऽवेक्षेनैष वै पात्रियः प्रजापतिर्यज्ञः प्रजापतिस्तमेव तर्पयति स एनं तृप्तो ब्रह्मवर्चसेनाभि पंचत आमयाव्य - (३) - नैक्षेनैष वै पात्रियः प्रजापतिर्यज्ञः प्रजापतिस्तमेव तर्पयति स एनं तृप्त आयुषाऽभि पंचतेऽभि चरञ्चैक्षेनैष वै पात्रियः प्रजापतिर्यज्ञः प्रजापतिस्तमेव तर्पयति स एनं तृप्तः प्राणापानाभ्यां घ्राचो दक्षकृतुभ्यां वर्चभ्यां* ओत्राभ्यामात्मनोऽङ्गेभ्य आयुषोऽन्तरेति ताजक् प्र धन्यति ॥ (वाचे, वर्चोदा, आमयावी, पञ्चवत्वादिदशच) ॥ ३ ॥

स्व्यायुपस्थानमन्त्राः विधिश्च ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

स्फयः स्वस्तिर्विधनः स्वस्तिः पशुर्वेदिः परशुर्नः स्वस्तिः ।

यज्ञिया यज्ञकृतः स्थ ते माऽस्मिन् यज्ञ उप ह्यध्वं

—मुप मा घ्रावापृथिवी ह्येतान्—मुपाऽऽस्तावः* —*कलशः* —*सोमो* —*अग्नि*

(३१३-५, ६-१२) * - मे वर्चोदा...पवस्व, (३१६) वर्चोदौ...पवेथाम्, (३१३-१४) न- जटर... पवस्व । (३१३-६, ७) * - ह्यध्वाम्, (३१४-६)

अपांम सोमममृता अभूमादधर्म ज्योतिरविदाम देवान् ।

किमसान् कृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य* ॥

यन्म आत्मनो मिन्दाऽभूदधित् पुनराऽहार्जितवेदा विचर्षणिः** ॥

पुनरभिधक्षुरदात् पुनरिन्द्रो बृहस्पतिः ।

पुनर्मे अश्विना युधं चक्षुरा धत्तमक्षयोः** ॥

इष्टयजुपस्ते देव सोम स्तुतस्तोमस्य (४) श्रुस्तोकथस्य हरिर्वत इन्द्रपीतस्य मधुमत उप-
हृतस्योपहृतो भक्षयामि* ॥

आपूर्याः स्याऽऽ मा पूरयत प्रजया च धनेन च ॥**

एतत् ते तत् ये च त्वामन्वे^{१५} तत् ते पितामहं^{१६} प्रपितामह ये च त्वामन्वे^{१७}—त्र पितरो यथा-
मागं मन्दध्वम्^{१८}

नमो वः पितरो रसाय नमो वः पितरः शुष्माय नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः (५)
स्वधायै नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरो घोराय पितरो नमो वो य एतस्मिँल्लोके स्य युष्मा-
५स्तेऽनु येऽस्मिँल्लोके मां तेऽनु य एतस्मिँल्लोके स्य युयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त येऽस्मिँल्लोकेऽहं तेषां
वसिष्ठो भूयासि^{१९}

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा ज्ञातानि परि ता बभूव (६) ।

यत् कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥

देवकृतस्यैनसोऽव्यजनमसि मनुष्यकृतस्यैनसोऽव्यजनमसि पितृकृतस्यैनसोऽव्यजनमस्ये^{२०}—स्तु
धौतस्य सोम देव ते नृभिः सुतस्येष्टयजुषः स्तुतस्तोमस्य श्रुस्तोकथस्व यो भक्षो अश्वसनिर्यो गोस-
निस्तस्य ते पितृभिर्मधुकृतस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामि* ॥ (विष्वक्वर्णे, नराश्रमपीतस्या, -ऽनि, स्तुव-
स्तोमस्य, पितरो, वन्य, चतुश्चत्वारिंशच्च) ॥ ५ ॥

पृथ्वाज्यम्, दधिघर्ममन्त्रश्च ॥ २ बृहती । विषेदेवा ऋषयः ।

महीनां पयोऽसि विश्वेषां देवानां तन्त्र्क्यासमद्य पृथ्वीनां ग्रहं पृथ्वीनां ग्रहोऽसि विष्णोर्हृदय-
मस्येकमिषं विष्णुस्त्वानु वि चक्रमे भूतिर्दन्ना घृतेन वर्धतां तस्य मेष्टस्य वीतस्य द्रविणमां गम्या-
ज्ज्योतिरसि वैश्वानरं पृथ्व्यै दुग्धं^{२१}

यावतीं द्यावापृथिवी महित्वा यावच्च सप्त सिन्धवो वितस्थुः ।

तावेन्तमिन्द्र ते (१) ग्रहं स होर्जा गृह्णाम्यस्तृतम् ॥

यत् कृष्णशकुनः पृथ्वाज्यमेवमृशेच्छुद्रा अस्य प्रमारुकाः स्युर्यच्छ्वाऽवमृशेच्छतुष्पादोऽस्य पशवः प्रमा-
रुकाः स्युर्यन् स्कन्नेयजमानः प्रमारुकः स्यात् पशवो वै पृथ्वाज्यं पशवो वा एतस्य स्कन्दन्ति यस्य पृष-

वाज्यः स्कन्दति यत् पृषवाज्यं पुनर्गुहातिं पृष्टत्वेवास्यै पुनर्गुहातिं प्राणो वै पृषवाज्यं प्राणो वा (२)
एतस्य स्कन्दति यस्य पृषवाज्यं स्कन्दति यत् पृषवाज्यं पुनर्गुहातिं प्राणमेवास्यै पुनर्गुहातिं हिरण्यम-
वधार्य गृह्णात्यसृतं वै हिरण्यं प्राणः पृषवाज्यमसृतमेवास्य प्राणे दधाति शतमानं भवति शतायुः पुनर्यः
शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठत्ये—स्वमव धापयति प्राजापत्यो वा अश्वः प्राजापत्यः प्राणः स्वादेवा-
स्यै योनेः प्राणं (१) निर्ममते वि वा एतस्य यक्षिष्ठयते यस्य पृषवाज्यः स्कन्दति वैष्णव्यर्चा
पुनर्गुहातिं यस्यो वै विष्णुर्येनैव यक्षः सं तनोति ॥ (ते, वै, प्राणं, द्वाविंशतिश्च) ॥ ६ ॥

स्तुतव्योराभिधानम् ॥ विवेदेवा ऋषयः ।

देवं सवितरेत् त्व ते प्राऽऽह तन् प्र च सुव प्र च यज्ञ बृहस्पतिर्ब्रह्माऽऽयुष्मत्या ऋचो मा गात
वनपात् साम्नः सत्या व आशिषः सन्तु सत्या आकृतय ऋतं च सत्यं च वदत स्तुत देवस्य
सवितुः प्रसवे स्तुतस्य स्तुतमस्यूर्जं मह्यं स्तुतं दुहामा मा स्तुतस्य स्तुतं गम्याच्छस्त्रस्य शस्त्र-
(१)-मस्यूर्जं मह्यं शस्त्रं दुहामा मा शस्त्रस्य शस्त्रं गम्यादि—

—न्द्रियार्वन्तो वनामहे धुक्षीमहि प्रजामिषम् ॥

सा मे सत्याऽऽशीर्देवेषु भूयाद्ब्रह्मवर्चसं मा ऽऽ गम्यात् ॥

यज्ञो बभूव स आ बभूव स प्र जज्ञे स वावृधे ।

स देवानामधिपतिर्बभूव सो अस्माः अधिपतीन् करोतु वयः स्याम पतयो रयीणाम् ॥

यस्यो वा वै (२) यक्षपतिं दुहे यक्षपतिर्वा यक्षं दुहे स यः स्तुतशस्त्रयोर्दोहमविद्वान् यजते ते यस्यो
दुहे स इष्टा पापीयान् भवति य एनयोर्दोहं विद्वान् यजते स यक्षं दुहे स इष्टा वसीयान् भवति स्तुत-
स्य स्तुतमस्यूर्जं मह्यं स्तुतं दुहामा मा स्तुतस्य स्तुतं गम्याच्छस्त्रस्य शस्त्रमस्यूर्जं मह्यं शस्त्रं दुहामा
(१)-मा मा शस्त्रस्य शस्त्रं गम्यादित्यादौ वै स्तुतशस्त्रयोर्दोहस्तं य एवं विद्वान् यजते बृह एव यक्षमिष्टा
वसीयान् भवति ॥ (शस्त्रं, वै, दुहामा, द्वाविंशतिश्च) ॥ ७ ॥

मस्थितयाऽवाक्यदोमादिमन्त्राः ॥ १६-२०, २१-२५ त्रिष्टुप्, २२-२३ जगती, २५ अनुष्टुप् । विवेदेवा ऋषयः ।

अयेनाय पत्वंने स्वाहा वदत्स्वयमभिगूर्ताय नमो विष्टमाय धर्मणे स्वाहा वदत्स्वयमभि-
गूर्ताय नमः परिधये जनप्रथनाय स्वाहा वदत्स्वयमभिगूर्ताय नमः ऊर्जे होत्राणां स्वाहा
वदत्स्वयमभिगूर्ताय नमः पर्यसे होत्राणां स्वाहा वदत्स्वयमभिगूर्ताय नमः प्रजापतये
मनवे स्वाहा वदत्स्वयमभिगूर्ताय नमः ऋतसृतपाः सुवर्वादस्वाहा वदत्स्वयमभिगूर्ताय नमः

—स्तुम्यन्ताः होत्रा मर्षेर्धृतस्य—

यक्षपतिमृषय एनसा (१) ऽऽहुः ।

प्रजा निर्मेक्ता अनुत्पन्माना मध्वयौ स्तोकावप तौ रराध ॥

सं नस्ताभ्यां सुप्रतु विश्वकर्मा

घोरा ऋषयो नमो अस्त्वेभ्यः ।

चक्षुष एषां मनसश्च सन्धौ बृहस्पतये महि षद् धुमन्ममः ॥

नमो विश्वकर्मणे स उं पात्वस्मी-

ननन्यान्तसोमपान् मन्वंमानः ।

प्राणस्य विद्वान्तसमरे न धीर एनश्चकृवान् महि बद्ध एषाम् ॥

तं विश्वकर्मन् (२) प्र मुञ्चा स्वस्तये^६

ये मक्षयन्तो न वध्न्यानुहुः ।

यानग्रयोऽन्वर्तयन्तु धिष्णिषा इयं तेषामव्या दुरिष्ठ्यै स्तिष्ठिं नन्तां कृणोतु विश्वकर्मा^७ ॥

नमः पितृभ्यो अभि ये नो अरुयन् यज्ञकृतो यज्ञक्रामाः सुदेवा

अक्रामा वो दक्षिणां न नीनिम मा नस्तस्म देनसः पापयिष्टं ।

यावन्तो वै संवस्यास्ते सर्वे दक्षिण्यास्तेभ्यो यो दक्षिणां न (३) नयेदैभ्यो वृक्ष्येत यद्वैश्वकर्मणानि
जुहोति सदस्यानेव तत् प्रीणात्यै-

—स्मे देवासो वपुषे चिकित्सतु यमांशिरा दम्पती वाममभ्रुतः ।

पुमान् पुत्रो जायते विन्दते वस्वथ विश्वे अरपा एघते गृहः^८ ॥

आशीर्वाया दम्पती वाममभ्रुताभरिष्टो रायः सचता^९ समौकसा ।

य आऽसिचत् संदुग्धं कुम्भ्या सहृष्टेन यामन्मर्तिं जहातु सः^{१०} ॥

सर्पिर्ग्रीवी (४) पीर्वर्यस्य जाया पीवानः पुत्रा अकृशासो अस्य ।

सहजानिर्यः सुमखस्यमान इन्द्रायाऽऽशिरं^{११} सह कुम्भ्याऽदात्^{१२} ॥

आशीर्म ऊर्जमुत सुप्रजास्त्वमिषं दधातु द्रविणं^{१३} सर्वर्चसम् ।

सज्जयन् क्षेत्राणि सहसाऽहमिन्द्र कृण्वानो अन्या^{१४} अधरान्तस्पतनानि^{१५} ॥

भूतमसि भूते मा घा मुखमसि मुखं भूयासे^{१६} द्यावापृथिवीभ्यां त्वा परि गृह्णामि^{१७} विश्वे त्वा
देवा वैश्वानराः (५) प्र च्यावयन्तु दिवि देवान् दृष्टान्तरिक्षे वयांसि पृथिव्यां पार्थिवान्

ध्रुवं ध्रुवेण हविषाऽव सोमं नयामसि । यथा नः सर्वमिज्जगदयुष्म^{१८} सुमना असत् ।

यथा न इन्द्र इदृशः केवलीः सर्वाः समनसः करत् ।

यथा नः सर्वा इदृशोऽस्माकं केवलीरसने^{१९} ॥

(एनसा, विश्वकर्मन्, न, सर्पिर्ग्रीवी, वैश्वानरा, -ब्रह्मादिः) ॥ ८ ॥

प्रतिगरः, तन्मन्त्राश्च ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

यद्वै होताऽध्वर्युर्मभ्याह्वयते वज्रमेनमभि प्र वर्तयत्युक्थंशा इत्याह प्रातःमवन्तं प्रतिगीर्यं त्रीण्येतान्य-

क्षराणि त्रिपदा गायत्री गायत्रं प्रातःसवनं गायत्रियैव प्रातःसवने वज्रमन्तर्धत्तं उक्थं वाचीत्याह माध्य-
न्दिनं सर्वनं प्रतिगीर्थं चत्वार्येतान्यक्षराणि चतुष्पदा त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सर्वनं त्रिष्टुभैव माध्यन्दिने
सर्वने वज्रमन्तर्धत्तं (१) उक्थं वाचीन्द्रायेत्याह तृतीयसवनं प्रतिगीर्थं सप्तैतान्यक्षराणि सप्तपदा शकरी
शाकरो वज्रो वज्रैषैव तृतीयसवने वज्रमन्तर्धत्तं^३ ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वा भर्ष्युः स्याद्ये गथा-
सवनं प्रतिगुरे छन्दांसि सम्पादयेत् तेजः प्रातःसवन आत्मन् दर्धीतेन्द्रियं माध्यन्दिने सर्वने^२ स्तु-
तीयसवन इत्यु-^१ कथंशा इत्याह प्रातःसवनं प्रतिगीर्थं त्रीण्येतान्यक्षराणि (२) त्रिपदा गायत्री गायत्रं प्रातः-
सवनं प्रातःसवन एव प्रतिगुरे छन्दांसि सं पादयत्यथो तेजो वै गायत्री तेजः प्रातःसवनं तेज एव
प्रातःसवन आत्मन् धत्ते उक्थं वाचीत्याह माध्यन्दिनं सर्वनं प्रतिगीर्थं चत्वार्येतान्यक्षराणि चतुष्पदा
त्रिष्टुप् त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं सर्वनं माध्यन्दिन एव सर्वने प्रतिगुरे छन्दांसि सं पादयत्यथो इन्द्रियं वै त्रिष्टुभि-
न्द्रियं माध्यन्दिनं सर्वनं (१) मिन्द्रियमेव माध्यन्दिने सर्वन आत्मन् धत्तं उक्थं वाचीन्द्रायेत्याह तृतीय-
सवनं प्रतिगीर्थं सप्तैतान्यक्षराणि सप्तपदा शकरी शाकरोः पशवो जागतं तृतीयसवनं तृतीयसवन एव
प्रतिगुरे छन्दांसि सं पादयत्यथो पशवो वै जगती पशवस्तृतीयसवनं पशवेव तृतीयसवन आत्मन् धत्ते
यद्वै होताऽध्वर्युर्मभ्याह्वयत आर्ष्यमसिन् दधाति तद्यज्ञा- (४) पृहनीत पुराऽस्य संवत्सराद्ब्रह्म आ वैवी-
रुज्छोऽसा मोद इवेति प्रत्याह्वयते तेनैव तदप हर्ते यथा वा आर्यतां प्रतीक्षत एवमध्वर्युः प्रतिगुरं
प्रतीक्षते यदभिप्रतिगृणीयाद्यथाऽऽयतया समुच्छते तादगेव तं-^१ दर्धचाहुष्येत यथा धारवद्भ्यो हीयते
तादगेव तवं प्रबाहुग्वा ऋत्विजामुग्रीथा उग्रीथ एवोहातुणा- (५) मुचः प्रणव उक्थंशसिनी प्रतिगुरे-
ऽध्वर्युणां^१ य एवं विद्वान् प्रतिगुणात्यन्नाद एव संवत्साऽस्य प्रजायां वाजी जायते^३ इयं वै होताऽ-
सार्वभृर्यदासीनः शशंसित्यस्या एव तद्योता नैत्यास्त इव हीयमथो इमादेव तेन यजमानो बुद्धे यत्
तिष्ठन् प्रतिगुणात्यमुष्या एव तदध्वर्युर्नैति (६) तिष्ठतीव हंसावथो अममेव तेन यजमानो बुद्धे^३ यदा-
सीनः शशंसति तस्माद्वितः प्रदानं देवा उप जीवन्ति यत् तिष्ठन् प्रतिगुणाति तस्मादमुतः प्रदानं मनुष्या
उप जीवन्ति^३ यत् प्राडासीनः शशंसति प्रत्यङ् तिष्ठन् प्रतिगुणाति तस्मात् प्राचीनं रेतो धीयते
प्रतीचीः प्रजा जायन्ते^३ यद्वै होताऽध्वर्युर्मभ्याह्वयते वज्रमेनमभि प्र वर्तयति (७) पराडा वर्तते वज्रमेव
तन्नि करोति^३ ॥ (धत्ते, क्षराणि, सर्वनं, नो, -द्रावणा, -मेति, वर्तयत्यु, हो च) ॥ ९ ॥

प्रतिनिर्मात्रमन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

उपयामगृहीतोऽसि त्राक्षसदसि वाक्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्वंक्षाभ्यां गृह्णा-
म्यु-^१ पयामगृहीतोऽस्यृतसदसि चक्षुष्पाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्वंक्षाभ्यां गृह्णा-
म्यु-^१ पयामगृहीतोऽसि श्रुतसदसि श्रोत्रपाभ्यां त्वा क्रतुपाभ्यामस्य यज्ञस्य ध्रुवस्याध्वंक्षाभ्यां गृह्णामि^३
देवेभ्यस्त्वा विश्वदेवेभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो^३ त्रिष्णवुरुक्रमैव ते सोमस्त-^३ रक्षस्व (१)
तं तै दुश्शक्षा माऽव रयन्मयि वसुः पुरोवसुर्वाक्पा वाचं मे पाहि^३ मयि वसुर्विद्वंश्चक्षुष्पा-

अधुमे पाहि॑ मयि वसुः संयद्वसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पाहि॑ धूरसि श्रेष्ठो रक्षीनां प्राणपाः प्राणं मे पाहि॑ धूरसि श्रेष्ठो रक्षीनामपानपा अपानं मे पाहि॑ यो न इन्द्रवार्यु मित्रावरुणौ वक्षिनावभिदासति भ्रातृव्य (२) उत्पिपीते शुभस्पती इदमहं समधरं पादयामि यथेन्द्राहमस्त-
मश्नेतयानि॑ ॥ (२४स्व, आतृव्य, -ज्योतिष च) ॥ १० ॥

त्रैधातवीधेहिमन्त्राः ॥ १ ककुपुः २ जणिक् ३-१, ९-१० त्रिष्टुप् ७-८ गायत्री । विधेदेवा ऋषयः ।

प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवीराभिस्तरति वाजकर्मभिः । यस्य त्वं सख्यमाविथं ॥

प्र होत्रे पूर्य वचोऽग्नये भरता बृहत् । विपां ज्योतीं विप्रते न वेधसे ॥

अग्ने त्री ते वाजिना त्री पथस्था तिस्रस्ते जिह्वा ऋतजात पूर्वाः ।

तिस्र उ ते तुनुवो देववातास्ताभिर्नः पाहि गिरो अग्र्युच्छ्रनै ॥

सं वां कर्मणा समिपा (१) हिंनोमीन्द्राविष्णू अपसस्पारे अस्य ।

जुषेथो यज्ञं द्रविजं व घत्तमरिष्टैर्नः पथिभिः पारयन्तां ॥

उमा जिग्यथुर्न परा जयेथे न परा जिग्ये कतुरश्चनैर्नोः ।

इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथामै ॥

त्रीण्यायूँषि तवं जातवेदस्तिस्त्र आजानीरुषसंस्ते अग्ने ।

ताभिर्दुवानामवो यक्षि विद्वानथा (२) भव यजमानाय शं योः ॥

अभिस्त्रीणि त्रिधातून्या श्वेति विदथा कृषिः । स त्रीश्रेकादश ५ इहै ॥

यक्षच्च पिप्रयच्च नो विप्रो दूतः परिष्कृतः । नभन्तामन्यके संमे ॥

इन्द्राविष्णू दृंहिताः शम्बरस्य नव पुरो नवति च श्रथिष्टम् ।

ज्ञातं वचिनः सहस्रं च साकं ह्यथो अग्रत्यसुरस्य वीरान् ॥

उत माता महिषमन्वेवेनदुमी त्वां (३) जहति पुत्र देवाः ।

अथात्रवीद्वृत्रमिन्द्रो हनिष्यन्तस्त्रे विष्णो वितरं वि क्रमसे ॥

(इपा, ३थं, त्वा, त्रयोदश च) ॥ ११ ॥

[य-१४३ । -जीणि १५३ । परिष्कृतः १९५ । स्फवो २३३ । भल ३४४ । महीना १०२ । देवं १०२ । इयेनाय २५० । य-३५८ । -दुपयामयुधीतः ११३ । त्रे-१९३ । कादश ॥ २३३५]

[इति तृतीयकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥]

वैकृतविधीनामभिधानम् ।

[अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥]

जविम्राहगतमन्त्राः ॥ ७-९ द्विपदा गायत्री । विधेदेवा ऋषयः ।

अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी त्वं देवेषु भूयांस्तेजस्वन्तं मामायुष्मन्तं वर्धस्वन्तं मनुष्येषु कुरु दीक्षाये च त्वा तर्पसश्च तेजसे जुहोमि तेजोविदांसि तेजो मा मा हासीन्माऽहं तेजो हासिषं मा मा तेजो

हासी^१—दिन्द्रौजस्विजोऽस्वी त्वं देवेषु भूया ओजस्वन्तं मामायुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु व्रक्षणश्च
त्वा क्षत्रस्य चौ- (१)-जसे जुहोम्यो^२—जोविदुस्योजो मा मा हासीन्माऽहमोजो हासिषु मा मायोजो
हासीत् स्वर्थं आजस्विन् आजस्वी त्वं देवेषु भूया आजस्वन्तं मामायुष्मन्तं वर्चस्वन्तं मनुष्येषु कुरु
वायोश्च त्वाऽपां च आजसे जुहोमि सुवर्षिदंसि सुवर्मा मा हासीन्माह- सुवर्हासिषु मा माऽसुव-
र्हासीन्मरिषि (१) मेधां मरिषि प्रजां मय्यभिस्तेजो दधातुं मरिषि मेधां मरिषि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं
दधातुं मरिषि मेधां मरिषि प्रजां मयि स्रयो आजो दधातुं ॥ (च, मयि, ययोविदंसतिश्च) ॥ १ ॥

स्तोत्रोपाकरणं, प्रतिगराङ्गमन्त्रश्च ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

वायुर्द्विर्कृताऽग्निः प्रस्तोता प्रजापतिः साम् बृहस्पतिरुद्गाता विश्वे देवा उपगातारो मरुतः प्रति-
हर्तार इन्द्रो निधनं ते देवाः प्राणमृतः प्राणं मरिषि दधत्वे^३—तद्वै सर्वमध्वर्युर्दपाकुर्वन्नुद्गातम्यं उपाकरोति
ते देवाः प्राणमृतः प्राणं मरिषि दधत्वित्यादितदेव सर्वमात्मन् धत्ते इडां देवहर्मनुर्गन्तनीर्बृहस्पतिरुक्थाम-
दानि शऽसिपुद्विषे देवाः (१) सक्तवाचः पृथिवि मातर्मा मां हिऽसीर्मधु मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु
वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यास- शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवनतु
शोभायै पितरोऽनु मदन्तु ॥ (विश्वे देवा, अद्यावि- सतिश्च) ॥ २ ॥

जदाराम्यानुग्रहमन्त्राः ॥ २३-२५ अनुष्टुप्, माया स्वराद् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

वसवस्त्वा प्र बृहन्तु गायत्रेण छन्दसाऽग्नेः प्रियं पाथ उपेहि^४ रुद्रास्त्वा प्र बृहन्तु त्रैष्टुभेन
छन्दसेन्द्रस्य प्रियं पाथ उपेह्यो^५—दित्यास्त्वा प्र बृहन्तु जागतेन छन्दसा विश्वेपां देवानां प्रियं पाथ
उपेहि^६ मान्दासु ते शुक्र शुक्रमा धूनोमि^७ भन्दनासु^८—कोतनासु^९—नतनासु^{१०}—रेशीषु^{११}—मेपीषु^{१२}—
वाशीषु^{१३}—विश्वश्रुत्सु^{१४}—माध्वीषु^{१५}—ककुहासु^{१६}—शर्करीषु^{१७}— (१) शुक्रासु ते शुक्र शुक्रमा धूनोमि^{१८}
शुक्रं ते शुक्रेण गृह्णाम्यहो रूपेण सूर्यस्य रुजिमभिः^{१९} ॥

आ ऽसिन्नुग्रा अचुच्यवुर्दिवो धारा असधत्तं ॥

ककुहरूपं वृषमस्य रोचते बृहत् सोमः सोमस्य पुरोगाः शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः ॥

यत् ते सोमादाभ्यं नाम जागृवि तस्मै ते सोम सोमाय स्वाहो^{२०}

—शिकृ त्वं देव सोम गायत्रेण छन्दसाऽग्नेः (१) प्रियं पाथो अपीहि^{२१} वशी त्वं देव सोम त्रैष्टुभेन
छन्दसेन्द्रस्य प्रियं पाथो अपीहि^{२२}—स्मत्सखा त्वं देव सोम जागतेन छन्दसा विश्वेपां देवानां प्रियं
पाथो अपीहि^{२३}—

नः प्राण एत परावत आऽन्तरिक्षादिवस्परि । आयुः पृथिव्या अध्यमृतमसि प्राणाय त्वी ॥

इन्द्रामी मे वर्चः कृणुतां वर्चः सोमो बृहस्पतिः (१) । वचो मे विश्वे देवा वचो मे वचमश्निर्नो ॥

दधन्वे वा यदीमनु वोचद्ब्रह्माणि वेरु तत् । परि विश्वानि कान्या नेमिश्रकर्मिवाभवत् ॥
(शंकरोच्चारणे, बृहस्पतिः, पञ्चविंशतिश्च) ॥ ३ ॥

जडाभ्यांशुप्रहमन्त्रमाह्वयः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

एतद्वा अपां नामधेयं गुह्यं यदाधावां मान्दासु ते शुक्र शुक्रमा धूनोमीत्याह्वापामेव नामधेयेन गुह्येन दिवो वृष्टिमव रुन्धे शुक्रं ते शुकेण गृह्णामीत्याह्वैतद्वा अहो रूपं यद्रात्रिः सूर्यस्य रश्मयो वृष्ट्या ईशतेऽहं एव रूपेण सूर्यस्य रश्मिर्भेदिवो वृष्टिं च्यावयत्या—ऽसिधुमा (१) अचुच्यवुरित्याह यथायजुरेवैतत् ककुहः रूपं वृषमस्य रोचते वृषदित्याह्वैतद्वा अस्य ककुहः रूपं यद्वृष्टी रूपेणैव वृष्टिमव रुन्धे यत् ते सोमादभ्यं नाम जागृवीत्याह्वै ह वै हविषा हविर्यजति योऽदभ्यं गृहीत्वा सोमाय जुहोति परा वा एतस्याऽऽयुः प्राण पति (२) योऽरुं गृह्णात्या नः प्राण पंत परावत इत्याह्वाऽऽयुरेव प्राणमात्मन धत्ते—ऽमृतमसि प्राणाय त्वेति हिरण्यममि व्यनित्यमृतं वै हिरण्यमायुः प्राणोऽमृतेनैवाऽऽयुरात्मन धत्ते शतमानं भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठत्य—प उप स्पृशति मेपजं वा आपो (३) मेपजमेव कुरुते ॥ (उग्र, पुष्या, पु, क्षीणि च) ॥ ४ ॥

द्वादशाह्वेपाः पृथिव्याह्वया उन्मानविशेषाः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

वायुरसि प्राणो नाम सवितुराधिपत्येऽपानं मे दा—अक्षुरसि श्रोत्रं नाम धातुराधिपत्य आयुर्मे दा रूपमसि वर्णो नाम बृहस्पतेराधिपत्ये प्रजां मे दा अतमसि सत्यं नामेन्द्रस्याऽऽधिपत्ये क्षत्रं मे दा भुतमसि भव्यं नाम पितृणामाधिपत्येऽपामोषधीनां गर्भं दा अतस्य त्वा व्योमर्न अतस्य (१) त्वा विभ्रमर्न अतस्य त्वा विधर्मण अतस्य त्वा सत्याय—तस्य त्वा ज्योतिषे प्रजापतिर्विंशजमपश्यत् तथा भुतं च भव्यं चासृजत् तामृषिभ्यस्तिरोऽधात् तां जमवभिस्तपसाऽपश्यत् तथा वै स पृथ्वीन् कामानसृजत् तत् पृथ्वीनां पृथित्वं^{११} यत् पृथ्व्यो गृह्यन्ते पृथ्वीनेव तैः कामान यजमानोऽव रुन्धे^{१२} वायुरसि प्राणो (२) नामेत्याह प्राणापानावेवाव रुन्धे^३ चक्षुरसि श्रोत्रं नामेत्याह्वाऽऽयुरेवाव रुन्धे^४ रूपमसि वर्णो नामेत्याह प्रजामेवाव रुन्धे^५ अतमसि सत्यं नामेत्याह क्षत्रमेवाव रुन्धे^६ भुतमसि भव्यं नामेत्याह पशवो वा अपामोषधीनां गर्भः पशून्तेवा- (३)-व रुन्धे एतावद्वै पुरुषं परितस्तदेवाव रुन्धे अतस्य त्वा व्योमर्न इत्याह्वेयं वा अतस्य व्योमैमामेवाभि जयत्यु- तस्य त्वा विभ्रमर्न इत्याह्वान्तरिक्षं वा अतस्य विभ्रमान्तरिक्षमेवाभि जयत्युतस्य त्वा विधर्मण इत्याह चौर्वा अतस्य विधर्म दिधमेवाभि जयत्युतस्य (४) त्वा सत्यायेत्याह दिशो वा अतस्य सत्यं दिश एवाभि जयत्युतस्य त्वा ज्योतिष इत्याह सुवर्गो वै लोक अतस्य ज्योतिः सुवर्गमेव लोकमभि जयत्ये- तावन्तो वै देवल्लोकास्तानेवाभि जयति^{१३} दश सं पश्यन्ते दशाक्षरा विराडर्न विराड् विराज्येवान्नाये प्रति तिष्ठति^{१४} ॥ (अतस्य, प्राण, पुष, -रस्य, पदचत्वारिंशच्च) ॥ ५ ॥

गवामयमिका परः संज्ञका अतिप्राह्याः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

देवा वै यद्यज्ञेन नावारुन्धत् तत् परैर्चारुन्धत् तत् पर्गाणां परत्वं यत् परे गृह्यन्ते यदेव यज्ञेन

नार्षकुण्डे तस्मात्तद्वर्षे^१ यं प्रथमं गृह्णातीममेव तेन लोकमभि जयति यं द्वितीयमन्तरिक्षं तेन यं तृतीयममुमेव तेन लोकमभि जयति यदेते गृह्णन्ते एषां लोकानामभिजित्या (१) उत्तरेष्वहः स्वमुतो ऽर्वाञ्चो गृह्णन्तेऽभिजित्यैषेमाँल्लोकान् पुनरिदं लोकं प्रत्यर्चयन्ति यत् पूर्वेष्वहः स्थितः पराञ्चो गृह्णन्ते तस्माद्वितः पराञ्च इमे लोका यदुत्तरेष्वहः स्वमुतोऽर्वाञ्चो गृह्णन्ते तस्मादमुतोऽर्वाञ्च इमे लोकास्तस्मादयात-
यान्नो लोकान् मनुष्या उप जीवन्ति^२ ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्यावज्ञय ओषधयः सं भव-
न्त्योषधयो (२) मनुष्याणामर्षं प्रजापतिं प्रजा अनु प्र जायन्ते इति पुराणमिति ब्रूयात्—यद्रुद्रात्यज्ञयस्त्वौ-
षधीभ्यो गृह्णामीति तस्मावज्ञय ओषधयः सं भवन्ति^३ यद् गृह्णात्योषधीभ्यस्त्वा प्रजाभ्यो गृह्णामीति
तस्मादोषधयो मनुष्याणामर्षं यद्रुद्राति प्रजाभ्यस्त्वा प्रजापतये गृह्णामीति तस्मात् प्रजापतिं प्रजा अनु
प्र जायन्ते^४ ॥ (अभिजित्या, ओषधयो, ऽष्टाचरितारिः १२७) ॥ ६ ॥

घोमाङ्गाभावणादिमन्त्रविधानम् ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिर्देवासुरान्चजत तदनु यज्ञोऽस्तुज्यत यज्ञं छन्दार्क्षि ते धिष्वञ्चो व्यक्रामन्त्सोऽसुराननु
यज्ञोऽपाकामयज्ञं छन्दार्क्षि ते देवा अमत्यन्तामी वा इदमभूवन् यज्ञयस् स्म इति ते प्रजापतिमुपाचा-
यन्त्सोऽमवीत् प्रजापतिश्छन्दसां धीर्यमादाय तद्वः प्र वास्यामीति स छन्दसां धीर्य- (१) मादाय तद्वैभ्यः
प्रार्थयन् तदनु छन्वाऽस्यपाकामन् छन्दार्क्षि यज्ञस्ततो देवा अमवन् पराऽसुरा य एवं छन्दसां
धीर्यं वेवाऽऽ आवायास्तु औषद् यज्ञ ये यजामहे वषट्कारो भवत्यात्मना पराऽस्य आतृभ्यो भवति^१
ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्यै कर्मज्वरैरा आचयतीति छन्दसां धीर्यमिति ब्रूयादे तद्वै (२) छन्दसां धीर्यमा
आवायास्तु औषद् यज्ञ ये यजामहे वषट्कारो य एवं वेद सर्वाँर्यैरेव छन्दोभिरर्चति यत् किं चार्चति^२
यविज्यो वृत्रमहभमेभ्यं तद्यद्यतीनापार्वपदमेभ्यं तदय कस्मावैन्मो यज्ञ आ सः स्यातो रित्यादुरिभ्यस्व वा एषा
यविश्या तनूर्यद्यस्तमेव त- (३) र्चजन्ति य एवं वेदोपैर्न यज्ञो नमति^३ ॥ (धीर्यं, वै, व, - वृषो च) ॥ ७ ॥

जवन्तयाः ऋषेर्विदाः ऋषिमात्राः ॥ १, २ त्रिष्टुप् ५-१ अनुष्टुप् ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

आयुर्दा अग्ने हविषो ज्ञपाणो घृतप्रतीको घृतयोनिरग्ने ।

घृतं पीत्वा मधु चारु गव्यं पितेव पुत्रमभि रक्षतादिमधु ॥

आ वृक्ष्यते वा एतद्यजमानोऽग्निभ्यां यदेनयोः श्रुतं कृत्याथान्यात्रवसुधमभैत्यायुर्दा अग्ने हविषो ज्ञपाण
इत्यवसुधमभैत्यजुह्यादाहुत्यैवैनौ शमयति नाऽऽर्तिमाचर्षेति यजमानो^१

यत् कुसीदु- (१) -मप्रतीचं मयि येन यमस्य बलिना चराभि ।

इहैव सन् निरवदये तदेतत् तदग्ने अनुणो भवामि^२ ।

विश्रलोप विश्रदावस्य त्वा ऽऽसज्जुहोम्यग्घादेकोऽहुतादेकः समसनादेकः ।

ते नः कृण्वन्तु मेपजं सद्गः सहो वरेण्यम् ॥

अयं नो नभमा पुरः मस्फानो अभि रक्षतु । गृह्णाणामसमत्वं बहवो नो गृहा असने ॥

स त्वं नो (१) नमसस्पत् ऊर्जे नो धेहि भद्रया ।

पुनर्नो नष्टमा कृधि पुनर्नो रायेमा कृधि ॥

देवं सःस्फान सहस्रपोषस्येशिषे स नो रास्त्राज्यानिः रायस्पोषः सुवीर्यः संवत्सरीणाः-
स्वस्तिम् ॥

अग्निर्वाच यम इयं यमी कुसीदं वा एतद्यमस्य यजमान आ दत्ते यदोषधीमिवेदिः स्तृणाति यदनु-
पौष्य प्रयायाद्गीवय्यमेन- (३)-ममुष्मिँल्लोके नैनीयेरन् यत् कुसीदमप्रतीत्तं मयीत्युपौषतीहैव सन् यमं
कुसीदं निरवदायानृणः सुवर्गं लोकमेति यदि मिश्रमिव चरेदञ्जलिना सकूर्व प्रशब्दे जुहुयादेव वा
अग्निर्वैश्वानरो यत् प्रदाव्यः स एवैनःस्वदयत्यं-ह्नां विधान्यामिकाष्टकायामपुनं चतुःशरावं पक्त्वा प्रात-
रेतेन कक्षमुपैषिद्यदि (४) ददति पुण्यसमं भवति यदि न ददति पापसमं मेतेन ह स्म वा ऋषयः
पुरा विज्ञानेन दीर्घसूत्रमुप यत्ति यो वा उपद्रष्टारमुपश्रोतारमनुख्यातारं विद्वान् यजते सम-
मुष्मिँल्लोक इष्टापुतेन गच्छतेऽग्निर्वा उपद्रष्टा वायुरुपश्रोताऽऽदित्योऽनुख्याता तान् य एवं विद्वान् यजते सम-
मुष्मिँल्लोक इष्टापुतेन गच्छते^{१३} इयं नो नमसा पुर (५) इत्याह्वाग्निर्यै नमसा पुरोऽग्निमेव तदादितन्मे
गोपायेति स त्वं नो नमसस्पत् इत्याह वायुयै नमसस्पतिर्वायुमेव तदादितन्मे गोपायेति देवं सःस्फाने-
त्याह्वासौ वा आदित्यो देवः सःस्फान आदित्यमेव तदादितन्मे गोपायेति^{१४} (६) ॥ (कुसीदं, न, पुनं, गधि
पुर, इति) ॥ ८ ॥

वीर्यद्वयभाक्कमः ॥ १-५ मिष्टुप् । विद्येदेवा ऋषयः ।

एतं युवानं परिं चो ददामि तेन क्रीडन्तीश्वरत प्रियेण ।

मा नः शास जुनुषा सुभागा रायस्पोषेण समिषा मदेर्म ॥

नमो महिम्न उत चक्षुषे ते मरुतां पितृस्तद्वहं शृणामि ।

अनु मन्यस्व सुयजा यजाम जुष्टं देवानामिदमस्तु हव्यम् ॥

देवानामेष उपनाह आसीदुषा गर्भ ओषधीषु न्यक्तः ।

सोमस्य द्रुप्तमष्टणीत पूषा (१) बृहन्नद्रिरभवत् तदेषाम् ॥

पिता वत्सानां पतिरग्नियानामथो पिता महुतां गर्गिराणाम् ।

वत्सो जरायु प्रतिधुक् प्रीयूष आमिक्षा मस्तु घृतमस्य रेतः ॥

त्वां गावोऽवृणत राज्याय त्वाः हवन्त मरुतः स्वर्काः ।

वर्मेन् क्षत्रस्य ककुभि शिश्रियाणस्ततो न उग्रो वि मजा वद्वान् ॥

वृक्षेन वा एष पशुना यजते यस्यैतानि न क्रियन्त एष (२) ह त्वै समृद्धेन यजते यस्यैतानि क्रि-
यन्ते^{१५} ॥ (एषे, -वो, उष्टी च) ॥ ९ ॥

पाशुकर्मप्रायश्चित्तम् ॥ १ सुवती; २, ४ अनुष्टुप्; ३ न्यङ्कुसारिणी; ५ एकपदा गायत्री; ६ द्विपदा विराट्; ८ गायत्री ॥
विश्वेदेवा ऋषयः ।

सूर्यो देवो दिविपङ्क्त्यो धाता क्षत्राय वायुः प्रजाभ्यः ।

बृहस्पतिस्त्वा प्रजापतये ज्योतिष्मती जुहोतु ॥

यस्यास्ते हरितां गर्भोऽथो योनिर्हिण्ययी । अङ्गान्यहुता यस्यै तां देवैः समजीगमम् ॥

आ वर्तन वर्तय नि निवर्तन वर्तयेन्द्र नर्दबुद । भूम्याश्चतस्रः प्रदिशस्तामिरा वर्तया पुनः ॥

वि ते भिनवि तक्षीं वि योनिं वि गभीन्मी । वि (१) मातरं च पुत्रं च वि गर्भं च जरायु च ॥

वह्निस्ते अस्तु बालिति ॥

उरुद्रप्सो विश्वरूप इन्द्रः पर्वमानो धीर आनञ्ज गर्भैर्मू ॥

एकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पदी पञ्चपदी षट्पदी सप्तपद्यष्टापदी श्रवणाऽनु प्रथताऽ स्वाहा

मही द्यौः पृथिवी च न इमं युञ्जं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिः ॥

(वि, चतुष्पाद्विराट्) ॥ १० ॥

याज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ त्रिष्टुप्; १-३ गायत्री; ४, ९, ११-१२ अनुष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

इदं वामास्ये हविः श्रियमिन्द्रावृहस्पती । उक्थं मदश्च शस्यते ॥

अयं वां परि पिच्यते सोम इन्द्रावृहस्पती । चाकुर्मदाय पीतये ॥

अस्मे इन्द्रावृहस्पती रयिं धत्त ऋतुग्विनम् । अश्वावन्त ऋतुग्विनम् ॥

वृहस्पतिर्नः परि पातु पश्चाद्भुतोऽर्चस्मादधरादधायोः ।

इन्द्रः पुरस्ताद्भुत मन्व्यतो नः सखा सखिभ्यो बरिवः कृणोतु ॥

वि ते विश्वग्वारजूतासो अग्ने भामासः (१) शुचे शुचयश्चरन्ति ।

तुविश्रक्षासो दिव्या नवग्वां वनां वनन्ति षृषता रुजन्तः ॥

त्वामग्ने मातुषीरीडते विशो होत्राविदुं विविचि रत्नधातमम् ।

गुहा सन्त ऋतुमग विश्वदर्शतं तुविष्मणसं सुयजं घृतधियम् ॥

धाता ददातु नो रयिमीशानो जगतस्पतिः । स नः पुण्येन वावततु ॥

धाता प्रजाया उत राय ईशे धातेदं विश्वं भुवने जनान ।

धाता पुत्रं यजमानाय दाता (१) तस्मा उ हव्यं घृतवद्विधेम ॥

धाता ददातु नो रयिं प्राचीं जीवातुमक्षिताम् । वयं देवस्य धीमहि सुमतिः सत्यराचसेः ॥

धाता ददातु दाक्षणे वज्रानि प्रजाकामाय मीढुपे दुरोणे ।

तस्मै देवा अमृताः स व्ययन्तां विश्वे देवासो अदितिः सज्जोवाः ॥

अनु नोऽद्यानुमतिर्यज्ञं देवेषु मन्यताम् । अग्निश्च हव्यवाहनो भवतां दाशुषे मयः ॥

अन्विदनुमते त्वं (१) मन्यासि शं च नः कृधि ।

ऋत्वे दक्षाय नो हिनु प्र ण आयुःषि तारिषः १३ ॥

अनु मन्यतामनुमन्यमाना प्रजावन्तः रायिमर्क्षीयमाणम् ।

तस्यै वयः हृदसि माऽपि भूम सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु ॥

यस्यामिदं प्रदिशि यद्विरोचतेऽनुमतिं प्रति भूषन्त्यायवः ।

यस्या उपस्य उर्वन्तरिक्षः सा नो देवी सुहवा शर्म यच्छतु (२) ॥

राकामहः सुहवा सुपुत्री हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्वना ।

सीव्यत्वपः सूच्याऽच्छिद्यमानया ददातु वीरः श्रुतदायमुक्थ्यम् ॥

यास्ते राके मुमतयः सुपेशसो याभिर्ददासि दाशुषे चर्षनि ।

ताभिर्नो अद्य सुमना उपागहि सहस्रपोषः सुभंग रराणो ॥

सिनीवालि * - या मुपाणिः * - ॥

कुहमहः सुभगा विघ्नार्पसमस्मिन् युजे सुहवा जोहवीमि ।

सा नो ददातु भ्रवणं (५) पितृणां तस्यास्ते देवि हविषा विधेम ॥

कुहद्वानाममृतस्य पत्नी हव्या नो अस्य हविषश्चिकेतु ।

सं दाशुषे किरतु भूरि वामः रायस्पोषं चिकितुषे दधातु ॥

(माभसो, दाता, त्वं, यच्छतु, भ्रवणं, चतुर्विंशतिश्च) ॥ ११ ॥

[अ० १२३ । श्रुतं ७८ । वसव १०५ । एत-१०३ । दाशु-२४९ । देवाः १४८ । प्रजापति-१५८ । राघवा ३०० । एत १०८ । सूर्य ९४ । इद-२०४ । -मेकादश ॥ १८५०]

[॥ इति तृतीयकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥]

इष्टिहोमाभिधानम् ।

[अद्य चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥] विधेदेवा ऋषयः ।

यथागमदर्शनविमिश्रकहोमविधिः ॥

वि वा एतस्य यज्ञ ऋष्यते यस्य हविरतिरिच्यते सूर्यो देवो दिविपद्मय इत्याह बृहस्पतिना चैवास्य प्रजापतिना च यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति रक्षांसि वा एतत् पशुः संचन्ते यदेकदेवत्यं आलब्धो भूयान् भवति यस्यास्ते हरितो गर्भ इत्याह देववैवैनौ गमयति रक्षसामपहत्या आ वर्तन वर्तयेत्याह (१) ब्रह्मणैवैनमा वर्तयति वि ते मिनाशि तक्षरीमित्याह यथायजुरेवैतं दुर्दृप्सो विश्वरूप इन्दुरित्याह प्रजा वै पशव इन्दुः प्रजयैवैनं पशुभिः समर्धयति दिवं वै यज्ञस्य व्यृद्धं गच्छति पृथिवीमतिरिक्तं तद्यज

शमयेवार्तिमाच्छेद्यजमानो मही धौः पृथिवी च न इत्या- २ इत्यावापृथिवीभ्यामेव यदस्य ध्यं चार्तिरिक्तं च शमयति नाऽऽर्तिमाच्छेति यजमानो भस्मनाऽभि समृद्धति स्वगाढत्या अथो अनयोर्वा एव गमो-
ऽनयोरेवैनं दधाति यद्वयेदति तद्वयेद्यथावयेत् पशोरालम्बस्य नाव येत् पुरस्तात्तस्या मयद्वये-
दुपरिष्टादन्त्यत् पुरस्ताद्वै नाभ्यै (१) प्राण उपरिष्टादपानो यावानेव पशुस्तस्याव धति विष्णवे शिपि-
विधाय जुहोति यद्वै यक्षस्यातिरिच्यते यः पशोर्भुमा या पुष्टिस्तद्विष्णुः शिपिविष्टोऽर्तिरिक्त एवार्तिरिक्तं
वधात्यर्तिरिक्तस्य शान्त्या अष्टाप्रद्विरण्यं दक्षिणाऽष्टापदी होषाऽऽत्मा नवमः पशोराप्स्या अन्तर-
क्रोश उष्णीषेणाऽऽविष्टितं भवत्येवमिव हि पशुकल्बमिव (२) चर्मेव मारुसमिवास्तीव यावानेव पशु-
स्तमाप्त्वाऽव रुधे यस्यैषा यवे प्रायश्चित्तिः कियते इष्ट्वा वसीयान् भवति ॥ आदे, -तु, नाभ्या,
इवै, -द्वि, -वातिभ्य) ॥ १ ॥

वशाकर्मनमन्त्राः । १, ७, ९-१० त्रिष्टुप्, ८ वज्रमिरा । विधेदेवा कृपयः ।

आ वायो भूष शुचिपा उप नः सहस्रं ते नियुनो विश्ववार ।

उपो ते अघो मघमयामि यस्य देव दधिषे पूर्वरेयम् ॥

आकृत्यै त्वा कामाय त्वा समृधे त्वा किक्किटा ते मनः प्रजापतये स्वाहा किक्किटा ते प्राणं
वायवे स्वाहा किक्किटा ते वक्षुः सूर्याय स्वाहा किक्किटा ते भोजं द्यावापृथिवीभ्या स्वाहा
किक्किटा ते वाच स्वास्वत्यै स्वाहा (१)

त्वं तुरीयां वशिनीं वशाऽसि सकृद्यत् त्वा मनमा गभै आऽश्रयत् ।

वशा त्वं वशिनीं गच्छ देवान्तस्तयाः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥

अजाऽसि रथिष्ठा पृथिव्या सीदोर्च्वाऽन्तरिक्षमुप तिष्ठस्व दिवि ते बृहद्गाः ॥

तन्तुं तुवन् रजसो भानुमन्विहि ज्योतिष्मतः पथो रक्ष धिया कृतान् ॥

अनुत्खणं वयत् जोगुवामपो मनु- (२) -मव जनया देव्यं जनय ॥

मनसो हविरासि प्रजापतेर्वणो गात्राणां ते गात्रभाजो भूयास्मै ॥

(स्वाहा मनु, -ज्योदश च) ॥ २ ॥

कात्याजावशाविधानम् ॥ विधेदेवा कृपयः ।

इमे वै सहाऽऽस्तां ते वायुर्व्यवात् ते गर्भमदधातां तर् सोमः प्राजनयदग्निरग्रसत् स एतं प्रजापति-
राग्नेयमष्टाकपालमपद्यत् तं निरवपत् तेनैवैनामग्नेरधि निरकीणात् तस्मादप्यग्नयेवत्यामालभमान
आग्नेयमष्टाकपालं पुरस्तात्त्रिषेदग्नेरेवैनामधि निष्कीयांऽऽ लभते य- (१) वायुर्व्यवात् तस्माद्वायव्या
यक्षिमे गर्भमदधातां तस्माद् द्यावापृथिव्या यत् सोमः प्राजनयदग्निरग्रसत् तस्माद्दग्नीषोमीया यद्वनयोर्वि-
यत्योर्वागववत् तस्मात् सारस्वती यत् प्रजापतिरग्नेरधि निरकीणात् तस्मात् प्राजापत्या सा वा एषा
सर्वदेवत्या यद्वजा वशा वायव्यामा लभेत भूतिकामो वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवता वायुमेव स्वेन (२) माग-

धेयेनोप धावति स एवैनं भूर्ति गमयति चावापृथिव्यामा लभेत कूपमाणः प्रतिष्ठाकामो विधं पुवासै
 पर्जन्यो वर्धति व्यस्यामोपधयो रोहन्ति सुमर्षुकमस्य सस्यं भवत्ये—अग्नीषोमीयामा लभेत यः कामयेतात्र-
 बानजादः स्यामित्यग्निर्वाजमव रुन्धे सोमैनासाद्यमर्षवानेवाभादो भवति सारस्वतीमा लभेत यः (१)
 ईश्वरो वाचो वदितोः सन् वाचं न वदेद्वाग्वै सरस्वती सरस्वतीमेव स्वेन भागधेयेनोप धावति सैवास्मिन्
 वाचं दधाति प्राजापत्यामा लभेत यः कामयेतानभिजितमभि जयेयमिति प्रजापतिः सर्वो देवता देवता-
 मिरेवानभिजितमभि जयति वायव्ययोपाकरोति वायोरेवैनामव रुद्रयाऽऽ लभेत आकृत्यै त्वा कामाय
 त्वे- (४)-स्याह ययायजुर्वैतत् किष्किट्टाकारं जुहोति किष्किट्टाकारेण वै आम्नाः पशवो रमन्ते प्राऽ-
 ऽरण्याः पतन्ति यन् किष्किट्टाकारं जुहोति आम्नाणां पशूनां घृत्यै पर्यग्नौ क्रियमाणे जुहोति जीवन्ती-
 मेवैनां सुवर्गं लोकं गमयति त्वं तुरीया वशिनी वशाऽसीत्याह देववैवैनां गमयति सत्याः संस्तु
 यजमानस्य कामा इत्याद्वैष वै कामो (५) यजमानस्य यदनात् उहचं गच्छन्ति तस्मादेवमाहो—जाऽसि
 रयिष्ठेत्याद्वैवैनां लोकेषु प्रति द्यापयति विधि तै बृहद्वा इत्याह सुवर्गं पुवासै लोके ज्योतिर्वधाति
 तन्तुं तन्त्यन् रजसो भानुमग्निहीत्याहेमानेवासै लोकान् ज्योतिष्पतः करोत्यै—जुल्वणं वयत् जोशु-
 कामप इत्या- (६)-इ यदेव यत् उल्वणं क्रियते तस्यैवैवा शान्तिं—मनुर्मव जनया द्वैव्यं जनमित्याह मान-
 व्यो वै प्रजास्ता पुवाऽऽयाः कुक्ते मनसो हविरसीत्याह स्वगाकृत्यै गात्राणां ते गात्रभाजो भूया-
 स्तेत्याहाऽऽशिषमेवैतामा शास्ते तस्यै वा पृतस्या एकमेवाद्वैवयजनं यदालंघायामभ्यो (७) भवति
 यदालंघायामभ्यः स्यादप्सु वा प्रवेशयेत् सर्वा वा प्राश्नीयो—दपप्सु प्रवेशयेद्यज्ञवेशसं कुर्यात् सर्वामेव
 प्राश्नीयादिन्द्रियमेवाऽऽस्तन् घञे सा वा पुषा त्रयाणामेवाच रुद्रा संवत्सरसदः सहस्रयजिनो गृहमे-
 धिनस्त एवैतया यजेरन् तेपामेवैवाऽऽतो ॥ (यत्, स्वेत्, य, -रत्वा, काम, इत्यु, ओ, द्विचत्वारिंशश्च) ॥ ३ ॥

जयहोममन्त्राः सप्तसंता य ॥ ११ शिष्टपु । विधेदेवा ऋषयः ।

चिचं चं चित्तिथो—ऽऽकृतं चो—ऽऽकृतिश्च विज्ञातं च विज्ञानं च मनश्च शकरीश्च
 दर्शश्च पूर्णमासश्च बृहच्च रथन्तरं च प्रजापतिर्जगानिन्द्राय वृष्णे प्रार्यच्छद्ग्नः पृतनाज्येषु
 तस्मै विश्वः समनमन्त सर्वाः स उग्रः स हि हव्यो बभूव

वैधासुराः संयसा आसन्तस इन्द्रः प्रजापतिमुपा- (१)—चावन् तस्मा पुताज्यान् प्रार्यच्छत् तानजुहोत्
 सतो वै वेधा असुरानजगन् यदज्यन् तज्जयानां जयत्ये स्पृधैमानेनैते होतव्या जयत्येच तां पृतनाम् ॥
 (उप, पञ्चविंशतिश्च) ॥ ४ ॥

मन्त्राणाममन्त्राः विधेदेवा ऋषयः ।

अभिर्भूतानामधिपतिः स माऽवात्वेन्द्रो ज्येष्ठानो—यमः पृथिव्यां—वायुरन्तरिक्षस्य—सर्वो
 दिव—इन्द्रमा नर्षत्राणां—बृहस्पतिर्महोणो—मित्रः सत्यानां—वरुणोऽपां—समुद्रः स्रोत्वा-
 नो—मन्त्रं साग्राज्यानामधिपति तन्माऽवतु सोम ओषधीनां—सविता प्रसवानां—रुद्रः

पशूनां^{१०} * - स्वर्षा रूपाणां^{११} * - विष्णुः पर्वतानां^{१२} * - मरुतो गणानामधिपतयस्ते मांऽवन्तु पितरः
पितामहाः परेऽवरे (१) तर्तास्ततामहा इह मांऽवत । अस्मिन् ब्रह्मस्मिन् धर्त्रेऽस्यामाशिव्यस्यां
पुरोधायांस्मिन् कर्मव्यस्यां देवहूर्याम् ॥ (अवरे, तृतीयं च) ॥ ५ ॥

तयाभ्यातानाष्टुहोमभिधानम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

देवा वै यद्यष्टेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन् ते देवा एतान्भ्यातानानपश्यन् तान्भ्यातन्वन् यदेवानां कर्मा-
ऽऽसीदार्थ्यन्त तद्यदसुराणां न तदार्थ्यन्त येन कर्मणस्तेषु तत्र होतव्या आधोत्येष तेन कर्मणां यद्विभ्ये
देवाः सममरेन् तस्मादभ्याताना वैश्वदेवा यत् प्रजापतिर्जयान् प्रार्थयन् तस्माज्जयाः प्राजापत्याः (१)
यद्राष्ट्रमृद्धी राष्ट्रमाऽवदत् तद्राष्ट्रभूता^{१३} राष्ट्रमृत्त्वं ते देवा अभ्यातानैरसुरान्भ्यातन्वन् जयैरजयन् राष्ट्रमृद्धी
राष्ट्रमाऽवदत् यदेवा अभ्यातानैरसुरान्भ्यातन्वन् तदभ्यातानानांभ्यातानत्वं यज्यैरजयन् तज्जयानां
जयत्वं यद्राष्ट्रमृद्धी राष्ट्रमाऽवदत् तद्राष्ट्रभूता^{१४} राष्ट्रमृत्त्वं ततो देवा अमवन् पराऽसुरो यो भ्रातृव्यवा-
नस्यात् स (२) एतान् जुहुयादभ्यातानैरेव भ्रातृव्यानभ्यातजुते जयैरजयति राष्ट्रमृद्धी राष्ट्रमा वसे भव-
त्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति ॥ (प्राजापत्याः, सो, ऽष्टादश च) ॥ ६ ॥

राष्ट्रभृन्मन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः

अताषाडुतथामाश्रिर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोऽप्सरस ऊर्जो नाम स इदं ब्रह्म अत्र पातु ता इदं ब्रह्म
अत्र पातु तस्मै स्वाहा^{१५} ताम्यः स्वाहा^{१६} संहितो विश्वसामा स्यो गन्धर्वस्तस्य मरीचयो-
ऽप्सरस आयुर्वः^{१७} सुपुत्रः सूर्यरश्मिभृन्द्रमा गन्धर्वस्तस्य नक्षत्राण्यप्सरसो वैकुण्ठो^{१८} मुज्युः
सुपुणो यज्ञो गन्धर्वस्तस्य दक्षिणा अप्सरसः स्तुवाः^{१९} प्रजापतिर्विश्वकर्मा मनो (१) गन्धर्वस्त-
स्यैकमांन्यप्सरसो वह्निश्च^{२०} इषिरो विश्वध्या वातो गन्धर्वस्तस्याऽऽपोऽप्सरसो मुदी^{२१}

भुवनस्य पते यस्य त उपरि गृहा इह च ।

स नो रास्वाज्यानि^{२२} रायस्पोष^{२३} सुवीर्य^{२४} संवत्सरीणा^{२५} स्वस्तिर्भू ॥

परमेष्ठ्यधिपतिर्मृत्युर्गन्धर्वस्तस्य विश्वमप्सरसो भुवः^{२६} सुवितिः सुभूतिर्मद्रुक्^{२७} सुवर्गान्
पर्जन्यो गन्धर्वस्तस्य विद्युतोऽप्सरसो रुचोः^{२८} दुरहेतिरमृदुयो (२) मृत्युर्गन्धर्वस्तस्य प्रजा अप्स-
रसो भीरुवः^{२९} भारुः कृपणकाशी कामो गन्धर्वस्तस्याऽऽधयोऽप्सरसः शोचयन्तीर्नाम स इदं ब्रह्म
अत्र पातु ता इदं ब्रह्म अत्र पातु तस्मै स्वाहा^{३०} ताम्यः स्वाहा^{३१}

स नो भुवनस्य पते यस्य त उपरि गृहा इह च ।

उरु ब्रह्मणेऽस्मै भद्राय महि शर्म यच्छे ॥ (मनोऽष्टपुत्रः, चर्चवतिर २२८७) ॥ ७ ॥

राष्ट्रभृन्मन्त्राणां काम्यप्रयोगः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

राष्ट्रकामाय होतव्या राष्ट्र वै राष्ट्रभूतो राष्ट्रेणैवास्मै राष्ट्रमेव रुध्रे राष्ट्रमेव भवत्यात्मने होतव्या

राष्ट्रं वै राष्ट्रभूतो राष्ट्रं प्रजा राष्ट्रं पशवो राष्ट्रं यज्ञेष्टो भवति राष्ट्रैव राष्ट्रमव रूधे वसिष्ठः समानानां भवति^१ ग्रामकामाय होतव्या राष्ट्रं वै राष्ट्रभूतो राष्ट्रं सजाता राष्ट्रेणैवास्मै राष्ट्रं सजातानव रूधे प्रात्यै-(१)-व भवत्य^२ धिवेवंने जुहोत्यधिदेवं पतास्मै सजातानव रूधे त एनमवकृत्ता उप तिष्ठन्ते^३ रथमुज ओजस्कामस्य होतव्या ओजो वै राष्ट्रभूत ओजो रथ ओजसैवास्मा ओजोऽव रूध ओजस्यैव भवति^४ यो राष्ट्रावपभूतः स्यात् तस्मै होतव्या थावन्तोऽस्य रथाः स्युस्तान् घ्रायाद् युध्वमिति राष्ट्रमेवास्मै युनक्त्या-(१)-हुतयो वा पतस्याकल्पन्ता यस्य राष्ट्रं न कल्पते स्वरथस्य वक्षिणं चक्रं प्रवृष्टं नाडीमभि जुहुयाद्वाहुतीरेवास्य कल्पयति ता अस्य कल्पमाना राष्ट्रमनु कल्पते^५ संग्रामे संयते होतव्या राष्ट्रं वै राष्ट्रभूतो राष्ट्रे खलु वा पते ग्यार्यच्छन्ते ये सैग्रामं संयन्ति यस्य पूर्वस्य जुहति स एव भवति जयति तं सैग्रामं^६ मान्धुक इध्मो (१) भवत्यङ्गारा एव प्रतिवेष्टमाना अभिजाणामस्य सेनां प्रति वेष्टयन्ति य उन्माद्येत तस्मै होतव्या गन्धर्वाप्सरसो वा पतमुन्मादयन्ति य उन्माद्यत्येते खलु वै गन्धर्वाप्सरसो यद्राष्ट्रभूतस्तस्मै स्वाहा ताम्यः स्वाहेति जुहोति तेनैवैनाञ्छमयति^७ नैर्यग्रोध और्वम्बर आभवत्यः प्राक्ष इतीध्मो भवत्येते वै गन्धर्वाप्सरसां गृहाः स्व एवैना-(४)-नायतने शमयत्यै-मिचरतां प्रतिलोमं होतव्याः प्राणनेवास्य प्रतीचः प्रति यौति तं ततो येन केन च स्तुणुते^८ स्वकृतं परिणे जुहोति प्रदरे चैतद्वा अस्य निर्ध्वंतिप्रहीतं निर्ध्वंतिप्रहीत एवैनं निर्ध्वंत्या ग्राहयति यद्वाचः क्रूरं तेन वषट् करोति वाच एवैनं क्रूरेण प्र वृञ्चति ताजगार्तिमाच्छति^९ यस्य कामयेताञ्चाय-(५)-मा वदीयेति तस्य सभायामुत्तानो निपद्य भुवनस्य पत इति तृणानि सं गृहीयात् प्रजापतिर्वै भुवनस्य पतिः प्रजापतिनैवास्याञ्चायमा वच इदमहममुष्याऽऽमुष्यायणस्याञ्चायं हरामीत्याह्वाञ्चायमेवास्य हरति^{१०} पङ्क्तिरति पङ्क्ता श्रुतवः प्रजापतिनैवास्याञ्चायमादायतवोऽस्मा अनु प्र यच्छन्ति^{११} (१) यो ज्येष्ठबन्धुरपभूतः स्यात् तं रथलेऽवसाय्य ब्रह्मौदनं चतुःशरायं पक्त्वा तस्मै होतव्या वर्षं वै राष्ट्रभूतो वर्षं स्थलं वर्षं जेवैनं वर्षं समानानां गमयति^{१२} चतुःशरावो भवति विश्वेय प्रति तिष्ठति^{१३} क्षीरे भवति रुचमेवास्मिन् दधात्यु^{१४} हरति शृतत्वार्य^{१५} सर्पिष्वान् भवति मेध्यत्वार्य^{१६} चत्वारं आपंयाः प्राश्नन्ति विशामेव ज्योतिषि जुहोति^{१७} ॥ (ग्रामी, हुनक्ती, -धम, एवैना, -नकायं, यच्छन्ते, -कृत्वापञ्चाशच्च) ॥ ८ ॥

देविकास्यहविषा काम्यप्रयोगाः ॥ विश्वेदेवा क्षयः ।

देविका निर्वपेत् प्रजाकामश्छन्दांसि वै देविकाश्छन्दांसि खलु वै प्रजाश्छन्दोभिरेवास्मै प्रजाः प्र जनयति^१ प्रथमं धातारं करोति मिथुनी एव तेन करोत्यन्वेवास्मा अनुमतिर्मन्यते राते राका प्र सिनीवाली जनयति प्रजास्वेव प्रजातास्तु कुक्षां वाचं दधात्यै^२ ता एव निर्वपेत् पशुकामश्छन्दांसि वै देविकाश्छन्दांसि-(१)-व खलु वै पशवश्छन्दोभिरेवास्मै पशून् प्र जनयति प्रथमं धातारं करोति प्रैव तेन वापत्यन्वेवास्मा अनुमतिर्मन्यते राते राका प्र सिनीवाली जनयति पशूनेव प्रजातान् कुक्षां प्रति घ्रापयत्यै^३ ता एव निर्वपेद्ग्रामकामश्छन्दांसि वै देविकाश्छन्दांसि खलु वै ग्रामश्छन्दोभिरेवास्मै ग्राम-(२)-मव रूधे मध्यतो धातारं करोति मध्यत एवैनं ग्रामस्य दधात्यै^४ ता एव निर्वपेज्योगामयावी छन्दा-

सि वै देविकाष्टन्वाऽसि खलु वा एतन्मि मन्यन्त यस्य ज्योगामयति छन्दोभिरेवैनमग करोति मध्यतो धातारं करोति मध्यतो वा एतस्याकर्त्तुं यस्य ज्योगामयति मध्यत एवास्य तेन कल्पयत्येता एव नि-(१)-र्विषेयं यज्ञो नोपनमेच्छन्वाऽसि वै देविकाष्टन्वाऽसि खलु वा एतं नोप नमन्ति यं यज्ञो नोपनमति प्रथमं धातारं करोति मुञ्चत एवास्यै छन्वाऽसि दधात्युपैनं यज्ञो नमत्येता एव निर्विषेदी-जानच्छन्वाऽसि वै देविका यातयामानीष खलु वा एतस्य छन्वाऽसि य ईजान उत्तमं धातारं करोत्यु-(२)-परिष्टादेवास्यै छन्वाऽस्ययातयामान्यर्ष रुच उपैनमुत्तरो यज्ञो नमत्येता एव निर्विषेयं मेधा नोपनमेच्छन्वाऽसि वै देविकाष्टन्वाऽसि खलु वा एतं नोप नमन्ति यं मेधा नोपनमति प्रथमं धातारं करोति मुञ्चत एवास्यै छन्वाऽसि दधात्युपैनं मेधा नमत्येता एव निर्विषे-(५)-द्रुक्कामच्छन्वाऽसि वै देविकाष्टन्वाऽसीव खलु वै रुक् छन्दोभिरेवास्मिन् रुचं दधाति क्षीरे भवन्ति रुचमेवास्मिन् दधति मध्यतो धातारं करोति मध्यत एवेनं रुचो दधाति गायत्री वा अर्जुमतिस्त्रिष्टुप्का जगती सिनी-वात्यनुष्टुप् कुहधाता वषट्कारः पूर्वपक्षो एकाऽपरपक्षः कुहर्मावास्या सिनीवाली पौर्णमास्यर्जुमति-अम्रमा धातोऽष्टौ (१) वसवोऽष्टाक्षरा गायज्येकादश रुद्रा एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् द्वादशाक्षरा द्वादशाक्षरा जगती प्रजापतिरनुष्टुप् धाता वषट्कारः एतद्वै देविकाः सर्वाणि च छन्वाऽसि सर्वाश्च वेवता वषट्कारः-स्ता यत् सह सर्वा निर्विषेदीश्वरा एनं प्रवहो द्वे प्रथमे निरुप्य धातुस्तृतीयं निर्विषेयं तथो एवोत्तरे निर्विषेयं तथैनं न प्र वहन्त्य-(२)-यो यस्यै कार्माय निरुप्यन्ते तमेवाऽऽमिरुपाऽऽप्नोति ॥ (छन्वाऽसि, मामं, नि, -च्छरोति, वषे, -उहो, वहन्ति, नव च) ॥ ९ ॥

धवत्स्यतोऽग्निहोत्रिणो होमः, समारोपश्च ॥ १-२ त्रिष्टुप् । विन्देदेवा आपयः ।

वास्तोष्पते प्रति जानीहस्मान्स्वविशो अनग्नीवो मवा नः ।

यत् त्वेमहे प्रति तन्नो जुषस्व शं न एषि द्विषदे शं चतुष्पदे ॥

वास्तोष्पते अग्रया सत्सदा ते सक्षीमहि रणया गातुमर्त्या ।

आवः क्षेम उत योगे वरं नो यूयं पात स्वस्तभिः सदा नः ॥

यत् सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहोत्याहुतीष्टका एव ता उप घत्ते (१) यजमानोऽहोयज्ञाणि वा एतस्येष्टका य आहिताग्निर्यत् सायंप्रातर्जुहोत्यहोयज्ञाण्येवाऽऽत्वेष्टकाः कृत्वोपं घत्ते दश सन्मनश्च जुहोति दशाक्षरा विराड्विराजमेवाऽऽत्वेष्टकां कृत्वोपं घत्तेऽथो विराज्येव यजमानोति चित्यधित्योऽस्य भवति तस्माद्यश्च दशोपित्वा प्रयाति तद्यज्ञवास्त्ववास्त्येव तद्यत् ततोऽर्वाचीनं (२) रुद्रः खलु वै वास्तोष्प-तिर्यदहुत्वा वास्तोष्पतीयं प्रयायाद् रुद्र एनं भुत्वाऽग्निरनूत्थार्य हन्याह्मालोष्पतीयं जुहोति मागधेयैर्नैवैनं शमयति नाऽऽर्तिमाचरति यजमानो यष्टुके जुहुयाद्यथा प्रयाने वास्तावाहुतिं जुहोति तारगेव तद्य-वयुक्ते जुहुयाद्यथा क्षेम आहुतिं जुहोति तारगेव तदहुतमस्य वास्तोष्पतीयं स्या-(३)-इक्षिणो युक्तो भवति सव्योऽयुक्तोऽयं वास्तोष्पतीयं जुहोत्युभयमेवाकुरपरिवर्गमेवैनं शमयति यदेकया जुहुयाद्वि-

होमं कुर्यात् पुरोऽनुवाक्यामनूच्य याज्यया जुहोति सदेवत्वायं यजुत आदभ्याद् रुद्रं गूहानन्वारोहयेद्यव-
 वक्ष्याणान्यसंप्रक्षाय्य प्रयायाद्यथा यक्षवेशं वाऽऽदहनं वा तादगेव तद्वयं ते योनिर्ऋत्विज इत्यरण्योः
 समारोहयत्ये-(१)- य वा अग्नेर्योनिः स्व पचैनं योनौ समारोहयत्ये-थो खलवाहुर्येदरण्योः समारोहो नश्ये-
 जुदस्याग्निः सदिदं पुनराधेयः स्यादिति या तै अग्ने यज्ञियां तनूस्तयेह्या रोहेत्यात्मन्त्समारोहयते यजमानो वा
 अग्नेर्योनिः स्वायामेवैनं योन्यां समारोहयते (अष्टे, स्वांवीनरं, स्वात्, समारोहयति, पञ्चधरवारि रक्षाय) ॥१०॥

राजसुयमता याज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ त्रिदुष्टः १, ३, ५, ७, ११, १५, १८ गायत्री; ८ जगती । विधेदेवा ऋषयः ।

त्वमग्ने बृहद्वयो दधासि देव दाशुषे । कविर्गृहपतिर्युवां ॥
 हव्यवाहमिरजरः पिता नो विभुर्विभावा सुदशीको अस्मे ।
 सुगार्हपत्याः समिषो दिदीक्षस्मप्रियक् सं मिमीहि श्रवांसि ॥
 त्वं च सोम नो वशो जीवातुं न मरामहे । प्रियस्तोत्रो वनस्पतिः ॥
 ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणां ।
 ज्येनो गुप्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः (१) पवित्रमत्येति रेमन् ॥
 आ विश्वेदेव सत्पतिः सक्तैरघा वृणीमहे । सत्यसंव सवितारमे ॥
 आ सत्येन रजसा वर्तमानो निवेशयेन्नमृतं मर्त्यं च ।
 हिरण्ययेन सविता रथेनाऽऽ देवो याति ध्रुवेना विपश्यन् ॥
 यथा नो आदितिः कर्तु पक्षे नृभ्यो यथा गवे । यथा तोकार्थ रुद्रियं ॥
 मा नेस्तोके तर्जये मा न आर्युषि मा नो गोषु मा (२) नो अश्वेषु रीरिपः ।
 वीरान् मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥
 उदग्रुतो न वयो रक्षमाणा वारुदतो अभ्रियस्येव घोषाः ।
 गिरिभ्रजो नोर्मयो मर्दन्तो बृहस्पतिर्मभ्यर्का अनावने ॥
 हस्तैरिव सखिभिर्वावदद्भिरश्मन्मयाणि नहन् व्यस्यन् ।
 बृहस्पतिरभिकर्निकद्वद्रा उत प्रास्तौदुर्चं विद्वा अंगायतं ॥
 एन्द्रं सानसि रथि (३) सजित्वान सदासहम् । वर्षिष्ठमृतये मरे ॥
 प्र संसाहिषे पुरुहूत शत्रून् ज्येष्ठस्ते शुष्म इह रातिरस्तु ।
 इन्द्राऽऽ भर दक्षिणेना वक्षन्ति पतिः सिन्धूनामसि रेवतीनामे ॥
 त्वं सुतस्य पीतये सद्यो वृद्धो अजायथाः । इन्द्र ज्यैष्ठ्याय सुक्रतो ॥
 भुवस्त्वमिन्द्र ब्रह्मणा महान् भुवो विश्वेषु सवनेषु यज्ञियः ।
 भुवो नृश्रेष्ठ्यौत्नो विश्वस्मिन् मरे ज्येष्ठश्च मन्त्रो (४) विश्वचर्यणे ॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः धर्मो देवस्य सानुसिम् । सत्यं चित्रध्वस्तमम् ॥
 मित्रो जनान् यातयति प्रजानन् मित्रो दाधार पृथिवीमुत धाम् ।
 मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि चष्टे सत्याय हव्यं धृतवद्विधेर्म ॥
 प्र स मित्रं मर्तो अस्तु प्रयस्वान् यस्तं आदित्य शिक्षति ब्रूतेन ।
 न हन्यते न जीयते त्वोतो नैनमहो अश्रोत्यन्तितो न दुराह ॥
 य-(५)-चिच्छि ते विशो यथा प्र देव वरुण ब्रतम् । मिनीमसि धविद्यवि^८ ॥
 यत् किं चेदं वरुण दैव्ये जनेऽभिद्रोहं मनुष्याध्वरामसि ।
 अचिच्छि यत् तव धर्मा युयोपिम भा नस्तस्मादेनसो देव रीरिषः^९ ॥
 कितवासो यद्रिरिपुर्न द्वीवि यद्वा धा सत्यमुत यन्न विन्न ।
 सर्वा ता वि ध्यं शिथिरे (५)-व देवाश्चा ते स्याम वरुण प्रियासः^{१०} ॥
 (सोमो, मा, रुधि, मग्ने, व, -चिच्छि, सुत च) ॥ ११ ॥

[वि बा २२१ । आ बायो ११३ । इमे ३९२ चित्त-७५ ।-मन्त्रि-६० । पुंवा ११८ । अन्तु-पा-११६ । आपृकांमाय ३४९ ।
 देविका ३५९ । वात्तो-२४५ । स्व-३०७ । मेकादश ॥ २३९२]

[इति तृतीयकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

इष्टिशेषाभिधानम् ।

[अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

वर्षपूर्णमासात्प्रभूतात्मनीयेष्टिः ॥ १-३ त्रिष्टुप्; ७ साकरी । विच्छेदेवा श्रवणः ।

पूर्णा पश्चादुन पूर्णा पुरस्तादुन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय ।
 तस्यां देवा अर्धं संवसन्त उत्तमे नाकं ब्रह्मादयन्ताम् ॥
 यत् ते देवा अर्धधुर्मागधेयममावास्ये संवसन्तो महित्वा ।
 सा नो यन्नं पिपृहि विश्वारे रयिं नो वेहि सुभगे सुवीर्यम् ॥
 निवेशनी सङ्गमनी वधनां विश्वा रूपाणि वसन्त्याश्वयन्ती ।
 सहस्रपोषः सुभगा रराणा सा न आ गन् वर्षसा (१) संविदानी ॥
 अभीषोमौ प्रथमौ वीर्येण वधन् रुद्रानादित्यानिह जिन्वतम् ।
 माध्यः द्वि पौर्णमासं जुषेथां ब्रह्मणा वृद्धौ सुकृतेन सातावथास्मभ्यः
 सहवीराः रयिं नि यच्छतम् ॥

आवित्याद्याङ्गिरसश्चाग्नीनाऽदधत् ते दर्शपूर्णमासौ प्रैप्सन् तेपामङ्गिरसां निरुतः ५ इविरासीदथाऽऽ-
 वित्या एतौ होमोवपश्यन् तावद्ब्रह्मवुस्ततो वै ते दर्शपूर्णमासौ (२) पूर्वं भाऽलम्बन्तं वर्षपूर्णमासावाल्-
 ममान एतौ होमौ पुरस्ताद्ब्रह्मयात् साक्षादेव दर्शपूर्णमासावा लम्बते ब्रह्मणादिनो वदन्ति स त्वै दर्शपूर्ण-
 मासावा लम्बत य गन्धयोरनुलोमं च प्रतिलोमं च विद्यादित्यमावास्याया ऊर्ध्वं तदनुलोमं पौर्णमास्यै प्रती-
 १८ (तै. सं.)

चीनं तत् प्रतिलोकं यत् पौर्णमासी पूर्वाभासमेत प्रतिलोकममेनावा लभेतामुर्मपक्षीयमाणमन्वप (३) क्षीयेत्
सारस्थितौ होमौ पुरस्ताज्जुहुयादमावास्या वै सरस्वत्यनुलोममेवेनावा लभतेऽमुमाप्यायमानमन्वा प्यायते
आमावैष्णवमेकादशकपालं पुरस्ताभिर्धेपेत् सरस्वत्यै चरुं सरस्वते द्वादशकपालं यदाग्नेयो भवत्यग्निर्धे
यं मुखमेवाहिं पुरस्ताद्धत्ते यद्वैष्णवो भवति यद्धो वै विष्णुर्यज्ञमेवाऽऽरभ्य प्र तनुते सरस्वत्यै (४) चरुम-
वति सरस्वते द्वादशकपालोऽमावास्या वै सरस्वती पुर्णमासः सरस्वान् तावेव साक्षादा रमत ऋभ्नो-
त्याभ्यां द्वादशकपालः सरस्वते भवति मिथुनत्वाय प्रजात्यै मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धयै ॥
(नवैवा, दशपूर्णमासा, -वपु, सरस्वत्यै, पञ्चविंशतिम्) ॥ १ ॥

सामिकप्रवृत्तिविधिः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

ऋषयो वा इन्द्रं प्रत्यक्षं नार्ष्यन् तं वसिष्ठः प्रत्यक्षमपश्यत् सोऽब्रवीद्वाह्मणं ते वक्ष्यामि यथा त्व-
त्पुरोहिताः प्रजाः प्रजनिष्यन्तेऽथ मेतरेभ्य ऋषिभ्यो मा प्र वोच इति तस्मा एतान्स्तोमभागानब्रवीत्
ततो वसिष्ठपुरोहिताः प्रजाः प्राजायन्ते तस्माद्वासिष्ठो ब्रह्मा कार्यैः प्रैव जायते रुस्मिरसि क्षयाय त्वा
क्षयं जिन्वेत्याह (१)-ह देवा वै क्षयौ देवेभ्य एव यज्ञं प्राऽऽह मेतिरसि धर्माय त्वा धर्मं जिन्वेत्याह मनुष्या
वै धर्मौ मनुष्येभ्य एव यज्ञं प्राऽऽहो न्वितिरसि दिवे त्वा दिवं जिन्वेत्याहैभ्य एव लोकेभ्यो यज्ञं प्राऽऽह
विष्टम्भोऽसि वृष्ट्यै त्वा वृष्टिं जिन्वेत्याह वृष्टिमेवायं (२) रुधे प्रवाऽस्यनुवाऽसीत्याह मिथुनत्वायो-
शिर्गसि वसुभ्यस्त्वा वसुजिन्वेत्याह्राद्यौ वसवं एकादश रुद्रा द्वादशाऽऽदित्या एतावन्तो वै देवास्तेभ्य
एव यज्ञं प्राऽऽहो-जोऽसि पितृभ्यस्त्वा पितृजिन्वेत्याह देवानेव पितृननु सं तनोति तन्तुरसि प्रजा-
भ्यस्त्वा प्रजा जिन्वे- (३)-स्याह पितृनेव प्रजा अनु सं तनोति पृतनापाडसि पशुभ्यस्त्वा पशुजिन्वे-
त्याह प्रजा एव पशून्नु सं तनोति रेयदस्योषधीभ्यस्त्वौषधीजिन्वेत्याहौषधीष्वेव पशून् प्रति घ्राप-
यत्ये-मिजिदसि युप्तग्रावेन्द्राय त्वेन्द्रं जिन्वेत्याहामिजित्यौ अधिपतिरसि प्राणाय त्वा प्राणं (४) जिन्वे-
त्याह प्रजास्वेव प्राणान् दधाति त्रिवृदसि प्रवृद्धात्याह मिथुनत्वाय सश्रोहोऽसि नीरोहोऽसीत्याह
प्रजात्यै वसुकोऽसि वेपथिरसि वस्यथिःसीत्याह प्रतिष्ठित्यै ॥ (इत्य, -व, जिन्व, प्राणं, त्रि-शब्द) ॥ २ ॥

विष्णवतिक्रमाः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्निना देवेन पृतना जयामि गायत्रेण छन्दसा त्रिवृता स्तोमेन रथन्तरेण साम्ना वपट्कारेण
वज्रेण पूर्वजान् आतृष्यानधरान् पादयाम्पयैवान् बाधे प्रत्येनान्नुडेऽस्मिन् क्षयेऽस्मिन् भूमिलोके
योऽस्मान् द्वेष्टि यं च व्यं द्विष्मो विष्णोः क्रमेणार्थेनान् क्रामामीन्द्रेण देवेन पृतना जयामि
त्रैष्टुभेन छन्दसा पञ्चदशेन स्तोमेन वृहता साम्ना वपट्कारेण वज्रेण (१) सहजान्- विश्वेभिर्देवेभिः
पृतना जयामि जागतेन छन्दसा सप्तदशेन स्तोमेन वामदेव्येन साम्ना वपट्कारेण वज्रेणापरजौ-
-निन्द्रेण सयुजौ वयं सासह्याम् पृतन्यतः । मन्तो वृत्राण्यप्रति । यत् ते अग्ने तेजस्तेनाहं
तेजस्वी भूयासं यत् ते अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासं यत् ते अग्ने हरस्तेनाहं हरस्वी भूयासं ॥
(वज्रेण, वट्कारि-शब्द) ॥ ३ ॥

अतिमोक्षमन्त्राः ॥ अजुष्टुप्, ३, ६, ९ त्रिष्टुप् । विवेदेवा कथयः ।

ये देवा यज्ञहनों यज्ञमुषः पृथिव्यामध्यासते । अग्निमी तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥

आऽग्नन्म मित्रावरुणा वरेण्या रात्रीणां भागो युवयोषो अस्ति ।

नार्कं गृह्णानः सुकृतस्य लोके तृतीयं पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥

ये देवा यज्ञहनों यज्ञमुषोऽन्तरिक्षेऽध्यासते । वायुमी तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥

यास्ते रात्रीः सवित- (१)-देवयानीरन्तरा वावापृथिवी विरन्ति ।

गृहैश्च सर्वैः प्रजया न्वग्रे सुवो रक्षाणास्तरता रजाशंसि ॥

ये देवा यज्ञहनों यज्ञमुषो दिव्यध्यासते । सूर्यो मा तेभ्यो रक्षतु गच्छेम सुकृतो वयम् ॥

येनेन्द्राय समभरः पयांस्युत्तमेन हविषा जातवेदः ।

तेनाग्निं त्वमुत वधयेम संजातानां अष्टय आ धेक्षेनम् ॥

यज्ञहनों ये देवा यज्ञमुषः (२) सन्ति त एषु लोकेष्वास्त आददाना विमथ्नाना यो ददाति यो यजते तस्य । ये देवा यज्ञहनों पृथिव्यामध्यासते ये अन्तरिक्षे ये दिवीत्याहेमानेव लोकास्तीर्त्वा सगृहः सर्पशुः सुवर्गं लोकमेत्य-प वै सोमेनेजानादेवतांश्च यज्ञश्च क्रामन्त्याग्नेयं पञ्चकपालमुदवसानीयं निर्व-पेऽग्निः सर्वो देवताः (३) पाङ्क्तो यज्ञो देवतांश्चैव यज्ञं चारुं रुधे' गायत्रो वा अग्निर्गायत्रं चन्द्रास्तं चन्द्रसा व्यर्धयति यत् पञ्चकपालं करोत्यष्टार्कपालः कार्योऽष्टाक्षरा गायत्री गायत्रीऽग्निर्गायत्रं चन्द्राः स्वेनैवैनं चन्द्रसा समर्धयति' पङ्क्त्यौ याज्यानुवाक्ये भवतः पाङ्क्तो यज्ञस्तेनैवयज्ञाकैर्ति' ॥ (सवित-यज्ञमुषो, देवता, - किञ्चत्वादि-लक्ष) ॥ ४ ॥

आदित्यप्रदमन्त्राः ॥ १ अष्टिः, २ वाकरी, ३ अजुष्टुप्, ६-७ त्रिष्टुप्, ८ वृषणी । विवेदेवा कथयः ।

सूर्यो मा देवो देवेभ्यः पातु वायुरन्तरिक्षाद्यजमानोऽग्निमी पातु चक्षुषः ।

सक्ष शूष सवितृविश्वचर्पण एतेभिः सोमं नार्मभिर्विधेम ते तेभिः सोमं नार्मभिर्विधेम ते' ॥

अहं परस्तादुहग्वस्तादुहं ज्योतिषा वि तमो ववार । यदन्तरिक्षं तदु मे पिताऽमुदहं सूर्य-मुमपतो ददर्शाहं भूयासपुत्तमः समानानो- (१)-मा समुद्रादाऽन्तरिक्षात् प्रजापतिरुद्भि-च्यावया-तीन्द्रः प्र स्नौतु मरुतो वर्षयन्त-

—जम्भय पृथिवीं भिन्वीदं दिव्यं नमः । उद्गो दिव्यस्य नो देहीशानो वि सृजा दतिर्ध ॥

पशवो वा एने यदादित्य एष रुद्रो यदाग्निर्यधीः प्रास्याग्नावादित्यं जुहोति रुद्रादेव पशून्तर्ध्या-त्यथो ओषधीष्वेव पशून् (२) प्रति द्रापयति

कविर्यज्ञस्य वि तनोति पन्थां नार्कस्य पृष्ठे अधि रोचने दिवः ।

येन हव्यं वहति चासि दूत इतः प्रवेता अमुतः सनीयान् ॥

यास्ते विधाः समिधः सन्त्यग्ने याः पृथिव्यां बहिषि सूर्ये याः ।

तास्ते गच्छन्त्वाहुतिं धृतस्य देवायते यजमानाय शर्म ॥

आशासानः सुवीर्यं रायस्पोषः स्वर्धियम् ।

बृहस्पतिना राया स्वर्गाकृतो मङ्गं यजमानाय (३) तिष्ठ ॥

('समानानां, पुत्र, यजमानावै, -पञ्च') ॥ ५ ॥

पञ्जीविषयका चोक्त्रवन्धादिभन्नाः ॥ १, ४ त्रिष्टुप्, २-३ अनुष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

सं त्वां नह्यामि पर्यसा धृतेन सं त्वां नह्याम्यप ओषधीभिः ।

सं त्वां नह्यामि प्रजयाऽहमद्य सा दीक्षिता संनवो वाजमस्मे ॥

प्रेतु ब्रह्मणस्पत्नी वेदिं वर्णनं सीदतु । अथाहमनुकामिनी स्वे लोके विश्वा इह ॥

सुप्रजसंस्त्वा वयः सुपत्नीरुपं सेदिम । अग्रे सपत्नदम्भनमदब्धासो अदाभ्यम् ॥

इमं विष्पामि वरुणस्य पाशं (१) यमवधीत सविता सुकेतः ।

धातुश्च योनौ सुकृतस्य लोके स्योनं मे सह पत्यां करोमि ॥

प्रेष्टुदेष्टृतस्य वामीरन्वभित्तेऽग्रं नयत्वादितिर्मध्यं ददताः रुद्रावसृष्टाऽसि युवा नाम मा मां हिंसी-
बसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो वो देवेभ्यः पूजेजनीर्गृह्यामि यज्ञाय वः पूजेजनीः
-सादयामि- विश्वस्य ते विश्वावतो वृष्ण्यावत- (२)-स्तवामि वामीरनुं सन्दिशि विश्वा रेतांसि
धिषीयां-गन् देवान् यज्ञो नि देवीर्देवेभ्यो यज्ञमक्षिपन्नसिन्तुं न्वति यजमान आशिषः स्वाहाकृताः
समुद्रेष्ठा गन्धर्वमा तिष्ठतानु । वातस्य पतमन्निद ईडिताः ॥ (पाशं, वृष्ण्यावत, -स्त्रिऽश्वेव) ॥ ६ ॥

सुचां वृक्षावतोपविधानम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

वपट्कारो वै गायत्रियै शिरोऽच्छिन्नत् तस्यै रसः पराऽपतत् स पृथिवीं प्राविशत् स खदिरोभवत्तस्य
आदिरः सुचो भवति छन्दसामेव रसेनाव दति सरसा अस्याऽऽहुतयो भवन्ति तृतीयस्यामितो द्वि
सोम आसीद तं गायत्र्याऽहरेत् तस्य पर्णमच्छिद्यत् तत् पर्णोऽभवत् तत् पर्णस्य पर्णत्वं यस्य पर्णमयी
जुह- (१)-भवति सौम्या अस्याऽऽहुतयो भवन्ति जुपन्तेऽस्य देवा आहुती- देवा वै ब्रह्मन्नवदन्त तत् पर्ण
उपाशृणोत् सुभवा वै नाम यस्य पर्णमयी जुहर्भवति न पापः नृकोकः शृणोति ब्रह्म वै पर्णो विष्णु-
तोऽञ्जं विष्णोस्ततोऽश्वत्थो यस्य पर्णमयी जुहर्भवत्याश्वत्थ्युपभृद्ब्रह्मणैवाश्रमव रुधेऽथो ब्रह्म- (२)-व विष्यज्यू-
हतिं राष्ट्रं वै पर्णो विडंश्वत्थो यत् पर्णमयी जुहर्भवत्याश्वत्थ्युपभृद्वाष्ट्रमेव विष्यज्यूहतिं प्रजापतिर्वा
अंजुहोन् सा यत्राऽऽहुतिः प्रत्यतिष्ठत् ततो विककृत उदतिष्ठत् ततः प्रजा अंशुजन्त यस्य वैककृती भुवा
भवति प्रत्येवास्याऽऽहुतयस्तिष्ठन्त्यथो प्रैव जायत एतद्वै सुचा (३) रूपं यस्यैव रूपाः सुचो भवन्ति
सर्वोण्येवैनं रूपाणि पशूनामुप तिष्ठन्ते नास्यापंरूपमात्मजायते ॥ जुह-भक्ष, सुचा, ससंक्ष च ॥ ७ ॥

वधिप्रहमन्नाः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

उपयामगृहीतोऽग्निं प्रजापंतये तत्रा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्यामि दक्षाय दक्षवृषे रातं देवेभ्योऽ-
भिजिह्वेभ्यस्त्वर्तायुभ्य इन्द्रज्येष्ठेभ्यो वरुणराजभ्यो वातापिभ्यः पर्जन्यात्मभ्यो दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय
(६८) -* वसुभ्यो... मेजनीः * - यज्ञाय... मेजनीः ।

त्वा पृथिव्ये त्वां स्पेन्द्र द्विपतो मनोऽप जिज्यासतो ब्रह्मप यो नोऽरातीयति तं ब्रह्मि प्राणायं
त्वाऽपानाय त्वा व्यानयं त्वा सुते त्वाऽसते त्वाऽज्यस्त्वांषधीभ्यो (१) विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्यो यतः
प्रजा अर्षिस्तद्वा अजायन्त तस्मै त्वा प्रजापतये विभुदान्ने ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं जुहोमि ॥
(जोषधीभ्यः शतुर्दश च) ॥ ८ ॥

दधिग्रहविधानम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

यां वा अध्वर्युश्च यजमानश्च देवतामन्तरितस्तस्या आ वृद्धयेते प्राजापत्यं दधिग्रहं गृहीयात् प्रजापतिः
सर्वा देवता देवताभ्य एव नि हुवाते ज्येष्ठो वा एष ब्रह्मणा यस्यैष गृह्यते ज्येष्ठ्यमेव गच्छति
सर्वासां वा एतदेवतानां रूपं यत्नेष ब्रह्मो यस्यैष गृह्यते सर्वाण्येवैनं रूपानि पशुनामुप तिष्ठन्ते उपयाम-
गृहीतो (१) ऽसि प्रजापतये त्वा ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं गृह्णामीत्याहु ज्योतिरेवैनं समानानां करोत्य-
भिजिह्वेभ्यस्त्वर्तायुभ्य इत्याहुतावर्तीवै देवतास्ताभ्य एवैनं सर्वाभ्यो गृह्यत्ये-पेन्द्र द्विपतो मन इत्याहु
भार्तव्यापनुत्यै प्राणायं त्वाऽपानाय त्वेत्याहु प्राणानेव यजमाने दधाति तस्मै त्वा प्रजापतये
विभुदान्ने ज्योतिष्मते ज्योतिष्मन्तं जुहोमी- २)-त्याहु प्रजापतिः सर्वा देवताः सर्वाभ्य एवैनं देवताभ्यो
जुहोत्या-ज्यग्रहं गृहीयात् तेजस्कामस्य तेजो वा आर्ज्यं तेजस्यैव भवति सोमग्रहं गृहीयाद्ब्रह्मवर्चस-
कामस्य ब्रह्मवर्चसं वै सोमो ब्रह्मवर्चस्यैव भवति दधिग्रहं गृहीयात् पशुकामस्योगै वक्ष्यं पशव ऊजै-
वास्या ऊजै पशून्व रून्वे ॥ (उपयामगृहीतो, जुहोमि, भिज्जित्वा रित्तस्य) ॥ ९ ॥

भूमिप्राजाः प्राणग्रहाश्च ॥ १ त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

त्वे ऋतुमर्षि वृजन्ति विश्वे द्विर्यदुते त्रिर्भवन्त्युमाः ।

स्वादोः स्वादीयः स्वादुना सृजा समतं ऊ पु मधु मधुनाऽभि योधि ।

उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णाम्येष ते योनिः प्रजापतये त्वां ॥

प्राणग्रहान् गृह्णत्येतावद्वा अस्ति यावदेते ब्रह्मः स्तोमाश्चन्द्रार्क्षि पुष्टानि विशो यावदेवास्ति त-
(१)-द्वै रून्वे ज्येष्ठो वा एतान् ब्राह्मणाः पुरा विदामर्कन् तस्मात् तेषां सर्वा विशोऽभिजिता
अभून् यस्यै ते गृह्यन्ते ज्येष्ठ्यमेव गच्छत्यभि विशो जयति पञ्च गृह्यन्ते पञ्च विशः सर्वास्त्वेव
विष्वक्भुवन्ति नर्वनव गृह्यन्ते नव वै पुरुषे प्राणाः प्राणानेव यजमानेषु दधाति प्रायणीयं वोवयनीयं
च गृह्यन्ते प्राणा वै प्राणग्रहाः (१) प्राणैरेव प्रयन्ति प्राणैरर्चन्ति दशमेऽहन् गृह्यन्ते प्राणा वै प्राणग्रहाः
प्राणैभ्यः ऋतु वा एतत् प्रजा यन्ति यद्रामदेव्यं योनेद्वयवते दशमेऽहन् धामदेव्यं योनेद्वयवते यद्दशमे-
ऽहन् गृह्यन्ते प्राणैभ्य एव तत् प्रजा न यन्ति ॥ (तव, प्राणग्रहाः, सुसन्निहस्य) ॥ १० ॥

पाशुग्रहीतोपयोगिमन्त्राः ॥ गाधवाः, २-४ अ० षुष्टुपुः १-८, २१ त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्र देवं देव्या धिया भरता जातवैदसम् । हुङ्गा नो वक्षदानुषकं ॥

अयमु एव प्र देवयुहोता यज्ञाय नीयते । रथो न शोर्मीवृतो घृणीवान् चेतति त्मना ॥

अयमभिरुक्ष्यत्यमृतादिषु जन्मनः । सहस्रिन् सहीयान् देवो जीवार्तवे कृतः ॥

इडायास्त्वा पदे वयं नामा पृथिव्या अग्निं । जानवेदो नि धीमिह्यग्ने हव्याय वोढवे (१) ॥
 अग्ने विमेषिभिः स्वनीक देवैरूर्णावन्तं प्रथमः सीदु योनिम् ।
 कुलायिनं घृतवन्तं सवित्रे यज्ञं नय यजमानाय साधु ॥
 सीदं होतः स्व उं लोके चिकित्वान्त्सादया यज्ञं सुकृतस्य योनौ ।
 देवावीर्देवान् हविषा यज्ञास्यग्ने बृहद्यजमाने वयो धाः ॥
 नि होता होतृषदने विदानस्त्वेषो दीदिवा असदत् सुदक्षः ।
 अदब्धव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रम्भुरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥
 त्वं दूतस्त्व- (१) - म्रु नः परस्पास्त्वं वस्य आ वृषभ प्रणेता ।
 अग्ने तोकस्य नृस्तनं तनूनामप्रयुच्छन् दीधद्वोधि गोपाः ॥
 अग्नि त्वा देव सवितरीशानं वार्धाणाम् । सदाऽवन् आगमीमहे ॥
 मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो मरीमभिः ॥
 त्वामग्ने पुष्करादध्यधर्वा निरमन्थत । मुष्णो विश्वस्य वाघतः ॥
 तम्रु (२) त्वा दुष्यद् ऋषिः पुत्र ईधे अथर्वणः । वुत्रहणं पुरन्दरम् ॥
 तम्रु त्वा पाथ्यो वृषा समीधे दस्युहन्तमम् । धनञ्जय रणैरणे ॥
 उत ब्रुवन्तु जन्तव उदभिर्वृत्रहाऽर्जनि । धनञ्जयो रणैरणे ॥
 आ य हस्ते न खादिनः शिशुं जातं न विभ्रति । विशामग्निं स्वैश्वरम् ॥
 प्र देवं देववीतये भरता वसुवित्तमम् । आ स्वे योनौ नि पीदतु ॥
 आ (४) जातं जातवेदसि प्रियः शिशीतातिथिम् । स्योन आ गृहपतिर्भू ॥
 अग्निनाऽग्निः समिध्यते कविर्गृहपतिर्युवा । हव्यवाद् जुह्वांस्यः ॥
 त्व ह्यग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन्त्सुता । सखा सखा समिध्यसे ॥
 तं रजयन्त सुक्रतुं पुरोयावानमाजिषु । स्वेषु क्षयेषु वाजिनम् ॥
 यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन् ।
 ते ह नाकं महिमानः सचन्ते यत्र (५) पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः ॥

(वोढवे, त्वं, त, स्वा, यत्र, यत्राणि च) ॥ ११ ॥

[पूर्ण-१२५ ।-वैयो १३० । इतिमा १६ । वे १९३ । सूर्यः १५१ । तं १३० । वन्दार १६० । उदयामयुहीतो १४ ।
 वां १४३ । स्वे १३७ । प्रै-२५४ । कादश ॥ १७९०]

[॥ इति तृतीयकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

[त्रयवर्ति- २२४८ ।-वो वा २३३५ । अग्ने १८५७ । वि वे २३९२ । पूर्णो १७९० । (पञ्च ॥ ५ ॥ १०६९२)]

॥ इति तृतीयं काण्डं सम्पूर्णम् ॥ १ ॥

अथ चतुर्थ काण्डम् ।

अभिहित्यक्रमन्त्रपाठाभिधानम् ।

[अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥] अभिहितः ।

अभ्यासः ॥ ३, २ गायत्री; १-२, १३ अतुष्टुः; ५ त्रिष्टुप्; ४, ६ जगती ।

युञ्जानः प्रथमं मनस्तस्मात् सविता धियः । अभिज्योतिर्निचार्य पृथिव्या अभ्याऽभरत् ॥

युक्त्वाय मनसा देवान्सुवर्षतो धिया दिवम् ।

बृहज्ज्योतिः करिष्यतः सविता प्र मुवाति तान् ॥

युक्तेन मनसा वयं देवस्य सवितुः सुवे । सुवर्गोपाय शक्त्यै ॥

युञ्जते मन उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विपश्चितः ।

वि होत्रा दधे वयुनविदेक इ--(१) नमही देवस्य सवितुः परिष्टुतिः ॥

युजे वां ब्रह्म पूषं नमोभिर्वि श्लोका यन्ति पृथेयं घ्रातः ।

शृण्वन्ति विश्वे अश्वतस्य पुत्रा आ ये वामानि दिव्यानि तस्थुः ॥

यस्य प्रयाणमन्वन्य इक्षुर्देवा देवस्य महिमानमर्चतः ।

यः पार्थिवानि विममे स एतन्नो राजा रसि देवः सविता महित्वर्ना ॥

देव सवितुः प्र सुव यज्ञं प्र सुव (२) यज्ञपतिं भर्गाय विव्यो गन्धर्वः ।

केतपः केत नः पुनातु वाचस्पतिर्वचमघ स्वदाति नः ॥

इमं नो देव सवितर्यजं प्र सुव देवायुषं सखिविदं सत्राजितं घनजितं सुवर्जितं ॥

अचा स्तोमं समर्धय गायत्रेण रथन्तरम् । बृहद्गायत्रवर्तिनं ॥

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां गायत्रेण छन्दसाऽऽददेऽङ्गिरस्वं—
दङ्गिरसि नारि--(३)--रसि पृथिव्याः सुघस्थादग्निं पुरीष्यमाङ्गिरस्वदा भर त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा
ऽऽददेऽङ्गिरस्वं—दङ्गिरसि नारिरसि त्वया वयं सुघस्थ आऽग्निं शक्रे खनितुं पुरीष्यं जागतेन
त्वा छन्दसाऽऽददेऽङ्गिरस्वं—

—द्वस्त आघार्य सविता विभ्रदग्निं हिरण्ययीम् ।

तया ज्योतिरजस्रमिदृषि स्वात्वी न आ भ्राऽऽनुष्टुमेन त्वा छन्दसा (४) ऽऽददेऽङ्गिरस्वं ॥

(१४, सुत, नदि, इन्द्रसूता, श्रीलि च) ॥ १ ॥

मयैश्वरीः स्पृष्टयद्गणो अग्निर्नाभिमृशे तनुषा जह्वैषार्यः ॥

परि वाजं पतिः कविरग्निर्हव्यान्यक्रमीत् । दधद्रत्नानि दाशुर्वै ॥

परि त्वाऽग्रे पुरं वयं विप्रं सहस्र घीमहि । ध्रुवद्वर्णं दिवेदिवे मेचारं (५) भङ्गुरार्वतः ॥

त्वमग्ने धुमिस्त्वमांशुशुक्षणिस्त्वमङ्गयस्त्वमश्मनुस्परि ।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ प्रसव, - न्स्मृत्यस्य, तिप्र, त्रिचर्मि, मेचारं, विप्रतिष्ठं) ॥ २ ॥

सुस्तवनम् ॥ २ स्वराडभिसारिणी; ३, १०-११, १३ त्रिष्टुप्; ३-५ जनुष्टुप्; ६ प्रतिष्ठा; ७-९ गायत्री; १२ बृहती । अग्निर्कविः ।

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनौर्वाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां

पृथिव्याः सः स्थेऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत् खनामि ॥

ज्योतिष्मन्तं त्वाऽग्रे सुप्रतीकमजज्ञेण भानुना दीर्घानम् ।

शिवं प्रजाभ्योऽहिः सन्तं पृथिव्याः सुधस्थेऽग्निं पुरीष्यमङ्गिरस्वत् खनामि ॥

अपां पुष्टमसि सप्रथा उर्वेभि र्भरिष्यदपरावपिष्टम् ।

वर्धमानं मह आ च पुष्करं दिवो मात्रया वणिषा प्रथस्वै ॥

शर्म च स्थो (१) वर्मे च स्थो अर्च्छिद्रे बहुले उमे ।

व्यचस्वती सं वसाथां भर्तमग्निं पुरीष्यस्व ॥

सं वसाथां सुवर्विदां समीची उरसा त्मना । अग्निमन्तर्भरिष्यन्ती ज्योतिष्मन्तमजज्ञमिति ॥

पुरीष्योऽसि विश्वभराः । अथर्वा त्वा प्रथमो निरमन्थदग्ने ॥

त्वामग्ने पुष्करादध्यथर्वा निरमन्थत । मूर्ध्नो विश्वस्य वाघतः ॥

तमु त्वा दुष्यद्वृषिः पुत्र ईधे (२) अथर्वणः । वृत्रहर्णं पुरन्दरम् ।

तमु त्वा पाध्यो वृषा समीधे दस्युहन्तमम् । धनञ्जयं रणैरणे ॥

सीदं होतः स्व उ लोके चिकित्त्वान्त्सादया यङ्गं सुकुतस्य योनौ ।

देवावीर्देवान् हविषा यज्ञास्यधे बृहद्यजमाने वयो धीः ॥

नि होता होतृषदने विद्वानस्त्वयो दीद्विवाः असदत् सुदक्षः ।

अदंश्चव्रतप्रमतिर्वसिष्ठः सहस्रम्भरः शुचिजिह्वो अग्निः ॥

सः सीदस्व महाः असि शोचस्व (३) देववीतमः ।

वि धूममग्ने अरुपं मिथेभ्य सूज प्रशस्त दर्शतम् ॥

जनिष्वा हि जेन्यो अग्रे अह्नाः हितो हितेर्वरुषो वनेषु ।

१९ (त. सं.)

दमेदमे सप्त रत्ना दधानोऽभिर्होता नि पसादा यजीयान्^३ ॥ (स्य, इंधे, शोचस्व, सप्तविराति-
अ) ॥ ३ ॥

मृदाहरणम् ॥ १, ५, ११ त्रिष्टुप्; २, ६, ८-९, १२ अनुष्टुप्; ३, ७, बृहती; ४ उपरिष्टाद्बृहती; १० उष्णिक् । अग्निक्रियाः

सं ते वायुमीतरिक्षा दधात्तानाये हृदयं यद्विलिष्टम् ।

देवानां यश्चरति प्राणयेन तस्मै च देवि वषडस्तु तुभ्यम् ॥

सुजातो ज्योतिषा सह शर्म वरूथमाऽसदः सुवः ।

वासो अग्रे विश्वरूपं सं व्ययस्व विभावसो ॥

उदु तिष्ठ स्वध्वरावा नो देव्या कृपा ।

इधे च भासा बृहता सुशुकनिराऽग्ने याहि सुशस्तिभिः^३ (१) ॥

ऊर्ध्व ऊ पु ण ऊतये तिष्ठा देवो न संविता ।

ऊर्ध्वो वाजस्य सनिता यदग्निभिर्वाघाद्भिर्विह्वयामहे^४ ॥

स जातो गर्भो असि रोदस्योऽग्ने चारुर्विभृत ओषधीषु ।

चित्रः शिशुः परि तमास्यक्तः प्र मातृभ्यो अधि कनिकदद्गोः ॥

स्थिरो भव वीङ्मङ्ग आशुर्भव वाज्यर्धन् । पृथुर्भव सुषदस्त्वमग्नेः पुरीषवाहनः ॥

शिवो भव (२) प्रजाभ्यो मानुषीभ्यस्त्वमङ्गिरः ।

मा द्यावापृथिवी अभि शूशुचो माऽन्तरिक्षं मा वनस्पतीन् ।

प्रेतु वाजी कनिकदुक्षानदद्गार्समः पत्वा । भरन्नग्निं पुरीष्यं मा पाद्यायुषः पुरा ॥

रासंभो वां कनिकदुत् सूर्युक्तो वृषणा रथे । स वामाग्निं पुरीष्यमाशुर्दुतो ब्रह्मादितः ॥

वृषाऽग्निं वृषणं भरन्नपां गर्भं समुद्रियम् । अग्न आ याहि (३) वीतयं क्रतुं सत्यम् ॥

ओषधयः प्रति गृहीताभिमेतं शिवमायन्तमभ्यत्र गुहमान् ।

व्यस्यन् विश्वा अमतीररातीर्निषीदन् नो अर्प दुर्मतिं हनते ॥

ओषधयः प्रति मोदध्वमेनं पुष्पावतीः सुपिप्पलाः ।

अयं वो गर्भं क्रत्वियः प्रत्नं सधस्थमाऽसदते ॥ (सुशस्तिभिः, - अंब, याहि, पद्वि रक्ष) ॥ ४ ॥

उच्चाविर्माणम् ॥ १ त्रिष्टुप्; ५, ७-१०, १२ अनुष्टुप्; २-४ गायत्री; ६ महाबृहती । अग्निक्रियाः ।

वि पाजसा पृथुना शोशुचानो वाधस्व द्विपो रक्षसो अमीवाः ।

सुशर्मणो बृहतः शर्मणि स्यामभेरहं सुहवस्य प्रणीतौ ॥

आपो हि ष्ठा मयोधुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥

यो वः शिवर्तमो रसस्तस्य भाजयनेह नः । उशतीरिव मातरः ॥

तस्मा अरै गमाम वो यस्य श्रयाय जिन्वथ । आपो जनयथा च नः ॥

मित्रः (१) स॒सृज्य पृथि॒वीं भूमिं च॒ ज्योति॑षा सह । सुजा॑तं जा॒तवे॑दस॒मग्निं वैश्वान॑रं वि॒भृये॑ ।
अ॒यक्ष्मा॑य त्वा स॒सृज॑ामि प्र॒जाम्यः ।

विश्वे त्वा देवा वैश्वान॒राः स॒सृज॑न्त्वालु॒ष्टुमे॒न छन्द॑साऽङ्गि॒रस्वत् ॥

रुद्राः सम्भृ॒त्य पृथि॒वीं बृह॑ज्ज्योतिः । समी॑धिरे । तेषां मा॒तुरज॑स इच्छु॒क्रो दे॒वेषु॑ रोचते ॥

स॒सृष्ट॑ां वसु॒भी रुद्रै॑र्धीरैः कर्म॒ण्यां मु॑दम् । हस्ता॒भ्यां मृ॒द्धीं कृ॒त्वा सि॑नीवा॒ली करो॑तु (२) ताम् ॥

सि॒नीवा॒ली सु॒कपर्दा॑ सु॒कुरी॒रा स्वौप॑शा । सा तुभ्य॑मदि॒ते मह॑ ओ॒खा द॑धातु हस्तयोः ॥

उ॒खां करो॑तु शक॒त्या वाहु॑भ्यामदि॒तिर्धिया॑ । मा॒ता पु॒त्रं यथो॑प॒स्थे साऽग्निं॑ वि॒भर्तु॑ गर्भ॒र्मां ॥

म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसि॑ यज्ञस्य॑ पदे स्थः ॥ वस॑वस्त्वा कृ॒ण्वन्तु॑ गा॒यत्रेण॑ छन्द॑साऽङ्गि॒रस्वत् पृथि॒व्यसि॑ ॥
रुद्रा॑स्त्वा कृ॒ण्वन्तु॑ त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॑साऽङ्गि॒रस्वद॑न्तरि॒क्षम॑स्यो (३) दि॒त्यास्त्वा कृ॒ण्वन्तु॑ जा॒गते॒न छन्द॑साऽङ्गि॒रस्वद् धौरे॑सि ॥ विश्वे॑ त्वा देवा वैश्वान॒राः कृ॒ण्वन्त्वालु॒ष्टुमे॒न छन्द॑साऽङ्गि॒रस्वदि॒शोऽसि॑ ध्रु॒वाऽसि॑ धा॒रया॑ मयि प्र॒जा स॒ रा॒यस्पोष॑ गौ॒पत्य॑ सु॒वीर्य॑ स॒ सजा॑तान् यज॒माना॑र्या—
दि॒त्यै रा॒न्नाऽस्यै॑—दि॒तित्से॑ वि॒लं गृ॒ह्णातु॑ पा॒ङ्क्तै॒न छन्द॑साऽङ्गि॒रस्वत् ॥

कृ॒त्वाय॑ सा म॒हीमु॒खां म॒न्मयी॑ योनि॑म॒भये॑ । तां पु॒त्रेभ्यः॑ सं प्रा—(४)—यच्छ॑द॒दितिः॑ अ॒प॒यानि॑ति ॥
(मित्रः, करोत्य, -सि, प्र, चत्वारि च) ॥ ५ ॥

उ॒खासंस्कारः ॥ १४ स॒सृज्जु॒मत्यु॒ष्णिक्; १८ अ॒नुष्टु॒प्; १५-१७ गायत्री । अ॒ग्निर्ऋ॒षिः ।

वस॑वस्त्वा धूप॒यन्तु॑ गा॒यत्रेण॑ छन्द॑साऽङ्गि॒रस्व—रुद्रा॑स्त्वा धूप॒यन्तु॑ त्रैष्टु॒भेन॑ छन्द॑साऽङ्गि॒रस्व—
दा॒दित्या॑स्त्वा धूप॒यन्तु॑ जा॒गते॒न छन्द॑साऽङ्गि॒रस्व—दि॒श्वे त्वा देवा वैश्वान॑रा धूप॒यन्त्वालु॒ष्टुमे॒न
छन्द॑साऽङ्गि॒रस्व—दि॒न्द्रस्त्वा धूप॑यत्वङ्गि॒रस्वद् विष्णु॑स्त्वा धूप॑यत्वङ्गि॒रस्वद् वरु॑णस्त्वा धूप॑य॒त्वङ्गि॒रस्व—द॒दिति॑स्त्वा दे॒वी विश्व॑दे॒व्यावती॑ पृथि॒व्याः स॒धस्ये॑ऽङ्गि॒रस्वत् खे॒नत्ववर्त॑ दे॒वानां॑ त्या॒
प॒त्नी—(१)—दे॒वीवि॒श्वदे॒व्यावती॑ पृथि॒व्याः स॒धस्ये॑ऽङ्गि॒रस्वद् द॑धत्त॒खे धि॒षणा॑स्त्वा दे॒वीवि॒श्वदे॒व्याव॒तीः पृथि॒व्याः स॒धस्ये॑ऽङ्गि॒रस्वद्भी॒न्धता॑स्त॒खे मा॑स्त्वा दे॒वीवि॒श्वदे॒व्यावती॑ पृथि॒व्याः स॒धस्ये॑ऽङ्गि॒रस्वच्छ॑प॒यन्त॒खे वरु॑ण॒यो जन॑यस्त्वा दे॒वीवि॒श्वदे॒व्यावती॑ पृथि॒व्याः स॒धस्ये॑ऽङ्गि॒रस्वद् प॑चन्त॒खे ॥

मित्रे॒तामु॒खां प॑चैषा मा भेदि । ए॒तां ते॒ परि॑ ददाम्य॒भित्त्यै॑ ॥

अ॒मीमां॑ (२) म॒हिना॑ दि॒वं मि॒त्रो व॑भूव स॒प्रथाः॑ । उ॒त अ॒वसा॑ पृथि॒वीम् ॥

मि॒त्रस्य॑ च॒र्षणी॑धृ॒तः अ॒वो दे॒वस्य॑ सा॒नसि॑म् । द्यु॒मं चि॒त्रअ॒वस्त॑मम् ॥

दे॒वस्त्वा स॒वि॒तोद॑प॒तु सु॒पाणिः॑ स्व॒ङ्गुरिः॑ । सु॒बाहु॑रु॒त शक॑त्या ॥

अपेक्षमाना पृथिव्याश्चा दिश आ पृण । उत्तिष्ठ बृहती मेवोर्ध्वा तिष्ठ ध्रुवा त्वर्मे ॥
 वसवस्त्वा ऽऽच्छन्दन्तु गायत्रेण छन्दसाऽङ्गिरस्वदे रुद्रास्त्वा ऽऽच्छन्दन्तु (१) त्रैष्टुभेन छन्दसा-
 ऽङ्गिरस्वदे दादित्यास्त्वा ऽऽच्छन्दन्तु जागतेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदे विश्वे त्वा देवा वैश्वानरा
 आ च्छन्दन्त्वानुष्टुभेन छन्दसाऽङ्गिरस्वदे ॥ (पत्नी-रिमा ९ रुद्रास्त्वा ऽऽच्छन्दन्तु वे प्राश्वि ५ शक्ति ५) ॥ ६ ॥

अग्निचवर्गपुस्तुसामिधेयः ॥ १-५, १-२ त्रिष्टुप् ; ६ विराड् रुपा ; १० अनुष्टुप् । अग्निर्ऋषिः ।

समास्त्राऽग्न ऋतवो वर्धयन्तु संवत्सरा ऋषयो यानि सत्या ।

सं दिव्येन दीदिहि रोचनेन विश्वा आ माहि प्रदिशः पृथिव्याः ॥

सं चैष्यस्वामि प्र च बोधयैनमुच्चं तिष्ठ महते सौमगाय ।

मा च रिषदुपसृता ते अग्रे ब्रह्माणस्ते यशसः सन्तु माऽन्ये ॥

त्वामग्रे वृणते ब्राह्मणा इमे शिवो अग्रे (१) सं वर्णे भवा नः ।

सपत्नहा नो अभिमातिजिञ्च स्वे गये जागृह्यप्रयुच्छन् ॥

इहैवामे अग्निं धारया रुयिं मा त्वा नि क्रन् पूर्वचितो निष्कारिणः ।

क्षत्रमग्रे सुयममस्तु तुभ्यमुपसृता वर्धतां ते अनिष्टृतैः ॥

क्षत्रेणामि स्वायुः स ५ रमस्व मित्रेणामि मित्रधेये यतस्व ।

सजातानां मध्यमस्था एधि राज्ञामग्रे विहव्यो दीदिहीहि ॥

अति (२) निहो अति सिधोऽत्यर्चिस्तिमत्येरातिमग्रे ।

विश्वा ह्यग्रे दुरिता सहस्वाथास्मभ्यं ५ सहवीरा ५ रुयिं दाः ६ ॥

अनाधृत्यो जातवेदा अनिष्टृतो विराडग्रे क्षत्रभृदीदिहीह ।

विश्वा आशाः प्रमुञ्चन् मानुषीर्मियः शिवाभिरद्य परि पाहि नो वृधे ॥

बृहस्पते सवितर्बोधयैनं ५ स ५ शितं चित्सन्तरा ५ स ५ शिशाधि ।

वर्धयैनं महते सौमगाय (३) विश्व एनमनु मदन्तु देवाः ॥

अमुत्रभूयादद्य यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुञ्चः ।

प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्मद्देवानामग्रे भिषजा शचीभिः ॥

उद्वयं तमसस्परि पश्यन्तो ज्योतिरुत्तरम् ।

देवं देवत्रा सूर्यमगन्तु ज्योतिरुत्तमम् ॥ (अग्रे, ऽति, सौमगाय, चतुश्चिरात् ५) ॥ ७ ॥

आग्नेयो याज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ १-६ पिपीलिकमप्यानुष्टुप् ; ७, १०-१२ पिपीलिकमप्योङ्गिकः ; ८ पुरठङ्गिकः ; ९ शङ्कु-
 मती गायत्री ; १३-२० त्रिष्टुप् । अग्निर्ऋषिः ।

ऊर्ध्वा अस्य समिधो भवन्त्यूर्ध्वा शुक्रा शोची ५ ग्यग्रेः ।

द्युमर्त्तमा सुप्रतीकस्य सुनोः ॥

तनूनपादसुरो विश्वेदेवा देवो देवेषु देवः । पथ आऽनक्ति मर्वा घृतेन^१ ॥
 मर्वा यज्ञं नक्षसे प्रीणानो नराश्च^२सौ अमे । सुकृदेवः संविता विश्ववारः ॥
 अक्लायमेति शर्वसा घृतेनैदानो वह्निर्मसा । अग्निश्च सुचो अघ्वरेषु प्रयस्तु^३ ॥
 स यक्षदस्य महिमानमग्नेः स (१) ई मन्द्रास्तु प्रयसः । वसुधेतिष्ठो वसुधावमधे ॥
 द्वारो देवीरन्वस्य विश्वे व्रता ददन्ते अग्नेः । उरुव्यचसो धाम्ना पत्यमानाः ॥
 ते अस्य योषणे दिव्ये न योनावुषासानक्ता । इमं यज्ञमवतामध्वरं नः^४ ॥
 दैव्या होतारावूर्ध्वमध्वरं नोऽग्नेर्जिह्वामभि गृणीतम् । कृणुतं नः स्विष्टिर्म् ॥
 तिस्रो देवीर्वहिरदे^५ संहन्तिवडा सरस्वती (२) भारती । मुही गृणानो ॥
 तजस्तुरीपमद्भुतं पुरुक्षु त्वष्टा सुवीरम् । रायस्पोषं वि ध्वतु नामिमस्मे^६ ॥
 वनस्पतेऽव सृजा रराणस्मना देवेषु । अग्निर्दिव्यश्च शमिता धेदयाति^७ ॥
 अग्ने स्वाहा कृणुहि जातवेद इन्द्राय हव्यम् । विश्वे देवा हविरिदं जुषन्ताम् ॥
 हिरण्यगर्भः समवर्तताग्ने भूतस्य जातः पतिरेकं आसीत् ।
 स दाधार पृथिवीं धा- (३)-भुतेमा कस्यै देवाय हविषा विधेम^८ ॥
 यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव ।
 य ईशे अस्य द्विपद्वत्तुपदः कस्यै देवाय हविषा विधेम^९ ॥
 य आत्मदा बलदा यस्य विश्वं उपासते प्रशिषं यस्य देवाः ।
 यस्य छायाऽमृतं यस्य मृत्युः कस्यै देवाय हविषा विधेम^{१०} ॥
 यस्येमे हिमवन्तो महित्वा यस्य समुद्रश्च रसया सहा- (४)-ऽऽहुः ।
 यस्येमाः प्रदिशो यस्य बाहू कस्यै देवाय हविषा विधेम^{११} ॥
 यं क्रन्दसी अवसा तस्तमाने अम्यैक्षतां मनसा रेजमानि ।
 यत्राधि सर उदितौ व्येति कस्यै देवाय हविषा विधेम^{१२} ॥
 येन द्यौरग्रा पृथिवी च हृदे येन सुवः स्तभितं येन नाकः ।
 यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्यै देवाय हविषा विधेम^{१३} ॥
 आपो ह यन्महतीर्विश्व- (५)-मायन् दक्षं दधाना जनयन्तीरग्निम् ।
 ततो देवानां निरवर्ततासुरेकः कस्यै देवाय हविषा विधेम^{१४} ॥
 यश्चिदापो महिना पृथर्षश्च दक्षं दधाना जनयन्तीरग्निम् ।
 यो देवेष्वधि देव एक आसीत् कस्यै देवाय हविषा विधेम^{१५} ॥ (स, सरस्वती, धा२, सुव, विश्वं,

जग्युत्पादनम् ॥ ७-८, १५-१६ जजुष्टुपः ११-१३ गायत्री; ९, १४ त्रिष्टुपः १० विपीलिकमध्योष्णिक् । जमिर्जविः ।

आकृतिमग्निं प्रयुज् ५ स्वाहा मनो मेधामग्निं प्रयुज् ५ स्वाहा चिचं विज्ञातमग्निं प्रयुज् ५ स्वाहा वाचो विष्टुतिमग्निं प्रयुज् ५ स्वाहा प्रजापतये मनवे स्वाहा ऽग्नये वैश्वानराय स्वाहा

विश्वे देवस्य नेतुर्मतो वृणीत सख्यं विश्वे राय इषुष्यसि द्युम्नं वृणीत पुष्यसे स्वाहा ॥

मा सुमित्या मा सु रिषो द२हस्व वीडयस्व सु । अम्बं धृष्णु वीरयस्वा (१) भिक्षेदं करिष्यर्थः ॥

द२हस्व देवि पृथिवि स्वस्तये आसुरी माया स्वधया कृताऽसि ।

जुष्टं देवानामिदमस्तु हव्यमरिष्टा त्वमृदिहि यज्ञे अस्मिन् ॥

मित्रैतामुखां तपैषा मा भेदि । एतां ते परि ददाम्यग्निं स्यै ॥

द्वेषः सर्पिरासुतिः प्रत्नो होता वरेण्यः । सहसस्पुत्रो अद्भुतः ॥

परंस्या अग्निं संवतोऽवरा ५ अग्न्या (२) तर । यत्राहमस्मि ता ५ अवे ॥

परमस्याः परावतो रोहिदंश्च द्रुहाऽऽगहि । पुरीष्यः पुरुषियोऽग्ने त्वं तरा मृषः ॥

सीद त्वं मातुरस्या उपस्ये विश्वान्यग्ने वयुनानि विद्वान् ।

मैनामर्चिषा मा तपसाऽग्निं शृशुचोऽन्तरंस्या ५ शुक्रज्योतिर्वि भाहि ॥

अन्तरग्ने रुचा त्वमुखायै सदेने स्वे । तस्यास्त्व ५ हरंसा तपन् (३) जातवेदः शिवो भवे ॥

शिवो भूत्वा मक्षमग्नेऽथो सीद शिवस्त्वम् । शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वां योनिमिहाऽसदः ॥

[वीरयस्वा, -ऽऽ, तपन्, वि२श्रुतिश्च) ॥९॥

जमिजारणम् ॥ १-३, ५-१० जजुष्टुपः १-४, ११, १३ त्रिष्टुपः १२ जगती । जमिर्जविः ।

यदग्ने यानि कानि चाऽऽ ते दारुणि दुष्मसि । तदस्तु तुभ्यमिदृतं तज्जुषस्व यविष्ठये ॥

यदस्युपजिह्विका यद्वज्रो अतिसर्पति । सर्वं तदस्तु ते घृतं तज्जुषस्व यविष्ठये ॥

रात्रिं श्रात्रिमप्रयावं भरन्तोऽश्वाभिव तिष्ठते घासमसै ।

रायस्पोषेण समिषा मदन्तोऽग्ने मा ते प्रतिवेशा रिषामै ॥

नाभां (१) पृथिव्याः समिधानमग्निं रायस्पोषाय बृहते हवामहे ।

हरं मदं बृहदुक्थं यजत्रं जेतारमग्निं पृतत्रासु सासहिम् ॥

याः सेना अमीत्वरीराव्याधिनीरुगणा उत ।

ये स्तेना ये च तस्करास्ताऽस्ते अग्नेऽपि दधाम्यास्यै ॥

द२ष्ट्राभ्यां मलिम्लज्जम्यैस्तस्करा ५ उत ।

हनूम्या ५ स्तेनान् भगवस्ताऽस्त्वं खादु सुखादितान् ॥

ये जनेषु मलिम्लवः स्तेनास्तस्करा वने । ये (२) कर्षेष्वायवस्ताऽस्ते दधामि जम्मयोः ॥

यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेषते जनः । निन्दाद्यो अस्मान् दिप्साच्च सर्वं तं मस्मसा कुर्व ॥

सः शितं मे ब्रह्म सः शितं वीर्यं बलम् । सः शितं क्षत्रं जिष्णु यस्याहंमस्मि पुरोहितः ॥

उदेषां बाह्व अतिरमुदर्व उदू बलम् । क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्राऽनुभयामि (३) स्वाऽअहम् ॥

दद्यानो रुक्म उर्च्या व्यधौहुर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः ।

अभिरमृतो अभवद्वयोभिर्यदेनं द्यौरजनयत् सुरेताः ॥

विद्या रूपाणि प्रति मुञ्चते कविः प्रासावीद्भद्रं द्विपदे चतुष्पदे ।

वि नाकमख्यत् सविता वरेण्योऽनु प्रयाणमुषसो वि राजति ॥

नक्तोपासा समनसा विरूपे चापयेते शिशुमेकऽसमीची ।

द्यावा क्षामा रुक्मो (४) अन्तर्वि भाति देवा अग्नि धारयन् द्रविणोदोः ॥

सुपर्णोऽसि गरुत्मान् निवृत्ते शिरो गायत्रं चक्षुः स्तोम आत्मा सारं ते तन्वीमदेव्यं बृहद्रथन्तरे
पथौ यज्ञायज्ञियं पुच्छं छन्दाऽस्यङ्गानि धिष्ण्याः शूफा यजूंश्चि नाम ॥

सुपर्णोऽसि गरुत्मान् दिवं गच्छ सुवः पते ॥ (नामा, वे, वनामि, रुक्मो, अष्टात्रिंशत्पद्य) ॥ १० ॥

चातुर्मासगतवैश्वदेवपर्वणि विहित याज्यापुरोऽनुवाक्याः ॥ १-०, २, ११, १७, १९-२० गायत्री; १०, १२, १४, १८
त्रिष्टुप्, ८, १३ जगती । विष्वेदेवा ऋचयः ।

अग्रे यं यज्ञमध्वरं विश्वतः परिभूरसि । स इहेवेषु गच्छति ॥

सोम यास्ते मयोभुव ऊतयः सन्ति दाशुषे । तामिर्नोऽविता मवे ॥

अभिर्मूर्धाः-भुवः- ॥

त्वं नः सोमो-या ते धामानि- ॥

तत् सवितुर्वरेण्यं भगो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् ॥

अचिन्ती यच्चक्रमा दैव्ये जने दीनैर्दक्षैः प्रभृती पूरुषत्वा (१) ।

देवेषु च सवितुर्मानुषेषु च त्वं नो अत्र सुवतादनागर्सः ॥

चोदयित्री सूनृतां चेतन्ती सुमतीनाम् । यज्ञं दधे सरस्वती ॥

पार्वीरवी कन्या चित्रायुः सरस्वती वीरपत्नी धियं धात् ।

माभिराच्छिद्रऽशरणऽसजोषा दुराधर्षं गृणते शर्म यश्चत ॥

पूषा गा अन्वेतु नः पूषा रक्षत्वर्वतः । पूषा वाजऽसनोतु नैः ॥

शुकं ते अन्यद्यजतं ते अन्य-(२)-द्विपुरुषे अहनी द्यौरिवामि ।

विश्वा हि माया अवसि स्वभावो भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥

तेऽवर्धन्त स्वतवसो महित्वनाऽऽ नाकं तुस्थुरुक चक्रिरे सदैः ।
 विष्णुर्यद्वाऽऽवृषणं मदुच्युतं वयो न सीदुन्नधिं बहिर्षि प्रिये^२ ॥
 प्र चित्रमर्कं गृणते तुराय मारुताय स्वतवसे भरध्वम् ।
 ये सहाऽसि सहसा सहन्ते (१) रेजते अग्ने पृथिवी मखेभ्यः^३ ॥
 विश्वे देवाः*— विश्वे देवाः*— ॥

द्यावां नः पृथिवी इमं सिध्मय दिविस्पृशम् । यज्ञं देवेषु यच्छतामं ॥
 प्र पूर्वजे पितरा नर्घ्यसीमिर्गीभिः कृणुध्वं सदैने क्रतुस्य ।
 आ नो द्यावापृथिवी दैव्येन जनेन यातं महिं वां वरुथर्मं ॥
 अग्निं स्तोमैर्न बोधय समिधानो अमर्त्यम् । हव्या देवेषु नो दधते ॥
 स हव्यवाडमर्त्य उशिगदुतश्चनोदितः (४) । अग्निर्धिया समृण्वति^४ ॥
 ये नो भवन्तु*— वाजेवाजे*— ॥ (पुरुषसुक्ताः, अन्यत्, सहन्ते, चनोदितो, ऽद्यौ च) ॥ ११ ॥

[यु. ११. २०३। इमां २००। देवस्य १०७। सं १८६। वि २०४। वसवः १६९। समा १८७। इध्वां २८७। जाकृति १७०। य-
 २३८। दन् २०८। एकादश ॥ २२१३ ॥]

[॥ इति चतुर्थकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

देवयजनग्रहाभिधानम् ।

[अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥] अग्निर्धियाः ।

मासन्वासुखामिस्वापनम् ॥ ८-९ गायत्री; ११, १४-१५ अनुष्टुप्; १५, १०, १२-१३ त्रिष्टुप्; ६ अनुष्टुप्; ७ सहावृहती;
 १३ जगती ।

विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा गायत्रं छन्द आ रोह पृथिवीमनु वि क्रमस्व निर्भेक्तः स यं
 द्विष्मो^१ विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा त्रैष्टुभं छन्द आ रोहान्तरिक्षमनु वि क्रमस्व निर्भेक्तः स
 यं द्विष्मो^२ विष्णोः क्रमोऽस्यरातीयतो हुन्ता जागतं छन्द आ रोह दिवमनु वि क्रमस्व निर्भेक्तः
 स यं द्विष्मो^३ विष्णोः (१) क्रमोऽसि शत्रूयतो हुन्ताऽऽनुष्टुभं छन्द आ रोह दिशोऽनु वि क्रमस्व
 निर्भेक्तः स यं द्विष्मः ॥

अक्रन्ददुमिः स्तनयन्निव द्यौः क्षामा रेरिहद्वीरुधः समञ्ज ।

सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्धो अग्न्यदा रोदसी भानुना भात्यन्तैः ॥

अग्नेऽभ्यावार्तिभ्यो न आ वर्तस्वाऽऽर्युषा वर्चसा सन्या मेधया प्रजया धनेन ॥

अग्ने (२) अङ्गिरः शतं ते सन्तवावृतः सहस्रं त उपावृतः ।

तासां पोषस्य पोषेण पुनर्नो नष्टमा कृधि पुनर्नो रयिमा कृधि^४ ॥

पुनरुर्जा नि वर्तस्व पुनरग्न इषाऽऽयुषा । पुनर्नः पाहि विश्वतः^१ ॥
 सह रय्या नि वर्तस्वाग्ने पिन्वस्व धारया । विश्वप्तिनया विश्वतुस्परि^२ ॥
 उर्दुत्तमं वरुण पाशमस्मदवाधुमं (१) वि मन्थ्यमथ ग्रथाय ।
 अथा वयमादित्य व्रते तवानागसो अदितये स्वामिं ॥
 आत्वाऽहार्पमन्तरभूर्ध्रुवास्तिष्ठाविचाचलिः । विश्वस्त्वा सर्वा वाञ्छन्त्वस्मिन् राष्ट्रमधि ग्रथे ॥
 अग्ने बृहन्नृपसामर्ज्यो अस्माभिर्जग्मिवान् तमसो ज्योतिषाऽऽऽगात् ।
 अग्निर्भातुना कथंता स्वह्य आ जातो विश्वा सभान्यग्रीः ॥
 सीदु त्वं मातुरस्या (४) उपस्ये विश्वान्यग्ने वयुनानि विद्वान् ।
 मैनामविषा मा तपसाऽग्नि कृशुनोऽन्तरस्याथ शुक्रज्योतिर्वि माहि^३ ॥
 अन्तरग्ने रुचा त्वमुखायै सदेने स्वे । तस्यास्त्वथ हरसा तपञ्जातवेदः शिवो भवं ॥
 शिवो भूत्वा मक्षमग्नेऽथो सीद शिवस्त्वम् ।
 शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वा योनिमिहाऽऽ सदेः ॥
 इत्यसः श्रुचिष-(५)-इत्युन्तरिक्षसद्धोता वेदिवदतिथिर्दुरोणसत् ।
 नृपद्वरसदेतसम्योमसदुन्जा गोत्रा ऋतवा अद्विजा ऋतं बृहद्वे ॥
 (विष्णो, -रथे, इधुम, -मुखाः, श्रुचिषत्, योवेद्य च) ॥ १ ॥

पासग्यां व्यापित्वाग्नेवयस्यानम् ॥ त्रिष्टुप् । अग्निर्जग्मिः ।

दिवस्परि ग्रथमं जज्ञे अग्निरसद् द्वितीयं परि जातवेदाः ।
 तृतीयमप्सु नृमणा अजस्रमिन्धान एनं जरते स्वाधीः^४ ॥
 विषा ते अग्ने त्रेधा त्रयाणि विषा ते सद्य विमृतं पुरुत्रा ।
 विषा ते नाम परमं गुहा यद्विषा तमुत्तं यत आजगन्थ^५ ॥
 समुद्रे त्वा नृमणा अप्सवन्तर्नृचक्षा इधे दिवो अग्न ऊधन् ।
 तृतीयं त्वा (१) रजसि तस्थिवात्समृतस्य योनौ महिषा अहिन्वनै ॥
 अकन्ददुग्धिः स्तुनयन्निव यौः क्षामा रेरिहृद्वीरुधः समञ्जन् ।
 सद्यो जज्ञानो वि हीमिद्धो अरुयदा रोदसी मानुना भास्यन्तः ॥
 उचिक् पावको नरतिः सुमेधा मतेष्वग्निरमृतो नि धायि ॥
 इयसि धूममरुधं भरिद्वदुच्छुक्तेण श्रोचिषा धामिनश्चते ॥
 विश्वस्य केतुर्देवनस्य गर्भं आ (२) रोदसी अपृणाज्जायमानः ।
 यीयं चिदद्विमभिनत् परापन् अना यदुधिमयजन्त पञ्च^६ ॥

श्रीणामुद्धारो घृणो रयीणां मनीषाणां प्रार्थणः सोमगोपाः ।
 वसोः सुनुः सहसो अप्सु राजा वि भात्यग्र उपसामिधानैः ॥
 यस्तै अद्य कृणवद्भद्रशोचेऽपुपं देव घृतवन्तमग्ने ।
 प्र तं नय प्रतरां वस्यो अच्छामि घृष्टं देवमक्तं यविष्ठ ॥
 आ (२) तं भज सौश्रवसेष्वग्न उक्थउक्थ आ भज शस्यमाने ।
 प्रियः सूर्ये प्रियो अग्न भवात्युज्जातेन भिनददुज्जनित्वैः ॥
 त्वामग्ने यजमाना अनु घ्नू विश्वा वघ्ननि दधिरे वार्याणि ।
 त्वया सह द्रविणमिच्छमाना ब्रजं गोमन्तमुश्रिजो वि वद्विः ॥
 हृशानो रुक्म उर्व्या व्यघौद् दुर्मर्षमायुः श्रिये रुचानः ।
 अभिरमृतो अभवद्वयोभिर्यदे- (४)-नं द्यौरजनयत् सुरताः ॥

(त्वा, गमे जा, यविष्ठ जा, यत्, चत्वारि च) ॥ २ ॥

अयनार्थस्य देवयजनस्य परिग्रहः ॥ त्रिष्टुप्; १ उपरिष्ठाद्बृहती, २-३, ८-१० अनुष्टुप्, ४, ७, ११-१२, १५ गायत्री । जसिर्मातेः ।

अक्षपतेऽक्षस्य नो देहानमीवस्य शुष्मिणः ।
 प्र प्रदातारं तारिष उर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥
 उदु त्वा विश्वे देवा अग्ने भरन्तु चित्तिभिः ।
 स नो भव शिवर्तमः सुप्रतीको विभार्वसुः ॥
 प्रेदेशे ज्योतिष्मान् याहि शिवेभिर्ऋषिभिस्त्वष्ट ।
 बृहद्भिर्भानुभिर्भासन् मा हिंसीस्तनुवां प्रजाः ॥
 समिधाऽग्निं दुवस्यत् घृतैर्बोधयतार्तिधिम् । आ (१) ऽस्मिन् हृष्या जुहोतर्न ॥
 प्रप्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वे वि यत् सूर्यो न रोचते बृहद्भा ।
 अभि यः परं पृतनासु तस्यौ दीदाय दैव्यो अर्तिधिः शिवो नः ॥
 आपो देवीः प्रति गृहीत भस्मैतत् स्याने कृणुष्व सुरभावं लोके ।
 तस्मै नमन्तां जनयः सुपत्नीर्मातेर्व पुत्रं विमुता स्वैनम् ॥
 अप्सवग्ने सविष्टव (२) सौषधीरन् रुच्यसे । गमे सञ्ज्ञायसे पुनः ॥
 गर्भो अस्योषधीनां गर्भो वनस्पतीनाम् । गर्भो विश्वस्य भूतस्याग्ने गर्भो आपामसि ॥
 प्रसद्य भस्मना योनिर्भूषश्च पृथिवीमग्ने । सः सृज्ये मातृमिस्त्वं ज्योतिष्मान् पुनराऽसदेः ॥
 पुनरासद्य सदनमपश्च पृथिवीमग्ने । शेषे मातुर्यथोपस्थेऽन्तरस्थाः शिवर्तमः ॥
 पुनरूर्जा (३) नि वर्तस्व पुनरग्न इषा ऽऽयुषा । पुनर्नः पाहि विश्वतः ॥

सह रय्या नि वर्तस्वाधो पिन्वस्व धारया । विश्वस्मिन्या विश्वतस्परि^{१३} ॥
 पुनस्त्वा ऽऽदित्या रुद्रा वसवः समिन्धतां पुनर्नृणाणां वसुनीथ यज्ञैः ।
 धृतेन त्वं तनुवो वर्धयस्व सत्याः संन्तु यजमानस्य कामाः^{१४} ॥
 बाधा नो अस्व वचसो यविष्ठ मर्हिष्ठस्य प्रभृतस्य स्वधावः ।
 पीयसि त्वो अनु (४) त्वो गृणाति वृन्दाकस्ते तनुवं वन्दे अग्ने^{१५} ॥
 स वोधि सुरिर्मधवा वसुदावा वसुपतिः । युयोध्यस्वद् देवाः^{१६} ॥
 (वा, तवो, जा, जु, वोवत् च) ॥ ३ ॥

गार्हपत्यचयनम् ॥ १, ५०, १ त्रिष्टुप् ४, ८, १०, १३-१४ अनुष्टुप् । अतिनक्रंतिः ।

अपैत वीत वि च सर्पतातो येऽत्र स्थ पुराणा ये च नूतनाः ।
 अदादिदं यमोऽवसानं पृथिव्या अक्रक्षिमं पितरो लोकमस्मै^१ ॥
 अग्नेर्मसास्यमेः पुरीषमसि संहानमसि कामधरणं मयि ते कामधरणं भूयात्^२ ॥
 सं था वः प्रियास्तनुवः सं प्रिया हृदयानि वः ।
 आत्मा वो अस्तु (१) संप्रियः संप्रियास्तनुवो मम^३ ॥
 अयं सो अग्निर्यस्मिन्सोममिन्द्रः सुतं दुधे जठरं वावक्षानः ।
 सहस्रियं वाजमत्यं न सप्ति सस्रवान्सन्तस्त्यसे जातवेदः^४ ॥
 अग्ने दिवो अर्णमच्छा जिगास्यच्छा देवा ऊचिषे धिष्ण्या ये ।
 याः पुरस्ताद्रोचने सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त आपः^५ ॥
 अग्ने यत् ते दिवि वर्धैः पृथिव्या यदोषधीष्व-(२)-स्तु वा यजत्र ।
 येनान्तरिक्षमुर्वीततन्थ त्वेषः स मानुरर्णवो नुचक्षाः^६ ॥
 पुरीष्यासो अग्नयः प्रावणैर्मिः सजोषसः । जुषन्ता हव्यमाहुतमनमीवा इपो महीः^७ ॥
 इडामगे पुरुदसः सुनि गोः शशक्षुम हवमानाय साध ।
 स्यान्तः सुनुस्तनयो विजावाऽग्ने सा ते सुप्रतिभूत्वसे^८ ॥
 अथ ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः ।
 तं जान-(३)-जगन् आ रोहाथा नो वर्धया रयिम् ॥
 चिदसि तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदं परिचिदसि तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदं^९ ॥
 लोकं पृण छिद्रं पुणाथो सीद शिवा त्वम् । इन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरस्मिन् योनोवसीपदन्^{१०} ॥
 ता अस्य स्रद्धोहसः सोमः श्रीणन्ति पृश्नयः । जन्मन् देवानां विश्वस्त्रिष्या रोचने दिवः^{११} ॥
 (अस्रवो, -वधी, जल, -वडाधस्वारिस्तस्य) ॥ ४ ॥

आहवनीयचयनार्थं शुभः कर्षणम् ॥ त्रिष्टुप्; १ महावृहती; २ द्विपदा त्रिष्टुप्; ३, ६, १९ अजुष्टुप्; ४, १७ पंक्तिः; ९ महा-
सतोवृहती; १३ वृहती; १४-१५ गायत्री । अग्निर्ऋषिः ।

समित् ५ सं कल्पेथा ५ संप्रियो रोचिष्णू सुमनस्यमानौ ।
इषमूर्जमभि संवसानौ सं वां मनांसि सं व्रता समु चित्तान्याऽकरम् ॥
अग्ने पुरीष्याधिपा भवा त्वं नः । इषमूर्जं यजमानाय धेहि ॥
पुरीष्यस्त्वमग्ने रयिमान् पुष्टिमा ५ असि । शिवाः कृत्वा दिशः सर्वाः स्वां योनिमिहाऽसदेः ॥
भवतं नः समनसौ समौकसा- (१)-वरेपसौ ।
मा यज्ञ ५ हिंसिष्टं मा यज्ञपतिं जातवेदसौ शिवौ भवतमथ नः ॥
मातेर्व पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमग्नि ५ स्वे योनावमारुखा ।
तां विधैर्देवैर्ऋतुभिः संविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा वि मुञ्चतु ॥
यदस्य पारे रजसः शुक्रं ज्योतिरजायत । तं नः पर्यदति द्विषोऽग्ने वैश्वानर स्वाहा ॥
नमः सु ते निर्ऋते विश्वरूपे (२) ऽयस्सयं वि चृता बन्धमेतम् ।
यमेन त्वं यस्यां संविदानोत्तमं नाकमधि रोहयेमम् ॥
यत् ते देवी निर्ऋतिरावबन्ध दाम ग्रीवास्वविचर्त्यम् ।
इदं ते तद्वि प्याम्यायुषो न मद्यादथा जीवः पितुमंद्दि प्रमुक्तः ॥
यस्मात्ते अस्याः क्रूर आसज्जुहोम्येषां बन्धानामवसर्जनाय ।
भूमिरिति त्वा जनां विदुर्निर्ऋति- (३)-रिति त्वा ऽहं परि वेद विश्वतः ॥
असुन्यन्तमयं जमानमिच्छ स्तेनस्येत्यां तस्करस्यान्वेषि ।
अन्यमसदिच्छ सा तं इत्या नमो देवि निर्ऋते तुम्यमस्तु ॥
देवीमहं निर्ऋतिं वन्दमानः पितेर्व पुत्रं देस्ये वचोभिः ।
विश्वस्य या जायमानस्य चेदु शिरःशिरः प्रति सूरि वि चष्टे ॥
निवेशनः सङ्गमनो वसन्तां विश्वा रूपाऽभि चष्टे (४) शचीभिः ।
देव इव सविता सत्यधर्मेन्द्रो न तस्थौ समरे पथीनाम् ॥
सं वरत्रा दधातन निराहावान् कृणोतन ।
सिञ्चामहा अवटमुद्रिणं वयं विश्वाऽहाऽदस्तमक्षितम् ॥
नेऽकृताहावमवट ५ सुवरत्र ५ सुषेचनम् । उद्रिण ५ सिञ्चे अक्षितम् ॥
सीरां युञ्जान्ति कवयो युगा वि तन्वते पृथक् । धीरां देवेषु सुम्नयो ॥
युनक्त सीरा वि युगा तनोत कृते योनौ वपतेह (५) णीजम् ।

गिरा च भ्रष्टिः समरा असञ्जो नेदीय इत् सुण्या पक्वमा ऽयत् ॥

लाङ्गलं पर्वीरवः सुशेवः सुमतिस्तरु ।

उदित कृषति गामविं प्रफुल्लं च पीवरीम् । प्रस्थावद्रथवाहनम् ॥

शुनं नः फाला वि तुदन्तु भूमिः शुनं क्रीनाशो अग्निं यन्तु वाहान् ।

शुनं पर्जन्यो मधुना पयोभिः शुनासीरा शुनमस्मासुं वचर्म ॥

कामं कामदुषे धुक्ष्व मित्राय (१) वरुणाय च ।

इन्द्राग्रमर्थे पूष्ण ओषधीभ्यः प्रजाम्यः ॥

धृतेन सीता मधुना समक्ता विधेदेवैरनुमता मरुद्भिः ।

ऊर्जस्वती पर्यसा पिन्वमानाऽस्मान्तसीति पर्यसाऽभ्याववृत्स्वे ॥

(समौकतो, विश्वरूपे, -विदुर्निरिति, -रमि चंद्र, इन्द्र, मित्राय, द्वाविंशतिश्च) ॥ ५ ॥

कृषयो भुवि गोपाधिरावः ॥ जनुधुः १ गृहती । अगिर्कृषिः ।

या ज्ञाता ओषधयो देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा । मन्दांमि वभ्रूणामहः शतं धामानि सुत च ॥

शतं वो अम्ब धामानि सहस्रमृत वो रुहः । अथा शतक्रवो यूयमिमं मे अगदं कृते ॥

पुष्पावतीः प्रसवतीः फलिनीरफला उत । अश्वा इव सजित्वरीवीरुधः पारयिष्णवः ॥

ओषधीरिति मातरस्तद्वो देरीरुधं ब्रुवे । रपांसि विभ्रतीरित् रपं- (१)-आतयमानाः ॥

अश्वत्थे वो निषदनं पर्णे वो वसतिः कृता । गोमाज इत् किलासथ यत् सनवथ पूरुषम् ॥

यदहं वाजयन्मिमा ओषधीर्दस्ते आदृधे । आत्मा यक्ष्मस्य नश्यति पुरा जीविगृमो यथा ॥

यदोषधयः सृज्जच्छन्ते राजानः समिताविष । विप्रः स उच्यते मिषग्रक्षोहाऽमीवचातेनः ॥

निष्कृतिर्नाम वो माताऽथा यूयश्स्थ संकृतीः ।

सुराः पंतमिणीः (२) स्यन् यदामयति निष्कृते ॥

अन्या वो अन्यामवत्वन्याऽन्यस्या उपावत ।

ताः सर्वा ओषधयः संविदाना इदं मे प्रावता वचः ॥

उच्छुष्मा ओषधीनां गावो गोष्ठादिवेरते । घनश्च सनिष्यन्तीनामात्मानं तव पूरुषं ॥

अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेन इव मजमक्रमुः ।

ओषधयः प्राजुच्यधुर्यत् किं च तनुवाश्च रपः ॥

या- (३)-स्ते आतस्थुरात्मानं या आविविशुः परुःपरुः ।

तास्ते यक्ष्मं वि बाधन्तामग्रे मध्यमशीर्षि ॥

साकं यक्ष्मं प्र पंत ज्येनेनं किकिदीविना । साकं वातस्य भ्राज्या साकं नश्य निहाकर्यौ ॥

अश्वावती५ सोमवतीमूर्जयन्तीमुदोजसम् । आ विंत्सि सर्वा ओषधीरस्मा अरिष्टतातये॥

याः फलिनीर्या अफला अपुष्पा याश्च पुष्पिणीः ।

बृहस्पतिप्रसूतास्ता नो मुञ्चन्त्वहंसैः ॥

या (४) ओषधयः सोमराज्ञीः प्रविष्टाः पृथिवीमनु ।

तासां त्वमस्युत्तमा प्र णो जीवातवे सुर्व ॥

अवुपतन्तीरवदन् दिव ओषधयः परि॥ यं जीवमश्वनामहै न स रिष्याति पूरुषः॥

याश्चेदमुपशृण्वन्ति याश्च दूरं परागताः । इह सङ्गत्य ताः सर्वा अस्मै सं दत्त भेषजम् ॥

मा वो रिपत् खनिता यस्मै चाहं खनामि वः (५) ।

द्विपञ्चतुष्पदस्माकं५ सर्वमस्त्वनांतुरम् ॥

ओषधयः सं वदन्ते सोमेन सह राज्ञा । यस्मै कुरोति ब्राह्मणस्तः राजन् पारयामसि॥

(रपेः, पतत्रिणी, -वा, या, ज्ञे, ऽष्टादश च) ॥ ६ ॥

लोहक्षेपादिकम् ॥ १, ४, १३ त्रिदुषः २ उष्णिक्; ३, १२ गायत्री; ५, ८ विष्टारपङ्क्तिः; ६-७, १० सतोदृहती; ९ उपरिष्टा-
अथोतिः । अमिर्कपिः ।

मा नो हिंसीज्जनिता यः पृथिव्या यो वा दिवं५ सत्यधर्मा ज्ञानं ।

यश्चापश्चन्द्रा बृहतीर्ज्ञानं कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

अभ्यावर्तस्व पृथिवि यज्ञेन पर्यसा सह । वपां ते अधिरिपितोऽव सर्पतु ॥

अग्ने यत् ते शुक्रं यच्चन्द्रं यत् पूतं यद्यज्ञियम् । तदेवेभ्यो भरामसि॥

इषमूर्जमहमित आ (१) दद क्रतस्य धात्रो अमृतस्य योनेः ।

आ नो गोषुं विशत्त्रोपधीषु जहामि सेदिमनिराममीवाम् ॥

अग्ने तव श्रवो वयो महिं भ्राजन्त्वर्चयो विभावसो ।

बृहद्भानो शवसा वाजमुक्थ्यं दधासि द्वाशुषे कवे॥

इरज्यक्षमे प्रथयस्व जन्तुभिरस्मे रायो अमर्त्य ।

स दर्शतस्य वपुषो वि राजसि पूणक्षि सांनसि५ रयिर्म्

ऊर्जो नपाज्जातवेदः सुशस्तिभिर्मन्दस्व (२) धीतिभिर्हितः ।

त्वे इषः सं दधुर्भूरिरेतसाश्चित्रोतयो वामजाताः ॥

पावकर्वचाः शुक्रवर्चा अनूनवर्चा उदियर्षि भानुनो ।

पुत्रः पितरां विचरन्नुपावस्युभे पूणक्षि रोदसी॥

श्रुतावानं महिषं विश्वचर्षणिमग्निं सुभ्रायं दधिरे पुरो जनाः ।

भुत्कर्णः सप्रयस्तमं त्वा गिरा दैव्यं मानुषा युगां ॥

निष्कर्तारमध्वरस्य प्रचैतसं क्षयन्तः राधसे मह ।

राति भृगूणामुशिजं कृधिकृतं पूणक्षि सानसिः (२) रयिभं ॥

चितः स्थ परिचित ऊर्ध्वचितः श्रयध्वं तथा देवतयाऽङ्गिरस्वद् ध्रुवाः सीदते ॥

आ प्यायस्व समेतु त्रे विश्वतः सोम वृष्णियम् । भवा वाजस्य सङ्गये ॥

सं ते पयांसि समु यन्तु वाजाः सं वृष्णियान्यमिमातिपाहः ।

आप्यार्यमानो अमुताय सोम दिवि श्वांसुपुत्रमानि धिष्वे ॥

(भा, मन्दस्व, सानसि, -मेकाद्वत्वारिः सप्तर्षे) ॥ ७ ॥

अथक्रमणपुष्करणीपधानकसोपधानादि ॥ १-१ भिष्टुः, ७-९ अजुष्टुः । नसिकारिः ।

अभ्यस्थादिध्याः पृतना अरातीस्तद्विरोह तद् सोमं आह ।

बृहस्पतिः सविता तन्म आह पूषा माऽधात् सुकृतस्य लोके ॥

यदकन्दः प्रथमं जार्यमान उद्यन्तसमुद्रादुत वा पुरीषात् ।

इयेनस्य पक्षा-हरिणस्य बाहू उपस्तुतं जनिम् तत् तै अर्वन् ॥

अपां पृष्ठमसि योनिरेभेः समुद्रमभितः पिन्वमानम् ।

वर्धमानं मह (१) आ च पुष्करं दिवो मात्रया वरिणा प्रथस्वै ॥

अक्षं जज्ञानं प्रथमं पुरस्तादि सीमतः सुरुचो वेन आवः ।

स बुभ्रिया उपमा अस्व विष्टाः सतश्च योनिमसतश्च विवः ॥

हिरण्यगर्भः समवर्ततात्रे भुतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।

स दाधार पृथिवीं धामुतेमां क्रसै देवाय हविषा विधेम ॥

द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु (२) धामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः ।

तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः ॥

नमो अस्तु सपेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सपेभ्यो नमः ॥

येऽदो रोचने दिवो ये वा धर्यस्य रदिमणु । येषामप्सु सदाः कृतं तेभ्यः सपेभ्यो नमः ॥

या इषवो यातुधानानां (३) ये वा वनस्पतींश्चरु । ये वाऽवटेषु शेरते तेभ्यः सपेभ्यो नमः ॥

(महे, उज्जु, यातुधानानां, - मेकाद्वत् च) ॥ ८ ॥

स्वयमातुष्णापुपधानम् ॥ १ बृहती, ३-४, १४ अजुष्टुः, ७-११, १६-१७ गायत्री, १३ नक्षत्री, १८, २१-२२ भिष्टुः । नसिकारिः ।

ध्रुवाऽसि वरुणाऽस्तृता विश्वकर्मणा सुकृता ।

मा त्वा समुद्र उद्वधीन्मा सुपणो व्यथमाना पृथिवीं हंश्हे ॥

प्रजापतिस्त्वा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे व्यचंस्वतीं प्रथंस्वतीं प्रथोऽसि पृथिव्यासि भूरसि भूमि-
स्यदितिरसि विश्वधाया विश्वस्य भुवनस्य धर्त्रा पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दंष्ट्र पृथिवीं मा हिंसी-
विश्वस्यै प्राणायानां व्यानायोदानां प्रतिष्ठायै (१) चरित्रायाभिस्त्वाऽभि पातु मृषा स्वस्त्या
छदिषा शन्तमेन तया देवतयाऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदै ॥

काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः परिं । एवा नो दूर्वे प्र तनु सहस्रेण शतेन च ॥
या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि । तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् ॥
अपाढाऽसि सहमाना सहस्वरातीः सहस्वरातीयतैः सहस्व पृतनाः सहस्व पृतन्यतः ।
सहस्रवीर्या (२) सि सा मा जिन्वै ॥

मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः । माध्वीनः सन्त्वोषधीः ॥
मधु नक्तमुतोपसि मधुमत् पार्थिवः रजः । मधु द्यौरस्तु नः पिता ॥
मधुमान् नो वनस्पतिर्मधुमाऽस्तु धर्मः । माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥
मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् । पिपृतां नो भरीमभिः ॥
तद्विष्णोः परमं (३) पदं सदा पश्यन्ति सुरयः । दिवि चक्षुराततर्धे ॥
ध्रुवाऽसि पृथिवि सहस्व पृतन्यतः । स्पृता देवेभिरमृतेनाऽऽङ्गाः ॥
यास्ते अग्रे धर्म्ये रुच उद्यतो दिवमातृन्वन्ति रश्मिभिः ।
ताभिः सर्वाभी रुचे जनाय नस्कृधि ॥

या वो देवाः धर्म्ये रुचो गोष्वश्वेषु या रुचः ।
इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचं नो धत्त बृहस्पते ॥
विराट् (४) ज्योतिरधारयत् सत्राट् ज्योतिरधारयत् स्वराट् ज्योतिरधारयत् ॥
अग्रे युक्ष्वा हि ये तवाश्वासो देव साधवः । अरं वहन्त्याश्वः ॥
युक्ष्वा हि देवहूतमाऽअश्वाऽअग्रे रथीरिव । नि होता पूर्व्यः सदैः ॥
द्रुप्तश्चस्कन्द पृथिवीमनु घाभिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः ।
तृतीयं योनिमनु सञ्चरन्तं द्रुप्तं जुष्टोम्यनु सप्त (५) होत्राः ॥
अभूदिदं विश्वस्य भुवनस्य वाजिनमथैवैश्वानरस्य च ।
अग्निज्योतिषा ज्योतिष्मान् रुक्मो वर्चसा वर्चस्वान् ॥
ऋचे त्वा रुचे त्वां समित् स्रवन्ति सरितो न धेनोः ।
अन्तर्हृदा मनसा पूयमानाः ॥
घृतस्य धारा अभि चाकशीमि । हिरण्ययो वेतमो मध्य आसाम् ॥

तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत् कुलायी भजन्नास्ते मधु देवताभ्यः ।

तस्याऽऽसते हरयः सुप्त तीरे (६) स्वर्धा दुहाना अमृतस्य धारां ॥

(प्रतिष्ठार्थं, सुहर्षणीया परमे, विराट्, सुष्ठु, तीरे, चत्वारि च) ॥ ९ ॥

पञ्चमोपधानम् ॥ श्रिष्टुप, ६, ८, १० मष्टिः ॥ अग्निर्वायुः ।

आदित्यं गर्भं पर्यसा समञ्जन्तसहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपम् ।

परि घृङ्गिध हरसा माऽभि मृक्षः शतायुषं कणुहि चीयमानः ॥

इमे मा हिंसीद्विपादं पशूनां सहस्राक्षं मेध आ चीयमानः ।

मधुमारण्यमनु ते दिशामि तेन चिन्वानस्तनुवो नि षीदं ॥

वार्तस्य ध्राजिं वरुणस्य नाभिमर्शं जज्ञानां सरिरस्य मञ्चं ।

शिथिं नदीनां हरिमद्रिबुद्धमग्ने मा हिंसीः (१) परमे व्योमन् ॥

इमे मा हिंसीरेकशफं पशूनां कनिकृदं वाजिनं वार्जिनेषु ।

गौरमारण्यमनु ते दिशामि तेन चिन्वानस्तनुवो नि षीदं ॥

अजस्रभिन्दुमरुषं श्रुण्णुमग्निमिष्टिं पूर्वचित्तौ नमोभिः ।

स पर्वभिर्ऋतुशः कल्पमानो गां मा हिंसीरदिति विराजंसे ॥

इमं समुद्रं शतधारमुत्सं व्यच्यमानं भुवनस्य मञ्चं ।

घृतं दुहानामदिति जनायाम्ने मा (२) हिंसीः परमे व्योमन् ।

गव्यमारण्यमनु ते दिशामि तेन चिन्वानस्तनुवो नि षीदं ॥

वरुणिं त्वष्टुर्वरुणस्य नाभिमर्शं जज्ञानां रजसः परस्मात् ।

महीं साहस्रीमसुरस्य मायामग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन् ॥

इमामूर्णाधिं वरुणस्य मायां त्वचं पशूनां द्विपदां चतुष्पदाम् ।

त्वष्टुः प्रजानां प्रथमं जनित्रमग्ने मा हिंसीः परमे व्योमन् ।

उष्ट्रमारण्यमनु (३) ते दिशामि तेन चिन्वानस्तनुवो नि षीदं ॥

यो अग्निमेस्तपसोऽधि जातः शोचात् पृथिव्या उत वा दिवस्पतिं ।

येन प्रजा विश्वकर्मा व्यानद् तमग्ने हेडः परि ते वृणक्तुं ॥

अजा ह्यग्नेरजनिष्टः गर्भात् सा वा अपश्यज्जनितामग्ने ।

तया रोहमायन्नुप मेघ्यासुस्तथा देवा देवतामग्रं आयन् ।

शरभ- (४)- मारण्यमनु ते दिशामि तेन चिन्वानस्तनुवो नि षीदं ॥

(हिंसी, -मां, उष्ट्रं, शरभं, मञ्चं च) ॥ १० ॥

पाञ्चानुवाक्याः ॥ गायत्री, २,६,१० त्रिष्टुप् ॥ विभेदेवा कथयः ।

इन्द्राग्नी रोचना दिवः परि वाजेषु भूषयः । तद्वा चेति प्र वीर्यम् ॥
 अर्थद्वुत्रमुत संनोति वाजमिन्द्रा यो अभी सङ्करी सपर्यात् ।
 इरज्यन्ता वसुधस्य भूरेः सहस्तमा सहसा वाजयन्ता ॥
 प्र चर्षणिर्म्यः पृतना हवेषु प्र पृथिव्या रिरिचाथे दिवश्च ।
 प्र सिन्धुर्म्यः प्र गिरिर्म्यो महित्वा प्रेन्द्राग्नी विज्वा भुवनाऽत्यन्या ॥
 मरुतो यस्य हि (१) क्षये पाथा त्रिवो विमहसः । स सुगोपातमो जनः ॥
 यज्ञैर्वा यज्ञावाहसो विप्रस्य वा मतीनाम् । मरुतः शृणुता हवम् ॥
 श्रियसे कं भानुभिः स मिमिक्षिरे ते रुदिमभिस्त ऋक्भिः सुखादयः ।
 ते वाशीमन्त इग्मिणो अभीरवो विद्रे प्रियस्य मरुतस्य घात्राः ॥
 अव ते हेडैः- उदुत्तमस्- ॥
 कया नक्षिप्र आ भुवदूती सदावृधः सखा । कया शचिष्ठया वृता (२) ॥
 को अद्य युङ्क्ते धुरि गा ऋतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हणायून् ।
 आसन्धिषून् हृत्स्वसो मयोभून् य एषां भृत्यामृणधत् स जीवात् ॥
 अग्ने नयाँ-॥-ऽऽदेवानो-॥- शं नो भवन्तु-॥-वाजैवाज्ञे-॥- ।
 अप्सवग्ने सधिष्ठव सौषधीरनु रुच्यसे । गर्भे सज्जायसे पुनः ॥
 वृषा सोम घृमाः अमि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिषे ॥
 कुम मे (३) वरुणं-तत्त्वा यामि-॥-त्वं नो अग्ने-॥- स त्वं नो अग्ने ॥
 (हि, वृषा, नु, एकादश च) ॥ ११ ॥

[विष्णो- २६९- द्विवे २०४ । उद्यपत २१६ । ऽपु १९८ । सं ३२२ । पा २६८ । मा १८९ । उमि १९१ । भुवा २०४ । ऽऽदित्य-२०९- मिन्द्राग्नी १९१ । एकादश ॥ २४९८ ॥]

[॥ इति चतुर्थकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥]

चितिवर्णनम् ।

[अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥]

प्रथमचितौ अपस्याभिधानेष्टकोपचानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

अपां त्वेमन्त्सादयाम्य-पां त्वोयन्त्सादयाम्य-पां त्वा भस्मन्त्सादयाम्य-पां त्वा ज्योतिषि
 सादयाम्य-पां त्वाऽयने सादयाम्य-र्णवे सदर्ने सीदं समुद्रे सदर्ने सीदं सलिले सदर्ने

(१११०-८) कै. सं. ११५१११९-१०, (११११-१२) कै. सं. ११११११९-१०, (१११३-१४) कै. सं. १११८११२, ९
 (१११४-१८) कै. सं. २१११११२१-२२, (१११९-२०) कै. सं. २१११११२२-२३ ।

सीदां—पां श्वये सीदां—पां सधिषि सीदां—पां त्वा सदेने सादयाम्यं—पां त्वा सुधस्थे सादयाम्यं—
पां त्वा पुरीषे सादयाम्यं—पां त्वा योनौ (१) सादयाम्यं—पां त्वा पाथसि सादयामि” मायत्री
छन्दः^{११} छिष्टुप् छन्दो” जगती छन्दो^{१२}—ऽनुष्टुप् छन्दः” पंक्तिछन्दः” ॥ (योनि, पञ्चवक्त्र च) ॥ १॥

प्रथमचिह्नौ प्राणभृद्विष्णोपधानम् ॥ जगिर्ऋषिः ।

अयं पुरो सुवस्तस्य प्राणो मौवायनो वसन्तः प्राणायनो गायत्री वासन्तीगायत्रियै गायत्रं
गायत्रादुपांश्चरुपांश्चोच्चिवृत्त्रिवृत्तोरथन्तरारथन्तराद्विष्टु ऋषिः प्रजापतिगृहीतया त्वया प्राणं
गृह्णामि प्रजाम्यो” इयं दक्षिणा विश्वकर्मा तस्य मनो वैश्वकर्मणं ग्रीष्मो मानसस्त्रिष्टुग्ग्रीष्मी त्रिष्टुभं
ऐडमैडादन्तर्यामोऽन्तर्यामात् पञ्चदशः पञ्चदशाद्बृहद्बृहतो मरद्वाज ऋषिः प्रजापतिगृहीतया त्वया
मनो (१) गृह्णामि प्रजाम्यो” यं पश्चाद्विश्वकर्मणास्तस्य चक्षुर्वैश्वकर्मणा वर्पाणि चाक्षुषाणि जगती वार्षी
जगत्या ऋक्षममृक्षमांश्चक्रः शुक्रात् सप्तदशः सप्तदशाद्वैरूपं वैरूपाद्विश्वामित्र ऋषिः प्रजापतिगृही-
तया त्वया चक्षुर्गृह्णामि प्रजाम्यो” इदमुत्तरात् सुवस्तस्य ओत्रं सौवश्चरच्छौत्र्यनुष्टुप्छार्यनुष्टुभः
स्वारं स्वारान्मन्थी मन्थिन एकविंश एकविंशद् वैराजं वैराजाज्जमदभिर्ऋषिः प्रजापतिगृही-
तया (१) त्वया ओत्रं गृह्णामि प्रजाम्यो” इयमुपरि मतिस्तस्यै वाङ्माती हैमन्तो वाच्यायनः पंक्ति-
हैमन्ती पंक्त्यै निधनं वशिधनं वत आग्रयण आग्रयणात् त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ त्रिणवत्रयस्त्रिंशाम्यांश्च
शाकरैर्वृते शाकरैर्वृताभ्यां विश्वकर्माभिः प्रजापतिगृहीतया त्वया वाचं गृह्णामि प्रजाम्यो” ॥

(मनो, प्रजापतिगृहीतया, त्रिंशत्) ॥ २ ॥

प्रथमचिह्नौ अपानभृद्विष्णोपधानम् ॥ जगिर्ऋषिः ।

प्राचीं त्रिंशां वसन्त ऋतुनामभिर्देवता ब्रह्म द्रविणं त्रिवृत् स्तोमः स उं पञ्चदशवर्तनिस्त्यविर्वयः
कुतमयानां पुरोवातो वातः सानं ग ऋषिः—दक्षिणा दिशा ग्रीष्म ऋतुनामिन्द्रो देवता सत्रं द्रविणं पञ्च-
दशः स्तोमः स उं सप्तदशवर्तनिर्दित्यवाङ्मयस्तेताऽयानां दक्षिणाद्वातो वातः सनातन ऋषिः—प्रतीचीं
दिशा वर्षा ऋतुनां विश्वे देवा देवता विट् (१) द्रविणं सप्तदशः स्तोमः स उं वेकविंशवर्तनिस्त्रिवृत्सो
वयो द्वापरोऽयानां पश्चाद्वातो वातोऽहभूत ऋषिः—रुदीची दिशा चरद्देतूनां मिश्रावरुणौ देवता
पुष्टं द्रविणमेकविंशः स्तोमः स उं त्रिणवर्तनिस्तुर्यवाङ् वय आस्कन्दोऽयानामुत्तराद्वातो वातः
मृत्न ऋषिः—रूष्वा दिशा हैमन्तशिथिरावृतूनां बृहस्पतिर्देवता वर्चो द्रविणं त्रिणवः स्तोमः स उं
त्रयस्त्रिंशवर्तनिः पयुवाद्यो (२) ऽभिभूरयानां बिष्वग्वातो वातः सुपर्ण ऋषिः पितरः पिता-
महाः परेऽवरे ते नः पान्तु ते नोऽवन्तस्मिन् ब्रह्मस्मिन् क्षत्रेऽस्यामाशिष्यस्यां पुरोधायाम्स्मिन्
कर्मेजस्यां देवहृत्याम् ॥ (विट्, वयो, ऽद्याविंशतिश्च) ॥ ३ ॥

(३।१-३) पितरः... देवहृत्याम् ।

द्वितीयचित्तावाङ्मियादीष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवाऽसिं ध्रुवां योनिमा सीद साध्या ।

उत्तर्यस्य केतुं प्रथमं पुरस्तादश्विनाऽध्वर्युं सादयतामिह त्वां ॥

‘स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद देवत्रा पृथिवी बृहती रराणा ।

स्वासस्यो तनुवा सं विश्वस्य पितेवैधि सूनव आ सुशेवाऽश्विनाऽध्वर्युं सादयतामिह त्वां ॥

कुलायिनी वसुमती वयोघा रायि नो, वर्ष बहुलः सुवीरम् (१) ।

अपामर्ति दुर्मतिं वाधमाना रायस्पोषे, यज्ञपतिमामजन्ती सुवर्धेहि यजमानाय पोषमश्विना-
ऽध्वर्युं सादयतामिह त्वां ॥

अग्नेः पुरीषमसि देवयानी तां त्वा विश्वे अभि गृणन्तु देवाः ।

स्तोमपृष्ठा घृतवतीह सीद प्रजावदसे द्रविणाऽऽयंजस्वाश्विनाऽध्वर्युं सादयतामिह त्वां ॥

दिवो मूर्धाऽसिं पृथिव्या नामिर्विष्टम्भनी दिशामधिपत्नी भुवनानाम् (२) ॥

ऊर्मिर्द्रष्टो अपानसि विश्वकर्मा त ऋषिरश्विनाऽध्वर्युं सादयतामिह त्वां ॥

सज्जर्कतुमिः सज्जर्विधामिः सज्जर्वसुमिः * सज्जर्कद्रैः * सज्जरोदित्यैः * सज्जर्विष्वैर्दुवैः * सज्जर्दुवैः

सज्जर्द्वैर्वेधोनाधैरग्र्यै त्वा वैश्वानरायाश्विनाऽध्वर्युं सादयतामिह त्वां ॥

प्राणं मे पाक्षपानं मे पाहि व्यानं मे पाहि चक्षुर्म उर्ग्या (३) वि भाहि ओत्रं मे श्लोकयो-प-

स्पिन्यौषधीर्जिन्व द्विपात् पाहि चतुष्पादव दिवो वृष्टिमेरये ॥ (सुवीरं, सुवनाना, -सुर्वो सुसर्वश्च च) ॥४॥

द्वितीयचित्ता वयस्याष्टयेष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

अपविर्वयस्त्रिष्टुप् छन्दो दित्यवाद् वयो विराद् छन्दः यज्वाविर्वयो गायत्री छन्दः—सि-
वत्सो वयं उष्णिहा छन्दः—स्तुर्यवाद् वयोऽनुष्टुप् छन्दः पृष्टवाद् वयो बृहती छन्दः उक्षा वयः
सतो बृहती छन्दः ऋपभो वयः ककुब् छन्दो धेनुर्वयो जगती छन्दोऽनुहान् वयः पृक्षि-
श्छन्दो वस्तो वयो विवल् छन्दो वृष्णिर्वयो विशालं छन्दः पुरुषो वयः (१)—स्तुन्द्रं छन्दो
व्याघ्रो वयोऽनाष्टुप् छन्दः सिंहो वयश्छदिश्छन्दो विष्टम्भो वयोऽधिपतिश्छन्दः शत्रं
वयो मयन्दं छन्दो विश्वकर्मा वयः परमेष्ठी छन्दो मूर्धा वयः प्रजापतिश्छन्दः ॥
(वयः, पश्विस्सतिश्च) ॥ ५ ॥

तृतीयचित्ता स्वयदातृष्णाष्टुपधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

इन्द्राग्नी अव्यथमानामिष्टकां दहन्त युवम् । पृष्ठेन द्यावापृथिवी अन्तरिक्षं च वि बाधताम् ॥

विश्वकर्मा त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे व्यचस्वतीं प्रथस्वतीं भास्वतीं च सरिमतीमा या घां भास्या
पृथिवीमोर्वन्तरिक्षमन्तरिक्षं यच्छान्तरिक्षं दहन्तन्तरिक्षं मा हिंसीविश्वस्मै प्राणायानाय व्यानानां-

दानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय वायुस्त्याऽभि पातु मन्त्रा स्तुस्त्या छर्दिषा (१) शन्तमेन तया देवतया-
ऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदे ॥

राश्यांसि प्राची दिग् विराडांसि दक्षिणा दिक् सम्राडांसि प्रतीची दिक् स्वराडस्युदीची
दिग्धिपत्न्यं—सि बृहती दिग्—गायुर्मे पाहि प्राणं मे पाहे पानं मे पाहि व्यानं मे पाहि
चक्षुर्मे पाहि श्रोत्रं मे पाहि मनो मे जिह्वं वाचं मे पिन्धो—(२)-ऽऽत्मानं मे पाहि ज्योतिर्मे
यच्छे ॥ (छर्दिषा, पिन्धु, यद् च) ॥ ६ ॥

पृथिव्यौ बृहत्यापुपधानम् ॥ अग्निर्हविः ।

मा छन्दः प्रमा छन्दः प्रतिमा छन्दोऽस्त्रीविच्छन्दः पंक्तिश्छन्दः उष्णिहा छन्दो
बृहती छन्दोऽनुष्टुप् छन्दो विराट् छन्दो गायत्री छन्दो—खिष्टुप् छन्दो जगती छन्दः
पृथिवी छन्दोऽन्तरिक्षं छन्दो द्यौश्छन्दः समाश्छन्दो नक्षत्राणि छन्दो मनश्छन्दो
वाक् छन्दः कृपिश्छन्दो हिरण्यं छन्दो गौश्छन्दोऽजा छन्दोऽश्वश्छन्दः ॥

अग्निर्देवता (१) वातो देवता सूर्यो देवता चन्द्रमा देवता वसवो देवता रुद्रा देवता
ऽऽदित्या देवता विश्वे देवा देवता मरुतो देवता बृहस्पतिर्देवतोन्द्रो देवता वरुणो
देवता मूर्धाऽसि राई ध्रुवाऽसि धरुणा यन्त्र्यसि यमित्री ये त्वो जे त्वो कृत्ये त्वो
शेमाय त्वो यन्त्री राई ध्रुवाऽसि धरणी धर्यसि धरित्र्यो युंवे त्वो (२) वर्यसि त्वो जसे
त्वो वलाय त्वो ॥ (देवता, स्वा, यद् च) ॥ ७ ॥

चतुर्थ्यौ स्तोमीयाक्येष्टकास्तु कासाम्बिदुपधानम् ॥ अग्निर्हविः ।

आशुस्त्रिंशन्तः पञ्चदशो व्योम सप्तदशः प्रतूर्तिरष्टादशस्तपो नवदशोऽभिवर्तः
सविंशो धरुण एकविंशो वचो द्वाविंशः सम्भरणस्त्रयोविंशो योनिश्चतुर्विंशो
गर्भीः पञ्चविंशो ओजस्त्रिंशः क्रतुरेकत्रिंशः प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशो ब्रह्मस्य विष्टपं चतुस्त्रिं-
शो नाकः पदत्रिंशो विवर्तोऽष्टाचत्वारिंशो धर्त्रश्चतुर्भिः ॥ (आशुः सप्तविंशाय ॥ ८ ॥

अवसिष्टस्तोमीयोपधानम् ॥ अग्निर्हविः ।

अमेर्मागोऽसि दीक्षाया आधिपत्यं ब्रह्म स्पृतं त्रिषु स्तोमं इन्द्रस्य मागोऽसि विष्णोराधिपत्यं
क्षत्रं स्पृतं पञ्चदशः स्तोमो नृचक्षसां मागोऽसि धातुराधिपत्यं जनित्रं स्पृतं सप्तदशः स्तो-
मो मित्रस्य मागोऽसि वरुणस्याऽऽधिपत्यं दिवो वृष्टिर्वाताः स्पृता एकविंशः स्तोमोऽदित्यै
मागोऽसि पूष्ण आधिपत्यमोजः स्पृतं त्रिणवः स्तोमो वसन्तां मागोऽसि (१) रुद्राणामाधिपत्यं
चतुष्पात् स्पृतं चतुर्विंशः स्तोमो आदित्यानां मागोऽसि मरुतामाधिपत्यं गर्भीः स्पृताः पञ्च-

विश्वः स्तोमो^१ देवस्य सवितुर्भागोऽसि बृहस्पतेराधिपत्यं समीचीदिशः स्पृताश्चतुष्टोमः स्तोमो^२
यावानां भागोऽस्य यावानां प्राधिपत्यं प्रजाः स्पृताश्चतुश्चत्वारिंशः स्तोमो^३ ऋभूणां भागोऽसि
विक्षेपां देवानां प्राधिपत्यं भूतं निशान्तं स्पृतं त्रयास्त्रिंशः स्तोमो^४ ॥

(वसुनां भागोऽसि, पदचत्वारिंशच्च) ॥ ९ ॥

सृष्टयभिधेयेष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

एकयाऽस्तुवत प्रजा अधीयन्त प्रजापतिरधिपतिरासीत् तिसृभिरस्तुवत ब्रह्मासृज्यत ब्रह्मणस्पति-
रधिपतिरासीत् पञ्चभिरस्तुवत भूतान्यसृज्यन्त भूतानां पतिरधिपतिरासीत् सप्तभिरस्तुवत सप्तर्ष-
योऽसृज्यन्त धाताऽधिपतिरासीत्—अवभिरस्तुवत पितरौऽसृज्यन्तादितिरधिपत्यासीत्—देकादशभिर-
स्तुवत त्रयोऽसृज्यन्ताऽऽर्तवोऽधिपतिरासीत् त्रयोदशभिरस्तुवत माता असृज्यन्त संवत्सरोऽधिपति-
(१)-रासीत् पञ्चदशभिरस्तुवत अन्नमसृज्यतेन्द्रोऽधिपतिरासीत् सप्तदशभिरस्तुवत पशवोऽसृ-
ज्यन्त बृहस्पतिरधिपतिरासीत्—अवदशभिरस्तुवत शूद्रार्यावसृज्येतामहोरात्रे अधिपत्नी आस्ता—मेकविं-
शत्यास्तुवतैकशफाः पशवोऽसृज्यन्त वरुणोऽधिपतिरासीत् त्रयोविंशत्याऽस्तुवत क्षुद्राः पशवोऽसृ-
ज्यन्त पुषाऽधिपतिरासीत् पञ्चविंशत्याऽस्तुवताऽऽरण्याः पशवोऽसृज्यन्त वायुरधिपतिरासीत्
सप्तविंशत्याऽस्तुवत यावापृथिवी व्यै- (२)-तां वसवो रुद्रा आदित्या अनु व्यायन् तेषामाधिपत्यमा-
सीत्—अवविंशत्याऽस्तुवत वनस्पतयोऽसृज्यन्त सोमोऽधिपतिरासीत्—देकत्रिंशताऽस्तुवत प्रजा असृ-
ज्यन्त यावानां चायावानां चाऽऽधिपत्यमासीत् त्रयस्त्रिंशताऽस्तुवत भूतान्यशाम्यन् प्रजापतिः परमे-
ष्ठ्यधिपतिरासीत् ॥ (अधिपति-विं, पञ्चत्रिंशच्च) ॥ १० ॥

चतुर्थचितौ मृष्टिसंज्ञकेष्टकोपधानम् ॥ त्रिष्टुप् ; १, ४ जगती ; १३ अनुष्टुप् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छदुन्तरस्यां चरति प्रविष्टा ।

बधूर्जजान नवगज्जनित्री त्रय एनां महिमानः सचन्ते ॥

छन्दस्वती उपसा पेषिषाने समानं योनिमनु सञ्चरन्ती ।

सर्षपत्नी वि चरतः प्रजान्ती केतुं कृण्वाने अजरे भूरिरेतसा ॥

ऋतस्य पन्थामनु तिस्र आऽगुह्यो घर्मासो अनु ज्योतिषाऽऽर्तुः ।

प्रजामेका रक्षत्यूर्जमेका (१) व्रतमेका रक्षति देवयूनाम् ॥

चतुष्टोमो अभवद्या तुरीया यज्ञस्य पश्चादपयो भवन्ती ।

गायत्री त्रिष्टुभं जगतीमनुष्टुभं बृहदकं युञ्जानाः सुवराऽमरजिदम् ॥

पञ्चभिर्धाता वि दधाविदं यत् तामाऽस्वसृजनयत् पञ्चपञ्च ।

तासाम् अन्वि प्रयवेण पञ्च नाना रूपाणि ऋतवो वसानोः ॥

त्रिंशत् स्वसार उर्य यन्ति निष्कृतश्चमानं केतुं प्रतिमुञ्चमानाः (२) ।

ऋतुश्चतन्वते कवयः प्रजानतीर्मध्येछन्दसः परि यन्ति मास्वतीः^५ ॥

ज्योतिष्मती प्रति मुञ्चते नभो रात्रीं देवी सूर्यस्य व्रतानि ।

वि पश्यन्ति पञ्चवो जायमाना नानारूपा मातुरस्या उपस्थे^६ ॥

एकाष्टका तर्पसा तर्प्यमाना ज्ञानं गर्भं महिमानमिन्द्रम् ।

तेन दस्युन् व्यसहन्त देवा हुन्ताऽसुराणामभवच्छचीभिः^७ ॥

अनाजुजामनुजां मार्मकर्त सत्यं वदन्त्यन्विच्छ एतत् ।

भूयासः- (१)-मस्य सुमतौ यथा यूयमन्यः वो अन्यामति सा प्र युक्ते ॥

अमुन्ममं सुमतौ विश्वेदेवा आष्टं प्रतिष्ठामर्षिद्वि गाधम् ।

भूयासमस्य सुमतौ यथा यूयमन्या वो अन्यामति सा प्र युक्ते^८ ॥

पञ्च व्युष्टीरन् पञ्च दोहा गां पञ्चनाग्नीमृतवोऽनु पञ्च ।

पञ्च दिशः पञ्चदशेनं कलुषाः समानमूर्धनारिभि लोकमेकैर्^९ (३) ॥

ऋतस्य गर्भः प्रथमा व्युपुष्यपामेका महिमानं विमर्ति ।

सूर्यस्यैका चरति निष्कृतेषु धर्मस्यैका सवितैकां नि यच्छति^{१०} ॥

या प्रथमा व्यैच्छत् सा धेनुर्भवद्यमे ।

सा नः पर्यस्वती धुक्वोचरामुत्तराश्च समर्षि^{११} ॥

शुक्रर्षिभा नभसा ज्योतिषा ऽऽ ऽगाद्विश्वरूपा श्वलीरधिकैतुः ।

समानमर्थश्च स्वपुस्यमाना विभ्रती जरामजर उप आ ऽगाः^{१२} ॥

ऋतूनां पत्नीं (५) प्रथमेयमाऽगादह्नां नेत्री जनित्री प्रजानाम् ।

एका सती बहुधोषो व्युच्छस्यर्जीर्णा त्वं जरयसि सर्वमन्यते^{१३} ॥

(पक्षा, प्रतिमुञ्चमाना, भूयासः- मेकं, पल्लवे, - काजविस्तृतिम्) ॥ ११ ॥

पञ्चमधितावसपत्माघेटकोपचानम् ॥ १-२ मित्रम् ॥ अग्निर्हविः ।

अग्नें जातान् प्र शुंदा नः सपत्नान् प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व ।

अस्मे दीदिहि सुमना अहँडन् तव स्याश्च शर्मन् त्रिवरूथ उज्जितं ॥

सहसा जातान् प्र शुंदा नः सपत्नान् प्रत्यजाताञ्जातवेदो नुदस्व ।

अग्निं नो ब्रूहि सुमनस्यमानो वयश्च स्याम प्र शुंदा नः सपत्नान् ॥

चतुश्चत्वारिंशः स्तोमो वचोर्द्रविणश्च पौडशः स्तोम ओजोर्द्रविणं पृथिव्याः पुरीषस्य-(१)-
प्तो नाम^{१४} । एवञ्छन्दो^{१५} वरिवञ्छन्दः^{१६} शुम्भञ्छन्दः^{१७} परिभृञ्छन्दः^{१८} अञ्छञ्छन्दो^{१९} मनु-

इच्छन्दो" व्यच्छच्छन्दः" सिन्धुच्छन्दः" समुद्रं छन्दः" सलिलं छन्दः" संपच्छन्दो"
 वियच्छन्दो" बृहच्छन्दो" रथन्तरं छन्दो" निक्कायच्छन्दो" विवधच्छन्दो" गिरच्छन्दो"
 भ्रजच्छन्दः" सप्तृप् छन्दो" अनुष्टुप् छन्दः" ककुच्छन्दः" त्रिककुच्छन्दः" काव्यं छन्दो"
 ऽङ्कुपं छन्दः" (१) पदपंक्तिच्छन्दो" ऽक्षरपंक्तिच्छन्दो" विष्टरपंक्तिच्छन्दः" क्षुरो मृज्वान्
 छन्दः" प्रच्छच्छन्दः" पञ्चच्छन्दो एवच्छन्दो" वरिच्छन्दो" वयच्छन्दो" वयस्कच्छन्दो"
 विशालं छन्दो" विष्पंधाच्छन्दः" इच्छदिच्छन्दो" दूरोहणं छन्दः" स्तन्द्रं छन्दो" ऽङ्काङ्कं
 छन्दः" ॥ (अस्ति, छन्दु, -जयसि २५४८) ॥ १२ ॥

साकमेवावियान्वास्वाः ॥ गायत्री, ३-७, ११-१४, १९, २३-२५ त्रिष्टुप्, २०-२१ विराट् ॥ विधेदेवा जययः ।

अग्निर्वत्राणि जङ्घनद द्रविणस्युर्विपन्यया । समिद्धः शुक्र आहुतः ॥
 त्वं सौमासि सत्यतिस्त्वं राजोत वृत्रहा । त्वं भद्रो असि ऋतुः ॥
 भद्रा तै अग्ने स्वनीक संदग्धोरस्य सतो विपुणस्य चारुः ।
 न यत् तै शोचिस्तमसा वरन्त न ध्वसानस्तनुवि रेप आ धुः ॥
 भद्रं तै अग्ने सहसिन्ननीकमृपाक आ रोचते सूर्यस्य (१) ।
 रुशद् दृशे दृशे नक्तया चिदरूक्षितं दृश आ रूपे अर्गम् ॥
 सैनाऽनीकेन सुविदत्रो अस्मे यथा देवाः आयजिष्ठः स्वस्ति ।
 अदब्धो गोपा उत नः परस्पा अग्ने द्युमदुत रेवद् दिदीहि ॥
 स्वस्ति नो दिवो अग्ने पृथिव्या विश्वायुर्धेहि यजथाय देव ।
 यत् सीमहि दिविजात प्रशस्तं तदस्मासु द्रविणं धेहि चित्रम् ॥
 यथा होतुर्मनुषो (२) देवताता यज्ञेभिः ह्यनो सहसो यजांसि ।
 एवा नो अद्य समना समानानुशब्धं उगतो यक्षि देवान् ॥
 अग्निमीडे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् ॥
 वृषा सोम द्युमाः असि वृषा देव वृषव्रतः । वृषा धर्माणि दधिपे ॥
 सान्तपना इदं हविर्मरुतस्तज्जुष्टन । युष्माकरोती रिंशादसः ॥
 यो नो मतो वसवो दुर्हणायुस्तिरः सत्यानि मरुतो (३) जिवांश्सात् ।
 द्रुहः पाशं प्रति स मुंचीष्ट तपिष्ठेन तपसा हन्तना तम् ॥
 संवत्सरीणां मरुतः स्वर्का ऊरुक्षयाः सगणा मानुषेषु ।
 तैऽस्मत् पाशान् प्र मुञ्चन्त्वहंसः सान्तपना मदिरा मादयिष्णवः ॥

पिग्नीहि देवाः संश्रुतो यविष्ठ विद्वाः ऋतुः ऋतुपते यजेह ।

ये दैव्या ऋत्विजस्तेभिरग्रे त्वः होतृणामस्यायजिष्ठः ॥

अग्रे यदुष विशो अंवरस्य होतुः पार्वक (४) शोचे वेष्ट्वः हि यज्वा ।

ऋता यजासि महिना वि यद्गृह्यया बह यविष्ठ या ते अर्थे ॥

अग्निना रुयिर्मभ्रत् पोषमेव दिवेदिवे । यशसं वीरवचमम् ॥

गयस्फानो अमीवहा वसुवित् पुष्टिवर्धनः । सुमित्रः सोम नो भवे ॥

गृहमेधास आ गत मरुतो मा उप भूतन । प्रमुञ्चन्तो नो अश्वसैः ॥

पूर्वमिहि दंदाक्षि म शरद्विर्मरुतो वयम् । महोभिः (५) अर्षणीनार्म् ॥

प्र बुधिया ईरते वो महाःसि प्र णामानि प्रयज्यवस्तिरश्चम् ।

सहस्रियं दम्यं भागमेतं गृहमेधीयं मरुतो जुष्वम् ॥

उप यमेति युवतिः सुदक्षं दोषा वस्तोर्विष्मती घृताची । उप स्वैनंमरमतिर्वसूधुः ॥

इषो अग्रे धीततमानि हव्या उजस्रो वक्षि देवतातिमच्छ ।

प्रति न ईः सुरभीणि वियन्ते ॥

क्रीडं वः शर्षो मारुतमनवर्णः रयेशुमम् (६) । कर्षा अभि प्र गायते ॥

अत्यासो न ये मरुतः स्वर्जो यक्षदशो न शुभयन्त मर्याः ।

ते इम्येष्ठाः शिर्षवो न शुभ्रा वत्सासो न प्रक्रीडिनः पयोधौः ॥

प्रेषामज्मेषु विथुरेव रेजते भूमिर्यामेषु यद युञ्जते शुभे ।

ते क्रीडयो धुनयो आजदृष्टयः स्वयं महित्वं पनयन्त धूर्तयः ॥

उपहरेषु यदविष्वं यमि वयं इव मरुतः केन (७) चित् पुथा ।

श्रोतन्ति कोशा उप वो रयेवा धृतमुक्षता मधुवर्णमर्धते ॥

अभिर्ममिः हवीमभिः सदा हवन्त विषपतिम् । हव्यवाहं पुरुप्रियम् ॥

तः हि शशन्त ईडते सुचा देवं धृतश्रुतो । अभिः हव्याय वोदेवे ॥

इन्द्राग्नी रोचना दिवः-अथदुत्रै-मिन्द्रं वो विश्वतस्परि-^{३०}-^{३१} नरो-^{३२}- विश्वकर्मन्

हविषा वावृषानो-^{३३}-विश्वकर्मन् हविषा वर्धनेन-^{३४}- ॥

(सूर्यस्य, मनुजो, मरुतः, पार्वक, महोभि, रयेशुमं, केन, यदवत्वारिःरावः) ॥ १३ ॥

[अ०-१५-मन्वे १३० । मार्च १२८ । भुवर्जि-११७-स्वय-७१-विष्वासी १०६ । मा १०६ । उज्जु १७ । उमे-११-रेव्ये १२५ । य-२११ । मन्वे १३३ । उमि-२२९ । सूर्योदश ॥ १८४७ ॥]

[॥ इति सूर्यकाण्डे सतीयः प्रपाठकः ॥३॥]

(१३१२८-२९) वै. सं. १।१।१।१-२, (१३१३०-३१) वै. सं. १।१।१२।१-२, (१३।३२-३३) वै. सं. १।१।२।१५-१६ ।

२२ (वै. सं.)

पञ्चमचितिशेषनिरूपणम् ।

[अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ १४ ॥]

पञ्चमचितिशेषस्तोममागाल्येष्टकोपचानम् ॥ अग्निर्हविः ।

रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिन्वे प्रेतिरसि धर्माय त्वा धर्मं जिन्वा न्वितिरसि दिवे त्वा दिवं
जिन्वे सन्धिरेत्यन्तरिक्षाय त्वाऽन्तरिक्षं जिन्वे प्रतिधिरसि पृथिव्यै त्वा पृथिवीं जिन्वे विष्टम्भोऽसि
वृष्ट्यै त्वा वृष्टिं जिन्वे प्रवऽस्यहे त्वाऽहंजिन्वा नुवाऽसि रात्रियै त्वा रात्रिं जिन्वा धिगसि (१)
वसुभ्यस्त्वा वसूजिन्वे प्रकेतोऽसि रुद्रेभ्यस्त्वा रुद्राजिन्वे सुदीतिरस्यादित्येभ्यस्त्वाऽऽदित्याजि-
न्वा जोऽसि पितृभ्यस्त्वा पितृजिन्वे तन्तुरसि प्रजाम्यस्त्वा प्रजाजिन्वे वृतनाषाडसि पशुभ्यस्त्वा
पशूजिन्वे रेवदुस्योषधीभ्यस्त्वोषधीजिन्वा भिजिदसि युक्तप्रावेन्द्राय त्वेन्द्रं जिन्वा धिपतिरसि
प्राणाय (२) त्वा प्राणं जिन्वे यन्ताऽस्यपानाय त्वाऽपानं जिन्वे सऽश्वयोऽसि चक्षुषे त्वा
चक्षुर्जिन्वे वयोधा असि श्रोत्राय त्वा श्रोत्रं जिन्वे त्रिवृदसि^१ प्रवृदसि^२ संवृदसि^३ विवृदसि^४
सऽरोहोऽसि^५ नीरोहोऽसि^६ प्ररोहोऽस्यनुं रोहोऽसि^७ वसुकोऽसि^८ वेवधिरसि^९ वस्यधिरसि^{१०} ॥

(असि, प्राणाय, त्रिचत्वारिंशच्च) ॥ १ ॥

नाकसदात्येष्टकोपचानम् ॥ अग्निर्हविः ॥

राश्यसि प्राची दिग्वसवस्ते देवा अधिपतयोऽभिर्हेतीनां प्रतिधर्ता त्रिवृत् त्वा स्तोमः पृथिव्याऽ
श्रयत्वाज्यमुक्थमव्यथयत् स्तभ्नातु रथन्तरं साम प्रतिष्ठित्यै* विराडसि दक्षिणादिमुद्रास्ते देवा
अधिपतय इन्द्रो हेतीनां प्रतिधर्ता पञ्चदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याऽ श्रयत्तु प्रउगमुक्थमव्यथयत्
स्तभ्नातु गृहत् साम प्रतिष्ठित्यै* सम्राडसि प्रतीची दि-(१)-गादित्यास्ते देवा अधिपतयः सोमो हे-
तीनां प्रतिधर्ता सप्तदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याऽ श्रयत्तु मरुत्पतीर्यमुक्थमव्यथयत् स्तभ्नातु वैरूपं
साम प्रतिष्ठित्यै* स्वराडस्पृदीची दिग्विधे ते देवा अधिपतयो वरुणो हेतीनां प्रतिधर्ता वैश्वस्त्वा
स्तोमः पृथिव्याऽ श्रयत्तु निर्वैकल्यमुक्थमव्यथयत् स्तभ्नातु वैराजं साम प्रतिष्ठित्यै* अधिप-
तन्यसि बृहती दिङ्मरुतस्ते देवा अधिपतयो (२) बृहस्पतिर्हेतीनां प्रतिधर्ता त्रिणवत्रयस्त्रिंशो त्वा
स्तोमो पृथिव्याऽ श्रयतां वैश्वदेवाग्निमारुते उक्थे अव्यथयन्ती स्तभ्नीताऽ शाकरैवते सामनी प्र-
तिष्ठित्या अन्तरिक्षायर्षयस्त्वा प्रथमजा देवेषु दिवो मात्रया वरिणा ग्रथन्तु विधर्ता चायमधिपतिश्च
ते त्वा सर्वे संविदाना नाकस्य पृष्ठे सुवर्गे लोके यजमानं च सादयन्तु ॥

(वि, -गधिपतय, - अस्त्वारिंशच्च) ॥ २ ॥

चोडात्येष्टकोपचानम् ॥ ८ त्रिष्टुप् । अग्निर्हविः ।

अयं पुरो हरिकेशः सूर्यरश्मिस्तस्य रथगूत्सश्च रथौजाश्च सेनानिग्रामयौ पुजिकस्थला च कृतस्थ-

ला चाप्सरसौ यातुषानां हेतु रक्षांश्चि प्रहेति*—रथं दक्षिणा विश्वकर्मा तस्य रथस्वनश्च रथोचित्रश्च
सेनानिग्रामण्यौ मेनका च सहजन्त्या चाप्सरसौ दुर्लक्षणः पञ्चवो हेतिः पौरुषेयो वधः प्रहेति*—रथं
पञ्चाद्विश्वव्याप्तस्य रथप्रोतश्चासमरथश्च सेनानिग्रामण्यौ प्रम्लोचन्ती चा-(१)-नुम्लोचन्ती चाप्सरसौ
सर्पाहेतिव्याघ्राः प्रहेति*—रथमुत्तरात् संयद्रसुस्तस्य सेनजिह्वं सुषेणश्च सेनानिग्रामण्यौ विश्वाची च
धृताची चाप्सरसावापौ हेतिवार्ताः प्रहेति*—रथमुपर्यर्वाग्वसुस्तस्य तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानिग्रा-
मण्यावुर्वशी च पूर्वाचितिश्राप्सरसौ विधुद्धेतिर्वस्फूर्जन् प्रहेतिस्तेभ्यो नमस्ते नो मृडयन्तु ते यं (२)
द्विष्यो यथ नो द्वेष्टि तं वो जम्भे दधाम्यौ—योस्त्वा सदेन सादयाम्यवतच्छायायां नमः समुद्राय नमः
समुद्रस्य चक्षुः परमेष्ठी त्वा सादयतु दिवः पुष्टे व्यचस्वती प्रथस्वती विभूर्मती प्रभूर्मती परिभूर्मती
दिवः दिवं दृष्टुं दिवं मा हिंसी विश्वस्मै प्राणायां पानाय व्यानायो दानाय प्रतिष्ठायै चरित्राय
सर्वस्त्वाऽभि पातु मद्भा स्वस्त्वा (३) छर्दिषा शन्तमेन तया देवतयाऽङ्गिरस्वद् ध्रुवा सीदै ॥

प्रोद्यदश्वो न यवसे अविष्यन् युदा महः संवरणाद् व्यस्थात् ।

आदस्य वातो अजु वाति शोचिरधं स्म ते व्रजनं कृष्णमस्ति ॥

(५, ४२, स्तुतया, ऽष्टाभिर्ऋषिभिः) ॥ ३ ॥

छन्दोभिषेकपोषचानम् ॥ १-३ गायत्री; ४-६ त्रिष्टुप्; ७-९ जगती; १०-१२ अनुष्टुप्; १३-१५ वृद्धी; १६ श्लोवृद्धी;
१७-१८ उज्जिक्; १९-२१ पङ्क्तिः; २२-२५ अक्षरपङ्क्तिः; २६ अत्यष्टिः; २७-२९ त्रिपदा ॥ ऋषिर्ऋषिः ॥

अग्निमूर्धा दिवः ककुत् पतिः पृथिव्या अयम् । अपाश्च रेतांश्चि जिन्वति ॥

त्वामग्ने पुष्करादव्यर्थवो निरमन्थत । भूर्धो विश्वस्य वाघतः* ॥

अयमग्निः सहस्रिणो वाजस्य अतिनुस्पतिः । मूर्धो कवी रथीणाय ॥

भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेता यत्रां नियुज्जिः सचसे शिवाभिः ।

दिवि मुर्धनं दधिपे सुवर्षा जिह्वामग्ने चकृपे हव्यवाहम् ॥

अवोऽयग्निः समिधा जनानां (१) प्रति धेनुमिवाऽऽयतीमुपासम् ।

यद्वा इव प्र व्यामुज्जिह्वानाः प्र भानवः सिन्धुते नाकमच्छ ॥

अवोचाम कवये मेध्याय वचो वन्दारु वृषभाय वृष्णे ।

गर्विष्ठिरो नमसा स्तोममग्रौ दिवीव रुक्ममुर्व्यश्चमश्रेत् ॥

जनस्य गोपा अजनिष्ट जःगृविरग्निः सुदर्शः सुविताय नव्यसे ।

धृतप्रतीको बृहता दिविस्पृशा द्युमदि माति भरतेभ्यः शुचिः* ॥

त्वामग्ने अङ्गिरसो (२) गुहा हितमन्वविन्दच्छिथ्रियाणं वनेवने ।

स जायसे मध्यमानः सहो महत् त्वामाहुः सहसस्पुत्रमङ्गिरः ॥

यज्ञस्य केतुं प्रथमं पुरोहितमग्निं नरंस्त्रिषधस्थे समिन्धते ।
 इन्द्रेण देवैः सरथः स वर्हिषि सीदुजि होता यजथाय सुकृतः^१ ॥
 त्वां चित्रश्रवस्तम हवन्ते विधु जन्तवः । शोचिष्केशं पुरुप्रियाग्रे हव्याय वोढवे^२ ॥
 सखायः सं वः सम्यञ्मिपुः^(३) स्तोमं चाग्रये । वर्षिष्ठाय क्षितीनामूर्जो नष्ट्रे सहस्वते^४ ॥
 सः समिधुवसे वृषक्षेत्रे विश्वान्यय्य आ । इडस्पदे समिष्यसे स नो वसुन्या भर^५ ॥
 एना वो अग्निं नमसोर्जो नपातुमा हुवे ।
 प्रियं चेतिष्ठमरतिः स्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतं^६ ॥
 स योजते अरुषो विश्वमोजसा स दुद्रवत् स्वाहुतः ।
 सुन्नद्या यज्ञः सुशमी^(७) वक्षनां देवः राधो जनानाम् ॥
 उदस्य शोचिरस्थादाजुह्वानस्य मीदुषः ।
 उद्रमासो अरुपासो दिविस्पृशः समग्निमिन्धते नरः^८ ॥
 अग्ने वाजस्य गोमते ईशानः सहसो यदो । अस्मे धेहि जातवेदो महि अरवः^९ ॥
 स ईधानो वसुष्कृविर्गिरिडेन्यो गिरा । रेवदुसम्यं पुर्वणीक दीदिहि^{१०} ॥
 क्षपो राजन्त तमनाऽग्ने वस्तोरुतोषसः । स तिग्मजम्भ^(११) रक्षसो दह प्रति^{१२} ॥
 आ ते अग्न इधीमहि द्युमन्तं देवाजरम् ।
 यद्र स्या ते पनीयसी समिहीदयति द्यवीषः स्तोतृभ्य आ भर^{१३} ॥
 आ ते अग्न क्रुचा हविः शुक्रस्य ज्योतिषस्पते ।
 सुश्वन्द्र दस्म विरपते हव्यवाट् तुम्यः हूयत् इषः स्तोतृभ्य आ भर^{१४} ॥
 उमे सुश्वन्द्र सर्पिषो दर्वी श्रीणीष आसनि ।
 उतो न उत् पुपूर्या^(१५) उक्थेषु शवसस्पत् इषः स्तोतृभ्य आ भर^{१६} ॥
 अग्ने तमद्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न मद्रः हृदिस्पृशम् । ऋष्यामां तु ओहैः^{१७} ॥
 अद्या ह्यग्ने क्रतोर्भद्रस्य दक्षस्य साधोः । रथीर्ऋतस्य बृहतो बभूथ^{१८} ॥
 आभिष्टे अद्य गीर्भिर्गुणन्तोऽग्ने दाशेम । प्र ते दिवो न स्तनयन्ति शुष्माः^{१९} ॥
 एभिर्नो अर्केर्भवा नो अर्वाङ्^(२०) सुवर्न ज्योतिः । अग्ने विश्वेभिः सुमना अनीकैः^{२१} ॥
 अग्निः होतारं मन्ये दास्वन्तं वसोः सुनुः सहसो जातवैदसम् । विग्रं न जातवैदसम् ।
 य ऊर्ध्वया स्वध्वरो देवो देवाच्या कृपा ।
 घृतस्य विभ्राष्टिमन्तु शुक्रशोचिप आजुह्वानस्य सर्पिषः^{२२} ॥
 अग्ने त्वं नो अन्तमः । उत त्राता शिवो भव वरूथ्यः^{२३} ॥

तं त्वां शोचिष्ठ दीदिवः । सुभ्रायं नूनमीमहे सखिर्भ्यः ॥

वसुभ्रिर्वसुभ्रवाः (८) । अच्छा नक्षि ह्युमत्तमो रयि दाः ॥

(कर्नाला, -मन्त्रिस्तु, इयं२, सुभ्रमी, तिग्मजम्भ, पुर्या, अर्वाह, वसुभ्रवाः, पक्ष च) ॥ ४ ॥

सद्युजादीष्टकोपचामम् ॥ अक्षिकंयिः ।

हुन्नाभिर्भ्यां त्वा सद्युजा युजा युनज्भ्यां चाराभ्यां * तेजसां * वर्चसां * कथेभिः * स्तोत्रेभिः * वृद्धन्दीर्भां * रय्यै पोषाय सजातानां मध्यमस्थेयाय मया त्वा सद्युजा युजा युनज्भ्यां * तुलां * निततिर्न * रभ्रयन्ती * मेघयन्ती * वर्षयन्ती * चुपणीका नामासि प्रजापतिना त्वा विश्वाभिर्धोमिरुप दधामि पृथिव्युदपुरमन्त्रेण विष्टा मनुष्यास्ते गोसारोऽभिर्विय-
चोऽस्यां तामहं प्र पथे सा (१) मे शर्म च वर्म चां स्त्वर्धोऽन्तरिक्षं त्रयणा विष्टा मरुतस्ते गोसारो
वायुवयचोऽस्यां तामहं प्र पथे सा मे शर्म च वर्म चास्तु द्यौरपराजिनाऽमृतेन विष्टाऽऽदित्यास्ते
गोसारः सूर्यो वियचोऽस्यां तामहं प्र पथे सा मे शर्म च वर्म चास्तु ॥ (सा, उताचत्वारिंशत्पञ्च) ॥ ५ ॥

विषज्योतिरादीष्टकोपचामम् ॥ अक्षिकंयिः ।

बृहस्पतिस्त्वा सादयतु पृथिव्याः पृष्ठे ज्योतिष्मतीं विश्वस्मै प्राणायानाय विश्वं ज्योतिर्यच्छा-
मिस्तेऽधिपतिः विश्वकर्मा त्वा सादयत्वन्तरिक्षस्य पृष्ठे ज्योतिष्मतीं विश्वस्मै प्राणायानाय विश्वं
ज्योतिर्यच्छ वायुस्तेऽधिपतिः प्रजापतिस्त्वा सादयतु दिवः पृष्ठे ज्योतिष्मतीं विश्वस्मै प्राणायानाय विश्वं
ज्योतिर्यच्छ परमेष्ठी तेऽधिपतिः पुरोवातसर्निरस्यं अन्ननिरसि विद्युत्सर्नि-
(१) -रसि स्तनयित्नुसर्निरसि वृष्टिसर्निरस्यं श्रेयान्यसि देवानामभेयान्यसि वायोर्वा-
न्यसि देवानां वागोयान्यस्यन्तरिक्षस्य यान्यसि देवानामन्तरिक्षयान्यस्यन्तरिक्षमस्ये-
न्तरिक्षाय त्वां सलिलाय त्वां सर्णीकाय त्वां सर्तीकाय त्वां केताय त्वां प्रचेतसे त्वां
विषस्वते त्वां दिवस्त्वां ज्योतिष आदित्येभ्यस्त्वां च त्वां रुचे त्वां द्युते त्वां (२) सासे
त्वां ज्योतिषे त्वां यशोदां त्वा यशसि * तेजोदां त्वा तेजसि * पयोदां त्वा पर्यसि *
वर्चोदां त्वा वर्चसि * द्रविणोदां त्वा द्रविणे सादयामि तेनर्विणा तेन ब्रह्मणा तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्
ध्रुवा सीदं ॥ (विष्णुसनि, - स्वै, - कृतविंशत्पञ्च) ॥ ६ ॥

भुवस्कृवादीष्टकोपचामम् ॥ अक्षिकंयिः ।

भुगस्कृदसि वरिवस्कृदसि प्राच्यस्यूर्वाऽस्यन्तरिक्षसदस्यन्तरिक्षे सीदोऽप्युपदसि
इयेनसदसि गृध्रसदसि सुपर्णसदसि नाकसदसि पृथिव्यास्त्वा द्रविणे सादयाम्यन्तरि-
क्षस्य त्वा द्रविणे सादयामि दिवस्त्वा द्रविणे सादयामि विश्वां त्वा द्रविणे सादयामि
द्रविणोदां त्वा द्रविणे सादयामि प्राणं मे पाहि पानं मे पाहि न्यानं मे (१) पार्श्वं युमं
पाहि विश्वायुर्म पाहि सर्वायुर्म पार्श्वं मे यत् ते परं हवाम तावेहि सः रभावहै पाञ्च-

जन्येष्वप्येष्यमे^{३३} यावौ अयावौ एवौ ऊर्माः सन्देः सगरः^{३४} सुमेकः^{३५} ॥

(ने, शान्तिदशपञ्च) ॥ ७ ॥

इन्द्रतन्वाद्यष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्कविः ।

अग्निना विश्वापादं स्वर्गेण स्वराट् कृत्वा शचीपतिं^{३६}—ऋषभेण त्वष्टां^{३७} यज्ञेन मघवानं^{३८}
दक्षिण्या सुवर्गो^{३९} मन्युना वृत्रहां^{४०} सौहार्देन तनूपां^{४१} अर्भेन गर्यः^{४२}—थिग्याऽसनो^{४३}—हग्भिर-
आदो^{४४} वषट्कारेणर्षः^{४५} साम्ना तनूपां^{४६} विराजा ज्योतिष्मानं^{४७} ब्रह्मणा सोमपां^{४८} गोभिर्यज्ञं
दाधारं क्षत्रेण मनुष्या^{४९}—नखेन च रथेन च वज्रयु^{५०}—तुभिः प्रभुः^{५१} संवत्सरेण परिभूँ—स्त-
पसाऽनाष्टुष्टुः^{५२} सूर्यः सन् तनूभिः^{५३} ॥ (अग्निनैकाग्रपञ्चाशत्) ॥ ८ ॥

यज्ञतन्वाद्यष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्कविः ।

प्रजापतिर्मेनसाऽन्धोऽच्छेतो^{५४} धाता दीक्षायां^{५५} सविता भूत्यां^{५६} पूषा सोमक्रयण्यां^{५७} वरुण
उपनुद्धो^{५८} ऽसुरः क्रीयमाणो^{५९} मित्रः क्रतुः^{६०} शिपिविष्ट आसादितो^{६१} नरंविषः प्रोक्षमाणो^{६२}
ऽधिपतिरामृतैः प्रजापतिः प्रणीयमानो^{६३} ऽग्निराग्नीध्रे^{६४} वृहस्पतिराग्नीधात् प्रणीयमानं^{६५} इन्द्रो
हविर्धाने^{६६} ऽदितिरासादितो^{६७} विष्णुरुपावहियमाणो^{६८} ऽथर्वोपोत्तो^{६९} यमोऽभिषुतो^{७०} ऽपृतपा
आधूयमानो^{७१} वायुः पूयमानो^{७२} मित्रः क्षीरिश्नी^{७३}—मन्थी संकुश्नी^{७४}—वैश्वदेव उक्षीतो^{७५} रुद्र^(१)
आहुतो^{७६} यायुरावृत्तो^{७७} नृचक्षाः प्रतिरुषातो^{७८} मक्ष आगतः^{७९} पितॄणां नाराञ्च^{८०}—सो^{८१} ऽसुरातैः
सिन्धुरवमुधमवप्रयं^{८२}—न्तसमुद्रोऽवंगतैः सलिलः प्रप्लुतैः^{८३} सुवर्णदेवै^{८४} गतैः ॥
(रुद्र, एकविंशत्यष्टि) ॥ ९ ॥

नक्षत्रेष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्कविः ।

कृत्तिका नक्षत्रमभिदेवताऽग्रे रुचः स्थ प्रजापतेर्धातुः सोमस्यचै त्वा रुच त्वा द्युते त्वा मासे त्वा
ज्योतिषे त्वा रोहिणी नक्षत्रं प्रजापतिदेवता^{८५}— मृगशीर्षं नक्षत्रं^{८६} सोमो देवता^{८७}—ऽऽर्द्रा नक्षत्रं^{८८}
रुद्रो देवता^{८९}—पुनर्वसु नक्षत्रमदितिदेवता^{९०}—तिष्यो नक्षत्रं वृहस्पतिदेवता^{९१}—ऽऽश्लेषा नक्षत्रं^{९२} सर्पा
देवता^{९३}— मघा नक्षत्रं पितरो देवता^{९४}— फल्गुनी नक्षत्रं^(१)—मर्यमा देवता^{९५}— फल्गुनी नक्षत्रं भगो
देवता^{९६}—हस्तो नक्षत्रं सविता देवता^{९७}—चित्रा नक्षत्रमिन्द्रो देवता^{९८}—स्वाती नक्षत्रं वायुदेवता^{९९}—
विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता^{१००}—ऽनूराधा नक्षत्रं मित्रो देवता^{१०१}—रोहिणी नक्षत्रमिन्द्रो देवता^{१०२}—
विचित्रा नक्षत्रं पितरो देवता^{१०३}—ऽषाढा नक्षत्रमापो देवता^{१०४}—ऽषाढा नक्षत्रं विश्वे देवा देवता^{१०५}—
श्रोणा नक्षत्रं विष्णुदेवता^{१०६}—अर्बिष्ठा नक्षत्रं वसवो^(२) देवता^{१०७}—शतभिषङ् नक्षत्रमिन्द्रो देवता^{१०८}—
प्रोष्ठपदा नक्षत्रमज एकपादेवता^{१०९}—प्रोष्ठपदा नक्षत्रमहिर्बुध्नियो देवता^{११०}—रेवती नक्षत्रं पूषा देवता^{१११}—
ऽश्वयुजौ नक्षत्रमग्निनौ देवता^{११२}—ऽपमरणी नक्षत्रं यमो देवता^{११३}— पूर्णा पृथ्वी^{११४}—धर्ष तं देवा
अदधुः^{११५}— ॥ (नक्षत्रं, वसवः— चर्षाक्षिःशतपञ्च) ॥ १० ॥

कृतव्येष्टकोपचानम् ॥ जमिर्हपिः ।

मधुश्च माधवश्च वासन्तिकारुर्तुः* - शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्माणर्तुः* - नभश्च नभस्यश्च वार्षिकारुर्तुः* - इष-
शोर्जश्च शारदारुर्तुः* सहश्च सहस्यश्च हैमन्तिकारुर्तुः* - तपश्च तपस्यश्च शैशिरावृत् अग्रेरन्तः स्रैपाऽसि
कल्पेतां चावापृथिवी कल्पन्तामाप ओषधीः कल्पन्तामग्रयः पृथङ्ममज्यैष्ठ्याय सवेताः (१) येऽग्रयः
समेनसोऽन्तरा चावापृथिवी शैशिरावृत् अभि कल्पमाना इन्द्रमिव देवा अभि सं विशन्तु" संयच्च
प्रचेताश्चाग्नेः सोमस्य सूर्यस्यो^{१३}* - ग्रा च ग्रीमा च पितृणां यमस्येन्द्रस्यै* - ध्रुवा च पृथिवी च देवस्य
सवितुर्मरुतां वरुणस्यै* - धर्त्री च धरित्री च मित्रावरुणयोर्मित्रस्यै धातुः* - प्राची च प्रतीची च
वर्षनाः रुद्राणां--(२)--मादित्यानां ते तेऽधिपतयस्तेभ्यो नमस्ते नो मृडयन्तु ते गं द्विभ्यो यश्च नो
द्वेष्टि तं वो जम्भे दधामि" सहस्रस्य प्रया असि" सहस्रस्य प्रतिमा असि" सहस्रस्य विमा
असि" सहस्रस्योन्मा असि" साहस्रोऽसि सहस्राय त्वे^{१३}मा मे अग्र इष्टका धेनवः सन्त्वेका
च कृतं च सहस्रं चायुतं च (३) निपुतं च प्रयुतं चारुदं च न्यर्बुदं च समुद्रश्च मध्यं चान्तश्च
परार्धश्चेमा मे अग्र इष्टका धेनवः सन्तु पृष्टिः सहस्रमयुतमधीयमाणा ऋतस्याः स्थर्तावृषो घृतश्रुतो
मधुश्रुत ऊर्जस्वतीः स्वधाविनीस्ता मे अग्र इष्टका धेनवः सन्तु विराजो नाम कामदुघा अमुत्रासु-
मिच्छोके" ॥ (सप्तता, रुद्राणां, च, पञ्चचत्वारिंशत्पाञ्च) ॥ ११ ॥

जममेवगतदशहविलेष्टियाज्यानुवाक्याः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

समिदिशामाशया नः सुवर्विन्मघोरतो माधवः पात्वस्मान् ।
अभिर्देवो वृष्टरीतुरदाभ्य इदं क्षत्रं रश्चतु पात्वस्मान् ॥
रथन्तरं सारमभिः पात्वस्मान् गायत्री छन्दसां विश्वरूपा ।
त्रिवृषो विष्टया स्तोमो अह्नाः समुद्रो वात इदमोजः पिपर्तु" ॥
उग्रा दिशामभिभूतिर्वयोधाः शुचिः शुके अह्न्योजसीना ।
इन्द्रार्धिपतिः पिपृतादतो नो महि (१) क्षत्रं विश्वतो धारयेदस्य ॥
पुहव साम क्षत्रमृदुद्वृष्णियं त्रिष्टुमौजः शुभितमुग्रवीरम् ।
इन्द्रु स्तोमेन पञ्चदशेन मध्यमिदं वातेन सगरेण रक्ष ॥
प्राची दिशाः सहयशा यशस्वती विश्वे देवाः प्रावृषा ऽह्नाः सुवर्वती ।
इदं क्षत्रं दुष्टरंस्त्वोजोऽनाष्टुष्टं सहस्रियं सहस्वर्त ॥
वैरूपे सामन्निह तच्छकेम जगत्थैनं विस्वा वैश्यामः ।
विश्वे देवाः सप्तदशेन (२) वर्च इदं क्षत्रं संल्लिवातमुग्रस्य ॥
धर्त्री विश्वा क्षत्रमिदं दाधारोपस्थाऽऽज्ञानां मित्रवदस्त्वोजः ।
मित्रावरुणा श्रुदाऽह्ना चिकित्नु अस्मै राष्ट्राय महि शर्म यच्छतस्य ॥

वैराजे सामन्त्रार्थि मे मनीषाऽनुष्ठुभा सम्भृतं वीर्यं सहः ।
 इदं क्षत्रं मित्रवद्भद्रदानु मित्रावरुणा रक्षतुमार्थिपत्यैः ॥
 सम्राट् दिशाः सहस्रांस्त्री सहस्वत्युतर्हेमन्तो विष्टया नः पिपर्तु ।
 अवस्युवाता (३) बृहतीर्नु शर्करीरिमं यज्ञमवन्तु नो घृताचीः ॥
 सुवर्षती सुदुर्घा नः पर्यस्वती दिशां देव्यवन्तु नो घृताचीः ।
 त्वं गोपाः पुरप्रतोत पश्चाद् बृहस्पते याम्यां युङ्गिषि वाचमं ॥ ॥
 ऊर्ध्वा दिशाः रन्तिराशौषधीनाः संवत्सरेण सविता नो अह्नाम् ।
 रेवद् सामार्तिच्छन्दा उ छन्दोऽजातशत्रुः स्योना नो अस्तु ॥
 स्तोमत्रयस्त्रिंशे भुवनस्य पत्ति विवस्वद्वाते अभि नो (४) गृणाहि ।
 घृतवती सवितरार्थिपत्यैः पर्यस्वती रन्तिराशा नो अस्तु ॥
 ध्रुवा दिशां विष्णुपत्न्यघोराऽस्येशाना सहस्रो या मनोता ।
 बृहस्पतिर्मातरिक्षोत वायुः सन्धुवाना वाता अभि नो गृणन्तु ॥
 विष्टम्भो दिवो धरुणः पृथिव्या अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी ।
 विश्वव्यचा इपर्यन्ती सुभूतिः शिवा नो अस्त्वदितिरुपस्ये ॥

वैश्वानरो न ऊर्याः*—पृष्ठो दिव्य*—नु नो (५) ऽद्यानुमति*—रन्विदनुमते त्वं*—
 कया नाश्चि आ भुवर्ते*—का अद्य युङ्क्ते*— ॥

(महि, सहस्रोना, -अवस्युवाता, नो, नु, -अनुमति च) ॥ १२ ॥

[रुद्रो १४३ । राशु-१४०।-४-१०८।-मृति-४०५।-रिन्द्राग्निभ्यां ९८। बृहस्पति-१२५।-सूयसू-८२।-दुग्धिनो ४५
 प्रजापतिः ७१। रुद्रिका १३३। मधुः १२५। समिध २६४ । द्वावश ॥ १८८७ ॥]

[इति चतुर्थकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

होमविधिनिरूपणम् ।

[अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

चित्राग्नौ रुद्रहोममन्त्राः (रुद्राध्यायः) ॥ १-१५ अनुष्टुप् । ३ विदमपदा बृहती, ७ आस्तारपाङ्क्तिः, ८ षट्पदाजगती । अग्निर्यः ।

नमस्ते रुद्र मन्यव उतो त इषवे नमः । नमस्ते अस्तु धन्वने बाहुभ्यामुत ते नमः ॥

या त इषुः शिवर्तमा शिवं बभूव ते धनुः ।

शिवा शरव्या या तव तया नो रुद्र मृडयं ॥

या ते रुद्र शिवा तनुरघोराऽपापकाशिनी ।

तया नस्तनुवा शतमया गिरिशन्ताभि चाकशीहि ॥

यामिषुं गिरिशन्तु हस्ते (१) विप्रमर्षस्तवे । शिवां गिरित्र तां कुंठु मा हिंसीः पुरुषं जगद्धे ॥

शिवेन वर्चसा त्वा गिरिशाच्छां वदामसि । यथा नः सर्वमिज्जगदयक्ष्मः सुमना असत्ते ॥

अध्यवोचदधिवृक्ता प्रथमो दैव्यो मिषक् ।

अहीश्च सर्वान् जम्भयन्तसर्वाश्च यातुघ्नान्यः ॥

असौ यस्ताम्रो अरुण उत वभ्रुः सुमङ्गलः ।

ये चेमाः रुद्रा अभितो दिक्षु (२) श्रिताः सहस्रशोऽवैपाः हेड ईमहे ॥

असौ योऽवसर्पति नीलग्रीवो विलोहितः । उतैनं गोपा अदृशन्नदृशुदहार्थः ।

उतैनं विश्वा भूतानि स दृष्टो मृडयाति नः ॥

नमो अस्तु नैऋतीवाय सहस्राक्षाय मीढुषे ।

अथो ये अस्य सत्त्वानोऽहं तेभ्योऽकरं नमः ॥

प्र मुञ्च धन्वंनस्त्वमुमयोरान्नियोज्याम् । यार्थं ते हस्त इर्षवः (३) परा ता भगवो वर्ष ॥

अवततय धनुस्त्वः सहस्राक्ष शतैशुधे । निशीर्थं शल्यानां मुखा शिवो नः सुमना भवे ॥

विज्यं धनुः कपार्दिनो विशल्यो बाणवाः उत ।

अनेशन्नस्येषव आभुरस्य निपुक्त्रथिः ॥

मा ते हेतिर्मादुष्टम् हस्ते बभूव ते धनुः । तयाऽस्मान् विश्वतस्त्वर्मयक्ष्मया परिगृज्जे ॥

नमस्ते अस्वायुघ्नायानां तताय धृष्णवे ।

तुमाभ्यां (४) मृत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वंने ॥

परि ते धन्वंनो हेतिरस्मान् वृणक्तु विश्वतः । अथो य इपुधिस्तवारि अस्माभि धेहि तम् ॥

(हस्ते, दिक्षि, -यव, वामाभ्यां, द्वाविंशतिश्च ॥ १ ॥

क्षिप्यग्री होममन्त्राः ॥ अग्निर्हविः ॥

नमो हिरण्यवाहवे सेनान्ये दिशां च पतये नमो नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः पशूनां पतये नमो

नमः सुस्विङ्गाराय त्विषीमते पथीनां पतये नमो नमो बभ्रुशाय विव्याधिनेऽज्ञानां पतये नमो

नमो हरिकेशायोपवीतिने पुष्टानां पतये नमो नमो भवस्य हेत्यै जगतां पतये नमो नमो रु-

द्रायाऽऽतताविने क्षेत्राणां पतये नमो नमः सुतायाहन्त्याय वनानां पतये नमो नमो (१)

रोहिताय स्युपतये वृक्षाणां पतये नमो नमो मन्त्रिणे वाणिजाय कक्षाणां पतये नमो नमो

भुवन्तये वारिवस्कृतायौषधीनां पतये नमो नमो उच्चैर्घोषायाऽऽक्रन्दयते पत्नीनां पतये नमो नमः

कृत्स्नवीताय धारते सत्त्वंनां पतये नमः ॥ (नम, एकालङ्घिः ॥ २ ॥

चित्त्यसौ होममन्त्राः ॥ अग्निकर्षिः ॥

नमः सहमानाय निव्याधिनीं आव्याधिनीनां पतये नमो नमः ककुमार्य निषङ्गिणे स्तेनानां पतये नमो नमो निषङ्गिण इषुधिमते तस्कराणां पतये नमो नमो वञ्चते परिवञ्चते स्तायूनां पतये नमो नमो निचेरवे परिचरायारण्यानां पतये नमो नमः सूकाविभ्यो जिघांसद्भ्यो मृष्णतां पतये नमो नमोऽसिमद्भ्यो नक्तं चरद्भ्यः प्रकृन्तानां पतये नमो नम उष्णीषिणे गिरिचराय कुलुञ्चानां पतये नमो नम (१) इषुमद्भ्यो धन्वाविभ्यश्च वो नमो नम आतन्वा-नेभ्यः प्रतिदधानेभ्यश्च वो नमो नम आयच्छद्भ्यो विसुजद्भ्यश्च वो नमो नमोऽस्यद्भ्यो विष्यद्भ्यश्च वो नमो नम आसीनेभ्यः शयनेभ्यश्च वो नमो नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यश्च वो नमो नमस्तिष्ठद्भ्यो धावद्भ्यश्च वो नमो नमः सभाभ्यः सभापतिभ्यश्च वो नमो नमो अश्वेभ्योऽश्वपतिभ्यः (२) च वो नमः ॥ (नमोऽश्वपतिभ्यः - स्त्रीणि च) ॥ ३ ॥

चित्त्यसौ होममन्त्राः ॥ अग्निकर्षिः ॥

नम आव्याधिनीभ्यो विविष्यन्तीभ्यश्च वो नमो नम उगणाभ्यस्तुहतीभ्यश्च वो नमो नमो गृत्सेभ्यो गृत्सपतिभ्यश्च वो नमो नमो व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च वो नमो नमो गुणेभ्यो गुणपतिभ्यश्च वो नमो नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमो नमो मृहद्भ्यः क्षुल्लकेभ्यश्च वो नमो नमो रथिभ्योऽरथेभ्यश्च वो नमो नमो रथेभ्यो (१) रथपतिभ्यश्च वो नमो नमः सेनाभ्यः सेनानिभ्यश्च वो नमो नमः क्षत्तृभ्यः संग्रहीतृभ्यश्च वो नमो नमस्तक्ष्भ्यो रथका-रेभ्यश्च वो नमो नमः कुललिभ्यः कर्मरेभ्यश्च वो नमो नमः पुञ्जिष्टेभ्यो निषादेभ्यश्च वो नमो नम इषुकृद्भ्यो धन्वकृद्भ्यश्च वो नमो नमो मृगयुभ्यः क्षनिभ्यश्च वो नमो नमः श्वभ्यः श्वपतिभ्यश्च (२) वो नमः ॥ (रथेभ्यः, श्वपतिभ्यश्च, द्वे च) ॥ ४ ॥

चित्त्यसौ होममन्त्राः ॥ अग्निकर्षिः ॥

नमो भवार्य च रुद्रार्य च नमः शर्वार्य च पशुपतये च नमो नीलग्रीवाय च शितिकण्ठाय च नमः कपर्दिने च व्युत्तकेषाय च नमः सहस्राक्षाय च शतधन्वने च नमो गिरिशाय च शिपिविष्टाय च नमो मीढुष्टमाय चेषुमते च नमो ह्रस्वार्य च वामनाय च नमो बृहते च वधीयसे च नमो बृद्धार्य च संवृध्वने च (१) नमो अग्निषाय च प्रथमार्य च नम आश्ववे चाग्नि-रार्य च नमः शीघ्रिषाय च शीर्षाय च नम ऊर्म्याय चावस्वनाय च नमः स्रोतस्याय च द्वीप्याय च ॥ (संवृध्वने च, पञ्चविंशतिश्च) ॥ ५ ॥

चित्त्यसौ होममन्त्राः ॥ अग्निकर्षिः ॥

नमो ज्येष्ठाय च कनिष्ठाय च नमः पूर्वजाय चापरजाय च नमो मध्यमाय चापगर्भाय च नमो जघन्याय च बुध्न्याय च नमः सोम्याय च प्रतिसूर्याय च नमो याम्याय च क्षेम्याय च

चै नम उर्वर्याय च खलयाय चै नमः श्लोक्याय चावसान्याय चै नमो वन्याय च कक्ष्याय चै नमः श्रवार्य च प्रतिश्रवार्य चै (१) नम आशुर्वेणाय चाऽऽशुरायाय चै नमः शूराय चाव-
मिन्दते चै नमो बर्मिणे च वरुधिने चै नमो विस्मिने च कञ्चिने चै नमः श्रुतार्य च श्रुत-
सेनार्य चै ॥ (अतिप्रवार्य च, पञ्चविंशतिश्च) ॥ ६ ॥

चित्यग्नौ होममन्त्राः ॥ अग्निर्हविः ॥

नमो दुन्दुभ्याय चाऽऽहन्याय चै नमो घृष्णवे च प्रमुशाय चै नमो दुताय च प्रहिताय चै नमो निषङ्किणे चेष्टुधिमते चै नमस्तीक्ष्णेपवे चाऽऽशुधिने चै नमः स्वायुधाय च सुघन्वने चै नमः सुत्याय च पथ्याय चै नमः काट्याय च नीप्याय चै नमः स्र्याय च सरस्याय चै नमो नाधाय च वैशन्ता^१ चै (१) नमः कृष्याय चावट्याय चै नमो वप्याय चावर्ष्याय चै नमो मेढ्याय च विद्युत्याय चै नम इध्रियाय चाऽऽतृप्याय चै नमो वात्याय च रेष्मियाय चै नमो वास्तृप्याय च वास्तृपाय चै ॥ (वैशन्ताय च चित्रशर्ष) ॥ ७ ॥

चित्यग्नौ होममन्त्राः ॥ अग्निर्हविः ॥

नमः सोमाय च रुद्राय चै नमस्ताम्राय चारुणाय चै नमः शुक्राय च पशुपतये चै नम उग्राय च मीमाय चै नमो अग्रेवधाय च दूरेवधाय चै नमो हन्त्रे च हनीयसे चै नमो वृधेभ्यो हरिकेशेभ्यो नमस्तारार्य नमः शुम्भवे च मयोमवे चै नमः शुक्रार्य च मयस्करार्य चै नमः शिवाय च शिवतराय चै (१) नमस्तीर्थ्याय च कृष्याय चै नमः पार्याय चानार्याय चै नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय चै नम आतापीय चाऽऽलाढ्याय चै नमः शुष्ण्याय च फेन्याय चै नमः सिकृत्याय च प्रवाहाय चै ॥ (शिवतराय च, चित्रशर्ष) ॥ ८ ॥

चित्यग्नौ होममन्त्राः ॥ अग्निर्हविः ।

नम हरिण्याय च प्रपथ्याय चै नमः किंशिलाय च क्षपण्याय चै नमः कपर्दिने च पुलस्त-
वे चै नमो गोष्ठ्याय च गुहाय चै नमस्तल्प्याय च गेहाय चै नमः काट्याय च गह्वरेष्ठाय चै नमो हृदयाय च निवेप्याय चै नमः पाशुव्याय च रजस्याय चै नमः शुष्ण्याय च हरि-
त्याय चै नमो लोप्याय चोलप्याय चै (१) नम ऊर्ण्याय च सुर्म्याय चै नमः पुण्याय च पर्णेष्ट्याय चै नमोऽपगुरमाणाय चाभिघ्नते चै नम आक्सिदुते च पक्सिदुते चै नमो दः
किरिकेशेभ्यो देवानां ५ हृदयेभ्यो नमो विक्षीपकेभ्यो * नमो विचिन्वत्केभ्यो * नम आनि-
हतेभ्यो * नम आमीवत्केभ्यः * ॥ (उलप्याय च त्रयांशिरक्षपच) ॥ ९ ॥

चित्यसौ होममन्त्राः ॥ १ आत्वारपंक्तिः २, ११-१२ अनुष्टुप्; ३-६ जगती; ७-९ त्रिष्टुप्; १० यवमध्या महायुहती । अग्निक्रिषिः ।

द्राणे अन्वसस्पते दारिद्र्यलीललोहित ।

एषां पुरुषाणामेषां पशूनां मा भेर्माऽरो मो एषां किं चनाऽऽर्ममदं ॥

या ते रुद्र शिवा तनूः शिवा विश्वाहभेषजी ।

शिवा रुद्रस्य भेषजी तथा नो मृड जीवसे ॥

इमां रुद्राय तवसे कपर्दिने क्षयद्वीराय प्र भंरामहे मतिम् ।

यथा नः शमसद द्विपदे चतुष्पदे विश्वं पुष्टं ग्रामे अस्मि- (१)-जनानुरम् ॥

मृडा नो रुद्रोत नो मर्यस्कृधि क्षयद्वीराय नमसा विधेम ते ।

यच्छं च योश्च मनुरायजे पिता तदश्याम तव रुद्र प्रणीतौ ॥

मा नो महान्तमुत मा नो अर्मकं मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम् ।

मा नो वधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा नस्तनुवो (२) रुद्र रीरिषेः ॥

मा नस्तोके तनये मा न आर्युषि मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिषः ।

वीरान् मा नो रुद्र मामितो वधीर्हविष्मन्तो नमसा विधेम ते ॥

आरात् ते गोम उत पूरुषध्रे क्षयद्वीराय सुममस्मे ते अस्तु ।

रक्षा च नो अर्धि च देव ब्रूयधा च नः शर्म यच्छ द्विवर्हीः ॥

स्तुहि (३) श्रुतं गर्तसदं युवानं मृगं न भीमहृपहतुमुग्रम् ।

मृडा जरित्रे रुद्र स्तवानो अन्यं ते अस्माभि वपन्तु सेनाः ॥

परि णो रुद्रस्य हेतिर्धृणधत्तु परि त्वेषस्य दुर्मतिरंधायोः ।

अव स्थिरा मघवद्भयस्तनुभ्व मीदर्वस्तोकाय तनयाय मृडये ॥

मीदृष्टम् शिवंतम शिवो नः सुमना भव ।

परमे वृक्ष आयुधं निधाय कृत्ति वसान आ चरं पिनाकं (४) विभ्रदा गहि ॥

विकिरिद विलोहित नमस्ते अस्तु भगवः । यास्ते सहस्रं हेतयोऽन्यमस्माभि वपन्तु तौ ॥

सहस्राणि सहस्रधा बाहुधोस्तव हेतयः । तासामीशानो भगवः पराचीना मुखो कृधि ॥

(अरिम ९, -स्तनुवः, स्तुहि, पिनाक, -मेकाग्रि-सावर्च) ॥ १० ॥

चित्यसौ होममन्त्राः ॥ १-१० अनुष्टुप् । अग्निक्रिषिः ।

सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अग्नि भूम्याम् ।

तेषां सहस्रयोजनेऽव घन्वानि तन्मसि ॥

अस्मिन् महर्त्यर्णवेऽन्तरिक्षे भवा अर्धिः * - ॥

नीलग्रीवाः शितिकण्ठाः शूर्वा अथः क्षमाचरौः*-- ॥

नीलग्रीवाः शितिकण्ठा दिवः रुद्रा उपश्रितौः*-- ॥

ये वृक्षेषु सस्पिञ्जरा नीलग्रीवा विलोहितौः*-- ॥

ये भूतानामधिपतयो विशिखासः कपर्दिनः*-- ॥

ये अर्क्षेषु विविध्यन्ति पात्रेषु पिबन्तो जनान्*-- ॥

ये पथां पथिरक्षय एलवृदा यव्युधः*-- ॥

ये तीर्थानि (१) प्रचरन्ति सुकावन्तो निपङ्क्तिः*-- ॥

य एतावन्तश्च भूयार्सश्च दिशो रुद्रा वितस्युरे* ॥

तेषां सहस्रयोजनेऽव धन्वानि तन्मसि* ॥

नमो रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यां*-- *येऽन्तरिक्षे*-- *ये दिवि येषामन्नं*-- *वातो*-- *वर्षमिष-

वस्तेभ्यो दक्ष प्राचीर्दक्ष दक्षिणा दक्ष प्रतीचीर्दक्षोर्दीचीर्दक्षोर्वास्तेभ्यो नमस्ते नो मृडयन्तु ते च

द्विभ्यो यथ (२) नो द्वेष्टि तं वो जम्भे दधामि* ॥ (तीर्थानि, यच्च, पद च) ॥ ११ ॥

[नमस्ते २२२ । नमो विरण्यावाहवे ७९ । नमः सहस्रमानाय १०३ । नमः भाग्याधिर्वाभ्यो १०२ । नमो भूवाय ७५ । नमो ज्येष्ठाय ७५ । नमो दुन्दुभ्याय ८० । नमः सोमाय ८० । नमः हरिण्याय ८१ । त्रैवे २२९ । सहस्राण्ये-१०६ । कादशा १२३७ ॥

[इति चतुर्थकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

परिपेचनसंस्काराभिधानम् ।

[अथ षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥]

जमिसंस्कारेषु परिपेचनादि* ॥ १ अतिजगतीः ३-४ उष्णिक् ५, ८-१०, २१ गायत्रीः ६ वर्षमाना, शङ्खमती वा गायत्री, ७ द्विपदा त्रिपदः ११-१२ आस्तारपत्तिः १८, २०, २२ त्रिपदः १५ जगती । जमिर्वापः ।

अममूर्जे पर्वते शिथ्रियाणां वार्ते पर्जन्ये वरुणस्य शुष्ये ।

अज्जथ ओषधीभ्यो वनस्पतिभ्योऽधि सम्भृतां तां न इपमूर्जे धत्त मरुतः सत्तराणां

अमंस्ते क्षुद्रमुं ते शुष्टच्छतु यं द्विभैः ॥

समुद्रस्य त्वाऽवाकयाऽग्ने परं व्ययामसि । पावको अस्मभ्यं शिवो भवै ॥

हिमस्य त्वा जरायुणाऽग्ने परं व्ययामसि । पावको अस्मभ्यं शिवो भवै ॥

उप (१) जमक्षुप वेतसेऽवत्तरं नदीष्व । अग्ने पितृमृषामसि ॥

मण्डकिं ताभिरा गहि सेमं नो यज्ञम् । पावकवर्णं शिवं कृषिं ॥

पावक आ चितयन्त्या कृपा । क्षामन् रुद्र उषसो न भानुना ॥

तूर्वन न यामजेतेशस्य न रण आ यो घृणे । न तैत्प्राणो अजरः ॥

(११२-१०) तेषां सहस्रं (१११२) येषामन्नमिषवः... दधामि । (१११३) नमो रुद्रेभ्यो... येषां... इषवस्तेभ्यो... दधामि । (१११४) येषां वर्षमिषवस्ते... दधामि ।

अग्ने पावक रोचिषा मन्द्रया देव जिह्वया । आ देवान् (१) वंक्षि यक्षि चै ॥

स नः पावक दीदिवोऽग्ने देवाः इहाऽऽ वंक्ष । उप यज्ञः इविष्य नः ॥

अपामिदं न्ययनः समुद्रस्य निवेशनम् ।

अन्यं ते अस्मत् तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यः शिवो भवं ॥

नमस्ते हरसे शोचिषे नमस्ते अस्त्वर्चिषे ।

अन्यं ते अस्मत् तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यः शिवो भवं ॥

नृषवे वं- (१)-इप्सुषवे वंश्च वनसदे वंश्च वंक्षिषदे वंश्च सुवर्षिषे वंश्च ॥

ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञियानाः संवत्सरीणमुप भागमासते ।

अहुतादो इविषो यज्ञे अस्मिन्स्त्वयं जुहुध्वं मधुनो घृतस्य ॥

ये देवा देवेष्वर्धे देवत्वप्रापन् ये ब्रह्मणः पुरस्तादो अस्य ।

येभ्यो नते पवते धाम किं च न ते दिवो न पृथिव्या अपि स्तुषु ॥

प्राणदा (४) अपानदा व्यानदाश्चक्षुर्दा वचोदा वरिवोदाः ।

अन्यं ते अस्मत् तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यः शिवो भवं ॥

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यः सदिशं न्यत्रिणम् । अग्निर्नो वत्सते रयिर्मे ॥

सैनाऽनीकेन सुविदत्रो अस्मे यष्टा देवाः आर्यजिष्ठः स्वस्ति ।

अदन्वो गोपा उत नः परसा अग्ने धुमदुत देवर्हिदीहि ॥

(उत, देवा, वद, प्राणदा, - अतश्चत्वारिंशस्य) ॥ १ ॥

देवकर्मणहोमः ॥ शिष्टपुः १७ पंक्तिः । अग्निकर्मणिः ।

य इमा विश्वा भुवनानि जुहुद्विर्होता निषसादा पिता नः ।

स आशिषा द्रविणमिच्छमानः परमच्छदो धर आ विवेश ॥

विश्वकर्मा मनसा यद्विहाया धाता विधाता परमोत सन्दह् ।

तेषामिष्टानि समिषा मदन्ति यत्र सप्तर्षीन् पर एकमाहुः ॥

यो नः पिता जनिता यो विधाता यो नः सुतो अम्या सज्जजान (१) ।

यो देवानां नामधा एक एव तः संप्रश्नं भुवना यन्त्यन्यौ ॥

त आऽयं जन्तु द्रविणः समस्मा श्रपयः पूर्वं जरितारो न भूना ।

असृता सृता रजसो विमाने ये भूतानि समकृण्वन्मिमानि ॥

न तं विदाथ य इदं जजानान्यद् युष्माकमन्तरं भवाति ।

नीहारेण प्रापता जल्प्या पासुतप उक्थशासधरन्ति ॥

पुरो दिवा पुर एना (२) पृथिव्या पुरो देवेभिरसुरैर्गुह्या यत् ।
 क५ स्विद्रमं प्रथमं दध्न आपो यत्र देवाः समगच्छन्त विश्वे ॥
 तमिद्रमं प्रथमं दध्न आपो यत्र देवाः समगच्छन्त विश्वे ।
 अजस्य नामावष्येकमर्पितं यस्मिन्निदं विश्वं भुवनमधि श्रितम् ॥
 विश्वकर्मा ह्यर्जनिष्ट देव आदिद्रन्ध्रवो अभवद् द्वितीयः ।
 तृतीयः पिता र्जनितौषधीना (३)-मपां गर्भं व्यदधात् पुरुर्त्रा ॥
 चक्षुषः पिता मर्नसा हि धीरो घृतमेने अजन्मर्जमाने ।
 यदेदन्ता अर्ददहन्त पूर्व आदिद् द्यावापृथिवी अग्रथेतार्म् ॥
 विश्वतश्चक्षुरु विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् ।
 स बहुभ्यां नमति स पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन् देव एकः ॥
 कि५ खिंदासीदधिष्ठानमारम्भणं कतुमत् स्वित् किमासीत् ।
 यदी भूमिं जनयन् (४) विश्वकर्मा वि द्यामौर्णोन्महिना विश्वचक्षोः ॥

कि५ स्विद्वनं क उ स वृक्ष आसीद्यतो द्यावापृथिवी निष्टतुष्टुः ।
 मनीषिणो मर्नसः पृच्छतेदु तद्यदध्यतिष्ठद् भुवनानि धारयन् ॥
 या ते धामानि परमाणि याऽवमा या मेध्यमा विश्वकर्मास्तुतेमा ।
 शिक्षा सखिम्यो हविषि स्वधावः स्वयं यजस्व तनुवं जुषाणैः ॥
 वाचस्पतिं विश्वकर्माणमुतये (५) मनोयुजं वाजं अद्या हवेम ।
 स नो नेदिष्ठा हवनानि जोषते विश्वशम्भुरवसे साधुकर्मा ॥
 विश्वकर्मन् हविषा वायुधानः स्वयं यजस्व तनुवं जुषाणः ।
 मुक्षन्त्वन्ये अभितः सपत्ना इहासाकं मधवा सुरिरस्तु ॥
 विश्वकर्मन् हविषा वर्षेनेन त्रातारमिन्द्रमकृणोरवश्यम् ।
 तस्मै विश्वः समनमन्त पूर्वीरयमुग्रो विहृणो यथाऽसर्त ॥
 समुद्राय वयुनाथ सिन्धूनां पतये नमः (६) ।
 नदीनां सर्वासां पित्रे जुहुता विश्वकर्मणे विश्वाऽहाऽमर्त्यः हविः ॥
 (जुषाणैः, -नौ, -वधीनां, जनयन्, -कृतये, नमो, वच च) ॥ २ ॥

अभिधानम् ॥ १-४, १२, १४-१५ अतुष्टुः १, १-११ त्रिष्टुप्, ५ विराट्, ७ विराट्, १३ द्विपदा त्रिष्टुप् । अभिधानम् ॥

उदेनमुत्तरा न्यामै घृतेनाऽऽहुत । रायस्पोषेण स५ सृज प्रजया च धनेन च ॥
 इन्द्रेण प्रतुरां कृधि सजातानामसहस्री । समेनं वर्षसा सृज देवेभ्यो भागधा असर्त ॥

यस्य कुर्मो हविर्गृहे तममे वर्धया त्वम् । तस्मै देवा अर्धि नवक्षयं च ब्रह्मणस्पतिः^१ ॥
 उदु त्वा विश्वे देवा (१) अमे भरन्तु चित्तिभिः ।
 स नो भव शिवतमः सुप्रतीको विभावर्तुः ॥
 पञ्च दिशो दैवीर्यज्ञमेवन्तु देवीरपामन्ति दुर्मतिं वार्धमानाः ।
 रायस्पोषे यज्ञपतिमाभजन्तीः^२ ॥
 रायस्पोषे अर्धि यज्ञो अस्थातु सर्भिद्वे अघावर्धि मामहानः ।
 उक्थपत्र ईड्यो गृभीतस्तप्तं धर्मं परिगृह्णायजन्तं ॥
 ऊर्जा यद्यज्ञमशमन्त देवा दैव्याय धर्त्रे जोष्टे ।
 देवश्रीः श्रीमणाः शतपयाः (२) परिगृह्य देवा यज्ञमायनं ॥
 सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात् सविता ज्योतिरुदयाः अजस्रम् ।
 तस्य पूषा प्रसवं याति देवः सम्पश्यन् विश्वा भुवनानि गोर्पाः ॥
 देवा देवेभ्यो अध्वर्यन्तो अस्थुर्वीतः शमित्रे शमिता यजध्वै ।
 तुरीयो यज्ञो यत्र हव्यमेति ततः पावका आशिषो नो जुषन्ताम् ॥
 विमान एष द्विवो मध्यं आस्त आपग्नवान् रोदसी अन्तरिक्षम् ।
 स विश्वाचीरभि (३) चष्टे घृताचीरन्तरा पूर्वमपरं च केतुर्भे ॥
 उक्षा समुद्रो अरुणः सुपर्णः पूर्वस्य योनिं पितुरा विवेश ।
 मध्यं द्विवो निहितः पृश्निरश्मा वि चक्रमे रजसः पात्यन्तौ^३ ॥
 इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्तसमुद्रव्यचसं गिरः ।
 रथीतमः रथीनां वाजानां सत्पतिं पतिर्भे ॥
 सुहृदर्यज्ञो देवाः आ चं वक्षधधुमिर्देवो देवाः आ चं वक्षतै ॥
 वाजस्य (४) मा प्रसवेनोद्भाभेनोदग्रभात् । अथा सपत्नाः इन्द्रो मे निग्राभेणाधराः अर्कः ॥
 उद्भाभं च निग्राभं च ब्रह्म देवा अवीवृधन् । अथा सपत्ना निन्द्राग्नी मे विपूचीनान् व्यस्यताम् ॥
 (विश्वे देवाः शतपया, अभि, वाजस्य, पश्विन्नातिष्ठ) ॥ ३ ॥

अग्निप्रणयनाहमप्रतिरयसूक्तम् ॥ त्रिष्टुप्, १३, १५ अनुष्टुप् । अग्निर्ऋषिः ।

आशुः शिशानो वृषभो न युध्मो धनाघ्नः क्षोभंणश्चर्षणीनाम् ।
 संक्रन्दनोऽनिमिष एकवीरः शतः सेना अजयत् साकमिन्द्रः^४ ॥
 संक्रन्दनेनानिमिषेण जिष्णुना युत्कारेण दुश्चवनेन भृष्णना ।
 तदिन्द्रेण जयत् तत् संहध्वं युधो नर इषुहस्तेन वृष्णा^५ ॥

स इषुहस्तैः स निपुङ्गिभिर्वेशी सः स्रष्टा स युध इन्द्रो गुणन ।
 सः सुष्टुजित् सोमपा बाहुशर्भ्यूर्ध्वधन्वा प्रतिहिताभिरस्तां ॥
 बृहस्पते परि दीया (१) रथेन रक्षोहा ऽमित्राः अपवादमानः ।
 प्रभञ्जन्तेनाः प्रमुणो युधा जयन्तस्मार्कमेव्यविता रथानाम् ॥
 गोत्रभिर्दे गोविदं वज्रबाहुं जयन्तमजम् प्रमुणन्तमोजसा ।
 इमं संजाता अनु वीरयध्वमिन्द्रं सखायोऽनु सः रमध्वम् ॥
 बलविज्ञायः स्थविरः प्रवीरः सहस्वान् वाजी सहमान उग्रः ।
 अभिर्वीरो अभिसत्त्वा सहोजा जैत्रमिन्द्र रथमा तिष्ठ गोविर्त् ॥
 अभि गोत्राणि सहसा गार्हमानोऽद्वयो (२) वीरः शतमन्युरिन्द्रः ।
 दुश्श्वधनः पृतनापाड्युध्योऽस्माकं सेना अवतु प्र युत्सुं ॥
 इन्द्र आसा नेता बृहस्पतिर्दक्षिणा यज्ञः पुर एतु सोमः ।
 देवसेनानामभिभञ्जतीनां जयन्तीनां मरुतो यन्त्वग्नें ॥
 इन्द्रस्य वृष्णो वरुणस्य राज्ञ आनुित्यानां मरुताः शर्धे उग्रम् ।
 महामनसां भुवनच्यवानां घोषो देवानां जयतामृदस्थार्तम् ॥
 अस्माकमिन्द्रः समृतेषु ध्वजेष्वस्माकं या इषवस्ता जयन्तु (३) ।
 अस्माकं वीरा उत्तरे भवन्त्वस्मानु देवा अवता हवैर्युं ॥
 उद्धर्षेय मघवन्नायुधान्युत् सत्त्वंनां मामकानां महोत्सि ।
 उद् वृग्रहन् वाजिनां वाजिनान्युद्रथानां जयतामेतु घोषः ॥
 उप प्रेत-जयता नरः स्थिरा वः सन्तु बाहवः ।
 इन्द्रो वः शर्म यच्छत्वनाधुष्या यथाऽसर्थम् ॥
 अर्वसृष्टा परा पत शरन्धे ब्रह्मसंशिता ।
 गच्छामित्रान् प्र (४) विश्व मैषां कं चनोच्छिषैः ॥
 मर्माणि ते वर्मभिरश्लादयामि सोमस्त्या राजाऽमृतेनाभिऽवस्ताम् ।
 उरोर्वरीयो वरिवस्ते अस्तु जयन्तं त्वामनु मदन्तु देवीः ॥
 यत्र बाणाः सम्पतन्ति कुमार विशिख इव ।
 इन्द्रो नस्तत्र वृत्रहा विश्वाहा शर्म यच्छते ॥

(दीया, - दायो, जयन्तु, प्र, संवादि-शरव) ॥ ४ ॥

चित्वासमिस्थापनादिमाकृतहोमास्तम् ॥ १, ५-७, १०, १२ त्रिष्टुप्; २, ४ अनुष्टुप्; ३ पुरस्ताद्बृहती; ११ विराट्; १५-१९
नाभिकृतिः । आभिकृतिः ।

प्राचीमनुं प्रदिशं प्रेहि विद्वानघरेभे पुरोअभिर्भवेह ।
विश्वा आशा दीधानो वि माधूर्ज नो घेहि द्विपदे चतुष्पदे ॥
क्रमध्वमग्निना नाकमृण्यं हस्तेषु विभ्रतः ।
दिवः पृष्ठं सुवर्गत्वा मिश्रा देवेभिराज्यम् ॥
पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमाऽरुहमन्तरिक्षाद् दिवमाऽरुहम् ।
दिवो नाकस्य पृष्ठात् सुवर्ज्योर्तिरगा- (१)-महम् ॥
सुवर्ग्यन्तो नापेक्षन्त आ द्याः रोहन्ति रोदसी ।
यज्ञं ये विश्वतोधारं सुविद्वांसो वितेनिरे ॥
अग्ने प्रेहि प्रथमो देवयतां चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानाम् ।
इयंक्षमाणा भृगुभिः सजोपाः सुवर्ग्यन्तु यजमानाः स्वस्ति ॥
नक्तोपासा समनसा विरूपे धापयन्ते शिशुमेकं समीची ।
द्यावा क्षामा रुक्मो अन्तर्वि भाति देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदाः ॥
अग्ने सहस्राक्ष (२) शतमूर्धञ्छतं ते प्राणाः सहस्रमपानाः ।
त्वं सहस्रस्य राय ईशिषे तस्मै ते विधेम वाजाय स्वाहा ॥
सुपुणोऽसि गुरुत्मान् पृथिव्याः सीद पृष्ठे पृथिव्याः सीद आसाऽन्तरिक्षमा पृण ज्योतिषा
दिवमुत्तमान् तेजसा दिश उद् दृष्ट्व ॥
आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तादग्ने स्वां योनिमा सीद साध्या ।
अस्मिन्सघस्थे अष्पुत्तरस्मिन् विधेम देवा (३) यजमानश्च सीदतं ॥
प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो नोऽज्ज्ञस्रया सूर्या यविष्ठ ।
त्वाः शश्वन्त उप यन्ति वाजाः ॥
विधेम ते परमे जन्मभये विधेम स्तोमैरघरे सघस्थे ।
यस्माद्योनेरुदारिद्र्या यजे तं प्र त्वे हवींश्च जुहुरे समिद्धे ॥
ताः सवितुर्वरेण्यस्य चित्रामाऽहं वृणे सुमतिं विश्वज्जन्याम् ।
यामस्य कण्वो अर्दुहत् प्रपीनाः सहस्रघारां (४) पयसा मुही गामै ॥
सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वाः सप्तर्षयः सप्त धामं त्रिपार्णि ।
सप्त होत्राः सप्तधा त्वा यजन्ति सप्त योनीरा पृणस्वा दृतेन ॥

ईदृक् चान्यादृक् चैतादृक् च प्रतिदृक् च मितश्च सर्मितश्च समरीः ॥

शुक्रज्योतिश्च चित्रज्योतिश्च सत्यज्योतिश्च ज्योतिष्माश्च सत्यश्चर्तुपाश्चात्यश्चर्तुः (५) ॥

ऋतजिच्च सत्यजिच्च सेनजिच्च सुषेणश्चान्त्यमित्रश्च दूरेभ्रमित्रश्च गुणः ॥

ऋतश्च सत्यश्च ध्रुवश्च ध्रुवणश्च धर्ता च विधर्ता च विधार्यः ॥

ईदृक्षास एतादृक्षास ऊ पु णः सदृक्षासः प्रतिसदृक्षास एतन ।

मितासश्च सर्मितासश्च न ऊतये समरसो मरुतो यज्ञे अस्मि—

—भिन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मानो (१) यथेन्द्रं दैवीर्विशो मरुतोऽनुवर्त्मान एवभिमं यजमानं दैवीश्च विशो मारुषीश्चानुवर्त्मानो भवन्तु ॥

(अगा०, सदृक्षास, देवाः, सुवर्त्तपादा, —मरुतैरुद्गा, अनुवर्त्मानः, पोरुषा च) ॥ ५ ॥

नक्षत्रेयकर्तुः कवचादिसंज्ञाः ॥ त्रिष्टुप्; १ जगती, १२-१३ अनुष्टुप्, त्रिष्टुप् देवा ऋषयः ।

जीमूर्तस्येव भवति प्रतीकं यद्वर्मी याति समदामुपस्थं ।

अनाविद्धया तनुर्वा जय त्वं स त्वा वर्मेणो महिमा विपर्तु ॥

धन्वंना गा धन्वंनाऽऽजि जयेम धन्वंना तीव्राः समदो जयेम ।

धनुः शत्रोरपकामं कुणोति धन्वंना सर्वाः प्रदिशो जयेम ॥

वृक्ष्यन्तीवेदा गनीगन्ति कर्णं त्रियं सखायं परिष्वजाना ।

योषेव शिङ्क्ते वितताऽधि धन्वन् (१) ज्या इयं समने प्रारयन्ती ॥

ते आचरन्ती समनेव योषा मातेव पुत्रं विमृतामुपस्थं ।

अप शत्रून् विध्यतां संविद्वाने आत्नी इमे विष्णुरन्ती अभिवां

वल्लीनां पिता बहुरस्य पुत्रश्चिथा कुणोति समनाऽवगत्य ।

इषुचिः सदृक्ताः पृतनाश्च सर्वाः पृष्ठे निनद्धो जयति प्रद्यतैः ॥

रथे तिष्ठन् नयति वाजिनः पुरो यत्रयत्र कामयते सुषारथिः ।

अभीश्रुता महिमानं (२) पनायत मनः पश्चादनु यच्छन्ति रश्मयः ॥

तीव्रान् घोषान् कृण्वते वर्षपाणयोऽश्वा रथेभिः सह वाजयन्तः ।

अवक्रामन्तः प्रपदैरभिवां क्षिणन्ति शत्रुश्चरनपन्ययन्तः ॥

रथवाहनं हविरस्य नाम यत्राऽऽयुधं निहितमस्य वर्म ॥

तत्रा रथमुप स्रगमं सदेम विश्वाहा वयं सुमनस्यमानाः ॥

स्वादुपसदः पितरो वयोधाः कुच्छेभितः शक्तीवन्तो गभीराः ।

चित्रसेना इषुषला अमृधाः सुतोवीरा उरवो व्रातसाहाः ॥

माह्वणासः (१) पितरः सोम्यासः शिवे नो द्यावापृथिवी अनेहसा ।

पपा नः पातु दुरितादृतावृधो रक्षा मार्किर्नो अघघ्नस ईशतं ॥

सुपणं वस्ते मृगो अस्या दन्तो गोभिः सन्नद्धा पतति प्रसृता ।

यत्रा नरः स च वि च द्रवन्ति तत्रासभ्यमिपवः शर्म यत्सर्गं ॥

ऋजीति परि वृङ्गि नोऽश्मा भवतु नस्तनुः ।

सोमो अर्धि ब्रवीतु नोऽदितिः (१) शर्म यच्छतुं ॥

आ जङ्घन्ति सान्वेषां जघनाः उप जिघ्रते ।

अश्वाजनि प्रचेत्सोऽश्वान्तस्मत्सु चोदये ॥

अहिंरिव भोगैः पर्येति बाहुं ज्यायां हेति परिबाधमानः ।

हस्तघ्नो विश्वा व्युनानि विद्वान् पुमान् पुमांसं परि पातु निश्चतः ॥

वनस्पते वीङ्गो हि भूया असत्सखा प्रतरणः सुवीरः ।

गोभिः सन्नद्धो असि वीडयस्वाऽऽस्थाता तै जयतु जेत्वानि ॥

दिवः पृथिव्याः पर्यो- (५)-ज उद्धृतं वनस्पतिभ्यः पर्यामृतं सहः ।

अपाभोजमानं परि गोभिरावृतमिन्द्रस्य वज्रं हविषा रथं यजं ॥

इन्द्रस्य वज्रो मरुतामनीकं मित्रस्य गर्भो वरुणस्य नाभिः ।

सेमां नो हव्यदाति जुषाणो देव रथं प्रति हव्या गृभार्यं ॥

उपं श्वासय पृथिवीमुत द्यां पुरुत्रा तै मनुतां विष्ठितं जगत् ।

स दुन्दुभे सज्जरिन्द्रेण देवैर्दुरा- (६)-द्वीयो अपं सेध अत्रूनं ॥

आ क्रन्दय बलमोजो न आ धा निष्टनिहि दुरिता बाधमानः ।

अपं श्रोथ दुन्दुभे दुच्छुनोऽ इत इन्द्रस्य मुष्टिरसि वीडयस्व ॥

आऽमूरज प्रत्यावर्तयेमाः केनुमद् दुन्दुभिर्गोवदीनि ।

समश्वपणार्थरन्ति नो नरोऽस्माकमिन्द्र रथिनो जयन्तुं ॥

(धन्वन्, महिमानं, माह्वणासोऽदितिः, परि, दुरा,-- देवैश्चत्वारिंशश्च) ॥ ६ ॥

अश्वन्तोमीया होममन्त्राः ॥ शिष्टम् । विश्वेदेवा क्रपयः ।

यदक्रन्दः प्रथमं जायमान उद्यन्तस्मद्बाहुत वा पुरीषात् ।

इयेनस्य पक्षा हरिणस्य बाहू उपस्तुत्यं माहि जातं तै अर्वन् ॥

यमेनं दत्तं त्रित एनमायुनमिन्द्र एणं प्रथमो अर्घ्यतिष्ठत् ।

गन्धर्वो अस्य रश्नानामगृभणात् सरादर्थं वसयो निरतष्टं ॥

असि यमो अस्पादित्यो अर्वचसि त्रितो गुह्येन वृतेन ।
 असि सोमैः समया विपुक्त (१) आहुस्ते त्रीणि दिवि बन्धनानि ॥
 त्रीणि त आहुर्दिवि बन्धनानि त्रीण्यप्सु त्रीण्यन्तः समुद्रे ।
 उत्तेषां मे वरुणश्छन्तस्यर्वन् यत्रा त आहुः परमं ज्ञानेत्रम् ॥
 इमा ते वाजिचवमार्जनानीमा अफानाः सनितुर्निवाना ।
 अत्रा ते भद्रा रश्ना अपश्यमृतस्य या अभिरक्षन्ति गोपाः ॥
 आत्मानं ते मनसाऽऽरादजानामवो विवा (२) पतयन्तं पतङ्गम् ।
 शिरो अपश्यं पृथिभिः सुमेभिररेणुभिर्जैहमानं पतत्रि ॥
 अत्रा ते रूपमुत्तममपश्यं जिगीषमाणमिष आ पदे गोः ।
 यदा ते मतो अनु भोगमानडादिद् ग्रसिष्ठ ओषधीरजीगैः ॥
 अतु त्वा रथो अनु मर्यो अर्वचन् गावो ऽनु भगः कनीनाम् ।
 अनु व्रातासस्तव सख्यमीयुरतु देवां मभिरै वीर्यै (३) ते ॥
 हिण्यशुक्लोऽयो अस्य पादा मनोजवा अवर इन्द्र आसीत् ।
 देवा इदस्य हविरद्यमायन् यो अर्वन्तं प्रथमो अघ्यतिष्ठत् ॥
 ईर्मान्तासुः सिलिकमघ्यमासुः सः शूरणासो दिव्यासो अत्याः ।
 इत्सा इव श्रेणिशो रतन्ते यदाक्षिषुर्दिव्यमज्जमश्वः ॥
 तव शरीरं पतयिष्वर्वन् तव चित्तं वात इव धर्जीमान् ।
 तव शृङ्गाणि विष्टिता पुरुत्राऽरण्याषु जर्भुराणा चरन्ति ॥
 उप (४) प्रागाच्छसनं वाज्यर्वा देवद्रीचा मनसा दीर्घानः ।
 अजः पुरो नीयते नार्भिरस्यातु पश्चात् कवयौ यन्ति रेभौः ॥
 उप प्रागात् परमं यत् सधस्थमर्वाः अच्छा पितरं मातरं च ।
 अघा देवान् जुष्टमो हि गम्या अथाऽऽशास्ते दाशुषे वार्याणि ॥
 (विपुक्तो, दिवा, कीर्त्त, - सुदै, - क्राव्यस्यादिशब्द) ॥ ७ ॥

गव्यस्तोनीया होममन्त्राः ॥ त्रिपुपुः ३, ६ जगती । विवेदेवा अप्यः ॥

मा नो मित्रो वरुणो अर्यमाऽऽयुरिन्द्रं क्रमुक्षा मरुतः परि ख्यन् ।
 यद्वाजिनो देवजातस्य समैः प्रवक्ष्यामो विदथे वीर्याणि ॥
 यन्निर्णिजा रेकर्णासा प्रावृतस्य राविं गृभीतां मुखतो नयन्ति ।
 सुप्राहुजो मेम्यद् विश्वरूप इन्द्रापूष्णोः प्रियमप्येति गार्थः ॥

एष च्छागः पुरो अश्वेन वाजिनां पुष्णो मागो नीयते विश्वदैव्यः ।
 अग्निमित्रं यत् पुरोडाशमवर्त्ता त्वष्टे- (१)-देनश्सौश्रवसाय जिवन्ति ॥
 यद्विष्यमृतुशो देवयानं त्रिमासुषाः पर्यश्वं नयन्ति ।
 अत्रा पुष्णः प्रथमो माग एति यज्ञं देवेभ्यः प्रतिवेदयन्नर्जः ॥
 होतोऽश्वरुवावया अग्निमिन्धो ग्रावग्राम उत अश्स्ता सुविमः ।
 तेन यज्ञेन स्वरंकृतेन त्विष्टेन वक्षणा आ पूणञ्चम् ॥
 यूपव्रस्का उत ये यूपवाहाश्चवालं ये अश्वयूपाय तक्षति ।
 ये चार्धेते पचनश्च सुस्मरन्त्युतो (२) तेषामग्निगूर्तिर्न इन्वर्तु ॥
 उप ग्रागात् सुमन्मैऽषायि मन्म देवानामाशा उप वीतपृष्ठः ।
 अन्वेनं विप्रा ऋषयो मदन्ति देवानां पुष्टे चक्रमा सुवन्धुर्म् ॥
 यद्वाजिनो दामं सुदानमवर्त्तो या क्षीर्षिणा रश्ना रज्जुरस्य ।
 यद्वा घास्य प्रमृतमास्यै तृणश्च सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥
 यदश्वस्य ऋविपो (३) मक्षिकाऽऽशु यद्वा स्वरौ स्वर्धितौ रिप्तमस्ति ।
 यद्वस्तयोः शमितुर्यज्ञेपु सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥
 यद्वेदेभ्यमुदरं स्वापवाति य आमस्य ऋविषो गन्धो अस्ति ।
 सुकृता तच्छर्मितारः कृण्वन्तु मेघश्च शृतपादः पचन्तु ॥
 यत् ते गात्रादग्निना पच्यमानादग्नि शूलं निहतस्यावधारति ।
 मा तद्धूम्यामा क्षिपु- (४)-न्मा तृणेषु देवेभ्यस्तदुद्यद्गर्धो रातमस्तु ॥
 (इ-दुतो, ऋविषः, अश्वत्, सप्त च) ॥ ८ ॥

अश्वस्तोत्रमन्त्राः ॥ त्रिष्टुप्, इ मध्येज्योतिः । विश्वदेवा ऋषयः ।

ये वाजिनं परिपश्यन्ति पृक्तं य ईमाहुः सुरभिर्निर्हरेति ।
 ये चार्धेतो माश्चमिक्षामुपासत उतो तेषामग्निगूर्तिर्न इन्वर्तु ॥
 यक्षीर्षणं माश्चपचन्या उखाया या पात्राणि युष्ण आसेचनानि ।
 ऊष्मण्याऽपिधानां चरूणामुद्धकाः सूनाः परि शूषन्त्यश्वम् ॥
 निक्रमणं निषर्दनं विवर्तनं यच्च पदवीशमवर्तः ।
 यच्च पृषौ यच्च घासि (१) जघास सर्वा ता ते अपि देवेष्वस्तु ॥
 मा त्वाऽग्निर्ध्वनयिद्धूमगन्धिर्मोखा प्राजन्त्यग्निं विक्तं जाग्रिः ।
 इष्टं व्रीतमग्निगूर्तं वर्षत्कृतं तं देवासः प्रति गृभ्णन्त्यश्वम् ॥

यदश्नाय वासं उपस्तुणन्त्यधीवासं या हिरण्यान्यसौ ।
 सुन्दानुमर्षन्तं पङ्क्तिं प्रिया देवेष्वा यामयन्ति ॥
 यत् ते सादे महसा शुकृतस्य पाणिन्या वा कश्यपु (२) वा तुतोद ।
 सुचेव ता हविषो अच्युरेषु सर्वा ता ते ब्रह्मणा हृदयामि ॥
 चतुस्त्रिंशद्वाजिनो देवर्षन्धोर्वह्नीरथस्य स्वधितिः समेति ।
 अन्विच्छद्वा गात्रा वयुनां कृणोत परुष्परुनुघुष्या वि शंस्तं ॥
 एकस्त्वष्टुरथस्या विशस्ता द्वा यन्तारां भवतस्तथर्तुः ।
 या ते गात्राणामृतुथा कृणोमि ताता पिण्डानां प्र जुहोम्यथौ ॥
 मा त्वा तपत् (३) प्रिय आत्माऽपियन्तं मा स्वधितिस्तुव आ तिष्ठिपत् ते ।
 मा ते गृधुरविशस्ताऽतिह्वयं छिद्रा गात्राण्यसिना मिथू केः ॥
 न वा उवेतन्म्रियसे न रिंग्यसि देवाः इदेषि पृथिभिः सुगोभिः ।
 हरीं ते युञ्जा पृषती अभूतामुपास्थाद्वाजी धुरि रासंमस्यं ॥
 सुगन्धं नो वाजी स्वधियं पुंसः पुत्राः उत विश्वापुषं रयिम् (४) ।
 अनागास्त्वं नो अदितिः कृणोत क्षत्रं नो अश्वो वनताः हविष्मन् ॥

(पृथि, कश्यपा, तप, - हवि, मर्ष च) ॥ ९ ॥

[अमर २७७। य ३०९। उ- २२६।-शुङ्गः २४०। मार्क ३१६। जीमूवस्तु ३७१। य- २३९।-म्मा २०७। ये २०९।
 मर्ष च ॥ २३२।]

[॥ इति चतुर्थकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

वसोर्धारादिशिष्टसंस्काराभिधानम् ।

[अथ सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥]

(१-११) वसोर्धारा होममन्त्राः ॥ १ गावत्री । अक्षिकंभिः ।

अग्राविष्णू सजोषसेमा वर्षन्तु वां गिरः । द्युसैर्वाजैर्भिरा गतम् ॥

वाजंश्च मे प्रसवश्च मे प्रयतिश्च मे प्रसितिश्च मे धीतिश्च मे क्रतुश्च मे स्वरश्च मे स्लोकश्च मे आ-
 वश्च मे भुतिश्च मे ज्योतिश्च मे सुवश्च मे प्राणश्च मेऽपान- (१) -श्च मे ग्यानश्च मेऽसुश्च मे चित्तं च
 म आधीतं च मे वाक् च मे मनश्च मे चक्षुश्च मे श्रोत्रं च मे दक्षश्च मे बलं च म ओजश्च मे सहश्च
 म आयुश्च मे जरा च म आत्मा च मे तनूश्च मे (२) शर्मं च मे वर्मं च मेऽङ्गानि च मेऽस्थानि च
 मे परुश्च मे शरीराणि च मे ॥ (अपान, -स्तनूश्च मे, उदाहरणं च) ॥ १ ॥

ज्यैष्ठ्यं च म आधिपत्यं च मे मनुष्यं मे भार्गवं मेऽमंश्च मेऽमंश्च मे जेमा च मे महिमा च मे
 वरिमा च मे प्रथिमा च मे वर्ष्मा च मे द्राघुया च मे वृद्धं च मे वृद्धिश्च मे सत्यं च मे अद्वा च

मे जगच्च (१) मे धनं च मे वशश्च मे त्विषिश्च मे क्रीडा च मे मोदश्च मे जातं च मे जनिष्यमाणं
च मे सुक्तं च मे सुकृतं च मे वित्तं च मे वंशं च मे भुतं च मे भविष्यच्च मे सुगं च मे सुपथं
च म श्राद्धं च म क्रद्धि- (२) च मे क्लृप्तं च मे क्लृप्तिश्च मे मतिश्च मे समुतिश्च मे ॥
(जगच्च, - विं, - श्रुतं वंश) ॥ २ ॥

शं च मे मयश्च मे प्रियं च मेऽनुकामश्च मे कामश्च मे सौमनसश्च मे भद्रं च मे श्रेयश्च मे वस्यश्च
मे यशश्च मे भगश्च मे द्रविणं च मे यन्ता च मे धर्त्ता च मे क्षेमश्च मे धृतिश्च मे विश्वं च (१) मे
महश्च मे संविच्च मे ज्ञात्रं च मे सूश्च मे प्रसूश्च मे सीरं च मे लघश्च म ऋतं च मेऽमृतं च मेऽयुष्मं
च मेऽनामयच्च मे जीवातुश्च मे दीर्घायुत्वं च मेऽनमित्रं च मेऽभयं च मे सुगं च मे शयनं (२)
च मे सुपा च मे सुदिनं च मे ॥ (विश्वं च, शयनं, - सुष्टौ च) ॥ ३ ॥

ऊर्क् च मे सुनुता च मे पर्यश्च मे रसश्च मे घृतं च मे मधु च मे सर्गिश्च मे सपीतिश्च मे कु-
पिश्च मे वृष्टिश्च मे जैत्रं च म और्द्धिं च मे रयिश्च मे रायश्च मे पुष्टं च मे पुष्टिश्च मे विष्टु च (१)
मे प्रष्टु च मे बहु च मे भूयश्च मे पुर्णं च मे पूर्णतरं च मेऽक्षितिश्च मे कूर्यवाश्च मेऽनं च मेऽशुच्च
मे द्रीहयश्च मे यवांश्च मे माषांश्च मे तिलांश्च मे मुद्गांश्च मे खल्वाश्च मे गोधूमांश्च मे मसुरां (२) इच मे
प्रियङ्गवश्च मेऽणवश्च मे श्यामाकांश्च मे नीवारांश्च मे ॥ (विष्टु च मष्टु, - श्रुतं वंश च) ॥ ४ ॥

अश्मा च मे मृत्तिका च मे गिरयश्च मे पर्वताश्च मे सिकताश्च मे वनस्पतयश्च मे हिरण्यं च मेऽयश्च
मे सीसं च मे त्रपुश्च मे श्यामं च मे लोहं च मेऽयिश्च म आपश्च मे वीरुश्च म ओषधयश्च मे
कृष्टपच्यं च (१) मेऽकृष्टपच्यं च मे ग्राम्याश्च मे पशवं आरण्याश्च यज्ञेन कल्पन्तां वित्तं च मे वित्तिश्च
मे भूतं च मे भूतिश्च मे वसुं च मे वसतिश्च मे कर्म च मे शक्तिश्च मेऽर्थश्च म एमश्च म इतिश्च मे
गतिश्च मे ॥ (कृष्टपच्यं च, - द्वावत्यारि वंश च) ॥ ५ ॥

अग्निश्च म इन्द्रश्च मे सोमश्च म इन्द्रश्च मे सविता च म इन्द्रश्च मे सरस्वती च म इन्द्रश्च मे पूषा च म
इन्द्रश्च मे बृहस्पतिश्च म इन्द्रश्च मे मित्रश्च म इन्द्रश्च मे वरुणश्च म इन्द्रश्च मे त्वष्टा च (१) म इन्द्रश्च
मे धाता च म इन्द्रश्च मे विष्णुश्च म इन्द्रश्च मेऽश्विनौ च म इन्द्रश्च मे मरुतश्च म इन्द्रश्च मे विश्वे
च मे देवा इन्द्रश्च मे पृथिवी च म इन्द्रश्च मेऽन्तरिक्षं च म इन्द्रश्च मे द्यौश्च म (२) इन्द्रश्च मे दिशश्च
म इन्द्रश्च मे मूर्धा च म इन्द्रश्च मे प्रजापतिश्च म इन्द्रश्च मे । त्वष्टा च, यीश्व म, एकविंशतिश्च ॥ ६ ॥

अश्वश्च मे रश्मिश्च मेऽदाभ्यश्च मेऽर्धपतिश्च म उपाश्वश्च मेऽन्तर्यामिश्च म ऐन्द्रवायवश्च मे
मैत्रावरुणश्च म आधिनश्च मे प्रतिप्रस्थानश्च मे शुक्रश्च मे मन्थी च म आग्रयणश्च मे वैश्वदेवश्च मे
ध्रुवश्च मे वैश्वानरश्च म क्रतुग्रहाश्च (१) मेऽतिग्राह्याश्च म ऐन्द्राग्रश्च मे वैश्वदेवश्च मे मरुत्वतीयाश्च मे

माहृन्द्रश्च मे आदित्यश्च मे सावित्रश्च मे सारस्वतश्च मे पौष्णश्च मे पात्नीवृत्तश्च मे हारियोज्जनश्च मे ॥
(ऋतुग्रहावयव, चतुर्विंशत्यंश) ॥ ७ ॥

इधमश्च मे वृद्धिश्च मे वेदिश्च मे धिषिण्याश्च मे सुचश्च मे चमसाश्च मे ग्रावाणश्च मे स्वरवश्च म
उपरवाश्च मेऽधिपर्वणे च मे द्रोणकलशश्च मे वायुष्णानि च मे पृतमृच्च मे माधवनीर्यश्च म आशीघ्रं
च मे हविर्धानं च मे गृहाश्च (१) मे सदश्च मे पुरोडाशाश्च मे पचताश्च मेऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च मे ॥
(गृहावयव, षोडशत्यंश) ॥ ८ ॥

अग्निश्च मे घर्मश्च मेऽर्कश्च मे सूर्यश्च मे प्राणश्च मेऽश्वमेधश्च मे पृथिवी च मेऽर्दितिवच मे दितिश्च
मे द्यौश्च मे शकरीरुगुल्यो दिशश्च मे यज्ञेन कल्पन्तामृक् च मे सामं च मे स्तोमंश्च मे यज्ञं
मे दीक्षा (१) च मे तपश्च म ऋतुश्च मे व्रतं च मेऽहोरात्रयोर्वृष्ट्या वृहद्रथन्तरे च मे यज्ञेन
कल्पेताम् ॥ (दीक्षा, षट्पदशत्यंश) ॥ ९ ॥

गर्माश्च मे वृत्साश्च मे ज्यविश्च मे ज्यवी च मे दित्यवाट् च मे दित्यौही च मे पञ्चाविश्च मे पञ्चावी
च मे त्रिवृत्सश्च मे त्रिवृत्सा च मे तुर्यवाट् च मे तुर्यौही च मे पष्ठवाच मे पष्ठौही च म उक्षा
च मे वृशा च म ऋषभश्च (१) मे वेहच मेऽनृद्धाश्च मे धेनुश्च म आयुर्यज्ञेन कल्पतां प्राणो यज्ञेन
कल्पतामपानो यज्ञेन कल्पतां व्यानो यज्ञेन कल्पतां चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां मनो
यज्ञेन कल्पतां वाग्यज्ञेन कल्पतामात्मा यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्पताम् ॥
(ऋषभश्च, चरवादिः षट्पदशत्यंश) ॥ १० ॥

एका च मे तिस्रश्च मे पञ्च च मे सप्त च मे नव च म एकादश च मे त्रयोदश च मे पञ्च-
दश च मे सप्तदश च मे नवदश च म एकविंशतिश्च मे त्रयोविंशतिश्च मे पञ्चविंशतिश्च
मे सप्तविंशतिश्च मे नवविंशतिश्च म एकत्रिंशच्च मे त्रयस्त्रिंशच्च (१) मे चतस्रश्च मेऽष्टौ
च मे द्वादश च मे षोडश च मे विंशतिश्च मे चतुर्विंशतिश्च मेऽष्टाविंशतिश्च मे द्वात्रिंशच्च
मे पट्त्रिंशच्च मे चत्वारिंशच्च मे चतुश्चत्वारिंशच्च मेऽष्टाचत्वारिंशच्च मे वाजेश प्रसवधा-
पिजश्च ऋतुश्च सुवश्च मूर्धा च व्यश्रियश्च (२)-ऽऽन्त्यायनश्चान्त्यश्च भौवनश्च भुवनश्चाधिपतिश्च ॥
(त्रयस्त्रिंशच्च, व्यश्रियश्च, -कादशत्यंश) ॥ ११ ॥

वाजपत्यवीर्यहोमः ॥ १, ३ अनुष्टुप्; २, ४-५, ८ त्रिष्टुप्; ६-७ विराट् । अग्निर्ऋषिः ।

वाजो नः सप्त प्रदिशश्चतस्रो वा परावतः । वाजो नो विश्वेदुर्वैर्धनसाताविहावतु ॥

विश्वे अद्य मरुतो विश्व ऊती विश्वे भवन्त्वग्नयः समिदाः ।

विश्वे नो देवा अवमा ऽऽ गमन्तु विश्वमस्तु द्वित्रिणं वाजो अस्मे ॥

वाजस्य प्रसवं देवा रथैर्याता हिरण्यैः । अभिरिन्द्रो वृहस्पतिर्मरुतः सोमपीतये ॥

वाजैवाजे ऽवत वाजिनो नो घनेषु (१) विप्रा अमृता ऋतज्ञाः

अस्य मध्वः पिबत मादर्यध्वं तुमा यात पृथिभिर्देवयानैः ॥

वाजः पुरस्तादुत मध्वतो नो वाजो देवाः ऋतुभिः कल्पयाति ।

वाजस्य हि प्रसवो नर्जमीति विश्वा आश्वा वाजपतिर्मवेयम् ॥

पयः पृथिव्यां पय ओषधीषु पयो दिव्यन्तरिक्षे पयो घाम् ।

पयस्वतीः प्रदिशः सन्तु मध्वम् ॥

सं मा सृजामि पयसा घृतेन सं मा सृजाम्यप (२) ओषधीभिः । सोऽहं वाजः सनेयममे ॥

नक्तोपासा समनसा विरूपे घापयेते शिशुमेकः समीची ।

द्यावा धामा रुक्मो अन्तर्वि माति देवा अग्निं धारयन् द्रविणोर्दाः ॥

समुद्रोऽसि नभस्वानाद्रदानुः शम्भूमयोभूरग्नि मा वाहि स्वाहा मा रुतोऽसि मरुतो गुणः श-
म्भूमयोभूरग्नि मा वाहि स्वाहा ऽवस्पुरसि दुर्वस्वाञ्छम्भूमयोभूरग्नि मा (३) वाहि स्वाहा ॥

(घनेष्व, -तो, सा, दे च) ॥ १२ ॥

अग्नियोगः, पुनश्चित् ॥ त्रिष्टुपः ३ विराट्स्थाना, ५ वाक्यी; १ जगदी, ११, १३ अष्टुष्टुप । अग्निर्ऋषिः ।

अग्निं युनज्मि शर्वसा घृतेन दिव्यः सुपर्णं वयसा बृहन्तम् ।

तेन वयं पतेम ब्रध्नस्य विष्टपः सुवो रुहाणा अधि नाकं उत्तमे ॥

इमौ ते पश्चावजरो पतन्निणो याम्याः रक्षाः स्वपहः स्वर्ग्ये ।

ताभ्यां पतेम सुकृतास्तु लोकं यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः ॥

चिदसि समुद्रयोनिरिन्दुर्दक्षः ज्येन ऋतावा ।

हिरण्यपक्षः शकुनो शूरण्युर्महान्तस्रघस्थे ध्रुव (१) आ निषत्तैः ॥

नमन्ते अस्तु मा मा हिंसीर्विश्वस्य मूर्द्धवर्धि तिष्ठसि श्रितः ।

समुद्रे ते हृदयमन्तरायुर्धावापृथिवी भुवनेष्वर्पिते ॥

उद्रो दत्तोदधि मिन्त दिवः पर्जन्यादन्तरिक्षात् पृथिव्यास्ततो नो बृथाऽवत ।

दिवो मूर्धाऽसि पृथिव्या नाभिरुर्गणामोषधीनाम् । विश्वायुः शर्म सप्रश्ना नमस्पृथे ॥

येनर्षयस्तर्पसा सत्र-(२)-मासुतेन्धाना अग्निः सुवराभरन्तः ।

तसिन्नहं नि दधे नाकं अग्निमेतं यमाहुर्मनवः स्तोत्रवर्हिषम् ॥

तं पत्नीभिरनु गच्छेम देवाः पुत्रैर्भ्रातृभिरुत वा हिरण्यैः ।

नाकं गृह्णानाः संकृतस्य लोके तृतीये पृष्ठे अधि रोचने दिवः ॥

आ वाचो मध्वमरुहञ्जुरण्युरयमग्निः सत्पत्तिश्चेकितानः ।

पृष्ठे पृथिव्या निर्हितो दर्विद्युतदधस्पदं कृणुते (१) ये पृतन्यवः ॥

अयमग्निर्वीरतेमो वयोधाः सहस्रियो दीप्यतामप्रपुच्छन् ।

विभ्राजमानः सरिरस्य मध्य उप प्र यात विष्णानि धाम ॥

सं प्र च्यवध्वमनु सं प्र यातामि पथो देवयानान् कृणुध्वम् ।

अस्मिन्सधस्थे अध्वतस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदते ॥

येना सहस्रं वहसि येनामि सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह देवयानो य (२) उत्तमैः ॥

उद्ध्वस्वाम्रे पतिं जागृसेनमिष्टापुते सः सृज्यामयं च ।

पुनः कृण्वस्त्वा पितरं मुवानमन्वाताः स्सीत् त्वयि तन्तुमेतध्वे

अयं ते योनिर्ऋत्वियो यतो जातो अरोचथाः । तं जानन्नम आ रोहार्था नो वर्धया रयिर्मे ॥

(भुवः, सध, कृणुते, यः, सप्तत्रिंशच्च) ॥ १३ ॥

विहव्यालयेष्टकोपधानम् ॥ शिष्टम् । अग्निर्ऋतिः ।

ममाग्ने वचो विहवस्वस्तु वयं त्वेन्धानास्तनुव पुयेम ।

मधं नमन्तां प्रदिश्वतस्तस्त्वयाऽध्यक्षेण पृतना जयेम ॥

मम देवा विहवे सन्तु सर्व इन्द्रावन्तो मरुतो विष्णुरग्निः ।

ममान्तरिक्षमुरु गोपमस्तु महां वातः पवतां कामे अस्मिन् ॥

मयि देवा द्रविणमा यजन्तां मय्याशीरस्तु मयि देवहृतिः ।

दैव्या होतारा वनिषन्तु (१) पूर्वोऽरिष्टाः स्याम तनुवा सुवीराः ॥

मधं यजन्तु मम यानि हव्याऽऽकृतिः सत्या मनसो मे अस्तु ।

एनो मा नि मां कतमच्चनाहं विश्वे देवास्तो अग्निं वोचता मे ॥

देवीः पडुर्वोरु णः कृणोत विश्वे देवास इह वीर्यध्वम् ।

मा हास्महि प्रजया मा तन्मभिर्मा रंधाम द्विषते सोम राजने ॥

अभिर्मन्युं प्रेतिनुदन् पुरस्ता- (२)-इदंघो गोपाः परि पाहि नस्त्वम् ।

प्रत्यञ्चो यन्तु निगुतः पुनस्तेऽमैषां चित्तं प्रबुधा वि नेश्वर ॥

धाता धातृणां भुवनस्य यस्पतिर्देवः सवितारमभिमतिषाहम् ।

इमं यज्ञमश्विनोभा बृहस्पतिर्देवाः पान्तु यजमानं न्युर्यात ॥

उरुव्यचा नो महिषः शर्म यः सदास्मिन् हवै पुरुहूतः उरुधु ।

स नः प्रजायै हर्यश्च मृडयेन्द्र मा (३) नो रीरिषो मा परा दाः ॥

ये नः सपत्ना अप ते भवन्त्विन्द्राग्निभ्यामव वाधामहे तान् ।

वसवो रुद्रा आदित्या उपरिस्पृशं मोघं चेतारमधिराजमक्रन् ॥

अवाञ्मिन्द्रममुतो हवामहे यो गोजिद्वन्जिदश्वाजियः ।

इमं नो यज्ञं विह्वे जुषस्वास्य कुर्मो हरिवो मेदिनं त्वान् ॥

(वनिपुन्तु, पुरस्ता, न्मा, विचत्वारिंशत्स्य) ॥ १४ ॥

अथमेधसस्यन्विवाजानुवाक्याः ॥ उपरिष्टाज्योतिर्जगती; ८ पङ्क्तिः; १४ वृद्धी; २१-२२ त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतसो यं पाञ्चजन्यं बृहवः समिन्धते ।

विश्वस्यां विशि प्रविशिशिवाः समीमहे स नो मुञ्चत्वः हंसः ॥

यस्येदं प्राणमिमिपद्यदेजति यस्य जातं जनमानं च केवलम् ।

स्तौम्यमि नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वः हंसः ॥

इन्द्रस्य मन्ये प्रथमस्य प्रचेतसो बृत्रघ्नः स्तोमा उप मामपातुः ।

यो दाशुषः सुकृतो हवमुप गन्ता (१) स नो मुञ्चत्वः हंसः ॥

यः संग्रामं नयति सं वशी युधे यः पुष्टानि सः मुजति त्रयाणि ।

स्तौमीन्द्रं नाथितो जोहवीमि स नो मुञ्चत्वः हंसः ॥

मन्वे वा मित्रावरुणा तस्य वित्तं सत्यौजसा दृष्ट्वा यं नुदथे ।

या राजानं सुरथे याथ उग्रा ता नो मुञ्चतमार्गसैः ॥

यो वाः रथं ऋजुरविमः सत्यधर्मा मिथु अरन्तमुपयाति दुषयन् ।

स्तौमि (२) मित्रावरुणा नाथितो जोहवीमि तौ नो मुञ्चतमार्गसैः ॥

त्रयोः संवितुर्विदधानि मन्महे यावात्मन्वद्विमतो यां च रथतः ।

या विश्वस्य परिभू बभूवतुस्तौ नो मुञ्चतमार्गसैः ॥

उपं श्रेष्ठा न आशिषो देवयोर्धर्मं आस्थिरन् ।

स्तौमि वायुः संवितारं नाथितो जोहवीमि तौ नो मुञ्चतमार्गसैः ॥

रधीतर्मा रथीनामह ऊतये शुभं गर्मिष्ठौ सुयमेभिरथैः ।

ययोः (३) वां देवां देवेष्वनिशितमोजस्तौ नो मुञ्चतमार्गसैः ॥

यदयातं बहतुः सूर्यायास्त्रिचक्रेण सः समदमिच्छमानौ ।

स्तौमि देवावश्विनौ नाथितो जोहवीमि तौ नो मुञ्चतमार्गसैः ॥

मरुतां मन्ये अर्धं नो ब्रुवन्तु प्रेमां वाचं विश्वामवन्तु विश्वं ।

आशून् हुवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्येनसैः ।

तिग्ममार्युधं वीडितं सहस्वद्विव्यं शर्धः (४) पृतनासु जिष्णु ।

स्तौमि देवान् मरुतो नाथितो जौहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनंसैः ॥

देवानां मन्वे अर्धं नो ब्रुवन्तु प्रेमां वाचं विश्वामवन्तु विश्वे ।

आश्वन् हुवे सुयमानूतये ते नो मुञ्चन्त्वेनंसैः ॥

यदिदं मांऽभिश्नोचंति पौरुषेयेणं दैव्येन ।

स्तौमि विश्वान् देवान् नाथितो जौहवीमि ते नो मुञ्चन्त्वेनंसैः ॥

अनु नोऽद्यातुमतिं *रन्वि-(५)-दनुमते त्वं *वैश्वानरो न ऊर्त्यां *पृष्टो द्विवि * ॥

ये अप्रथेतामर्षितेभिरोजोभिर्भ्ये प्रतिष्ठे अभवतां वस्त्रनाम् ।

स्तौमि द्यावापृथिवी नाथिनो जौहवीमि ते नो मुञ्चतुमश्दंसैः ॥

उर्वो रोदसी वरिवः कृणोतु क्षेत्रस्य पत्नी अर्धं नो ब्रूयातम् ।

स्तौमि द्यावापृथिवी नाथितो जौहवीमि ते नो मुञ्चतुमश्दंसैः ॥

यत् ते वयं पुरुषश्च यन्विष्टाविष्टाश्चसश्चकुमा कश्चना-(६)-ऽऽगः ।

कृषी स्वस्माश्च अदितेरनागा व्येनाश्चसि शिश्रथो विष्वग्मे ॥

यथा ह तद्वसवो गौर्यं चित् पदि विताममुञ्चता यजत्राः ।

एवा त्वमस्मत् प्र मुञ्चाव्यश्चः प्रातार्यमे प्रतरां न आपुः ॥

(गन्ता, स्तौमि, ययोः, शधोः, जुं, यल, चतुर्भिस्तव्य) ॥ १५ ॥

[जप्राविष्णु ११८ । उवैस्वयं ११४ । श-११८ । सू-११४ । गैस्मा १८ । ऽग्नि-१२१ ।-२९३-८४ ।-द्विपो ६६।ऽभि-१८-गर्मा ९० । एकु। १११ । वाजो १५२ । ऽग्नि २३७ । समा-१९३ ।-ऽग्नेः ३३४ ।- पञ्चदश ॥ २०१८ ॥]

[॥ इति चतुर्थकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥]

[मुञ्जानो २२९३ । विष्णो-२४९८ ।-रूपाय-१८४४ । रुदिम-१८८७ ।-नैमो १२३४ । ऽस्म-२३३१ । जप्राविष्णु २०१८ । (सुक्त ॥ ७ ॥ १४१०५)]

॥ इति चतुर्थे काण्डे सम्पूर्णम् ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमं काण्डम् ।

उत्तराधिकथनम् ।

[अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

अङ्गवादानविधिः ॥ अग्निर्हविः ।

सावित्राणि जुहोति प्रसृत्यै चतुर्गृहीतेन जुहोति चतुष्पादः पशवः पशुनेवाव रुध्रे चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति छन्दोऽसि देवेभ्योऽपाकामन् न वो आगानि हव्यं वक्ष्याम इति तन्मे एतच्चतुर्गृहीतमधारयन् पुरोऽनुवाक्यायै याज्यायै देवतायै वषट्काराय यच्चतुर्गृहीतं जुहोति छन्दोऽस्येव तत् प्रीणाति तान्यस्य प्रीतानि देवेभ्यो हव्यं वहन्ति यं कामयेत (१) पापीयान्स्यादित्येकैकं तस्य जुहुयादाहुतीभिरेवैनमपं गृह्णाति पापीयान् भवति यं कामयेत वसीयान्स्यादिति सर्वाणि तस्यानुवृत्त्य जुहुयादाहुत्यैवैनमभि क्रमयति वसीयान् भवत्ययो यक्षस्यैवैषाऽभिक्रान्तिरिति वा एष यक्षमुखादङ्गया योऽग्नेर्देवताया एत्यग्रावेनानि सावित्राणि भवन्त्यग्राक्षरा गायत्री गायत्री (२) ऽग्निस्तेनैव यक्षमुखादङ्गया अग्नेर्देवतायै नैत्यैष्टौ सावित्राणि भवन्त्याहुतिर्नवमि त्रिवृतमेव यक्षमुखे वि यातयति यदि कामयेत छन्दोऽसि यक्षयशसेनापियेमिति यजुस्त्वंमं कुर्याच्छन्दोऽस्येव यक्षयशसेनापियति यदि कामयेत यजमानं यक्षयशसेनापियेमिति यजुस्त्वंमं कुर्याद्यजमानमेव यक्षयशसेनापियत्यु-चा स्तोमं, समर्द्धयेत्या- (३)-ह समृद्धयै चतुर्भिरेभिमा दत्ते चत्वारि छन्दोऽसि छन्दोभिरेवं देवस्य त्वा सवितुः प्रसुव इत्याहु प्रसृत्या अग्निर्देवेभ्यो निलायत स वेणुं प्राविशत् स एतामुतिमनु समचरयद्वेणोः सुविरं सुविराऽग्निर्भवति सयोनित्वायं स यत्रयत्रावसत् तत् कृष्णमभवत् कल्माषी भवति रूपसमृद्धयो उभयतः स्पर्भवतीतश्चा- (४)-मुतश्चाकस्यावृद्धयै व्याममात्री भवत्येतावृद्धे पुरुषे वीर्ये वीर्यैसमिती-ऽपरिमिता भवत्यपरिमितस्यावृद्धयै यो वनस्पतीनां फलप्रतिः स एषां वीर्यावान् फलप्रदिवेणु-र्वेणवी भवति वीर्यैस्यावृद्धयै ॥ (कामयेत, गायत्रां, ऽप्येति, च, सुवर्धश्शसिञ्ज) ॥ १ ॥

मृदाङ्गान्तिविधिः ॥ अग्निर्हविः ।

मृद्धं वा एतद्यज्ञस्य यदयजुर्केन क्रियते इमामगृभ्णन् रक्षानामृतस्येत्यभ्वाभिधानीमा दत्ते यजुक्त्यै यज्ञस्य समृद्धयै प्रतर्तं वाजिना द्रवेत्यभ्वमभि दधाति रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे युञ्जायां रासं युवमिति गर्दभमसत्येव गर्दभं प्रति प्रापयति तस्मादभ्वाद्गर्दभोऽसंसारो योगेयोगे नवस्तरमि-त्याह (१) योगेयोग एवैनं युक्ते वाजैवाजे हवामह इत्याहान्नं वै वाजोऽन्नमेवाव रुध्रे सखाय इन्द्रमतय इत्याहेन्द्रियमेवाव रुध्रे ऽग्निर्देवेभ्यो निलायत तं प्रजापतिरन्वविन्दत् प्राजापत्योऽभ्योऽभ्येन सं भरत्यनुवित्यै पापवस्यसं वा एतत् क्रियते यच्छ्रेयसा च पापीयसा च समानं कर्म कुर्वन्ति पापी-यान् (२) ह्यभ्वाद्गर्दभोऽभ्यं पूर्वं नयन्ति पापवस्यस्य व्यावृत्त्यै तस्माच्छ्रेयाऽसं पापीयान् पश्चादन्वेति

वदुर्वै भवतो धातृभ्यो भवतीत्यल्लु वा एप योऽग्निं चिनुते वृद्धयः प्रवृत्तेर्देवकामप्रशस्तीरित्याह वज्रै-
 णैव पाप्मानं धातृभ्यमत्र कामति' रुद्रस्य गाणपत्यादित्याह रौद्रा वै पशवो रुद्रादेव (३) पशून् निर्या-
 च्याऽऽत्मने कर्म कुरुते' पुष्पा सयुजां सहेत्याह पुषा वा अर्घ्वनां सहेता संमर्त्यै' पुरीपाय-
 तनो वा एप यदग्निरग्निरसो वा एतमग्ने देवतानां संमभरन् पृथिव्याः सधस्यादग्निं पुरीष्यमग्निस्वदच्छे-
 हीत्याह सार्यतनमेवैनं देवताभिः सं मरत्यै—अग्निं पुरीष्यमग्निस्वदच्छेत् इत्याह येन (४) सक्कच्छते वाज-
 मेवास्य वृद्धके' प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निः सम्भृत्य इत्याहुरियं वै प्रजापन्तिस्सा एतच्छेन्नं यद्ब्रह्मी-
 कोऽग्निं पुरीष्यमग्निस्वदग्निरप्याम इति ब्रह्मीकवपामुप तिष्ठते साक्षादेव प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निः सं
 मरत्यै—अग्निं पुरीष्यमग्निस्वदग्निरप्याम इत्याह येन सक्कच्छते वाजमेवास्य वृद्धके' अन्धिरुपसामग्र- (५)-
 मध्यदित्याहानुष्यार्त्या आगत्य वाज्यध्वन आक्रम्य वाजिन् पृथिवीमित्याहच्छेत्त्येवैनं पूर्वया विन्दत्युत्तरया
 द्वाभ्यामा क्रमयति प्रतिष्ठित्या अनुरूपाभ्यां तस्मादनरूपाः पशवः प्र जायन्ते' द्यौस्तै पुष्टं पृथिवी सधस्थ-
 मित्याहैभ्यो वा एतं लोकेभ्यः प्रजापतिः समैरयद् रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे' वज्री वा (६) एप
 यद्वज्रो वज्रिरन्यतौदग्गयो भूयोल्लोममिभ्रमयादद्गयो यं द्विष्यात् तमधस्पदं ध्यायेद्भजेणैवैनं स्तुणुते' ॥
 (आह, पापीवान्, रुद्रादेव, वेना, -मै, वज्री वै, सुधेवा व) ॥२॥

अधक्रमणादि भूतस्कारः ॥ अक्षिर्दक्षिः ।

उत्क्रामोदकमीदिति द्वाभ्यामुत्क्रमयति प्रतिष्ठित्या अनुरूपाभ्यां तस्मादनरूपाः पशवः प्र जायन्ते'
 उप उप सृजति यत्र वा आप उपगच्छन्ति तदोपधयः प्रति तिष्ठन्त्योपधीः प्रतितिष्ठन्तीः पशवोऽनु प्रति
 तिष्ठन्ति पशून् यज्ञो यज्ञं यजमानो यजमानं प्रजास्तस्मादुप उप सृजति प्रतिष्ठित्यै' यदध्वर्युरनृणा-
 वाहुति जुहुयादन्धोऽध्वर्युः (१) स्याद्रक्षारसि यज्ञं हन्युर्द्विरण्यमुपास्य जुहोत्यग्निवत्येव जुहोति
 नान्धोऽध्वर्युर्भवति न यज्ञं रक्षारसि भ्रान्तै जिघर्म्यग्निं मनसा धूतेनेत्याह मनसा हि पुरुषो यज्ञम-
 भिगच्छति' प्रतिस्थन्तं भुवनानि विश्वेत्याह सर्वं ह्येष प्रत्यङ् क्षेत्रं' पुष्टं तिरश्चा वर्षसा बृहन्त-
 मित्याहालो ह्येष जातो महान् (२) भवति' व्यचिष्टमन्त्रं रमसं विद्वानमित्याहाक्रमेवासमै स्वदयति'
 सर्वमस्मै स्वदते य एवं वेदा—ऽऽ त्वां जिघर्षिं घर्षसा धूतेनेत्याह तस्माद्यत् पुरुषो मनसाऽभिगच्छति
 तद्वाचा वदत्यै—रक्षसेत्याह रक्षसामपहत्यै' मर्यशीः स्पृहयद्गणो अग्निरित्याहापचितिमेवासिन् वधात्यै—
 पचितिमान् भवति य एवं (३) वेद' मनसा त्वै तामाप्तुमर्हति यामध्वर्युरनृणावाहुति जुहोति मनस्व-
 तीभ्यां जुहोत्याहुत्योरास्यै' द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै' यज्ञमुख्येयज्ञमुखे वै क्रियमाणे यज्ञं रक्षारसि जिघा-
 षन्त्येतर्हि लल्लु वा एतर्धममुखं यज्ञेन दाहुतिरश्रुते परि लिखति रक्षसामपहत्यै' तिष्ठभिः परि लिखति
 त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्माद्रक्षास्यप हन्ति' (४) गात्रिया परि लिखति तेजो वै गात्र्यी तेज-
 सैवैनं परि गृह्णानि' त्रिष्टुप् परि लिखतीन्द्रियं वै त्रिष्टुगीन्द्रियेणैवैनं परि गृह्णत्यै—नुष्टुप् परि लिख-
 त्यनुष्टुप् सर्वाणि रुद्रांसि परिभूः पर्यान्वै' मध्यन्तोऽनुष्टुप् वाग्वा अनुष्टुप् तस्मान्मध्यन्तो वाचा

येदामो गायत्र्या प्रथमया परि लिखत्ययानुष्ठुभाऽथ त्रिष्टुभा तेजो वै गायत्री (५) यज्ञोऽनुष्ठुभिन्द्रियं त्रिष्टुप् तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो यज्ञं परि गृह्णाति ॥ (अन्धोऽन्धेभ्यः, -मंदात्, भंजति य एव२, हन्ति, त्रिष्टुभा तेजो वै गायत्री, प्रयोदश च) ॥ ३ ॥

सृष्टननं, चर्मपत्रयोः सम्भरणं च ॥ अग्निर्हविः ।

देवस्य त्वा सवितुः प्रसूय इति खनति प्रसूत्या अथो धूममेवैनं जनयति ज्योतिष्मन्तं त्वाऽग्रे सुप्रती-
कमित्याह ज्योतिर्गवैतेन जनयति सौऽभिर्जानः प्रजाः शुचाऽऽपैयत् तं देवा अर्धर्चैनांशमयश्चिबं प्रजा-
भ्योऽहिं२सन्ममित्याह प्रजाभ्यं एवैनं२ शमयति३ द्वाभ्यां खनति प्रतिष्ठित्या अपां पुष्टमसीति पुष्कर-
पर्णमा (१) हरत्यपां वा एतत् पुष्टं यत् पुष्करपर्णं२ रूपेणैवेन दा हरति३ पुष्करपर्णेन सं भरति योनिर्वा
अग्नेः पुष्करपर्णं२ सयोनिसमेवाग्निं२ सं भरति३ कृष्णाजिनेन सं भरति यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञेनैव यज्ञं२
सं भरति३ यद् ग्राम्याणां पशूनां चर्मणा सम्भरेद् ग्राम्यान् पशून्शुचाऽपैयेत् कृष्णाजिनेन सं भरत्यारण्या-
नेव पशून् (२) शुचाऽपैयति तस्मात् समावत् पशूनां प्रजायमानानामारण्याः पशवः कनीयांसः शुचा
हूतो लोमतः सं भरत्यतो ह्यस्य मेध्यं३ कृष्णाजिनं च पुष्करपर्णं च स२ स्तुपातीयं वै कृष्णाजिनमसौ
पुष्करपर्णमाभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णात्य३-भिन्देवेभ्यो निलायत् तमथर्वाऽन्वपश्यदथर्वा त्वा प्रथमो निरम-
न्यदश इत्यां- (१)-ह य एवैनमन्वपश्यत् तेनैवेन२ सं भरति३ त्याग्ने पुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णे
ह्येनमुपधृतमथिन्दुन् तमु त्वा दध्यङ्गिपरित्याह दध्यङ्गं वा आथर्वणस्तेजस्र्यासीत् तेज एवास्मिन् दधाति३
तमु त्वा प्राथ्यो वृषेत्याह पूर्वमेवोदितमुत्तरेणाभि गृणाति३ (४) चतसृभिः सं भरति चत्वारि छन्दांसि
छन्दोभिरेव३ गायत्रीभिर्ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुभी राजन्त्यस्य त्रैष्टुभो हि राजन्त्यो३ यं काम-
येत वसीयान्त्स्यादित्युभयीभिस्तस्य सं भरेत् तेजश्चैवास्मा इन्द्रियं च समीचीं दधात्य३-प्राभिः सं
भरत्यप्राक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्वावावेवाग्निस्त२ सं भरति३ सीदं होतरित्यां-(५)-ह देवता एवास्मै
स२ सादयति नि होतेति मनुष्यान्स२ सीदुवेति वयांसि जर्निष्या हि जेज्यो अग्ने अह्नामित्याह देव-
मनुष्यानेवास्मै स२संज्ञात् प्र जनयति३ ॥ (५, -व पशू, -निषि, गृणाति, होतरिति, सुतविज्ञातिश्च) ॥ ४ ॥

सम्भृतयद्वा पशूनां समाहरणम् ॥ अग्निर्हविः ।

कुरमिव वा अस्या एतत् करोति यत् खनत्यप उप सृजत्यापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्यै शुचं२
शमयति३ सं ते वायुर्मानिर्गर्भा दधान्वित्याह प्राणो वै वायुः प्राणेनैवास्यै प्राणं२ सं दधाति३ सं ते
वायुरित्याह तस्माद्वायुप्रच्युता विवो वृष्टिरीति३ तस्मै च देवि वषट्स्तु (१) तुभ्यमित्याह पद्मं श्रुतव
श्रुतुष्वेव वृष्टिं दधाति तस्मात् सर्वांस्तु वषति३ यद्देवदकुर्याद्यातयामाऽस्य वषट्कारः स्याद्यज्ञं वषट्-
कुर्याद् रक्षांसि यज्ञं२ हन्युर्वाडित्याह पुरोक्षमेव वषट् करोति नास्यं यातयामा वषट्कारो भवति न यज्ञं२
रक्षांसि घ्नन्ति३ सुजानो ज्योतिषा महर्त्यनुष्ठुभोर्प नक्षत्र्यनुष्ठुप (२) गर्वाणि छन्दांसि खलु वा अग्नेः
प्रिया तनूः प्रिययैवेन तनुया परि दधाति३ वेदुको यामो भवति य एवं वेदं३ वारुणो वा अग्नि-
र्भनज उदु तिष्ठ मध्यहोर्ध्व ऊ पु ण ऊनय इति सावित्रीभ्यामुन तिष्ठति मवितृप्रमून एवाभ्योर्ध्वो

धरुणमेनिमुत् सृजति^१ द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै^२ स जातो गर्भो असि (३) रोदस्योरित्याहेमे वै रोदसी
तयोरपि गर्भो यदस्मिस्तस्माद्वचसाहो—मे चारुर्विधृत ओपधीषित्याह यदा होतं विभक्त्यथ चारुतने
भवति^३ प्र मातृभ्यो अधि कर्मिकदृष्टा इत्याहौपधयो वा अस्य मातरस्ताप्य एवैनं प्र कथावयति^४
स्थिरो भव वीडङ्गा इति गर्दभ आ सादयति (४) सं नष्टत्येवैनमेतया स्पृशे^५ गर्दभेन सं भरति तस्मात्
गर्दभः पशूनां भारभारितमो^६ गर्दभेन सं भरति तस्माद्गर्दभोऽप्यनालेषोऽत्यन्यान् पशून् मेघत्यक्षर होने-
नार्कर संभरन्ति^७ गर्दभेन सं भरति तस्माद् गर्दभो द्विरताः सन् कर्निष्ठं पशूनां प्र जायतेऽभिर्हस्य
योनिं निर्दहति^८ प्रजासु वा एष एतर्ह्यारुहः (५) स ईश्वरः प्रजाः शुचा प्रदहः शिवो भव प्रजाम्य
इत्याह प्रजाभ्य एवैनं शमयति^९ मातृपीड्यस्त्वमङ्गिर इत्याह मानव्यो हि प्रजा मा चावापृथिवी
अभि शशुवो माऽन्तारिक्षं मा वनस्पतीनित्याहैष एवैनं लोकभ्यः शमयति^{१०} प्रेतु वाजी कर्निक्कदित्याह
वाजी होय नानद्वारासंभः पत्वेत्या- (६) ह रासंभ इति होतसृपयोऽभवन् भरजासि पुरीष्यमित्याह्वाग्निर
होय भरति^{११} मा पाथार्युपः पुरेत्याहाऽऽयुरेवास्मिन् दधाति तस्माद्गर्दभः सर्वमार्युरेति तस्माद्गर्दभे पुत्रा-
ऽऽयुपः प्रमीते विभ्यति^{१२} वृषाऽस्मि वृषेण भग्मित्याह वृषा होय वृषाऽस्मि—रपां गर्भैर (७) समुद्रिय-
मित्याहापात्र होय गर्भो यदस्मि—रपा आ याहि वीतय इति वा इमौ लोकौ व्यैतामन्न आ याहि वीतय इति
यदाहानयोल्लोकयोर्वात्यै^{१३} प्रच्युतो वा एष आयतनादगतः प्रतिष्ठा स एतर्ह्यध्वर्यु च यजमानं च ध्या-
यन्तुत सत्यमित्याहेयं वा ऋतमसौ (८) सत्यमनयोरैवैनं प्रति घ्रापयति नाऽऽर्तिमाच्छेत्त्यध्वर्युनं यज-
मानो^{१४} वरुणो वा एष यजमानमभ्येति यदस्मिरुपेनञ् ओपधयः प्रति गृहीताग्निमेतमित्याह शान्त्यै^{१५}
व्यस्यन् विश्वा अमतीररातीरित्याह रक्षसामप हत्यै^{१६} तिपीदन् नो अप दुर्मतिः इन्द्रित्याह प्रतिष्ठित्यौ
ओपधयः प्रति मोदध्व- ९) मेनमित्याहौपधयो वा अग्नेर्मागधेयं तामिरेवैनं समर्धयति^{१७} पुष्पावतीः
सुपिप्लवा इत्याह तस्मादौपधयः फलं गृह्णत्यै—यं वो गर्भं ऋत्विगः प्रत्न सधस्थमाऽसदित्याह याभ्य
एवैनं प्रच्यावयति तास्वेवैनं प्रति घ्रापयति^{१८} द्वाभ्यामुपावहरति प्रतिष्ठित्यै^{१९} ॥ (अथ-३-५३, -५३, -५३,
साधुस्था, -रुहः, पत्वेति गर्भ, -सुसौ, मोदध्व, द्विचत्वारिंशच्च) ॥ ५ ॥

उत्थानिर्माणम् ॥ अग्निर्हविः ।

वारुणो वा अस्मिरुपेनञ् वि पाजसेति वि अरसयति सवितृप्रसूत एवास्य विपूची वरुणमेदि वि
सृजत्य^१—प उप सृजत्यापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्य शुचं शमयति^२ तिसृमिरुपं सृजति त्रिवृद्धा
अग्निर्वावनेवाग्निस्तस्य शुचं शमयति^३ मित्रः सःसृज्यं पृथिवीमित्याह मित्रो वै शिवो देवानां तेनैवै-
(१)-न स सृजति शान्त्यै^४ यद्वाभ्याणां पात्राणां कपालैः सःसृजेद्वाभ्याणि पात्राणि शुचाऽप्येदम-
कपालैः सः सृजत्येतानि वा अनुपजीवनीयानि तान्येव शुचाऽप्येति^५ शर्कराभिः सः सृजति धृत्या
अथो गन्त्वाथा^६—जलोमैः सः सृजत्येवा वा अग्नेः प्रिया तनूयद्वा प्रिययैवैनं तनुवा सः सृजत्यथो
तेजसां कृष्णाजिनस्य लोमभिः सः (२) सृजति यत्रो वै कृष्णाजिनं यथेनैव यद्वा सः सृजति^७ रुद्राः
सम्भृत्य पृथिवीमित्याहैता वा एनं देवता अग्ने सममरन् तामिरेवैनं सम्भरति^८ मूक्षस्य शिरोऽसी-

त्याह यज्ञो वै मन्त्रस्तस्यैतच्छिरो यदुखा तस्मादेवमाह यज्ञस्य पदे स्थ इत्याह यज्ञस्य हेति (३) पदे
अथो प्रतिष्ठित्यै^१ प्राण्यामिच्छुत्यन्वन्मैत्रयते मिथुनत्वाय^२ त्र्युद्धि करोति त्रय इमे लोका एषां
लोकानामाप्त्यै^३ छन्दोभिः करोति वीर्यं वै छन्दोऽसि वीर्येणैवैनां करोति^४ यज्ञेषा विलं करोति
व्यावृत्त्यै^५ इयतीं करोति प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितां^६ द्विस्तनां करोति चावापृथिव्योर्दोहायै^७
चतुस्तनां करोति पशुनां दोहाया^८ द्वास्तनां करोति छन्दसां दोहायै^९ नवाधिमभिचरतः (४) कुर्वीत
त्रिवृतमेव वज्रं सम्भृत्य आतृव्याय प्र हरति स्तृत्यै^{१०} कृत्वाय सा महीमुक्तामिति नि दधाति देवता-
स्त्वैवैनां प्रति द्वापयति^{११} ॥ (वेनैव, कोमसिः घ, -मेत, अभिचरत, एकविंशतिभ्यः) ॥ ६ ॥

धूपनादिरुषासंस्कारः ॥ अग्निर्हविः ।

सप्तभिर्धूपयति सप्त वै शीर्षिण्याः प्राणाः शिरं एतद्यज्ञस्य यदुखा शीर्षमेव यज्ञस्य प्राणान् दधाति
तस्मात् सप्त शीर्षन् प्राणां अश्वशक्नेन धूपयति प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वायां—दितिस्त्वेत्याहेयं
वा अदितिरदित्यैवादित्यां जनत्यस्या अकूरङ्गराय न हि स्वः स्वरं दिनस्ति^१ देवानां त्या पत्नीरित्याह
देवानां (१) वा एतां पत्नयोऽग्नेऽकुर्वन् तामिरेवैनां दधाति^२ ध्रियणास्त्वेत्याह विद्या वै ध्रियणा विद्या-
मिरेवैनाममीन्ध्रे आस्त्वेत्याह छन्दोऽसि वै आदछन्दोमिरेवैनां अपयति वरुण्यस्त्वेत्याह होत्रा वै वरुण्यो
होत्रामिरेवैनां पचति जनयस्त्वेत्याह देवानां वै पत्नी- (३) -जनयस्तामिरेवैनां पचति^४ पङ्क्तिः पचति षड्वा
श्रुतत्वं श्रुतमिरेवैनां पचति^५ द्विः पचन्वित्याह तस्माद् द्विः सैवत्सरस्य सस्यं पच्यते^६ वारुण्युक्ता-
ऽमीदृा मैत्रियोपैति शान्त्यै^७ देवस्त्वा सवितोऽपत्वित्याह सवितुर्ग्रसूत एवैनां ब्रह्मणा देवतामिच्छत्पत्यं—
पंचमाना पृथिव्याशा दिश आ पूणे- (१) -स्याह तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु वि भायुं—सिष्ठ बृहती मन्वो-
र्घ्वा तिष्ठ धुदा त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै^८ असुर्यै पात्रमनाच्छृण्णमा च्छृणत्ति देवत्राऽकं^९—रजक्षीरेणाऽऽ-
च्छृणत्ति परमं वा एतत् पयो यदजक्षीरं परमेणैवैनां पयसाऽऽच्छृणत्ति^{१०} यज्ञेषा व्यावृत्त्यै^{११} छन्दो-
भिः पृथिव्याच्छृणत्ति छन्दोभिर्वा एषा- (४) -क्रियते छन्दोभिरेव छन्दोऽस्या च्छृणत्ति^{१२} ॥ (आह देवानां, वै पत्नीः,
शृणः, -वा, पदं च) ॥ ७ ॥

बहिपशवः ॥ अग्निर्हविः ।

एकविंशत्या मायैः पुरुषशीर्षमच्छैत्यमेध्या वै मायां समेधं पुरुषशीर्षममेधैरेवास्यामिधं निरवदाय
मेधं कृत्वा ऽऽ हरत्यै^१ एकविंशतिर्भवन्त्येकविंशतो वै पुरुषः पुरुषस्याऽऽप्त्यै^२ व्युद्धं वा एतत् प्राणैर-
मेधं यत् पुरुषशीर्षं सप्तधा वितृण्णां वस्मीकवपां प्रति नि दधाति सप्त वै शीर्षिण्याः प्राणाः प्राणैरेवैनत्
समर्धयति मेध्यत्वायै^३ यावन्तो (१) वै मृत्युर्बन्धवस्तेषां यम आधिपत्यं परीयाय यमगांध्याभिः परि
गायति यमादेवैर्बद्धै^४ तिसृभिः परि गायति त्रय इमे लोका एभ्य एवैनल्लोकेभ्यो बद्धै^५ तस्माद्गायते
न देयं गाथा हि तद्धै^६ ऽग्निर्भ्यः पशूना लभते कामा वा अग्नयः कामानेवार्थं रुन्धे^७ यत् पशून्
नाऽऽलभेतानंवरुद्धा अस्य (२) पशवः स्युर्यत् पर्यग्निकृतानुत्सृजेद्यज्ञवेशरां कुर्याद्यत् संस्थापयेद्यातया-
मानि शीर्षाणि स्युर्यत् पशूना लभते तेनैव पशूना लभते रुन्धे यत् पर्यग्निकृतानुत्सृजति शीर्षाणामयानयामत्वाय

प्रजापत्येन स २ स्थापयति यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञ एव यज्ञं प्रति स्थापयति प्रजापतिः प्रजा असृजत स रि-
चानोऽमन्यत स पुता आग्नीरपश्यत् तामिर्वै स सुखत (१) आत्मानमाऽग्नीं गत यदेता अभियो भवन्ति
यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञमेवैतामिमुखत आग्नीनात्ये-परिमितच्छन्दसो भवन्त्यपरिमितः प्रजापतिः प्रजा-
पतेराप्त्या^१ ऊनातिरिका मिथुनाः प्रजात्यै^२ लोमशं वै नामैतच्छन्दः प्रजापतेः पशवो लोमशाः
पशुनेवाव रुन्धे^३ सर्वाणि वा पुता रूपाणि सर्वाणि रूपाण्यग्नौ चित्ये क्रियन्ते तस्मादेता अग्नेभित्यस्य
(४) भवन्त्ये^४ कविंशतिं^५ सामिधेनीरन्वाह रुवा पंकविंशो रुचमेव गच्छत्यथौ प्रतिग्रामेव प्रतिग्रा-
ह्येकविंशो-अतुर्विंशतिमन्वाह चतुर्विंशतिरधमासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षादेव
वैश्वानरमध रुन्धे^६ परांचीरन्वाह पराञ्चिव हि सुवर्गो लोकः^७ समास्त्वाऽग्न ऋतवो वधर्यन्त्विव-
त्याह समाभिरेवाग्निं वधयत्यु- (५)-तुभिः संवत्सरं^८ विभ्वा आ माहि प्रदिशः पृथिव्या इत्याह तस्मा-
त्तः सर्वा दिशोऽनु वि माति^९ अत्यैहतामग्निना मृत्युमस्मादित्याह मृत्युमेवास्मादप नृदृत्युं-हयं
तमसुस्परीत्याह पाप्मा वै तमः पाप्मानमेवास्मादप हन्ये-गन्तु ज्योतिरुत्तममित्याहासौ वा आदित्यो
(६) ज्योतिरुत्तममादित्यस्यैव सार्युज्यं गच्छति^{१०} न संवत्सरस्तिष्ठति नास्य श्रीस्तिष्ठति यस्येताः
क्रियन्ते ज्योतिर्ज्योतीमुत्तमामन्वाह ज्योतिरेवास्मा उपरिष्टाद् दधाति सुवर्गस्य लोकस्यानुदधात्यै^{११} ॥
(बाधन्तो, ऽस्य, सुखत, क्षिरस्य, वधयत्या, -दित्यो, ऽष्टाविंशतिश्च) ॥ ८ ॥

उपनिषद्प्रकरणम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

प्रद्विर्दीक्षयति पञ्चा ऋतव ऋतुभिरेवैनं दीक्षयति सप्तसिर्दीक्षयति सप्त छन्दांसि छन्दोभिरेवैनं
दीक्षयति विधे देवस्य नेतुरित्यनुपुमोत्तमया जुहोति वाग्वा अनुपुप तस्मात् प्राणानां धातुत्तमे^३-
कस्मादुक्षरादनांसं प्रथमं पदं तस्माद्यद्वाचोऽनापत्तं तन्मनुष्या उप जीवन्ति पूर्णया जुहोति पुर्ण इव हि
प्रजापतिः (१) प्रजापतेराप्त्यै न्यूनया जुहोति न्यूनाद्धि प्रजापतिः प्रजा असृजत प्रजानां २ खग्र्यै यव-
चिषिं प्रवृज्याऽऽतमव रुन्धीत यदङ्गारेषु भविष्यदङ्गारेषु प्र वृणक्ति भविष्यदेवाव रुन्धे भविष्यद्धि भूयो
भूताद् द्वाभ्यां प्र वृणक्ति द्विपाचजमानः प्रतिष्ठित्यै^५ ब्रह्मणा वा एषा यजुषा सम्मृता यदुक्षा सा
यद्भिद्येताऽऽर्तिमाच्छेत्- २)-यजमानो हन्येतास्य यज्ञो मित्रैतामुखां तपेत्याह ब्रह्म वै मित्रो ब्रह्मैवैनं प्रति
स्थापयति नाऽर्तिमाच्छेति यजमानो नास्य यज्ञो हन्यते यदि मित्रैत तैरेव कृपालैः सखजन् सैव
ततः प्रार्थयति-यो गतग्नीः स्यान्मथित्वा तस्याव दध्याद्-ये वा एष स स्वां (३) देवतामुपैति
यो भूतिकाः स्याद्य उक्षायै सम्भवेत् स एव तस्य स्यादत्ता ह्येष सम्भवेत्येव वै स्वयम्भूनां भवत्येवं
यं कामयेत् आवृष्यमस्मै जनयेयमित्यन्यतस्तस्याऽऽहत्याव दध्यात् साक्षादेवास्मै आवृष्यं जनयत्ये-
भ्वरीपादक्षकामस्याव दध्यादम्बरीरे वा अन्नं क्षियते सयोन्येवात् (४)-मध रुन्धे^१ मुञ्जानव दद्या-
त्युर्वै मुञ्जा ऊर्जमेवास्मा अपि दधात्यै-प्रिद्वेभ्यो निलायन् स इगुं प्राविशत् कुमुकमव दधानि यदे-
वास्य तत्र न्यक्तं तदेवाव रुन्धे आज्येन सं यौत्येत्तद्वा अग्नेः प्रियं धाम यदाज्यं प्रियेणैवेन धाम्ना सम-

धन्यत्यथो तेजसां (५) वैकङ्कतीमा दधाति भा एवाव रुधे^{१६} शमीमयीमा दधाति शान्त्यै^{१७} सीदु
त्वं मातुरस्या उपस्थ इति तिसृभिर्जातमुप तिष्ठने त्रय इमे लोका एष्वेव लोकेष्वविदं गच्छत्यथो प्राणा-
नेवाऽऽत्मन् धत्ते^{१८} ॥ (प्रजापति, -कच्छेद, स्वा, -मेवान्, तेजसा, चतुर्विंशत्तत्त्व) ॥ ९ ॥

उक्तधारणम् ॥ अग्निर्धृतिः ।

न ह स्म वै पुराऽग्निरपरशुवृष्णं दहति तदस्मै प्रयोग एवपरिस्वदयद्यदग्ने यानि कानि चेति समि-
ध्मा दधात्यपरशुवृष्णमेवास्मै स्वदयति^१ सर्वमस्मै स्वदते य एवं वेदौ^२—दुम्बरीमा दधात्यूर्वा उदु-
म्बर ऊर्जमेवास्मा अपि दधाति^३ प्रजापतिरग्निमखजत् तः सुष्ट २ रक्षाः स्वय- (१) जिघांसन्स एतद्वा-
ओघ्रमपश्यत् तेन वै स रक्षाः स्वयपाहत यद्रक्षोघ्नं भवत्यग्नेरेव तेन जाताद्रक्षाः स्वयप हन्त्या—श्वत्थीमा
दधात्यश्वत्यो वै वनस्पतीनां सपत्नसाहो विजित्यै^४ वैकङ्कतीमा दधाति भा एवाव रुधे^५ शमीम-
यीमा दधाति शान्त्यै^६ स रक्षितं मे ब्रह्मदेवां याह अतिरमित्युत्तमे औदुम्बरी (२) वाचयति ब्रह्मणैव
अत्र २ स ९ इति अग्नेण ब्रह्म तस्माद्ब्राह्मणो राजन्यवानत्युन्यं ब्राह्मणं तस्माद्वाजिन्यो ब्राह्मणवानत्युन्यं
राजन्यं^७ मृत्युवा एव यदग्निरमृतं हिरण्यं रुक्मममर्तरं प्रति मुञ्चतेऽमृतमेव मृत्योरन्तर्धत्त^८ एकवि-
ंशतिनिर्वाथो भवत्येकविंशतिव देवल्लोका द्वादश मासाः पञ्चतवृत्त्य इमे लोका असावादित्य (३)
एकविंश एतावन्तो वै देवल्लोकास्तोभ्य एव आतुव्यमन्तरेति^९ निर्वाधैव देवा असुरान् निर्वाधेऽकुर्वन्त
तन्निर्वाधानां निर्वाधत्वं निर्वाधी भवति आतुव्यानेव निर्वाधे कुरुते^{१०} सावित्रिया प्रति मुञ्चते प्रसृत्यै^{११}
नक्तोपासेत्युत्तरया ऽहोरात्राभ्यामेवैनमुच्यच्छते^{१२} देवा अग्निं धारयन् द्रविणोदा इत्याह प्राणा वै देवा
द्रविणोदा अहोरात्राभ्यामेवैनमुच्यते (४) प्राणैर्द्वौघांरा—ऽऽसीनः प्रति मुञ्चते तस्मादासीनाः प्रजाः प्र
जायन्ते^{१३} कृष्णाजिनमुत्तरं तेजो वै हिरण्यं ब्रह्म कृष्णाजिनं तेजसा चैवैनं ब्रह्मणा चोभयतः परि गृह्णाति^{१४}
पङ्कचाम ९ शिष्यं भवति पङ्का ऋतव ऋतुभिरेवैनमुच्यच्छते^{१५} यद् द्वादशोद्याम ९ सेवत्सरेणैव^{१६} मौञ्जं
भवत्यूर्ग्वै मुञ्जा ऊर्जैवेन ९ स- (५) मर्धयति^{१७} सुपणोऽसि गरुत्मानित्येवंक्षते रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्या-
चष्टे^{१८} द्विवं गच्छ सुवः पतेत्याह सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति^{१९} ॥ (रक्षाः रम्भा, -दुम्बरी, आदित्य, उदय्य, स, चतुर्विंशतिश्च) ॥ १० ॥

अथस्याग्निः प्रयाजयाग्याः ॥ त्रिष्टुर् । विधेदेवा रूपयः ।

समिद्धो अज्जन कर्दरं मतीनां घृतमग्ने मधुमत् पिन्वमानः ।
वाजी वहन् वाजिनं जातवेदो देवानां वक्षि प्रियमा सुभस्थ्यम् ॥
घृतेनाज्जन्तं पथो देवानान् प्रजानन् वाज्यप्येतु देवान् ।
अनु त्वा सप्ते प्रदिशः सचन्ता २ स्वधामस्मै यजमानाय धेहि^१ ॥
इदं यथासि वन्द्यं वाजिनाशुभासि मेघ्यं सप्ते ।
अग्निघ्ना (१) देवैर्गर्भभिः सजोपाः प्रीतं वह्निं वहतु जातवेदाः ॥

स्तीर्णः बर्हिः सुष्टरीमा जुषाणोरु पृथु प्रथमानं पृथिव्याम् ।
 देवेभिर्भुक्तमदितिः सजोषाः स्योनं कृष्णाणां सुत्रिते दधार्तु ॥
 एता उ वः सुमगां विश्वरूपा वि पक्षोभिः श्रयमाणा उदातैः ।
 क्रुवाः सुतीः कवपः शुभ्रमाना द्वारो देवीः सुप्रायणा भवन्ते ॥
 अन्तरा मित्रावरुणा चरन्ती मुखं यज्ञानामभि संविदाने ।
 उपातो वा २ (२) सुहिरण्ये सुशिल्ये ऋतस्य योनाविह सादयामि ॥
 प्रथमा वा २ सरथिनां सुवर्णां देवो पश्यन्तो भुवनानि विश्वा ।
 अपिप्रयं चोदना वां मिमाना होतारा ज्योतिः प्रदिशां दिशन्ता ॥
 अस्त्यैर्नो भारती वष्टु यज्ञ २ सरस्वती सह रुद्रैर्न आवीत ।
 इडोपहृता वसुभिः सजोषां यज्ञं नो देवीरभृतेषु धत्त ॥
 त्वष्टा वीरं देवकामं जजान त्वष्टुरवीं जायत आशुरश्वः (३) ।
 त्वष्टेदं विश्वं भुवनं जजान ब्रह्मोः कर्तारसिंह यश्चि होतेः ॥
 अश्वो घृतेन तग्न्या समक्त उप देवा २ ऋतुशः पाथ एतु ।
 वनस्पतिर्देवलोकं प्रजानन्नाग्निना हव्या स्वदितानि वक्ष्ये ॥
 प्रजापतेस्तपसा वावुधानः सद्यो ज्ञातो दधिषे यज्ञमग्ने ।
 स्वाहाकृतेन हविषा पुरोगा याहि साध्या हविरदन्तु देवोः ॥
 (अग्निष्टवा, वा, - मन्त्रो, द्विस्त्यारिः शेष) ॥ ११ ॥

[सावित्राणि २२७ । व्युद्ध-३ । सु-२६३ । देवस्य २७० । रुद्र ६९२ । वाकुणा २२१ । सुसमि-२०६ । -रंकेवि-
 शारवा ३२८ । पुष्टिम-२८४ । -नं २७४ । समिद्ध १९२ ॥ एकादश ॥ ३०८१]

[॥ इति पञ्चमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

चित्युपक्रमाभिधानम् ।

[अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥]

वासव्या वह्नित्वापनं, वासवेणोपस्थानं च ॥ अभिर्दधिः ।

विष्णुमुत्वा वै देवाश्छन्दोभिर्मिमाँल्लोकाननपजय्यमभ्यजयन् यद्विष्णुक्रमान् क्रमेण विष्णुरेव भुत्वा यज्ञ-
 मानश्छन्दोभिर्मिमाँल्लोकाननपजय्यमभि जयति विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहेत्याह गायत्री वै पृथिवी वै पृथुम-
 मन्तरिक्षं जागती यौरात्रुपुभीर्दिशश्छन्दोभिरेवेमाँल्लोकान् यथापूर्यमभि जगृहीत प्रजापतिरग्निमसृजत्
 सोऽस्मान् सृष्टः (१) पराङ्मेतयाऽन्वेदकम्वदिति तथा वै सोऽग्नेः प्रियं धामावाकन् यदेतामन्वाहा-
 भरेवैतयां प्रियं धामाव रन्ध ईश्वरो वा एष पराङ् प्रदद्यो यो विष्णुक्रमान् प्रपन्ने चतस्रभिरा वर्तते चत्वारि

छन्दां सि छन्दां९सि खलु वा अग्नेः प्रिया तनुः प्रियामेवास्यं तनुर्वममि (२) पर्यावर्तते^१ वक्षिणा पर्यावर्तते
 स्वमेव वीर्यमनु पर्यावर्तते तस्मादक्षिणोऽर्ध आत्मनो वीर्यावत्तरोऽर्धो आदित्यस्यैवाऽऽवृत्तमनु पर्यावर्तते^२
 शुनःशेषमार्जगति वरुणोऽयुक्तात् स एतां वारुणीमपश्यत् तथा वै स आत्मानं वरुणपाशादमुञ्चद्वरुणो वा
 एतं युक्ताति य उक्तां प्रतिमुञ्चत उदुत्तमं वरुणपाशमस्मदित्याह्वाऽऽत्मानमेवैतया (१) वरुणपाशात्सुञ्चत्यो
 त्वाऽहार्धमित्याह्वाऽऽह्वेन २ हरति^३ ध्रुवस्तिष्ठार्धिवाचक्षिरित्याह् प्रतिष्ठित्यै^४ विशस्त्वा सर्वा वाञ्छ-
 न्चित्याह विशैवेन २ समर्धयत्यस्मिन् राष्ट्रमधि अयेत्याह राष्ट्रमेवास्मिन् ध्रुवमर्क—यं कामयेत राष्ट्रं स्या-
 दिति तं मनसा ध्यायेद्वाष्ट्रमेव भवत्यै (१) अत्रे बृहस्पसामुभ्यो अस्यादित्याहार्धमेवैनं २ समानानां
 करोति निर्जग्मिवान् तमस इत्याह तम एवास्मादप हस्ति ज्योतिषा ऽऽ ऽगादित्याह ज्योतिरेवास्मिन्
 दधाति^५ चतुर्भिः सादयति चत्वारि छन्दां९सि छन्दांभिरेवां—तिच्छन्दसोत्तमया वर्षं वा एषा छन्दसां
 यदतिच्छन्दा वर्षमेवैनं ९ समानानां करोति^६ सवती (५) भवति सत्वमेवैनं गमयति^७ वात्सुप्रेणोप
 तिष्ठत एतेन वै धत्सुप्रीमाल्छन्दनोऽग्नेः प्रियं धामावाकृणाग्नेरैवेतेन प्रियं धामाव कृधै एकावशं भवत्येक-
 धैव यजमाने धीर्यं दधाति^८ स्तोमेन वै देवा अस्मिँल्लोक आर्षुवन् छन्दांभिरेमुष्मिन्स्तोमस्येव खलु
 वा एतद्रूपं यद्वात्सुप्रेणोपतिष्ठत (१) इममेव तेन लोकममि जयति यद्विष्णुकमान क्रमतेऽमुमेव
 तैल्लोकममि जयति^९ पूर्वेषुः प्र कामत्युत्तरेषुरप तिष्ठते तस्माद्योगेऽन्यासां प्रजानां मनः क्षेमेऽन्यासां
 तस्माद्यायावरः क्षेम्यस्येशे तस्माद्यायावरः क्षेम्यमध्यवस्यति^{१०} मुष्टी करोति वाचं यच्छति यश्च भृत्यै^{११} ॥
 (मुष्टेः, ऽऽम्बे, नयां, भवति, सवत्यु, पतिष्ठते, द्विवाचरि २ जच) ॥ १ ॥

उक्त्यभिनेयनम् ॥ अभिर्वापिः ।

अन्नपतेऽन्नस्य नो देहीत्याह्वाभिर्वा अन्नपतिः स एवास्मा अन्नं प्रयच्छत्ये—नमीवस्य शुष्मिण इत्या-
 दायक्षमस्येति वावैतदाह^१ प्र प्रदातारं तारिषु ऊर्जे नो धेहि द्विपदे चतुष्पद इत्याह्वाऽऽशिषमेवैतामा
 शास्ते उदु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः (१) प्राणैरेवैनमुद्यच्छते^२ ऽग्ने भरन्तु चित्ति-
 निरित्याह यस्मा एवैनं चित्तायोज्यच्छते तेनैवैनं ९ समर्धयति^३ चतुर्भिरा सादयति चत्वारि छन्दां९सि
 छन्दांभिरेवानिच्छन्दसोत्तमया वर्षं वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा वर्षमेवैनं ९ समानानां करोति सवती
 भवति, सत्वमेवैनं गमयति^४ प्रेक्षे ज्योतिष्मान् (२) याहीत्याह ज्योतिरेवास्मिन् दधाति^५ तनुवा
 वा एष हि नस्ति यर हि नस्ति मा हि रसीस्तनुवा प्रजा इत्याह प्रजाप्य एवैनं ९ शमयति^६ रक्षांश्चि वा
 एतद्यश्च २ संचन्ते यदन उत्सर्ज्यकन्ददित्यन्याह रक्षसांमपहत्या अनसा वहत्यपचितिमेवास्मिन् दधाति
 तस्मादनस्त्वौ च रथी चातिथीनामपचिततमौ^७ (१) अपचितिमान् भवति य एवं वेद^८ समिधा-
 ऽग्निं दुवस्यतेति घृतानुपिकामवांसिते समिधमा दधाति यथाऽतिथय आगताय सर्पिष्वदातिथ्यं क्रियते
 तादृगेव ते—ज्ञायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुमा राजन्यस्य वैपुषो हि राजन्यो^९ ऽप्सु
 भस्म प्र वैशयत्यप्सुयोनिर्वा अग्निः स्वामेवैनं श्रान्तिं गमयति^{१०} तितुभिः प्र वैशयति^{११} त्रिवृद्धा (३)
 अभिर्वाचानेवाभिस्त्वं प्रतिष्ठां गमयति^{१२} परा वा एषोऽग्निं वपति योऽप्सु भस्म प्रवेशयति ज्योतिष्मती-

भ्यामव दधाति ज्योतिरेवास्मिन् दधाति^{१६} द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै^{१७} एष वा एष प्रजां पशून् वपति योऽप्यु
भस्म प्रवेष्टयति पुनरुजां सह रव्येति पुनरुदैति प्रजामेव पशूनात्मन् धत्ते^{१८} पुनस्त्वा ऽऽविष्टा (५) रुद्रा
वसवः समिन्धतामित्यादौ वा एतं देवता अग्रे समैभवत् तामिरेवैनं समिन्धे^{१९} योषा स योषीत्युप
तिष्ठते योधयत्येवैनं तस्मात् सुप्ता प्रजाः प्र बुध्यन्ते^{२०} यथास्थानमुप तिष्ठते तस्माद्यथास्थानं पशवः
पुनरेत्योप तिष्ठते^{२१} ॥ (देवा, ज्योतिष्मा, -नर्षिततमौ, विवृता, जोविष्मा, द्विचत्वारिंशच्च) ॥ २ ॥

गार्हपत्यवचनम् ॥ अग्निर्हविः ।

यावन्ती वै पृथिवी तस्यै यम आधिपत्यं परीयाय यो वै यमं देवयजनमस्या अनिर्याच्यामि चिनुते
यमार्थेन स चिनुतेऽप्येत्यध्यवसाययति यममेव देवयजनमस्यै निर्याच्याऽऽत्तमेऽग्निं चिनुते इत्यग्रेण
वा अस्या अनामृतमिच्छन्तो नाविन्दन् ते देवा एतद्यज्ञरपश्यन्नेतेति यदेतेनाध्यवसाययत्य- (१)-नामृत
एवाग्निं चिनुते उज्जति यदेवास्या अमेज्यं तदप इत्ये-पोऽवीक्षति शात्तयै^{२२} सिकता नि वपत्येतद्वा
अग्नेवैभ्वानरस्य रूपरूपेणैव वैभ्वानरमव रुन्धे ऊपाय नि वपति पुष्टिर्वा एषा प्रजननं यदूषाः पुष्ट्यामेव
प्रजननेऽग्निं चिनुतेऽथो संज्ञानं यव संज्ञानं होतत् (२) पशूनां यदूर्पा पावापृथिवी सहाऽऽस्तां ते
विपयी अमृतमस्त्वैव नौ सह यज्ञियमिति यदमुष्या यज्ञियमासीत् तदस्यामवधात् त ऊपां अमवन् यदस्या
यज्ञियमासीत् तदमुष्यामवधात् तदवक्षन्मसि कृष्णमूषान् निवर्षद्वा ध्यायेद् पावापृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निं
चिनुते^{२३} ऽयं सो अग्निरिति विश्वा मित्रस्य (३) सुक्तं भवत्येतेन वै विश्वामित्रोऽग्नेः प्रियं धामावा-
रुन्धाग्नेरेवैतेन प्रियं धामाव रुन्धे^{२४} छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् चतस्रः प्राचीरप दधाति चत्वारि
छन्दांसि छन्दोभिरेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति^{२५} तेषां सुवर्गं लोकं यतां दिशः समन्वीयन्त ते द्वे
पुरस्तात् समीची उपदधत् द्वे (४) पश्चात् समीची तामिर्वै ते दिशोऽष्टादन् यद् द्वे पुरस्तात् समीची
उपदधाति द्वे पश्चात् समीची दिशां विष्टृत्यां अथो पशवो वै छन्दोऽसि पशूनेवास्मै समीचो दधात्यष्टावुप
दधात्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्योवानेवास्मिन् चिनुतेऽष्टावुप दधत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्री सुवर्गं
लोकमजंसा वेद सुवर्गस्य लोकस्य (५) प्रज्ञात्यै^{२६} त्रयोदश लोकं पूणा उप दधात्येकविंशतिः सं
पचन्ते प्रतिष्ठा वा एकविंशः प्रतिष्ठा गार्हपत्य एकविंशस्यैव प्रतिष्ठा गार्हपत्यमनु प्रति तिष्ठति^{२७} प्रत्यग्निं
चिक्प्यानस्तिष्ठति य एवं वेदै पञ्चचितीकं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्ताः पशवो
यज्ञमेव पशून्व रुन्धे^{२८} त्रिचितीकं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्य इमे लोका एष्वेव लोकेषु (६) प्रति-
तिष्ठत्ये^{२९} कचितीकं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान एकधा वै सुवर्गो लोक एकवृत्तैव सुवर्गं लोकमेति^{३०} पुरी-
षेणाभ्यूहति तस्मान्मासेनास्थि छन्^{३१} न दुश्मनी भवति य एवं वेदै पञ्च चित्तयो भवन्ति पञ्चभिः
पुरीषैरभ्यूहति वश सम्पचन्ते वशाक्षरा विराडर्क्ष विराड् विराज्येवावाचो प्रति तिष्ठति^{३२} ॥ (अप्यवसाययति,
होव, -द्विषामित्रस्य, दधत् द्वे, लोकस्य, लोकेषु, सप्तचत्वारिंशच्च) ॥ ३ ॥

७ वक्ष्यामिसंवचनम् ॥ अग्निर्हविः ।

वि वा एतौ द्विषाते यज्ञं पुराऽग्निर्यज्ञोवायां समितमिति चतसभिः सं नि वपति चत्वारि छन्दांसि
छन्दांसि खलु वा अग्नेः प्रिया तनुः प्रिययैवैनौ तनुवा सः शस्तिं समितमित्याह तस्माद्भक्षणां भुञ्ज

समेति^१ यत् सन्यप्य विहरति तस्माद्ब्रह्मणा क्षयं ज्येत्यु^२—तुमि-^(१)—वा एतं दीक्षयन्ति स ऋतुमिरेव विमुच्यो मातेव पुत्रं पृथिवी पृथिव्यामित्याहुर्तुमिरेवैनं दीक्षयित्वेतुमिर्वि मुञ्चति^३ वैश्वानर्या शिष्यमा दत्ते स्वदयत्येवैनं—अैर्ऋतीः कृष्णास्तिक्स्तुपपक्वा भवन्ति निर्ऋत्यै वा एतद्भ्रागधेयं यत् तुषा निर्ऋत्यै रूपं कृष्णं रूपेणैव निर्ऋतिं निरवदयते इमां दिशं यन्त्येषा^(२) वै निर्ऋत्यै दिक् स्वार्थामेव विशि निर्ऋतिं निरवदयते^४ स्वकृत इरिण उप दधाति प्रदरे वैतद्वै निर्ऋत्या आयतनं स्व एवाऽऽयतने निर्ऋतिं निरवदयते^५ शिष्यमुभ्युप दधाति नैर्ऋतो वै पाशः साक्षादेवैनं निर्ऋतिपाशान्मुञ्चति^६ तिस्र उप दधाति त्रेधाविहितो वै पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मान्निर्ऋतिमव यजते^७ पराचीरुपं^(३) दधाति पराची-मेवास्मान्निर्ऋतिं प्रणुदते^८ अतीक्ष्मा यन्ति निर्ऋत्या अन्तर्हित्यै^९ मार्जयित्वापे तिष्ठन्ते मेध्यत्वायै गार्हपत्यमुप तिष्ठन्ते निर्ऋतिलोक एव चरित्वा पुता देवलोकमुपार्वतन्ते एकयोप तिष्ठन्त एकधैव यज-माने क्षीर्यै दधति^{१०} निवेशनः सक्मनो वसुनामित्याह प्रजा वै पशवो वसु प्रजयैवैनं पशुभिः समर्धयन्ति^{११} ॥ (ऋतुभिः, -रेवा, पराचिरुप, -हाचत्वारिंशच्च) ॥ ४ ॥

क्षेत्रकर्मणम् ॥ अग्निर्ऋतिः ।

पुरुषमाधेण वि मिमीते यदेन वै पुरुषः संमिती यत्पुरुषैवैनं वि मिमीते^१ यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहु-स्तावान् भवत्येतावद्वै पुरुषे क्षीर्यै क्षीर्यैणैवैनं वि मिमीते^२ पक्षी भवति न ह्यपक्षः पतितुमर्हत्यै—रत्निना पक्षौ द्वाधीयात्सौ भवतस्तस्मात् पक्षमवयारसि वयारसि^३ व्याममात्रौ पक्षौ च पुच्छं च भवत्येता-वद्वै पुरुषे क्षीर्यै^(१) क्षीर्यैसमिती^४ वेणुना वि मिमीत आग्नेयो वै वेणुः सयोनित्वायं यज्ञेया पुनक्ति यज्ञेया कृपति व्यावृत्यै^५ पङ्गवेन कृपति पङ् वा ऋतव ऋतुमिरेवैनं कृपति^६ यद् द्वादशाग्नेन संवत्सरेणैवै^७—यं वा अग्नेरतिवाद्वावविमेत् सैतद् द्विगुणमपश्यत् कृष्टं चाकृष्टं च ततो वा इमां नात्यदहृचत् कृष्टं चाकृष्टं च^(२) भवत्यस्या अनतिदाहायं द्विगुणं त्वा अग्निमुच्यन्तुमर्हतीत्याहुयत् कृष्टं चाकृष्टं च भव-त्यग्नेरुच्यत्यां एतावन्तो वै पशवो द्विपादश्च चतुष्पादश्च तान् यत् प्राचं उत्सृजेद्द्रायापि दध्याद्यह्मिणा पिवद्भ्यो नि घुवेचत् प्रतीचो रक्षारसि हन्युर्क्षीच उत्सृजत्येषा वै देवमनुष्याणां शान्ता दिक्^(३) तामेवैनाननूत्सृजत्येषा कल्पिमां विशुमत्सृजत्यसौ वा आदित्यः प्राणः प्राणमेवैनाननूत्सृजति^४ दक्षिणा पर्यावर्तन्ते स्वमेव क्षीर्यैमनु पर्यावर्तन्ते तस्माद्दक्षिणोऽर्ध आत्मनो क्षीर्यैवत्तरोऽर्थो आदित्यस्यैवाऽऽवृत-मनु पर्यावर्तन्ते तस्मात् पराञ्चः पशवो वि तिष्ठन्ते प्रत्यञ्च आ वर्तन्ते^५ तिस्रास्तिस्रः सीताः^(४) कृपति विवृतमेव यममुके वि यातयत्यो^६—पधीर्वपति ब्रह्मणाऽञ्जमव कथ्येऽर्केऽर्केक्षीयते^७ चतुर्दशभिर्वपति सप्त प्राम्या ओपधयः सप्ताऽऽरण्या उभर्याणामवकृष्टया अन्नस्यान्नस्य वपत्यन्नस्यान्नस्यावकृष्टयै^८ कृष्टे वपति कृष्टे ह्योपधयः प्रतितिष्ठन्त्यै—नूलीतं वपति प्रजात्यै^९ द्वादशानु सीतासु वपति द्वादश मासोः संवत्सरः संवत्सरेणैवास्मा अन्नं पचति^{१०} यदग्निचि-^(५)—दन्नवरुदस्याक्षीयादवरुदने व्यृध्येत ये वनस्पतीनां फल-प्रदं वस्तानिग्मेऽपि प्रोक्षेदन्नवरुदस्यावरुदयै^{११} दिग्भ्यो लोष्ठान्तसमस्यति विशामेव क्षीर्यैमवकृष्टं विशां क्षीर्यैऽपि चिनुते^{१२} यं द्विष्याचन्न स स्यात् तस्यै दिशो लोष्ठमा हरेदिषुमजैमहमित आ दद इतीर्यमे-

घोर्जे तस्यै विशोऽव (१) रुध्रे क्षोर्धुको भवति यस्तस्यां दिशि भवत्यु^३—सखेदिमुप वपत्युत्तरवेद्याः
हस्मिन्नीयतेऽथो पशवो वा उत्तरवेदिः पशून्नेवाव रुध्रेऽथो यक्षपुखोऽनन्तरित्यै^३ ॥ (घोर्ध, व, दिक्,
सीता, अग्निवि, -दव, पञ्चविंशतिश्च) ॥ ५ ॥

कृष्टे क्षेत्रे सिकवाविवापः ॥ अग्निर्ध्वजः ।

अग्रे तव श्रवो वय इति सिकता नि वपत्येतद्वा अग्रेवैश्वानरस्य सुक्तं सुक्तेनैव वैश्वानरमव रुध्रे^३
पद्भिर्नि वपति पद् वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निवैश्वानरः साक्षादेव वैश्वानरमव रुध्रे^३ समुद्रं
वै नामैतच्छब्दः समुद्रमनु प्रजाः प्र जायन्ते यदेतेन सिकता नि वपति प्रजानां प्रजननाये^३—न्द्रो (१)
वृत्राय वज्रं प्राहरेत् स वेधा व्यमवत् स्मयस्त्वतीयः रथस्त्वतीयं यूप्स्त्वतीयं येऽन्तः शरा अशीर्यन्त ताः
शर्करा अमवन् तच्छर्कराणां रथस्त्वतीयं वज्रो वै शर्कराः पशुरग्निर्यच्छर्कराभिर्गो परिमिनोति वज्रैर्गैवा-
स्मै पशून् परि गृह्णाति तस्माद्वज्रेण पशवः परिगृहीतास्तस्मात् स्थेयानस्थेयसो नोप हरते^३ त्रिसप्तभिः
पशुकामस्य (१) परि मिनयात् सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणाः पशवः प्राणैरेवास्मै पशून्व रुध्रे^३ त्रिण-
वामिभ्रातृव्यवतस्त्रिवृतमेव वज्रं सम्भृत्य भ्रातृव्याय प्र हरति स्त्वत्या अपरिमिताभिः परि मिनयाद्-
परिमितस्यावैरुद्धयै^३ यं कामयेतापशुः स्यादित्यपरिमित्य तस्य शर्कराः सिकता व्यूहेदपरिगृहीत एवा-
स्य विपुचीनः रेतः परा सिञ्चत्यपशुरेव भवति (३) यं कामयेत पशुमान्स्यादिति परिमित्य तस्य शर्कराः
सिकता व्यूहेत् परिगृहीत एवास्मै समीचीनः रेतः सिञ्चति पशुमानेव भवति सौम्या व्यूहति सोमो
वै रेतोधा रेत एव तद्धाति^३ गायत्रिया ब्राह्मणस्य गायत्रो हि ब्राह्मणस्त्रिष्टुप् राजन्यस्य त्रैष्टुप् हि
राजन्यः^३ शृणुं बार्हस्पत्यं मेघो नोपानमत् सौऽग्निं प्राविशत् (४) सौऽग्नेः कृष्णो रूपं कृत्वादायत्
सोऽश्वं प्राविशत् सोऽश्वस्यावात्तरशफोऽभवच्चदश्वमाक्रमयति य एव मेघोऽश्वं प्राविशत् तमेवाव रुध्रे^३
प्रजापतिनाऽग्निर्ध्वज इत्याहुः प्राजापत्योऽश्वो यदश्वमाक्रमयति प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते^३ पुष्कर-
पर्णमुप दधाति योनिर्वा अग्नेः पुष्करपर्णः सयौनि- (५)—मेवाग्निं चिनुते^३ ऽपां पुष्टमसीत्युप दधा-
त्यपां वा एतत् पुष्टं यत् पुष्करपर्णः रूपेणैवैनमुप दधाति^३ ॥ (इन्द्रः, पशुकामस्य, मवत्य, -विशुद्, सयौनि,
विंशतिश्च) ॥ ६ ॥

रुक्मायुपधानम् ॥ अमिकविः ।

ब्रह्मं जज्ञानमिति रुक्ममुप दधाति ब्रह्ममुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत् ब्रह्ममुखा एव तत् प्रजा यज-
मानः सृजते^३ ब्रह्मं जज्ञानमित्याहुः तस्माद्ब्राह्मणो मुख्यो मुख्यो भवति य एवं वेद^३ ब्रह्मवादिनो वद-
न्ति न पृथिव्यां नान्तरिक्षे न दिव्यक्षिध्वेतव्य इति यत् पृथिव्यां चिन्वीत पृथिवीं शुचाऽर्पयेन्नौपधयो न
वनस्पतयः (१) प्र जायेरन् यदन्तरिक्षे चिन्वीतान्तरिक्षं शुचाऽर्पयेन्न वयांसि प्र जायेरन् यदि वि-
चिन्वीत दिवं शुचाऽर्पयेन्न पर्जन्यो वपेद्रुक्ममुप दधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं एवाग्निं चिनुते प्रजात्यै^३
हिरण्यं पुरुषमुप दधाति यजमानलोकस्य विधृत्यै^३ यदिष्टकाया आर्तुणमनूपदध्यात् पशूनां च यज-

मानस्य च प्राणमपि दध्याद् दक्षिणतः (१) प्राञ्चमुप दधाति द्वाधारं यजमानलोकं न पशूनां च यज-
मानस्य च प्राणमपि दधात्यथो खल्विष्टकाया आर्तुणमनूप दधाति प्राणानामुत्सृष्ट्यै^१ वृत्तक्षस्त्वन्दे-
त्यभि मृशति होत्रास्वेवैनं प्रति पृथयति^२ सुचाबुप दधात्या-ज्यस्य पूर्णा कार्पर्यमयी दध्नः पूर्णा-
मौदुम्बरी-मियं वै कार्पर्यमय्यसावौदुम्बरीमे एवोप धत्ते^३ (२) तुष्णीमुप दधाति न ह्रीमे यजुषा-
ऽऽनुमहति^४ दक्षिणां कार्पर्यमयीमुत्तपमौदुम्बरीं तस्मादस्या असाबुत्तरीं ऽऽज्यस्य पूर्णा कार्पर्य-
मयी वज्रो वा आज्यं वज्रः कार्पर्यो वज्रैरेव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाऽस्यप हन्ति दध्नः पूर्णामौदुम्बरीं
पशवो वै दध्युर्गुदुम्बरः पशुष्वेवोर्जं दधाति^५ पूर्णे उप दधाति पूर्णे एधैन- (३) -ममुर्भिर्लोक उप
तिष्ठेते^६ विराज्यग्निर्धैतव्यं इत्याहुः सुगवै विराज्यत् सुचाबुप दधाति विराज्येवार्नि चिनुते^७ यज्ञमु-
लेयं दध्मुले वै क्रियमाणे यज्ञ १ रसांश्च जिघांश्चन्ति यज्ञमुख २ रुक्मो यद्रुक्मं व्याघारयति यज्ञमुखादेव
रक्षाऽस्यप हन्ति^८ पञ्चभिर्व्याघारयति पादुक्तौ यज्ञो यावानेव यज्ञस्तस्माद्रक्षाऽस्यप हन्त्यै-^९ क्षण्या
व्याघारयति तस्मादक्षण्या (५) पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै^{१०} ॥ (वनस्पदयो, दक्षिणतो, धत्त, पनं,
तस्मादक्षण्या, पञ्च च) ॥ ७ ॥

स्वयमातृणाद्युपधानम् ॥ अग्निर्हविः ।

स्वयमातृणामुप दधातीयं वै स्वयमातृणामेवोप धत्ते^१ ऽश्वमुप द्रापयति प्राणमेवास्यां दधात्यथो
प्राजापत्यो वा अश्वः प्रजापतिर्नैवाग्निं चिनुते^२ प्रथमेष्टकोपधीयमाना पशूनां च यजमानस्य च प्राणमपि
दधाति स्वयमातृणा भवति प्राणानामुत्सृष्ट्या अथो सुवर्गस्य लोकस्थानुभ्यास्त्यो अग्रावग्निर्धैतव्यं इत्या-
हुरेय वा (१) अग्निर्नैवधानरो यद्राक्षणस्तस्यै प्रथमामिष्टकां यज्ञप्लुतां प्र यच्छेत् तां ब्राह्मणकोपदध्याता-
मग्रावेव तदग्निं चिनुते ईश्वरो वा एष अतिमातोयोंऽविद्वानिष्टकामुप दधाति श्रीन् वरांश्च दद्यात् त्रयो
वै प्राणाः प्राणानां स्तृत्यै द्रावेव देवौ द्वौ हि प्राणावेक एव देय एको हि प्राणः पशु- (२) -वा एष यदग्निर्न
खलु वै पशव आर्यवसे रमन्ते दूर्वेष्टकामुप दधाति पशूनां धृत्यै^३ द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै^४ काण्डात्काण्डात्
प्ररोहन्तीत्याहुः काण्डेनकाण्डेन होषा प्रतितिष्ठित्यै^५ वा नो दूर्वे प्र तनु सहस्रेण शतेन चेत्याहुः साहस्रः
प्रजापतिः प्रजापतेरात्यै^६ देवलक्ष्मं वै ज्यलिखिता तामुत्तरलक्ष्माणं देवा उपादधताधरलक्ष्माणमस्तुरं थं
(३) कामयेत वसीयान्त्स्यादित्युत्तरलक्ष्माणं तस्योप दध्याद्वसीयानेव भवति थं कामयेत पापीयान्त्स्या-
दित्यधरलक्ष्माणं तस्योप दध्यादसुरयोनिमेवैनमनु परा भावयति पापीयान् भवति^७ ज्यलिखिता भवतीमे
वै लोकस्यालिखितेभ्य एव लोकेभ्यो भारव्यमन्तरेत्यै^८ -हिरसः सुवर्गं लोकं यतः पुरोडाशः कुर्मो भुत्वा-
ऽनु प्राप्तुं (४) त्यत् कुर्ममुप दधाति यथा क्षेत्रविदब्जंसा नयत्येवमेवैनं कुर्मः सुवर्गं लोकमब्जंसा नयति^९
मेधो वा एष पशूनां यत् कुर्मो यत् कुर्ममुप दधाति स्वमेव मेधं पश्यन्तः पशव उप तिष्ठन्ते^{१०} इमंशानं वा एतत्
क्रियते यन्मृतानां पशूनां शीर्षान्युपधीयन्ते यज्जीवन्तं कुर्ममुप दधाति तेनाश्मशानचिद्वास्तव्यौ वा एष यत्
(५) कुर्मो^{११} मधु वार्ता ऋतायत् इति दध्ना मधुमिश्रेणाम्यनक्ति स्वदयत्येवैनं^{१२} ग्राम्यं वा एतदन्नं यद्ग्राम्या-
रण्यं मधु यद्दध्ना मधुमिश्रेणाम्यनक्तु भयस्यावरुद्धयै^{१३} मही यौ पृथिवी च न इत्याहुः ऽऽभ्यामेवैनमुभयतः

परि श्रुति^{१०} प्राञ्जमुप^{११} दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै^{१२} पुरस्तात् प्रत्यञ्जमुप^{१३} दधाति तस्मात् (१)
पुरस्तात् प्रत्यञ्चः पशवो मेघमुप^{१४} तिष्ठन्ते^{१५} यो वा अपनमिमिभि^{१६} चिनुते यजमानस्य नामिमुनु प्र
विशति स पनमीश्वरो हिरसितोरुल्लङ्गलमुप^{१७} दधात्येषा वा अनेर्वाभिः सनामिमेवाभि^{१८} चिनुते हिंसायां
औदुम्बरं भवत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवाव^{१९} रुधे^{२०} मध्यत उप^{२१} दधाति मध्यत एवास्मा ऊर्ज
दधाति तस्मात्- (१)-स्माध्यत ऊर्जा शुद्धत इयं दधाति प्रजापतिना यक्षमुनेन समिमेतै-मव हुन्त्यव-
मेवाक^{२२} वैष्णव्यचोप^{२३} दधाति विष्णुर्वै यज्ञो वैष्णवा वनस्पतयो यक्ष एव यक्ष प्रति द्यापयति^{२४} ॥
(एष वै, पशु, -वै, -मंसप, -हेष यव, तस्मात्, तस्मात्, सुवर्गः शक्तिव) ॥ ८ ॥

उत्तामुपचानम् ॥ अक्षिर्कषिः ।

एषां वा एतल्लोकानां ज्योतिः सम्भूतं यदुक्षा यदुक्षामुप^{२५} दधात्येव्य एव लोकेभ्यो ज्योतिरव^{२६} रुधे
मध्यत उप^{२७} दधाति मध्यत एवास्मै ज्योतिर्दधाति तस्मान्माध्यतो ज्योतिरवाऽऽस्महे^{२८} सिकताभिः पूरय-
त्येताद्वा अनेर्वाभ्यनररु^{२९} रूप^{३०} रूपेणैव वैश्वानरमव^{३१} रुधे^{३२} यं कामयेत शोषुकः स्यादित्युनां तस्योप^{३३}
(१) दध्यात् शोषुक एव भवति यं कामयेताहुपदस्य दक्षमद्यादिति पूर्णां तस्योप^{३४} दध्यावहुपदस्य देवाक्षमतिं
सहस्रं वै प्रति पुरुषः पशूनां यच्छति सहस्रमन्ये पशवो मध्ये पुरुषशीर्षमुप^{३५} दधाति सवीर्यत्वायो-^{३६} ज्ञाया-
मपि दधाति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयति^{३७} व्यृष्टं वा एतत् प्राणैरेभ्यं यत् पुरुषशीर्षमुप^{३८} दधत् खलु वै प्राणा (२)
अमृतं हिरण्यं प्राणेषु हिरण्यशालकान् प्रत्यस्यति प्रतिष्ठामेवैनद्रमयित्वा प्राणैः समर्घयति^{३९} दध्ना मधुमिक्षेण
पूरयति मधुव्योऽसानीति^{४०} शतातङ्कस्येन मेघत्वाय^{४१} प्राप्तं वा एतदन्नं यदध्यारण्यं मधु यद्वा
मधुमिक्षेण पूरयत्युभयस्याव^{४२} रुधे^{४३} पशुशीर्षमुप^{४४} दधाति पशवो वै पशुशीर्षाणि पशुनेवाव^{४५} रुधे^{४६}
यं कामयेतापशुः स्यादिति (३) विपुचीनानि तस्योप^{४७} दध्याद्विष्वच एवास्मात् पशून् दधात्यपशुदेव भवति
यं कामयेत पशुमान्स्यादिति समीचीनानि तस्योप^{४८} दध्यात् समीच एवास्मै पशून् दधाति पशुमानेव
भवति^{४९} पुरस्तात् प्रतीचीनमव^{५०} रुधे^{५१} दधाति पश्चात् प्राचीनमव^{५२} रुधे^{५३} दधाति पशुमानेव
पशवो गोअश्वानेवास्मै समीचो^{५४} दधात्ये^{५५} तावन्तो वै पशवो (४) विषादस्व तान् वा एतदुग्री प्र दधाति
यत् पशुशीर्षाण्युप^{५६} दधात्यमुमांरण्यमनु ते विशामीत्याह आम्नेभ्यं एव पशुभ्यं आरण्यान् पशून् च मनूत्त्वजति
तस्मात् समावत् पशूनां प्रजायमानानामाण्यः पशवः कर्नीयाः शूचा धूर्ताः सर्वशीर्षमुप^{५७} दधाति यैव
सपै त्विषिस्तामेवाव^{५८} रुधे^{५९} (५) यत् समीचीनं पशुशीर्षैरुप^{६०} दध्याद् आम्न्यान् पशून् वरशुका स्युर्य-
द्विपुचीनमांरण्यान् यजुदेव वदेद्व तां त्विषिरुधे या सपै न आम्न्यान् पशून् दिनस्ति नाऽऽऽरण्या-^{६१} नयो
खलुपुधेयमेव यदुप^{६२} दधाति तेन तां त्विषिमव^{६३} रुधे या सपै यजुर्ववति तेन शान्तर्भै ॥
(उप, प्राणा, इति, पशवो, उव^{६४} रुधे, चतुर्वावरिः शब्द) ॥ ९ ॥

अपस्यानां प्राणभृतामपानभृतां च प्रथमभित्तमुपचानम् ॥ अक्षिर्कषिः ।

पशुर्वा एष यदग्निर्पौतिः खलु वा एषा पशोर्वि क्रियते यत् प्राचीनमैष्टकाद्यजुः क्रियते रेतोऽपस्या अप-
स्या उप^{६५} दधाति योनावेव रेतो दधाति^{६६} पञ्चोप^{६७} दधाति पाक्ताः पशवः पशुनेवास्मै प्र जनयति^{६८}

पञ्च दक्षिणतो वज्रो वा अपस्यां वज्रेणैव यज्ञस्य दक्षिणतो रक्षाऽस्यर्प हन्ति^१ पञ्च पश्चात् (१)
 प्राचीरुप दधाति पश्चाद्वै प्राचीन^२ रेतो धीयते पश्चादेवास्मै प्राचीनरेतो दधाति पञ्च पुरस्तात् प्रती-
 चीरुप दधाति पञ्च पश्चात् प्राचीस्तस्मात् प्राचीन^३ रेतो धीयते प्रतीचीः प्रजा जायन्ते^४ पञ्चोत्तरदक्ष-
 न्तस्याः पशवो वै छन्दस्याः पशूनेव प्रजातान्त्वमायतनमभि पर्युहते इयं वा अग्नेरतिदाहादविमेत् सैता
 (२) अपस्या अपश्यत् ता उपोद्यत् ततो वा इमां नार्यदहृद्यदपस्या उपदधात्यस्या अनतिदाहायो-
 वाचं हेयमददित् स ब्रह्मणाऽभं यस्यैता उपधीयान्ते य उ चैनौ एवं वेददिति प्राणभृत उप दधाति
 रेतस्येव प्राणान् दधाति तस्माद्वदन् प्राणन् पश्यच्छृण्वन् पशुर्जीयते^५ इयं पुरो (३) मुव इति पुर-
 स्तादुप दधाति प्राणमेवैताभिर्दाधाराय दक्षिणा विभक्तमिति दक्षिणतो मन एवैताभिर्दाधाराय पश्चाद्वि-
 भक्त्येवा इति पश्चाच्चुरैवैताभिर्दाधारेदमुत्तरात् सुवरित्युत्तरतः ओत्रमेवैताभिर्दाधारेयमुपरि मतिरित्यु-
 परिष्टाद्वाचमेवैताभिर्दाधारे^६ दशदशोप दधाति सवीर्यत्वायां^७ इणयो- (४) -य दधाति तस्माद्विष्ण्या
 पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै^८ याः प्राचीस्ताभिर्वसिष्ठ आर्घ्या दक्षिणा ताभिर्मग्नाजो याः
 प्रतीचीस्ताभिर्विश्वामित्रो या उर्वीचीस्ताभिर्जमदग्निर्वा ऊर्ध्वास्ताभिर्विश्वकर्मा^९ य एवमेतास्माद्वि वेद-
 षोत्येव य आसामेवं बन्धुनां वेद बन्धुमान् भवति य आसामेवं ह्रमि वेद कल्पते (५) ऽस्मै य आसा-
 मेवमायतनं वेदाऽऽयतनवान् भवति य आसामेवं प्रतिष्ठां वेद प्रत्येव तिष्ठति^{१०} प्राणभृत उपधाय संयत्
 उप दधाति प्राणानेवास्मिन् धित्वा संयद्भिः सं यच्छति तत् संयतां संयत्त्वमथो प्राण एवापानं दधाति
 तस्मात् प्राणापानौ सं चरतो^{११} विष्वीचिरुप दधाति तस्माद्विष्वञ्चौ प्राणापानौ^{१२} यद्वा अग्नेरसंयत-
 (६) -मसुवर्ग्यमस्य तत् सुवर्ग्योऽभिर्यत् संयत् उप दधाति समेवैनं यच्छति सुवर्ग्यमेवाकं-स्वयविवर्त्यः
 कृतमयानामित्याह वयोभिरेवायानव रुधेऽयैर्वयांसि^{१३} सर्वतो वायुमतीर्भवन्ति तस्माद्वयं सर्वतः पवते^{१४} ॥
 (पश्चा-हेताः, पुरो, ऽङ्गया, कल्पते, ऽभिर्यत्, पञ्चभिः साच) ॥ १० ॥

अथमेवे नक्षत्राणि सूचीनी रेखाकरणम् ॥ अनुष्टुप्, ६ त्रिष्टुप्, विधेदेवा ऋषयः ।

गायत्री त्रिष्टुजगत्यनुष्टुपङ्क्तया सह । बृहत्सृष्टिगिहां ककुत् सूचीभिः शिष्यन्तु त्वां ॥

द्विपदा या चतुष्पदा त्रिपदा या च षट्पदा ।

सछन्दा या च विच्छन्दाः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वां ॥

महानांशो रेवतयो विश्वा आशाः प्रसूवरीः । मेघ्या विद्युतो वाचः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वां ॥

रजता हरीणीः सीसा युजो युज्यन्ते कर्मभिः । अश्वस्य वाजिनस्त्वचि सूचीभिः शिष्यन्तु त्वां ॥

नारी- (१) -स्ते पत्नयो लोम वि चिन्वन्तु मनीपया ।

देवानां पत्नीर्दिशः सूचीभिः शिष्यन्तु त्वां ॥

कुविदङ्ग यवमन्तो यव चिद्यथा दान्त्यनुपूर्वं त्रियूय ।

इदहैषां कणुत् भोजनानि ये वहिषो नमोवृक्ति न जग्मूः ॥ (नारी-स्त्रिः साच) ॥ ११ ॥

अथस्य त्वच्छेदनम् ॥ अनुष्टुप् । विभेदेवा ऋषयः ।

कस्त्वा छयति कस्त्वा वि आस्ति कस्ते गात्राणि शिष्यति । क उं ते शमिता कविः ॥

ऋतवस्त ऋतुषा परुः शमितारो वि आसतु ।

संवत्सरस्य धार्यसा शिमीभिः शिष्यन्तु त्वा ॥

दैव्या अध्वर्यवस्त्वा छयन्तु वि च आसतु । गात्राणि पर्वशस्ते शिमाः कृण्वन्तु शिष्यन्तः ॥

अर्धमासाः परुःपि ते मामाश्छयन्तु शिष्यन्तः ।

अहोरात्राणि मरुतो विलिष्टः (१) छदयन्तु ते ॥

पृथिवी ते अन्तरिक्षेण वायुविष्टं भिषज्यतु । औस्ते नक्षत्रैः सह रूपं कृणोतु साधुर्यो ॥

श ते परेभ्यो गात्रेभ्यः शमस्त्वरेभ्यः । शमस्थभ्यो मज्जभ्यः शमु ते तनुर्वै भुवर्त ॥

(विलिष्टं, विप्लवः) ॥ १२ ॥

[विष्णुसुक्ता ३४२ । अर्धपते २९२ । चार्वतो ३४३ । वि १९८ । पुर्वमात्रेण-३२५ । अने २७० । मर्ध २५५ । स्व-३७७ ।
-मेवो २९४ । पुष्टु- ३३५ ।-गात्राणि ८० । को ८० । छदः ॥ ३१९५]

[॥ इति पञ्चमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥]

चितीनां निरूपणम् ।

[अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥]

आश्विनी-ऋतुषा-प्राणभृत्-अपरया-वयस्या-व्येष्टकोपधानविधानम् ॥ कमिकविः ।

उत्सन्नयशो वा एष यदग्निः किं वाऽहैतस्य क्रियते किं वा न यद्वै यक्षस्य क्रियमाणस्यान्तर्यन्ति पूर्यति
वा अस्य तदाश्विनीरुपं दधात्यश्विनौ वै देवानां शिपजौ ताम्यामेवासमै भेपजं करोति पञ्चोपं दधाति
पाङ्क्तो यशो यावानेव यक्षस्तसै भेपजं करोत्यु-तव्या उपं दधात्युतनां कृत्यै (१) पञ्चोपं दधाति
पञ्च वा ऋतवो यावन्त एवर्तवस्तान् कल्पयति समानप्रभृतयो भवन्ति समानोदकास्तस्मात् समाना
ऋतवै एकैन पदेन व्यावर्तन्ते तस्मादृतवो व्यावर्तन्ते प्राणभृत् उपं दधात्युतन्नेव प्राणान् दधाति
तस्मात् समानाः सन्त ऋतवो न जीर्यन्त्यथो प्र जनयत्येवैनौ-नेष वै वायुर्यत् प्राणो यदृतव्या उपधाय
प्राणभृत् (२) उपदधाति तस्मात् सर्वानूतननु वायुरा वरीवर्ति वृष्टिसनीरुपं दधाति वृष्टिमेवाव कृषे
यदेकधोपदध्यादेकमूनुं वपेदनुपरिहारे सादयति तस्मात् सर्वानूतनं वर्धति यत् प्राणभृत् उपधाय
वृष्टिसनीरुपदधाति तस्माद्वायुप्रच्युता दिवो वृष्टिरीति पशवो वै वयस्यां नानामनसः खलु वै पशवो
नानामतास्तैऽप एवाभि समनसो (३) यं कामयेतापशुः स्यादिति वयस्यास्तस्यापधायपस्या उपं
दध्यादसंज्ञानमेवासौ पशुभिः करोत्यपशुरेव भवति यं कामयेत् पशुमान्त्स्यादित्यपस्यास्तस्यापधाय वयस्या
उपं दध्यात् संज्ञानमेवासौ पशुभिः करोति पशुमानेव भवति चतस्रः पुरस्तादुपं दधाति तस्माच्चत्वारि
चक्षुषो रूपाणि द्वे शुक्ले द्वे कृष्णे (४) मूर्धन्वतीर्भवन्ति तस्मात् पुरस्ताद्मूर्ध्नी पञ्च दक्षिणायाः

ओण्यामुप दधाति पञ्चोत्तरस्यां तस्मात् पञ्चाद्वर्षीयान् पुरस्तात् प्रवणः पुरुं—यस्तो वय इति दक्षिणेऽ२स्र उप दधाति ऋष्णिर्वय इत्युत्तरे ऽ२स्रविव प्रति दधाति व्याघ्रो वय इति दक्षिणे पक्ष उप दधाति सिंहो वय इत्युत्तरे पक्षयैरेव वीर्यं दधाति^१ पुरुं वय इति (५) मध्ये तस्मात् पुरुषः पशुनामर्धपतिः^२ ॥ (वृद्धैः, प्राणभृतः, समनसः, कुण्डे, इति, पक्षे च) ॥ १ ॥

स्वयमातृणा—दिद्या—प्राणभृत—बृहती—वालखिल्यास्वेष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्हविः ।

इन्द्राग्नी अव्ययमानामिति स्वयमातृणामुप दधातीन्द्राग्निभ्यां वा इमौ लोकौ विधृतावनयोर्लोकयो- विधृत्या अधृतेव वा एषा यन्मध्यमा चित्तिरन्तर्दिक्षमिव वा एषेन्द्राग्नी इत्याहेन्द्राग्नी वै देवानामोजो- भृतावोजसैवैनामन्तर्दिक्षे चिनुते धृत्यै स्वयमातृणामुप दधात्यन्तर्दिक्षं वै स्वयमातृणा ऽन्तर्दिक्षमेवोप धत्ते^३ ऽध्वमुप (१) घ्रापयति प्राणमेवास्यां दधत्यथो प्राजापत्यो वा अभ्यः प्रजापतिनैवाग्निं चिनुते^४ स्वयमातृणा भवति प्राणानामुत्पृष्टया अथो सुवर्गस्य लोकस्यानुष्ठायत्यै^५ देवानां वै सुवर्गं लोकं यतां दिशः समन्वीयन्त त एता दिद्या अपश्यन् ता उपादधत् तामिव ते दिशोऽहंश्चन् यदिद्या उपदधाति दिशां विधृत्यै^६ दशं प्राणभृतः पुरस्तादुप (२) दधाति नव वै पुरुषे प्राणा नाभिर्दिशमी प्राणानेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात् पुरस्तात् प्राणां ज्योतिष्मतीमुत्तमामुप दधाति तस्मात् प्राणानां चाज्योतिरुत्तमा दशोप दधाति दशाक्षरा विराड् विराट् छन्दसां ज्योतिर्ज्योतिरेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात् पुरस्ताज्योतिरुपा- ऽऽस्महे^७ छन्दांसि पशुष्वजिर्मयुस्तान् बृहत्युर्वजयत् तस्माद्वाहताः (३) पशव उच्यन्ते^८ मा छन्द इति दक्षिणत उप दधाति तस्माद्दक्षिणावृत्तो मासाः पृथिवी छन्द इति पश्चात् प्रतिष्ठित्या अग्निदेवते- त्युत्तरत ओजो वा अग्निरोज एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोऽभिप्रयायी जयति^९ पद्भिर्दशत् संपद्यन्ते पद्भिर्दशदक्षरा बृहती वाहताः पशवो बृहत्यैवास्मै पशून्व रुधे बृहती छन्दसां स्वाराज्यं परीयाय यष्टयता (४) उपधीयन्ते गच्छति स्वाराज्यं^{१०} सप्त वालखिल्याः पुरस्तादुप दधाति सप्त पश्चात् सप्त वै शीर्यण्याः प्राणा द्वावचाञ्चौ प्राणानां सवीर्यत्वाय^{११} मूर्धाऽसि राडिति पुरस्तादुप दधाति यन्त्री राडिति पश्चात् प्राणानेवास्मै समीचो दधाति^{१२} ॥ (वयो, - पु, वाहता, गुता, - अतुस्त्रिंशत्) ॥ २ ॥

ब्रह्मयाःतोमीयोपधानविधिः ॥ अग्निर्हविः ।

देवा वै यद्यष्टे ऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन् ते देवा एता अक्षण्यास्तोमीया अपश्यन् ता अन्यथाऽनूच्या- न्यथोपादधत् तदसुरा नान्वर्वायन् ततो देवा अमवन् पराऽसुरा यदक्षण्यास्तोमीया अन्यथाऽनूच्यान्यथो- पदधाति भ्रातृव्यामिभृत्यै भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवत्या—शुक्लिवृदिति पुरस्तादुप दधाति यज्ञ- मुखं वै त्रिवृ-(१)-यज्ञमुखमेव पुरस्ताद्धि यातयति^१ ज्यौम सप्तदश इति दक्षिणतोऽञ्जं वै ज्यौमाञ्जं सप्तदशोऽञ्जमेव दक्षिणतो धत्ते तस्माद्दक्षिणानात्रमद्यते^२ धरुणं एकविंश इति पश्चात् प्रतिष्ठा वा एक- विंशः प्रतिष्ठित्यै^३ भ्रान्तः पञ्चदश इत्युत्तरत ओजो वै भ्रान्त ओजः पञ्चदश ओज एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोऽभिप्रयायी जयति^४ प्रतीतिरष्टादश इति पुरस्ता-(२)-दुप दधाति द्वौ त्रिवृतावभिपूर्वं यज्ञ- मुखे वि यातयत्यै—भिर्वर्तः सविंश इति दक्षिणतोऽञ्जं वा अभिवर्तोऽञ्जं सविंशोऽञ्जमेव दक्षिणतो

धत्ते तस्मादक्षिणेनाश्रमघत्ते' 'वर्चो ब्राविश इति पञ्चाद्यद्विंशतिर्हे तेन विराजौ यद् हे प्रतिष्ठा तेन विराजोरेवामिपूर्वमज्ञाद्ये प्रति तिष्ठति' तयो नवदश इत्युत्तरतस्तस्मात् सव्यो (१) हस्तयोस्तपस्वितरौ योनिश्चतुर्विंश इति पुरस्तादुप दधाति चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री यङ्मुखं यङ्मुखमेव पुरस्ताद्वि यातयति' गर्भोः पञ्चविंश इति दक्षिणतोऽञ्जं वै गर्भो अञ्जं पञ्चविंशतोऽञ्जमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनाश्रमघत्ते ओजस्त्रिणव इति पञ्चादिमे वै लोकास्त्रिणव एतेव लोकेषु प्रति तिष्ठति^{१३} सम्भरणस्योविंश इत्यु- (४)-त्तरतस्तस्मात् सव्यो हस्तयोः सम्भार्यतरः^{१४} क्रतुरेकविंश इति पुरस्तादुप दधाति वाग्वै क्रतुर्यङ्मुखं वाग्यङ्मुखमेव पुरस्ताद्वि यातयति^{१५} ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिंश इति दक्षिणतोऽसौ वा आदित्यो ब्रध्नस्य विष्टपं ब्रह्मवर्चसमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणोऽधौ ब्रह्मवर्चसितरः^{१६} प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंश इति पञ्चात् प्रतिष्ठित्यै^{१७} नाकः षट्त्रिंश इत्युत्तरतः सुवर्गो वै (५) लोको नाकः सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै^{१८} ॥ (शिव, पुरस्ताद, सव्य, इति, वै, पञ्च च) ॥ ३ ॥

अक्षयास्तोमीया-सृष्टि-सृष्ट्यासुषोपधानविधिः ॥ अग्निर्गर्भिः ।

अग्नेर्भागोऽसीति पुरस्तादुप दधाति यङ्मुखं वा अग्निर्यङ्मुखं दीक्षा यङ्मुखं ब्रह्म यङ्मुखं त्रिवृचङ्मुखमेव पुरस्ताद्वि यातयति' नूचक्षसां भागोऽसीति दक्षिणतः शुशुबास्तो वै नूचक्षसोऽञ्जं धाता जाता-यैवास्मा अञ्जगर्भि दधाति तस्माज्जातोऽश्रममत्ति जनित्रं स्पृत् सप्तदशः स्तेम इत्याह्राक्षं वै जनित्र- (१)-मन्त्रं सप्तदशोऽञ्जमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनाश्रमघत्ते मित्रस्य भागोऽसीति पञ्चात् प्राणो वै मित्रोऽपानो वरेणः प्राणापानावेवास्मिन् दधाति त्रिवो वृष्टिर्वाताः स्पृता एकविंशः स्तोम इत्याह प्रतिष्ठा वा एकविंशः प्रतिष्ठित्यै इन्द्रस्य भागोऽसीत्युत्तरत ओजो वा इन्द्र ओजो विष्णुरोजः क्षत्रभोजः पञ्चदश (२) ओजं एवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोऽग्निप्रयायी जयति' वसूनां भागोऽसीति पुरस्तादुप दधाति यङ्मुखं वै वसवो यङ्मुखं रुद्रा यङ्मुखं चतुर्विंशो यङ्मुखमेव पुरस्ताद्वि यातयत्यादित्यार्ना भागोऽसीति दक्षिणतोऽञ्जं वा आदित्या अञ्जं भरतोऽञ्जं गर्भो अञ्जं पञ्चविंशतोऽञ्जमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनाश्रमघत्ते^{१९} ऽदित्यै भागो (३) ऽसीति पञ्चात् प्रतिष्ठा वा अदितिः प्रतिष्ठा पूषा प्रतिष्ठा त्रिणवः प्रतिष्ठित्यै देवस्य सचितुर्भागो ऽसीत्युत्तरतो ब्रह्म वै देवः संविता ब्रह्मं बृहस्पतिर्ब्रह्मं चतुष्टोमो ब्रह्मवर्चसमेवोत्तरतो धत्ते तस्मादुत्तरतोऽधौ ब्रह्मवर्चसितरः सावित्रवती भवति प्रसृत्यै तस्माद्ब्राह्मणानामुदीची सानिः प्रसृता धर्षञ्चतुष्टोम इति पुरस्तादुप दधाति यङ्मुखं वै धर्षञ्जं (४) यङ्मुखं चतुष्टोमो यङ्मुखमेव पुरस्ताद्वि यातयति' यावानां भागोऽसीति दक्षिणतो मासा वै यावा अधमासा अयावास्तसां दक्षिणावृत्तो मासा अञ्जं वै यावा अञ्जं प्रजा अञ्जमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणेनाश्रमघत्ते^{२०} ऋभुणां भागोऽसीति पञ्चात् प्रतिष्ठित्यै^{२१} विवर्तोऽष्टाद्वत्वारिंश इत्युत्तरतोऽनयोर्लोकयोः सवीर्यत्वाय तस्माद्विभौ लोकौ समार्यद्वीयौ (५) यस्य मुख्यवतीः पुरस्तादुपधीयन्ते मुख्यं एव भवत्याऽस्य मुख्यो जायते यस्या-नवतीर्दक्षिणतोऽस्य भ्रमाऽस्यान्नादौ जायते यस्य प्रतिष्ठावतीः पञ्चात् प्रत्येव तिष्ठति यस्यौजस्वतीरुत्तरत ओजस्यैव भवत्याऽस्यौजस्वी जायते^{२२} ऽको वा एव यदभिस्तरयैतदेव स्तोत्रमेतच्छ्रुत्वा यदेवा विधा (१)

विधीयतेऽर्कं एव तदर्थमनु विधीयते^{१३} । इत्यन्नाऽस्यान्नादो जायते यस्यैषा विधा विधीयते य इदं चैनामेवं वेदं सृष्टीरुपं दधाति यथासृष्टमेवाव रूधे^{१४} न वा इदं दिवा न नक्तमासीदव्यावृत्तं ते देवा एता व्युष्टीरपश्यन् ता उपादधत् ततो वा इदं (३) व्यौचक्षुरस्यैता उपाधीयन्ते ज्येवासा उचक्षुरथो तम एवाप हते^{१५} ॥ (वै जुमित्रं, पञ्चदशो, अर्धिवै मागो, वै धर्मः, समावदीर्घो, विधा, ततो वा इदं, अतर्दश च) ॥ ४ ॥

असपत्ना-विराट्-स्तोमभागाख्योपधानविधिः ॥ अग्निर्ऋषिः ।

अग्ने ज्ञातान् प्र पुंदा नः सपत्नानिति पुरस्तादुपं दधाति ज्ञातानेव भ्रातृव्यान् प्र पुंदते^१ सहसा ज्ञातानिति पश्चाज्जनिष्यमाणानेव प्रति जुदते^२ चतुश्चत्वारिंशः स्तोम इति दक्षिणतो ब्रह्मवर्चसं वै चतुश्चत्वारिंशो ब्रह्मवर्चसमेव दक्षिणतो धत्ते तस्मादक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः^३ षोडशः स्तोम इत्यु-
त्तरत ओजो वै षोडश ओज एवात्तरतो धत्ते तस्मा- (१)-दुत्तरतोऽभिप्रयायो जयति^४ वज्रो वै चतु-
श्चत्वारिंशो वज्रः षोडशो यदेते इष्टे उपदधाति ज्ञाताश्चैव जनिष्यमाणान्श्च भ्रातृव्यान् प्रणुय वज्र-
मनु प्र हरति स्तृत्यै^५ पुरीषवती मध्य उपं दधाति पुरीषं वै मध्यमात्मनः सात्मानमेवाग्निं चिनुते^६
सात्माऽमुष्मिहोके भवति य एवं वेदे^७-ता वा असपत्ना नामेष्टका यस्यैता उपधीयन्ते (२) नास्य
सपत्नो भवति^८ पशुर्वा एष यदग्निर्विराज उत्समायां चित्यासुपं दधाति विराजमेवोत्तमां पशुषु दधाति
तस्मात् पशुमानुत्तमां चायै वदति^९ दशदशोपं दधाति सवीर्यत्वाया^{१०}-क्षणयोपं दधाति तस्मादक्षण्या
पशवोऽज्ञानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै^{११} यानि वै छन्दांसि सुवर्ग्याण्यासन् तैर्देवाः सुवर्गं लोकमायन् तेनर्षयो
(३) ऽध्वायन् ते तर्षोऽतप्यन् तानि तर्षाऽपश्यन् तेभ्य एता इष्टका निरमिमतेवदछन्दो धर्त्विषदछन्द इति
ता उपादधत् तामिदं वै सुवर्गं लोकमायन् यदेता इष्टका उपदधाति यान्येव छन्दांसि सुवर्ग्याणि तैरेव यज-
मानः सुवर्गं लोकमेति^{१२} यज्ञेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत् ताः स्तोमभागैरेवासृजत् यत् (४)-स्तोम-
भागा उपदधाति प्रजा एव तद्यजमानः सृजते^{१३} गृहस्पतिर्वा एतद्यज्ञस्य तेजः सममरयत् स्तोमभागा
यत् स्तोमभागा उपदधाति सतेजसमेवाग्निं चिनुते गृहस्पतिर्वा एता गृहस्य प्रतिष्ठामपश्यत् स्तोमभागा
यत् स्तोमभागा उपदधाति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै^{१४} समसुमोपं दधाति सवीर्यत्वाय निन्नो मध्ये प्रतिष्ठित्यै^{१५} ॥
(उत्तरतो धत्ते तस्मा-दुपधीयन्तु, ऋषयो, असृजत् यत्, त्रिचत्वारिंशच्च) ॥ ५ ॥

स्तोमभागाख्योपधानविधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

रुदिमिरित्येवाऽऽदित्यमसृजत् प्रतिरिति धर्ममन्वितिरिति दिवं ऽस्तन्धिरित्यन्तरिक्षं प्रतिधिरिति पृथिवीं
विष्टुम्म इति वृष्टिं प्रवेत्यहरनुवेति रात्रिमुशिशिति वसून् प्रक्रेत इति रुद्रान्सुदीतिरित्यादित्यानोज इति पितृ
ऽस्तन्धुरिति प्रजाः पृतनापाडिनि पशून् रेवदित्योपधौ - रभिजिदसि युक्तप्रावे- (१)-न्द्राय त्वेन्द्रं जिन्वे-
त्येव दक्षिणतो वज्रं पर्याहद्रभिर्जित्यै ताः प्रजा अप्रप्राणा असृजत् तास्वधिपतिरसीत्येव प्राणमदधाद्य-
न्तेत्यपानः सरसप इति चर्भुर्वयोधा इति ओत्र^३ ताः प्रजाः प्राणनीरपाननीः पश्यन्तीः शृण्वन्तीर्न मिथुनी
अमयन् तासु त्रिवृदसीत्येव मिथुनमदधात् ताः प्रजा मिथुनी (२) भवन्तीर्न प्राजायन्त ताः सररोहो-
ऽसि नीरोहोऽसीत्येव प्राजनयन् ताः प्रजाः प्रजाता न प्रत्यातिष्ठन् ता वसुकौऽसि वेपथिधरिन् वस्य-

धिरसीत्येवैषु लोकेषु प्रत्यस्थापयद्यदाह वसुकोऽसि वेपथिरसि वस्यधिरसीति प्रजा एव प्रजाता एषु लोकेषु प्रति घ्रापयति^१ सात्माऽन्तरिक्ष^२ (१) रोहति सप्राणोऽमुष्मिँल्लोके प्रति तिष्ठत्यव्यर्धुक्तः प्राणापानाभ्यां भवति य एवं वेद^३ ॥ (युक्प्रोवा, प्रजा मिथुनं, -न्तरिक्षं, द्वादश च) ॥ ६ ॥

वाकस्य-चोडा-स्वयमातृणा विकर्णानामुपचानविधिः ॥ अग्निर्हविः ।

नाकसद्भिर्वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् यन्नाकसदं नाकसत्त्वं यन्नाकसदं उपदधाति नाकसद्भिरेव तद्यजमानः सुवर्गं लोकमेति^४ सुवर्गो वै लोको नाको यस्यैता उपधीयन्ते नास्मा अकं भवति^५ यजमानायतनं वै नाकसदो यन्नाकसदं उपदधात्यायतनमेव तद्यजमानः कुरुते^६ पृथानां-वा एतत् तेजः संस्तुं यन्नाकसदो यन्नाकसदं (१) उपदधाति पृथानमिव तेजोऽव कथं^७ पञ्चचोडा उप दधात्यप्सरसं एवैनमेता भूता अमुष्मिँल्लोक उप शेरेऽथौ तनूपानीरेवैता यजमानस्य यं द्विष्यात् तमुपदधेद्वधायै-वेताभ्य एवैनं देवताभ्य आ वृधति ताजगतिमाच्छन्त्यु-त्तरा नाकसद्भ्य उप दधाति यथा जायामानीय गृहेषु निपादयति तादृगेव तत् (१) पश्चात् प्राचीमुत्तमामुप दधाति तस्मात् पश्चात् प्राचीं पत्यन्वास्ते स्वयमातृणां च विकर्णी चोत्तमे उप दधाति प्राणो वै स्वयमातृणाऽऽयुर्विकर्णो प्राणं चैवाऽऽयुश्च प्राणानामुत्तमौ धत्ते तस्मात् प्राणश्चाऽऽयुश्च प्राणानामुत्तमौ नान्यामुत्तमिष्टकामुप दध्याद्यदन्या-मुत्तमिष्टकामुपदध्यात् पशूनां (१) च यजमानस्य च प्राणं चाऽऽयुश्चापि दध्यात् तस्मान्नान्योत्तरेष्ट-कोपधेयो^८ स्वयमातृणामुप दधात्यसौ वै स्वयमातृणाऽमूमेवोप धत्ते^९ ऽश्वमुप प्रापयति प्राण-मेवास्यां दधात्यथौ प्राजापत्यो वा अभ्यः प्रजापतिर्नैवाग्निं चिनुते^{१०} स्वयमातृणा भवति प्राणाना-मुत्तरेष्टया अथौ सुवर्गस्य लोकस्यानुत्तरायौ एषा वै (४) देवानां विक्रान्तिर्यद्विकर्णी यद्विकर्णोमुपद-धाति देवानामेव विक्रान्तिमु वि क्रमते उत्तरत् उप दधाति तस्मात् उत्तरत् उपचारोऽग्निं^{११} वायुमती भवति समिद्धयै^{१२} ॥ (नाकसद, -स्वय, पशूना, -मेवा वै, द्वारिः २ शक्तिः) ॥ ७ ॥

छन्दा आरयोपचानविधिः ॥ अग्निर्हविः ।

छन्दाऽस्युप दधाति पशवो वै छन्दाऽसि पशूनेवाव कथे छन्दाऽसि वै देवानां वामं पशवो वाममेव पशूनेव कथे एताऽह वै युक्षेनश्चैत्रियायणश्चितिं विदां चकार तथा वै स पशूनेवारुन्ध यदेतामुपदधाति पशूनेवाव कथे^१ गायत्रीः पुरस्तादुप दधाति तेजो वै गायत्री तेज एव (१) मुञ्चतो धत्ते^२ मृधन्वती-भवन्ति मूर्धानमेवैनं समाजानां करोति^३ विष्टुम उप दधातीन्द्रियं वै विष्टुगिन्द्रियमेव मध्यातो धत्ते^४ जगतीरुप दधाति जागता वै पशवः पशूनेवाव कथे^५ ऽनुष्टुम उप दधाति प्राणा वा अनुष्टुप प्राणाना-मुत्तरेष्टयै^६ बृहतीरुणिदाः पङ्क्तीरक्षरपङ्क्तीरिति विष्टुरुपाणि छन्दाऽस्युप दधाति विष्टुरूपा वै पशवः पशव- (१) छन्दाऽसि विष्टुरूपानेव पशूनेव कथे^७ विष्टुरूपस्य गृहे दृश्यते यस्यैता उपधीयन्ते य उं चैना एवं वेदा-तिच्छन्दसमुप दधात्यतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दाऽसि सर्वेभिरेवैनं छन्दोभिश्चिनुते वर्धं वा एषा छन्दसां यदतिच्छन्दा यदतिच्छन्दसमुपदधाति वर्धमेवैनं समाजानां करोति^८ द्विपदा उप दधाति द्विपाद्यजमानः (१) प्रतिष्ठित्यै^९ ॥ (तेज एव, पशवः पशवो, यजमान, पङ्क् च) ॥ ८ ॥

सयुज्-मण्डल-विधायोतिः संज्ञकेष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

सर्वाभ्यो वै देवताभ्योऽग्निर्ऋषियते यत् सयुजो नोपवृथाद् देवता अस्याग्निं वृज्जीत् यत् सयुजं उपवृथात्प्रात्मनैवैनं सयुजं चिजुते नाग्निना व्यृध्यतेऽथो यथा पुरुषः स्त्रावभिः सन्ततं एवमेवैताभिर्ऋग्निः सन्ततोऽग्निना वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् ता अम्ः कृत्तिका अभवन् यस्यैता उपधीयन्ते सुवर्गमेव (१) लोकमेति गच्छति प्रकाशं चित्रमेव भवति मण्डलेष्टका उप दधातीमे वै लोका मण्डलेष्टका इमे खलु वै लोका देवपुरा देवपुरा एव प्र विहाति नाऽऽर्तिमाच्छेत्त्यग्निं चिक्यानो विभ्वज्योतिष उप दधातीमानेवैतामिहोक्तान् ज्योतिष्मतः कुरुतेऽथो ग्राणानेवैता यजमानस्य दाधत्येता वै देवताः सुवर्ग्यास्ता एवा- (२)-न्यारभ्य सुवर्गं लोकमेति ॥ (सुवर्गमेव, ता एव, चत्वारि च) ॥ ९ ॥

वृष्टिसनि-संयानी-आदित्या-वृषा-यशोदास्योपधानविधिः ॥ अग्निर्ऋषिः ।

वृष्टिसनीरुप दधाति वृष्टिमेवाव रन्ध्रे यदेकधोपवृथादेकमृतं धेपेदनुपरिहारं सावयति तस्मात् सर्वांनुत्तं धरति पुरोवात्सनिर्ऋसीत्यादित्यै वृष्ट्यै रूपं रूपेणैव वृष्टिमव रन्ध्रे संयानीभिर्वै देवा इमोहोक्तान्समयुस्तत् संयानीनां संयानित्वं यत् संयानीरुपदधाति यथाऽप्सु नावा संयात्येव- (१)-मेवैताभिर्यजमान इमोहोक्तान्सं याति वृषो वा एषोऽग्नेयं संयानीर्यत् संयानीरुपदधाति वृषमेवैतमग्नय उप दधात्ये-त यस्यैतासुर्ऋतास्वापोऽग्निं हरन्त्यहं एवास्याग्निं-रादित्येष्टका उप दधात्यादित्या वा एतं भूत्यै प्रति नुदन्ते योऽलं भूत्यै सन् भूतिं न प्राप्नोत्यादित्या (२) एवैनं भूतिं गमयन्त्यसौ वा एतस्याऽऽदित्यो रुक्मार्दसे योऽग्निं चित्वा न रोचते यदादित्येष्टका उपदधात्यसावेवास्मिन्नादित्यो रुक्मं दधाति यथाऽसौ देवानां रोचते एवमेवैष मनुष्याणां रोचते घृतेष्टका उप दधात्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यद्धतं प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयत्य- (१)-थो तेजसाऽनुपरिहारं सावयत्यपरिवर्गमेवास्मिन् तेजो दधाति प्रजापतिर्ऋग्निमचिजुत् स यशसा व्यार्थयत् स एता यशोदा अपश्यत् ता उपाधत्ता तामिधं स यश आत्मर्षयत् यशोदा उपदधाति यश एव तामिर्यजमान आत्मन् धत्ते पञ्चोप दधाति पाङ्क्तः पुरुषो यावानेव पुरुषस्तस्मिन् यशो दधाति ॥ (पुं, प्रमोखादित्या, नर्षयत्ये-कावपवृथासाव) ॥ १० ॥

भ्यस्क्रुन्-अक्षिरुपा-वृषिणोदा-आयुष्या-अग्निहवया-कृतव्याप्येष्टकोपधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

देवासुराः संयन्ता आसन् कनीयारसो देवा आसन् भूयारसोऽसुरास्ते देवा एता इष्टका अपश्यन् ता उपाधत्त भ्यस्क्रुन्सीत्येव भूयारसोऽभवन् यनस्पतिभिरोपधीभिर्विस्क्रुन्सीतीमामजयन् प्राच्यसीति प्राचीं विश्रमजयन्नुर्वाऽसीत्यम्रमजयन्तर्हि सदर्शयन्तर्हि सीदेत्यन्तर्हि स्रमजयन् ततो देवा अभवन् (१) पराऽसुरा यस्यैता उपधीयन्ते भूयानेव भवत्यमीमोहोक्तान् जयति भवत्यात्मना पराऽस्य आर्तुज्यो भवत्य-प्युपदसि इयेनसन्सीत्यादित्यद्वा अग्ने रूपं रूपेणैवाग्निमव रन्ध्रे पृथिव्यास्त्वा वृषिणे सादयामीत्याहे-मानेवैतामिहोक्तान् वृषिणावतः कुरुते आयुष्या उप दधात्यायुरेवा- (१)-स्मिन् दधात्ये-मे यत् ते परा इहामेत्यादित्यद्वा अग्नेः प्रियं धाम प्रियमेवास्य धामोपाऽऽमोति तावेहि स रमावह इत्याह ज्यैवैनं परि धत्ते पाञ्चजन्येध्वज इत्याहैव वा अग्निः पाञ्चजन्यो यः पञ्चचितीकुस्तस्मादेवमाह-तव्या

उप (१) दधात्येतद्वा ऋतूनां प्रियं धाम यद्वत्तया ऋतूनामेव प्रियं धामाव कन्धे सुमेक इत्याह संवत्सरो वै सुमेकः संवत्सरस्यैव प्रियं धामोपाऽऽमोति ॥ (नमव, - न्वेवो, - ए, एविविस्तारिभ्य) ॥ ११ ॥

अथमेवविधिः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतेरस्यैवयत् तत् पराऽपतत् तदभ्योऽभवद्यदभ्ययत् तदभ्यस्याभ्यत्वं तदेवा अभ्यमेधेनैव प्रत्यव-
धुरेव वै प्रजापतिर सर्वं करोति योऽभ्यमेधेन यजते सर्वं एव भवति सर्वस्य वा एवा प्रार्यमितिः
सर्वस्य भेपजर सर्वं वा एतेन पाप्मानं देवा अतरुषापि वा एतेन ब्रह्महत्यामेतरन्त्सर्वं पाप्मानं (१)
तरति तरति ब्रह्महत्यां योऽइवमेधेन यजते य उ चैनमेधं वेदो-त्तरं वै तत् प्रजापतेरस्यैवयत् तस्मा-
दइवस्योत्तरतोऽव घन्ति दक्षिणतोऽन्येषां पशूनां वैतसः कटौ भवत्यप्सुर्योनिर्वा अद्वोऽप्सुजो वैतसः
स्व एवैनं योनौ प्रति घापयति चतुष्टोमः स्तोमो भवति सरद्ध वा अद्वस्य सक्थ्याऽवृहत् (२)
तदेवाभ्यनुष्टोमेनैव प्रत्यवधुर्यचतुष्टोमः स्तोमो भवत्यद्वस्य सर्वत्वार्थः ॥ (सर्वं पाप्मानं, - मवृहत्, द्वादश च) ॥ १२ ॥

[उक्तानुयङ् २५५ । इन्द्राग्नी २३४ देवा २५५ अग्ने-३६४ । रवे २४३ । रुहिम-१६२ । -नोक्तसन्नि-२२३१-इन्द्राग्ने १५१ । सर्वाभ्यो १०४ वृष्टिसर्वा-१९९१-वैवासुराः १०६ । प्रजापते- ११२ । द्वादश २४७०]

[इति पञ्चमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥]

इष्टकात्रयाभिधानम् ।

[अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

इन्द्रतनु-यज्ञतनु-नक्षत्राण्येष्टकोपधानम् ॥ नक्षत्रविः ।

देवासुराः संयत्ता आसन् ते न व्यजयन्त स एता इन्द्रस्तनूरपश्यत् ता उपाधत् ताभिर्वै स तनुर्व-
मिन्द्रियं वीर्यमात्मन्रधत् ततो देवा अभवन् पराऽसुरा यद्विन्द्रतनूरुपदधाति तनुर्वमेव तामिरिन्द्रियं वीर्यं
यजमान आत्मन्र धत्तेऽथो सेन्द्रमेवाग्निं सतनुं चिनुते भवत्यात्मना पराऽस्य आतृष्यो (१) भवति
यज्ञो देवेभ्योऽपांक्रामत् तमवकथं नारांफनुवन् त एता यज्ञतनूरपश्यन् ता उपाधत् ताभिर्वै ते यज्ञमवाकथत्
यद्यज्ञतनूरुपदधाति यज्ञमेव तामिर्यजमानोऽव कन्धे त्रयस्त्रिंशत् शतमुप दधाति त्रयस्त्रिंशद्देवता
देवता एवाव कन्धे ऽथो सात्मानमेवाग्निं सतनुं चिनुते सात्माऽमुष्मिंल्लोके (२) भवति य एवं वेदं
ज्योतिष्मतीरुप दधाति ज्योतिरेवास्मिन् दधात्येतानिर्वा अग्निश्चितो ज्वलति तामिरेवैनं स मिन्ध उमयो-
रस्मै लोकयोज्योतिर्मवति नक्षत्रेष्टका उप दधात्येतानि वै दिवो ज्योतीरपि तान्येवाव कन्धे सुकृतां
वा एतानि ज्योतीरपि यज्ञक्षत्राणि तान्येवाऽऽप्नोत्यर्थो अनूकाशमेवैतानि (३) ज्योतीरपि कुरुते सुवर्ग-
स्य लोकस्यानुब्रूयात्यै यत् सश्रृष्टा उपदध्यादृष्ट्यै लोकमपि दध्यादवर्धुक्तः पर्जन्यः स्यादसंश्रृष्टा
उप दधाति वृष्ट्या एव लोकं करोति वर्धुक्तः पर्जन्यो भवति पुरस्ताद्वन्याः प्रतीचीरुप दधाति पश्चा-
द्वन्याः प्राचीस्तस्मात् प्राचीनानि च प्रतीचीनानि च नक्षत्राण्या वर्तन्ते ॥ (आर्षुषो, लो. ७, एवैवाये, - ६-
व्यारिंशत्) ॥ १ ॥

सूतस्य वैश्वदेवास्येष्टकोपवानं, प्रोक्षणविधिश्च ॥ अग्निर्होषिः ।

ऋतव्या उप दधानृतुनां कृष्यै द्वन्द्वमुप दधाति तस्माद् द्वन्द्वमृतवो' ऽधृतेषु वा एषा यन्मध्यमा चित्तिरन्तरिक्षमिव वा एषा द्वन्द्वमन्यासु चित्तीरूपं दधाति चतस्रो मध्ये धृत्या' अम्भःक्षेत्रेण वा एता-
श्चित्तीनां यदृतव्या यदृतव्या उपदधाति चित्तीनां विधृत्या' अवकांमनूपं दधात्येषा वा अक्षेयौनिः सयौनि-
- (१)-मेवाग्निं चिनुतं उवाच ह विश्वामित्रोऽददित् स ब्रह्मणाऽहं यस्यैता उपधीयान्तै य उ चैना
एवं वेददिति' संवत्सरो वा एतं प्रतिष्ठायै नुदते योऽग्निं चित्त्वा न प्रतितिष्ठति पञ्च पूर्वाश्रितयो भवन्त्यथ-
पृथं चितिं चिनुते पद् वा ऋतवः संवत्सुर ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठत्ये'—ता वा (२) अग्निपत्नी-
नामेष्टका यस्यैता उपधीयन्तेऽग्निपतिरेव संमानानां भवति' यं द्विष्यात् तमुपदधद् ध्यायेदेताम्य एवैनं
देवताभ्य आ वृश्चति ताजगार्तिमाच्छ्रत्य—क्षिरसः सुवर्गं लोकं यन्तो या यज्ञस्य निष्कृतिरासीत् ताशु-
यिभ्यः प्रत्यौहन् तद्धिरण्यमभवत्क्षिरण्यश्लकैः प्रोक्षति यज्ञस्य निष्कृत्या अग्नौ मेघजमेवासमै करोत्य-
(३)-थो रूपेणैवैनं समधेयत्यथो हिरण्यज्योतिषैव सुवर्गं लोकमेति' साहस्रवता प्रोक्षति साहस्रः
प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्या' इमा मे अग्न इष्टका धेनवः सन्तिवत्याह धेनुरेवैनाः कुस्ते ता एनं कामदुषा
अमुन्नामुर्मिहोको उप तिष्ठन्ते' ॥ (सशोनि, -मृगा वै, करोत्ये-पुनश्चकारिहिरण्यं) ॥ २ ॥

सूतस्य वैश्वदेवास्येष्टकोपवानं, प्रोक्षणविधिः ॥ अग्निर्होषिः ।

रुद्रो वा एष यदग्निः स एताहिं जातो यहिं सर्वश्रितः स यथा वत्सो जातः स्तनं प्रेक्षत्येवं वा एष
एताहिं भागधेयं प्रेक्षति तस्मै यदाहुतिं न जुहुयादध्वर्युं च यजमानं च ध्यायेच्छत रुद्रीयं जुहोति भाग-
धेयेनैवैनं शमयति नाऽऽर्तिमाच्छ्रत्यध्वर्युर्न यजमानो' यद् प्राभ्याणां पशूनां (१) पर्यसा जुहुयाद्
प्राभ्यान् पशुञ्जुवाऽप्येष्टदारण्यानांमारण्यान् जर्तिलयवाग्वा वा जुहुयाद् गवीधुकयवाग्वा वा न प्राभ्यान्
पशून् हिनस्ति नाऽऽरण्यां—नथो सत्वाहुतनाहुतिर्वै जर्तिलाश्च गवीधुकाश्चेत्यंजक्षीरेण जुहोत्याग्नेयी वा एषा
यद्वाऽऽहुत्यं जुहोति न प्राभ्यान् पशून् हिनस्ति नाऽऽरण्यां—नक्षिरसः सुवर्गं लोकं यन्तो (२) ऽजायां
धर्मं आसिञ्चन्ता शोचन्ती पूर्णं पराऽजिहीत सोऽऽकोऽभवत् तद्वत्कर्त्तव्यमर्कण्णं जुहोति सयो-
नित्वायो'—दङ् तिष्ठन् जुहोत्येषा वै रुद्रस्य दिक् स्वार्थामिव विशि रुद्रं निरवदयते चरमायामिष्टकायां
जुहोत्यन्त एव रुद्रं निरवदयते' वैधाविमुक्तं जुहोति त्रय इमे लोका इमानेव लोकान्समावर्द्धीर्यान्
करोती'—एत्यग्रे जुहोत्य- (३)-धेयत्यथेयं त्रय इमे लोका एभ्य एवैनं लोकैभ्यः शमयति' तिस्र
उत्तरा आहुतीर्जुहोति पद् सं पंचन्ते पद् वा ऋतवः ऋतुभिरेवैनं शमयति' यदनुपत्तिकामं जुहुयाद्-
न्तरवचारिणं रुद्रं कुर्यादथो सत्वाहुः कस्यां वाऽहं विशि रुद्रः कस्यां वेत्यनुपत्तिकाममेव होतव्यमपरि-
वर्गमेवैनं शमयत्येता (४) वै देवतोः सुवर्ग्या या उत्तमास्ता यजमानं वाचयति ताभिरेवैनं सुवर्गं
लोकं गमयति' यं द्विष्यात् तस्य सञ्जरे पशूनां न्यस्त्येधः प्रथमः पशुरितिष्ठति स आर्तिमाच्छ्रति' ॥
(पशूनां, यतोः, जुहोति, शमयति, त्रिरुक्तं) ॥ ३ ॥

परिवेचन-विकर्षणविधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

अश्मभूर्जमिति परि पिञ्चति मूर्जयेत्येवैनमर्थो तर्पयत्येव स एव तुमोऽश्वत्थपन्नशोचित्रमुर्विमोक्षोक्त उप
तिष्ठते' सूर्यति प्रजया पशुभिर्ग एव वेदं तां न इपमूर्जं घत्त महतः सरराणा इत्याहाहं वा ऊर्गं
महतोऽश्वमेवाव रुधे' इमंरुधेः शुद्धं ते शु-(१)-पृच्छतु यं द्विष्य इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य शुधा
च शुचा चार्पयति' विः परिपिञ्चन् पर्येति विवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचंर शमयति' विः पुनः
पर्येति पद सं पद्यन्ते पद वा ऋतवं ऋतुमिरेवास्य शुचंर शमयत्य-पां वा एतत् पुण्यं यद्वेतसोऽपा
(२) शरोऽवका वेतसशाखया चार्चकाभिश्च वि कर्षत्यापो वै शान्ताः शान्ताभिरेवास्य शुचंर शमयति'
यो वा अग्निं चितं प्रथमः पशुरधिकार्मतीभ्वरो वै तश्च शुचा प्रदहो मण्डूकैर्न वि कर्षत्येव वै पशुनाम-
नुपजीवनीयो न वा एष ग्राम्येषु पशुषु हितो नाऽऽरण्येषु तमेव शुचाऽर्पयत्य-प्राग्निं कर्षत्य-(३)-
घाक्षरा गायत्री गायत्रीऽग्निर्यावानेवाग्निस्तस्य शुचंर शमयति' पावकवतीमिरुं वै पावकोऽश्वेनैवास्य
शुचंर शमयति' मृत्युर्वा एष यदग्निर्घ्राण एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनं काशीं उपानद्वावुरा मुञ्चते ब्रह्मणैव
मृत्योरन्तर्धत्ते' अन्तर्मृत्योर्धत्तेऽन्तरिक्षाद्यादित्याहुरन्यामुपमुञ्चतेऽन्यां नान्त-(४)-रेव मृत्योर्धत्तेऽवालाद्यं
रुधे' नमस्ते हरसि शोचिष इत्याह नमस्कृत्य हि वसीयाश्चसुपवर्तन्त्ये-न्यं तं असत् संपन्तु हेतय
इत्याह यमेव द्वेष्टि तमस्य शुचाऽर्पयति' पावको अस्मभ्यं शिवो भवेत्याहाहं वै पावकोऽश्वमेवाव
रुधे' ब्रह्म्यामग्निं कामति प्रतिष्ठित्या अपस्यवतीभ्यां शान्त्यै' ॥ (छ, -वेत्सोऽपा-मंवाग्निं कर्षति,
वाप्त, -रेकाद्यपञ्चाशत्) ॥ ४ ॥

व्यापारण-वैश्वकर्माहुतिविधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

नृपदे वडिति व्याघारयति पृक्षत्याऽऽहुत्या यक्षमुखमारभते' ऽहण्या व्याघारयति तस्मादहण्या पशवो-
ऽह्निं प्रहरन्ति प्रतिष्ठित्यै' यद्वषट्कुर्यात्तायामाऽस्य वषट्कारः स्याद्यक्ष वषट्कुर्याद्रक्षारसि यक्ष इन्धु-
र्धत्तेत्याह परोक्षमेव वषट् करोति नास्य यातयामा वषट्कारो भवति न यक्ष रक्षार्क्षसि अग्निं हुतादो वा
अन्ये देवा (१) अहुतादोऽन्ये तान्निचिदेवोभयाव प्रीणाति ये देवा देवानामिति वधा मधुमिश्रेणावोक्षति
हुतादश्चैव देवानहुतादश्च यजमानः प्रीणाति ते यजमानं प्रीणन्ति दध्नैव हुतादः प्रीणाति मधुषु ऽहुतादो आस्यं
वा एतदन्नं यदध्यारण्यं मधु यद्वा मधुमिश्रेणावोक्षत्युभयस्यावच्छ्रयै' मुमुष्टिनाऽवोक्षति प्राजापत्यो (२)
वै मुमुष्टिः संयोनित्वाये ब्रह्म्यां प्रतिष्ठित्या अनुपरिचारमवोक्षत्युपरिवर्गमेवैनान् प्रीणाति' वि वा
एष प्राणैः प्रजया पशुभिर्ऋध्यते योऽग्निं चिन्वन्नधिकार्मति प्राणदा अपानदा इत्याह प्राणानेवाऽऽत्मन् धत्ते
वज्रोदा वरिवोदा इत्याह प्रजा वै वचः पशवो वरिवः प्रजामेव पशूनात्मन् धत्ते इन्द्रो वृत्रमहन् तं
वृत्रो (३) हुतः पौंडशमिमोर्गैरसिनात् स एतामन्नयेऽनीकवत् आहुतिमपश्यत् तामजुहोत् तस्याभिरनी
कवान्स्तेन भागधेयेन प्रीतः पौंडशधा वृत्रस्य भोगानप्यदहद्वैश्वकर्मेणेन पाप्मनो निरमुच्यते यद्वस्येऽ
नीकवत् आहुतिं जुहोत्यग्निरेवाद्यानीकवान्स्तेन भागधेयेन प्रीतः पाप्मानमपि दहति वैश्वकर्मेणेन पाप्मनो
निरमुच्यते' यं कामयेत चिरं पाप्मनो (४) निरमुच्येतेत्येकैकं तस्य जुहुयाच्चिरमेव पाप्मनो निरमुच्यते यं काम-

येत ताजक् पाप्मनो निर्मुच्येतेति सर्वाणि तस्यानुद्रुत्य जुहुयात् ताजगेव पाप्मनो निर्मुच्यतेऽथो खलु नानैव
सूक्तार्था जुहोति नानैव सूक्तयोर्वैर्यं दधात्यथो प्रतिष्ठित्यै" ॥

(देवाः, प्राजापत्यो, पुत्र, - विचरं पुष्पमन्, - इत्युवादि-शब्) ॥ ५ ॥

समिदाधान-अग्निप्रणयन-होतुरप्रतिरथस्यविधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

उद्वेनमुत्तरां नयेति समिध आ दधाति यथा जनं यतेऽवसं करोति तादगेव तत् तिस्र आ दधाति
त्रिवृद्धा अग्निर्यावानेवाग्निस्तस्मै भागधेयं करोत्यौ-तुम्बरीर्मवन्त्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवास्मा अपि
दधात्यु-तु त्वा विश्वे देवा इत्याह प्राणा वै विश्वे देवाः प्राणे-(१)-रेवैनमुद्यच्छतेः ऽग्ने भरन्तु
चित्सिमिरित्याह यस्मा एवैनं चित्तायोद्यच्छते तेनैवैनं समर्धयति पञ्च विशो दैवीर्यज्ञमवन्तु देवी-
रित्याह विशो होपोऽनु प्रच्यवते ऽपामिति दुर्मतिं वार्षमाना इत्याह रक्षसामपंहत्यै रायस्योपै यज्ञ-
पतिमामर्जन्तीरित्याह पशवो वै रायस्योपैः (२) पश्वेवाव रन्ध्रे पञ्चमिहरेति पञ्च वा ऋतव ऋतु-
मिरेवैनं हरति द्वे परिपृष्टवती भवतो रक्षसामपंहत्यै सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तादित्याह प्रस्त्यै
ततः पावका आशिषो नो जुपन्तामित्याहासं वै पावकोऽन्नमेवाव रन्ध्रे देवासुराः संयत्ता आसन् ते
देवा एतदप्रतिरथमपश्यन् तेन वै तै प्रत्य-(३)-सुरानजयन् तदप्रतिरथस्याप्रतिरथत्वं यदप्रतिरथं द्वितीयो
होताऽन्वाहाप्रत्येव तेन यजमानो भ्रातृव्यान् जयत्यथो अनभिजितमेवामि जयति दशार्चं भवति
दशाक्षरा विराड् विराजैर् लोको विधृतावनयैर्लोकयोर्विधृत्या अथो दशाक्षरा विराडन्नं विराड् विरा-
ज्येवाभाघे प्रति तिष्ठत्यै-संविद्य वा अन्तरिक्षमन्तरिक्षमिवा ऽऽप्नोति प्रमाप्नोति (४) ऽऽमानं नि दधाति
सत्त्वायै द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यै विमानं एव दिवो मर्त्य आस्त इत्याह व्यैवैतया मिमीते मर्त्ये दिवो
निहितः पृश्निरदमेत्याहासं वै पृश्न्यन्नमेवाव रन्ध्रे चतसृभिरा पुच्छादेति चत्वारि छन्दांसि छन्दा-
भिरेवेन्द्रं विश्वा अवोवृष्यतिरित्याह वृद्धिमेवोपावर्तते वाजानां सत्यंति पति-(५)-मित्याहासं वै
वाजोऽन्नमेवाव रन्ध्रे सुहृदर्यज्ञो देवा आ च वक्षदित्याह प्रजा वै पशवः सुहं प्रजामेव पशूनात्मन्
धत्ते यक्षदग्निदेवो देवा आ च वक्षदित्याह स्वगाकृत्यै वाजस्य मा प्रसवेनोद्गामेणोवप्रमी-
दित्याहासौ वा आदित्य उद्यच्छाम एव (६) निष्प्रोचन् निष्प्रामो ब्रह्मणैवाऽऽत्मानमुद्गच्छति ब्रह्मणा भ्रातृव्यं
नि शुद्धति (७) (प्राणैः, पोषोः, प्रत्या, - रनीध्रे, पति, - मेव, दश च) ॥ ६ ॥

चित्पारोङ्गं तत्राग्नि-निक्षेपादि च ॥ अग्निर्ऋषिः ।

प्राचीमनु प्रविशं प्रेहि विद्वानित्याह देवलोकमेवैतयोपावर्तते कर्मध्वमग्निना नाकमित्याहेमानेवै-
तया लोकान् कर्मते पृथिव्या अहमुदन्तरिक्षमाऽरुहमित्याहेमानेवैतया लोकान्समारोहति सुवर्ग-
न्तो नापेक्षन्त इत्याह सुवर्गमेवैतया लोकमेत्यै-मे प्रेहि (१) प्रथमो देवयतामित्याहोमर्थेऽप्येवैतया देव-
मनुष्येषु चक्षुर्दधाति पञ्चमिरथि कामति पाङ्क्तो यशो यावानेव यज्ञस्तेन सह सुवर्गं लोकमेति नक्तो-
पासेति पुरोऽनुवाक्यामन्वाह प्रत्या अग्रे सहस्राक्षेत्याह साहस्रः प्रजापतिः प्रजापतेरपत्यै तस्मै ते
विधेम वाजाय स्वाहेत्याहासं वै वाजोऽन्नमेवाव (२) रन्ध्रे दध्नः पूर्णामौदुम्बरी स्वयमातृणाय

जुहोत्यूर्ध्वं दध्मूर्धुदुम्बरोऽसौ स्वयमातृणाऽमुष्यामेवोक्तं दधाति तस्मादमुतोऽर्वाचीम् अमुप जीवामं—
 स्तिस्मिः सादयति त्रिवृद्धा अग्निर्यावन्निवाप्तिस्तं प्रतिष्ठां गमयति' प्रेक्षो अग्ने दीदिहि पुरो न इत्यौ-
 दुम्बरीमा दधात्येषा वै सुमीं कर्णकावत्येतयाह स्म (१) वै देवा असुराणां शततर्होऽस्तु हन्ति यदे-
 तया समिधमा दधाति यजमेवैतच्छतमं यजमानो आरुण्याय प्रहरति स्तुत्या अक्षम्भृकारं' विधेम
 ते परमे जन्मजम् इति वैकङ्कतीमा दधाति मा एषाव रुधे' तां संवितुर्वरेण्यस्य विजामिति शमी-
 मयीं शान्त्या' अग्निर्वो ह वा अग्निचितं दुहेऽग्निचिद्वाऽग्निं दुहे तां (४) संवितुर्वरेण्यस्य विजा-
 मित्याहैष वा अग्नेर्दोह—स्तमस्य कण्वं एव आयसोऽवेत् तेन ह सैनं स दुहे' यदेतया समिधमा-
 दधात्यग्निचिदेव तवग्निं दुहे' सप्त तं अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्याह सप्तैवास्य साप्तानि प्रीणाति'
 पूर्णया जुहोति पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापते—(५)—राप्यै न्यूनया जुहोति न्यूनादि प्रजापतिः प्रजा
 अष्टजत प्रजानां सृष्ट्या' अग्निर्वेभ्यो निलायत स दिशोऽनु प्राविशज्जुह्वन्मनसा दिशो भ्यावेद्
 दिग्भ्य एवैनमव रुधे' दध्मा पुरस्ताज्जुहोत्याज्येनोपरिष्टात् तेजश्चैवासां इन्द्रियं च समीचीं दधाति'
 द्वादशकपालो वैश्वानरो भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः साक्षा—(६)—देव वैश्वा-
 नरमव रुधे' यत् प्रयाजानूयाजान् कुर्याद्विकस्तिः सा यज्ञस्य दर्विहोमं करोति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै'
 राष्ट्रं वै वैश्वानरो विष्मरुतो वैश्वानरः हुत्वा मारुतान् जुहोति राष्ट्र एव विशमनु यज्ञायुं—क्षैर्वैश्वानर-
 स्याऽऽर्वावत्युपांशु मारुतान् जुहोति तस्माद्राष्ट्रं विशमतिं धवति' मारुता भवन्ति मरुतो वै देवानां
 विशो देवविशेनैवास्मै मनुष्यविश—(७)—मव रुधे' सप्त भवन्ति सप्तगणा वै मरुतो गणश एव विश-
 मव रुधे' गुणेन गणमनुदृत्य जुहोति विशमेवास्मा अनुवर्तमानं करोति' ॥ (इष्ट, - व, स्म, वा, प्रजा-
 पतेः, साक्षा, - मनुष्यविश, - मेकविंशतिव) ॥ ७ ॥

वसोर्धाराभिधानम् ॥ अग्निर्यैः ।

वसोर्धारा जुहोति वसोर्मे धाराऽसुदिति वा एषा हूयते घृतस्य वा पनमेवा धाराऽमुष्मिहोके पिन्व-
 मानोर्प तिष्ठत आज्येन जुहोति तेजो वा आत्यं तेजो वसोर्धारा तेजसैवास्मै तेजोऽव रुधे' ऽथो
 कामा वै वसोर्धारा कामानेवाव रुधे' यं कामयेत प्राणानस्थाचाद्यं वि (१) छिन्त्यामिति विग्राहं तस्य
 जुहुयात् प्राणानेवास्याचाद्यं वि छिन्नन्ति' यं कामयेत प्राणानस्थाचाद्यं स तनूयामिति संततां तस्य
 जुहुयात् प्राणानेवास्याचाद्यं स तनोति' द्वादश द्वादशानि जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्स-
 रेणैवास्मा अन्नमव रुधे' ऽग्निं च मेऽक्षुच म इत्याहैतद्वा (२) अन्नस्य रूपं रूपेणैवान्नमव रुधे'
 ऽग्निश्च मे आपश्च म इत्याहैषा वा अन्नस्य योनिः सयोन्येवान्नमव रुधे' ऽधेन्द्राणि जुहोति देवता
 एषाव रुधे यत् सर्वेषामधर्मिन्द्रः प्रति तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठमाकम् इन्द्रमुत्तरमाहेन्द्रियमेवासिषु-
 पारिष्टाद् दधाति' यज्ञायुधानि जुहोति यज्ञो (३) वै यज्ञायुधानि यज्ञमेवाव रुधेऽथो एतद्वै यज्ञस्य
 रूपं रूपेणैव यज्ञमव रुधे' ऽवभृथश्च मे स्वगाकारश्च म इत्याह स्वगाकृत्यो अग्निश्च मे घर्मश्च म
 इत्याहैतद्वै ब्रह्मवर्चसस्य रूपं रूपेणैव ब्रह्मवर्चसमव रुधे' ऋक् च मे सामं च म इत्याहै—(४)—

तद्वै छन्दसां रूपं रूपेणैव छन्दाश्च्यवन् रुधे^{१३} गर्माश्च मे वत्साश्च म इत्यादितद्वै पशूनां रूपं रूपेणैव पशून्व रुधे^{१४} कल्पान् जुहोत्यफलं तस्य फलं त्वै^{१५} युग्मं त्रयञ्च जुहोति मिथुनत्वायो^{१६} सारवती भवतोऽभिकाल्या एका च मे तिस्रश्च म इत्याह देवछन्दसं चा एका च तिस्रश्च (५) मनुष्यछन्दसं चतस्रश्चाष्टौ च देवछन्दसं चैव मनुष्यछन्दसं चार्धं रुधे^{१७} आ त्रयस्त्रिंशतो जुहोति त्रयस्त्रिंशद्वै देवतां चैवता एवाव रुध आऽष्टाचत्वारिंशतो जुहोत्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागताः पशवो जगत्येवास्मै पशून्व रुधे^{१८} वाजश्च प्रसवञ्चेति द्वादशं जुहोति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति तिष्ठति^{१९} ॥ (वि, वै, युञ्, आहु, वै, -काव्यवाचं) ॥ ८ ॥

वाजप्रसवीयदोमविधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

अग्निदेवभ्योऽपाक्रामद्वागधेयमिच्छमानस्तं देवा अमुवन्नप न आ वर्तस्व हव्यं नो वदेति सोऽग्नीधरै वृणु महामेव वाजप्रसवीयं जुहवृक्षिति तस्मादभ्यै वाजप्रसवीयं जुहति यद्वाजप्रसवीयं जुहोत्यग्निमेव तद्वागधेयेन समर्धयत्यथो अभियेक एवास्य सं चतुर्वर्शमिर्जुहोति सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्ता- (१)-ऽऽरण्या उभयीषामवच्छया अन्नस्यान्नस्य जुहोत्यन्नस्यान्नस्यावच्छया औदुम्बरेण सुवेण जुहोत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्गलमूर्जवास्मा ऊर्जमन्नमव रुधे^{२०} अग्निं देवानामभिषिक्तोऽग्निचिन्मनुष्याणां तस्मादग्निचिद्वर्षति न धावे^{२१} दवस्व^{२२} ह्यस्यान्नमन्नमिव खलु वै वपं यद्वावेवन्नायां द्वावेदुपावर्तते तान्नाद्यमेवाभ्यु- (२)-पावर्तते नक्तोपासेति कृष्णायै श्वेसवत्सायै परंसा जुहोत्यद्वैवास्यै रात्रिं प्र दपयति रात्रियाऽहोरात्रे एवास्यै प्रते काममघायं बुहाते^{२३} राष्ट्रभृतां जुहोति राष्ट्रमेवाव रुधे^{२४} पद्मिर्जुहोति पद् वा ऋतवं ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति^{२५} भुवनस्य पत शतिं रथमुखे पञ्चाऽऽहुतीर्जुहोति वज्रो वै रथो वज्रेणैव दिशो (१) ऽभि जयत्ये- मिचित^{२६} ह वा अमुष्मिँह्लोके वातोऽभि पवते वातनामार्ति जुहोत्यभ्यैवैनममुष्मिँह्लोके वातः पवते^{२७} श्रीणि जुहोति त्रय इमे लोका एभ्य एव लोकेभ्यो वातमव रुधे^{२८} समुद्रोऽसि नमस्यानित्याद्वैतद्वै वातस्य रूपं रूपेणैव वातमव रुधे^{२९} ऽञ्जलिनां जुहोति न ह्येतिषामन्यथा (१) ऽऽहुतिरवकल्पते^{३०} ॥ (सभा, - मि, दिशो, अन्यथा, द्वे च) ॥ ९ ॥

अग्नियोगपुनाधितिविधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

सुवर्गाय वै लोकार्यं देवयो युज्यते यन्नाकृत्य मनुष्यरथ एव खलु वै देवयो यवर्नि- रग्निं युनज्मि शवसा घृतेनेत्याह युनचयेवैनर स एनं युक्तः सुवर्गं लोकमभि वहति^{३१} यत् सर्वमिभिः पञ्चमिर्भुज्या- युक्तोऽस्याग्निः प्रच्युतः स्यावप्रतिष्ठिता आहुतयः स्युप्रतिष्ठिताः स्तोत्रा अप्रतिष्ठितान्युक्तानि तिस्रमिः प्रातःसवनं ऽभि सृशति त्रिवृ- (१)-द्वा अग्निर्वावानेवाग्निस्तं युनक्ति यथाऽनसि युक्त आधीयते एवमेव तत् प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति प्रति स्तोत्राः प्रत्युक्तानि^{३२} यद्वायक्षिर्यस्य स्तोत्रे द्वाभ्यामभि सृशत्येतावान् वै युक्ता यावानग्निष्टोमो भुमा त्वा अस्यात ऊर्ध्वः क्रियते यावानेव यद्वस्तमंततोऽन्वारोहति^{३३} द्वाभ्यां प्रतिष्ठित्यो एकयाऽप्रस्तुतं भवत्यथा- (२)-भि सृशत्युपैनमुत्तरो युक्ता नमत्यथो संतत्यै^{३४} प्र वा पृथो- ऽस्माँह्लोकाच्यवते योऽग्निं चिनुते न वा एतस्यानिष्टक आहुतिरव कल्पते यां वा पृथोऽनिष्टक आहुति

जुहोति स्रवति वै सा ता५ स्रवन्ती यक्षोऽनु परा भवति यक्षं यजमानो यत् पुनश्चितिं चिनुत आहुतीनां प्रतिष्ठित्यै प्रत्याहुतयस्तिष्ठन्ति (१) न यक्षः परामवति न यजमानो' इष्टावुप दधात्यष्टाश्रया गायत्री गायत्रेणैवै न छन्दसा चिनुते' यदेकादश त्रैष्टुभेन यद् द्वादश जागतेन छन्दोभिरेवै न चिनुते' नपात्को वैनमैर्योऽग्निर्यत् पुनश्चितिर्य एवं विद्वान् पुनश्चितिं चिनुत आ तृतीयात् पुरुषादभ्रमसि' यथा वै पुनराधेयं एवं पुनश्चितिर्योऽग्न्याधेयेन न- (१)-भ्रंति स पुनराधेयमा धत्ते योऽग्निं चित्वा नभ्रंति स पुनश्चितिं चिनुते यत् पुनश्चितिं चिनुत ऋद्धयौ अथो खल्वाहुनं चैतव्येति रुद्रो वा एष यन्निर्यथा व्याघ्र ५ सुप्तं बोधयति तादगेव त'-वथो खल्वाहुञ्चेतव्येति यथा वसीया९सं मागधेयेन बोधयति तादगेव त'-न्मनुश्रिमंचिनुत (५) तेन नाऽऽभ्रंत् स एतां पुनश्चितिर्मपश्यत् तामंचिनुत तथा वै स आभ्रंघत् पुनश्चितिं चिनुत ऋद्धयौ ॥ (श्रिष्ट, दध्, तिष्ठन्ति, ना, -चिनुत, सप्तदश च ; ॥ १० ॥

शाम्भचितिभिधानम् ॥ अभ्रिर्कविः ।

छन्दश्चितं चिन्वीत पशुकामः पशवो वै छन्दा५सि पशुमानेव भवति' इयेनचितं चिन्वीत सुवर्गकामः इयेनो वै वयसां प्रतिष्ठः इयेन एव भूत्वा सुवर्गं लोकं पतति' कङ्कचितं चिन्वीत यः कामयेत शीर्षणवानमुर्धिलोके स्यामिति शीर्षणवानेवामुर्धिलोके भवत्यलजचितं चिन्वीत चतुःसीतं प्रतिष्ठाकामश्चतस्रो दिशो दिस्त्वेव प्रति तिष्ठति' प्रउगचितं चिन्वीत भ्रातृव्यवान् प्रै-(१)-व भ्रातृव्यान् जुदत उभयतः प्रउगं चिन्वीत यः कामयेत प्रजातान् भ्रातृव्यान् नृवेय प्रति जनिष्यमाणानि प्रैव जातान् भ्रातृव्यान् नृदते प्रति जनिष्यमाणान् रथचक्रचितं चिन्वीत भ्रातृव्यवान् वज्रो वै रथो वज्रमेव भ्रातृव्यमेवः प्र हरति' द्रोणचितं चिन्वीताश्रकामो द्रोणे वा अश्रं भ्रियते सयोन्येवाश्रमव रूधे' समुहं चिन्वीत पशुकामः पशुमानेव भवति' (१) परिचाय्यं चिन्वीत ग्रामकामो ग्राम्येव भवति' इमशानचितं चिन्वीत यः कामयेत पितृलोकं ऋधुयामिति पितृलोक एवभ्रंति' विश्वामित्रजमदग्नी वसिष्ठेनास्पृधेत् ९ स एता जमदग्निर्विद्वान्यो अपश्यत् ता उपाधत् ताभिर्वै स यस्मिंस्त्येन्द्रियं वीर्यमवृकृत् यद्विद्वान्यो उपधातीन्द्रियमेव ताभिर्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धे' होतुर्धिष्णिय उप दधाति यजमानायतनं वै (१) होता स्व एवासां आयतनं इन्द्रियं धीर्यमव रूधे' द्वादशोप दधाति द्वादशाश्रय जगती जागताः पशवो जगत्त्येवास्मै पशून्व रूधे' ५ द्वाद्व्यष्टावन्त्येपु धिष्णियेवृष दधात्यष्टाश्रयाः पशवः पशून्वाव रूधे' १३ पण्माजालीये यद् वा ऋतव ऋतवः खलु वै देवाः पितरं ऋतुनेव देवान् पितृन् प्रीणाति' ॥ (प्र, भवति, वा, अष्टाधेत्वारिःशच ; ॥ ११ ॥

जयमेधीवस्तोग्रगतऋस्तोमसामभिधानम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

परस्व वाजसातय इत्यनुष्टुप् प्रतिपद्व्रवति तिस्रोऽनुष्टुभश्चतस्रो गायत्रियो यत् तिस्रोऽनुष्टुभस्तस्मादश्व-क्षिभिस्तिष्ठ ५ स्तिष्ठति यश्चतस्रो गायत्रियस्तस्मात् सर्वोऽश्नुरः पुनः प्रतिदधत् पलायते' परमा वा एषा छन्दसां यदनुष्टुप् परमश्चतुष्टोमः स्तोमानां परमस्त्रिष्टो यक्षानां परमोऽश्वः पशूनां परमेणैवै न परमतां गमयत्ये-कवि९शमहर्भवति (१) यस्मिन्नाश्व आलभ्यते द्वादश मासाः पञ्चतवस्य इमे लोका असावादित्य एकवि९श एष प्रजापतिः प्रजापत्योऽश्वस्तमेव साक्षादभ्रंति' शर्करयः पृष्ठं भवन्त्यन्यद-

स्यच्छन्तोऽन्त्ये वा एते पशव आ लभ्यन्त उतेर्व प्राप्स्या उतेर्वाऽऽरण्या यच्छक्करयः पूष्टं भवन्त्यश्वस्य सर्वत्वाय^१ पार्थरुदमं ब्रह्मसामं भवति रुदिमना वा अश्वौ (५) यत् ईश्वरो वा अश्वोऽयतोऽप्रतिष्ठितः परां परावतं गन्तोर्वत् पार्थरुदमं ब्रह्मसामं भवत्यश्वस्य यत्यै धृत्यै^२ संकृत्यच्छावाकसामं भवत्युत्सन्न-यज्ञो वा एष यदश्वमेघः कस्तद्वेदेत्याहुर्वयि सर्वौ वा क्रियते न वा सर्व इति संकृत्यच्छावाकसामं भवत्यश्वस्य सर्वत्वाय पर्याप्स्या अनन्तराचार्य सर्वस्तोमोऽतिरात्र उत्सममहर्भवति (१) सर्वस्याऽऽप्त्यै सर्वस्य जित्यै सर्वमेव तेनाऽऽप्नोति सर्वं जयति^३ ॥ (भवत्य, -वां, भवति, दयां च) ॥ १२ ॥

[देवामुरा १९१। ऋतुव्या १८९। रुद्रो २३०। ऽऽम-२४९।-नृपद २४०। उर ३१०। प्राचीं ३७१। वसो-२९९। रुमिः २०२। सुतुर्गाव १६७। छन्दभित्ति १९८। पर्वस्व १६०। द्वादश ॥ १९०६ ॥]

॥ इति पञ्चमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

वायव्यपधाद्यानां निरूपणम् ।

[अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

दीक्षणीवेष्टिद्विविष्का ॥ अग्निर्जंषिः ।

यदेकेन सऽस्थापयति यज्ञस्य संतत्या अविच्छेदायै^१ -न्द्राः पशवो ये मुष्कुरा यदैन्द्राः संतोऽग्निर्भ्य आ लभ्यन्ते देवताभ्यः समर्द्धं दधात्याग्नेयीक्षिपुमौ याज्यानुवाक्याः कुर्याद्यदग्नेयीस्तेनाऽऽग्नेया यत् त्रिपुमस्तेनैन्द्राः सऽर्द्धयै न देवताभ्यः समर्द्धं दधाति^२ वायुर्वै नियुत्वते तूपरमा लभते तेजोऽग्नेर्वायुस्तेजस एष आ लभ्यते तस्माद्यद्विंशङ् वायु- (१) -र्चाति तद्विंशङ्क्षिर्वै हति स्वमेव तत् तेजोऽन्वेति^३ यन्न नियुत्वते स्यादनुमाद्येद्यजमानो नियुत्वते भवति यजमानस्यानुमादयै वायुमती श्वेतवती याज्यानुवाक्यै भवतः सतेजस्त्वायै^४ हिरण्यगुर्मः समवर्तताम् इत्याद्यारमा घोरयति प्रजापतिर्वै हिरण्यगुर्मः प्रजापतेरनुरूपत्वायै सर्वाणि वा एष रूपाणि पशूनां प्रत्या लभ्यते यच्छमभुणस्तस् (१) पुष्पाणां रूपं यत् तूपरस्तदश्वानां यदन्यतोदन् तद्वा यदव्या इव शाफस्तदवीनां यदजस्तदजानां वायुर्वै पशूनां प्रियं धाम यद्वायव्यौ भवत्येतमेवैनममि सजानानाः पशव उप तिष्ठन्ते वायव्यः कार्योऽः प्राजापत्याऽ इत्याहुर्वद्वायव्यं कुर्यात् प्रजापतेरियाद्यत् प्राजापत्यं कुर्याद्वायो- (२) -रियाद्यद्वायव्यः पशुमवर्ति तेन वायोनन्ति यत् प्राजापत्यः पुरोडाशो भवति तेन प्रजापतेनन्ति यद् द्वादशकपालस्तेन वैश्वानराज्ञैत्या- प्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति दीक्षिष्यमाणोऽग्निः सर्वा देवता विष्णुर्धर्मो देवताश्चैव यन्न चाऽऽरभते^५ ऽग्निर्धर्मो देवतानां विष्णुः परमो यदाग्नवैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति देवतां (३) एवोमयतः परिगृह्य यजमानोऽव रुधे^६ पुरोडाशेन वै देवा अमुर्धिलोक आर्धुवनं चरुणाऽस्मिन्-यः कामयेतामुर्धिलोक ऋजुयामिति स पुरोडाशं कुर्वीतामुर्धिलेव लोक ऋभोति^७ यदृष्टार्कपालस्तेनाऽऽग्नेयो यत् त्रिकपालस्तेन वैष्णवः समृद्धयै^८ यः कामयेतास्मिलोक ऋभुयामिति स चर्चं कुर्वीतामेधृतं विष्णोस्तण्डुलास्तस्मा- (५) -श्वरः कार्योऽस्मिन्नेव लोक ऋभोत्यां-दित्यो भवती यं वा अदितिरस्यामेव प्रति तिष्ठत्यथो अस्यामेवार्थं यन्न तनुते^९ यो वै सवत्सरमुष्यमभृत्वाऽग्निं विन्दुते यथा सामि गर्भोऽवपद्यते तान्नगेव

तदार्तिमाचर्षेद्देवान् द्वादशकपालं पुरस्ताद्विधेयेत् संवत्सरो वा अग्निर्वैश्वानरो यथा संवत्सरमाप्त्वा
(१) काल आगते विजायत एवमेव संवत्सरमाप्त्वा काल आगतेऽग्निं चिनुते नाऽऽर्तिमाचर्षेत्ये^{१६} या वा
अग्नेः प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः प्रियामेवास्यं तनुवमव रूधे^{१७} । त्रीण्येतानि हवीरपि भवन्ति त्रय इमे लोका
एषां लोकानां रोहार्थं ॥ (वायु, - तं, - द्वायो, - देवता, - स्वर्गा, - शप्त्वा, अग्निं रक्षत) ॥ १ ॥

चयनावधिः, तत्फलं च ॥ अग्निर्वैशिः ।

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत् ताम्यः पुनः संभवितुं नाशकनोत् सौऽब्रवीद्भवदित् स यो
मेतः पुनः संचिनवदिति तं वेवाः समचिन्वन् ततो वै त आर्ध्वन् यद् समचिन्वन् तच्चित्यस्य चित्यत्य^१
य एवं विद्वानग्निं चिनुत ऋध्नोत्येव कस्मै कमग्निर्धायत् इत्यादुरग्निवा-(१)-नं सानीति वा अग्नि-
र्धायतेऽग्निवानेव भवति^२ कस्मै कमग्निर्धायत् इत्यादुर्देवा मा वेदधिति वा अग्निर्धायते विदुरेन देवाः
कस्मै कमग्निर्धायत् इत्यादुर्गृहसानीति वा अग्निर्धायते गृह्येव भवति^३ कस्मै कमग्निर्धायत् इत्यादुः
पशुमानं सानीति वा अग्नि-(२)-र्धायते पशुमानेव भवति^४ कस्मै कमग्निर्धायत् इत्यादुः सप्त मा
पुरुषा उप जीवानिति वा अग्निर्धायते त्रयः प्राञ्जल्यः प्रत्यञ्ज आत्मा संमत एतावन्त एवैनमुष्मिन्लोक
उप जीवन्ति प्रजापतिरग्निमचिकीपत् तं पृथिव्यब्रवीन्न मय्यग्निं चैत्यसेऽर्ति मा घस्यति सा त्वाऽति-
दृष्टमाना वि धविष्ये (३) स पापीयान् भविष्यसीति सौऽब्रवीत् तथा वा अहं करिष्यामि यथा त्वा
नार्तिधक्ष्यतीति स इमामभ्यमृशत् प्रजापतिसत्त्वा सादयत् तया देवतयाऽग्निरस्वद् ध्रुवा सीदेतीमामेवेष्टकां
कृत्वोप्राप्तानतिदाहार्यं यत् प्रत्यग्निं चिन्वीत् तदमि मृशेत् प्रजापतिसत्त्वा सादयत् तया देवतया-
ऽग्निरस्वद् ध्रुवा सीदे- (४)-तीमामेवेष्टकां कृत्वोप घत्तेऽनतिदाहार्यं प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स
एतमुर्ध्वमपकृतं तं संवत्सरमग्निमस्ततो वै स प्राजायत तस्मात् संवत्सरं भार्यः प्रैव जायते^५ तं
घसंवोऽब्रुवन् प्र त्वमजनिष्ठा वयं प्र जायामहा इति तं वसुभ्यः प्रार्यच्छत् तं त्रीण्यहान्यविमरुस्तेन (५)
त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिंशतं च तस्मात् अहं भार्यः प्रैव जायते तान् रुद्रा अभुवन् प्र युयमज-
निद्वं वयं प्र जायामहा इति तं रुद्रेभ्यः प्रार्यच्छन् तं षडहान्यविमरुस्तेन त्रीणि च शतान्यसृजन्त
त्रयस्त्रिंशतं च तस्मात् षडहं भार्यः प्रैव जायते तानादित्या अभुवन् प्र युयमजनिद्वं वयं (६) प्र
जायामहा इति तमदित्येभ्यः प्रार्यच्छन् तं द्वादशाहान्यविमरुस्तेन त्रीणि च शतान्यसृजन्त त्रयस्त्रिंशतं
च तस्माद् द्वादशाहं भार्यः प्रैव जायते^७ तेन वै ते सहस्रमसृजन्तो जाऽ सहस्रतर्मा^८ य एवमुख्यं
साहस्रं वेद प्र सहस्रं पशूनामिति^९ ॥ (अग्निर्वा, - नृदिन, - धविष्ये, - सीद, तेन, - वयं, - चत्वारिंशत्) ॥ २ ॥

दृष्टाहोम, दुष्टवर्गीयोपधानं, दामवृद्धपधानं च ॥ अग्निर्वैशिः ।

यजुषा वा एषा क्रियते यजुषा पच्यते यजुषा वि मुच्यते यदुक्ता सा वा एषैतादृ^१ ग्रातयास्त्री सा न
पुनः प्रयुज्येत्यादुरक्षे^२ युक्त्वा हि ये तवं युक्त्वा हि देवहृतमा^३ इत्युक्तायां जुहोति तेनैवैनां पुनः प्र युङ्क्ते
तेनार्थातयास्त्री^४ यो वा अग्निं योग आगते युनक्ति युङ्क्ते युजानेभ्यो^५ (१) युक्त्वा हि ये तवं युक्त्वा
हि देवहृतमा^६ इत्यादिप वा अग्नेर्योगस्तेनैवैनां युनाक्ते युङ्क्ते युजानेपु^७ ब्रह्मयात्रिनो वदन्ति न्यङ्कुभि-

अेतव्या३ उक्ताना३ इति वयसां वा एष प्रतिमया चीयते यदग्निर्यक्यञ्चं चिनुयात् पृथित पनमाहुतय ऋच्छेयुर्युक्तानं न पतितुः शक्रयादसुवर्ग्योऽस्य स्यात् प्राचीनमुत्तानं (१) पुरुषशीर्षमुप दधाति मुञ्जत एवैनमाहुत य ऋच्छन्ति नोत्तानं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति सौर्या जुहोति चक्षुरेवास्मिन् प्रति दधाति द्विजुहोति द्वे हि चक्षुषी समान्या जुहोति समानं हि चक्षुः समृद्धयै देवासुराः संयत्ता आसन् ते वामं वसु सं न्यदधत् तदेवा वामभृताऽवृजत तद्वामभृतां वामभृत्यं यद्वामभृते- (१)-मुपदधाति वाममेव तथा वसु यजमानो आतृच्यस्य वृङ्क्ते हिरण्यमूर्ध्ना भवति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिर्वामं ज्योति-
पैवास्य ज्योतिर्वामं वृङ्क्ते द्वियजुर्भवति प्रतिष्ठित्यै ॥ (जगन्, उतानं, वामभृत् चतुर्विंशतिभिः) ॥ ३ ॥

रेतःसिग्धोमः, चित्वाभिमर्शश्च ॥ ७ जातिजगती शकरी वा; १२ त्रिपुष्प । जगिर्नक्षत्रिः ।

आपो वरुणस्य पत्न्यं आसन् ता अग्निर्यक्ययात् ताः सममभवत् तस्य रेतः पराऽपतत् तद्विषम-
भवद्यद् द्वितीयं पराऽपतत् तदसावभवद्वियं वै विराडसौ स्वराड् यद्विराजोवृषदधातीमे एवोप धत्ते यद्वा असौ रेतः सिञ्चति तदस्यां प्रति तिष्ठति तत् प्र जायते ता ओषधयो (१) वीरुधौ भवन्ति ता अग्निरक्षि य एवं चेत् प्रैव जायतेऽन्नादो भवति यो रेतस्वी स्यात् प्रथमायां तस्य चित्वाभुमे उप दध्यादिमे एवासमं सुमीची रेतः सिञ्चतो यः सिक्तेरैताः स्यात् प्रथमायां तस्य चित्वाभन्यामुप दध्यादुत्तमायामन्याः रेत एवास्य सिक्तमाभ्यामुभयतः परि गृह्णाति संवत्सरं न क- (१)-अन प्रत्य-
वरोहेष्व हीमे कं चन प्रत्यवरोहेतस्तवेनयोर्वितं यो वा अपशीर्षाणमग्निं चिनुतेऽपशीर्षाऽमुष्मिहोके भवति यः सशीर्षाणं चिनुते सशीर्षाऽमुष्मिहोके भवति

चित्तं जुहोमि मनसा घृतेन यथा देवा इहाऽऽगमन् वीतिहोत्रा ऋतावृधः ।

समुद्रस्य वयुनस्य परमन् जुहोमि विश्वकर्मण विश्वाऽह्वाऽमर्त्यं हविः ॥

—रिति स्वयमातृणांमुपधार्य जुहोत्ये (१) तद्वा अग्नेः शिरः सशीर्षाणमेवाग्निं चिनुते सशी-
र्षाऽमुष्मिहोके भवति य एवं वेदे सुवर्गाय वा एष लोकाय चीयते यदग्निस्तस्य यदयथापूर्वं क्रियतेऽसुवर्ग्यमस्य तत् सुवर्ग्योऽग्निश्चित्तमुपधायाभि मृशे

—चित्तिमचित्तिं चिनवद्दि विद्वान् पृष्ठं वीता वृजिना च मतीन् ।

राये च नः स्वपत्याय (१) देव दितिं च रास्वादित्तिमुक्येति ॥

यथापूर्वमेवैनामुप धत्ते प्राञ्चमेनं चिनुते सुवर्ग्योऽस्य भवति ॥

(ओषधयः, कं, जुहोति, स्वपत्याया, -ष्टादश च) ॥ ४ ॥

हिरण्येष्टका-स्वयमातृणोपधानम् ॥ जगिर्नक्षत्रिः ।

विश्वकर्मा दिशं पतिः स नः पशून् पातु सोऽस्मान् पातु तस्मै नमः प्रजापती रुद्रो वरु-
णाः अग्निर्दिशं पतिः स नः पशून् पातु सोऽस्मान् पातु तस्मै नमः एता वै देवता एतेषां पशूना-
मधिपतयः (ताभ्यो) वा एष आ वृश्च्यते यः पशुशीर्षाण्युपदधाति हिरण्येष्टका उप दधात्येताभ्य एव

देवतोभ्यो नमस्करोति^१ ब्रह्मवादिनो (१) वदन्त्यभौ ग्राम्यान् पशून् प्र दधाति शुचाऽऽरुणान्
 र्पयति किं तत् उच्छिष्टपृथीति यद्विरण्येष्टका उपदधात्यमृतं वै हिरण्यममृतं नैव ग्राम्येभ्यः पशुभ्यो-
 भेषजं करोति नैनान् दिनस्ति^२ प्राणो वै प्रथमा स्वयमातृणा व्यानो द्वितीयाऽपानस्तृतीयाऽनु-
 प्राण्यात् प्रथमा स्वयमातृणा मुपधाय प्राणेनैव प्राण स्वर्धयति व्यन्याद् (२) द्वितीया मुपधाय
 व्यानेनैव व्यान स्वर्धयत्यपान्यात् तृतीया मुपधायापानेनैवापान स्वर्धयत्यथो प्राणैरेवैत-
 समिन्धे^३ भूधेवः सुवृत्तिं स्वयमातृणा उप दधातीमे वै लोकाः स्वयमातृणा एताभिः खलु वै
 व्याहृतीभिः प्रजापतिः प्राजापत यदेताभिर्व्याहृतीभिः स्वयमातृणा उपदधातीमानेव लोकानु-
 पधार्यु (३) लोकैश्चभिः प्र जायते^४ प्राणाय^५ व्यानाया^६ पानाय^७ वाचे त्वा चक्षुषे त्वा तपो
 देवतयाऽङ्गिरस्वद् भुवा सिद्धि^८ मिना वै देवाः सुवर्गं लोकमजिमा^९ सन् तेन पतिं तु नाशं कुरुवन् त
 एताश्चतस्रः स्वयमातृणा अपश्यन् ता दिक्षुपादधत् तेन सर्वतश्चक्षुषा सुवर्गं लोकमायन् यच्चतस्रः
 स्वयमातृणा दिक्षुपदधाति सर्वतश्चक्षुषैव तदभिना यजमानः (४) सुवर्गं लोकमेति^{१०} ॥
 (ब्रह्मवादिनो, स्वन्वा, - ईदु, यजमान, - क्षीणि च) ॥ ५ ॥

ब्रह्मा रुपा-लोकं पृणोपधामम् ॥ अग्निर्हविः ।

अम् आ याहि वीतय इत्याहाह्वैवैनमग्निं दूतं वृणीमह इत्याह हुत्वैवैनं वृणीति अग्निनाऽग्निः
 समिधयत इत्याह समिन्ध एवैनमग्निर्वृत्राणि जह्वनदित्याह समिद्ध एवास्मिन्निन्द्रियं दधात्यग्नेः
 स्तोमं मनामह इत्याह मनुत एवैनं भेतानि वा अहो रूपार्पणं (१) न्वहमेवैनं चिनुते स्वाहा रूप-
 णाणि रुन्धे^१ ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्याद्यातयांजीरन्या इष्टका अपातयाम्नी लोकं-
 पृणेत्यैन्द्राग्नी हि वाहस्पत्येति ब्रूयादिन्द्राग्नी च हि देवानां बृहस्पतिश्चापातयामानो^२ ऽनुचरवती
 भवत्यजामित्वार्यो नृष्टुमाऽनु चरत्यात्मा वै लोकपृणा प्राणोऽनुष्टुप् तस्मात् प्राणः सर्वाण्यज्ञान्यनु
 चरति^३ ता अस्य स्रद्धोहस (२) इत्याह तस्मात् परुषिपरुषि रतः सोम स्वर्गं वृणीति पृथग्व इत्या-
 हाह वै पृथग्व्यजमेवाव रुन्धेऽर्को वा अग्निरर्कोऽन्नमजमेवाव रुन्धे^४ जन्मं देवानां विशिञ्चिवा
 रौचने दिव इत्याहिमानेवासमै लोकान् ज्योतिष्मतः करोति^५ यो वा इष्टकानां प्रतिष्ठा वेद प्रत्येव
 तिष्ठति तथा (३) देवतयाऽङ्गिरस्वद् भुवा सिद्धि^६ मिना वा इष्टकानां प्रतिष्ठा य एवं वेद प्रत्येव
 तिष्ठति^७ ॥ (रुपाणि, सर्वदोहस, - रतया, पोरुषा च) ॥ ६ ॥

एकपृषादिविधिः ॥ १० अनुष्टुप् । अग्निर्हविः ।

सुवर्गाय वा एष लोकार्य चीयते यदुभिर्वज्रं एकादुशिनी यदुभार्षिकादुशिनीं मिनुयाद्वज्रेणैव
 सुवर्गाहोकादन्तर्दध्याद्यन्न मिनुयात् स्वर्गभिः पशून् व्यर्धयेदकयूपं मिनोति नैनं वज्रेण सुवर्गाहो-
 कादन्तर्दधाति न स्वर्गभिः पशून् व्यर्धयति^१ वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण चरति योऽग्निं चिन्वन्नधि-

क्रामत्यैन्द्रिय- (१) -चां ऽऽक्रमणं प्रतीष्टकामुषं दद्यान्नेन्द्रियेण वीर्येण व्यूष्यते रुद्रो वा एष यदु-
मिस्तस्य तिस्रः शरण्याः प्रतीचीं तिरश्चपुनचीं ताम्पो वा एष आ वृश्च्यते योऽग्निं चिनुतेऽग्निं
चित्वा तिसृधन्वमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात् ताम्य एव नमस्करोत्यथो ताम्य एवाऽऽत्मानं निष्क्री-
णीते यत् ते रुद्र पुरो (२) धनुस्तद्वातो अमुं वातु ते तस्मै ते रुद्र संवत्सरेण नमस्करोमि यत्
ते रुद्र दक्षिणा धनुस्तद्वातो अमुं वातु ते तस्मै ते रुद्र परिवत्सरेण नमस्करोमि यत् ते रुद्र
पश्चादनुस्तद्वातो अमुं वातु ते तस्मै ते रुद्रेदावत्सरेण नमस्करोमि यत् ते रुद्रोत्तरादनुस्त- (३) -
द्वातो अमुं वातु ते तस्मै ते रुद्रेदुवत्सरेण नमस्करोमि यत् ते रुद्रोपरि धनुस्तद्वातो अमुं वातु
ते तस्मै ते रुद्र वत्सरेण नमस्करोमि रुद्रो वा एष यदग्निः स यथा व्याघ्रः क्रुद्धस्तिष्ठत्येवं वा
एष एतद्भि संचितमेतैरुषं तिष्ठते नमस्कारैरेवैनं श्रमयति ॥

येऽग्रयः (४) पुरीण्याः प्रविष्टाः पृथिवीमनुं । तेषां त्वमस्पृशमः प्र णो जावार्तवे सुषं ॥

आपं त्वाऽग्ने मनुसां ऽऽपं त्वाऽग्ने तपसां ऽऽपं त्वाऽग्ने दीक्षयां ऽऽपं त्वाऽग्ने उपसद्भि-
—रापं त्वाऽग्ने सुत्ययां ऽऽपं त्वांऽग्ने दक्षिणामि—रापं त्वाऽग्नेऽवभृथेनां—पं त्वाऽग्ने वशर्यां ऽऽपं
त्वाऽग्ने स्वगाकारेणै—त्यष्टि—(५)-गा वा अग्नेराग्नित्वायैवैनमाप्नोति ॥ (वेन्द्रिवा, पुर, उत्तरादनुस्त, -दग्रयं,
जाह्न, -ष्टौ च) ॥ ७ ॥

वपस्यानम्, नारमेष्टकोपधानं च ॥ अग्निर्जपिः ।

गायत्रेण पुरस्तादुपं तिष्ठते प्राणमेवास्मिन् दधाति बृहद्रथन्तराभ्यां पक्षावोजे एवास्मिन् दधात्यु-
तुस्यायश्वायंक्षियेन पुच्छंमृतुष्वेव प्रति तिष्ठति पृष्टैरुपं तिष्ठते तेजो वै पृष्ठानि तेज एवास्मिन् दधाति
प्रजापतिरग्निमसृजत् सोऽस्मात् सृष्टः पराङ्मैत् तं वारवन्तीर्येनावारयत् तद्वारवन्तीर्यस्य वारवन्तीर्यत्वं
इयैतेन इयेती अंकुशत् तच्छयैतस्य इयैतत्वं (१) यद्वारवन्तीर्येनोपतिष्ठते वारयत् एवैनं इयैतेन इयेती
कुरुते प्रजापतेर्हृदयेनापिपुषं प्रत्युपं तिष्ठते प्रेमाणमेवास्य गच्छति प्राच्या त्वा दिशा सादयामि
गायत्रेण छन्दसाग्निना देवतयाऽग्नेः शीर्ष्णाऽग्नेः शिर उप दधामि दक्षिणया त्वा दिशा साद-
यामि त्रैष्टुमेन छन्दसेन्द्रेण देवतयाऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुप दधामि प्रतीच्या त्वा दिशा साद-
यामि (२) जागतेन छन्दसा सवित्रा देवतयाऽग्नेः पुच्छेनाग्नेः पुच्छमुप दधामि दीच्या त्वा दिशा
सादयाम्यानुष्टुमेन छन्दसा मित्रावरुणाभ्यां देवतयाऽग्नेः पक्षेणाग्नेः पक्षमुप दधामि चर्या त्वा
दिशा सादयामि षाट्केन छन्दसा बृहस्पतिना देवतयाऽग्नेः पृष्ठेणाग्नेः पृष्ठमुप दधामि योऽवा
अपात्मानमग्निं चिनुतेऽपात्माऽमुष्मिहोके भवति यः सात्मानं चिनुते (३) सात्माऽमुष्मिहोके भवत्यात्मेष्टका
उप दधात्येष वा अग्नेरात्मा सात्मानमेवाग्निं चिनुते सात्माऽमुष्मिहोके भवति य एवं वेद ॥
(इयैतत्वं, प्रतीच्या त्वा दिशा सादयामि, यः सात्मानं चिनुते, द्वाविंशतित्व) ॥ ८ ॥

भाज्याहुतिविधानं प्रोक्षणं च ॥ अग्निर्कपिः ।

अग्रं उदधे यातु इष्टुर्युवा नाम तथा नो मृद तस्यास्ते नमस्तस्यास्तु उप जीवन्तो भूयास्मां-
दुध्रं- गह्वरं- किंशिलं- वन्य यातु इष्टुर्युवा नाम तथा नो मृद तस्यास्ते नमस्तस्यास्तु
उप जीवन्तो भूयास्मै पञ्च वा एतेऽग्नयो यच्चितय उद्धिरेव नाम प्रथमो दुध्रो (१) द्वितीयो गह्व-
स्तृतीयः किंशिलश्चतुर्थो वन्यः पञ्चमस्तेभ्यो यदाहुतीर्न जुहुयादध्वर्युं च यजमानं च प्र दहेयुर्यदेता
आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवैनाञ्छमयति नाऽऽर्तिमाच्छैत्यध्वर्युर्न यजमानो वाङ्म आसन् नसोः प्राणो-
ऽस्योश्चक्षुः कर्णयोः श्रोत्रं बाहुवोर्वलं मुखोरोजोऽरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनु- (२) -स्तनुवां मे सह नमस्ते
अस्तु मा मां हिंसी- रप वा एतस्मात् प्राणाः क्रामन्ति योऽग्निं चिन्त्यन्नधिक्रामति वाङ्म आसन् नसोः
प्राण इत्याह प्राणानेवाऽऽत्मन् धत्ते यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो रुद्रो विश्वा भुवना-
ऽऽदिवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्त्वा- हुतिभागा वा अन्ये रुद्रा हविर्मागा (३) अन्ये शतरुद्रीयं हुत्वा
गावीधुकं चरुमेतेन यज्ञेना चरुमायामिष्टकायां नि वध्याङ्गागधेयेनैवैनाञ्छमयति तस्य त्वै शतरुद्रीयं
हुतमित्याहुयैस्यैतदग्नौ क्रियत इति वसवस्त्वा रुद्रैः पुरस्तात् पान्ते पितरस्त्वा यमराजानः
पितृभिर्दक्षिणतः पान्त्वा- दित्यास्त्वा विश्वेदेवैः पश्चात् पान्ते घृतानस्त्वा मारुतो मरुद्भिर्गच्छतः
पान्ते (४) देवास्त्वेन्द्रज्येष्ठा वरुणराजानोऽधस्ताच्चोपरिष्टाच्च पान्ते न वा एतेन न पुतो न मेघ्यो न
प्रोक्षितो यदेनमतः प्राचीर्न प्रोक्षति यत् संचितमाज्येन प्रोक्षति तेन पुतस्तेन मेघ्यस्तेन प्रोक्षितः ॥
(दुध्र-स्तनु-हविर्मागाः, पातु, हविर्माग) ॥ २ ॥

सर्पाहुतिः महाहोमः; अग्नेर्विमोकहोमश्च ॥ १५ त्रिष्टुप् । अग्निर्कपिः ।

समीची नामासि प्राची दिक् तस्यास्तेऽग्निरधिपतिरसितो रक्षिता यश्चाधिपतिर्यश्च गोप्ता ताम्यां
नमस्तौ नो मृदयतां ते यं द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तं वां जम्मे दधाम्यो- जस्विनी नामासि दक्षि-
णा दिक् तस्यास्तु इन्द्रोऽधिपतिः पृदाकूः प्राची नामासि प्रतीची दिक् तस्यास्ते (१) सोमो
ऽधिपतिः स्वजोऽवस्थावा नामास्युदीची दिक् तस्यास्ते वरुणोऽधिपतिस्तिरश्चराजि- रधिपत्नी
नामासि बृहती दिक् तस्यास्ते बृहस्पतिरधिपतिः शित्रो वजिनी नामासीयं दिक् तस्यास्ते
यमोऽधिपतिः कल्मषग्रीवो रक्षिता यश्चाधिपतिर्यश्च गोप्ता ताम्यां नमस्तौ नो मृदयतां ते यं द्विष्मो
यश्च (२) नो द्वेष्टि तं वां जम्मे दधाम्ये- ता वै देवता अग्निं चित् रक्षन्ति ताम्यो यदाहुतीर्न
जुहुयादध्वर्युं च यजमानं च ध्यायेयुर्यदेता आहुतीर्जुहोति भागधेयेनैवैनाञ्छमयति नाऽऽर्तिमाच्छै-
त्यध्वर्युर्न यजमानो हेतयो नाम स्थ तेषां वः पुरो गृहा अग्निर्व इषवः सलिलो- निलिम्पा
नाम (३) स्थ तेषां वो दक्षिणा गृहाः पितरो व इषवः सर्गरो- वजिणो नाम स्थ तेषां वः
पश्चाद् गृहाः स्वमो व इषवो गह्वरो- अवस्थावानो नाम स्थ तेषां व उत्तराद् गृहा आपो व इषवः

(११-४) यात...भूयास्म । (१०।८-९, १०) स्थ तेषां...इषवः ।

समुद्रोः*— ऽविपतयो नाम स्थ तेषां व उपरि गृहा वर्षव इषवोऽवस्वान्*— क्रव्या नाम स्थ पार्थि-
वास्तेषां व इह गृहा (४) अक्षे व इषवोऽनिमिषा वातनाम तेभ्यो वो नमस्ते नो मृदयत ते यं
द्विष्मो यक्ष नो द्वेष्टि तं वो जग्मे दधामि* हुतादो वा अन्ये देवा अहुतादोऽन्ये तानश्चिदेवो-
भयान् प्रीणाति दध्ना मधुमिधेनैता आहुतीर्जुहोति मागधेयैर्नवैनान् प्रीणात्यथो खल्वहुरिष्टका वै देवा
अहुताद इत्ये- (५)-उपरिकामे जुहोत्यपरिवर्गमेवैनान् प्रीणाती*—

—म५ स्तनमूर्जैस्वन्तं धयापां प्रप्यातमग्ने सरिरस्य मध्ये ।

उत्सं जुषस्व मधुमन्तमूर्व समुद्रिय५ सदनमा विश्वसै ॥

यो वा अग्निं प्रयुज्य न विमुञ्चति यथाऽभ्यो युक्तोऽविमुच्यमानः क्षुभ्यन् परामवत्येवमस्याग्निः परा
भवति तं परामवन्तं यजमानोऽनु परा भवति सौऽग्निं चित्वा लुक्षो (६) भवतीम५ स्तनमूर्जैस्वन्तं
धयापामित्याज्यस्य पूर्णं लुचं जुहोत्येव वा अग्नेर्विमोको विमुच्यैवास्मा अन्नमपि दधाति* तस्मा-
दाहुत्यैवेव वेद यक्ष न सुधार्य५ ह वै वाजी सुहितो दधातीत्यग्निर्वाव वाजी तमेव तत् प्रीणाति स एनं
प्रीतः प्रीणाति वसीयान् भवति* (७) (हु, व, नाम, गुहा, इति, लुक्षो, भवति) ॥ १० ॥

अधमेधयेपभूतपञ्चानां प्रथमः सङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

इन्द्राय राक्षे सूकरो वरुणाय राज्ञे कृष्णो यमाय राज्ञे ऋक्ष्यं ऋषभाय राज्ञे गव्यैः शार्दु-
जाय राक्षे गौरैः पुरुषराजाय मर्कटैः क्षिप्रद्येनस्य वार्तिका नीलङ्गो किमिः सोमस्य राज्ञे
कुलङ्गे सिन्धोः शिशुमारो हिमवतो हस्ती ॥ (इन्द्रायाष्टाविंशतिः) ॥ ११ ॥

द्वितीयः पञ्चसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

मयुः प्राजापत्ये ऊलो हलीक्ष्णो वृषदंशस्ते धातुः सरस्वत्यै शारिः द्येता पुंरुवाक् सरस्वते
शुकः द्येता पुरुषवा—गारुण्योऽजो नकुलः शका ते पौष्णो घाचे क्रौञ्चः ॥ (मयुजगोविंशतिः) ॥ १२ ॥

तृतीयः पञ्चसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अपां नज्वे जपो नाको मर्करः कुलीकयस्तेऽकूपारस्य वाचे पैङ्गरुजो भगाय कुषीतर्क आती
वाहसो वर्यिद्रा ते वायव्यां त्रिभ्यर्द्धकंधार्कः ॥ (अगमेकात्रविंशतिः) ॥ १३ ॥

चतुर्थः पञ्चसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

बलायाजगरे आरुः संजया शयणङ्कस्ते मैत्रा मृत्यवेऽसितो मन्त्यवे स्वर्जः कुम्भीनसः पुष्कर-
रादो लोहितद्विस्ते त्वाग्रो प्रतिश्रुत्कायै बाहसः ॥ (बलायाष्टादश) ॥ १४ ॥

पञ्चमः पञ्चसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

पुरुषमृगश्चन्द्रमसे गोधा कार्लका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीना—मेण्यहे कृष्णो रात्रियै पिकः
स्विङ्का नीलशीर्ष्णो तैऽर्यग्णे धातुः कर्कटः ॥ (पुरुषमृगोऽष्टादश) ॥ १५ ॥

षष्ठः पञ्चसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

सौरी बलाक—र्यो मयूरः द्येनस्ते गन्धर्वाणां वसूनां कपिञ्जलो रुद्राणां तित्तिरी रोहित

(१०११-१२) स्थ तेषां...इषवः ।

कुण्डुणाचीं गोलचिक्का ता अंस्तरसो—मरण्याय स्मर्तुः (सोर्वेष्टादंश) ॥ १६ ॥

सप्तमः पञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

पूपतो वैश्वदेवः पित्वो न्यङ्कुः कदास्तेऽनुमत्यो अन्यवापोऽधमासानां मासां कश्यपः कथिः
कुटर्दरात्यौहस्ते सिनीवाल्यै गृहस्पतये श्रितपुटः ॥ (पुरगोऽष्टादंश) ॥ १७ ॥

अष्टमः पञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

शका भौमी पान्नः कशो मान्थीलवस्ते पितृणां मृतुनां जहकां संवत्सराय लोपां कपोत
उल्हकः नाशस्ते नैर्भुताः ऊकवाकुः साविर्जः ॥ (सक्राऽष्टादंश) ॥ १८ ॥

नवमः पञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

रुक् रौद्रः रुक्लसः शुकुनिः पिप्पका ते शरदयायै हरिणो मास्तो ब्रह्मणे शार्ग—स्तरश्वः
कृष्णः श्वा चतुरक्षो गर्गमस्त इतरज्जनानां मग्नये धूर्क्षणां ॥ (रुक्विंशतिः) ॥ १९ ॥

दशमः पञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

मलज आन्तरिक्ष उग्रो मङ्गः मूवस्तेऽपां मदित्यै हस्ससाधि—रिन्द्राण्यै कीशां युध्नः शिति-
कृशी वार्ध्वाणस्ते दिव्यो घावापृथिव्यां श्वाविर्जः ॥ (नलजोऽष्टादंश) ॥ २० ॥

एकादशः पञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

सुपर्णः पार्जिन्यो हंसो वृको वृषदरशस्त ऐन्द्रां अपामुद्रोऽयंभ्ये लोपाशः सिरहो नकुलो
व्याघ्रस्ते महेन्द्राय कामाय परस्वार् ॥ (सुपर्णोऽष्टादंश) ॥ २१ ॥

पञ्चमेवमेवः प्रथमो ग्राम्यपञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

आग्नेयः कृष्णग्रीवः सारस्वती मेधी बभ्रुः सौम्यैः पौष्णोऽयामः शितिपृष्ठो बार्हस्पत्यैः शिल्पो
वैश्वदेव ऐन्द्रोऽरुणो मास्तः कल्मार्य ऐन्द्राग्नः संरुडितोऽधोरातः सावित्रो वारुणः पेत्यः ॥
(आग्नेयो द्वाविंशतिः) ॥ २२ ॥

द्वितीयो ग्राम्यपञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अश्वस्तूपरो गौमृगस्ते प्राजापत्या आग्नेयौ कृष्णग्रीवौ त्वाष्टौ लोमशस्यक्यौ शितिपृष्ठौ बार्ह-
स्पत्यौ धात्रे पृपोवृदः सौयौ नलजः पेत्यः ॥ (नवमः बौद्ध) ॥ २३ ॥

तृतीयो ग्राम्यपञ्चसङ्खः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अग्नयेऽनीकवते रोहिताजिरनडां नधोर्तमौ सावित्रौ पौष्णौ रजतनामी वैश्वदेवौ पिशाङ्गौ
तूपरौ मास्तः कल्मार्य आग्नेयः कृष्णोऽर्जः सारस्वती मेधी वारुणः कृष्ण एकशितिपात्र पेत्यः ॥
(अग्नये द्वाविंशतिः) ॥ २४ ॥

[यद् १३८१ प्रजापति- १४०१- वैजुषा १७४ ऽऽपो ११८१ विष्कर्म २०३ ऽऽमे ११११ सुवर्गाय २५८१ गायत्रेणा-
१७२१-मे २३२१ सुमीची-३५०१-ग्राय २८१ सुव-२३१-तृपो १९१ बलाय १८१ सुवर्गमृगः १८१ सौरी १८१ वृषतः १८१ वाकृ
१८१ रुक्-२०१-रजजः १८१ सुपर्ण १८१ आग्नेयो २२१ ऽऽग्नेयो १९१ ऽऽग्नये २२१ स्वतुर्विंशतिः ॥ २७२७ ॥]

[॥ इति पञ्चमकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५॥]

उपानुवाक्याभिधानम् ।

[अथ षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥]

कुन्नेष्टकामन्त्रणम् ॥ १-३, ९-१० त्रिष्टुप्; ४ जगती; ५-८ अनुष्टुप्; ११-१३ गायत्री ।

हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका यासु जातः कश्यपो यास्विन्द्रः ।

अग्निं या गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु ॥

यासाः राजा वरुणो याति मर्त्यं सत्यानृते अवपश्यञ्जनानाम् ।

मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु ॥

यासां देवा दिवि कृण्वन्ति मधं या अन्तरिक्षे बहुधा भवन्ति ।

याः पृथिवीं पर्यसोन्दन्ति (१) शुक्रास्ता न आपः शः स्योना भवन्तु ॥

शिवेन मा चक्षुषा पश्यताऽऽपः शिवया तुनुवोप स्पृशत त्वचं मे ।

सर्वाः अग्नीश्वरसुषदो हुवे वो मयि वचो बलमोजो नि धर्चं ॥

यददः संप्रयतीरहावनदता हुवे । तस्मादा नृधो नाम स्थ ता वो नामानि सिन्धवेः ॥

यत् प्रेषिता वरुणेन ताः शीमः समवत्सगत (२) ।

तदाग्रोदिन्द्रो वो यतीस्तस्मादापो अनु स्यन् ॥

अपकामः स्यन्दमाना अवीवरत वो हिकम् ।

इन्द्रो वः शक्तिमिदेवीस्तस्माद्धार्णाम वो हितम् ॥

एको देवो अप्यतिष्ठत् स्यन्दमाना यथावशम् । उदानिपुर्महीरिति तस्माद्बुद्धकृष्यते ॥

आपो मद्रा घृतमिदाप आसुरभीनोमौ विभ्रत्याप इत् ताः ॥

तीश्रो रसो मधुपृचा-(३)- मरुगुम आ मा प्राणेन सह वर्चसा गर्त्तं ॥

आदित् पश्याम्युत वो वृणोम्या मा घोषो गच्छति वारुन आसाम् ।

मन्ये भेजानो अमृतस्य तर्हि हिरण्यवर्णा अतृपं यदा वः ॥

आपो हि द्या मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन । महे रणाय चक्षसे ॥

वो वः शिवतमो रस्तस्यं भाजयतेह नः । उशतीरिव मातरः (४) ॥

तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वय । आपो जनयथा च नैः ॥

दिवि श्रयस्वान्तरिक्षे यतस्व पृथिव्या सं भवे ब्रह्मवर्चसमसि ब्रह्मवर्चसाय त्वो ॥

(बुन्वन्ति, समवत्सगत, मधुपृचा, मातरो, द्याविंशतिश्च) ॥ १ ॥

कुन्नेष्टका-वरूपधानम् ॥ अतिर्भयिः ।

अपां ब्रह्मन् शुक्लात्येतद्वाव राजस्यं यदेते ब्रह्माः स्वोऽभिर्वरुणसुवो राजसूर्यमग्निसुवधित्यस्ताग्वा-

मेव सूयतेऽथो उभावेव लोकावभिर्जयति यच्च राजसूर्येनेजानस्य यक्षाश्चिन्तं आपो भवन्त्यापो वा
 अग्नेर्भातव्या यदपोऽग्नेरधस्तादुपदधाति आतृव्याभिर्भूतैर्भवत्यान्मना पराऽस्य आतृव्यो भवत्युमृतं (१)
 वा आपस्तस्ताद्वद्भिरवतान्तमभिर्बिञ्चन्ति नाऽऽर्तिमाच्छेति सर्वमायुरेति यस्यैता उपधीयन्ते य उ चैनौ
 एवं वेदौ—सं वा आपः पशव आपोऽर्धं पशवोऽन्नादः पशुमान् भवति यस्यैता उपधीयन्ते य उ चैनौ एवं
 वेदौ द्वादश भवन्ति द्वादश भासाः संवत्सरः सैवत्सरेणैवास्मा (२) अन्नमव रूधे पात्राणि भवन्ति
 पात्रे वा अन्नमघते सयोन्येवान्नमव रूध आ द्वावशात् पुरुषादन्नमत्यथो पात्राणि छिद्यते यस्यैता उपधीयन्ते
 य उ चैनौ एवं वेदौ कुम्भाच्च कुम्भीच्च मिथुनानि भवन्ति मिथुनस्य प्रजात्यै प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते
 यस्यैता उपधीयन्ते य उ (३) चैनौ एवं वेदौ शुक्वा अग्निः सोऽध्वर्यु यजमानं प्रजाः शुचाऽर्पयति यत्प
 उपदधाति शुचमेवासां शमयति नाऽऽर्तिमाच्छेत्त्यध्वर्युर्न यजमानः शास्यन्ति प्रजा यत्रैता उपधीयन्ते
 ऽपां वा एतानि हवयानि यदेता आपो यदेता अप उपदधाति दिव्याभिरुवैनाः सर सृजति बर्षुकः पुर्जेन्यो
 (४) भवति यो वा एतासामायतनं फल्गुमि वेदाऽऽयतनवान् भवति कल्पते ऽस्मा अनुसीतमुप
 दधात्येतद्वा आसामायतनमेवा फल्गुमि—य एवं वेदाऽऽयतनवान् भवति कल्पतेऽस्मै” इत्यमर्या
 उप दधाति चतस्रो मध्ये धृत्यो अन्नं वा इहका एतत् क्षलु वै साक्षादन्नं यदेव चर्यदेतं चरमुपदधाति
 साक्षा-५)- देवास्मा अन्नमव रूधे मध्यत उप दधाति मध्यत एवास्मा अन्नं दधाति तस्मान्मध्य-
 तोऽन्नमघते” यादस्यत्यो भवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मा अन्नमव रूधे” ब्रह्मवर्चसमसि
 ब्रह्मवर्चसाय त्वेत्याह तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति यस्यैव उपधीयते य उ चैनमेवं वेदौ” ॥
 (अयुषः-मस्मा, इ, पूर्वार्ध, साक्षात्, सुवर्चसादिः ॥ २ ॥

भूतेष्टोपचानाभिषेकादि ॥ अग्निर्हविः ।

भूतेष्टका उप दधात्यत्रात्र वै मृत्युर्जायते यत्रयत्रैव मृत्युर्जायते तत् एवैनमव यजते तस्मादग्निचित्
 सर्वमायुरेति सर्वे हस्य मृत्यवोऽर्वेष्टास्तस्मादग्निचिन्ताभिर्चरित्वै प्रत्यगेनमभिचारः स्तुणुते सुयते
 वा एष योऽग्निं चिनुते देवसुवामेताभिर्हवीरभि भवन्त्येतावन्तो वै देवानां सृजता एवा- (१)-सौ
 सुवान् प्र यच्छन्ति त एनं सुवन्ते सर्वोऽग्निर्वैरुणसुवो राजसूर्यं ब्रह्मसुवमित्यो देवस्य त्वा
 सवितुः प्रसुव इत्याह सवितुःप्रसुत एवैनं ब्रह्मणा देवतामिदमि बिञ्चत्ये—अस्याप्रसुमि पिञ्चत्यप्रस्या-
 न्नस्यावर्कदपै” पुरस्तात् प्रत्यञ्चमभि बिञ्चति पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमघते शीर्षतोऽग्निं बिञ्चति शीर्षतो
 अन्नमघतं आ मुखादन्वर्वन्नावयति (२) मुखत एवासां अन्नायं दधात्ये—अस्त्वा साम्राज्येनाभि
 पिञ्चामीत्याह्रि वा अग्नेः सुवस्तेनैवैनमभि पिञ्चति बृहस्पतेस्तु साम्राज्येनाभि पिञ्चामीत्याह ब्रह्म वै
 देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवैनमभि पिञ्चतीन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभि पिञ्चामीत्याहेन्द्रियमेवास्मिन्नुपरिष्ठादधात्ये
 त- (३)-वै राजसूर्यस्य रूपं य एवं विद्वानग्निं चिनुत उभावेव लोकावभिर्जयति यच्च राजसूर्येनेजानस्य
 यक्षाश्चिन्तं इन्द्रस्य सुपुधाणस्य दद्याधेन्द्रियं धीर्य पराऽपतन् तद्देवाः सौत्रामण्या समभरन्सुयते वा

एष योऽग्निं चिनुतेऽग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेतेन्द्रियमेव वीर्यं, संमृत्याऽऽत्मन् धत्ते^१ ॥
(पुषा, -स्ववर्त्तनायस्ये, -त, उद्यायैऽग्निःशब्द) ॥ ३ ॥

क्षेत्रमापनपूर्वाद्गोमः ॥ अग्निर्ऋषिः ।

सृजस्वदोऽयावभिः^१ सृजृरुपा अरुणीभिः^२ सृजः सूर्य एतश्चेनै सृजोपावभिना दशसोभिः^३
सृजृरभिर्वैश्वानर इडाभिर्घृतेन स्वाहा^४ संवत्सरो वा अत्रो मासा अयावा उपा अरुणीः सूर्य एतश्चा
इमे अभिना संवत्सरोऽग्निर्वैश्वानरः पशव इडा पशवो घृतं संवत्सरं पशवोऽनु प्र जायन्ते संवत्सरे-
णैवास्मै पशून् प्र जयनति^५ धर्मस्तम्बे जुहोति य- (१)-इहा अस्या अमृतं यद्वीर्यं तद्भास्तासिन् जुहोति
प्रैव जायते ऽज्ञादो भवति यस्यैवं जुह्वेत्या पै देवता अग्नेः पुरस्ताद्भागस्ता एव प्रीणात्यथो चक्षुरे-
वान्नेः पुरस्तात् प्रिति दधात्यै-नन्धो भवति य एवं वेदा-ऽऽपो वा इवमग्रे सलिलमासीत् स प्रजा-
पतिः पुष्करपर्णे वार्तो भूतोऽलेलायत् सः (२) प्रतिष्ठां नाविन्दत् स एतद्पां कुलायमपश्यत् तस्मिन्नाग्नि-
मचिनुत् तदीयमभवत् ततो वै स प्रत्यतिष्ठ-धां पुरस्तादुपादधात् तच्छिरोऽभवत् सा प्राची दिव्यां
दक्षिणत उपादधात् स दक्षिणः पक्षोऽभवत् सा दक्षिणा दिव्यां पश्चादुपादधात् तत् पुच्छमभवत् सा
प्रतीची दिव्यामुत्तरत उपादधात् (३) स उत्तरः पक्षोऽभवत् सोदीची दिव्यामुपरिष्ठादुपादधात् तत्
पृष्ठमभवत् सोर्ध्वा दि-गिर्य वा अग्निः पञ्चैकस्तस्माद्यदस्यां कर्त्तव्यमीदृकां तुन्दन्त्यभि शर्करां सर्वा
या इयं वयोभ्यो नक्तं इहो दीप्यते तस्मादिमां वयोऽसि नक्तं नाध्यासते^६ य एवं विद्वानग्निं चिनुते
प्रत्येव (४) तिष्ठत्यभि दिशो जयत्यो-भ्यो वै ब्राह्मणस्तस्माद्ब्राह्मणाय सर्वास्तु विश्वधैकं स्वामेव तदि-
शमभ्येत्यै-पां वा अग्निः कुलायं तस्मादापोऽग्निं हारुक्ताः स्वामेव तद्योनिं प्र विशन्ति^७ ॥
(यत्, स, उपादधा, -हेव, दार्ढ्यःशब्द) ॥ ४ ॥

अभिजिष्ठागान्नचवनम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

संवत्सरमुख्यं भूत्वा द्वितीयं संवत्सर आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेद्वैन्द्रमेकादशकपालं वैश्वदेवं द्वादशकपालं
यार्हस्पत्यं चरुं वैष्णवं त्रिकपालं^१ तृतीयं संवत्सरोऽभिजिता यजेते यदष्टाकपालो भवत्यष्टाक्षरा गायत्र्या-
ग्नेयं गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेव तेन दाधार गायत्रीं छन्दो^२ यदेकादशकपालो भवत्येकादशाक्षरा
त्रिपुण्ड्रं त्रैपुणं मार्थ्यदिनं^३ सवनं मार्थ्यदिनमेव सर्वनं तेन दाधार त्रिपुणं (१) छन्दो यद् द्वादशकपालो
भवति द्वादशाक्षरा जगती वैश्वदेवं जगत् तृतीयसवनं तृतीयसवनमेव तेन दाधार जगतीं छन्दो यद्वाह-
स्पत्यश्चरुमवति ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्म तेन दाधार यद्वैष्णवत्रिकपालो भवति यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञमेव
तेन दाधार यत् तृतीयं संवत्सरोऽभिजिता यजेतेऽभिजित्यै यत् संवत्सरमुख्यं विभर्ताममेव (२) तेन
लोकं स्पृणोति यद् द्वितीयं संवत्सरोऽग्निं चिनुतेऽन्तरिक्षमेव तेन स्पृणोति यत् तृतीयं संवत्सरे यजेते-
ऽमुमेव तेन लोकं स्पृणोत्ये-तं वै परं आदणारः कक्षीवा^४ आशिजो वीतहव्यः धायसन्नसदस्युः
पौरुकुत्स्यः प्रजाकामा अचिन्वत् ततो वै ते सहस्रं सहस्रं पुत्रानविन्दन्त प्रथते प्रजयां पशुभिस्तां
मात्रामाप्नोति यां तेऽगच्छन् य एवं (३) विद्वानेतमग्निं चिनुते^५ ॥ (त्रिपुणं, -मेव, -वै, चण्वारि) ॥ ५ ॥

पूर्वोक्तविधिप्रशंसा ॥ अग्निर्हविः ।

प्रजापतिरग्निमर्चिनुत स क्षुरपविर्मत्वाऽतिष्ठत् तं देवा विभ्यतो नोपाऽऽयन् ते छन्दोभिरात्मानं छादयित्वापाऽऽयन् तच्छन्दसां छन्दस्त्वं ब्रह्म वै छन्दोऽसि ब्रह्मण एतद्रूपं यत् कृष्णाजिनं कार्ष्णी उपान-
हादुपं मुञ्चते छन्दोभिरेवाऽऽत्मानं छादयित्वाऽग्निमुपं चरत्यात्मनोऽहिःसायै' देवनिधिर्वा एष नि-
धीयते यदग्निः-(१)-रन्ये वा वै निधिमर्गुतं विन्दन्ति न वा प्रतिप्रजानास्युषामा क्रामत्यात्मानमेवाधिपं
कुरुते गुप्त्या अथो खत्वाहुंनोऽऽकम्येति नैर्ऋत्युखा यदाक्रामेभिर्ऋत्या आत्मानमपि दध्यात् तस्मात्पा-
ऽऽकम्या पुरुषशीर्षमुपं दधाति गुप्त्या अथो यथा ब्रूयादेतन्मे गोपायेति तादृगेव तद् (२) प्रजापतिर्वा
अर्धर्षाऽग्निरेव दध्यहुंथर्वणस्तस्येष्टका अस्थान्येतं ह वाव तदपिरभ्यनूवाचेन्द्रो दधीचो अस्थमिरिति
यदिष्टकामिर्गनि चिनोति सात्मानमेवाग्निं चिनुते' सात्माऽमुष्मिँल्लोके भवति य एवं वेदे शरीरं वा
एतदग्नेर्यथित्य आत्मा वैश्वानरो यच्चिते वैश्वानरं जुहोति शरीरमेव सःस्कृत्या-(३)-भ्यारोहति' शरीरं
वा एतद्यजमानः सःस्कुरुते यदग्निं चिनुते यच्चिते वैश्वानरं जुहोति शरीरमेव सःस्कृत्याऽऽत्मना-
भ्यारोहति तस्मात् तस्य नावं घन्ति जीवन्नेव देवानन्येति' वैश्वानर्यर्चा पुरीषमुपं दधातीत्यं वा अग्नि-
वैश्वानरस्तस्यैवा चितिर्यत् पुरीषमग्निमेव वैश्वानरं चिनुत एषा वा अग्नेः-(४)प्रिया तनूर्यद्वैश्वानरः प्रिया-
मेवास्य तनुवमव कथे' ॥ (अग्निः- स्तत्, सःस्कृत्या- भे- दं च) ॥ ६ ॥

दीक्षाकालविकाराः ॥ अग्निर्हविः ।

अग्नेर्वै दीक्षया देवा विराजमास्तुवन् तिन्नो रात्रीर्दीक्षितः स्यात् त्रिपदा विराड् विराजमाप्नोति
पद्मर्षीर्दीक्षितः स्यात् पद्म वा ऋतवः संवत्सरः संवत्सरो विराड् विराजमाप्नोति दश रात्रीर्दीक्षितः
स्याद्दशक्षरा विराड् विराजमाप्नोति द्वादश रात्रीर्दीक्षितः स्याद् द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड्
विराजमाप्नोति त्रयोदश रात्रीर्दीक्षितः स्यात् त्रयोदश (१) मासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड् विराज-
माप्नोति पञ्चदश रात्रीर्दीक्षितः स्यात् पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासराः संवत्सर आप्यते संवत्सरो
विराड् विराजमाप्नोति सप्तदश रात्रीर्दीक्षितः स्याद् द्वादश मासाः पञ्चतवः स संवत्सरः संवत्सरो विराड्
विराजमाप्नोति चतुर्विंशति रात्रीर्दीक्षितः स्याच्चतुर्विंशतिरर्धमासाः संवत्सरः संवत्सरो विराड् विराज-
माप्नोति त्रिंशत् रात्रीर्दीक्षितः स्यात् (२) त्रिंशदक्षरा विराड् विराजमाप्नोति मासं दीक्षितः स्याद्यो
मासः स संवत्सरः संवत्सरो विराड् विराजमाप्नोति चतुरो मासो दीक्षितः स्याच्चतुरो वा एतं मासो वसवो-
ऽधिभरुस्ते पृथिवीमाऽजयन् गायत्री छन्दोऽद्यै रुद्रास्तैऽन्तरिक्षमाऽजयन् त्रिष्टुभं छन्दो द्वादशाऽऽदित्यास्ते
दिवमाऽजयन् जगती छन्दस्ततो वै ते (३) व्यावृत्तमगच्छन्त्यैष्यं देवानां' तस्माद् द्वादश मासो भुक्त्वा-
ऽग्निं चिन्धीत द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निमित्यस्तस्याहोप्राणीष्टका आमेष्टकमेनं चिनुतेऽथो
व्यावृत्तमेव गच्छति श्रेष्ठ्यं समानानाम् ॥ (त्रयोदश, स्यात्, ते, द्वादशतिष्ठति) ॥ ७ ॥

अग्नारोहणायभिधानम् ॥ अग्निर्हविः ।

सुवर्गाय वा एष लोकार्यं नीयते यदग्निस्तं यन्नाग्नारोहेत् सुवर्गाहोकाद्यजमानो हीयेत पृथिवीमा-

ऽकर्मिणं प्राणो मा मा हासीदन्तारिक्षमाऽकर्मिणं प्रजा मा मा हासीदिवमाऽकर्मिणं सुवर्गन्मेत्याह्वैष वा
 अन्तेन्वारोहस्तेनैवैनमन्वारोहति सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै यत् पक्षसंमितां मिनुयात् (१) कनीयाश्च
 यश्चक्रतुमुपेयात् पापीयस्यस्याऽऽत्मनः प्रजा स्याद्वेदिसंमितां मिनोति ज्यायाश्चमेव यश्चक्रतुमुपेति नास्या-
 ऽऽत्मनः पापीयसी प्रजा भवति साहस्रं चिन्वीत प्रथमं चिन्वानः सहस्रसंमितो वा अयं लोक इममेव
 लोकमभि जयति द्विपाहस्रं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानो द्विपाहस्रं वा अन्तारिक्षमन्तरिक्षमेवामि जयति
 त्रिपाहस्रं चिन्वीत तृतीयं चिन्वान- (२)-स्त्रिपाहस्रो वा असौ लोकोऽमुमेव लोकमभि जयति^३ जानुद्वं
 चिन्वीत प्रथमं चिन्वानो गायत्रियैवेमं लोकमभ्यारोहति नाभिद्वं चिन्वीत द्वितीयं चिन्वानस्त्रिपुमैवान्त-
 रिक्षमभ्यारोहति ग्रीवद्वं चिन्वीत तृतीयं चिन्वानो जगत्त्रैवामुं लोकमभ्यारोहति^४ नाभिं चित्वा रामा-
 मुपेयादयो नौ रेतो धास्यामीति न द्वितीयं चित्वाऽन्यस्य स्त्रिय- (३)-मुपेयात् तृतीयं चित्वा कां चनो-
 पेयाद्रेतो वा एतस्मि धत्ते यदस्मि चिनुते यदुपेयाद्रेतसा व्युपेयातो-यो खलवाहुरप्रजस्यं तद्यज्ञोपेयादिति
 यद्रेतः सिचावुपदधाति ते एव यजमानस्य रेतो विभ्रतस्तस्मादुपेयाद्रेतसोऽस्कन्दार्यं त्रीणि वाव रेतोऽस्ति
 पिता पुत्रः पौत्रो (४) यद् वे रेतः सिचावुपदध्याद्रेतोऽस्य विच्छिन्धात् तिस्र उप दधाति रेतसः संतस्यौ
 इयं वाव प्रथमा रेतः सिन्वाग्वा इयं तस्मात् पश्यन्तीमां पश्यन्ति वाचं चदन्तीमन्तरिक्षं द्वितीयां प्राणो
 वा अन्तरिक्षं तस्मान्मन्तरिक्षं पश्यन्ति न प्राणमसौ तृतीया चक्षुषां असौ तस्मात् पश्यन्त्यमुं पश्यन्ति
 चक्षु-यंजुपेमां जा- (५)-मुं चोप दधाति मरुसा मध्यमामेपां लोकानां कल्पस्या अथो प्राणानां-मिष्टो
 यज्ञो भृगुभिराशीर्दा यस्तुमि-स्तस्य त इष्टस्य वीतस्य द्रव्येणेह मधीये-^५ त्याह स्तुतशस्त्रे एवैतेन दुहे^६
 पिता मातरिवाऽच्छिद्रा पदा धा अच्छिद्रा उशिजः पदाऽजु तक्षुः सोमो विश्वविज्ञेता नैपदृहस्यति-
 रुफ्यामदानि शरसिपदित्याहैतद्वा (६) अनेकथं तेनैवमनु शरसति^७ ॥ (मिनुवा, -चिन्वानः, स्त्रिय
 पौत्र, -व्य, वै, सुत यं) ॥ ८ ॥

आसन्दी-चदुयाम-उखा-उल्ललादिप्रसंसा ॥ अग्निर्कपिः ।

सुयते वा एषोऽग्नीनां य उखार्या जियते यदधः सादयेद्रौमः प्रपादुकाः स्युरयो यथा सवात् प्रत्यव-
 रोहति तादगेव तदासन्दी सादयति नर्माणां धृत्या अप्रावायायो सवमेवैनं करोति गभो वा एष
 यदुखो योनिः शिष्यं यच्छिष्यादुखां निरुद्धोनेर्गमं निर्हण्णात् पडुयामश्च शिष्यं भवति पोडाविहितो
 वै (१) पुरुष आत्मा च शिरश्च चत्वार्यङ्गान्यात्मभेवैनं विमर्ति^१ प्रजापतिर्वा एष यदग्निस्तस्योखा
 चोल्खलं च स्तनौ तावस्य प्रजा उप जीवन्ति यदुखां चोल्खलं चोपदधाति ताभ्यामेव यजमानोऽमुष्मि-
 ल्लोकेऽग्निं दुहे^२ संवत्सरो वा एष यदग्निस्तस्य त्रेधाविहिता इष्टकाः प्राजापत्या वैष्णवी- (२)-वैश्व-
 कर्मणीरहोरात्रायेवास्य प्राजापत्या यदुस्यं विमर्ति प्राजापत्या एव तदुप धत्ते यत् समिधं आदधाति
 वैष्णवा च वनस्पतयो वैष्णवीरेव तदुप धत्ते यद्विष्टकामिर्ग्नं चिनोतीयं वै विश्वकर्मा वैश्वकर्मणीरेव
 तदुप धत्ते तस्मादाहुस्त्रिवृत्तिरिति^३ तं वा एतं यजमान एव चिन्वीत यदस्यान्य (३) चिनुयाद्यत्
 तं दक्षिणाभिर्न राधयेदग्निमस्य वृज्जित योऽस्याग्निं चिनुयात् तं दक्षिणाभी राधयेदग्निमेव तत् स्पृणोति^४
 (वै, वैष्णवी, -रुन्यो, निश्चातिधं) ॥ ९ ॥

बहुधा चयनप्रसङ्गा ॥ अतिरंजिः ।

प्रजापतिरग्निर्मचिनुतुर्गमिः संवत्सरं वसन्तेनैवाख्यं पूर्वार्धमचिनुतु ग्रीष्मेण दक्षिणं पक्षं वर्षाभिः पुच्छं शरदोत्तरं पक्षं हेमन्तेन मध्यं^१ प्रहणा वा अस्य तत् पूर्वार्धमचिनुतु क्षत्रेण दक्षिणं पक्षं पशुभिः पुच्छं विशोत्तरं पक्षमाशया मध्यं^२ य एवं विद्वानग्निं चिनुतु ऋतुभिरेवैनं चिनुतेऽथैव एतदेव सर्वमव (१) रुन्धे शुण्वन्त्यैनमग्निं चिक्थानमत्यक्षरं चिचते इयं वाव प्रथमा चित्तिरोषधयो वनस्पतयः पुरी-
यमन्तरिक्षं द्वितीया वया रसि पुरीयमसौ तृतीया नक्षत्राणि पुरीयं यज्ञस्तुर्थी दक्षिणा पुरीयं यजमानः पञ्चमी प्रजा पुरीयं^३ यत् त्रिचितीकं चिक्थीत यत् दक्षिणामात्मानं प्रजामन्तरीयात् तस्मात् पञ्चचि-
तीकश्चेत्ययं एतदेव सर्वं^४ स्पृणोति^५ यत् त्रिचिचितयः (२) स्त्रिवृद्धयभिर्यद् द्वे द्विपापजमानः प्रति-
ष्ठित्यै^६ पञ्च चितयो भवन्ति पाकृतः पुरुष आत्मानमेव स्पृणोति पञ्च चितयो भवन्ति पञ्चभिः पुरी-
वैरभ्युदति दश सं पचन्ते दशाक्षरो वै पुरुषो यावन्निव पुरुषस्तर स्पृणोत्यथो दशाक्षरा विराटर्षं विराड्
विराज्येवाकाशे प्रति तिष्ठति^७ संवत्सरो वै पृथ्वी चित्तिर्ऋतवः पुरीयं^८ (१) षट् चितयो भवन्ति षट्
पुरीयाणि द्वादश सं पचन्ते द्वादश भासाः संवत्सरः संवत्सर एव प्रति तिष्ठति^९ ॥ (नव, चितयः, पुरीयं,
पञ्चदश च) ॥ १० ॥

माधमेभिःकाष्टादक्षिपशुसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

रोहिता धुन्नरोहितः कर्कशुरोहितस्ते प्राजापत्यां धुन्नरुणवधुः शुक्रबलुस्ते रौद्राः इयेतः इयेताक्षः
इयेतग्रीवस्ते पिन्दवेवत्या^१ स्तिक्षः कृष्णा वशा वाङ्मन्यं^२ स्तिक्षः श्वेता वशाः सौर्यो^३ मैत्राबार्हस्पत्या
धुन्नललामास्तुपूरीः ॥ (रोहितः षड्विंशतिः) ॥ ११ ॥

द्वितीयोऽष्टादक्षिपशुसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

पृथिस्तिरन्ध्रीनपृथिर्ऋतवपृथिस्ते मरुताः फल्गुलोहितोर्णी वलक्षी ताः सारस्वत्यः^१ पृषती स्थूल-
पृषती क्षुद्रपृषती ता वैश्वदेव्यं^२ स्तिक्षः श्यामा वशाः पौष्णियं^३ स्तिक्षो रोहिणीर्वशा मैत्रियं^४ येन्द्रा-
बार्हस्पत्या अरुणललामास्तुपूरीः ॥ (श्विनः षड्विंशतिः) ॥ १२ ॥

तृतीयोऽष्टादक्षिपशुसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

शितिबाहुर्नयतः शितिबाहुः समन्तशितिबाहुस्त ऐन्द्रवायवाः शितिरन्ध्रोऽन्यतः शितिरन्ध्रः सम-
न्तशितिरन्ध्रस्ते मैत्रावरुणाः शुक्रवालः सर्वशुक्रवालो मणिवालस्त आश्विनौ—स्तिक्षः शिल्पा वशा वैश्व-
देव्यं^१ स्तिक्षः इयेनीः परमेष्ठिनं^२ सोमापौष्णाः श्यामललामास्तुपूरीः ॥ (शिविः षड्विंशतिः) ॥ १३ ॥

चतुर्थोऽष्टादक्षिपशुसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

उन्नत ऋषमो वामनस्त ऐन्द्रावरुणाः शितिककुच्छितपृष्ठः शितिमस्तु त ऐन्द्राबार्हस्पत्याः
शितिपाच्छित्योष्ठः शितिभुस्त ऐन्द्रावैष्णवौ—स्तिक्षः सिध्मा वशा वैश्वकर्म्मण्यं^१ स्तिक्षो धात्रे पृषोदरो
ऐन्द्रापौष्णाः इयेतललामास्तुपूरीः (उन्नतः षड्विंशतिः) ॥ १४ ॥

पञ्चमोऽष्टादक्षिपशुसङ्घः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

कर्णाख्ये यामाः सौम्याख्ये श्वितिकौ अग्रये यविष्टाय त्रयो नकुलो—स्तिक्षो रोहिणीस्त्र्यव्यस्ता

वसूनां तिस्रोऽरुणा दित्यौलस्ता रुद्राणो^१ सोमैन्द्रा युभुललामास्तूपरीः ॥ (कर्णाक्षयोविःशतिः) ॥ १५ ॥

पष्टोऽष्टादशपञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

शुण्डास्त्रयो वैष्णवां अथीलौघकर्णालयो विष्णव उरुकमार्य^१ लप्सुदिनस्त्रयो विष्णव उरुगायार्थे
पञ्चाधीस्तिस्र आदित्यार्ना^१ त्रिवत्सास्तिस्रोऽङ्गिरसो—मैन्द्रावैष्णवा गौरललामास्तूपरीः ॥
(कृष्ण विरःशतिः) ॥ १६ ॥

सप्तमोऽष्टादशपञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

इन्द्राय राधे त्रयः शितिपृष्ठा इन्द्रायधिपञ्चाय त्रयः शितिककुत्रु इन्द्राय स्वरामे त्रयः शिति-
मसदे—स्तिस्रस्तुयौलः साधनार्ना^१ तिस्रः पृष्ठौलौ विधेयां देवानां—मात्रेन्द्राः कृष्णललामास्तूपरीः ॥
(इन्द्राय त्रिविरःशतिः , ॥ १७ ॥

अष्टमोऽष्टादशपञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अदित्ये त्रयो रोहितैता इन्द्रायै त्रयः कृष्णैताः कुक्षै त्रयोऽरुणैता—स्तिस्रो धेनवो राकायै^१
त्रयोऽनङ्वाहः सिनीवालयो अगनावैष्णवा रोहितललामास्तूपरीः ॥ (अदित्या अष्टादश) ॥ १८ ॥

नवमोऽष्टादशपञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

सौम्यास्त्रयः पिशाङ्गः सोमाय राधे त्रयः सारङ्गा^१ पार्जन्या नमोरूपास्तिस्रोऽजौ मुल्हा
इन्द्रायै तिस्रो मेघ्य आदित्यो चावापृथिव्या मालङ्गास्तूपरीः ॥ (सौम्या एकाविंशतिः) ॥ १९ ॥

दशमोऽष्टादशपञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

धारुणास्त्रयः कृष्णललामां वरुणाय राधे त्रयो रोहितललामां, वरुणाय रिशार्दसे त्रयोऽरुणललामां
शिलास्त्रयो वैश्वदेवा—स्त्रयः पृथग्यः सवदेवत्या^१ पेन्द्रासुराः इयेतललामास्तूपरीः ॥
(धारुणा विरःशतिः) ॥ २० ॥

इन्द्रिमः पञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

सोमाय स्वरामेऽनोवाहाधेनङ्वाहा^१—धिन्द्राभिभ्यामोजोवाभ्यामुष्टारो—विन्द्राभिभ्यां यलवाभ्यां
सीरयाहावसी^१ हे धेनु मौमी^१ विभ्यो वडवे हे^१ धेनु मौमी^१ वैपजी पुंरुषी^१ हे धेनु मौमी^१
वायव्य आरोहणयाहाधेनङ्वाहा^१ वारुणी कृष्णे वरो^१ अरुडयौ दिव्यावृषभौ परिमरौ^१ ॥
(सोमाय चतुर्विंशत्य) ॥ २१ ॥

पठिरात्रेऽनुदेवाः देविद् पञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

एकादश प्रतर्गव्याः पञ्च आ लभ्यन्ते छमलः कल्मार्यः किकिरीविर्धित्रीगयस्ते त्वाष्ट्राः सौरीनव
भेता दशा भेनवन्त्यां भवन्त्यां—मेघ येन्द्रास्र आश्विनस्ते विशालयुप आ लभ्यन्ते^१ ॥
(एकादश पञ्चविंशतिः) ॥ २२ ॥

अनुपञ्चसहस्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

पिशाङ्गास्त्रयो वासन्ताः सारङ्गास्त्रयो त्रैप्याः पृथन्तास्त्रयो चार्थिकौः पृथग्यस्त्रयो शार्ङ्गाः पृथिमन्था-

अथो हेमन्तिको अवलितार्यः शैशिराः सैवत्सराय निर्वक्षसः ॥ (पितृणां विवृतिः) ॥ २३ ॥

[हिरण्यवर्णा २२२। अर्वा २२७। मृतेष्टका १९८। सुवः २३२। सैवत्सरे १५७। प्रजापति-२१०। दुग्धेः १७८। सुवर्णा ३०७।
सूयते १७०। प्रजापती १६५। रोहितः २६। शुक्तिः २६। शिदिवाहु- २५। वृद्धतः २५। कृणाः २३। सुवृद्धाः २०। इन्द्राया-
२२। दिव्ये १८। सौम्या १९। वाङ्मनाः २०। सोमायै-३३। कादस २५। पितृणां-२०। अथो विवृतिः ॥ २३६ ॥]

[इति पञ्चमकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥]

उपाधुवाक्यावशिष्टकर्मनिरूपणम् ।

[अथ सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥]

पिलभिमर्षणादि ॥ अग्निर्हविः ।

यो वा अयथादेवतः सिं चिनुत आ देवताभ्यो वृद्धयते पापीयान् भवति यो यथादेवतं न देवताभ्य-
आ वृद्धयते वर्सीयान् भवत्याग्नेय्या गात्रिया प्रथमां चित्तिमग्निं मृशेत् त्रिष्टुमा द्वितीयां जगत्या तृतीया-
मनुष्टुमा चतुर्थीं पृङ्क्त्या पञ्चमीं यथादेवतमेवाग्निं चिनुते न देवताभ्य आ वृद्धयते वर्सीयान् भवती-
डाये वा एषा विभक्तिः पश्चाद् इहा पशुभिरेनै (१) चिनुते यो वै प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निं चिनोति
नाऽऽर्तिमाच्छेत्त्यभ्वावमितस्तिष्ठेतां कृष्ण उत्तरतः भवेतो वक्षिणस्तावालभ्येष्टका उप दध्यादेतद्वै प्रजापते
रूपं प्राजापत्योऽभ्यः साक्षादेव प्रजापतये प्रतिप्रोच्याग्निं चिनोति नाऽऽर्तिमाच्छेत्त्ये-तद्वा अहो रूपं
यच्छेवेतोऽभ्यो रात्रियै कृष्ण एतदहो (२) रूपं यदिष्टका रात्रियै पुरीषमिष्टका उपधास्यच्छेवेतमभ्यमभि-
मृशेत् पुरीषमुपधास्यन् कृष्णमहोरात्राभ्यामेवैनं चिनुते हिरण्यपात्रं मघोः पूर्णं ददाति मघ्न्योऽस्त्रा-
नीतिं सौर्या चित्रवत्याऽवैक्षते चित्रमेव भवति मघ्यन्दिनेऽभ्यमव प्रापयत्यसौ वा आदित्य इन्द्र
एष प्रजापतिः प्राजापत्योऽभ्यस्तमेव साक्षादभ्योति ॥

(एन,-सेवदहो, ऽष्टाचत्वारिंशच्च) ॥ १ ॥

अपमेष्टकासुपधामम् ॥ १, ५, ७-११ विष्टुपः ३ अनुष्टुप् । अग्निर्हविः ।

त्वामेये वृषभं चेर्कितानं पुनर्युवानं जनयन्नुपधामम् ।

अस्थूरिणो गार्हपत्यानि सन्तु तिग्मेन नो ब्रह्मणा सप्त शिक्षाधि ॥

पश्चाच्च वा एते यदिष्टकाभिर्यथाचित्यामृपमपं दधाति मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय
तस्माद्युयेयूथ ऋपमैः ॥

संवत्सरस्य प्रतिमां यां त्वां रात्र्युपासते । प्रजां सुवीरां कृत्वा विश्वमायुर्यं भवतु ॥

प्राजापत्या-(१)-मेतामुप दधातीयं वावैषैकाष्टका यदेवैकाष्टकायामग्नं क्रियते तदेवैतयाऽव रुन्ध एषा
वै प्रजापतेः कामदुष्टा तयैव यजमानोऽमुर्मिल्लोकेऽग्निं दुहे

येन देवा ज्योतिषोर्वा उदायन् येनाऽऽदित्या वसवो येन रुद्राः ।

येनाङ्गिरसो महिमानमानुशुस्तेनैतु यजमानः स्वस्ति ॥

सुवर्गाय वा एष लोकाय (२) जीयते यदग्निर्येन देवा ज्योतिषोर्ध्वं उदायन्नित्युच्यते समिन्ध
इष्टका एवैता उप धत्ते वानस्पत्याः सुवर्गस्य लोकस्य समष्टयैः

शतायुधाय शतवीर्याय शतोत्तयेऽभिमातिपाहे ।

शतं यो नः शरदो अजीतानिन्द्रो नेषदतिं दुरितानि विश्वा ॥

ये चत्वारः पथयो देवयाना अन्तरा द्यावापृथिवी वियन्ति ।

तेषां यो अज्यानिमर्जीतिमावहात् तस्मै नो देवाः (३) परि दत्तेह सर्वे ॥

ग्रीष्मो हेमन्त उत नो वसन्तः शरद्वर्षाः सुवितं नो अस्तु ।

तेषामृतुनाऽशतशरदानां निवात एषामभये स्पामे ॥

इदुवत्सराय परिवत्सराय संवत्सराय कृणुता बृहन्नमः ।

तेषां वयऽसुमौ युज्ञियानां ज्योगर्जीता अहताः स्पामे ॥

भद्राक्षः श्रेयः समनैष्ट देवास्त्वयाऽवसेन् समशीमहि त्वा ।

स नो मयोभूः पितो (४) आ विशस्व शं तोकायं तनुवे स्योनैः ॥

अज्यानीरेता उप दधात्येता वै देवता अपराजितास्ता एव प्र विशति नैव जीयते

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदर्धमासा मासा ऋतवः संवत्सर ओषधीः पचन्त्यथ कस्मादन्याभ्यो देवताभ्य आग्रयणं निरूप्यत इत्येता हि तदेवता उवर्जयन् यदुत्तुभ्यो निर्वपेद् देवताभ्यः समदै दध्यादाग्रयणं (५) निरुच्येता आहुती जुहोत्यर्धमासानेव मासानुतन्संवत्सरं प्रीणाति न देवताभ्यः समदै दधाति

भद्राक्षः श्रेयः समनैष्ट देवा इत्याह हुताद्याय यजमानस्यापराभावार्यं ॥

(शत्रापत्यां, लोकाय, देवाः, पिता, दध्यादाग्रयणं, पचन्ति इति) ॥ २ ॥

वज्रिणीष्टकोरघान-बलोर्ध्वाराधितोपविधानम् ॥ १-४ बृहती; ७ गायत्री । अग्निर्हविः ।

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्रघ्नस्तनुपा नः प्रतिस्पृशः ।

यो नः पुरस्ताः - - - दक्षिणतः - - - पश्चात् - - - दुत्तरतोऽद्यायुरभिदासत्येतऽसोऽ-
श्मानमृच्छतुं ॥

देवासुराः संयत्ता आसन् तेऽसुरा विगम्य आ ऽवाधन्त तान् देवा इष्वा च वज्रेण चापाबुदन्त
यद्वज्रिणीरुपदधातीष्वा चैव तद्वज्रेण च यजमानो आनृच्यानप नुदते दिक्षुप (१) दधाति देवपुरा
एवैतास्तनुपानिः पर्युहते

ऽधाविष्णू सजोषमेसा वर्षन्तु वां गिरः । सुमैर्वाजैभिरा गंतुम् ॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यक्ष देवतायै बृहत्पथं किं देवत्या वसोर्ध्वारेत्यग्निर्वसुस्तस्यैषा धारा विष्णुर्व-
सुस्तस्यैषा धाराऽऽग्नवैष्णव्यर्चा वसोर्ध्वारा जुहोति भागधेयेनैवैनौ समर्घयत्यथो एता- (२)-मेवाहुति-
मायतनवर्ती करोति यत्काम एनां जुहोति तदेवाव रुधे रुद्रो वा एष यदग्निस्तस्यैते तनुवो घोरा-

ऽन्या शिवाऽन्या यच्छतस्र्यै जुहोति यैवास्य श्रोत्रा तनूस्तां तेन शमयति यदसोर्धारां जुहोति यैवास्य शिवा तनूस्तां तेन प्रीणाति यो वै वसोर्धारायै (१) प्रतिष्ठां वेद प्रत्येय तिष्ठति यदाज्यमुच्छिव्येत तस्मिन् ब्रह्माद्वनं पचेत् तं ब्राह्मणाभुत्वारः प्राश्नीयुरेव वा अग्निर्वैभ्वानरो यद्वाह्मण एषा खलु वा अग्नेः प्रिया तनूयैर्द्वभ्वानरः प्रियायामिवैनौ तनुवां प्रति प्रापयति चतस्रो धेनुर्वैद्यात् तामिरेव यजमानोऽमु-
त्प्लिहोर्कैऽस्ति जुहोति ॥ (उपै, -तां, धारायै, यदसोर्धारायै, श्रुत्वाच ॥ ३ ॥

होमविशेषा राष्ट्रदास्येष्टकोपवानं च ॥ ५-८ त्रिष्टुप् । अग्निर्ऋषिः ।

चिन्ति जुहोमि मनसा घृतेनेत्याहाराभ्या वै नामैषाऽऽहुतिर्वैभ्वकर्मणी नैनं चिक्यानं धातव्यो दक्षो-
त्यर्थो देवता एवाव रूधे ऽग्ने तमघेति पृक्कस्या जुहोति पृक्कस्याऽऽहुत्या यश्चमुत्तमा रभते सम ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इत्याह होत्रा एवाव रूधेऽग्निर्वैभ्वयोऽर्पाकामद्वागधेय- (१)-मिच्छमान-
स्तसां पतद्वागधेयं प्रायच्छन्नेतद्वा अग्नेरग्निहोत्रमेतर्हि खलु वा एष जातो यर्हि सर्वैश्चितो जातायैवास्मा
अन्नमपि दधाति स पनं प्रीतः प्रीणाति वसीयान् भवति ब्रह्मवादिनो वदन्ति यदेष गार्हपत्यश्चीयतेऽथ
कास्याऽऽहवनीय इत्यसावादित्य इति ब्रूयादेतस्मिन् हि सर्वीभ्यो देवताभ्यो जुहति (२) य एवं विद्वा-
नग्निं चिनुते साक्षादेव देवतां ऋध्नोत्य-

—अं यशस्विन् यशसेममर्पयेन्द्रावतीमर्पचितीमिहाऽऽ वह ।

अयं मुर्धा परमेष्ठी सुवर्चाः सप्तानानामुत्तमश्लोको अस्तु ॥

भद्रं पश्यन्त उप सेदुरग्रे तपो दीक्षामर्षयः सुवर्दिदः ।

ततः क्षत्रं बलमोजश जातं तदस्मै देवा अभि सं नमन्तु ॥

धाता विधाता परमो- (३)-त संहक् प्रजापतिः परमेष्ठी विराजा ।

स्तोमाश्छन्दांसि निविदो म आहुतेतस्मै राष्ट्रमभि सं नमाम ॥

अभ्यावर्तध्वमुप मेत साकमयश्चास्ताऽर्षिपतिर्वो अस्तु ।

अस्य विज्ञानमनु सश्च रभध्वमिमं पश्चादनु जीवाथ सर्वे ॥

राष्ट्रभृत एता उप दधात्येषा वा अग्नेश्चिती राष्ट्रभृत् तयैवास्मिन् राष्ट्रं दधाति (४) राष्ट्रमेव भवति
नास्माद्वाष्ट्रं अश्नते ॥ (सःगधेयं, जुहति, परमा, राष्ट्रं दधाति, सप्त च) ॥ ४ ॥

उपः परीः घनादिविधानम् ॥ अग्निर्ऋषिः ।

यथा वै पुत्रो जातो जियन् एवं वा एष जियते यस्याभिरुच्य उद्धार्यति यस्मिन् रुच्यं कुर्याद्विच्छिन्त्या-
कारुच्यमस्मै जनयेत् स एव पुनः परीध्यः स्वादेवैनं योर्नेजनयति तस्मै भारुच्यं जनयति तमो वा
एतं रूहति यस्याभिरुच्यं उद्धार्यति मृत्युस्तमः कृष्णं वासः कृष्णा धेनुर्दक्षिणा तमसै- (१)-च तमो
मृत्युमप हते हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिर्वै तमोऽप हतेऽयो तेजो वै हिरण्यं तेज
एवाऽऽत्मन् धत्ते सुवर्नं धर्मः स्वाहा सुवर्नार्कः स्वाहा सुवर्नं शुक्रः स्वाहा सुवर्नं ज्योतिः स्वाहा

सुवर्नं सूर्यः स्वाहा । ऽको वा एव यदभिरसावावित्यौ (१) ऽभ्वमेधो यदेता आहुतीर्जुहोत्यर्काभ्वमे-
धयोदेव ज्योतीरपि सं वधात्येव ह त्वा अर्काभ्वमेधीयस्यैतदुभौ क्रियते आपो वा इवमग्नें सलिलमासीत्
स एतां प्रजापतिः प्रथमां चितिमपश्यत् तामुपाधत् तदियममवृत्तं तं विश्वकर्माऽब्रवीदुप त्वाऽऽ-
ऽयानीति नेह लोकौऽस्तीत्य- (१)-ब्रवीत् स एतां द्वितीयां चितिमपश्यत् तामुपाधत् तदन्तरिक्षममवृत्तं
स यज्ञः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वाऽऽ ऽयानीति नेह लोकौऽस्तीत्यब्रवीत् स विश्वकर्माणमब्रवीदुप त्वाऽऽ-
ऽयानीति केन मोपैष्यसीति दिक्ष्याभिरित्यब्रवीत् तं दिक्ष्याभिरुपैत् ता उपाधत् ता दिशौ (२) ऽभ्व-
-न्त्स परमेष्ठी प्रजापतिमब्रवीदुप त्वाऽऽ ऽयानीति नेह लोकौऽस्तीत्यब्रवीत् स विश्वकर्माणं च यज्ञं
चाब्रवीदुप धामा ऽयानीति नेह लोकौऽस्तीत्यब्रूताः स एतां तृतीयां चितिमपश्यत् तामुपाधत् तदसाधमवृत्तं
स आदित्यः प्रजापतिमब्रवीदुप त्वा (५) आऽयानीति नेह लोकौऽस्तीत्यब्रवीत् स विश्वकर्माणं च यज्ञं
चाब्रवीदुप धामाऽयानीति नेह लोकौऽस्तीत्यब्रूताः स परमेष्ठिनमब्रवीदुप त्वाऽऽ ऽयानीति केन मोपै-
ष्यसीति लोकं पूणयेत्यब्रवीत् तं लोकं पूणयेत्यैत् तस्मादयातयाम्नी लोकं पूणाऽयातयाम्नां छांसा- (६)-वावि-
त्यै-स्तानुपयोऽब्रवदुप ह आऽयामेति केन न उपैष्येति भुग्नेत्यब्रुवन् तान् द्वाभ्यां चित्ताभ्यामुपायन्त्स
पञ्चचितिकाः समपद्यते य एवं विद्वानग्निं चिनुते भूयानेव भवत्यमीमांल्लोकाज्जयति विदुरेन देवा अयो
एतासामेव देवतानां सायुज्यं गच्छति ॥ (वमसा, ऽऽदित्यो, ऽस्तीति, दिक्ष, -स्तवा, ऽसौ, पञ्चवादि २२७) ॥५॥

मतेहकामसां ॥ ८ त्रियादनुष्टुप्, १-१० अनुष्टुप् । प्रसिद्धिः ।

द्यौ वा अग्निर्यद्विचित्रं पृथिवीऽभूयात् तमेवाग्निमद्यावर्तिमाच्छेत् संवत्सरं व्रतं चरेत् संवत्सरं
हि व्रतं नाति पशुर्वा एव यवगिर्हिनस्ति खलु वै तं पशुर्य एनं पुरस्तात् प्रत्यञ्जमुपचरति तस्मात्
पश्चात् प्राकुपचर्ये आत्मनोऽहि रसायं तेजोऽसि तेजो मे यच्छ पृथिवी यच्छ (१) पृथिव्यै मा पाहि
ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छन्तरिक्षं यच्छन्तरिक्षान्मा पाहि सुमेरसि सुवर्मे यच्छ दिवं यच्छ दिवो
मा पाहि-त्याहुताभिर्वा इमे लोका विधृता यदेता उपधात्येषां लोकानां विधृत्यै स्वयमातृणा
उपधार्य हिरण्येष्टका उप दधातीमे वै लोकाः स्वयमातृणा ज्योतिर्हिरण्यं यत् स्वयमातृणा उपधार्य
(१) हिरण्येष्टका उपधातीमानेवैतामिल्लोकाज्जयोतिष्मतः कुरुनेऽथो एतामिदेवास्मा इमे लोकाः
प्र भान्ति

यास्ते अग्ने द्यौ रुचं उद्यता दिवंमातृन्वन्ति रुदिमभिः ।

ताभिः सर्वाभी रुचं जनार्यं नस्कृधि ॥

या वो देवाः द्यौ रुचो गोष्वक्षेषु या रुचः ।

इन्द्राग्नी ताभिः सर्वाभी रुचं नो धत्त बृहस्पते ॥

रुचं नो धेहि (१) ब्राह्मणेषु रुच राजसु नस्कृधि ।

रुचं विश्वेषु शूद्रेषु मरिचं धेहि रुचा रुचं ॥

द्वेषा वा अग्निं चिक्थ्यान्स्य यदा इन्द्रियं गच्छत्यग्निं वा चित्तमिजानं वा यदेता आहुतीर्जुहोत्यात्मनेव
यदा इन्द्रियं यत्ते ईश्वरो वा एष अतिमार्तोयौऽग्निं चिक्थ्यावशिकामतिं तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्द्यमान
इति वारुण्यर्चा (१) जुहुयाच्छान्तिरेवैषाऽग्नेर्गुहिरात्मनो^१ इविष्कृतो वा एष योऽग्निं चिनुते यथा
वै हविः स्कन्दत्येवं वा एष स्कन्दति योऽग्निं चित्वा स्मियमुपैति मैत्रावरुण्याऽऽमिक्षया यजेत मैत्रा-
वरुणतामिवोपैत्यात्मनोऽस्कन्द्याये यो वा अग्निश्चतुस्यां वेदुर्तुर्ऋतुरस्मै कल्पमान पति प्रत्येव तिष्ठति
संवत्सरो वा अग्निः- (५)-ऋतुस्थास्तस्य वसन्तः शिरो ग्रीष्मो वक्षिणः पक्षो सर्षाः पुच्छश्च शरदुत्तरः
पक्षो ह्यमन्तो मर्ध्यं पूर्वपक्षाश्चितयोऽपरपक्षाः पुरीयमहोरात्राणीष्टका एष वा अग्निश्चतुस्था य एवं वेदुर्तु-
ऋतुरस्मै कल्पमान पति प्रत्येव तिष्ठति^२ प्रजापतिर्वा एतं ज्यैष्ठ्यकामो न्यधस ततो वै स ज्यैष्ठ्यम-
गच्छत्य एवं विद्वानग्निं चिनुते (६) ज्यैष्ठ्यमेव गच्छति^३ ॥ (पृथिवीं वंष्टु, यद स्वयमातृणा वंष्टुवाय,
धेष्टु, - वा, ऽग्नि, - चिनुते, त्रोणि च) ॥ ६ ॥

आकृतिमन्त्राः ॥ १-४ मिष्टुप, ५-१० अनुष्टुप । अग्निर्वायः ।

यदाकृतात् समसुप्तोद्बुदो वा मनसो वा संमृतं चक्षुषो वा ।
तमनु प्रेहिं सुकृतस्थं लोकं यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः ॥
एतश्च संघस्थ परि ते ददामि यमावहाच्छेवधिं जातवेदाः ।
अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो अत्र तश्च स्म जानीत परमे व्योमने ॥
जानीतादेनं परमे व्योमन् देवाः संघस्था विद रूपमस्य ।
यदागच्छात् (१) पृथिमिद्वेयानैरिष्टापूते कृणुताद्वाविरमै^१ ॥
सं प्र च्यवश्चमनु सं प्र यातामै पृथो देवयानान् कृणुष्वम् ।
अस्मिन्संघस्थे अघ्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सीदन्तं ॥
प्रस्तरेण परिधिना सूचा चेद्यां च वहिषा । ऋचेमं यज्ञं नो वह सुर्वदेवेषु गन्तवे^२ ॥
यदिष्टं यत् परादानं यद्वत्तं या च दक्षिणा ।

त- (२)-दग्निर्वैश्वकर्षणः सुर्वदेवेषु नो दधत् ॥

येनां सहस्रं वहसि येनामे सर्ववेदसम् । तेनेमं यज्ञं नो वह सुर्वदेवेषु गन्तवे^३ ॥

येनामे दक्षिणा युक्ता यज्ञं वहन्त्युत्तिवजः । तेनेमं यज्ञं नो वह सुर्वदेवेषु गन्तवे^४ ॥

येनामे सुकृतः पृथा मधोर्धारा व्यानशुः । तेनेमं यज्ञं नो वह सुर्वदेवेषु गन्तवे^५ (२) ॥

यत्र धारा अनपेता मधोर्धृतस्य च याः । तदग्निर्वैश्वकर्षणः सुर्वदेवेषु नो दधत् ॥

(आगच्छात्, त-द्वयानुसृतेनेमं यज्ञं नो वह सुर्वदेवेषु गन्तवे अनुर्धस च) ॥ ७ ॥

स्वर्गोवेति, कर्मोपधानं च ॥ १, २ त्रिष्टुप् । नमिर्कविः ।

यास्ते अग्ने समिधो यानि धाम या जिह्वा जातवेदो यो अर्चिः ।

ये ते अग्ने मेढयो य इन्द्रवस्तेभिरात्मानं चिनुहि प्रजानन् ।

उत्सन्नयुक्ता वा एष यदग्निः किं वाऽद्वैतस्य क्रियते किं वा न यथा अध्वर्युरग्नेश्चिन्वन्नन्तरेत्यात्मनो वै तवन्तेति यास्ते अग्ने समिधो यानि (१) धामेत्याहुषा वा अग्नेः स्वयंचितिरग्निरेव तदग्निं चिनोति नाध्वर्युरात्मनोऽन्तरिति ।

चतस्र आशाः प्र चरन्त्वभयं इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन् ।

धृतं पिन्वंसजरं सुवीरं ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनाम् ॥

सुवर्गाय वा एष लोकायोप धीयते यत् कुर्मश्चतस्र आशाः प्र चरन्त्वग्नय इत्याहु (१) दिशं पूर्वैतेन प्र जानाती—मं नो यज्ञं नयतु प्रजानन् इत्याहु सुवर्गस्य लोकस्यभिनीत्यै ब्रह्म समिद्धवत्याहुतीनामित्याहु ब्रह्मणा वै देवाः सुवर्गं लोकमायुर् यद्ब्रह्मण्वत्योपदधाति ब्रह्मणैव तदयजमानः सुवर्गं लोकमेति प्रजादिति वा एष यदग्निस्तस्य प्रजाः पशवश्छन्दांसि रूपं सर्वान् वर्णानिष्टकानां (२) कुर्याद्रूपणैव प्रजां पशून् छन्दांस्येव रुध्रेऽथो प्रजाभ्यं एवैनं पशुभ्यश्छन्दाभ्योऽवृक्ष्य चिनुते ॥ (एति यास्ते अग्ने समिधो यान्या, -मय इत्याहु-ष्टकानां, पौर्वश च) ॥ ८ ॥

नमिनब्रह्म, तर्बमुखं च ॥ १-२ त्रिष्टुप् । अग्निकविः ।

मयि गृह्णाम्यग्ने अग्निं रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय ।

मयि प्रजां मयि वचीं दधाम्यरिष्टाः स्याम तुनुवा सुवीराः ।

यो नो अग्निः पितरो हृत्स्वन्तरमर्त्यो मर्त्या अविवेश ।

तस्मात्तमन् परि गृह्णामहे वयं मा सो अस्मा अंधहाय परां गातुं ॥

यदध्वर्युरात्ममस्मिन्गृहीत्वांसि चिनुयाद्योऽस्य स्वोऽग्निस्तमपि (१) यजमानाय चिनुयादग्निं खलु वै पशवोऽनूपं तिष्ठन्तेऽपकालुका अस्मान् पशवः स्युर्मयि गृह्णाम्यग्ने अग्निमित्याहुऽऽत्मनेव स्वमग्निं दाधार नास्मात् पशवोऽपं कामन्ति ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्मृदाऽऽपञ्चाक्षरेनाद्यमथ कस्मान्मृदा चाग्निश्चाग्निर्ध्यायन् इति यदग्निः संयौत्या (२)-पो वै सर्वा देवता देवताभिरेवैनं स ए संजति यन्मृदा चिनोतीत्यं वा अग्निर्वैभानरोऽग्निनैव तदग्निं चिनोति ब्रह्मवादिनो वदन्ति यन्मृदा चाग्निश्चाग्निर्ध्यायतेऽथ कस्मादग्निरेच्यत इति यच्छन्दाभिश्चिनोत्यभ्यो वै छन्दांसि तस्मादग्निरेच्यतेऽथो इयं वा अग्निर्वैभानरो य (३)-मृदा चिनोति तस्मादग्निरेच्यते हिरण्येष्टका उपं दधाति ज्योतिर्वै हिरण्यं ज्योतिरेवास्मिन् दधात्ययो तेजो वै हिरण्यं तेज एवाऽऽत्मन् धर्ते यो वा अग्निः सर्वतोमुखं चिनुते सर्वान् प्रजास्वर्गमपि सर्वा दिशोऽपि जयति गायत्रीं पुरस्तादुपं दधाति त्रिष्टुभं दक्षिणतो जगतीं पश्चादनुष्टुभमुत्तरतः पङ्क्तिं मध्यं एष वा (४) अग्निः सर्वतोमुखस्तं य एवं विद्वाश्चिनुते सर्वान् प्रजास्व-

अमसि सव्यं दिशोऽभि जपत्यर्थो विद्येयं दिशं प्र वयति तस्मादिदिशि दिक् प्रोक्ता' ॥
(अग्निं, सुवोति, वैश्वानरो य, -वेव वै, पञ्चविंशतिः) ॥ ९ ॥

पशुशीर्षोपचानं, तत्र केचिद्विरोधात् ॥ अग्निर्हविः ।

प्रजापतिरग्निमृज्जत सौऽस्मात् सृष्टः प्राङ् प्राङ्मवत् तस्मा अश्वं प्रत्यास्यत् स प्रक्षिणाऽवर्तत तस्यै
वृषिण प्रत्यास्यत् स प्रत्यङ्काऽवर्तत तस्मा ऋषमं प्रत्यास्यत् स उदङ्काऽवर्तत तस्यै वस्तं प्रत्यास्यत्
स ऊर्ध्वोऽवर्तत तस्मै पुनर्यं प्रत्यास्यद्यत् पशुशीर्षोप्युपवधाति सवितं एवैन- (१) -मवृक्ष्य चिनुत एता
वै प्राणभृतश्चक्षुभतीरिष्टका यत् पशुशीर्षाणि यत् पशुशीर्षोप्युपवधाति तामिरेव यजमानोऽमुष्मिन्लोके
प्राणित्यथो तामिरेवास्मा इमे लोकाः प्र भान्ति मृदाऽभिलिप्योप वधाति मेध्यत्वायं पशुर्वा एव यवशि-
रज्ञं पशवं एव खलु वा अग्निर्यत् पशुशीर्षाणि यं कामयेत कर्नीयोऽस्यान्नं (२) स्यादिति संतरां तस्यं
पशुशीर्षोप्युप दध्यात् कर्नीय एवास्यान्नं भवति यं कामयेत समावदन्त्यान्नं स्यादिति मध्यतस्तस्योप
दध्यात् समावदेवास्यान्नं भवति यं कामयेत भूयोऽस्यान्नं स्यादित्यन्तेषु तस्यं व्युदक्षोप दध्यादन्त
एवास्मा अन्नमयं कन्धे भूयोऽस्यान्नं भवति (३) ॥ (पुन, -मृत्वाङ्, भूयोऽस्यान्नं भवति) ॥ १० ॥

[११-२४] अश्वमेधाङ्गासरीरहोममन्त्राः ॥ ११-२१ । विधेदेवा ऋषयः ।

स्तेगान् दष्ट्राभ्यां मण्डूकान् जम्भ्येभिर्-रादकां स्वादेनो-जं सः सुदेनां रण्यं जाम्बीलेनै
मृदं वत्स्वेभिः शर्कराभिरवकां मवकाभिः शर्करा-मुत्सादेन जिह्वा-मवकुन्देन तालुं सर-
स्वतीं जिह्वग्रेण' (स्तेगान् द्वाविंशतिः) ॥ ११ ॥

वाजं हनुम्यां मय आस्येनो-ऽऽदित्याञ्छमश्रुभि-रुपयाममवरेणोष्ठेन सदृत्तरेणो-न्तरे-
णान्काशं प्रकाशेन वाक्षं स्तनयितुं निर्वोधेन स्रवांशी चक्षुभ्यां विद्युतौ कनानका-
भ्यां मशनिं मस्तिष्केणं बलं मज्जभिः' ॥ (वाजं पञ्चविंशतिः) ॥ १२ ॥

कुर्माञ्छफै-रच्छलाभिः कपिञ्जलां-न्तसाम् कुष्ठिकाभि-र्जवं जक्ष्वाभि-रगदं जानुभ्यां
वीर्यं कुहाभ्यां भयं प्रचालाभ्यां गुहोपपक्षाभ्यां मक्षिनावत्साभ्यो-मदिति शीर्ष्णां
निर्ऋतिं निर्जीलमकेन शीर्ष्णां ॥ (कुर्मान् त्रयोविंशतिः) ॥ १३ ॥

योक्त्रं गृध्राभि-र्युगमानंतेन चिचं मन्याभिः संक्रोशान् प्राणैः प्रकाशेन त्वचं
पराक्रोशेनान्तरां मशकान् केसै-रिन्द्रं स्वपसा बहेन बृहस्पतिं शकुनिसादेन रथमुष्णि-
हाभिः' ॥ (योक्त्रमेकविंशतिः) ॥ १४ ॥

मित्रावरुणौ श्रोणीभ्यो-मिन्द्राग्नी शिखण्डाभ्यो-मिन्द्राबृहस्पती ऊरुभ्यो-मिन्द्राविष्णू अष्टी-
वज्रयो- सवितारं पुच्छेनं गन्धवाञ्छयेनो-प्सरसो मुष्काभ्यो पर्वमानं पायुनां पवित्रं
पोत्राभ्यां-माक्रमणं स्थूराभ्यां प्रतिक्रमणं कुष्ठाभ्याम् ॥ (मित्रावरुणौ द्वाविंशतिः) ॥ १५ ॥

हन्द्रस्य क्रोडो' ऽदित्यै पाजस्यै' दिशां जत्रवो' जीमूतान् हृदयोपशाम्या' मन्तरिक्षं
पुरिततो नभ उदर्येणै'न्द्राणी प्लीहां वस्मीकान् क्रोडां गिरीन् छाशिमिः' समुद्रमुदरेण
वैशानरं मसोनो ॥ (हन्द्रस्य द्वाविंशतिः) ॥ १६ ॥

पूष्णो बनिष्ठे'रन्धाह स्थूरगुहो सर्पां गुदाभि'र्ऋतून् पृष्टीभि'र्दिवं पृष्टेनै वसन्तां प्रथमा
कीकसां रुद्राणां द्वितीयां' ऽऽदित्यानां तृतीयां ऽङ्गिरसां चतुर्थीं साध्यानां पञ्चमीं' विधेषां
देवानां षष्ठी' ॥ (पूष्णस्तुतिर्विंशतिः) ॥ १७ ॥

ओजो ग्रीवाभि'र्मिश्रैरिमस्यभि'रिन्द्रश्च स्वपसा वह्नै रुद्रस्य विचलः स्कन्धो' ऽहोरात्र-
योद्वितीयो' ऽर्धमासानां तृतीयो' मासां चतुर्थ' ऋतूनां पञ्चमः सैवत्सरस्य पृष्ठः ॥
(ओजो विश्रुतिः) ॥ १८ ॥

आनन्दे नन्दयुनां कामं प्रत्यासाम्यां मयश्च शितीमस्यां' प्रशिवं प्रक्षासाम्यां' स्या-
चन्द्रमसौ वृक्षयोभ्यां' इयामश्वलौ मत्स्नाभ्यां' व्युष्टिश्च रूपेणै निर्गुक्तिमरूपेणै ॥
(अनन्दश्च शेषः) ॥ १९ ॥

अहर्मासेने रात्रि पीवसां ऽपो युषेणै घृतश्च रतेनै इयां वसयो दूषीकामिर्हानुर्नि'म-
भूमिः पृष्ठां' दिवं' रूपेणै नक्षत्राणि प्रतिरूपेणै पृथिवीं चर्मणां हृषीं छव्यो'पाकृताय
स्वाहो' ऽऽलंघ्याय स्वाहा' हुताय स्वाहा' ॥ (अहर्माश्रितिविंशतिः) ॥ २० ॥

अमेः पञ्चतिः' सरस्वत्यै निपञ्चतिः' सोमस्य तृतीयां' ऽपां चतुर्थ्यो'पञ्चीनां पञ्चमीं' सैवत्स-
रस्य षष्ठीं मरुतां' सप्तमीं' वृहस्पतैरष्टमीं' मित्रस्य नवमीं' वरुणस्य दशमीं'न्द्रस्यैकादशीं'
विधेषां देवानां द्वादशीं' धावापृथिव्योः पार्श्वे' यमस्य पाटूरैः ॥ (अमेरुकाश्रितिसप्तः) ॥ २१ ॥

वायोः पञ्चतिः' सरस्वतो निपञ्चति' अन्द्रमसस्तृतीयां' नक्षत्राणां चतुर्थीं सवितुः पञ्चमीं'
रुद्रस्य षष्ठीं सर्पाणां सप्तम्य'र्षम्योऽष्टमीं' स्वर्धनवमीं धातुर्दशमी'न्द्राण्या एकाद-
श्यां'दित्यै द्वादशीं' धावापृथिव्योः पार्श्वे' यमस्य पाटूरैः ॥ (वायोरुकाश्रितिसप्तः) ॥ २२ ॥

पन्थामनुवृग्भ्यां' संततिश्च स्नावन्त्याभ्यां' शुक्रान् पिसेनै' हरिमाणं युक्रां हलीक्षणान्
पापवातेनै' कूडमान्छक्रभिः' अनुतानूवर्ष्येनै' शुनो विश्वसनेनै सर्पांछोहितगन्धेनै वयोश्चसि
पक्वगन्धेनै' पिपीलिकाः प्रशुदेनै' ॥ (पन्थो द्वाविंशतिः) ॥ २३ ॥

पुरस्ताज्जयोतिः ॥

क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी विधेद्वैर्वैयज्ञियैः संविदानः ।

स नो नय शुक्रतस्य लोकं तस्य ते यश्च स्वधया मदेम ॥ (क्रमैरुदाहरण) ॥ २४ ॥

अथानुमन्त्रणम् ॥

द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी सुधस्यमात्माऽन्तरिक्षं समुद्रो योनिः द्यौस्ते चक्षुर्वान्तः प्रागश्चन्द्रमाः श्रोत्रं
मासाश्चार्धमासाश्च पर्वीण्युतवोऽङ्गानि संवत्सरो ब्रह्मिमा ॥ (योः पञ्चविंशतिः) ॥ २५ ॥

अथानुमन्त्रणम् ॥

अग्निः पशुरासीत् तेनायजन्त स एतं लोकमजयद्यस्मिन् अग्निः स तं लोकस्तं जैप्यस्यथाव जिघ्र वायुः
पशुरासीत् तेनायजन्त स एतं लोकमजयद्यस्मिन् वायुः स तं लोकस्तस्मात् त्वाऽन्तरेप्यामि यदि नाथ-
जिघ्रस्यादित्यः पशुरासीत् तेनायजन्त स एतं लोकमजयद्यस्मिन् अदित्यः स तं लोकस्तं जैप्यमि
यद्यवजिघ्रसि ॥ (यस्मिन्मृष्टौ च) ॥ २६ ॥

[य-१४८१-स्वा-२७५-मिन्द्रस्य १९६ । विंति २०७ । यथा ३४५ । वसो ३०३ । य-१६७-या १६६ । मयि २२५ ।
भुजायसि १५० । स्तेगान् २२ । वाञ्छ २५ । कुर्मात् २३ । योन्तं २१ । मित्रावरुणा-२१-विश्वस्य २२ । पूज्य २४ । जोष २० ।
जानुद्-१६१-मह-२८१-रमे-२९ । वीयोः २८ । रम्या २२ । कमे-१८१-योस्ते २५ । अग्निः ५८ । अहविंशतिः ॥ २५८२ ॥]

[॥ इति पञ्चमकाण्डे सप्तमः प्रपाठकः ॥ ७ ॥]

[सावित्राणि ३०८१ । विष्णुमुखा ३१९५ । उत्सवयुक्तो २४७७ । देवापुरा ३९०६ । यदेकमेव २७२७ । विरूपवर्णा २४३६ ।
यो वा ३५८२ । (सुख ॥ ७ ॥ १९४०४)]

॥ इति पञ्चमं काण्डं सम्पूर्णम् ॥ ५ ॥

अथ षष्ठं काण्डम् ।

सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम् ।

[अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

प्राचीनवंशाग्रजालानिमार्गं क्षौरादिभिः संस्कृतस्य यजमानस्य तत्र प्रवेशविधानम् । सोम रुचिः ।

प्राचीनव॑र॑शं करोति देवमनुष्या विशो व्यमजन्त॑ प्राचीं देवा वक्षिणा पितरः प्रतीचीं मनुष्या उदीची॑
 म॒द्रा यत् प्राचीनव॑र॑शं करोति देवलोकमेव तद्यजमान उपावर्तते॑ परि अयत्युत्तर्हितो हि देवलोकं
 मनुष्यलोकं—आस्माल्लोकात् स्वैतव्यमिवेत्याहुः को हि तद्वेद यद्यमुष्मिण्लोकेऽस्ति वा न वेति दिस्वती-
 काशान् करोत्यु- १ -मयोल्लोकयोरुभित्तये॑ केशश्मश्रुवपते नृणानि नि कुन्तते मृता वा एषा त्वग-
 मेध्या यत् केशश्मश्रु मृतामेव त्वचममेध्यामपहृत्य यक्षियो भूत्वा मेधमुपैत्य—किरसः सुवर्गं लोकं यन्तो-
 ऽप्सु दीक्षान्तपत्नी प्रावेशयन्नप्सु स्नाति साक्षादेव दीक्षान्तपत्नी अत्र रुन्धे तीर्थे स्नाति तीर्थे हि ते तां
 प्रावेशयन् तीर्थे स्नाति (१) तीर्थमेव समानानां भवत्ये—पोऽश्वात्यन्तरं एव मेधो भवति वासंसा
 दीक्षयति सौम्यं वै क्षौमं देवताया सोममेव देवतामुपैति यो दीक्षते॑ सोमस्य तनूरसि तनुर्वै मे पाही-
 न्याह स्वामेव देवतामुपैत्यो आशिषिमेवैतामा शास्ते॑ अस्तेनूपाधानं वायोवीतपानं पितृणां नीचिरोप-
 धीनां प्रघात (२) आदित्यानां प्राचीनतानो विष्वेयां देवानामोतुर्नक्षत्राणामनीकाशास्तद्वा एतत् सर्वदे-
 वृत्यं यद्वालो यद्वासंसा दीक्षयति सर्वाभिरैवैनं देवताभिर्दीक्षयति॑ गृहिःप्राणो वै मनुष्यस्तस्याशनं
 प्राणोऽश्नाति सप्राण एव दीक्षते आशितो भवति यावन्निवास्य प्राणस्तेन सह मेधमुपैति॑ घृतं देवानां
 मस्तु पितृणां निष्पकं मनुष्याणां तद्वा (४) एतत् सर्वदेवृत्यं यक्षवनीतं यक्षवनीतेनाभ्यङ्क्ते सर्वा एव
 देवताः प्राणानि॑ प्रच्युतो वा एयोऽस्माल्लोकादगतो देवलोकं यो दीक्षितोऽन्तरेव नवनीतं तस्माच्च-
 र्वनीतेनाभ्यङ्क्ते॑ ऽनुलोमं यज्ञया व्यावृत्य॑ इन्द्रो वृत्रमहन् तस्य कनीनिका पराऽपतत् तदार्जन-
 मभवधनाङ्क्तं चक्षुरेव आतव्यस्य वृङ्क्ते॑ दक्षिणं पूर्वमाङ्क्तं (५) मरुतः हि पूर्वं मनुष्या आजते
 न नि धावते नीच हि मनुष्या धावन्ते पञ्च कृत्व आऽङ्क्ते पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवात्र
 रुन्धे परिमितमाऽङ्क्तेऽपरिमितं हि मनुष्या आजते सत्तूल्याऽऽङ्क्तेऽपतूल्या हि मनुष्या आजते व्यावृत्ये॑
 यदपतूल्याऽऽङ्गीत वज्रं इव स्यात् सत्तूल्याऽऽङ्क्तं मित्रवाये (६) इन्द्रो वृत्रमहन्तोऽपिऽपिऽप्य-
 क्षिपत् तासां यन्मेधं यक्षियः सदैवमासीत् तदपोदकामत् ते दूर्वा अभयन् यदभेमुञ्जीलैः पवयति या
 एव तस्यां यक्षियाः सदैवा आपस्ताभिरैवैनं पवयति॑ आभ्यां पवयन्त्यहोरात्राभ्यामिवैनं पवयति त्रिभिः
 पवयति त्रयं इमे लोका अभिरैवैनं लोकैः पवयति पञ्चभिः (७) पवयति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो
 यज्ञाभिरैवैनं पवयति पञ्चभिः पवयति पञ्चा ऋतव ऋतुभिरैवैनं पवयति सप्तभिः पवयति सप्त छन्दांसि
 छन्दोभिरैवैनं पवयति नवभिः पवयति नव वै पुराणे प्राणाः सप्राणमेवैनं पवयत्येकविंशत्या पवयति दश
 हस्त्र्या अङ्गुल्यो दश पर्या आत्मैकविंशो यावानेव पुरुषस्तमपरिचरं ८ पवयति॑ त्रिन्यानिस्था

पुनान्वित्याह मनो वै चित्पतिर्मनसैवेन पवयति वाक्पतिस्त्वा पुनान्वित्याह वाचैवेन पवयति देवस्यां
सविता पुनान्वित्याह सवितृप्रसूत एवेन पवयति^{१३} तस्य ते पवित्रपते पवित्रेण यस्मै कं पुने तच्छ्रे-
यमित्याहऽऽशिर्मेवैतामा शास्ते^{१४} ॥ (अतीकान्तरं करोत्य, -वैश्वानरं त्रिषं ज्ञानं, प्रजातो, मनुष्याणां राज्ञा,
आङ्गैर्, मिथ्यायै, पृथग्भि, -रपरिवसं, -मृष्टाचैवारि रक्षाय) ॥ १ ॥

यजमानां प्रविष्टस्य यजमानस्य दीक्षाहोमविधानम् ॥ सोमऋषिः ।

यार्यन्तो वै द्वेवा यज्ञायापुनत न एवामवन् य एवं विद्वान् यश्चार्थं पुनीते भवत्येव वहिः पवयित्वाऽन्तः
प्र पादयति मनुष्यलोक एवेन पवयित्वा पुनं देवलोकं प्र णयत्ये-दीक्षित एकयाऽऽहुत्येत्याहः सुवेण
चतस्रो जुहोति दीक्षितत्वाय जुचा पञ्चमी पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवायं रुधं आकृत्यै
प्रयुजेऽग्नये (१) स्वाहेत्याहऽऽकृत्या हि पुरूपो यज्ञमभि प्रयुङ्क्ते यजेयेति^१ मेधायै मनसेऽग्नये स्वाहेत्याह
मेधया हि मनसा पुनो यज्ञमभिगच्छति^२ सरस्वत्यै पूर्णोऽग्नये स्वाहेत्याह वाग्वै सरस्वती पृथिवी पुन
वाचैव पृथिव्या यज्ञं प्र युङ्क्ते आपो देवीर्वृहतीर्विभ्वशम्भुव इत्याह या वै वर्णास्ता (२) आपो
देवीर्वृहतीर्विभ्वशम्भुवो^३ यदेतद्यजुनं द्रुयाद्विद्या आपोऽशान्ता इमं लोकमा गच्छेयुः-रापो देवीर्वृहती-
विभ्वशम्भुव इत्याहसा एवेनो लोकार्थं शमयति तस्माच्छान्ता इमं लोकमा गच्छन्ति^४ चावापृथिवी
इत्याह चावापृथिव्योर्दि यज्ञ उर्वन्तरिक्षमित्याहान्तरिक्षे हि यज्ञो^५ यृहस्पतिर्नो द्विषां वृधात्वि-(२)
त्याह ब्रह्म वै देवानां यृहस्पतिर्ब्रह्मणैवासीं यज्ञमवै रुधे^६ यद्रूपाद्विधेरिति यज्ञस्यागुष्टच्छेद्वृधात्वित्याह
यज्ञस्यागुमेव परि वृणक्ति^७ प्रजापतिर्यज्ञमसृजत सोऽस्मात् सृष्टः परंतेन स प्र यजुर्ल्लानां प्र साम
तमृगयं यच्छ्रयं गृह्यं यच्छ्रयं तदौद्गृहणस्यौद्गृहणत्वं-युञ्चा (४) जुहोति यज्ञस्योद्यत्यो अनुष्टुप्छन्दसा मुद-
यच्छदित्याहुस्तस्मादनुष्टुप् जुहोति यज्ञस्योद्यत्यै^८ द्वादश वात्सव्यन्धान्युदयच्छ्रित्याहुस्तस्माद्
द्वादशमिवात्सव्यन्धविदो दीक्षयन्ति^९ सा वा एषर्गनुष्टुग्वानुष्टुग्यदेतयर्चा दीक्षयति वाचैवेन^{१०}
सर्वया दीक्षयति^{११} विभ्वै देवस्य नेतुरित्याह सावित्र्येतेन मतो वृणीत सुख्यः^{१२} मित्याह पितृदेवत्यै-
तेन विभ्वै राय इषुष्यसीत्याह वैभ्वेदेव्येतेन शुद्धं वृणीत पुष्यस इत्याह पौष्प्येतेन सा वा एषर्गसर्वदेवत्यां
यदेतयर्चा दीक्षयति सर्वाभिरेवेन देवताभिर्दीक्षयति^{१३} सप्ताक्षरं प्रथमं पदमष्टाक्षराणि त्रीणि यानि त्रीणि
तान्यष्टावर्षयन्ति यानि चत्वारि तान्यष्टौ यदष्टाक्षरा तेन (५) गायत्री यदेकादशाक्षरा तेन त्रिपुण्यद्
द्वादशाक्षरा तेन जगती सा वा एषर्गसर्वाणि छन्दार्हसि यदेतयर्चा दीक्षयति सर्वेभिरेवेन छन्दोभिर्दी-
क्षयति^{१४} सप्ताक्षरं प्रथमं पदं सप्तपदा शर्करा पशवः शर्करा पशूनेवायं रुधे एकस्माद्वक्ष्यदनां
प्रथमं पदं तस्माद्यज्ञोऽनां तन्मनुष्या उप जीवन्ति पूर्णया जुहोति (७) पूर्ण इव हि प्रजापतिः प्रजापते-
राप्यै न्यूनया जुहोति न्यूनानि प्रजापतिः प्रजा असृजत प्रजानां सृष्ट्यै^{१५} ॥ (अनुष्टु, त्रि, वृथायु चा,
मृषयं, तेन, जुहोति, पञ्चदश च) ॥ २ ॥

कृष्णाजिनेन वस्त्रेण मेखलया च दीक्षाविधानम् ॥ सोमऋषिः ।

कृष्णसामे वै देवेभ्यो यज्ञायाऽतिष्ठमाने कृष्णो रूपं कृत्वाऽपक्रम्यातिष्ठतां तैऽमन्यन्त यं या इमे उपा-

वृत्त्यतः स इदं भविष्यतीति ते उपोमन्त्रयन्त ते अहोरात्रयोर्महिमानमपनिधाय देवानुपार्वतेतामेष वा
 ऋचो वर्णो यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्यैष साम्नो यत् कृष्णं—मृक्सामयोः शिल्पे स्थ इत्याहकस्मि एवायं रुधे
 एष (१) वा अहो वर्णो यच्छुक्लं कृष्णाजिनस्यैष रात्रिया यत् कृष्णं यदेवैनयोस्तत्र न्यक्तं तदेवायं रुधे
 कृष्णाजिनेन दीक्षयति ब्रह्मणो वा पतद्रुपं यत् कृष्णाजिनं ब्रह्मणैवेन दीक्षयती—मां धिय५ शिक्षमाणस्य
 देवेत्याह यथायजुरेवैत—द्रुमो वा एष यदीक्षित उच्यं वासुः प्रोणुते तस्मात् (२) गर्माः प्रावृता जायन्ते
 न पुरा सोमस्य क्रयादपोर्ण्वीत यत् पुरा सोमस्य क्रयादपोर्ण्वीत गर्माः प्रजानां पराप्रातुकाः स्युः क्रीते
 सोमेऽपोर्ण्वे जायत एव तदथो यथा वसीया६सं प्रत्यपोर्ण्वे तादगेव तै—दक्षिरसः सुवर्गं लोकं यन्त
 ऊर्जं व्यभजन्त ततो यद्व्याशिष्यत ते शरा अभवन् रुधे शरा यच्छरमयी (३) मेखला भवत्यूर्जमेवायं रुधे
 मध्यतः सं नहति मध्यत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मध्यत ऊर्जा भुञ्जते ऊर्ध्वं वै पुण्यस्य नाभ्यै
 मेध्यमवाचीनममेध्यं यन्मध्यतः संनहति मेध्यं चैवास्यामेध्यं च व्यावर्तयती—न्द्रो वृत्राय यज्ञं प्राहृत
 स त्रेधा व्यभवन् स्वयस्तृतीयं५ ग्यस्तृतीयं यूपस्तृतीयं (४) येऽन्तःशरा अशीर्यन्त ते शरा अभवन् तच्छ-
 राणां शरत्वं वज्रो वै शराः क्षुत् खलु वै मनुष्यस्य भ्रातृव्यो यच्छरमयी मेखला भवति वज्रैणैव साक्षात्
 क्षुधं भ्रातृव्यं मध्यतोऽप हते१ विवृद्धवति विवृद्धे प्राणस्त्रिवृतमेव प्राणं मध्यतो यजमाने दधाति१
 पृथ्वी भवति रज्ज्नां व्यावृत्त्यै१३ मेखलाया यजमानं दीक्षयति योक्त्रेण पत्नीं मिथुनत्वाय१४ (५) यज्ञो
 दक्षिणामभ्यध्यायत् ता५ समभवत् तदिन्द्रोऽचायत् सोऽमन्यत यो वा इतो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति
 तां प्राविशन् नस्या इन्द्र एवाजायत सोऽमन्यत यो वै मदिनोऽपरो जनिष्यते स इदं भविष्यतीति तस्या
 अनुसृष्ट्य योनिमाऽच्छिन्त सा सुतवशाऽभवत् तत् सुतवशायै जन्म (६) ता६ हस्ते न्यवेष्टयत् तां
 मृगेषु न्यदधान् सा कृष्णविपाणाऽभवद्विन्द्रस्य योनिरसि मा मा हिंसीरिति कृष्णविपाणां प्र यच्छति
 स योनिमेव यज्ञं करोति स योनिं दक्षिणा५ स योनिमिन्द्र५ स योनिन्त्वाय१५ कृष्यै त्वा सुसत्याया इत्याह
 तस्माद्वरुणपच्या ओषधयः पच्यन्ते१६ सुपिप्लाभ्यस्त्वोषधीभ्य इत्याह तस्मादोषधयः फलं गृह्णन्ति१७
 यज्ञस्तेन (७) कण्डूयेत पामनंभातुकाः प्रजाः स्युर्यत् सयैत नम्रम्भातुकाः कृष्णविपाणां कण्डूयेते-
 ऽपिगृह्ण स्मयते प्रजानां गोपीथार्यं न पुग दक्षिणाभ्यो नेतौः कृष्णविपाणामव चृतेद्यत् पुरा दक्षिणाभ्यो
 नेतौः कृष्णविपाणामवचृतेद्योनिः प्रजानां पराप्रातुका स्याञ्छितासु दक्षिणासु चात्वाले कृष्णविपाणां प्रास्यति
 योनिं यज्ञस्य चात्वाले योनिः कृष्णविपाणा योनावेव योनिं दधाति यज्ञस्य स योनिन्त्वाय१८ ॥

(रुधः पुषः—स्वर्माः—च्छरमयी, यूपस्तृतीयं, मिथुनत्वाय जन्म, हतेना,— द्वापत्वादि५शब्) ॥ ३ ॥

यजमानस्य दण्डादावमुदीकरणवाक्यमपूर्वकं नियमानुष्ठानम् ॥ सोमऋषिः ।

वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामद्यज्ञायतिष्ठमाना सा वनस्पतीन् प्राविशत् सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति या मुद्गुमौ
 या नृणवे त्रीणां यदीक्षितदण्डं प्रयच्छति चाचमेवायं रुधे औदुम्बरो भवत्यूर्वा उदुम्बर ऊर्जमेवायं
 रुधे मुञ्जेन सर्मितो भवति मुखत एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्मान्मुखत ऊर्जा भुञ्जते (१) क्रीते सोमे
 मैत्रायणाय दण्डं प्र यच्छति मैत्रावरुणो हि पुरम्नादृत्विभ्यो वाचं विभजति नामृत्विजो यजमाने प्रति

प्रापयन्ति^३ स्वाहा यज्ञं मनसेत्याहुः मनसा हि पुरुषो यज्ञमभिगच्छति स्वाहा चावापृथिवीभ्यामित्याहुः
 चावापृथिव्योर्हि यज्ञः स्वाहोरोरन्तरिक्षादित्याहान्तरिक्षे हि यज्ञः स्वाहा यज्ञं वातावा रम इत्याहुयं (१)
 चाव यः पर्वते स यज्ञस्तमेव साक्षादा रमते^४ मुधी करोति वाचं यच्छति यज्ञस्य धृत्या^५ अवी-
 क्षिष्टाय ब्राह्मण इति विरूपा^६वाह ववेभ्यं पूर्वैर् प्राऽऽह विरुचैरुभयैभ्यं पूर्वैर् देवमनुष्येभ्यः प्राऽऽह
 न पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं वि सृजेद्यत् पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं विसृजेद्यज्ञं विच्छिन्न्या- (१) नुदितेषु नक्षत्रेषु
 मृतं कृणुतेति वाचं वि सृजति यज्ञव्रतो वै दीक्षितो यज्ञमेवाभि वाचं वि सृजति^७ यदि विसृजेद्देव्यवीचमनु-
 ब्रूयाद्यज्ञो वै विष्णुर्यज्ञेनैव यज्ञं स तनोति^८ दीर्घं धियं मनामह इत्याह यज्ञमेव तन्म्रदयति^९ सुपारा नो
 असद्वश इत्याहु व्युष्टिमेवाव रूधे^{१०} (४) ब्रह्मवादिनो वदन्ति होतव्यं दीक्षितस्य गृहाश्च न होतव्या इमिति
 हविषं दीक्षितो यज्ञहुयाद्यजमानस्यावदाय जुहुयाद्यन्न जुहुयाद्यन्नपुनरुत्तरियाये देवा मनोजाता
 मनोयुज इत्याह प्राणा वै देवा मनोजाता मनोयुजस्तेष्वेव पुरोक्षं जुहोति तेष्वं हुनं नेवाहुते^{११} स्वपन्तं
 वै दीक्षितं रक्षा रसि जिघांसन्त्यग्निः (५) खलु वै रक्षोहाऽग्ने त्वं सु जागहि वयं सु मन्दिधीमही-
 त्याहभिमेवाधिपां कृत्वा स्वपिति रक्षसामपहृत्यौ अवत्यमिव वा एष करोति यो दीक्षितः स्वपिति
 त्वमग्ने मृतपा असीत्याहभिषं देवानां मृतपतिः स पूर्वैर् मृतमा लम्भयति^{१२} देव आ मर्त्येष्वेत्याह
 देवो (६) होय सन् मर्त्येषु त्वं यज्ञेधीडय इत्याहुते^{१३} हि यज्ञेधीडते^{१४} ऽप वै दीक्षितात् सुपुपुषं
 इन्द्रियं देवताः कामन्ति विश्वे देवा अभि मामाऽध्ववृत्रभिन्यादेन्द्रियेणैवैर् देवताभिः सं नयति^{१५} यदे-
 तद्यजुर्न ब्रूयाद्यावत् एव पशुनभि दीक्षेत तावन्तोऽस्य पशवः स्यु रास्वेयत् (७) सोमाऽऽ भूयो भरेत्याहा-
 परिमितानेव पशुनवं रूधे^{१६} चन्द्रमसि मम भोगाय भवेत्याह यथादेवतमेवैनाः प्रति गृह्णाति^{१७} वायवं
 त्वा वरुणाय त्वेति यदेवमेता नानुविशेदयथादेवत् दक्षिणां गमयेदा देवताभ्यो वृद्धयेत् यदेवमेता अनु-
 विशति यथादेवतमेव दक्षिणां गमयति न देवताभ्य आ (८) वृद्धयेत्^{१८} देवीरापो अपां नपादित्याहु
 यद्वो मेभ्यं यक्षियं सदेवं तद्वो माऽवं क्रमिपमिति वाचैतद्वाहो- चिक्षं तन्तुं पृथिव्या अनु गेपमित्याहु
 सेतुमेव कृत्वा ऽत्येति^{१९} ॥ (मुञ्जते, ऽपं, छिन्धा, - दुष्टे, ऽग्नि, - नाह देवः इयं, देवताभ्यं वा, त्रयस्त्रिंशत् ॥ ४॥

प्रायणीशिविधानम् ॥ सोमकृषिः ।

देवा वै देवयजनमध्यवसायं विशो न प्राजानन् तेऽऽन्योऽन्यमुपाधावन् त्वया प्र जानाम त्वयेति
 तेऽदित्याः समग्नियन्त त्वया प्र जानामेति साऽग्नेधीदरं वृणै मत्प्रायणा एव वो यज्ञा मदुदयना असञ्जिति
 तस्मादादित्यः प्रायणीयो यज्ञानामादित्य उदयनीयः पञ्च देवता यजति पञ्च विशो विशां प्रह्णात्या (१) अयो
 पञ्चाक्षरा पृच्छतिः पादुक्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रूधे^{२०} पथ्याः स्वस्तिमयजन् प्रार्चीमेव तथा विशं प्राजानन्नभिना
 दक्षिणा सोमेन प्रतीचीं सवित्रोदीचीमदित्योष्वी^{२१} पथ्याः स्वस्ति यजति प्रार्चीमेव तथा विशं प्रजा-
 नानि पथ्याः स्वस्तिमिष्ट्वाऽभीयोमौ यजति चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदभीयोमौ ताभ्यामेवानु पश्यत्य-
 (२) भीयोमाविष्ट्वा सवितारं यजति सवितृप्रसूत एवानु पश्यति सवितारमिष्ट्वाऽदिति यजतीत्यं वा
 अदितिः स्यामेव प्रतिप्रायानु पश्यत्य- दितिमिष्ट्वा मारुनीमूचमन्वाह मरुतो वै दैवानां विशो देवविशं खलु

वै कल्पमानं मनुष्यविशमनु कल्पते यन्मातृतीमूर्चमन्वाहं विशां कल्पन्त्यै^१ ब्रह्मवादिनो वदन्ति प्रयाजव-
दननूयाजं प्रायणीयं कार्यमनूयाजव- (१)-प्रयाजमुदयनीयमितिमे वै प्रयाजा अमी अनूयाजाः सैव सा
यज्ञस्य सन्ततिः^२ सन्तत् तथा न कार्यमात्मा वै प्रयाजाः प्रजाऽनूयाजा यत् प्रयाजानन्तरियादात्मानमन्त-
रियाद्यदनूयाजानन्तरियात् प्रजामन्तरियायत् खलु वै यज्ञस्य धिततस्य न क्रियते तदनु यज्ञः परा भवति
यज्ञं पराभवन्तं यजमानोऽनु (४) परा भवति^३ प्रयाजवदेवानूयाजवत् प्रायणीयं कार्यं प्रयाजवदनूया-
जवदुदयनीयं नाऽऽन्मानमन्तरेति न प्रजां न यज्ञः पराभवति न यजमानः प्रायणीयस्य निष्कास
उदयनीयमभि निर्वपति सैव सा यज्ञस्य सन्ततिः^४ योः प्रायणीयस्य याज्यां यत् ता उदयनीयस्य याज्याः
कुर्यात् पराङ्मुं लोकमा रोहेत् प्रमायुकः स्याद्याः प्रायणीयस्य पुरोऽनुवाक्यास्ता (५) उदयनीयस्य याज्याः
करोत्यस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति^५ ॥ (ब्रह्मदेव, पदपत्र, - नूयाजव, - यजमानोऽनु, पुरोऽनुवाक्यास्ता, अष्टौ च) ॥ ५ ॥

अङ्गया गवा सोमकथनविधानम् ॥ सोमकथिः ।

कद्रूश्च वै सुपुर्णां चाऽऽत्मरूपयोरैरस्पधेता ५ सा कद्रूः सुपुर्णोमजयत् साऽब्रवीत् तृतीयस्यामितो द्विवि
सोमस्तमा हर् तेनाऽऽत्मानं निष्क्रीणीष्वेती^१—यं वै कद्रूसौ सुपुर्णां छन्दांसि सौपण्यैः साऽब्रवी-
दस्मै वै पितरौ पुत्रान् विभृतस्तृतीयस्यामितो द्विवि सोमस्तमा हर् तेनाऽऽत्मानं निष्क्रीणीष्वे- (१)-ति
मा कद्रूषोचदिति^२ जगत्पुदपतच्चतुर्दशाक्षरा सुती सा ऽप्राप्य न्यवर्तत तस्यै द्वे अक्षरे अमीयेता ५ सा
पशुभिश्च दीक्षया चाऽगच्छत् तस्माज्जगती छन्दसां पशव्यतमा तस्मात् पशुमन्तं दीक्षोप नमति^३ विष्टु-
मुदपतत् त्रयोदशाक्षरा सुती सा ऽप्राप्य न्यवर्तत तस्यै द्वे अक्षरे अमीयेता ५ सा दक्षिणामिष्ट (१) तपसा
चाऽगच्छन् तस्मात् विष्टुमौ लोके माध्यन्दिने सर्वने दक्षिणा नीयन्त एतत् खलु घाव तप इत्याहुयः
स्वं ददातीति^४ गायत्र्युदपतच्चतुरक्षरा सत्यजया ज्योतिषा तमस्या अजाऽभ्यर्कन्ध तदजाया अजत्वर
सा सोमं चाऽहर्षत्वारि चाक्षराणि साऽष्टाक्षरा समपद्यत ब्रह्मवादिनो वदन्ति (३) कस्मात् सत्या-
त्रायथी कनिष्ठा छन्दसा ५ सुती यज्ञमुखं परीयायेति यदेवादः सोममाऽहर्त् तस्माद्यज्ञमुखं पयैत् तस्मात्
त्रेजस्विनीतर्मा पद्मार्थं द्वे सर्वने समर्पद्धान्मुखेनेकं यन्मुखेन समर्पद्धान् तदधयत् तस्मात् द्वे सर्वने
शुक्रवती प्रातःसर्वनं च माध्यन्दिनं च तस्मात् तृतीयसर्वनं ऋजोपममि शुण्वन्ति घीतमिव हि मन्यन्ते
(४) आशिरमर्ष नयति सशुक्रवायाथो सं भरत्येवैनत् त ९ सोममाह्वियमाणं गन्धर्वा विश्वार्चसुः पर्य-
मुष्णात् स तिस्रो रात्रौः परिमुषितोऽवसत् तस्मात् तिस्रो रात्रौः क्रीतः सोमो वसति^५ ते देवा अश्रु-
वन्त्स्त्रीकामा वै गन्धर्वाः स्त्रिया निष्क्रीणामेति ते वाच ९ स्त्रियमेकहायनीं कृत्वा तथा निरक्रीणं—नसा
रोहिद्रूपं कृत्वा गन्धर्वेभ्यो (५) ऽपकर्म्यातिष्ठत् तद्रोहितो जन्मे ते देवा अश्रुवन्तप युष्मदकर्मिणास्मानु-
पावर्तते वि इयामहा इति ब्रह्म गन्धर्वा अवदन्नगायन् देवाः सा देवान् गायत उपावर्तत तस्माद्गायन्त ९
स्त्रियः कामयन्ते^६ कामुका एन ९ स्त्रियो भवन्ति य एवं वेदाथो य एवं विद्वानपि ज्ञेयेषु भवन्ति तेभ्य
एव वदत्युत यद्ब्रुतया (१) भवन्त्ये—कहायन्या क्रीणाति वाचैवैन ५ सर्वथा क्रीणाति तस्मादेकहायना

मनुष्या वाचं वदन्त्यै—कृत्याऽकर्णयाऽकाणयाऽन्त्रोणयाऽसंतशकया क्रीणाति^१ सर्वयैवैवै क्रीणाति^२ यद्धेतया क्रीणीयादुश्मन् यजमानः स्याद्यत् कृणयाऽनुस्तरणी स्यात् प्रमार्युको यजमानः स्याद्यत् द्विरूपया वाचंभी स्यात् स वाऽन्यं जिनीयात् तं वाऽन्यो जिनीयादकुणया पिङ्गास्या (०) क्रीणात्येतदे सोमस्य रूपं स्वयैवैवै देवतया क्रीणाति^३ ॥ (निष्क्रीणीधु, वक्षिणाभिध, वदन्ति, मन्वन्ते, गन्तुवैन्वो, वृद्धतया, पिङ्गादया, दया च) ॥ ६ ॥

सोमकथप्रकारः ॥ सोमकथिः ।

तद्विरण्यमभवत् तस्माद्वद्रयो हिरण्यं पुनन्ति ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्यादनुस्यिकेन प्रजाः प्रवीयन्ते ऽस्थन्वतीर्जायन्त इति यद्विरण्यं धृतं ऽवधार्य जुहोति तस्मादनुस्यिकेन प्रजाः प्रवीयन्ते ऽस्थन्व-
तीर्जायन्त एतद्वा अग्नेः म्रियं धाम यद्धृतं तेजो हिरण्यम्रियं तं शुक्र तनूदिवं वचं इत्याहु सतंजसमेवैनं
सतंतुं (१) करोत्ययो सं भरत्यैवैनं यदवर्द्धमवदद्याद्भर्माः प्रजानां पृथुपातुकाः स्युर्वर्द्धमव वधाति
गर्माणां धृत्यै निष्टुर्यै वधाति प्रजानां प्रजननायै धाग्वा एषा यत् सोमकथणी जूरसीत्याहु यद्धि
मनसा जवते तद्वाचा वदति धृता मनसेत्याहु मनसा हि वाग्धृता जुष्टा विष्णव इत्याहु (२) यद्धो
वै विष्णुर्यज्ञयैवैनं जुष्टं करोति तस्यास्ते सत्यसंवसः प्रसव इत्याहु सवितुप्रसुतामेव वाचमव रुन्धे
काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यद्धं रक्षांसि जिघांसन्त्येष खलु वा अरक्षोहतः पन्था योऽग्नेश्च सूर्यस्य
च सूर्यस्य चक्षुराऽवहमग्नेरक्षणः कुनीर्नि कामित्याहु य एवारक्षोहतः पन्थास्तं सुमारां हति^४ (३) धाग्वा
एषा यत् सोमकथणी चिद्वसि मनाऽसीत्याहु शास्त्यैवैनमितत् तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते चिद्वसी-
त्याहु यद्धि मनसा चेतयते तद्वाचा वदति मनाऽसीत्याहु यद्धि मनसाऽभिगच्छति तत् करोति धीरसी-
त्याहु यद्धि मनसा ध्यायति तद्वाचा (४) वदति दक्षिणाऽसीत्याहु दक्षिणा होषा यद्धियाऽसीत्याहु
यद्धियामेवैनं करोति क्षत्रियाऽसीत्याहु क्षत्रिया होषाऽदितिरस्युमयतः क्षीर्णाऽसीत्याहु यदेवाऽऽवित्यः
प्रायणीयो यक्षानामादित्य उदयनीयस्तस्मादेवमाहु यदवर्द्धा स्यादयता स्याद्यत् पविबद्धाऽनुस्तरणी
स्यात् प्रमार्युको यजमानः स्यात् (५) यत् कर्णगृहीता वाचंभी स्यात् स वाऽन्यं जिनीयात् तं वाऽन्यो
जिनीयाभिन्नस्त्वा पदि ब्रह्मावित्याहु मित्रो वै शिवो देवानां तेनैवैनं पदि ब्रह्माति^५ पूषाऽर्ध्वनः पाति-
त्यहियं वै पूषेभामेवास्या अधिपामकः समष्ट्या इन्द्रायाध्यक्षायेत्याहेभ्रमेवास्या अर्ध्वसं करोत्य -(६)-नु
त्वा माता मन्यतामनु पितेत्याहुनुमतयैवैनया क्रीणाति सा वैवि देवमच्छेदीत्याहु देवी होषा देवः सोम
इन्द्राय सोममित्याहेन्द्राय हि सोमं आह्रियते यदेतद्यजुर्न ब्रूयात् पराज्येव सोमकथणीयाद्ब्रुवस्त्वाऽऽवर्तय-
त्वित्याहु रुद्रो वै क्रूरो (७) देवानां तमेवास्त्यै परस्ताद्वात्पावृत्तै क्रूरमिव वा पतत् करोति यद्ब्रुवस्य
कीर्तयति मित्रस्य पथेत्याहु शान्त्यै वाचा वा एष वि क्रीणीते यः सोमकथण्या स्वस्ति सोमसखा पुनरोहि
सह रथ्येत्याहु वाचैव विक्रीय पुनरात्मन वाचं धत्तेऽनुपदासुकाऽस्य धामवति य एवं वेद^६ (८) ॥
(सतंतुं, विष्णव इत्याहु, सुमारांहति, ध्यायति तद्वाचा यजमानः स्यात्, करोति, क्रूरो, वेद) ॥ अ॥

सोमकर्मणा गोमेष्वेवार्णं पदसङ्ग्रहप्रकारः ॥ सोमकर्मिः ।

पदं पदान्यनु निष्कामति पङ्क्तं वाङ्मार्तिं वदत्युत सैवत्सरस्यायने यावत्त्येव चांतामव रन्ध्रे सप्तमे पदे जुहोति सप्तपदा शर्करा पशवः शर्करा पशूनेवाव रन्ध्रे सप्त ग्राम्याः पशवः सप्ताऽऽरण्याः सप्त छन्दाश्चभ्युत्सावैरुद्ध्यै वस्यसि रुद्राऽसीत्याह रूपमेवास्या एतन्महिमानं (१) व्याचष्टे^३ बृहस्पतिस्तथा सुते रण्वत्वित्याह ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै पशूनव रन्ध्रे रुद्रो वसुमिरा चिकेत्वि-
त्याहाऽऽवृत्त्यै पृथिव्यास्त्वा मूर्धन्नाजिघर्मि देवयजन इत्याह, पृथिव्या ह्येव मूर्धा यद्देवयजनमिडायाः पद इत्याहङायै हेतव्यं पदं यत् सोमकर्मण्यै घृतवति स्वाहे-(२)-त्याह यदेवास्यै पदाद्भुतमपीक्यत तस्मा-
देवमाहो यदेव्युर्नस्रावाहुति जुहुयादन्धोऽध्वर्युः स्याद्रक्षांसि यक्षरहन्त्युर्द्विरण्यमुपास्य जुहोत्यग्नि-
वत्येव जुहोति नान्धोऽध्वर्युर्भवति न यक्ष रक्षांसि भ्रन्ति काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे यक्ष रक्षांसि
जिघांसन्ति परिलिखितं रक्षः परिलिखिता अरातय इत्याह रक्षसामपहत्या (३) इदमह रक्षसो ग्रीवा
अपि कृन्तामि योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह द्वौ वाव पुरुषौ यं चैव द्वेष्टि यक्षैर्न द्वेष्टि तयो-
रेवानन्तरायं ग्रीवाः कृन्तति पशवो वै सोमकर्मण्यै पदं यावत्समुत् सं वपति पशूनेवाव रन्ध्रेऽस्मे
राय इति सं वपत्यात्मानमेवाध्वर्युः (४) पशुस्यो नान्तरैति त्वे राय इति यजमानाय प्र यच्छति यजमान
एव रयि दधाति तोते राय इति पत्न्या अधो वा एव आत्मनो यत् पत्नी यथा गृहेषु निधत्ते तादगेव
तत् त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह त्वष्टा वै पशूनां मियुनानां रूपरुद्रपमेव पशुषु दधात्यै-स्मै वै लोकाय
गाहैपत्य आ धीयते (५) ऽमुष्मा आहवनीयो यद्गाहैपत्य उपवपेदोऽस्मिन्लोके पशुमानस्याद्यदाहवनीये-
ऽमुष्मिन्लोके पशुमानस्यादुभयोरप्यवपत्युभयोरिवैनं लोकयोः पशुमन्तं करोति^१ ॥ (मृगवानु०, स्वाहा,
अपहत्या, जन्ध्र्युः-धीयते, चतुर्विंशतिव्र) ॥ ८ ॥

क्रयाणं सोमस्योमानप्रकारः ॥ सोमकर्मिः ।

ब्रह्मवाविनो वदन्ति विचित्र्यः सोमा इ न विचित्र्या इति सोमो वा ओपधीनां राजा तस्मिन् यदापर्वं
प्रसितमेवास्य तद्यदिचिनुयाद्यथाऽऽस्याङ्गसितं निष्खिदति तादगेव तद्यन्न विचिनुयाद्यथा ऽक्षप्रापन्नं विधा-
वति तादगेव तत् शोधुको ऽध्वर्युः स्यात् शोधुको यजमानः सोमविक्रयिन्सोमः शोधयेत्येव ब्रूयाद्यदीनं
(१) यदीनंरमुभयेनैव सोमविक्रयिणमर्पयति तस्मात् सोमविक्रयी शोधुको ऽरुणो ह स्माऽऽहौपवेदिः
सोमकर्मण पवाहं तृतीयसवनमव रन्ध्रे इति पशूनां चर्मन् मिमीते पशूनेवाव रन्ध्रे पशवो हि तृतीयं
सर्वनं यं कामयेतपशुः स्यादित्यूक्ष्णस्तस्य मिमीतर्धं वा अपशुव्यमपशुगेव भवति यं कामयेत पशु-
मानस्या-(२)-दिति लोमस्तस्य मिमीतैतद्वै पशूनां रूपं रूपेणैवास्मै पशूनव रन्ध्रे पशुमानेव भवत्यै-
पामन्तं कीणाति सर्गसमेवैनं कीणार्त्यं-मात्योऽसीत्याहामैवैनं कुक्ते शुक्लस्ते ग्रह इत्याह शुक्रो हास्य ग्रहो
ऽनसाऽच्छ याति महिमानमेवास्याच्छ यात्यै-नसा (३) ऽच्छ याति तस्मादनोवाह्यं सप्ते जीवन्
यत्र खलु वा एतं शीर्ष्णा हरन्ति तस्माच्छीर्षह्यै गिरौ जीवन्-ममि सं देव रं संविनामृत्यनिच्छन्द-
सर्वा मिमीतेऽतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दांसि सर्वैर्मिरेवैनं छन्दोभिर्मिमीते वर्ष्म वा एषा छन्दसां यद-

तिच्छन्द्वा यदतिच्छन्दसुर्वा मिमीते वर्धमवैनं समाप्तानां करोत्ये-कयैकयोत्सर्गं (१) मिमीतेऽयातया-
क्षियायातयाक्षियैवैनं मिमीते तस्माच्चानावीर्या अकुल्यैः सर्वास्वकुप्युप नि पृच्छति तस्मात् समावद्वीर्यो-
ऽन्याभिरेङ्गुलिभिस्तस्मात् सर्वा अनु सं चरति" यत् सह सर्वाभिर्मिमीते सशक्तिष्टा अङ्गुल्यो जाये-
रक्षेकयैकयोत्सर्गं मिमीते तस्माद्विभक्ता जायन्ते" पञ्च कृत्यो यजुषा मिमीते पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो
यक्षो यक्षमेवाव रूध्रे पञ्च कृत्यस्तूर्णा (५) दश सं पचन्ते दशाक्षरा विराडभै विराड् विराजैवावाचमव
रूध्रे यजजुषा मिमीते भुतमेवाव रूध्रे यत् तूर्णा भविष्यं-यद्वै तावानेव सोमः स्याद्यावन्तं मिमीते
यजमानस्यैव स्यात्चापि सदस्यानां प्रजाभ्यस्त्वेत्युप समूहति सदस्यानेवान्वामजति वाससोप नहति सर्व-
देवत्यं वै (६) वासः सर्वाभिरेवैनं देवताभिः समर्धयति पञ्चो वै सोमः प्राणाय त्वेत्युप नहति प्राणमेव
पशुपुं दधाति व्यानाय त्वेत्युप श्रुन्थति व्यानमेव पशुपुं दधाति तस्मात् स्वपन्तं प्राणा न जहति" ॥
(इतरं, पशुमानस्याः, ग्राह्यन्तुः, - सर्गं, तूर्णा, संबदेवत्यं तै, वयस्किंशाच) ॥ ९ ॥

अजादिभिर्बद्धस्यान्तरैः सोमकथनम् ॥ सोमश्रपिः ।

यन् कुलया ते शफेन ते क्रीणानीति पणेतगोअर्थे सोमं कुर्यादगोअर्थे यजमानमगोअर्थमध्वर्यु गोस्तु
महिमानं नार्य तिरैद्रवा ते क्रीणानीत्येव द्रवाद्रोअर्थमेष सोमं करोति गोअर्थे यजमानं गोअर्थमध्वर्यु न
गोमहिमानमव तिरत्यं-जया क्रीणाति सतपसमेवैनं क्रीणाति हिरण्येन क्रीणाति सशुकमेवै- (१)-नं
क्रीणाति धेन्वा क्रीणाति साक्षिरमेवैनं क्रीणात्पृथगेण क्रीणाति सेन्द्रमेवैनं क्रीणात्यनडुहा क्रीणाति घृह्वी
अनडुहान् वह्निनैव यक्षि यक्षस्य क्रीणाति मिथुनाभ्यां क्रीणाति मिथुनस्याव-रूध्र्यै वासंसा क्रीणाति सर्व-
देवत्यं वै वासः सर्वाभ्य एवैनं देवताभ्यः क्रीणाति दश सं पचन्ते दशाक्षरा विराडभै विराड् विराजै-
वावाचमव रूध्रे (२) तपसस्तनूरसि प्रजापतेर्वेण इत्याह पशुभ्य एव तदध्वर्युनि हुत आत्मनोऽना-
वस्कार्यं गच्छति धियं प्र पशुनामोति य एवं वेद" शुकं तै शुक्रेण क्रीणामीत्याह यथाप्यजुरेवैतं-
हेवा वै येन हिरण्येन सोममक्रीणन् तदभीपहा पुनराऽददत् को हि तेजसा विक्रेष्यत इति येन हिरण्येन
(३) सोमं क्रीणीयान् तदभीपहा पुनरा ददीत् तेज एवाऽऽत्मन् धर्त्तं ऽस्मे ज्योतिः सोमविक्रयिणि तम्
इत्याह ज्योतिरेव यजमाने दधानि तमसा सोमविक्रयिणमर्पयति" यदनुपग्रथ हन्याहन्द्वाकास्ता
समां सर्पाः स्युरिदमहं सर्पाणां दन्दशकानां ग्रीवा उप ग्रन्थामीत्याह दन्दशकास्ता समां सर्पा
भवन्ति तमसा सोमविक्रयिणं विच्यति" स्थान (४) अजेत्याहैते वा अमुष्मिँल्लोके सोममरक्षन् तेभ्यो-
ऽधि सोममाऽहरन्ते यदेतेभ्यः सोमकथ्यणाद्यानुदिशेदक्रीतोऽस्य सोमः स्यात्तास्यैतेऽमुष्मिँल्लोके सोमं
रक्षेयुर्यदेतेभ्यः सोमकथ्यणाननुदिशति क्रीतोऽस्य सोमो भवत्येतेऽस्यामुष्मिँल्लोके सोमं रक्षन्ति" ॥
(सशुकमेषा, व रूध्रे, येन हिरण्येन, स्थान, चतुर्बलारिंशाच) ॥ १० ॥

क्रीतस्य सोमस्य शकटेन प्राचीनपंचं प्रतिनयनम् ॥ सोमश्रपिः ।

वाक्पुणो वै क्रीतः सोम उपनद्धो मित्रो न पटि सुमित्रश्चा इत्याह शान्त्या इन्द्रशरोरुमा विशं दक्षिण-
मित्राह देवा वै यः सोममक्रीतं तमिन्द्रशरोरौ दक्षिण आऽसादयत्तेष खलु वा एतर्हीन्द्रो यो यजने

तस्मादेवमाहो^१ दार्युथा स्वायुषेत्याह देवता एवान्वारभ्योत् (१) तिष्ठत्यु^२—धैन्तरिक्षमन्विहीत्याहान्तरिक्ष-
 देवत्यो^३ हेतर्हि सोमो^४ ऽदित्याः सरोऽस्यदित्याः सव आ सीदेत्याह यथायजुरैवैतत् द्वि वा एन-
 मेतर्द्धयति यद्वा^५रुणं सन्तं मैत्रं करोति वारुण्यर्चाऽऽसादयति स्वयैवैनं देवतया समर्धयति^६ वाससा
 पर्यान्हाति सर्वदेवतयै वै वासः सर्वाभिरैवै—(२)—नं देवताभिः समर्धयत्यथो रक्षसामपहृत्यै^७ वनेषु
 व्यन्तरिक्षं ततानेत्याह वनेषु हि व्यन्तरिक्षं ततान वाज्रमवस्त्वित्याह वाज्रं ह्यवैत्सु पयो अग्नियास्वि-
 त्याह पयो ह्यग्नियासु ह्रत्सु क्रतुमित्याह ह्रत्सु हि क्रतुं वरुणो विश्वग्निमित्याह वरुणो हि विश्वग्निं विवि-
 स्य—(३)—मित्याह दिवि हि सूर्यं सोममद्रावित्याह प्रावाणो वा अद्रयस्तेषु वा एष सोमं दधाति यो
 यजते तस्मादेवमाहो^८—दु खं जातवैदसमिति सौर्यर्चा कृष्णाजिनं प्रत्यानहाति रक्षसामपहृत्या उच्चावेतं
 धूर्वाह्रावित्याह यथायजुरैवैतत् प्र च्यवस्व भुवस्पत इत्याह भूतानां ह्ये—(४)—य पतिर्विश्वान्यग्नि-
 धामानीत्याह विश्वानि हे^९षोऽग्नि धामानि प्रच्यवते मा त्वां परिपरी विवदित्याह उदेवावः सोममा-
 द्विपमाणं गन्धर्वो विश्वावसुः पर्यमुष्णात् तस्मादेवमाहापरिमोषाय^{१०} यजमानस्य स्वस्त्ययन्यसीत्याह
 यजमानस्यैवैष यक्षस्यान्वारम्भोऽनवच्छिद्यै^{११} वरुणो वा एष यजमानमभ्यैति यत् (५) क्रीतः सोम
 उपनद्धो नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षस इत्याह शान्त्यो आ सोमं वहम्यग्निना प्रति तिष्ठते तौ सुम्भ-
 वन्तौ यजमानमग्निं सं भवतः पुषः खलु वावैष मेधायाऽऽत्मानमारभ्यं चरति यो दीक्षितो^{१२} यवग्नी-
 पोमीर्यं पशुमालभत आत्मनिष्करण एवास्य स^{१३} तस्मात् तस्य नाऽऽस्यं पुरुषनिष्करण इव ह्यै^{१४}—थो
 खल्वाहु—(६)—रग्नीयोमान्यां वा इन्द्रो वृत्रमहभिति यवग्नीपोमीर्यं पशुमालभते चार्धं एवास्य स तस्मा-
 द्वास्यै^{१५} वारुण्यर्चा परि चरति स्वयैवैनं देवतया परि चरति^{१६}॥ (अन्वारभोत्, सर्वाभिरैव, सूर्यं, भूता-
 नां ह्ये, ति य, दाहुः, सुभविःशक्तिः) ॥ ११ ॥

[आचानवश्शं ४२८। वार्वन्त ३९५। अन्नसामे ३९८। वा- ४३१।—ग्वेवाः २५८। क्रतु- ३९०।—स्तव ४००। पृष्ट-
 २७४। म्रहवादिनो ३३३। य- २४५।—ह्रावय ३२७। एकादश ॥ ३८४०॥]

[॥ इति पष्ठकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥११॥]

सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम् ।

[अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥१॥]

जातिष्येष्टिविधानम् ॥ सोमश्रविः ।

यदुभौ विमुच्योऽऽतिथ्यं गृहीयाद्यन्नं वि छिन्द्याद्यदुभावर्विमुच्यं यथाऽनागतायाऽऽतिथ्यं क्रियते
 तादृगेव तद्विमुक्तोऽन्योऽनृद्धान् भवत्यविमुक्तोऽन्योऽथाऽऽतिथ्यं गृह्णाति यक्षस्य सन्तत्यै^१ पत्यन्वारभते
 पत्नी हि पारिणह्यस्येशो पत्तिन्यै वालुमतं निर्वैपति यद्वै पत्नी यक्षस्य करोति मिथुनं तदयो पत्निया एवै-
 (१)—य यक्षस्यान्वारम्भोऽनवच्छिद्यै^२ यार्धद्विवै राजाऽनुचरैरागच्छति सर्वेभ्यो वै तेभ्य आतिथ्यं क्रियते
 छन्दार्दसि खलु वै सोमस्य राक्षोऽनुचराण्यग्नेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वेत्याह गायत्रिया एवैतेन करोति

सोमस्याऽऽतिथ्यमसि विष्णवे त्वेत्याह विष्णुम एवैतेन करोत्यतिथेरातिथ्यमसि विष्णवे त्वेत्याह जगत्या
(२) एवैतेन करोत्यग्र्यं त्वा रायस्योपवाग्निं विष्णवे त्वेत्याहानुपुम एवैतेन करोति ह्येनायं त्वा सोममुते
विष्णवे त्वेत्याह मायत्रिया एवैतेन करोति पञ्च कृत्वो गृह्णाति पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञ-
मेवाव रन्ध्रे ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्याद्वायत्रिया उभयत आतिथ्यस्य क्रियत इति यदेवावः
सोममा (१) उहृत् तस्माद्वायत्रिया उभयत आतिथ्यस्य क्रियते पुरस्ताद्योपरिष्टाद्यो शिरो वा पतद्यज्ञस्य
यदातिथ्यं नवकपालः पुरोडाशो भवति तस्माद्ववाधा शिरो विध्युत् नवकपालः पुरोडाशो भवति
ते त्र्यक्षिकपालास्त्रिवृता स्तोमैर्न सर्मितास्तेजस्त्रिवृते तेज एव यज्ञस्य शीर्षं वधाति नवकपालः
पुरोडाशो भवति ते त्र्यक्षिकपालास्त्रिवृता प्राणेन सर्मितास्त्रिवृदै (२) प्राणस्त्रिवृतमेव प्राणममिपूर्वं
यज्ञस्य शीर्षं वधाति प्रजापतेर्वा पतानि पश्माणि यद्वध्वाला पेंक्षवी तिरक्षी यदवध्वालाः प्रस्तरो
भवत्यैक्षवी तिरक्षी प्रजापदेरेव तच्चक्षुः सं भरति देवा वै या आहुतीरुहवुस्ता असुरा निष्कार्वाभावन्
ते देवाः कार्मर्यमपश्यन् कर्मण्यो वै कर्मैनेन कुर्वीतेति ते कार्मर्यमयान् परिधी- (५) नकुर्वन्त तैर्वै ते रक्षा-
स्यपाम्नत यत् कार्मर्यमयाः परिधयो भवन्ति रक्षसामपहृत्य स रक्षशीयति रक्षसामनन्वचचारये न
पुरस्तात् परि वधात्यादित्यो ह्येवोद्यन् पुरस्ताद्वक्षा रक्षपहन्त्युध्वं समिधावा वधात्युपरिष्टादेव रक्षा-
स्यप हन्ति यज्ञाऽन्यां तुष्णीमन्यां मिथुनत्वार्यं द्वे आ वधाति द्विपाचजमानः प्रतिष्ठित्यै ब्रह्म-
वादिनो वदन्त्य- (१) -मिथु वा प्तौ सोमश्च कथा सोमायाऽऽतिथ्यं क्रियते नाग्नय इति यद्ववाग्निं
मथित्वा प्रहरति तेनैवाग्नयं अतिथ्यं क्रियते ऽथो खत्वाहुर्भिः सर्वा देवता इति यद्वविष्टाद्याग्निं
मन्यति ह्वन्यायैवाऽऽसन्नय सर्वा देवता जनयति ॥ (पत्निवा एव, जगत्या, वा, त्रिवृदै, परिधीन्, वदन्त्ये, -
कचत्वारिंशश्च) ॥ १ ॥

वानून्यसंशकस्यायस्य ग्रहणं, अवान्तरदीक्षा च ॥ सोमकपिः ।

वेवासुराः संयत्ता आसन् ते देवा मिथो विप्रिया आसन् तैः ऽथोऽन्यस्मै ज्यैष्ठ्यायातिष्ठमानाः पञ्चवा
ग्न्यकामग्निरिवलुभिः सोमो रुद्रैरिन्द्रो मरुद्भिर्वरेण आदित्यैर्वृहस्पतिर्विष्णुर्देवस्तेऽमन्यन्ताहुतेभ्यो वा इदं
भ्रातृभ्येभ्यो रथ्याग्नौ यन्मिथो विप्रियाः स्मो या न इमाः प्रियास्तनुवस्ताः समवधामहे ताभ्यः स निर्ऋ-
च्छयोः (१) नः प्रथमोऽन्योऽन्यस्मै द्रुह्यादिति तस्माद्यः सतानूनन्विणां प्रथमो द्रुहति स आर्तिमार्च्छति
यत् तानूनन्व संमवधति भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति पञ्च कृत्वोऽव-
धति पञ्चधा हि ते तत् संमवाधन्ताथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यज्ञमेवाव रन्ध्रे आपतये
त्वा गृह्णामीत्याह प्राणो वा (२) आपतिः प्राणमेव प्रीणाति परिपतय इत्याह मनो वै परिपतिर्मेन
एव प्रीणाति तनूनन्व इत्याह तनुवो हि ते ताः संमवाधन्त शाकुरापेत्याह शक्यै हि ते ताः संम-
वाधन्त शक्मन्नोजिष्टायेत्याहौजिष्टश्च हि ते तदात्मनः संमवाधन्तानाधृष्टमस्यनाधूप्यमित्याहानाधृष्टश्च
हेतवनाधूप्यं देवानामोज (३) इत्याह देवानां हेतवोऽजोऽभिशास्तिपा अनभिशास्तेन्यमित्याहभिशास्तिपा

होतृदनमिदं स्तेन्यै—मनु मे दीक्षां दीक्षापतिर्मन्यतामित्याह यथायजुर्वैतर्द घृतं वै देवा चर्जं कृत्वा सोममग्नन्तिकर्मिन् खलु वा अस्यैतच्चरन्ति यत् तानूनज्रेण प्रचरन्त्यै—शुरं शुस्ते देव सोमाऽऽप्यायतामित्याहु य—(१)—देवास्यापवायते यन्मीयते तदेवास्यैतेनाऽऽप्याययत्या तुभ्यमिन्द्रः प्यायतामा त्वमिन्द्राय प्यायस्वेत्याहोभावेवेन्द्रं च सोमं चाऽऽप्याययत्या प्यायय सखीन्सन्त्या मेघयेत्याहुर्विजो वा अस्य सखायस्तानेवाऽऽप्याययति स्वस्ति तै देव सोम सुत्यामशीये—(५)—त्याहुःऽऽशिर्यमेवैतामा शास्ते प्र वा एतेऽस्माहोकाच्यवन्ते ये सोममाप्याययन्त्यन्तरिक्षदेवत्यो हि सोम आप्यायित एषा रायः प्रेये भगायेत्याहु घावापृथिवीभ्यामेव नमस्कृत्यासिंहलोके प्रति तिष्ठन्ति देवासुराः संयत्ता आसन् ते देवा यिभ्यतोऽग्निं प्राविशन् तस्मादाहुरग्निः सर्वा देवता इति तै (६) अग्निमेव वरुणं कृत्वा ऽसुरानभ्यभवन् शिमिव खलु वा एष प्र विंशति योऽवान्तरक्षीक्षामुपैति भ्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवत्या— त्मानमेव दीक्षया पाति प्रजामवान्तरक्षीक्षया सन्तरां मेखलां समार्यच्छते प्रजा हात्मनोऽन्तरतरा तस्रवतो भवति मदन्तीभिर्माज्यते निर्होभिः शीतेन वार्यति समिद्धयै^१ या तै अग्ने (७) दद्विया तनूरित्याहु स्वयैवैनदेवतया व्रतयति सयोनित्वाय शास्त्यै^३ ॥ (यो, वा, ओज, आहु य, दंशोवे, -ति वै, ऽग्न, एकादश च) ॥ २ ॥

उपसद्धोमविधानम् ॥ सोमकपिः ।

तेषामसुराणां तिस्रः पुर आसन्नयस्मभ्यवमाऽथ रजताऽथ हरिणि ता देवा जेतुं नाशंकुवन् ता उपसद्धैवाजिगीपन् तस्मादाहुयक्षैवं वेद यश्च नोपसद्धा वै महापुरं जयन्तीति त इपुः समस्कृवताभिर्मनीकुः सोमं शल्यं विष्णुं तेजन् तैऽब्रुवन् क इमामसिप्यतीति (१) रुद्र इत्यब्रुवन् रुद्रो वै क्रूरः सोऽस्यत्विति सोऽब्रवीद्वरं वृणा अहमेव पशुनामधिपतिरस्मानीति तस्माद्बुधः पशुनामधिपतिस्ता रुद्रोऽवांस्रजत् स तिस्रः पुरो भित्त्वैभ्यो लोकेभ्योऽसुरान् प्राणुदते यदुपसद उपसधन्ते भ्रातृव्यपराणुत्यै^२ नान्यामाहुतिं पुरस्ताज्जुहुयाद्यन्यामाहुतिं पुरस्ताज्जुहुया—(२)—द्व्यन्मुखं कुर्यात् सुवेणाऽऽधारमा धारयति यन्नस्य प्रहात्यै पराहुतिकर्म्य जुहोति पराच प्वैभ्यो लोकेभ्यो यजमानो भ्रातृव्यान् प्र णुदते पुनरत्याक्रम्योपसदं जुहोति प्रणुद्यैवैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्याज्जित्वा भ्रातृव्यलोकमभ्यारोहति देवा वै याः प्रातर्वपसदं उपासीद्वन्नस्ताभिरसुरान् प्राणुदन्त याः सायं रात्रियै ताभिर्यत् सायं प्रातरुपसदं (३) उपसधन्तेऽहोरात्राभ्यामेव तद्यजमानो भ्रातृव्यान् प्र णुदते याः प्रातर्याज्याः स्युस्ताः सायं पुरोऽनुष्ठाप्याः कुर्यादयातयामत्वार्य तिस्र उपसद् उपैति त्रयं इमे लोका इमानेव लोकान् प्रीणाति पद् सं पद्यन्ते पद्वा ऋतवं ऋतूनेव प्रीणाति द्वादशाहीने सोम उपैति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरमेव प्रीणाति चतुर्विंशतिः सं (४) पद्यन्ते चतुर्विंशतिरधमासा अर्धमासानेव प्रीणात्यो—राग्रामवान्तरक्षीक्षामुपेयाद्यः कामयेतास्मिन् मे लोकेऽधुक् स्यादित्येकमग्रेऽथ द्वावथ त्रीनथ चतुरं पृषा वा आरात्राऽवान्तरक्षीक्षाऽस्मिन्नेवासौ लोकेऽधुक् भवति^३ परोवरीयसामीवान्तरक्षीक्षामुपेयाद्यः कामयेतामुभिन मे लोकेऽधुक् स्यादिति चतुरोऽग्रे (५) ऽथ त्रीनथ द्वावथैकमेपा वै परोवरीयस्यवान्तरक्षीक्षाऽमुधिनैवासौ लोकेऽधुक् भवति^३ ॥ (अतिप्यर्वाणि, जुहुयात्, मायंप्रातरुपसद, -चतुर्विंशतिः सं, चतुरोऽग्रे, षोडश च) ॥ ३ ॥

सोमिषया वेद्यमिधानम् ॥ सोमकविः ।

सुवर्गं वा एते लोकं गन्ति य उपसर्गं उच्यन्ति तेषां य उच्यते हीयत एव स नोदनेपीति स्वधीयमिव
यो वै स्वार्थेतां यताः श्रान्तो हीयत उत स निष्पायं स्रष्ट वंसति^१ तस्मात् सुकृदुक्षीय नार्पमुक्-
येत द्रोक्षयेतैतद्वै पशुना रूपं रूपेणैव पशुनव कथं^२ (१) यत्रो देवेभ्यो निलायत विष्णु रूपं
कृत्वा स पृथिवीं प्राविशत् तं देवा हस्तांससु रभ्यैश्च तमिदं उपर्युपर्यत्यक्रामत् सोऽब्रवीत् को
माऽयमुपर्युपर्यत्यक्रमीदित्यहं दुर्गे हन्तेत्यथ कस्त्वमित्यहं दुर्गादाहतेति सोऽब्रवीद् दुर्गे वै हन्ताऽवोचथा
वपुर्दोऽयं वाममोयः (२) संस्तानां गिरीणां परस्ताद्विस्तं वेद्यमस्तुराणां विमर्ति तं जडि यदि दुर्गे हन्ता-
ऽसीति स रभेपुञ्जोलमुद्रा सप्त गिरीन् मित्वा तमेहन्सोऽब्रवीद् दुर्गाद्वा आहताऽवोचथा एतमा हुरेति
तमेभ्यो यज्ञ एव यज्ञमाऽहरयत् तद्विस्तं वेद्यमस्तुराणामविशन्त तदेकं वेद्यं वेदित्वे—मस्तुराणां (३) वा
इयममं आसीथावदार्त्तानिः परपश्यति तावेदेवानां ते देवा अद्भुवस्त्वेव नोऽस्यामपीति कियद्वा दास्याम
इति यार्धद्वियं सलावुकी निः परिक्रामति तावन्नो वृत्तेति स इन्द्रः सलावुकी रूपं कृत्वेमां निः सुवतः
पर्यक्रामत् तदिमामविशन्त यदिमामविशन्त तद्वेद्यं वेदित्वं (४) सा वा इयं सर्वैव वेदितिरिति
शस्यामीति त्वा अवमार्थं यजन्ते^३ त्रिशत् पदानि पश्चात् तिरस्त्री भवति पदत्रिंशत् प्राची चतुर्विंश-
शतिः पुरस्ताद् तिरस्त्री दशदश सं पद्यन्ते दशाक्षरा विराड्ब्रह्म विराड् विराजैवाद्याद्यमव कथं उच्यन्ति
यदेवास्यां अमेध्यं तदपं हन्यु—जन्ति तस्मादोपधयः परा भवन्ति (५) बर्हिः स्तृणाति तस्मादोपधयः
पुनरा भवन्त्यु—त्तरं बर्हिः उत्तरबर्हिः स्तृणाति प्रजा वै बर्हियजमान उत्तरबर्हियजमानमेवायजमाना-
दुत्तरं करोति तस्माद्यजमानोऽयजमानादुत्तरा^४ ॥ (६) वाममोयो, वेदित्वमस्तुराणां, वेदित्वं, भवति, १३-
विशतिश्च ॥ ४ ॥

दीक्षितस्य व्रतनिर्णयः ॥ सोमकविः ।

यद्या अनीशानो भारमादत्ते वि वै स् लिशते यद् द्वादश साहस्योपसक्तः स्युस्तिन्नोऽहीनस्य यज्ञस्य
बिलोम क्रियेत तिस्र एव साहस्योपसक्तो द्वादशाहीनस्य यज्ञस्य सवीर्यत्वायाथो सलोम क्रियते^१ वत्स-
स्यैकः स्तनो आगी हि सोऽथैक स्तनं व्रतमुपैत्य द्वावथ त्रीनथ चतुर एतद्वै (१) क्षुरपवि नाम व्रतं
येन प्र ज्ञातान् भारुप्यान् नुदते प्रति जनिष्यमाणानथो कनीयसैव भूय उपैति^२ चतुरोऽग्रे स्तनान्
व्रतमुपैत्य त्रीनथ द्वावथैकमेतद्वै क्षुजवनं नाम व्रतं तपस्यं सुवर्ग्यमथो प्रैव जायते प्रजयां पशुभि-
र्यवाग् राजन्यस्य व्रतं क्रुत्वे वै यवाग्ः क्रुर इवै (२) राजन्यो वज्रस्य रूपं समुद्रया आमिस्रा वैषयस्य
पाकयुद्धस्य रूपं पुष्ट्यै^३ पर्यो ब्राह्मणस्य तेजो वै ब्राह्मणस्तेजः पयस्तेजसैव तेजः पर्य आत्मन् धत्तेऽथो
पर्यसा वै गर्मा वर्धन्ते गर्भ इव क्षुज वा पुष यदीक्षितो यदस्य पर्यो व्रतं भवत्यात्मानमेव तद्वर्धयति^४
निर्मतो वै मस्तुरासीद् द्विजता असुप एकवता (३) देवाः प्रातमेध्यन्दिने सायं तन्मनोव्रतमासीत् पाक-
युद्धस्य रूपं पुष्ट्यै प्रातश्च सायं चास्तुराणां निर्मथं क्षुधो रूपं ततस्ते पराऽभवन् मध्यन्दिने मध्यरात्रे
देवानां ततस्तेऽभवन्सुवर्गं लोकमायुर्न यदस्य मध्यन्दिने मध्यरात्रे व्रतं भवति मध्यतो वा अक्षेन

मुञ्जते मध्यत एव तदूर्ध्वं धत्ते भ्रातृव्यामिमूर्त्यै भवत्यात्मना (४) पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति* गर्भो वा
एव यद्दीक्षितो योर्नदीक्षितविमितं यद्दीक्षितो दीक्षितविमितात् प्रवलेद्यथा योर्नैर्गर्भः स्कन्दति तादृशेव
तथ प्रवस्तव्यमात्मनो गोपीथाये-प वै व्याघ्रः कुलगोपो यदक्षिस्तस्माद्यद्दीक्षितः प्रवलेत् स एनमीभ्वरौ-
ऽनूत्थाय हन्तोर्नै प्रवस्तव्यमात्मनो गुप्स्यै* दक्षिणतः शय एतद्वै यजमानस्या-(५)-ऽऽयतने५ एव
पुत्राऽऽयतने शये* ऽक्षिमभ्यावृत्य शये देवता एव यज्ञमभ्यावृत्य शये॥ (एतद्वै- कूर इवै- कं वता,
भ्रातृमना, यजमानस्य, त्रयोदश च) ॥ ५ ॥

यागार्थं काम्या भूमयः ॥ सोमकविः ।

पुरोहद्विधिं देवयजने याजयेद्यं कामयेतोपैनमुत्तरे यज्ञो नमेदमि सुवर्गं लोकं जयै-दित्येतद्वै पुरोह-
विदेवयजनं यस्य होता प्रातरनुवाकमनुमृषन्नभिषप आदित्यमाभि विषद्व्यत्युं-पैनमुत्तरे यज्ञो नमत्यमि
सुवर्गं लोकं जयत्या-से देवयजने याजयेद्भ्रातृव्यवन्तं पन्थां वाऽधिस्पृश्यैत् कर्तुं वा यावज्जानते यातवै
(१) न रथायैतद्वा जातं देवयजने-भ्रातोत्येव भ्रातृव्यं नैनं भ्रातृव्यं भ्रातोत्ये-कौञ्जते देवयजने याज-
येत् पशुकामं-मेकौञ्जताद्वै देवयजनादक्षिरसः पशून्सृजन्ता-न्तरा संदोहविधाने उञ्जतः स्याद्वैतद्वा
एकौञ्जतं देवयजनं पशुमानेव भवति* ज्युञ्जते देवयजने याजयेत् सुवर्गकामं* ज्युञ्जताद्वै देव-
यजनादक्षिरसः सुवर्गं लोकमा-यन्नन्तराऽऽइवनीयं च हविर्धानं चो-(२)-मृतः स्यादन्तरा हविर्धानं
च सप्तान्तरा सर्वज्ञं गार्हपत्यं चैतद्वै ज्युञ्जतं देवयजने२ सुवर्गमेव लोकमेति* प्रतिष्ठिते देवयजने
याजयेत् प्रतिष्ठाकामं-मेतद्वै प्रतिष्ठितं देवयजनं यत् सुवर्तः सप्तमं* प्रत्येव तिष्ठति* यत्रान्याभन्या
ओषधयो व्यतिपक्ताः स्युस्तथाजयेत् पशुकामं-मेतद्वै पशुना९ रुपः रूपेणैवास्मै पशू-(३)-नवं रुधे*
पशुमानेव भवति* निष्कृतिगृहीते देवयजने याजयेद्यं कामयेत् निष्कृत्याऽस्य यज्ञं प्राहयेयमित्ये-तद्वै
निष्कृतिगृहीतं देवयजनं यत् सदृश्यं सत्यां ऋक्षे* निष्कृत्यैवास्य यज्ञं प्राहयति* व्याधृत्ते देवयजने
याजयेद्वायुत्कामं यं पात्रे वा तल्पे वा मीमांसेरद्वै प्राचीनमाहवनीयात् प्रवणः स्यात् प्रतीचीनं
गार्हपत्याद्वैतद्वै व्यावृत्तं देवयजनं* वि पाप्मना (४) भ्रातृव्येणाऽऽ वर्तते नैनं पात्रे न तल्पे मीमां-
सन्ते* कार्यो देवयजने याजयेद्भ्रातृकामं* कार्यो वै पुरुषो* भवत्येवै॥ (यातुद्वै, हविर्धानं च, पशुव,
पाप्मना, ऽष्टादश च) ॥ ६ ॥

ह्यारवेदिनिर्माणम् ॥ सोमकविः ।

तेभ्य उत्तरवेदिः सि९ही रूपं कुत्सोमयानन्तराऽपुक्कन्यातिष्ठत् ते देवा अमन्यन्त यतरान् वा इयमु-
षावत्तरेति त इदं भविष्यन्तीति तामुषामन्त्रयन्त साऽब्रवीद्वरं वृणै सर्वान् मया कामान् व्यश्रवय पूर्वा
तु माऽभेराहुतिरश्रवता इति तस्मादुत्तरवेदिं पूर्वमभेर्व्याधारयन्ति वारवृत्तः होस्यै* शम्भया परि-
मिमीते (१) मावैवास्यै साऽर्थो युक्तैव युक्तमव रुधे* विचारयनी मेऽसीत्याह विता ह्येनानावत्
तिकाव्यनी मेऽसीत्याह तिकाव्यं ह्येनानावद्वतात्मा नाथितमित्याह नाथितान् ह्येनानावद्वतात्मा व्यथित-
मित्याह व्यथितान् ह्येनानावत्-द्विदेर्भिर्नमो नामा-(२)-मै अक्षिर इति निर्दिशति य एवेषु लोकेष्वश्र-

यस्तानेवाव रूधे तृष्णां चतुर्थः हरत्यनिरुक्तमेवाव रूधे' सि० हीरसि महिषीरसीत्याह सि० हीरसा
 रूपं कृत्वोभयानन्तराऽपकम्यातिष्ठे—दुरु प्रथमस्त्वोव तै यद्वपतिः प्रथमाभित्याह यजमानमेव प्रजया पशुभिः
 प्रथयति ध्रुवा (१) ऽसीति स० हन्ति धृत्यै वेवेभ्यः शुग्धस्य वेवेभ्यः शुग्धस्येत्येव चोक्षति प्र च किरति
 शुद्धया' इन्द्रघोषस्त्वा वसुभिः पुरस्तात् पातिवत्याह विग्भ्य एवेनां प्रोक्षति' देवा० ऋदुत्तरवेदिरुपा-
 वषतीदैव वि जयामहा इत्यसुरा वज्रमुद्यत्य देवानभ्यायन्त तानिन्द्रघोषो वसुभिः पुरस्तादपो- (४)-नुदत्
 मनोजवाः पितृभिर्दक्षिणतः प्रचेता रुद्रैः पश्चाद्विश्वकर्माऽऽदित्यैवत्तरतो यदेवमुत्तरवेदि प्रोक्षति विग्भ्य
 एव तद्यजमानो आर्तव्यान् प्र पुदत् इन्द्रो यतीन्सालावुकभ्यः प्रायच्छत् तान् दक्षिणत उत्तरवेद्या
 आदन् यत् प्रोक्षणीनामुच्छिष्येत तदक्षिणत उत्तरवेद्यै नि नयेद्यदेव तत्र कुरं तत् तेन शमयति' यं
 द्विष्यात् तं ध्यायेच्छुचै (५)-वैनमर्पयति' ॥ (मिमीते, नाम, ध्रुवा, उप, शुचा, वीणि च) ॥ ७ ॥

व्याधारणं सम्भारस्थापनं च ॥ सोमकपिः ।

सोत्तरवेदिर्ब्रवीत् सर्वान् मया कामान् व्यंश्नवथेति ते देवा अकामयन्तास्तुपान् आर्तव्यान्मि मंवेमेति
 तैऽजुहवुः सि० हीरसि सपत्नसाही स्वाहेति तेऽसुरान् आर्तव्यान्भ्यमवन् तेऽसुरान् आर्तव्यान्मिभूया-
 कामयन्त प्रजां विन्देमहीति तैऽजुहवुः सि० हीरसि सुप्रजावनिः स्वाहेति ते प्रजामविन्दन्त ते प्रजां
 वित्त्वा (१) ऽकामयन्त पशून् विन्देमहीति तैऽजुहवुः सि० हीरसि रायस्योपवनिः स्वाहेति ते पशून्
 विन्दन्त ते पशून् वित्त्वाऽकामयन्त प्रतिष्ठां विन्देमहीति तैऽजुहवुः सि० हीरस्यादित्यवनिः स्वाहेति त
 इमां प्रतिष्ठांमविन्दन्त त इमां प्रतिष्ठां वित्त्वाऽकामयन्त देवता आशिष उपेयामेति तैऽजुहवुः सि० हीरस्या
 षह देवान् देवयते (२) यजमानाय स्वाहेति ते देवता आशिष उपाऽऽयन् पञ्च कृत्वो व्याधारयति
 पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यद्भो यज्ञमेवाव रूधे' ऽक्षण्या व्याधारयति तस्मादक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र
 हरन्ति प्रतिष्ठित्यै' भुतेभ्यस्त्वेति सूचमुद्रुहाति य एव देवा भुतास्तेषां तज्ज्ञागधेयं तानेव तेन प्रीणाति'
 पौतुद्रवान् परिधीन् परि दधात्येषां (३) लोकानां विधृत्यो अग्नेस्त्रयो ज्यायाँसो आतर आसन् ते
 वेवेभ्यो हव्यं वहन्तः प्रामीयन्त सौऽभिरयिमेदित्यं वावस्य आर्त्तमाऽरिष्यतीति स निलायत स यां वन-
 स्पतिष्ववसुतां पूतुद्रौ यामोपधीषु ता० सुगन्धिदेजने यां पशुषु तां पेत्यस्यान्तरा ऋद्धे तं देवताः प्रैष-
 मैच्छन् तमन्वविन्दन् तमब्रुव- (४)-रूपे न आ वतैस्य हव्यं नो वहेति सौऽब्रवीद्वरै वृणै यदेव गृहीत-
 स्याद्भुतस्य बहिःपरिधि स्कन्वात् तन्मे आर्तुणां भागधेयमसदिति तस्माद्यद्गृहीतस्याद्भुतस्य बहिःपरिधि
 स्कन्वति तेषां तज्ज्ञागधेयं तानेव तेन प्रीणाति सौऽमन्यनास्थन्वन्तो मे पूर्वे आतरः प्रामेपतास्थानि शातया
 इति स यान्य- (५)-स्थान्यशातयत् तत् पूतुद्रमवधन्माँसमुपसृतं तद्गुण्युल्लं यदेतान्संभारान्सं
 भरत्यग्निमेव तत् सं भरत्य-—जेः पुरीषमसीत्याहाम्रेक्षेतत् पुरीषं यत् संभारं अथो जववाहुते वावैनं
 ते आतरः परि शेते यत् पौतुद्रवाः परिधय इति' ॥ (वित्त्वा, देवयत, पुषा,— मंभुवन्, बानि, चतुर्भस्वाति-
 २- शब्द) ॥ ८ ॥

हविर्धानात्प्र शकटे अन्तर्भाव्यहविर्धानमण्डपनिर्माणम् ॥ सोमश्रपिः ।

यद्धमव स्यति वरुणपाशादेवैर्न मुञ्चति प्र जेनेक्ति मेधेय एवैर्न करोति' साधिवियर्चा हुत्वा हवि-
र्धाने प्र वर्तयति सवितुर्प्रसूत एवैर्न प्र वर्तयति' वरुणो वा एष दुर्वागुभयतो वज्रो यदक्षः स यदु-
त्सर्ज्यजमानस्य गृहानभ्युत्सर्जन्तं सुवाग्देव दुर्या५ आ वदेत्याह गृहा वै दुर्याः शान्त्यै' पत्यु- (१)-
पानक्ति पत्नी हि सर्वस्य मित्रं मित्रस्वाय यद्वै पत्नी यक्षस्य करोति मिथुनं तदथो पत्निस्व-एवैष यक्ष-
स्याग्वारम्भोऽनवच्छिद्यै' वर्तमेना वा अन्वित्य यक्ष९ रक्षा५सि जिघा५सन्ति वैष्णवीभ्यामग्न्यां वर्तमै-
नोर्जुहोति यज्ञो वै विष्णुर्गन्नादेव रक्षा५स्यप हन्ति यदध्वर्युरनन्नावाहुति जुहुयादन्धोऽध्वर्युः स्याद्रक्षा-
५सि यक्ष५ हन्यु- (२)-हिरण्यमुपास्य जुहोत्यभिवत्येव जुहोति नान्योऽध्वर्युर्मवति न यक्ष९ रक्षा५सि
धन्ति प्राचीं प्रेतमध्वरं कल्पयन्ती इत्याह सुवर्गमवैर्न लोकं गमयत्य'-अ रमेथां वर्तमैन् पृथिव्या
इत्याह वर्तमै ह्येतत् पृथिव्या यदेवयजने९ शिरो वा एतद्यक्षस्य यद्विधानं द्विवो वा विष्णुवृत वा
पृथिव्या (३) इत्यादीर्पदयर्चां दक्षिणस्य हविर्धानस्य मेथी नि हन्ति क्षीपन्त एव यक्षस्य यजमान
आशिपोऽव रुधे' दण्डो वा औपरस्तुतीयस्य हविर्धानस्य वपट्कारेणाश्रमच्छिन्नद्यत्तुतीयं छविर्द्वि-
धानयोरुदाह्रियते तृतीयस्य हविर्धानस्यावच्छेद्यै' शिरो वा एतद्यक्षस्य यद्विधानं विष्णो रराटमसि
विष्णोः पृष्टमसीत्याह तस्मादेतावज्जा शिरो विष्णूतं' विष्णोः (४) स्यूरसि विष्णोर्ध्रुवमसीत्याह
वैष्णव९ हि देवतया हविर्धानं' यं प्रथमं ग्रन्थि ग्रन्थीत्याद्यत् तं न बिभ्र५स्येदमैहेनाध्वर्युः प्र मीयेत
तस्मात् स विन्नस्यः'३ ॥ (पत्नी, हन्तु, -वां पृथिव्या, विःपूतं विष्णोः, पश्यै५सतिश्च) ॥ ९ ॥

सदो निर्माणम् ॥ सोमश्रपिः ।

देवस्य त्या सवितुः प्रसूत इत्यभिमा दत्ते प्रसूत्या अभिनोर्वाहुभ्यामित्याह अभिनौ हि देवानामध्वर्यु
आस्तां पुष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै' वज्रं इव वा एषा यदधिरधिरसि नारिरसीत्याह शान्त्यै' काण्डे-
काण्डे वै क्रियमाणे यक्ष५ रक्षा५सि जिघा५सन्ति परिलिखित९ रक्षः परिलिखिता अरातय इत्याह रक्ष-
सामपहत्या (१) इदमह९ रक्षसो ग्रीवा अपि कृन्तामि योऽसान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्म इत्याह द्वौ वाव
पुर्वयो यं चैव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तयोरैवानन्तरायं ग्रीवाः कृन्तति' द्विवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै
त्वेत्याहैभ्य एवैर्नां लोकेभ्यः प्रोक्षति' परस्ताद्वर्वाचीं प्रोक्षति तस्मात् (२) परस्ताद्वर्वाचीं मनुष्या ऊर्जमुप
जीवन्ति' क्रूरमिव वा एतत् करोति यत् खन्तयपोऽव नयति शान्त्यै' यवमतीरवं नयत्यूर्वै यव
ऊर्गुदुभ्वर ऊर्जबोर्ज९ समर्धयति' यजमानेन सस्मितौदुभ्वरी भवति यावन्नेव यजमानस्तावतीमेवा-
स्मिधर्जं दधाति' पितुणा९ सदर्शनमसीति बहिरव स्तृणाति पितुदेवत्ये ॥ (३) श्लोतद्यच्चिन्तितं यद्व-
हिरनवस्तीर्य मिनुयात् पितुदेवत्या निन्वाता स्याद्वहिरनवस्तीर्य मिनोत्यस्यामेवैर्नां मिनोत्यर्चो स्वावह-
मैवैर्नां करोत्यु-हिव९ स्तभानाऽऽन्तरिक्षं पूणेत्याहियां लोकानां विधृत्यै' धुतानस्त्वा मारुतो मिनोत्वि-
त्याह धुतानो ह स्म वै मारुतो देवानामौदुभ्वरीं मिनोति तेनैवै (४)-नां मिनोति' ब्रह्मवर्नि त्वा
क्षत्रनिमित्याह यथायजुरेवै३-इनेन यावापृथिवी भा पूणेत्यामित्यौदुभवयो जुहोति यावापृथिवी एव रक्ष-

नानफस्यो—न्तमन्ववस्त्रावयत्यान्तमेव यजमानं तेजसाऽनफस्यै^{१५}—न्द्रमसीति छदिराधि नि दंघात्येन्द्र^{१६} हि देवतया सदैव विभ्वजनस्य छयेत्याह विभ्वजनस्य होषा छाया यत् सद्यो^{१७} नवछदि (५) तेजस्कास्य मित्रुयात् विब्रुता स्तोमैर्न संमितं तेजस्त्रिवृत् तेजस्त्र्येव भवत्येकादशछदीन्द्रियकामस्यैकादशाक्षरा विष्टु-गिन्ध्रियं विष्टुगिन्ध्रियाण्येव भवति पञ्चदशछदि आरुव्यवतः पञ्चदशो वज्रो आरुव्यामिमृत्यै सप्तदशछदि प्रजाकामस्य सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापतेराप्या एकविंशतिछदि प्रतिष्ठाकामस्यैकविंशः स्तोमानां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्या उदरं वै सद् ऊर्जादुस्वरो मध्यत और्दुस्वरी मिनोति मध्यत एव प्रजानामूर्जं दधाति तस्मान् (१) मध्यत ऊर्जा भुञ्जते^{१८} यजमानलोके वै दक्षिणानि छदी^{१९} आरुव्यलोके उत्तराणि दक्षिणान्यु-त्तराणि करोति यजमानमेवायंजमानादुत्तरं करोति तस्माद्यजमानोऽयंजमानादुत्तरा^{२०} ऽन्तर्वर्तान् करोति व्यावृत्त्यै तस्मादरण्यं प्रजा उप जीवन्ति^{२१} परि त्वा गिर्वेणो गिर इत्याह यथायज्ञेरेवैतं—दिन्द्रस्य स्यूरसीन्द्रस्य ध्रुवमसीत्याहेन्द्र^{२२} हि देवतया सद्यो^{२३} (०) यं प्रथमं ग्रन्थिं ग्रन्थीयाद्यत्तं न विस्तरस-येदमेहेनाभ्युर्यः प्र मीयेत तस्मात् स विहास्यः^{२४} ॥ (अर्पहत्यै, तस्मात्, पितृदेवस्यै, तेनैव, नवछदि, तस्मात्, सद्यः, पञ्चदश च) ॥ १० ॥

॥ विधाने चतुर्णामुपरवाणां निर्माणम् ॥ सोमकपिः ।

शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विधानं प्राणा उपरवा इविधानं खायन्ते तस्माच्छीर्षेण प्राणा अधस्तात् खायन्ते तस्मादधस्ताच्छीर्षाः प्राणा रक्षोहृणो बलगहनो वैष्णवान् क्षन्तामीत्याह वैष्णवा हि देवतयो-परवा असुग वै निर्यन्तो देवानां प्राणेषु बलगान् न्यखनन् तान् बाहुमात्रेऽन्वविन्दन् तस्माद्बाहुमात्राः खायन्ते इदमहं तं बलगमुद्रपामि (१) यं नः समानो यमसमानो निवृत्तनेत्याह द्वौ वाच पुरुषौ यज्ञैव समानो यश्चासमानो यमेवासमौ तौ बलं निवर्ततस्तमेवोद्रपति^{२५} संतृणन्ति तस्मात् संतृण्णा अन्तरतः प्राणा न सं मिनन्ति तस्मादसस्मिन्नाः प्राणा अपोऽव नयति तस्माद्वाद्वा अन्तरतः प्राणा यवमतीरव नयत्यु- (२) न्वं यवः प्राणा उपरवाः प्राणेष्वेवोर्जं दधाति^{२६} बर्हिरेव स्तृणाति तस्माद्धोमशा अन्तरतः प्राणा आज्येन व्याधारयति तेजो वा आज्यं प्राणा उपरवाः प्राणेष्वेव तेजो दधाति^{२७} हनु वा एते यज्ञस्य यदधिपवणे न सं तृणस्यसंतृणो हि हनुं अथो खलु दीर्घलोमे संतृणे घृत्यै^{२८} शिरो वा एतद्यज्ञस्य यद्विधानं (३) प्राणा उपरवा हनु अधिपवणे जिह्वा चर्म प्रावाणो वत्सा मुखमाहवनीयो नासिकोत्तरवेदिस्वर सदैव यदा खलु वै जिह्वा वत्सधि खाद्यत्य मुर्धं गच्छति यदा मुखं गच्छत्य-थोवरं गच्छति तस्माद्विधानं चर्ममधि प्रावमिसिमुत्याऽऽहवनीये हुता प्रत्यञ्चः परेत्य सदैव भक्षयन्ति^{२९} यो वै विराजो यज्ञमुखे वोह वेदं दुह एवै- (४) नामियं वै विराट् तस्यै त्वक् चर्मोर्धोऽधिपवणे स्तना उपरवा प्रावाणो वत्सा ऋत्विजो दुहन्ति सोमः पयो य एवं वेदं दुह एवैनोर्ध्वं (वपामि, यममतीरव नयति, शिविर्वा, —मेव, त्रयोविंशतिश्च) ॥ ११ ॥

[य- ३७१- देवामुरा- ३६१- स्वेवा २६६। सुवर्ग २०५। यत् २६३। पुरोहविधि १८१। तेभ्यः २५३। सा २९३। प्रदं २२६। देवस्य ३६५। गिर २२३। एकादश ॥ १०८५]

[॥ इति षष्ठ्याण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥१॥]

सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम् ।

[अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥]

प्राग्नीध्रीयसदः प्रभृतिस्थानेषु धिष्णिषाख्यस्यलक्षितोपनिर्माणम् ॥ सोमकविः ।

चात्वाल्लोद्धिष्णियानुपं वपति योनिर्वै यक्षस्य चात्वालं यक्षस्य सयोनित्वाय' देवा वै यक्षं परा-
 ऽजयन्त तमाग्नीध्रात् पुनरपाजयन्तेतद्वै यक्षस्यापराजितं यदाग्नीध्रं यदाग्नीध्राद्धिष्णियान् विहरति यदेव
 यक्षस्यापराजितं तत एवैनं पुनस्तनुते' एषाजित्येव खलु वा एते यन्ति ये बहिष्पवमानर तर्पन्ति
 बहिष्पवमाने स्तुत (१) आह्वाग्नीध्रीन् वि हर यर्हिः स्तृणाहि पुरोडाशात् अलं कुर्विति यक्षमेवापजित्य
 पुनस्तन्वाना यन्त्यै—झारैर्दे सवने वि हरति शलाकामिस्तृतीयं सशुक्रत्वायाथो सं भरत्येवैनं—
 दिष्णिया वा अमुर्मिल्लोके सोममरश्चन् तेभ्योऽधि सोममाऽहरन् तमन्ववायन् तं पर्यविशन् य एवं
 वेदं विन्दते (२) परिवेष्टारं ते सोमपीथेन व्यार्धन्ते ते देवेषु सोमपीथमैच्छन्त तान् देवा अम्रवन्
 देहे नामनी कुरुध्वमथ प्र वाऽऽप्यथ न वेत्यग्रयो वा अथ धिष्णिषास्तस्माद् द्विनामा ब्राह्मणोऽर्धुकस्तेषां
 ये नेदिष्ठं पर्यविशन् ते सोमपांथं प्राऽऽप्युवभाहवनीयं आग्नीध्रीयं होत्रीयो माजालीयस्तस्मात् तेषु जुष्टयै-
 तिहाय वपद् करोति वि ह्ये—(१)—ते सोमपीथेनाऽऽर्धन्ते देवा वै याः प्राचीराहुतीरजुहव्यै पुरस्ताद-
 सुंरा आसन् ताश्स्तामिः प्राणुदन्त याः प्रतीचीयै पश्चादसुंरा आसन् ताश्स्तामिरपानुदन्त प्राचीरन्या
 आहुतयो ह्ययन्ते प्रत्यङ्गासीनो धिष्णियान् व्यावारयति पश्चाच्चैव पुरस्ताच्च यजमानो आर्तयान् प्र णुवते
 तस्मात् पराचीः प्रजाः प्र वीयन्ते प्रतीचीः—(२)—जायन्ते' प्राणा वा एते यद्धिष्णिया यदध्वर्युः प्रत्यङ्
 धिष्णियानतिसर्पेत् प्राणान्तं कर्षेत् प्रमारुक् स्यान्नामिर्वा एषा यक्षस्य यज्ञोत्तोर्यः खलु वै नाम्यै प्राणो-
 ऽवाङ्मनो यदध्वर्युः प्रत्यङ् होता रमतिसर्पेदपाने प्राणं दध्यात् प्रमारुक् स्यान्—आध्वर्युरप गायेद्वाग्नीषो
 वा अर्ध्वर्युर्दध्वर्युरप गायेदुद्गात्रे (५) वाक् २ सं प्र यच्छेदुपदासुकाऽस्य वाक् स्यात्—इन्द्रवादिनौ वदन्ति
 नासंस्थिते सोमेऽध्वर्युः प्रत्यङ् सदोऽतीयादथ कथा दाक्षिणानि होतुमेति' यामो हि स तेषां'
 कस्मा अहं देवा यामं वाऽयामं वाऽऽप्युवभाहवनीयं—स्तेरेणाऽऽग्नीध्रं परीत्य जुहोति दाक्षिणानि न प्राणा-
 न्तं कर्षति' न्यन्ये धिष्णिया उच्यन्ते (६) नान्ये यान् निवर्षति तेन तान् प्रीणाति' यान् न-
 निवर्षति यदनुदिशति तेन तान् ॥ (स्तुते, विन्दते, हि, प्रवीची, — कृत्रात्र, उच्यन्ते, ऋतुं वा च) ॥ १ ॥

वैसर्जनहोमः, ब्रह्मोपनिषदाग्नीध्रीय हविर्धाने च प्रणवमश् ॥ सोमकविः ।

सुवर्गाय वा एतानि लोकार्यं ह्वयन्ते यद्वैसर्जनानि' द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति द्विपाद्यजमानः प्रति-
 ष्ठित्वा आग्नीध्रे जुहोत्यन्तरिक्ष एवाऽऽक्रमत आहवनीये जुहोति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति' देवान् वै
 सुवर्गं लोकं यतो रक्षाऽस्यत्रिघारसन्ते सोमेन राज्ञा रक्षाऽस्यपहत्यामुत्तमानं कृत्वा सुवर्गं लोकमायन्
 रक्षसामनुपलाभ्याऽऽतः सोमो भवत्यथ (१) वैसर्जनानि जुहोति रक्षसामपहृत्यै' त्वर सोम तनु-
 रुद्गात्र इत्याह तनुर्दध्वर्युः देवोभ्योऽन्यकृतैश्च इत्याहान्यकृतानि हि रक्षाऽस्यु—क यन्ताऽसि बर्कथमि-
 त्याहोच णस्कृधीति वा धैतदार्ह जुषाणो अतुराज्यस्य वेत्तिवत्ताहाममेव यजमानं कृत्वा सुवर्गं लोकं

गमयति रक्षसामनुपलामायीऽऽ सोमं वदतु (१) आ ब्राह्म आ वायव्यान्या द्रोणकलशमुत् पत्नीमा
नयन्त्यन्धनां१सि प्र वर्तयन्ति यावदेवास्यास्ति तेन सह सुवर्गे लोकमेति नयवत्यर्चाऽऽग्नीध्र जुहोति
सुवर्गस्य लोकस्याग्नीध्रैः१ ब्राह्मो वायव्यानि द्रोणकलशमाग्नीध्र उर्ष वासयति१ वि होनं तैर्गृह्यते
यत् सहोपवासयेदपुवायेत१ सौम्यर्चा प्र पादयति स्वयैः१ (१)-वैनं देवतया प्र पादयत्यै-दित्याः सवो-
ऽस्यदित्याः सव आ सीदेत्याह यथायजुरेवैतै-द्यजमानो वा एतस्य पुरा गोप्ता भवत्येव वो देव सवितः
सोम इत्याह सवितुप्रसूत एवैनं देवताभ्यः सं प्र यच्छत्यै-तत् त्व१ सोम देवो देवाउपागा इत्याह देवो
होप सन् (४) देवानुपैतविमहं मनुष्यो मनुष्यान्तियाह मनुष्यो१ होप सन् मनुष्यानुपैति यदेतद्यजुर्न
ब्रूयादप्रजा अपशुयजमानः स्यात् सह प्रजया सह रायस्पोषेणेत्याह प्रजयैव पशुभिः सहमे लोकमुपावर्तते१
नमो देवेभ्य इत्याह नमस्करो हि देवानां१ स्वधा पितृभ्य इत्याह स्वधाकारो हि (५) पितृणां-मिदमहं
निर्वरुणस्य पाशादित्याह वरुणपाशादेव निर्मुच्यते१ अमे प्रतपत आत्मनः पूर्वा तनूरादेयेत्याहुः को
हि तदेव यदसीयान्स्वे वशे भुते पुनर्वा वदति न वेति१ ब्राह्मो वै सोमस्य राक्षो मलिम्लसेना
य एवं विद्वान् ब्राह्म आग्नीध्र उपवासयति नैनं मलिम्लसेना विन्दति१ (६) ॥ (अथ, वदते, स्वया, सव,
वि, विन्दति) ॥ २ ॥

यूपच्छेदणम् ॥ सोमकपिः ।

वैष्णव्यर्चा हुत्वा यूपमच्छेति वैष्णवो वै देवतया यूपः स्वयैवैनं देवतया ऽच्छेत्-त्यन्यानानां नान्या-
उपागामित्याहाति श्रान्यानेति नान्यानुपैत्यर्वाक्त्वा परैरविदं परोऽधरैरित्याहार्वाग्येन परैर्विन्दति परोऽधरैस्तं
त्वा जुषे (१) वैष्णवं देवयत्याया इत्याह देवयज्यायै होनं जुषते१ देवस्था सविता मध्वाऽनक्तिवत्याहु
द्रोणस्यैवैनमनफ्त्योवर्षे त्रायस्वैन१ स्वधितिं नैन१ हि१सीरित्याह वज्रो वै स्वधितिः शान्त्यै१ स्वधिति-
वृक्षस्य विभ्यतः प्रथमेन शकलेन सह तेजः परा पतति यः प्रथमः शकलः परापतेत् तमप्या हरेत् सतेजस-
(२)-मेवैनमा हरेती-मे वै लोका यूपान् प्रयतो विभ्यति दिवमग्रेण मा लैक्षीरन्तरिक्षं मध्येन मा
हि१सीरित्याहैभ्य एवैनं लोकैभ्यः शमयति१ वनस्पते शतवल्शो वि रोहेत्याव्रज्जने जुहोति तस्माद्वा-
प्रज्जनाद्ब्रह्मणां भूया१स उत्तिष्ठन्ति सहस्रवल्शा वि वय१ रूहेमेत्याहुऽऽशिर्षमेवैतामा शास्ते१ ऽनक्षसङ्गं
(३) वृक्षै-द्यवक्षसङ्गं वृक्षेदध्वं यजमानस्य प्रमायुक्१ स्या-द्यं कामयेताप्रतिष्ठितः स्यादित्यारोहं
तस्मै वृक्षेदेव वै वनस्पतीनामप्रतिष्ठितोऽप्रतिष्ठित एव भवति१ यं कामयेतापशुः स्यादित्युपणं तस्मै
शुष्काग्रं वृक्षेदेव वै वनस्पतीनामपशुभ्योऽपशुदेव भवति१ यं कामयेत पशुमान्स्यादिति बहुपणं तस्मै
बहुशुष्कं वृक्षेदेव वै (४) वनस्पतीनां पशुभ्यः पशुमानेव भवति१ प्रतिष्ठितं वृक्षेव प्रतिष्ठाकामस्यैव वै
वनस्पतीनां प्रतिष्ठितो यः सुमे भूयै स्वाधोने रुढः प्रत्येव तिष्ठति१ यः प्रत्यङ्कुरपनतस्तं वृक्षेव
स हि मेघमभ्युपनतः पञ्चारत्नि तस्मै वृक्षेद्यं कामयेतोपैनमुत्तरो यद्वो नमेदिति पञ्चाक्षरा पृक्तिः
पाङ्क्तौ युक् उपैनमुत्तरो युक् (५) नमति पञ्चारत्नि प्रतिष्ठाकामस्य पञ्चा ऋतव ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठति
सप्तारत्नि पशुकामस्य सप्तपदा शकरी पशुः शकरी पशुनेवाव रुन्धे नवारत्नि तेजस्कामस्य त्रिवृता स्तोमेन

संमिंतं तेजस्त्रिवृत् तेजस्यैव भवत्येकादशारत्निमिन्द्रियकामस्यैकादशक्षरा त्रिपुर्णिन्द्रियं त्रिपुर्णिन्द्रियाव्यैव भवति पञ्चदशारत्नि भ्रातृव्यवतः पञ्चदशो वज्रो भ्रातृव्याभिभूत्यै सप्तदशारत्नि प्रजाकामस्य सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापतेराप्या (१) एकविंशत्यारत्नि प्रतिष्ठाकामस्यैकविंशः स्तोमानां प्रतिष्ठा प्रतिष्ठित्या अष्टाधर्मवत्यष्टाक्षरा गायत्री तेजो गायत्री गायत्री यज्ञमुखं तेजसैव गायत्रिया यज्ञमुखेन संमिंतः ॥ (जुषे, सवेजत, -मनसस्रं, बहुशालं बहुदेवै वै, यज्ञ उर्ध्वमुखो यज्ञ, वाय्वा, एकावविंशुनिष्ठ) ॥ ३ ॥

छिन्नस्य यूपस्य स्थापनम् ॥ सोमऋषिः ।

पृथिव्यै त्वाऽन्तर्िक्षाय त्वा त्रिवे त्वेत्याह्वैभ्य एवैनं लोकैभ्यः प्रोक्षति^१ पराञ्चं प्रोक्षति पराञ्चि हि सुवर्गो लोकः कूर्मिव वा एतत् करोति यत् खनत्यपोऽव नयति शान्त्यै यजमतीरवं नयत्यूर्ध्वं यद्यो यजमानेन यूपः संमिंतो यावानेव यजमानस्तावतीमेवास्मिन्नूर्ध्वं दधाति (१) पितृणां सदनमसीति वहिरव स्तृणाति पितृदेवत्यां १२ हेतयश्चिन्तां यद्वाहिरवस्तीर्य मिन्यात् पितृदेवत्यो निष्ठातः स्याद्वाहिरवस्तीर्य मिनो-त्यस्यामेवैनं मिनोति^२ यूपशकलमवांस्यति सतेजसमेवैनं मिनोति^३ देवस्यां सधिता मध्वाऽनक्तिव-त्याह तेजसैवेनमनक्ति सुपिप्पलाभ्यस्त्वौपधीभ्य इति च्वालं प्रति (२) मुञ्चति तस्माच्छीर्यत ओप-धयः फलं गृह्णत्यै—नक्ति तेजो वा आज्यं यजमानेनाग्निष्ठाऽग्निः संमिता यजग्निष्ठाग्निमनक्ति यजमान-मेव तेजसाऽनफ्त्यान्तर्मनफ्त्यान्तमेव यजमानं तेजसाऽनक्ति सर्वतः परं मृशत्यपरिवर्गमेवास्मिन् तेजो दधार्चु—दिवं २ स्तमानाऽन्तर्िक्षं पुणेत्याह्वैनां लोकानां विधृत्यै^४ वैष्णव्यचीं (३) कल्पयति वैष्णवो वै देवतया यूपः स्वयैवैनं देवतया कल्पयति^५ द्वाभ्यां कल्पयति द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै^६ यं काम-येत् तेजसैनं देवताभिरिन्द्रियेण व्यर्थयेयमित्यग्निष्ठां तस्याग्निमाहवनीयादित्यं वेत्थ वाऽति नावयेत् तेजसैवैनं देवताभिरिन्द्रियेण व्यर्थयति^७ यं कामयेत् तेजसैनं देवताभिरिन्द्रियेण समर्थयेयमित्य- (४) -ग्निष्ठां तस्याग्निमाहवनीयेन सं मिन्यात् तेजसैवैनं देवताभिरिन्द्रियेण समर्थयति^८ ब्रह्मवर्चिनं त्वा क्षत्र-वनिमित्याह यथायजुरेवैतत् परं इयत्यूर्ध्वं रक्षना यजमानेन यूपः संमिनो यजमानमेवोर्जा समर्थ-यति^९ नाभिदग्ने परं व्ययति नाभिदग््न एवास्मा ऊर्जं दधाति तस्माच्चाभिदग््न ऊर्जा भुजते^{१०} यं कामयेत्तेजो (५) व्यर्थयेयमित्यूर्ध्वा वा तस्यार्वाचीं वाऽवोहैर्दुर्जवेन व्यर्थयति^{११} यदि कामयेत् वर्षुकः पर्जन्यः स्यादित्यर्वाचीमवोहैर्द्विष्टमेव नि यच्छति यदि कामयेतावर्षुकः स्यादित्यूर्ध्वामुहैर्द्विष्टमेवोर्ध-च्छति^{१२} पितृणां निष्ठातं मनुष्याणामुर्ध्वं निष्ठाताद्वा रक्षनाया ओपधीना रक्षना विज्ञेयां (६) देवा-नामुर्ध्वं रक्षनाया आ च्वालादिन्द्रस्य च्वालं २ साध्यानामतिरिक्तं २ स वा एव सर्वदेवत्यो यद्यूपो यद्यूर्ध्वं मिनोति सर्वा एव देवताः प्रीणति^{१३} यज्ञेन वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् तेऽमन्यन्त मनुष्या नोऽन्वाम-विप्यन्तीति ते यूपेन योपयित्वा सुवर्गं लोकमायन् तमूर्पयो यूपेनैवानु प्राजानन् तद्यूपस्य यूपत्वं (७) यद्यूर्ध्वं मिनोति सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञायै^{१४} पुरस्तान्मिनोति पुरस्ताद्धि यज्ञस्य प्रज्ञायते प्रज्ञातं २ हि तद्यदतिपन्न आहुरिदं कार्यमासीदिति^{१५} साध्या वै देवा यज्ञमत्यमन्यन्त तान् यज्ञो नास्पृशत् तान् यद्य-ज्ञस्यातिरिक्तमासीत् तदस्पृशदतिरिक्तं वा एतद्यज्ञस्य यदग्नायग्नि मथिन्ना प्रहरत्यातिरिक्तमेत- (८) -

यूपस्य यदुर्ध्वं चषालान् तेषां तज्जागधेयं तानेव तेन प्रीणाति^{२१} देवा वै सरस्थिते सोमे प्र जुचोऽ-
हरन् प्र यूपं तैऽमन्यन्त यज्ञवेशसं वा इदं कुर्म इति ते प्रस्तुरः कुचां निष्कयणमपश्यन्त्यसु यूपस्य
संस्थिते सोमे प्र प्रस्तुरः हरति जुहोति स्वयमयज्ञवेशसार्यं ॥ (इष्टान्ति, प्रभु, -वा, समर्थयेद्यमित्यु, -जै, -
विशेषां, यूपव, - मतिरिक्तमेतद्, द्विषत्वारिरक्षस्व) ॥ ४ ॥

मन्यनविशिष्टमग्निप्रहरणम् ॥ सोमकविः ।

साध्या वै देवा अस्मिन्नेक आसन् नान्यत् किं चन मित् तैऽग्निमेवाग्नये मेधायाऽलभन्त न हान्य-
दालभ्यमविन्दन् ततो वा इमाः प्रजाः प्राजायन्त यद्भावाग्निं मथित्वा प्रहरति प्रजानां प्रजननाय रुद्रो
वा पृथ यदग्निर्यजमानः पशुर्यत् पशुमालभ्याग्निं मन्येद्बुधाय यजमान- (१)-मपि दध्यात् प्रमायुक्तः
स्या-दथो खत्वाद्गुरग्निः सर्वा देवता हविरेतद्यत् पशुरिति यत् पशुमालभ्याग्निं मन्यति हव्यायैवाऽऽ-
सन्नाय सर्वा देवता जनयत्यु-पाकृत्यैव मन्थ्यस्तमेवाऽऽलभ्यं नेवानालब्धं-भग्नेर्जनिप्रमसीत्याहामेह-
तज्जनित्रं वृषणौ स्थ इत्याह वृषणौ (२) होतो-वुर्ध्वस्यस्यायुरसीत्याह मिथुनत्वार्यं घृतेनाक्ते वृषणं
दधाथामित्याह वृषणं होते दधाते ये अग्निं गायत्रं छन्दोऽनु प्र जायस्वेत्याह छन्दोभिरेवैनं प्र जन-
यत्य-अग्रे मन्थ्यमानायाऽनु ब्रूहीत्याह सावित्रीमृचमन्वाह सवितुप्रसूत एवैनं मन्यति जातायाऽनु
ब्रूहि (३) प्रहियमाणायाऽनु ब्रूहीत्याह काण्डेकाण्ड एवैनं क्रियमाणे समर्थयति गायत्रीः सर्वा अन्वाह
गायत्रछन्दा वा अग्निः स्वेनैवैनं छन्दसा समर्थयत्य-ग्निः पुरा संवत्यग्निं मथित्वा प्र हरति तौ संमवन्तौ
यजमानमग्निं सं भवतो भवन्त नः समनसावित्याह शान्त्यै^{२३} प्रहृत्य जुहोति जातार्यास्मा अन्नमपि
(४) दधात्याज्येन जुहोत्येतद्वा अग्नेः प्रियं धाम यदार्थं प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्थयत्यथो तेजसौ ॥
(यजमान, -माह वृषणौ, जातायाऽनु ब्रूहि, पृथ, दृष्टव्यं च) ॥ ५ ॥

पशोरुपाकरणम् ॥ सोमकविः ।

इमे त्वेति वर्हिर्वा दत्त इच्छत इव होप यो यजत उपवीरसीत्याहोप होनानाकरोत्यु-पो देवान्
दैवीविंशः प्रागुरित्याह दैवीहोता विंशः सतीदेवानुपयन्ति वर्हीरुशिज इत्याहर्त्विजो वै बह्व्य उशिज-
स्तस्मादेवमर्हं घृहस्पते धारया वसुनीत्या- (१)-ह ब्रह्म वै देवानां घृहस्पतिर्ब्रह्मणैवास्मै पशूनव
रुधे^{२४} हव्या तै स्वदन्तामित्याह स्वदयत्यैवैनान् देवं त्वपूर्वसु रण्वेत्याह त्वष्टा वै पशूनां मिथु-
नानां रुक्नुद्रुपमेव पशुपं दधाति रेवती रमश्ममित्याह पशवो वै रेवतीः पशूनेवास्मै रमयति देव-
स्य त्वा सवितुः प्रसूत इति (२) रक्षानामा दत्ते प्रसूत्या अश्विनौर्वाहुभ्यामित्याहअश्विनौ हि देवानां-
मन्वयू आस्तां पुष्पो हस्ताभ्यामित्याह यत्वा^{२५} श्रुतस्य त्वा देवहविः पाशेनाऽऽ रम इत्याह सत्यं वा
श्रुतं सत्येनैवैनमृतेनाऽऽ रमते^{२६} ऽक्षण्या परि हरति वध्यः हि प्रत्यञ्जं प्रतिमुञ्चन्ति व्यावृत्त्यै^{२७}
धर्षा मानुषानिति नि युनक्ति धृत्या^{२८} अन्नप- (३)-स्त्वौपधीभ्यः प्रोश्नामीत्याहान्नयो होप ओपधी-
भ्यः संभवति यत् पशुं-रपां पेरुसीत्याहैप क्षपां पाता यो मेधायाऽऽ रम्यते^{२९} स्वांसं चित् सदेवः
हव्यमापो देवीः स्वदन्तेनमित्याह स्वदयत्यैवैनं^{३०} मुपारिष्टात् प्रोक्षत्युपरिष्टादेवैनं मेघं करोति पाययत्यन्त-

रत एवैनं (४) मेध्यं करोत्यधस्तादुपोक्षति सुर्वत एवैनं मेध्यं करोति^{१६} ॥ (वसुनीतिं, प्रसव इत्यु, अयो, अन्तरुत एवैनं, वसं च) ॥ ६ ॥

सामिधेन्यः आचारी प्रयाजाश्च ॥ सोमकृषिः ।

अग्निना वै होत्रा देवा असुरानुभ्यमवब्रूयै समिधेर्मानायाजुं ब्रूहीत्याह आर्तव्यामिभूत्यै^१ सप्तदश सामिधेनीरन्वाह सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्यै^२ सप्तदशान्वाह द्वादश मासाः पञ्चतवः स सैवत्सरः सैवत्सरं प्रजा अनु प्र जायन्ते प्रजानां प्रजननाय देवा वै सामिधेनीरनुच्यै यज्ञं नान्वपश्यन्त्सं प्रजाप-
तिस्तुष्णीमाधार-(१) मा ऽधारयत् ततो वै देवा यज्ञमन्वपश्यन् यत् तुष्णीमाधारमाधारयति यज्ञस्या-
नुव्यात्यां असुरेषु वै यज्ञ आसीत् तं देवास्तुष्णीं होमेनावृजत यत् तुष्णीमाधारमाधारयति आर्तव्य-
स्यैव तद्यज्ञं वृद्धन्ते परिधीन्त्सं मांष्टि पुनात्येवैनान् त्रिभिः सं मांष्टिं ज्यावुद्धि यज्ञोऽथो रक्षसामप-
हृत्यै द्वादश सं पंचन्ते द्वादश (२) मासाः संवत्सरः सैवत्सरमेव प्रीणात्यथो संवत्सरमेवास्मा उप
दधाति सुवर्गस्य लोकस्य समर्थ्यै^३ शिरो वा पतद्यज्ञस्य यदाधारां ऽग्निः सर्वा देवता यदाधारमाधारयति
शीर्षत एव यज्ञस्य यजमानः सर्वो देवता अव रुधे^४ शिरो वा पतद्यज्ञस्य यदाधार आत्मा पशुराधार-
माधार्यै पशुं समनस्यात्ममेव यज्ञस्य (३) शिरः प्रति दधाति^५ सं तं प्राणो वायुना गच्छतामि-
त्याह वायुदेवत्यो वै प्राणो वायावेवास्य प्राणं जुहोति^६ सं यजत्रैरङ्गानि सं यज्ञपतिराशियेत्याह यज्ञपति-
मेवास्याऽऽशिर्षं गमयति^७ विश्वरूपो वै त्वाष्ट्र उपरिष्टात् पशुमभ्यवमीत् तस्मादुपरिष्टात् पशोर्नोच
यन्ति यदुपरिष्टात् पशुं समनक्ति मेध्यमेवै-^८ ४ नै करोत्यु- त्विजो वृणीते छन्दास्स्येव वृणीते^९ सप्त
वृणीते सप्त ग्राम्याः पशवः सप्ताऽऽरण्याः सप्त छन्दास्स्युभयस्यावर्कृद्ध्यै^{१०} एकादश प्रयाजान् यजति
दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तं प्र यजति^{११} वषामेकः परि शय आत्मैवाऽऽत्मानं
परि शये^{१२} वज्रो वै स्वधितिर्वज्रो यूपशकलो घृतं सल्लु वै (५) देवा वज्रं कृत्वा सोममघ्नन् घृते-
नाक्तौ पशुं ज्ञायथामित्याह वज्रैणैवैनं वधे कृत्वाऽऽलभते^{१३} ॥ आधारां पंचन्ते द्वादशा-ऽऽसममेव यज्ञस्य, मेध्यं
मेव, सल्लु वा, अष्टादश च) ॥ ७ ॥

पशुसंज्ञपनम् ॥ सोमकृषिः ।

पर्यग्निं करोति सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दायास्कन्धं^{१४} हि तद्यहुतस्य स्कन्धति^{१५} त्रिः पर्यग्निं करोति
ज्यावुद्धि यज्ञोऽथो रक्षसामपहृत्यै^{१६} ब्रह्मवादिनो वदन्त्यन्वारभ्यः पशुर्नान्वारभ्या इति^{१७} मुख्ये वा
एष नीयते यत् पशुस्तं यदन्वारमेत प्रमायुक्तो यजमानः स्या-^{१८} दथो जत्वाहुः सुवर्गाय वा एष लोकस्य
नीयते यत् (१) पशुरिति यज्ञान्वारमेत सुवर्गाल्लोकाद्यजमानो ह्यीयेत वषाअपणीभ्यामन्वारमते तन्ने-
वान्वारभ्यं नेवान्वारभ्यं-^{१९} मुप प्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्य इत्याहेपितं^{२०} हि कर्म क्रियते^{२१} रेवतीर्यज्ञपति
प्रियथा ऽऽ विश्रुतेत्याह यथायजुरेवैत-^{२२} दग्निना पुरस्तादेति रक्षसामपहृत्यै^{२३} पृथिव्याः संपृचः प्राहीति
वाहिः-(२)- रुपास्यत्यस्कन्दायास्कन्धं^{२४} हि तद्यद्वाहिं हि स्कन्धत्यथो वाहिपदमेवैनं करोति^{२५} पशु-
वर्ततेऽध्वर्युः पशोः सैवप्यमानात् पशुभ्य एव तन्नि हुत आत्मनोऽनामस्कार्यं गच्छति अग्रं प्र पशु-

नामोति य एवं वेद^{११} पञ्चालोका वा एषा प्राच्युदानीयते यत् पत्नी नमस्त आतानेत्याहऽऽदित्यं-
स्य वै रश्मयं (१) आतानास्तेभ्य एव नमस्करोत्य^{१२}—नर्वा प्रेहीत्याह आतृष्यो वा अर्वा आतृष्यापनुस्यै
घृतस्य फुल्यामनु सह प्रजया सह रायस्रोपेणेत्याहऽऽशिर्षमेवैतामा शास्त आपो देवीः शुद्धायुव इत्याह
यथायजुरैवेतर्त्त ॥ (लोकार्वा नीयते यद्, नर्वा, रश्मयः, मुहर्त्रिरश्मयः) ॥ ८ ॥

यथाहोमः ॥ सोमन्त्रविः ।

पञ्चोर्वा आलङ्घ्यस्य प्राणाञ्जुगृच्छति वाक् त आ प्यायतां प्राणस्त आ प्यायतामित्याह प्राणेभ्य एवा-
स्य शुचं शमयति^{१३} सा प्राणेभ्योऽधि पृथिवीं शुक् प्र विंशति शमहोभ्यामिति नि नयत्यहोपञ्चा-
भ्यामेव पृथिव्यै शुचं शमयत्यो^{१४}—पथे जायस्वैनं स्वधिते मैनं हिंसीरित्याह वज्रो वै स्वधितिः (१)
शान्त्यै^{१५} पार्थिव आ च्छयति मध्यतो हि मनुष्या आ च्छयन्ति तिरस्त्रीनुमा च्छयत्यनुचीनं हि मनुष्या
आच्छयन्ति व्यावृत्तै^{१६} रक्षसां प्राणोऽसीति स्थविमतो यर्हि रक्षसाऽप्राप्यत्यस्नैव रक्षांसि निर-
ववयते इवमहं रक्षोऽधमं तमो नयामि योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विम इत्याह द्वौ वाव पुर्वयो
यं चैव (१) द्वेष्टि यस्मै न द्वेष्टि तावुभार्वधमं तमो नयती^{१७}—चे त्वेति वृषामुत्तिदतीच्छते इव द्वेष्ट यो
यजते^{१८} यदुपतृन्यादुद्रोऽस्य पशून् घातुकः स्याद्यज्ञोपतृन्यादयता स्या—द्वयवोपतृणस्यन्यया न घृत्तयै^{१९}
घृतेन घावापृथिवी प्रोषणीयामित्याह घावापृथिवी एव रसेनानुक्तं—चिच्छ्रो (१) रायः सुवीर इत्याह
यथायजुरैवेतर्द् कुरमिव वा एतत् करोति यद्वपामुत्तिदत्युषेन्तारिक्मग्विहीत्याह शान्त्यै^{२०} प्र वा
एवोऽस्मालोकाच्यवते यः पशुं मृत्युवै नीयमानमन्वारमते वषाभ्रणी पुनरन्वारमतेऽस्मिन्नेव लोके प्रति
तिष्ठत्यै—मिना पुरस्तादेति रक्षसामपंहत्या अथो देवता एव हृद्येना- (४)—त्वेति^{२१} नान्तममङ्गारमति
हरेष्वन्तममङ्गारमति हरे देवता अति मन्यते वायो वीहिं स्तोकाणामित्याह तस्माद्विमंकाः स्तोका अर्थ
पचन्ते^{२२} अं वा एतत् पशूनां यद्वपाऽग्रमोपधीनां यर्हि रंषेवाग्रं समर्थयत्यथो ओपधीष्वेव पशून् प्रति
घ्रापयति^{२३} स्वाहाकृतीभ्यः प्रेष्येत्याह (५) यद्वस्य समिष्ट्यै^{२४} प्राणापानौ वा एतौ पशूनां यत्
पृषवाज्यमात्मा वषा पृषवाज्यमभिघार्य वषामभि घारयत्यात्मन्नेव पशूनां प्राणापानौ दधाति^{२५} स्वाहाहोर्ध्वनमसं
माख्यं गच्छतमित्याहोर्ध्वनमा ह स्म वै माखतो देवानां वषाभ्रणी प्र हरति तेनैवैने प्र हरति^{२६} विपृच्छी
प्र हरति तस्माद्विष्वज्जौ प्राणापानौ^{२७} ॥ (स्वधिते,—इवेवा,—चिच्छ्रो, हृद्येने,—प्रेष्येत्याह, पद्वेषाविश्मयः) ॥ ९ ॥

यथावदानि ॥ सोमन्त्रविः ।

पशुमालभ्य पुरोडाशं निर्वैपति समेधमेवैनमा लभते^{२८} वषया प्रचर्य पुरोडाशेन प्र चरत्यूर्ध्वं पुरोडाश
ऊर्ध्वमेव पशूनां मध्यतो दधात्यथो पशोरेव छिद्रमपि दधाति^{२९} पृषवाज्यस्योपहृत्य विः पृच्छति शतं
हवीः शमितरिति त्रिपत्या हि देवा योऽमृतं शतमाह स एनसां प्राणापानौ वा एतौ पशूनां (१)
यत् पृषवाज्यं पशोः खलु वा आलङ्घ्यस्य हृदयमात्माऽभि समेति यत् पृषवाज्येन हृदयमभिघारयत्यात्मन्नेव
पशूनां प्राणापानौ दधाति^{३०} पशूना वै देवाः सुवर्गे लोकमायन् तंऽमन्यन्त मनुष्या नोऽन्वासंघियन्तीति
तस्य शिरश्छित्त्वा मेधं प्राक्षारयन्त प्रक्षोऽभवत् तत् प्रक्षयं प्रक्षत्वं यत् प्रक्षशाखोत्तरार्धमेवैति समे-

धस्यैव (२) पशोरव्यं द्यति' पशुं वै द्वियमाणं रक्षास्यनुं सचन्तेऽन्तरा यूपं वाऽऽहवनीयं च हरति
 रक्षसामपहृत्य' पशोर्वा आलधस्य मनोऽपं क्रामति मनोतायै द्विषोऽवदीयमानस्यानुं ब्रूहीत्याह मन
 पचास्याव रुन्ध एकादशावदानान्यव द्यति दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तस्याव
 (३) द्यति' हृदयस्याग्नेऽव द्यत्यथ जिह्वाया अथ वक्षसो यद्वै हृदयेनाभिगच्छति तज्जिह्वा च द्यति यजि-
 ह्वा च द्यति तदुरसोऽधि निर्वैद्येतद्वै पशोर्यथापूर्वं' यस्यैवमवदयं यथाकाममुत्तरेषामवद्यति यथापूर्व-
 मेवास्य पशोरव्यं भवति' मध्यतो गुदस्याव द्यति मध्यतो हि प्राण उत्तमस्याव द्यत्यु (४) क्षमो
 हि प्राणो यदीतरं यदीतरमुभयमेवाजामि' जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिमिष्टं वा जायते ब्रह्मचर्येण ऋषि-
 भ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य एव वा अनुणो यः पुत्री यच्चा ब्रह्मचारिवासी तदवदानैरेवाव द्यते
 तदवदानानामवदानत्वं' देवाभिराः संयन्ता आसन् ते देवा अग्निमव्युचन् स्वयां शीरेणास्तुरानुमि भवामेति
 (५) सौऽब्रवीद्वरं वृण पशोरुद्धारमुद्धरा इति स एतमुद्धारमुद्धरन् दोः पूर्वार्धस्य गुदं मध्यतः ओषि
 जघनार्धस्य ततो देवा अभवन् पशुऽस्तुरा यत् व्यङ्गानां समवद्यति भ्रातृव्यामिमृत्यै भवत्यात्मना परा-
 ऽस्य भ्रातृव्यो भवत्यै—ह्यथाऽव द्यति तसोदक्षण्या पशवोऽङ्गानि प्र हरन्ति प्रतिष्ठित्यै' ॥
 (पुत्री पशुना, संमधस्यैव, तस्यावां, - तमस्याव द्यती, - ति, पञ्चवारिः शब्द) ॥ १० ॥

अन्याजविधानम् ॥ सोमश्रपिः ।

मेदसा जुष्टा प्रोणीति मेदोरूपा वै पशवो रूपमेवं पशुपुं दधाति' युपज्ञवधाय प्रोणीति रसो वा एव
 पशूनां यद् रसमेव पशुपुं दधाति' पाश्वेन वसाहोमं प्रयौति मयं वा एतत् पशूनां यत् पार्श्वे रसं
 एव पशूनां यद्वसा यत् पाश्वेन वसाहोमं प्रयौति मध्यत एव पशूनां रसं दधाति' अस्ति (१) वा
 एतत् पशुं यत् सैत्रपर्यन्त्येन्द्रः खलु वै देवतया प्राण ऐन्द्रोऽपान ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे नि दध्यदित्याह
 प्राणापानावेव पशुपुं दधाति' देवं त्वं प्रूर्मरं ते स रसमेवित्याह त्वाप्रा हि देवतया पशवो' विषु-
 रूपा यत् सलक्षमाणो भवत्येत्याह विषुरूपा हंति सन्तः सलक्षमाण एतद्भि भवन्ति' देवत्रा यन्तु- (२)-
 मवन्ते सखायोऽनुं त्या माता पितरौ मदन्वित्याहानुमतमेवर्न मात्रा पित्रा नुवर्गं लोकं गमयत्यर्थं—ध्वं
 वसाहोमं जुहोत्यसां वा अर्धं च इयमर्धं च इमे एव रसेनानकि दिशो जुहोति दिशो एव रसेनानपत्यथो
 दिग्भ्य एवो जै रसमव रुन्धे' प्राणापानौ वा एतौ पशूनां यत् पृषदाज्यं धानस्पन्थाः खलु (३) वै देवतया
 पशवो यत् पृषदाज्यस्योपद्रव्याऽऽह यन्स्पन्तयेऽनुं श्रुति यन्स्पन्तये प्रेष्येति प्राणापानावेव पशुपुं दधात्यर्थं—
 न्यसान्यस्य सन्वत्त र समवद्यति नस्माच्चानारूपाः पशवो' यूपोपं सिञ्चति रसो वा एव पशूनां यद्
 रसमेव पशुपुं दधाति'—डामुपं ह्यते पशवो वा इडां पशूनेवोपं ह्यते चतुरपं ह्यते (४) चतुष्पादो हि
 पशवो' यं कामयेतापशुः स्यादित्यमेदस्कं तस्मा आ दध्यान्मेदोरूपा वै पशवो रूपं वनं पशुभ्यो निर्मै-
 जत्यपशुरेव भवति' यं कामयेत पशुमान्स्यादिति मेदस्वत् तस्मा आ दध्यान्मेदोरूपा वै पशवो रूपेणै-
 वासं पशूनव रुन्धे पशुमानेव भवति' प्रजापतिर्यजमस्तृजन स आर्ज्यं (५) पृग्स्तादस्तृजन पशुं मध्यतः
 पृषदाज्यं पश्चात् तस्मादार्ज्येन प्रयाजा ईज्यन्ते पशूनां मध्यतः पृषदाज्येनान्याजान्मन्मादेनन्मिधमि-

पश्चात् सुष्टं हेकादशानूयाजान् यजति दश वै पशोः प्राणा आत्मैकादशो यावानेव पशुस्तमर्तुं यजति^{१०}
मन्ति वा एतत् पशुं यत् सैकपर्यन्ति प्राणापानौ अलु वा एतौ पशूनां यत् पृषदाज्यं यत् पृषदाज्येना-
(१)-नूयाजान् यजति प्राणापानावेव पशुपुं दधाति^{११} ॥ (मन्ते, यन्ते, अलु, ह्यपत्, आज्यं, यत् पृषदाज्येन,
पदं च) ॥ ११ ॥

[चात्वासात् ३१७। सुवर्गार्थं ३००। वैष्णवा ३१९। इथिवै ४४३। साध्या २१८। हव्यं २१०। अग्निना २६८। पर्यंति
१८०। पशोः २९९। पुष्टं २९५। मेदुलै-३०६।-कादश ॥ ३१५५ ॥]

[॥ इति पष्ठकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥३॥]

सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम् ।

[अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥]

गुदहोमविधानम् ॥ सोमऋषिः ।

यक्षेन वै प्रजापतिः प्रजा अस्जजत् ता उपयद्भिरेवास्जजत् यदुपयज उपयजति प्रजा एव तद्यजमानः
सजते^१ जघनार्थादव चति जघनार्थाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते^२ स्थविमतोऽव चति स्थविमतो हि प्रजाः प्रजा-
यन्ते^३ ऽसैभिन्दुमव चति प्राणानामसैभेदार्थं न पर्यावर्तयति यत् पर्यावर्तयेदुदावर्तः प्रजा ग्राहकः स्यात्
समुद्रं गच्छ स्वाहेत्याह रेते (१) एव तद्गार्थ्य-न्तरिक्षं गच्छ स्वाहेत्याहान्तरिक्षेणैवासौ प्रजाः प्र-
जनयत्यन्तरिक्षं ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते^४ देवश्च संवितारं गच्छ स्वाहेत्याह सवितुप्रसूत एवासौ प्रजाः
प्र जनयत्य-होरात्रे गच्छ स्वाहेत्याहहोरात्राभ्यामेवासौ प्रजाः प्र जनयत्यहोरात्रे ह्यनु प्रजाः प्रजायन्ते^५
मिशावरुणौ गच्छ स्वाहे- (२)-त्याह प्रजास्वेव प्रजातासु प्राणापानौ दधाति^६ सोमं गच्छ स्वाहेत्याह
सौम्या हि देवतया प्रजो यक्षं गच्छ स्वाहेत्याह प्रजा एव यक्षियाः करोति^७ छन्दास्सि गच्छ स्वाहे-
त्याह पशवो वै छन्दास्सि पशूनेवाव रुन्धे^८ चावापृथिवी गच्छ स्वाहेत्याह प्रजा एव प्रजानां चावा-
पृथिवीभ्यामुभयतः परि गृह्णाति^९ नमो (३) दिव्यं गच्छ स्वाहेत्याह प्रजाभ्य एव प्रजाताभ्यो वृष्टिं
निर्यच्छत्यै-मि वैश्वानरं गच्छ स्वाहेत्याह प्रजा एव प्रजाता अस्यां प्रति प्रापयति^{१०} प्राणानां वा
एवोऽव चति योऽवचति गुदस्य मनो मे हार्दि यच्छेत्याह प्राणानेव यथास्थानमुप हयते^{११} पशोर्वा
आलब्धस्य हृदयं शुगृच्छति सा हृदयशूल- (४)-मभि समेति यत् पृथिव्यां हृदयशूलमुद्रासयेत् पृथिवीं
शुचाऽप्येचदप्स्वपः शुचाऽप्येच्छुर्कस्य चाऽऽर्द्रस्य च सन्धाबुद्धासयत्युभयस्य शान्त्यै^{१२} यं द्विष्यात्
तं ध्यायेच्छुचैवैनमर्पयति^{१३} ॥ (रंतुः, स्वाहा, नमो, हृदयशूलं, द्वात्रिंशच्च) ॥ १ ॥

सोमभिषोपयुक्तानां वसतीवरीमेजकानामशामुपादानम् ॥ सोमऋषिः ।

देवा वै यक्षमाग्नीध्रं व्यमजन्त ततो यदत्यशिष्यन् तद्वधुवन् वसन्तु नु न इदमिति तद्वसतीवरीणां
वसतीवरित्वं नस्मिन् प्रानर्न ममशक्नुवन् तद्वन्तु प्रावेशयन् ता वसतीवरीरभवन् वसतीवरीं गृह्णाति यक्षो
वै वसतीवरीर्यक्षमश्वाऽऽग्भ्य गृहीत्वाप वसति^१ यस्यागृहीता अभि तिम्रोचेदनोरुधोऽस्य यक्षः स्या-

(१)-द्युञ्च वि चिञ्छन्तां-ज्योतिष्या वा गृहीयाद्विरण्यं वा ऽवधाय सशुक्राणामेव गृह्णाति यो वा ब्राह्मणो यदुयाजी तस्य कुम्भ्यानां गृहीयात् स हि गृहीतवसतीवरीको^३ वसतीवरीगृह्णाति पशवो वै वसतीवरीः पशून्वाऽऽरभ्य गृहीत्वोप वसति^४ यदन्वीपं तिष्ठन् गृहीयाद्विर्माणिका अस्मात् पशवः स्युः प्रतीपं तिष्ठन् गृह्णाति प्रतिरुद्धयेयास्मै पशून् गृह्णातीन्द्रो (२) वृत्रमहन्तोऽऽपौऽऽभ्यघ्नियत तासां यन्मेयं यज्ञियं सदैवमासीत् तदत्यमुच्यत ता वहन्तीरमवन् वहन्तीनां गृह्णाति या एव मेभ्यां यज्ञियाः सदैवा आपस्ता-सामेव गृह्णाति नान्तमा वहन्तीरतीयाद्यदन्तमा वहन्तीरतीयाद्यहमति मन्येनं न स्थावराणां गृहीया-द्वरणगृहीता वै स्थावरा यत् स्थावराणां गृहीया- (३)-द्वरणेनास्य यज्ञं प्राहये-द्यद्वै दिवा भवत्यपो रात्रिः प्र विंशति तस्मात् ताम्रा आपो दिवा ददध्रे यत्तत् भवत्यपोऽहः प्रविंशति तस्माच्चन्द्रा आपो नक्तं ददध्रे छायायं चाऽऽतपतश्च सन्धौ गृह्णात्यहोरात्रयोरेवास्यै वर्णं गृह्णाति हविष्मतीरिमा आप इत्याह हविष्कृतानामेव गृह्णाति^५ हविष्मा^६ अस्तु (४) स्यं इत्याह सशुक्राणामेव गृह्णात्ये-नुष्टुभां गृह्णाति वाग्वा अनुष्टुब्धचैवेनाः सर्वेया गृह्णाति^७ चतुष्पदयर्चा गृह्णाति त्रिः सादयति सप्त सं पंचन्ते सप्तपञ्चा शर्करी पशवः शर्करी पशून्वाव रन्ध्रे^८ ऽस्मै वै लोकांय गार्हपत्य आ धीयतेऽमुष्मा आहवनीयो यद्गार्हपत्य उपसादयेदसिल्लोके पशुमान्त्स्याद्यदाहवनीयेऽमुष्मि- (५)-ल्लोके पशुमान्त्स्यादुभयोरुप सादय-त्युभयोरैवेनं लोकयोः पशुमन्तं करोति^९ सर्वतः परि हरति रक्षसामपहस्यो इन्द्राग्निभोर्मागधेयीः स्थे-त्याह यथायजुरेवैतं-दाग्नींश्च उप वासयत्येतद्वै यज्ञस्यापरराजितं यदाग्नींश्च यदेव यज्ञस्यापरराजितं तदे-वेना उप वासयति^{१०} यतः जलु वै यज्ञस्य विततस्य न क्रियते (१) तदनु यज्ञं रक्षा^{११}स्यैव चरन्ति यद्वहन्तीनां गृह्णाति क्रियमाणमेव तद्यज्ञस्य शये रक्षसामनन्वध्वचारार्थं न होता ईलयन्त्या तृतीयसव-नात् परि शेरे यज्ञस्य संतत्यै^{१२} ॥ (स्या, - दिन्द्रो, गृहीया- रन्ध्रे, सुष्मि, क्रियते, पञ्चविंशतिश्च) ॥ २ ॥

हविर्धानशब्दात् त्रिविधफलकयोः परि सोमावरोहणम् ॥ सोमक्रयिः ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति स त्वा अध्वर्युः स्याद्यः सोममुपावहन्त्सर्वाभ्यो देवताभ्य उपावहरेदिति इवे त्वेत्पाह मनुष्येभ्य एवैतेन करोति मनसि त्वेत्पाह पितृभ्य एवैतेन करोति त्रिवे त्वा सूर्याय त्वेत्पाह देवेभ्य एवैतेन करोत्येतावतीवै देवतास्ताभ्य एवैतं सर्वोभ्य उपावहरति^१ पुरा वाचः (१) प्रवदितोः प्रातरनुष्ठाकमुपाकरोति यावत्येव वाक् तामवं रन्ध्रे^२ ऽपोऽत्रैऽमिव्याहरति यज्ञो वा आपो यज्ञमेवामि वाञ्चं वि सृजति^३ सर्वाणि छन्दांस्यन्धाह पशवो वै छन्दांसि पशून्वाव रन्ध्रे^४ गायत्रिया तेजस्कामस्य परि दध्यात् त्रिष्टुभेन्द्रियकामस्य जगत्या पशुकामस्यानुष्टुभां प्रतिष्ठाकामस्य पृक्त्या यज्ञकामस्य विराजा-ऽन्नकामस्य शृणोत्वग्निः समिधा हवं (१) इत्याह सवितृप्रसूत एव देवताभ्यो निवेद्यापोऽच्छैत्यं-प इष्य होतुरित्याहेपितं हि कर्म क्रियते^५ मैत्रावरुणस्य चमसाध्वयं वा ब्रुवेत्याह मित्रावरुणौ वा अपां नेतावौ ताभ्यामेवेना अच्छैति^६ देवीरापो अपां नपादित्याहाऽऽहृत्यैवेना निष्कीर्य गृह्णात्यथो हविष्कृता-नामेवामिष्टतानां गृह्णाति^७ (२) कार्ष्णिरीत्याह शर्मलमेवाऽऽसामपं ग्रावयति^८ समुद्रस्य थोऽक्षित्या उतप-इत्याह तस्माद्व्यमानाः पीयमाना आपो न क्षीयन्ते^९ योनिवै यज्ञस्य चात्वालं यज्ञो वसतीवरीहोतृचमसं

च मैत्रावरुणचमसं च स२स्पृश्यं वसतीवरिर्व्यानयति यक्षस्य सयोनित्वायायो स्वादेवैना योनेः प्र जन-
यत्ये—च्युर्योऽवेरपा३ इत्याहोते- (१)-मनत्रमुक्तेमाः पश्येति चावैतदाहि यद्यक्षिप्रोमो जुहोति यद्युक्थ्यः
परिधौ नि मार्ष्टि यद्यतिरात्रो यजुर्वचनं प्र पश्यते यक्षकतुनां व्याहृत्यै” ॥

(वाचो, हव, -सुभिर्बुवानां गृह्णात्यु, -च पञ्चविरसतिह) ॥ ३ ॥

सोमस्याभिपद्यः ॥ सोमकषिः ।

वेचस्य त्वा सवितुः प्रसव इति प्रावाणमा वत्से प्रसृत्या अभिनोर्वाहुभ्यामित्याह अभिनौ हि देवानां-
मध्वर्यु आस्तां पुष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै” पशवो वै सोमो व्यान उपांशुसर्वनो यदुपांशुसवन-
मभि मिमीति व्यानमेव पशुषु दधाती—न्द्राय त्वेन्द्राय त्वेति मिमीत इन्द्राय हि सोम आद्वियते” पञ्च
कृत्वो यजुषा मिमीते (१) पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तो यज्ञो यक्षमेवाव कण्ठे पञ्च कृत्वस्तुष्णीं दश सं पचन्ते
दशाक्षरा विराडक्षं विराड् विराजैवावाद्यमव कण्ठे” श्वात्राः स्य वृत्रतृ इत्याहैप वा अपां सोमपीथो
य एवं वेद नाप्स्वार्तिमाच्छेति” यत् तै सोम दिवि ज्योतिरित्याहैभ्य एवैनं (२) लोकेभ्यः सं भरति”
सोमो वै राजा दिशोऽभ्यध्यायत् स दिशोऽनु प्राविशत् प्रागपागुर्वगधरागित्याह दिग्भ्य एवैनं सं भर-
त्यथो दिश एवास्मा अव कण्ठे” ऽभ्य नि ष्वरेत्याह कामुका पनं स्त्रियो भवन्ति य एवं वेदं यत्
तै सोमादभ्यं नाम जागृवीत्या- (१) हैप वै सोमस्य सोमपीथो” य एवं वेद न सौम्यमार्तिमाच्छेति”
अन्ति वा पतत् सोमं यदभिपुण्वन्त्यश्ननप गृह्णाति ज्ञायत एवैनं” प्राणा वा अंशवः पशवः सोमो
ऽश्नन् पुनरपि सृजति प्राणानेव पशुषु दधाति” द्वौह्रवपि सृजति तस्माद् द्वौह्रौ प्राणाः” ॥
(पञ्चपा मिमीत, पनं, जागृवीति, चतुश्चत्वारिंशत्) ॥ ४ ॥

सुत्यादिनेकतयेषु अरेषु षपांशुमहः । सोमकषिः ।

प्राणो वा एष यदुपांशुयदुपांश्वम्रा अहो गृह्णन्ते प्राणमेवानु प्र यन्त्य—रुणो ह स्माऽऽहौपवेशिः
प्रातःसवन एवाहं यक्ष स२ स्थापयामि तेन ततः स२स्थितेन चरामीत्यथौ कृत्वोऽग्नेभिपुणोत्यष्टाक्षरा
गायत्री गायत्रं प्रातःसवनं प्रातःसवनमेव तेनाऽऽप्तोत्येकादश कृत्वो द्वितीयमेकादशाक्षरा त्रिष्टुपं त्रैष्टुभं
माध्यंदिनं (१) सर्वं माध्यंदिनमेव सर्वं तेनाऽऽप्तोति द्वादश कृत्वस्तुतीयं द्वादशाक्षरा जगती जागतं
तृतीयसवनं तृतीयसवनमेव तेनाऽऽप्तोत्येतां ह वाव स यक्षस्य स२स्थितिमुवाचास्कन्दायास्कन्तं २ हि
तद्यद्यक्षस्य स२स्थितस्य स्कन्दत्यं—थो जल्वाहुर्गायत्री वाव प्रातःसवने नातिवद् इत्यनंतिवाद्युक् पनं भ्रातृ-
भ्यो भवति य एवं वेद तस्मादष्टावष्टौ (२) कृत्वोऽभिपुष्यै” अहवादिनौ वदन्ति पवित्रवन्तोऽन्ये
अहो गृह्णन्ते किंपवित्र उपांशुरिति वाक्पवित्र इति ग्र्याह्वाचस्पतये पवस्व वाजिभित्याह वाचैवैनं पव-
यति” वृष्णीं अ२शुभ्यामित्याह वृष्णो हेतावश्श यौ सोमस्य गर्भस्तिपूत इत्याह गर्भस्तिना होतं एवयति
देवो देवानां पवित्रमसीत्याह देवो होषः (३) सन् देवानां पवित्रं येषां भागोऽसि तेभ्यस्त्वेत्याह येषां
होष भागस्तेभ्यं पनं गृह्णाति” स्वाङ्कृतोऽसीत्याह प्राणमेव स्वमङ्कृतं मधुमतीर्न इयंस्कुधीत्याह सर्व-
मेवास्मा इव२ स्ववयति विभ्वेभ्यस्त्वेन्द्रियेभ्यो त्रिव्येभ्यः पार्थिवेभ्य इत्याहोभयेष्वेव देवमनुष्येषु प्राणान्

दधाति मनस्त्वा (५) ऽदित्याह मन एवाक्षुत उर्वन्तर्क्षमन्विहीत्याहान्तरिक्षदेवत्यो हि प्राणः स्वाहा
 त्या नुभवः सूर्यायेत्याह प्राणा वै स्वर्भवसो देवास्तेष्वेव परोक्षं जुहोति देवेभ्यस्त्वा मरीचिषेभ्य इत्याह-
 ऽऽदित्यस्य वै रुद्रमयो देवा मरीचिपास्तेषां तद्भागधेयं तानेव तेन प्रीणाति यदि कामयेत वर्षुकः पर्जन्यः
 (५) स्यादिति नीचा हस्तेन नि मृज्यादृष्टिमेव नि यच्छति यदि कामयेतावर्षुकः स्यादित्युत्तानेन नि
 मृज्यादृष्टिमेवोर्ध्वच्छति यद्यभिचरेदमुष्यं जह्यं त्वा होष्यामीति ब्रूयादाहुतिमेवैनं प्रेषन् हन्ति यदि
 दुरे स्यादा नमितोस्तिष्ठेत् प्राणमेवास्यानुगत्य हन्ति यद्यभिचरेदमुष्यं (६) त्वा प्राणे सादयामीति
 सादयेदसंज्ञो वै प्राणः प्राणमेवास्य सादयति पृथुभिर्दशुभिः पवयति पृ वा ऋतव ऋतुभिरेवैनं
 पवयति त्रिः पवयति त्रयं इमे लोका अभिरेवैनं लोकैः पवयति ब्रह्मयादिनो वदन्ति कस्मात्
 सत्यात् त्रयः पशुना हस्तादाना इति यत् त्रिरूपाश्शु हस्तेन विगृह्णानि तस्मात् त्रयः पशुना हस्ता-
 दानाः पुरुषो (७) हस्ती मर्कटः ॥ (मार्घादिन- मृगार्घ्या, वैष, मनस्वा, पर्जन्यो, ऽमुष्य, पुरुषो, द्वे च) ॥५॥

अन्तर्गमग्रहः । सोमऋषिः ।

देवा वै यद्यज्ञेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्ते ते देवा उपांशौ यज्ञं सऽस्थान्यमपश्यन् तमुपांशौ सम-
 स्थापयन् तेऽसुरा वज्रमुद्यत्य देवानभ्यायन्त ते देवा विभ्र्यन्त इन्द्रमुपाधावन् तानिन्द्रोऽन्तर्यामिणान्तरधन्त
 तदन्तर्यामस्यान्तर्यामत्वं यदन्तर्यामो गृह्णते भ्रातृव्यानेव तद्यजमानोऽन्तर्धत्ते ऽन्तस्ते (१) दधामि
 द्यावापृथिवी अन्तर्धन्तर्क्षमित्याहेभिरेव लोकैर्यजमानो भ्रातृव्यान्तर्धत्ते ते देवा अमन्यन्तेन्द्रो वा
 इदमभ्युद्यय ह स्म इति तैऽब्रुवन् मध्वचक्षुं न आ भजेति सजोपां देवैरवरैः परैश्चेत्यवधीचे चैव देवाः परे
 ये चाधरे तानुभया- (२) नन्वाभजत् सजोपां देवैरवरैः परैश्चेत्याह ये चैव देवाः परे ये चाधरे तानुभया-
 नन्वाभजत्यन्तर्यामे मध्वन् मादयस्वेत्याह यज्ञादेव यजमानं नान्तरेत्यु-पयामगृहीतोऽसीत्याहापानस्य
 धृत्यं यदुभार्चपवित्रौ गृह्योतां प्राणमपानोऽनु न्यृच्छेत् प्रमार्युकः स्यात् पवित्रवानन्तर्यामो गृह्णते (३)
 प्राणापानयोर्विधृत्यं प्राणापानौ वा एतौ यदुपांश्वन्तर्यामौ न्यान उपांशुसर्वनो यं कामयेत प्रमार्युकः
 स्यादित्यसऽस्पृष्टौ तस्य सादयेद्व्यानेनैवास्य प्राणापानौ वि चिञ्चनन्ति ताजक् प्र मीयते यं कामयेत सर्व-
 मार्युरियादिति सऽस्पृष्टौ तस्य सादयेद्व्यानेनैवास्य प्राणापानौ सं तनोति सर्वमार्युरिति ॥
 (त, उभवांश्च, गृह्णते, चतुश्चत्वारिंशश्च) ॥ ६ ॥

येन्द्रवायवग्रहः । सोमऋषिः ।

घाग्या एषा यदैन्द्रवायवो यदैन्द्रवायवाग्रा ग्रहा गृह्णन्ते वाचमेवानु प्र यन्ति वायुं देवा अंब्रुव-
 न्तसोमश्चराजानश्च हनामेति सोऽग्रवीद्वरं वृणै मदग्रा एव वो ग्रहा गृह्णान्ता इति तस्मादैन्द्रवायवाग्रा ग्रहा
 गृह्णन्ते तमग्रं-न्तोऽप्युत्तं तं देवा नोपांशुष्यन्त ते वायुमंब्रुवक्षिमं नः स्वदये- (१)-ति सोऽग्रवी-
 द्वरं वृणै मदेवत्याग्येव वः पात्राण्युच्यन्ता इति तस्मान्नानादेवत्यानि सन्ति वायव्यान्युच्यन्ते तमेभ्यो
 वायुरेवास्वदयत् तस्माद्यत् पूयति तत् प्रधाते वि पंजन्ति वायुर्हि तस्य पययिता स्वदयिता तस्य विप्र-
 हणं नाविन्दन्ताऽदितिरग्रवीद्वरं वृणा अथ मया वि गृहीध्वं मदेवत्या एव वः सोमाः (२) सृजा

असन्नित्युपपत्त्यागृहीतोऽसीत्याद्यादिति देवत्यास्तेन यानि हि दारुमयाणि पात्राण्यस्यैतानि योनेः संभूतानि यानि मृगमयाणि साक्षात् तान्यस्यै तस्मादिवर्माह वाग्वं पराच्यव्याकृताऽवदत् ते देवा इन्द्रमब्रुवन्निमां नो वाचं व्याकुर्विति सोऽब्रवीद्वरं वृणं मह्यं चैवैष धारयै च सह (१) गृह्णाता इति तस्माद्वैन्द्रयायवः सह गृह्णाते तामिन्द्रो मध्यतोऽवकम्य व्याकरोत् तस्माद्विष्य व्याकृता वागृधते तस्मात् सकृद्विन्द्राय मध्यतो गृह्णाते द्विर्वायवे द्वौ हि स वरावृणीत ॥ (स्वदय, सोमाः, सदा, - द्याविर्वातिश्च) ॥ ७ ॥

मैत्रायणग्रन्थः ॥ सोमऋषिः ।

मित्रं देवा अग्रवन्सोमः राजानः इनामेति सोऽब्रवीद्याह सर्वस्य वा अहं मित्रमस्मीति तमब्रुवन् इनामिथेति सोऽब्रवीद्वरं वृणं पर्यसैव मे सोमः श्रीणभिति तस्माद्वैत्रायणं पर्यसा श्रीणन्ति तस्मान् पशवोऽपाक्रामन् मित्रः सन् क्रूरमक्ररिति क्रूरमिव खलु वा पुनः (१) करोति यः सोमेन यजते तस्मात् पशवोऽप क्रामन्ति यन्मैत्रावरुणं पर्यसा श्रीणाति पशुभिरेव तन्मित्रं संमर्धयति पशुभिर्जमानं पुरा खलु वाचैव मित्रोऽवेदप मत् क्रूरं चक्रुः पशवः क्रमिष्यन्तीति तस्माद्वैत्रमवृणीन् वरुणं देवा अग्रवन्त्ययाऽऽशुभवा सोमः राजानः इनामेति सोऽब्रवीद्वरं वृणं मह्यं चै (२) वैष मित्राय च सह गृह्णाता इति तस्माद्वैत्रायवरुणः सह गृह्णाते तस्माद्वा राजानमऽशुभवा भन्ति वैश्येन वैश्यं दुष्टेण दुष्टं न वा इदं दिवा न नक्तमासीदव्यावृत्तं ते देवा मित्रावरुणावब्रुवन्निदं नो विदांसयतमिति तावद्भूतां वरं वृणावहा एकं एवाऽऽवत् पूर्वां ग्रहो गृह्णाता इति तस्माद्वैन्द्रयायवः (३) पूर्वां मैत्रावरुणाद्गृह्णाते प्राणापानौ ह्येतौ यदुपाश्चन्तर्यामौ मित्रोऽहर्जनयद्वरुणो रात्रिं ततो वा इदं व्योच्छद्यमैत्रावरुणो गृह्णाते व्युष्टयै ॥ (पुन-भं, - वैन्द्रयायवो, द्याविर्वातिश्च) ॥ ८ ॥

आश्विनग्रन्थः ॥ सोमऋषिः ।

यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत् ते देवा अश्विनावब्रुवन् भिपजौ वै स्थ इदं यज्ञस्य शिरः प्रति धत्तमिति तावद्भूतां वरं वृणावहै अहं एव नावत्रापि गृह्णातामिति ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन् ततो वै तौ यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तां यदाश्विनो गृह्णाते यज्ञस्य निष्कृत्यै तौ देवा अग्रवन्पूर्वौ वा इमौ मनुष्यवृत्तौ (१) भिपजाविति तस्माद्ब्राह्मणेन भिपजं न कार्यमपृतो ह्येतावोऽमेध्यो यो भिपजौ वद्विष्यमानेन पथित्वा ताभ्यामेतमाश्विनमगृह्णन् तस्माद्विष्यमाने स्तुत आश्विनो गृह्णाते तस्मादेवं विदुषां वद्विष्यमान उपसवः पथित्वं वै वद्विष्यमान आत्मानमेव पथयते तयोस्तेषां भिपज्यं वि न्यदधुराौ तृतीयमप्सु तृतीयं तस्मादुदपात्र- (२) -मुपनिधाय ब्राह्मणं दक्षिणतो निपाद्य भिपजं कुर्याद्यावदेव भिपजं तेन करोति समर्थकमस्य हृतं भवति ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सत्यादेकपात्रा द्विदेवत्यां गृह्णाते द्विपात्रा ह्यन्त इति यदेकपात्रा गृह्णाते तस्मादेकोऽन्तरतः प्राणो द्विपात्रा ह्यन्ते तस्मा द्वौर्द्वौ द्विपात्रा प्राणाः प्राणा वा एते यद् द्विदेवत्याः पशव इडा यदिडां पूर्वा द्विदेवत्येभ्य उपसव्येत (३) पशुभिः प्राणानन्तर्दधीत प्रमायुकः स्याद् द्विदेवत्यान् भक्षयित्वेदामुप ह्वये प्राणानेवाऽऽत्मन् धित्वा पशुमुप ह्वयते वागवा वैन्द्रयायवश्च भिपजवरुणः श्रोत्रमाश्विनः पुरस्ताद्वैन्द्रयायवं भक्षयति तस्मात् पुरस्ताद्वाचा वदति पुरस्तामैत्रावरुणं तस्मात्

पुरस्ताच्चक्षुर्या पश्यति सर्वतः परिहारमाश्रितं तस्मात् सर्वतः श्रोत्रेण शृणोति प्राणा वा एते यद् द्विदेवत्यां (४) अरिक्तानि पात्राणि सादयति तस्मादरिक्ता अन्तरतः प्राणा यतः खलु वै यज्ञस्य वितर्तस्य न क्रियते तदनु यज्ञश्च रक्षाश्चैव चरन्ति यदारिक्तानि पात्राणि सादयति क्रियमाणमेव तद्यज्ञस्य शये रक्षेत्सामनन्वचचारयं दक्षिणस्य हविर्धानस्योत्तरस्यां वर्तन्त्याश्च सादयति वाच्यैव वाच्यं दधात्यौ संतीयसवनात् परि शेते यज्ञस्य संतत्यै ॥ (मनुष्यचरा, - बुधशाम, - सुपङ्कवैत, द्विदेवत्यां, पदचकारिश्वाच) ॥ ९ ॥

शुकामन्थिग्रहौ ॥ सोमऋषिः ।

यहस्पतिर्देवानां पुरोहित आसीच्छण्डामर्कावसुराणां ब्रह्मण्वन्तो देवा आसन् ब्रह्मण्वन्तोऽसुरास्तैः १ ऽन्योऽन्यं नाशङ्नुवक्ष्यमभिमवितुं ते देवाः शण्डामर्कावसुराणामन्त्रयन्त तावन्नूतां वरं वृणावहै ब्रह्मदेव नावजापि गृह्येतामिति ताम्यमितौ शुकामन्थिनां गृह्यन्त ततो देवा अभवन् पराऽसुरा यस्यैवं विदुषः शुक्रामन्थिनौ गृह्येते भवत्यात्मना परा (१) ऽस्य आर्तव्यो भवति तौ देवा अपनुद्याऽऽत्मन इन्द्रायाजुहवुरपनुत्तौ शण्डामर्कां सहामुनेति ब्रूयाद्यं द्विप्याद्यमेव वेष्टि तेनैनौ सहार्प नुदते स प्रथमः संकृतिर्विंश्वक्मन्त्येवैनायात्मन इन्द्रायाजुहवुरिन्द्रो होतारि रूपानि करिक्वदचरे-दसौ वा अग्नित्यः शुक्रश्चन्द्रमां मन्थ्यपिगृह्य प्राञ्चौ नि- (२) ऽक्रामतस्तस्मात् प्राञ्चौ यन्तौ न पश्यन्ति प्रत्यञ्चावावृत्य जुहुतस्तस्मात् प्रत्यञ्चौ यन्तौ पश्यन्ति चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यच्छुकामन्थिनौ नासिकोत्तरवेदिर्भितः परिक्रम्य जुहुतस्तस्माद्भितो नासिकां चक्षुषी तस्मात्नासिकया चक्षुषी विधृते सर्वतः परि क्रामतो रक्षेत्सामपहस्यै देवा वै याः प्राचीराहुतीरजुह्वयं पुरस्तादसुरा आसन् तास्ताभिः प्रा- (३) ऽणुदन्त याः प्रतीचीयं पश्चादसुरा आसन् तास्ताभिरपानुदन्त प्राचीरन्या आहुतयो ह्वयन्ते प्रत्यञ्चौ शुक्रामन्थिनौ पश्चाच्चैव पुरस्ताच्च यजमानो आर्तव्यान् प्र णुदते तस्मात् परांचीः प्रजाः प्र चीयन्ते प्रतीचीर्जायन्ते शुक्रामन्थिनौ वा अनु प्रजाः प्र जायन्तेऽचीञ्चाऽऽद्याश्च सुवीराः प्रजाः प्रजनयन् परीहि शुक्रः शुक्राचोचिपा (४) सुप्रजाः प्रजाः प्रजनयन् परीहि मन्थी मन्थिशोचिपेत्याहुता वै सुवीरा या अशीरेताः सुप्रजा या आर्चा य एवं वेदाज्यस्य प्रजा जायते नाऽऽद्या प्रजापतेरक्षय्यथ्यत् तत् पराऽपतत् तद्विकङ्कतं प्राविशन् तद्विकङ्कते नारमत तद्यत् प्राविशत् तद्यत् परमत तद्यत्स्य (५) यत्त्वं यद्विकङ्कतं मन्थिपात्रं भवति सक्तुभिः श्रीणाति प्रजापतेरेव तद्यत्तुः सं भरति ॥ ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात् सुत्यान्मन्थिपात्रं सन्नो नाश्रुत इत्यर्तिपात्रं हीति ब्रूयाद्यद्विदुषीतान्धोऽप्ययुः स्यादार्तिमाच्छेत् तस्मात्ताश्रुते ॥ (आत्मना परा, नि, - व्य, शुक्राचोचिपा, यत्स्य, सुप्रजाश्च) ॥ १० ॥

आग्रयणग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

देवा वै यद्यहोऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते देवा आग्रयणाग्रान् ब्रह्मानपश्यन् तानगृह्यन्त ततो वै तेऽग्र पर्यायन् यस्यैवं विदुषं आग्रयणाग्रा ब्रह्मा गृह्यन्तेऽग्रमेव समानानां पर्येति ॥ हृणवत्यर्चा आर्तव्यवतो गृहीयाद्भ्रातृव्यस्यैव रुक्ताऽग्रश्च समानानां पर्येति ॥ ये देवा द्विवेकोदश स्थेत्याहु- (१) -तावर्तीवै देवतास्ताभ्यं एवैनश्च सर्वान्यो गृह्यात्ये-प ते योनिर्विभेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्याह वैभवेवो होव

वेधसंयुतां वाग्वै देवेभ्योऽपाकामद्यथातिष्ठमाना ते देवा वाच्यपक्रान्तायां तुष्णीं ग्रहानगृह्यन्त सामन्यत
वागन्तर्यन्ति वै मेति साऽऽग्रयणं प्रत्याऽगच्छत् तदाग्रयणस्याऽऽग्रयणत्वं (१) तस्मादाग्रयणे वाविध
सृज्यते यत् तुष्णीं पूर्वं ग्रहा गृह्यन्ते यथा त्सारयति म आक्ष इयति नार्प रात्स्यामीत्युपावसृजत्ये-
षमेव तद्वच्चयुराग्रयणं गृहीत्वा यक्षमारभ्य वाचं वि सृजते त्रिहि करोत्युग्रातृनेव तद्वृणीते प्रजापतिर्वा
एव यदाग्रयणो यदाग्रयणं गृहीत्वा हि करोति प्रजापतिरेव (२) तत् प्रजा अभि जिग्रति तस्माद्वत्सं
जातं गौरमि जिग्रत्या—त्मा वा एव यक्षस्य यदाग्रयणः सर्वनेसचनेऽभि गृह्णात्यात्ममेव यक्षः सं तनोत्यु
परिग्रादा नयति रेत एव तद्वधात्यं—धस्तादुप गृह्णाति प्र जैनयत्येव तं—ग्रहादिनां वदन्ति कस्मात्
स्त्याग्रायत्री कर्णिगु छन्दसांस्तृती सर्षाणि सर्वनानि बहुतीत्ये- (४)-य वै गायत्रियै वत्सो यदाग्रयण-
स्तमेव तद्वमिनिवर्तते सर्षाणि सर्वनानि वहति तस्माद्वत्समपाकृतं गौरमि नि वर्तते (५) (आह, ऽऽग्रय-
णत्वं, प्रजापतिदेवे, ति, विप्रशुतिषं) ॥ ११ ॥

[युवेन २३२ । देवा ३२६ । मन्त्रादिनां २२५ । देवस्य १९४ । प्राणो ३५२ । देवा १९४ । वा-१७८ ।-मिबं १८९ ।
युजस्य २४६ । गृह्यति-२८० ।-युवा ३२० । एकादश ॥ २६३९]

[॥ इति षष्ठकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम् ।

[अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥]

उक्थ्यग्रहः ॥ सोमकथिः ।

इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत् स वृत्रो वज्रादुच्यतादधिमेत् सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा इदं मयि
वीर्ये तत् ते प्र दास्यामीति तस्मा उक्थ्यं प्रायच्छत् तस्मै द्वितीयमुदयच्छत् सोऽब्रवीन्मा मे प्र हार-
स्ति वा इदं मयि वीर्ये तत् ते प्र दास्यामीति (१) तस्मा उक्थ्यमेव प्रायच्छत् तस्मै तृतीयमुदयच्छत्
तं विष्णुर्न्वतिष्ठत जहीति सोऽब्रवीन्मा मे प्र हारस्ति वा इदं मयि वीर्ये तत् ते प्र दास्यामीति तस्मा
उक्थ्यमेव प्रायच्छत् तं निर्मायं भूतमहन् यज्ञो हि तस्य मायाऽऽसीद्युक्थ्यो गृह्णात इन्द्रियमेव (२)
तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृद्धः इन्द्राय त्वा बृहद्व्रते वर्यस्वत इत्याहेन्द्राय हि स नं प्रायच्छत्
तस्मै त्वा विष्णवे त्वेत्याह यदेव विष्णुर्न्वतिष्ठत जहीति तस्माद्विष्णुमन्त्राभजति त्रिनिर्गृह्णाति त्रिहि
स तं तस्मै प्रायच्छत्—य ते योनिः पुनर्हविरसीत्याह पुनः पुन- (३)-हीस्माभिर्गृह्णाति चक्षुर्वा एतद्यज्ञस्य
यद्युक्थ्यस्तस्मादुक्थ्यः हुतः सोमा अन्वारयन्ति तस्मावात्मा चक्षुर्न्वेति तस्मादेकं यन्तं बृहवोऽनु यन्ति
तस्मादेको यद्वह्नां भद्रो भवति तस्मादेको बह्वीर्जाया विन्दते यदि कामयैताभ्यर्पुर्वात्मानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेय-
मित्यन्तराऽऽहवनीयं च हविर्धानं च तिष्ठन्नव नये- (४)-वात्मानमेव यज्ञयज्ञसेनार्पयति यदि कामयैत
यजमानं यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमित्यन्तरा संदोहविर्धाने तिष्ठन्नव नयेयजमानमेव यज्ञयज्ञसेनार्पयति यदि
कामयैत सदस्यान् यज्ञयज्ञसेनार्पयेयमिति सद आलभ्याव नयेत् सदस्यानेव यज्ञयज्ञसेनार्पयति ॥
(इती-न्द्रियमेव, पुनः पुन-नयेत् त्रयस्त्रिंशच्च) ॥ १ ॥

ध्रुवग्रहः ॥ सोमशशिः ।

आयुर्वा एतद्यज्ञस्य यद् ध्रुव उच्चमो ग्रहाणां गृह्यते तस्मादायुः प्राणानामुत्तमं' मुर्धानं दिवो अरतिं
पृथिव्या इत्याह मुर्धानमेवैनं समानानां करोति' वैश्वानरमुताय जातमाश्रिमित्याह वैश्वानरं हि
नेयतयाऽऽयुः^१ रभ्यतौवैश्वानरो गृह्यते तस्मादुभयतः प्राणा अधस्ताच्चोपरिष्टाच्च—धिन्नोऽन्ये ग्रहा गृह्य-
न्तेऽर्धो ध्रुवस्तस्मा—(१)—दृष्यवाङ् प्राणोऽन्येषां प्राणानां—मुपोतेऽन्ये ग्रहाः साद्यन्तेऽनुपोते ध्रुवस्तस्मा-
दुस्थानाऽन्याः प्रजाः प्रतितिष्ठन्ति मारुतेनान्या असुरा वा उच्चरतः पृथिवीं पर्याचिकीर्षन् तां देवा ध्रुवे-
णाहं हन् तद् ध्रुवस्य ध्रुवत्वं यद् ध्रुव उच्चरतः साद्यते धृत्या आयुर्वा एतद्यज्ञस्य यद् ध्रुव आत्मा
होता यद्वैतृचमसे ध्रुवमवन्यत्यात्मन्नेव यज्ञस्था (२) युर्दधाति' पुरस्तादुपस्थस्याध्वनीय इत्याहुः
पुरस्ताद्व्यायुपो भुङ्क्ते मध्यतोऽध्वनीय इत्याहुर्मध्यमेन ह्यायुपो भुङ्क्त उच्चरथैऽध्वनीय इत्याहुस्तमेन
ह्यायुपो भुङ्क्ते' वैश्वदेव्यामृचि शस्यमानायामर्दं नयति वैश्वदेव्यो वै प्रजाः प्रजास्वेवाऽऽयुर्दधाति' ॥
(अर्धो ध्रुवस्तस्मा—देव यज्ञस्य—काञ्चत्वादुःशस्च) ॥ २ ॥

ऋतुग्रहाः ॥ सोमशशिः ।

यज्ञेन वै देवाः सुवर्गं लोकमायन् तैऽमन्यन्त मनुष्या नोऽन्वामविप्यन्तीति ते सैवत्सरेण योपयित्वा
सुवर्गं लोकमायन् तस्मैपय ऋतुग्रहैरेवानु प्राजानन् यदृतुग्रहा गृह्यन्ते सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै' द्वादश गृह्यन्ते
द्वादश माताः संवत्सरः सैवत्सरेण प्रज्ञात्यै' सह प्रथमौ गृह्येते सहोत्तमौ तस्माद् द्वौद्वावृतौ उभय-
तौमुखमृतुपात्रं भवति को (१) हि तद्वेदं यत् ऋतुनां मुखं—मृतुना प्रेष्येति पद् कृत्वं आह पञ्चा ऋतव
ऋतून्नेव प्रीणात्यनुमिरिति चतुश्चतुष्पद एव पञ्च प्रीणाति द्विः पुनर्ऋतुनाऽऽह द्विपद एव प्रीणात्यु-
तुना प्रेष्येति पद् कृत्वं आहर्तुमिरिति चतुस्तस्माच्चतुष्पादः पञ्चं ऋतुनोप जीवन्ति द्विः (२) पुनर्ऋ-
तुनाऽऽह तस्माद् द्विपादश्चतुष्पदः पञ्चनोप जीवन्त्यु-तुना प्रेष्येति पद् कृत्वं आहर्तुमिरिति चतुर्द्विः पुन-
र्ऋतुनाऽऽहऽऽक्रमणमेव तत् सेतुं यजमानः कुरुते सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै' नान्योऽन्यमनु प्र
पद्येत यदन्योऽन्यमनु प्र पद्येतर्तुः ऋतुमनु प्र पद्येतर्तवो मोहृकाः स्युः (३) प्रसिद्धमेवाध्वर्युर्दक्षिणेन प्र
पद्यते प्रसिद्धं प्रतिप्रस्थानोत्तरेण तस्मादादित्यः पण्मासा दक्षिणेनैति पञ्चत्सरेणो—पयामगृहीतोऽसि
सं सप्तौऽस्य रहस्पत्याय त्वेत्याहस्ति त्रयोदशो मास इत्याहुस्तमेव तत् प्रीणाति' ॥ (को, जीवन्ति द्विः,
स्युः अर्तुः शस्च) ॥ ३ ॥

पञ्चग्रह-वैश्वदेवग्रहौ ॥ सोमशशिः ।

सुवर्गाय वा एते लोकार्थं गृह्यन्ते यदृतुग्रहा ज्योतिरिन्द्राग्नी यदैन्द्राग्रमृतुपात्रेण गृह्णाति ज्योतिरेवा-
स्मा उपरिष्टाद्धाति सुवर्गस्य लोकस्यानुख्यात्या ओजोभूतौ वा एतौ देवानां यदैन्द्राग्नी यदैन्द्राग्नी
गृह्णात ओज एवाव रुधे' वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजा असावादित्यः शुक्रो यद्वै-
श्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति तस्मादसावादित्यः (१) सर्वाः प्रजाः प्रत्यङ्मुदन्ति तस्मात् सर्व एव मन्यते
मां प्रत्युदगादिति' वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण गृह्णाति वैश्वदेव्यो वै प्रजास्नेजः शुक्रो यद्वैश्वदेवः शुक्रपात्रेण
गृह्णाति प्रजास्वेव तेजो दधाति' ॥ (तस्मादसावादित्य—, शिः शस्च) ॥ ४ ॥

माहेन्द्रप्रदम् ॥ सोमऋषिः ।

इन्द्रो मरुद्भिः सांविद्येन सार्धं दिने सर्वेने वृत्रमहन् यन्मार्धं दिने सर्वेने मरुत्वतीयां गृह्यन्ते वार्षेष्वा
एव ते यजमानस्य गृह्यन्ते तस्य वृत्रं जगृधं ऋतवोऽमुह्यन्तः ऋतुपात्रेण मरुत्वतीयां गृह्यन्ते ऋतुनां प्रजात्यै वज्रं वा एतं यजमानो भ्रातृव्याय
प्र हरति यन्मरुत्वतीया उत्रेव प्रथमेन (१) यच्छति प्र हरति द्वितीयेन स्तृणुते तृतीयेनो-ऽऽयुधं वा
एतद्यजमानः सः स्फुरते यन्मरुत्वतीया धनुरेव प्रथमो ज्या द्वितीय इषुस्तृतीयः प्रत्येव प्रथमेन धत्ते वि
रुजति द्वितीयेन विधत्ति तृतीयेनेन्द्रो वृत्रं हत्वा परां परावर्तमगच्छदपाराधमिति मन्यमानः स हरितो-
ऽभवत् स एतान्मरुत्वतीयानात्मस्पर्णानपश्यत् तान्गृहीत (२) प्राणमेव प्रथमेनास्तृणुतापानं द्वितीयेना-
ऽऽत्मानं तृतीयेना-ऽऽत्मस्पर्णा वा एते यजमानस्य गृह्यन्ते यन्मरुत्वतीयाः प्राणमेव प्रथमेन
स्तृणुतेऽपानं द्वितीयेनाऽऽत्मानं तृतीयेनेन्द्रो वृत्रमहन् तं देवा अनुवन् महान् वा अयममृदो वृत्रमव-
धीदिति तन्महेन्द्रस्य महेन्द्रत्वः स एतं महेन्द्रमुद्धारमुदहरत् वृत्रं हत्वाऽन्यासु देवतासु- (३) ऋषि
यन्महेन्द्रो गृह्यते उद्धारमेव तं यजमान उद्धरतेऽन्यासु प्रजास्वर्धि शुक्रपात्रेण गृह्णाति यजमानदेवत्यो
वै महेन्द्रस्तेजः शुक्रो यन्महेन्द्रः शुक्रपात्रेण गृह्णाति यजमान एव तेजो वधाति ॥ प्रथमेना-गृहीतव,
देवतासु, द्वाविंशतिश्च) ॥ ५ ॥

आदित्यप्रदः ॥ सोमऋषिः ।

अदितिः पुत्रकामा सार्धेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मादनमपचत् तस्या उच्छेपणमवदुस्तत् प्राश्नात् सा रेतोऽ-
धत्त तस्यै चत्वार आदित्या अजायन्ते सा द्वितीयमपचत् साऽमन्यतोच्छेपणात्म इमेऽज्ञान यदग्रे
प्राशिष्यामीतो मे वसीयांसो जनिष्यन्त इति साऽग्रे प्राश्नात् सा रेतोऽधत्त तस्यै व्यङ्गमाण्डमजायन्
साऽदित्येभ्य एव (१) तृतीयमपचद्भोगाय म इदं आन्तमस्त्विति तैऽनुवन् वरं वृणामहे यो ऽनो
जायाता अस्माकं स एकोऽसृद्योऽस्य प्रजायामृध्याता अस्माकं भोगाय भवादिति ततो विवस्वानादि-
त्यो ऽजायत तस्य वा इयं प्रजा यन्मनुष्यास्तास्वेक एवधो यो यजते स देवानां भोगाय भवति देवा
वै यज्ञा- (२) द्रुद्रमन्तरायन्तः आदित्यानन्वाकमत् ते द्विदेवत्यान् प्रापयन्त तान् न प्रति प्रायच्छन् तस्मा-
दपि वध्यं प्रपञ्चं न प्रति प्र यच्छन्ति तस्माद् द्विदेवत्येभ्य आदित्यो निर्गृह्यते यदुच्छेपणादजायन्त
तस्मादुच्छेपणादृह्यते तिसृभिर्ऋग्मिर्गृह्णाति माता पिता पुत्रस्तदेव तन्मिथुनमुल्लं गमो जरायु तदेव
त- (३) निमथुनं पशवो वा एते यदादित्य ऊर्ध्वं धि दध्ना मध्यतः श्रीणान्युजमेव पशूनां मध्यतो वधाति
शृतातङ्क्येन मेध्यत्वाय तस्माद्रामा एकं दुहे पशवो वा एते यदादित्यः परिशिन्य गृह्णाति प्रतिक्रुचै-
वार्षे पशून् गृह्णाति पशवो वा एते यदादित्य एष रुद्रो यदग्निः परिशित्य गृह्णाति रुद्रादेव पशून्तर्ध-
ध्यात्ये- (४) य वै विवस्वानादित्यो यदृषाऽशुसर्वनः स एतमेव सौमपीथ परि शय आ तृतीयसव-
नाद्विष्व आदित्यै तं सोमपीथ इत्याह विवस्वन्तमेवाऽऽदित्यः सौमपीथेन समर्धयति या दिव्या
वृष्टिस्तया त्या श्रीणामीति वृष्टिकामस्य श्रीणीयाद्वृष्टिमेवाव रुध्रे यदि ताजक् प्रस्करेद्वैर्युक्तः पर्जन्य स्या-

यदि चिरमवर्षको^{१३} न (५) सादयत्यसंज्ञादि प्रजाः प्रजायन्ते नानु वर्षट् करोति यदनुवपट्कुर्याद्गुदं प्रजा अन्ववसृजेत् हुत्वाऽन्वीक्षेत् यदन्वीक्षेत् चक्षुरस्य प्रमार्युक् स्यात् तस्मान्जान्वीक्ष्यः^{१४} ॥ (एव, यज्ञा, अजरायु तदेव वद, -न्तर्दधाति, न, सुखविशतिश्च) ॥ ६ ॥

सावित्र-वैश्वदेव-प्रहो च ॥ सोमऋषिः ।

अन्तर्यामिपात्रेण सावित्रमाग्नयणाद्रुहति प्रजापतिर्वा एव यदाग्नयणः प्रजानां प्रजननाय न सादयत्य-
संज्ञादि प्रजाः प्रजायन्ते नानु वर्षट् करोति यदनुवपट्कुर्याद्गुदं प्रजा अन्ववसृजे-^{१५} वैश्वे वै गायत्रो देवानां यत्
सवितैष गायत्रियै लोके गृह्यते यदाग्नयणो यदन्तर्यामिपात्रेण सावित्रमाग्नयणाद्रुहति स्वादेवैनं योनेर्निगृह्णाति^{१६}
विश्वे (१) देवास्तृतीयं सर्वं नोदयच्छन् ते सवितारं प्रातःसवनमाग्नं सन्तं तृतीयसवनमग्निं पर्यगन्तं
ततो वै ते तृतीयं सर्वं मुदयच्छन् यत् तृतीयसवने सावित्रो गृह्यते तृतीयस्य सर्वं नस्योद्यत्यै^{१७} सवित-
पात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्रुहति वैश्वदेव्यो वै प्रजा वैश्वदेवः कलशः सविता प्रसवानामीशे यत् सवित-
पात्रेण वैश्वदेवं कलशाद्रुहति सवितुप्रसूत एवासमै प्रजाः प्र (२) जनयति^{१८} सोमे सोममग्निं गृह्णाति
रेतं एव तर्हधाति^{१९} सुशर्माऽसि सुप्रतिष्ठान इत्याह सोमे हि सोममग्निं गृह्णाति प्रतिष्ठित्या एतस्मिन् वा
अपि प्रहे मनुष्येभ्यो देवेभ्यः पितृभ्यः क्रियते सुशर्माऽसि सुप्रतिष्ठान इत्याह मनुष्येभ्य एवैतेन करोति
युद्धदित्याह देवेभ्य एवैतेन करोति नम इत्याह पितृभ्य एवैतेन करोत्ये- (३) तार्यतीव देवतास्ताभ्य एवै-
न सर्वोभ्यो गृह्णात्ये-^{२०} य ते योनिर्विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्याह वैश्वदेवो ह्येषः ॥ (विश्वे, प्र, पितृभ्य एवै-
तेन करोत्ये, - काशविशतिश्च) ॥ ७ ॥

पात्नीवतग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

प्राणो वा एव यदुपाग्न्यर्च्यदुपाग्नपात्रेण प्रथमञ्छोत्तमश्च ग्रहो गृह्यते प्राणमेवानु प्रयन्ति प्राणमनूयन्ति^{२१}
प्रजापतिर्वा एव यदाग्नयणः प्राण उपाग्नः पत्नीः प्रजाः प्र जनयन्ति यदुपाग्नपात्रेण पात्नीवतमाग्नयणा-
द्रुहति प्रजानां प्रजननाय तस्मात् प्राणं प्रजा अनु प्र जायन्ते^{२२} देवा वा इतइतः पत्नीः सुवर्गं (१) लोक-
मजिगाश्चन् ते सुवर्गं लोकं न प्राजानन् त एतं पात्नीवतमपश्यन् तमगृह्णन् ततो वै ते सुवर्गं लोकं प्राजा-
नन् यत् पात्नीवतो गृह्यते सुवर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै^{२३} स सोमो नातिष्ठत स्त्रीभ्यो गृह्यमाणस्तं घृतं वज्रं
कृत्वाऽग्नं तं निरिन्द्रियं भूतमगृह्णन् तस्मात् स्त्रियो निरिन्द्रिया अदायादीरपि प्रापात् पुंस उपस्तितरं-
(२) चदन्ति यद्वतेन पात्नीवतं श्रीणाति वज्रेणैवैनं वशं कृत्वा गृह्णात्यु-^{२४} पयामगृहीतोऽसीत्याह्यं वा
उपयामस्तस्मादिमां प्रजा अनु प्र जायन्ते^{२५} बृहस्पतिस्मृतस्य न इत्याह ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिर्ब्रह्मणै-
वासमै प्रजाः प्र जनयति^{२६} न्यो इत्याह रेतो वा इन्द्रु रेतं एव तर्हधाति^{२७} -न्द्रियाव इत्या- (३) ह प्रजा
वा इन्द्रियं प्रजा एवासमै प्र जनयत्य-^{२८} आ इत्याहानिर्व रेतोधाः पत्नीव इत्याह मिथुनत्वार्यं सजद्वेन
त्वष्टा सोमं पिबेत्याह त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपरुद्रपमेव पशुपु दधाति^{२९} देवा वै त्वष्टारमजि-
गाश्चन्तं पत्नीः प्रापद्यत् तं न प्रति प्रार्यच्छन् तस्मादपि (४) वध्यं प्रापन्नं न प्रति प्र र्यच्छन्ति तस्मात्
पात्नीवते त्वष्टेऽपि गृह्यते^{३०} न सादयत्यसंज्ञादि प्रजाः प्रजायन्ते^{३१} नानु वर्षट् करोति यदनुवपट्

कुर्याद्वृद्धं प्रजा अन्ववसृजेयघ्राजुवपत्कुर्यादशान्तमग्नीव सोमं भक्षयेदुपा११ भवतु वर्षद्व करोति न रुद्रं प्रजा
अन्ववसृजति शान्तमग्नीव सोमं भक्षयत्यै—श्रीवेष्टुंरुपस्थमा सीद (५) नेष्टुः पत्नीमुदानयेत्याद्वाग्नीवेच
नेष्टुरि रेतो दधाति नेष्टु परिमयो—मुद्रावा सं व्यापयति प्रजापरिवारो एष यदुद्राता प्रजानां प्रजननार्थो—
ए उप प्र वर्तयति रेतं एष तत् सिञ्चत्यै—रुणोप प्र वर्तयत्युरुणा हि रेतः सिञ्च्यते' नमस्कृत्योरुमुप
प्र वर्तयति यदा हि नम ऊर्ध्ववत्यर्थं मिथुनी (१) मवतोऽथ रेतः सिञ्च्यतेऽथ प्रजाः प्र जायन्ते' ॥
(पत्नीः सुवर्गं, - सुपरितेतरु, - मित्रियाव इत्य, - वि, सीद, मिथुन्य, - द्यो च) ॥ ८ ॥

हारियोजनग्रहः ॥ सोमकविः ।

इन्द्रो वृत्रमहन् तस्य शीर्षकपालमुदौञ्जत् स द्रौणकलशोऽभवत् तस्मात् सोमः समस्रवत् स हारि-
योजनोऽभवत् तं व्यचिकित्सज्जुह्वानी३ मा हौषा३मिति सौऽमन्यत यद्वोष्याम्याम२ हौष्यामि यक्ष
होष्यामि यक्षवेशसं करिष्यामीति तमभियत् होतु२ सौऽमित्रवीक्ष मय्याम२ हौष्यसीति तं धानाभिर-
धीणात् (१) त२ श्रुतं भुतमज्जुहोयद्धानामिहारियोजन२ धीणाति श्रुतत्वाय श्रुतमेवैनं भुतं जुहोति३
वृद्धीभिः धीणात्येतावतीरेषास्यामुर्मिहोके कामदुषा भवन्त्यथो सत्वाहुरेता वा इन्द्रस्य पृथयः कामदुषा
यक्षारियोजनीरिति तस्माद्वृद्धीभिः धीणीयौ—इक्ष्मावे वा इन्द्रस्य हरी सोमपानौ तयोः परिधय आधानं
यदग्रहत्य परिधीञ्जुहुयादन्तराधानाम्यां (२) घ्रासं प्र यच्छेत् प्रहत्य परिधीञ्जुहोति निराधानाम्यामेव
घ्रासं प्र यच्छत्यु—क्षेता जुहोति यातयामेव क्षेतर्ह्यध्वर्युः स्वगाकृतो यदध्वर्युर्जुहुयाद्यथा विमुक्तं पुनर्यु-
नार्कं तादगेव तै—च्छीर्षक्षधेनिधाय जुहोति शीर्षतो हि स सममर्षं—द्विकम्य जुहोति विकम्य हीन्द्रो
वृत्रमहन्तसमृद्धयै पशवो वै हारियोजनीर्यत् सैमिन्यादव्यां (३) एनं पशवो भुञ्जन्त उप तिष्ठेत् यक्ष
सैमिन्याद्वहव एनं पशवोऽभुञ्जन्त उप तिष्ठेत् मनसा सं बाधत उमयं करोति ददव एवैनं पशवो
भुञ्जन्त उप तिष्ठन्त उभेत्युपहवमिच्छन्ते य एव तत्र सोमपीथस्तमेवाव रुधते उत्तरवेद्यां नि
धपति पशवो वा उत्तरवेदिः पशवो हारियोजनीः पशुष्वेव पशु प्र प्रति प्रापयन्ति' (४) ॥

(अधीणा, - वृन्तराधानाम्या, - मद्याः, स्वापयन्ति) ॥ ९ ॥

आग्रयणादीनां कथञ्चिद् क्षये पुनर्ग्रहणम्, दाक्षान्न-पुरोक्तं प्रकृता च ॥ सोमकविः ।

अहन् वा अनु प्रजाः पशवः प्र जायन्त उपा११ भवन्तर्यामार्वजावयः शुक्रामन्थिनौ पुरुषा ऋतुग्रहाने-
कशफा आदित्यग्रहं गाव३ आदित्यग्रहो भूर्यिष्ठामिर्भुग्भिर्युहते तस्माद्गावः पशूनां भूर्यिष्ठौ यत् त्रिदं-
पा२शु२ हस्तेन विगृह्णाति तस्माद् द्वौ त्रीनजा जनयत्यै—थावयो भूर्यसीः पिता वा एष यदाग्रयणः
पुत्रः कलशो यदाग्रयण उपदस्येत् कलशाद्रुद्धीयाद्यथा पिता (१) पुत्रं क्षित उपधावति तादगेव तै—
यत् कलशो उपदस्येदाग्रयणाद्रुद्धीयाद्यथा पुत्रः पितरं क्षित उपधावति तादगेव तै—वात्मा वा एष यक्षस्य
यदाग्रयणो यक्षहो वा कलशो ओपदस्येदाग्रयणाद्रुद्धीयादात्मन एवाधि यक्षं निष्करोत्यै—विज्ञातो वा एष
युहते यदाग्रयणः स्थाल्या गृह्णाति वायव्येन जुहोति तस्मात् (२) गर्मेणाविज्ञातेन ब्रह्महो ऽवभृथमव
यन्ति परां स्थालीरस्यन्त्युद्रायव्यानि हरन्ति तस्मात् क्षियं जातां पराऽस्यन्त्युद्र पुमांस२ हरन्ति' ॥

यत् पुरोक्त्वमाह यथा वस्यस आहरति तदग्रेव तद्यद्ब्रह्म गृह्णाति यथा वस्यस आहृत्य प्राऽऽह तदग्रेव तद्यत् सादयति यथा वस्यस उपनिधायोपकामति तदग्रेव तद्यै- (१)-द्वै यक्षस्य साम्ना यजुषा क्रियते शिथिलं तद्यद्वा तद् दृढं पुरस्तादुपयामा यजुषा गृह्यन्त उपरिष्टादुपयामा ऋचा यक्षस्य घृत्यै" ॥
(यथा पित्रा, तस्मात्, - दपकामति तदग्रेव त, - दृष्टादंश च) ॥ १० ॥

सोमपात्रप्रगंसा, सवनीयपुरोडाशविधानं च ॥ सोमऋषिः ।

प्राण्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि^१ यानि पराचीनानि प्रयुज्यन्तेऽमुमेव तैल्लोकमभि जयति परा-
ङ्घ्रिं हंसौ लोको यानि पुनः प्रयुज्यन्ते इममेव तैल्लोकमभि जयति पुनः पुनरिव ग्रंथं लोकं प्राण्यानि
पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि यानि पराचीनानि प्रयुज्यन्ते तान्यन्वोपेधयः परा भवन्ति यानि पुनः (१)
प्रयुज्यन्ते तान्यन्वोपेधयः पुनरा भवन्ति^२ प्राण्यानि पात्राणि युज्यन्ते नान्यानि यानि पराचीनानि
प्रयुज्यन्ते तान्यन्वारण्याः पशवोऽरण्यमपं यन्ति यानि पुनः प्रयुज्यन्ते तान्यनु ग्राम्याः पशवो ग्राममुपा-
चरन्ति^३ यो वै ब्रह्मणां निदानं वेदं निदानवान् भवत्याज्यमित्युक्तं तद्वै ब्रह्मणां निदानं यदुपा^४शु
शरंसति त- (१)-दुपा^५श्वन्तर्यामयोर्धृच्चैस्तदितरेषां ब्रह्मणामेतद्वै ब्रह्मणां निदानं य एवं वेदं निदान-
वान् भवति^६ यो वै ब्रह्मणां मिथुनं वेदं प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते स्थालीभिरेव्ये ब्रह्म गृह्यन्ते
वायव्यैरेव्य एतद्वै ब्रह्मणां मिथुनं य एवं वेदं प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते इन्द्रस्त्वष्ट्रुः सोममभीपहा-
ऽपिवत् स पिब्वङ् (१) व्याच्छेत् स आत्मभारमणं नाविन्द्वत् स एताननुसवनं पुरोडाशानपश्यत् ताव
निरवपत् तैर्व स आत्मभारमणमकुरुत् तस्मादनुसवनं पुरोडाशा निरुज्यन्ते तस्मादनुसवनं पुरोडाशानां
प्राध्यायादात्मभेवाऽऽरमणं कुरुते नैनं^७ सोमोऽति पवते^८ ब्रह्मवादिनो वदन्ति नर्चा न यजुषा पङ्क्ति-
राप्यतेऽथ किं (४) यक्षस्य पाङ्क्तत्वमिति धानाः कर्ममः परिव्रापः पुरोडाशः पयस्या तेन पङ्क्ति-
राप्यते तद्यक्षस्य पाङ्क्तत्वम् ॥ (भवन्ति यानि पुनः, शरंसति त, - द्विष्वङ्, किं, चतुर्दश च) ॥ ११ ॥

[इन्द्र २३३। आयु-१३९। -यैवेन १८४। सुवर्गाये- ८०। -न्द्रो १०८। द्विषि- २७०। -रन्तर्गामपात्रेण १९९। प्राण
१०८। इन्द्रां २००। ब्रह्म १९८। वै- २११। कादश २१५०]

[॥ इति षष्ठकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥१॥]

सोममन्त्रब्राह्मणनिरूपणम् ।

[अथ षष्ठः प्रपाठकः ॥६॥]

दक्षिणाहोमः, तद्वानादिवर्णनं च ॥ सोमऋषिः ।

सुवर्गाय वा एतानि लोकार्य हयन्ते यदाक्षिणानि^१ द्वाभ्यां गार्हपत्ये जुहोति द्विपाद्यजमानः प्रनि-
ष्टित्या आक्षीधे जुहोत्यन्तरिक्ष एवाऽऽक्रमते^२ सवोऽस्यैति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति^३ सौरीभ्यामुग्ध्यां
गार्हपत्ये जुहोत्यमुमेवैनं लोकं समारोहयति नयवत्यर्चाऽऽग्नीध्रे जुहोति सुवर्गस्य लोकस्याभिनीत्यै^४
दिवं गच्छ सुवः पतेति हिरण्यं^५ (१) हुत्वोद्ब्रह्माति सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति रूपेण वो रूपमभ्यै-

मीत्याह रूपेण ह्यासां रूपमन्यैति यद्विरूप्येन तुथो वी विश्ववेदा वि भजत्वित्याह तुथो इ स्म वै विश्ववेदा वेदानां दक्षिणा वि भजति तेनैवैता वि भजत्ये-तत् ते अग्रे राध (२) ऐति सोमच्युत-
मित्याह सोमच्युतः ह्यस्य राध तेति तन्मित्रस्य पथा नयेत्याह शान्त्या ऋतस्य पथा प्रेत चन्द्र-
दक्षिणा इत्याह सत्यं वा ऋतः सत्येनैवैना ऋतेन वि भजति यज्ञस्य पथा सुविता नयन्तीरित्याह
यज्ञस्य ह्येताः पथा यन्ति यदक्षिणां ब्राह्मणमय राध्यासः (१) सुर्विमान्यमित्याहैव वै ब्राह्मण ऋषि-
राधेयो यः शुश्रुवान् तस्मादेवमाह वि सुवः पश्य व्यन्तरिक्षमित्याह सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति
यतस्य सदस्यैरित्याह मित्रत्वायां स्मदात्रा देवत्रा गच्छत मधुमतीः प्रदातात्मा विश्वेतेत्याह व्ययनिह
प्रदातारः स्मोऽस्मानमुत्र मधुमतीरा विश्वेति (४) वाचैतदाह हिरण्यं ददाति ज्योतिर्वै तिरण्यं
ज्योतिरेव पुरस्ताद्धते सुवर्गस्य लोकस्यानुग्यात्वा अग्नीधे ददान्याग्निमुन्नातेवर्तूनं प्रीणानि ब्रह्मणे
ददात् प्रसूत्ये होत्रे ददात्यात्मा वा एव यज्ञस्य यज्ञोत्ताऽऽत्मानमेव यज्ञस्य दक्षिणामिः समर्धयति ॥
(हिरण्यं, राधां, राध्यान्, मधुमतीरा विश्वेतेत्य- छात्रिः भवः) ॥ १ ॥

समिष्टयजुर्दामः ॥ सोमक्रयिः ।

समिष्टयजुर्दामि जुहोति यज्ञस्य समिष्टयै यज्ञे यज्ञस्य कुरं यद्विरूप्ये यज्ञत्येति यज्ञात्येति यद्वि-
करोति यज्ञाधि करोति तदेव तैः प्रीणानि नव जुहोति नव वै पुरे प्राणाः पुरेपेण यज्ञः संमिठो
यावानेव यज्ञस्तं प्रीणानि पद् ऋग्मियाणि जुहोति पद्वा ऋतवै ऋतुनेव प्रीणानि त्रीणि यजुर्दामि
(१) त्रय इमे लोका इमानेव लोकान् प्रीणानि यज्ञं यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छेत्याह यज्ञप-
तिमेवैनं गमयति स्वां योनिं गच्छेत्याह स्वामेवैनं योनिं गमयत्ये-प तै यज्ञो यज्ञपते सहस्रकवाकः
सुवीर इत्याह यज्ञमान एव धीर्य दधानि वाभिष्टो ह सात्यहव्यो देवभागं पप्रच्छ यन् सृज्यान्
बहुयाजिनोऽथीयजो यज्ञे (२) यज्ञं प्रत्यतिष्ठिपात्र यज्ञपनाश्चिन्ति स होवाच यज्ञपताविनि सत्याद्वै
सृज्याः परा वभूवुरिति होवाच यज्ञे वाच यज्ञः प्रतिष्ठाय्य आमीचजमानम्यापराभावायेति देवा गातु-
विदो गातुं विन्त्वा गातु मितेत्याह यज्ञ एव यज्ञं प्रति स्थापयति यज्ञमानम्यापराभावायेति ॥ (यज्ञः, यज्ञ,
पुरुषत्वारिश्वाच) ॥ २ ॥

अवभृथः ॥ सोमक्रयिः ।

अवभृथयजुर्दामि जुहोति यदेवावाचीनमेकहायनादेनः करोति तदेव तैरव यजते ऽपौऽवभृथमवैत्यप्सु
वै वरुणः साक्षादेव वरुणमयं यजते चर्मना वा अवित्य यज्ञं रक्षांसि जिवांसन्ति साक्षा प्रसो-
ताऽन्ववैति साम वै रक्षोहा रक्षसामपहृत्यै त्रिनिधनमुपैति त्रय इमे लोका एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षा-
स्यः (१)-प हन्ति पुरुषः पुरुषो निधनमुपैति पुरुषः पुरुषो हि रक्षास्वी रक्षसामपहृत्यो उरुः
हि राजा वरुणश्चकारेत्याह प्रतिष्ठित्यै शतं तै राजन् भिपजः सहस्रमित्याह भेषजमेवार्सुं करोत्ये-
भिष्ठितो वरुणस्य पाश इत्याह वरुणपाशमेवाभि तिष्ठति अर्हिरेभि जुहोत्याहुतीनां प्रतिष्ठित्या अथो
अभियत्येव जुहोत्ये-पवर्हिपः प्रयाजान् (२) यजति प्रजा वै वर्हिः प्रजा एव वरुणपाशान्मुञ्चत्यां-

उयभागो यजति यज्ञस्यैव चैक्षणीनान्तरैति^१ वरुणं यजति वरुणपाशादेवैनं मुञ्चत्ये—भीवरुणौ यजति
 आक्षादेवैनं वरुणपाशान्मुञ्चत्ये—पंचहिंषावनूयाजौ यजति प्रजा वै वरुणः प्रजा एव वरुणपाशान्मुञ्चति^२
 चतुरः प्रयाजान् यजति द्वावनूयाजौ पट् सं पद्यन्ते पञ्चा ऋतव (३) ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठत्ये—वसुध
 निवर्त्तुणेन्याह यथोन्नितमेव वरुणमयं यजते^३ समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्तरित्याह समुद्रे ह्यन्तर्वरुणैः
 सं न्या विशन्वोर्वाधीरुताऽऽप इत्याहान्निरेवैनमोर्वाधीभिः सम्यञ्च दधाति^४ देवीराप एव वो गर्भं
 इत्याह यथायजुरेवैतत् पशवो वै (४) सोमो यज्ञिन्दुनां भक्षयैत् पशुमानस्याह वरुणस्त्वेनं गृहीयाद्यद्य
 भक्षयैत्पशुः स्यान्नैनं वरुणो गृहीयादुपस्पृश्यैव पशुमान् भवति नैनं वरुणो गृह्णाति^५ प्रतियुतो वरुणस्य
 पाश इत्याह वरुणपाशादेव निमुच्यते^६ ऽप्रतीक्षमा येन्ति वरुणस्यान्ताहृत्या एवोऽस्येधिपीमहीत्याह
 समिधेयानि नमस्यन्त (५) उपायन्ति^७ तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह तेज एवाऽऽत्मन् धत्ते^८ ॥
 (लोकेश्वरो रक्षार्थि, प्रयाजा, -नृगवो, वै, नमस्यन्तो, द्वादश च) ॥ ३ ॥

यूयैकादशिनो विधानम् ॥ सोमप्रणिः ।

स्मर्येन वेदिसुर्धन्ति रथाक्षेण यि मिमीते यूपं मिनोति त्रिवृतमेव यज्ञं संभृत्य आर्तव्याय प्र हरति
 स्मृत्यै^१ यदन्तयेदि भिनुयादेवलोकमभि जयेद्यद्विद्वेदि मनुष्यलोकं वेद्यन्तस्य संधौ मिनोत्युमयोर्लोक-
 योर्भिजित्या उपरसंमितां भिनुयात् पितृलोककामस्य रश्नसंमितां मनुष्यलोककामस्य ज्वालसंमि-
 तामिन्द्रियकामस्य सर्वान्सुमान् प्रतिष्ठाकामस्य ये त्रयो मध्यमास्तान्सुमान् पशुकामस्यै^२—तान् वा
 (१) अन्तं पशव उप तिष्ठन्ते पशुमानेव भवन्ति व्यतिपजेदितरान् प्रजयैवैनं पशुमिर्व्यतिपजति^३ यं
 कामयेत् प्रमार्युकः स्यादिति गर्तमितं तस्य भिनुयादुत्तप्यै वर्यैष्टमथ हूसीयारसमेवा वै गर्तं भिचस्यैव
 मिनोति ताजक् प्र मीयते दक्षिणार्थे वर्यैष्टं भिनुयात् सुवर्गकामस्याथ हूसीयारसमाक्रमणमेव तत् सेतुं
 यजमानः कुरुते सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै^४ (२) यदेकस्मिन् यूपे द्वे रश्ने परिव्ययति तस्मादेको द्वे
 जाये विन्दते यत्रैकां रश्नानां द्वयोरेपयोः परिव्ययति तस्माद्वैका द्वौ पती विन्दते^५ यं कामयेत् स्यैव
 जायेतेत्युपान्ते तस्य व्यतिपजेत् स्यैवास्य जायते यं कामयेत् पुमानस्य जायेतेत्यान्तं तस्य प्र वेष्टयेत्
 पुमनिवास्य (३) जायते ऽसुप्त वै देवान् दक्षिणत उपानयन् तान् देवा उपशयेनैवापानुवन्त तद-
 पशयस्योपशयत्वं यदक्षिणत उपशय उपशये आर्तव्यापनुत्यै^६ सर्वे वा अन्ये यूपाः पशुमन्तोऽथोपशय
 एवापशुस्तस्य यजमानः पशुर्यत्र निदिशेदितिमाच्छेद्यजमानोऽसौ तं पशुरिति निदिशेद्यं द्विष्याद्यमेव (४)
 द्वेष्टि तमस्मै पशुं निर्दिशति^७ यदि न द्विष्यादायुस्ते पशुरिति त्र्याश्राम्यान् पशून् दिनस्ति नाऽऽ-
 रण्यान् प्रजापतिः प्रजा असृजत् सोऽन्नघेन व्याप्यत् स एतामैकादशिनीमपव्यत् तयां वै सोऽन्नाद्यमवा-
 रुन्ध यद्दश यूपा भवन्ति दशाक्षरा विराडन्न विराड् विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे (५) य एकादशः स्तन एवास्तौ
 स बुद्ध एवैनानां तेन वज्रो^८ वा एषा सं मीयते यदेकादशिनो सेध्वरा पुरस्तात् प्रत्यञ्च यज्ञं संमदितो-
 र्यत् पात्नीयतं मिनोति यज्ञस्य प्रत्युत्तम्यै सयत्वार्य^९ ॥ (वै, समष्ट्यै, पुमनिवास्य, यमिव, रुन्धे, विषाद्य) ॥ ४ ॥

पञ्चेकादशिनी ॥ सोमऋषिः ।

प्रजापतिः प्रजा अस्वजत स रिचिचानोऽमन्यत् स एतायेकादशिनीमपश्यत् तथा वै स आयुरिन्द्रियं
वीर्यमात्मभेद्यत् प्रजा इव खलु वा एष सृजते यो यजते स एतर्हि रिचिचान इव यदेवैकादशिनी भवत्या-
युरेव तयोन्मियं वीर्यं यजमान आत्मन् घत्ते' प्रैवाऽऽमेयेन चापयति मिथुनं सारस्वत्या करोति रेतः
(१) सौम्येन दधाति प्र जनयति पौष्णेन हार्हस्पत्यो भवति ब्रह्म वै देवानां गृहस्पतिर्ब्रह्मणैवासौ प्रजाः प्र
जनयति वैश्वदेवो भवति वैश्वदेव्यो वै प्रजाः प्रजा एवास्मै प्र जनयतीन्द्रियमेवैन्द्रेणाव रन्ध्रे विशीं माकृते-
नौजो बलमेन्द्राग्नेन प्रसवाय सावित्रो निर्वरुणत्वार्यं वारुणो मध्युत ऐन्द्रमा लभते मध्युत एवेन्द्रियं
यजमाने दधाति (२) पुरस्ताद्वैन्द्रस्य वैश्वदेवमा लभते वैश्वदेवं वा अन्नमन्नमेव पुरस्ताद्धत्ते तस्मात्
पुरस्तादन्नमद्यत् ऐन्द्रमालभ्य माकृतमा लभते विद् वै मृतो विशमेवास्मा अनु ब्रूति यद्वि कामयेन
योऽवगतः सोऽप रूष्यतां योऽपरुद्धः सोऽवगच्छत्वित्यैन्द्रस्य लोके वारुणमा लभेत वारुणस्य लोक
ऐन्द्रं (३) य एवावगतः सोऽप रूष्यते योऽपरुद्धः सोऽव गच्छति यद्वि कामयेन प्रजा मुह्ययुरिति
पशुन् व्यतिपजेत् प्रजा एव मोहयति यदभिवाहृतोऽपां वारुणमालभेत प्रजा वरुणो गृहीयादक्षिणत
उर्ध्वमा लभतेऽपवाहृतोऽपां प्रजानामवरुणग्राहार्य ॥ (रेतो, यजमाने दद्यात्, लोक ऐन्द्रः, सुतत्रिंशच्च ॥ ५ ॥

पात्नीवतपशुः ॥ सोमऋषिः ।

इन्द्रः पत्न्या मनुमयाजयत् तां पर्यश्रिकृतामुर्ध्वसृजत् तथा मनुराभ्योद्यत् पर्यश्रिकृतं पात्नीवतमुत्सृजति
यामेव मनुर्ऋद्धिमाभ्योत् तामेव यजमान ऋभोति यज्ञस्य वा अप्रतिष्ठिताद्यज्ञः परा भवति यज्ञं परा-
भवन्तं यजमानोऽनु परा भवति यदाज्येन पात्नीवतं संस्थापयति यज्ञस्य प्रतिष्ठित्यै यज्ञं प्रतिष्ठितं
यजमानोऽनु प्रति तिष्ठती—ष्टं वपया (१) भवत्यानिष्टं वृशयाऽथ पात्नीवतेन प्र चरति तीर्थे एव प्र
चरत्यथो एतहोवास्य याम—स्त्वाष्टो भवति त्वष्टा वै रेतसः सिकस्य रूपाणि वि करोति तमेव वृषाणं
पत्नीष्वपि सृजति सोऽस्मै रूपाणि वि करोति ॥ (वपया, यद्विंशच्च) ॥ ६ ॥

सौम्यषर्वाद्यभिधानम् ॥ ६ अनुष्टुप् ॥ सोमऋषिः ।

अन्ति वा एतत् सोमं यदभिपुष्पवन्ति यत् सौम्यो भवति यथा मृतायानुस्तरणीं अन्ति तादृगेव त—
यदुत्तरार्धे वा मध्ये वा जुहुयाद्देवताभ्यः समर्धं दध्यादक्षिणार्धे जुहोत्येषा वै पितॄणां दिक् स्वायामेव
दिशि पितॄन् निरवदयत् उद्गातॄभ्यो हरन्ति सामदेवत्यो वै सौम्यो यदेव सार्धं हव्यं कुर्वन्ति तस्यैव स
शान्ति—रवे—(१) शन्ते पवित्रं वै सौम्य आत्मानमेव पवयन्ते य आत्मानं न परिपश्येद्वितामः स्यादभि-
वर्दि कृत्वाऽवैक्षेत् तस्मिन् आत्मानं परिपश्यत्यथो आत्मानमेव पवयते यो गतमनाः स्यात् सोऽवैक्षेत्

यन्मे मनः परागतं यदा मे अपरागतम् । राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मासु चारयामसीति ॥

मन एवात्मन् दाधार (२) न गतमना भवत्यर्थ—प वै र्त्तीयसवने यज्ञः कामतीजानादनीजानमभ्या-
भावैष्णव्यर्चा घृतस्य यजत्यग्निः सर्वा देवता विष्णुर्यज्ञो देवताश्चैव यज्ञं च दाधारो—पांशु यजति
मिथुनत्वार्यं ब्रह्मयादिनो वदन्ति मित्रो यज्ञस्य स्विष्टं युवते वरुणो दुर्दिष्टं कं तर्हि यज्ञः कं यजमानो

भवतीति यन्मैत्रावरुणीं वशामालभते मित्रेणैव (१) यज्ञस्य स्विष्ट९ शमयति वरुणेन दुर्दिष्टं नाऽऽति-
माच्छेति यजमानो यथा वै लाङ्गलेनोर्वरां प्रमिन्दन्त्येवमृक्सामे यज्ञं प्रमिन्तो यन्मैत्रावरुणीं वशामा-
लभते यज्ञायैव प्रमिन्नाय मृत्यमन्वावांस्यति शान्त्यै१० यातर्यामानी वा एतस्य छन्दा११सि य ईजानदछ-
न्दसामेप रतो यद्वशा यन्मैत्रावरुणीं वशामालभते छन्दा१२स्येव पुनरा प्रीणात्य- (४) यातयामत्वायाथो
छन्दःस्येव रसं दधाति१३ ॥ (अवं, दाधार, मित्रेणैव, प्रीणाति, पदं च) ॥ ७ ॥

अतिग्राह्यविधानम् ॥ सोमकृपिः ।

देवा वा इन्द्रियं वीर्यं१ व्यमजन्त ततो यदत्यशिश्यत तदतिग्राह्या अभवन् तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वं
यदतिग्राह्या गृह्यन्ते इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमान आत्मन् धत्ते१ तेज आग्नेयेनेन्द्रियमैन्द्रेण ब्रह्मवर्चस९
सौर्येणो१-पुस्तम्भनं वा एतद्यज्ञस्य यदतिग्राह्याश्चके पुष्टानि यत् पृष्टये न गृह्णीयात् प्राञ्चं यज्ञं पुष्टानि स९
शृणीयु१-यद्वक्त्यै (१) गृह्णीयात् प्रत्यञ्चं यज्ञमतिग्राह्याः स९ शृणीयु१-विंश्वजिति सर्वपृष्टे ग्रहीतव्या
यज्ञस्य सवीर्यत्वाय१० प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशत् स प्रियास्तनूरुप न्यधत्त तदतिग्राह्या अभवन्
वितनुस्तस्य यज्ञ इत्याहुयस्यातिग्राह्यां न गृह्यन्त इत्यप्यग्निप्रोमे ग्रहीतव्या यज्ञस्य सतनुत्वाय१० देवता
वै सर्वाः सदशीरासन् ता न व्यावृत्तमगच्छन् ते देवा (१) एत एतान् ग्रहानपश्यन् तानगृह्यताऽऽग्ने-
यमग्निरेन्द्रमिन्द्रः सौर्य९ सूर्यस्ततो वै तैऽन्यामिदं वताभिर्ग्रावृतमगच्छन् यस्यैवं विदुषं एते ग्रहा गृह्यन्ते
व्यावृत्तमेव पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छती१-मे लोका ज्योतिष्मन्तः समावद्दीर्याः कार्या इत्याहुराग्नेयेनास्मि-
होके ज्योतिर्धत्त ऐन्द्रेणान्तरिक्ष इन्द्रवायू हि सयुजौ सौर्येणामुष्मिहोके (१) ज्योतिर्धत्ते ज्योतिष्मन्तोऽस्मा
इमे लोका भवन्ति समावद्दीर्यानिनान् कुरुत एतान् वै ग्रहान् वभ्वाविश्वव्यसावविंशतां ताभ्यामिमे लोकाः
पराञ्चञ्चावाञ्चञ्च प्राभुर्यस्यैवं विदुषं एते ग्रहा गृह्यन्ते आस्मा इमे लोकाः पराञ्चञ्चावाञ्चञ्च भान्ति१ ॥
(उदभ्यं, देवा, अमुष्मिहोके, एकावत्वादि१२स्यैव) ॥ ८ ॥

अदान्यग्रहः ॥ सोमकृपिः ।

देवा वै यद्यग्नेऽकुर्वन्त तदसुरा अकुर्वन्त ते देवा अदाभ्ये छन्दा१३सि सर्वनानि समस्थापयन् ततो देवा
अभवन् पराऽसुरा यस्यैवं विदुषोऽदाभ्यो गृह्यन्ते भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति१ यद्वै देवा अष्ट-
शुनदाभ्येनादंभुवन् तददाभ्यस्यादाम्यत्वं१३ य एवं वेदं दंभोत्येव भ्रातृव्यं नैनं भ्रातृव्यो दंभोत्ये१ (१)
या वै प्रजापतेरतिमोक्षिणी नाम तनूर्यददाभ्य उपनद्धस्य गृह्णात्यतिमुक्त्या अति पाप्मानं भ्रातृव्यं
मुच्यते य एवं वेदं भन्ति वा एतत् सोमं यदभिपुण्वन्ति सोमं हन्यमाने यज्ञो हन्यते यज्ञे यजमानो
ग्रहवादिनो वदन्ति किं तद्यज्ञे यजमानः कुरुते येन जीवन्तसुवर्गं लोकमेतीति जीवग्रहो वा एष यद-
दाभ्योऽनभिपुतस्य गृह्णाति (१) जीवन्तमेवैनं सुवर्गं लोकं गमयति१३ वि वा एतद्यज्ञं छिन्दन्ति
यददाभ्ये स९स्थापयन्त्य९शुनपि सृजति यज्ञस्य सतत्यै१३ ॥ (इमोत्य, - नभिपुतस्य गृह्णाति, - कावति१३-
शविष) ॥ ९ ॥

अंशुग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

देवा वै प्रवाहुःग्रहानगृह्णन् स एतं प्रजापतिरशुर्मपश्यत् तमगृहीत तेन वै स आर्धोद्यस्यैवं विदुषो-
ऽशुर्गृह्यत ऋग्नोत्येवं स रुदमिषुतस्य गृह्णाति संरुद्रि स तेनाऽऽर्धो^१—मनसा गृह्णाति मन इव हि
प्रजापतिः प्रजापतेराप्त्या औदुम्बरेण गृह्णात्यूर्ध्वा उदुम्बर ऊर्जमेवाव रन्ध्रे^२ चतुःशक्ति भवति
द्विस्वे-(१)-च प्रति तिष्ठति^३ यो वा अशोरायतनं वेदाऽऽयतनवान् भवति वामदेव्यमिति साम
तद्वा अस्याऽऽयतनं मनसा गायमानो गृह्णात्यायतनवानेव भवति^४ यदध्वर्युरशुं गृह्णन् नार्धयेदुभाभ्यां
नर्धेताध्वर्यवे च यजमानाय च यदर्थयेदुभाभ्यामृध्येतानवानं गृह्णाति सैवास्यार्द्धि^५—हिरण्यमभि व्य-
नित्य-(२)-सृन्तं वै हिरण्यमायुः प्राण आयुपैवासृत्तमभि धिनोति^६ शतमानं भवति शतायुः पुरुषः
शतेन्द्रिय आयुष्येक्षेत्रेये प्रति तिष्ठति^७ ॥ (द्विस्व, - निधि, विरशुविश्व) ॥ १० ॥

पोडशिग्रहः ॥ सोमऋषिः ।

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान् व्यादिशत् स रिरिचानोऽमन्यत् स यज्ञानां पोडशधेन्द्रियं धीर्यमात्मानं-
मभि समर्पिष्वदत् तत् पौडश्यमवक्ष वै पौडशी नाम यज्ञोऽस्ति यद्वाच पौडश स्तोत्रं पौडश शस्त्रं
तेन पोडशी तद् पोडशिनः पौडशित्वं यत् पौडशी गृह्यत इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमान आत्मन् धत्से'
देवेभ्यो वै सुवर्गो लोकः (१) न प्रामवत् त एतं पौडशिनमपश्यन् तमगृह्यत ततो वै तेभ्यः सुवर्गो लोकः
प्रामवद्यत् पौडशी गृह्यते सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्या इन्द्रो वै देवानामाजुजावर आसीत् स प्रजापति-
मुपाधावत् तस्मा एतं पौडशिनं प्रायच्छत् तमगृहीत ततो वै सोऽग्रं देवतानां पर्यंद्यस्यैवं विदुषः
पोडशी गृह्यते (२) ऽग्रमेव समानानां पर्यति^१ प्रातःसवने गृह्णाति वज्रो वै पौडशी वज्रः प्रातःसवनं
स्वाद्वेनं योनेर्निगृह्णाति^२ सवनेसवनेऽभि गृह्णाति सवनात्सवनादेवेनं प्र जनयति^३ तृतीयसवने
पशुकामस्य गृहीयाद्वज्रो वै पौडशी पशवस्तृतीयसवनं वज्रैणैवास्मै तृतीयसवनात् पशुनव रन्ध्रे^४ नोफ्ये
गृहीयात् प्रजा च पशव उक्थानि यदुभ्ये (१) गृहीयान् प्रजां पशून्स्य निर्वहे^५—वतिरात्रे पशुकामस्य
गृहीयाद्वज्रो वै पौडशी वज्रैणैवास्मै पशून्वरुद्वय रात्रियोपरिषाच्छमयत्यर्थ—प्यग्निष्टोमे राजन्यस्य गृही-
याद्वयावृत्कामो हि राजन्यो यजते^६ साह्र एवास्मै वज्रं गृह्णाति स एनं वज्रो भूत्या इच्छे निर्वाहद्वये-
कविशं स्तोत्रं भवति प्रतिष्ठित्ये^७ हरिवच्छस्यत इन्द्रस्य ग्रियं धामो-(१)-पामोति^८ कनीया-
सि वै देवेषु छन्दास्यामृज्यायास्यसुरेषु ते देवाः कनीयसा छन्दसा ज्यायश्छन्दोऽभि व्यशंसन्
ततो वै तेऽसुंगणां लोकमवृञ्चन् यत् कनीयसा छन्दसा ज्यायश्छन्दोऽभि विशंसति भ्रातृव्यस्यैव तल्लोकं

वृङ्क्ते^{१२} षडक्षपण्यति रेचयन्ति षड् वा ऋतव ऋतुनेव प्रीणाति चत्वारि पूर्वाण्यव कल्पयन्ति (५)
 चतुष्यद एव पञ्चनव रुन्धे द्वे उत्तरे द्विपद एवाव रुन्धे^{१३} ऽनुष्टुभममि सं पादयन्ति वागवा अनुष्टुप्
 तस्मात् प्राणानां वागुत्तमौ समयविधिते सूर्ये षोडशिनः स्तोत्रमुपाकरोत्येतस्मिन् वै लोक इन्द्रो
 वृत्रमहन्त्साक्षादेव वज्रं धातृभ्याम् अ हरत्यै—रुणपिशाकोऽभ्यो दक्षिणैतद्वै वज्रस्य रूपं समृद्धयै^{१४} ॥
 (लोकं, विदुषः षोडशीं गृह्णते, यदुवज्रं, धाम, कल्पयन्ति, सुतयत्वारिःशब्द) ॥ ११ ॥

[सुवर्गाव ३३८ । स- १४१ । -मवच्य युञ्जन्ति २६२ । स्वयेन २८० । प्रजापति-१८७ । -रिग्वां ८६ । प्रसि २०७ ।
 देवा १८९ । देवा ११९ । देवाः १२० । प्रजापति- २९७ । रेकादश ॥ २१२६]

[॥ इति षष्ठकाण्डे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥]

[प्राचीनवर्गं ३८४० । य-३०८५ । ज्वात्वाका-३१५५ । यजेने-२६३६ । श्वः २१५० ।

सुवर्गाव २१२६ । (षट् ॥ ६ ॥ १९९२२)]

॥ इति षष्ठं काण्डं सप्तपूर्णम् ॥ ६ ॥

अथ सप्तमं काण्डम् ।

अश्वमेधगतमन्त्राणामभिधानम् ।

[अथ प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

ज्योतिष्टोमः, ज्योतिष्टोमस्य, तद्व्यसंस्थारूपस्याज्योतिष्टोमस्य च विधानम् ॥ सोमकविः ।

प्रजननं ज्योतिर्विदेवतानां ज्योतिर्विराट् छन्दसां ज्योतिर्विराट् वाचोऽग्नौ सं तिष्ठते विराजमभि सं पद्यते तस्मात् तज्ज्योतिर्व्युत्पद्यते द्वौ स्तोमौ प्रातःसवनं बह्वतो यथा प्राणश्चापानश्च द्वौ मास्यदिनश्च सवनं यथा चक्षुश्च श्रोत्रं च द्वौ तृतीयसवनं यथा वाक् च प्रतिष्ठा च पुरुषसम्मिता वा एष यज्ञोऽस्थितिः—(१)—यं कामं कामयते तमेतेनाभ्यञ्जते सर्वं ह्यस्थूतिणाऽभ्यञ्जते । ऽग्निष्टोमेन वै प्रजापतिः प्रजा अंसृजत ता अग्निष्टोमेनैव पर्यगृह्णात् तासां परिगृहीतानामभवत्तरोऽत्यप्रवत् तस्यानुहाय रेत् आऽदत्त तद्ददौ न्यमार्दं तस्माद्ददौ भो द्विरेता अथो आहुर्वेडवायां न्यमार्दिति तस्माद्ददौ वा द्विरेता अथो आहुरोपधीषु (१) न्यमार्दिति तस्मादोषधयोऽनभ्यक्ता रेभन्त्यथो आहुः प्रजासु न्यमार्दिति तस्माद्यमौ जायेते तस्मादभ्यत्तरो न प्र जायत आत्तरेता हि तस्माद्द्विप्यनवकलतः सर्ववेदसे वा सहस्रे वाऽवकलुतोऽति ह्यप्रवत् य एवं विद्वानग्निष्टोमेन यजते प्राजाताः प्रजा जनयति परि प्रजाता गृह्णाति तस्मादाहुर्ज्येष्ठयज्ञ इति (२) प्रजापतिर्वाच ज्येष्ठः स होतेनाग्नेऽयजते प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स मुञ्चतस्त्रिवृतं निरमिमीत् तमग्निदेवताऽन्वसृज्यत गायत्री छन्दो रथंत्तं सारं ब्राह्मणो मनुष्याणामजः पशूनां तस्मात् ते मुख्या मुञ्चतो ह्यसृज्यन्तो—रसो ब्राह्म्या पञ्चदशं निरमिमीत् तमिन्द्रो देवताऽन्वसृज्यत त्रिष्टुप् छन्दो बृहत् (४) सारं राज्ञ्यो मनुष्याणामविः पशूनां तस्मात् ते वीर्यावन्तो वीर्याद्वसृज्यन्तं मध्यतः सप्तदशं निरमिमीत् तं विश्वे देवा देवता अन्वसृज्यन्त जगती छन्दो वैरूपश्च साम वैर्यो मनुष्याणां गार्वः पशूनां तस्मात् त आर्या अक्षधानाद्वसृज्यन्त तस्माद्द्वारसोऽन्येभ्यो भूर्यग्रा हि देवता अन्वसृज्यन्त पत्त एकविंशं निरमिमीत् तमनुष्टुप् छन्दो (५) ऽन्वसृज्यत वैराजश्च साम शुद्रो मनुष्याणामर्थः पशूनां तस्मात् तौ भूतसङ्क्रामिणावर्ध्वश्च शुद्रश्च तसांच्छुद्रो यज्ञेऽनवकलतो न हि देवता अन्वसृज्यत तस्मात् पादावुप जीवनः पत्तो ह्यसृज्येतां प्राणा वै त्रिवृद्धर्धमासाः पञ्चवशाः प्रजापतिः समदशस्त्रय इमे लोका असावादित्य एकविंश एतस्मिन् वा एते धिता एतस्मिन् प्रतिष्ठिता (६) य एवं वेदैतस्मिन्नेव श्रयत एतस्मिन् प्रति तिष्ठति ॥ (अस्थूतिः—रोपधीषु, ज्येष्ठयज्ञ इति,—बृह,—दनुपूर छन्दः, प्रतिष्ठिता नव च) ॥ १ ॥

स्तोमप्रशंसा ॥ सोमकविः ।

प्रातःसवने वै गायत्रेण छन्दसा त्रिवृते स्तोमाय ज्योतिर्विधेदेति त्रिवृता ब्रह्मवर्चसेन पञ्चदशाय ज्योतिर्विधेदेति पञ्चदशेनोर्जसा वीर्येण समदशाय ज्योतिर्विधेदेति समदशेन प्राजापत्येन प्रजननेनैकविंशाय ज्योतिर्विधेदेति स्तोम एव न स्तोमाय ज्योतिर्विधेदेत्यथो स्तोम एव स्तोममभि प्र णयति गार्वन्तो

यै स्तोमास्तावन्तः कामास्तावन्तो लोका- (१)-स्तावन्ति ज्योतीरप्ये^३ तावन्त एव स्तोमानेतावन्तः कामा-
नेतावन्तो लोकानेतावन्ति ज्योतीरप्ये^३ रुन्धे ॥ (तावन्तो लोका, - खयोदश च) ॥ २ ॥

अत्रिरात्रविधिः ॥ होमकृषिः ।

ग्रहवादिनो वदन्ति स त्वे यजेत् योऽग्निष्टोमेन यजमानोऽथ सर्वेस्तोमेन यजेतेति^१ यस्य त्रिवृत्-
मन्तर्यन्ति प्राणास्तस्यान्तर्यन्ति प्राणेषु मेऽप्यसुदिति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते^२ यस्य पञ्चदशम-
न्तर्यन्ति वीर्यं तस्यान्तर्यन्ति वीर्यं मेऽप्यसुदिति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते^३ यस्य सप्तदशमन्तर्यन्ति
(१) प्रजां तस्यान्तर्यन्ति प्रजायां मेऽप्यसुदिति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते यस्यैकविंशमन्तर्यन्ति
प्रतिष्ठां तस्यान्तर्यन्ति प्रतिष्ठायाम् मेऽप्यसुदिति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते^४ यस्य त्रिणवमन्तर्यन्त्युत्^५श्च
तस्य नक्षत्रियां च विराजमन्तर्यन्त्युत्पु मेऽप्यसुदिति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते^६ यस्य त्र्यक्षिंशमन्तर्यन्ति
देवतास्तस्यान्तर्यन्ति देवतासु मेऽप्यसुदिति खलु वै यज्ञेन यजमानो यजते^७ यो वै स्तोमानामवमं परमतां
गच्छन्तं वेदं परमतामेव गच्छति त्रिवृद्वै स्तोमानामधममस्त्रिवृत् परमो य एवं वेदं परमतामेव गच्छति^८ ॥
(सप्तदशमन्तर्यन्ति, विराजोति, चतुश्चत्वारिंशश्च) ॥ ३ ॥

अत्रिरात्रा विधिः ॥ विधेदेवा कृषयः ।

अक्षिरस्तो वै सत्रमासत् ते सुवर्गं लोकमायन् तेषां हविष्मार्^१श्च हविष्कृत्वाहीयेतां तावकामयेतां
सुवर्गं लोकमियावेति तावेतं द्विरात्रमपश्यतां तमाऽहंरतां तेनायजेतां ततो वै तौ सुवर्गं लोकमैतां य एवं
विद्वान् द्विरात्रेण यजते सुवर्गमेव लोकमेति^२ तावेतां पूर्वैणाद्वाऽगच्छतामुत्तरेणा- (१)-भिद्वयः पूर्व-
महर्भवति गतिरुत्तरं^३ ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमः पूर्वमहर्भवति तेजस्तेनाव रुन्धे सर्वेस्तोमोऽतिरात्र उत्तरं
सर्वस्याऽऽप्यै^४ सर्वस्याव रुन्धे^५ गायत्रं पूर्वोऽहन्त्सामं भवति तेजो वै गायत्री गायत्री ग्रहवर्चसं तेज
एव ग्रहवर्चसमात्मन् धत्ते त्रैष्टुभमुत्तरं ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुगोज एव वीर्यमात्मन् धत्ते^६ रथन्तरं पूर्वं (२)
ऽहन्त्सामं भवतीयं वै रथन्तरमस्यामेव प्रति तिष्ठति बृहदुत्तरं^७ऽसौ वै बृहदुत्तरमप्यमेव प्रति तिष्ठति^८ तदाहुः
कं जगती चानुष्टुप् चेति वैजाननं पूर्वोऽहन्त्सामं भवति तेन जगत्यै जैति^९ पोडुश्युत्तरं तेनानुष्टुप्
ऽथाऽऽहुर्नृत्यं संमानेऽधैमासे स्यातामन्यतरस्याहो वीर्यमनु (१) पद्यतेत्यमावास्यायां पूर्वमहर्भवत्युत्तर-
स्मिन्नुत्तरं नानैवाधैमासयौर्भवतो नानावीर्यं भवतो^{१०} हविष्मभिधानं पूर्वमहर्भवति हविष्कृत्भिधानमुत्तरं
प्रतिष्ठित्यै^{११} ॥ (उत्तरेण, रथन्तरं पूर्वं, ऽहन्तै-हविष्कृत्भिधानं) ॥ ४ ॥

अत्रिरात्राः । विधेदेवा कृषयः ।

आपो वा इदमग्नें सलिलमासीत् तस्मिन् प्रजापतिर्वायुर्मुत्वाऽचरत् स इमामपश्यत् तां वराहो भुत्वा-
ऽहंरत् तां विश्वकर्मा भुत्वा व्यमार्ष्ट साऽप्रथत सा पृथिव्यमवत् तत् पृथिव्यै पृथिवित्वं^१ तस्यामध्याम्यत्
प्रजापतिः स देवानसृजत् वसून् रुद्रानादित्यान ते देवाः प्रजापतिमब्रुवन् प्र जायामहा इति सोऽब्रवीत् (१)
यथाऽहं युष्मास्तपसाऽसृष्ट्वेवं तपसि प्रजर्जनमिच्छामिति तेभ्योऽग्निमायतनं प्रायच्छदेतेनाऽऽयतनेन
आम्यतेति तैऽग्निनाऽऽयतनेनाभ्याम्यन् ते सर्वस्वर एकां गामसृजन्त तां वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यः

प्रार्यच्छमेतां रक्षामिति तां वसवो रुद्रा आदित्या अरक्षन्त सा वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यः
 प्राजायत त्रीणि च (१) शतानि त्रयस्त्रिंशत् चाथ सैव सहस्रतम्यभवत् ते देवाः प्रजापतिमब्रुव-
 न्सहस्रेण नो याजयेति सौऽग्निप्रोमेन चरुनयाजयत् त इमं लोकमजयन् तच्चावदुः स उच्येन रुद्रान-
 याजयन् तैऽन्तरिक्षमजयन् तच्चावदुः सौऽतिरात्रेणाऽऽदित्यानयाजयत् तैऽमुं लोकमजयन् तच्चावदुः-
 स्तवन्तरिक्षं (२) व्यवैर्यत् तस्माद्रुद्रा घातुका अनायतना हि तस्मादाहुः शिथिलं वै मध्यममहस्त्रिरात्रस्य वि हि
 तवैर्यतेति वैपुभं मध्यमस्याह आज्यं भवति संयानानि सुकानि शरसति षोडशिनं शरसत्यहो धृत्या अशि-
 थिलं भावाय तस्मात् विरात्रस्याग्निप्रोम एव प्रथममहः स्यादथोषथोऽर्थातिरात्र एषां लोकानां विष्टृत्यै
 त्रीणि त्रीणि शतान्यनूचीनाहमव्यवच्छिन्नानि ददात्ये- (४)-पां लोकानामनु संतत्यै दशत् न वि-
 च्छिन्त्याद्विराजं नेद्विच्छिन्नवानीत्यै-थ या सहस्रतम्यासीत् तस्यामिन्द्रश्च विष्णुश्च व्यायच्छेतां स
 इन्द्रोऽमन्यतानया वा इदं विष्णुः सहस्रं वस्यत् इति तस्यामकल्पेतां द्विभाग इन्द्रस्तृतीये विष्णुस्तथा
 एषाऽभ्यनूच्यत उमा जिग्यशुरिति तां वा एतामच्छायाक (५) एवं शरसत्यै-थ या सहस्रतमी
 सा होत्रे देयेति होतारं वा अभ्यतिरिच्यते यदतिरिच्यते होता ऽनाप्तस्याऽऽपयितां-ऽथाऽऽहुक्छेवे
 देयेत्यतिरिक्ता वा एषा सहस्रस्यातिरिक्त उजेतांस्त्रिजो-मथाऽऽहुः सर्वेभ्यः सवस्येभ्यो देयेत्यै-था-
 ऽऽहुक्छाकृत्या सा वशं चरेत्यै-थाऽऽहुर्ब्रह्मणं चाग्नीधे च देयेति (६) द्विभागं ब्रह्मणे तृतीयमग्नीध-
 ऐन्द्रो वै ब्रह्मा वैष्णवोऽग्नीधयेव तावकल्पेतामित्यै-थाऽऽहुर्वा कल्याणी रंभुरुपा सा देयेत्यै-थाऽऽ-
 हुर्वा द्विगुणोभयतर्पणी सा देयेति सहस्रस्य परिगृहीत्यै^{१६} तद्वा एतत् सहस्रस्यार्यनं सहस्रं स्तो-
 त्रीयाः सहस्रं दक्षिणाः सहस्रसंमितः सुवर्गो लोकः सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै^{१७} ॥ (अत्रुत्रो, - च्च, तदन्त-
 रिक्षं, ददात्य, - षावाक, - च देयेति, सुवर्गवारिः शब्द) ॥ ५ ॥

सहस्रतमोवर्गता, तदङ्गभूतं होमादिकं च । त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा जघनः ।

सोमो वै सहस्रमविन्दत् तमिन्द्रोऽम्वविन्दत् तौ यमो म्यागच्छत् तावब्रवीदस्तु मेऽजापीत्यस्तु ही ३
 इत्यब्रूतां स यम एकस्यां वीर्यं पर्यपदयदियं वा अस्य सहस्रस्य वीर्यं विमतीति तावब्रवीदियं ममा-
 स्वेतद्युवयोरिति तावब्रूतां सर्वे वा एतदेतस्यां वीर्यं (१) पति पदयामोऽऽशमा हयमहा इति तस्याम-
 ऽशमाऽहर्न्त तामप्सु प्रावेशयन्सोमायोदेहीति सा रोहिणी पिङ्गलैकहायनी रूपं कृत्वा त्रयस्त्रिंश-
 शता च त्रिभिश्च शतैः सहोदैत् तस्माद्रोहिण्या पिङ्गलैकहायन्या सोमं क्रीणीयाय एवं विद्वान् रोहि-
 ण्या पिङ्गलैकहायन्या सोमं क्रीणाति त्रयस्त्रिंशता चैवास्य त्रिभिश्च (२) शतैः सोमः क्रीतो भवति
 सुकृतिन यजते^१ तामप्सु प्रावेशयन्मिन्द्रायोदेहीति सा रोहिणी लक्ष्मणा पृथ्वी वाव्रीमी रूपं कृत्वा
 त्रयस्त्रिंशता च त्रिभिश्च शतैः सहोदैत् तस्माद्रोहिणी लक्ष्मणा पृथ्वी वाव्रीमी दद्याद्य एवं विद्वान्
 रोहिणी लक्ष्मणा पृथ्वी वाव्रीमी ददाति त्रयस्त्रिंशच्चैवास्य त्रीणि च शतानि सा वृत्ता (३) भवति^२
 तामप्सु प्रावेशयन् यमायोदेहीति सा जरती मुखा तज्जघन्या रूपं कृत्वा त्रयस्त्रिंशता च त्रिभिश्च शतैः
 सहोदैत् तस्माज्जरती मुखा तज्जघन्यामनुस्तरणी कुर्वीत य एवं विद्याज्जरती मुखा तज्जघन्यामनुस्तरणी
 कुर्वते त्रयस्त्रिंशच्चैवास्त्र त्रीणि च शतानि साऽमुष्मिन्नोक्तं भवति^३ बागेव सहस्रतमी तस्मा- (४)-

द्वरो देवः सा हि वरः सहस्रमस्य सा दत्ता भवति तस्माद्वरो न प्रतिगृह्यः सा हि वरः सहस्रमस्य प्रति-
गृहीतं भवतीयं वर इति ब्रूयादधान्यां ब्रूयादियं ममेति तथाऽस्य तत् सहस्रमप्रतिगृहीतं भवत्यु—भय-
तपनी स्यात् तदाद्भुतन्यतपनी स्यात् सहस्रं पुरस्तादेतमिति^१ शैव वरः (५) कल्याणी रूपसमृद्धा
सा स्यात् सा हि वरः समृद्धयै^२ तामुत्तरेणाऽऽशीधं पर्याणीयाऽऽहवनीयस्यान्ते द्रोणकलशमव घ्रापये-
वा जिघ्र कलशं मण्युर्धारा पर्यस्वत्या त्वां विशन्तिवन्दवः समुद्रमिव सिन्धवः सा मा सहस्र आ भज
प्रजयां पशुभिः सह पुनर्माऽऽविंशताद्रयिरिति^३ प्रजयैवैनं पशुभी रय्या स--(६)--मर्धयति^४ प्रजावान्
पशुमान् रयिमान् भवति य एवं वेदे^५ तथा सहाऽऽशीधं परेत्यं पुरस्तात् प्रतीच्यां तिष्ठन्त्यां जुहुयां

—दुभा जिग्यथुर्न परां जयेथे न परां जिग्ये कतरश्चनैनाः ।

इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथां त्रेधा सहस्रं वि तदैरयेथामिति^६ ॥

त्रेधाविभक्तं वै त्रिगुणैः सहस्रं साहस्रीमेवैनौ करोति सहस्रस्यैवैनौ मात्रौ (७) करोति^७ रूपाणि
जुहोति रूपैरेवैनौ समर्धयति^८ तस्या उपोत्थाय कर्णमा जपे^९ द्विडे रन्तेऽदिति स्पर्स्वति प्रिये प्रेयसि
महि विधुन्येतानि ते अग्निये नामानि सुकृतं मा देवेषु ब्रूतदिति^{१०} देवेभ्य एवैनमा वेदयत्यन्वेन देवा
बुध्यन्ते^{११} ॥ पुनरेतस्यां वीर्यं, शिभिश्च, दत्ता, सहस्रतमी तस्यां,-- देव वरः, स, मन्त्राः,-- मेकाग्रचत्वारिंशच्च) ॥ ६ ॥

सहस्रतमीशानम् ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

सहस्रतम्यां वै यजमानः सुवर्गं लोकमेति सैनं सुवर्गं लोकं गमयति सा मा सुवर्गं लोकं गमयेत्याह
सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति^१ सा मा ज्योतिष्मन्तं लोकं गमयेत्याह ज्योतिष्मन्तमेवैनं लोकं गमयति^२
सा मा सर्वान् पुण्याल्लोकान् गमयेत्याह सर्वानेवैनं पुण्याल्लोकान् गमयति^३ सा (१) मा प्रतिष्ठां गमय
प्रजयां पशुभिः सह पुनर्माऽऽविंशताद्रयिरिति प्रजयैवैनं पशुभी रय्यां प्रति घ्रापयति^४ प्रजावान् पशु-
मान् रयिमान् भवति य एवं वेदे^५ तामग्नीधे वा ब्रह्मणे वा होत्रे वोद्गात्रे वाऽर्ध्वयवे वा दद्यात् सहस्र-
मस्य सा दत्ता भवति^६ सहस्रमस्य प्रतिगृहीतं भवति यस्तामविद्वान् (२) प्रतिगृह्णाति तां प्रति
गृहीयादेकाऽसि न सहस्रमेकां त्वा भूतां प्रति गृह्णाति न सहस्रमेकां मा भूताऽऽविंश मा सहस्र-
मिले^७ कामैवैनौ भूतां प्रति गृह्णाति न सहस्रं य एवं वेदे^८ स्योनाऽसि सुपदां सुशेवां स्योना माऽऽ
विंश सुपदा माऽऽविंश सुशेवा माऽऽविंशे- (३)- त्याह स्योनैवैनं सुपदां सुशेवां भूताऽऽविंशति
नैनं दिनस्ति ब्रह्मादिनो वदन्ति सहस्रं सहस्रतम्यन्वेती सहस्रतमी सहस्रा इमिति यत् प्राची-
मुत्सृजेत् सहस्रं सहस्रतम्यन्वियान् तत् सहस्रमप्रज्ञात्रं सुवर्गं लोकं न प्र जानीयान् प्रतीचीमुत् सृजति
तारं सहस्रमनु पर्यावर्तते सा प्रजानती सुवर्गं लोकमेति^९ यजमान- (४)-मभ्युत् सृजति क्षिपे सहस्रं
प्र जायत उत्तमा नीयते प्रथमा देवान् गच्छति^{१०} ॥ (लोकान् गमयति सा, ऽविहान्, सुशेवा, माऽऽविंश, यज-
मानं, द्वादश च) ॥ ७ ॥

अग्नेयश्चतुराग्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अत्रिरदद्वादौर्वाय प्रजां पुत्रकामाय स रिरिचानोऽमन्यत् निर्धार्यः शिथिलो यातयामा स एतं चन्द-
राग्रमपश्यत् तमाऽहर्त् तेनायजत् ततो वै तस्य चत्वारो श्रीग आऽजायन्त सुहोता मृदाता म्रध्वर्युः

सुसंभेयो य एवं विद्वारश्चतुरात्रेण यजन् आऽस्य चत्वारो वीरा जायन्ते सुहोता सुहाता स्वध्वर्युः सुसंभेयो ये चतुर्विंशताः पर्वमाना ब्रह्मवर्चसं तं (१)-य उच्यन्तः स्तोमाः श्रीः सौ ऽत्रिंशद्भवादेवं यजमानं चत्वारि वीर्याणि नोपानमन् तेज इन्द्रियं ब्रह्मवर्चसमभावरं स एताश्चतुरश्चतुष्टोमान्स्तोमान् पश्यत् तानाहरत् तैर्यजत् तेज एव प्रथमेनावारुण्येन्द्रियं द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृतीयेनावाद्यं चतुर्थेन य एवं विद्वारश्चतुरश्चतुष्टोमान्स्तोमानाहरति तैर्यजते तेज एव (२) प्रथमेनावारुण्येन्द्रियं द्वितीयेन ब्रह्मवर्चसं तृतीयेनावाद्यं चतुर्थेन यामेवात्रिंशद्भिमार्शोत् तामेव यजमान ऋध्नोति ॥ (८८, तेजं पुंवा, - शार्दूल च) ॥ ८ ॥

जामदग्न्यश्चतुरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

जमदग्निः पुष्टिकामश्चतुरात्रेणयजत् स एतान् पोषांश्च अपुष्यत् तस्मात् पलितौ जामदग्नियौ न सं जानाते एतानेव पोषान् पुष्यति य एवं विद्वारश्चतुरात्रेण यजते पुरोडाशिन्य उपसदौ भवन्ति पशवो वै पुरोडाशः पशुनेवावं रुण्येऽहं वै पुरोडाशोऽर्भमेवावं रुण्ये ऽष्टावः पशुमान् भवति य एवं विद्वारश्चतुरात्रेण यजते ॥ (जमदग्निरष्टावस्त्वारिंशत्) ॥ ९ ॥

पञ्चरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

संवत्सरो वा इदमेकं आसीत् सोऽकामयत्तत्त्वं ज्ञेयेति स एतं पञ्चरात्रमपश्यत् तमाऽहर्त् तेनायजत् ततो वै स ऋतून्वृजत् य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्रैव जायते त ऋतवः सृष्टा न व्यावर्तन्त न एतं पञ्चरात्रमपश्यन् तमाऽहर्त् तेनायजन्त ततो वै ते व्यावर्तन्त (१) य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते वि प्राप्मना आरुव्येणाऽऽ वर्तते सार्वसेनिः शौच्योऽकामयत् पशुमान्त्स्यामिति स एतं पञ्चरात्रमाऽहर्त् तेनायजत् ततो वै स सहस्रं पशून् प्राऽऽग्राह्य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्र सहस्रं पशूनामोति ययुरः प्रावाहणिरकामयत् वाचः प्रवदित्वा स्यामिति स एतं पञ्चरात्रमा (२) ऽहर्त् तेनायजत् ततो वै स वाचः प्रवदित्वाऽर्भवद्य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते प्रवदितैव वाचो भवत्यथो एनं वाचस्पतिरित्याहुः रनासश्चतुरात्रोऽतिरिक्तः पञ्चाग्नोऽथ वा एव संप्रति यज्ञो यत् पञ्चरात्रो य एवं विद्वान् पञ्चरात्रेण यजते संप्रत्येव यज्ञेन यजते पञ्चरात्रो भवति पञ्च वा ऋतवः संवत्सर (३) ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठत्यथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यज्ञो यज्ञमेवावं रुण्ये त्रिवृदग्निष्टोमो भवति तेज एवावं रुण्ये पञ्चवृशो भवतीन्द्रियमेवावं रुण्ये नमदृशो भवत्यन्नाद्यस्यावच्छ्रया अथो प्रैव तेन जायते पञ्चविंशोऽग्निष्टोमो भवति प्रजापतेराज्यं महाव्रतवान्नाद्यस्यावच्छ्रयै विश्वजित् सर्वपृष्ठोऽतिरात्रो भवति सर्वस्याभिजिज्ञै (४) ॥ १० ॥ ते व्यावर्तन्त, प्रवदित्वा स्यामिति स पुनं पञ्चरात्रमा, संवत्सरो, ऽभिजिज्ञै ॥ १० ॥

अश्वमेधाङ्गाश्चतुर्विंशतिः ॥ त्रिभुवः । विश्वेदेवा ऋषयः ।

देवस्यैवा सवितुः प्रमूर्धेऽश्विनोऽर्वाहृभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामा देव इमर्धेऽर्भान् रश्मनामृतस्य पृवं आपृषि विदधेपु कृष्या ।
तयो देवाः सुतमा वभूवुर्ऋतस्य नामन्सरमारपन्ती ॥

अभिधा असि भुवनमसि यन्ताऽसि धर्ताऽसि सौऽसि वैश्वानरः सप्रथसं गच्छ स्वाहाकृतः।
पृथिव्यां यन्ता राड् यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुणः (१) कुर्वै त्वा क्षेमाय त्वा रय्ये त्वा पोषाय
त्वा पृथिव्यै त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा दिवे त्वा सते त्वाऽसते त्वाऽद्भ्यस्त्वौपधीभ्यस्तत्रा विश्वेभ्यस्तत्रा
भुतेभ्यः ॥ (धरुणः, पञ्चविंशतित्व) ॥ ११ ॥

अथमेव कर्मे जपादिपूर्वकं तदुत्पन्नम् ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्राऽश्वोऽसि हयोऽस्यत्योऽसि नरोऽस्यर्वाऽमि सप्तिरासि वाज्यसि घृषोऽसि
नृमणा असि ययुर्नामास्यादित्यानां पत्वान्विह्वं अये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यां स्वाहा प्रजा-
पतये स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा सर्वाभ्यो देवताभ्य इह धृतिः स्वाहे ह विधृतिः
स्वाहे ह रन्तिः स्वाहे (१) ह रमतिः स्वाहा भूरसि भुवे त्वा भव्याय त्वा भविष्यते त्वा
विश्वेभ्यस्तत्रा भुतेभ्यो देवा आशापाला एतं देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायते ॥

(रन्तिः स्वाहा, द्वाविंशतित्व) ॥ १२ ॥

अथमेव उद्गावहोमाः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

आर्यनाय स्वाहा प्रार्यणाय स्वाहो दद्रावाय स्वाहो दद्रुताय स्वाहा शूकराय स्वाहा
शूकृताय स्वाहा पलायिताय स्वाहा ऽऽपलायिताय स्वाहा ऽऽवलंगते स्वाहा परावलंगते
स्वाहा ऽऽयते स्वाहा प्रयते स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ आर्यनायोत्तरमायवित्तय वश्वि-
जतिः) ॥ १३ ॥

(१४-२५) अथमेव पूर्वहोमाः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्रये स्वाहा सोमाय स्वाहा वायवे स्वाहा ऽपां मोदाय स्वाहा सवित्रे स्वाहा
सरस्वत्यै स्वाहेन्द्राय स्वाहा बृहस्पतये स्वाहा मित्राय स्वाहा वरुणाय स्वाहा सर्वस्मै
स्वाहा ॥ (अग्रये वायवेऽपां मोदायेन्द्राय प्रयोविंशतिः) ॥ १४ ॥

पृथिव्यै स्वाहा ऽन्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहा सूर्याय स्वाहा चन्द्रमसे स्वाहा नक्ष-
त्रेभ्यः स्वाहा प्राच्यै दिशे स्वाहा दक्षिणायै दिशे स्वाहा प्रतीच्यै दिशे स्वाहा दीच्यै
दिशे स्वाहा धर्वायै दिशे स्वाहा दिग्भ्यः स्वाहा ध्वान्तरदिशाभ्यः स्वाहा समाभ्यः
स्वाहा शूरभ्यः स्वाहा ऽहोरात्रेभ्यः स्वाहा ऽर्धमासेभ्यः स्वाहा मासेभ्यः स्वाहा तुभ्यः
स्वाहा संवत्सराय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥ (पृथिव्यै सूर्याय नक्षत्रेभ्यः प्राच्यै सप्तज्ज्वारिंशत्) ॥ १५ ॥

(१६-१७) पूर्वदीक्षाहोमाः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्रये स्वाहा सोमाय स्वाहा सवित्रे स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा पूष्णे स्वाहा बृहस्पतये
स्वाहा ऽपां मोदाय स्वाहा वायवे स्वाहा मित्राय स्वाहा वरुणाय स्वाहा सर्वस्मै स्वाहा ॥

(अग्रये सवित्रे पूष्णे ऽपां मोदाय वायवे प्रयोविंशतिः) ॥ १६ ॥

पृथिव्यै स्वाहा^१ अन्तरिक्षाय स्वाहा^१ दिवे स्वाहा^१ उप्ये स्वाहा^१ सोमाय स्वाहा^१ सूर्याय स्वाहा^१ चन्द्रमसे स्वाहा^१ इहे स्वाहा^१ रात्रियै स्वाहे—जवे स्वाहा^१ साधवे स्वाहा^१ सुक्षित्यै स्वाहा^१ क्षुधे स्वाहा^१ ऽऽशित्तिने स्वाहा^१ रोगाय स्वाहा^१ हिमान्य स्वाहा^१ शीताय स्वाहा^१ ऽऽतुपाय स्वाहा^१ ऽरण्याय स्वाहा^१ सुवर्गाय स्वाहा^१ लोकाय स्वाहा^१ सर्वस्मै स्वाहा^१ ॥ (पृथिव्या जुमयेऽहो रात्रिर्वे चतुर्धत्वारिःसह) ॥ १७ ॥

अथरीक्षामन्त्राः ॥ विधेदेवा नमयः ।

ध्रुवो देवानां कर्मणाऽपसर्तस्य पृथ्वाऽसि वसुभिर्देवेभिर्देवतया गायत्रेण त्वा छन्दसा युनजिम पसन्तेन त्वर्तुना इविषा दीक्षयामि^१ रुद्रेभिर्देवेभिर्देवतया त्रैष्टुमेन त्वा छन्दसा युनजिम ग्रीष्मेण त्वर्तुना इविषा दीक्षयाम्यो—दित्येभिर्देवेभिर्देवतया जागतेन त्वा छन्दसा युनजिम वर्षाभ्यैस्त्वर्तुना इविषा दीक्षयामि^१ विश्वेभिर्देवेभिर्देवतयाऽऽर्षुमेन त्वा छन्दसा युनजिम (१) श्रद्धा त्वर्तुना इविषा दीक्षयाम्यो—क्षिरोमिर्देवेभिर्देवतया पादकेन त्वा छन्दसा युनजिम हेमन्तशिशिराभ्यां त्वर्तुना इविषा दीक्षयाम्यो ऽहं दीक्षामरुहमुत्स्य पत्नीं गायत्रेण छन्दसा ब्रह्मणा चर्तेश्च सत्येऽघाश्च सत्यमुत्तेश्चाध्वं ॥

मृष्टीमू पुं-सुत्रामार्ण-मिह धृतिः स्वाहे^१ ह विधृतिः स्वाहे^१ ह रन्तिः स्वाहे^१ ह रमन्तिः स्वाहा^१ ॥ (वातुष्टुमेन त्वा छन्दसा युनज्ये, — क्रावपन्वाचर्च) ॥ १८ ॥

अथपरिहोमाः ॥ विधेदेवा नमयः ।

इक्षाराय स्वाहे^१ कृताय स्वाहा^१ क्रन्दते स्वाहा^१ ऽवक्रन्दते स्वाहा^१ प्रोथते स्वाहा^१ प्रप्रोथते स्वाहा^१ गन्धाय स्वाहा^१ घ्राताय स्वाहा^१ प्राणाय स्वाहा^१ व्यानाय स्वाहा^१ ऽपानाय स्वाहा^१ संदीयमानाय स्वाहा^१ संदिताय स्वाहा^१ विचृत्यमानाय स्वाहा^१ विचृत्ताय स्वाहा^१ पलायिष्यमानाय स्वाहा^१ पलायिताय स्वाहा^१ परत्स्यते स्वाहा^१ परताय स्वाहा^१ निवेत्स्यते स्वाहा^१ निविशमानाय स्वाहा^१ निविष्टाय स्वाहा^१ निषत्स्यते स्वाहा^१ निपीदते स्वाहा^१ निषण्णाय स्वाहा^१ (१) ऽऽसिष्यते स्वाहा^१ ऽऽसीनाय स्वाहा^१ ऽऽसिताय स्वाहा^१ निषत्स्यते स्वाहा^१ निषर्धमानाय स्वाहा^१ निषर्धाय स्वाहा^१ अयिष्यते स्वाहा^१ अयानाय स्वाहा^१ अयिताय स्वाहा^१ संमीलिष्यते स्वाहा^१ संमीलते स्वाहा^१ संमीलिताय स्वाहा^१ स्वप्स्यते स्वाहा^१ स्वपते स्वाहा^१ सुप्ताय स्वाहा^१ प्रभोत्स्यते स्वाहा^१ प्रबुध्यमानाय स्वाहा^१ प्रबुद्धाय स्वाहा^१ जागरिष्यते स्वाहा^१ जाग्रते स्वाहा^१ जागरिताय स्वाहा^१ शुश्रूषमागाय स्वाहा^१ शुश्रूषते स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१ वीक्षिष्यते स्वाहा^१ (२) वीक्षमागाय स्वाहा^१ वीक्षिताय स्वाहा^१ संह्वाष्यते स्वाहा^१ संजिहानाय स्वाहा^१ जिजिहानाय स्वाहा^१ विवत्स्यते स्वा-

हां^{१६} विवर्तमानाय स्वाहां^{१७} विवृताय स्वाहां^{१८} त्थास्यते स्वाहां^{१९} तिष्ठते स्वाहां^{२०} ति-
 ताय स्वाहां^{२१} विधविष्यते स्वाहां^{२२} विधून्वानाय स्वाहां^{२३} विधूताय स्वाहां^{२४} त्कश्स्यते
 स्वाहां^{२५} त्क्रामते स्वाहां^{२६} त्क्रान्ताय स्वाहां^{२७} चङ्क्रमिष्यते स्वाहां^{२८} चङ्क्रम्यमाणाय
 स्वाहां^{२९} चङ्क्रमिताय स्वाहां^{३०} कण्डूयिष्यते स्वाहां^{३१} कण्डूयमानाय स्वाहां^{३२} कण्डूयिताय
 स्वाहां^{३३} निकपिष्यते स्वाहां^{३४} निकर्षमाणाय स्वाहां^{३५} (१) निकषिताय स्वाहां^{३६} यदस्ति तस्मै
 स्वाहां^{३७} यत् पिबति तस्मै स्वाहां^{३८} यन्मेहति तस्मै स्वाहां^{३९} यच्छकृत् करोति तस्मै स्वाहां^{४०} रेतसे
 स्वाहां^{४१} प्रजाभ्यः स्वाहां^{४२} प्रजननाय स्वाहां^{४३} सर्वस्मै स्वाहां^{४४} ॥ (निर्वणाय स्वाहां^{४५} वीक्षिष्यते
 स्वाहां^{४६} निर्वणाय स्वाहां^{४७} सुवर्षिष्यति ॥) १९ ॥

सावित्रोमः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

अग्नये स्वाहां^{४८} वायवे स्वाहां^{४९} धृष्याय स्वाहां^{५०} तमेस्यतस्यर्तमसि^{५१} सत्यमसि सत्यस्य सत्यम-
 स्य^{५२} तस्य पन्था असि देवानां छायाऽमृतस्य नाम तत् सत्यं यत् त्वं प्रजापतिरस्य^{५३} धि यदसिन्
 याजिनीव शुभः स्पर्धन्ते दिवः सूर्येण विशोऽपो वृणानः पवते कथ्यन् पशुं न गोपा इर्यः परिर्ज्मां ॥
 (अग्नये वायवेऽष्टाचत्वारिंशत्) ॥ २० ॥

[प्रजननं १०९। प्रातःसमुने ६३। मङ्गलादिनो १३४। अङ्गिरसु १०१। आपः ३४७। सोमः ३८९। सहस्रतुम्या २११।
 त्रिं-११८।-ज्रमदग्निः ४८। संवत्सरो २००। देवस्य ७५। विभू- ७२। रायमाया- २६।-नयं २३। पृथिव्या ४७।
 अग्नये २३। पृथिव्यै ४४। सुव ९९। ईश्वराया- १७७।-नयं ४८। विष्णुतिः ॥ २६२५ ॥]

[॥ इति सप्तमकाण्डे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥]

पट्टाश्राद्यानां निरूपणम् ।

[अथ द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥]

पट्टाश्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

साध्या वै देवाः सुवर्गकामा एत^१ पट्टाश्रमपश्यन् तमाऽहंरन् तेनायजन्त ततो वै ते सुवर्गे लोकमा-
 यन् य एवं विद्वांसः पट्टाश्रमासते सुवर्गमेव लोकं यन्ति देवस्य वै पट्टाश्रः प्रत्यक्षः^२ सैतानि पृष्ठानि
 य एवं विद्वांसः पट्टाश्रमासते साक्षादेव देवता अभ्यासो हस्ति^३ पट्टाश्रो भवति पट् वा ऋतवः पट्
 पृष्ठानि (१) पृष्ठैर्वर्तुनन्वारो हन्त्युत्तुभिः संवत्सरं ते संवत्सर एव प्रति तिष्ठन्ति बृहद्रथंतराभ्यां
 यन्तीयं वाव रथंतरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै युहभ्यां ज्ञसायनी श्रुती
 नाभ्यामेव सुवर्गे लोकं यन्ति त्रिवृदग्निष्टोमो भवति तेज एवाव रुन्धते पञ्चदशो भवतीन्द्रियमेवाव
 रुन्धते सप्तदशो (२) भवत्यष्टाष्टस्याव रुन्धया अथो प्रैव तेन जायन्त एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो
 रुन्धमेवाऽऽत्मन् रन्धते त्रिणवो भवति विजित्यै त्रयस्त्रिंशो भवति प्रतिष्ठित्यै सदो हविर्धानिन एतेन
 पट्टाश्रेण यजेत्साभ्यन्तरी हविर्धानं चाऽऽग्नीध्रं च भवतस्तद्वि सुवर्गं चक्रीवती भवतः सुवर्गस्य

लोकस्य समष्ट्या उल्लङ्घ्युधो यूपो भवति प्रतिष्ठित्यै प्राञ्चो यान्ति प्राङ्मिदं हि सुवर्गो (१) लोकः सरस्वत्या यान्त्येष वै वैद्ययानः पन्थस्तमेवाग्वारोहन्त्यो—क्रोशन्तो यान्त्यर्वातिमेवान्यस्मिन् प्रतिपञ्च्य प्रतिष्ठां गच्छन्ति यदा दश शतं कुर्वन्त्यथैकमुत्थानं शतायुः पुरुषः शोचन्त्ये आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठन्ति यदा शतं सहस्रं कुर्वन्त्यथैकमुत्थानं सहस्रसंमितो वा अथै लोकोऽमुमेव लोकमभिर्जयन्ति यदै—(४)—यौ प्रसीर्येत यदा वा जीर्येत्तथैकमुत्थानं तद्धि तीर्थमे ॥ (पृथानि, सप्तदशः, सुवर्गो, संवत्ति य,— दैकादश च) ॥ १ ॥

सप्तरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

कुसुमिन्द्र औद्दालाकिरकामयत पशुमान्स्यामिति स एतं सप्तरात्रमाऽहंरत् तेनायजत तेन वै स यावन्तो ग्राम्याः पशवस्तानवाकृन् य एवं विद्वान्सप्तरात्रेण यजते यावन्त एव ग्राम्याः पशवस्तानेवाकृन् रन्धे सप्तरात्रो भवति सप्त ग्राम्याः पशवः सप्ताऽऽरण्याः सप्त छन्दाऽस्युभयस्यावकृद्ध्यै त्रिवृद्धिष्टोमो भवति तेज (१) एवाकृन् रन्धे पञ्चदशो भवतीन्द्रियमेवाकृन् रन्धे सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावकृद्ध्य अथो ग्रैव तेन जायत एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो रचमेवाऽऽत्मन् धत्ते त्रिणवो भवति विजित्यै पञ्चविंशोऽभिष्टोमो भवति प्रजापतेराप्त्यै महाव्रतवानन्नाद्यस्यावकृद्ध्यै विश्वजित् सर्वेष्टोऽतिरात्रो भवति सर्वस्याभिर्जित्यै यत् प्रत्यक्षं पूर्वेष्वहःसु पृष्ठान्युपेयुः प्रत्यक्षं (१) विश्वजिति यथा दुग्धामु-पसीदत्येवमुत्तममहः स्यान्नैकरात्रश्चन स्याद्बृहद्रथंतरे पूर्वेष्वहःसूप यन्तीयं वाव रयंतरमसौ बृहदाभ्यामेव न युन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्ति यत् प्रत्यक्षं विश्वजिति पृष्ठान्युपयन्ति यथा प्रतीं बृहे तादगेव तत् ॥ (तेज, उपेयुः प्रत्यक्षं, द्विचत्वारिंशच्च) ॥ २ ॥

अष्टरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

बृहस्पतिरकामयत ब्रह्मवर्चसी स्यामिति स एतमष्टरात्रमपश्यत् तमाऽहंरत् तेनायजत ततो वै स ब्रह्मवर्चस्यभवत् एवं विद्वानष्टरात्रेण यजते ब्रह्मवर्चस्यैव भवत्यष्टरात्रो भवत्यष्टाक्षरा गायत्री गायत्री ब्रह्मवर्चसं गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव रन्धेऽष्टरात्रो भवति चतस्रो वै दिशश्चतस्रोऽवान्तरविशि दिग्भ्य एव ब्रह्मवर्चसमव रन्धे (१) त्रिवृद्धिष्टोमो भवति तेज एवाकृन् रन्धे पञ्चदशो भवतीन्द्रियमेवाकृन् रन्धे सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावकृद्ध्य अथो ग्रैव तेन जायत एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो रचमेवाऽऽत्मन् धत्ते त्रिणवो भवति विजित्यै त्रयविंशो भवति प्रतिष्ठित्यै पञ्चविंशोऽभिष्टोमो भवति प्रजापतेराप्त्यै महाव्रतवानन्नाद्यस्यावकृद्ध्यै विश्वजित् सर्वेष्टोऽतिरात्रो भवति सर्वस्याभिर्जित्यै (२) (दिग्भ्य एव ब्रह्मवर्चसमव रन्धे, ऽभिर्जित्यै) ॥ ३ ॥

नवरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ताः सृष्टाः क्षुधं न्यायन्त एतं नवरात्रमपश्यत् तमाऽहंरत् तेनायजत ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत यद्भिः प्रजाः क्षुधं निगच्छेयुस्तर्हि नवरात्रेण यजेतेमे हि वा एतासां लोका लक्ष्मणा

अथैताः क्षुधं नि गच्छन्तीमानेवाऽऽभ्यौ लोकान् कल्पयति तान् कल्पमानान् प्रजाभ्योऽहुं कल्पते कल्प-
न्ते (१) ऽस्मा इमे लोका ऊर्जैः प्रजासु दधाति^१ विरात्रेणैवेमं लोकं कल्पयति विरात्रेणान्तरिक्षं विरा-
त्रेणान् लोकं यथा गुणे गुणमन्वस्यत्येवमेव तल्लोके लोकमन्वस्यति धृत्या अक्षिथिलंमावायै ज्योतिर्गौर-
युपिति ज्ञाताः स्तोमा भवन्तीयं वाक्-ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसाधार्युरेवैव लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति वात्र
प्रजानां (२) गच्छति^२ नवरात्रो भवत्यभिपूर्वमेवास्मिन् तेजो दधाति^३ यो ज्योगामयावी स्यात् स
नवरात्रेण यजेत प्राणा हि वा एतस्या धृता अथैतस्य ज्योगामयति प्राणानेवास्मिन् दाधारेत् यदीतासु-
र्भवति जीवत्येवै ॥ (कल्पन्ते, प्रजानां, त्रयस्त्रिंशच्च) ॥ ४ ॥

दशरात्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स एतं दशहोतारमपश्यत् तमं जुहोत् तेन दशरात्रमखजत् तेन दश-
रात्रेण प्राजायत दशरात्रार्थं दीक्षिष्यमाणो दशहोतारं जुहुयाद्दशहोत्रैव दशरात्रं सृजते तेन दशरात्रेण
प्र जायते वैराजो वा एव यज्ञो यद्दशरात्रो य एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते विराजमेव गच्छति^४
प्राजापत्यो वा एव यज्ञो यद्दशरात्रो (१) य एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते प्रैव जायते इन्द्रो वै सृष्ट-
देवतःमिरासीत् स न व्यावृत्तमगच्छत् स प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एतं दशरात्रं प्रार्थच्छत् तमाऽह-
न् तेनावजन् ततो वै सोऽस्यामिर्देवताभिर्व्यावृत्तमगच्छथ एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते व्यावृत्तमेव
पाप्मना भ्रातृव्येण गच्छति^५ त्रिःकुट्टा (२) एव यज्ञो यद्दशरात्रः क्रकुत् पञ्चदशः क्रकुदेव क्रिश्शः
क्रकुत् त्रयस्त्रिंशो य एवं विद्वान् दशरात्रेण यजते त्रिक्रकुदेव संमानानां भवति यजमानः पञ्चदशो यजमान
एकविंशो यजमानत्रयस्त्रिंशः पुर इतरौ अभिर्च्यमाणो दशरात्रेण यजेत देवपुरा एव पर्यहते
तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भवति नैनमभिचरन्त्सृणुते^६ देवासुराः संयत्ता आसन् ते देवा एताः (३)
देवपुरा अपश्यन् यद्दशरात्रस्ताः पर्याहन्त तेषां न कुतश्चनोपाव्याधोऽभवत् ततो देवा अमन्वन् परा
ऽसुरा यो आर्तव्यवान्स्यात् स दशरात्रेण यजेत देवपुरा एव पर्यहन् तस्य न कुतश्चनोपाव्याधो भवति
भवत्यात्मना पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति स्तोमः स्तोमस्योपस्तिर्भवति भ्रातृव्यमेवोपस्तिं कुरुते^७ जामि
वा (४) एतत् कुर्वन्ति यज्जपार्याः १२५ स्तोममुपेत्य कनीयाः १२५मुपयन्ति यदग्निष्टोमसामान्यस्ताश्च परा-
स्ताश्च भवन्त्यजाभित्त्वार्यं त्रिवृदग्निष्टोमोऽग्निष्टुदग्नेयीषु भवति तेज एवाव रन्धे^८ पञ्चदश उक्थ्य
ऐन्द्रीविन्द्रियमेवाव रन्धे^९ त्रिवृदग्निष्टोमो वैश्वदेवीषु पुष्टिमेवाव रन्धे^{१०} सप्तदशोऽग्निष्टोमः प्राजा-
पत्यासु तीयसोमोऽज्ञाद्यस्यायच्छया अथो प्रैव तेन जायते (५) एकविंश उक्थ्यः सौरीषु प्रति-
ष्ठित्या अथो र्वचमेवाऽऽत्मन् धत्ते^{११} सप्तदशोऽग्निष्टोमः प्राजापत्यासुपहृथ्य उपहृथमेव गच्छति^{१२} त्रिण-
वाविष्टोमाद्यभित् ऐन्द्रीषु विजित्यै^{१३} त्रयस्त्रिंश उक्थ्यो वैश्वदेवीषु प्रनिष्ठित्यै^{१४} विजित्यै सर्व-
पृष्टोऽतिरात्रो भवति सर्वस्याभिजित्यै^{१५} ॥ (एव यज्ञो यद्दशरात्रः, - त्रिःकुट्टा, एता, वै, जायत, एकविंशच्च) ॥ ५ ॥

एकादशरात्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अनयो वै प्रजाकामाः प्रजां नाधिन्दन्त तैऽकामयन्त प्रजां सृजन्महि प्रजामव रन्धीमहि प्रजां विन्वे-

महि प्रजावन्तः स्थामेति त एतमेकादशरात्रमपश्यन् तमाऽहरन् तेनायजन्त ततो वै ते प्रजामसृजन्त
प्रजामवर्कथत प्रजामविन्दन्त प्रजावन्तोऽभवन् त ऋतवोऽभवन् तदार्तवानामार्तवम्भूतानां वा एते
पुत्रास्तस्मा—(१)—दार्तवा ऊच्यन्ते य एवं विद्वाश्चैकवादशरात्रमार्तते प्रजामेव सृजन्ते प्रजामव
रकथते प्रजां विन्दन्ते प्रजावन्तो भवन्ति ज्योतिरतिरात्रो भवति ज्योतिरेव पुरस्ताद्वचते सुवर्गस्य लोक-
स्यानुकथत्यै पृथयः पडहो भवति पड् वा ऋतवः पड् पुत्रानि पृथैरेव नन्वारोऽहन्त्युतभिः संवत्सरं
ते संवत्सर एव प्रति तिष्ठन्ति चतुर्विंशो भवति चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री (२) गायत्रं ब्रह्मवर्चसं
गायत्रियामेव ब्रह्मवर्चसे प्रति तिष्ठति चतुश्चत्वारिंशो भवति चतुश्चत्वारिंशत्यक्षरा त्रिपुरागन्धियं
त्रिष्टुप् त्रिष्टुभ्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठत्यै—ष्टाचत्वारिंशो भवत्यष्टाचत्वारिंशत्यक्षरा जगती जगताः पशवो
जगत्यामेव पशुपु प्रति तिष्ठत्यै—कादशरात्रो भवति पञ्च वा ऋतव आर्तवाः पञ्चतुष्ट्वेवाऽऽर्तवेष्टु संव-
त्सरे प्रतिष्ठाय प्रजामव रकथते ऽतिरात्रावभितो भवतः प्रजायै परियुहीत्यै ॥ (एते पुत्रास्तस्मा-
त्त्रायमे-कादशरात्राण) ॥ ६ ॥

द्वादशरात्रः ॥ त्रिभेदेवा ऋतवः ।

ऐन्द्रवायवाग्रान् गृहीयाद्यः कामयेत यथापूर्वं प्रजाः कल्पेरभिति यज्ञस्य वै कल्पविभक्तं प्रजाः कल्पन्ते
यज्ञस्यावर्त्तक्षिमनु न कल्पन्ते यथापूर्वमेव प्रजाः कल्पयति न ज्यायोऽसं कनीयानति कामत्यै—न्द्रवाय-
वाग्रान् गृहीयादामयाविनः प्राणेन वा एष व्यृध्यते यस्याऽऽमयति प्राण ऐन्द्रवायवः प्राणेनैवैतं समर्थ-
यति मैत्रावरुणाग्रान् गृहीतुं येषां दीक्षितानां प्रमीयेत (१) प्राणापानाभ्यां वा एते व्यृध्यन्ते येषां
दीक्षितानां प्रमीयेते प्राणापानौ मित्रावरुणौ प्रागापानावेव मुक्तः परिर हरन्ते आश्विनाग्रान् गृहीता-
ऽऽनुजावरुणोऽश्विनौ वै देवानामानुजावरुणौ पञ्चेवाग्रं पर्यैतामश्विनान्वेदस्य देवता य आनुजावरस्तावेवै-
नमग्रं परिर णयतः शुक्राग्रान् गृहीत गतर्थाः प्रतिष्ठा कामोऽसौ वा आदित्यः शुक्र एवोऽन्तोऽन्तं मनुष्यः
(२) श्रियै गत्वा नि वर्ततेऽन्नादेवान्तमा रभते न ततः पापीयान भवति मन्थ्यग्रान् गृहीताभि-
चरभार्तयात्रं वा एतद्यन्मन्थिपात्रं मृत्युवैवैनं ग्राहयति ताजगार्तिप्राच्छैत्यां—अयणाग्रान् गृहीत यस्य पिता
पितामहः पुण्यः स्यादथ तत्र प्राप्नुयाद्वाचा वा एष इन्द्रियेण व्यृध्यते यस्य पिता पितामहः पुण्यो (३)
भवत्यथ तत्र प्राप्नोत्युर इवैतद्यज्ञस्य वाग्विष यदाअयणो वाचैवैनमिन्द्रियेण समर्थयति न ततः पापीयान्
भवत्यु—कथ्याग्रान् गृहीताभिचर्यमाणः सर्वेषां वा एतत् पात्राणाभिन्द्रियं यदुक्थयत्वात्र सर्वैवैवैनमिन्द्रि-
येणाति प्र युङ्क्ते सरस्वत्यग्नि नो नेपि वस्य इति पुरोक्तं कुर्याद्वात्रै (४) सरस्वती वाचैवैनमति
प्र युङ्क्ते मा त्वत् क्षेत्राण्यरंणानि गन्मेत्याह मृशोर्वै क्षेत्राण्यरंणानि तेनैव मृत्योः क्षेत्राणि न गच्छति
पूर्णान् ग्रहान् गृहीयादामयाविनः प्राणान् वा एतस्य शुभं च्छति यस्याऽऽमयति प्राणा ग्रहाः प्राणानेवायं
शुचो मुञ्चत्युत यदीतासुर्भवति जीवत्येवं पूर्णान् ग्रहान् (५) गृहीयाद्यर्द्धं पर्जन्यो न वर्पेत प्राणान् वा
एतर्द्धं प्रजानां शुभं च्छति यर्द्धं पर्जन्यो न वर्पति प्राणा ग्रहाः प्राणानेव प्रजानां शुचो मुञ्चति ताजक
श्च वर्पति ॥ (प्रमीयेत, गन्त्वर्थ, कल्पते यस्य पिता पितामहः पुण्यो, यात्रां, एव पूर्णान् ग्रहान्, पञ्चविंशतिभ्यः) ॥ ७ ॥

द्वादशाहस्य व्युहप्रकाशः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

गायत्रो वा ऐन्द्रवायवो गायत्रं प्रायणीयमहस्तस्मात् प्रायणीयेऽह्नैन्द्रवायवो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यति त्रैष्टुभो वै शुक्लैष्टुभं द्वितीयमहस्तस्माद् द्वितीयेऽह्नच्छुको गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यति जागतो वा आग्रयो जागतं तृतीयमहस्तस्मात् तृतीयेऽह्नआग्रयो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यत्ये- तद्वै (१) यक्षमापयच्छन्दाः स्यामोति यदाग्रयणः श्वो गृह्यते यत्रैव यक्षमहश्च तत् एवैनं पुनः प्र युङ्क्ते जगन्मुखो वै द्वितीयक्षिरात्रो जागत आग्रयो यद्यतुर्थेऽह्नआग्रयो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यत्ययो स्वमेव छन्दोऽनुं पर्यावर्तन्ते रायतरं वा ऐन्द्रवायवो रायतरं पञ्चममहस्तस्मात् पञ्चमेऽह- (२)- नैन्द्रवायवो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यति बार्हतो वै शुको बार्हतं षष्ठमहस्तस्मात् षष्ठेऽह्नच्छुको गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यत्ये- तद्वै द्वितीयं यक्षमापयच्छन्दाः स्यामोति यच्छुक्रः श्वो गृह्यते यत्रैव यक्षमहश्च तत् एवैनं पुनः प्र युङ्क्ते त्रिष्टुभं वै तृतीयक्षिरात्रैष्टुभः (३) शुको यत् सप्तमे- ह्नच्छुको गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यत्ययो स्वमेव छन्दोऽनुं पर्यावर्तन्ते चात्रवा आग्रयो चाग्रेष्टु- महस्तस्मादष्टमेऽह्नआग्रयो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यति प्राणो वा ऐन्द्रवायवः प्राणो नवममह- स्तस्माद्विष्टमेऽह्नैन्द्रवायवो गृह्यते स्व एवैनमायतने गृह्यत्ये- त- (४)- द्वै तृतीयं यक्षमापयच्छन्दाः स्यामोति यद्वैन्द्रवायवः श्वो गृह्यते यत्रैव यक्षमहश्च तत् एवैनं पुनः प्र युङ्क्तेऽथो स्वमेव छन्दोऽनुं पर्यावर्तन्ते पयो वा एतेऽध्यपथेन यन्ति येऽन्येनैन्द्रवायवात् प्रतिपद्यन्तेऽन्तः सखु वा एष यक्षस्य यद्वैशममहदंशमेऽह्नैन्द्रवायवो गृह्यते यक्षस्यै- (५)- चार्तं गत्वा ऽपथात् पन्थामपि यस्ययो यथा बर्हीयसा प्रतिसारं वहन्ति तादृगेव ते- च्छन्दाः स्यन्त्योन्यस्य लोकमन्यथायन् तान्येतैनैव देवा व्यवाहय- नैन्द्र- वायवस्य वा एतवायतनं यद्यतुर्थमहस्तास्मिन्नाग्रयो गृह्यते तस्मादाग्रयणस्याऽऽयतने नष्टमेऽह्नैन्द्रवायवो गृह्यते शुक्रस्य वा एतवायतनं यत् पञ्चम- (६)- महस्तस्मिन्नैन्द्रवायवो गृह्यते तस्माद्वैन्द्रवायवस्या- ऽऽयतने सप्तमेऽह्नच्छुको गृह्यते आग्रयणस्य वा एतवायतनं यत् षष्ठमहस्तास्मिच्छुको गृह्यते तस्मा- च्छुक्रस्याऽऽयतने ऽष्टमेऽह्नआग्रयो गृह्यते छन्दाः स्येव तद्वि वाहयति प्र वस्यसो विधाहमामोति य एवं वेदाधो वेधताभ्य एव यक्षे संविदं दधाति तस्माद्विदमन्योऽन्यस्मै (७) ददाति ॥ (एतद्वै, पञ्चमेऽह्न, त्रैष्टुभं, एतत्, गृह्यते यज्ञस्य, पञ्चम- -मन्वस्मा, एतं च) ॥ ८ ॥

द्वादशाहगाम्येकादशाहनि ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिरकामयत् प्र जायेयेति स एतं द्वादशरात्रमपश्यत् तस्मादहर्त् तेनायजत् ततो वै स प्राजायत् यः कामयेत् प्र जायेयेति स द्वादशरात्रेण यजेत् प्रैव जायते ब्रह्मवादिनो वदन्यभिष्टोमप्रायणा युष्ठा अथ कस्मादतिरात्रः पूर्वः प्र युज्यत् इति चक्षुषी वा एते यक्षस्य यदतिरात्रौ कृनीनिके अभिष्टोमौ य- (१)- दभिष्टोमं पूर्वं प्रयुज्जीरु बर्हिर्घा कृनीनिके दय्युस्तस्मादतिरात्रः पूर्वः प्र युज्यते चक्षुषी एव यक्षे धित्वा मध्यतः कृनीनिके प्रति दधति यो वै गायत्री ज्योतिः पक्षां वेद ज्योतिषा मांसां सुवर्गं लोकमेति यावदभिष्टोमौ तौ पक्षौ येऽन्तरेऽष्टावृक्ष्याः स आत्मैषा वै गायत्री ज्योतिः पक्षा न एवं वेद ज्योतिषा मांसा

सुवर्गं लोक-(१)-मिति^३ प्रजापतिर्वा एव द्वादशधा विहितो यद् द्वादशगुणो यार्वातिपुत्रौ तौ पक्षौ येऽन्तरैः प्रावृष्यः स आत्मा प्रजापतिर्वावैष सन्तस्रश्च वै सुत्रेण सृणोति प्राणा वै सत् प्राणानेव सृणोति^४ सर्वासां वापते प्रजानां प्राणैरासते सत्रमासते तस्माद् पृच्छन्ति किमेते सुत्रिण इति^५ प्रियः प्रजानां-(१)-मुत्थितो भवति य एवं वेद ॥ (अग्निहोत्रोक्तं, सुवर्गं लोकं, त्रिधा प्रजानां, पक्षं च) ॥ ९ ॥

द्वादशमहः, द्वादशविधेयः ॥ विधेदेवा कथयः ।

न वा पुरोऽन्यतैर्वैश्वानरः सुवर्गाय लोकाय प्रमवबुध्नौ ह वा एव आतत आसीत् ते देवा एतं वैश्वानरं पर्याहन्त्सुवर्गस्य लोकस्य प्रभृत्या ऋतवो वा एतेन प्रजापतिमयाजयन् तेष्वामोदधि तदभोति^६ ह वा ऋत्विक्षु य एवं विद्वान् द्वादशाहेन यजेते^७ तैः स्मिन्नैच्छन्तु स रसमहं वसन्ताय प्रार्थच्छ- (१)- एवं प्रीणायौपधीवेषाम्यो ब्रीहीम्भुरदे मापतिलौ हेमन्तशिशिराम्या^८ तेनेन्द्रं प्रजापतिरयाजयत् ततो वा इन्द्र इन्द्रोऽभवत् तस्मादाहुरानुभावरस्य यक्ष इति स होतेनाग्रेऽयजतै- च ह वै कुणर्पमसि यः सुत्रे प्रतिगृह्णाति पुरुषकृणपरमश्चकृणपं गौरा अक्षं येन पात्रेणाक्षं विभ्रति यत् तत्र निर्गेनैजति ततोऽधि (१) मलं जायते एकं एव यजेतेको हि प्रजापतिराभोर्द् द्वादश रात्रिर्दीक्षितः स्याद् द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्वावैष एव ह त्वै जायते यस्तपसोऽधि जायते^९ चतुर्धा वा एतास्तिष्ठस्तिष्ठो रात्रयो यद् द्वादशोपसवो याः प्रथमा यक्षं तामिः सं भरति या द्वितीया यक्षं तामिरा रभते (१) यास्तृतीयाः पात्राणि तामिर्निर्गेनैक्ते यार्धतुर्थापरि तामिर्गुप्तानमन्तरतः शुन्धते^{१०} यो वा अस्य पशुमसि मारसः सोऽति यः पुण्डरीकं मस्तिष्कः स यः परिव्रापं पुरीषः स य आर्ज्यं मज्जान् स यः सोमः स्वेदः सोऽपि ह वा अस्य शीर्ष्या निष्पद्यः प्रति गृह्णाति यो द्वादशाहे प्रतिगृह्णाति तस्माद् द्वादशाहेन (१) न यार्ज्यं पाप्मनो व्यावृत्तै^{११} ॥ (अर्घ्यं, -वधि, रभते, द्वादशाहेन, चत्वारि च) ॥ १० ॥

जन्ममेवगता कर्महोमाः, तत्र युजामयुजां च मिथिलानां सकृचः ॥ विधेदेवा कथयः ।

एकस्मै स्वाहा^१ द्वाभ्यां स्वाहा^२ त्रिभ्यः स्वाहा^३ चतुर्भ्यः स्वाहा^४ पञ्चभ्यः स्वाहा^५ षड्भ्यः स्वाहा^६ सप्तभ्यः स्वाहा^७ ऽष्टाभ्यः स्वाहा^८ नवभ्यः स्वाहा^९ दशभ्यः स्वाहा^{१०} कादु-
शभ्यः स्वाहा^{११} द्वादशभ्यः स्वाहा^{१२} त्रयोदशभ्यः स्वाहा^{१३} चतुर्दशभ्यः स्वाहा^{१४} पञ्चदशभ्यः
स्वाहा^{१५} षोडशभ्यः स्वाहा^{१६} सप्तदशभ्यः स्वाहा^{१७} ऽष्टादशभ्यः स्वाहा^{१८} काश्च विंशत्यै स्वाहा^{१९}
नवविंशत्यै स्वाहा^{२०} काश्च चत्वारिंशत्यै स्वाहा^{२१} नवचत्वारिंशत्यै स्वाहा^{२२} काश्च (१) षष्ट्यै
स्वाहा^{२३} नवषष्ट्यै स्वाहा^{२४} काश्चाशीत्यै स्वाहा^{२५} नवाशीत्यै स्वाहा^{२६} काश्च शताय स्वाहा^{२७}
शताय स्वाहा^{२८} द्वाभ्यां शताभ्यां स्वाहा^{२९} सर्वस्मै स्वाहा^{३०} ॥ (नवचत्वारिंशत्यै स्वाहेकाश्च, -
विंशत्यै) ॥ ११ ॥

युजामेकाधिकानां सकृचः ॥ विधेदेवा कथयः ।

एकस्मै स्वाहा^१ त्रिभ्यः स्वाहा^२ पञ्चभ्यः स्वाहा^३ सप्तभ्यः स्वाहा^४ नवभ्यः स्वाहा^५ का-
दशभ्यः स्वाहा^६ त्रयोदशभ्यः स्वाहा^७ पञ्चदशभ्यः स्वाहा^८ सप्तदशभ्यः स्वाहा^९ काश्च विंशत्यै

स्वाहां नवविंशत्यै स्वाहा^१ काञ्च चत्वारिंशते स्वाहां नवचत्वारिंशते स्वाहा^१ काञ्च पृष्ट्यै
स्वाहां नवपृष्ट्यै स्वाहा^१ काञ्चाशीत्यै स्वाहां नवाशीत्यै स्वाहा^१ काञ्च श्रुताय स्वाहा^१ श्रुताय
स्वाहां सर्वस्मै स्वाहा^१ ॥ (एकस्मै पञ्चाशत्) ॥ १२ ॥

आदि शुभमसंख्यासङ्घः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

द्वाभ्यां स्वाहा^१ चतुर्भ्यः स्वाहा^१ पञ्चभ्यः स्वाहा^१ ऽष्टाभ्यः स्वाहा^१ दशभ्यः स्वाहा^१
द्वादशभ्यः स्वाहा^१ चतुर्दशभ्यः स्वाहा^१ पौडशभ्यः स्वाहा^१ ऽष्टादशभ्यः स्वाहा^१ विंशत्यै
स्वाहा^१ ऽष्टानवत्यै स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१ सर्वस्मै स्वाहा^१ ॥ (द्वाभ्यां ऽष्टानवत्यै पञ्चविंशतिः)
॥ १३ ॥

आदि शुचरसंख्यासङ्घः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

त्रिभ्यः स्वाहा^१ पञ्चभ्यः स्वाहा^१ सप्तभ्यः स्वाहा^१ नवभ्यः स्वाहा^१ कादशभ्यः स्वाहा^१
त्रयोदशभ्यः स्वाहा^१ पञ्चदशभ्यः स्वाहा^१ सप्तदशभ्यः स्वाहा^१ काञ्च विंशत्यै स्वाहा^१ नव-
विंशत्यै स्वाहा^१ काञ्च चत्वारिंशते स्वाहा^१ नवचत्वारिंशते स्वाहा^१ काञ्च पृष्ट्यै स्वाहा^१
नवपृष्ट्यै स्वाहा^१ काञ्चाशीत्यै स्वाहा^१ नवाशीत्यै स्वाहा^१ काञ्च श्रुताय स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१
सर्वस्मै स्वाहा^१ ॥ (त्रिभ्योऽष्टाचत्वारिंशत्) ॥ १४ ॥

अतुरादि चतुरस्रसंख्यासङ्घः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

चतुर्भ्यः स्वाहा^१ ऽष्टाभ्यः स्वाहा^१ द्वादशभ्यः स्वाहा^१ पौडशभ्यः स्वाहा^१ विंशत्यै
स्वाहा^१ पणवत्यै स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१ सर्वस्मै स्वाहा^१ ॥ (चतुर्भ्यः पणवत्यै पौडश) ॥ १५ ॥

पञ्चादि पञ्चोत्तरसंख्यासङ्घः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

पञ्चभ्यः स्वाहा^१ दशभ्यः स्वाहा^१ पञ्चदशभ्यः स्वाहा^१ विंशत्यै स्वाहा^१ पञ्चनवत्यै
स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१ सर्वस्मै स्वाहा^१ ॥ (पञ्चभ्यः पञ्चनवत्यै चतुर्दश) ॥ १६ ॥

दशादि दशोत्तरसंख्यासङ्घः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

दशभ्यः स्वाहा^१ विंशत्यै स्वाहा^१ त्रिंशते स्वाहा^१ चत्वारिंशते स्वाहा^१ पञ्चाशते
स्वाहा^१ पृष्ट्यै स्वाहा^१ सप्तत्यै स्वाहा^१ ऽशीत्यै स्वाहा^१ नवत्यै स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१ सर्वस्मै
स्वाहा^१ ॥ (दशभ्यो द्वाविंशतिः) ॥ १७ ॥

विंशत्यादि विंशत्युत्तरसंख्यासङ्घः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

विंशत्यै स्वाहा^१ चत्वारिंशते स्वाहा^१ पृष्ट्यै स्वाहा^१ ऽशीत्यै स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१
सर्वस्मै स्वाहा^१ ॥ (त्रिंशत्यै द्वादश) ॥ १८ ॥

पञ्चाशत्तमाराभ्य पञ्चाशदुत्तराणां शतोत्तराणां च सङ्घः ॥ विंशेदेवा ऋषयः ।

पञ्चाशते स्वाहा^१ श्रुताय स्वाहा^१ द्वाभ्यां श्रुताभ्यां स्वाहा^१ त्रिभ्यः श्रुतेभ्यः स्वाहा^१

चतुर्थ्यः श्रुतेभ्यः स्वाहा^१ पञ्चम्यः श्रुतेभ्यः स्वाहा^१ षड्म्यः श्रुतेभ्यः स्वाहा^१ सप्तम्यः
श्रुतेभ्यः स्वाहा^१ ऽष्टम्यः श्रुतेभ्यः स्वाहा^१ नवम्यः श्रुतेभ्यः स्वाहा^१ सहस्राय स्वाहा^१
सर्वस्मै स्वाहा^{१२} ॥ (पुञ्चाक्षते द्वात्रिंशत्) ॥ १९ ॥

सप्तमस्य दशगुणवृद्धियुक्तसंख्यासहस्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

शताय स्वाहा^१ सहस्राय स्वाहा^१ ऽयुताय स्वाहा^१ निपुताय स्वाहा^१ प्रयुताय स्वाहा^१
ऽर्बुदाय स्वाहा^१ न्यर्बुदाय स्वाहा^१ समुद्राय स्वाहा^१ मध्याय स्वाहा^१ ऽन्ताय स्वाहा^१
परार्धाय स्वाहा^{१३} पसे स्वाहा^१ व्युष्ट्यै स्वाहा^{१४} देव्युते स्वाहा^{१५} द्युते स्वाहा^{१६} दिताय स्वाहा^{१७}
सुवर्गाय स्वाहा^१ लोकाय स्वाहा^१ सर्वस्मै स्वाहा^{१८} ॥ (श्रवणाद्यात्रिंशत्) ॥ २० ॥

[साध्याः २११। कुसुविक्षिते १४२। बृहस्पतिः १००। मृजार्पतिः १३३। मृजार्पति - २८१। - ऋतव १७९। देवत्रयायवा-
मां २७५। गायत्रः ३५१। मृजः पति - १५५। - नै - २०७। - कस्मा ७१। एकस्मै ५०। द्वाभ्यां २६। त्रिभ्यः - ४८। वृषतुभ्यः
१६। पुञ्चभ्यां १७। दशभ्यां २२। विंशत्यै १२। पञ्चाक्षते ३२। शतार्थ ३८। विंशतिः ॥ २३३०]

[॥ इति सप्तमकाण्डे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २९ ॥]

सत्रजातनिरूपणम् ।

अथ तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

द्वादशाहगतमविवाक्यमहः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजवं वा एतेन यन्ति यद्दशममहः पापावहीयं वा एतेन भवन्ति यद्दशममहयो वै प्रजवं यतामर्पथेन
प्रतिपद्यते यः स्थाणुर हन्ति यो भेषं न्येति स हीयते स यो वै दशमेऽहस्रविवाक्य उर्पहन्त्यते स हीयते
तस्मै य उर्पहताय व्याहृतमेवान्वारभ्य समश्नुतेऽथ यो व्याहृत स (१) हीयते तस्माद्दशमेऽहस्रविवाक्य
उर्पहताय न व्युच्यते—मथो खल्वहिर्यज्ञस्य वै समृद्धेन देवाः सुवर्गं लोकमायन् यज्ञस्य व्युद्धेनाहुरान्
पराऽभावयन्ति यत् खलु वै यज्ञस्य समृद्धं तद्यजमानस्य यद्गृह्यं तद्गावन्त्यस्य स यो वै दशमे-
ऽहस्रविवाक्य उर्पहन्त्यते स एवाति रेचयति ते ये बाह्या दशीकवः (२) स्युस्ते वि श्रूय—यदि तत्र न
विन्देयुरन्तः सदसाद्व्युच्यं^३ यदि तत्र न विन्देयुर्गृहपतिना व्युच्यं^४ तद्व्युच्यमैवो—थ वा एतत् संप-
राक्रिया ऋग्भिः स्तुवन्तीयं वै सर्पतो राक्षी यद्वा अस्यां किं जायन्ति यदानुश्रुतेनेयं सर्पराक्षी ते यद्वय
किं च वाचाऽऽनुचुर्यदतोऽर्धचिंतात्- (३)-स्तदुभयमाप्त्याऽवृण्यते तद्गमेति^५ ताभिर्मनसा स्तुयते न
वा इमामभ्वरथो नाभ्वतरौरथः सद्यः पर्याप्तुमर्हति मनो वा इमां सद्यः पर्याप्तुमर्हति मनः परिभवितुं—
मय ब्रह्म वदन्ति परिमिता वा ऋचः परिमितानि सामानि परिमितानि यजुःस्पष्टैतस्यैवात्तो नास्ति
यद्ब्रह्म तत् प्रतिगृणत आ चक्षीत स (४) प्रतिगूरः ॥ (व्याहृत स, दशीकवो, अर्धचिंतात्, स, ५६ च) ॥ १ ॥

द्वादशाहयाजिमन्सा ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति किं द्वादशाहस्य प्रथमेनाद्विजां यजमानो वृहत्क इति तेज इन्द्रियमिति किं

द्वितीयेनेति प्राणानुभाद्यमिति किं तृतीयेनेति त्रीणिमाल्लोकानिति किं चतुर्थेनेति चतुर्ण्यदः पशुनिति किं पञ्चमेनेति पञ्चाक्षरां पङ्क्तिमिति किं षष्ठेनेति षड् ऋतूनि किं सप्तमेनेति सप्तपदाः शर्करामिति (१) किमष्टमेनेत्यष्टाक्षरां गायत्रीमिति किं नवमेनेति त्रिवृतः स्तोममिति किं दशमेनेति दशाक्षरां विराजमिति किमेकादशमेनेत्येकादशाक्षरां त्रिष्टुमिति किं द्वादशमेनेति द्वादशाक्षरां जगतीमित्येतावद्वा अस्ति यावदेतद्यावदेवास्ति तदेषां वृद्धे' ॥ (शर्करामित्ये, - चत्वारिंशच्च) ॥ २ ॥

त्रयोदशरात्रः ॥ विषेदेवा ऋषयः ।

एष वा आतो द्वादशाहो यत् त्रयोदशरात्रः संमानः होतद्वर्त्यत् प्रायणीयश्चोदयनीयश्च ज्यतिरात्रो भवति त्रयं इमे लोका एषां लोकानामाच्यै' प्राणो वै प्रथमोऽतिरात्रो व्यानो द्वितीयोऽपानस्तृतीयः प्राणापानोदानेभ्येवात्राद्ये प्रति तिष्ठन्ति सर्वमारुयेन्ति य एवं विद्वांससंभृतुर्दशरात्रमासेत' तदाहुर्वाग्वा एषा वितता (१) यद् द्वादशाहस्तां विच्छिन्न्युर्थन्माच्यैऽतिरात्रं कुर्युर्षदासुका गृहपतेर्वाक् स्यादुपरिष्ठाच्छन्दोमानी महाव्रतं कुर्वन्ति संततामेव वाचमव रन्धतेऽनुपदासुका गृहपतेर्वोग्भवति' पशवो वै छन्दोमा अर्ज महाव्रतं यदुपरिष्ठाच्छन्दोमानी महाव्रतं कुर्वन्ति पशुषु चैवात्राच्यै च प्रति तिष्ठन्ति' (विन्ता, त्रिचत्वारिंशच्च) ॥ ३ ॥

चतुर्दशरात्रः ॥ विषेदेवा ऋषयः ।

आदित्या अकामयन्तोभयोर्लोकयोर्ऋभुयामेति त एतं चतुर्दशरात्रमपश्यन् तमाऽहंन् तेनायजन्तं ततो वै त उभयोर्लोकयोराधुवन्स्मिंश्चामुष्मिंश्च य एवं विद्वांससंभृतुर्दशरात्रमासेत उभयोरेव लोकयोर्ऋभुवन्त्यस्मिंश्चामुष्मिंश्च चतुर्दशरात्रो भवति सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्ताऽऽरण्या उभयोर्वामवद्वयै' यत् पराचीनानि पृष्ठानि (१) भवन्त्यमुमेव तैल्लोकमभि जयन्ति यत् प्रतीचीनानि पृष्ठानि भवन्तीममेव तैल्लोकमभि जयन्ति त्रयस्त्रिंशौ मध्यतः स्तोमौ भवतः साम्राज्यमेव गच्छन्त्यधिराजौ भवतोऽधिराजा एव संमानानां भवन्त्य—तिरात्रावभितौ भवतः परिगृहीत्यै' ॥ (पृष्ठात्रे, चतुस्त्रिंशच्च) ॥ ४ ॥

अन्यश्चतुर्दशरात्रः ॥ विषेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिः सुवर्गं लोकमेव तं देवा अन्वायन् तानादित्याश्च पशवश्चान्वायन् ते देवा अन्ववन् याव पशुनृपाजीविष्य त इमेऽन्वाग्मभिति तेभ्य एतं चतुर्दशरात्रं प्रत्यौहन् त आदित्याः पृष्ठैः सुवर्गं लोकमाऽहंन् ज्यहाभ्यामस्मिल्लोके पशुन् प्रत्यौहन् पृष्ठैरादित्या अमुष्मिल्लोके आधुवन् ज्यहाभ्यामस्मिं—(१)—ल्लोके पशवो' य एवं विद्वांससंभृतुर्दशरात्रमासेत उभयोरेव लोकयोर्ऋभुवन्त्यस्मिंश्चामुष्मिंश्च पृष्ठैरेवामुष्मिल्लोके ऋधुवन्ति ज्यहाभ्यामस्मिल्लोके' ज्योतिर्गारायुरिति ज्यहो भवतीत्यं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसाचार्यदिमानेव लोकानभ्यारोहन्ति यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्विबिधश्च स्यान्माच्यै पृष्ठानि भवन्ति सविधधत्वायौ—(२)—जो वै वीर्यं पृष्ठान्योज एव वीर्यं मध्यतो दधते' बृहद्रथंतराभ्यां यन्तीयं वाव रथंतरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यक्षस्याञ्जसायनी क्षुती ताभ्यामेव मय्यगं लोकं यन्ति' पराञ्जो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति ये पराचीनानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ्

अहो भवति प्रत्यवच्छेदया अथो प्रतिष्ठित्या (१) उभयोर्लोकयोर्बुधोत् तिष्ठन्ति चतुर्वैतास्तासां या दश दशाक्षरा विराडर्धं विराड् विराजैवाष्टायमव रूढते याश्चतस्रश्चतस्रो दिशो दिक्चैव प्रति तिष्ठन्त्य—तिरात्रावभितो भवतः परिगृहीत्यै ॥ (भाष्येन व्याख्यासिद्धिः, नन्वविषयत्वात्, प्रतिष्ठित्या, एकत्रिंशच्च) ॥ ५ ॥

पञ्चदशरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

इन्द्रो वै सद्यद् देवताभिरासीत् स न व्यावृत्तमगच्छत् स प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एतं पञ्चदशरात्रं प्रायच्छत् तमाहर्त् तृतेनायजत् ततो वै सोऽन्याभिर्वैवताभिर्व्यावृत्तमगच्छत् एवं विद्वाश्चतस्रः पञ्चदशरात्रमासते व्यावृत्तमेव पाप्माना आर्तव्येण गच्छन्ति ज्योतिर्गौरायुरिति अहो भवतीयं वाच ज्योतिरन्तरिक्षं (१) गौरसावायुरेवैव लोकेषु प्रति तिष्ठन्त्ये—सत्रं वा एतद्यद्वन्द्वोमं यद्वन्द्वोमा भवन्ति तेन सत्रं देवता एव पृथैरव रूढते पञ्चद्वन्द्वोमैरेवो वै वीर्यं पृष्ठानि पञ्चद्वन्द्वोमा ओजस्येव वीर्यं पृष्ठायु प्रति तिष्ठन्ति पञ्चदशरात्रः भवति पञ्चदशो वज्रो वज्रमेव आर्तव्येभ्यः प्र हरन्त्ये—तिरात्रावभितो भवत इन्द्रियस्य (१) परिगृहीत्यै ॥ (अन्तरिक्ष, - मिन्द्रियस्यै, - ऋ च) ॥ ६ ॥

अन्वः पञ्चदशरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

इन्द्रो वै शिथिल इवाप्रतिष्ठित आसीत् सोऽसुरेभ्योऽभिमेत् स प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एतं पञ्चदशरात्रं वज्रं प्रायच्छत् तेनासुरान् परमाव्य विजित्य भियमगच्छत्सिद्धता पाप्मानं निरवहत पञ्चदशरात्रेणौजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मब्रधत् य एवं विद्वाश्चतस्रः पञ्चदशरात्रमासते आर्तव्यानेव परमाव्य विजित्य भियं गच्छन्त्यसिद्धता पाप्मानं नि—(१)—द्वन्द्वे पञ्चदशरात्रेणौजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन् दधते एता एव पञ्चदशः पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासशः सैवत्सर आप्यते संवत्सरं पञ्चोऽनु प्र जायते तस्मात् पञ्चदश एता एव सुवर्ग्याः पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयोऽर्धमासशः सैवत्सर आप्यते संवत्सरः सुवर्गो लोकस्तस्मात् सुवर्ग्यो ज्योतिर्गौरायुरिति अहो भवतीयं वाच ज्योतिरन्तरिक्षं (२) गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोहन्ति यद्वन्त्यतः पृष्ठानि स्युर्वैविषधः स्यान्मर्थे पृष्ठानि भवन्ति सविषधत्वायौजो वै वीर्यं पृष्ठान्योज एव वीर्यं मभ्यतो दधते बृहद्रथतारभ्यां यन्तीयं वाच रथं तस्मात्सौ बृहदाभ्यामेव युन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यद्वत्स्यजस्यार्थनी स्तुति ताम्यामेव सुवर्गं लोकं (३) यन्ति पराञ्चो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति ये पराचीनानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यक् अहो भवति प्रत्यवच्छेदया अथो प्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्बुधोत् तिष्ठन्ति पञ्चदशैतास्तासां या दश दशाक्षरा विराडर्धं विराड् विराजैवाष्टायमव रूढते याः पञ्च पञ्च दिशो दिक्चैव प्रति तिष्ठन्त्ये—तिरात्रावभितो भवत इन्द्रियस्य वीर्यस्य प्रजायै (४) पञ्चानां परिगृहीत्यै ॥ (गच्छन्त्यसिद्धता पाप्मानं नि—द्वन्द्वे, लोकं प्रजायै, द्वे च) ॥ ७ ॥

सप्तदशरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिरकामयताज्ञादः स्यामिति स एतं सप्तदशरात्रमपश्यत् तमाहर्त् तृतेनायजत् ततो वै सोऽन्याभिर्वैवताभिर्व्यावृत्तमगच्छत् एवं विद्वाश्चतस्रः सप्तदशरात्रमासतेऽज्ञादा एव भवन्ति पञ्चदशो भवति पञ्च वा ऋतवः

संवत्सर ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रति तिष्ठन्त्यथो पञ्चाक्षरा पङ्क्तिः पाङ्क्तौ यद्यो यद्भवेवाव रुधते^१ ऽसं-
वा एत- (१)-यदच्छन्दोम यच्छन्दोमा भवन्ति तेन सन्न देवता-एव पुष्टैरव रुधते पशुच्छन्दोमैरोजो वै
वीर्यं पृष्ठानि पशवश्छन्दोमा ओजस्येव वीर्यं पशुषु प्रति तिष्ठन्ति सप्तदशरात्रो भवति सप्तदशः प्रजा-
पतिः प्रजापतेराप्त्या^२ अतिरात्रावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै^३ ॥ (एतत्, सप्तत्रिंशत्) ॥ ८ ॥

विंशतिरात्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

सा विराड् विक्रम्यातिष्ठद्ब्रह्मणा देवेष्वग्नेनासुरेषु ते देवा अकामयन्तोभयं सं वृज्जीमहि ब्रह्म चात्रं
चेति त एता विश्वातिरात्रात्परम्यन् ततो वै त उभयं समवृजत ब्रह्म चात्रं च ब्रह्मवर्चसिनोऽन्नादा
अभवन् य एवं विद्वांस एता आसत उभयमेव सं वृजते ब्रह्म चात्रं च (१) ब्रह्मवर्चसिनोऽन्नादा भवन्ति द्वे
वा एते विराजौ तयोरेव नाना प्रति तिष्ठन्ति विश्वो वै पुरुषो दश हस्या अंगुलयो दश पदा यावानेव
पुरुषस्तमाप्त्योत् तिष्ठन्ति ज्योतिर्गौरायुरिति ज्यहा भवन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसाचार्युर्मानेव
लोकानभ्यारोहन्त्यभिपूर्वं ज्यहा भवन्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गं (२) लोकमभ्यारोहन्ति यदन्यतः पृष्ठानि स्युर्वि-
विबधः स्यान्मर्धे पृष्ठानि भवन्ति सविधत्वायौजो वै वीर्यं पृष्ठान्योज एव वीर्यं मध्यतो दधते बृहद्रथं-
तराभ्यां यन्तीयं वाव रथतरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यद्भस्याञ्जसायनी
क्षुती ताम्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति पराञ्जो वा एते सुवर्गं (३) लोकमभ्यारोहन्ति ये पराञ्चीनानि पृष्ठान्यु-
पयन्ति प्रत्यङ् ज्यहो भवति प्रत्यवरोहया अथो प्रतिष्ठित्या उभयोर्लोकयोर्बृहद्भवोत् तिष्ठन्त्ये-तिरात्राव-
भितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्यान्नाद्यस्य परिगृहीत्यै^४ ॥ (इजते ब्रह्म चात्रं च, सुवर्गं, -मेते सुवर्गं, -त्राविति शतित्ति) ॥ ९ ॥

एकविंशतिरात्रः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

असावादित्योऽस्मिन्नलोके आसीत् तं देवाः पुष्टैः परिगृह्य सुवर्गं लोकमगमयन् परैरवस्तात् पर्यगृह्य
दिवाकीर्त्येन सुवर्गं लोके प्रत्यस्थापयन् परैः परस्तात् पर्यगृह्य पुष्टैरुपावारोहन्त वा असावादित्यो-
ऽमुष्मिन्नलोके परैरुभयतः परिगृहीतो^१ यत् पृष्ठानि भवन्ति सुवर्गमेव तैर्लोकं यजमाना यन्ति परैरव-
स्तात् परि गृह्णन्ति दिवाकीर्त्येन (१) सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठन्ति परैः परस्तात् परि गृह्णन्ति पुष्टैरुपाव-
रोहन्ति यत् परं परस्तात् स्युः पराञ्चः सुवर्गल्लोकाविर्ष्यधेरन् यदवस्तात् स्युः प्रजा निर्देहेयुरभितो
दिवाकीर्त्यै परःसामानो भवन्ति सुवर्ग एवैर्नैर्लोक उभयतः परि गृह्णन्ति यजमाना वै दिवाकीर्त्यै संवत्सर
परःसामानोऽभितो दिवाकीर्त्यै परःसामानो भवन्ति संवत्सर एवोभयतः (२) प्रति तिष्ठन्ति पृष्ठं वै
दिवाकीर्त्यै पार्श्वे परःसामानोऽभितो दिवाकीर्त्यै परःसामानो भवन्ति तस्माद्भितः पृष्ठं पार्श्वे भूर्यष्टा ब्रह्म
गृह्णन्ते भूर्यष्टं शस्यते यद्भस्यैव तन्मध्यतो ग्रन्थि ग्रन्थन्त्यविस्त्रसायै सप्त गृह्णन्ते सप्त वै शीर्षण्याः
प्राणाः प्राणानेव यजमानेषु दधति^३ यत् पराञ्चीनानि पृष्ठानि भवन्त्यमुमेव तैर्लोकमभ्यारोहन्ति यविमं
लोकं न (३) प्रत्यवरोहैयुक्ता मार्धेयुर्यजमानाः प्र वा मीयेरन् यत् प्रतीचीनानि पृष्ठानि भवन्तीममेव
तैर्लोकं प्रत्यवरोहन्त्यथो अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठन्त्यनुन्मादाथे^४ न्दो वा अप्रतिष्ठित आसीत् स प्रजा-
पतिमुपाधावत् तस्मा एतमेकविंशतिरात्रं प्रायच्छत् तमाऽहरत् तेनायजत ततो वै स प्रत्यतिष्ठथे बड-

याजिनोऽप्रतिष्ठिताः (४) स्युस्त एकविंशतिरात्रमासीन् द्वादश मासाः पञ्चतैत्त्यय इमे लोका असावा-
दित्य एकविंश एतान्ते वै देवल्लोकास्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति तिष्ठन्त्य—सावादित्यो न व्यरोचत स
प्रजापतिमुपाधावत् तस्मा एतमेकविंशतिरात्रं प्रायच्छत् तमाऽहर्त् तेनायजत ततो वै सोऽरोचत य
एवं विद्वांस एकविंशतिरात्रमासते (५) रोचन्त एवैकविंशतिरात्रो भवति क्त्वा एकविंशो रुचमेव
गच्छन्त्यथो प्रतिष्ठामेव प्रतिष्ठा लोकविंशोऽतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै ॥
(गृह्णन्ति विवाकीर्येनै, - बोधयन्तो, ना, - प्रतिष्ठिता, आसन्, एकविंशतिश्च) ॥ १० ॥

अश्वमेधाहुगपयसिहोममन्त्राः ॥ १ गायत्री, २ सतः पङ्क्तिः, ३ उपरिष्टाद्बृहदी, ४ द्विपदाजगती, ५ अभितारिणी,
६ महाबृहती, ७ उषोतिष्मती, ८ अस्तरपङ्क्तिः । विश्वेदेवा ऋषयः ।

अर्वाह यज्ञः सं क्रामत्त्वमुष्मादधि माममि । ऋषीणां यः पुरोहितः ॥

निर्देवं निर्वीरं कृत्वा विश्वं तस्मिन् हीयतां योऽस्मान् देष्टि ।

शरीरं यज्ञश्मलं कुसीदं तस्मिन्सीदतु योऽस्मान् देष्टि ।

यज्ञं यज्ञस्य यत् तेजस्तेन सं क्राममाममि ।

ब्राह्मणानुत्विजो देवान् यज्ञस्य तर्पसा ते सवाहमा हुवे ॥

इष्टेन पक्कमुषं (१) ते हुवे सवाहम् । सं ते बृजे सुकृतं सं प्रजां पञ्च ॥

प्रैयान्तसामिधेनीराघारावाज्यभागावाश्रुतं प्रत्याश्रुतमा शृणोमि ते ।

प्रयाजानुयाजान्तिस्वष्टकृतमिडांमाशिष आ बृजे सुवः ॥

अग्निनेत्रेण सांभेन सरस्वत्या विष्णुना देवताभिः ।

याज्यानुवाक्याभ्यामुषं ते हुवे सवाहं यज्ञमा ददे ते वर्षद्वयम् ॥

स्तुतं अक्षं प्रतिगुरं ग्रहमिडांमाशिष- (१)-आ बृजे सुवः ।

पत्नीसंयाजानुषं ते हुवे सवाहं समिष्टयजुरा ददे तव ॥

पञ्चान्तसुतं पुरोडाशान्तसर्वनान्योत यज्ञम् ।

देवान्तेसेन्द्रानुषं ते हुवे सवाहमभिष्टुवान्तसोभवतो ये च विश्वे ॥ (उप. ग्रहमिडांमाशिषो, हविः-

शच) ॥ ११ ॥

अश्वमेधाहुगपयसिहोममन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

भूतं भव्यं भविष्यद्वपट्स्वाहा नमो ऋक्साम यजुर्वपट्स्वाहा नमो गायत्री त्रिष्टुब्जगती
वपट्स्वाहा नमः पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौर्वपट्स्वाहा नमोऽग्निर्वायुः सूर्यो वपट्स्वाहा नमः
प्राणो व्यानोऽपानो वपट्स्वाहा नमोऽन्नं कृषिर्वृष्टिर्वपट्स्वाहा नमः पिता पुत्रः पौत्रो वपट्-
त्स्वाहा नमो भूर्भुवः (१) सुवर्वपट्स्वाहा नमः ॥ (उप. - स्वत्वारि च) ॥ १२ ॥

आभूहोममन्त्राः ॥ १ विराट्, २ त्रिष्टुप्, ३ जगती । विश्वेदेवा ऋषयः ।

आ मे गृहा भवन्त्वा प्रजा म आ मां युजो विशतु वीर्यावान् ।

आपो देवीर्यज्ञिया माऽऽविशन्तु सहस्रस्य मा भूमा मा प्र हासीत् ॥

आ मे ग्रहो भवत्वा पुरोरूक् स्तुतश्च स माऽऽविशताः समीची ।

आदित्या रुद्रा वसवो मे सदस्याः सहस्रस्य मा भूमा मा प्र हासीत् ॥

आ माऽग्निष्टोमो विशतु- (१)-कथ्यथातिरात्रो माऽऽविशत्वापिशर्वरः ।

तिरोअहिद्या मा सुहुता आ विशन्तु सहस्रस्य मा भूमा मा प्र हासीत् ॥ (अग्निष्टोमो, विशत्वा, -

एतद्वाच च) ॥ १३ ॥

अनुभूहोममन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

अग्निना तपोऽन्वभव-द्वाचा ब्रह्म^१ मणिना रूपाणी^२ न्द्रेण देवान् वातेन प्राणो^३ न्तस्येण
घा^४ चन्द्रमसा नक्षत्राणि^५ यमेन पितृन्^६ राजा मनुष्यान्^७ फलेन नादेयां^८ नजगरेण सर्पां^९
व्याघ्रेणारण्यान्^{१०} पशून्^{११} छथेनेन पतत्रिणां^{१२} वृष्णाऽश्वा^{१३} नृपमेण गौ वस्तेनाजं^{१४} वृष्णिनाऽर्वा^{१५}
ब्रीहिनाऽक्षानि^{१६} यवेनौषधी^{१७} न्यग्राधेन वनस्पती^{१८} नुदुम्बरेणाजि^{१९} गायत्रिया छन्दांसि^{२०}
त्रिवृता स्तोमो^{२१} ब्राह्मणेन (१) वाचम् ॥ (ब्राह्मणेन, -कं च) ॥ १४ ॥

वैश्वदेवाहुतिमन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

स्वाहाऽऽधिमार्धाताय स्वाहा स्वाहाऽऽधीतं मनसे स्वाहा स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा
काय स्वाहा कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहा अदित्यै स्वाहा अदित्यै मुखै स्वाहा अदित्यै
सुमृटीकायै स्वाहा सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा^२
पूष्णे स्वाहा^३ पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा^४ पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहा^५ त्वष्ट्रे स्वाहा^६ त्वष्ट्रे तुरीपाय
स्वाहा^७ त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहा^८ (१) विष्णवे स्वाहा^९ विष्णवे निखुर्यपाय स्वाहा^{१०} विष्णवे निभू-
यपाय स्वाहा^{११} सर्वस्मै स्वाहा^{१२} ॥ (पुरुरूपाय स्वाहा, दत्तं च) ॥ १५ ॥

पञ्चवक्त्रहोममन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

दुद्धयः स्वाहा हनूम्या^१ स्वाहा^२ ग्राभ्या^३ स्वाहा^४ मुखाय स्वाहा^५ नासिकाभ्या^६ स्वाहा^७
क्षीभ्या^८ स्वाहा^९ कर्णाभ्या^{१०} स्वाहा^{११} पार इक्ष्वे^{१२} अश्वेभ्यः पश्मभ्यः स्वाहा^{१३} अवार इक्ष्वे^{१४}
पांभ्यः पक्षभ्यः स्वाहा^{१५} शीर्ष्ण स्वाहा^{१६} भ्रूम्या^{१७} स्वाहा^{१८} ललाटाय स्वाहा^{१९} मर्मे स्वाहा^{२०}
मस्तिष्काय स्वाहा^{२१} केशभ्यः स्वाहा^{२२} वहाय स्वाहा^{२३} ग्रीवाभ्यः स्वाहा^{२४} स्कन्धभ्यः स्वाहा^{२५}
कैकसाभ्यः स्वाहा^{२६} पृथीभ्यः स्वाहा^{२७} पाजस्याय स्वाहा^{२८} पाज्वाभ्या^{२९} स्वाहा^{३०} (१) अ-
साभ्या^{३१} स्वाहा^{३२} दोषभ्या^{३३} स्वाहा^{३४} बाहुभ्या^{३५} स्वाहा^{३६} जङ्घाभ्या^{३७} स्वाहा^{३८} श्रोणीभ्या^{३९}
स्वाहा^{४०} रुभ्या^{४१} स्वाहा^{४२} अष्टीवद्ध्या^{४३} स्वाहा^{४४} जङ्घाभ्या^{४५} स्वाहा^{४६} भ्रुसदे स्वाहा^{४७}

शिल्पिण्डेभ्यः स्वाहा^१ वालघानाय स्वाहा^२ ऽऽण्डाभ्यां स्वाहा^३ शेषाय स्वाहा^४ रेतसे स्वाहा^५
प्रजाभ्यः स्वाहा^६ प्रजननाय स्वाहा^७ पञ्चभ्यः स्वाहा^८ अफेभ्यः स्वाहा^९ लोभभ्यः स्वाहा^{१०}
त्वचे स्वाहा^{११} लोहिताय स्वाहा^{१२} मांसाय स्वाहा^{१३} स्नायुभ्यः स्वाहा^{१४} ऽस्यभ्यः स्वाहा^{१५}
मज्जभ्यः स्वाहा^{१६} (२) ऽङ्गेभ्यः स्वाहा^{१७} ऽऽत्मने स्वाहा^{१८} सर्वस्मै स्वाहा^{१९} ॥ (प्राणिभ्यां स्वाहा, मज्जभ्यः
स्वाहा, पदं च) ॥ १६ ॥

अथावयवरूपहोममन्त्राः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अङ्गयेताय स्वाहा^१ ऽङ्गिमृक्ताय स्वाहा^२ शितिपदे स्वाहा^३ शितिककुदे स्वाहा^४ शितिरन्ध्राय
स्वाहा^५ शितिपृष्ठाय स्वाहा^६ शित्यश्मिन् स्वाहा^७ पुष्पकर्णाय स्वाहा^८ शित्योष्ठाय स्वाहा^९
शितिभ्रूवे स्वाहा^{१०} शितिर्मसदे स्वाहा^{११} श्वेतानुकाशाय स्वाहा^{१२} ऽङ्गये स्वाहा^{१३} ललामाय
स्वाहा^{१४} ऽमितज्ञवे स्वाहा^{१५} कृष्णैताय स्वाहा^{१६} रोहितैताय स्वाहा^{१७} ऽरुणैताय स्वाहा^{१८} दृशाय
स्वाहा^{१९} कीदृशाय स्वाहा^{२०} तादृशाय स्वाहा^{२१} सुदृशाय स्वाहा^{२२} विसदृशाय स्वाहा^{२३} सुस-
दृशाय स्वाहा^{२४} रूपाय स्वाहा^{२५} (१) सर्वस्मै स्वाहा^{२६} ॥ (रूपाय स्वाहा, पदं च) ॥ १७ ॥

अथावयवरूपहोममन्त्राः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

कुष्णाय स्वाहा^१ श्वेताय स्वाहा^२ पिशङ्गाय स्वाहा^३ सारङ्गाय स्वाहा^४ ऽरुणाय स्वाहा^५
गौराय स्वाहा^६ वृश्चवे स्वाहा^७ नकुलाय स्वाहा^८ रोहिताय स्वाहा^९ शोणाय स्वाहा^{१०} इषावाय
स्वाहा^{११} इषामाय स्वाहा^{१२} पाकुलाय स्वाहा^{१३} सुरूपाय स्वाहा^{१४} ऽनुरूपाय स्वाहा^{१५} विरूपाय
स्वाहा^{१६} सरूपाय स्वाहा^{१७} प्रतिकरूपाय स्वाहा^{१८} श्वत्रलाय स्वाहा^{१९} कमलाय स्वाहा^{२०} पृश्नेये
स्वाहा^{२१} पृश्निसक्ताय स्वाहा^{२२} सर्वस्मै स्वाहा^{२३} ॥ (कुष्णाय पदं चारिं च) ॥ १८ ॥

जोषधिहोममन्त्राः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

जोषधीभ्यः स्वाहा^१ मूलेभ्यः स्वाहा^२ तूलेभ्यः स्वाहा^३ काण्डेभ्यः स्वाहा^४ वरुणेभ्यः स्वाहा^५
पुष्पेभ्यः स्वाहा^६ फलेभ्यः स्वाहा^७ गृहीतेभ्यः स्वाहा^८ ऽगृहीतेभ्यः स्वाहा^९ ऽवपक्वेभ्यः स्वाहा^{१०}
शयानेभ्यः स्वाहा^{११} सर्वस्मै स्वाहा^{१२} ॥ (जोषधीभ्यः, - अर्जुर्विंशतिः) ॥ १९ ॥

वनस्पतिहोममन्त्राः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

वनस्पतिभ्यः स्वाहा^१ मूलेभ्यः स्वाहा^२ तूलेभ्यः स्वाहा^३ स्कन्धोभ्यः स्वाहा^४ शाखाभ्यः
स्वाहा^५ पुष्पेभ्यः स्वाहा^६ पुष्पेभ्यः स्वाहा^७ फलेभ्यः स्वाहा^८ गृहीतेभ्यः स्वाहा^९ ऽगृहीतेभ्यः
स्वाहा^{१०} ऽवपक्वेभ्यः स्वाहा^{११} शयानेभ्यः स्वाहा^{१२} शिष्टाय स्वाहा^{१३} ऽतिशिष्टाय स्वाहा^{१४}
परिशिष्टाय स्वाहा^{१५} संश्लिष्टाय स्वाहा^{१६} श्लिष्टाय स्वाहा^{१७} रिक्ताय स्वाहा^{१८} ऽरिक्ताय स्वाहा^{१९}
प्रारिक्ताय स्वाहा^{२०} संश्लिक्ताय स्वाहा^{२१} श्लिक्ताय स्वाहा^{२२} सर्वस्मै स्वाहा^{२३} ॥ (वनस्पतिभ्यः पदं च
स्वाहावेत्यन्तं) ॥ २० ॥

[अजर्व २०१ । ब्रह्मवादिनं ९१ । पुत्र ९३ । जादित्वाः ८४ । प्रजापति- १८१ । -रिम्ह १०१ । ह्यर्धः २०२ । प्रजापतिः ८७ । सा १०३ । उमा २०१ । -धर्वाह १२२ । भूत-५४ । -मा ६८ । उमिना ५१ । दशार्हा ६० । दुज्यो १०६ । उन्मयंवायं ५२ । कृष्णायां- ४६ । -वधीभ्यो २४ । वनस्पतिभ्यो ४६ । विश्रुतिः ॥ २१३ ॥]

[इति सप्तमकाण्डे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥]

सत्रकर्मनिरूपणम् ।

[अथ चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥]

चतुर्विंशतिरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

बृहस्पतिरकामयत् अन्मे देवा धर्षीन् गच्छेयं पुरोधामिति स एतं चतुर्विंशतिरात्रमपश्यत् तमाऽहं रत् तेनायजत् ततो वै तस्मै अद्देवा अर्धमात्रमगच्छत् पुरोधं य एवं विद्वाश्संभ्रतुर्विंशतिरात्रमासते अर्धेभ्यो मनुष्या दधते गच्छन्ति पुरोधं ज्योतिर्गौरायुरिति इयहा भवन्तीयं वाव ज्योतिरन्तरिक्षं गौरसावायु- (१) -रिमानेव लोकानभ्यारोहन्त्य-मिपूर्वं इयहा भवन्त्यमिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्त्य-सत्रं वा एतद्यदच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन सत्रं देवता एव पृष्ठैरव रूधते पशूच्छन्दोमैरोजो वै धीर्यं पृष्ठानि पशवश्छन्दोमा ओजस्येव धीर्यं पशुपु प्रति तिष्ठन्ति बृहद्रथंतराभ्यां यन्तीयं वाव रथंतरमसौ बृहदाभ्यामेव (२) यन्त्ययो अनयोरिव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यक्षस्याञ्जसार्यनी क्षुती ताभ्यामेव सुवर्गं लोकं यन्ति चतुर्विंशतिरात्रो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः सैवत्सरः सैवत्सरः सुवर्गो लोकः सैवत्सर एव सुवर्गं लोकं प्रति तिष्ठन्त्यथो चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री ब्रह्मवर्चसं गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमव रूधते ऽतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै ॥ (अन्वारिक्षं गौरसावायु, -राम्यामेव, पञ्चचत्वारिंशत्) ॥ १ ॥

अपरम्बुर्विंशतिरात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

यथा वै मनुष्या एवं देवा अत्र आसन् तेऽकामयन्तार्वति पाप्मानं मृत्युमपहत्य दैवीं स्रसर्वं गच्छेमिति त एतं चतुर्विंशतिरात्रमपश्यन् तमाऽहं रत् तेनायजत् ततो वै तेऽवर्ति पाप्मानं मृत्युमपहत्य दैवीं स्रसर्वमगच्छन् य एवं विद्वाश्संभ्रतुर्विंशतिरात्रमासतेऽवर्तिमेव पाप्मानमपहत्य ध्रियं गच्छन्ति श्रीर्हि मनुष्यस्य (१) दैवी स्रसं-ज्योतिरतिरात्रो भवति सुवर्गस्य लोकस्यानुष्यात्यै पृष्ठः षड्भो भवति षड् वा ऋतवः संवत्सरस्तं मासा अर्धमासा ऋतवः प्रविश्य दैवीं स्रसर्वमगच्छन् य एवं विद्वाश्संभ्रतुर्विंशतिरात्रमासते संवत्सरेव प्रविश्य वस्यसीं स्रसर्वं गच्छन्ति त्रयस्त्रयस्त्रिंशा अवस्ताञ्जवन्ति त्रयस्त्रयस्त्रिंशाः परस्तात् त्रयस्त्रिंशैरेवोभयतोऽवर्ति पाप्मानमपहत्य दैवीं स्रसर्वं मभ्यतो (२) गच्छन्ति पृष्ठानि द्वि दैवी स्रसं-ज्जामि वा एतत् कुर्वन्ति यत् त्रयस्त्रयस्त्रिंशा अन्वञ्जो मध्येऽनिरुको भवति तेनाजाम्यु-ध्वानि पृष्ठानि भवन्त्युध्वार्च्छन्दोमा उमाभ्यां रुपाभ्यां सुवर्गं लोकं यन्त्य-सत्रं वा एतद्यदच्छन्दोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन सत्रं देवता एव पृष्ठैरव रूधते पशूच्छन्दोमैरोजो वै धीर्यं पृष्ठानि पशवः (३) -च्छन्दोमा ओजस्येव धीर्यं पशुपु प्रति तिष्ठन्ति त्रयस्त्रयस्त्रिंशा अवस्ताञ्जवन्ति

त्रयस्त्रयस्त्रिंशः परस्तान्मध्ये पृष्ठान्युरो वै त्रयस्त्रिंशः आत्मा पृष्ठान्यात्मन एव तद्यजमानाः शर्म नह्यन्तेऽ-
नात्यै" बृहद्रथंतराभ्यां यन्तीयं वाव रथंतरमसौ बृहदाभ्यामेव यन्त्ययो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै
यज्ञस्याञ्जसायनी क्षुती ताम्यामेव (४) सुवर्गं लोकं यन्ति पराञ्जो वा एते सुवर्गं लोकमभ्यारोहन्ति ये
पराञ्चीनानि पृष्ठान्युपयन्ति प्रत्यङ् पङ्क्तो भवति प्रत्यवर्कद्वया- अथो प्रतिष्ठित्या उभयौलोकयोर्ऋद्वधोव
तिष्ठन्ति' त्रिबृतोऽपि त्रिबृतमुप यन्ति स्तोमानाः संपत्यै प्रभवाय ज्योतिरग्निष्टोमो भवत्ययं वाव स
क्षयोऽस्मादेव तेन क्षयाच्च यन्ति' चतुर्विंशतिरात्रो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः सैवत्सरः (५)
सैवत्सरः सुवर्गो लोकः सैवत्सर एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठन्त्यथो चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री गायत्री
ब्रह्मवर्चसं गायत्रियैव ब्रह्मवर्चसमर्चं कथ्यते' ऽतिरात्रावभितो भवतो ब्रह्मवर्चसस्य परिगृहीत्यै' ॥
(इन्द्रव्यसं, मध्यतः, पृष्ठ- स्वाभ्यामेव, सैवत्सर, - चतुर्विंशतिश्च) ॥ २ ॥

प्रिशज्ञात्रः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

ऋक्षा वा इयमलोमकाऽऽसीत् साऽकामयतौपधीमिर्वनस्पतिभिः प्र जायेयेति सैतास्त्रिंशत्
रात्रीरपश्यत् ततो वा इयमोपधीमिर्वनस्पतिभिः प्राजायत ये प्रजाकामाः पशुकामाः स्युस्त एता
आसीन् प्रैव जायन्ते प्रजयां पशुभि' रियं वा अश्रुध्यत् सैतां विराजमपश्यत् तामात्मन् चित्वाऽन्नाद्य-
मवार्कधौपधी- (१) र्वनस्पतीन् प्रजां पश्यन् तेनावर्धत सा जेमार्न महिमानमगच्छत् एवं विद्वारसं एता
आसते विराजमेवाऽऽत्मन् चित्वाऽन्नाद्यमवर् कथ्यते वर्धन्ते प्रजयां पशुभिर्जेमार्न महिमानं गच्छन्ति
ज्योतिरतिरात्रो भवति सुवर्गस्य लोकस्यानुक्यात्यै' पृष्ठयः पङ्क्तो भवति पङ् वा ऋतवः पङ् पृष्ठानि
पृष्टैरेवर्तनन्वारोहन्त्युतुभिः सैवत्सरं ते सैवत्सर एव (२) प्रति तिष्ठन्ति त्रयस्त्रिंशत् त्रयस्त्रिंशमुप
यन्ति यज्ञस्य संतत्या अथो प्रजापतिर्वै त्रयस्त्रिंशः प्रजापतिमेवाऽऽरमन्ते प्रतिष्ठित्यै' त्रिणवो भवति
विजित्या एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या अथो रचमेवाऽऽत्मन् र्वधते' त्रिबृदभिष्टुङ्गवति प्राप्मानमेव
तेन निर्वहन्तेऽथो तेजो वै त्रिबृत् तेज एवाऽऽत्मन् र्वधते' पञ्चदश इन्द्रस्तोमो भवतीन्द्रियमेवाव
(३) कथ्यते' सप्तदशो भवत्यन्नाद्यस्यावर्कद्वया अथो प्रैव तेन जायन्तं एकविंशो भवति प्रतिष्ठित्या
अथो रचमेवाऽऽत्मन् र्वधते' चतुर्विंशो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः सैवत्सरः सैवत्सरः सुवर्गो
लोकः सैवत्सर एव सुवर्गं लोके प्रति तिष्ठन्त्यथो एव वै विष्णवान् विष्णवन्तो भवन्ति य एवं विद्वारसं
एता आसते' चतुर्विंशत् पृष्ठान्युप यन्ति सैवत्सर एव प्रतिष्ठायं (४) देवता अभ्यारोहन्ति' त्रय-
स्त्रिंशत् त्रयस्त्रिंशमुप यन्ति त्रयस्त्रिंशद्वै देवता देवतास्त्रेव प्रति तिष्ठन्ति' त्रिणवो भवतीमे वै लोका-
स्त्रिणव एवैव लोकेषु प्रति तिष्ठन्ति' द्वावैकविंशौ भवतः प्रतिष्ठित्या अथो रचमेवाऽऽत्मन् र्वधते'
बृहवः षोडशिनो भवन्ति तस्माद्बृहवः प्रजासु वृषाणोः' यदेते स्तोमा व्यतिपक्ता भवन्ति तस्मादिय-
मोषधीमिर्वनस्पतिभिर्व्यतिपक्ता (५) व्यतिपज्यन्ते प्रजयां पशुभिर्य एवं विद्वारसं एता आसते' ऽक्लमा
वा एते सुवर्गं लोकं यन्त्युद्यावचान् हि स्तोमानुपयन्ति यदेत ऊर्धाः कल्माः स्तोमा भवन्ति कल्मा

एव सुवर्गे लोकं यन्त्युभयोरैभ्यो लोकयोः कल्पते" त्रिंशदेतास्त्रिंशदक्षरा विराडर्धं विराड् विराजै-
वाभाद्यमर्धं कथ्यते" उतिरात्रावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै" ॥ (ओषधीः, संवत्सर पुत्रा, - वं,
प्रतिष्ठाप, ध्वनिपुक्तैः, - क्रावर्णवाचकं) ॥ ३ ॥

श्रयस्त्रिंशद्वात्रः ॥ विभेदेवा ऋषयः ।

प्रजापतिः सुवर्गे लोकमेव तं देवा येनयेन छन्दसाऽनु प्रायुजत तेन नाऽऽमृवन् त एता द्वात्रिंशत्त्रिंशत्
गतीरपश्यन् द्वात्रिंशदक्षराऽनुपुगानुपुमः प्रजापतिः स्वेनैव छन्दसा प्रजापतिमाप्त्वाऽभ्यासहं सुवर्गे
लोकमायन् य एवं विद्वांस एता आसन्ते द्वात्रिंशदेता द्वात्रिंशदक्षराऽनुपुगानुपुमः प्रजापतिः स्वेनैव
छन्दसा प्रजापतिमाप्त्वा धियै गच्छन्ति (१) धीर्हि मनुष्यस्य सुवर्गो लोको द्वात्रिंशदेता द्वात्रिंश-
दक्षराऽनुपुगानुपुमः सर्वामेव धारमाप्नुवन्ति सर्वे धावो ध्वितारो भवन्ति सर्वे हि धियं गच्छन्ति
ज्योतिर्गौरायुरिति त्र्यहा भवन्तीयं धाव ज्योतिरन्तर्दिक्षं गौरसावायुरिमानेव लोकानभ्यारोहन्त्यभिपूर्वं
त्र्यहा भवन्त्यभिपूर्वमेव सुवर्गे लोकमभ्यारोहन्ति बृहद्रथंतराभ्यां यन्ती- (२)-य धाव रथंतरमसौ बृह-
द्भ्यामेव युन्त्यथो अनयोरेव प्रति तिष्ठन्त्येते वै यज्ञस्याञ्जसायनी क्षुती ताम्यामेव सुवर्गे लोकं यन्ति
पराञ्जो वा एते सुवर्गे लोकमभ्यारोहन्ति ये पराचस्यहानुपयन्ति प्रत्यङ् त्र्यहो भवति प्रत्यवकृदया अथो
प्रतिष्ठित्या उभयोरल्लोकयोर्भुवश्चोत् तिष्ठन्ति द्वात्रिंशदेतास्तासां यास्त्रिंशत् त्रिंशदक्षरा (३)
विराडर्धं विराड् विराजैवाभाद्यमर्धं कथ्यते ये द्वे अहोरत्रे एव ते उमाभ्यां रूपाभ्यां सुवर्गे लोकं यन्त्यै-
तिरात्रावभितो भवतः परिगृहीत्यै" ॥ (गच्छन्ति, युन्ति, त्रिंशदक्षरा, द्वात्रिंशत्तत्र) ॥ ४ ॥

श्रयस्त्रिंशद्वात्रः ॥ विभेदेवा ऋषयः ।

हे धाव देवसूत्रे द्वादशाहमेव त्रयस्त्रिंशदहम् य एवं विद्वांसंस्त्रयस्त्रिंशदहमासन्ते साक्षादेव देवता
अभ्यारोहन्ति यथा खलु वै श्रेयानभ्यारुहः कामयते तथा करोति यज्ञविविधंति पापीयान् भवति यवि
नावविष्यति सुहृद् य एवं विद्वांसंस्त्रयस्त्रिंशदहमासन्ते वि प्राप्स्यन्ता भ्रातृव्येणाऽऽवर्तन्ते ऽहर्माजं
वा एता देवा अग्र आऽहर्- (१)-अहरेकोऽमंजताहरेकस्तामिवैते प्रयाहुर्गाधुवन्य एवं विद्वांसंस्त्रयस्त्रिंश-
दहमासन्ते सर्वे एव प्रयाहुर्गच्छन्ति सर्वे ग्रामणीयं प्राप्नुवन्ति पञ्चाहा भवन्ति पञ्च वा ऋतवः
संवत्सर ऋतुष्वेव सवत्सरे प्रति तिष्ठन्त्यथो पञ्चाक्षरा पृक्तिः पाङ्क्तौ यज्ञो यज्ञमेधावकथ्यते त्रीण्या-
ध्विनानि भवन्ति त्रय इमे लोका एवै- (२)-व लोकेषु प्रति तिष्ठन्त्यथो त्रीणि वै यज्ञस्यैन्द्रियाणि तान्ये-
धाव कथ्यते विभ्वजिर्भवत्यभाद्यस्यावकथ्यते सर्वपृष्ठो भवति सर्वस्याभिजित्यै वाग्वै द्वादशाहो
यत् पुरस्ताद् द्वादशाहमुपेयुरनामो वाचमुपेयुरुपवास्तुकैयां वाक् स्यादुपरिद्राद् द्वादशाहमुप यन्त्यातामेव
वाचमुप यन्ति तस्मादुपरिद्राद्वाचा वंदामो ऽचान्तरं (३) वै दशरात्रेण प्रजापतिः प्रजा असृजत
यद्दशरात्रो भवति प्रजा एव तद्यजमानाः सृजन्त एता ह वा उद्भूतः शौल्यायनः सूत्रस्यार्थमुवाच
यद्दशरात्रो यद्दशरात्रो भवति सूत्रस्यार्था अथो यदेव पूर्वेष्वहःसु विलोम क्रियते तस्यैवैषा शान्ति-
ऋग्नीका वा एता रात्रयो यजमाना विभ्वजित् सहातिरात्रेण पूर्वाः पोडश सहा- (४)-तिरात्रेणोत्तराः

बोद्धव्यं य एवं विद्वान्संख्यसिद्ध्यद्वयमासत् ऐषा द्वयनीका प्रजा जायते" इतिरात्रावभितो भवतः परिगृहीत्यै" ॥ (अहुर, -वेयं, -वान्तर, बोद्धव्यं, सुसर्वं च) ॥ ५ ॥

पदत्रिसङ्ख्यातः ॥ विधेदेवा कथयः ।

अदित्या अकामयन्त सुवर्गे लोकमियामेति ते सुवर्गे लोकं न प्राजानन्त सुवर्गे लोकमायन् त एतत् पदत्रिसङ्ख्यातमपश्यन् तमाऽहुरन् तेनायजन्त ततो वै ते सुवर्गे लोकं प्राजानन्तसुवर्गे लोकमायन् य एवं विद्वान्सः पदत्रिसङ्ख्यातमासते सुवर्गमेव लोकं प्र जानन्ति सुवर्गे लोकं यन्ति' ज्योतिरतिरात्रो (१) भवति ज्योतिरेव पुरस्ताद्व्यते सुवर्गस्य लोकस्यानुक्यात्यै' पदहा भवन्ति पद् वा ऋतवं ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठन्ति' चत्वारो भवन्ति चतस्रो दिशो दिक्चैव प्रति तिष्ठन्त्यै—सत्रं वा एतद्यद्वन्द्वोमं यच्छन्दोमा भवन्ति तेन सत्रं देवता एव पृष्टैरव रुन्धते पशुच्छन्दोमैरोजो वै वीर्यं पुष्टानि पशवश्छन्दोमा ओजस्येव (२) वीर्यं पशुषु प्रति तिष्ठन्ति' पदत्रिसङ्ख्यातो भवति पदत्रिसङ्ख्यातश्च वृद्धी बाह्वताः पशवो वृद्धत्येव पशुनव रुन्धते वृद्धी छन्दसां स्वाराज्यमाशुताशुवते स्वाराज्यं य एवं विद्वान्सः पदत्रिसङ्ख्यातमासते सुवर्गमेव लोकं यन्त्यै—तिरात्रावभितो भवतः सुवर्गस्य लोकस्य परिगृहीत्यै" ॥ (अतिरात्र, ओजस्येव, पदत्रिसङ्ख्यात) ॥ ६ ॥

पञ्चोपपञ्चाशमात्रः ॥ विधेदेवा कथयः ।

वसिष्ठो हतपुत्रोऽकामयत् विन्देयं प्रजामभि सौदासान् भवेयमिति स एतमेकस्मान्नपञ्चाशमपश्यत् तमाऽहुरन् तेनायजन्त ततो वै सोऽर्विन्वत् प्रजामभि सौदासान्भव्य एवं विद्वान्सः एकस्मान्नपञ्चाशमासते विन्दन्ते प्रजामभि आर्तव्यान् भवन्ति' त्रयस्त्रिंशद्विंशोऽग्निधोमा भवन्ति चतस्रस्यैव मुखं सः स्यन्ति दश पञ्चदश भवन्ति पञ्चदशो वज्रो (१) वज्रमेव आर्तव्येभ्यः प्र हरन्ति' षोडशिमद्दशम-मर्हमेवति वज्र एव वीर्यं दधति' द्वादश सप्तदश भवन्त्यन्नाद्यस्यावद्वद्या अथो ग्रैव तैर्जायन्ते' पृष्टथः पद्वो भवति पद्वा ऋतवः पद् पुष्टानि पृष्टैरेवर्तुनन्वारोहन्पुतुमिः संवत्सरं ते संवत्सर एव प्रति तिष्ठन्ति' द्वादशैकविंश भवन्ति प्रतिष्ठित्या अथो रुचमेवाऽऽत्मन् (२) दधते' यद्वचः षोडशिनो भवन्ति विजित्यै' पडाश्विनानि भवन्ति पद्वा ऋतवं ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठन्त्यै—नातिरिका वा एता रात्रं य ऊनस्तपदेकस्यै न पञ्चाशदतिरिकास्तद्यज्ञ्यसीरघाचत्वारिंशत ऊनाश्च खलु वा अतिरिकाश्च प्रजापतिः प्राजायतं ये प्रजाकामाः पशुकामाः स्युस्त एता आसीरन् ग्रैव जायन्ते प्रजयां (३) पशुभिः—वैराजो वा एव यद्वो यदेकस्मान्नपञ्चाशो य एवं विद्वान्सः एकस्मान्नपञ्चाशमासते विराजमेव गच्छन्त्यन्नादा भवन्त्यै—तिरात्रावभितो भवतोऽन्नाद्यस्य परिगृहीत्यै" ॥ (वज्र, आत्मन्, प्रजया, द्वाविंशतिभिः) ॥ ७ ॥

संवत्सरसप्तदशोक्षाकः ॥ विधेदेवा कथयः ।

संवत्सरार्यं दीक्षिष्यमाणा एकाष्टकायां दीक्षेत्तेषा वै संवत्सरस्य पत्नी यदेकाष्टकैतस्यां वा एव एतां रात्रिं धसति साक्षादेव संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ति' अति वा एते संवत्सरस्यामि दीक्षन्ते य एकाष्टकायां दीक्षतेऽर्न्तनामानावृत् भवतो व्यस्तं वा एते संवत्सरस्यामि दीक्षन्ते य एकाष्टकायां दीक्ष-तेऽर्न्तनामानावृत् भवतः फल्गुनीपूर्वमासे दीक्षन्तु मुखं वा एतत् (१) संवत्सरस्य यत् फल्गुनी-

पूर्णमासो मुखत एव संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते' तस्यैकैव निर्या यत् सारमध्ये विष्वान्संपद्यते चित्रा-
पूर्णमासे दीक्षेत् मुखं वा एतत् संवत्सरस्य यच्चित्रापूर्णमासो मुखत एव 'संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते' तस्य
न का चन निर्या भवति' चतुर्धे पुरस्तात् पौर्णमास्यै दीक्षेत् तेषामेकाष्टकायां क्रयः सं पद्यते तेनै-
काष्टकानं छम्यद् कुर्वन्ति' तेषां (१) पूर्वपक्षे सुत्या सं पद्यते पूर्वपक्षं मासां अभि सं पद्यन्ते ते पूर्व-
पक्ष उच्च तिष्ठन्ति तानुत्तिष्ठत् ओषधयो वनस्पतयोऽनूत् तिष्ठन्ति तान् कन्याणी कीर्तिरनूत् तिष्ठत्यरा-
त्सुरिमे यजमाना इति तदनु सर्वे राक्षसन्ति' ॥ (एव,-- ऋग्वद् कुर्वन्ति तेषां, चतुर्धेऽप्यत्र) ॥ ८ ॥

दीक्षा उपसद्व्य ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति ये सत्रमुपयस्यभीन्धत एव क्षीक्षामिरात्मानं अपयन्त उपसद्भिर्—द्वाभ्यां
लोमाद्यं घन्ति द्वाभ्यां त्वचं द्वाभ्यामसुद् द्वाभ्यां मांसं द्वाभ्यामस्थि द्वाभ्यां मज्जानमात्मदक्षिणं वै सत्र-
मात्मनमेव दक्षिणां नीत्वा सुवर्गं लोकं यन्ति' शिक्षामनु प्र वपन्त ऋद्धया अथो रक्षीयांसः सुवर्गं
लोकमयामेति' ॥ (सुवर्गं पण्यागाद्) ॥ ९ ॥

प्रायणीयमहः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

ब्रह्मादिनौ वदन्त्यतिरात्रः परमो यक्षकृतुनां कस्मात् तं प्रथममुप यन्तीत्येतद्वा अग्निष्टोमं प्रथममुप
यन्त्यथोक्तमर्थं योऽग्निमथातिरात्रमनुपूर्वमेवैतच्चक्रकृतनुपेत्य तानालभ्य परिगृह्य सोममेवैतत् विवन्त
आसते ज्योतिष्टोमं प्रथममुप यन्ति ज्योतिष्टोमो वै स्तोमानां मुखं मुखत एव स्तोमान् प्र युञ्जते' ते
(१) सरस्तुता विराजमभि सं पद्यन्ते द्वे चर्चावर्ति रिच्येते एकया गौरतिरिक्त एकयाऽऽयुरुनः सुवर्गो
वै लोको ज्योतिरुर्विराट्सुवर्गमेव तेन लोकं यन्ति' रथन्तरं दिवा भवति रथन्तरं नक्षमित्याहुर्ब्रह्मा
दिनः केन तदजामीति सौमरं तृतीयसवने ब्रह्मसामं ब्रूत् तन्मध्यतो वंचति विचृत्यै तेनाजामि' ॥
(त, एकान्वपण्यागात्) ॥ १० ॥

संवत्सरगतेषु सर्वमासेष्वहानि ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

ज्योतिष्टोमं प्रथममुप यन्त्यासिद्धेव तेन लोके प्रति तिष्ठन्ति गोष्टोमं द्वितीयमुप यन्त्यः त्रिंश एव तेन
तिष्ठन्त्यायुष्टोमं तृतीयमुप यन्त्यमुष्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठन्तीयं वाव ज्योतिरुत्तरिंशं गौरसावायुर्य-
द्वेतान्स्तोमानुपयन्त्येष्वेव तल्लोकेषु सत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति' ते सरस्तुता विराज- (१)-मभि सं
पद्यन्ते द्वे चर्चावर्ति रिच्येते एकया गौरतिरिक्त एकयाऽऽयुरुनः सुवर्गो वै लोको ज्योतिरुर्विराट्सुवर्गमेव
रन्धते ते न क्षुधाऽऽर्तिमाच्छन्त्यक्षौधुका भवन्ति क्षुत्संवाधा इव हि सत्रिणो' ऽग्निष्टोमावभितः प्रधी
तायुध्या मध्ये नय्ये तत् तदेतत् परिगृह्येवचक्रं यदेतेन (२) पडहेन यन्ति देवचक्रमेव समारो-
हन्त्यरिष्ट्यै ते स्वस्ति समश्नुवते' पडहेन यन्ति पंडा ऋतवः ऋतुष्वेव प्रति तिष्ठन्त्यं—अयतो ज्योतिषा
यन्त्युभयत एव सुवर्गं लोके प्रतितिष्ठन्तो यन्ति' द्वौ पंडहौ भवतस्तानि द्वादशाहानि सं पद्यन्ते द्वादशौ
वै पुरुषेः द्वे सफथ्यौ द्वौ बाह्व आत्मा च शिरश्च चत्वार्यहानि स्तनौ द्वादशौ (३) तत् पुरुषमनु पर्या-
यन्ते' त्रयः पडहा भवन्ति तान्यष्टादशाहानि सं पद्यन्ते नवान्यानि नवान्यानि नव वै पुरुषे प्राणा-

स्तत् प्राणाननु पर्यावर्तन्ते^१ चत्वारः पञ्चहा भवन्ति तानि चतुर्विंशतिरहानि सं पचन्ते चतुर्विंश-
तिरर्धमासाः सैवत्सरस्तन् सैवत्सरमनु पर्यावर्तन्ते^२ उप्रतिष्ठितः संवत्सर इति खलु वा आहुर्वर्षी^३.
यान् प्रतिष्ठाया इत्येतावद्दे (४) सैवत्सरस्य ब्राह्मणं यार्यन्मात्तो मासिमास्येव प्रतिष्ठितो यन्ति^४ ॥
(विंशतिः, - सेवेन, द्वादशा, - वेतावदा, अष्टौ च) ॥ ११ ॥

अथमेवाङ्गापाव्यहोममन्त्राः, परियानमन्त्राश्च ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

मेघस्त्वा पचतैरेवतु लोहितग्रीवश्छानैः^१ शलमलिर्बुद्धया^२ पूर्णो ब्रह्मणो प्लुधो मेघेने न्य-
ग्रोधश्चमसै^३ रुदुम्बर ऊर्जा^४ गायत्री छन्दोभि^५ स्त्रिवृत् स्तोमै^६ र्वन्तीः स्थावन्तीस्त्वोऽवन्तु प्रियं
त्वा प्रियाणां वर्षिष्ठमाप्त्वा^७ नां निधीनां त्वा निधिपति^८ हवामहे वसो मम ॥ (मेघः पश्चिंशत्) ॥ १२ ॥
(१३-१४) अगो होममन्त्राः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

कृपाभ्यः स्वाहा^१ कृल्याभ्यः स्वाहा^२ विकर्याभ्यः स्वाहा^३ ऽवत्याभ्यः स्वाहा^४ खन्याभ्यः
स्वाहा^५ हृद्याभ्यः स्वाहा^६ स्रद्याभ्यः स्वाहा^७ सरस्याभ्यः स्वाहा^८ वैश्वन्तीभ्यः स्वाहा^९ पल्ल-
व्याभ्यः स्वाहा^{१०} वर्ष्याभ्यः स्वाहा^{११} ऽवर्ष्याभ्यः स्वाहा^{१२} ञ्हादुनीभ्यः स्वाहा^{१३} पृष्वाभ्यः
स्वाहा^{१४} स्यन्दमानाभ्यः स्वाहा^{१५} स्थावराभ्यः स्वाहा^{१६} नादेयीभ्यः स्वाहा^{१७} सैन्धवीभ्यः
स्वाहा^{१८} समुद्रियाभ्यः स्वाहा^{१९} सर्वाभ्यः स्वाहा^{२०} ॥ (कृपाभ्यश्चात्वारिंशत्) ॥ १३ ॥

अञ्जयः स्वाहा^१ वहन्तीभ्यः स्वाहा^२ परिवहन्तीभ्यः स्वाहा^३ समन्तं वहन्तीभ्यः स्वाहा^४
शीमे वहन्तीभ्यः स्वाहा^५ शीमे वहन्तीभ्यः स्वाहा^६ ग्रं वहन्तीभ्यः स्वाहा^७ मीमे वहन्तीभ्यः
स्वाहा^८ ऽमोभ्यः स्वाहा^९ नमोभ्यः स्वाहा^{१०} महोभ्यः स्वाहा^{११} सर्वस्मै स्वाहा^{१२} ॥ अञ्जय एका-
वशिंशत्) ॥ १४ ॥

अनः प्रहारः ॥ १ द्विपदा गायत्री; २ पुरुपदा गायत्री; ३ पङ्क्तिः; ४ त्रिण्डुय । विधेदेवा ऋषयः

यो अर्वन्तं जिघांशसति तमभ्यर्चयामि वरुणः^१ ॥

पुरो मतैः पुरः श्वो ॥

अहं च त्वं च वृत्रहन्तं बभूव सनिभ्य आ ।

अरातीवा चिदद्रिचोऽनु नौ शूर मशसतै मद्रा इन्द्रस्य रातयः^२ ॥

अभि क्रत्वेन्द्र भूरध उमन्न ते विग्यङ्महिमानं रजोऽसि ।

स्वेना हि वृत्रं शर्वसा जघन्थ न शत्रुरन्तं विदिद-^३ (१)-शुधा ते^४ ॥ (विविद, द्वे च) ॥ १५ ॥

यन्याव्यहोमः ॥ विधेदेवा ऋषयः ॥

नमो राजे^१ नमो वरुणाय^२ नमोऽङ्गाय^३ नमः प्रजापतये^४ नमोऽधिपतये^५ अधिपति-
रस्यधिपति मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासं मां वेहि मयि धेह्यु-पाकृताय स्वाहा^६ ऽऽलंभाय
स्वाहा^७ हुताय स्वाहा^८ ॥ (नम एकावशिंशत्) ॥ १६ ॥

गन्धामयाहोमः ॥ १-४ अत्रुप् । विधेदेवा ऋषयः ।

सुयोभूर्वातो अमि वातुस्त्रा ऊर्जैस्वतीरोपधीरा रिशन्ताम् ।

पीवस्वतीर्जिवधन्याः पिवन्त्ववृत्ताय पद्वते रुद्र मृदं ॥

याः सरूपा विरूपा एकरूपा यासांमग्निरिष्टया नामानि वेदं ।

या अङ्गिरसस्तपंसह चक्रुस्ताम्यः पर्जन्य महि शर्म यच्छं ॥

या द्वेवेषु तनुवमैरमन्त पासाः सोमो विश्वा रूपाणि वेदं ।

ता अस्मभ्यं पर्यसा पिन्वमानाः प्रजावतीरिन्द्र (१) गोष्ठे रिरीहिं ॥

प्रजापतिर्महमेता रराणो विश्वेर्देवैः पितृभिः संविदानः ।

शिवाः सतीरुप नो गोष्ठमाऽकृतासां वयं प्रजया सः संदेमं ॥

इह धृतिः स्वाहे—ह विधृतिः स्वाहे—ह रन्तिः स्वाहे—हरमतिः स्वाहो महीमुपुं—सुत्रामा-
णर्मं— ॥ (इन्द्रा, - घात्रि रसाचं) ॥ १७ ॥

महोद्यम् ॥ १-४ अनुष्टुप् , ५-६ त्रिष्टुप् । विधेदेवा ऋषयः ॥

किं स्विदासीत् पूर्वचित्तिः किं स्विदासीद्ब्रह्मद्वयः ।

किं स्विदासीत् पिशङ्गिला किं स्विदासीत् पिलिप्पिला ॥

चौरासीत् पूर्वचित्तिरथ आसीद्ब्रह्मद्वयः । रात्रिरासीत् पिशङ्गिलाऽर्विरासीत् पिलिप्पिला ॥

कः स्विदेकाकी चरति क उ स्विज्जायते पुनः ।

किं स्विद्धिमसं मेपुजं किं स्विद्वावर्पनं महत् ॥

सर्वं एकाकी चरति (१) चन्द्रमा जायते पुनः ।

अग्निहिमसं मेपुजं भूमिरावर्पनं महत् ॥

पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याः पृच्छामि त्वा भुवनस्य नामिम् ।

पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य रेतः पृच्छामि वाचः परमं व्योमं ॥

वेदिमाहुः परमन्तं पृथिव्या यज्ञमाहुर्भुवनस्य नामिम् ।

सोममाहुर्वृष्णो अश्वस्य रेतो ब्रह्मैव वाचः परमं व्योमं ॥ (सर्वं एकाकी चरति, पदं त्वारिराच ॥ १८ ।

मरणोत्तरकालीनोऽद्योपचारः ॥ गायत्री, २, ८, १०, १२, १४-१५ अनुष्टुप्, २, ६ द्विपदा गायत्री, ३ एकपदा त्रिष्टुप् ;
५ पंक्तिः । विधेदेवा ऋषयः ॥

अग्नये अम्बाल्यम्बिके न मा नयति कश्चन । स सस्यश्वकः ॥

सुमने काम्पीलवासिनि सुवर्गे लोके सं प्रोण्वीथाम् ।

आऽहमजानि गर्भधमा त्वमजानि गर्भधम् ॥

तौ सह चतुरः पदः सं प्र सारवावहे^३ ॥

वृषा वा५ रेतोघा रेतो दघातुं त सकथ्योर्गुदं धेहाञ्जिमृदाञ्जिमन्त्रं ।

यः स्त्रीणां जीवभोजनो य आसां (१) . बिलघावनः । प्रियः स्त्रीणामपीन्यः^४ ॥

य आसां कृष्णे लक्ष्मणि सर्दिगृदिं पुरावपीतं ॥

अम्ने अम्बाल्यम्बिके न मां यमति कश्चन । ससस्त्यश्चकः^५ ॥

ऊर्ध्वार्मेनामुच्छ्रयताद्वेषुभारं गिराविं । अथास्या मध्यमेघना५ श्रुतिं वाते पुनर्भिर्वं ॥

अम्ने अम्बाल्यम्बिके न मां यमति कश्चन । ससस्त्यश्चकः^६ ॥

यद्दरिणी यवमसि न (२) पुष्टं पशु मन्यते । शूद्रा यदर्थजारा न पोषाय घनापति^७ ॥

अम्ने अम्बाल्यम्बिके न मां यमति कश्चन । ससस्त्यश्चकः^८ ॥

इयं यका शकुन्तिका ऽऽहलमिति सर्पति ।

आहृतं गम्भे पसो नि जल्लुलीति घाणिकीं ॥

अम्ने अम्बाल्यम्बिके न मां यमति कश्चन । ससस्त्यश्चकः^९ ॥

माता च ते पिता च तेऽग्रं वृक्षस्य रोहतः (३) ।

प्र सुलामीति ते पिता गम्भे मुष्टिमवत्सयत्^{१०} ॥

दधिक्राव्णो अकारिषं जिष्णोरश्चस्य वाजिनः ।

मुरमि नो मुखां करत् प्र ण आयूश्चि तारिपत्^{११} ॥

आपो हि हा मर्योभुवस्ता न ऊर्जे दघातन । महे रणांय चक्षसे^{१२} ॥

यो वः शिवतमो रसस्तस्य माजयतेह नः । उशूतीरिव मातरः^{१३} ॥

तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ (४) । आपो जनयथा च नः^{१४} ॥

(शूद्रा, -मति न, रोहतो, जिन्वथ, चत्वारि च) ॥ १९ ॥

मरणदाकलाडीनोऽक्षोपचारः ॥ ७ बृहती, ८ उपरिहाद्बृहती, अनुन्दुर वा, ९-११ गायत्री । विधेदेना न्तरयः ॥

धै—धैर्वः सुवै—वैसवस्त्वाऽञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसां रुद्रास्त्वाऽञ्जन्तु वैष्टुमेन छन्दसां ऽऽबुत्वास्त्वाऽञ्जन्तु जागतेन छन्दसां ॥

वशातो अणो अगमदिन्द्रस्य तनुवै प्रियाम् । एतं स्तोतरेतेन पया पुनरशुमा वर्तयासि नैः ॥

राजीश्छाचीश्च यशो समाश्च ।

व्याप्यै गव्याया एतेष्वेवा अश्वमचैतदश्वमहि प्रजापते ॥

युञ्जन्ति अत्र- (१) -मरुषं चरन्तं परि-तुष्टुषः । रोचन्ते रोचुना विविं ॥

युञ्जन्तस्य कात्या इरी विपक्षसा रथे । शोणा धुष्ण नुवाहसां ॥

केतुं कृण्वन्केतवे पेक्षो मर्या अपेक्षसे । समुपङ्गिरजायथाः ॥ (प्रज्ञा, पञ्चविंशतित्व) ॥ २० ॥

सन्निहितोममन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋचयः ।

प्राणाय स्वाहा^१ व्यानाय स्वाहा^२ ऽपानाय स्वाहा^३ स्नावभ्यः स्वाहा^४ संतानेभ्यः स्वाहा^५
परिसंतानेभ्यः स्वाहा^६ पर्वभ्यः स्वाहा^७ संधानेभ्यः स्वाहा^८ क्षरीरेभ्यः स्वाहा^९ यज्ञाय
स्वाहा^{१०} दक्षिणाभ्यः स्वाहा^{११} सुवर्गाय स्वाहा^{१२} लोकाय स्वाहा^{१३} सर्वस्मै स्वाहा^{१४} ।
(प्राणायुष्टाविंशतिः) ॥ २१ ॥

ममुक्तिहोमः ॥ विश्वेदेवा ऋचयः ।

सिताय स्वाहा^१ ऽसिताय स्वाहा^२ ऽमिहिताय स्वाहा^३ जनमिहिताय स्वाहा^४ युक्ताय स्वाहा^५
ऽयुक्ताय स्वाहा^६ सुयुक्ताय स्वाहा^७ ऽयुक्ताय स्वाहा^८ विभुक्ताय स्वाहा^९ प्रभुक्ताय स्वाहा^{१०} वश्यते
स्वाहा^{११} परिवश्यते स्वाहा^{१२} संबश्यते स्वाहा^{१३} ऽनुवश्यते स्वाहा^{१४} वश्यते स्वाहा^{१५} यते स्वाहा^{१६}
घावते स्वाहा^{१७} तिष्ठते स्वाहा^{१८} सर्वस्मै स्वाहा^{१९} ॥ (सिंहायुष्टाविंशतिः) ॥ २२ ॥

[वृहस्पति- १४५। -वैध- २०४। -होमः २९९। प्रजापति- १०२। -होमः २१०। मादित्वा १३६। यज्ञिष्ठः १०२। संव-
त्सरम् १३७। सुवर्गं ५०। मनुष्यादिभ्यो ९९। ज्योतिष्टोमं २०८। मेघः ३६। हृत्पाभ्यो ४०। ऽज्यो २९। यो ५२। मन्त्रो
२९। मयोभ्यः ८८। किम- ९६। -रथे २०४। मूः ७५। प्राणार्च २८। सिंहाय ३८। द्वाविंशतिः ॥ २६२१]

[इति सप्तमकाण्डे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥]

सत्रविशेषाभिधानम् ।

[अथ पञ्चमः प्रपाठकः ॥५॥]

गवामपनाकथं संवत्सरसत्रम् ॥ विश्वेदेवा ऋचयः ।

गावो वा एतत् सत्रमोसताशुक्ताः सतीः शृङ्गाणि नो जायन्ता इति कामेन तासां दश मासा निष-
ण्णा आसन्नथ शृङ्गाण्यजायन्त ता उदतिष्ठन्नपत्स्मेत्यथ यासां नाजायन्त ताः सैवत्सरमाप्सोदतिष्ठन्न-
पत्स्मेति यासां चाजायन्त यासां च न ता उमयीरुदतिष्ठन्नपत्स्मेति गोसत्रं वै (१) सैवत्सरो य एवं
विद्वारक्षः संवत्सरमुपयन्त्यर्ध्वन्त्येवं तस्मात् तृपरा वार्षिकौ मासौ पत्नी चरति सत्राभिहितरथस्यै^१
तस्मात् संवत्सरसद्वो यत् किं च गृहे क्रियते तत्राप्तमवकृष्टमभिर्जितं क्रियते समुद्रं वा एते प्र ळ्वन्ते
ये सैवत्सरमुपयन्ति यो वै समुद्रस्य पारं न पश्यति न वै स तत् उदति संवत्सरो (२) वै समुद्र-
स्तस्यैतत् पारं यदतिरात्रो य एवं विद्वारक्षः संवत्सरमुपयन्त्यनार्ता एवोरचं गच्छन्ती—यं वै पूर्वोऽति-
रात्रोऽसावुत्तरो मनः पूर्वो वागुत्तरः प्राणः पूर्वोऽपान उत्तरः प्ररोधनं पूर्वं उदयनमुत्तरो ज्योति-
ष्टोमो वैश्वानरोऽतिरात्रो मधति ज्योतिरेव पुरस्तादधते सुवर्गस्य लोकस्यानुव्यात्यै^२ चतुर्विंशः प्राय-
णीयो भवति चतुर्विंशतिरर्धमासाः (३) सैवत्सरः प्रयन्त एव सैवत्सरे प्रति तिष्ठन्ति तस्य त्रीणि च

श्रुतानि पृथिक् स्तोत्रीयास्तावतीः संवत्सरस्य रात्रय उमे एव सैवत्सरस्य रूपे आनुवर्ति' ते स०-
स्थित्या अरिष्ट्या उर्ध्वरहोभिश्चरन्ति' पृथ्वा भवन्ति पृथ्वा आनुवर्तः संवत्सरः श्रुतयेव सैवत्सरे प्रति
तिष्ठन्ति' गौष्वाऽऽयुधं मध्यतः स्तोमौ भवतः संवत्सरस्यैव तर्गिमयुनं मध्यतो (४) दधति प्रजननाय
ज्योतिर्भितो भवति विमोचनमेव तच्छन्दारस्यैव तद्विमोर्कं युन्यथो उभयतो ज्योतिषैव पृथ्वेन सुवर्ग
लोकं यन्ति' ब्रह्मवादिनो चयन्यासते केन युन्तीति देवयानेन पृथेति ब्र्याच्छन्दारसि वै देवयानः
पन्था गायत्री त्रिपुञ्जर्गती ज्योतिर्वै गायत्री गौलिपुगायुर्जर्गती यदेते स्तोमा भवन्ति देवयानेनैव (५)
तत् पृथा यन्ति' समानः सामं भवति देवल्लोको वै सामं देवल्लोकादेव न यन्त्ये—न्याधन्या श्रुचौ
भवन्ति मनुष्यल्लोको वा श्रुचौ मनुष्यल्लोकादेवान्यमन्यं देवल्लोकमभ्यारोहन्तो यन्त्ये—मिवतो ब्रह्मसामं
भवति सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यो अभिजिज्ञवति सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै' विभ्वजिज्ञवति विभ्वस्य
जित्यै' मासिमासि पृथान्युप यन्ति मासिमास्यतिग्राह्या गृह्यन्ते मासिमास्येव धीर्यै (१) दधति मासां
प्रतिष्ठित्या उपरिष्ठान्मासां पृथान्युप यन्ति तस्मादुपरिष्ठोदोषधयः फलं गृह्णन्ति' ॥ (गोसुत्रं वा, यति
संवत्सरौ, उर्ध्वमासा, मिथुन मज्यतो देवयानेनैव, धीर्यै, त्रयोदश च) ॥ १ ॥

गवामथनस्य दशमासद्वादशमासविकल्पः ॥ विभेदेवा ऋषयः ।

गावो वा एतत् सप्तमासताशुक्लाः सतीः शृङ्गाणि सिर्वासन्तीस्तासां दश मासा निर्वण्णा आसन्नथ
शृङ्गाण्यजायन्त ता अनुवर्तन्तास्मोत् तिष्ठामाव तं काममरुत्सहि येन कामेन न्यर्षवामेति' तासामु त्वा
अनुवर्तन्ता वा यावतीर्वाऽसामहा एवमौ द्वादशौ मासौ संवत्सरः संपायोद तिष्ठामेति तासां (१)
द्वादशे मासि शृङ्गाणि प्रार्वन्त ध्रुव्या वाऽध्रुव्या वा ता इमा यास्तूपर उभय्यो वाच ता आर्जुवन्
याश्च शृङ्गाण्यसन्तन् याध्वोर्जमवारुन्धते—भोति दशसु मार्त्तसिष्ठभूभोति द्वादशसु य एवं वेद' एवेन
खलु वा एते यन्ति विन्दति खलु वै एवेन यन् तद्वा एतद्वचमयनं तस्मा—(२) देतल्लोसनि' ॥
(तिष्ठामेति तासां, तस्माद्, द्वे च) ॥ २ ॥

पृथपपृथविकल्पः ॥ विभेदेवा ऋषयः ।

प्रथमे मासि पृथान्युप यन्ति मध्यम उप यन्त्युत्तम उप यन्ति' तदाहुर्यो वै त्रिरेकस्याहं उपसीदन्ति
वृद्धं वै साऽपराभ्यां दोहाभ्यां वृहेऽथ कुतः सा घोस्यते या द्वादश कृत्वं उपसीदन्तीति संवत्सरः
संपाद्योत्तमे मासि स्रुत् पृथान्युपयुस्तद्यजमाना यत्नं पशुनव रुन्धते' समुद्रं वा (१) एतेनचारमपारं
प्र प्लवन्ते ये सैवत्सरमुपयन्ति यद् बृहद्रथंतरे अन्वर्जैर्युथया मध्ये समुद्रस्य प्लवमन्वर्जैर्युस्तादृक् तव-
जुंत्सर्गं बृहद्रथंतराभ्यामित्वा प्रतिष्ठां गच्छन्ति सर्वेभ्यो वै कामेभ्यः संधिर्बृहे तद्यजमानाः सर्वान् कामा-
नव रुन्धते' ॥ (समुद्रं वै, चतुर्भिरतश्च) ॥ ३ ॥

उपरे पक्षसि विधेयः ॥ विभेदेवा ऋषयः ।

सामान्यं श्रुचौ भवन्ति मनुष्यल्लोको वा श्रुचौ मनुष्यल्लोकादेव न यन्त्ये—न्यर्षन्यत् सामं भवति
देवल्लोको वै सामं देवल्लोकादेवान्यमन्यं मनुष्यल्लोकं प्रःपन्नोरोहन्तो यन्ति' जातीमद्य उप यन्ति जाती

वै छन्दांसि प्रत्यवरोहन्त्यो—प्रयणं प्रहां बुद्धत् पृथानि प्रयासि१श१ स्तोमास्तस्माज्ज्यायां१सं कर्नीयान्
प्रत्यवरोहति वैश्वकर्माणो गृह्यते विश्वाम्येष तेन कर्माणि यजमाना अव कथत आदित्यो (१) गृह्यत
इयं वा अदितिरस्यामेव प्रति तिष्ठन्त्यै—न्योऽन्यो गृह्यते मिथुनत्वाय प्रजापत्या अवान्तरं वै दशपुत्रेण
प्रजापतिः प्रजा संसृजत यद्दशपुत्रो भवति प्रजा एव तद्यजमानाः सृजन्त एता १ हु वा उद्बृक्कः शौल्यायनः
सुत्रस्य हि मुवाच यद्दशपुत्रो यद्दशपुत्रो भवति सुत्रस्य ह्ययो यदेव पूर्वेष्वहः सु विलोम क्रियते तस्यैव-
(२)-वा शान्तिः ॥ (आदित्य, - तस्यैव, द्वे च) ॥ ४ ॥

मासमयनस्य गृणविकारूपोऽहस्तमयः । विधेदेवा ऋषयः ।

यदि सोमो स१सृजतौ स्यातां महति रात्रियै प्रातरनुष्णकमुपाकुर्यात् पूर्वो वाचं पूर्वो देवताः पूर्वेष्व-
न्दांसि वृक्के वृषण्वती प्रतिपदै कुर्यात् प्रातःसवनदेवैषामिन्द्रं वृक्के ऽप्यो खत्वाहुः सवनमुखे-
सवनमुखे कार्यति सवनमुखात्सवनमुखादेवैषामिन्द्रं वृक्के संवेशायोपवेशाय गायत्रियास्त्रिपुत्रो जगत्या
अनुधुमः पृक्कत्या अमिचूत्यै स्वाहा छन्दांसि वै संवेश नपवेशवछन्दोभिरेवैषां (१) छन्दांसि वृक्के
सजनीय१ शस्यं विहृज्य१ शस्यमगस्त्यस्य कयाशुमीय१ शस्यमेतावद्वा अस्ति यावदेतच्चावदेवास्ति
तदेवां वृक्के यदि प्रातःसवने कलशो दीर्येत वैष्णवीषु शिपिविष्ट्वतीषु स्तुवीरन् यद्वै यदस्याति-
रिच्यते विष्णुं तच्छिपिविष्ट्वमम्यति रिच्यते तद्विष्णुः शिपिविष्टोऽतिरिक्तं एवातिरिक्तं दद्यात्ययो अतिरिक्ते-
नैवातिरिक्तमाप्त्वाऽव (१) कथ्यते यदि मध्यंदिने दीर्येत वषट्कारनिघन१ सामं कुर्वेष्वट्कारो वै यदस्य
प्रतिष्ठा प्रतिष्ठामेवैन्नमयन्ति यदि तृतीयसवन एतदेव ॥ (छन्दोभिरेवैषां, - मवैकाद्यभिः शान्तिम्) ॥ ५ ॥

गवामयनस्य गृणविकारूपोऽहस्तमयः । विधेदेवा ऋषयः ।

पृष्ठहैर्मासान्संपाधाहृत् सृजन्ति पृष्ठहैर्हि मासान्संपाधाहृत्—धेमासैर्मासान्संपाधाहृत् सृजन्त्य-
धेमासैर्हि मासान्संपादयन्त्यै—मावास्याया मासान्संपाधाहृत् सृजन्त्यमावास्याया हि मासान्सं-
पदयन्ति पौर्णमास्या मासान्संपाधाहृत् सृजन्ति पौर्णमास्या हि मासान्संपादयन्ति यो वै
पूर्ण आसिञ्चति परा स सिञ्चति यः पूर्णवुदचति (१) प्राणमस्मिन्तस दधाति यत् पौर्णमास्या
मासान्संपाधाहृत् सृजन्ति संवत्सरायैव तत् प्राणं दधति तदनु सत्रिणाः प्रापन्ति यदहर्नोत्सृजेयुर्यथा
हतिरुपेन्द्रो विपतेत्येव संवत्सरो वि पतेद्वार्षिमाच्छेयुर्यथा पौर्णमास्या मासान्संपाधाहृत् सृजन्ति
संवत्सरायैव तदुदानं दधति तदनु सत्रिण उ- (२)-दन्ति नाऽऽर्तिमाच्छेन्ति पूर्णमासे वै देवानां
सुतो यत् पौर्णमास्या मासान्संपाधाहृत् सृजन्ति देवानामिव तद्यत्नेन यत् प्रत्यवरोहन्ति वि वा
एतद्यत्नं छिन्दन्ति यत् पृष्ठहसैतत् संतमथाहृत् सृजन्ति प्राजापत्यं पशुमा लमन्ते प्रजापतिः सर्वा
देवता देवताभिरेव यद्द१ सं तन्वन्ति यन्ति वा एते सर्वनायेऽह- (३)-त् सृजन्ति तृतीयं खलु वा
एतत् सर्वं यत् सांज्ञायं यत् सांज्ञायं भवति तेनैव सर्वनाय यन्ति समुपहृतं भक्षयन्त्येतत् सोमपीथा
होतारि ॥ यथायतनं वा एतेषां सवनमाजो देवता गच्छन्ति येऽहृत् सृजन्त्यनुसवनं पुरेडाशान्
निर्वपन्ति यथायतनदेव सवनमाजो देवता अव कथ्यते ॥ ष्टाकपालान् प्रातःसवनं एकादशकपालान्

मार्ध्यदिने सर्वने द्वादशकपालाः स्तृतीयसवने छन्दाश्च्येवाऽऽप्ता (१) ऽथ रुधते वैश्वदेवं चतुर्थीयसवने निर्वपन्ति वैश्वदेवं वै तृतीयसवने तेनैव तृतीयसवनाच्च यन्ति ॥ (उदय, - सु, - येऽथ, - शुक्ला, पञ्चदश च) ॥ ६ ॥

अस्मिन्नामयनमीमांसा ॥ १४ वृहती । विधेदेवा ऋषयः ।

स्तृत्तुज्यां ३ नोस्तृत्तुज्या ३मिति मीमांसन्ते ब्रह्मवादिनस्तद्वास्तृत्तुज्यमेवेत्यर्थः—मावास्यायां च पौर्णमास्यां चोत्तृत्तुज्यमित्याहुरेते हि यत्नं वर्हत इति ते त्वाव नोत्तृत्तुज्ये इत्याहुये अवान्तरं यत्नं भेजाते इति या प्रथमा व्यष्टका तस्यामुत्तृत्तुज्यमित्याहुरेव मासो विह्वर इति नाऽऽदिष्टः (१)—स्तृत्तुज्ये—यवादिष्टस्तृत्तुज्येयोर्यादशे पुनः पर्याप्लावे मध्ये पञ्चदस्य संपर्येत पञ्चदसोत्तृत्तुज्या यत् सप्तममहस्तस्मिन्स्तृत्तुज्ये—स्वदृश्ये वस्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेयुरेन्द्रं दधीन्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं वैश्वदेवं द्वादशकपालं—मन्त्रेण वस्तुमतः प्रातःसवनं यदग्नये वस्तुमते पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपन्ति देवतामेव तद्वागिनीं कुर्वन्ति (१) सवनमष्टाभिरुप यन्ति यवैन्द्रं दधि भवतीन्द्रमेव तद्वागधेयाच्च ज्यावयन्ती—अस्य वै मरुत्वतो मार्ध्यदिनः सर्वनं यद्विन्द्राय मरुत्वते पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपन्ति देवतामेव तद्वागिनीं कुर्वन्ति सर्वनमेकादशभिरुप यन्ति विधेयां वै देवानांस्तृत्तुमतां तृतीयसवनं यवैश्वदेवं द्वादशकपालं निर्वपन्ति देवता एव तद्वागिनीः कुर्वन्ति सर्वनं द्वादशभिः (१)—रुप यन्ति—प्राजापत्यं पशुमा लभन्ते यज्ञो वै प्रजापतिर्यज्ञस्याननुसर्गायां—मिवर्त इतः षण्मासो ब्रह्मसामं भवति ब्रह्म वा अभिवर्तो ब्रह्मणैव तत् सुवर्गं लोकमभिवर्तयन्तो यन्ति प्रतिकूलमेव हीतः सुवर्गो लोकः—

इन्द्रं कर्तुं न आ भर पिता पुत्रेभ्यो वथा ।

शिक्षां नो असिन् पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिरशीमही—

—त्य- (४)—मुत आयताः षण्मासो ब्रह्मसामं भवत्ययं वै लोको ज्योतिः प्रजा ज्योतिरिममेव तल्लोकं पश्यन्तोऽभिवदन्त आ यन्ति ॥ (नाऽऽदिष्टः— कुर्वन्ति, द्वादशभिः— रिधि, विःशुद्धिः) ॥ ७ ॥

गवामयनसम्बन्धिसहायते सामविशेषाः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

देवानां वा अन्ते जग्मुषामिन्द्रियं धीर्यमपाक्रामत् तत् क्रोशेनावारुधत् तत् क्रोशस्य क्रोशत्वं यत् क्रोशेन चात्वालस्यान्ते स्तुवन्ति यत्नस्यैवान्ते गत्वैन्द्रियं धीर्यमव रुधते सप्तस्यदश्याऽऽहवनीयस्यान्ते स्तुवन्त्यग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वर्द्धिमुप यन्ति प्रजापतेर्द्धयेन हविर्धानेऽन्तः स्तुवन्ति प्रेमाणमेवः स्य गच्छन्ति श्लोकेन पुरस्तात् सर्वसः (१) स्तुवन्त्यनुश्लोकेन पञ्चाद्यहस्यैवान्ते गत्वा श्लोकमाजो भवन्ति नव-मिरण्वर्युक्तायति नव वै पुरुषे प्राणाः प्राणानेव यजमानेषु दधाति—सर्वी ऐन्द्रियो भवन्ति प्राणेष्वे-वेन्द्रियं दधत्यर्थः—प्रतिष्ठतामिन्द्रायति तस्मात् पुरुषः सर्वीण्यन्यानि शीणोऽङ्गानि प्रत्यचति शिर एव नै पञ्चदश रथन्तरं भवतीन्द्रियमेवाव रुधते सप्तदशं (१) बृहदन्नापस्यावकृष्टया ज्यो प्रैव तेन जायन्त एकविंशं मुद्रं द्विपदासु प्रतिप्रित्यै पत्नय उप गायन्ति मिथुनत्वाय प्रजात्यै—प्रजापतिः प्रजा,

असृजत सौऽकामयताऽऽसामदृ९ राज्यं परीयामिति तासां९ राजनेनैव राज्यं पर्येत तद्वाजिनस्य राजनत्वं
यद्वाजिनं भवति प्रजानामिव तद्यजमाना राज्यं परि यन्ति पञ्चविंशं भवति प्रजापते- (१)-रास्यै^{११}
पञ्चमिस्तिष्ठन्तः स्तुवान्ति देवलोकमेवाभि जयन्ति पञ्चमिरासीना मनुष्यलोकमेवाभि जयन्ति दश सं
पयन्ते दशाक्षरा विराडर्षं विराड् विराजैवाभाद्यमर्षं कथते^{१२} पञ्चधा विनिपद्यं स्तुवन्ति पञ्च दिशो
दिस्वैव प्रति तिष्ठन्त्ये^{१३} कैक्याऽस्तुतया समार्यन्ति विभ्य एवाभाद्यं सं मरन्ति^{१४} तामिहृत्तोऽज्ञायति
विभ्य एवाभाद्यं (५) संभृत्य तेज आत्मन् दधते तस्मादेकः प्राणः सर्वान्यज्ञान्यवन्त्यथो यथा सुपर्ण
उत्पतिष्यञ्छिर उत्तमं कुस्त एवमेव तद्यजमानाः प्रजानामुत्तमा भवन्त्ये^{१५}—सन्दीमुद्वाताऽऽरोहति सात्रा-
ज्यमेव गच्छन्ति प्लेङ्गुः५ होता नाकस्यैव पृष्ठं रोहन्ति कुर्चावर्ष्युर्ध्वस्यैव विष्टयं गच्छन्त्येतावन्तो
वै देवलोकस्तेष्वेव यथापूर्वं प्रति (५) तिष्ठन्त्यथो आकर्मणमेव तत् सेतुं यजमानाः कुर्वते सुवर्गस्य
लोकस्य समष्टयै^{१६} ॥ (सर्वः, सप्तदशं, प्रजापते, - गाविति विभ्य एवाभाद्यं, प्रत्ये, - कादश, ज) ॥ ८ ॥

शततन्तुवीणाविधिः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

अन्येण वै सहजशः प्रजापतिः प्रजा असृजत ताभ्य इलान्देनेरां लृतामर्षाकथं यवुष्यै भवति प्रजा
एव तद्यजमानाः सृजन्त इलान्दं भवति प्रजाम्य एव सृष्टाभ्य इरां लृतामर्षं कथते तस्माद्या५ समा९
सुव९ समृद्धं शोषुकास्ता९ समा प्रजा इप९ छासामूर्जमाददते या५ समां व्यृद्धमक्षौषुकास्ता५ समां
प्रजा (१) न छासामिपमूर्जमाददते उत्क्रोदं कुर्वते यथा बन्धानमुमुक्षाना उत्क्रोदं कुर्वते एवमेव
तद्यजमाना देवबन्धानमुमुक्षाना उत्क्रोदं कुर्वते इयमूर्जमात्मन् दधानो वाणः शततन्तुर्भवति शतायुः
पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठन्त्या^१—जि—धावन्त्यनभिजितस्याभिजित्यै^२ दुन्दुभीन्समा-
भन्ति परमा वा एवा वाग्या दुन्दुभी परमामेव (२) वाचमर्षं कथते^३ भूमिदुन्दुभिमा भन्ति यैवेमा
वाक् प्रविष्टा तामेवार्षं कथते ऽथो इमामेव जयन्ति सर्वा वाचो वदन्ति सर्वासां वाचामर्षं कथ्यो आर्द्रं
चर्मन् व्यायच्छेते इन्द्रियस्यावकथ्यो आऽन्यः क्रोशति प्राण्यः शंसति य आक्रोशति पुनात्येवैनान्स यः
प्रशंसति पुतेष्वेवाभाद्यं दधात्यं—विहृतं च (१) वा एते देवकृतं च पूर्वमसैरर्षं कथते यद्भूतेच्छवा९
सामानि भवन्त्युभयस्यावकथ्यै^४ यन्ति वा एते मिथुनाये सैवत्सरमुप्यत्यन्तवैदि मिथुनौ सं भव-
तस्तेनैव मिथुनाभ यन्ति^५ ॥ (व्यृद्धमक्षौषुकास्ता५ समा प्रजा, परमामेव, च, जिःशरव ॥ ९ ॥

वाचीमृत्प ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

चर्मायं भिन्दन्ति पाप्मानमेवैषामर्षं भिन्दन्ति माऽप रास्तीर्माऽति व्यात्सीरित्याह संप्रत्येवैषां
पाप्मानमर्षं भिन्दन्त्यु^१—दफुस्मानधिनिघार्य वास्यो मार्जालीयं परि नृत्यन्ति पदो निघ्नतीर्दिर्मधुं
गार्यन्त्यो मधु वै देवानां परमभाद्यं परममेवाभाद्यमर्षं कथते पदो नि घ्नति महीयामेवैषुं दधति^२ ॥
(चर्मेकावर्षं वाच ॥) ॥ १० ॥

वचमेवात्मा वचहोममन्त्राः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

पृथिव्यै स्वाहा उत्तरिक्षाय स्वाहा दिवे स्वाहा संप्लोष्यते स्वाहा संप्लवमानाय

स्वाहो संप्लुताय स्वाहा^१ मेघायिष्यते स्वाहा^२ मेघायते स्वाहा^३ मेघिताय स्वाहा^४ मेघाय
 स्वाहा^५ नीहाराय स्वाहा^६ निहाकायै स्वाहा^७ प्रासचाय स्वाहा^८ प्रचलाकायै स्वाहा^९
 विद्योतिष्यते स्वाहा^{१०} विद्योतमानाय स्वाहा^{११} संविद्योतमानाय स्वाहा^{१२} स्तनयिष्यते स्वाहा^{१३}
 स्तनयते स्वाहा^{१४} ग्र२ स्तनयते स्वाहा^{१५} वर्षिष्यते स्वाहा^{१६} वर्षते स्वाहा^{१७} ऽभिवर्षते स्वाहा^{१८}
 परिवर्षते स्वाहा^{१९} संवर्षते (१) स्वाहा^{२०} ऽनुवर्षते स्वाहा^{२१} शीकायिष्यते स्वाहा^{२२} शीकायते
 स्वाहा^{२३} शीकिताय स्वाहा^{२४} प्रोषिष्यते स्वाहा^{२५} प्रुष्णते स्वाहा^{२६} परिप्रुष्णते स्वाहा^{२७} द्र-
 षीष्यते स्वाहा^{२८} द्रुहते स्वाहा^{२९} द्रुहीताय स्वाहा^{३०} विप्लोष्यते स्वाहा^{३१} विप्लवमानाय स्वाहा^{३२}
 विप्लुताय स्वाहा^{३३} ऽस्तप्यते स्वाहा^{३४} ऽस्तपते स्वाहा^{३५} ग्रामतपते स्वाहा^{३६} ग्राम्यः स्वाहा^{३७} य-
 जुर्म्यः स्वाहा^{३८} सामर्म्यः स्वाहा^{३९} ऽङ्गिरोर्म्यः स्वाहा^{४०} वेदेर्म्यः स्वाहा^{४१} गाथाम्यः स्वाहा^{४२} ना-
 राक्षसीर्म्यः स्वाहा^{४३} रैमीर्म्यः स्वाहा^{४४} (२) सर्वैस्मै स्वाहा^{४५} ॥ (संवर्षते, रैमीर्म्यः स्वाहा, हे च) ॥ ११ ॥

गरीरहोममन्त्राः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

दुत्वते स्वाहा^१ ऽदुन्तकाय स्वाहा^२ प्राणिने स्वाहा^३ ऽप्राणाय स्वाहा^४ मुखंवते स्वाहा^५
 ऽमुखाय स्वाहा^६ नासिकवते स्वाहा^७ ऽनासिकाय स्वाहा^८ ऽक्षण्वते स्वाहा^९ ऽनक्षिकाय स्वाहा^{१०}
 कृणिने स्वाहा^{११} ऽकृर्णकाय स्वाहा^{१२} शीर्षण्वते स्वाहा^{१३} ऽशीर्षकाय स्वाहा^{१४} पदते स्वाहा^{१५}
 ऽपादकाय स्वाहा^{१६} प्राणते स्वाहा^{१७} ऽप्राणते स्वाहा^{१८} वदते स्वाहा^{१९} ऽवदते स्वाहा^{२०} पश्यते
 स्वाहा^{२१} ऽपश्यते स्वाहा^{२२} ऽशृण्वते स्वाहा^{२३} ऽशृण्वते स्वाहा^{२४} मनस्विने स्वाहा^{२५} (१) ऽमनसे
 स्वाहा^{२६} रेतस्विने स्वाहा^{२७} ऽरेतस्काय स्वाहा^{२८} प्रजाम्यः स्वाहा^{२९} प्रजननाय स्वाहा^{३०}
 लोमवते स्वाहा^{३१} ऽलोमकाय स्वाहा^{३२} त्वचे स्वाहा^{३३} ऽत्वक्काय स्वाहा^{३४} चर्मण्वते स्वाहा^{३५} ऽच-
 र्मकाय स्वाहा^{३६} लोहितवते स्वाहा^{३७} ऽलोहिताय स्वाहा^{३८} मांश्सन्वते स्वाहा^{३९} ऽमांश्सकाय स्वाहा^{४०}
 सार्वम्यः स्वाहा^{४१} ऽस्नावकाय स्वाहा^{४२} ऽस्थन्वते स्वाहा^{४३} ऽनासिकाय स्वाहा^{४४} मज्जन्वते
 स्वाहा^{४५} ऽमज्जकाय स्वाहा^{४६} ऽङ्गिने स्वाहा^{४७} ऽनुक्ताय स्वाहा^{४८} ऽऽत्मने स्वाहा^{४९} ऽनात्मने स्वाहा^{५०}
 (२) सर्वैस्मै स्वाहा^{५१} ॥ (मज्जन्वते स्वाहा, ऽनात्मने स्वाहा, हे च) ॥ १२ ॥

पतिषिमन्त्राः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

कस्त्वा युनक्ति स त्वा युनक्ते विष्णुस्त्वा युनक्त्वस्य यज्ञस्यदर्थे मम २ संनत्या अमुष्मे
 कामायाऽऽयुषे त्वा प्राणाय त्वा ऽपानाय त्वा व्यानार्य त्वा व्युष्ट्यै त्वा रय्यै त्वा राधसे त्वा पोषाय
 त्वा पोषाय त्वा ऽऽराद्धोषाय त्वा प्रच्युत्यै त्वा ॥ (कोऽष्टाभिरक्षयः) ॥ १३ ॥

सर्वपृष्ठेष्टिः ॥ विधेदेवा ऋषयः ।

अत्र्यै गायत्रार्य त्रिवृते रार्यनराय वासन्तायाष्टार्कपाले इन्द्राय वैष्टुमाय पञ्चदशाय वार्हताय त्रैष्मायै-

कादशकपालो^१ विश्वेभ्यो देवेभ्यो जागतेभ्यः सप्तदशेभ्यो वैरुपेभ्यो वार्षिकेभ्यो द्वादशकपालो^२ मित्रा-
वरुणाभ्यामात्रु^३भ्यामेकविंशाभ्यां वैरुजाभ्यां^४ शारवाभ्यां पयस्या^५ बृहस्पतये पाङ्क्त्याय मित्रावाय
शाफवराय हैमन्तिकाय चूडेः संवित्र आतिच्छन्दसाय त्रयस्त्रिंशाय रैवतार्य शौशिराय द्वादशकपालो^६
ऽदित्यै विष्णुपत्तयै चूडे-रुद्रये वैश्वानराय द्वादशकपालो^७ ऽनुमत्यै चूडेः फाय परकपालः ॥
(अग्रये गावत्रायादित्या अनुमत्यै चूडेः सुवचवारिंशत्) ॥ १४ ॥

सर्वपृष्ठेष्टिमयोगः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

यो वा अन्नावग्निः प्रहियते यश्च सोमो राजा तयोरेव आतिथ्यं यद्वेदीयोमीयोऽयैव रुद्रो यश्चीयते यत्
संचितेऽन्नावेतानि हवीरपि न निर्वर्षेवेष एव रुद्रोऽशान्त उपोत्थार्य प्रजां पशून् यजमानस्यामि मन्येत
यत् संचितेऽन्नावेतानि हवीरपि निर्वर्षति भागधेयेनैवैनं शमयति नास्य रुद्रोऽशान्त (१) उपोत्थार्य
प्रजां पशून्मि मन्यते^१ दशं हवीरपि भवन्ति नव वै पुरुषे प्राणा नानिर्देशमी प्राणानेव यजमाने
वधात्ययो वशाक्षरा विराडर्षं विराड् विराज्येवाभाद्ये प्रति तिष्ठत्यु-तुमिर्वा एष छन्दोमिः स्तोमैः पृष्ठैश्चै-
तस्य इत्याहुयदेतानि हवीरपि निर्वर्षत्युतुमिरेवैनं छन्दोमिः स्तोमैः पृष्ठैश्चिनुते^२ दिशः सुषुवाणेनाः (२)-
मिजित्या इत्याहुयदेतानि हवीरपि निर्वर्षति विशाममिजित्या एतया वा इन्द्रं देवा वयाजयन् तस्मा-
दिन्द्रसुव एतया मनुं मनुष्यास्तस्मान्मनुजयो यथेन्द्रो देवानां यथा मनुमनुष्याणामेवं भवति य एवं
विद्वानेतयेष्टया यजते^३ दिग्बवीः पुरोऽनुवाक्या भवन्ति सर्वासां विशाममिजित्यै^४ ॥ (अथ रुद्रोऽशान्तः,
सुषुवाणेनै- कवचवारिंशत्) ॥ १५ ॥

[१६-१७] महिमप्रहः ॥ त्रिष्टुप् । विश्वेदेवा ऋषयः ।

यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव ।

य ईशे अस्य द्विपदश्चतुस्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि तस्य ते द्यौर्महिमा नक्षत्राणि रूपमादित्यस्ते
तेजस्तस्मै त्वा महिम्ने प्रजापतये स्वाहा^१ ॥ (यः प्राणतो द्यौर्मादित्योऽहोमिंशत्) ॥ १६ ॥

य आत्मदा बलदा यस्य विश्वं उपासते प्रक्षिपुं यस्य देवाः ।

यस्य छायाऽमृतं यस्य मृत्युः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

उपयामगृहीतोऽसि प्रजापतये त्वा जुष्टं गृह्णामि तस्य ते पृथिवी महिमौषधयो वनस्पतयो रूप-
मग्निस्ते तेजस्तस्मै त्वा महिम्ने प्रजापतये स्वाहा^२ ॥ (य आत्मदा दृष्टिर्बलमि- देकाक्षयस्त्वादिंशत्) ॥ १७ ॥

महावचसदोमः ॥ विश्वेदेवा ऋषयः ।

आ ब्रह्मन् ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायता माऽस्मिन् राष्ट्रे राजन्यं हव्यः शूरो महारथो जायतां^१
दोग्ध्रीं धेनुं वोढाऽनङ्गां नाशुः सप्तिः^२ पुरन्ध्रियोषां^३ जिष्णू रथेष्ठाः सुमेयो युवा ऽस्य
यजमानस्य वीरो जायतां^४ निक्रामेनिकामे नः पर्जन्यो वर्षतु फुलिन्वो न ओषधयः पच्यन्तां^५

योगक्षेमो नः कल्पताम् ॥ (या प्रत्येकवत्वारिंशत्) ॥ १८ ॥

यथाशुभमन्त्राः ॥ विद्येदेवा ऋषयः ।

आऽऽक्रान् वाजी पृथिवीमग्निं युजमकृत वाज्यर्वाः ॥ ५५ ॥ आऽक्रान् वाज्यन्तरिक्षं वायुं युजमकृत वाज्यर्वाः
यां वाज्याऽऽर्कस्तु सूर्यं युजमकृत वाज्यर्वाः ॥ ५६ ॥ अग्निले वाजिन् युङ्क्नु त्वा ॥ ५७ ॥ रमे स्वस्ति मा सं
पारयं वायुस्ते वाजिन् युङ्क्नु त्वा ॥ ५८ ॥ रमे स्वस्ति मा सं (१) पारयं ॥ ५९ ॥ दित्यस्ते वाजिन् युङ्क्नु
त्वा ॥ ६० ॥ रमे स्वस्ति मा सं पारयं प्राणधृगसि प्राणं मे दृष्ट्वं व्यानधृगसि व्यानं मे दृष्ट्वं
पानधृगस्य पानं मे दृष्ट्वं चक्षुरासि चक्षुर्मयि वेदिं भोत्रमसि भोत्रं मयि वेद्यां युरस्यायु-
र्मयि वेदिं ॥ (यायुस्ते वाजिन् युङ्क्नु त्वा ॥ ६१ ॥ रमे स्वस्ति मा सं, त्रिंशत्वारिंशत्) ॥ १९ ॥

यथाशुभमन्त्राः ॥ विद्येदेवा ऋषयः ।

जहि वीजं वर्धं पृजन्त्यैः पक्तां सुस्यैः सुपिप्पला ओषधयः स्वधिवरणेयः सुप-
सदनोऽग्निः स्वर्ण्यक्षमन्तरिक्षः सुपावः पर्वमानः सुपस्थाना द्यौः शिवमसौ तपन्
यथापर्वमहोरात्रे पञ्चदशिनोऽर्धमासाः श्विः श्विनो मासाः कल्पाः ऋतवः श्रान्तः सैव-
त्सरः ॥ (जश्वेकत्रिंशत्) ॥ २० ॥

यथाशुभमन्त्राः ॥ विद्येदेवा ऋषयः ।

आग्नेयोऽष्टाकपालः सौम्यक्षरः सावित्रोऽष्टाकपालः पौष्णक्षरः सौम्यक्षरः वैश्वानराय द्वादशकपालो
सुगाहो यदि नाऽऽगच्छेद्वस्येऽष्टोमुचेऽष्टाकपालः सौर्यं पयो वायव्यं आज्यभागः ॥
(आग्नेयवर्तुर्विरसतिः) ॥ २१ ॥

सुगाहोः ॥ विद्येदेवा ऋषयः ।

अग्नयेऽष्टोमुचेऽष्टाकपाले इन्द्रायाऽष्टोमुच एकदशकपालो मित्रावरुणाभ्यामागोमुग्न्यां पयस्यां
वायोसावित्र आगोमुग्न्यां चर्च-रश्मिभ्यामागोमुग्न्यां घानो मन्त्रं पनोमुग्न्याः सुतकपालो विज्वे-
भ्यो देवेभ्यं पनोमुग्न्यो द्वादशकपालोऽर्जुमत्यै चर्च-रश्मये वैश्वानराय द्वादशकपालो पावा-
पृथिवीभ्यामष्टोमुग्न्यां द्विकपालः ॥ (अग्नयेऽष्टोमुचं त्रिंशत्) ॥ २२ ॥

सप्तविंशोपाधिः ॥ विद्येदेवा ऋषयः ।

अग्नये समनमत् पृथिव्यै समनमद्यथाऽग्निः पृथिव्या समनमदेवं मह्यं भद्राः संनंतयः सं नमन्तु
वायवे समनमदन्तरिक्षाय समनमद्यथा वायुरन्तरिक्षेण सूर्याय समनम-दिवे समनमद्यथा सूर्यो
दिवा चन्द्रमसे समनम-अश्विन्यः समनमद्यथा चन्द्रमा नक्षत्रैर्वरुणाय समनम-दक्ष्यः समन-
मद्यथा (१) वरुणोऽग्निः साग्रे समनम-द्वे समनमद्यथा सामुर्वा ब्रह्मणे समनमत् सत्राय सम-
नमद्यथा ब्रह्म क्षत्रेण राज्ञे समनम-द्विजे समनमद्यथा राजा विशा रथाय समनम-दश्वेभ्यः
समनमद्यथा रथोऽश्वैः प्रजापतये समनम-दभ्युतेभ्यः समनमद्यथा प्रजापतिभूतैः समनमदेवं मह्यं

(२) भुद्राः संनतयः सं नमन्तु ॥ (अजयः समनमुपया, मर्हं, चत्वारि च) ॥ २३ ॥

यजमानेन वाचनीयः ॥ १ त्रिष्टुप् । विधेदेवा ज्ञपयः ।

ये ते पन्थानः सवितः पुर्व्यासोऽरेणवो वितता अन्तरिक्षे ।

तेभिर्नो अद्य पृथिविभिः सुगेभी रक्षा च नो अवि च देव ब्रूहि' ॥

नमोऽग्र्ये पृथिविक्षिते लोकस्पृते लोकमसौ यजमानाय देहि' नमो वायवेऽन्तरिक्षक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि' नमः सूर्याय दिविक्षिते लोकस्पृते लोकमस्मै यजमानाय देहि' ॥

(ये ते चतुर्विधारित्तव) ॥ २४ ॥

विराड्रूपेणाधोपासमप्रतिपादनम् ॥ विधेदेवा ज्ञपयः ।

यो वा अर्धस्य मेध्यस्य शिरो वेदं शीर्षणवान् मेध्यो मधस्यु—या वा अर्धस्य मेध्यस्य शिरः सूर्य-
अक्षुर्वीरतः प्राणश्चन्द्रमाः धोमे दिशः पार्वा अवान्तरविशः पर्श्वोऽहोरात्रे निमेयोऽर्धमात्राः पर्वाणि मात्राः
संधानान्युतवोऽङ्गानि संवत्सर आत्मा रश्मयः केशा नक्षत्राणि रूपं तारका अस्थानि नमो मात्सान्योर्ध-
ययो लोमानि वनस्पतयो बाला अग्निर्मुखै वैश्वानरो व्यासं (१) समुद्र उदरमन्तरिक्षं पायुर्धोवापृथिवी
आण्डौ प्रावा कोपः सोमो रेतो यज्जैज्जभ्यते तद्वि द्यौतते यद्विधुनुते तत् स्तनयति यन्मेहति तर्धति
धागेवास्य वा—गहर्वा अर्धस्य जायमानस्य महिमा पुरस्ताज्जायते रात्रिरेन महिमा पश्चादनु जायत
एतौ वै महिमानावर्धमभितः सं धमूवतुर्हयो देवानवह- (२)-द्वर्वाऽसुरान् वाजी गन्धर्वानद्वौ मनुष्यान्स-
मुद्रो वा अर्धस्य योनिः समुद्रो* [वन्धुः]* ॥ (व्यासं, - मवहद्, द्वादश च) ॥ २५ ॥

[गात्रो ३१३। मार्गः १०२। प्रथमे ८४। संज्ञान्वो १०२। यदि ११५। वृद्धे- २१५। -रुख्यो ३२०। देवानो-
२११। -मर्धेण १८०। चर्मे ४९। पृथिव्यै १०२। वृत्तते १०२। को ३८। अग्रे ४०। यो १४१। यो ३८। य ३५। या ४१
या ९३। जह्या- ३१। -न्यो २४। अग्रे ३०। अग्रे १०४। ये ४४। यः ११२। पश्चिदिच्छातिः ॥ २१३१]

[॥ इति सप्तमकाण्डे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५॥]

[प्रजननं २१२५। साध्याः २३३०। प्रज्वं २१२३। वृहस्पति- २६२१। -गावाः २६२१। पशू ॥ १२३३०]

॥ इति सप्तमं काण्डं सम्पूर्णम् ॥ ७ ॥

[वृषे १६५८२। वायुर्ध्वं १९२०३। प्रजापति- १०६९२। -सुम्भुजः १४१०५। सावित्राणि १९४०४। प्राचीमर्धं
१६९९१। प्रज्वनर १२१३०। सुत ॥ १०९१०८]

॥ इति तैत्तिरीयसंहिता समाप्ता ॥

* 'समुद्रो वन्धुः' वयन्यगं संहितायां पदपाठे च 'वन्धु' इति पदं वैदिकं न पदमि, तथापि भाष्यकारसंमत-
त्वाय 'व्याप्तमवहद् द्वादश च' इति वैदिकसंज्ञायाः नुगेभिर्ग्रीकैश्च यद्येवमवहद्दशसंज्ञायाः पूरणार्थमावहद्दशत्वात्मान-
व्यापितम् ।

तैत्तिरीय-संहिताया अनुवाकसूची

काण्ड-प्रपाठकानुवाकसमेता ।

अ२शुना ते अ२शुः १,२,६
अ२शुर२शुस्ते देवः १,२,११
अ२शुश्च मे रश्मिश्च मे ४,७,७
अगन्म सुवः सुवरगन्म १,६,६७,६
अम जा याहि वीरये ५,५,६
अम जायूरपि पवसे १,४,२९
अम उदधे वात इषुः ५,५,९
अमयेऽ२शोमुवेऽशंकपाकः ७,५,२२
अमये कामाय २,२,३
अमये गायत्राय त्रिवृते ७,५,१४
अमये गृध्रपतये १,८,१०
अमयेऽनीकयते १,८,४,५,५,२४
अमयेऽध्वजे २,२,४
अमये पथिकृते २,२,२
अमये समनमत् पृथिव्ये ७,५,२३
अमये स्वाहा वायवे ७,१,२०
अमये स्वाहा सोमाय ७,१,१४,१६
अमाविष्णु मदि वहा १,८,२२
अमाविष्णु सजोपसे ४,७,१
अभिः पशुरासीत् ५,७,२६
अभिं युजिम वावसा ४,७,१३
अभिं वा एतस्य २,३,११
अभिना उपोऽन्ममवहा ७,३,१४
अभिना देवेन पृतना ३,५,३
अभिना रथिमभवत् ३,१,११
अभिना विशापाद् ४,४,८
अभिना वै होत्रा ६,३,७
अभिरेकाक्षरेण १,७,११
अभिर्वैवेभ्योऽपाकामत् ५,४,९
अभिर्मूलानामधिपतिः ३,४,५
अभिर्मां दुहिष्ठात् १,६,३
अभिर्भूर्वा दिवः ४,४,४
अभिर्भूर्वाणि जहन्त ४,२,१३
अभिश्च म इन्द्रश्च मे ४,७,६
अभिश्च मे घर्मेश्च मे ४,७,९

अग्निहोत्रं जुहोति १,५,९
अग्नीध्र आ दधाति १,६,९
अग्ने गोमिनें आ गन्ध २,४,५
अग्ने जाताम् म शुदा नः ४,३,१२;
५,३,५
अग्ने तव भवो वचः ५,२,६
अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी ३,३,१
अग्नेः पक्षिः सरस्वत्यै ५,७,२१
अग्ने महा२ असीत्याह २,५,९
अग्ने चं यज्ञमध्वरं ४,१,११
अग्नेरातिव्यमसि १,२,१०
अग्नेर्भागोऽसि वीक्षाया ४,३,९
अग्नेर्भागोऽसीति ५,३,४
अग्नेर्मन्त्रे प्रथमस्य ४,७,१५
अग्नेर्वै वीक्षया ५,६,७
अग्नेस्त्वो ज्यावा२सः २,६,६
अक्षिरसो वै सत्रमासत् ७,१,४
अज्येसाय स्वाहाम्जितक्याय ७,३,१७
अज्यन्यामयां नान्यान् १,३,५
अक्षिरवदादौर्वाय ७,१,८
अदध्वेभिः सवितः १,४,२४
अदितिः पुत्रकामा ६,५,६
अदित्यै त्रयो रोहिदेताः ५,६,१८
अद्रुपः स्वाहा बहन्तीभ्यः ७,४,१४
अनुमत्यै पुरोडाशम् १,८,१
अनुवर्षाम पात्रेण ६,५,७
अक्षपतेऽक्षस्य ना ५,२,२
अन्वह मासा अभिवृणानि १,७,१३
अपां प्रहात् गृह्णाति ५,६,२
अपां स्वेमन्सादयामि ४,३,१
अपां नष्टे अयो नाकः ५,५,१३
अपेत वीत वि च ४,२,४
अभ्यस्थाहिवाः पृतना ४,२,८
अभ्ये अम्बाल्यन्तिके ७,४,१९
अयं वा मिश्रावक्ष्णा १,४,५

अयं वेनजोदयत् १,४,८
अयज्ञो वा एव योऽसामा १,५,७;
२,५,८
अयं पुरो मुवस्तस्य ४,३,२
अयं पुरो हरिकेशः ४,४,३
अयर्थेण वै सदक्षसः ७,५,९
अयर्थः स्थापां १,८,११
अयर्थेण चर्चं निर्वपेत् २,३,४
अवाक् यज्ञः सक्कामतु ७,३,११
अवज्ज आन्तरिक्षा ५,५,२०
अवधूतः रक्षोऽवधूता १,१,६
अवधूत यजूरपि ६,६,३
अवमन्त्रं पर्वते ४,६,१
अवमन्त्रं मिति ५,४,४
अवमा च मे सृष्टिका च मे ४,७,५
अवस्तूपरो गोक्षुणः ५,५,२३
असावादित्यो न इपोचत् २,१,४,८;
२,१०
असावादित्योऽस्मिन् लोकः ७,३,१०
असावि सोम इन्द्र १,४,३९
अहर्मा२स्तेन रात्रिश्च ५,७,२०
आकृतिर्मतिं प्रयुजन् ४,१,९
आकृत्यै प्रयुजेभ्यः १,२,२
आकान् वाजी पृथिवीर्मतिं ७,५,१९
आमावैष्णवम् २,२,९
आग्नेयः कृष्णप्रीवा ५,५,२२
आग्नेयमष्टावपार्श्व १,८,२,१७,१९-२०
आग्नेयोऽष्टावपार्श्वः ७,५,२१
आ तिष्ठ हवन् इयं १,४,३७
आ वद इन्द्रस्य १,१,९
आ वद ऋतस्य स्वा १,३,८
आ वदे प्राधासि १,४,१
आदित्यं गर्भं पयसा ४,२,१०
आदित्यं चर्चं निर्वपेत् २,२,६
आदित्या अकामयन्त ७,३,४,४,६

आदिरयेभ्यो युवद्वयः २,३,१
 अनन्तं नन्दधुना कामं ५,७,१९
 आप उन्दन्तु जीवसे १,२,१
 आतो वरुणस्य ५,५,४
 आपो वा इदमग्ने सलिलम् ७,१,५
 आ प्यायस्य मदिन्वम १,४,३२
 आ स्वायतां ध्रुवा १,६,५
 आ म्रसन् माहाणः ७,५,१८
 आ मे गृहा भवन्तु ७,३,१३
 आयनाय स्वाहा ७,१,१३
 आयुर्दा अग्ने हविषः ३,३,८
 आयुर्वा एतज्जस्य ६,५,२
 आयुष्ट आयुर्दा अग्ने २,५,१२
 आ वायो मूप शुचिषाः १,४,४; ३,४,२
 आहुः शिवाग्नौ वृषभः ४,६,४
 आशुकिहृन्तान्तः ४,३,८
 आभिर्न भृन्नल्लामम् २,१,१०
 इदं वामास्ये हविः ३,३,११
 इध्मस्य मे वहिष्य मे ४,७,८
 इन्द्रं वृत्रं जमिवांसं २,५,३
 इन्द्रं वो विभक्तस्परि १,६,१२; २,१,११
 इन्द्रः परिनयामसु ६,६,६
 इन्द्र मरुत्व इह पाति १,४,१८
 इन्द्रमिदंरो वहतः १,४,३८
 इन्द्रस्य क्रोडोऽग्निर्धै ५,७,१६
 इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्ष्णिः १,८,१५;
 ५,७,३
 इन्द्राग्निभ्यां स्वा ४,४,५
 इन्द्राग्नी अययमानाम् ४,३,६; ५,३,२
 इन्द्राग्नी आगतं सुतं १,४,१५
 इन्द्राग्नी रोचना दिवः ४,२,११
 इन्द्राय राज्ञे व्रयः ५,६,१७
 इन्द्राय राज्ञे सुकाः ५,५,११
 इन्द्रायान्वृज्वे २,२,८
 इन्द्रो मरुतिः सविद्येन ६,५,५
 इन्द्रं वलस्य विलमपोनो २,१,५
 इन्द्रो वृत्रमहन्तस्य ६,५,९
 इन्द्रो वृत्राय वज्रम् ६,५,१
 इन्द्रो वै नरकं देवताभिः ७,३,६
 इन्द्रो वै निघ्नन् इवा प्रनिधित ७,३,७

इमामयुष्मन् रथानाम् ४,१,१
 इमे वै सहासां ते ३,४,३
 इयं ते शुक्र तनुः १,२,४
 इयमेव सा या प्रथमा ४,३,११
 इषे स्थेति वहिर्वादत्त ६,३,६
 इषे त्वोपवीरसि १,३,७
 इषे त्वोर्जे त्वा १,१,१,१
 इष्टर्गो वा अयवयुः ३,१,७
 ईक्ष्वाण्य स्वाहेऽङ्कताय ७,१,१९
 ईयुष्टे ये पूर्वतराम् १,४,३३
 उत्क्रामोदक्रमीत् ५,१,३
 उत्तिष्ठभोजसा सह १,४,३०
 उत्सन्नयज्ञो वा एवः ५,३,१
 उत्सृज्याः नोत्सृज्याः ७,५,७
 उदायुषा स्वायुषोत् १,२,८
 उदु स्यं जातवेदसं १,४,४३
 उदेनमुत्तरां नयाने ४,६,३
 उदेनमुत्तराजयेति ५,४,६
 उद्यत ऋषभो वामनः ५,६,१४
 उपप्रयन्तो अर्ध्वरं १,५,५
 उपयामयुहीतोऽसि १,४,३,१२; ७,
 १२; ३,२,१०; ५,८
 उमा वामिन्द्राग्नी १,१,१४
 उरुर हि राजा वरुणः १,४,४५
 उषान्वस्वा हवामहे २,६,१२
 ऊर्ध्वं च मे सुनुवा च मे ४,७,४
 ऊर्ध्वा अस्य समिधः ४,१,८
 ऊर्वसामे वै देवेभ्यः ६,१,३
 ऊक्षा वा इयमलोमकासीत् ७,४,३
 ऊतवो वै प्रजाकामाः ७,२,६
 ऊतव्या उप दधाति ५,४,१
 ऊतापाहुत चामाग्निः ३,४,७
 ऊपयो वा इन्द्रं ३,५,२
 एकवाऽस्तुवत् प्रजा ४,३,१०
 एकविंशत्या मायां ५,१,८
 एकस्यै स्वाहा विभ्यः स्वाहा ७,२,१२
 एकस्यै स्वाहा द्वाभ्यां स्वाहा ७,२,११
 एका च मे तिनश्च मे ४,७,११
 एकादश प्रातर्गव्याः ५,६,२२

एतं युवानं परि वः ३,३,९
 एतद्वा अर्षो नामधेयं ३,३,४
 एव ते गायत्रो मागः ३,१,२
 एव वा ज्ञातो द्वादक्षाहः ७,३,३
 एव वै देववयः २,५,६
 एषां वा एतल्लोकानां ५,२,२
 ऐन्द्रं चरं निर्वपेत् २,२,७
 ऐन्द्रमेकादशकपालं १,८,३; २,२,११
 ऐन्द्रवायवामान् गृह्णीयात् ७,२,७
 ऐन्द्राग्नं द्वादशकपालं १,८,७
 ऐन्द्राग्नमेकादशकपालं १,८,३
 ओजो ग्रीवाभिर्निर्जतिम् ५,७,१८
 ओमासन्नर्षणीष्टतः १,४,१६
 ओषधीभ्यः स्वाहा ७,३,१९
 कदा चन सरीरसि १,४,२२
 कद्रुश्च वै सुपर्णी च ६,१,६
 कर्णाजयो वामाः ५,६,१५
 कर्मणे वां देवेभ्यः १,१,४
 कस्त्वा छयति कस्त्वा ५,२,१२
 कस्त्वा युनक्ति सत्त्वा युनक्तु ७,५,१३
 किं स्विदासीत् पूर्वचित्तिः ७,४,१८
 कुसुमविन्द औदात्तकिः ७,२,२
 कृषाभ्यः स्वाहा कृषाभ्यः ७,४,१३
 कूर्मान्छकैरच्छलाभिः ५,७,१३
 कृणुष्व पाजः प्रसितिं १,२,१४
 कृत्तिका नक्षत्रमग्निः ४,४,१०
 कृष्णाय स्वाहा शेवाय ७,३,१८
 कृष्णोऽस्याल्लेष्टः १,१,११
 कर्मैरत्यकमीद्वाजी ५,७,२४
 कस्तूरमिव वा अस्या ५,१,५
 क्षत्रस्योत्त्वमसि १,७,९
 क्षमाश्च मे वस्त्राश्च मे ४,७,१०
 गायत्री त्रिष्टुप् जगती ५,२,११
 गायत्रेण पुरस्तात् ५,५,८
 गायत्रो वा ऐन्द्रवायवः ७,२,८
 गावो वा एतत् सप्तमासत् ७,५,१-२
 प्रधानं वा अनुप्रजाः ६,५,१०
 ग्निति वा एतत् सोमं ६,६,७
 चक्षुषी वा एतं यज्ञस्य २,६,२

चतुर्थः स्वाहाऽस्वाहा ७, १, १५
 चर्त्ताभिन्दन्ति पाप्मानम् ७, ५, १०
 चात्ताछादिपिपायम् ६, ३, १
 चित्तं सन्ताने १, ४, ३६
 चित्तं चित्तम् ३, ४, ४
 चित्तिं कुतोमि मनसा ५, ७, ४
 चित्रया यजेत पशुकाम २, ४, ६
 छन्दयिचतं चित्तीय ५, ४, ११
 छन्दस्सुप दधति ५, ३, ८
 जग्निं कीमं वर्हा पज्यते ७, ५, २०
 जगदग्निः पृथिकामः ७, १, २
 जीवत्येव भवति ४, ६, ६
 कुतो वाचो मूषासं ३, १, १०
 ज्येष्ठयज्ञं न भाषिष्यस्य ४, ७, १
 ज्योतिष्टोमं प्रथमम् ७, ४, ११
 ज्योतिष्मर्षी त्या १, ४, ३४
 तदिरण्यमनवत्तया ६, १, ७
 तं प्रथया पूर्वया १, ४, ९
 तर्णिर्बिभर्षते १, ४, ३१
 तेभ्य उच्यतेदेविः ६, २, ७
 तेषामधुराणां तिष्ठः ६, २, ३
 विदस्रत्तयज्य गणिना १, ४, ११
 विभ्यः स्वाहा पञ्चम्या ७, २, १४
 श्रीरस्युपायतु मूषा २, ५, १०
 श्रीणि वाच सववाभि ३, २, २
 म्यविर्बन् विष्टुप छन्दः ४, ३, ५
 त्वर सोम तनुज्जयः १, ३, ४
 त्वमन्ते वृद्धयः ३, ४, ११
 त्वमन्ते वृद्धो मधुरा १, ३, १४
 त्वहा वृत्तुतो वीमज्ज २, ४, १२; ५, २
 त्वामन्ते वृष्यं वेदितारं ५, ७, २
 त्वे ऋतुमपि वृज्जति ३, ५, १०
 त्वत्वे स्वाहा इन्तकाय ७, ५, १२
 वज्रयः स्वाहा इन्त्या ७, ३, १६
 वज्रया स्वाहा विरुहते ७, २, १७
 विषत्पति प्रथमं जज्ञे ४, २, २
 देव सवितः प्रभुव वरं १, ७, ७
 देव सविरोत्त ३, २, ७
 देवस्य त्या सविदुः प्रसवे १, ३, १;

१, ६, ४; ४, १, ३; ५, १, ४; ६, २
 १०; ४, ४; ५, १, ११
 देवस्याहं सवितुः १, ७, ८
 देवानो वा जन्तं जमुपाय ७, ५, ८
 देवा मनुष्याः पितरः २, ४, १
 देवा वसन्त्या जज्ञे २, ४, ८
 देवा वसन्तो देवाः २, ४, १०
 देवा वा इन्द्रियं वीर्यं ६, १, ८
 देवा वै देवयजनम् ६, १, ५
 देवा वै नृपि ना २, ५, ७
 देवा वै प्रवाहुमहान् ६, ६, १०
 देवा वै सूर्योराधिमधुः २, ३, २
 देवा वै यज्ञमाग्निं ६, ४, २
 देवा वै यज्ञस्य २, ६, १०
 देवा वै यज्ञेऽङ्गवत् ३, ४, ६; ५, ३, ३;
 ६, ४, ६; ११, ६, ९
 देवा वै यज्ञेयं ३, ३, ५; ५, ३, ३
 देवा वै राजन्याजयमाना २, ४, १३
 देवा वै सधमागत २, ३, ३
 देवाधुरा पशु कोदेष्टु २, ३, ३
 देवाधुराः संयत्ता वासन् १, ५, १, २;
 ३, ७, ४, २-३; ५, ३, ११; ४, २, २
 देविका निर्बपे ३, ४, ९
 देवीं चित्रं मनामहे १, २, ३
 देवीरावः सं मधुमयीः १, ८, ११
 देवो वाः सविरोऽधुरा १, १, ५
 द्यौस्ते वृष्टं पृथिवी ५, ७, २५
 द्रापे जन्मसस्यते ४, ५, १०
 द्राम्याऽस्वाहा चतुर्थ्यो ७, २, १३
 द्वे वाच देवसंते द्रावधाहः ७, ४, ५
 छाता रातिः सविदे १, ४, ४४
 चात्रे पुरोडासं १, ८, ८
 छटिरसि वज्र वरज १, १, ७
 ध्रुवक्षितिर्भवयोनिः ४, ३, ४
 ध्वनां वै रिच्यमानां १, ७, ५
 ध्वनाऽसि जलमाऽस्तुता ४, २, ९
 ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहं १, ६, २, १०, २, ३, ९
 जम जात्याविनीज्यः ४, ५, ४

जम इतिपाय च ४, ५, ९
 जमाः सधमागत ४, ५, ३
 जमाः सोमाय च ४, ५, ८
 जमस्ते वज्र मन्थवे ४, ५, १
 जमो ज्येष्ठाय च ४, ५, ६
 जमो दुन्दुभ्याय च ४, ५, ७
 जमो भवाय च ४, ५, ५
 जमो राजे जमो वरुणाय ७, ४, १६
 जमो हिरण्यवाहवे ४, ५, २
 न वा पुरोऽन्त्यतो वैश्वानरः ७, २, १०
 नवोमयो भवति जावमानः २, ४, १४
 न ह वा वै पुरा ५, १, १०
 नाकसक्तिर्वै देवाः ५, ३, ७
 नासोमयाग्नी सं नयेत् ७, ५, ५
 निग्रान्धाः त्व देवधुतः ३, १, ८
 निवीर्यं मनुष्याणां १, ५, ११
 नृपदे वसिति ५, ४, ५
 पञ्चम्यः स्वाहा वसन्त्याः ७, २, १६
 पञ्चाहते स्वाहा छाताय ७, २, १९
 पन्थामनुवृमयाऽ सन्वीत ५, ७, २३
 परा वा पशु वरं १, ५, ३
 परिभूरसि वरिभूः ३, २, ३
 परोक्षं वा जन्ते देवाः १, ७, ३
 पर्वाक्षि-क्रोति ६, ३, ८
 पवस्व वाजसातवे ५, ४, ११
 पशवो वा इहा स्ववत् २, ६, ८
 पशुमाकम्प्य पुरोडासं ६, ३, १०
 पशुर्वा पशु वरतिः ५, २, १०
 पशोर्वा नाकमवस्व ६, ३, ९
 पाकयज्ञं वा जन्वाहिरासिः १, ७, १
 पिशङ्गाक्षयो वासन्त्याः २, ६, २३
 पुरुषमाग्नेयं वि मिमीते ५, २, ५
 पुरुषसृगजन्मस्ये ५, ५, ११
 पुरो हविषि देवयजने ५, २, ६
 पूर्णां पञ्चातु पूर्णां ३, ५, १
 पूज्यो वनिष्टुग्धाहं ५, ७, १७
 पृथिव्यै त्याऽन्तरिक्षाय १, ३, ९; ६, ३, ४
 पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय ७, १, १५
 १७; ५, ११

वृक्षितिरक्षीनवृक्षिः ५, ६, १२
 वृषतो वैष्वदेवः ५, ५, १७
 प्रवववस्व सुवस्वते १, २, ९
 प्रजननं ज्योतिरग्निः ७, १, १
 प्रजवं वा एतेन यन्ति ७, ३, १
 प्रजापतिः प्रजा अस्मत्त २, १, २, २, १,
 ४, ४, ५, ५, २, ६, ६, ५, ७, २, ४
 प्रजापतिरकामयत् ३, १, १, ७, ९, ५, ९;
 ३, ८
 प्रजापतिरग्निमचिजुत् ५, ६, ६, १०
 प्रजापतिरग्निमस्मत्त ५, ७, १०
 प्रजापतिर्देवागुप्तान् ३, ३, ७
 प्रजापतिर्देवभ्योऽज्ञान् २, ३, ६
 प्रजापतिर्देवभ्यो यज्ञान् २, ६, ३, ६, ६,
 ११
 प्रजापतिर्मनसाऽन्वः ४, ४, ९
 प्रजापतिर्यज्ञानमस्मत्त १, ६, ९
 प्रजापतिर्देवगुप्तान् २, ३, १०
 प्रजापतिः सुवर्गं लोके ७, ३, ५, ४, ४
 प्रजापतेरद्वयधत्तत् ५, ३, १२
 प्रजापतेर्जायमानाः ३, १, ४
 प्रजापतेर्यज्ञादिः शन् २, ३, ५
 प्रतिपूरुषमेकपाठान् १, ८, ६
 प्रत्युष्टः रक्षः प्रयुष्टा १, १, १०
 प्रथमे मासि पृष्ठान्मुपयन्ति ७, ५, ३
 प्र देवं देव्या पिपा ३, ५, ११
 प्रयाताय स्वाहा १, ४, ३५
 प्र सो अग्ने तवोत्तिमः ३, २, ११
 प्राची दिक्षां वसन्तः ४, ३, ३
 प्राचीनवत्सं करोति ६, १, १
 प्राचीनमु प्रक्षिप्तं मेहि ४, ६, ५, ५, ४, ७
 प्राजापत्या वै पशवः ३, १, ५
 प्राणाय स्वाहा वयानाय ७, ४, २१
 प्राणो वा एष यदुपाः ६, ४, ५, ५, ८
 प्रातर्पुञ्जी वि मुप्येयाम् १, ४, ७
 प्रातःसवने वै गायत्रेण ७, १, २
 प्राग्वानि पात्राणि ६, ५, ११
 वदमवदवति वरुणपाशात् ६, २, ९
 वहिषोऽहं देवयज्या १, ६, ४, ७, ४
 वलायाजगर आसुः ५, ५, १४

वाईस्पत्यः सितिपृष्ठम् २, १, ६
 वाईस्पत्यं चरं १, ८, ९
 वृहस्पतिरकामयत् ७, २, ३, ४, १
 वृहस्पतिर्देवानां ६, ४, १०
 वृहस्पतिस्तुतस्य १, ४, २७
 वृहस्पतिस्त्वा सादयत् ४, ४, ३
 वहा जज्ञानमिति ५, १, ७
 वहावादिनो वदन्ति २, ५, ४, ६, ५, ६,
 १, ९, ४, ३, ७, १, ३, ३, २, ४, १०
 वसोहि मा ऽऽविषा ३, २, ५
 वसुवनमसि वि प्रयस्व १, १, १२
 वसो देवानां कर्मणापसतस्य ७, १, १८
 मृतं मयं मविष्यत् ७, ३, १२
 मृत्युष्टका उप दधाति ५, ६, ३
 मृमिर्मृम्ना योर्वरिण १, ५, ३, ४
 मृषस्कृदसि वरिषस्कृदसि ४, ४, ७
 मृशुं वः सुवर्षतवः ७, ४, २०
 मशुष माधवज १, ४, १४, ३, ४, १२
 मनुः पृथिव्या यज्ञियम् २, ६, ७
 मम नाम प्रथमं १, ५, १०
 ममाने वचो विहवेयु ४, ७, १४
 मयि गृह्णाम्यग्ने अग्निः ५, ७, २
 मयुः प्राजापत्याः ५, ५, ११
 मयोभूतो जमिवात्तुः ७, ४, १७
 मरुत्वन्तं वृषमं १, ४, १७
 मरुत्वाः हन्त वृषमः १, ४, १९
 महाः हन्तो वृषदा १, ४, २१
 महाः हन्तो य जोत्रसा १, ४, २०
 महाः हन्तो वज्रबाहुः १, ४, ४१
 महीनां पयोऽसि ३, २, ६
 मा छन्दः प्रमा छन्दः ४, ३, ७
 मा नो हिंसीज्जनिता ४, २, ७
 मा नो मित्रो वरुणः ४, ६, ८
 मारुनमसि मरुतामोजः २, ४, ७, ९
 मित्रं देवाः अशुवन् ६, ४, ८
 मित्रावरुणौ ओणीम्बां ५, ७, १५
 मित्रोऽसि वरुणोऽसि १, ८, १६
 मूर्धानं दिवो वरति १, ४, १३
 मेदसा सुचो मोर्णोति ६, ३, ११

मेघस्त्वा पचतैरवतु ७, ४, १९
 य आत्मदा वददा वस्य ७, ५, १७
 य इमा विश्वा भुवनानि ४, ६, २
 यः प्राणतो निमिषतः ७, ५, १६
 यजुषा वा रुषा क्रियते ५, ५, ३
 यज्ञं वा पतत् सम्भरति ३, १, ३
 यज्ञस्य घोषदासि १, १, २
 यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत् ६, ४, ९
 यज्ञेन वै प्रजापतिः ६, ४, १
 यज्ञेन वै देवाः सुवर्गम् ६, ५, ३
 यत् कळया ते अफेन ते ६, १, १०
 यथा वै पुत्रो जातः ५, ७, ५
 यथा वै मनुष्या एवं ७, ४, २
 यथा वै समुत्तसीमा १, ६, ७
 यत्कन्दः प्रथमं ४, ६, ७
 यदग्ने यानि कानि च ४, १, १०
 यदाकृतात् सममुक्षोत् ५, ७, ७
 यदि सोमो सः सुतो ७, ५, ५
 यदुमो विमुच्यति ६, २, १
 यदेकेन सः स्थापयति ५, ५, १
 यहा अनीमानो मासम् ६, २, ५
 यद्दे होमाऽध्वर्युम् ३, २, ९
 यज्रवमैत् तन्नयनीतम् २, ३, १०
 यवतो वै पृथिवी ५, २, ३
 यस्त्वा हृदा कीरिणा १, ४, ४६
 वा जाता ओषधयः ४, २, ६
 याचन्तो वै देवा यज्ञाय ६, १, २
 यो वा अश्वर्युदच ३, ५, ९
 या वो कशा मधुमती १, ४, ६
 या वामिन्द्रावरुणा २, ३, १३
 यास्ते अग्ने सामिधः ५, ७, १
 युद्धा हि देवहूतमा २, ६, ११
 युज्रते मन उत युज्जते १, २, १३
 युज्जानः प्रथमं मनः ४, १, १
 ये ते पन्थानः सवितः ७, ५, १४
 ये देवा दिव्येकादश १, ४, १०
 ये देवा यज्ञहनः ३, ५, ४
 ये वाजिनं परिपद्यन्ति ४, ६, ९
 यो अर्बन्तं जिघाः सवित ७, ४, १५

योत्रं गृह्णामियुगमानः ५,७,१८
 यो वा अत्रावन्तिः प्रद्वियते ७,१,१५
 यो वा अयथादेवतम् १,१,६; ५,७,१
 यो वा अयस्य मेध्यस्य ७,५,२५
 यो वै देवास् देवयशसेन ३,१,९
 यो वै पशमानानाम् ३,२,१
 यो वै अद्वामनारम्भ १,६,८
 यो वै सप्तदशं प्रजापति १,६,११
 रक्षोहणो बलराहनः १,३,२
 रज्जो वै कौण्यः २,३,८
 रश्मिरसि क्षपाय ४,४,१
 रश्मिरिखंदादित्यम् ५,३,६
 राक्षसि प्राची दिक् ४,४,२
 राष्ट्रकामाय होतव्या ३,४,८
 रज्जो वा एष यदग्निः ५,४,३
 रुद्रोद्गः कृकलासः ५,५,१९
 रोहिणो भूस्त्रोहितः ५,६,११
 वनस्पतिभ्यः स्वाहा मूलेभ्यः ७,३,१०
 यथो वा अग्निर्वदग्निचित् ५,७,६
 वक्ष्यन् सुपुत्राणमन्नायं २,१,९
 वषट्कारो वै गायत्रिभ्ये २,१,७; ३,५,७
 वसवस्त्वा प्रहृष्टम् ३,३,३
 वसवस्त्वा पूषयन्तु ४,१,६
 वसिष्ठो हतपुत्रोऽकामयत् ७,४,७
 वसोर्धारां जुहोति ५,४,८
 वस्यसि वद्वाऽस्य १,२,५
 वाक् मा व्यायता १,३,९
 वाग्वा एवा यद्वन्दवायवः ६,४,७
 वाग्वै देवेभ्योऽपक्रमत् ६,१,४
 वाचस्पतये पवस्व १,४,२
 वाज्र इन्द्र्यामपः ५,७,१२
 वाजस्य मा प्रसवेन १,१,१३
 वाजस्येन प्रसवः १,७,१०
 वाजो नः सप्त प्रदिकाः ४,७,१२
 वाममथ सवितः १,४,२३
 वायव्यं केतमा कभेत २,१,१
 वायुरसि प्राणो नाम ३,३,५
 वायुर्हि कर्ताग्निः ३,३,२
 वायोः पशुतिः सरस्वतः ५,७,२२

वारुणाक्षयः कृष्णकलामा ५,६,२०
 वारुणो वा अतिरूपनत् ५,१,६
 वारुणो वै श्रीतः ६,१,११
 वास्तोष्पते प्रति जानीहि ३,४,१०
 विश्वस्यै स्वाहा चत्वारिंशत् ७,२,१८
 विसावर्गो मेऽसि १,२,१२
 वि पाजसा पृथुना ४,१,५
 विभूरसि प्रवाहनः १,३,३
 विभूर्मात्रा प्रभूः ७,१,१२
 वि वा एतस्य यज्ञः ३,४,१
 वि वा एतौ द्विषते ५,२,४
 विश्वकर्मा विशां पतिः ५,५,५
 विश्वरूपो वै स्वाहः २,५,१
 विष्णुसुखा वै देवाः ५,२,१
 विष्णोः क्रमोऽसि ४,२,१
 वृष्टिर्नारूप दधाति ५,३,१०
 वैश्वानरं ह्यवशकपाकं २,२,५
 वैश्वानरो न कस्या १,५,११
 वैष्णव्यर्चा हुत्वा ६,३,३
 वृद्धं वा एतद्यज्ञस्य ५,१,२
 शका औमी पान्नः ५,५,१८
 शत्रु मे मयम्भ मे ४,७,३
 शताय स्वाहा सहस्राय ७,२,२०
 शितिषाहुरन्यतः ५,६,१३
 शिरो वा एतद्यज्ञस्य ६,१,११
 शुष्णक्षयो वैष्णवाः ५,६,१६
 शुन्धन्धं वैश्याय १,१,३
 श्वेनाय पवने ३,२,८
 यत् पदान्यनु निष्कामति ६,१,८
 यद्वैमासान्संपाद्याहः ७,५,६
 यद्विर्दीक्षयति ब्रह्मा ५,१,९
 संवत्सरमुक्यं ५,६,५
 संवत्सराय दीक्षिष्यमाणा ७,४,८
 संवत्सरो वा इदमेक जायीत् ७,१,१०
 सं वषामि समापः १,१,८
 सप्तश्रवा इ सोवर्चनसः १,७,२
 सजूर्यो वायसिः ५,६,४
 सञ्जोषा इन्द्र सगणः १,४,४२

सद्यो दीक्षयन्ति १,८,१८
 सं वे मनसा नमः १,३,१०
 सन्ने वायुर्मातरिषा ४,१,४
 सन्त्वा नक्षामि पयसा ३,५,६
 सं स्वा सिद्धामि यजुषा १,६,१
 सप्तभिर्भूपयति सप्त ५,१,७
 स प्रत्यवन्ति काम्य २,३,१४
 समान्य कश्चो भवन्ति ७,५,४
 समास्त्वान्न श्रुतवः ४,१,७
 सभितः सङ्करोयात् ४,२,५
 समिदिनामाजाया नः ४,४,१२
 समिदो जन्मन्कृदर ५,१,११
 समिधमा विष्ट गायत्री १,८,१३
 समिधो यजति वसन्तम् २,६,१
 समिष्ट यजुरपि जुहोति ६,६,२
 समीची नामासि प्राची ५,५,१०
 समुद्रं गच्छ स्वाहा १,३,११
 सं पश्यामि प्रजा अहम् १,५,६,१
 सर्वस्य प्रविशीवरी १,४,४०
 सर्वाणि जन्वाऽसि २,४,११
 सर्वाभ्यो वै देवताभ्यः ५,३,२
 सहस्रतम्या वै यजमानः ७,१,७
 सहस्राणि सहस्रताः ४,५,११
 साध्या वै देवा अस्मिन् ६,३,५
 साध्या वै देवाः सुवर्गकामा ७,२,१
 सावित्राणि जुहोति ५,१,१
 साविराद्विक्रम्याविष्टव ७,३,९
 सिताय स्वाहा सिताय ७,४,२२
 सुपथः पार्श्वयोः इत्यो ५,५,११
 सुवर्गं वा एते कोकं ६,२,४; ७,४,२
 सुवर्गाय वा एतानि ६,३,२; ६,६,१
 सुवर्गाय वा एते कोकाय ६,५,४
 सुवर्गाय वा पृथः ५,५,७; ५,६,८
 सुवर्गाय वै कोकाय ५,४,१०
 सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः १,४,२६
 सुवते वा एवोऽग्नीनां ५,६,९
 सुवो देवो शिविषयः ३,३,१०
 सुवो मा देवो देवेभ्यः ३,५,५
 सोतावेदिरमवीत् ६,२,८

सोमं ते क्रीणामि १,२,७
 सोमस्य त्विषिरसि १,८,१४
 सोमाय पितृमते १,८,५
 सोमाय स्वराज्ञे ५,६,२१
 सोमो वै सहस्रमविन्द्व ७,१,६
 सोम्याक्षयः पिशङ्गाः ५,६,१९
 सारी बलाकश्चो मयूरः ५,५,१६

सोमो दृष्ट्वाभ्यां ५,७,११
 स्वयः स्वस्तिर्विघ्नः ३,२,४
 स्वयेन वेदिमुदन्ति ६,६,४
 स्वयमातृणामुप ५,२,८
 स्वाहीं त्वा स्वादुना १,८,२१
 स्वाहाऽऽधिमाधीताय ७,३,५५

हरिरसि हारिवोजनः १,४,२८
 हविष्मतीरिमा जापः १,३,१९
 हिरण्यगर्भं आपो ह यत् २,२,१२
 हिरण्यपाणिमूतये १,४,२५
 हिरण्यवर्णाः शुचयः ५,६,१
 हवे त्वा मनसे त्वा १,३,१३

यजुर्वेदीय-

तैत्तिरीय-संहिता-मन्त्राणां

व र्णा नु क्र म सू ची ।

[काण्ड-प्रपाठकानुवाक-मन्त्राङ्ग-समेता]

अश्वाय स्वाहा १,८,१३,२९
 अश्वानां ते अश्वः १,२,६,१
 अश्वार शशस्ते देव सोमा ६,२,२,८
 १,२,११,१
 अश्वस्य मे रश्मिभ्य मे ४,७,७,१
 अश्वान्वा स्वाहा ७,३,१६,२३
 अश्वस्यत्याय त्वा १,४,१४,१४
 अश्वोमुच्ये २,५,१२,३०
 अश्वोमुच्ये प्र भरमा १,६,१२,२
 अकर्णकाय स्वाहा ७,५,१२,१२
 अकूटवाऽकर्णवाऽकाणवा ६,१,६,१७
 अकूटमा वा एते सुवर्ग ७,४,३,२०
 अकूटं तिहाणाः १,१,१३,६
 अकूटं कर्म कर्मकृतः १,८,३,५
 अकूटदग्निः क्षनयक्षि १,३,१४,५
 ४,२,१,५, २,४
 अक्षयवते स्वाहा ७,५,१२,९
 अक्षयमीमदन्त ह्यव १,८,५,७
 अक्षयं पितरोऽमीमदन्त १,८,५,८
 अक्षरपंक्तिश्चन्द्रः ४,३,१२,३१
 अक्षितोऽस्यक्षितये १,७,३,१३
 अक्षीम्या स्वाहा ७,३,१६,६
 अक्षयवा परि हरति ६,३,६,११

अक्षयवाऽव क्षति वस्मात् ६,३,१०,१५
 अक्षयवा न्याधारयति ५,२,७,१८
 ४,५,२; ६,२,८,३
 अक्षयवोप दधामि वस्मात् ५,२,१०,
 १२; ३,५,११
 अगदं जानुम्यां ५,७,१३,५
 अगन् देवान् यज्ञः ३,५,६,९
 अगन्म ज्योतिरुत्तमम् ५,१,८,२१
 अगन्म सुवः सुवरगन्म १,६,६,१;
 ७,६,१
 अगाऽनग्नीदित्याह यत् २,६,५,२५
 अगृहीतेभ्यः स्वाहा ७,३,१९,९;
 २०,१०
 अग्न आ याहि वीतये २,५,७,१०;
 ५,२,५,२६; ५,६,१
 अग्न जायूरपि पवसे १,३,१४,२३;
 ४,२९,१; ५,५,७; ६,६,९
 अग्न उदये या त ह्युः ५,५,९,१
 अग्नय आयुष्मते २,७,३,४
 अग्नये कामाय २,२,३,१
 अग्नये क्षामवते २,२,२,७
 अग्नये गायत्राय त्रिष्टुते ७,५,१४,१

अग्नये गृहपत्ये १,८,१०,१; १५,१४;
 १६,२३
 अग्नयेऽग्निवते २,२,४,१०
 अग्नये जातवेदसे २,२,३,५
 अग्नये ज्योतिष्मते २,२,४,११
 अग्नये तेजस्वते २,२,३,७
 अग्नये त्वाऽग्नीषोमाभ्यां १,१,८,५
 अग्नये त्वा रावस्योपदाज्ञे १,२,१०,४
 अग्नये वाग्ने पुरोडाशां २,३,२,१६
 अग्नये धामण्डदे २,४,१०,४
 अग्नये भूक्ष्णा ५,५,१९,६
 अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशम् १,८,४,१
 अग्नयेऽनीकवते रोहिताक्षिः ५,५,
 २४,१
 अग्नयेऽक्षपत्ये २,२,४,३
 अग्नयेऽक्षवते पुरोडाशम् २,२,४,१
 अग्नयेऽक्षादाय २,२,४,२
 अग्नये पथिकृते २,२,२,१
 अग्नये पवमानाय २,२,४,४
 अग्नये पुत्रवते २,२,४,६
 अग्नये मन्वमानापातु ६,३,५,९
 अग्नये यविष्ठाप त्रयः ५,६,१५,३

अग्नये यविष्ठाया पुरोडाशां २, २, २, २-३
अग्नये रक्षोभे पुरोडाशाम् २, २, २, ३
अग्नये रक्षोभे स्वाहा १, ८, ७, ९
अग्नये रसवते २, २, ४, ७
अग्नये रसमते २, २, ३, ६
अग्नये रुद्रवते २, २, २, ५
अग्नये वसुमते २, २, ४, ८
अग्नये वाजसुते २, २, ४, ९
अग्नये त्वा १, १, ८, ५
अग्नये वैश्वानराय ४, १, २, ६; ७, ५, १४, ८, २२, ९

अग्नये वो सुष्ट १, १, ५, ४
अग्नये व्रतपतये २, २, २, १
अग्नये समनमत् ७, ५, २३, १
अग्नये साहन्वाय २, २, ३, ८
अग्नये सुरभिमते २, २, २, ६
अग्नये स्वाहा १, ८, १३, २०; ७, १, १२, २; १४, १; १६, १; १७, ४; २०, १
अग्नयेऽरुहोमुयेऽष्टाकपाकाः ७, ५, २२, १

अग्न्याह पत्नीयाः १, ४, २७, २
अग्न्यावग्निस्ररति १, ३, ७, १४
अग्न्यावग्निस्रेतव्य इति ५, २, ८, ४
अग्न्याविष्णु २, ५, १२, ९-१०
अग्न्याविष्णु महि सहा १, ८, २२, १
अग्न्याविष्णु महि धाम १, ८, २२, २
अग्न्याविष्णु मा वाम् १, १, १२, ४
अग्न्याविष्णु सजोषसा ४, ७, १, १; ५, ७, ३, ७

अग्निं युनग्निं शवसा ४, ७, १३, १;
५, ४, १०, २

अग्निं वा पूर्णं गिरा देवं १, ८, २२, १०
अग्निं वा पृथक् २, ३, ११, १
अग्निं वैश्वानरं गच्छ १, ३, ११, ११;
६, ४, १, १६

अग्निं स्वोमेन बोधय ४, १, ११, १२
अग्निं रुद्रयेन १, ४, ३६, ५
अग्निं होतारं मध्ये ४, ४, ४, २६
अग्निं होतारमिह तत् १, ५, १०, ३
अग्निः ३, २, ४, ५
अग्निः पशुरासीत् तेन ५, ७, २६, १

अग्निः पुरा भवत्यग्निं ६, ३, ५, १३
अग्निः शुषिष्याः ३, २, ४, १६
अग्निः प्रथमो ब्रह्मभिः २, १, ११, ९
अग्निः प्रातःसवने पातु ३, १, २, २
अग्निः शुचिस्ततमः १, ३, १४, २७;
५, ५, ११

अग्निं गृह्णाति स एव १, ६, ७, ३
अग्निवितृह वा बभ्रुष्मिन् ५, ४, ९, १०
अग्निविद्धिम्यस्त्वत्तयुम्यः ३, ५, ९, ५
अग्निनाऽग्निः समिप्येत् १, ४, ४६, ११;
३, ५, ११, १८

अग्निना तपोऽम्बभवत् ७, ३, १४, १
अग्निना देवेन प्रतनाः ३, ५, ३, १
अग्निना पुरस्तादेति ६, ३, ८, ९; १३, १४
अग्निना रथिमभवत् ३, १, ११, १; ४, ३, १३, १५

अग्निना विधापाद् ४, ४, ८, १
अग्निना वै देवाः सुवरां ५, ३, ९, २;
५, ५, १४

अग्निना वै होत्रा देवाः ६, ३, ७, १
अग्निनेन्वेण सोमेन ७, ३, ११, ६
अग्निव्यः पक्ष्वा लभते ५, १, ८, ७
अग्निमग्न जा नह सोमम् २, ५, ९, ७
अग्निमग्निं रुक्मीमभिः ४, ३, १३, २६
अग्निमग्नाहृष्य शवे ६, २, ५, ११
अग्निमीडे पुरोहितं ४, ३, १३, ८
अग्निं पुरीष्वमक्षिरस्वत् ४, १, २, ७-९;
५, १, २, १३, १५

अग्निं प्रति रिषष्टकृतं १, ५, ३, ८
अग्निस्तु रिम्लोक्त नासीत् २, ५, ८, २;
६, ६, १०

अग्निरवमो देवतानां ५, ५, १, ११
अग्निराग्नीध्रे ४, ४, ९, १२
अग्निरागुष्मानिति २, ३, ११, १२
अग्निरागुष्मान्तः २, ३, १०, ११
अग्निरेकाक्षरेण १, ७, ११, १
अग्निर्गृहपतिः सोमः २, ४, ५, ६
अग्निर्दा ब्रह्मिन् २, २, १२, २२

अग्निर्विष्ठां पतिः स नः ५, ५, ५, ५
अग्निर्देवता ४, ३, ७, २५
अग्निर्देवता गायत्री ३, १, ६, ६
अग्निर्देवता दत् नासीत् २, ५, ८, ७;
११, २५

अग्निर्देव्यो निष्ठावत् ५, १, १, १२;
२, ७; ४, १०; ९, १४; ४, ७, २०
अग्निर्देव्योऽपाकामत् ५, ४, ९, १
अग्निर्भूतानामधिपतिः ३, ४, ५, १
अग्निर्मन्युं प्रतिबुद्धं ४, ७, १४, ६
अग्निर्मां दुरिष्टात् पातु १, ६, ३, १
अग्निर्मन्युं दिवः ककुद् १, ५, ५, ३; ७, ४; ११, १३; ४, १, १३, ३; ४, ४, १

अग्निर्वीर्यः सूर्यो वयद् ७, ३, १२, ५
अग्निर्वायं यम ह्यं यमी ३, ३, ८, ८
अग्निर्वाह वा अग्निचितं ५, ४, ७, १५
अग्निर्वृत्राणि जह्वनत् ४, ३, १३, १
अग्निर्वै दीक्षितस्व देवता ३, १, १, ५
अग्निर्वै देवानामभिषिक्तः ५, ४, ३, ५
अग्निर्वै देवानां व्रतपतिः १, ६, ७, ६

अग्निर्होता नि धसादा १, ३, १४, ३
अग्निर्देविस्वाहाग्निर्वै २, ५, ९, ९,
अग्निश्च म आपश्च मे ५, ४, ८, ८
अग्निश्च म इन्द्रश्च मे ४, ७, ६, १
अग्निश्च मे घर्मश्च मे ४, ७, ९, १;
५, ४, ८, १२

अग्निहोमेन वै प्रजापतिः ७, १, १, ४
अग्निहोमावसितः प्रची ७, ४, ११, ३
अग्निष्वासाः पितर एह २, ६, १२, ५
अग्निस्त्रिमेन शोचिषा ७, ६, १, २१
अग्निस्त्रिणि त्रिधातुनि ३, २, ११, ७
अग्निस्ते तनुर्व मा १, १, ८, १३
अग्निस्ते तेजो मा १, १, १०, १५
अग्निस्ते वाजिर्ध युक्त्वन् ७, ५, १२, ४
अग्निहोत्रं सुहोति यत् १, ५, ९, १
अग्निहोत्रमेवाभिः १, ६, १०, ४
अग्निहोत्रोष्णम् २, ५, ३, ११
अग्नीध्र जा दधाति २, ६, २, १
अग्नीध्रे ददात्यभिमुक्तान् ६, ६, १, १७

अग्नीनेष्टुरुपस्थामा ६,५,८,१३
 अग्नीवरुणी यजति ६,६,३,१३
 अग्नीषोमयोरहं देवयजया १,६,२,
 १९,२२,११,११,१४
 अग्नीषोमयोरहमुज्जितम् १,६,४,७
 अग्नीषोमाभ्यां १,१,४,१०,८,६
 अग्नीषोमाविमन् सु २,३,१४,९
 अग्नीषोमा सवेदसा २,३,१४,७
 अग्नीषोमा इविपः २,३,१४,११
 अग्नीषोमीयम् १,८,१,८,२,३,४-५
 अग्नीषोमीयामा रुमेत ३,४,३,६
 अग्नीषोमी प्रथमौ वीर्येण ३,५,१,४
 अग्ने अह्निरः शतं ते ४,२,१,७
 अग्ने अह्नो यः १,२,१२,६
 अग्ने अष्टा वदेह नः १,७,१०,४
 अग्ने गृहपत इत्याह १,५,८,१३,७
 ६,१३
 अग्ने गृहपते यस्ते २,४,५,७
 अग्ने गृहपते सुगृहपतिः १,५,६,१६;
 ६,६,११
 अग्ने गोमिनं आ गदि २,४,५,१
 अग्ने चारुविष्टुत आपधीषु १,५,११
 अग्ने जाताज् म शुश्रा ४,३,१२,१,५
 ३,५,१
 अग्ने तमद्याधं न स्तोमैः ४,४,४,२२
 अग्ने तमद्येति पङ्क्त्या ५,७,४,२
 अग्ने सव भवो वयः ४,२,७,५,५,२
 ६,१
 अग्ने तेजस्विन् तेजस्वी ३,३,१,१
 अग्ने त्री ते वाजिनार, ४,११,४,३,२,
 ११,३
 अग्ने त्वन् सु जागृहि वयन् १,२,३,३
 अग्ने त्वं नो अन्तमः १,५,६,८,४,४
 ४,२७
 अग्ने त्वं पारया नयः १,१,१४,११
 अग्नेऽदृष्टाधो १,१,१३,१७
 अग्ने हा दाधुये रयि २,२,१२,२८
 अग्ने द्विषो अर्णमष्टा ४,२,४,६
 अग्ने दुष्ट ५,५,९,२

अग्ने नय सुपथा १,१,१४,९,४,४३,
 ३,४,२,११,११
 अग्ने पवस्व स्वपा अक्षे १,३,१४,२४;
 ५,५,८, ६,६,१०
 अग्ने पावक रोचिषा १,३,१४,२५;
 ५,५,९, ४,६,१,१
 अग्ने पुरीष्याधिषा भवा ४,२,५,२
 अग्ने मेदि प्रथमो देवयताम् ४,६,५,
 ५,५,४,७,५
 अग्ने भरन्तु चित्तिभिः ५,२,२,५;
 ४,६,५
 अग्ने भूरीणि सव जातवेदः ३,१,११,
 २६
 अग्नेऽभ्यावर्तिष्ठभि नः ४,२,१,६
 अग्ने महार असीत्याह २,५,९,१
 अग्ने यं यज्ञमध्वरं ४,१,११,१
 अग्ने यत् ते दिवि चर्चः ४,२,४,७
 अग्ने यत् ते सुक्तं यत् ४,२,७,३
 अग्ने यत् ते परन् हवाम ४,४,७,२२;
 ५,३,११,५
 अग्ने यद्य विशो अध्वरस्य ४,३,१३,
 १४
 अग्ने यन्मे तनुवा ऊनं १,५,५,१६;
 ७,१२
 अग्ने यशस्विन् यशसा ५,७,४,५
 अग्ने युक्त्वा हि ये तव ४,२,२,१६
 अग्नेनीममप आ १,४,४,५,४
 अग्ने रसेन तेजसा १,४,४,५,५
 अग्नेरहं देवयजया १,६,२,२०;
 ११,१२
 अग्नेरहमुज्जितमन्त्रेण १,६,४,४,६
 अग्नेरातिध्वमसि १,१,१०,१
 अग्नेर्जनित्रमसि १,३,७,४; ६,३,५,५
 अग्नेर्जिह्वासि १,१,१०,१६
 अग्नेर्जसाह्वयने १,२,१२,२६; ४,२,
 ४,२
 अग्नेर्भागोऽसि दीक्षायाः ४,३,१,१
 अग्नेर्भागोऽसीति पुरस्तात् ५,३,४,१
 अग्नेर्मेन्वे प्रथमस्य ४,७,१५,१

अग्नेर्यान्यसि ४,४,६,९
 अग्नेर्वस्तेजिष्ठेन १,१,१०,२
 अग्नेर्वा मपगृहस्य १,१,१३,१५
 अग्नेर्वं दीक्षाया देवाः ५,६,७,१
 अग्नेर्वं वसुमतः प्रातःसवनं ७,५,७,८
 अग्नेर्वोऽपगृहस्य १,३,१२,२
 अग्ने वाजस्य गोमतः ४,४,४,१६
 अग्ने विधेभिः स्वनीक ३,५,११,५
 अग्ने व्रतपत आत्मनः ६,३,२,१८
 अग्ने व्रतपते त्वं १,२,११,३,३,४,१६
 अग्ने व्रतपते व्रतम् १,५,१०,८; ६,६,
 १३
 अग्ने सदन्तमा मर १,३,१४,१९
 अग्ने सहस्राक्ष पातयुष्य ४,६,५,७
 अग्ने सहस्राक्षेत्याह ५,४,७,८
 अग्नेस्तनूरसि वाचः १,१,५,२
 अग्नेस्तृपाधनं वायोः ६,१,१,११
 अग्नेस्तेजस्याः स्थ १,८,११,१४
 अग्नेस्त्वो ज्यायाऽसौ प्रातरः २,६,६,
 १; ६,२,८,६
 अग्नेस्त्वा मात्रया २,३,१०,९
 अग्नेस्त्वा साप्ताज्येनाभि ५,४,३,८
 अग्ने स्वाहा कृणुहि जातवेदः ४,१,८,
 १२
 अग्ने हवन् रक्षस्व १,१,४,१९
 अग्नेः पक्षतिः ५,७,२१,१
 अग्ने पुरीषमसि देवयानी ४,३,४,४
 अग्नेः पुरीषमसीति ६,२,८,८
 अग्नेः शिवष्टुतोऽहं १,६,२,२६; ४,३,
 ११; ११,१८
 अग्ने वा एतत् पश्यान् ६,३,१,१७
 अग्ने बृहन्नुपसामूष्यः ४,२,१,१२;
 ५,२,१,९
 अह्नाह्नं छन्दः ४,३,११,४५
 अह्नाह्नं छन्दः ४,३,१२,२९
 अह्नाह्नं न्यङ्गावभितः १,७,७,८
 अह्नाह्नं सवने वि हरति ६,३,१,४
 अह्निने स्वाहा ७,५,१२,७७
 अह्निरस इमे सत्रमासते ३,१,९,८

अक्षिरसः सुवर्गं कोकं ५, २, ८, १२;
४, २, ९, ६, १, ५, ३, ८
अक्षिरसो चतुर्थी ५, ७, १७, २
अक्षिरसो नः पितरः २, ६, १२, १७
अक्षिरसो वा ह्य उत्तमाः २, ६, ३, ४
अक्षिरसो वै सत्रमासत ७, १, ४, १
अक्षिरोमिरा गहि यज्ञियेभिः २, ६,
१२, १६
अक्षिरोभिर्देवेभिर्देवतया ७, १, १८, ५
अक्षिराभ्यः स्वाहा ७, ५, ११, ४५
अक्षेभ्यः ३, २, ३, १०
अक्षेभ्यः स्वाहा ७, ३, १६, ४८
अक्षारिरिति वन्मरिः १, ३, ३, ६
अचर्मकाय स्वाहा ७, ५, १२, ६६
अचिचो यत्त्वकृमा देव्ये ४, १, ११, ८
अच्युतक्षिदसि दिवं १, २, १२, २५
अच्छलाभिः कपिञ्जलाय ५, ७, १३, २
अच्छायमेति शवसा ४, १, ८, ४
अच्छिन्नं तन्तुं प्रथिष्याः १, २, ३, १२;
६, १, ४, २२
अच्छिन्नो रायाः सुवीरः १, ३, ५, १०,
९, १६, ६, ३, २, ११
अजक्षीरेणऽऽच्छृणोति ५, १, ७, १३
अजगरेण सर्पात् ७, ३, १४, ११
अजया क्षीणाति सतपस्य ६, १, १०, २
अजलोमैः सं य स्रजति ५, १, ६, ७
अजलमिन्दुमरुत् ४, २, १०, ५
अजा छन्दः ४, ३, ७, २३
अजाऽसि रयिष्ठा पृथिव्या ३, ४, २, ८
अजाऽसि रयिष्ठेत्याह ३, ४, ३, १४
अजा ह्यनेरजनिष्ठ ४, २, १०, १०
अजीशिपत वनस्पतयः १, ७, ८, २१
अजोऽस्यैकपाद १, ३, ३, १५
अज्यानीरेता उप दधाति ५, ७, १, २२
अज्यवे स्वाहा ७, ३, १७, ६३
अज्जलिना जुहोति न ५, ४, ९, १३
अज्जितसकथाय स्वाहा ७, ३, १७, २
अज्येताय स्वाहा ७, ३, १७, १
अतिक्षिमा देवतेत्याहुः २, १, १, २
अतिच्छन्दसमुप दधाति ५, ३, ८, ९
४३ (तै. सं.)

अतिच्छन्दसोचमया ५, २, १, ११
अतिथेरातिथ्यमासि १, २, १०, ३
अति निहो अति निविः ४, १, ७, ६
अति पाप्मानं भ्रातृभ्यं ६, ६, ९, ५
अति महावर्षसं २, २, १०, ५
अतिरात्रं वर्षन् पूतिः २, ४, ७, ७
अतिरात्रावमिति मवतः ७, २, ६, ७;
३, ४, ५, ५, ८; ६, ५; ७, ९; ८, ५;
९, ६; १०, १०; ४, १, ६; २, १२;
३, २२; ४, ७, ५, ११; ६, ७, ७, १३
अतिरात्रे पशुकामस्य ६, ६, ११, ८
अति विश्वाः परिष्ठाः स्तेन ४, २, ६, ११
अतिशिष्टाय स्वाहा ७, ३, २०, १४
अतिहाय वपट् करोति ६, ३, १, ८
अत्यर हाः १, ८, १३, १९
अत्यस्यमाऽस्याद्यादी जायते ५, ३, ४, १४
अत्यन्यातृणां नान्धात् १, ३, ५, १, ६, ३,
३, २
अत्यासो न ये मरुतः ४, ३, १३, २३
अत्र पितरो यथा १, ८, ५, ५, ३, २, ५,
१८
अत्र रमेयां वर्षन् १, २, १३, ७, ६, २,
९, ८
अत्रा ते रूपमुत्तमम् ४, ६, ७, ७
अत्रि अद्देवं यजमानं ७, १, ८, ४
अत्रिरददादीर्वाय ७, १, ८, १
अत्वककाय स्वाहा ७, ५, १२, ३४
अथ ब्रह्म वदन्ति परिमिता ७, ३, १, ८
अथ या सहस्रतमी ७, १, ५, ८, १०
अथ वा पृतत् सर्वराशिवाः ७, ३, १, ६
अथर्वोत्तः ४, ४, २, १७
अथ वे तामुपाह्व इति १, ७, २, १०, १४,
१८
अथावयो भूयसीः ६, ५, १०, ५
अथाऽऽहुर्वत् समाने ७, १, ४, ७
अथाऽऽहुर्महान्ते चारनोषे ७, १, ५, १४
अथाऽऽहुर्वा कल्याणी ७, १, ५, १५
अथाऽऽहुर्वा द्विषोभयत ७, १, ५, १६
अथाऽऽहुर्वक्त्रे देयेति ७, १, ५, ११
अथाऽऽहुर्वक्त्राकृत्या सा ७, १, ५, १३

अथाऽऽहुः सर्वेभ्यः सदसि ७, १, ५, १२
अथेसा माहुतीर्जुहोति २, ४, ६, ४
अथो कामा वै वसोर्धारा ५, ४, ८, ३
अथो स्रुत दीर्घसंमे ६, २, ११, १३
अथो स्रुत सम्प्रदायाः १, ५, ३, १२
अथो स्रुतपथेयमेव ५, २, ९, १७
अथो स्रुत्वाहुः शिः सर्वाः ६, २, १, १७,
३, ५, ३
अथो स्रुत्वाहुर्गनीषोमार्था ६, १, ११,
१७
अथो स्रुत्वाहुर्गनाहुतिः ५, ४, ३, ३
अथो स्रुत्वाहुर्मजस्यं ५, ६, ८, ६
अथो स्रुत्वाहुर्गशिषे १, ५, ९, १२
अथो स्रुत्वाहुर्देवे वाव ६, २, ८, ९
अथो स्रुत्वाहुर्गार्ग्री ६, ४, ५, ३
अथो स्रुत्वाहुर्न चेतयेति ५, ४, १०,
१२
अथो स्रुत्वाहुर्नाऽऽकृष्येति ५, ६, ६, ३
अथो स्रुत्वाहुर्नृजस्य ७, ३, १, २
अथो स्रुत्वाहुर्नृदण्योः ३, ४, १०, ९
अथो स्रुत्वाहुर्मेतयेति ५, ४, १०, १३
अथो स्रुत्वाहुः सवयमुत्ते ७, ५, ५, ३
अथो स्रुत्वाहुः सुवर्गाय ६, ३, ८, ५
अथो सर्वयत्येवेनाः २, ५, ११, १२
अथो दक्षिणेवास्वैषा १, ७, ३, ३
अथो पशवो वै छन्दाऽसि ५, २, ३, ११
अथो प्रजापय एवैनं ५, ७, ८, ९
अथो भूतं चैव अविच्यवच २, ५, ११, ८
अथो मनसा वै १, ६, ८, १६
अथो सामिषेनीरेव २, ५, ११, १०
अदन्तकाय स्वाहा ७, ५, १२, २
अद्वेषेभिः सवितः १, ४, २४, १
अदितिः ऋषीणां ५, ७, १३, १०
अदितिः पाशे प्र सुमोक्तु ३, १, ४, ११
अदितिः पुत्रकामा साप्येभ्यः ६, ५, ६, १
अदितिः योवधाक्षरेण १, ७, ११, १६
अदितिमिष्ट्वा माकृवीह ६, १, ५, ५
अदितिरसि १, २, ५, ३
अदितिरासादितः ४, ४, ९, १५

अदितिर्मे उरुष्यत् १,५,११,१७
 अदितिस्ते विंशं गृह्णात् ४,१,५,१८
 अदितिस्त्वा देवी विश्वेदेवावतीः ४,१,६,८
 अदितिस्त्वेत्याहं वा ५,१,७,३
 अदितेऽनुमन्यस्वेति २,३,१,३
 अदित्याः सद जासीत् १,९,८,४;१०,८;३,४,७
 अदित्याः सदोऽसि १,२,८,३;१०,७;३,४,६
 अदित्याः सदोऽस्त्वदित्याः ६,१,११,५;३,२,१,३
 अदित्यास्त्वगति १,१,५,७;६,२
 अदित्यास्त्वोपस्ये १,१,४,१८
 अदित्यै प्रयो रोहितेभ्यः ५,६,१८,१
 अदित्यै द्वादशी ५,७,२२,१२
 अदित्यै पात्रस्य ५,७,१६,२
 अदित्यै भागोऽसि घृष्णः ४,३,१,५
 अदित्यै भागोऽसीति ५,३,४,७
 अदित्यै मयै स्वाहा ७,३,१५,८
 अदित्यै रात्नाऽसि १,१,२,१२;४,१,५,१७
 अदित्यै विष्णुपत्न्यै चरुः ७,५,१४,७
 अदित्यै सुसुखीकायै ७,३,१५,१
 अदित्यै स्वाहा ७,३,१५,७
 अदित्यै हस्तसाधिः ५,५,२०,३
 अदीक्षित एकवाऽऽहुत्या ६,१,२,२
 अदीक्षितायं माह्वणः ६,१,४,६
 अन्नयः परि प्रजाताः १,१,८,३
 अन्नयः समनमयथा ७,५,२३,५
 अन्नयः स्वाहा १,८,१३,३८;७,४,१४,१
 अन्नयस्त्वोपधीन्यः १,३,८,४;१,१,१९;६,३,६,१३
 अन्निरति वानस्पसः १,१,५,१०
 अन्नकायं वान्त्ये तस्मात् ६,१,११,२
 अन्नकादुप गृह्णाति ६,४,११,११
 अन्ना यथा नः पितरः २,६,११,११
 अन्ना ह्यमे मृतोर्ममस्य ४,४,४,१३

अश्विदेवने जुहोति ३,४,८,४
 अश्विद्यौरन्तरिक्षं ब्रह्मणा ४,४,५,१७
 अश्विपतयो नाम स्य तेषां ५,५,१०,१२
 अश्विपतिरासि प्राणाय ३,५,२,१४
 अश्विपतिरस्यपिपतिं ७,४,१६,६
 अश्विपतिरागलः ४,४,९,१०
 अश्विपतिश्च १,७,९,१७
 अश्विपत्नी नामासि बृहती ५,५,१०,५
 अश्विपत्न्यसि बृहती ४,४,२,५
 अश्वि यदक्षिन् वाजिनीय ७,१,२०,७
 अश्विचवणमसि १,१,५,८
 अश्वीकोचकर्णाक्षयः ५,६,१६,२
 अश्वेव वा यथा यत् ५,३,२,२;४,२,२
 अश्वोरामः सावित्रः ५,५,२२,१०
 अश्वोरामौ सावित्रौ ५,५,२४,२
 अश्व्योचक्ष्विचका ४,५,१,६
 अश्व्यवतीमन्वाह २,५,८,८
 अश्व्युर्वा अश्विनां प्रथमः ३,१,१०,६
 अश्व्योऽवेरपात्र इत्याह ६,४,३,१३
 अश्विं तेजो वा जात्यं ६,३,४,७
 अश्विं हविष्कृत्य २,६,५,१२
 अश्वसक्तं बुध्येत् ६,३,३,८
 अश्विकाय स्वाहा ७,५,१२,१०
 अश्वगाय स्वाहा ७,५,१२,४८
 अश्वान् बयः पंक्तिः ४,३,५,१०
 अश्वान्वाहमनीचे १,८,१८,१६
 अश्विदक्षरं स्तुणाति २,६,५,९
 अश्व्यो भवति य एवं ५,६,४,८
 अश्व्यान्सोमपात्रं मन्यमानः ३,२,८,१८
 अश्विदिलाय स्वाहा ७,४,२२,४
 अश्वीवस्तु अग्निः ५,२,२,२
 अश्वर्वा मेहि वृत्तस्य १,३,८,१५
 अश्वर्वा मेहीत्याह आरुह्यः ६,३,८,१४
 अश्ववद्धा वा एतस्य १,७,६,१८
 अश्ववत्से रथनवाय १,६,१२,१८
 अश्वान्यवस्कृज्य २,४,७,६
 अश्विकाय स्वाहा ७,५,१२,४४
 अश्वसाऽप्य वाति तस्मात् ६,१,९,७

अश्वसाऽप्य वाति महिमानम् ६,१,९,६
 अश्वसा वह्न्यपचिन्ति ५,२,२,१०
 अश्वसमे स्वाहा ७,५,१२,५०
 अश्वस्य तच्छ्रुतस्यैव २,५,३,२
 अश्वस्य तद् द्वे एव २,५,५,४
 अश्वस्यमस्यनाष्टयं १,२,१०,१६;६,२,२,५
 अश्वस्यः सीदत १,८,१२,२
 अश्वस्यो जातवेदाः ४,१,७,७
 अश्वानुजामनुजां मामकर्त ४,३,११,९
 अश्वस्यद्वारात्रोऽतिरिक्त ७,१,१०,५
 अश्वस्यमण इव वा २,६,१,२४
 अश्वसिकाय स्वाहा ७,५,१२,८
 अश्विष्टमसि वाचः १,८,१२,३
 अश्वचरवती भवति ५,५,६,४
 अश्व ते दायि महः १,६,१२,४;७,१३,२,२;५,१२,३५
 अश्व स्वा रयो अश्व मयः ४,६,७,८
 अश्व नोऽध्यानुमतिः ३,३,११,११;४,४,१२,१७;७,१५,१५
 अश्वपरिचारमश्वीकृति ५,४,५,७
 अश्वपरिहारं सादयति ५,३,१०,९
 अश्वमत्यै चरुः ७,५,१४,९;२२,८
 अश्वमत्यै पुरोडाशम् १,८,१,१
 अश्व मन्यतामनुमन्यमाना ३,३,११,२३
 अश्व मे वीक्षां वीक्षापतिः १,२,१०,१७;६,२,२,६
 अश्वरूपाय स्वाहा ७,३,१८,१५
 अश्वकोमे यजुषा स्वाहुत्या ६,१,१,१६
 अश्ववर्णं वयत ओगुवाय ३,४,२,१०,३,१७
 अश्ववज्रते स्वाहा ७,४,२२,१४
 अश्ववर्षते स्वाहा ७,५,११,२६
 अश्ववाऽसि रात्रियै त्वा रात्रिं ४,४,१,२
 अश्वष्टु चन्द्रः ४,३,७,८;१२,२५
 अश्वष्टुचन्द्रसामुदयश्च ६,१,२,१४
 अश्वष्टुस तप दधाति ५,३,८,६
 अश्वष्टुभमसि सं पादयन्ति ६,६,११,१४

अपानाय स्वाहा ७,१,१९,११;

४,२१,३

अपानो यजेन कल्पतां १,७,९,२०

अपां त्वा सदने सादयामि ४,३,१,३

अपां त्वेमन्सादयामि ४,३,१,१

अपां नपादाञ्जुहेमन् १,७,७,६

अपां नपाया हस्त्वा २,५,१२,१५

अपां नप्ते जपः ५,५,१३,१

अपां नप्ते स्वाहा १,८,१६,२१

अपामर्तिं दुर्वर्तिं वाचमावाः ५,४,६,७

अपामन्ते क्रीणाति सरसम् ६,१,९,४

अपाम सोमममृताः ३,२,५,१०

अपामिदं न्ययनरश्मसुमस्य ६,१,११

अपामुद्रः ५,५,२१,३

अपामोषधीना १,८,११,१५

अपां पतिरसि १,८,११,२

अपां पृष्ठमसि योमिः ४,१,८,३

अपां पृष्ठमसि सप्रयाः ४,१,३,३

अपां पृष्ठमसीति ५,१,४,४

अपां पृष्ठमसीत्युप ५,२,६,१४

अपां पेरुरसि १,३,८,५

अपां पेरुरसीत्याह ६,३,६,४

अपां मोदाय स्वाहा ७,१,१४,४;

१६,७

अपिजङ्ग १,७,२,८

अपि पन्थामगस्य १,२,९,३

अपृतया आपृथमानः ४,४,९,१९

अपेत चीत वि च संपतातः ४,२,४,१

अपेन्द्र द्विपतो मनः ३,५,८,२९,६

अपो अन्ववातिपन्तसेन १,४,४५,१३;

४६,६

अपोऽग्नेऽग्निम्याहरति ६,४,३,३

अपो देवीरुप सृज ४,१,२,१६

अपोनन्द्रीयं चक्रे २,३,१२,७

अपो यूषेण ५,७,२०,३

अपोऽव नयति तस्मात् ६,१,११,८

अपोऽवभृमम्रयैति २,३,१२,६;६,६,

३,२

अपोऽवोक्षति सान्त्यै ५,२,३,४

अपोऽभालन्तरत् एव ६,१,१,८

अप्यभिष्टोमे राजन्यस्य ३,६,११,९

अप्रतिक्षमा यन्ति वरुणस्य ६,६,३,२२

अप्रतिष्ठितः संवत्सरः ७,४,११,९

अप्रतिष्ठताभिरुत्थायति ७,५,८,७

अप्रतीक्षमा यन्ति निष्कल्या ५,२,४,१२

अप्राणते स्वाहा ७,५,१२,१८

अप्राणाय स्वाहा ७,५,१२,४

अप्सरसो मुष्काम्यां ५,७,१५,७

अप्सु २,३,१३,१०

अप्सु चीतस्य सोम देव ३,२,५,२१

अप्सु मरु म वेक्षयति ५,२,२,१४

अप्सुषसि ४,४,७,६

अप्सुषदसि ज्येनसत् ५,३,११,२

अप्सुषदे वद ४,६,१,१४

अप्स्वष्टे सपिष्टव ४,२,३,७,११,१५

अप्स्वन्तरमृतमप्सु १,७,७,४

अवोष्यमिः समिधा जनानां ४,४,४,५

अव्जा अति प्रथमजा २,४,१०,६;८,८

अभि कल्वेन्द्र मूरध ७,४,१५,४

अभि क्रन्द सनय गर्भम् ३,१,११,२४

अभिकामं शुहांति २,६,१,८

अभि गोत्राणि सहसा ४,६,४,७

अभिचरता प्रतिक्रामन् ३,४,८,१२

अभिचर्वमाणो ह्यराधेण ७,२,५,६

अभिजिदासि युष्माव ३,५,६,१३;

५,३,६,२

अभिजिज्ञवति सुवर्गस्य ७,५,१,१६

अभि रयं देव सवितारम् १,२,६,२;

६,१,१,९

अभि त्वा देव सवितः ३,५,११,९

अभि त्वा मूर नोनुमः २,४,१४,६

अभिचा,असि भुवनम् ७,१,११,३

अभिज्ञो चमौ जीरदातुः १,५,१०,१२

अभिपूर्वमहा भवन्ति ७,४,१,३

अभिमूरस्यभिमूरहन् १,६,२,३

अभिवर्त इन्द्रः पन्मासः ७,५,७,१३

अभिवर्तः सविन्साः ४,३,८,६;

५,३,३,७

अभिवर्तो मङ्गलाम् ७,५,१,१५

अभिवर्पते स्वाहा ७,५,११,२३

अभि वा एष पृतस्य २,२,२,९

अभि वा एष पृतान् २,२,२,८

अभि वा एषोऽग्नी जा १,५,९,९

अभिष्ठितो वरुणस्य १,४,४५,३;६,६,
३,८

अभिहिताय स्वाहा ७,४,१२,३

अभीमां महिना दिवं ४,१,६,१५

अमृदेदं विश्वस्य भुवनस्य ४,२,९,१९

अमृन्मम सुमती विश्ववेदाः ४,३,११,
१०

अम्यस्याद्विधाः पृतनाः ४,२,८,१

अम्यावर्तस्वमुप मा ५,७,४,८

अम्यावर्तस्य पृथिवि ४,२,७,२

अम्यवन्तो ४,४,५,१२

अम्यसमिरसि ४,४,६,५

अम्यिरसि नारिरसि १,३,१,२;४,१,
१,११,१२

अमज्जकाय स्वाहा ७,५,१२,४६

अमनसे स्वाहा ७,५,१२,२६

अमर्त्यस्य ते होतः १,६,२,११

अमत्योऽसीत्याहामैव ६,१,९,५

अमावास्याया मासात् ७,५,६,३

अमावास्यायां च पीर्णमास्या ७,५,७,१

अमावास्यायां निर्वपेत् २,३,५,३

अमात्सकाय स्वाहा ७,५,१२,४०

अमुक्याय स्वाहा ७,५,१२,६

अमुकभूवादथ यद्यमस्य ४,१,७,९

अमृतमसि १,७,९,१४

अमृतमसि प्राणाय ३,३,४,७

अमृतमसि मृत्योर्मां १,८,१४,२

अम्व निष्वर १,४,१,८

अम्य निष्वरत्याह ६,४,४,९

अम्वरीवादयकामस्य ५,१,९,१२

अम्व ४,४,५,९

अम्वे अम्वालयम्विके ७,४,१९,१;७,

९,११,१३

अम्वः स्यान्मो वो १,५,६,२;८,१

अम्वोऽम्वः स्वाहा ७,४,१४,९

नयं वा परि विष्यते ३,३,११,२
 नयं वा मित्रावरुणा १,४,५,१
 नयं वेनश्रोदयत् १,४,८,१
 नयं वो गर्भं हस्तियः ५,१,५,३३
 नयःश्लो नमिप्रंस्मिन् ४,१,४,५
 नयःश्लो नगिनरिति ५,१,३,८
 नयशो वा एष वोऽज्ञामा १,५,७,१;
 १,५,८,१

अथ ते योनिर्ऋत्विगः १, ५, ५, ६;
७, ७; ४, १, ४, १०; ७, १३, १३
जयं दक्षिणा विश्वकर्मा ४, ३, १, १,
४, ३, २
जयं नो अग्निर्वैश्वः १, ३, ४, ३; ४,
४६, १०

नयं नो नभसा पुरः ३,३,८,५,१४
 नयं नो राजा वृद्धा १,८,९,३
 नयमग्निः श्रेष्ठतमः १,५,१०,५
 नयमग्निः सद्यस्त्रिणः २,६,११,४;
 ४,४,४,३

अथमग्निवद्व्ययति ३,५,११,३
अथमग्निर्वीरवमः ४,७,१३,९
अथमिह प्रथमो जावि १,५,५,४,७,५
अथमुत्तराव संवदुः ४,४,३,४
अथमुपर्वीर्वागुः ४,४,३,५
अथमु व्य प्र देवयुर्होता ३,५,११,३
अथं प्रजाहिषव्यचाः ४,३,२,३;
४,३,३

जयं पुरो भुवस्तस्य ४,३,२,१
 जयं पुरो भुव इति ५,२,१०,१०
 अयं पुरो हरिदेवः ४,४,३,१
 जया ते जगने समिजा १,२,१४,१५
 जयावाः ४,४,७,२४

अथा विष्ठा जनयन् १,७,१२,११
अथासाय स्वाहा १,४,३५,६
अथुक्ताय स्वाहा ७,४,२२,६
अथुताय स्वाहा ७,२,२०,३.

अरक्षसेवाह रक्षसाम् ५,१,३,१०
अरक्षिना पक्षौ द्राघीवारसौ ५,२,५,४
अरपथं जाय्मिलेन ५,७,११,५
अरपयाय सृमरः ५,५,६६,६

अरवया स्वाहा ७, १, १७, १९
 अरुक्ते दिवं १, १, ९, १६
 अराधामवान्तरदीक्षां ६, १, ३, ३
 अराक्षौ दिव्यावृषभौ ५, ६, ११, ११
 अरागीयन्तमधरं ३, १, ४, १२
 अरिकाय स्वाहा ७, ३, २०, १७
 अरुणपिङ्गोऽश्वो दक्षिणां ६, ११, १६
 अरुणाय स्वाहा ७, ३, १८, ५
 अरुणैताय स्वाहा ७, ३, १७, १८
 अरुणो म्भुमां भवति १, १, ६, ८
 अरुणो ह आऽऽदीपयेत् ६, १, ९, ९
 ४, ५, १

अनेतस्काय स्वाहा ७,५,१२,२८
अर्को वा पृथ यदग्निः ५,३,४,१३;
७,५,९

अथर्वण वै सहस्रसः ७,५,९,१
 नर्चामि ते शुभति १,२,१४,८
 नर्चिस्त्वा अर्चिदि १,१,१०,२३
 नर्चै स्वा ४,४,६,१५

अण्वे सवने सीद ४,३,१,२
अयेंतः ह्य १,८,११,१
अर्धचक्रिज्येत यथा ३,२,१,११
अर्धचक्रं वसाहोमं जुहोति ६,३,१,१,८
अर्धमाताः परुचि ते ५,२,१२,४
अर्धमासानां तृतीयः ५,७,१८,६
अर्धमासोभ्यः स्वाहा ७,१,१५,१७
अर्धमासैर्मासास्तपाय ७,५,६,१
अर्थिनोऽन्ये अद्वा गृह्णन्ते ६,५,२,५
अर्थेन्द्राणि जुहोति देवताः ५,४,८,९

मधुदाय स्वाहा ७,२,२०,६
 अर्यमणं बृहस्पतिम् १,७,१०,६
 अर्यमाऽऽयाति वृषभः २,३,१४,१९
 अर्यमणे चरं निवेपेत् २,३,४,१-३
 अर्यमणे लोपाक्षः ५,५,२१,४
 अर्यमणोऽष्टमी ५,७,२२,८
 अर्वाङ् यज्ञः से कामतु ७,३,११,१
 अर्वाङ्मिन्द्रममुतः ४,७,१४,१०
 अर्वाङ्सि १,७,८,५

मल्लज आन्तरिक्षः ५,५,२०,१

जलस्रोत भवति य एवं २,५,११,११
 जलोमकाय स्वाहा ७,५,१२,३२
 जलोदियाय स्वाहा ७,५,१२,३८
 जलकामिः सर्वराम ५,७,११,८
 जलकामनूप दधाति ५,८,२,४
 जलकन्दसे स्वाहा ७,१,१९,४
 जलकन्देन ताल्लर ५,७,११,१०
 जलगवाऽस्य बिट् २,३,१,८
 जलव्याघ्रः स्वाहा ७,४,१३,४
 जलतलधन्वा मिनाकहसः १,८,६,१२
 जलतस्य अनुसवः सहस्राक्ष ४,५,१,
 ११

जवतान्मा नाथितळ १,२,१२,३
 जवतान्मा ज्यथितं १,२,१२,४
 जव ते हेडः २,५,१२,५;४,२,११,७
 जव ते हेडो वरुणः १,५,११,९
 जवदते स्वाहा ७,५,१२,२०
 जवधिष्म रक्षः १,८,७,१७
 जवधूतः रक्षोऽधूतवा १,१,५,६;६,१
 जवन्तीः स्यावन्तीस्वा ७,४,१२,२०
 जवपतन्तीरववधू ४,२,६,१७
 जवपन्नेयः स्वाहा ७,३,१९,१०।
 २०,११

नवभूय निवहकुणः १,४,४५,६
 नवभूय निवहकुणेति ६,६,३,१६
 नवभूयमव यन्ति ६,५,१०,१०
 नवभूययन्त्रुवि छुडोति ६,६,३,१
 नवभूयश्च मे स्वगाकारः ५,४,८,११
 नववासाय स्वाहा १,४,३५,६
 नवरुच्य हास्वाचम् ५,४,९,६
 नवत्यमि व वा एवः ६,१,४,१४
 नवभ्यम्यः स्वाहा ७,४,१३,११
 नवक्षिणाक्षयः वैशिराः ५,६,१३,६
 नव वा एष सुवर्गाव १,१,५,४
 नवसुधा परा पत ४,६,४,१३
 नवसूर्जन् दिष्टव १,४,७,१०

अवस्थावा नामास्युदीची ५,५,१०,४
अवस्थावानो नाम स्थ ५,५,१०,११
अवस्थुरासि दुवस्वान् १,३,३,७;४,७,
१२,११

अथ हन्वचमेवाकः ५,१,८,२४
अथान्तरं ये द्वापराग्ने ७,४,५,८,५,
४,७

अथान्तरदिशाम्बः स्वाहा ७,१,१५,१३
अथाम्ब रुद्रमदिमहि १,८,६,९
अथार इक्षवः पार्यम्बः ७,३,१६,९
अथाम्बो भवति २,१,८,१६
अथिज्ञागो वा एष गृह्यते ६,५,१०,९
अथेक्षन्ते पवित्रं वै ६,६,७,४
अथेहा दन्धशुक्राः १,८,१४,४
अथोचाम ऊचये मेध्याय ४,४,४,६
अथानि मल्लिङ्गेण ५,७,१२,११
अथीयै स्वाहा ७,२,१७,८, १८,४
अथीपञ्चाय स्वाहा ७,५,१२,१४
अथूपचते स्वाहा ७,५,१२,२४
अथम रक्षे ह्युच्यते ४,६,१,२,५,४,४,४
अथमन्त्रैर्मिति परि ५,४,४,१
अथमन्त्रैर्पर्वते क्षिप्रियाणां ४,६,१,१
अथमा च मे मृत्तिका च मे ४,७,५,१
अथमम सं काममग्ने १,३,१४,८
अथमर हि सूरि १,१,१४,२
अथुभिः धृत्वा ५,७,२०,७
अथ अथमो धृष्टिः २,३,७,८
अथरवा मन्त्रि २,३,१,१२
अथत्ये वो निषवन् ४,२,६,५
अथमम प्रापयति ३,२,६,५,७,१,७
अथमुप प्रापयति ५,२,८,२,३,२,४;
७,१२

अथं पत्तोपुपतिहर्तृभ्यां १,८,१८,१०
अथपुत्रौ नक्षत्रमथिनौ ४,४,१०,२६
अथसकेन पूषयति ५,१,७,२
अथदृष्टम् ४,३,७,२४
अथस्फुरो गोधुमाः ५,५,२३,१
अथानि वाजिनि १,७,८,४
अथारथी र सोनरथीय ४,२,६,१४
अथिनारमिदासति ३,२,१०,१५
अथिगाव रसान्याय ५,७,१३,९
अथिनोः प्राणोऽसि २,३,१०,२;
१६,४

अथिनोस्त्वा वाहुभ्याम् ३,२,५,२
अथिनो देवता पक्षिः ३,१,६,१०
अथिनोऽयक्षरेण १,७,११,२
अथिम्यामागोमुभ्यां ७,५,२२,५
अथिभ्यां पूष्णे १,८,१९,३
अथेन च रथेन च ४,४,८,१८
अथेभ्यः समनमयथा ७,५,२३,९
अथो पुत्रेन रम्या समकः ५,१,
११,१०

अथाहा नक्षत्रमापः ४,४,१०,१८
अथाहा नक्षत्रं विधे ४,४,१०,१२
अथावाऽसि सहमाना ४,२,९,५
अथाकपालान् प्रातःसवने ७,५,६,१२
अथाचत्वारिंशतमस्तु २,५,१०,१३
अथाचत्वारिंशो भवति ७,२,६,५
अथादशम्बः स्वाहा ७,२,११,१८;
१३,९

अथानवत्यै स्वाहा ७,२,१३,११
अथामृद्धिरण्यं क्षिणा ३,४,१,१०
अथानिर्धे कर्षयति ५,४,४,९
अथानिः सं भरत्वाक्षरा ५,१,४,१७
अथाम्बः शतेभ्यः स्वाहा ७,२,१९,९
अथाम्बः स्वाहा ७,२,११,८,१३,४;
१५,१

अथावष्टावन्धेषु क्षिप्रियेषु ५,४,११,
१३

अथापुप द्वापरवहाक्षरा ५,४,१०,८
अथामिमेववहाक्षरा ६,३,३,१६
अथास्त्रां करोति छन्दसां ५,१,६,१९
अथौ जुहोति चतस्रः २,४,२,४
अथौ वसवोऽन्धाक्षरा ३,४,२,१२
अथौ सावित्राणि मीवन्ति ५,१,१,७
अथीवज्रया र स्वाहा ७,३,१६,२९
असत्रं वा एतद्यदृष्टमोमे ७,३,६,३;
८,३,४,१,४; २,७, ६,५
असदत्र सुवीर्यम् १,८,२२,१३
असदिव वा अन्तरिक्षम् ५,४,६,१५
असंभिन्द्यव घति ६,४,१,४
असंशुभोऽसि १,३,३,११

असावादित्यो न श्यरोचत २,१,२,६;
४,१, ८,१; २,१०,१; ३,२,७,
७,३,१०,९

असावादित्योऽर्क्षिण्ये ७,३,१०,१
असावि सोम हन्त्रं ते १,४,३९,१
असितशवे स्वाहा ७,३,१७,१५
असितवर्णा हरयः ३,१,११,१९
असिताय स्वाहा ७,४,२१,२
असि वृद्धी दिक् ४,३,६,७
असि यमो अस्यादित्यः ४,६,७,३
असुष्वन्तमयजमानाय ४,२,५,१०
असुरः क्षीयमाणः ४,४,९,६
असुराणां वा ह्यममे ६,२,४,६
असुरातः सिन्धुरवभृथम् ४,४,२,२९
असुरा वा उत्तरता धृतिर्वा ६,५,२,७
असुरा वै देवाय दक्षिणतः ६,६,४,९
असुरा वै निर्यन्तो देवानां ६,२,११,४
असुरेषु वै यज्ञ आसीत् ६,३,७,५
असुर्यं पात्रमनाच्छृणुमा ५,१,७,१२
असौ यस्तामो नरुणः ४,५,१,७
असौ योऽवसर्पति नीलक्रीवाः ४,५,१,८
असौ वा आदित्यः शुक्रः ६,४,१०,४
अस्कन्दमेव तथय २,६,१,४
अस्कन्धविर्मवति १,६,८,६
अस्तमनाद्याष्टयमः १,२,८,५
अस्तविधिरन्तरिक्षं ४,४,५,१७
अस्त्यन्ते स्वाहा ७,५,१२,४३
अस्त्यम्बः स्वाहा ७,३,१६,४६
अस्नावकाय स्वाहा ७,५,१२,४२
अस्मत्सखा स्वं देव सोम ३,३,३,२२
अस्मद्वात्रा देवता गच्छत १,४,४,३,
१०; ६,६,१,१५
अस्माकमग्ने मधवस्तु १,५,११,७
अस्माकमिन्द्रः ससृष्टेषु ४,६,४,१०
अस्माहोकारं स्वेतय्यम् ६,१,१,१
अस्मिन्नुप्रा अजुष्ययुः ३,३,४,३
अस्मिन् महत्यग्ने ४,५,११,२
अथो ह्यत्रावृहस्पती ३,३,११,३
अथो चन्द्राणि १,२,७,३
अथो ध्योतिः १,२,७,५

जस्मे ज्योतिः सोमविक्रयिणि ६, १,
१०, ७
जस्मे देवासी वपुषे ३, २, ८, २२
जस्मे रावः १, २, ५, १०
जस्मे वै लोकाय गार्हपत्यः ६, १, ८,
१०; ४, २, १४
जस्य विवस्पाहि १, ८, १४, ९
जस्य पिप्यामगन्तहि १, २, २, ३
जस्य प्रत्नामनु पुतः १, ५, ५, २, ७, ३
जस्य प्राणादपानतो १, ५, ३, ४
जस्य मध्वः विवत् १, ७, ८, १०
जस्येदेव म तिरिचे २, ४, १४, ५
जस्त्रीविह्वलः ४, ३, ७, ४
जस्मजस्तारण्यः १, २, १४, १२
जस्य रक्षोऽधमं तमः १, ३, २, १३
जवं च एवं च वृत्रहन् ७, ४, १५, ३
जवं दीक्षामरुह्य ७, १, १८, ६
जवं नाडुभयोः सुवः १, ७, २, ५
जवं परस्ताद्वहमस्ताह ३, ५, ५, २
जहर्देवानामासीध १, ५, ९, ७
जहर्मजो वा एता देवाः ७, ४, ५, २
जहर्मरुहेन ५, ७, २०, १
जहर्वा अथस्य आपमानस्य ७, ५, २५, ३
जहिरसि सुमित्रः १, ३, ३, १६
जहिरिव भोगैः पर्येति ४, ६, ६, १४
जहै वैषिषव्योदत्तः ३, २, ४, २५
जहोरात्रयोर्द्वितीयः ५, ७, १८, ५
जहोरात्रे गच्छ स्वाहा १, ३, ११, ४;
६, ४, १, ९
जहोरात्रेभ्यः स्वाहा ७, १, १५, १६
जहोरात्रे वै मिश्रावरुणौ २, ४, १०, ३
जह्नां विधाप्यामेकाष्टकायास् ३, ३,
८, ११
जह्ने स्वाहा ७, १, १७, ८
जाकृत् च ३, ४, ४, ३
जाकृत्सिमि प्रयुजः ४, १, ९, १
जाकृत्सि ३, ४, ४, ४
जाकृत्सै प्रयुजेऽनये १, २, २, १; ६, १,
२, ३
जाकृत्सै त्वा कामाय त्वा ३, ४, २, २;
३, १०

जा कन्द्य बलमोजः ४, ६, ६, १९
जाकमणः स्थूराभ्यां ५, ७, १५, १०
जाकम्य बाजिन् वृथिवीम् ४, १, २, १२
जाकान् बाजो वृथिवीम् ७, ५, १२, १
जाऽकान् वाज्यन्तरिक्षम् ७, ५, १९, २
जाकोशन्तो बाम्यस्यसिम् ७, २, १, ११
जास्तुः सृजवा शयण्डकः ५, ५, १४, २
जास्तुके स्त्र पञ्चसं १, ८, ६, ५
जात्य वाज्यध्वन जाकम्य ५, १, २,
१७
जात्य वाज्यध्वनः सर्वा ४, १, २, ११
जाऽगम्य मिश्रावरुणा ३, ५, ४, ३
जात्रावैष्णवमष्टाकपालं २, २, ९, १०
जात्रावैष्णवमेकादशकपालं १, ८, १, ७;
८, १, २, २, ९, १, ४; ३, ५, १, ८, ५,
५, १, १०
जात्रावैष्णवं वृते चवं २, २, ९, ५
जात्रावैष्णवा रोहितलकामाः ५, ६,
१८, ६
जानीर्ष उप वासयति ६, ४, २, १७
जानेन्द्राः कृष्णलकामाः ५, ६, १७, ६
जानेय देन्द्राश्च जाशिनः ५, ६, २१, ३
जानेय कृष्णग्रीवमा २, १, २, १३,
१५-१६
जानेयः कृष्णग्रीवः ५, ५, २२, १
जानेयः कृष्णोऽञ्जः ५, ५, २४, ६
जानेयमष्टाकपालं १, ८, १, १०; २, १;
७, २; १७, १; १९, १; २०, १, २,
२, ५, ७; ३, २, १०
जानेयस्य च सौम्यस्य २, ३, ३, ३
जानेवो वै ब्राह्मणस्तस्मात् ५, ६, ४,
१३
जाम्नेयोऽष्टाकपालः सौम्यः ७, ५, २१, १
जाम्नेयो कृष्णग्रीवः ५, ५, २३, २
जाम्रयणं ग्रहा वृहत् ७, ५, ४, ४
जाम्रयणस्य वा एतत् ७, २, ८, १७
जाम्रयणमात्रं गृहीत ७, २, ७, ७
जाधारमा धारयति २, ५, ११, २१
जाधाराम्यां ४, ४, ५, १
जात्रिरसः सुवर्गं लोकं ५, ४, ३, ४

जा चाने-देवान् वह २, ५, २, ८
जाच्छच्छन्दः ४, ३, १२, १०
जा चक्षते ते मा रिये १, १, २, ७
जा कृच्छन्ति सान्वेषी ४, ६, ६, १३
जा जार जातवेदसि ३, ५, ११, १७
जामिं चावम्यनभिजितस्य ७, ५, २, ४
जा जिघ्र कलशं मणि ७, १, ६, १०
जाञ्जुहानः सुप्रतीकः ४, ६, ५, १०
जाज्यग्रहं गृहीयात् ३, ५, ९, ९
जाज्यमागौ यजति यजस्य ६, ६, ३, ११
जाज्यमसि सत्वमसि १, ६, १, २
जाज्यस्य पूर्णोऽर्घ्यमयमौ ५, २, ७, २,
१५
जाज्येन जुहोति तेजः ५, ४, ८, २
जाज्येन व्याधारयति ६, २, ११, ११
जाज्येन सं यौतेतव ५, १, ८, १५
जाण्डाम्याः स्वाहा ७, ३, १६, ३४
जातपति वर्पन् विराट् २, ४, ७, ९
जातपते स्वाहा ७, ५, ११, ४०
जातपाय स्वाहा ७, १, १७, १८
जातपत्यते स्वाहा ७, ५, ११, ३९
जा तं ऋज सौम्यसेषु ४, २, २, ९
जा तिष्ठ वृत्रहन् रथं १, ४, ३, ७, १
जाती माहो वृषिवा ५, ५, १३, ५
जा त् अर २, २, १२, ४४
जा त् अर माकिः १, ७, १३, ८
जा वृथीयसवनाय ६, ४, ९, ११
जा ते जग्न इधीमहि ४, ४, ४, १९
जा ते जग्न ऋचा हविः ४, ४, ४, २०
जा ते मह इन्द्रोयुम् १, ७, १३, ६
जा ते सुपर्णा अभिनम्य ३, १, ११, ११
जात्मने ३, २, ३, ९
जात्मने स्वाहा ७, ३, १६, ४९; ५, १२,
४९
जात्मने होतव्या राई ३, ४, ८, १
जात्मनो वा एषः २, २, ६, ६
जात्मस्वरणा वा एते ६, ५, ५, ७
जात्मानं ते मनसाऽप्राय ४, ६, ७, ६
जात्मानमेव दीक्षया ६, २, २, ११
जात्मानं मे पाहि ४, ३, ६, ६

आत्मा यजेन कल्पतां १,७,९,२६
 आत्मा वा एष यज्ञस्य ६,४,११,९;
 ५,१०,८
 आत्मा वै पुरुषस्य २,३,१,२०
 आत्मा क्षुपहृत्वानां वसिष्ठः २,६,७,९
 आ यवस्त्रिंशतो जुहोति ५,४,८,१२
 आ स्वा अिबर्हि वचसा ४,१,२,१८;
 ५,१,३,६
 आ स्वाऽहार्पमन्तरभूः ४,१,१,११
 आ स्वाऽहार्पमित्याहऽऽद्येन २,५,२,१,५
 आदकां स्वादेन ५,७,११,३
 आ इदे १,१,९,१; ३,८,१,१ ४,१,१
 आ दधिकाः शयसा पञ्च १,५,११,१२
 आदिव पदयाम्युत वा ५,६,१,१०
 आदित्यमदो भूयिष्ठाभिः ६,५,१०,३
 आदित्यं गर्भं पयसा ४,२,१०,१
 आदित्यं चरुं निर्वपति १,८,१,६
 आदित्यं चरुं निर्वपेत् २,२,६,१
 आदित्यवज्रणस्य सोम ३,२,५,७
 आदित्यस्ते वाजिन् युक्कुडु ७,५,१९,६
 आदित्या अकामयन्त ७,३,४,१;
 ८,६,१
 आदित्यान्ध्रमभुभिः ५,७,१२,३
 आदित्या देवता ४,३,७,३१,
 आदित्याः पञ्चद्रवाक्षरेण १,७,११,१५
 आदित्यानां वृत्तीया ५,७,१७,८
 आदित्यानामवसा १,१,११,२०
 आदित्यानां भागोऽसि ४,३,९,७
 आदित्यानां भागोऽसीति ५,३,४,६
 आदित्यो मल्हं गर्भिणीम् १,८,१९,२
 आदित्या वा अस्त्रास्त्रोक्ता १,५,४,१२
 आदित्यावाक्त्रिरस्य ३,५,१,५
 आदित्याऽसि १,२,५,४
 आदित्यास्त्वा कृषन्तु ४,१,५,१५
 आदित्यास्त्वाऽऽच्छन्तु ४,१,६,२१
 आदित्यास्त्वाऽजन्तु ७,४,२०,६
 आदित्यास्त्वा धृषन्तु ४,१,६,३
 आदित्यास्त्वा परि १,१,९,१९
 आदित्यास्त्वा म वृहन्तु ३,३,३,३
 आदित्याम्वा विधेद्वैः ५,५,९,१३

आदित्येभिर्देवेभिर्देवतया ७,१,१८,३
 आदित्येभ्यस्त्वा १,१,१३,५
 आदित्येभ्यो घारयद्भजयः २,३,१,२
 आदित्येभ्यो भुवद्भजयः २,३,१,१
 आदित्येष्टका उप दधाति ५,३,१०,७
 आदित्येनो अरती वष्टु ५,१,११,८
 आदित्यो मवती यं वा ५,५,१,१५
 आदित्यो वा अस्मान् १,५,९,८
 आदितः १,३,१०,८
 आ देवयजं वह १,१,७,४
 आ देवानां ४,२,११,१२
 आ देवानामपि १,१,१४,१०
 आ न एतु मनः पुनः १,८,५,११
 आ नः प्राण एतु परावतः ३,३,३,२३
 आनन्दं नन्दयुना ५,७,१९,१
 आ नो दिवः २,५,१२,८; ३,१,११,
 १०
 आ नो दिवो वृहत् १,८,२२,४
 आ नो मित्रावरुणा धृतेः १,८,२२,८;
 २,५,११,२०
 आ नो वीरो जायतां १,२,१३,३
 आन्तमन्ववस्तावयति ६,२,१०,१५
 आन्तवध १,७,९,१४
 आन्त्यायनश्च १,७,९,१३
 आऽन्यः क्रोशति प्राण्यः ७,५,९,९
 आऽन्यं दिवः २,३,१४,१०
 आप उदन्तु जीवसे १,२,१,१
 आप उप म वर्तयति ६,५,८,१५
 आपतये स्वा गृह्णामि १,२,१०,११;
 ६,२,२,४
 आपं स्वाऽन उपयन्निः ५,५,७,१४
 आपं स्वाऽमे तपसा ५,५,७,१२
 आपं स्वाऽमे दक्षिणाभिः ५,५,७,१६
 आपं स्वाऽमे दीक्षया ५,५,७,१३
 आपं स्वाऽमे मनसा ५,५,७,११
 आपं स्वाऽमेऽवभृथेन ५,५,७,१७
 आपं स्वाऽमे सुत्यया ५,५,७,१५
 आपं स्वाऽमे यशसा ५,५,७,१८
 आपं स्वाऽमे स्वगाकारेण ५,५,७,१९

आपकायिताय स्वाहा ७,१,१३,८
 आपान एगस्त्वपानं ७,५,१९,९
 आपान्तमन्युः २,२,१२,१४
 आपूर्वाः स्वाऽस्ता पूरयत ३,२,५,१४
 आपो अस्मान् मातरः १,१,१,६
 आपोऽस्माति १,६,७,१३
 आपो देवीः प्रति गृह्णीति ४,२,३,६
 आपो देवीः सुदायुवः १,३,८,१६
 आपो देवीरमेपुवः १,१,५,२
 आपो देवीरूप सृज ४,१,२,१६
 आपो देवीवृंक्षतीः १,२,२,५; ६,१,२,
 ६,८
 आपो देवीर्मधुमतीः १,८,११,१६
 आपो मद्वा वृत्तमिदापः ५,६,१,९
 आपो मयन्त्यापो वा आग्नेः ५,६,२,२
 आपो वरुणस्य पत्न्यः ५,५,४,१
 आपो वा इदमग्ने सखिलम् ५,६,४,३;
 ७,५,१०; ७,१,५,१
 आपो ह यत् २,२,१२,२
 आपो ह यन्महतीर्विषम् ४,१,८,१९
 आपो हि सा मयोभुवः ४,१,५,२;
 ५,६,१,११; ७,४,१९,१६
 आतं मनः १,८,१५,७
 आतं देवयजने यात्रयेत् ६,२,६,४
 आमोत्येव आतृष्यं नैनं ६,२,६,६
 आ प्रतिष्ठाये स्रजति २,६,४,१०
 आ प्यावतां ध्रुवा वृतेन १,६,५,१;
 ७,५,२
 आ प्यायश्चममिया १,१,१,५
 आप्यायन्तामापः १,१,१३,८
 आ प्यायस्व २,३,१२,१२; ५,१२,३;
 ३,१,११,३
 आ प्यायस्व मदिन्तमः १,४,३,१
 आ प्यायस्व मनेतु ते ३,२,५,८;
 ४,७,७,१२
 आ ग्रहन् ग्रहणो ग्रहावर्चसी ७,५,
 १८,१
 आभिष्टे अद्य गीर्भिः ४,४,४,२४
 आभनमस्यानस्य २,३,९,४,६,१०

मा मासिष्टोमो विनातु ७,३,१३,३
 मा मा वाजस्य प्रसवः १,७,८,१६
 मामासु पचमैरयः १,६,१२,६
 मा मुखादन्ववस्त्राययति ५,६,३,७
 माऽमुरज प्रत्यावर्तयेमाः ४,६,६,२०
 मा मे गृहा भवन्त्या प्रजा ७,३,१३,१
 मा मे ग्रहो भवत्वा पुरोरुक् ७,३,१३,२
 मा यद्दृष्टं न क्षादिनन् ३,५,११,१५
 माऽयं गौः पृथिरक्रमीत् १,५,३,२
 मायतनवतीर्वा जन्वाः ३,१,९,५
 मायते स्वाहा ७,१,१३,११
 मा यदिये नृपतिं तेजः १,३,१४,१७
 मायकनसराऽऽहवनीयं ६,२,६,१३
 मा यं नरः सुदानवः २,४,८,५
 मायनाय स्वाहा ७,१,१३,१
 मा यस्मिन्महर्षावसवाः १,६,१२,५
 मायुधं वा एतद्यजमानः ३,५,५,४
 मायुरसि १,३,७,७
 मायुरस्यायुर्मयि घेदि ७,५,१९,१२
 मायुरा क्षाले सुप्रजाः २,६,९,१९
 मायुर्दा अग्ने २,५,१२,२
 मायुर्दा अग्नेऽस्यायुर्मै १,५,५,१३,७,११
 मायुर्दा अग्ने इविषः १,३,१४,१२; ३,३,८,१
 मायुर्मै पाहि ४,३,६,८,४,७,१९
 मायुर्मेन कल्पतां १,७,९,१८
 मायुर्वा एतद्यज्ञस्य ६,५,२,१,८
 मायुषे ३,२,३,११
 मायुषे स्वा ४,३,७,४,७
 मायुष्टे २,५,१२,१
 मायुष्टे विशतो दत्त १,३,१४,११
 मायुष्या अग्नेऽसि १,१,११,१०
 मायुष्या उप दधाति ५,३,११,४
 मायोस्त्रा सद्ने सादयामि ४,४,३,६
 मायस्यस्याभ्रातीन्द्रियं १,६,७,११
 मायस्योऽजो नकुलः शक्रा ५,५,१२,५
 मायामावान्तरदीक्षां ६,२,३,१३
 मायात् ते मोक्ष तत ४,५,१०,७
 माते वा एने संवत्सरस्य ७,४,८,२
 ४४ (तै. सं.)

मायां नक्षत्रं रुद्रो देवता ४,४,१०,४
 माये चर्मन् स्वायच्छते ७,५,९,८
 मायेयं वृणीते वन्धोः २,५,८,१२
 माळक्याय स्वाहा ५,७,२०,१३;
 ७,४,१६,८
 मा वर्तन वर्तय नि ३,३,१०,३
 मा वर्तन वर्तयेत्वा ३,४,१,३
 मावदगते स्वाहा ७,१,१३,२
 मा वाचो मध्यमरुहन् ४,७,१३,८
 मा वायो मूल शुचिपाः १,४,४,१, ३,४,३,१
 माविह इन्द्रो बृहधवाः १,८,१२,९
 माविहः पृषा विश्वेदेवाः १,८,१२,१०
 माविष्ठा देव्यदितिः १,८,१२,१३
 माविष्ठा क्षावापृथिवी १,८,१२,१२
 माविष्ठा अग्निर्गृहपतिः १,८,१२,८
 माविष्ठाऽयमसौ १,८,१२,१४
 माविष्ठा मित्रावरुणौ १,८,१२,१६
 मा विश्वेदेवः सत्यपतिः ३,४,११,५
 मा वृक्ष्यते वा एतत् ३,३,८,१
 मा वो देवास ईमहे १,२,१,१६
 मा वो राजानमध्वरस्य १,३,१४,२
 मायं वा एष प्रति २,२,६,५
 माहासानः धुवीयेन् ३,५,५,८
 माहासाना सौमनसं १,१,१०,७
 माहितो भवति यावान् ६,१,१,१३
 माहितो भवति यावान् ६,१,१,१३
 माशिरमय भवति ६,१,६,१०
 मासीर्दाया दम्पती वामम् ३,२,८,२३
 मासीर्म ऊर्जमुग सुप्रजाः ३,१,८,१५
 माशुः शिशानो ह्यभः ४,६,४,१
 माशुः सतिः ७,५,१८,५
 माशुश्चिद्वन् ४,३,८,१
 माशुश्चिद्विनि पुरस्तात् ५,३,३,२
 मा आवयास्तु औषट् १,६,११,४
 मा आवयेनि चतुरक्षरम् १,६,११,२
 माश्राव्याऽऽह देवान् २,६,९,९
 माश्रेया नक्षत्रं सर्पाः ४,४,१०,७
 माश्वत्थीमा द्वात्यद्वयः ५,१,१०,५

माश्विनं पूज्यमासते १,८,२१,५
 माश्विनं पूज्यलक्ष्माम् २,१,१०,१
 माश्विनाभ्यान् गृहीता ७,२,७,४
 मा मत्वेन रजसा वर्तमानः ३,४,११,६
 मासन्दीमुद्राताऽऽरोहति ७,५,८,१७
 मा सप्तुद्रादाऽऽनृगिष्ठात् ३,५,५,३
 मा सवः सवितुर्गया ३,१,११,३४
 मासिकाय स्वाहा ७,१,१९,२८
 मासिष्यते स्वाहा ७,१,१९,२६
 मासीनः प्रति मुच्यते ५,१,१०,१५
 मासीनाय स्वाहा ७,१,१९,२७
 मासीनो यज्यस्मिन् २,५,११,५
 मा सोमं ददत आ प्राण्यः ६,३,२,८
 मा सोमं वहन्मयिना ६,१,११,१४
 मास्पात्रं जुह्वेवानाम् २,५,२,६
 माऽस्मिन्नुद्रा अनुच्यतुः ३,३,३,१७
 माऽस्मिन् राट्टे राजस्यः ७,५,१८,२
 मास्य प्रजायां बाजो १,७,४,१६
 माऽहं पितृभ्युविद्वान् २,६,११,७
 माहचनीयं वैधानम् २,२,५,१
 माहुतयो वा एतस्याकृता ३,४,८,७
 माहुतिभागा वा अन्ये ५,५,९,१०
 मा देवहृन्मृग्यंश्वीः ३,३,२,३
 माहमने पुरुदत्तः सति ४,२,४,९
 माहमहे देवाः ईद्वेयान् २,५,९,१५
 माहमुप ह्यते पशवः २,६,७,१०;
 ६,३,११,१२
 माहायासवा एदे वयं ३,५,११,४
 माहाये वा एषा विमक्तिः ५,७,१,२
 माहरे रन्तेऽदिते सरस्वति ७,१,६,१८
 माह हन्त्रो अहृणोत् १,१,१२,६
 माहः प्रथमं अजे अग्निः २,२,४,१५
 माहति वाव देवाः २,४,३,३
 माहति स्वयमातृणां सुपथाय ५,५,४,८
 माह्यमुग आयताः पणमायः ७,५,७,१५
 माह्याह स्तुतयजे एव ५,६,८,१२
 माह्याहेतामर्वा इमे ५,७,६,६
 माह्याहेवा वा अग्नेरासः ५,५,७,२०
 माह्यतद्वै पुरोहतिः ६,२,३,९

हत्येव वा ह्यामुप १,७,२,२१
 हत्येन्त्रीः सुवसन्तामा २,१,५,७
 हवं वामास्थे हविः मियत् ३,३,११,१
 हवं विष्णुर्वि चक्रमे १,२,१३,४
 हवं सूचीयत् सवनं ३,१,९,४
 हवं देवानां १,१,४,११
 हवं विष्णुभ्यो नमो २,६,१२,१०
 हवमगम्य देवपथनं ३,१,१,६
 हवमहत् रक्षोऽधमं १,३,९,१३;६,३,
 ९,६
 हवमहं तं वरुणम् १,३,२,२,६,२,११,
 ५
 हवमहं निर्वैरुणस्य १,३,४,१३;६,३,
 २ १७
 हवमहमसुं आलुप्यमान्यः १,६,६,३
 हवमहं मनुष्यो मनुष्यान् १,३,४,१०
 हवमसीदमसीति २,६,७,१९
 हवमसीदमसीत्येव २,५,७,१२
 हवमुत्तराय सुवः ४,३,२,४
 हवसु नः सह १,१,४,१२
 हवसुत्तराय परिवत्तराय ५,७,२,१०
 हव्यश्च मे वरिहं मे ४,७,८,१
 हव्या वरिहः श्रोत्राणि मेघम् २,६,५,२
 हव्यो हव्याह रेवो वा ६,५,८,७
 हव्यं विद्या जवीहृत् ४,६,३,१२;
 ५,३,६,२०
 हव्यं हवं जनिवात्सं २,५,३,१
 हव्यं वो विषयस्परि १,६,१२,१;
 २,३,११,१;३,१४,३;३,१,११,
 १७;४,३,१३,३०
 हव्यत् स्वपता वहेम ५,७,१४,८;१८,
 ३
 हव्यं जालां मेवा वृहस्पतिः ४,६,४,८
 हव्यं एकादशाक्षरेण १,७,११,११
 हव्यं कर्तुं न वा सर ७,५,७,१४
 हव्यं क्षत्रम् २,५,१२,३३
 हव्यं क्षत्रमभिवाक्यम् १,६,१२,१३
 हव्ययोर्यस्ता वसुभिः १,२,१,१३;
 ६,१,७,७

हव्यं नरः २,१,११,२, ३,१४,४;३,
 १,११,१८; ४,३,१३,२१
 हव्यं नरो नेमयिता १,६,१२,२
 हव्यः पत्निवा मनुमयाजयत् ६,६,६,१
 हव्यं मरुत् इह पाहि १,४,१८,१
 हव्यमिह्यायिनो वृहत् १,६,१२,७
 हव्यमिह्यी वरुतः १,४,३८,१
 हव्यवायू हमे सुताः १,४,४,२
 हव्यः वृत्रमहन्तो ६,४,२,६
 हव्यः सुतामा स्वर्गो १,७,१३,११
 हव्यस्त्वष्टुः सोममसीवह २,३,२,१३;
 ६,५,११,७
 हव्यस्ता भूपयस्मिरस्वत् ४,१,६,५
 हव्यस्त १,७,१०,९;३,२,३,१४
 हव्यस्त क्रोडः ५,७,१६,१
 हव्यस्त त्वा वाहुभ्यां १,१,२,१६
 हव्यस्य ध्रुवमसि १,३,१,१९
 हव्यस्य भागोऽसि २,३,१०,३
 हव्यस्य वक्राय स्वाहा १,८,१५,१६
 हव्यस्य पादुरसि १,१,९,२;११,११
 हव्यस्य भागोऽसि विष्णोः ४,३,९,२
 हव्यस्य भागोऽसीत्युत्तरतः ५,३,४,४
 हव्यस्य मन्वे प्रथमस्य ४,७,१५,३
 हव्यस्य योनिरसि १,२,२,१२
 हव्यस्य वज्रोऽसि १,७,७,२;८,१२,
 १७;१५,१,१६,१६;५,७,३,१
 हव्यस्य वज्रो मरुताम् ४,६,६,१७
 हव्यस्य वृत्रं जम्बुवा २,५,३,५
 हव्यस्य वृष्णो वरुणस्य ४,६,४,९
 हव्यस्य वे मरुत्वता ७,५,७,१०
 हव्यस्य सदोऽग्निः १,३,१,१५
 हव्यस्य सुयुवाणस्य ५,६,३,१०
 हव्यस्य स्यूरसि १,३,१,१८
 हव्यस्य स्यूरसीन्द्रस्य ६,२,१०,२२
 हव्यस्याहं देवयज्यया १,६,२,२४;
 ११,१६,
 हव्यस्याहसुजितिम् १,६,४,९
 हव्यस्यैकादशी ५,७,२१,११

हव्यस्योन्मा विद्या १,२,७,८;६,१,
 ११,२
 हव्यानिभ्यां त्वा सयुजा ४,४,५,१
 हव्याभिभ्यामोजोवाभ्याम् ५,६,२१,२
 हव्याभिभ्यां वक्रदाभ्याम् ५,६,२१,३
 हव्याभिभ्योरहं देवयज्यया १,६,२,२३;
 ११,१५
 हव्याग्निवारेहसुजिति १,६,४,८
 हव्याग्निवोर्भागधेयौ १,३,१२,४;
 ६,४,२,१६
 हव्याग्नी अय्ययमानात् ४,३,६,१५,
 ३,२,१
 हव्याग्नी आगतः सुतं १,४,१५,१
 हव्याग्नी धावाशुयित्री १,२,१,१७
 हव्याग्नी नवर्ति पुरः १,१,१४,३
 हव्याग्नी मे वर्चः कृत्वातं ३,३,३,२४
 हव्याग्नी रोचना दिवः ४,२,११,१;
 ३,१३,२८
 हव्याग्नी वा एतस्य २,५,१,२
 हव्याग्नी शिखण्डाभ्याम् ५,७,१५,२
 हव्याणीमासु नारिषु १,७,१३,३
 हव्याणीं प्लीहा ५,७,१६,७
 हव्याणवा एकादशी ५,७,२२,११
 हव्याण्यै कीर्ता ५,५,२०,४
 हव्याण्यै चर्चं निर्वपेत् २,२,८,२
 हव्याण्यै त्रयः कृत्वाताः ५,६,१८,२
 हव्याण्यै सक्कहनं १,१,२,१३
 हव्यावृहस्पती ऊरुभ्याम् ५,७,१५,३
 हव्याय चर्मवते २,२,७,४,६
 हव्याय प्राज्ञे पुरोवाक्यम् २,२,७,२
 हव्याय त्रैमुषा पञ्चदशाय ७,५,१४,
 २
 हव्याय त्वा वृहदने ६,५,१,२
 हव्याय त्वा वृत्रे १,४,१,३
 हव्याय हव्याय त्वा ५,४,४,१
 हव्याय दात्रे पुरोवाक्यम् २,२,८,६
 हव्याय श्वाश्वे २,२,८,७
 हव्याय मन्थुमते २,१,३,४;२,८,४
 हव्याय मरुत्वते २,१,३,५

हन्त्राय रामे प्रयः शितिपुष्टाः ५, ६,
१७, १

हन्त्राय स्वराणे प्रयः शितिमल्लः ५, ६,
१७, ३

हन्त्राय रामे सुकरः ५, ५, ११, १

हन्त्राय वज्रिणे २, १, ३, १३

हन्त्राय बाचं ववत १, ७, ८, ३

हन्त्राय वृषगुरे लकायं २, १, ३, ११

हन्त्राय वैश्याय २, २, ७, ८

हन्त्राय सुग्राम्ये १, ८, १, २, १, २, ८, ८

हन्त्राय स्वाहा १, ८, १, ३, ६, ७, १,
१४, ७

हन्त्रायाऽरहोमुषः २, २, ७, ७

हन्त्रायाऽरहोमुष पकादवा ७, ५, २२, २

हन्त्रायाधिराजान प्रयः ५, ६, १७, २

हन्त्रायाधुजवे २, २, ८, १

हन्त्रायाभिमायिने २, १, ३, १२

हन्त्रायाईवते पुत्रोदावा २, २, ७, ५

हन्त्रायाईवतेभवते २, २, ७, १०

हन्त्रायेन्द्रियावते २, २, ७, ३

हन्त्रावकणयोरहः २, ५, १२, १८

हन्त्रावकणा युवम् २, ५, १२, १९

हन्त्राविष्णु महीवज्रया ५, ७, १५, ४

हन्त्राविष्णु हःशिलाः ३, २, ११, २

हन्त्रियं वै वीर्यं वृद्धे २, २, ९, ८

हन्त्रियाणि वातक्रतो १, ६, १२, ३;

२, ५, १२, ३४

हन्त्रियाव ह्वाह प्रजा ६, ५, ८, ८,

हन्त्रेण देवान् ७, ३, १४, ४

हन्त्रेण देवेन पृतनाः ३, ५, ३, २

हन्त्रेण सयुजो वयम् ३, ५, ३, ४

हन्त्रेण प्रतरां कृषि ४, ६, ३, २

हन्त्रो जवाति न परा २, ४, १४, ४

हन्त्रो ज्वेहानां ३, ४, ५, २

हन्त्रो देवता ४, ३, ७, ३५

हन्त्रो देवता ककुल ३, १, ६, १४

हन्त्रो देवता जगती ३, १, ६, ८

हन्त्रो मरुतिः सावित्रेण ६, ५, ५, १

हन्त्रो वतीन्सत्ताकावृकेभ्यः ६, २, ७, १०

हन्त्रो वक्तव्य विकृत् २, १, ५, १

हन्त्रो वा जगतिष्ठितः ७, ३, १०, ८

हन्त्रो वा पृतस्य २, ३, १३, २३

हन्त्रो वृत्रं हत्वा देवताभिः २, ५, ३, ३

हन्त्रो वृत्रं हत्वा परा २, ५, ३, २२;

६, ५, ५, ६

हन्त्रो वृत्रमहन् तं २, १, ४, ११; ५, ४,

५, ९; ६, ५, ५, ८

हन्त्रो वृत्रमहन् तस्य ६, १, १, १७;

५, २, १

हन्त्रो वृत्रमहन्तोऽपः ६, १, १, २०

हन्त्रो वृत्राय वर्षं प्राहरत् ५, २, १, ४;

६, १, ३, ११

हन्त्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत् ६, ५, १, १

हन्त्रो वै देवानामातुजावरः २, ३, ४, ४;

६, ६, ११, ३

हन्त्रो वै शिथिल हव ७, ३, ७, १

हन्त्रो वै सद्यः देवताभिः २, २, ८, २;

७, २, ५, ४; ३, ६, १

हन्त्रो हविदनि ४, ४, २, १४

हन्त्रोऽस्थिबोजस्वी त्वं ३, ३, १, ३

हन्त्रानास्त्वा सतः हिमाः १, ५, ५, १८;

७, १४

हन्त्रानास्त्वा सुगजसः १, ६, २, ५

हन्मं यम प्रसरमा २, ४, १२, १५

हन्मं वि भ्यामि वरुणस्य १, १, १०, ९;

३, ५, ६, ४

हन्मं ससुत्रं शतधारम् ४, २, १०, ६

हन्मं सनमूर्जस्वन्तं ५, ५, १०, १५

हन्मं नो देव सधितयशं ४, १, १, ८

हन्मं नो वशं नयतु ५, ७, ८, ५

हन्ममं आयुचे वर्चसे २, ३, १०, १०।

११, ११

हन्मं पञ्च पञ्चपते ३, १, ४, २

हन्मं मा हिंसीरेकजकं ४, २, १०, ४

हन्मं मा हिंसीर्हिपादं ४, २, १०, २

हन्मं मे वरुणधुवी २, १, ११, २१।

५, १२, ११। ४, २, ११, १७

हन्मां सन्त्राय तवसे ४, ५, १०, ३

हन्मां सु नावमाऽरुहः १, ५, ११, २०

हन्मां दिशं यन्वेवा वै ५, २, ४, ७

हन्मां चित् सिकमानस्य १, २, २, ८;

६, १, ३, ५

हन्मां ते पाणिचवमार्जनानि ४, ६, ७, ५

हन्मामपुष्पान् रसानाम् ४, १, २, १।

७, १, ११, २

हन्मामूर्णान् वरुणस्य ४, २, १०, ८

हन्मा मे जग हृत्काः ४, ४, ११, २३;

५, ४, २, ११

हन्मे लोका ज्योतिषमन्तः ६, ६, ८, ८

हन्मे वै लोका यूपात् प्रवतः ६, ३, ३, ५

हन्मे वै सहाऽऽस्तां ते वाम् ३, ४, ३, १

हन्मो जने वीतमनि ४, ३, १३, २१

हन्मो ते पक्षावजरां ४, ७, १३, २

हन्मो देवो जायमानौ १, ८, २२, १९;

२, ६, ११, २३

हन्मं यका शकुम्भिका ७, ४, १९, १२

हन्मं वा सा सत्या १, ७, ८, २०

हन्मं वा जङ्गम्यत् सेवां ७, ४, ३, २

हन्मं वा भशिः पञ्चदशः ५, ६, ४, ११

हन्मं वा जग्नेरतिदाहात् ५, २, ५, १०;

१०, ७

हन्मं वा नस्ये प्रतिष्ठ १, ७, २, १६

हन्मं वाव प्रथमा चितिः ५, ६, १०, ४

हन्मं वाव प्रथमा रेतः ५, ६, ८, ८

हन्मं वाव रथन्तरम् ३, १, ७, ९

हन्मं वै कद्रुरी सुपर्णी ६, १, ६, २

हन्मं वै कार्मर्यमयी ५, ६, ७, १०

हन्मं वै पूर्वोऽतिरात्रः ७, ५, १, ५

हन्मं वै मनोऽनयैव १, ६, ८, ५

हन्मं वै होताऽसावर्चयुः ३, २, ९, १४

हन्मती करोति प्रजापतिना ५, १, ६, १६

हन्माम्रे जुहोत्यथ ५, ४, ३, ७

हन्मदस्यायुरस्वायुर्मै १, ८, १५, ११

हन्मजवति प्रजापतिना ५, २, ८, २३

हन्मन्तं गुह्याति प्रजापतिना २, ६, ५, ७

हन्मं वै शुक्र तन्निदं १, २, ४, १

इयमुपरि मतिस्त्वस्ये ४,३,२,५
 इयमेव सा वा प्रथमा ४,३,११,१
 इयं पुरो भुव इति ५,२,१०,१०
 इत्यथमे प्रथमस्य ४,२,५,६
 इरावती येनुमती १,२,३,५
 इषमां वदोर्जम् १,१,५,११
 इषमूर्जमहमित आ वदे ४,२,७,४
 इषम १,४,१४,७; ४,४,११,७
 इषिगे विषम्यचा वातः ३,४,७,
 ११-१२
 इषे स्वा १,१,१,१; ३,७,१; ९,१४;
 ४,३,७,४०
 इषे त्वेति यहिंरा दक्षे ६,३,६,१
 इषे त्वेति वषामुस्तिंदेति ६,३,९,७
 इष्यमेण वा अस्या जनामृतम् ५,१,
 ३,२
 इष्टकचिदा अन्योऽभिः १,५,८,५
 इषयमुपस्ते देव ३,२,५,१३
 इष्टां वा जावयुः ३,१,७,१
 इष्टं वषया भवति ६,६,६,३
 इष्टा रायः प्रये भगाय १,२,११,२
 इष्टेन पक्वमुप ते हुवे ७,३,११,४
 इष्टो यज्ञो भृगुमिरादीर्वा ५,६,८,१०
 इष्ट्वा प्राक्कम्प्य म्वाव १,७,६,१९
 इष्ट गतिर्वामस्येदं २,६,९,२२
 इष्ट त्वष्टारमग्निं ३,१,११,५
 इष्ट स्वा भूर्वा करोत १,२,१४,९
 इष्ट धृतिः स्वाहा ७,१,१२,७,१८,९;
 ४,१७,५
 इष्ट मन इत्याह प्रजाः २,३,१,५
 इष्ट रतिः स्वाहा ७,१,१२,९,१८,
 ११; ४,१७,७
 इष्ट रमतिः स्वाहा ७,१,१०,१०; १८,
 १२; ४,१७,८
 इष्ट विष्टतिः स्वाहा ७,१,१२,८; १८,
 १०; ४,१७,६
 इष्टेव स्तेतो माऽपः १,५,८,४
 इष्टेवामे अधि धारया ४,१,७,४
 इष्टाराय स्वाहा ७,१,१९,१
 इष्टराय स्वाहा ७,१,१९,२

इत्यथाति वन्द्यस्य वाजिन् ५,१,११,३
 ईदं चान्दादृक् च १,८,१३,६-७;
 ४,६,५,१५
 ईदंदास पदाक्ष्माः ४,६,५,१९
 ईदशाप स्वाहा ७,३,१७,१९
 ईदुपे ये पूर्वतरामपश्यन् १,४,३३,१
 ईमन्तासः सिक्किमप्यमातः ४,६,७,
 १०
 ईदवरं वं जतमविमृष्टं १,७,६,१५
 ईदवरो वा पृष आर्तिम् ५,२,८,५;
 ७,६,१२
 ईदवरा वा पृष पराङ् ५,२,१,२
 उक्वं वाचीत्याह माध्वन्दिनः ३,२,
 २,२,६
 उक्वं वाचीप्रायेत्याह ३,२,९,३,७
 उक्पउक्पये सोम इन्द्रं १,४,४६,४
 उक्पया इत्याह प्रातः ३,२,९,५
 उक्पेभिः ४,४,५,५
 उक्पयाप्राक् गृहीताभिः ७,२,७,८
 उक्षाधाय वषाधाय १,३,१४,२१
 उक्षा वयः सतोवृहती ४,३,५,७
 उक्षा ससुवो भरणः ४,६,३,११
 उक्षां करोतु सस्यया ४,१,५,१०
 उक्षायामपि दधाति ५,२,९,६
 उमं वहन्तीम्यः स्वाहा ७,४,१४,७
 उमः स्तनयते स्वाहा ७,५,११,२०
 उमनातपते स्वाहा ७,५,११,४१
 उमा च भीमा च वितृणां ४,४,११,१४
 उमा दिशामभिभूतिः ४,४,१२,३
 उमामा निष्ठ त्रिष्टुप् १,८,१३,२
 उमोऽस्त्युग्रोऽहः सप्तोपु १,६,२,२
 उर्वयं चान्द्रास्याऽभावयति ५,४,७,२५
 उर्विष्ठाय स्वाहा ७,३,२०,१७
 उर्वुष्मा जोषधीनां गावः ४,२,६,१०
 उर्वुष्मो जमे यजमानाय १,६,२,१०
 उज्जिहानाय स्वाहा ७,१,१९,५५
 उत नो देव देवाः अष्टा २,६,११,२
 उत युवन्तु जन्तवः ३,५,११,१४
 उत मावा महिषमनु ३,२,११,१०

उत स्यास्य द्रवतः १,७,८,१५
 उत यस्मैतासुपदितानु ५,३,१०,६
 उत स्वानातो विवि १,२,१४,१८
 उत्करस्यते स्वाहा ७,१,१९,६५
 उत्क्रान्ताय स्वाहा ७,१,१९,६७
 उत्क्रामते स्वाहा ७,१,१९,६६
 उत्क्राम मंहते सौमगाय ४,१,२,१४
 उत्क्रामोदकमीदिति ५,१,३,१
 उत्क्रोदं कुर्वते यथा ७,५,२,२
 उत्तरं वै तद प्रजापते ५,३,१२,३
 उत्तरं परिमार्हं परि २,६,४,१३
 उत्तरं वार्धिय उत्तरवर्धिः ६,२,४,११
 उत्तरं वार्धियः प्रसार २,६,५,१०
 उत्तरउत्तरो ज्यायात् २,३,६,५,४,११,
 १३
 उत्तरत उप दधाति ५,३,७,१५
 उत्तरतोऽवाधुरमिदासति ५,७,३,४
 उत्तरवेदिमुप पवति ५,२,५,२३
 उत्तरवेद्यां नि पवति ६,५,९,१०
 उत्तरसर्वो वरुणेन्द्राः १,८,७,६
 उत्तरसां देवयज्यायाम् २,६,७,१८
 उत्तरा नाकस्तप उप ५,३,७,७
 उत्तरावती भवतः ५,४,८,१७
 उत्तरणाऽऽग्नीं परीत्य ६,३,११,१५
 उत्तरेष्वहः स्वमुतः ३,३,६,४
 उत्तानेषु कपातेषु २,३,६,३; ७,४
 उत्तिष्ठते स्वाहा ७,१,१९,६०
 उत्तिष्ठन्नोजसा सह १,४,३०,१
 उत्तिष्ठ वृहती भव ५,१,७,११
 उत्थास्यते स्वाहा ७,१,१९,५९
 उत्थिताय स्वाहा ७,१,१९,६१
 उत सक्थोर्गुदं चेदि ७,४,१९,५
 उत्सन्नयज्ञो वा पृषः ५,३,१,१,७,८,२
 उत्सादेन जिह्वां ५,७,११,९
 उत्सृज्यां नोत्सृज्यामिति ७,५,७,१
 उदकुम्भानाधिनियाय ७,५,१०,३
 उदकमीदृ द्विजोदाः ४,१,२,१५
 उदमे तिष्ठ मति १,२,१४,४

उदमे शुचयस्तव १,३,१४,२८;४,
४६,१३,५,५,१२,२,४,१४,११
उद्व तिष्ठत् सुहोति ५,४,३,५
उद्वुतो नवयो रक्षमाणाः ३,४,११,९
उद्वुतो मरुतस्ता ३,१,११,२९
उद्वं वै सव ऊर्गुवुम्बरः ६,२,१०,१८
उद्वस्य शोषिस्ताव ४,४,४,१५
उदावाच प्रविषी १,१,९,२५
उदाय्यः शुचिरा १,१,१,७
उदायुषा स्वायुषा १,२,८,१
उदायुषा स्वायुषेस्वाहा ६,१,११,३
उदिताय स्वाहा ७,२,१०,१६
उदितेषु नक्षत्रेषु ६,१,४,८
उदीची दिवाः सरस्वती ४,३,३,४
उदीचीमा तिष्ठानुष्टुप १,८,१३,४
उदीच्या त्वा दिवा सादयामि ५,५,
८,७
उदीच्यां दिदवाप ओषधयः १,६,५,७
उदीच्यै दिक् स्वाहा ७,१,१५,१०
उदीरमतामवर उद्व २,६,१२,९
उदीरयथा मरुतः २,४,८,६
उदु तिष्ठ स्वधरावा ४,१,४,३
उदुत्तमं वरुण पाशम् १,५,११,१०;
२,५,१२,६; ४,२,१,१०; ११,८
उदुत्तं जालवेदसम् १,२,८,७,४,४३,
१; २,२,१२,५; ३,८,५,४,४३,
१३; ५,१२,१३; ३,१,११,३९;
६,१,११,९
उदु त्वा विन्धे देवाः ४,२,३,२,६,३,
४; ५,२,२,४; ४,६,४
उदुम्बर ऊर्जा ७,४,११,७
उदुम्बरनोज ७,३,१४,२१
उदेनमुत्तरां नयामि ४,६,३,१
उदेनमुत्तरां नयेति ५,४,६,१
उदेवां बाहु व्यतिरिक् ४,१,१०,१०
उदेव्यते स्वाहा ७,२,२०,१४
उद्गाद्यन्तो हरन्ति सामदेव्यः ६,६,७,३
उद्गाता सं वयापयति ६,५,८,१३
उद्गृहीताय स्वाहा ७,५,११,३५
उद्गृह्ये स्वाहा ७,५,११,३४

उद्गृहीत्यते स्वाहा ७,५,११,३३
उद्ग्रामञ्ज निग्रामञ्ज १,१,१३,२; ६,
४,१३; ४,६,३,१५
उद्दिबः सामनाऽन्तरिक्षं ४,३,१,१०;
६,१०,६,२,१०; १,१,३,४,२
उद्दिवाः स्वाहा १,३,१०,१०
उद्दन्ति तस्मादोषधयः २,६,४,७;
६,२,४,१०
उद्दन्ति यदेवासा जनेष्वं २,६,४,६;
५,२,३,३; ६,२,४,२
उद्दरति श्रुतत्वाय ३,४,८,१९
उद्दर्थय मयवत् ४,६,४,११
उद्गो द्योवादि मिन्त ४,७,१३,५
उद्गृह्यस्वान्ते प्रति ४,७,१३,१२
उद्यते स्वाहा ७,२,२०,१५
उद्यत्ताय स्वाहा १,४,३६,५
उद्युक्ताय स्वाहा ७,४,२२,८
उद्ग्रावाय स्वाहा ७,१,१३,३
उद्गिष्ठाय स्वाहा ७,३,२०,२२
उद्गुत्ताय स्वाहा ७,१,१३,४
उद्गो मनुः प्रवस्तेऽपाम् ५,५,२०,२
उद्गृह्ये स्वाहा ७,४,२२,१५
उद्गवं तपमस्पति ४,१,७,१०; ५,१,
८,२०
उद्गत श्वभो वामनः ५,६,१४,१
उद्गतो भवति २,१,५,३,
उद्गमय प्रविषीत् २,४,८,९; १०,७;
३,५, ४
उद्दिबत् उदुहृतम् ३,२,४,३६
ऊर्ध्वतुर्गृह्यामिच्छन्ते ६,५,९,९,
उर्ध्वेवा सुहोति यावयामं ६,५,९,५
ऊर्ध्वुक्तो वरुणस्य पाशः १,२,२,७
उप श्रान्ति सिन्धवः १,८,२२,१५
उपगमन्त्युप वेत्ते ४,६,१,५
उप त्वाऽग्निं दिवेदिवे १,५,६,५
उप देवाः ३,२,४,६
उपज्वस्तो भवति २,१,६,१०
उपज्वस्तो अथर्व मन्त्रं १,५,५,१
उप प्रागाण्डसनं वासवर्षा ४,६,७,१२
उप प्रागात् परमं ४,६,७,१३

उप प्रागात् सुमन्ते ४,६,८,७
उप प्रेत जयता मरः ४,६,४,१२
उप प्रेत मरुतः २,३,१,६
उप प्रेय्य होतर्हया ६,३,८,७
उपश्रुत् १,१,११,१८
उपश्रुदेदि देवस्त्वा १,१,१२,३
उप मा यावाप्रविषी ३,२,४,२
उप मा होत्रा उपहवे ३,२,४,८
उप यज्ञः ३,२,४,७
उप यमेति युवतिः ४,३,१३,२०
उपयामगृहीतोऽग्नि १,४,१२,१; १४,
१३; १७,२; ७,१२,१; ३,५,३,
२,१,३; १०,१-३; ५,८,१,९,४;
६,४,६,५; ५,३,१०; ८,५
उपयामगृहीतोऽस्त्वन्तः १,४,३,१
उपयाममचरोहन् ५,७,१२,४
उपरताय स्वाहा ७,१,१२,१९
उपरसंमितां मिनुवात् ६,६,४,३
उपरस्त्वते स्वाहा ७,१,१९,१८
उपरिषदो बृहस्पतिनेत्राः १,८,७,७
उपरिष्टात् प्रोक्षति ६,३,६,१६
उपरिष्टाद् नयति ६,४,११,१०
उपरिष्ठात्मासां प्रुष्टान्युप ७,५,१,१९
उपवीरसि १,३,७,२
उपवीरलीलाहोष ६,३,६,२
उप व्ययते देवकर्मम् २,५,१२,२
उपभित्तो दिवः प्रुषिण्यः २,६,९,१४
उप मेष्टा न जातिवः ४,७,१५,८
उप आसय प्रुषिषीत् ४,६,६,१८
उपस्तम्भनं वा पतय ६,६,८,३
उपस्तीर्यः पूर्वपञ्चाग्निः १,६,७,८
उपस्त्वोऽग्नीर्नोपस्त्वोया १,५,९,११
उपहृतः रघवन्तरः सह २,६,७,२
उपहृतं वामदेव्यम् २,६,७,३
उपहृतं बृहत् सह २,६,७,४
उपहृता येजुः सह २,६,७,६
उपहृताः पितरः सोम्यासः २,६,१२,८
उपहृताः सप्त होत्राः २,६,७,५
उपहृता हो इत्याह २,६,७,८

उपहूते धावायुधित्री २,६,७,१५
 उपहूतो मधः सखा २,६,७,७
 उपहूतोऽयं वज्रमानः २,६,७,१७
 उपहूतेषु यद्विधत्ते ४,३,१३,२५
 उपाकृताय स्वाहा ५,७,२०,१२;७,
 ४,१६,७
 उपाकृत्य पञ्च जुहोति ३,१,५,३
 उपाकृत्यैव मन्थयस्तत्रैवा ६,३,५,४
 उपाकृत्य वज्रति मिथुनत्वाय ६,६,७,८
 उपाकृत्य वज्रति यथा १,५,२,७
 उपाकृत्यन्तर्गामावजावयः ६,५,१०,२
 उपाकृत्यन्तः कलशः ३,२,४,३
 उपेत्याह प्रजा वै पशवः १,५,७,२
 उपेनमुचरो यज्ञो नमति ६,२,६,३
 उपो देवान् १,३,७,३ ६,३,६,३
 उपोपेन्नु मययन् १,५,६,१४
 उपोपेन्त्ये प्रदाः साधयेत् ३,५,२,६
 उभयतः पूनी स्वाय ७,६,६,६
 उभयतः क्षुण्णैर्वति ५,१,१,१४
 उभयतो ज्योतिषा यन्ति ७,४,११,५
 उभयतो मुखनृपात्रं ६,५,३,४
 उभयतो रुद्रमौ भवतः २,३,२,८
 उभयतो वैश्वानरः ६,५,२,४
 उभा जिग्यधुर्न परा ३,२,११,५ ७,
 १,६,१४
 उभावामिन्द्राग्नी माह्वध्वे १,१,१४,
 १,५,५,५ ७,६
 उभे सुभ्यश्च सर्पिषः २,२,११,२६;
 ४,४,४,२
 उरसो माह्वध्वं पञ्चदशं ७,१,१,७
 उर-दि राजा वरुणः १,४,४५,१;
 ६,६,३,६
 उरुहूतो विश्वरूपः ३,३,१०,६;
 ४,१,५
 उरु प्रयत्नो ते १,१,८,१;२,१२,९;
 ६,२,७,६
 उरुभ्या-स्वाहा ७,३,१६,२८
 उरु यन्ताऽसि वरुणम् ६,३,२,६
 उरु वात्राय १,१,४,८
 उरु विष्णो वि क्रमस्व १,३,४,४

उरुभ्यवा नो महिषः ४,७,१४,८
 उरो जन्मरिक्ष सञ्जः १,३,८,१२
 उर्वन्तोरिक्षमन्विहि १,१,२,१८; ४,
 १७; २,८,२ ३,९,१७; ४,२,४;
 ३,४; ६,१,११,४
 उर्वइयति १,३,७,६
 उर्वइयस्यापुराति ६,३,५,६
 उर्वी रोदसी वरिवः ४,७,१३,२०
 उल्लल्लल्लो यूपः ७,२,१,८
 उवाच ह विश्वामित्रः ५,४,२,५
 उवाच हेयमददित ५,२,१०,८
 उवाचस्तस्माद्वाचमहे २,६,१२,१
 उवाक् त्वं देव सोम ३,३,३,२०
 उवाक् पावको भरतिः ४,२,२,५
 उवागति कविः १,३,२,५
 उवागति वसुधयस्त्वा ३,५,२,८
 उपसे स्वाहा ७,२,२०,१२
 उपा वा जन्मस्य मेघस्य ७,५,२१,२
 उष्णिहा छन्दः ४,३,७,६
 उवाचेत्तं भूर्पादायनम् १,२,८,८
 उवाचेत्तं भूर्पादावित्याह ६,१,११,१०
 उवाजति मम भोगाय १,२,३,१०
 ऊनातिरिक्ता मिथुनाः ५,१,८,११
 ऊनातिरिक्ता वा पृथा ७,४,७,१०
 ऊमाः ४,४,७,२६
 उरुणो प्र वर्तयति ६,५,८,१६
 ऊर्क् च मे दृता च मे ४,७,४,१
 ऊर्गस्याहिरति १,२,२,९
 ऊर्गस्यूर्जं मे धेहि १,८,१५,१२
 ऊर्ज-सन्सूदेन ५,७,११,४
 ऊर्जश्च १,४,१४,८ ४,४,११,८
 ऊर्जस्वान् पयस्वान् १,७,३,११
 ऊर्जा यद्यजमक्षयन्त ४,६,३,७
 ऊर्जा वा पदयामि १,५,६,११; ८,९
 ऊर्जे स्वा १,१,१,१; ४,३,७,४१
 ऊर्जे होत्राणा-स्वाहा ३,२,८,७
 ऊर्जो नपाज्जातवेदः ४,२,७,७
 ऊर्जो नप्रे रवाहा १,८,१६,२२

ऊर्णाज्रदत्तं स्वा १,१,११,२
 ऊर्ध्वं वे प्ररुपस्य नाय्ये ६,१,३,१०
 ऊर्ध्वं ऊ पु ण ऊतये ४,१,४,४
 ऊर्ध्वस्यूर्ध्वस्यूर्ध्वमिव २,६,५,२०
 ऊर्ध्ववा स्वा दिशा सादयामि ५,५,८,८
 ऊर्ध्वा जस्य समिधो भवन्ति ४,१,८,१
 ऊर्ध्वा दिशा-रन्तिरोशाः ४,१,२,११
 ऊर्ध्वा दिशा-हेमन्तशिशिरो ४,३,३,५
 ऊर्ध्वाग्नि पृथग्नि भवन्ति ७,४,२,६
 ऊर्ध्वाग्ना तिष्ठ पक्वतिः १,८,१३,५
 ऊर्ध्वाग्निनामुच्छ्रयताय ७,४,१९,८
 ऊर्ध्वाग्नां दिशि यज्ञः १,६,५,८
 ऊर्ध्वाग्ने दिशे स्वाहा ७,१,१५,११
 ऊर्ध्वाऽसि ४,४,७,४
 ऊर्ध्वं समिधावा २,६,५,६,२,१,१३
 ऊर्ध्वो भव प्रति १,२,१४,५
 ऊर्ध्वो वा पाद्योदयः १,२,२,१६
 ऊर्जो हलीक्ष्णो वृषव-स्तः ५,५,१२,२
 ऊपात् नि वपति पुष्टिः ५,२,३,६
 ऊर्क् च मे साम च मे ५,४,८,१३
 ऊक्षा वा इयमकोमका ७,४,३,१
 ऊक्षसाम यजुर्वप ७,३,१२,१
 ऊक्षसामयोः शिख्ये १,२,२,७;
 ६,१,३,२
 ऊक्षसामाग्ना यजुषा ३,१,१,८
 ऊक्षसामे वा इन्द्रस्य हरी ६,५,९,४
 ऊक्षसामे वै देवेभ्यः ६,१,३,१
 ऊक्षस्यः स्वाहा ७,५,११,४२
 ऊक्षिभरणादः ४,४,८,११
 वा वा जुहोति यक्षस्य ६,१,२,१३
 वाचा सोम-समर्धय ३,१,१०,२;
 ४,१,१,९; ५,१,१,९
 वाचे स्वा रुचे स्वा ४,२,९,२०
 वाचे समनमयथा ७,५,२३,६
 वाजते परि वृक्षिष ४,६,६,१२
 वाजुमा वारयानुजः २,५,११,२२
 वाजिभिः सत्यजिभिः ४,६,५,१७
 वातधामाऽसिः १,३,३,१३

अतपाम् १,८,१३,१८

अतमसि १,१,९,२१

अतमसि मर्ये नाम ३,३,५,४

अतमस्युत्पत्त्यर्णमसि ७,१,२०,४

अतमृतपाः सुवर्णं ३,२,८,१३

अतवत्त अतुधा पठः ५,२,१२,२

अतवो वा एतेन प्रजापतिम् ७,२,१०,२

अतवो वै प्रजाकामाः ७,२,६,१

अतव्या उप दधाति ५,३,१,३,११,८,२,१

अतव्य सत्यश्च ध्रुवश्च ४,५,१,८

अतथोरसि १,१,२,२

अतसदनमसि १,१,९,२२

अतस्य गर्भः प्रथमा ४,३,११,१२

अतस्य स्वा ज्योतिषे ३,३,५,१०

अतस्य स्वा दंष्ट्रविः १,३,८,२,६,३,६,१०

अतस्य स्वा विभूमने ३,३,५,७

अतस्य स्वा विधर्मणे ३,३,५,८

अतस्य स्वा ज्योमने ३,३,५,६,१९

अतस्य स्वा सत्याग ३,३,५,९

अतस्य पथा मेन ६,६,१,१०

अतस्य पन्था जसि ७,१,२०,६

अतस्य पन्थामनु तिजः ४,३,११,३

अतावानं महिषं विध्वर्चर्णिम ४,२,७,९

अतावानं वैश्वानरं १,५,११,२

अतापाद्भुतचामाडगिनः ३,४,७,१

अतुना प्रेक्ष्यति पट् ६,५,३,५-७

अतुभिः प्रभुः ४,४,८,१२

अतुमिवा एतं दीक्षयन्ति ५,२,४,४

अतुमिवा एव छन्दोभिः ७,५,१,५,३

अतुम्यः स्वाहा ७,१,१५,२३

अतुमसि सत्यं नाम ३,३,५,१६

अतुनां जहका ५,५,१८,३

अतुनां पञ्चमः ५,७,१८,८

अतुनां पानी प्रथमा ४,३,११,१५

अतुन् पृथोभिः ५,७,१८,४

अतिव्रतः पयः २,३,११,७

अतिव्रतो वृणीते छन्दः ३,७,२,२

अद्वयेन सत्या २,२,१२,१३

अक्षोति दग्धु मासु ७,५,२,३

अक्ष्य सुकवाकमुत २,६,९,१३

अक्षुणां भागोऽसि विधेयां ४,३,९,१०

अक्षुणां भागोऽसीति पञ्चात् ५,३,४,११

अक्षयो मयूरः इयेनस्ते ५,५,१६,२

अक्षयं माह्वणाच्छस्तिने १,८,१८,१३

अक्षमाय रात्रौ गवयः ५,५,११,४

अक्षमेन गाः ७,३,१४,१५

अक्षमेन खट्वा ४,४,८,४

अक्षमो जयः ककुब्धन्दः ४,३,५,८

अक्षयो वा इन्द्रं प्रत्यक्षं ३,५,२,१

अविहृतं च वा एते ७,५,२,१०

अविपुत इत्याहर्षयः २,५,९,४

अवेर्कपवा एता निर्मिता २,५,७,१५

एक एव यजेतैओ हि ७,२,१०,६

एक एव रक्षो न १,८,६,४

एकचित्तीकं चिन्वीत ५,२,३,१६

एकताय स्वाहा १,१,८,१५

एकत्रिंशत्ताडस्तुवत ४,३,१०,१६

एकजा मक्ष्ण उप २,३,२,६

एकपदी द्विपदी त्रिपदी ३,३,१०,७

एकमतिरिक्तं निर्वपेत् २,३,१२,४

एकयाऽप्रस्तुतं भवति ५,४,१०,६

एकयाऽस्तुवत प्रजाः ४,३,१०,१

एकयैकयोऽसर्गं मिमीते ६,१,२,१०

एकयोप सिष्ठन्ते एकया ५,२,४,१५

एकविंशतकथ्यः सौरीयुः २,५,१३

एकविंशतिसमस्तु ग्र्यात् २,५,१०,७

एकविंशतिर्भवन्ति ५,१,८,२

एकविंशतिर्सामिधेनीः ५,१,८,१४

एकविंशतिर्निर्वाधो भवति ५,१,१०,१०

एकविंशत्या मायैः ५,१,८,१

एकविंशत्यास्तुवत ४,३,१०,११

एकविंशतमहर्भवति ५,४,१२,३

एकावर्त्तं मर्त्रं द्विपदासु ७,५,८,९

एकविंशतो भवति त्रिणिष्ठ्या ७,४,३,७,११

एकस्वधुरधस्या विनास्ता ४,६,२,८

एकस्मादक्षगादानं ५,१,९,४,६,१,२,२०

एकस्मै स्वाहा ७,२,११,१; १२,१

एकहायन्वा क्रीणाति ६,१,६,१६

एका च ते तिष्ठच्च ते ४,७,११,१; ५,४,८,१८

एकादश प्रयाजान् ६,३,७,१४

एकादश प्रातर्गम्याः ५,६,२२,१

एकादशभिरस्तुवतर्तवः ४,३,१०,६

एकादशम्यः स्वाहा ७,२,११,११; १२,६; १४,५

एकादशं भवत्येकया ५,२,१,१४

एकादशरात्रो भवति ७,२,६,६

एकादशावदानायव ६,३,१०,९

एकादश चत्वारिंशते ७,२,११,११; १२,१२; १४,११

एकादश विन्वात्यै स्वाहा ७,२,११,१९; १२,१०; १४,९

एकादश बागव स्वाहा ७,२,११,२७; १२,१८; १४,१७

एकादश पश्यै स्वाहा ७,२,११,२३; १२,१४; १४,१३

एकादशाशीत्यै स्वाहा ७,२,११,२५; १२,१६; १४,१५

एकामेवैनौ मृतां प्रति ७,१,७,८

एकाष्टका तपमा तप्यमाना ४,३,११,८

एकैकं पदेन म्यावर्तन्ते ५,३,१,६

एकैकयाऽस्तुतया समा ७,५,८,१५

एकोज्जगद् द्वेयजनात् ६,२,६,८

एकोज्जते द्वेयजने ६,२,६,७

एको देवो अत्यतिष्ठत् ५,६,१,८

एण्यङ्गे ५,५,१५,३

एतं युवानं परि च ३,३,९,१

एतं वै पर नदणारः ५,६,५,६

एतत् मधस्य परि ते ५,७,७,२

एतत् ते जमे १,४,४३,७; ६,६,१,८

एतत् ते तत १,८,५,२; ३,२,५,१५

एतत् ते पिनामह ३,२,५,१६

एतत् स्वः सोम देवः १,३,४,९; ६,
३,२,१५

एतद्वै नामाऽऽसुरः २,६,९,१२

एतद्वा अग्नेः मित्रं धाम ६,१,७,३

एतद्वा अर्षो नामधेयं ३,३,४,१

एतद्वा अह्नो रूपं यत् ५,७,१,४

एतद्वै मृतीये यज्ञमापयत् ७,१,८,१२

एतद्वै देवानामायतनं १,६,७,२

एतद्वै देवानामास्थं २,५,६,७

एतद्वै देविकाः सवर्णि ३,४,९,१३

एतद्वै द्वितीये यज्ञमापयत् ७,१,८,८

एतद्वै निर्कृतिगृहीतं ६,२,६,२२

एतद्वै यक्ष्णान् रूपः ६,२,६,१९

एतद्वै मतिप्रितं देवयजने ६,२,६,१६

एतद्वै यज्ञमापयत् ७,२,८,४

एतद्वै राजस्यस्य ५,६,३,१

एतद्वै सर्वमध्वर्युः ३,३,२,२

एतद्वै स्यवसः सोदकं १,७,५,६

एतद्वै सुधाः रूपं अस्य ३,५,७,७

एतवा वा इन्द्र देवाः ७,५,१५,५

एतवैव ज्ञेत २,२,९,३; ३,७,९;
४,११,७-९

एतमेव त्वा सूर्यो देवतां १,६,४,१७

एतस्मिन् वा अवि प्रदे ६,५,७,८

एतस्मिन् वा एतौ २,२,६,३

एताः ह वा उदक्कः ७,४,५,९

एता असदन् १,१,११,२०

एता ऊ वः सुमगा ५,१,११,५

एता एव निर्वेपत् ३,४,९,३-९

एता एव पशव्याः पञ्चदश ७,३,७,३

एता एव सुवर्णाः पञ्चदश ७,३,७,४

एताश्च १,८,१३,८

एतानि वा अज्ञापकः २,५,६,२

एतानि वा अज्ञाः रूपाणि ५,५,६,२

एतानि वै द्वादश १,६,९,६

एतानेव पोषान् प्रप्यति ७,१,९,०

एतान् वै अनु पशवः ६,१,८,४

एतान् वै प्रहसन् अश्वयिष ६,६,८,९

एतामेव निर्वेपत् २,१,५,१; ५,२;

८,५; ११,२-३; ३,२,१२

एतामेव निर्वेपत् २,३,३,९

एतावत् एव सोमान् ७,१,२,३

एतावद्वै पुरुषं परितः ३,३,५,१८

एतावन्तो वै पशवः ५,२,५,१२;

९,१४

एता वा अघिपत्नीनाम् ५,४,२,७

एता वा असपत्ना नाम ५,३,५,८

एतावान् वै यज्ञो यावान् १,७,५,५

एता वै देवता नमि ५,५,१०,७

एता वै देवता एतेषां ५,५,५,६

एता वै देवताः सुवर्णाः ५,४,२,१०

एति वा एष यज्ञमुखात् ५,१,२,६

एतेन ह स वा ऋषयः ३,२,८,१२

एते वै संवत्सरस्य २,५,६,३

एतौ वै देवानाः हरी २,५,६,६

एतद्गमम् देवयजने १,२,३,२१

एतोऽस्येधिषीमहि १,४,४५,१०;

६,६,३,३३

एता वो अग्निं नमसः ४,४,४,१३

एन्द्र सानसिः रविं ३,४,११,११

एभिर्नो अर्कैर्मेवा नाः ४,४,४,२५

एमा अग्मन्नाशिषः १,६,४,१४

एवश्छन्दः ४,३,१२,३६; १३,६

एवाः ४,४,७,२५

एवा नो हव्यं तनु ५,२,८,९

एवा पित्रे विश्वेदेवाय १,८,२२,६

एवैवं पुरोऽनुवाक्यया २,६,२,१६

एव यज्ञायः पुरो अथेन ४,६,८,१

एष ते गायत्रो भागः ३,१,२,१

एष ते निर्कृते भागः १,८,१,४

एष ते यज्ञो यज्ञपते १,४,४४,८;

६,६,२,५

एष ते योनिः पुनर्हविः ६,५,१,५

एष ते योनिः प्रजापतये १,७,६२,१२

एष ते गोभिः प्राणाय १,४,२,७

एष ते योनिरेषानाय १,४,३,७

एष ते योनिरेन्द्राय १,७,१२,३,४,६

८,१०

एष ते योनिर्विश्वेभ्यश्वा ६,४,११,४;

५,७,९

एष ते रुद्र भागः सह १,८,६,६

एष ते रुद्र भागस्तं १,८,६,११

एष ते रुद्र भागो यं ३,१,९,६

एष वा अस्य लोकस्य १,७,६,५

एष वा अह्नो वर्णो यत् ६,१,२,३

एष वा अह्नो द्वादशाहः ७,३,३,१

एष वाव सोऽग्निः २,२,४,१७

एष वै गायत्रो देवानां ६,५,७,३

एष वै छन्दस्यः प्रजापतिः १,६,११,९

एष वै देवयानः पन्थाः २,५,६,५

एष वै देवर्षो यत् २,५,६,१

एष वै वायुर्यत् प्राणः ५,३,१,८

एष वै विश्वानादित्यः ६,५,६,१९

एष वै ग्वात्रः कुलगोषः ६,२,५,९

एष वै यज्ञस्य प्रहः १,६,८,१४

एष वै हविर्वाची यः २,५,६,८

एष वो देव सवितः १,३,४,८

एष वो भरता राजा १,८,१०,३; १२,

१५

एष स्व वाजी क्षिपति १,७,८,१४

एष ह वै कुणपसति ७,२,१०,५

एष वा अग्नेः मिथा तनुः ५,५,१,१७

एषा वा एतल्लोकानां ५,२,९,१

एषा वै देवानां विकान्तिः २,५,६,४;

५,३,७,१४

एषा वै प्रजापतेरतिमोक्षिणीः ६,६,९,४

एषा वै सूर्यो कर्णकावति १,५,७,१५

ऐन्द्रं चर्कं निर्वेपत् २,२,७,१

ऐन्द्रः पाणो अग्नेभ्यः १,३,१०,२

ऐन्द्रमरुणमा ज्ञेत २,१,६,७

ऐन्द्रमसोति छिद्राधि ६,२,१०,१६

ऐन्द्रमसोन्द्राय स्वा १,३,१,२०

ऐन्द्रमेकादशकपालं १,८,१,९; २१,६;

२,२,११,१,४

ऐन्द्रवायवस्य वा एतन् ७,२,८,१५

ऐन्द्रवायवामान् गृहीयान् ७,२,७,१

ऐन्द्राद्यं द्वादशकपालं १,८,१,११; ७,१

पेन्द्राग्नः संहितः ५, ५, २२, २
पेन्द्राग्नमेकादशकपालं १, ८, ३, १;
२, २, १, ३, २

पेन्द्राग्ने पुनस्तृष्टम् २, १, ५, ९
पेन्द्राः पञ्चयो वे सुपर्काः ५, ५, १, २
पेन्द्रापौष्णाः द्वेत्तल्लामाः ५, ६, १४, ६
पेन्द्रावार्हस्पत्या ऋण ५, ६, १२, ६
पेन्द्राविष्णवा गौरल्लामाः ५, ६, १६, ६
पेन्द्रासूराः द्वेत्तल्लामा ५, ६, २०, ६
पेन्द्राग्न्याहुतमन्वावर्ते १, ६, ६, ५;
७, ६, ७

पेन्द्रोऽरुणः ५, ५, २२, ७
ओजसे स्वा ४, ३, ७, ४२
ओजस्विणवः ४, ३, ८, १२; ५, ३, ३, १२
ओजस्विनी नामासि ५, ५, १०, २
ओजोऽसि पितृम्यस्त्वा ३, ५, २, २
ओजोऽसि सद्योऽसि २, ४, ३, २
ओजो ग्रीवामिः ५, ७, १८, १
ओजोभृती वा एतो देवानां ६, ५, ४, २
ओजोविदस्योजो मा मा ३, ३, १, ४
ओमन्वती तेऽस्मिन् यजे २, ६, २, १५
ओमासम्बर्षणीधृतः १, ४, १६, १
ओषधयः प्रति गृह्णीत ४, १, ४, ११
ओषधयः प्रति मोदन्मृ ४, १, ४, १२;
५, १, ५, ३१

ओषधयः सं वन्दते ४, २, ६, २०
ओषधयो वा ऋष्या १, ७, २, ११
ओषधयो वै सोमस्य ३, १, ८, १
ओषधीनां पञ्चमी ५, ७, २१, ५
ओषधीभ्यः स्वाहा १, ८, १३, ३९;
७, ३, १९, १

ओषधीभ्यो वेदतमा २, १, ५, ६
ओषधीरिति मालरः ४, २, ६, ४
ओषधीर्वेपति प्रहणा ५, २, ५, १५
ओषधीषु ३, ३, १३, ११
ओषधे त्रायस्वैन २, २, १, २; ३, ५, ४;
२, १०; ६, ३, ९, ३

ओष्वाभ्यः स्वाहा ७, ३, १६, ३
४५ (तै. सं.)

ओदुम्बरं भवत्यूर्वा २, ५, ४, ७; ५, २,
८, २१

ओदुम्बरीर्भवत्यूर्वा ५, ४, ६, ३
ओदुम्बरीमा द्यापति ५, १, ९, ३
ओदुम्बरेण गृह्णाति ६, ६, १०, ४
ओदुम्बरेण जुवेण ५, ४, ९, ४
ओदुम्बरो भवत्यूर्वा ६, १, ४, २
ओदुम्बरो यूषो भवति २, १, १, ११
ओर्व्युपुष्यच्छुचिम् ३, १, ११, ३३
ओपिष्ठनम् १, ४, ३६, ९
कः स्विदेकापी चरति ७, ४, १८, ३
कङ्कुरन्मः ४, ३, १२, २६
कङ्कुरन् रूपं वृषमस्य ३, ३, ३, १८; ४, ४
कङ्कुरासु ३, ३, ३, १३
कङ्कुरचितं चिन्वीत यः ५, ४, ११, ३
कङ्कुर्यमानाय स्वाहा ७, १, १९, ७२
कङ्कुर्यिताय स्वाहा ७, १, १९, ७३
कङ्कुर्यित्यते स्वाहा ७, १, १९, ७१
कतमस्मै स्वाहा ७, ३, १५, ६
कदा चन प्रयुष्मस्युमे १, ४, २२, २
कदा चन सतीरसि १, ४, २२, १; ५, ६,
४; ५, ८, ११

कङ्कुर वै सुपर्णो च ६, १, ६, १
कनीयारमि वै वेवेपु ६, ६, ११, १२
कपोत उल्लकः शक्रः ५, ५, १८, ५
कमकाय स्वाहा ७, ३, १८, २०
कसु धिद्वस्तेनवा २, ६, ११, ७;
कया नमित्र वा सुवद ४, २, ११, २;
४, १२, १२

कर्णभ्याम् स्वाहा ७, ३, १६, ७
कर्णोन्मो यामाः ५, ६, १५, १
कर्णिने स्वाहा ७, ५, १२, ११
कर्मेण वां देवेभ्यः १, १, ४, १
कस्यान् जुहोत्यक्लृप्तस्य ५, ४, ८, १५
कथिर्वशस्य वि तनोति ३, ५, ५, ६
कस्वा छपति कस्वा वि ५, २, १२, १
कस्वा युनक्ति १, ५, १०, १०;
६, ६, १२; ८, १८; ७, ५, १३, १
कसा नद देवा यामं ६, ३, १, १४

कस्मै कममिन्मोयते ५, ५, २, ३-७
कस्मै स्वाहा ७, ३, १५, ५
काण्डाकाण्डात् प्ररोहन्ती ४, २, ९, ३;
५, १, ८, ८
काण्डेभ्यः स्वाहा ७, ३, १९, ४
काण्डेकाण्डे वै क्रियमाणे ६, १, ७, ७;
८, ७, १, १०, ३
कामं कामदुषेष्टुष्व ४, २, ५, १२
कामं प्रत्यासाम्यां ५, ७, १९, २
कामाय स्वा गृह्णाति १, ६, १, १६
कामाय परस्वान् ५, ५, २१, ६
कामुका एनम् क्रियो ६, १, ६, १५;
४, ४, १०

काय एककपालः ७, ५, १४, १०
काय स्वाहा ७, ३, १५, ४
कार्ये देवयजने याजयेत् ६, २, ६, २७
कार्यो वै पुरुषः ६, २, ६, ८८
कार्षिरीतीत्याह श्रमलम् ६, ४, ३, १०
कार्षिरीत्यपारां मृधम् १, ३, १३, ५
कार्यं छन्दः ४, ३, १२, २८
किन्मिल ५, ५, ९, ४

किन्स्विदासीत् पूर्वचितिः ७, ४, १८, १
किन्स्विदासीदधिष्ठानम् ४, ६, २, ११
किन्स्विद्वनं क उ स वृषः ४, ६, २, १२
किष्किटाकारं जुहोति ३, ४, ३, १२
किष्किटा ते चक्षुः सूर्याय ३, ४, २, ४
किष्किटा ते प्राणं वायवे ३, ४, २, ३
किष्किटा ते वाचम् ३, ४, २, ६
किष्किटा ते श्रोत्रं ३, ४, २, ५

कितवातो यद्विप्रिर्गु ३, ४, ११, २०
किमत्र १, ३, २, ४
किमिन् ते विष्णो २, २, २२, १९
कीकाम्भ्यः स्वाहा ७, ३, १६, १४
कीदृशाय स्वाहा ७, ३, १७, २०
कुत्रा चिद्यस्य सस्युतो २, १, १२, १२
कुमाराः समनसः २, ३, ९, ५
कुम्भाश्च कुम्भीश्च मिथुना वि ५, ६, ७, ७
कुम्भीनसः पृथक्सादः ५, ५, १४, ५
कुर्वतो मे मोष दम् ३, ७, १, १९

कलापिनी वसुमती ४,३,४,३
 कुविदः यवमन्तः १,८,११,४; ५,१,
 ११,६
 कुविद सु नो गविष्टये २,६,११,११
 कुसुमिन्द्र औदालकिः ७,१,१,१
 कुहमहः सुभगां ३,३,११,१९
 कुहूँवानाममृतस्य ३,३,११,२०
 कुहूँ त्रयोऽङ्गुलाः ५,६,१८,३
 कृपायः स्वाहा ७,४,१३,१
 कर्मान्धकः ५,७,१३,१
 कृषाम्यः स्वाहा ७,४,१३,२
 कृमान्धकमिः ५,७,२३,६
 कृकलासः ककुनिः ५,५,१९,२
 कृकवाकुः सावित्रः ५,५,१८,६
 कृणुन्व पानः पसिति १,१,१४,१
 कृतयुः संभृत सम्भारः १,५,२,११
 कृत्तिका नक्षत्रमिन्द्रः ४,४,१०,१
 कृवाय साः महीमुखा ४,१,५,१९;
 ५,१,६,२१
 कृत्स्नवीताय धावते ४,५,२,१३
 कृषिष्ठः ४,३,७,२०
 कृष्टे वपति कृष्टे हि ५,२,५,१७
 कृष्ण एकशितिपात् २,१,२,३
 कृष्णाजिनं च पुष्करपर्ण ५,१,४,९
 कृष्णाजिनमुत्तरं तेजः ५,१,१०,१६
 कृष्णाजिनस्य लोमनिः ५,१,६,८
 कृष्णाजिनेन दीक्षयति ६,१,३,४
 कृष्णाजिनेन सं भरति ५,१,४,६
 कृष्णाजिने सं यति २,४,९,५
 कृष्णाय स्वाहा ७,३,१८,१
 कृष्णताय स्वाहा ७,३,१७,१६
 कृष्णो भवत्येतद् २,१,८,१४
 कृष्णो रात्रिषु ५,५,६,४
 कृष्णोऽस्याक्षरेः १,१,११,१
 कृष्ये स्वा ४,३,७,४२
 कृष्ये स्वा सुसस्यादै १,२,२,१३;
 ६,१,१,१६
 कृत्ता कृषिः ७,५,२०,१४
 कृतः सकेतः कुकेतसे १,५,३,१२
 कृताय स्वा ४,४,६,२०

केतुं कृण्वन्केतवे ७,४,२०,११
 केतवश्च वपते नखानि ६,१,१,४
 केतिनः ह दाम्य केती २,६,२,८
 केवेभ्यः स्वाहा ७,३,१६,१५
 को भय युक्ते धुरि ४,२,११,१०;
 ४,१२,२०
 कोऽर्हति सहस्रं २,१,५,५
 कोऽसि को नाम कस्मै स्वा ३,२,३,१६
 कोतनासु ३,३,३,६
 कतुरेकत्रिंशः ४,३,८,१४; ५,३,३,
 १४
 कतुश्च १,७,९,९
 कत्वा शचीपतिः ४,४,८,१
 कन्दते स्वाहा ७,१,१९,३
 कमण्वममिना नाकम् ४,६,५,२;
 ५,४,७,२
 कमैरत्यकमीद्वाजी ५,७,१४,१
 कन्या नामस्य पार्ष्णिवाः ५,५,१०,१३
 क्रीडं वः शार्धो मास्तम् ४,३,१३,२२
 क्रीते सोमे मैत्रावण्याय ६,१,५,३
 क्रमिषु सलु वा एवः ६,४,८,२
 क्रमिषु वा अस्या एतत् ५,१,५,१
 क्रमिषु वा एतत् २,६,४,१४; ५,५;
 ६,२,१०,६; ३,४,३,२२
 क्वचिः कुटुर्दास्यौहः ५,५,१७,५
 क्षत्रं वयो मयन्दं कन्दः ४,३,५,१७
 क्षत्रस्य त्रौजसे वन्त्राय १,६,१,९
 क्षत्रस्य नामिरसि १,८,१६,४
 क्षत्रस्य योनिरसि १,७,९,२; ८,१२,७
 क्षत्रस्योक्त्वमसि १,७,९,१; ८,१२,६
 क्षत्राणां क्षत्रपतिः १,८,१४,८
 क्षत्राय समनमद्यथा ७,५,१३,७
 क्षत्रेण मनुष्यान् ४,४,८,१७
 क्षत्रेणमे स्वायुः सत्तमस्य ४,१,७,५
 क्षपो राजकुलरमना ४,४,४,१८
 क्षिप्रयेनस्य वलिका ५,५,११,७
 क्षीरे भवति रुचमेव ३,४,८,१८
 क्षुपे स्वाहा ७,१,१७,१३
 क्षुरो भृजवान् कन्दः ४,३,१२,३३

क्षेत्रस्य पतये स्वाहा १,८,१३,३१
 क्षेत्रस्य पतिना वयः १,१,१४,७
 क्षेत्रस्य पते मधुमन्तस्य १,१,१४,८
 क्षेमाय स्वा ४,३,७,४३
 क्षेत्रपत्वं चक्रं निर्वपेत् १,२,१,८
 खन्याभ्यः स्वाहा ७,४,१३,५
 गच्छति श्रियं म पशन् ६,१,१०,४;
 ३,८,१२
 गणवती याज्यानुवाक्ये २,३,३,८
 गणानां स्वा गणपतिः २,३,१४,१४
 गणेन गणमनुवृत्त ५,४,७,२८
 गन्धर्वान्छेपेन ५,७,१५,६
 गन्धर्वोऽसि विश्वावसुः १,१,११,१०
 गन्धाय स्वाहा ७,१,१९,७
 गवस्फानो जमीवहा ४,३,३,१६
 गर्दभेन सं भरति ५,१,५,१४-१६
 गर्भोऽपन्धविच्छः ४,३,८,११; ५,३,
 ३,११
 गर्भाश्च मे वरसाश्च मे ४,७,१०,१;
 ५,४,८,१४
 गर्भिण्यो भवन्ति २,१,१,१०
 गर्भो अस्त्रोपधीनां गर्भः ८,२,३,८
 गर्भो वा एव यदुष्यः ५,६,९,२
 गर्भो वा एव यदोक्षितः ६,१,३,६;
 २,५,८
 गद्य ५,५,९,३
 गातुं यज्ञाय गातुं २,६,१०,४
 गात्राणां ते गात्रभाजः ३,४,३,१०
 गात्राभ्यः स्वाहा ७,५,११,४७
 गात्रं कन्दोऽसु म १,३,७,१०; ६,३,
 ५,८
 गात्रं पूर्वोऽहस्तसाम ७,१,४,४
 गायत्रिषा कन्दोऽसि ७,३,१४,२२
 गायत्रिषा तेजस्कामस्य ६,४,३,५
 गायत्रिषा परि किल्लि ५,१,३,१७
 गायत्रिषा प्रथमया ५,१,३,२१
 गायत्रिषा प्राज्ञस्य ५,२,२,१३;
 ६,१०
 गायत्री कन्दः ४,३,७,१०

गायत्री छन्दस्त्रिष्टुप् ४,३,१,४
गायत्री छन्दोभिः ७,४,१२,८
गायत्री त्रिष्टुप्प्रगती ५,०,११,१:
७,३,१०,३

गायत्रीः पुरस्तादुप ५,३,८,२
गायत्री पुरोऽनुवाक्या २,६,२,१३,१८
गायत्रीभिस्त्रय तिष्ठते १,५,८,७
गायत्रीभिर्ग्राह्यगणस्य ५,१,४,१५
गायत्री ना अनुगतिः ३,४,९,१०
गायत्री वा एषा यत् २,४,११,२
गायत्रीः सर्वा अन्वाह ६,३,५,१२
गायत्रेण छन्दसा १,३,२,३
गायत्रेण पुरस्तादुप ५,५,८,१
गायत्री वा अग्निः ३,५,४,१३
गायत्री वा ऐन्द्रवायव्यः ७,२,८,१
गायत्र्युत्पत्तयः ६,१,६,७
गायत्र्येव तेन गर्भे २,६,१,१५
गायन्ति त्वा गायत्रिणः १,६,१२,८
गार्हपत्यं वा अजु १,५,८,८
गार्हपत्यमुप तिष्ठन्ते ५,२,४,१४
गावो वा एतत् सध्रम् ७,५,१,१,२,१
गिरिकन्दः ४,३,१०,२०

गिरिन् प्रगतिभिः ५,७,१६,६
गृहोपपन्नप्रथम ५,७,१३,८
गृध्रः शितिकर्षी वार्धगणः ५,२०,५
गृध्रसदृश ४,४,७,८
गृहमेवास आ गत ४,३,१३,१७
गृहीतेभ्यः स्वाहा ७,३,१९,८:२०,९
गृहेषु २,३,१३,९
गोत्रमिदं गोविदं वज्रवाहं ४,३,४,५
गोधा कालका दार्वाधार्तः ५,५,११,०
गोभिर्वज्रं दाधार ४,४,८,१३
गोमा . अग्नेर्विमा १,३,३,१०:
३,१,११,०

गोष्ठं मा निर्गृह्य १,१,१०,३
गोष्ठे ७,३,१३,८
गौराय स्वाहा ७,३,१८,३
गौरां अर्घ्यं क्षरीरं गां १,७,०,७
गौश्चन्द्रः ४,३,७,२०

गौत्राऽऽयुध मध्यतः ७,५,१,१०
ग्रासवा देवीर्विषदेव्यावतीः ४,१,६,
११

ग्रहान् वा अजु प्रजाः ६,५,१०,१
ग्रामकामाय होतव्याः ३,४,८,३
ग्राम्यं वा एतद्वत् ५,०,८,१६:९,१०
ग्रावाणो वै सोमस्य राज्ञः ६,३,२,१९
ग्रावास्यध्वरकृत १,४,१,०
ग्रान्णो वायव्यानि ६,३,२,१०
ग्रीवाम्यः स्वाहा ७,३,१६,१७
ग्रीवमसृत्स्नां ग्रीणामि १,६,१,१५
ग्रीवो हेमन्त उत नः ५,७,२,९
ग्रमुष्टिनाऽचोक्षति प्राजापत्यः ५,४,
५,५

ग्रमोऽग्नि विश्वायुः १,१,८,८
घृतं रसेन ५,७,१०,४
घृतं वै देवा वज्रं कृत्वा ३,२,२,७
घृतं घृतपायानः पिबत १,३,१०,५
घृतं देवानां मस्तु पित्राणां ६,१,१,१४
घृतं न घृतं यजन् २,२,१०,२५
घृतवन्तं कुलायिनः १,७,४,१५
घृतस्य चारामस्तस्य २,३,१०,६:
१,१,५
घृतेन गावाद्युषी १,३,१,१४:९,
१,५:३,१,११,३०:६,२,१०,१४:
३,९,१०

घृतेन मीना मधुना ४,२,५,२०
घृतेनाके घृपणं १,३,७,२:१,३,३,७
घृतेनाकौ पशुं १,३,८,१०
घृतेनाऽज्जन्त्यं पथो दधयानान् ५,१,
१,१,२

घृते भवति तज्जो वै २,०,९,७
घृते भवत्यायुर्वै २,३,२,४
घृतेष्टका उप दधानि ५,३,१०,८
घोरा कृपयो ममो अस्तु ३,०,८,१७
घोषाय स्वाहा १,८,१३,०७
घ्नन्ति वा एतत् पशुं ३,३,११,४,१७
घ्नन्ति वा एतत् सोमं ६,४,४,१३:
६,७,१:९,६

। आताय स्वाहा ७,१,१९,८

चक्रीवती भवतः सुवर्गस्य ७,२,१,७
चक्षुरसि चक्षुर्मयि ७,५,१६,१०
चक्षुरसि भ्रात्रं नाम ३,३,५,२,१४
चक्षुर्मा मे वचोर्दौ ३,२,३,७
चक्षुर्मे पाहि ४,३,६,१२
चक्षुर्गन्त कल्पता १,७,९,२२
चक्षुर्वा एतद्यज्ञस्य ६,५,१,६
चक्षुः भ्रात्रं १,१,१०,५
चक्षुषः पिता मनसा ७,६,१,२
चक्षुषी वा एते २,६,१,१,४,१०,३
चक्षुस्त वा प्यायतां १,३,२,७
चक्षुर्मिताय स्वाहा ७,१,१९,७०
चक्षुर्मित्यते स्वाहा ७,१,१९,६८
चक्षुर्मित्यमाणाय स्वाहा ७,१,१९,६९
चतसृभिः सं भरति ५,१,३,१४
चतसृभिः सादयति ५,२,१,१०
चतसृभिरा पुष्कादांत ५,४,६,१९
चतसृभिरा सादयति ५,२,२,६
चतस्र आक्षाः प्र चरन्तु ५,१,८,३
चतस्रः पुरस्तादुप ५,३,१,१४
चतस्रो दिशो दिक्ष्वेव ५,१,१,५
चतस्रो धनुर्दधाम् ५,७,३,१२
चतुरः प्रयाजान् यजति ६,६,३,१५
चतुरथसं भवति २,६,८,३
चतुरहं पुरस्तात् ७,४,८,४
चतुरोऽग्निं स्तनान् वतस्य ६,२,५,३
चतुर्गृहीतेन जुहोति ५,१,१,२
चतुर्दशभिर्जुहोति ५,४,७,२
चतुर्दशभिर्वपति ५,२,५,१३
चतुर्दशभ्यः स्वाहा ७,२,११,१४:
१३,७

चतुर्दशरात्रो भवति ७,२,४,५
चतुर्दशैतास्तासां वा ७,३,५,७
चतुर्धा या एतास्त्रिभ्यः ७,२,१०,८
चतुर्धां मृदुति दिभ्यु २,३,१३,१६
चतुर्भिर्भ्रमा दत्ते ५,१,१,१०
चतुर्भ्यः शतैभ्यः स्वाहा ७,२,१९,५
चतुर्भ्यः स्वाहा ७,२,११,४:१३,२:
१५,१

चतुर्विंशतिमनु म्यात् २,५,१०,८
 चतुर्विंशतिमन्वाह ५,१,८,१५
 चतुर्विंशतिरात्रो ७,४,१,५,११
 चतुर्विंशतिः सं पद्यते ६,२,३,१२
 चतुर्विंशतः प्रायणीयः ७,५,१,७
 चतुर्विंशत् पृष्ठान्युप ७,४,३,१३
 चतुर्विंशो भवति ७,४,३,१२
 चतुःसरायो भवति ३,४,८,१७
 चतुश्चत्वारिंशः स्तोमः ४,३,१२,३;
 ५,३,५,३
 चतुश्चत्वारिंशत्समनु २,५,१०,१२
 चतुश्चत्वारिंशो भवति ७,२,६,४
 चतुः सं पद्यते चतुष्पादः २,६,१,५
 चतुः स्तनां करोति पशूनां ५,१,६,१८
 चतुर्ष्विंशद्वाजिनो देवबन्धोः ४,६,
 ९,७
 चतुःशक्ति भवति दिष्टु ६,६,१०,५
 चतुष्कपाळा भवन्ति २,३,१२,३
 चतुष्पद्वर्चा पृष्ठाति ६,४,२,१३
 चतुष्पास्तु २,३,१३,७
 चतुष्टोमः स्तोमो भवति ५,३,१२,५
 चतुष्टोमो जमवधा ४,३,११,४
 चत्वारः आप्रैयाः प्रायति ३,४,८,११
 चत्वारः पदहा भवन्ति ७,४,११,८
 चत्वारिचत्वारि २,३,१,५
 चत्वारिचत्वारि स्वाहा ७,२,१७,४;
 १८,२
 चत्वारो भवन्ति चतस्रः ७,४,६,४
 चन्द्रमसस्तृतीया ५,७,२२,३
 चन्द्रमसा नक्षत्राणि ७,३,१४,७
 चन्द्रमसि मम भोगाय १,२,३,८;
 ६,१,४,१९
 चन्द्रमसे स्वाहा १,८,१३,३६,७,१,
 १५,५,१७,७
 चन्द्रमा देवता ४,३,७,२८
 चन्द्रमा देवता सतः ३,१,६,१२
 चन्द्रमा नक्षत्राणां ३,४,५,६
 चन्द्राडसि १,२,५,६
 चराचरोयः स्वाहा १,८,१३,४१

चर्मभवति स्वादेवास्मै २,२,७,२
 चरोस्वा पञ्चविंशत्य १,६,१,७
 चर्मण्यते स्वाहा ७,५,१२,३५
 चर्माव भिन्दन्ति पाप्मानम् ७,५,
 १०,१
 चात्वाळाद्विण्णवात् ६,३,१,१
 चारुः कृपणकाशी कामः ३,४,७,२०
 चितः स्य परिचित ऊर्ध्वचितः ४,२,
 ७,११
 चितः स्य प्रजामसौ १,१,७,१०
 चित्तियुपचायामि यतो ५,५,४,११
 चित्तं च ३,४,४,१
 चित्तं मन्त्राभिः ५,७,१४,३
 चित्तं विशातमग्निं प्रयुज्य ४,१,२,३
 चित्तर सन्धानेय १,४,३६,१
 चित्तिं जुहोमि मनसा ५,५,४,७;
 ७,४,१
 चित्तिमचित्तिं चित्तवद्धि ५,५,४,१२
 चित्तिश्च ३,४,४,२
 चित्पतिस्त्वा पुनातु १,२,१,१२;६,१,
 १,२२
 चित्रम् २,२,१२,६; ५,१२,१४;३,१,
 ११,३२
 चित्रयोलिख १,८,१३,१४
 चित्रं देवानाम् १,४,४३,२;२,४,१४,
 १५
 चित्रया यजेत पशुकामः २,४,६,१
 चित्र नक्षत्रमिन्द्रो देवता ४,४,१०,१३
 चित्रावतो स्वस्ति ते १,५,५;१७;
 ७,१३
 चिदसि तथा देवता ४,२,४,११
 चिदसि मनाडसि १,२,४,६
 चिदसि समुद्रयोनिः ४,७,१३,३
 चिदसीत्याह यद्धि मनसा ६,१,७,१
 जुषुणीका नामासि प्रजापतिना ४,४,
 ५,१५
 चोदयित्री सन्तानां ४,१,११,२
 छदिश्छन्दः ४,३,१२,४२
 छन्धितं चिन्वीत ५,४,११,१
 छन्दस्वतो उपसा वेदिनाते ४,३,११,२

छन्दसां वा एष रसः २,१,७,३
 छन्दांसि गच्छ स्वाहा १,३,११,८;
 ६,५,१,१३
 छन्दांसि देवेभ्योऽपाकाम् २,६,३,
 ३;५,१,१४
 छन्दांसि पशुप्याजिनपुः ५,३,२,१०
 छन्दांसि वै संवेका उपवेसाः ७,५,५,५
 छन्दांस्त्वन्योऽन्वस्य ७,२,८,१४
 छन्दांस्त्वुप दधाति पशवः ५,३,८,१
 छन्दांस्स्येव तद्धि वाहयति ७,२,८,१८
 छन्दोभिः ४,४,५,७
 छन्दोभिः करोति वीर्यं ५,१,६,१४
 छन्दोभिराष्टृणिक ५,१,७,१५
 छन्दोभिरैवैन २,२,४,१६
 छन्दोभिर्वै देवाः सुवर्गं ५,२,३,२
 छवीं छन्वा ५,७,२०,११
 छागोऽसि मम भोगाय १,२,३,१२
 छिनत्ति सा न छिनती १,७,१,४,१९
 छिनतीति होवाच १,७,२,५
 छुन्युरसि मार्जालीयः १,३,३,८
 छयेनेन पतन्निगः ७,३,१४,१३
 जगती छन्दः ४,३,७,१२
 जगतीमग्र उप यन्ति ७,५,४,३
 जगतीरुप दधाति ५,३,८,५
 जगत्या अभिभूयो स्वाहा ३,१,७,४
 जगत्या परि दध्यात् २,५,१०,६
 जगत्पुदपतश्चतुः ६,१,६,४
 जगन्मुखो वै द्वितीयः ७,५,८,५
 जघनार्थाद्व द्यति ६,४,१,२
 जङ्घाभ्यां स्वाहा ७,३,१६,२६,३०
 जनमृतः स्य १,८,११,१३
 जनयलै स्वा सं १,१,८,४
 जनयस्वा देवीर्विंशदेवावतीः ४,१,
 ६,१३
 जनस्य गोपा अजनिष्ट ४,४,४,७
 जनिष्वा हि जन्मो अग्रे ४,६,३,११
 जन्मन् देवानां विशः ५,५,६,८
 जमदसिः पुष्टिकामः ७,१,९,१
 जम् अङ्गामिः ५,७,१३,४
 जामर्तं छन्दोऽनु म १,३,७,१२

नागवो वा आग्रयणः ७, २, ८, ३
 नागरिताय स्वाहा ७, १, १९, ४६
 आग्रयण्यते स्वाहा ७, १, १९, ४४
 आग्रते स्वाहा ७, १, १९, ४५
 आतवेशो वपया गच्छ ३, १, ४, १४
 आतापातु ब्रूहि प्रहियमाणाय ६, ३,
 ५, ११
 आतो यदमे सुवना १, ५, ११, ५
 जानीतादेनं परमे ५, ७, ७, ३
 जानुदमं चिन्वीत प्रथमं ५, ६, ८, ४
 आमि वा एतत् कुर्वन्ति ७, २, ५, ८;
 ४, २, ५
 आमि वा एतद्यज्ञस्य २, ६, ९, १०, ६
 जाय एहि सुवः १, ७, ९, ३
 जायमानो वै ब्राह्मणः ६, ३, १०, १३
 जिघर्ष्यन्ति मनसा धृतेन ४, १, २, १७;
 ५, १, ३, ४
 जिष्णु रघेष्ठाः समेयः ७, ५, १८, ७
 जीमूतस्यैव भवति ४, ६, २, १
 जीमूतान् हृदयौषधाम्पाय ५, ७, १६, ४
 जुषाणो भन्तुराभ्यस्य १, ३, ४, २;
 ६, ३, २, ७
 जुष्टिरिति जुषस्य नः १, ६, ३, ४
 जुष्टो वाचो मृणामं जुष्टः ३, १, १०, १
 जुष्टः १, १, ११, १७
 जुष्ट्याग्निस्त्वा १, १, १२, २
 जूरामि धृता मनसा १, २, ४, २
 ज्येष्ठा वा एतान् ब्राह्मणाः ३, ५, १०, ३
 ज्येष्ठो वा एष ब्राह्मणां ३, ५, ९, २
 ज्येष्ठ्यं च म आभियस्य ४, ७, २, १
 ज्योतिरतिरात्रो भवति ७, २, ६, २;
 ४, २, २; ३, ३, ६, २
 ज्योतिरभितो भवति ७, ५, ६, ११
 ज्योतिरसि १, १, १०, १८
 ज्योतिरसि ज्योतिर्मे यच्छ ५, ७, ६, ४
 ज्योतिर्गौरायुरिति ज्ञाताः ७, २, ४, ३
 ज्योतिर्गौरायुरिति स्यहः ७, ३, ५, ३;
 ३, २; ७, ५
 ज्योतिर्गौरायुरिति स्यहा ७, ३, २, ३;
 ४, ६, ५; ४, ३

ज्योतिर्मे यच्छ ४, ३, ६, १७
 ज्योतिष आदित्यस्यस्त्वा ४, ४, ६, २४
 ज्योतिषे त्वा ४, ४, ६, २९
 ज्योतिष्टोमं प्रथमम् ७, ४, ११, १
 ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमः पूर्वम् ७, १, ४, ३
 ज्योतिष्टोमो वैवाचरः ७, ५, १, ६
 ज्योतिष्मन्तं स्वाग्ने ४, १, ३, २
 ज्योतिष्मतीं त्वा सादयामि १, ४, ३, ४, १
 ज्योतिष्मतीं प्रति मुञ्चते ४, ३, ११, ७
 ज्योतिष्मतीमुत्तमाम् ५, ३, २, ८
 ज्योतिष्मतीरूपं दधाति ५, ४, १, ५
 ज्योतिष्मन्तः १, ८, १३, १६
 ज्योतिष्या वा गृहीयात् ६, ४, २, ३
 ज्योतिस्त्वा अस् २, ५, ४, १८
 ज्योतिस्त्वा ज्योतिषि १, १, १०, २२
 तं वसवोऽनुबन्धं म त्वम् ५, ५, २, ११
 तं वा एतं यजमानः ५, ६, ९, ५
 तं विश्वकर्माऽजवीयुष ५, ७, ५, ११
 तं स्याच्चिकित्सञ्जुहवानीऽमा ६, ५, ९, २
 तं मृतमासकमेतेन २, ४, ३, ६
 नः सुप्रतीकः सुस्तः २, ५, १२, २९
 तं सोममादित्यमाणं ६, १, ६, ११
 तं हि सधन्त ईडते ४, ३, १३, २७
 त आऽवजन्त ब्रविणः ४, ६, २, ४
 त ऋतवः सृष्टा न ७, २, १०, २
 तच्छंषोरा वृणीमहे २, ६, १०, २-३
 ततः पावका आशिषः ५, ४, ६, १२
 ततोऽधि कामं यजेत २, ५, ४, ११
 तम् तथा न कार्यं २, ४, ४, १३;
 ६, १, ५, ७
 तत् तिष्ठ आ दधाति ५, ४, ६, १
 तत्वा यामि ब्रह्मणा २, १, ११, २२;
 ५, १२, १२; ४, २, ११, १८
 तत् पूज्ये पर्यहरन् २, ६, ८, ११
 तत् सः स्याप्य वार्जसः २, ५, २, ७
 तत् सविर्गुर्वरेण्यं ६, ५, ६, १०; ८, १०;
 ४, १, ११, ७
 तदग्रे वसुमते ७, ५, ७, ७
 तदग्निर्वै देवेभ्यः २, ६, ९, २१

तदन्तरिक्षं व्यवैर्यत ७, १, ५, ४
 तदन्तं प्रावच्छ ३, ४, १२, ११
 तदाहुः क जगती च ७, १, ४, ६
 तदाहु रिति वा एता १, ६, ८, ३
 तदाहु र्यत पत्नी ७, १, ६, ७
 तदाहुर्वा वै त्रिरक्ष ७, ५, ३, २
 तदाहुर्वत्वा एवा वितता ७, ३, ३, ४
 तदुदित्वा वाचं यच्छति १, ३, ८, १५
 तद्विरच्यमभवत् ६, १, ७, १
 तमेतः विष्णं न स्मृ १, ५, २, ५
 तद्वा एतदुद्दमयन् ७, ५, २, ५
 तद्वा एतत् सङ्गत्यायनः ७, १, ५, १७
 तद्विष्णोः परमं पदं १, ३, ६, १३; ४,
 २, ९, ११
 तद्व्युत्पन्नेव ७, ३, १, ५
 तनुवा वा एष द्विगति ५, २, २, ८
 तनूनग्रे त्वा गृह्णामि १, २, १०, १३
 तनुवा अतोऽसि तनुवै १, ५, ५, १५
 तनूनवाद्भुतो विश्ववेदाः ४, १, ८, २
 तन्मं तन्वन् रजतो भातुम् ३, ४, २, ९;
 ३, १६
 तन्पुराणि प्रजाम्यस्त्वा ३, ५, २, १०
 तं त्वा जुषे वैष्णवं १, ३, ५, २
 तं त्वा शोचिष्ठ दीदिवः १, ५, ६, ९;
 ४, ४, ४, २८
 तन्मं छन्दः ४, ३, १२, ४४
 तत्तत्तरीपमजुतं ४, १, ८, १०
 तत्तत्तरीपमय पोषियतु ३, १, ११, ६
 तं नेमिसृमवो वपा २, ६, ११, ५
 तत्तत्तवाशितं नेवानशितं १, ६, ७, १४
 ततो सह १, ३, २, ६
 तन्मिन्नस्य पथा नय ६, ६, १, २
 तपते स्वाहा १, ४, ३५, १०
 तपः १, ४, १४, ११, ४, ४, ११, ११
 तपसस्तनूरसि प्रजापतेः १, २, ७, ४;
 ६, १, १०, ३
 तपमाऽवाष्टः ४, ४, ८, २१
 तपस्य १, ४, १४, १२, ४, ४, ११, १२

तयो नवदशः ४,३,८,५; ५,३,३,९
 तप्यावै स्वाहा १,४,३,५,२
 तममे वृत्तनासह १,३,१४,२०
 तमश्वन् कथाऽऽस्थाः २,६,३,५
 तमस्योरा युवतयः २,५,१२,१७
 तमस्य कण्ठ एव श्रायसः ५,४,७,१६
 तमिद्रभे प्रथमे दध्ने ४,६,२,७
 तमुच्यन्ते वाशक्नोन् २,४,१२,५
 तमु स्वा दध्यङ् ऋषिः ३,५,११,१२;
 ४,१,३,८; ५,१,४,१२
 तमु स्वा पाप्यो ३,५,११,१३; ४,१,
 ३,९; ५,१,४,१३

तमो वा एतं गृह्णाति ५,७,५,२
 तं पत्नीभिरनु गच्छेम ४,७,१३,७
 तं पशुभिश्चरन्तं यज्ञवाली ३,१,९,९
 तं पूषाऽऽधत्त तेन १,५,१,३
 तं प्रत्यया पूर्वधा १,४,९,१
 तं मज्यन्त श्रुकुत्तं ३,५,११,२०
 तया तदाऽऽग्नीध्रे परेत् ७,१,६,१३
 तयोराविद्यमिरिदम् २,६,९,१७
 तयोक्षेधा भैषज्यं वि ६,४,७,४
 तारक्षः कृष्णः श्वा चतुरक्षः ५,५,१९,५
 तारणिर्विश्वदर्शतः १,४,३१,१
 तव भ्रमास्त जाजुषा १,२,१४,२
 तव शरीरं पतयिष्यवर्चस् ४,६,७,११
 तस्मा अरं गमाम वः ४,१,५,४; ५,६,
 १,२३; ७,४,२९,१८

तस्यात् तस्य नाऽऽश्नं ६,१,११,१६
 तस्मात् क्षुरा वार्षिकी ७,५,१,२
 तस्मात् त्रिरात्रस्याग्निष्टोमः ७,१,५,५
 तस्मात् त्रिष्टुभो लोके ६,१,६,६
 तस्मात् सेवसरसदः ७,१,१,३
 तस्मात् सकृदिन्द्राय ६,४,७,६
 तस्मात् सकृदुक्तीयं ६,२,४,३
 तस्मादप्यन्यदेवत्याम् ३,४,३,२
 तस्मादाहुर्वैश्वं वेद २,६,१,१३;
 ५,५,१०,१७

तस्माद्दिन्द्रोऽभिभेत् २,४,१२,४
 तस्मादेवं विदुषा बहिः ६,४,९,३

तस्माद्वायते न द्येयं ५,१,८,६
 तस्माद् द्वादश मासः ५,६,७,३
 तस्माद्वासिष्ठो ब्रह्मा कार्यः ३,५,२,२
 तस्माद् द्विदेवत्येभ्यः ६,५,६,५
 तस्माद्यज्ञ दक्षोविस्वा ३,४,१०,५
 तस्मिन्स्युषणो मधुकृत् ४,२,९,२२
 तस्मै च दिवि वपट् ५,१,५,४
 तस्मै ते प्रविद्धयते १,३,१४,१३
 तस्मै ते विधेम वाजाय ५,४,७,९
 तस्मै स्वा प्रजापतये ३,५,९,८
 तस्मै स्वा विष्णवे स्वा ६,५,१,३
 तस्मै नूनमभियवे २,६,११,६
 तस्य त इष्टस्य वीतस्य ५,६,८,११
 तस्य ते पवित्रपते १,२,१,१५; ६,१,
 १,२३

तस्य अक्षयशिष्यत् २,४,१२,२
 तस्य वयस् सुमती १,७,१३,१२
 तस्य विग्रहणं नाविहन् ६,४,७,४
 तस्य वृत्रं जन्तुष्व ऋतवः ६,५,५,२
 तस्या उपोषाय कण्ठम् ७,१,६,१७
 तस्याभ्रलिना ब्रह्महत्याम् २,५,१,२
 तस्यामभ्राम्यत् प्रजापतिः ७,१,५,२
 तस्यैकैव निर्या यत् ७,४,८,३
 तस्यैतद्भक्तं नानुत्तं २,५,५,११
 तस्यै वा एतस्या एकम् ३,४,३,२१
 तां वा एतामच्छावाकः ७,१,५,९
 तां सविनुर्वरेण्यस्य ४,६,५,१३;
 ५,४,७,१४

ता अस्य सूदशोदसः ४,२,४,१४; ५,
 ५,६,६

तादशाव स्वाहा ७,३,१७,२१
 तां न इषमूर्जे धत्त ५,४,४,३
 तानृषयोऽमुष्यन्तुष ५,७,५,१५
 तान्येवावज्ञाणानि २,४,४,१४
 ताः प्रजाः प्रजाता न ५,३,६,६
 ताः प्रजाः प्राणतीरपानतीः ५,३,६,४
 ताः प्रजा मिथुनी भवन्तीः ५,३,६,५
 तामिहृद्वागोद्गायति ७,५,८,१६
 तामिर्मनसा स्तुवते ७,३,१,७

ताभ्यः स्वाहा ३,४,७,२,२१
 तामग्नीध्रे वा ब्रह्मणे ७,१,७,६
 तामस्तु प्रावेशयन् ७,१,६,२-४
 तामाक्षिपमा शासे १,५,८,१६
 तामाविष्टयमाणाम् १,७,१,२
 तामुचरेणाऽऽग्नीध्रे पर्वाणीया ७,१,
 ६,९

तामुपाह्व इति होवाच १,७,२,३
 ता यत् सह सर्वा निर्वपेत् ३,४,२,१४
 तावद्भूतामग्नीषोमी २,५,२,३
 तावद्भूतामभि संदष्टौ २,५,२,४
 तावोहि सन् रभावहे ५,३,११,६
 तावैता पूर्वेणाह्वाऽगच्छताम् ७,१,४,२
 तासां त्रीणि च क्षतानि २,५,८,४
 तासामनु स्वा अयुधन् ७,५,२,३
 तित्तायमी मेऽसि १,२,१,२,३
 तिममामुषं वीक्षितम् ४,७,१५,१२
 तिर्यञ्जमा वारयति २,५,११,१५
 तिष्ठते योग एवास्यैवः १,५,७,१०
 तिष्ठते स्वाहा ७,४,२२,१८
 तिष्ठन्नवाह तिष्ठन् २,५,११,३
 तिष्ठन्नवाह सुवर्गस्य २,५,११,४
 तिष्ठा पूर्णमासे २,२,१०,२
 तिष्यो नक्षत्रं बृहस्पतिः ४,४,१०,६
 तिसृभिः परि गायति ५,१,८,५
 तिसृभिः परि लिखति ५,१,३,१६
 तिसृभिः प्र वेशयति ५,२,२,१५
 तिसृभिरस्तुवत् ब्रह्म ४,३,१०,२
 तिसृभिरुप सृजति ५,१,६,३
 तिसृभिर्ऋत्विग्गृह्णाति ६,५,६,७
 तिसृभिः सादयति ५,४,७,११
 तिस्र उक्तरा आहुतीः ५,४,३,८
 तिस्र उप दधाति श्रेषा ५,२,४,१०
 तिस्र उपसद उपैति ६,२,३,९
 तिस्रः कृष्णा वशा वाक्कयः ५,६,११,४
 तिस्रः पट्टो विषेयां ५,६,१७,५
 तिस्रः शिल्वा वशाः ५,६,१३,४
 तिस्रः इयामा वशाः ५,६,१२,४

तिजः इयेनीः परमेष्ठिने ५, ६, १३, ५
 तिजः श्वेता वक्ताः सौर्यः ५, ६, ११, ५
 तिजः सिध्मा वक्ताः ५, ६, १४, ४
 तिजस्तित्तः सीताः कृपति ५, २, ५, १४
 तिजस्तुषौण्डः साध्यानां ५, ६, १७, ४
 तिजो देवीर्षिर्हिरेदः ४, १, ८, १
 तिजो धात्रे पृषोदराः ५, ६, १४, ५
 तिजो जेनवो राकायै ५, ६, १८, ४
 तिजो भूमिचोरयन् २, १, ११, १७
 तिजो मेरुज आदित्याः ५, ६, १९, ५
 तिजो राज्ञीर्दीक्षितः स्वात ५, ६, ७, २
 तिजोऽरुणा दिव्यौहस्तोः ५, ६, १५, ५
 तिजो रोहिणीर्वंशा मैत्रियः २, ६, १२, ५
 तिजो रोहिणीरुच्यव्यस्ताः ५, ६, १५, ४
 तीर्थे स्नाति तीर्थमेव ६, १, १, ७
 तीर्थे स्नाति तीर्थे हि ते ६, १, १, ६
 तीमान् घीयान् कृण्वते ४, ६, ६, ७
 तुषो षो विष्णवेदाः १, ४, ४३, ६, ६, ६, ६

१, ७
तृतीयोऽसि विश्ववेदाः १, ३, ३, ४
तृथ्यं वा अक्षिरस्तमः १, ३, १४, ७
तृथ्यवाद् त्रयोऽनुष्टुप् ४, ३, ५, ५
तृपरो भवति क्षुरपाभिः १, १, ५, १३
तृपरो भवति प्राज्ञापराब् २, १, ६, १६
तृष्वन् न यामनेतस्यश्च ४, ६, १, ८
तूलम्यः स्वाहा ७, ३, १९, ३, १०, ३
तृष्णीं चतुर्न् हरति २, ६, ४, ५
तृष्णीमुप दधाति नः ५, १, ७, ११
तृवीयसत्वनं पशुकामस्य ६, ६, ११, ६
तृवीयस्वामितो दिवि ३, ५, ७, २
तृवीयस्यां तृषिय्यामसि १, ७, १०, ७
तृवीये संक्षतरेऽभिजिता ५, ६, ५, २
तृष्यति प्रजया पशुभिः २, ५, ११, १३;
५, ४, ४, ७
तृप्पन्ताः होत्रा मधोर्गृतस्य ३, १, ८,
६५

तस्य योषणे दिव्ये ४,१,८,७
 ते जावरन्ती समनेष ४,६,६,४
 तेज आप्रेयनेन्द्रियम् ६,६,८,०
 तेजसा ४,४,५,३

तेजस्या तनूस्तथा २,३,६३,४
तेजोदां स्वा तेजसि ४,४,६,३१
तेजोऽनु मेदि १,१,१०,१४
तेजो विदसि तेषां मामा ५,३,१,२
तेजोऽसि १,१,१०,१३,१९
तेजोऽसि तेजो मयि धादि १,४,४५,
१२,६,६,३,२४

तेजोऽसि तेजो मे यच्छ ५,७,६,३
 ते ते धामान्युदमसि १,३,६,११
 ते देवा मोक्षयन्ते इति ७,५,७,३
 ते देवा अमृत्वन्मोक्षकामा ६,१,६,१२
 ते देवा अमृत्वव्यय युष्मद् ६,१,६,१४
 ते देवा अमम्यन्तेभ्यः ६,४,६,३
 ते देवाः प्रजापतिश्च ७,१,५,३
 ते देवा वृत्र-हत्वा २,५,२,८
 तेन वै ते सहस्रम् ५,५,२,१२
 तेनेभ्यं प्रजापतिरयाजयत् ७,२,१०,४
 ते नो अर्वन्तः १,७,८,११
 तेभ्य कर्तारवेदिः सि-ः ६,२,७,१
 तेऽवर्धन्त स्वतयसः ४,१,११,१३
 ते स-स्तुता विराजम् ७,४,१०,२
 ११,२

ते स-स्थिरायाः परिष्टया ७, ५, १, ८
 ते सोमप्रीथेन व्याप्यन्त ६, ३, १, ७
 तेऽस्मिन्निच्छन्त स रसम् ७, २, १०, ३
 तेषामसुराणां दिव्यः ६, २, ३, १
 तेषां पूर्वपक्षे सुत्या ७, ४, ८, ५
 तेषां मैत्रावरुणी वना २, ५, ५, ८
 तेषां सहस्रयोजने ४, ५, ११, ११
 शेषा- सुवर्गं लोकं यतां ५, २, ३, १०
 तोने रामः १, ३, ५, ११
 तौ देवा अपनुधाऽऽत्मने ६, ४, १०, २
 तौ देवा अन्नवक्ष्यतो ६, ४, ९, २
 तौ सह चतुरः पदः ७, ४, १९, ३
 त्यान्तु क्षत्रिया- अन्व २, १, ११, १८
 त्रयः पुरोडाशा भवन्ति २, ३, ६, ४;
 ४, ११, १२
 त्रयः वृक्षयः सधंदवत्याः ५, ६, २०, ५
 त्रयस्त्रय जा लभ्यन्ते २, १, ४, ५

त्रयस्त्रयस्त्रिंशः जवन्तान् ७,४,२,
४,८
त्रयस्त्रिंशोऽग्निहोमा ७,४,७,२
त्रयस्त्रिंशः उक्तयोर्वैषदेवि ७,२,५,
१६

त्रयसिद्धिगतमुप दधाति ५,४,१,३
 त्रयसिद्धिगतास्तुल्य ४,३,१०,१७
 त्रयसिद्धिगतान्वयो ये १,५,१०,१३
 त्रयसिद्धिगतात्रयसिद्धिगतं ७,४,३,५,१४
 त्रयसिद्धिगता मप्यतः स्तोत्रो ७,३,४,४
 त्रयः पदहा भवन्ति ७,४,११,७
 त्रयोदशमिरस्तुल्य ४,३,१०,७
 त्रयोदशम्यः स्वाहा ७,२,११,१३;
 १२,७; १४,६
 त्रयोदश लोकं पृष्ठाः ५,२,३,१२
 त्रयोदशव्यासः सिनीवास्ये ५,६,१८,५
 त्रयो वा कनयो हृष्यवाहनः २,५,८,
 ११

त्रयोविंशत्याऽस्तुवत् ४,३,१७,११
 त्रातातमिन्द्रमवितारय १,६,१२,१६
 त्रिंशत्तमन्त्रं मयाव २,५,१०,९
 त्रिंशत् पदानि पश्चात् ६,१,४,८
 त्रिंशत् स्वसा उप ४,३,११,६
 त्रिंशत् स्थादा ७,२,१७,३
 त्रिंशत्प्रथमं गणिनः १,४,११,१
 त्रिंशद्देवास्त्रिंशद्भूता ७,४,३,११
 त्रिंशद्दाम वि राजते १,५,३,३
 त्रिंशदो मासाः ७,५,२०,१३
 त्रिककुम्भः ४,३,१७,२७
 त्रिकुट्टै एष दशः ७,२,५,६
 त्रिषुतीक्ष्णं त्रिषुतीक्ष्णं २,३,६
 त्रिणवाभिर्भासुवचनः ५,३,६,६
 त्रिणवाभिर्भासुवचनः ७,२,५,१५
 त्रिणो भवति विजित्वा ७,४,३,१५
 त्रिणो भवतीति ७,५,३,१५
 त्रिताय स्वाहा १,१,८,१७
 त्रिपदा पुरोऽनुवाक्या २,३,२,१७
 त्रिः परिषिञ्चन् पर्वणि ५,४,४,५
 त्रिः पर्वणि करोति व्यावृत्तिं ६,३,८,२
 त्रिः पवयति त्रय इमे ६,४,५,६३
 त्रिः पुनः पर्वेति षट् ५,४,८,६

त्रिः प्रथमामन्वाहं प्रकृतमां २, ५, ७, ९
त्रिभ्यः स्वाहा ७, २, ११, ३, ११, २, १
१४, १

त्रिभ्यः सप्तम्यः स्वाहा ७, २, ११, ४
त्रिरव त्रिमेव प्रजापतौ ३, १, २, ५
त्रिरात्रेणैवेमं लोकं ७, २, ४, २
त्रिरूप वाजयति त्रयः २, ५, ११, ११
त्रिभिर्धनमुपैति त्रयः ३, १, ३, ४
त्रिभिर्गृह्णाति त्रिभिः सः ३, ५, १, ४
त्रिर्मध्यमं त्रयो वै प्राणाः २, ५, ११, १८
त्रिभिः गृह्णाति त्रय इमे २, ५, ७, ५
त्रिहाराति त्रय इमे लोकाः २, ३, ४, ४
त्रिभिः करोत्युद्रातृन् ६, ४, ११, ७
त्रिवृता स्तोमाम् ७, ३, १४, २३
त्रिवृतोऽधि त्रिवृतमुप ७, ४, २, १०
त्रिवत्सामिन्द्रोऽङ्गिरमाम् ५, ६, १६, ५
त्रिवत्सो वय उणिहा ४, ३, ५, ४
त्रिवृत् स्तोमैः ७, ४, १२, ९
त्रिवृदमिष्टुद्रवति पाप्मानम् ७, ४, ३, ८
त्रिवृदमिष्टोमोऽग्निमुत् ७, २, ५, ९
त्रिवृदमिष्टोमो भवति ७, १, १०, ७, २,
१, ५, २, ३, ३, २

त्रिवृदमिष्टोमो वैषदेवि ७, २, ५, ११
त्रिवृदसि प्रवृदसोत्याह ३, ५, २, १५
त्रिवृदवति त्रिवृदे ६, १, ३, १२
त्रिवत्सो वै मयुरामोत् ६, २, ५, ६
त्रिष्टुगुदयनन त्रयोदशाक्षरा ६, १, ६, ५
त्रिष्टुद्रुमुखां वै तृतीयः ७, २, ८, ९
त्रिष्टुप् छन्दः ४, ३, ७, ११
त्रिष्टुभ उप दधाति ५, ३, ८, ४
त्रिष्टुभः ३, १, ७, ३
त्रिष्टुमा परि दध्यात् २, ५, १०, ३
त्रिष्टुमा परि लिङ्गति ५, १, ३, १८
त्रिस्तसभिः पशुकामस्य ५, २, ६, ५
त्रीन्स्त्वृचाननु ह्यात् २, ५, १०, १
त्रीणि जुहोति त्रय इमे ५, ४, ०, ११
त्रीणि न जाह्नवि ४, ३, ७, ४
त्रीणित्रीणि सताम्यन्धीनाहम् ७, १, ५,

त्रीणि वा जादित्यस्य २, १, ४, ४
त्रीणि वाव रेतान्ति पिता ५, ६, ८, ७
त्रीणि वाव सवयानि ३, २, २, १
त्रीण्यायुन्वि सव जातवेदः ३, २, ११, ६
त्रीण्याभिनानि भवन्ति ७, ४, ५, ४
त्रीण्येतानि हवीरपि ५, ५, १, १८
त्रेधाऽनक्ति त्रय इमे २, ६, ५, १३
त्रेधाविभक्तं जुहोति ५, ४, ३, ६
त्रेधाविभक्तं वै त्रिरात्रे ७, १, १, १५
त्रेधातवीधेन यजेत २, ४, ११, ६
त्रैष्टुभं १, ३, ७, ११
त्रैष्टुभो वै शुक्रक्षैष्टुभं ७, २, ८, २
त्र्यतिरात्रो भवति त्रयः ७, ३, ३, २
त्र्यम्यकं यजामहे १, ८, ६, १०
त्र्यविष्यः कृतमयानाम् ५, २, १०, १८
त्र्यविष्यैषिष्टुद्रु छन्दः ४, ३, ५, १
त्र्याङ्गिज्ञिता भवन्ति ५, २, ८, ११
त्र्युद्धि करोति त्रयः ५, १, ६, १३
त्र्युक्षताद्वै देवयजनात् ६, २, ६, १२
त्र्युक्षते देवयजने ६, २, ६, ११
त्वं यज्ञेष्वीक्य ह्याह ६, १, ४, १६
त्वं राजन् प्रह्लासति १, ८, १६, ९, ११,
१३, १५
त्वं सुतस्य पीतये सद्यः ३, ४, ११, १३
त्वं सोम तन्कृद्भयः १, ३, ४, १६, ३,
२, ४
त्वं सोमं पितृभिः २, ६, १२, ४
त्वं सोमं प्रचिकितो मनोवा २, ६, १२, २
त्वं सोमानि मत्पतिः ४, ३, १३, २
त्वं ह यद्यविष्य सहसः २, ६, ११, ३
त्वं ह्यमे अग्निना विमः १, ४, ४६, १२;
३, ५, ११, १९
त्वं गृह्णीषु १, १, ८, १०
त्वं वै स्वाहा ७, ३, १६, ४, २, ५, १२, ३३
त्वं च सोम नो वसो ३, ४, ११, ३
त्वापितारो अमे देवाः १, ५, १०, ४
त्वं तुरीया वशिमी यज्ञाऽसि ३, ४, २, ७
त्वं त्या चिद्व्युमाऽमे ३, १, ११, २५

त्वं दीक्षाणां १, २, १, १८
त्वं दूतस्त्वमु वः परस्याः ३, ५, ११, ८
त्वं देवानामसि १, १, ४, ५
त्वं नः सोमविभक्तः २, ३, १४, ५, ४, १,
११, ५
त्वं नो जग्ने वरुणस्य २, ५, १२, २२,
४, २, ११, १९
त्वमग्नं हृदिनो जातवेदः २, ६, १२, १३
त्वमग्ने शुभिस्त्वमाशुशुभणिः ४, १, २,
११
त्वमग्ने गृह्ण्यो दधाति ३, ४, ११, १
त्वमग्ने रुद्रो भसुरो मरुः १, ३, १४, १
त्वमग्ने व्रतया जसि १, १, १४, १३;
२, ३, ४
त्वमग्ने शोचिषा शोशुचानः १, ५, ११, ६
त्वमग्ने सूर्यवर्चा जसि १, ५, ७, १७
त्वया वयं सधन्यः १, २, १४, १४
त्वया हि नः पितरः सोम २, ६, ११, ३
त्वष्टा यो वृषभः २, ४, ५, ४
त्वष्टा रूपाणां ३, ४, ५, १५
त्वष्टा वीरं देवकामं ५, १, ११, ९
त्वष्टा हस्तपुत्रो वीन्द्रः २, ४, १२, १;
५, २, १
त्वष्टीमसी ते सपेय १, २, ५, १४, ६, १,
८, ९
त्वष्टुरहं देवयजया १, ६, ४, ११, ७, ४,
११
त्वष्टुर्वधमी ५, ७, २२, ९
त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा ७, ३, १५, १७
त्वष्ट्रे पुरुषस्याय स्वाहा ७, ३, १५, १८
त्वष्ट्रे स्वाहा ७, ३, १५, १६
त्वां गावोऽयुणत राज्ञाय ३, ३, ९, ५
त्वां चित्रधवस्तम हवन्ते ४, ४, ४, १०
त्वामग्ने अङ्गिरसो गुहा ४, ४, ४, ८
त्वानग्ने पुष्करादधि ३, ५, ११, ११, ४,
१, ३, ७, ४, ४, २, ५, १, ४, ११
त्वामग्ने मानुषीरीडते ३, २, ११, ६
त्वामग्ने यजमाना जनु ४, २, २, १०
त्वामग्ने वसुपति १, ४, ४६, ८

स्वामिने वाजसातमं १,४,४६,९
 स्वामिने वृणते मास्यः ४,१,७,३
 स्वामिने वृषमं चेदितानं ५,७,२,१
 स्वामिनि हवामहे १,४,१४,७
 स्वासु ते दक्षिण हवामहे ३,१,४,१३
 स्वाष्टी वृषवमा लमेत १,१,८,९
 स्वाष्टी भवति स्वाष्टी ६,६,६,४
 स्वाष्टी लोमशसक्त्यो ५,५,१३,३
 स्वे कृतमपि वृञ्जन्ति ३,५,१०,१
 स्वे रावः १,२,५,१२
 स्वे वसुनि पुर्वीणीकरोति १,३,१४,६
 स्वे सु पुत्र सवसोऽवृत्तः १,४,४६,३
 स्वोरीपयामधीत्याह १,५,४,५
 स्वर्ग्यम्भानिष्ठुञ्जन्म्यः ४,१,१०,६
 स्वस्त्युक्त्यः ३,१,३,६
 दक्षिणतः ५,७,३,२
 दक्षिणतः सव पृथ्वे ६,२,५,१०
 दक्षिणतो वर्षीयसी २,६,४,११
 दक्षिणं पूर्वमाङ्गके ६,१,१,१८
 दक्षिण्या स्वा विद्या ५,५,८,४
 दक्षिणसदो यमनेत्राः १,८,७,४
 दक्षिणस्य हविर्धानस्य ६,४,९,१०
 दक्षिणां कर्मयमवीथ ५,१,७,१२
 दक्षिणा दिशां ग्रीष्म ऋतुनाम् ३,३,१
 दक्षिणा पर्यावर्तते १,७,६,८; ५,१,१,३
 दक्षिण्या पर्यावर्तते ५,२,५,१३
 दक्षिणाम्बः स्वाहा ७,४,२१,११
 दक्षिणायां दिशि माताः १,६,५,५
 दक्षिणाया सुवर्गः ४,४,८,६
 दक्षिणायै दिशे स्वाहा ७,१,१५,८
 दक्षिणे वा जोपरस्तुलीयस्य ६,१,९,१०
 दक्षिणे स्वाहा ७,५,१२,१
 दक्षिणे मे मा क्षायीत्याह १,७,१,१८
 दक्षिणः स्वाहा ७,३,१६,१
 दक्षिणे वा यदीमनु ३,३,३,२५
 दक्षिणाङ्गो नक्षत्रिणं १,५,११,११;
 ७,४,१९,१५
 दक्षि मधु घृतमापः २,३,२,१७
 दक्षः पूर्णामौदुम्बरी ५,४,७,१०
 ४६ (तै. सं.)

दक्षः पुरस्तादनुहोति ५,४,७,२१
 दक्षः मधुमिक्षेण पुरयति ५,२,९,८
 दक्षोद्यतेतद्वै पञ्चमा ६,२,४,४
 दक्षिणस्य दक्षो मूयासम् १,६,२,२१;
 ११,१३
 दक्षस्य जहोति यत् ५,६,४,७
 दक्षैरादधाति १,५,१,८
 दक्षैरादधात्यज्ञवः १,५,१,९
 दक्षस्य ३,४,४,९
 दक्षपूर्णमासयोर्वै १,७,४,९
 दक्षपूर्णमासावाक्यमानः ३,५,१,६
 दक्षपूर्णमासो १,६,१०,८
 दक्षतं न वि चिन्ध्यात् ७,१,५,७
 दक्षदक्षोप दधाति ५,२,१०,११;
 ३,५,१०
 दक्ष पञ्चदशा भवन्ति ७,४,७,३
 दक्षोपयो भवति १,८,१८,४
 दक्ष प्राणभूतः पुरस्तात् ५,३,२,७
 दक्षमिर्वसतरेः लोमं १,८,१८,३
 दक्षाम्बः स्वाहा ७,२,११,१०; १३,५;
 १६,२; १७,१
 दक्षमेऽहम् गृह्णते ३,५,१०,७
 दक्षस्य भवति दक्षाक्षरा ५,४,६,१४
 दक्ष स पथन्ते दक्षाक्षरा २,६,१,५;
 ३,३,५,२०
 दक्ष क्षमानत्र जुहोति ३,४,१०,४
 दक्ष हवींश्चि भवन्ति ७,५,१५,१
 दक्षोप दधाति दक्षाक्षरा ५,३,२,१
 दक्षाक्षरायज्ञेन सुवर्गकामः २,५,५,५
 दा नो अन्ते क्षतिनः १,२,१२,२१
 दाक्षप्राज्ञे जुहोति १,५,४,६
 दक्षोप दधार्ति वेवपुराः ५,७,३,६
 दक्षिणः १,३,१०,११
 दक्षिणक्षत्रकाकः ५,५,१३,६
 दक्षिणः स्वाहा ७,१,१५,१२
 दक्षिणो लोष्टान्समस्यति ५,२,५,२१
 दक्षिणो वृद्धे द्वे ५,६,११,५
 दक्षिणीः पुरोऽनुवाक्या ७,५,१५,६
 दक्षिणाद् वयो विराट् ४,३,५,२

दियोन्मा पाहि १,८,१४,३
 दिवः रूपेण ५,७,१०,८
 दिवं वै यज्ञस्य व्युदं ३,४,१,६
 दिवः क्षमानाऽन्तरिक्षं ६,३,४,९
 दिवं गच्छ सुवः पत १,४,४३,४;
 ५,१,१०,११; ६,६,१,५
 दिवः प्रथिभ्याः पयोजः ४,६,६,१६
 दिवमेषेण मा केहीः १,३,५,६
 दिवं पृष्ठेन ५,७,१७,५
 दिवः स्कम्भनिः १,१,६,३
 दिवस्त्वा ४,४,६,२३
 दिवस्त्वा द्रविणे सादयामि ४,४,७,१३
 दिवस्पति प्रयमं जज्ञे १,३,१४,१४;
 ४,२,२,१
 दिवा चित्तमः कृपन्ति २,४,८,४
 दिवि ते हृदया इत्याह ३,४,३,१५
 दिवि अयस्वान्तरिक्षे ५,६,१,१४
 दिवे स्वा १,२,११,४; ३,१,४; ६,३
 दिवे स्वाऽन्तरिक्षाय स्वा २,६,५,४;
 ६,२,१०,४
 दिवे समनमयया ७,५,२३,३
 दिवे स्वाहा १,८,१३,३४; ७,१,१५,
 ५,१७,३; ५,११,३
 दियो नो वृष्टिं मरुतः ३,१,११,१७
 दिवो मूर्धाऽसि प्रथिभ्या ४,३,४,५
 दिवो वा विष्णुवुत १,२,१३,८
 दिव्यः सुपर्ण वयसं ३,१,११,१४
 दिशः १,३,१०,६
 दिशः सुवर्गानामिच्छिया ७,५,१५,४
 दिशां जत्रवः ५,७,१६,३
 दिशां स्वा द्रविणे ४,४,७,१४
 दिवोऽन्त्ययः राजा १,८,१६,१७
 दीक्षाये तपसे १,२,२,३
 दीर्घामनु मसित्य १,१,६,१०
 दुन्दुभीन्समाश्रित्य परमा ७,५,९,५
 दुक्ता ४,४,५,१०
 दुबस्वते रक्षोमे १,८,७,१३
 दूरेहेतिरमृद्यो मृत्युः ३,४,७,१८-१९
 दूरोहणं छन्दः ४,३,१२,४३
 दूरीकामिर्हानुजिम् ५,७,१०,६

इति स्यः क्षितिरे समीची ३,२,४,१३
 क्षणानो वनम उन्मा १,३,१४,१६;
 ४,१,१०,११; २,२,११
 इन्द्रवृत्तां दुर्वा १,१,४,१६
 इन्द्रवृत्तं देवि पृथिवि ४,१,९,९
 इन्द्रवृत्तं माह्नाः १,१,४,६
 देव वा मर्त्येष्वेसाह ६,१,४,१५
 देवकृतस्मृत्यसोऽवयजनम् ३,२,५,२१
 द्युवं गममसि १,१,२,१९
 देवताता मितद्रवः १,७,८,१३
 देवताभ्यो वा एव वा २,४,११,१०
 देवता वै सर्वाः सद्योः ६,६,८,७
 देवतासु वा पते प्राणापाययोः ३,१,७,७
 देवता यन्मवसे ६,३,११,७
 देव त्वष्टर्भूरि ते सन् ६,३,११,५
 देव त्वष्टर्वसु रण्व ६,३,६,७
 देवदूता वा पते यत् १,७,३,५
 देवनिधिरा पृथ नि ५,६,६,२
 देवर्हिमां त्वान्वह १,१,१,५
 देवर्हिः क्षतवर्हः १,१,२,८
 देवकर्म वं श्र्यक्षिता ५,१,८,१०
 देवकोकं वा अग्निना २,६,२,४
 देवभूरेतानि प्र वपे १,२,१,४
 देवस्रवं वै वद्वान् ७,२,१,२
 देवन् सविता १,३,११,३; ६,४,१,८
 देव सवितः प्रसुव १,७,७,१; ४,१,१,७
 देवसवितः सोमन् १,३,४,८
 देवसवितरेतत् ३,६,९,८; ३,७,१
 देवः सविता वसोः १,२,३,७
 देव सन्धान सहस्रपोषस्व ३,३,८,७
 देवस्या सविता भयवत् १,१,८,१२
 देवस्या सविता पुनान् १,२,१,१४
 देवस्या सविता मण्डा १,३,५,३; ३,
 ८; ६,३,३,३; ४,५
 देवस्या सवितोऽप्यु ४,६,६,१७; ५,
 १,७,९
 देवस्य सविताभंगोऽसि ४,३,३,८;
 ५,३,४,८
 देवस्य स्वा सविताः प्रमवे १,१,४,९; ३,
 ६; ३,१,१; ७,६,८,८,७,१५

२,६,४,१; ४,१,१,१०; ३,१,५,
 १,१,११; ४,१, ६,३,४,६, २,१०,
 १, ३,६,९; ४,४,१, ७,१,११,१
 देवस्य सवितः सवे १,१,९,२०
 देवस्याह सवितः १,७,८,१-२
 देवा नाभिं भारयन् ५,१,१०,१४
 देवा नायुष्मन्तसो २,३,१०,१५
 देवा नाशापाका एवं ७,१,१२,१२
 देवा नाशुविदो १,१,१३,१८; ४,४,२
 देवा देवेभ्यो भयवन्तः ४,६,३,९
 देवानां वा मन्तं जग्मुषाम् ७,५,८,१
 देवानां वा नाष्टा देवताः २,६,१,१०
 देवानां वा इष्टा देवताः २,६,९,११
 देवानां वायोयान्यसि ४,४,६,१२
 देवानां वै सुवर्गं कोकं ५,३,२,६
 देवानां स्वा प्रलीलित ५,१,७,४
 देवानां स्वा पत्नीर्देवीः ४,१,६,९
 देवानामग्नेयान्यसि ४,४,६,१०
 देवानामन्तरिक्षपालि ४,४,६,१४
 देवानां पत्नीरग्निः १,६,४,२२; ७,४,
 १२
 देवानां परिपूतमसि १,१,२,४
 देवानां मन्वे अभि नः ४,७,१५,१३
 देवानामेष उपनाहः ३,३,२,३
 देवान् वै सुवर्गं कोकं ६,३,२,३
 देवा मनुष्याः पितरः ३,४,१,१
 देवा युवमित्याह देवान् २,५,२,१४
 देवा वसव्याः जने सोमः १,४,८,१
 देवा वसव्या देवाः २,४,१०,१
 देवा वा अहर्वाग्निं २,५,६,९
 देवा वा इतहतः पत्नीः ३,५,८,३
 देवा वा इन्द्रिषं वीर्यं ३,६,८,१
 देवा वै स्वष्टारमजिघासन् ५,८,१,०
 देवा वै देवयजनम् ६,१,५,१
 देवा वै नभिं न यज्ञवि २,५,७,१
 देवा वै पुरा रक्षोभ्यः २,६,१,११
 देवा वै पुष्टिं नाविन्दन् २,६,९,७
 देवा वै प्रवाहुरप्रदान ६,६,१,०

देवा वै प्रवाहयन्त ३,५,७,३
 देवा वै स्वष्टोरविभयः २,३,२,१
 देवा वै यज्ञं पराऽजयन्त ६,३,१,२
 देवा वै यज्ञमागन्ति ६,४,२,१
 देवा वै यज्ञस्य स्वगाकर्तारं २,६,१०,१
 देवा वै यज्ञाद्रुद्रम् २,६,८,७; ६,५,
 ६,४
 देवा वै यज्ञोऽकुर्वत १,७,३,८; २,५,
 ४,२; २,२,२,४; ४,६,१; ५,३,३,
 १; ६,४,६,१; ११,१; ६,९,१
 देवा वै यज्ञो न नावाकन्धव ३,३,६,१
 देवा वै या जाह्नवीरजुहवः ६,१,१,१०
 देवा वै याः प्राचीराहुवीः ६,३,१,९;
 ४,१०,७
 देवा वै याः प्राक्पयसदः ६,२,३,७
 देवा वै येन हिरण्यं ६,१,१०,६
 देवा वै राजन्वाजावमाना २,४,
 १३,१
 देवा वै सन्स्थिते सोमे ६,३,४,२३
 देवा वै सत्रमासत १,६,११,७; २,३,
 ३,६
 देवा वै सामिचेनीरनृप्य २,५,११,९;
 ६,३,७,४
 देवाः क्षमण्या २,४,८,२
 देवाश्च वै यमम् २,१,४,९
 देवाश्चोदतरवेदिः ६,२,७,८
 देवासुरा पृथु कोकेषु २,१,३,१; ६,
 १,७
 देवासुराः संवता आसन् १,५,१,१।
 २,०,१,१,६; ३,७,१; ४,२,१,३,
 १; ३,४,४,१,४; ५,३,१,१,१; ४,१,
 ६,६,१,३; ५,३,७; ७,३,५; ६,
 २,२,१,१०; ३,१०,१,४; ७,५,७
 देवाः सपीतयोऽपां २,४,८,३
 देवाश्चन्द्रोऽप्य ५,५,९,१५
 देविका निर्बन्ध प्रजाकामः ३,४,९,१
 देवो हारी मा मां तासं ३,२,४,१९
 देवीमक्षिर्कसि वन्दमानः ४,२,५,११
 देवीराप ण्वो वामः १,४,४,८; ८,६,
 ६,३,१९

देवीरापः सं मधुमतीः १,८,१२,१
 देवीरापो अपां नपात् १,२,१८,३,
 १३,४,६,१,४,२१,४,३,९
 देवीः सधुर्वीरुणः ४,७,१४,५
 देवेभ्य इत्याह देवाः २,५,९,९
 देवेभ्य एवैनसा वेदयति ७,१,६,१९
 देवेभ्यो वे सुवर्गो लोकः ६,६,११,२
 देवेभ्यः शुम्भस्व १,२,१२,११
 देवेभ्यः शुम्भस्व १,२,१२,१२
 देवेभ्यस्वा मरीचिपेस्यः १,४,२,६;
 ३,६,३,२,१०,४
 देवेभ्यः स्वाहा ३,१,४,१६
 देवो वः सविता प्रापयतु १,१,१,४
 देवो वः सविता हिरण्यपाणिः १,१,
 ५,१७,६,११,१०,२०
 देवो वः सवितोऽपुनातु १,१,५,१,१०,
 २०
 देहि मे ददामि ते १,८,४,३
 देवीं चिन्वं मनामहे १,२,३,१,६,१,
 ४,१०
 देव्या अथर्वय उपहृताः २,६,७,१३
 देव्या अथर्वयसवा ५,२,१२,३
 देव्या होतारामूर्ध्वमध्वरं ४,१,८,८
 दोग्ध्री धेनुः ७,५,१८,३
 दोषम्याः स्वाहा ७,३,१६,२४
 द्यां वाज्याः सुसूर्य ७,५,१९,३
 द्यावा नः पृथिवी ह्यमः ४,१,११,१७
 द्यावापृथिवी इत्याह ६,१,२,९
 द्यावापृथिवी गरुड स्वाहा १,३,११,९;
 ६,४,१,१४
 द्यावापृथिवीभ्यां स्वा परि ३,२,८,२७
 द्यावापृथिवीभ्यामन्द्वा ७,५,२२,१०
 द्यावापृथिवी सहाऽऽस्ता ५,२,३,७
 द्यावापृथिव्यां धेनुमा २,१,४,१३
 द्यावापृथिव्याम लभेत ३,४,३,५
 द्यावापृथिव्या माकृताः ५,६,१९,६
 द्यावापृथिव्या आबिद ५,५,२०,६
 द्यावापृथिव्योः ५,७,२१,१३,२२,१३
 पुतानस्वा माकुवो मयन्तिः ५,५,९,१४

पुतानस्वा माकुवो मिवोतु १,३,१,११;
 ६,२,१०,१२
 पुते स्वा ४,४,६,२७
 पौरपराजिताऽऽष्टेन ४,४,५,१८
 पौरासीत पूर्वचिन्तितः ७,४,१८,२
 पौस्तकम्हः ४,३,७,१५
 पौस्ते पृष्ठं पृथिवी सधस्थम् ४,१,२,
 १३,५,१,२,१९,७,२५,१
 प्रसन्नस्वस्व पृथिवीम् ३,१,८,४,४,
 २,८,६,९,१८
 प्रसन्नस्वस्वदेव्यामि मृषति ५,२,७,७
 प्रवचः सर्पिरासुतिः ४,१,९,११
 प्रविणोदां स्वा प्रविणे ४,४,६,३४,७,
 १५
 प्रापे अन्वसस्पते दरिद्रव ४,५,१०,१
 प्रोणसितं चिन्वीतावकामः ५,४,११,६
 प्रुद्धमन्या उप दधाति ५,६,१,१२
 प्राप्तिरशतमनु म्याप २,५,१०,१०
 प्राप्तिरशदेवा प्राप्तिरशदशरा ७,४,४,९
 प्राप्तिरशदेवास्त्रासां याः ७,४,४,६
 प्रादक्षकपालः पुरोडासः २,३,७,५;
 ४,११,११
 प्रादक्षकपालः सरस्वते ३,५,१,१०
 प्रादक्षकपालो वैश्वानरः २,२,५,१०;
 ५,४,७,२२
 प्रादक्षक गृह्यन्ते प्रादक्ष ६,५,३,२
 प्रादक्ष प्रादक्षानि जुहोति ५,४,८,६
 प्रादक्ष पट्टोहीः १,८,१८,११
 प्रादक्ष भवन्ति प्रादक्ष ५,६,२,५
 प्रादक्षम्याः स्वाहा ७,२,११,१२;
 १३,६,१५,३
 प्रादक्ष रात्रीर्दीक्षितः ७,२,१०,७
 प्रादक्ष वासमन्यानि ६,१,२,१५
 प्रादक्ष सं पण्यते प्रादक्ष २,५,११,२०
 प्रादक्ष सप्तदशा भवन्ति ७,४,७,५
 प्रादक्षसु सीतासु वपतिः ५,२,५,१९
 प्रादक्षाहीने सोम कपैति ६,२,३,११
 प्रादक्षौकविःशा भवन्ति ७,४,७,७
 प्रादक्षोप दधाति प्रादक्ष ५,४,११,१२

प्रादक्षौ लोमाव धन्ति ७,४,९,२
 प्रादक्ष्याः क्षताम्याः स्वाहा ७,२,११,
 २२,१९,३
 प्रादक्ष्याः स्वाहा ७,२,११,२,१३,१
 प्रादक्ष्याः कथयति द्विपात् ६,३,४,११
 प्रादक्ष्यां कनति प्रतिष्ठित्वे ५,१,४,३
 प्रादक्ष्यां गार्हपत्ये ६,३,२,२,६,१,२
 प्रादक्ष्यामपि कामति ५,४,४,१६
 प्रादक्ष्यामा कथयति ५,१,१,१८
 प्रादक्ष्यामुपाकरोति द्विपात् ३,१,५,२
 प्रादक्ष्यामुपावहरति ५,१,५,३४
 प्रादक्ष्यां पवयत्यहोरात्राम्याम् ६,१,१,
 २१
 प्रादक्ष्यां प्रतिष्ठित्वे १,७,४,४,५,१,५,९;
 ३,१४,२,२,१७,८,७,४,५,६,
 ६,१६,१०,५
 प्रादक्ष्यां म धृणक्ति द्विपात् ५,१,९,६
 प्रादक्ष्यां देवीरन्वस्य विद्ये ४,१,८,६
 प्रादक्ष्येऽशौ भवतः ७,४,३,१६
 द्विगुणं स्वा भूमिमुपयन्तु ५,२,५,११
 द्विपात् स्वाहा १,१,८,१६
 द्वि पचन्वित्याह तस्मात् ५,१,७,७
 द्विपदा उप दधाति ५,३,८,१०
 द्विपदा वा क्षतुपदा ५,२,११,२
 द्विपदुर्भवति प्रतिष्ठित्वे ५,५,३,२
 द्विरभि धारयति चतुः २,६,६,१२
 द्विर्जुहोति द्वे हि क्षत्रियो ५,५,३,५
 द्वि वा एनमेतर्धयति ६,१,११,६
 द्विल्लानं करोति द्यावापृथिव्योः ५,१,६,
 १७
 द्वे जा दधाति द्विपात् २,६,६,७,६,
 २,१,१५
 द्वे त्रयसौ सतती वस्तः ३,२,२,३
 द्वे द्वे संभरति १,६,८,९
 द्वे वा भास्वि चित्रानस्य ५,७,६,११
 द्वे धेनुं भौमी ५,६,२१,४,८
 द्वे परिपृष्टवती भवतः ५,४,६,१०
 द्वे वा पते विराजौ तयोः ७,३,९,२
 द्वे वाक् देवसन्ने प्रादक्षाः ७,४,५,१

द्वेयोम्योऽन्यकृतेभ्यो इति ६,३,२,५
 द्वौद्वावि सृजति तस्मात् ६,४,४,१५
 द्वौ समुद्भौ विततावज्ज्यौ ३,२,२,२
 द्वौ लोमौ प्रातःसवन् ७,१,१,२
 द्वौ वदहौ भवनस्तानि ७,४,११,६
 द्वयनीका वा एता रात्रयः ७,४,५,१०
 धन्वना गा धन्वनाऽऽजि ४,६,६,२
 धरुण एकविंशः ४,३,८,७,५,३,३,४
 धरुणमसि दिवं १,१,७,८
 धर्ममखन्तरिक्षं १,१,७,७
 धर्ममनुष्टोमः ४,३,८,१८,५,३,४,९
 धर्मो च धरित्री च ४,४,११,१६
 धर्मो दिशो क्षत्रमिदं ४,४,१२,७
 धर्मसि धरित्री ४,३,७,४६
 धर्मसि दिशो इह १,२,७,९
 धर्मो मनुष्यान् १,३,८,३,६,३,६,१२
 धा नसि स्वधा १,१,९,२४
 धाता ददातु दानुये ३,३,११,१०
 धाता ददातु नो रयिम् २,४,५,३;
 ३,३,११,७,९
 धामा दीक्षायाः ४,४,२,२
 धाता धातृनां भुवनय ४,७,१४,७
 धाता प्रजाया उत राया ३,३,११,८
 धाता रतिः सवितुर्वं १,४,४४,१
 धाता विधाता परमा ५,७,४,७
 धाता पदक्षरेण पद १,७,११,६
 धातुः कण्ठः ५,५,१५,६
 धातुर्दक्षमी ५,७,२२,१०
 धात्रे पुरोडाशम् १,८,८,१
 धात्रे तपोदरः ५,५,२३,५
 धाम्नो धाम्नो राजहितः १,३,११,१५
 धारयन्त आदित्यासः २,१,११,१६
 धावन्ते स्वाहा ७,४,२२,१७
 धियणाऽसि पर्वत्या १,१,६,४
 धियणाऽसि पार्वतेषी १,१,६,५
 धियणास्तया देवीर्विधेऽव्यावतीः ४,१,
 ६,१०
 धियणास्त्येत्याद विद्या ५,१,७,५
 धियणं बीजं सती १,४,१,६

धियिणया वा अमुस्मिन् ६,३,१,५
 धुरि ध्रुवौ पातम् १,१,१३,१६
 धूरसि ध्रुवं ध्रुवंतं १,१,४,४
 धूरसि भेदो रश्मिनां ३,२,१०,१२
 धरित्सि प्रक्ष १,१,७,१
 धेनुर्वयो जगती छन्दः ४,३,५,९
 धेनु लोमी ५,६,२१,६
 धेनवै वा एतद्देवो यत् २,२,९,६
 ध्रुवसिध्रुवयोनिः ४,३,४,१
 ध्रुवोक्षदस्यन्तरिक्षं १,२,१२,२४
 ध्रुवं ध्रुवेण हविषाऽव ३,२,८,२९
 ध्रुवमसि पृथिवीं १,१,७,६
 ध्रुवसिध्रुवाचक्षिः ५,२,१,६
 ध्रुवा अस्मिन् गोपती १,१,१,७
 ध्रुवा च पृथिवी च देवस्य ४,४,११,१५
 ध्रुवा दिशां विष्णुपत्नी ४,४,१२,१३
 ध्रुवां वै रिचयमानां १,७,५,१
 ध्रुवाऽसि १,१,१३,११,२,१२,१०
 ध्रुवाऽसि वृताक्षी १,१,११,१९
 ध्रुवाऽसि धरणी ४,३,७,४५
 ध्रुवाऽसि धरुणा ४,२,९,१,३,७,३८
 ध्रुवाऽसि पृथिवी तद्वत् ४,२,२,१२
 ध्रुवोऽसि ध्रुवोऽहम् १,३,२,१,१०,६,
 २,३,९,१-३,९
 नक्षिणं कर्मणा नक्षत् १,८,२२,१४
 नक्षत्राय स्वाहा ७,३,१८,८
 नक्षत्रमुप तिष्ठते न प्रातः १,५,९,१०
 नक्षत्राणां समनसा ४,१,१०,१३,६,
 ५,६,७,१२,८
 नक्षत्राणोति पुरोऽनुवाक्यां ५,४,७,७
 नक्षत्राणोत्युत्तरया ५,१,९,१३
 नक्षत्राणां चतुर्थां ५,७,२०,४
 नक्षत्राणां सा १,२,२,११
 नक्षत्राणि छन्दः ४,३,७,१७
 नक्षत्राणि प्रतिरूपेण ५,७,२०,९
 नक्षत्रेभ्यः समनमयथा ७,५,२३,४
 नक्षत्रेभ्यः स्वाहा १,८,१३,३७,७,१,
 १५,६

नक्षत्रेष्टका उप दधाति ५,४,१,६
 नमस्कृत्योक्तुप प्र ६,५,८,१७
 न छिनत्तीति होवाच १,७,२,२०
 न तत्र जाम्बवतीत्याहुः १,५,९,१४
 न तं विद्याय य इदं ४,६,२,५
 न दक्षिणा वि चिकित्ते २,१,११,१९
 न दुश्कर्मा भवति यः ५,२,३,१८
 न द्वे यजेत यत् पूर्वया २,५,५,३
 न पर्वावर्तयति यत् ६,४,१,५
 नपात्को वेनामैयः ५,४,१०,१०
 न पुरस्तात् परि २,६,६,४,६,२,१,१९
 न पुरस्तात् प्रत्यस्थेत् २,६,५,१७
 न पुरा दक्षिणाभ्यो नेतोः ६,१,३,१९
 न पुरा नक्षत्रेभ्यो वाचं ६,१,४,७
 न पुरा सोमस्य क्रयात् ६,१,३,७
 न प्राति क्षणाति यत् २,६,५,१४
 नम उदयेण ५,७,१६,६
 नमश्च १,४,१४,५,४,४,११,५
 नमस्यश्च १,४,१४,६,४,४,११,६
 नमो दिव्य गच्छ स्वाहा १,३,११,१०,
 ६,४,१,१५
 नमोभ्यः स्वाहा ७,४,१४,१०
 नम आकंक्षते च ४,५,९,१४
 नम आलम्बानेभ्यः ४,५,३,१०
 नम आताप्याय चाकाद्याय ४,५,८,१५
 नम आनिहतेभ्य ४,५,९,१८
 नम आमीवर्तभ्यः ४,५,९,१९
 नम आयच्छत्रयो ४,५,३,११
 नम आय्याधिनीभ्यो ४,५,४,१
 नम आकावे आजिराय ४,५,५,१२
 नम आजुषेणाय ४,५,६,११
 नम आसीनेभ्यः क्षयानेभ्यः ४,५,३,१३
 नम इन्द्राय मरुते ३,२,४,११
 नम इतिषयाय च प्रपद्याय ४,५,९,१
 नम इषुकृज्यो धन्वकृज्यः ४,५,४,१५
 नम इषुमज्ज्यो धन्वाविभ्यः ४,५,३,९
 नम इतिषयाय चाऽऽन्यथाय ४,५,९,१४
 नम उगणाभ्यस्तृहतीभ्यः ४,५,४,२
 नम उग्राय च बीमाय ४,५,८,४
 नम उच्चैर्वापायाऽऽक्रन्दयते ५,२,१२
 नम उर्वयाय च स्वस्याय ४,५,६,७

नम उष्णीषिणे गिरिचराय ४,५,३,८
नम ऊर्म्याय चावस्वन्माय ४,५,५,१४
नम ऊर्म्याय च सूर्याय ४,५,९,११
नमः ककुमाय निषाङ्गिणे ४,५,३,२
नमः कपर्दिने च पुष्कल्याय ४,५,९,३
नमः कपर्दिने च व्युक्केलाय ४,५,५,४
नमः काव्याय च गङ्गाय ४,५,९,६
नमः काव्याय च नील्याय ४,५,७,८
नमः किंशिकाय च ४,५,९,२
नमः कुकालेभ्यः कमरिभ्यः ४,५,४,१३
नमः कृष्णाय चावट्याय ४,५,७,११
नमः कृत्स्नवीलाय धावते ४,५,२,१३
नमः कृत्यभ्यः संग्रहीतृभ्यः ४,५,४,११
नमः पर्व्याय च ४,५,९,१२
नमः पार्याय चावार्याय ४,५,८,१३
नमः पायसस्याय च रजस्याय ४,५,९,८
नमः पितृभ्यो अभि ये ३,२,८,२०
नमः पुञ्जिहेभ्यो निषादेभ्यः ४,५,४,१४
नमः पूर्वजाय चापरजाय ४,५,६,२
नमः पूथिष्याः ३,२,४,२४
नमः प्रजापतये ७,४,१३,४
नमः प्रतरणाय चोत्तरणाय ४,५,८,१४
नमः शङ्कराय च मयस्कराय ४,५,८,१०
नमः शङ्गाय च पशुपतये ४,५,८,३
नमः शम्भवे च मयौम्भवे ४,५,८,९
नमः शर्षाय च पशुपतये ४,५,५,२
नमः शल्क्याय च कर्म्याय ४,५,८,१६
नमः शिवाय च शिवतराय ४,५,८,११
नमः शीघ्रियाय च ४,५,५,१३
नमः शुष्क्याय च हरित्याय ४,५,९,९
नमः शूराय चावनिन्दते ४,५,६,१२
नमः श्रवाय च प्रतिश्रवाय ४,५,६,१०
नमः धुनाय च ध्रुवसेनाय ४,५,६,१५
नमः श्लोक्याय चावतान्याय ४,५,६,८
नमः श्रम्भ्यः श्रपातिभ्यः ४,५,४,१७
नमः सखीनां पुरोगाणां ३,२,४,२२
नमः सदसस्पतये ३,२,४,२१

नमः सदसे ३,२,४,२०
नमः समाम्यः ४,५,३,१६
नमः सस्विजराय विषीमते ४,५,२,३
नमः सहमानाय निष्पायिने ४,५,३,१
नमः सहस्राक्षाय च ४,५,५,५
नमः सिकत्याय च ४,५,८,१७
नमः सु ते निर्ऋते विश्वरूपे ४,५,७
नमः सुतायाहन्त्याय ४,५,२,८
नमः सृणाय च सरस्पाय ४,५,७,९
नमः सूर्याय दिपिक्षिते ७,५,२४,४
नमः सूकाविभ्यो ४,५,३,६
नमः सेनाभ्यः ४,५,४,१०
नमः सेन्याय च ४,५,६,५
नमः सोमाय च रुद्राय ४,५,८,१
नमः सुत्याय च पथ्याय ४,५,७,७
नमः क्षीतस्याय च ४,५,५,१५
नमः स्वपद्भ्यो जाग्रद्भ्यः ४,५,३,१४
नमः स्वायुधाय च सुधन्वने ४,५,७,६
नमस्त जातान १,३,८,१४
नमस्तक्ष्मभ्यो रथकारिभ्यः ४,५,४,११
नमस्तत्स्न्याय च गेढाय ४,५,९,५
नमस्तान्नाय चाहणाय ४,५,८,२
नमस्ताराय ४,५,८,८
नमस्विहङ्गयो धावद्भ्यः ४,५,३,१५
नमस्तीक्ष्णेष्वे वाऽऽशुभिने ४,५,७,५
नमस्तीर्ष्याय च कृष्णाय ४,५,८,१२
नमस्ते जस्र जोजसे १,६,११,१०
नमस्ते भरतु मा मा हि र्सीऽऽ, ७,१३,४
नमस्ते अस्वायुधाय ४,५,१,१४
नमस्ते रुद्र भग्न्ये ४,५,१,१
नमस्ते हरसे शोचिषे ४,६,१,१२,५,
४,४,१३
नमो अग्निषाय च प्रथमाय ४,५,५,११
नमो अग्नेवधाय च दूरे ४,५,८,५
नमो अग्नेभ्योऽश्वपतिभ्यः ४,५,३,१७
नमो अस्तु त्रीक्ष्मीवाय ४,५,१,९
नमो अस्तु स्वर्ग्यो ये ४,२,८,७
नमो गणेशाय गणपतिभ्यः ४,५,४,५

नमो गिरिमाय च ४,५,५,६
नमो गृत्सेभ्यो गृत्सेपतिभ्यः ४,५,४,३
नमो गोप्याय च गुह्याय ४,५,९,४
नमोऽग्नये पृथिविक्षिते ७,५,२४,२
नमोऽग्नयेऽपतिविद्वाय १,५,१०,३
नमोऽग्नये मलघ्ने मलस्थ ३,२,४,९
नमो अघ्न्याय च सुप्रियाय ४,५,६,४
नमो अघ्न्याय च कनिष्ठाय ४,५,६,१
नमो दिभ्यः १,३,१०,१२
नमो दिवे ३,२,४,२३
नमो दुन्दुभ्याय च ४,५,७,१
नमो दूताय च महिताय ४,५,७,३
नमो देवेभ्यः १,३,४,११; ६,३,२,१६
नमोऽधिपतये ७,४,१६,५
नमो हृणवे च प्रमृताय ४,५,७,२
नमो नाद्याय च वैश्वत्याय ४,५,७,१०
नमो निचरवे परिचराय ४,५,३,५
नमो निषाङ्गिण्ये ह्यशुभिने ४,५,३,३
नमो निषाङ्गिणे वेपुषिभ्यो ४,५,७,४
नमो नीलमीवाय च ४,५,५,३
नमोऽपगुरमाणाय ४,५,९,१३
नमो बभ्रुवाय विष्वाभिने ४,५,२,४
नमो विमिने च कवविने ४,५,६,१४
नमो बृहते च वर्षायिसे ४,५,५,९
नमो भवस्य हेले जगता ४,५,२,६
नमो भवाय च रुद्राय ४,५,५,१
नमो भुवन्तये वारि ४,५,२,११
नमो मध्यमाय चापगन्धमाय ४,५,६,३
नमो मन्त्रिणे वाणिजाय ४,५,२,१०
नमो महद्भ्यः क्षुल्लकेभ्यः ४,५,४,७
नमो माहिम्न उत चक्षुसे ३,३,९,२
नमो मात्रे पृथिव्यै माहं १,८,१५,१०
नमो मित्रस्य वरुणस्य १,२,९,४
नमो मीढुत्माय च ४,५,५,७
नमो मृगयुभ्यः शनिभ्यः ४,५,४,१६
नमो मेघ्याय च विषुल्याय ४,५,७,१३
नमो याग्याय च क्षेप्याय ४,५,६,६
नमो रथिभ्योऽरथेभ्यः ४,५,४,८

नमो रथेभ्यो रथपतिभ्यः ४,५,४,९
 नमो राज्ञे ७,४,१६,१
 नमो रुद्राय मन्त्राग्ने ३,२,४,१०
 नमो रुद्रायऽऽस्तताविने ४,५,२,७
 नमो रुद्रेभ्यो न पृथिव्यां ४,५,११,१२
 नमो रोहिताय रथपतये ४,५,२,९
 नमो ह्योण्याय षोडश्याय ४,५,९,१०
 नमो वः पितृभ्यः ४,५,९,१५
 नमो वः पितरो रसाय ३,२,५,१९
 नमो वज्रते परिवज्रते ४,५,३,४
 नमो वज्राय च कर्धवाय ४,५,६,९
 नमो वरुणाय ७,४,१६,२
 नमो वर्मिणे च वरुणिने ४,५,६,१३
 नमो जप्याय चावर्ज्याय ४,५,७,१२
 नमो वारवाय च रोमिवाय ४,५,७,१५
 नमो वाववेऽन्तरिक्षाक्षिते ७,५,२४,३
 नमो वास्तवाय च ४,५,७,१६
 नमो विश्वीणकेभ्यः ४,५,९,१६
 नमो विश्विन्धरकेभ्यः ४,५,९,१७
 नमो विश्वेभ्यो विश्वरूपेभ्यः ४,५,४,६
 नमो वृक्षेभ्यो हरिकेशेभ्यः ४,५,२,२,
 ८,७

नमो वृद्धाय च संवृष्वने ४,५,५,१०
 नमो व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यः ४,५,४,४
 नमोऽध्याय ७,४,१६,३
 नमोऽसिन्मन्त्र्यो नक्तं चरन्त्रयः ४,५,३,७
 नमोऽस्वन्नो विष्यन्नयः ४,५,३,१२
 नमो हन्त्रे च हनीयसे ४,५,८,६
 नमो हरिकेशायोपवीतिने ४,५,२,५
 नमो हिरण्यवाहवे ४,५,२,१
 नमो ऋक्षाय च वामनाय ४,५,५,८
 नमो ऋद्ध्याय च ४,५,९,७
 न यजमान रिप्यति १,८,२२,१२
 नववत्सर्वाऽऽग्नीध्रे जुहोति ६,३,२,९
 नराधिपः प्रोक्षमाणः ४,४,९,९
 नराणां तस्याहं देववज्रया १,६,४,२
 नवकपालः पुरोडासः ६,२,१,७-८
 नववत्सारित्तसे स्वाहा ७,२,११,२२,

१२,१३; १४,११

नवछदि तेजस्कामस्य ६,२,१०,१७
 नव जुहोति नव वै ६,६,२,२
 नवत्यै स्वाहा ७,२,१७,९
 नवदशभिरस्तुवत ४,३,१०,१०
 नवनव गृह्यन्ते नव ३,५,१०,५
 नवभिरण्वर्षुर्गृह्यायति ७,५,८,५
 नवभिरस्तुवत, पितरः ४,३,१०,५
 नवभ्यः प्रातेभ्यः स्वाहा ७,२,१९,१०
 नवभ्यः स्वाहा ७,२,११,९; १२,५;
 १४,४
 नवरात्रो भवत्यभिपूर्वम् ७,२,४,४
 नवविंशत्याऽस्तुवत ४,३,१०,१५
 नवविंशत्यै स्वाहा ७,२,११,२०;
 १२,११; १४,१०
 नववत्स्यै स्वाहा ७,२,११,२४;
 १२,१५; १४,१४
 न वा इदं दिवा ५,३,४,१६; ६,४,८,४
 न वा उवेतन्म्रियसे ४,६,९,१०
 न वा एतेन पुरो न ५,५,९,१६
 न वा एषोऽन्यतो वैश्वानरः ७,२,१०,१
 नवाशीत्यै स्वाहा ७,२,११,२६; १२,
 १७; १४,१६
 नवाभिमाभिचरतः ५,१,६,२०
 न विन्वन्नं वि युयात् २,६,५,१२
 नबोनवो भवति २,३,५,४; ४,१४,१
 न सं भिनति तस्मात् ६,२,११,७
 न संवत्सराक्षिष्ठति ५,१,८,२२
 न साद्वयसन्नादि ६,५,६,१४; ७,
 ९; ८,११
 न स्यावराणां गृह्याय ६,४,२,८
 न ह स वै पुराऽसिः ५,१,२,१
 न होता ह्यलयन्त्या ६,४,२,१९
 नाकः षट्त्रिंशः ४,३,८,१६; ५,३,
 ३,१७
 नाकसदसि ४,४,७,१०
 नाकसर्जितं देवाः सुवर्म ५,३,७,१
 नाको मकरः कुर्काकयः ५,५,१३,२
 नागतधीर्महेन्द्रं यजेत २,५,४,८
 नाभिं चित्वा राभाभुपेयाय ५,६,८,५

नात्यम् प्र हरेष्व २,६,५,१६
 नाऽऽविष्टमुत्सृजेयुः ७,५,७,५
 नादेवीभ्यः स्वाहा ७,४,१३,१७
 नाव्युर्युष गायेत् ६,३,१,११
 नान्वद्वातसमः पत्वा ५,१,५,२१
 नावा प्राणो यजमानस्य ३,१,४,८
 नातु वपट् करोति ६,५,८,१२
 नान्तममङ्गारमति ६,३,९,१५
 नान्तमा वहन्तीरतीयात् ६,४,२,७
 नान्यामाहुतिं पुरस्तात् ६,२,३,३
 नान्याभुपराभिष्टकामुप ५,३,७,१०
 नान्योऽन्यमनु प्र पथेत ६,५,३,८
 नाभा पृथिव्याः प्रमिधानम् ४,१,१०,४
 नाभिर्ग्रे परि स्थयति ६,३,४,१६
 नाभिस्त चाप्यावतां १,३,९,६
 नामावास्यायां च पौर्णमास्यां २,५,६,
 १०
 नाराजः सीम्यः स्वाहा ७,५,११,४८
 नारीस्ते पतयो कोम ५,२,११,५
 नाऽऽर्तिमाच्छेति सर्वम् ५,६,२,३
 नासिकवते स्वाहा ७,५,११,७
 नासिकाम्यात् स्वाहा ७,३,१६,५
 नासोमयाजी सं नयेत् २,५,५,१
 नाहमिन्द्राणि रारण १,७,१३,४
 निकषमाणाय स्वाहा ७,१,१९,७५
 निकषिताय स्वाहा ७,१,१९,७६
 निकषिष्यते स्वाहा ७,१,१९,७४
 निकामेनिका मे नः पर्जन्यः ७,५,१८,८
 निकायश्छन्दः ४,३,१२,२०
 नि काव्या वेवत्सः २,२,१९,८; १४,९
 निकमणं निषद्वन् ४,६,२,३
 निग्राभ्याः स्थ देवभृतः ३,१,८,१
 नितरिः ४,४,५,११
 निपत्यते स्वाहा ७,१,१९,२९
 निपथमानाय स्वाहा ७,१,१९,३०
 निपथाय स्वाहा ७,१,१९,३१
 निष्ठाकिमरूपेण ५,७,१९,८
 नि यच्छति वृष्टिमेव २,६,५,१५
 नियुताय स्वाहा ७,२,२०,४
 नियुस्यते भवति ऋद्धा २,१,१,४

निरस्तं नमुचः क्षिरः १,८,१४,५
 निर्मलितगृहीते देवयजने ६,२,६,२१
 निर्मलितं निर्जालमकेन ५,७,१३,११
 निर्मलितमस्थमिः ५,७,१८,२
 निर्मल्यै त्वा १,२,३, १६
 निर्मल्यैवास्थ यज्ञं ६,२,६, २३
 निर्दग्धः रक्षाः १,१,७,५
 निर्द्वेर्व निर्वीरं कृत्वा ७,३, ११, २
 निर्वापेर्व देवा जमुरात् ५,१,९, ११
 निखिम्पानाम त्व तेषां ५,५, १०, ९
 निविशमानाय स्वाहा ७,१, १९, २१
 निविष्टाय स्वाहा ७,१, १९, २२
 निवीतं मज्जुष्ण्यां प्राची २,५, ११, १
 निवेक्ष्यते स्वाहा ७,१, १९, २०
 निवेशानः सङ्गमनः ४,२,५, ११, ५, २,
 ४, १६
 निवेशानी सङ्गमनी ३,५, १, ३
 निशितायां निर्वेष्ट २,२, २, ४
 निषण्णाय स्वाहा ७,१, १९, २५
 निवस्थते स्वाहा ७,१, १९, २३
 निवद्व नो मप दुर्मतिः ५,१, ५, ३०
 निषठाद् धृतप्रतः १,८, १६, ७
 निषीदते स्वाहा ७,१, १९, २४
 निष्कार्तरमध्वरस्य ४,२, ७, १०
 निष्कृताहावमवटः ४,२, ५, १४
 निष्कृतिर्नाम यो माता ४,२, ६, ८
 निष्कृत्वाद् लेख १,१, ७, ३
 निष्कर्षं ब्रह्मति प्रजानां ६,१, ७, ५
 निहाकायै स्वाहा ७,५, ११, १२
 नि होवा होतृवदने ३,५, ११, ७,
 ४, १, ३, ११
 नीकप्रीवाः क्षितिकण्डाः ४,५, ११, ३-४
 नीकङ्गोः किमिः ५,५, ११, ८
 नीहाराय स्वाहा ७,५, ११, ११
 नृतनानु ३,३, ३, ७
 नृचक्षसं त्वा देव सोम ३,२, ५, ३
 नृचक्षाः प्रसिधयातः ४,४, ९, २६
 नृचक्षसां मागोऽसि ४,३, ९, ३: ५, ३,
 ४, २

नृमेधश्च पक्ष्मपक्ष २,५, ८, ५
 नृपदे वद् ४,६, १, १३; ५,४, ५, १
 नेता कुक्षेति यातव्यामा ६,५, ९, ५
 नैयप्रोष कौतुम्भराः ३,४, ८, ११
 नैर्कृतीः कृष्णाक्षितः ५, १, ४, ६
 नोच्यते गृहीयात् प्रजाः ६,६, ११, ७
 न्वप्रोषश्चमसेः ७,४, १२, ६
 न्वप्रोषिन वनस्पतीन् ७,३, १४, २०
 न्वन्ये विष्णिषा वन्यन्ते ६,३, १, १६
 न्वयुंदाय स्वाहा ७,१, २०, ७
 पक्षवृक्षम् ४,३, १२, ३५
 पक्षो भवति न ह्यपक्षः ५, २, ५, ३
 पक्षा सस्वः ७,५, २०, २
 पक्षिद्वन्द्वः ४,३, ७, ५
 पक्षिकप्रायणो व यज्ञः २,६, १०, ७
 पक्ष्मयौ बाज्यानुवाक्ये ३,५, ४, १४
 पक्ष्मकपाकः पुरोडाशः १,५, १, १०
 पक्ष्म कृत्वो गृह्णाति ६,२, १, ४
 पक्ष्म कृत्वो वज्रपां ६,१, ९, १३: ४, ४, ४
 पक्ष्म कृत्वोऽथ भति ६,२, २, ३
 पक्ष्म कृत्वो भ्यावारयति ६,२, ८, २
 पक्ष्मगृहीतं भवति २,३, २, १८
 पक्ष्म गृह्णन्ते पक्ष्म दिशः ३,५, १०, ४
 पक्ष्म पितृयो भवन्ति ५,२, ३, १९,
 ६, १०, ७
 पक्ष्मपिठीकं चिन्वीत ५,२, ३, १४
 पक्ष्मचोदा उप दधाति ५,३, ७, ५
 पक्ष्मदश उच्यते ऐन्द्रीनु ७,२, ५, १०
 पक्ष्म दक्षिणतो वज्रः ५, २, १०, ३
 पक्ष्म दक्षिणायाः श्रेण्यां ५,३, १, १६
 पक्ष्मदश इन्द्रस्तोमः ७,४, ३, २
 पक्ष्मदशमिरस्तुवत ४,३, १०, ८
 पक्ष्मदशम्यः स्वाहा ७,२, ११, १५, १२,
 ८: १४, ७: १६, ३
 पक्ष्मदशः रथन्तरं ७,५, ८, ८
 पक्ष्मदशरात्रो भवति ७,३, ६, ४
 पक्ष्मदश सामिचेनी २,५, ८, ३
 पक्ष्मदशानु म्यात् २,५, १०, २

पक्ष्मदशिनोऽर्धमासाः ७,५, २०, १२
 पक्ष्मदशौवास्तासो वा ७,३, ७, ८
 पक्ष्म दिशो देवीर्देव्यश्च ४,६, ३, ५;
 ५,४, ६, ६
 पक्ष्म देवता यजति ६,१, ५, २
 पक्ष्मधा विनियम स्तुवन्ति ७,५, ८, १४
 पक्ष्मनवत्यै स्वाहा ७,२, १६, ५
 पक्ष्म पश्चात् प्राचीन्य ५,२, १०, ४
 पक्ष्म पुरस्ताद् प्रतीचीः ५,२, १०, ५
 पक्ष्ममिराधि कामति ५,४, ७, ६
 पक्ष्ममिरस्तुवत मृतानि ४,३, १०, ३
 पक्ष्ममिर्धावा वि द्यौ ४,३, ११, ५
 पक्ष्ममिष्यायारयति ५,२, ७, १७
 पक्ष्ममिस्तिष्ठन्तः सुवन्ति ७,५, ८, १३
 पक्ष्मम्यः शतेभ्यः स्वाहा ७,२, १९, ६
 पक्ष्मम्यः स्वाहा ७,२, ११, ५, १२, ३;
 १४, २: १६, १
 पक्ष्मरात्रो भवति पक्ष्म ७,१, १०, ६
 पक्ष्म वा एतेऽप्रभो वत् ५,५, ९, ६
 पक्ष्मविर्धं भवति ७,५, ८, ११
 पक्ष्मविर्धस्यास्तुवत ४,३, १०, १३
 पक्ष्म म्युष्टीरनु पक्ष्म ४,३, ११, ११
 पक्ष्मानां स्वर्तुनां वज्राश्च १,६, १, ४
 पक्ष्मानां त्वा दिशो वज्राश्च १,६, १, ५
 पक्ष्मानां त्वा पक्ष्मजनानां १,६, १, ६
 पक्ष्मानां त्वा वातानां १,६, १, ३
 पक्ष्मारतिं तस्मै वृक्षेत् ६,३, ३, १५
 पक्ष्मविर्धो गायत्री ४,३, ५, ३
 पक्ष्मावीक्षित्वा क्षादिः पक्ष्माणां ५,६, १६, ४
 पक्ष्माशाते स्वाहा ७,२, १७, ५; १९, १
 पक्ष्माहा भवन्ति पक्ष्म ७,४, ५, ३
 पक्ष्माहो भवति पक्ष्म ७,३, ८, २
 पक्ष्मोत्तरतश्चन्द्रस्थाः ५,२, १०, ६
 पक्ष्मोप दधाति पक्ष्म ५,३, १, ४
 पक्ष्मोप दधाति पाक्ष्मः ५,३, १, २;
 १०, ११
 पक्ष्मोप दधाति पाक्ष्माः ५,२, १०, २
 पक्ष्म एकविर्धं निरिमिती ७,१, १, ९
 पक्ष्म उप गायन्ति ७,५, ८, १०

पत्न्यन्वारमते परवी ६,२,१,२
 पत्न्युपानक्ति परवी हि ६,२,९,४
 पथस्पयः परिपति १,१,१४,६
 पथो वा एतेऽप्यपथेन ७,२,८,१३
 पथ्याः स्वास्ति यजति ६,१,५,४
 पथ्याः स्वास्तिमयजन् ६,१,५,३
 पदपंक्तिहस्तः ४,३,१२,३०
 पदेन कलु वा एते ७,५,२,४
 पक्षयः स्वाहा ७,३,१६,३७
 पक्षयां द्वे सवने समगृह्णात् ६,१,६,९
 पद्धते स्वाहा ७,५,१२,१५
 पन्थां वाऽपिस्पर्शयेत् ६,२,६,५
 पन्थामनुवृत्त्या ५,७,२३,१
 पयःपुयिभ्यां पय कोपधीपुष्ट ७,१,२,६
 पयसे होत्राणां स्वाहा ३,२,८,९
 पयस्या भवति पयः २,३,१३,१४
 पयस्वापां पुरोडास्य २,३,१३,१५
 पयस्तीरोपथयः १,५,१०,७
 पथोदां स्वा पयसि ४,४,६,३२
 पथो ग्राहणस्य तेजः ६,२,५,५
 परमस्याः परावतः ४,१,९,१३
 परमा वा एषा ऊन्मसां ५,४,१२,२
 परमेष्ठिनो वा एषः १,६,९,३
 परमेष्ठी स्वा सावयुष्ट ४,४,३,७
 परमेष्ठयपिपतिर्मुत्तुः ३,४,७,१४-१५
 परस्ताद्वर्वाचीं प्रोक्षति ६,२,१०,५
 परस्ताद्वर्वाचो हृणीते २,५,८,१३
 परस्ता अचि संवतः २,६,११,१५;
 ७,१,९,१२
 पराकथेनान्तरां ५,७,१४,६
 पराकृतिरभ्य जुहोति ६,२,३,५
 पराङ् वाव यज्ञ एति १,७,६,१६
 पराङ् वावतेऽप्यर्चुः ६,३,८,११
 पराधीरन्वाह पराङ् ५,१,८,१६
 पराधीरुप दधाति ५,२,४,११
 पराधी वा एतस्मै २,६,११,३
 पराङ् प्रोक्षति पराङ् ६,३,४,२
 पराङ्गो वा एते सुवर्गं ७,३,५,६,७,७;
 ९,५,४,४,५

पराङ्गो हि यन्मि पराधीमिः ३,१,१०,८
 पराजिखेव कलु वा ६,३,१,३
 परापुत्रः रक्षः परापुत्रा १,१,५,१४
 परार्थोय स्वाहा ७,२,२०,११
 परावत्ताते स्वाहा ७,१,१३,१०
 परा वा एतस्याऽऽयुः ३,३,४,६
 परा वा एष प्रजां ५,२,२,१८
 परा वा एष यज्ञं १,५,२,१
 परा वा एतेऽग्निं वपति ५,२,२,१६
 परिचाट्य चिन्वीत ५,४,११,८
 परिचिदति तथा वेवतया ४,२,४,१२
 परि णो रुद्रस्य हेतिः ४,५,१०,९
 परि ते भन्वनो हेतिः ४,५,१,१५
 परि स्वा गिर्वणो गिरः १,३,१,१७;
 ६,२,१०,२१
 परि स्वाऽग्ने पुरं ववं १,५,६,१५,८;
 १२, ४,१,२,२०
 परिषवे जनप्रथनाय ३,८,८,५
 परिधीनसं माहिं पुनाति १,५,११,१७;
 ६,२,३,६,३,७,६
 परिधीन् परि दधाति २,६,६,२
 परिपतये स्वा गृह्णासि १,२,१०,१२
 परिपुण्यते स्वाहा ७,५,११,३२
 परिष्कवेभ्यः स्वाहा १,८,१३,४२
 परिभूरग्निं परिभूरिन्द्रं ३,२,३,१
 परिभूयऊन्मः ४,३,१३,९
 परिक्षिपितः रक्षः १,२,५,९,३,१,३
 परिवहते स्वाहा ७,४,२२,१२
 परिवर्पते स्वाहा ७,५,११,२४
 परिवहन्तीभ्यः स्वाहा ७,४,१४,३
 परि वाजपतिः कविः ४,१,२,१९
 परिधीरसि परि स्वा १,३,६,१६
 परि व्ययत्यूर्यै रशना ६,३,४,१५
 परिशिष्टाय स्वाहा ७,३,२०,१५
 परि ह्ययत्यस्तर्हिः ६,१,१,२
 परिभिते याजयति २,२,१०,३
 परिपयोऽसि पवमानः १,३,३,१०
 परिसंवातेभ्यः स्वाहा ७,४,२१,६

पेरित पितरः सोम्याः १,८,५,९
 परोक्षं वा अन्ये देवाः १,७,३,१
 परो दिवा पर एना ४,६,२,६
 परो मर्तः परः स्वा ७,४,१५,२
 परो वरीयसीमवान्तरदीक्षि २,३,१४
 पर्णेभ्यः स्वाहा ७,३,२०,६
 पर्णो ग्राहणा ७,४,१२,४
 पर्यग्निं करोति सर्वहुतम् ६,३,८,१
 पर्यग्नौ क्रियमाणे जुहोति ३,४,३,१२
 पर्याग्निो भवति २,१,४,१४
 पर्वतश्चिन्माहि जुहः ३,१,११,२३
 पर्व ते राध्यासम् १,६,२,६
 पर्वभ्यः स्वाहा ७,४,२१,७
 पलायिताय स्वाहा ७,१,३,७,१९,१७
 पलायित्वमाणाय स्वाहा ७,१,१९,१६
 पक्षवत्याभ्यः स्वाहा ७,४,१३,१०
 पक्षमानं पामुना ५,७,१५,८
 पक्षव वाजस्राते ५,४,१२,१
 पवित्रं पोत्राभ्याम् ५,७,१५,९
 पक्षवो वा इहा स्वयम् २,३,८,१
 पक्षवो वा एते यदादित्यः ३,५,५,५;
 ६,५,६,८,१०-११
 पक्षवो वा एते यद्विहङ्गाः ५,७,२,२
 पक्षवो वै ऊन्मसा अक्षं ७,३,३,५
 पक्षवो वै पूर्वो आहुतया २,६,६,१३
 पक्षवो वै वयस्या नाना ५,३,१,१२
 पक्षवो वै सोमकथये ६,१,८,८
 पक्षवो वै सोमो यत् ६,६,३,२०
 पक्षवो वै सोमो व्यानः ६,४,४,२
 पक्षवो वै हारिवांजनीः ६,५,९,८
 पञ्च वै द्वियमाणः रक्षाः सिद्धे ३,१०,७
 पञ्चानां वै देवाः सुवर्गं ६,३,१०,६
 पञ्चपतिः स्थूलद्वयेन १,४,३६,४
 पञ्चमानेव भवति ६,२,६,१०
 पञ्चमाकम् पुरोडासं ६,३,१०,१
 पञ्चर्वा एष यद्मिः ५,२,८,६,१०,१;
 ३,५,९,७,६,९
 पञ्चतीर्वाण्युप दधाति ५,२,९,११
 पञ्चानां क्षमासि क्षमं १,८,६,३

पशुनां मन्थुरसि तव १,८,१५,९
 पशुमसुतं पुरोडाशान् ७,३,११,८
 पशुमनेव भवति ६,२,६,२०
 पशोर्वां बालव्यस्य प्राणान् ६,३,९,१
 पशोर्वां बालव्यस्य मनः ६,३,१०,८
 पशोर्वां बालव्यस्य हृदयम् ६,४,१,१८
 पश्चात् ५,७,३,३
 पश्चात् प्रभिसंध्यः २,१,३,७
 पश्चात् प्राचीमुत्तमाम् ५,३,७,८
 पश्चात्सदः सवित्रेन्द्राः १,८,७,५
 पश्चात्तोका वा पुरा प्राच्युत् ६,३,८,१३
 पश्यते स्वाहा ७,५,१२,२१
 पञ्चबाह्वो वृद्धी ४,३,५, ६
 पाकयज्ञं वा अनु १,७,१,१
 पाकलाय स्वाहा ७,३,१८,१३
 पाजस्याय स्वाहा ७,३,१६,२१
 पाञ्चजम्येव्येयस्ये ५,३,११,७
 पात्रं मा पावायुधिवी ३,२,४,२८
 पात मा प्रत्यन्त्रं पात १,८,१९,१९
 पात्राणि भञ्जित पात्रे ५,६,२,६
 पात्राः कसो माग्योलवः ५,५,१८,२
 पापवस्यसं वा वृत्त ५,१,२,८
 पायुक्त्वा वा पायवत् १,३,९,७
 पार ह्रस्वोऽपार्थेयः ७,३,१६,८
 पार्जण्या भयोर्पासिखः ५,६,१९,३
 पार्थुरश्मं मङ्गलसामं ५,४,१२,५
 पार्थित्वा वा वृद्धयति मण्यतः ६,३,९,४
 पाश्चात्त्याय स्वाहा ७,३,१६,२२
 पाथेन वसाहोमं प्रयेति ३,३,११,३
 पावक वा चित्तयन्त्या ४,६,१,७
 पावकवतीभिरक्षं ५,४,४,२०
 पावकवर्चाः शुक्रवर्चाः ४,२,७,८
 पावको अदम्य रशिवो ५,४,४,१५
 पावमानेन स्वा २,३,१०,७; १६,६
 पावीरवी कन्या चित्रायुः ४,१,११,१०
 पाहि मांसं १,१,१,८
 पिकः द्विष्ट्वा नोलशीर्ष्णी ५,१,१५,५
 पितर आयुष्मन्तस्ते २,३,१०,१६
 ४७ (तै. सं.)

पितरः पितामहाः परे ३,४,५,१८;
 ४,३,३,६
 पितरस्तवा यमराजानः ५,५,९,१२
 पिता पुत्रः पीतो वषट् ७,३,१२,८
 पिता मातरिवाऽच्छिद्राः ५,६,८,१३
 पिता वसतां पतिः ३,३,९,४
 पिता वा पुत्र मदाप्रयणः ६,५,१०,६
 पिता वै प्रयाजाः प्रजा १,६,१,१२
 पितृणां नाराक्षसः ४,४,२,२८
 पितृणां निजातं मनुष्याणां ६,३,४,१९
 पितृणां सदनमसि १,३,१,९,६,६;
 ६,२,१०,९
 पितृदेवस्याऽतिस्नातेयती २,६,४,९
 पित्यो न्यङ्कुः कशस्ते ५,५,१७,२
 पित्र्यन्त्ययो मरुतः ३,१,११,१८
 पिपीलिकाः प्रयागेन ५,७,२३,११
 पिमीहि देवाः उवाचः ४,३,१३,१३
 पिता सोममिन्द्र २,४,१४,९
 पित्र्यरूपः सुमरः ३,१,११,८
 पित्र्याय स्वाहा ७,३,१८,३
 पित्र्याज्यो वासन्ताः ५,६,१२,१
 पीपिवाऽस्त्य सरस्वतः ३,१,११,११
 पुण्डरिजो मयच्छति १,८,१८,२
 पुत्रस्य नाम गृह्णाति १,५,८,१५
 पुनः समुहति दिग्मयः २,३,१३,१७
 पुनरभिष्टुतदात् ३,२,५,१२
 पुनरवाक्योपसर्गं ६,२,३,६
 पुनरासय सदनम् ४,२,३,१०
 पुनरुत्सृष्टो भवति २,१,५,११
 पुनरुर्जा निवर्तस्य १,५,३,९,४,२,१,
 ८; ३,११
 पुनरुर्जा सह रथेति १,५,४,११
 पुनर्वः पितरो मनो वृदायु १,८,५,११
 पुनर्निष्कृतो रथो दक्षिणा १,५,२,१३
 पुनर्वसु मक्षत्रमक्षेति ४,४,१०,५
 पुनर्वसोरा दधीय १,५,१,७
 पुनस्तवाऽऽदिता रुद्रा वसवः ४,२,३,
 १३; ५,२,२,१९
 पुनायु ते पितृभ्यः १,८,२१,१

पुराण्वर्षयो ७,५,१८,६
 पुरस्तादन्त्याः प्रवीचीः ५,७,१,९
 पुरस्तादुक्थस्यावनीयः ६,५,२,९
 पुरस्ताग्निमोति पुरस्तात् ६,३,४,२१
 पुरस्तात् प्रवीचीनम् ५,२,२,१३
 पुरस्तात् प्रत्यङ्गममि ५,६,३,६
 पुरस्तात् प्रत्यङ्गमुप ५,२,८,१९
 पुरस्तात् प्रत्यङ्गं गृह्णाति २,६,५,३
 पुरस्तात्प्रमा पुरोऽनुवाक्या २,६,२,
 ९-१०
 पुरस्तात् सोमस्य कथाय ३,१,२,३
 पुरस्तात् स्वाहाकृतयः ३,१,५,८
 पुरा वाचः प्रवदितोः २,२,९,२,६,८,
 ३,१
 पुरीषवतीं कोति २,६,४,१२
 पुरीषवतीं मण्य उव ५,३,५,६
 पुरीषावातनी वा पुरा ५,१,२,१२
 पुरीषेणाम्युहति तस्मात् ५,२,३,१७
 पुरीषस्यमसे रथिमात् ४,२,५,३
 पुरीषासो मण्यः प्राचणोभिः २,४,८
 पुरीषोऽग्नि विश्वभराः ४,१,३,६
 पुरुषः पुरुषो निषवम् ६,६,३,५
 पुरुषमात्रेण वि मिमीते ५,१,५,१
 पुरुषयुगध्वम् ५,५,१५,१
 पुरुषराजाय मर्कटः ५,५,११,६
 पुरुषो वय इति मण्ये ५,३,१,१९
 पुरुषो वगस्तम्यं छन्दः ४,३,५,१३
 पुरुषा १,३,७,८
 पुरोडाशिन्य उपसदः ७,१,२,३
 पुरोडाशेन व देवाः ५,५,१,१२
 पुरोडाश सनिरसि ४,४,६,४;
 ५,३,१०,३
 पुरोवातो वपेत् जिन्वः २,४,७,३
 पुरोहविषि देवयजने ६,२,६,१
 पुष्करपर्णमुप दधाति ५,२,६,१३
 पुष्करपर्णेन सं भरति ५,१,४,५
 पुष्टिरसि प्रजननमसि १,७,९,१५
 पुष्पकणीय स्वाहा ७,३,१७,८
 पुष्पावलीः प्रसूयवीः ४,२,६,३

पुण्यावतीः सुपिप्लकाः ५,१,५,३२
 पुनेभ्यः स्वाहा ७,३,१९,६;२०,७
 पूर्णमासम् ३,४,४,२०
 पूर्णमासे वै देवानाम् २,५,५,७;
 ७,५,६,७
 पूर्णमासे सं नयेन्मैत्रावरुणाय २,५,५,६
 पूर्णया जुहोति पूर्णः ५,४,७,१२
 पूर्णान्महान्मृच्छीयात् ७,२,७,११-१२
 पूर्णां दधिं परा पत १,८,४,२
 पूर्णां पश्चात् ४,४,१०,२८
 पूर्णां पश्चात् पूर्णां ३,५,१,१
 पूर्णं तप वृषाति पूर्णं ५,२,७,१४
 पूर्वजे ऋतव्री इति २,६,७,१६
 पूर्वपक्षो राकाऽपरपक्षः ३,४,९,११
 पूर्वाधे जुहोति तस्मात् २,६,२,२
 पूर्वोभिर्हि दद्यादिति ४,३,१३,१८
 पूर्वेषुः प्र क्रामत्युचरेषुः ५,२,१,१६
 पूर्वा गा अन्वेतु नः पूर्वा ४,१,११,११
 पूर्वा ते ग्रन्थि १,१,२,१४
 पूर्वाऽध्वनः पाठ १,१,४,८; ६,१,७,
 ११
 पूर्वा पश्चाद्वरेण १,७,११,५
 पूर्वा सन्या सोमः १,२,३,६
 पूर्वा सोमकृपया ४,४,९,४
 पूर्णा सपुजा सह ४,१,२,६; ५,१,२,
 ११
 पूर्णे नरन्विषाय स्वाहा ७,३,१५,१५
 पूर्णे प्रपथ्याय स्वाहा ७,३,१५,१४
 पूर्णे स्वाहा १,८,१३,२४; ७,१,१६,
 ५; ३,१५,१३
 पूर्णो बनिष्ठुः ५,७,१७,१
 पूष्ठासि त्वा परमन्त्रं ७,४,१८,५
 पूतनापाकसि पञ्चम्यसंवा ३,५,२,११
 पूथिवि देवयजनि १,१,९,३
 पूथिवी छन्दः ४,३,७,१३
 पूथिवीं चर्मणा ५,७,२०,१०
 पूथिवी तेऽन्तरिक्षेण ५,२,१२,५
 पूथिवी देवता विराट् ३,१,६,१५
 पूथिवीमन्त्रां नोपानमय १,५,४,३

पूथिवी भवति रज्ज्वां ६,१,३,१३
 पूथिव्यन्तरिक्षं यौर्वेषट् ७,३,१२,४
 पूथिव्या बहुमुदन्तरिक्षम् ४,४,५,३;
 ५,४,७,३
 पूथिव्यां वृषीयस् २,४,१२,७
 पूथिव्यां वृषीयमसि ४,३,१३,५
 पूथिव्याः सम्पृचः १,१,२,१०; ३,८,
 १३; ६,३,८,१०
 पूथिव्यास्त्वा व्रुषिणे सादयामि ४,४,
 ७,११; ५,३,११,३
 पूथिव्यास्त्वा सूधेन् १,२,५,८; ६,१,
 ८,५
 पूथिव्याऽसमोत् ४,४,८,१०
 पूथिव्युदग्रमयेन ४,४,५,१६
 पूथिव्यै त्वा १,१,११,६; ३,१,६,६;
 १; ६,३,४,१
 पूथिव्यै स्वाहा १,८,१३,३२; ७,१,
 १५,१; १७,१; ५,११,१
 पूषं तिरम्बा वयसा ५,१,३,६
 पूषयस्त्रयः शारदाः ५,६,२२,४
 पूषये स्वाहा ७,३,१८,२१
 पूषियै दुग्धे त्रैयङ्गवं २,२,११,५
 पूषिमैवत्येतद्गः २,१,६,६
 पूषितक्याच्छयो हंसन्तिकाः ५,६,
 २२,५
 पूषितक्याय स्वाहा ७,३,१८,२२
 पूषितिरम्बीमपूषिः ५,६,१२,१
 पूषती स्थूलपृथ्वी ५,६,१२,३
 पूषतो वैश्वदेवः ५,५,१७,१
 पूषदायस्योपहृत्य ६,३,१०,३
 पूषन्तस्त्रयो वार्षिकाः ५,६,२२,३
 पूषीभ्यः स्वाहा ७,३,१६,२०
 पूषो विषि १,५,११,४; ४,४,१२,१६;
 ७,१३,१८
 पूषं वै दिवाकीर्त्यं पार्थे ७,३,१०,५
 पूषांनो वा एतत् तेजः ५,३,७,४
 पूषयः वषट्को भवति ७,२,६,३; ४,२,
 ३; ३,४; ७,६
 पूष्याभ्यः स्वाहा ७,४,१३,१४
 पूषुप्रवात् परिधीन् ६,२,८,५

पूषीमासीमेव यजेत २,५,४,४
 पूषीमास्त्वा मासान्त्रेपाथ ७,५,६,४
 पूष्याः इयामः ५,५,२२,४
 पूष्यं चक्रमज्ज २,२,१,७
 पूष्यार इयाममा कमेत २,१,६,३
 पूष्यौ रजतनाभी ५,५,२४,३
 प्रढागवितं चिन्वीत ५,४,११,४
 प्रकाशेन स्वचं ५,७,१४,५
 प्रकाशेन वाह्यार ५,७,१२,७
 प्रधास्यान् हवामदे १,८,३,२
 प्र धर्षणिम्यः पूतना ४,२,११,३
 प्रच्छाकाये स्वाहा ७,५,११,१४
 प्र चित्रमर्कं गृणते ४,१,११,१४
 प्रचेतसे त्वा ४,४,६,२१
 प्रचेतास्त्वा अग्नेः १,२,१२,१५
 प्रच्छाच्छन्दः ४,३,१२,३४
 प्र च्यवस्त्व भुवस्त्वते १,२,९,१; ६,१,
 ११,११
 प्रच्युतं वा एतदस्मान् २,६,३,९
 प्रच्युतो वा एष आयतनात् ५,१,५,२७
 प्रच्युतो वा एषोऽस्मात् ६,१,१,१५
 प्रजननं उवोतिरितिः ७,१,१,१
 प्रजनाय स्वाहा ७,१,१९,८३; ३,१६,
 १८; ५,१२,३०
 प्रजयैवैनं पञ्चमी रज्या ७,१,६,११
 प्रजवं वा एतेन दन्ति ७,३,१,१
 प्रजा अयप्राणा अस्तृजत ५,३,६,३
 प्रजां योनिं मा १,१,१०,६; १३,७
 प्रजानन्तः प्रति गृह्णन्ति ३,१,४,३
 प्रजाम्यस्त्वा १,२,६,३
 प्रजाम्यः स्वाहा ७,१,१९,८२; ३,१६,
 ३७; ५,१२,२९
 प्रजापतेव प्रतिप्रोष्यामिः ५,१,२,१४
 प्रजापतेव मनवे ३,२,८,११; ४,१,
 ९,५
 प्रजापतिं त्वो वेद १,६,११,८
 प्रजापतिः पञ्चानसृजत १,५,९,१३;
 २,४,४,३
 प्रजापतिः प्रजा अस्तृजत २,१,२,१;
 २,१,१,४,४,१; ५,१,८,९; ६,६,

४,१२; ५,१; ७,२,४,१; ५,८,११
 प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा ५,५,२,१
 प्रजापतिः प्रणीयमानः ४,४,२,११
 प्रजापतिः सप्तदशान्तरैः १,७,११,१७
 प्रजापतिः सुवर्गं लोकम् ७,३,५,१;
 ४,४,१
 प्रजापतिनाऽसिञ्चेतस्यः ५,२,६,१२
 प्रजापतिरिदं कामयत ३,१,१,१,५,५,२,
 १०; ७,१,१,६; २,५,१; २,१;
 ३,८,१
 प्रजापतिरभिमाचिकीयत ५,५,२,८
 प्रजापतिरभिमाचिलुप्त ५,३,१०,१०;
 ६,३,१; १०,१
 प्रजापतिरभिमुखत ५,१,२,४; ५,८,
 २; ७,१०,१
 प्रजापतिर्जयानिऽश्व ३,४,४,१३
 प्रजापतिर्देवाभिरात् ३,३,७,१
 प्रजापतिर्देवेभ्योऽन्वाद्यं २,३,६,१
 प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञात् १,७,३,६; २,
 ६,३,१; ६,६,८,६,१ ११,१
 प्रजापतिर्मनसाऽन्वाः ४,४,९,१
 प्रजापतिर्महामेता ७,४,१७,४
 प्रजापतिर्यज्ञमसृजत ६,१,२,१२;
 ३,११,१५
 प्रजापतिर्यज्ञमसृजत १,६,९,१
 प्रजापतिर्वरुणायाचम् २,३,१२,१
 प्रजापतिर्वा जज्ञहोय ३,५,७,६
 प्रजापतिर्वा जयर्च ५,६,६,४
 प्रजापतिर्वा इदमेकः २,१,१,७
 प्रजापतिर्वा एतं ५,७,६,१५
 प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा ७,२,९,४
 प्रजापतिर्वा एष यदभिः ५,६,९,३;
 ७,८,८
 प्रजापतिर्वा एष यदामयणः ६,४,११,
 ८; ५,८,२
 प्रजापतिर्विराजम् ३,३,५,११
 प्रजापतिर्विचकर्मा ३,४,७,९-१०
 प्रजापतिस्त्वा सादयत ४,२,९,२;
 ४,६,३

प्रजापतीः ५,५,५,२
 प्रजापते २,२,१२,३; ६,१६,२०
 प्रजापते न त्वदेतानि १,८,१४,१२;
 ३,२,५,२०
 प्रजापतेरक्षयश्चयत् ५,३,१२,१,६,४,
 १०,१०
 प्रजापतेर्जयमानाः ३,१,४,१
 प्रजापतेर्भगिऽसि १,६,३,७,७,३,२०
 प्रजापतेर्वा एतानि ६,२,१,३
 प्रजापतेर्विभाजाम १,६,५,२; ७,५,३
 प्रजापतेर्हृदयेन ५,५,८,३,७,५,८,३
 प्रजापतेरुपसा वाह्याना ५,१,११,११
 प्रजापतेर्यज्ञिऽश्व २,३,५,१
 प्रजावात् पञ्चमान् ७,१,६,१२; ७,५
 प्रजाभुः वा एष एतर्हि ५,१,५,१७
 प्रजास्त्वमनु प्राणिहि १,२,६,६
 प्रजा हि वा एतस्मिन् २,१,८,१०
 प्रणीयमानाभिस्त्वा २,५,९,५
 प्र यो देवी १,८,२२,३; २,५,१२,७,
 ३,१,११,२
 प्र यो यच्छस्वयमा १,७,१०,५
 प्रतकाऽसि नमस्वात् १,३,३,११
 प्र तत् ते जय २,२,१२,१८
 प्रत्ता वे गौर्द्वे १,७,१,५
 प्रतिक्रमणं कृष्टम्यात् ५,७,१५,११
 प्रतिद्वन्तं सुवनानि ५,१,३,५
 प्रति त्यजाम रात्रयम् १,८,१०,५
 प्रति त्वा वर्षद्वयं १,१,५,१३
 प्रतिहृत् च १,८,१३,९
 प्रतिपुरुषमेकपात्नाम् १,८,६,१
 प्रतिमा छन्दः ४,३,७,३
 प्रतिपुत्रो वरुणस्य पाशः १,४,४५,९;
 ६,६,३,२१
 प्रतिक्रपाय स्वाहा ७,३,१८,१८
 प्रति वै परस्तात् २,२,९,२
 प्रतिभुक्त्यै वाहसः ५,५,१४,६
 प्रतिष्ठा त्रयजिऽश्वः ४,३,८,१४; ५,३,
 ३,१६
 प्रतिष्ठा वा नस्यै तप १,७,२,१५

प्रतिष्ठितं हृदये ६,३,३,१३
 प्रतिष्ठिते देवयजने ६,२,६,१५
 प्रति स्वतो वि स्रम १,२,१४,३
 प्रतीची दिशा वर्षां क्रतूनाम् ३,३,३
 प्रतीच्या त्वा दिवा ५,५,८,६
 प्रतीच्या दिशि गृहाः पशवः १,६,५,६
 प्रतीच्यै दिशे स्वाहा ७,१,१५,९
 प्रत्यू वाजिना ज्वं ४,१,२,२,५,१,
 २,२
 प्रत्यूतिष्टायाः ४,३,८,४; ५,३,३,६
 प्रत्यूतिष्टावक्रामत् ४,१,२,५
 प्र ते यज्ञि प्र त ह्यग्निं १,५,१२,२५
 प्रत्यग्निं चिक्रान्तिस्मिन् ५,२,३,१३
 प्रत्यग्नावाहृत्य जुहुतः ६,४,१०,५
 प्रत्यस्तो वरुणस्य पाशः १,२,८,११
 प्रत्युष्टः रक्षः प्रत्युष्टा १,१,२,२,४,३;
 १०,१
 प्रत्येव तिष्ठति ६,२,६,१७
 प्रत्येव प्रथमेन भते ६,५,५,५
 प्रत्यौहवानभिना सृष्टुम् ५,१,८,१९
 प्रयते प्रजया पञ्चभिः ५,६,५,७
 प्रथमं धावारं करोति ३,४,९,२
 प्रथमा वाऽ सरथिना ५,१,११,७
 प्रथमे मासि प्रुष्ठानि ७,५,३,१
 प्रथमेष्टकोपधीयमानाः ५,२,८,३
 प्रदातारं हवानहे १,७,१३,९
 प्रदाता वक्रो वृषभः १,७,१३,१०
 प्रदिशः १,३,१०,७
 प्र देवं देववीतये ३,५,११,१६
 प्र देवं देव्या धिया ३,५,११,१
 प्रवितामह ये च १,८,५,४; ३,२,५,१७
 प्र प्रदातारं तारिषः ५,२,२,३
 प्रप्रायसमिर्भरतस्य २,५,१२,२४; ४,
 २,३,५
 प्रप्रोथते स्वाहा ७,१,१२,६
 प्र बाहवा सिच्यं १,८,२२,२; २,५,
 १२,२१
 प्रबाहुगुहोति तस्मात् २,६,२,३
 प्रबाहुगवा क्रविजाम् ३,२,९,१२

प्रमुदाय स्वाहा ७,१,१२,४३
 प्र मुमिया ईरते वः ४,३,१३,१३
 प्रमुच्यमानाय स्वाहा ७,१,१२,४२
 प्र पूर्वजे पितरा ४,१,१६,१८
 प्रमोक्ष्यते स्वाहा ७,१,१२,४१
 प्रमा छन्दः ४,३,७,२
 प्र मातृभ्यो ऋषि कनिष्कदत्त ५,१,५,१२
 प्रमुक्तय स्वाहा ७,४,२२,१०
 प्र मुच्य चन्धनस्य ४,५,१,१०
 प्रमुच्यमाना मुचनस्य ३,१,४,७
 प्रपते स्वाहा ७,१,१३,१२
 प्रयाजवदेवान्याजवत् ६,१,५,८
 प्रयाजेप्रयाजे कृष्णकं २,३,२,९
 प्र याधियांसि २,२,१२,२८
 प्रयासाय स्वाहा १,४,३५,१
 प्रयुताय स्वाहा ७,२,२०,५
 प्र यो जज्ञे विद्वाः अस्व ३,१,४,२३
 प्ररिक्ताय स्वाहा ७,३,२०,२०
 प्र वा एतेऽस्मात्तोकात् ६,२,२,२
 प्र वा एपोऽस्मात्तोकात् १,५,८,६;७,
 ६,४; ५,४,१०,७; ६,३,९,१३
 प्रवाऽऽपनुवाऽसीत्याह ३,५,२,७
 प्रवृत्ति संवृत्ति ४,४,१,४
 प्र वो वाजा इत्यनिरुक्तौ २,५,७,७
 प्र वो वाजा इति २,५,७,८-२,११
 प्रक्षिप्य प्रशासाम्याः ५,७,१९,४
 प्र श्रेयास्त्वं आनृत्यं २,४,१,३
 प्रष्टिधाही रभो दक्षिणा १,८,७,१४
 प्रसद्य भस्मना योनिम् ४,२,३,९
 प्र स मित्रं मर्तो अस्तु ३,४,११,१७
 प्र स राज्ञं प्रथमम् १,६,१२,११
 प्रसवश्च १,७,९,७; ५,४,८,२०
 प्र ससादिवे पुरुषतः ३,४,११,१२
 प्रसिद्धमेवाध्वर्युर्वक्षिणेन ६,५,३,९
 प्रसुवानः सोमः २,२,१२,२५
 प्र सो अग्नें तवोतिभिः ३,२,११,१
 प्रस्तरेण परिधिना ५,७,७,५
 प्रहस्य लुहोति जागाय ६,३,५,१४
 प्र होत्रे पूर्व्यं वचोऽग्नये ३,२,११,२

प्राकाशानध्वर्यवे १,८,१८,७
 प्रागपागुदगधराक्ताः १,४,१,७
 प्राची च प्रतीची ४,४,११,१७
 प्राची दिक्षां वसन्त ऋतुनाम् ४,३,३,१
 प्राची दिक्षाः सद्यक्षाः ४,४,१२,५
 प्राचीनमाहवनीयात् ६,२,६,२५
 प्राचीनवत्सं करोति ६,१,१,१
 प्राची नामासि प्रतीची ५,५,१०,३
 प्राचीमेतमध्वरं १,२,१३,६; ६,२,२,७
 प्राचीमनु प्रदिशं मेदि ४,६,५,१;
 ५,४,७,१
 प्राच्यसि ४,४,७,३
 प्राच्या तथा दिक्षा सादयामि ५,५,८,४
 प्राच्यो दिशि त्वमिन्द्रासि २,४,१४,२
 प्राच्यो दिशि देवा कस्विजः १,६,५,४
 प्राच्ये दिक्षे स्वाहा ७,१,१५,७
 प्राजापत्यं कृष्णमा २,१,८,१३
 प्राजापत्यं तूपरमा २,१,६,१५
 प्राजापत्यं पशुमा लभन्ते ७,५,७,१२
 प्राजापत्यं भवति २,३,२,१९
 प्राजापत्यामा लभेत ३,४,३,८
 प्राजापत्यामेतामुप ५,७,२,४
 प्राजापत्या व पशवः ३,१,५,१
 प्राजापत्यो वा एव यज्ञः ७,२,५,३
 प्राञ्चमग्निं प्र हरन्ति ३,१,३,२
 प्राञ्चमुप दधाति सुवर्गस्य ५,२,८,१८
 प्राञ्चं प्र हरति यजमानम् २,६,५,१८
 प्राञ्चो यान्ति प्राञ्चि हि ७,२,१,९
 प्राणग्रहान् गृह्णाति ३,५,१०,२
 प्राणते स्वाहा ७,५,१२,१७
 प्राणदा अयातया व्यालदाः ४,६,१,२०
 प्राणष्टगति प्राणं मे ७,५,१९,७
 प्राणभूत उप दधाति ५,२,१०,२;
 ३,१,७
 प्राणभूत उपधाय ५,२,१०,१५
 प्राणं मे पाहि ४,३,६,९; ४,७,१,६
 प्राणं मे पाह्यपानं मे ४,३,४,७
 प्राणस्य वा व्यायता १,३,२,२
 प्राणानां वा एपोऽव द्याति ६,४,१,१७

प्राणापानौ मा मा श्वासिष्टं ३,१,७,६
 प्राणापानौ मृत्योर्मा ३,१,७,५
 प्राणापानौ मे पाहि १,७,३,१२
 प्राणापानौ वा एतौ यत् ६,४,६,७
 प्राणापानौ वा एतौ धृत्वा ३,२,२,१९;
 १०,५; ११,२
 प्राणापानौ वा एनं २,५,२,५
 प्राणापानां श्वेतौ यदुपा ६,४,८,५
 प्राणाय ५,५,५,१०
 प्राणाय स्वा १,१,६,७; २,६,४
 प्राणाय स्वाऽपानाय ३,५,८,३; ९,७
 प्राणाय मे वर्चोदा वर्धते ३,२,२,२
 प्राणाय स्वाहा ७,१,१३,२; १०,१,९,४,
 २१,१
 प्राणा अदशवः पशवः ६,४,४,२४
 प्राणा वा एते यद्विन्मियाः ६,२,१,१०
 प्राणा वा एते यद् द्विदेवत्याः ६,४,९,
 ७; ९,९
 प्राणा वै त्रिवृदर्थमाणाः ७,१,१,१०
 प्राणिने स्वाहा ७,५,१२,३
 प्राणो यज्ञेन कल्पतां ५,७,९,१२
 प्राणो वा एव यदुपाऽञ्चः ६,४,५,१;
 ५,८,१
 प्राणो वा ऐन्द्रवायवः ७,२,८,११
 प्राणो वै वृषदाज्यं पाणः ३,२,६,४
 प्राणो वै प्रथमा स्वधमा नृपया ५,५,
 ५,८
 प्राणो वै प्रथमोऽतिरात्रः ७,३,३,३
 प्राणो ह्यनोऽपानो वपत् ७,३,१२,६
 प्रातर्धुनौ हि मुच्येयाम् १,४,७,१
 प्रातःसवने गृह्णाति ६,६,११,४
 प्रातःसवने वै गावश्रेण ७,१,२,१
 प्राणानि पात्राणि युज्यन्ते ६,५,११,
 १,३-४
 प्राणानिभिर्यच्छान्वन्त्यैः ५,१,६,१२
 प्रायणीयस्य निष्कासः ६,१,५,६
 प्रायणीये चोदयनीये ३,५,१०,६
 प्राशन्ति सीधं एव प्राशन्ति २,६,८,५
 प्रासचाय स्वाहा ७,५,११,१३

प्रियः प्रजानामुद्दिष्टः ७, २, ९, ६
 प्रिया वो नाम हुवे २, १, ११, ७
 पुष्पणे स्वाहा ७, ५, ११, ३१
 प्रेतराणि धर्माय त्वा ३, ५, २, ४
 प्रेतिवन्मयाऽयानि भवन्ति ३, १, ७, ८
 प्रेवसे ज्योतिष्मान् वाहि ४, २, ३, ३;
 ५, २, २, ७
 प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरः ४, ६, ५, ११;
 ५, ४, ७, १२
 प्रेषमगाद्विपणा बर्हिः १, १, २, ३
 प्रेक्षुदेष्टृतस्य धामीः ३, ५, ६, ५
 प्रेगु प्रक्षणास्पती वेदि ३, ५, ६, २
 प्रेतु वाजी कनिकदत्त ४, १, ४, ८
 ५, १, ५, २०
 प्रेष जायते श्वः १, ५, ९, ६
 प्रैवाऽऽग्नेयेन वापयति २, ४, ६, २;
 ६, २, ५, २
 प्रैवैनं पुरोऽनुवाक्यया २, ६, २, १५
 प्रैवाऽऽग्नेमिधेनीराघरी ७, ३, ११, ५
 प्रैवामग्नेषु विधुदेव ४, ३, १३, २४
 प्रोक्षणीरासादयति २, ६, ४, १५
 प्रोक्षिताः स्व १, १, ५, ३
 प्रोथदधो न यवसे ४, ४, ३, ८
 प्रोथत स्वाहा ७, १, १९, ५
 प्रोथिष्यत स्वाहा ७, ५, ११, ३०
 प्रोथपदा नक्षत्रमजः ४, ४, १०, २३
 प्रोथपदा नक्षत्रमहिः ४, ४, १०, २४
 प्रोथस्त्री पुरांरथम् १, ७, १३, १४
 पक्षो मेधेन ७, ४, १२, ५
 पक्षो वा ण्योऽग्नेः ५, ३, १०, ५
 फलिन्धो न ओषधयः ७, ५, १८, ९
 फलेन नादेयान् ७, ३, १४, १०
 फलेभ्यः स्वाहा ७, ३, १९, ७; २०, ८
 फल्गुनी नक्षत्रमयमा ४, ४, १०, ९
 फल्गुनी नक्षत्रं मगः ४, ५, १०, ११
 फल्गुर्लोहितोर्णी वलक्षी ५, ६, १२, २
 यक्षिथा पर्वतान् २, २, १२, ११
 यथान देव सावितः १, १, ९, ७; ११, १५
 यदमव स्यति वरुणप्रीसाय ६, २, ९, १

यवसः प्रावाहणिरकामयत ७, १, १०, ४
 यधवे स्वाहा ७, ३, १८, ७
 यधिराणि नारिराणि ४, १, १, १२
 यम्भकर्णो भवायेतद्वै २, १, ८, ६
 यम्भरुणयम्भः शुक्रयम्भः ५, ६, ११, २
 यम्भर्भवत्येतद्वा अकस्य २, १, ३, ९
 यम्भः सौम्यः ५, ५, २२, ५
 यर्हिर्भिः जुहांयादृतीनां ६, ६, ३, ९
 यर्हिरव स्तृणाति तस्मान् ६, २, ११, १०
 यर्हिराति लुक् १, १, ११, ३
 यर्हिषदः पितर ऊति २, ६, १२, ६
 यर्हिषदे वद् ४, ६, १, १६
 यर्हिषा पूर्णमासे १, ६, ७, ७
 यर्हिषोऽहं देवयज्या १, ६, ४, १।
 ७, ४, १
 यर्हिः स्तृणाति प्रज्ञा वै २, ६, ५, ८
 यलं मज्जामिः ५, ७, १२, १२
 यकविशायः स्थविरः ४, ६, ४, ६
 यकाय त्वा ४, ३, ७, ५०
 यकावाजगरः ५, ५, १४, १
 यवजानपीधमे ले २, २, ८, ३
 यस्तेनाजाः ७, ६, १४, १६
 यस्तो वय इति दक्षिण ५, ३, १, १७
 यस्तो वयो विवर्ल ऊन्दः ४, ३, ५, ११
 यद्वयः योऽक्षिणो भवन्ति ७, ४, ३, १७।
 ७, ८
 यधिः प्राणो वै मनुष्यः ६, १, १, १२
 यक्षिसे अस्तु याक्षिति ३, ३, १०, ५
 यदुक्तो भवति २, १, ६, ११, १४
 यदुर्गो भवतो आतृष्यः ५, १, २, ९
 यदु वै गार्हपत्यस्य १, ७, ६, १२
 यदु हायमवृषादिति २, ४, ७, ८
 यक्षीनां पिता यदुरस्य ४, ६, ६, ५
 यक्षीभिः श्रोणात्येतावतीः ६, ५, ९, ३
 यादृम्याऽ स्वाहा ७, ३, १६, २५
 यार्हतीमुक्तमामन्वाह २, ५, ७, ६
 यार्हतो वै शुक्रो यार्हतः ७, २, ८, ७
 यार्हस्पत्यः शितिपृष्ठम् २, १, १, ७; २
 यार्हस्पत्यं चर्तं निर्वपति १, ८, ९, १

यार्हस्पत्यमुक्तवक्षाम् २, १, ७, ८
 यार्हस्पत्यो भवति मज्ज ५, ६, २, १५
 जुगादग्रमक्षिरोभिः २, ३, १४, २१
 जुगादग्ने वि मिमाय २, ३, १४, २२
 जुष्माद्यो अग्रम् २, ३, १४, २५
 जुम्बकनेलेतेवः २, २, २, १८
 रुदथ ३, ४, ४, ११
 रुदथ साम क्षत्रमुद ४, ४, १२, ४
 रुदती ऊन्दः ४, ३, ७, ७
 रुदतीरणिहाः पक्षीः ५, ३, ८, ७
 रुदक्षति रुदक्षवा १, ३, २, २०
 रुदजाः १, १, १२, ७
 रुदत्रयन्तरयोस्त्वा २, ३, १०, ८
 रुदत्रयन्तरयोऽयति ७, ३, १, ४, ३, ५,
 ५, ४, २, ९, ४, ४
 रुदच्छन्दः ४, ३, १२, १८
 रुदस्पत्ये १, ८, ७, १३
 रुदस्पत्ये पाक्काय ७, ५, १४, ५
 रुदस्पत्ये शिष्टुः ५, ५, १७, ६
 रुदस्पत्ये स्वाहा १, ८, १३, २५, ७, १,
 १४, ८; १६, ६
 रुदस्पतिरकामयत ७, २, ३, १, ४, १, १
 रुदस्पतिरष्टाक्षरेण १, ७, ११, ८
 रुदस्पतिराग्नीध्राय ४, ४, ९, १३
 रुदस्पतिर्देवता ४, ३, ७, ३४
 रुदस्पतिर्देवताऽनुष्टुप् ३, १, ६, २
 रुदस्पतिर्देवतानां पुरोहितः ६, ४, १०, १
 रुदस्पतिर्नः परि वायु ३, ३, ११, ४
 रुदस्पतिर्नो हविषा ६, १, २, २०
 रुदस्पतिर्मक्षणः ३, ४, ५, ७
 रुदस्पतिर्वा एतत् ५, ३, ५, १४
 रुदस्पतिरः शकुनिसादेन ५, ७, १४, ९
 रुदस्पतिस्तुतस्य ते १, ४, २७, १, ६, ५,
 ८, ६
 रुदस्पतिस्तनुतामिमं १, ७, १, १३
 रुदस्पतिस्त्वा सादयतु ४, ४, ६, १
 रुदस्पतिस्त्वा क्षुने १, १, ५, ७; ६, १,
 ८, ४
 रुदस्पते अति यदर्थः १, ८, २२, ७
 रुदस्पते जुषस नः १, ८, २२, ५

बृहस्पते धारया वसूनि ६,३,६,५
 बृहस्पते परि दीय ४,६,४,४
 बृहस्पतेरष्टमी ५,७,२,८
 बृहस्पतेर्भागे मि १,७,८,१९
 बृहस्पतेर्मूर्धा हरामि १,१,२,१७
 बृहस्पते सवितर्बोधय ४,१,७,८
 बृहस्पतेस्या १,७,१०,१०
 ब्रह्मो यूयो भवत्यसौ ३,१,८,३
 बोधा नो भस्य वचसः ४,२,३,१४
 बोधा स बोधोऽयुव तिष्ठते ५,२,२,२०
 ब्रह्म पिन्वस्व ददताः १,६,३,६
 ब्रह्म पिन्वस्वेत्याह १,७,१,१७
 ब्रह्मस्य विष्टवं अनुस्मिताः ४,३,८, १५; ५,३,३,१५
 ब्रह्म जज्ञानं ४,२,८,४,५,२,७,१-२
 ब्रह्मयोगिरसि १,३,३,१४
 ब्रह्मणस्त्वा तेजसे यन्त्राय १,६,१,८
 ब्रह्मणा वा कस्य तत् ५,६,१०,२
 ब्रह्मणा वा द्या यजुषा ५,१,१,७
 ब्रह्मणा सोमयाः ४,४,८,१५
 ब्रह्मणे दद्याति प्रसूये ६,६,१,१८
 ब्रह्मणे द्यायः ५,५,१९,४
 ब्रह्मण्योभयनः १,६,१०,७
 ब्रह्मणो ह्यसमन्वारभ्य २,३,१,१,८
 ब्रह्म दत्त अत्र १,३,१,१३,६,१५
 ब्रह्मदेवकृतमुपहृतम् २,६,७,१२
 ब्रह्मन् स स्वास्याम इति २,६,९,६
 ब्रह्मवर्णि त्वा क्षत्रवर्णि १,३,१,१२;
 ६,१४; ६,२,१०,१३; ४,४,१४
 ब्रह्मवर्चसमसि ब्रह्मवर्चसाय ५,६,२, १६
 ब्रह्मवर्चसाय त्वा गृह्णामि १,६,१,१४
 ब्रह्मवादिनो वदन्ति १,७,१,१०; २,५, २,९; ३,८,१४; ४,१; ६,२,६; ३, २; ५,१,१२; ६,८; ९,१०; ३,२, ९,४; ३,६,६; ७,३; ५,२,७,४; ५,३,३; ५,७; ६,३; ७,२,१३; ३,८; ४,४; ९,४-५; ६,१,४, १२; ५,६; ६,८; ७,२; ९,१,२, १,५,१६; ३,१,१२; ८,३; ४,३,१;

५,४,१४; २,५; १०,११; ११,१२;
 ५,११,८; ६,७,२; ७,१,३,१७;
 १०; २,९,२; ३,२,१; ४,१०,१;
 ५,१,१२
 ब्रह्म वै पर्णो विष्मकृतः ३,५,७,४
 ब्रह्म समिद्धयस्याहुतीनाम् ५,७,८, ६
 ब्रह्महत्यायै स्वाहा १,४,३५,११
 ब्रह्मा देवानां पयवीः ३,४,११,४
 ब्रह्माश्च १,८,१६,८; १०,१२,१४
 ब्रह्माऽऽयुष्मन् तन् २,३,१०,१४
 ब्रह्मणमथ राध्यातम् १,४,४३,८;
 ६,३,१,१२
 ब्रह्मणस्पत्यं त् २,२,५,१२
 ब्रह्मणस्पत्यमेकादश २,३,३,७
 ब्रह्मणस्पत्यां बभूवर्णाम् २,१,८,४
 ब्रह्मणामः पितरः ४,६,६,१०
 ब्रह्मणं वाचम् ७,३,१४,२४
 भक्ष आगतः ४,४,९,२७
 भक्षेहि माऽऽदिता ३,२,५,१
 भगाय कुपीतकः ५,५,१३,४
 भगाय स्वाहा १,८,१३,२०
 भद्रं १,३,२,५
 भद्रं ते जग्रे महतिष्ठनीकम् ४,१३,४
 भद्रं पश्यन्त उप येदुः ५,७,४,६
 भद्रा ते जग्रे स्थनीक ४,३,१३,३
 भद्रादग्नि श्रवः प्रेहि १,२,३,२०
 भद्राक्षः श्रेयः समनष्ट ५,७,२,११,१४
 भद्रनामु ३,३,३,५
 भयं प्रचालाभ्या ५,७,१३,७
 भयं ज्ञातोभयां ५,७,१९,३
 भरद्वाजि पुरीष्यम् ५,१,५,२२
 भरोष्विन्द्रं सुकय २,१,११,५
 भवतं नः समनसौ १,३,७,१३; ४,२, ५,४
 भवत्येव ६,२,६,२९
 भयं यक्ता १,४,३३,२
 भसदे स्वाहा ७,३,१६,२१
 भस्नाऽग्नि वापयति २,६,३,८
 भस्नाऽग्नि समूहति ३,४,१,७

भागधेयं वा जसिः १,५,१,६
 भास्तः पञ्चदशः ४,३,८,२; ५,३,५
 भाग्यो होता भवति १,८,१८,१७
 भावाऽन्तरिक्षमा घृण ४,६,५,९
 भासे त्वा ४,४,६,२८
 भीमं वहन्तीभ्यः स्वाहा ७,४,१४,८
 भुज्युः सुपर्णो यज्ञो ३,४,७,७-८
 भुवः १,५,११,१४; ६,२,८, ४,१, ११,४; ७,४,२०,२
 भुवनमग्नि वि ष्यस्य १,१,१२,१
 भुवनश्च १,७,९,१६
 भुवनस्य पत इति ५,४,२,९
 भुवनस्य पते यस्य ३,४,७,२३
 भुवस्वामिन्द्र ब्रह्मणा ३,४,११,१४
 भुवो देवानां कर्मणा ७,१,१८,१
 भुवो यज्ञस्य रजसः ४,४,४,४
 भूः १,६,२,७; ७,४,२०,१
 भूतमसि भव्यं नाम ३,३,५,५,१७
 भूतमसि भूत मा वा ३,२,८,२६
 भूतं भव्यं भविष्यद्भवद् ७,३,१२,१
 भूतानि क्षुधमन्नमस्यः २,५,६,१२
 भूतेभ्यः नमनमद्यथा ७,५,२३,१०
 भूतेभ्यरवा १,२,१२,२२
 भूतेभ्यस्त्वेति क्षुधम् ६,२,८,४
 भूतेष्टका उप दधाति ५,६,३,१
 भूमिदुन्दुभिसा ज्ञति ७,५,२,६
 भूमिर्भूम्ना यांश्चरिणा १,५,३,१,४,१
 भूवस्कृदग्नि ४,४,७,१
 भूरसि भुवेत्वा भम्याय ७,१,१२,११
 भूरसि भेष्टो रद्वीपां ३,२,१०,११
 भूरसाकः क्षविर्देवानाम् १,६,१,१५
 भूर्धुवः सुवरिति ५,५,५,९
 भूर्धुवः सुवर्षयद् ७,३,१२,९
 भृगुणामक्षिरसां १,६,७,११
 भ्रजवच्छन्दः ४,३,१२,२३
 भ्रूभ्याऽस्वाहा ७,३,१६,११
 भेषजं गवेऽध्याय १,८,६,७
 भोवनश्च १,७,९,१५
 भक्षुदेववतो रथः १,८,२२,११

मलस्य शिरोऽसि १,१,८,७,१२,५;
४,१,५,११; ५,१,६,१०
मवा मलस्य पितरः ४,४,१०,८
मज्जन्वते स्वाहा ७,५,१२,४५
मज्जन्वः स्वाहा ७,३,१६,४७
मणिना रूपाणि ७,३,१४,३
मण्डलेष्टका उप दधाति ५,३,९,३
मण्डूकान् अम्बोमिः ५,७,११,३
मण्डूकिं वामिरा गहि ४,६,१,६
मधु मधुसुतोपसि ४,९,९,८
मधुमान् नो वनस्पतिः ४,२,९,९
मधु वाता क्तायते ४,२,९,७;
५,१,८,१५
मधुश्च १,४,१४,१; ४,४,११,१
मधुधुतः शुचयो वाः ५,६,१,३
मधुषा सं योत्सवां २,४,९,९
मध्वत उप दधाति ५,८,२,२;
९,१; ६,२,१४
मध्वत पेन्द्रमा लभते ६,६,५,३
मध्वतः सं नद्यानि मध्वतः ६,१,३,९
मध्वतः सप्तदशो निरमिमीत ७,१,१,८
मध्वतो गुदस्याव धति ६,३,१०,१२
मध्वतोऽनुपुन्दमा वाक् ५,१,३,२०
मध्व्याप स्वाहा ७,२,२०,९
मध्वे दिवो निहितः ५,४,६,१८
मध्वा यशं नक्षसे मीणानः ४,१,८,३
मनश्च ३,४,४,७
मनश्चन्द्रः ४,३,७,१८; १२,११
मनसा गृह्णाति मनः ६,६,१०,३
मनसा स्वैतामाप्नुम् ५,१,३,१३
मनसा प्रणयति १,६,८,४
मनसो हविरसि प्रजापतेः ३,४,२,११
मनसो हविरसीत्याह ३,४,३,१९
मनस्वाङ्गु १,४,२,३; ३,३; ६,४,
५,७
मनस्विने स्वाहा ७,५,१२,२५
मनुः पुत्रेभ्यो दायं ३,१,९,७
मनुः पृथिव्या यज्ञियम् २,६,७,१
मनुसिममिभुज ५,४,१०,१४
मनुमेव जनया वैष्णवं ३,४,३,१८

मनुष्या हन्ता उपः १,६,७,९
मनोजवास्वा पिबुमिः १,२,१२,१४
मनो ज्योतिषुपताम् १,५,३,७; १०,६;
६,३,५
मनो न्वा कुत्रामवे १,८,५,१०
मनो मे जिम्ब ४,३,६,१४
मनो मेचामिभि मधुज ४,१,९,२
मनो मे हादिं यवच्छ १,३,११,१३
मनो यजेन कवरतां १,७,९,२४
मनोऽसि प्राजापत्यां १,६,२,१२; १०,
१३
मन्यवमात्र गृह्णीतामिचरन् ७,२,७,६
मन्यी सक्नुग्रीः ४,४,९,२२
मन्त्राऽभिस्मिः तेनुर्गजानां ३,२,५,४
मन्यवे स्वजः ५,५,१३,४
मन्युना वृत्रहा ४,४,८,७
मन्य वां मित्रावरुणा ४,७,१५,५
ममत्त नः पाण्डमा २,१,११,६
मम देवा विहवे सन्तु ४,७,१४,२
मम नाम नव च ज्ञानवेदः १,५,१०,२
मम नाम प्रथम ज्ञानवेदः १,५,१०,१
ममाने वधो विहवेऽनु ४,७,१४,१
मयि गृह्णात्यम्र मांसे ५,७,९,१
मयि देवा ब्रविणम् ४,७,१४,३
मयि मेघां मयि प्रजा ३,३,१,७-९
मयि वसुः पुरोवसुः ३,२,१०,८
मयि वसुविद्वदसुः ३,१,१०,९
मयि वसुः संयद्वसुः ३,२,१०,१०
मरुता सप्तमी ५,७,२,१,७
मरुतां पक्षवे जेपम् १,८,१५,६
मरुतातोऽजः स्व १,८,११,६
मरुतामोजसे स्वाहा १,८,१५,१७
मरुतो गणानाम् ३,४,५,१७
मरुतो पृथतयः स्व १,१,१३,९
मरुतां मध्ये जधि नो भुवस्तु ४,७,
१५,११
मरुतो यस्य हि क्षये ४,१,११,४
मरुत्वाङ्गु वृषभः १,४,१९,१
मरुत्तयः क्रीडिभ्यः १,८,४,४
मरुतः सप्ताक्षरेण १,७,११,७
मरुतवन्त वृषभं १,४,१७,१

मरुतो वक्त्रो १,५,११,१५; २,१,
११,३,३,६४,१७
मरुधीः स्पृहयद्वर्णो ५,१,३,११
मरुणि ते वर्मभिः ४,६,४,१४
मरुता गुह्यायै ५,६,१९,४
मरुताकान् फेक्षः ५,७,१४,७
मरुता मरुतो मस्तभायन् २,३,१४,२४
मरुताङ्गुना वज्रबाहुः १,४,४,१
मरुतादेवमन्तः पार्थेन १,४,३६,८
मरुतान्मनी रेवतयः ५,२,११,३
मरुताङ्गुना य भोजमा १,४,१०,१
मरुताङ्गुना वृत्रहा १,४,२१,१
मरुतो रुजानि वन्धुना १,२,१४,११
मरुतस्याह देवयज्या १,६,२,९५
मरुती धौः पृथिवी च ३,३,६०,८; ५,
११,१०; ४,२,९,१०; ५,२,
८,१७
मरुतं यजन्तु मम वाणि ४,७,१४,४
मरुतः प्राजापत्ये ५,५,१२,१
मरुतस्य ते होतः १,६,२,११
मरुतो देवतो ४,३,७,३३;
मरुतीनां पयः १,१,१०,११; १२; २,
१,९,३३,२,६,१
मरुतीमुप मातरं १,५,११,१८, ७,१
१८,७
मरुतस्याहं भुजिति १,६,४,१०
मा कन्वः ४,३,७,१; ५,३,२,११
मारुतिभ्यो चर्मोऽसि १,१,३,२
मातली कश्यपेभ्यो २,६,१२,१४
माता च सं पिता च ते ७,४,१९,१४
मा ते नभ्यो सहपात्रम् १,६,१२,१७
मातेव पुत्रं पृथिवी ४,२,५,५
मा स्वत क्षेत्रावरुणानि ७,२,७,१०
मा स्वाऽभिष्वेनयित ४,६,९,४
मा स्वा सप्त धिय आरमा ४,६,९,९
मा स्वा हिन्दोश्मा १,८,१६,६
मा पावापृथिवी जग्नि ५,१,५,१९
माचवध १,४,१४,१; ४,४,११,१
माच्योपु ३,३,३,११
मातवीत्याह मनुर्हि २,६,७,११

मा नः समस्य नृणः २,६,११,९
 ना नमोते २,७,११,८: ४,५,१०,६
 मानुनीभ्यस्त्वमिह ५,१,५,१८
 मा नो जग्मिन् मडाधने २,६,११,१२
 मा नो देवानां विना: २,६,११,८
 मा नो मर्षा: १,७,१,३,७:

२,२,१०,२३

मा नो महात्माय मा नः ४,५,१०,५
 मा नो मित्रो वरुणो ४,६,८,१
 मा नो हिमो जनिता यः ४,२,७,१
 मान्दा वाशा इति स २,७,९,१०
 मान्दा वाशा: सुन्यः २,५,७,११
 मान्दाय तु मुक्त मुक्त ३,२,३,४
 मान्दा: स्व १,८,११,२
 मान्युक्त हृदयो भवति ३,३,८,९
 माऽप राक्षसांसि व्याप्या: ७,५,
 १०,२

मा पायायुपः पुत्रेथाह ५,१,५,२३
 मातुनः कर्मणः ५,५,२२ ८:२४,५
 मातुनं प्रथिमा कसेत २,१,३,५
 मातुनमाय जनुनामोजः ४,७,१,९,१
 मातुना भवति मरुतः ५,७,७,२६
 माहनी याज्यानुवाक्ये २,३,३,१०
 माहनी भवति २,२,५,११
 माहनांसि वरुणो गणः ४,७,१०,१०
 माऽजिबिन्धोप तिष्ठते ५,२,४,१३
 मा वो रिपन् वनिता यमो ४,२,६,१५
 माऽमन्वते स्वाहा ७,५,१०,३९
 माऽसाय स्वाहा ७,३,१६,४४
 मामां रुद्रयः ५,५,१७,४
 मामां वसुधे: ५,७,१८,७
 मासिमासि पृष्ठान्युप ७,५,१,१८
 मा सु मिथा मा सु रिपः ४,१,९,८
 मासेभ्यः स्वाहा ७,१,१५,१८
 माह्न रायस्योपेण १,२,५,१५
 मित्रद्वयः सहस्रसा १,७,८,१२
 मित्रश्च १,८,१३,१०
 मित्रः कीवः ४,४,९,७
 मित्रः क्षीरभीः ४,४,९,२१
 मित्रः सत्यानां ३,४,५,८

मित्रः सत्यस्य ४,१,५,५; ५,१,६,४
 मित्रं देवा अनुब्रुवन्सोम ६,४,८,१
 मित्रस्त्वा यदि १,३,४,७
 मित्रस्य चर्षणीयतः ३,४,११,१५;
 ४,१,६,१३
 मित्रस्य स्वा चक्षुषा १,१,४,७
 मित्रस्य नवमी ५,७,२१,९
 मित्रस्य भागांसि ४,३,९,४; ५,३,
 ४,३

मित्राय स्वाहा ७,१,१४,९; १६,९
 मित्रावरुणयोः वाणः २,३,१०,४
 मित्रावरुणयोर्मणधेयो १,३,१२,५
 मित्रावरुणयोरुवा १,८,१५,२
 मित्रावरुणाभ्यामागोश्रुभ्यां ७,५,२२,
 ३

मित्रावरुणाभ्यामानुष्टुभ्याम् ७,५,
 १४,४

मित्रावरुणो ३,२,१०,१४
 मित्रावरुणो गच्छ १,३,११,५; ६,४,
 १,१०

मित्रावरुणो स्वा १,१,११,१२
 मित्रावरुणो श्रोणीभ्याम् ५,७,१५,१
 मित्रैतामुखां तपेया ४,१,९,१०
 मित्रैतामुखां गर्षेया ४,१,३,१४
 मित्रो जनान् यातयति ३,४,११,१६
 मित्रो न यदि सुमित्रा १,२,७,७

मित्रो नयाक्षरेण ५,७,११,९
 मित्रोऽसि १,८,१६,१

मित्रोऽहरजनयन् ३,४,८,३
 मिथुनां गावो दक्षिणः ३,५,१,११
 मोदुसम शिवनय ४,५,१०,१०

मुक्तावते स्वाहा ७,५,१२,५
 मुखाय स्वाहा ७,३,१६,४

मुक्त्यो भवति २,६,२,१४; ५,२,७,३
 मुक्त्याय स्वाहा ५,१,९,१३
 मुष्टी करोति ५,२,१,१७; ६,१,४,५

मूर्धन्वती प्ररोधनुवाक्या २,६,२,७
 मूर्धन्वतीभेवन्ति ५,३,१,१५; ८,३
 मूर्धो च १,७,९,११

मूर्धानं दिवो १,४,१३,१; ६,५,२,२
 मूर्धा वयः प्रजःपतिः ४,३,५,१९

मूर्धांसि रात्र ४,३,७,३७; ५,३,२,१४
 मूर्धे स्वाहा ७,३,१६,१३
 मूले छिन्ति आलुव्यस्य २,६,४,८
 मूलेभ्यः स्वाहा ७,३,१२,२; २०,९
 मृगशीर्षं नक्षत्रं सोमः ४,४,१०,३
 मृगो न सीमः कुचरः १,६,१२,१४
 मृदा नो रुद्रो नो ४,५,१०,४
 मृत्यवे वा ण्य नीयते ३,१,५,४; ३,३,
 ८,४

मृत्यवेऽसितः ५,५,१४,३
 मृत्युर्वा एष यदभिः ५,१,९,९;
 ४,४,११

मृदं वरुणैभिः ५,७,११,६
 मेककया यजमानं ६,१,३,१४

मेघयन्त्री ४,४,५,१३
 मेघायते स्वाहा ७,५,११,८

मेघाय स्वाहा ७,५,११,१०
 मेघाविन्धने स्वाहा ७,५,११,७

मेघिताय स्वाहा ७,५,११,९
 मेदसा लूचो प्रोणीति ३,३,११,१
 मेघायै मनसेऽस्ये १,२,२,२;

६,१,१,४

मेघो वा एष पञ्चानां ५,२,८,१३
 मेघस्त्वा पञ्चनैरवतु ७,४,१२,१

मेघोपु ३,३,३,९
 मेघोऽसि मम भोगाय १,२,३,१३

मेघं केतमा २,१,८,११; ९,३,६
 मेघावाहस्पत्यं भवति १,८,९,४

मेघावाहस्पत्याः ५,६,११,६
 मेघावरुणमैककपातं २,२,९,११

मेघावरुणस्य वससाध्वयवा ६,४,३,८
 मेघावरुणाग्रान् गृहीरन् ७,१,७,३

मेघावरुणो द्विरूपाय २,१,७,४-५
 मो पूण इन्द्र पृथु १,८,३,३
 मौर्धं भवत्यूर्ध्वं मुञ्जाः ५,१,१०,१९
 य जामदा बलदा यस्य ४,१,८,१५
 ७,५,१७,१

य जामानं न परिपश्येत् ६,६,७,५

य आश्रयाः पञ्चो विधिरूपाः ३, १, ४, ५
य आसी कृष्ण लक्ष्मण ७, ४, १७, ६
य हृदि ययामः ७, ३, ७, ७
य ह्यं यजमानान् २, ६, ७, १४
य ह्या विश्वा भुवनानि ४, ६, ७, १
य उग्र ह्य सयहा ७, ६, ११, १७
य उग्रान्नः शोभाः श्रीः ७, १, ८, ३
य उन्माद्येन तस्मै होनस्वाः ३, ४, ८, १०
य उतावन्तश्च भूयाः ४, ५, ११, १०
य एवं ह्यन्दीवीर्यं ३, ३, ७, ७
य एवं पुनराध्यायि १, ५, १४
य एवमुक्त्वा साधनं ५, ५, ७, १३
य एवमेतासाद्युनि ५, २, १०, १४
य एवं विद्वानग्निं चिनुत ५, ५, ७, ३
६, ४, १०, १०, ३, ७, ५, १६
य एवं विद्वानग्निधोमेन ७, १, १, ५
य एवं विद्वानग्निधो १, ६, ७, ७
य एवं विश्वाः यः यजमान ७, ३, ७, ७
य एवं विश्वाः यश्च नृणां यजमान ७, ३, ५, ७
य एवं विश्वाः योमेन ३, ७, ७, ५
य एवं विद्वान् पविगुमानि ३, ७, ७, १३
य एवं विद्वान् यजमानः ७, १, ८, ५
य एवं वेदं द्यौर्माति ६, ६, ७, ३
य एवं वेदं न सोम्याम् ६, ४, ४, १७
य एवं वेदं नाप्स्वामिन् ६, ४, ४, ६
य एवं वेदं पशुमान् १, ७, ७, ९
य एवं वेदं प्रयेव १, ७, ७, १७
य एवं वेदं प्रेव जावते ५, ५, ४, ३
य एवं वेदं विज्जते ६, ३, १, ६
य एवं वेदं यवीर्यः ३, ३, ७, ४
य एवं वेदासादः १, ७, ७, १३
य एवं वेदाऽऽयतनवान् ५, ६, ७, ११
य एवं वेदायस्य प्रजा ६, ४, १०, ९
य एवं वेदोपेनं यजः ३, ३, ७, ६
य एवं स्वाः वशा स्यात् २, १, ५, ८
यं कामं कामयेत तम् ७, १, १, १
यं कामयेत ओषुकाः ५, २, २, ४
यं कामयेत चिरं पाप्मनः ५, ४, ५, ११
यं कामयेत तेजसा ६, ३, ४, ११-१३

४८ (तै. सं.)

यं कामयेत पशुमान् १, ७, १, ९; ६, ३, ११, १४
यं कामयेत वापीयान् ५, १, १, ५
यं कामयेत प्रमायुक्तः ७, ५, ११, ७३, ६, ३, ४, ६
यं कामयेत प्राणान्स्यान् ५, ४, ८, ४-५
यं कामयेत आत्स्यम् ५, १, ७, ११
यं कामयेत यजमानं १, ६, १०, १०
यं कामयेत राजस्यम् ७, ४, १, ३, ७
यं कामयेत राष्ट्रं स्यात् ५, ७, १, ८
यं कामयेत वसीमान् ५, १, ४, १६
यं कामयेत सर्वमायुः ७, ५, ७, १३
यं कामयेत स्यस्य जायते ३, ६, ४, ८
यं कामयेतासादः ७, ३, ६, ७
यं कामयेतापशुः १, ७, १, ८
यं कामयेता पशुमान् ६, ३, ३, १०
यं कामयेतापशुः स्यात् ५, ७, ६, ८, ७, १०, १, १३, ६, १, ७, ३, ३, ३, १, १, १३
यं कामयेताग्निहितः ६, ३, ३, १०
यं कामयेतोर्जं ६, ३, ४, १७
यं क्रन्दन्ती जवसा तन्मात्रे ४, १, ८, १७
यं स्वाऽयः स्वाधितिः १, ३, ५, १
यं द्विपान् तं प्यात्येन ७, ६, ४, १६
६, ७, ११; ४, १, १९
यं विश्वाते तमुपदधन् ५, १, ७, ६, ४, ७, ८
यं द्विपान् तस्य मन्त्रे ५, ४, ३, ११
यं द्विपान् तस्य स्यात् ५, २, ५, ७, ७
यं परिधिं पर्यवशा १, १, १३, १७
यं प्रथमं गृह्णातीतिमेव ३, ३, ६, ३
यं प्रथमं ग्रन्थिं मन्वीयान् ६, ७, ९, १३, १०, १३
यः कामयेत प्रयेव पशुभिः २, १, ७, ५
यः कामयेताहिन्त्रोके ५, ५, १, १४
यः परत्वाद् प्राप्सवादी २, ३, १, ७
यः पशुकामः स्यात् २, १, ५, १४, ४, ४
यः पापवहमगृहीतः २, ३, ५, २
यः पाप्मना गृहीतः २, १, ४, १७

यः पुष्टिकामः स्यात् ७, १, ९, ८
यः प्रजाकामः पशुकामः २, १, १, ८
यः प्रजाकामः स्यात् ७, ४, ४, ७
यः प्रत्यङ्मुपवतस्तं ६, ३, ३, १४
यः प्राणतो निमित्तः ४, १, ८, १४
७, ५, १६, १
यः संग्रामं नयति यं ४, ७, १५, ४
यश्च विषयश्च नः ३, २, ११, ८
यश्चमिदं देवाः ५, ४, ८, ७
यश्चिद्वि ते विशो यथा ३, ४, ११, १८
यश्च ह्यन कोनि तस्मै ७, १, १९, ८०
यश्च मधुगन्तव्यं पुरुषाणां २, १, १, ९
यश्च येनया श्रीणीयान् ३, १, ६, १०
यजमानदेवत्या वे ७, ५, ७, १३
यजमानमभ्युन मृजति ७, १, ७, ११
यजमानमोके वे ६, ७, १०, १९
यजमानस्य पशून् २, १, १, ८
यजमानस्य स्वस्यपत्नी ६, १, ११, १७
यजमाना पतनं वे ५, ३, ७, ३
यजमाना वे दिवाकीर्यः ७, ३, १०, ४
यजमानेन प्राप्सवा १, ६, ७, १०
यजमानेन सग्मिनीपुत्री ६, ७, १०, ८
यजमानो वा जाहवनीयः ३, १, ३, ३
यजमानो वा पुनस्य ६, ३, ७, १४
यजमानो वे पुरोडाशः १, ५, ७, १०
यजुष्यः स्वाहा ७, ५, ११, ४३
यजुष्याऽन्यो तृणीमन्यो २, ६, ५, ६, ७, १, १४
यजुषा विलं करोति ५, १, ६, १५
यजुषा युजाति यजुषा ५, १, ५, ७
यजुषा वा एषा क्रियते ५, ५, ३, १
यजुषा स्याद्वा ५, १, ७, १४
यजुषेमां चाम् चोप ५, ६, ८, ९
यज्जगत्या परिष्पत्वा २, ४, ११, ३
यज्जवायोऽवेधोपवेद ७, ६, ८, ८
यज्ज वायुपमान्तः २, ३, १०, १३
यजं वा एतत् सं भरति ३, १, ३, १
यजं वे देवा अनुदन् १, ७, १, ३

यज्ञे गच्छ स्वाहा १,३,११,७, ६,४,
१,१२

यज्ञपतिसुपय पुनसा ३,२,८,१३

यज्ञमुलं वा अग्निहोत्रं १,६,१०,५

यज्ञमुलेयज्ञमुले वै ५,१,३,१५,
२,५,१६

यज्ञमुपः पृथिव्याम् ३,५,४,२

यज्ञमुयो दिव्यध्यासते ३,५,४,८

यज्ञमुयोऽन्तरिक्षे ३,५,४,५

यज्ञ यज्ञं गच्छ १,४,४४,७: ३,६,२,४

यज्ञ यज्ञस्य यत् तेजः ७,३,११,३

यज्ञस्य वेगुं प्रथमं ४,४,४,९

यज्ञस्य घोपदावि १,१,२,१

यज्ञस्य पदे ४,१,५,१२: ५,१,६,११

यज्ञस्य पथा सुचिता ६,६,१,११

यज्ञस्य पाथ उप १,१,६,३,१३

यज्ञस्य या अ-तिष्ठिताय ६,६,६,३

यज्ञस्य वे समृद्धेन १,६,१०,३

यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत ६,४,२,१

यज्ञद्वयो वे देवा यज्ञमुपः ३,५,४,१०

यज्ञायश्वियस्य स्तोत्रे ५,४,१०,४

यज्ञाय स्वाहा ७,४,११,२०

यज्ञापुधानि जुहोति ५,४,८,१०

यज्ञापुधानि संभरति १,६,८,७

यज्ञि वोजं ७,५,२०,१

यज्ञे जागृत १,३,१२,७

यज्ञेन वा हृष्टो पकेन १,७,३,९

यज्ञेन वै देवाः ६,३,४,२०: ५,३,१

यज्ञेन वै भजापतिः ५,३,५,१३: ६,४,
१,१

यज्ञेन मघवात् ४,४,८,५

यज्ञेन यज्ञमयजन्त ३,५,११,२१

यज्ञेवां यज्ञवाहसः ४,२,११,५

यज्ञो दक्षिणामग्न्यध्यायत् ६,६,३,१५

यज्ञो देवानां प्रत्येति १,४,२२,३: १,
१,११,१४

यज्ञो देवेभ्यो निहायत ६,२,४,५

यज्ञो देवेभ्योऽपाक्रामत् ५,४,१,२

यज्ञो बभूव स १,६,६,१४: ७,६,१,७

यज्ञो यज्ञेन कल्पतां १,७,९,२७

यज्ञो वा त्रै यज्ञपति ३,२,७,४

यज्ञो वै सुयुता १,६,११,६

यतः खलु वै यज्ञस्य ६,४,२,१८

यतस्य सदस्येऽग्निराह ६,६,१,१४

यतीनामघमानानां २,४,९,७

यते स्वाहा ७,४,२२,१६

यत् करीराणि २,४,२,८

यत् कलवा ते शफेन ६,१,१०,१

यत् कलश उपवस्येत् ६,५,१०,७

यत् किं चेदं वरुण देव्ये ३,४,११,१९

यत् कुलीदमप्रतीतं ३,३,८,३: ९

यत् कृष्णशकुनः पृषदाज्यम् ३,२,६,३

यत् क्रीडमवाहाऽऽसुरं २,५,११,६

यत् तपस्यपथा दीक्षितवाद् ३,१,१,२

यत् तानूनन्त्रं समवधति ६,२,२,२

यत् तिरश्चीनमतिहरेत् २,६,८,१०

यत् तिस्रिञ्चितयस्त्रिभुत् ५,६,१०,६

यत् ते गात्राद्भिना ४,६,८,११

यत् ते देवा जदयुः ३,५,१,२: ४,४,
१०,२२

यत् ते देवी निर्जोतिरावबन्ध ४,२,५,८

यत् ते मन्मुपरोस्तस्य १,५,३,६: ४,६

यत् ते रुद्र दक्षिणा ५,५,७,५

यत् ते रुद्र पश्चात् ५,५,७,६

यत् ते रुद्र पुरो धनुः ५,५,७,४

यत् ते रुद्रोत्तरात् ५,५,७,७

यत् ते रुद्रोपनि धनुः ५,५,७,८

यत् ते वयं पुरुवज्रा ४,७,१३,२१

यत् ते सावे महसा ४,६,२,६

यत् ते सोम द्विविज्योतिः १,४,१,५,
६,४,४,७

यत् ते सोमाद्राभ्यं नाम १,४,१,९: ३,
३,१९: ४,५: ६,४,४,११

यत् त्रिचिदीकं चिन्वीत ५,६,१०,५

यत् त्रिः शायच्छत्र २,४,११,१२

यत् त्रिरुपाऽऽहस्तेन ३,५,१०,४

यत् स्वा कुक्षः परोवप १,५,३,५: ४,४

यत् यक्षसंमितां भिजुगात् ५,८,८,२

यत् पराचीनानि ७,३,४,३: १०,७

यत् परे गृह्यन्ते यदेव २,३,६,२

यत् परे परस्तादं स्युः ७,३,१०,३

यत् पशुर्मायुमकृत ३,१,४,९: ५,५

यत् पशून् नाऽऽलमेत् ५,६,८,८

यत् पिबेति तस्मै स्वाहा ७,१,१९,७८

यत् पुरोरुचमाह ६,५,१०,११

यत् पूतीकैर्वा पर्णवहकैः २,५,३,६: ०

यत् पूणवात्रमन्तर्वेदि १,७,५,७

यत् पूर्वैर्वहःस्त्रि ३,३,३,५

यत् पूषवो गृह्यन्ते ३,३,५,१२

यत् पूषानि भवन्ति ७,३,१०,२

यत् पूषं पूर्वेषु ७,२,२,४

यत् पूषाभि चिन्वीत ५,५,२,२

यत् प्रयाजान्वाजान् ५,४,७,३

यत् प्राह्मणीनः क्षत्र्येति ३,२,९,१६

यत् प्राणभृन् उपधाव ५,३,१,११

यत् प्रेषिता वरुणेन ५,६,१,२

यत् खलु वा एतऽज्ञीष्वा ६,१,९,८

यत् धारा जनपताः ५,७,७,१०

यत् धाणाः सम्पतन्ति ४,६,६,१५

यन्नाग्याजमवा ओषधयः ६,२,६,८

यत्रैतमेवं विद्वान् ३,१,२,१०

यत् सत्रिणां होनाऽभूः १,७,२,२

यत् सन्मुष्य विद्वरति ५,२,४,३

यत् संवत्सरमुष्यं ५,६,५,५

यत् सन्मृष्टा उपदध्यात् ५,४,१,८

यत् समीचीनं पशुशोषः ५,०,९,१६

यत् सर्वाभिः पञ्चभि ५,४,१०,३

यत् सह सर्वाभिर्मिमीने ३,१,९,११

यत् मायं जुहोति तेनः १,५,६,४

यत् साधंप्रातरग्निहोत्रे ३,४,१०,३

यत् सौम्यो भवति ०,३,२,१५

यत् स्वयेन घोषवेगेन १,६,५,०१

यथा त्सारीयनि य आसः ६,४,१,१६

यथाऽऽदित्या वसुभिः ०,१,१,११

यथा नां अदितिः कर्म ३,४,११,७

यथापूर्वमहोरात्रं ७,३,०,११

यथापूर्वमेवेनामुप ५,५,४,१३
यथाऽऽपतनं वा पतेवा ७,५,६,११
यथा वा भाष्यतो प्रतीकृते ३,२,९,९
यथा वै वर्जम्वा सुवृष्ट १,६,१०,१२
यथा वै पुनो जातो भ्रियते ५,७,५,१
यथा वै पुनराधेयः ५,४,१०,११
यथा वै पुरुषोऽथो गोः १,५,७,९
यथा वै मनुष्या पूर्वं ७,४,२,१
यथा वै छात्रलेनोर्वा ६,६,७,१०
यथा वै सञ्चतमामा १,६,७,१
यथास्यावमुप तिष्ठते ५,२,२,२१
यथा ह तद्वसतो गौर्ये ४,७,१३,२२
यथा होतर्मनुषो देवताता ४,३,१३,७
यद्वक्त्रः प्रथमं ४,२,८,२,६,७,१
यद्वक्षसं हृदये ६,३,३,९
यद्वक्षयेऽनीकवते ५,४,५,१०
यदक्षिपिद्वनवरुद्वक्ष ५,२,५,२०
यद्वीषयोमीयं पञ्चसू ६,१,११,१५
यद्वमे यानि कानि च ४,१,१०,१
यद्वमे हव्यवाहन २,६,११,१२
यदक्षि तस्ये स्नाहा ७,१,१९,७७
यदक्षुपमिहिका यद्वज्रः ४,१,१०,२
यद्वदः संययतीरही ५,६,१,५
यद्वद्य त्वा प्रयति यजे १,४,४४,४
यद्वक्ष्यैरनमावाहुति ५,१,२,३,६,१,
८,६,१,२,६
यद्वक्ष्यैरनुक्तं गुरुत् ६,६,१०,७
यद्वक्ष्यैरनुक्तमग्निसू ५,७,९,३
यद्वान्मानुषवसेत् १,३,७,१२
यद्वनुपप्रमथ हन्यात् ६,१,१०,८
यद्वनुपपरिकामं जुहुयात् ५,४,३,२
यद्वन्तरिक्षं पृथिवीम् १,८,५,१३
यद्वन्तरिक्षं वृत्तीयम् २,४,१२,८
यद्वत्सर्वेदि मिनुयात् ६,६,४,२
यद्वन्मृतः पृष्ठानि ह्युः ७,३,५,४,७.
६, ९,४
यद्वन्वाहार्थमाहरति १,७,३,२
यद्वन्वीपं तिष्ठन् गृह्णीयात् ६,४,२,५

यद्वत्पल्लावाऽऽनीत ६,१,१,१९
यद्वत्पु प्रवेक्षयेत् ३,४,३,२३
यद्वत्पुनरवध्यात् ६,१,७,४
यद्वत्पुनरा स्यादयता ६,१,७,१०
यद्वत्पुनर्य जुहुयात् ३,१,२,७
यद्वत्पुनरिगुणीयात् ३,२,९,१०
यद्वत्पुनराहोऽर्षा वाक्पणम् ६,६,५,६
यद्वत्पुनरं बहवः सुर्वावाः ४,७,१५,
१०
यद्वत्पुनरं प्रवृत्त्यात् ५,१,९,५
यद्वत्पुनरं तद्वेचयेत् ३,४,१,८
यद्वत्पुनरं क्रियायां मक्षिका ४,६,८,९
यद्वत्पुनरं वास उपपन्नान्ति ४,६,९,५
यद्वत्पुनरं कपालस्तेना ५,५,१,१३
यद्वत्पुनरं कपालो भवति ५,६,५,३
यद्वत्पुनरं पारे रजसः ४,२,५,६
यद्वत्पुनरं मध्यन्दिने मध्यरात्रे ६,२,५,७
यद्वत्पुनरं बाजयजिमा ४,२,६,६
यद्वत्पुनरं तन्मृतेनुर्यया ७,५,६,६
यद्वत्पुनरं सममुज्जोत् ५,७,७,१
यद्वत्पुनरं मन्त्राग्निः ३,५,१,९
यद्वत्पुनरं कपालः २,५,३,४
यद्वत्पुनरं भवतः कृत्वा २,३,८,३
यद्वत्पुनरं मुच्छिद्येत नमिन् ५,७,३,११
यद्वत्पुनरं शतं कुर्वन्ति ७,२,१,१२
यद्वत्पुनरं मुत्सुधेयुः ७,५,७,६
यद्वत्पुनरं यामाग्नः स्यात् ३,४,३,२२
यद्वत्पुनरं सहस्रं कुर्वन्ति ७,२,१,६३
यद्वत्पुनरं सहस्रं पञ्च २,१,५,४
यद्वत्पुनरं शः सति तस्मात् ३,२,९,१५
यदि कामयेत छन्दांसि ५,१,१,८
यदि कामयेत प्रजाः ६,६,५,५
यदि कामयेत प्रज्जवर्चसम् २,५,१०,४
यदि कामयेत योऽवगतः ६,६,५,४
यदि कामयेत वर्षकः ६,३,४,१८;
४,५,८
यदि कामयेत सदस्यात् ६,५,१,७
यदि तत्र न विन्देयुः ७,३,२,३-४
यदिदं माऽभिधोचति ४,७,१५,१४
यदि कूरं स्यादा तमिषः ६,४,५,१०

यदि न द्विष्यादाजुस्ते ६,६,४,११
यदि नद्वेष्टाधिर्वा द्विकपालं २,६,३,११
यदि नावगाच्छेत् २,३,१,९-११
यदिन्द्राय राधन्नराय २,३,७,३
यदिन्द्रो वृत्रमहक्षमेधं ३,३,७,५
यदि पशोरवदानं ३,१,३,४
यदि प्रातःसवने कक्षः ७,५,५,७
यदि विनीयात् २,२,१०,६
यदि विनीयात्तुष्टमां २,१,४,८
यदि मिथेल तैरेव ५,१,९,८
यदि मध्यन्दिने दीर्घेत् ७,५,५,८
यदि मिथमिव चरेत् ३,३,८,१०
यदि वर्षेत् तावथेव २,४,१०,२
यदि विसृजेद्वैष्णवीम् २,१,४,९
यदिदं यत् परादानं ५,७,७,६
यदिदं काया आतृणम् ५,२,७,६
यदि सोमो सन्सुतो स्यातां ७,५,४,१
यद्वत्पुनरं गृह्णीयात् प्रत्यञ्चं ६,६,८,४
यद्वत्पुनरं वानाद्वावन्त ६,५,६,६
यद्वत्पुनरार्थं वा मध्ये ६,६,७,२
यद्वत्पुनरं च स्तुणीयादभि २,६,८,३
यद्वत्पुनरं यद्वोऽस्य ६,३,९,८
यद्वत्पुनरं उपलघ्यते ६,२,३,२
यद्वत्पुनरं पवित्रो गृह्णीयात् ६,४,६,६
यद्वत्पुनरं विमुक्त्याऽऽसिधं ६,२,१,१
यद्वत्पुनरं सुदूरस्थापयति ४,६,८,१०
यद्वत्पुनरं सन्तोऽन्तो यत् २,२,३,६
यद्वत्पुनरं पञ्च ५,३,१,१०-१०,२
यद्वत्पुनरं गृह्णन्ते ६,४,९,३
यद्वत्पुनरं संमरेत् १,६,८,८
यद्वत्पुनरं आचारयेत् २,५,१,१४
यद्वत्पुनरं जुहुयात् ३,४,१०,७
यद्वत्पुनरं यूये द्वे रशने ६,६,४,७
यद्वत्पुनरं कपालो भवति ५,३,५,३
यद्वत्पुनरं त्रैः पुंभन ५,४,१०,९
यद्वत्पुनरं सन्स्थापयति ५,५,१,१
यद्वत्पुनरं यत् ६,२,९,७-४,१८
यद्वत्पुनरं तमिषम् ५,३,७,१७
यद्वत्पुनरं मारान्मभरति ३,२,८,७

यदेभ्यः सोमकृयणात् ६, १, १०, १०
 यदेते सोमो न्यतिपक्ता ७, ४, ३, १८
 यदेवमुत्तरवेदि प्रोक्षति ३, २, ७, ९
 यदेन्द्रं दधि मयति ७, ५, ७, ९
 यदेन्द्रो भवति २, १, ५, १०
 यदेयां प्रमोवेत यद्वा ७, २, १, १४
 यदोपधयः सङ्गच्छन्ते ४, ५, ६, ७
 यदावप्यपकम्य २, ४, ३, ४
 यद्गृह्णाति प्रजाभ्यस्ता ३, ३, ६, ९
 यद्गृह्णात्यङ्गरस्तौषधीभ्यः ३, ३, ६, ७
 यद्गृह्णात्यौषधीभ्यः ३, ३, ६, ८
 यद्ग्रामं यदरण्यं १, ८, ३, ४
 यद्ग्राम्याणां पद्मनां ५, ४, ७, ४, ३, २
 यद्ग्राम्याणां पात्राणां ५, ५, ६, ५
 यद्विहं नृतीयम् २, ४, १, २, ९
 यद्विणी ययमति ७, ४, १२, १०
 यद्विष्णुमृगुणो देवयानं ४, ६, ८, ४
 यद्वस्तेन कण्डूयेत ६, १, ३, १८
 यद्वस्तेन प्रमोवेत् २, ६, ९, ७
 यदुत आद्व्याद् रुद्रं ३, ६, १०, ८
 यद्वीता प्राप्तीयाद्वीता २, ६, ८, ४
 यद्वर्हिर्नवस्तीर्य ६, २, १०, १०
 यद्वमृगवत्योपदधाति ५, ७, ८, ७
 यद्वमाग्न्याग्राग्राग्रेण २, ५, ११, २६
 यद्वमृगान् सृपावसाना २, ६, ९, १६
 यद्वमृवाधोऽग्निः होताम् २, ५, ९, १२
 यद्वमृवाधिपतिरिति यज्ञस्थाणु ६, १, २,
 ११
 यद्यग्निहोमो जुहोति ६, ४, ३, १४
 यद्यद्वातृवपय १, ७, ४, १४
 यद्यपरं प्रतिग्राही २, ३, १२, ५
 यद्यभिचरेद्भुजं जहि ३, ४, ५, १
 यद्यभिचरेद्भुजं न्या ६, ४, ५, ११
 यद्ययिष्यति पार्थिवान् ४, ५, ५, १०
 यद्व्याव इन्द्रं ते २, ४, १४, ८
 यद्युक्ते जुहुवायथा ३, ४, १०, ६
 यद्येकं कृण्वन् नदयेत् २, ६, ३, १०
 यद्वपुःकृपायानयामा ५, १, ५, ५,
 ४, ५, ३

यद्वस्ते तद्वादिना १, ८, ७, १८
 यद्वा जमिराहितः १, ५, १, ४
 यद्वा अग्नेरसंयतम् ५, २, १०, १७
 यद्वा अनोक्तानो भारम् ६, २, ५, १
 यद्वा असौ रेतः सिञ्चति ५, ५, ४, २
 यद्वा इदं किं व तत् २, ४, १५, १४
 यद्वाजिनो दाम संदानम् ४, ६, ८, ८
 यद्वातो अपो अगमत् ७, ४, २०, ७
 यद्वा द्वादशगवेन ५, २, ५, ९
 यद्वा द्वादशोद्यामन् ५, १, १०, १८
 यद्वा मदेव्यं योनेश्चरते ३, ५, १०, ८
 यद्वायुभ्यवान् तस्मात् ३, ४, ३, ३
 यद्वाहिं तदग्नये १, १, १४, ११
 यद्विधे देवाः समभरन् ३, ४, ६, ३
 यद्विष्णुस्त्वतिष्ठन् २, ४, १२, १३
 यद्वा ययं प्रमिनाम १, १, १४, १४
 यद्वा तावानेव सोमः ६, १, ९, १४
 यद्वा विवा भवत्यपः ६, ४, २, ९
 यद्वा दीक्षितमभिवर्षति ३, १, १, ४
 यद्वा दीक्षितोऽमेघं पश्यति ३, १, १, ३
 यद्वा देवा असुगान् ६, ६, २, २
 यद्वा मृधः पूर्णोऽसि २, ५, ३, २
 यद्वा यज्ञस्य कूरं यत् १, ७, ३, ४
 यद्वा यज्ञस्य साम्ना १, ६, १०, ९, ६, ५
 १०, १२
 यद्वा होताऽव्ययुमभिरे, २, २, १८, १७
 यन्ति वा एते मिथुनान् ७, ५, ९, ११
 यन्ति वा एते सवनात् ७, ५, ६, ९
 यन्त्री राट् ४, ३, ७, ४४
 यन्मवसि यमित्री ४, ३, ७, ३२
 यन्म नियुज्यते स्यात् ५, ५, १, ४
 यन्म निर्दिशेन प्रतिवेक्षं २, ३, ९, १८
 यन्मवर्मेत् तन्नवनीतम् २, ३, १०, १,
 ११, ३
 यन्मिर्णिजा रेकणसा प्रावृत्स्य ४, ६, ८, २
 यन्मिर्णिजा मास्पचन्त्याः ४, ६, ९, २
 यन्म आगमनो निम्नाऽभूत् २, ५, ११
 यन्म अग्ने अग्न्य यज्ञस्य १, ६, २, ६
 यन्मिहाति तस्मै स्वाहा ७, १, १०, ७०

यमः पितृभ्या ३, २, ४, १७
 यमः पृथिव्या ३, ४, ५, ३
 यमग्ने एतन्म तस्यम् १, ३, १३, ७
 यमलमन्त्रायाव सन्तम् २, १, ९, ९
 यमस्य पाद्वरः ५, १, २, १४
 यमादित्या अश्विभ्याम् २, ५, ४, २
 यमाय राजा ऋषयः ५, ५, ११, ३
 यमाव मन्त्रिभ्याम् १, ८, ७, १०
 यमेन दत्तं त्रित पुनम् ४, ६, ७, २
 यमेन पितृन् ७, ३, १४, ८
 यमोऽभिपुतः ४, ४, ९, १८
 यम्यं पाद्वरः ५, ७, २२, १४
 यथा रज्जोत्तमां गाम् २, २, ६, ९
 यद्वा होता यजमानस्य १, ७, ४, ६
 यद्वा होतृनाम् १, ७, १, ६
 ययनोपधोः ७, ३, १४, १९
 ययमग्निरव न्यति ६, २, १०, ७, ११, ९
 ययमनो मन्थ एतम् २, १, ११, १४
 ययमा राजन्स्य प्रतं ६, २, ५, ४
 ययोऽसि ययवाम्मन् १, ३, १, ८,
 २, १३, ६, ५
 यजोनां रता यजति ४, ४, ६, ३०
 यज्ञस्तु क्रमः स्यात् २, ३, ८, २
 यजिद्वारो मादिना परि ४, १, ८, २०
 यस्ते अथ कृगवद्वातोचं ४, २, १, ८
 यस्ते द्रव्यः स्वस्वति यस्ते ३, १, १०, ३
 यस्ते द्रव्यो मधुमाः ३, १, १०, ५
 यस्त्वा स्वधः सुहिरण्यः १, २, १४, १०
 यस्त्वा हवा कीरिणा १, ४, ४, १
 यस्मात् स्वः सुकृते ज्ञातवेदः १, ४, ४, २
 यस्य कामयेतावायम् ३, ४, ८, १४
 यस्य कुर्मो हविगृहे ४, ६, ३, ३
 यस्य अयस्त्रिंशमन्तर्धमिति ७, १, ३, ६
 यस्य दिग्वमन्तर्धमिति ७, १, ३, ५
 यस्य त्रिद्वमन्तर्धमिति ७, १, ३, २
 यस्य पञ्चदशमन्तर्धमिति ७, १, ३, ३
 यस्य अयागमन्तर्धमिति ४, १, ३, ६
 यस्य भूयाऽग्नो यज्ञकृतवः ३, १, ७, ११
 यस्य धत्ते पक्ष्वा यन्ति ३, १, ११, १३

यस्य सप्तदशमन्तरान्ति ७,१,३,४
यस्यागुहीता भूमि ३,४,२,२
यस्यानुषङ्गमस्तिनः २,६,११,१४
यस्यामिदं पञ्चमि यत् ३,३,११,१४
यस्याहो हिरिता गर्भोऽयो ३,३,१०,२
यस्यान्ते यस्याः कूर वासन् ४,२,५,९
यस्येवं प्राणं निमित्त ४,७,१५,२
यस्येदेव प्र हिरिचे २,४,१४,५
यस्येमे हिमवन्तो महिना ४,१,८,१६
यस्येवमवदाय यथाकामं ३,१०,१,१
यस्यैवा यज्ञे प्रायश्चित्तिः ३,४,१,१२
या इवो यापुषानानां ४,२,८,२
या जोषधयः सोमराज्ञीः ४,२,३,१६
यां वा अष्टयुक्ता यजमानः ३,५,९,१
यां वै यज्ञे दक्षिणां १,७,१,१६
या आचीनाभिर्मसिष्ठः ५,७,१०,१३
याः प्रातर्वाज्याः स्युस्ताः ६,२,३,८
याः प्रादग्वायस्य वाज्या ६,१,५,१०
याः कसिन्वाय अफलाः ४,७,३,५
याः सख्या विरुपा पुरुषा ४,७,३,७
याः सेना अभितर्याः ४,१,१०,५
याजमानो वै राज्ञः ३,३,१०,१३
या ज्ञाना जोषधयो देवैः ४,७,३,१
या त इवः सिवतमा ४,५,१,२
यातयामानि वा एतस्य ६,६,७,११
या ते अग्नेऽयातया १,३,१,१५
या ते अग्ने सज्जिया १,३,१,१६,६,२,
३,१३
या ते धामानि ४,१,१,६
या ते धामानि द्विनि २,३,१४,६
या ते धामानि पञ्चमणि ४,६,२,१३
या ते धामानि हाविषा १,०,१०,३
या ते प्राणाच्छुक् १,३,२,५
या ते रुद्र शिवानन् ४,५,१,३,१०,३
या ते हेतिर्भीष्टुष्टम ४,५,१,१३
या दिव्या वृष्टिस्तया स्वा १,४,२३,५;
३,५,३,६३
या देवेषु तनुव्यं रयन्त ७,४,१,७,३
यानाऽवह उवातो देवः १,४,४,४,६

यानि घर्मे कपालानि १,१,७,१२,५,
१०,११
यानि पराचीनानि प्रयुज्यन्ते ६,५,
११,२
यानि वै छन्दांसि ५,३,५,१२
यान् कामयेत यजमानान् १,६,१०,
११
यान् निवपति यन् ६,३,१,१७
या यथमा व्यष्टका तस्याम् ७,५,७,४
या यथमा व्यष्टका ४,३,११,१३
यांमपुं गिरिस्तन् इमे ४,५,१,४
यायो दि म तेषां ३,३,१,१३
यां पुरस्तादुपादधाम् ५,६,४,१०
यां मलवद्वाससः सम्भवन्ति ७,५,१,६
या यज्ञे दीयन् मा १,७,२,८
या यज्ञे राजाऽनुचरैः ३,३,१,३
यावन्ती यावापृथिवी ३,५,३,०
यावन्ती वै पृथिवी नश्ये ५,१,३,१
यावन्तो वै देवा यज्ञाय ६,१,२,१
यावन्तो वै सृष्ट्यश्चरः ५,१,८,४
यावन्तो वै श्लोमास्तान् ७,१,२,०
यावन्तो गृह्याः अस्तेभ्यः १,८,३,०
यावन्तो वै मन्त्रस्यान्ते ३,०,८,०
यावः शर्म ५,१,१,१३; ३,१,१३,४;
३,१४,१८
या वा कक्षा मधुमती १,४,३,१
यावाः ४,४,७,०
यावानां मार्गोऽसीति ५,३,४,१०
यावानां मार्गोऽस्यावावानाम् ४,३,
९,९
यावान् पुरुष ऊर्ध्वबाहुः ५,३,५,०
या वामिन्द्रावरुणा २,३,१३,१-०
या वै देवताः सप्तर्षास्मिन् ३,०,४,१०
या वो देवाः सूर्ये रुचः ४,३,९,१४;
५,७,३,९
या संतन प्रतनोप ४,२,९,४
याश्चेदमुपश्रवन्ति ४,२,३,१८
यामाः राजा वरुणो याति ५,३,१,२
यामा देवा द्विं कृष्यन्ति ५,६,१,३
या मुपाणिः ३,१,११,१६; ३,१,१,१८
यास्त जातस्युगमान ४,७,६,१२

यास्ते अग्ने समिधो यानि ५,७,८,१
यास्ते अग्ने सूर्ये रुचः ४,३,९,१३;
५,७,६,८
यास्ते राके सुमतयः ३,३,१,१,१६
यास्ते रायोः मवितः ३,५,४,६
यास्ते विश्वाः समिधः ३,५,५,७
युक्तय स्नादा ७,४,२२,५
युक्तेन मनसा वचं ४,१,१,३
युक्त्याव मनसा देवान् ४,१,१,२
युक्त्वा हि देवहूतमा २,६,१,१,१;
४,२,९,१७
युगमाततेन ५,७,१४,२
युगमयुगे जुहोति ५,४,८,१६
युक्त्वसि वचोऽसि वचः १,८,१,५,१३
युगे वा मन्त्र एवममोमिः ४,१,१,५
युजते मन उत युजते १,२,३,१;
४,१,१,४
युजन्त्यस्य कात्या इरी ७,४,२०,१०
युजन्ति ब्रह्मरूपं ७,४,२०,०
युज्याथाः रायमं युजम् ४,१,२,३;
५,१,३,३
युज्यान्तः यथमं मनः ४,१,१,१
युगान्तमवा मास्तः १,३,१,११
युक्त मीमा वि युगा ४,२,१,१६
युनक्ति निधो विशुचः ३,६,६,५
युनक्ति नृ पृथिवीं उपोतिपा ३,१,३,०
युनक्ति तवा ब्रह्मणा १,३,०,४; १०,०
युनक्ति वाचः सह सूर्येन ३,३,३,४
युनक्ति वायुमन्तरिक्षेन ३,३,३,३
युवमेतानि दिवि ३,३,१,४,८
युवमृक्ता उत ये ४,३,८,३
युवस्य कर्मव्याप्तये ३,३,४,४
युवस्य पथाव मोर्गेति ३,३,१,१,९
युष्णीव पञ्चान रयः ३,३,१,१,११
ये अङ्गेषु विविष्यन्ति ४,५,१,१,७
ये अग्रधनामस्मिन् ४,७,१,५,१९
येऽस्यः पुरीष्याः प्रविष्टाः ५,५,७,१०
ये प्रधाः पञ्चजनीनां १,७,१,०,७
ये चतुर्विंशः पयमानाः ७,१,८,०
ये चतस्रः पयसः ५,७,२,८

ये जनेषु मल्लिखः ४, १, १०, ७
 ये सोयानि प्रचारयि ४, ५, ११, ९
 ये ते पश्यान् सवितः ७, ५, १४, १
 ये तेऽयं मन्त्रः बहवः २, ३, १४, २०
 ये ते सरस्व ऊर्ध्वः ३, १, ११, १२
 ये दिनि येषामन्नं वातः ४, ५, ११, १४
 ये देवा दिविमाणाः २, ४, ८, १०;
 १०, ८
 ये देवा दिव्यकाक्ष १, ४, १०, १;
 ६, ४, ११, ३
 ये देवा देवानां यज्ञियाः ४, ६, १, १८
 ये देवा देवेष्वधि देवस्वम् ४, ६, १, १९
 ये देवाः पुरःसदः १, ८, ७, ३
 ये देवा मनोजाता मनोयुजः १, २, ३, २
 ये देवा प्रहृदः ३, ५, ४, १, ४, ७, ११
 येऽद्रो रोचने दिवो ये ४, २, ८, ८
 येन कर्मणिरलैव तत्र ३, ४, ६, १
 येन देवा अष्टत् २, ४, ५, ५
 येन देवा उयोतिषोऽर्वाः ५, ७, २, ५
 येन घोस्त्रा वृषिषी ४, १, ८, १८
 येन यक्षस्तपसा सन्नम् ४, ७, १३, ६
 ये नः सपत्ना अप ते ४, ७, १४, २
 येनाग्ने दक्षिणा युक्ताः ५, ७, ७, ८
 येनाग्ने युक्तः पृथा ५, ७, ७, ९
 येना सहस्रं बहसि ४, ७, १३, ११;
 ५, ५, ७, ७
 येनेन्द्राय सममरः ३, ५, ४, ९
 येऽन्तरिक्षे ४, ५, ११, १३
 ये पथा पथिरक्षय ४, ५, ११, ८
 ये यज्ञे विंमन्धीरन् ३, १, ३, ५
 ये पाथवा मामह्वं १, ०, १४, १३
 ये प्रजाकामाः पञ्चकामाः ७, ४, ७, ११
 ये प्रलब्धः शम्भवा १, ८, १, २
 ये अयमानमनु अयमानाः ३, १, ४, ५
 ये अक्षयन्तो न वसुनि ३, २, ८, १९
 ये भूतानामधिपतयः ४, ५, ११, ६
 ये राजिनं परिपश्यन्ति ४, ६, ९, १
 ये वृक्षेषु ससिपन्त्राः ४, ५, ११, ५
 येषामीक्षे पञ्चपतिः ३, १, ४, ४

येन वरः कल्पयाणि ह्यसामृद्धा ७, १,
 ६, ८
 यो आग्निरग्नेस्तपसः ४, २, १०, ९
 यो अर्चन्ते जिघांसन्ति ७, ४, १५, १
 यो अस्मभ्यमरातीवाद्यश्च ४, १, १०, ८
 योक्त्रं गृध्राणिः ५, ७, १४, १
 योगक्षमा नः कल्पताम् ७, ५, १८, १०
 यो गतमनः स्यात् सः ६, ६, ७, ६
 यो गतधीः स्यान्मथिन्वा ५, १, ९, ९
 योगेयोगे तवस्तर् ४, १, २, ४, ५, १, २, ४
 यो जात एव प्रथमः १, ७, १३, ५
 यो ज्येष्ठश्चतुरपभूतः ३, ४, ८, १६
 यो ज्योगामयावी स्यात् २, ३, ११, २;
 ७, २, ४, ५
 यो ह्यसो अष्टशुः पतितः ३, १, १०, ४
 यो न ह्यद्रवायू ३, २, १०, १३
 यो नः पिता अनिता यः ४, ६, २, ३
 योनिर्दे यज्ञस्य चात्वात् ६, ४, ३, १२
 योनिश्चतुर्विंशः ४, ३, ८, १०; ५, ३, ३,
 १०
 यो नो अग्निः पितरा ह्यस्तु ५, ७, ९, २
 यो नो मर्तो वसुयो ४, ३, १३, ११
 यो ग्राहवर्चसकामः १, १, २, ७; ४, २,
 ८, २
 यो ग्राहण जानुजावरः २, ३, ४, १
 यो मृत्तिकाः स्याथः ५, १, ९, १०
 यो आतृष्यवाग्स्थान् २, १, ४, १०; ४,
 १, २, २, २; ३, १, ५, ४, ३; ३, ४, ६, ४
 यो ह्यस्योर्विषीयात् २, ३, २, २
 यो मेऽग्निं दूरेऽग्नीयति १, ६, ३, २
 यो यज्ञिभ्रष्टः स्यान् २, ३, ३, २
 यो राजस्य जानुजावरः २, ३, ४, ५
 यो राट्पृथुपभूतः स्यान् ३, ४, ८, ३
 यो रक्षो अग्नी यो अस्तु ५, ५, २, ९
 यो रेतस्वी स्यान् प्रथमायां ५, ५, ४, ४
 योऽलं त्रिषं सन् २, २, ८, १०
 यो वनस्पतीनां फलग्रहिः ५, १, १, १७
 यो यज्ञगृहीतः रथान् २, १, २, २
 यो यः शिवधर्मो रताः ४, १, ५, ३; ५,
 ६, १, १२; ७, ४, १९, १७

यो वा अगनावग्निः ७, ५, १५, १
 यो वा अग्निं चित्ते पथमः ५, ४, ४, ८
 यो वा अग्निमुत्सृष्टां वेद ५, ७, १, १४
 यो वा अग्निं प्रत्यङ्मुख १, ५, ९, १५
 यो वा अग्निं प्रयुज्य न ५, ५, १०, १६
 यो वा अग्निं योग जातेते ५, ५, ३, २
 यो वा अग्निं सर्वतोमुख ५, ७, ९, ७
 यो वा अश्वयोः प्रसिद्धा ३, १, २, ६
 यो वा अश्वयोः स्वं वेद ३, १, २, ८
 यो वा अपनाभिर्मग्निं ५, २, ८, २०
 यो वा अपक्षीपणमग्निं ५, ५, ४, ६
 यो वा अपात्मानमग्निं ५, ५, ८, ९
 यो वा अथपादेवत् ३, १, ६, १; ५, ७,
 १, १

यो वा अरस्तिः सामिधे २, ५, ७, १४
 यो वा अश्वोरामतत् ६, ६, १०, ६
 यो वा अश्वस्य मेष्यस्य ७, ५, २५, १
 यो वा अस्य पञ्चमसि ७, २, १०, ९
 यो वा ह्यष्टकानां प्रसिद्धा ५, ५, ३, ९
 यो वा उपद्रष्टारमुपधोतारं ३, ३, ८, १३
 यो वा पृतासामावहनं ५, ६, २, १०
 यो वामिन्द्रावहणौ २, ३, १३, ५-६,
 १९, २०

यो वाऽस्व अजुरग्निः ४, ७, १५, ३
 यो विदग्धः स नैर्ऋतः २, ६, ३, ७
 यो वै गायत्री उवातिः ७, २, ९, ३
 यो वै ग्रहाणां निदाने ६, ५, ११, ५
 यो वै ग्रहाणां मिथुनं ६, ५, ११, ६
 यो वै सान्त्वत्यश्च प्रसिद्धा ३, १, २, ४
 यो वै दश यज्ञायुधानि १, ६, ८, १०
 यो वै देवान् देवयज्ञसेन ३, १, ९, १
 यो वै देवेभ्यः १, ६, ८, १२
 यो वै पवमानस्य सन्तति ३, १, १, २
 यो वै पवमानानाम् ३, २, १, १
 यो वै पूर्णं जातिञ्जति ७, ५, ६, ५
 यो वै प्रजातेन १, ६, ९, ४
 यो वै प्रजापतये ५, ७, १, ३
 यो वै प्रयाजानां मिथुनं २, ६, १, ९

यो वै यज्ञं प्रयुज्य नः १,७,६,१४
 यो वै यज्ञं योगः १,६,८,१७
 यो वै यज्ञस्य द्वौ दोहौ १,७,४,५
 यो वै यज्ञस्य प्रायणं १,६,११,३
 यो वै वसोर्धारायै ५,७,३,१०
 यो वै विराजो यज्ञमुखे ६,२,११,१५
 यो वै भद्रामनारम्य १,६,८,१
 यो वै सप्तदशं प्रजापालं १,६,११,१
 यो वै संवत्सरं प्रयुज्य २,२,६,८
 यो वै संवत्सरमुखस्य ५,५,१,१६
 यो वै सूनुतायै दोहं १,६,११,५
 यो वै सोममप्रतिष्ठाप्य ३,१,२,९
 यो वै सोमः राजानम् ३,१,२,२
 यो वै सोमस्याभिपूयमाणस्य ३,१,८,३
 यो वै स्तोमानामवमं ७,१,३,७
 यो वै स्वार्थेन वसाः ६,२,४,२
 योऽमृतं वृत्तमाह सः ६,३,१०,४
 योऽस्त्वैव बन्धुतां वेद १,५,१,५
 रक्षसां भागोऽसि १,१,५,१५; ३,९,
 १२; ६,३,९,५
 रक्षसा २,३,१३,३
 रक्षांसि वा एतव यज्ञः ३,४,१,२
 रक्षांसि वा एतद्यज्ञः ५,१,२,९
 रक्षोहणं वाजिनम् १,२,१४,१६
 रक्षोहणो वलगहनः १,३,२,१; ११-
 १२; १४-१५; ६,५,११,३
 रक्षोहणौ वलगहनौ १,३,२,१६-१९
 रजता हरिणीः सीसा ५,१,११,४
 रजनो वै कौणयः २,३,८,१
 रजाशया १,२,११,६
 रथचक्रचितं चिन्वीत ५,४,११,५
 रथन्तरं च ३,४,४,१२
 रथन्तरं छन्दः ४,३,१२,१९
 रथन्तरं दिवा भवति ७,४,१०,३
 रथन्तरं पूर्वेऽङ्गसाम ७,१,४,५
 रथपतरः सामभिः पातु ४,४,१२,२
 रथमुखं ओजस्कामस्य ३,४,८,५
 रथमुखिणाभिः ५,७,१४,१०

रथवाहनः हविरस्य ४,६,६,८
 रथीतमौ रथीनाम् ४,७,१५,९
 रथे तिष्ठन् नयति ४,६,६,६
 रथोपधीरन्तगता दहति १,५,२,३
 रथयत मरुतः इधेनम् २,४,७,२; ९,२
 रथ्ये योपया सजातानां ४,४,५,८
 रश्मिरसि क्षयाय त्वा ३,५,२,३; ४,४
 १,१
 रश्मिरस्येवाऽऽदित्यम् ५,३,६,१
 राकामहः सुहवाः ३,३,११,१५
 राजन्तमध्वराणां १,५,६,६
 राजानां वा एतौ देवतानां २,६,२,५
 राजा मनुष्यान् ७,३,१४,२
 राक्षसि प्राची विष् ४,३,६,३; ४,२,१
 रात्रिः रात्रिममयावं ४,१,१०,३
 रात्रिं पीवसा ५,७,१०,२
 रात्रिष्वै स्वाहा ७,१,१७,९
 रायन्तरो वा ऐन्द्रवायवः ७,२,८,६
 रायन्तरीं प्रथमामन्वाह २,५,७,४
 रायस्पोपाय त्वा गृह्णामि १,६,१,१३
 रायस्पोषे जधि यज्ञः ४,६,३,६
 रायस्पोषेण समिवा ३,१,१,९
 रायस्पोषे यज्ञपसिम् ५,४,६,८
 राष्ट्रं वै पर्णो विडकस्यः ३,५,७,५
 राष्ट्रं वै वैश्वानरो विष्मरुतः ५,४,७,१४
 राष्ट्रकामाय होतव्याः ३,४,८,१
 राष्ट्र्याः स्व राष्ट्रं १,८,११,१७-१८
 राष्ट्र्यृत एता उप ५,७,४,९
 राष्ट्र्यृतो जुहोति राष्ट्रम् ५,४,९,७
 रातमो वा कनिकरव ४,१,४,९
 रिक्ताय स्वाहा ७,३,१०,१८
 रिक्वत हव वा एतत् १,७,५,४
 रुक्मः होत्रे १,८,१८,९
 रुक्मवत्यर्चा आनुज्यवतः ६,४,११,२
 रुचं नो वेदि माक्षणेणु ५,७,६,१०
 रुचे त्वा ४,४,६,२६
 रुचं कोहितेन १,४,३६,६
 रुद्र आहुतः ४,४,९,१४
 रुद्र तनिष्ठा १,४,३६,३

रुद्र वते ऋषी परं १,८,१४,११
 रुद्रः ५,५,५,३
 रुद्रः पशूनां ३,४,५,१४
 रुद्रवह्नस्य सोम ३,२,५,६
 रुद्रस्याऽऽवर्तयतु १,२,४,९
 रुद्रस्य गाणपत्यादिति ५,१,९,१०
 रुद्रस्य विषकः स्कन्धः ५,७,१८,४
 रुद्रस्य यद्यौ ५,७,१२,६
 रुद्रस्य होतिः परी वः १,१,१,६
 रुद्राणां पितृरिः ५,५,१६,४
 रुद्राणां द्वितीया ५,७,१७,७
 रुद्रा देवता ४,३,७,३०
 रुद्राय त्वा १,२,३,१७
 रुद्राभ्युदंशाक्षरेण १,७,११,१४
 रुद्राः सम्भृत्य प्राविषी ४,१,५,७;
 ५,१,६,९
 रुद्राऽसि १,२,५,२; ६,१,८,३
 रुद्रास्त्वा कृण्वन्तु त्रैष्टुभेन ४,१,५,१४
 रुद्रास्त्वाऽऽकृण्वन्तु ४,१,६,२०
 रुद्रास्त्वाऽऽकृण्वन्तु त्रैष्टुभेन ७,४,१०,५
 रुद्रास्त्वा भूयन्तु त्रैष्टुभेन ४,१,६,२
 रुद्रास्त्वा परि १,१,९,१८
 रुद्रास्त्वा प्र वृहन्तु ३,३,३,२
 रुद्रेभिर्वैवेभिर्देवतया ७,१,१८,२
 रुद्रेभ्यस्त्वा १,१,१३,४
 रुद्रो वा एव यदसिः ५,४,३,१; ५,७,
 ३,९; ७,५,९; ६,३,५,२
 रुद्र रौद्रः ५,५,१९,१
 रूपमसि वर्णो नाम ३,३,५,३,१५
 रूपाणि जुहोति रूपाः ७,१,६,१६
 रूपाय स्वाहा ७,३,१७,२५
 रूपेण वो रूपमग्नौ १,४,४३,५;
 ६,६,१,६
 रेतः सिन्धवति प्रजवने १,५,९,२
 रेतसे स्वाहा ७,१,१९,८; ३,१६
 ३६
 रेतसिन्धवे स्वाहा ७,५,१२,२७
 रेतवी नक्षत्रं एषा ४,४,१०,२५
 रेतवी पुरोऽनुवाक्या २,२,८,११

रेवती रमण्यमस्मिन्लोके १,५,६,३
 रेवती रमण्यमस्मिन्लोके १,५,८,३; ६,३
 ६,८
 रेवतीनः सधमादः १,७,१३,१३; २,
 १२,२९; ४,१४,१०
 रेवतीयैकपति प्रियथा १,३,८,११; ६,
 ३,८,८
 रेवदस्योपधीम्यस्वोपधीः ३,५,२,१२;
 ४,४,१,३
 रेवद-इदेवताः स्वांता २,२,१२,३०
 रेवती पु ३,३,३,८
 रेमन्यः स्वाहा ७,५,११,४२
 रोगाय स्वाहा ७,१,१७,१५
 रोहाव हि सुवः १,७,७,४
 रोहिणी नक्षत्रमिन्द्रः ४,४,१०,१६
 रोहिणी नक्षत्रं प्रजापतिः ४,४,१०,२
 रोहिताय स्वाहा ७,३,१८,९
 रोहितेन स्वाऽसिः १,६,४,१५; ७,४,७
 रोहितेनाय स्वाहा ७,३,१७,१७
 रोहितो भूजरोहितः ५,६,११,१
 रोहितं कुन्दुणाची ५,५,१६,५
 रौद्री- रोहिणीय १,१,७,१०
 रुद्रदिनकयो विष्णवे ५,६,१६,३
 रुद्रादाय स्वाहा ७,३,१६,१२
 रुद्रामाय स्वाहा ७,३,१७,१४
 रुद्राङ्गं पवीरव- सुसेव- ४,२,५,१७
 रुद्राङ्गीरुद्राङ्गीरुद्रं यताः ७,४,१०,८
 रुद्रः सकेकः सुलेकस्ते १,५,३,११
 रुद्रं पूजं रुद्रं पूजायः ४,२,४,१४
 रुद्राय स्वाहा ७,१,१७,२१
 २,२०,१८; ४,२१,१३
 रुद्रमतः संमरत्यतः ५,१,४,८
 रुद्रम्यः स्वाहा ७,३,१६,४१
 रुद्रमहं वै नामैतत् ५,१,८,१२
 रुद्रमवते स्वाहा ७,५,१२,३१
 रुद्रमिध्रीवद्व्यागैः ७,४,१२,२
 रुद्रमवते स्वाहा ७,५,१२,३७
 रुद्रिताय स्वाहा ७,३,१६,४३
 रुद्रमयीवेदा गनीगन्ति ४,६,६,३

वज्रं वा एतं यजमानः ६,५,५,३
 वज्रं वायवं वज्रं वायव्यागौ २,६,
 २,११
 वज्रं इव वा एषा यत ६,२,१०,२
 वज्रिणो नाम स्य तेषां ५,५,१०,१०
 वज्री वा एष यत्तः ५,१,२,२०
 वज्रो वा एषा सं मीयते ६,६,४,१३
 वज्रो वै चतुस्त्रयमिन्द्रः ५,३,५,५
 वज्रो वै वज्राः सुत १,६,७,१५
 वज्रो वै स्वधितिवज्रः ६,३,७,१६
 वज्रते स्वाहा ७,४,२२,११
 वद स्वयमभिगृह्याय ३,२,८,२; ४,६,
 ८,१०,१२,१४
 वदवा दक्षिणा १,८,२१,८
 वरं चोपावसृजति १,६,९,५
 वरस्यैकः स्त्रेणो भागी ६,२,५,२
 वदते स्वाहा ७,५,१२,१२
 वरा हि सुनो वरयस्यव १,३,१४,२२
 वनसदे वद ४,६,१,१५
 वनस्तमित्यः स्वाहा १,८,१३,४०;
 ७,३,२०,१
 वनस्पतिषु सामः २,३,१३,१२
 वनस्पतेऽव सृजा रराणः ४,१,८,११
 वनस्पते वीरुवङ्गो हि ४,६,६,१५
 वनस्पते वातवद्व्याः १,३,५,७;
 ६,३,३,६
 वनेषु व्यस्तसिं लतान १,२,८,६;
 ६,१,११,८
 वन्यं वा त इत्युवा ५,५,३,५
 वन्या प्रचर्वा पुरोडासेन ६,३,१०,२
 वपामेकः परि शये ६,३,७,१५
 वपावां वा भार्हिषमाणायात् ३,१,५,७
 वपाप्रणीम्यामन्वारमते ६,३,८,६
 वयसु स्वा पयस्यते १,१,१४,५
 वयश्छन्दः ४,३,१२,३८
 वयस्कृच्छन्दः ४,३,१२,३९
 वयारसि पकगन्धेन ५,७,२३,१०
 वयो वा अग्निर्ध्वग्निध्वि ५,७,६,१
 वरिवद्वन्दः ४,३,१२,७; ३७

वरिवद्वन्द्वि ४,४,७,१
 वरुणं यजति वरुणपासात् ६,१,३,१२
 वरुणं सुपुत्राय २,१,३,१
 वरुणं उपेनदः ४,४,९,५
 वरुणः ५,५,५,४
 वरुणं देवा अनुवत् ६,४,८,३
 वरुणस्त्वा चूपयतु ४,१,६,७
 वरुणस्य दधामी ५,७,२१,१०
 वरुणस्य स्कम्भनम् १,२,८,९; २,५
 वरुणस्य स्कम्भसर्जनम् १,२,८,१०;
 ९,६
 वरुणाय १,८,७,१२
 वरुणाय त्वा १,२,३,१५; ६,१,४,२०
 वरुणाय राज्ञे कृष्णः ५,१,११,२
 वरुणाय राज्ञे त्रयोः ५,६,२०,२
 वरुणाय रिद्धावसे ५,६,२०,३
 वरुणाय स्वाहा ७,१,१४,१०; १६,१०
 वरुणो वृषाक्षरेण १,७,११,१०
 वरुणो देवता ४,३,७,३६
 वरुणोऽपार ३,४,५,९
 वरुणो वा एतं गृह्णाति २,३,१२,२
 वरुणो वा एष दुर्वाक् ६,२,९,३
 वरुणो वा एष यजमानश्च १,५,२८;
 ६,१,११,१६
 वरुणोऽसि १,८,१६,२
 वरुणोऽसि धृतमतः १,२,१०,२
 वरुण्यः ४,१,६,१२
 वरुणि स्वष्टुर्वरुणस्य ४,२,१०,७
 वर्चसा ४,४,५,४
 वर्चसे स्वा ४,३,७,४८
 वर्चोदा अग्नेऽसि वर्चः १,५,५,१४
 वर्चोदा स्वा वर्चसि ४,४,६,३३
 वर्चो द्रविषाः ४,३,८,८; ५,३,३,८
 वर्चोषां जसि १,२,१,१०
 वरमेवा वा अन्वित्य यज्ञ- ६,२,९,५।
 ६,३,३
 वर्धतु ते घोः १,१,९,६; १०,१४
 वर्धते स्वाहा ७,५,११,२२
 वर्धयन्ती ४,४,५,१४

वर्षे वृद्धममि १,१,५,१२
 वर्षां भूतनां प्रीणामि १,६,२,१६
 वर्षिष्यते स्वाहा ७,५,११,२१
 वर्षां पञ्चमः ७,५,१०,२
 वर्षाग्निः स्वाहा ७,४,१३,११
 वरुणीकान् क्लेशना ५,७,१६,८
 वरुणोऽयः स्वाहा ७,३,१९,५
 वरुं वा एष चरति २,१,७,९
 वशां मैत्रावरुणाव १,८,१८,१२
 वशिनी नामासीयं दिक् ५,५,१०,६
 वशी त्वं देव सोम ३,३,३,२१
 वषट्कारिण्यैः ४,४,८,१२
 वषट्कारो वै गायत्रियै २,१,७,१; ३,
 ५,७,१
 वषट् ते विष्णवामः २,२,१२,१७
 वसतीवरां पुंङ्कति ६,४,२,४
 वसन्तसुतनां प्रीणामि १,६,२,१४;
 ११,१०
 वसन्ता वातराज्ये २,१,२,८
 वसन्ता वातकीन् २,१,४,३
 वसवस्त्वा कृष्णन्तु ४,१,५,१३
 वसवस्त्वाऽऽपृच्छन्तु ४,१,६,१९
 वसवस्त्वाऽऽजन्तु गायत्रेण ७,४,२०,४
 वसवस्त्वा धूपयन्तु ४,१,६,१
 वसवस्त्वा परि १,१,२,१७
 वसवस्त्वा प्र वृहन्तु ३,३,३,१
 वसवस्त्वा रुद्रैः पुरस्तात् ५,५,१,११
 वसवस्त्वामोक्षाक्षरेण १,७,११,१३
 वसवो वृत्रता ४,३,७,१९
 वसिष्ठो हवपुत्रोऽकामयत् ७,४,७,१
 वसुकोऽसि वेपथिरसि ३,५,२,१७;
 ४,४,१,५
 वसुम्यस्त्वा १,१,१३,३
 वसुम्यो रुद्रस्य आदित्येभ्यः ३,५,६,६
 वसुमङ्गलस्य सोम ३,२,५,५
 वसुमान् वशो वसीयान् १,६,६,८;
 ७,६,११
 वसुगिरिन्सुभवाः १,५,६,१०; ४,४,
 ४,२९
 ४९ (तै. सं.)

वंशुर्बसुपतिर्दिकम् १,४,४६,७
 वसुनां कपिजलः ५,५,१६,३
 वसुनां पारित्रमसि १,१,३,३
 वसुनां प्रथमा कीकसा ५,७,१,७
 वसुनां मागोऽसि ४,३,९,६; ५,३,४,५
 वसुनां रुद्राणां १,१,११,१६
 वसोवरां जुहोति वसोम ५,४,८,१
 वसुमसि मम भोगाय १,२,३,९
 वरुणसि १,२,५,१; ६,१,८,३
 वरुणोऽयः स्वाहा ७,४,१४,२
 वहाय स्वाहा ७,३,१६,१६
 वरुणसि हववाहना १,३,३,२
 वरुणसि हववाहना १,३,३,२
 वा एषा संमीयते ६,६,४,१३
 वाक् च मूनश्चाऽऽर्त्तयेता २,५,११,१६
 वाक् छन्दः ४,३,७,१९
 वाक्त्वा वा प्यायतां १,३,९,१
 वाक्पतिस्त्वा पुनातु १,९,१,१३
 वागवैन्द्रान् सपत्नस्यणी १,६,९,१३
 वागेव सहजतर्मा ७,१,६,५
 वागवैन्द्रेण कल्पतां १,७,९,२५
 वाग्वा वाग्वाणो वाक् ७,२,८,१०
 वाग्वा एषा वक् ६,१,७,६; ८
 वाग्वा एषा वद्वैन्द्रवायवः ६,४,७,१
 वाग्वा ऐन्द्रवायवश्चक्षुः ६,४,९,८
 वाग्वा देवेभ्योऽराकामय ६,१,४,१;
 ४,११,५
 वाग्वा द्वा राज्ञो यन् ७,४,५,७
 वाग्वा पराचक्ष्वाहना ६,४,७,५
 वाक्चन आसन् नतोः ५,५,९,७
 वाक्चं प्राणं १,१,१०,४
 वाक्चं मे निन्वा ४,३,६,१५
 वाक्चत्पतये त्वा हुवं २,३,८,२
 वाक्चत्पतये पवस्व १,४,२,१
 वाक्चत्पतिं विश्वकर्मणि ४,६,२,१४
 वाक्चा मङ्ग ७,३,१४,२
 वाक्चि स्वाहा १,१,१३,१९
 वाक्चं ३,२,३,५
 वाक्चं क्रौञ्चः ५,५,१२,६
 वाक्चं त्वा वसुवे त्वा ५,५,५,१३

वाक्चं वैश्वराजः ५,५,१३,३
 वाक्चो विष्टिमसि वसुमन् ४,१,९,४
 वाक्चः पुरस्तादुव मन्वतः ४,७,१२,५
 वाक्चिज्याये त्वा १,७,९,३३
 वाक्चिजीवा ध्यूति १,७,४,३
 वाक्च १,७,९,६; ५,४,८,२०
 वाक्चत्तु मन्वते १,७,७,३
 वाक्चत्तु मन्वते देवाः ४,७,१२,३
 वाक्चत्तु मा मन्वते १,१,२३,१; ६,
 ४,१२; ४,६,३,१४; ५,४,६,२४
 वाक्चत्तु मन्वत आ १,७,१०,१
 वाक्चत्तु मन्वतः सुपुत्रे १,७,१०,१
 वाक्चत्तु मन्वतः १,७,१०,३
 वाक्चः हन्त्या ५,७,१२,१
 वाक्चान् सत्पतिं पतिम् ५,४,६,२१
 वाक्चान् त्वा १,७,९,३३
 वाक्चिना वाक्चिनाः १,७,८,१-१८
 वाक्चिना वाक्चं चावत् १,७,८,८
 वाक्चिना १,७,८,९; ४,१,१२,२२;
 २,११,१४; ७,१२,४
 वाक्चिना इवाग्ने ५,१,२,५
 वाक्चो नः सप्त प्रविशः ४,७,१२,१
 वाक्चसि १,७,८,७
 वाक्चः सत्पत्तु मन्वति ७,५,९,३
 वाक्चानामि जुहोति २,४,९,३
 वाक्चस्व त्वा मन्वते १,३,१०,४
 वाक्चस्व प्राज्ञि वरुणस्य ४,२,१०,३
 वाक्चस्व पृथ्वीमन्वरावृत् २,४,७,४
 वाक्चिनाः १,१,१३,२०
 वाक्चिना प्राणान् ७,३,१४,५
 वाक्चो देवता ४,३,७,२६
 वाक्चस्वोपि विष्टये ५,२,१,१३
 वाक्चमद्य सविताः १,४,१३,१; २,२,
 १२,१०
 वाक्च वाक्चो हववाहो ५,६,२१,९
 वाक्चः स्तोत्राय १,१,१,३
 वाक्चये त्वा १,२,३,१४; ६,१,४,२०
 वाक्चये नियुज्यत आ २,१,१,१,५-६

वायवे नियुज्यते सुवरम् ५, ५, १, ३
 वायवे समनमदन्तरिक्षाय ७, ५, २३, २
 वायवे स्वाहा ७, १, १४, ३; १६, ८
 २०, २
 वायव्यः कार्यार्थः प्राजापत्याः ५, ५,
 १, ९
 वायव्यं वसन्ता कमेत् २, १, ४, १५
 वायव्यं श्वेता कमेत् २, १, १, १
 वायव्यं गोमृगम् २, १, १०, २
 वायव्यवोपाकरोति ३, ४, ३, ९
 वायव्यामा कमेत् मृति ३, ४, ३, ४
 वायुं देवा जमुवन्तोम ६, ४, ७, २
 वायुः पुनः पवित्रेण १, ८, २१, ३
 वायुः पृथमानः ४, ४, ९, २०
 वायुमसी भवति समिद्धयै ५, ३, ७, १६
 वायुमसी श्वेतवती ५, ५, १, ५
 वायुरन्तरिक्षम् ३, ४, ५, ४
 वायुरन्तरिक्षान् ३, २, ४, १५
 वायुरिति प्राणो नाम ३, ३, ५, १; १३
 वायुराहुतः ४, ४, ९, २५
 वायुर्वा स्वा मनुर्वा स्वा १, ७, ७, ५
 वायुर्वा पशूनां विषं ५, ५, १, ८
 वायुर्वा वि विनक्तु १, १, ५, १६
 वायुर्दिकर्ताऽसि मखोहा ३, ३, २, १
 वायुस्ते वाजिन् सुहृन्तु ७, ५, १९, ५
 वायोः पशतिः ५, ७, २२, १
 वायोः सविनुर्विद्यानि ४, ७, १५, ७
 वायोर्वाग्यसि ४, ४, ६, ११
 वायो वोहि स्वोकानां १, ३, ९, १८;
 ६, ३, ९, १६
 वायो जतः हरीणां २, २, १२, २७
 वायोवाजिन् मागोमुग्धा ७, ५, २२, ४
 वाहुणः कृष्णः एकशितियाम् ५, ५,
 २४, ८
 वाहुणः वेद्यः ५, ५, २२, ११
 वाहुणं दंसस्वाकं २, १, ८, ५
 वाहुणमसि संयोः १, २, १०, १०
 वाहुणाश्वः कृष्णकडामाः ५, ६, २०, १
 वाहुणी कृष्णे बले ५, ६, २१, १०
 वाहुणो वा अग्निहवनः ५, १, ५, ८;
 ६, १

वाहुणो वै कीलः सोमः ६, १, ११, १
 वाहुण्यर्वा परिचरति ६, १, ११, ८
 वाहुण्युक्ताऽभीष्टा मैत्रिया ५, १, ७, ८
 वाकधानाय स्वाहा ७, १, १६, ३३
 वाशाः स्य १, ८, ११, १०
 वाशीपु ३, ३, ३, १०
 वाश्वे विष्णुमिमाति ३, १, ११, २२
 वाससा दीक्षयति सोम्यं ६, १, १, ९
 वाससा पर्यान्वति ६, १, ११, ७
 वाससी नेष्टापोमृगान् १, ८, १८, १४
 वासिष्ठो ह सालहव्यः ६, ६, २, ६
 वास्तु वा पृथग्यस्य ३, १, १०, ७
 वास्तोष्यते प्राति जानाहि ३, ४, २०, १
 वास्तोष्यते शर्मया स २, ३, ४, १०, २
 विकर्णव्यः स्वाहा ७, ४, १३, ३
 विकिरिद विक्रोहितः ४, ५, १०, ११
 विक्रम्य सुहोति विक्रम्य ६, ५, १, ७
 विष्णो नक्षत्रं पितरः ४, ४, १०, १७
 विष्णुष्य स्व. हा ७, १, १९, १५
 विष्णुष्यमानाय स्वाहा ७, १, १९, २४
 विष्णुषं वक्षन् समिमं १, ५, ४, ८;
 ७, १, १४
 विशातं च ३, ४, ४, ५
 विशानं च ३, ४, ४, ६
 विश्वं धनुः कपर्दिनः ४, ५, १, १६
 विश्वोतिषा १, २, १४, १७; ४, ४, १४;
 २, ४, १४, १२; ५, १२, २७
 वि ते भिनन्ति तक्षरी ३, ३, २०, ४;
 ४, १, ४
 वि ते युष्मानि रतना १, ६, ४, १८;
 ७, ४, ८
 वि ते विश्वमानजूतासः ३, ३, ११, ५
 वितापनी मे १, २, १२, १; ६, १, ७, ३
 विद्विषः १, ३, १०, ९
 विदेरिमिन्भो नामाने १, २, १२, ५;
 ६, २, ७, ४
 विद्या ते प्रागे त्रेधा प्रयाणि ४, २, २, २
 विद्या हि ते पुरा वयम् २, ३, ११, ६
 विद्युतौ कमानकाम्याम् ५, ७, १२, १०

विद्युत्सनिगसि ४, ४, ६, ६
 विद्युत्मानाय स्वाहा ७, ५, ११, १६
 विद्युन्निध्वते स्वाहा ७, ५, ११, १५
 विद्यान्तो वै पुरा होतारः २, ५, ११, ७
 विद्यविध्यते स्वाहा ७, १, १९, ६२
 विद्युताय स्वाहा ७, १, १९, ६४
 विद्युत्मानाय स्वाहा ७, १, १२, ६३
 विद्येते ते परमे जम्भन् ४, ६, ५, १२;
 ५, ४, ७, १३
 वि न ह्यम् १, ६, १२, १२; २, ५, १२,
 ३२
 वि पाजया २, ५, १२, २६; ४, १, ५, १
 वि पाप्मना भ्रातृभ्येण ६, २, ६, २३
 विष्णुमानाय स्वाहा ७, ५, ११, ३७
 विष्णुनाय स्वाहा ७, ५, ११, ३८
 विष्णोष्यते स्वाहा ७, ५, ११, ३६
 विभक्तिं करोति प्रहस १, ५, २, ६
 विभक्तियुक्ता प्रयाजेन १, ५, २, २
 विभूनां प्रभूः पित्रा ७, १, २, १
 विभूरसि प्रवाहणः १, ३, ३, १
 विमान एष विश्वो मय्ये ४, ६, ३, १०;
 ५, ४, ६, १७
 विष्णुष्य स्वाहा ७, ४, २२, २
 विषयच्छन्ः ४, ३, १२, १७
 वियासाय स्वाहा १, ४, ३, ३
 विराजना मिष्ट जगती १, ८, १३, ३
 विराजा ज्योतिष्मान् ४, २, ८, १४
 विराजयतिश्वेतस्य हस्ति ५, २, ७, १५
 विराट् छन्दा ४, ३, ७, ९
 विराट् ज्योतिषारयन् ४, १, ९, १०
 विराडसि दक्षिणा दिक्षु ४, १, ६, ४;
 ४, २, २
 विराडसि सपरमहा १, ३, २, ७
 विरूपाय स्वाहा ७, ३, १८, १३
 विवर्तमानाय स्वाहा ७, १, १९, ५७
 विवर्तोऽष्टाक्षरान्विताः ४, ३, ८, १७;
 ५, ३, ४, १२
 विवर्त्यते स्वाहा ७, १, १९, ५६
 विवचच्छन्ः ४, ३, १२, २१
 विवस्व आदित्यं ते १, ४, २२, ४

विचस्वते स्वा ४,४,६,२२
 विचस्वा नदितिः १,५,३,११
 वि वा एतद्यजमानः १,६,५,२३
 वि वा एतद्यज्ञं छिन्दन्ति १,६,८,६;
 ६,३,७,७; ७,५,६,८
 वि वा एतं प्रजया प्रमुञ्चिः ३,५,५,२
 वि वा एतस्य यज्ञं ऋष्यते ३,४,१,१
 वि वा एतस्य यज्ञश्चिद्यते १,५,४,७;
 ३,२,६,७
 वि वा एतौ द्विपाते यः ५,२,४,१
 वि वा एव हृन्निवेण २,२,१,५, ३,२,
 ११,१४; ५,५,७,२
 वि वा एव प्राणिः प्रजया ५,७,५,८
 विवृत्ताय स्वाहा ७,१,१९,५८
 विवेय यन्मा १,६,१२,१०,२,५,१२,
 ३१
 विशाले स्वाहा ७,२,१३,१०;
 १५,५; १६,४; १७,२; १८,१
 वि शत्रून् वि मूचः १,६,१२,१५
 विशास्य सवा वान्छन्तु ५,२,१,७
 विशाले नक्षत्रमिद्राग्नी ४,४,१०,१४
 विशालो यूयो भवति २,१,९,५
 विशालं छन्दः ४,३,१२,४०
 विशालो भवति २,१,८,१२
 विशे स्वा यन्त्राय चर्त्राय १,६,१,१०
 विशे समनमयथा ७,५,२३,८
 विशो यन्त्रे स्यः १,१,११,१५
 विश्वकर्मान् हविषा ४,३,१३, ३२-३३;
 ६,२,१५-१६
 विश्वकर्मा स्वाऽऽदित्ये १,२,१२,१६
 विश्वकर्मा स्वा सावयत् ४,३,६,२; ४,
 ६,२
 विश्वकर्मा दित्ता पतिः ५,५,५,१
 विश्वकर्मा मनसा यय ४,६,२,२
 विश्वकर्मा ययः परमेष्ठी ४,३,५,१८
 विश्वकर्मा कजनिष्ठ ४,६,२,८
 विश्वजनस्य काया १,३,१,१६
 विश्वजित् सर्वयुक्तो ७,२,५,१७
 विश्वामिति सर्वयुक्त ६,६,८,५
 ४९ क (तै. सं.)

विश्वमिन्नवति विश्वस्य ७,५,१,१७
 विश्वमिन्नवत्यकायस्य ७,४,५,५
 विश्वम्योतिष उप दधाति ५,३,९,४
 विश्वतन्मयस्य विश्वतः ४,६,२,१०
 विश्वदेवेभ्यस्त्वा ३,२,१०,५
 विश्वभूतः स्य १,८,११,११
 विश्वभूतस्य ३,३,३,११
 विश्वमस्य विषमुपहृतम् २,६,७,२०
 विश्वरूपो वै स्वापद् उप ६,३,७,११
 विश्वरूपो वै स्वापद्ः पुरोहिता २,५,१,१
 विश्वकीप विश्वदावर्त्स ३,३,८,४
 विश्वस्य केतुर्भुवनस्य ४,२,२,६
 विश्वस्य ते विश्वावतः ३,५,६,८
 विश्वा ना माहि प्रदिशः ५,१,८,१८
 विश्वामिन्नजनवर्मा ३,१,७,१०; ५,४,
 ११,१०
 विश्वाधुरासि प्रथिवीं १,२,१२,२३
 विश्वाधुर्मे पाहि ४,४,७,२०
 विश्वाराडसि विश्वातो १,३,२,१०
 विश्वा रूपाणि प्रति ४,१,१०,१२
 विश्वे नष्ट मरुतो विश्वे ४,७,१२,२
 विश्वे स्वा देवा वैश्वानराः ३,२,८,२८;
 ४,१,५,६; १६; ६,४,२२
 विश्वे देवस्य नेष्टः १,२,२,६; ४,१,९,
 ७; ५,१,९,३; ६,१,२,१७
 विश्वे देवा नासि १,२,३,५
 विश्वे देवा हव १,५,४,९; ७,१,१५
 विश्वे देवा कृतावृषः २,४,१४,१६
 विश्वे देवाः ४,१,११,१५—१६
 विश्वे देवा देवता ३,१,६,१३; ४,३,
 ७,३२
 विश्वे देवा द्वादशाक्षरेण १,७,११,१२
 विश्वे देवा सवत् हन्तः ३,१,९,३
 विश्वे देवा यद्वृषन्त ३,१,१,७
 विश्वे देवाः क्षुण्तेम २,४,१४,१७
 विश्वे देवास्तृतीयं सवनं ६,५,७,४
 विश्वेभिर्देविभिः पृथगाः ३,५,३,३
 विश्वेभिर्देविभिर्देवतया ७,१,१८,४
 विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यः ३,२,१०,६

विश्वेभ्यो देवेभ्य एनो ७,५,२२,७
 विश्वेभ्यो देवेभ्यो आगतेभ्यः ७,५,
 १४,३
 विश्वेभ्यो मे क्लेभ्यो ३,२,३,१७
 विश्वेषां वै देवानाम् ७,५,७,११
 विश्वेषां देवानां वशी ५,७,१७,११
 विश्वेषां देवानां जठरम् ३,२,३,१५
 विश्वेषां देवानां द्वादशी ५,७,२१,१२
 विश्वेषां देवानां प्राणः २,३,१०,५
 विश्वेषां देवानां मागयेयीः १,३,
 १२,६
 विश्वमा कमेत २,१,३,३
 विष्णुरूपमस्य गृहे ५,३,८,८
 विष्णुरूपा यय, सलक्षमाणः ६,३,११,६
 विष्णो म हरति तस्मान् ६,३,९,२१
 विष्णुरूप दधाति ५,२,१०,२६
 विष्णुसकृन्मैव ते ३,२,१०,७
 विष्णवे नियुपयाय ७,३,१५,२०
 विष्णवे नियुपयाय ७,३,१५,२१
 विष्णवे क्षिपिषिष्टाय ३,४,१,९
 विष्णवे स्वाहा ७,३,१५,१९
 विष्णुः पर्वतानां ३,४,५,१६
 विष्णुसुता वै देवाः १,७,५,१०;
 ५,२,१,१
 विष्णुहावन्दिहयमाणः ४,४,९,१६
 विष्णुस्त्वा भूपयश्चित्रित्व ४,१,६,६
 विष्णुस्त्वा युजस्वस्य ७,५,१३,३
 विष्णुस्त्वक्षरेण १,७,११,३
 विष्णोः ३,२,३,१३
 विष्णोः कर्माणि पश्यत १,३,६,१२
 विष्णोः क्रमोऽसि १,६,५,१२; ७,
 ५,११; ७,७; ८,१०,७; १५,३;
 ४,२,१,४
 विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा १,६,५,
 ९; ४,२,१,१
 विष्णोः क्रमोऽस्यभिमातिहा १,६,५,
 १०; ४,२,१,२
 विष्णोः क्रमोऽस्यरातीयतः १,६,५,११;
 ४,२,१,३

विष्णोः क्रान्तमसि १,८,१०,८;
१५,४
विष्णो एवं नो ज्ञान्तमः ३,१,१०,९
विष्णोः पृष्ठमसि १,२,१३,११
विष्णो रराटमसि १,२,१३,१०
विष्णोर्ज्वलमसि १,२,१३,१४
विष्णोर्ज्वलं वीर्याणि १,२,१३,९
विष्णोर्विक्रान्तमसि १,८,१०,९;
१५,५
विष्णोः शंखोरहं १,६,४,१९; ७,४,९
विष्णोः शर्मासि शर्म १,२,२,१०
विष्णोः इम्पत्रे स्वः १,२,१३,१२
विष्णोः स्तुषोऽसि १,२,११,८
विष्णोः स्थानमसि १,१,१९,५
विष्णोः स्यूरसि १,२,१३,१३;
६,२,९,१२
विष्णो हृष्यत् रक्षस्व १,१,३,१०
विष्टमाय धर्मणे स्वाहा ३,२,८,३
विष्टमो दिवो चरुणः ४,४,१२,१४
विष्टमो वयोऽधिपतिः ४,३,५,१६
विष्टमौऽसि वृष्टयै स्वा ३,५,२,६
विष्टारंक्षित्छन्दः ४,३,१२,३२
विष्णुर्धाद्वन्दः ४,३,१२,४१
वितरताय स्वाहा ७,३,१७,२३
वि सुवः पदपयन्तारिणं १,४,४३,९;
६,६,१,१३
वि श्वं तैर्गुह्यते यत् ६,३,२,११
वीक्षमाणाय स्वाहा ७,१,१९,५१
वीक्षिताय स्वाहा ७,१,१९,५२
वीक्षित्वते स्वाहा ७,१,१९,५०
वीतिहोत्रं स्वा कवे १,१,११,१४
वीरहा वा एव देवानां १,५,२,२; १५;
२,२,५,६
वीर्यं कुहाम्यां ५,७,१३,६
वीर्याय ३,२,२,१२
वीहि स्वाहाऽऽहुतिं १,८,१,३
वृत्रस्य कर्मुत्तिका १,२,१,११
वृषणो रथ १,३,७,५
वृषवर्ता प्रतिपदं ७,५,५,२

वृषसेनोऽसि १,८,११,४
वृषासि वृषणं भरत् ४,१,४,१०;
५,१,५,२४
वृषा वाच रेतोथा रेतः ७,४,१९,४
वृषा सोम पुमां अति ४,२,११,१६;
३,१३,९
वृषाऽस्युमिः १,८,११,३
वृष्टिर्वा इवा वृष्टयै १,७,२,२२
वृष्टिसनिरसि ४,४,६,८
वृष्टिसनीरुप वृषाति ५,३,१९,१०.१
वृष्णाऽघान् ७,३,१४,१४
वृष्णिनाऽभीः ७,३,१४,१७
वृष्णिर्वयो विमालं छन्दः ४,३,५,१२
वृष्णं यत् ते वृषणः १,६,१२,१९
वृष्णो नृश्रुभ्यामित्याह ६,४,५,५
वृष्णो नमस्त्य संदानं २,४,७,१२;
९,११
वृष्णुना वि मिमीते क्षान्नेयः ५,२,५,६
वृष्टिमाहुः परमन्ते ७,४,१८,६
वृष्टिं प्रोक्ष्यवृक्षा वा २,६,५,३
वृष्टिरसि वृष्टिं १,१,११,२
वृष्टुको बालो भवति ५,१,५,७
वृष्टेभ्यः स्वाहा ७,५,११,४६
वृष्टोऽसि वितिः १,६,४,२३; ७,४,१३
वृषाय स्वा १,१,४,२
वृक्षकृतीमा वृषाति ५,१,९,१६;
१०,६
वृक्षतः कटो भवति ५,३,१२,४
वृक्षौदकं वृक्षो भिनति २,१,५,१६
वृक्षाजो प्ररुयी ५,६,११,७
वृक्षात्रे सामवापि मे ४,४,१२,८
वृक्षाजो वा एव ७,२,५,२; ४,७,१२
वृक्षे सामवाहिह तत् ४,४,१२,६
वृक्षान्तीभ्यः स्वाहा ७,४,१३,९
वृक्षकर्मणो गृह्यते ७,५,४,५
वृक्षदेव उद्धीतः ४,४,९,२३
वृक्षदेवः शुक्रपात्रेण ६,५,४,३; ४,४
वृक्षदेवः इति १,२,४,४
वृक्षदेवं चर्चं गृहीयसवने ७,५,६,१३
वृक्षदेवं बहुरूपमा २,१,६,११,१३

वृक्षदेवीं बहुरूपाम् २,१,७,६-७
वृक्षदेवीं सांमहणी २,३,९,७
वृक्षदेवीं पिशाङ्गौ त्वरो ५,५,२४,४
वृक्षदेवामुचि शस्यमानायां ६,५,२,
१०
वृक्षानरं ज्योतिः १,१,४,१५; ३,४,१५
वृक्षानरं द्वादशकपालं २,२,५,१; ३,५,
८, ६,२,७
वृक्षानरं भस्मना ५,७,१६,११
वृक्षानरमुताय ज्ञातम् ६,५,२,३
वृक्षानरस्य दत्तपनाभ्यः १,५,११,३
वृक्षानरस्य सुमते १,५,११,८
वृक्षानरो न ऊत्था १,५,११,१; ४,४,
१२,१५; ७,१३,१७
वृक्षानर्यथा पुगीयम् ५,६,६,८
वृक्षानर्या शिष्यमां दत्ते ५,२,४,५
वृष्णवं वामनम् २,१,३,२; ८,८
वृष्णवमसि विष्णवं १,२,१३,१५
वृष्णव्यर्चा कल्पयति ३,३,५,१०
वृष्णव्यर्चा हुताय यूपम् ६,६,३,१
वृष्णव्यर्चापि वृषाति ५,२,८,२५
वृष्टाऽनद्वान् ७,५,१८,४
वृषचक्षुः ४,३,१२,१२
वृषचिह्नमन्त्रं रभसं ५,१,३,७
वृषतिषज्जेदितरान् ६,६,४,५
वृषतिषज्यन्ते प्रजया ७,४,३,१२
वृषत्यासम्वाह २,३,६,७; ७,७
वृषतिषज् १,७,९,१२
वृषस्तमिष वा एवम् १,७,१,१२
वृषस्यन् विष्णो भमतीः ५,१,५,२९
वृष्टिणिराण्णाय पशून् ७,३,१४,१२
वृष्टाजो यय इति दक्षिणे ५,३,१,१८
वृष्टाजो वयोऽनाष्टुं छन्दः ४,३,५,१४
वृष्टान एवमि वृष्टानं मे ७,५,१९,८
वृष्टानं मे पाहि ४,३,६,११; ४,७,१८
वृष्टानाय ३,२,३,४; ५,५,५,११
वृष्टानाय स्वा १,१,६,९; २,६,५
वृष्टानाय स्वाहा ७,१,१२,१०; ४,२,१,२
वृष्टानो वृष्टेन कल्पतो १,७,९,११
वृष्टाममाजी भवत्यंताय ५,१,१,१५
वृष्टाममाजी पक्षौ च पुरुषं ५,२,५,५

अकम्बोतिष्ठ १,८,१३,१३; ४,६,५,
 १६
 अकं ते अन्वद्यजतं ४,१,११,१२
 अकं ते अक्रेण कीर्णमि १,९,७,२;
 ६,१,१०,५
 अकं ते अक्रेण गृह्णामि ३,३,३,१६
 ४,९
 अकं त्वा अकावां १,१,१०,२१
 अकपात्रेण गृह्णाति ६,५,५,९
 अकमसि १,१,१०,१७
 अकमस्यमृतमसि १,९,४,३
 अकर्षमा नमसा ४,३,११,१४
 अकम्ब १,४,१४,३; ४,४,११,३
 अकस्य वा एतदावतनं ७,२,८,१६
 अकामान् गृह्णीत गतमोः ७,२,७,५
 अकामान्यनौ वा जनु ६,४,१०,८
 अका वाः अक्रेण १,८,१२,४
 अकासि १,९,५,५
 अकासु ते अक अकम् ३,३,३,१५
 अगसि तमभि शोच १,३,११,१४
 अगवा जमिः सोऽन्वयु ५,६,२,८
 अग्निं तु सोमं १,१,१४,४
 अग्निः पावक वन्योऽग्ने १,३,१४,१५
 अग्निरपः स्यवसा १,१,११,१५
 अग्निश्च १,४,१४,४; ४,४,११,४
 अग्ने स्वाहा १,४,३५,७
 अग्न्यायवो वैष्णवाः ५,६,१६,१
 अग्न्यायः सर्वअग्न्यायः ५,६,१३,३
 अग्न्यायः १,३,१०,८
 अग्नं नः काका वि मुदन्त ४,२,५,१८
 अग्नः रोपमानजीर्णं ५,२,१,४
 अग्नो विशासनेन ५,७,२३,८
 अग्न्यां कोकः १,३,१०,५; ६,४
 अग्न्यायं देव्याय १,१,३,१; ५,५
 अग्न्यायसि मार्जशीय १,३,३,८
 अग्न्यायमाणाय स्वाहा ७,१,१९,४७
 अग्नोत्थमिः समिधा १,३,१३,३;
 ६,४,३,६
 अग्नये स्वाहा ७,१,१९,४८; ५,११
 ३३

अतावत्कथ्येन मेध्यस्वाय ५,२,९,९;
 ६,५,६,९
 ओपाय स्वाहा ७,३,१६,३५
 ओकाय स्वाहा १,४,३५,८
 ओचिष्केऽश्लमीमहे २,५,८,९
 ओणाय स्वाहा ७,३,१८,१०
 ओषध्वम् ४,२,११,२; ३,१३,२९
 ओमसान्धितं चिन्वीत ५,४,११,२
 ओमसान् वा एतत् क्रियते ५,२,८,१४
 ओमसान्धवकौ मतस्त्वाम्नां ५,७,१९,६
 ओमामाय स्वाहा ७,३,१८,१२
 ओमामो भवयेत्तद्वा २,१,६,४
 ओवां वसया ५,७,२०,५
 ओपायाय स्वाहा ७,३,१८,११
 ओषेतः ओषेताः ओषेत्तमोः ५,६,११,३
 ओषेत्तचितं चिन्वीत ५,४,११,२
 ओषेत्तसवसि ४,४,७,७
 ओषेनाय त्वा सोममृते १,२,१०,५
 ओषेनाय पत्नये स्वाहा ३,२,८,१
 ओषेनो मृत्वा परापत १,२,९,२०
 ओषिष्ठा नक्षत्रं वसवः ४,४,१०,२१
 ओषसे कं आजुमिः २,१,११,८; ४,
 २,११,६
 ओणाभ्युदातो वरुणः ४,२,२,७
 ओरस्वग्निसत्त्वा ओणाद्वा १,३,१०,३
 ओताय स्वाहा ७,१,१९,४९
 ओतं यद्विह मारुताग्ने १,३,१४,९
 ओणा नक्षत्रं विष्णुर्वैवता ४,४,१०,२०
 ओणीम्या स्वाहा ७,३,१६,२७
 ओतं व ता व्यावतां १,३,९,४
 ओत्रमसि ओत्रं मयि ७,५,१२,११
 ओत्रं मे पाहि ४,३,६,१३
 ओत्रं वज्रेण कम्पतां १,७,३,२३
 ओत्राय ३,१,३,८
 ओकाय स्वाहा १,८,१३,२८
 ओकेन पुरसाय सदसा ७,५,८,४
 ओत्राः स्य वृत्रतुरः १,४,१,४; ६,४,
 ४,५
 ओत्रोऽसि पचेताः १,३,३,३

ओताय स्वाहा ७,३,१७,१२
 ओताय स्वाहा ७,३,१८,२
 ओतायै चेतवस्तायै २,२,१०,४
 पट् चित्तयो भवन्ति ५,६,१०,९
 पट्त्रिंशत्तमसु मृत्वा २,५,१०,११
 पट्त्रिंशत्तं पयन्ते ५,३,२,१२
 पट्त्रिंशत्तमो भवति ७,४,६,६
 पट् पदान्यनु निष्कामति ६,१,८,१
 पट् सं पयन्ते पट्वा ६,२,३,१०
 पट्क्षराण्यति रेचयन्ति ६,६,११,१३
 पट्वा भवन्ति पट्वा ७,४,६,३; ५,
 १,९
 पट्देन यन्ति पट्वा ७,४,११,४
 पट्देर्मासान्संवाय ७,५,६,१
 पट्वाभिनानि भवन्ति ७,४,७,९
 पट्वाभिनानि भवन्ति ५,१,१०,१७
 पट् क्षमिण्याणि जुहोति ६,६,२,३
 पट्वायेन कृपति पट् ५,२,५,८
 पट्भिः पचति पट्वा ५,२,७,६
 पट्भिरप्यग्निभिः पचयति ६,४,५,१२
 पट्भिरप्य तिष्ठते १,५,७,८
 पट्भिर्जुहोति पट्वा ५,४,७,८
 पट्भिर्दीक्षयति पट्वा ५,१,९,१
 पट्भिर्नि वपति पट् ५,२,६,२
 पट्भिर्हरति पट्वा ३,४,८,१५; ५,४
 ६,९
 पट्मयः स्वाहा ७,२,११,६; १३,३
 पट्मयः शतेभ्यः स्वाहा ७,२,१९,७
 पट्मो भवति पट् ७,२,१,३
 पण्यवयै स्वाहा ७,२,१५,६
 पण्यमार्जशीयै पट्वा ५,४,११,१४
 पट्यै स्वाहा ७,२,१७,६; १८,३
 पोट्तामयः स्वाहा ७,२,११,१६; १३,
 ८; १५,४
 पोडताः सोम इति ५,३,५,४
 पोडताः सोम ओजो ४,३,१३,४
 पोडसिमह्यमहः ७,४,७,४
 स आदित्यः प्रजापतिम् ५,७,५,१४

स इज्जमेन स विद्या १,३,१४,१५
स इधानो वसुष्कविः ४,४,४,१७
स इधुमात्रमिधुमानं २,४,१३,३
स इधुद्वस्वैः स निपक्षिभिः ४,५,४,३
स एतं मन्त्रमपश्यत् २,६,८,१२
संयच्च प्रवेत्ताद्यान्तेः ४,४,११,१३
संयच्छन्वः ४,३,१२,१६
संयज्ञैरज्ञानि १,३,८,८,६,३,७,१०
संयज्ञपतिराशिपा १,३,८,१
संयद्विषो वनामहे २,१,११,१३
संयानीमिर्ब देवा इमान् ५,३,१०,४
सं या वः प्रियास्तनुवः ४,२,४,४
संयासाव स्वाहा १,४,३,५,४
संयज्ञेत् स्वाहा ७,४,२२,२३
संवत्सरं न कञ्चन ५,५,४,५
संवत्सरं पर्याकम्पन्ते १,१,२,२,१

४,६

संवत्सरमिष्टं यजेत् १,५,४,९
संवत्सरमुष्यं सुखा ५,६,५,१
संवत्सरस्य परस्तात् १,१,४,७,५,४

१०

संवत्सरस्य प्रतिमां ५,७,१,३
संवत्सरस्य पटः ५,७,१८,१
संवत्सरस्य पटो ५,७,२१,६
संवत्सराय दीक्षिष्यमाणाः ७,४,८,१
संवत्सराय निवक्षतः ५,६,२२,७
संवत्सराय वा एतौ २,२,६,४
संवत्सराय लोपा ५,५,१८,४
संवत्सराय स्वाहा ७,१,१५,२०
संवत्सरीणा मरुतः ४,३,१३,१२
संवत्सरेण परिभूः ४,४,८,२०
संवत्सरे पर्यागते १,६,१०,६
संवत्सरो वा जघ्नी मासाः ५,६,४,६
संवत्सरो वा इदमेकः ७,१,१०,१
संवत्सरो वा एतं प्रतिष्ठायै ५,४,२,६
संवत्सरो वा एष यदभिः ५,६,९,४
संवत्सरो वै वन्धी चितिः ५,६,१०,८
सं वषामि १,१,८,१

सं वरत्रा दधातन ४,२,५,१३
सं वर्चसा पयसा १,४,४४,३
संवर्षते स्वाहा ७,५,११,२५
सं वसापा सुवर्षिदा ४,१,३,५
सं वा एतस्य गृहे १,५,२,५
सं वा कर्मणा समिषा ३,२,११,४
संविद्योत्तमानाय स्वाहा ७,५,११,१७
संवेष्टाय शेषवेष्टाय ३,१,७,२
संवेष्टायोपवेष्टाय ७,५,५,४
संश्रियाय स्वाहा ७,३,२०,२१
संश्रोहोऽसि नीरोहोऽसि ३,५,२,१६
संश्रितं मे मया संश्रितं ४,१,१०,२
संश्रितं मे मयोदेवां ५,१,९,८
संश्रिष्टाय स्वाहा ७,३,२०,१६
संश्रया इ सौवर्चनसः १,७,२,१
संश्रमिषुवसे वृषन् २,६,११,१२;
४,४,४,१२

संश्रीदस्य महाः नाति ४,१,३,११
संश्रुषां वसुमी वद्रेः ४,१,५,८
सं स्पर्शयति रक्षताम् २,६,६,३;
६,२,१,११

संज्ञावमाणाः स्वेष्टाः १,१,१३,१४
संज्ञास्ये स्वाहा ७,१,११,५३
संज्ञितासि बिभक्षुः १,५,६,४
संज्ञितो विद्वत्सामा ३,४,७,३-४
संज्ञसकृत् सं माहिं २,६,९,४
संज्ञसकृद्व घति २,६,६,११
संज्ञसिपुतस्य गृह्णाति ६,६,१०,२
संज्ञाय इन्द्रमृतये ५,१,२,६
संज्ञायः सं वः २,६,११,१८,४,४,४,
११

सगरः ४,४,७,१८
संक्रयच्छावाकसामं ५,४,१२,६
संक्रन्द्येनागिमिषेण ४,६,४,२
संक्रोशान् प्राणैः ५,७,१४,४
संप्राप्ते संयत्तं होतव्याः ३,४,८,८
संजनीवर् शल्यं विह्वयन् ७,५,५,६
संजातवनस्यामा काले २,६,२,२०
सं जातो गर्भो जति ४,१,४,५,५,
१,५,१०

संज्ञासिर्विधानः ५,६,४,५
संज्ञास्योऽवावभिः ५,६,४,१
संज्ञाया जगुणीभिः ५,६,४,२
संज्ञाकृतभिः संज्ञविधासिः ४,३,४,६
संज्ञादेवेन स्वष्टा सोमं ६,५,८,३
संज्ञः सूर्य एतवोन ५,६,४,३
संज्ञोपा इन्द्र सगणो १,४,४२,१
संज्ञोपावक्षिना वृक्षोभिः ५,६,४,४
सं श्रेष्ठस्त्वान्ते प्रथ जोषय ४,१,७,२
संज्ञिहानाय स्वाहा ७,१,११,५४
संज्ञानमसि कामधारणं ४,२,४,३
सं ज्योतिषाऽमुष्य १,६,६,४,७,६,६
सटीकाय स्वा ४,४,६,१२
स ते जानाति सुमतिं १,२,१४,६
स तेजीयसा मनसा १,३,१४,१८
स ते माऽऽस्थात् १,१,२,१५
सत्यज्योतिष १,८,१३,१५
सत्यमसि सत्यस्य सत्यम् ७,१,२०,५
सत्यराजाऽन् १,८,१६,२०
सत्यम् १,८,१३,१७
सत्याऽऽशीरित्याह २,३,१,४
सत्याः सन्तु यजमागस्य ३,४,३,१३
सत्यस्यार्वाऽऽह यदक्रोशेन ७,५,८,२
स त्वं नो भान्ते २,५,१२,२३; ४,२,
११,२०

स त्वं नो नभसस्पते ३,३,८,६
स त्वमन्ते प्रतीकेन २,५,१२,२८
स त्वा युनक्तु ७,५,१३,२
सदसि सगमे भूयाः १,६,५,३,७,५,८
सदुत्तरेण ५,७,१२,५
सदवाय स्वाहा ७,३,१७,२२
स देवता वृत्राणिहृयं २,५,२,६
सदोऽस्यैति सुवर्गम् ६,६,१,३
सदो वै प्रसपन्तं पितरः ३,२,४,२८
सदोहविर्धोमिन एतेन ७,२,१,६
सद्यो दीक्षयन्ति सद्यः १,८,१८,१
सद्वती भवति सत्यम् ५,२,१,१२
सद्यमादो पुत्रिनीरुजः १,८,१२,५

स नः पावक दीर्घः १,३,१४,२६;
४,६,१,१०; ५,५,१०

स नः पितेव सूनेव १,५,६,७

स नो भुवनस्य पते ३,४,७,२२

संततमन्त्रः प्राणानाम् २,५,७,३

संततिर स्नातन्याम्ना ५,७,२३,२

सन्तरां मेखलाः समा ६,२,२,१२

संतापेभ्यः स्वाहा ७,४,२१,५

संतृणति तस्मात् संतृण्णाः ६,२,११,६

सं ते २,३,१४,१३; ५,१२,४; ३,१,
११,४

सं ते पथाः सि समु यन्तु ४,२,७,१३

सं ते प्राणो वायुना १,३,८,७; ६,३,
७,२

सं ते मनसा मनः सं १,३,१०,१

सं ते वायुमानीरिषा ४,१,४,१; ५,१,
५,२

सं ते वायुरिषाह ५,१,५,३

सं त्वमग्ने सूर्यस्य १,५,५,१९; ७,१६

सं त्वा नहामि पयसा ३,५,६,१

सं त्वा विशन्वोपजीरता ६,६,३,१८

सं त्वा सिञ्चामि यजुषा १,६,१,१

संदिताय स्वाहा ७,१,१९,१३

सं दीयमानाय स्वाहा ७,१,१९,१२

सं देवि देवोर्विद्या १,२,५,१३

सं दमस्ते मा छिन्मि यत् १,७,६,२

संघानेभ्यः स्वाहा ७,४,२१,८

सन्धां तु सं दधावहे २,४,१२,१०

सं नो देवो वसुभिः २,१,११,१०

स परमेष्ठी प्रजापतिम् ५,७,५,१३

स पृथिवीमुपासीत २,५,१,३

सप्तकपालो भवति २,२,५,१२

सप्त गृह्यन्ते सप्त वै ७,३,१०,६

सप्त ते अग्ने समिधः १,५,२,१४;

१,५,३,१४; ३,८; ४,१०; ४,६,

५,१४; ५,७,७,१८; ७,४,३

सप्तस्य स्वाहा ७,२,१७,७

सप्त त्वा हरितो गधे २,४,१४,१७

सप्तदशमिरस्तुवन ४,३,१०,९

सप्तदशभ्यः स्वाहा ७,२,११,१७;

१२,९,१४,८

सप्तदशरात्रो भवति ७,३,८,४

सप्तदश समिधेनीः ६,३,७,२

सप्तदश स्रोत्रं भवति १,८,१८,६

सप्तदशानु प्र्यात् २,५,१०,५

सप्तदशान्वह द्वादश ६,३,७,३

सप्तदशोऽग्निष्टोमः ७,२,५,१२; १४

सप्तदशो भवत्यक्षाघस्य ७,४,३,१०

सप्तभवति रुसगणाः २,३,१,१३; ५,५,
४,७,२७

सप्तभिरस्तुवत सप्तपथः ४,३,१०,४

सप्तभिर्दीक्षयति सप्त ५,१,९,२

सप्तभिर्धूपयति सप्त ५,१,७,१

सप्तभ्यः सतेभ्यः स्वाहा ७,२,१९,८

सप्तभ्यः स्वाहा ७,२,११,७; १२,४;

१४,३

सप्तमे पदे जुहोति ६,१,८,२

सप्तरात्रो भवति सप्त ७,२,२,२

सप्त बाह्विरिषाः पुरस्तात् ५,३,२,१३

सप्तविंशत्याऽस्तुवत ४,३,१०,१४

सप्त णूणीते सप्त प्राग्वाः ६,३,७,१३

सप्तमन्तोप दधाति ५,३,५,१५

सप्ताक्षरं प्रथमं गदम् ६,१,२,१८-१९

सप्तिरसि १,७,८,६

सप्तैतानि हवीः पि २,४,६,३

स प्रजापतिमुपाधावत् २,५,२,२

स प्रनवत् २,२,१२,७; ३,१४,१

स प्रथमः संकृतिविधकर्म ६,४,१०,३

सवाचस्ते मदं च २,२,१२,१६

स वोधि स्विर्मघवा ४,२,३,१५

सुन्दः ४,४,७,१७

समराः १,८,१३,१२

समनेयः प्रत्ययुक्तम् २,५,३,६-७

समन्तं बहन्तीभ्यः स्वाहा ७,४,१४,४

समन्ते पर्यवधति २,३,७,६

समन्वा यन्त्युप यन्ति २,५,१२,१६

समवाधिपिते सूर्ये ६,६,११,५

समहं त्रिर्धैः १,८,१६,३

समहमिन्द्रियेण वीर्येण १,८,१५,८

समहं प्रजया १,६,६,६; ७,६,९;

९,२९

समानं साम भवति ७,५,१,१३

समानप्रभृतयो भवन्ति ५,३,१,५

समानयत उपभृतः २,६,१,३

समानी याज्यानुवाक्ये २,३,८,४

समान्य कचो भवन्ति ७,५,४,१

समान्या जुहोति समानं ५,५,३,६

समापो बहिरगमत १,१,८,२

समाभ्यः स्वाहा ७,१,१५,१४

समायुषा सं प्रजया १,१,१०,१०

समानवृषजधराक् १,८,१४,१०

समाश्छन्दः ४,३,७,१६

समास्तवाग्म कृतवो ४,१,७,१;

५,१,८,१७

समितं सं कल्पेयात् ४,२,५,१

समितिरिषाह यस्मात् ५,२,४,२

समितं स्रवन्ति सतिः ४,२,९,२१

समिदम् १,४,४५,११

समिदिशामाशया नः ४,४,१२,१

समिधमा तिष्ठ गायत्री १,८,१३,१

समिध दधान्युत्तरासाम् २,६,९,२

समिधाऽग्निं दुवस्यत ४,२,३,४;

५,२,२,१२

समिधो यजति वसन्तम् २,६,१,१

समिधो यजत्यस्मिन् २,६,१,६

समिधो यजत्युपसः २,६,१,१

समिधो अग्ने जाहुन्तेत्याह २,५,८,१०

समिधो अग्ने मे वीक्षि १,६,६,७;

७,६,१०

समिधो अज्जम् रुदं ५,१,११,१

समिन्त्र णो मनसा नेपि १,४,४४,२

समिधयन्त्युपि जुहोति ६,६,२,१

समीची नामासि प्राची ५,५,१०,१

समुद्रं वा एतेनवारम् ७,५,३,३

समुद्रं वा एते न ज्ञवन्ते ७,५,१,४

समुद्रं वा नार्हेत्यच्छन्दः ५,२,६,३

समुद्रं गच्छ स्वाहा १,३,११,१;
६,४,१,६
समुद्रं छन्दः ४,३,१२,१४
समुद्रमुदरेण ५,७,१६,१०
समुद्रस्य स्वाऽवाक्या ४,६,१,३
समुद्रस्य बोधित्वा १,३,१३,६; ६,
४,३,११
समुद्रः क्षोत्थानाम् ३,४,५,१०
समुद्राय वयुनाय ४,६,१,१७
समुद्राय स्वाहा ७,२,२०,८
समुद्रियाम्यः स्वाहा ७,४,१३,१९
समुद्रे ते हृदयमस्त्वन्तः १,४,४५,५;
६,६,३,१७
समुद्रे त्वा नृमणा अस्त्वन्तः ४,२,२,३
समुद्रोऽवगतः ४,४,९,३१
समुद्रोऽसि भमस्वान् ४,७,१२,९,५,
४,२,१२
समुपहूय भक्षयामि ७,५,६,१०
समुप १४: संदग्ध १,८,७,८
समुष्णं चिन्वीत पञ्चकामः ५,४,११,७
समुष्णाव धति यया २,३,१३,१८
सं पश्यामि प्रजा १,५,६,१; ८,१
सं पृथक्पृथक्तावरीः १,१,३,८
सं प्र पृथक्पृथक्मनु सं ४,७,१३,१०;
५,७,७,४
संक्लवमानाय स्वाहा ७,५,११,५
संक्लुताय स्वाहा ७,५,११,६
संक्लोप्यते स्वाहा ७,५,११,४
सं ब्रह्मणा पृथक्स्व १,१,८,१४
सम्भरणक्षयोविः ४,३,८,९;
५,३,३,१३
सं मा सृजामि पयसा ४,७,१२,७
संमित १,८,१३,११
संमीकते स्वाहा ७,१,१९,३६
संमीलिताय स्वाहा ७,१,१९,३७
संमीकित्यते स्वाहा ७,१,१९,३५
सम्राट् दिशाः सहसाम्नी ४,४,१२,९
सम्राजानि क्रमातुः १,३,३,९
सम्राजसि प्रतीची ४,३,६,५,४,२,३

सम्राजसि आतुष्वहा १,३,२,८
स यक्षदस्य महिमानम् ४,१,८,५
स यक्षः प्रजापतिम् ५,७,५,१२
स यत्रयत्रावसत् ५,१,१,१३
स योजते अक्षयो ४,४,४,१४
सरस्वाम्यः स्वाहा ७,४,१३,८
सरस्वती जिह्वाग्ने ५,७,११,११
सरस्वती मज्ज्येभ्यः ३,२,४,१८
सरस्वते शुकः इषेतः ५,५,१२,४
सरस्वतो निपक्षतिः ५,७,२२,२
सरस्वत्यामि नो नेवि ७,२,७,९
सरस्वत्या भान्वेष वै ७,२,१,१०
सरस्वत्यै चरुः १,८,१,१३
सरस्वत्यै निपक्षतिः ५,७,२१,२
सरस्वत्यै पावकायै ७,३,१५,१२
सरस्वत्यै पूज्ये १,२,२,४; ६,१,२,५
सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा ७,३,१५,११
सरस्वत्यै सारिः इषेत ५,५,१२,३
सरस्वत्यै स्वाहा १,८,१३,२३; ७,१,
१४,४; १६,४; ३,१५,१०
सरीसृपेभ्यः स्वाहा १,८,१३,४३
सरूपाय स्वाहा ७,३,१८,१७
सर्णीकाय स्वा ४,४,६,१८
सर्वक्षीर्यमुप दधाति ५,२,९,१५
सर्पाणाः सप्तमी ५,७,२२,७
सर्पां गुदामिः ५,७,१७,३
सर्पिर्हृदिगन्धेन ५,७,२३,२
सर्पा वै जीर्यन्तोऽमन्यन्त १,५,४,२
सर्पिर्माषी पौर्बस्य ३,२,८,१४
सर्पिन्वान् भवति ३,४,८,२०
सर्वतः परि सृष्टि ६,३,४,८
सर्वतः परि हरति ६,४,२,१५
सर्वतो वायुमतीः ५,२,१०,१९
सर्वशुभो भवति सर्वस्य ७,४,५,६
सर्वैर्देवेन श्रीणाति ६,१,६,१८
सर्वस्वोऽतिरात्र उत्तमम् ५,४,१२,७
सर्वस्य प्रतिशीवरी १,४,४०,१
सर्वस्य वा एषा प्रायामितिः ५,३,१२,२
सर्वमयी स्वदने यः ५,१,३,८; ९,२

सर्वेभ्यो स्वाहा १,४,३५,१२; ७,१,
१३,१३; १४,११, १५,२२; १६,
११; १७,२२; १३,८४; २,१२,
३०; १२,२०; १३,१३; १४,२९;
१५,८; १६,७; १७,११; १८,६;
१९,१२; २०,१९; ३,१५,२२;
१६,५०; १७,२६; १८,२३; १९,
१२; २०,२३; ४,१४,१२; २१,
१४; २२,१२; ५,११,५०; १९,५१
सर्वा येन्द्रियो भवन्ति ७,५,८,६
सर्वाणि कपालान्यसि १,६,३,६
सर्वाणि छन्दांसि २,४,११,१
सर्वाणि छन्दांस्यनु २,५,१०,१४
सर्वाणि छन्दांस्यन्वाह ६,४,३,४
सर्वाणि वा पूर्वा रूपाणि ५,१,८,१३
सर्वाणि वा एष रूपाणि ५,५,१,७
सर्वाणि वै भूतानि १,७,५,९
सर्वाभ्यः स्वाहा ७,४,१,३,२०
सर्वाभ्यो वै देवताभ्यः ५,३,९,१
सर्वाभ्युर्माहि ४,४,७,२१
सर्वा बाधो वदन्ति ७,५,९,७
सर्वासां वा एतद्देवानां ३,५,९,३
सर्वासां वा एते प्रजानां ७,२,९,५
सर्वास्वर्गगुह्यमुप ६,१,९,११
सर्वेण वै यज्ञेन देवाः १,७,१,७
सर्वे वा अन्ये यूपाः पशुम् ३,६,४,१०
सर्वे वाता वरुणस्य १,८,१०,६
सर्वेषामभितमयन् २,३,६,६; ४,११,
१५
सर्वो वा एष यज्ञः २,४,११,५
सखिं छन्दः ४,३,१२,१५
सखिलः प्रकृतः ४,४,९,३२
सखिलाय स्वा ४,४,६,१७
स वनस्पतीनुपारीव २,५,१,४
सर्वेसर्वनेऽभि गुह्यंति ६,६,११,५
सविता त्वा प्रसवान् १,८,१०,२
सविता प्रसवान् ३,४,५,१३
सविता भूत्वा ४,४,९,३
सवितायः सहस्रियः २,४,५,२

सवितारं पुच्छेन ५,७,१५,५
 सवितुः पञ्चमी ५,७,२२,५
 सवितृपात्रेण वैश्वदेवं ६,५,७,५
 सवित्र आतिच्छन्दसाय ७,५,१४,७
 सवित्रे १,८,७,११
 सवित्रे स्वाहा १,८,१३,२२; ७,१,१४
 ५; १६,३
 स विष्णुश्रवा २,४,१२,६
 स वेद २,२,१२,४; ६,११,२१
 सवोऽग्निर्वरुणसवः ५,६,३,३
 सवीर्वाऽमुष्मिंल्लोके भवति ५,५,४,२
 स धितानस्तन्यतुः १,३,१४,१०
 सयुः छन्दः ४,३,१२,२४
 स सुपुमा स क्रन्वता २,३,१४,१६
 स सोमो नातिष्ठत क्षीम्यः ६,५,८,४
 स क्षीयः सादमुपासीत २,५,१,५
 सह प्रथमो गृह्यते ६,१,३,३
 सह रत्या नि वर्तस्य १,५,३,१०; ४
 २,१,९; ३,१२
 स हयवाजमर्त्य उतिकृ ४,१,११,२०
 सहस्र १,४,१४,९; ४,४,११,९
 सहसा जातान् प्र शुदा ४,३,१२,२
 सहसा जातानिति पश्चात् ५,३,५,२
 सहस्रस्य १,४,१४,१०; ४,४,११,१०
 सहस्रं वा जस्यै तत् २,४,१२,१५
 सहस्रं वै प्रति पुरुषः ५,२,९,५
 सहस्रतम्या वै यजमानः ७,१,७,१
 सहस्रतमस्य प्रतिगृहीते ७,१,७,७
 सहस्रवक्त्रा वि वयः १,१,२,९;
 ३,५,८; ६,३,३,७
 सहस्रस्य प्रतिमा अस्ति ४,४,११,१९
 सहस्रस्य प्रमा अस्ति ४,४,११,१८
 सहस्रस्य विमा अस्ति ४,४,११,२०
 सहस्रस्योन्वा अस्ति ४,४,११,२१
 सहस्राणि सहस्रया ४,५,१०,१२
 सहस्राणि सहस्रयाः ४,५,११,१
 सहस्राय स्वाहा ७,२,१९,११; २०,२
 सहस्रं वृत्तनाः सहस्रं ४,२,९,६
 साकं बहम प्र पत इयेनेन ४,२,६,१३

साकम्प्रस्थाधोयेन यजेत २,५,४,५
 साक्षादा एव देवान् २,५,५,२
 साम्रहणी भवति २,३,९,८
 सात्माऽन्तरिक्षः रोहति ५,३,६,७
 सात्माऽमुष्मिंल्लोके भवति ५,३,५,७; ४,१,४; ५,८,१०; ६,६,५
 सादयामि ३,५,६,७
 साऽऽदित्येभ्य एव ६,५,६,३
 सा द्वितीयमपचत् ६,५,६,२
 साध्वे स्वाहा ७,१,१७,११
 साधु ते यजमान देवता २,५,९,११
 साध्यानां पञ्चमी ५,७,१७,१०
 साध्या वै देवा अस्मिन् ६,३,५,१
 साध्या वै देवा यज्ञम् ६,३,४,२२
 साध्या वै देवाः सुवर्गकामाः ७,२,१,१
 साध्यामिकर्त्तव्यर्वाति १,३,१४,४
 सा नः प्रिया सुप्रवृत्तिः १,७,१,११
 सान्तपना इदं हविः ४,३,१३,१०
 सा प्राणेभ्योऽधि युषिषी ६,३,२,२
 साऽमवीदस्मै वै पितरौ ६,१,६,३
 साम कुडिकाभिः ५,७,१३,३
 सामन्यः स्वाहा ७,५,११,४४
 सा मा ज्योतिष्मन्तं लोके ७,१,७,२
 सा मा प्रतिष्ठां गमय ७,१,७,४
 सा मा सर्वान् पुण्यान् ७,१,७,३
 सा मे सत्याऽऽशीरस्य १,७,१,४
 साम्ना तनूपाः ४,४,८,१३
 सारङ्गाय स्वाहा ७,३,१८,४
 सारङ्गास्त्रयो म्रिचमाः ५,६,२२,२
 सारस्वतीमा लभेत ३,४,३,७
 सारस्वती मेयी ५,५,२२,२; २४,७
 सारस्वती मेयीमा २,१,२,११
 सारस्वतां होमो पुरस्तात् ३,५,१,७
 सा रोहिद्वं ह्यवा ६,१,६,१३
 सार्वसेनिःक्षीचयोऽकामयत ७,१,
 १०,३
 सा वा इयं सर्वैव वेदिः ६,२,४,७
 सा वा एषा त्रयाणाम् ३,४,३,२४
 सा वा एषा विजितिः २,४,२,३
 सा वा एषांनुष्टुप् ६,१,२,१६

सावित्रमुपवक्षमा २,१,६,३
 सावित्राणि जुहोति प्रसूते ५,१,१,१
 सावित्रियर्वा ह्यवा हविर्धाने ६,२,२,२
 सावित्रिया प्रति मुञ्चते ५,१,९,११
 सा वित्रांमृचमन्वाह ६,३,५,१०
 सा विराट् विक्रम्यातिष्ठत ७,३,२,२
 सा विश्वकर्मा १,१,३,७
 सा विश्वम्यवाः १,१,३,६
 सा विश्वायुः १,१,३,५
 साह्य एवास्मै वज्रं गृह्णाति ६,११,१०
 साहसं चिन्वीत प्रथमं ५,६,८,३
 साहसवता प्रोक्षति ५,४,२,१०
 साहसोऽसि सहस्राय ४,४,११,२२
 सिन्धौरासि महिषी १,२,१२,८; ६,
 २,७,५
 सिन्धीरासि रायस्योप १,२,१२,१९
 सिन्धीरासि सपत्नसाही १,२,१२,१७
 सिन्धीरासि सप्रजावनिः १,२,१२,१८
 सिन्धीरास्यादित्यवनिः १,२,१२,२०
 सिन्धीरस्या वह देवान् १,२,१२,२१
 सिन्धो नकुलो न्वाग्रसे ५,५,२१,५
 सिन्धो वयद्विद्विच्छन्दः ४,३,५,१५
 सिकता नि वपयेत्तत् ५,२,३,५
 सिकताभिः पूरयति ५,२,९,३
 सिताय स्वाहा ७,४,२२,१
 सिनीवालि ३,१,११,१५; ३,११,१७
 सिनीवाली सुकर्पा ४,१,५,३
 सिन्धुद्वन्द्वः ४,३,१२,१३
 सिन्धुरवमृथमवप्रय ४,४,९,३०
 सिन्धोः सिन्धुमारः ५,५,११,१०
 सीद स्वं मातुरस्या उपस्थे ४,१,२,१४;
 २,१,१३; ५,१,८,१८
 सीद होतरीत्याह देवताः ५,१,४,१८
 सीद होतः स्व उ लोके ३,५,११,६;
 ४,१,३,१०
 सीरा युष्मज्जित कवयः ४,२,५,१५
 सुकृता वा एतानि ५,४,१,७
 सुक्षितिः सुभूतिः ३,४,७,१६-१७
 सुक्षिप्तै स्वाहा ७,१,१७,१२

सुगन्धं नो वाजी स्वचिन्मि ४, ६, २, ११
सुजातो ज्योतिषा सह ४, १, ४, २, ५,
१, ५, ६

सुनामाणं १, ५, ११, १९, ७, १, ८, ८
सुपर्णं वस्ते सुगो अस्या ४, ६, ६, ११
सुपर्णः पार्जन्यः ५, ५, २१, १
सुपर्णसदृशि ४, ४, ७, ९
सुपर्णोऽसि गरुमान् ४, १, १०, १४-१५;
६, ५, ८; ५, १, १०, २०

सुपारा नो अस्तद्वो ६, १, ४, ११
सुपायः पवमानः ७, ५, २०, ८
सुपिप्पला ओषधयः ७, ५, २०, ४
सुपिप्पलाम्यस्वा १, २, २, १४, ३, ६, ९,
६, १, ३, १७; ३, ४, ६

सुसाय स्वाहा ७, १, १९, ४०
सुमजसस्वा अथ १, १, १०, ८, ३, ५,
६, ३

सुमजास्वाय त्वा गृह्णामि १, ६, १, ११
सुभगे काम्पीलवासिनि ७, ४, १९, २
सुभूरसि ओष्ठो रश्मीनाम् १, ६, ६, २;
७, ६, ३

सुभेषजं यथाऽसति १, ८, ६, ८
सुमङ्गला १, ८, १६, १९
सुमित्रा न जाय ओषधयः १, ४, ४५, ७
सुमेकः ४, ४, ७, २९
सुम्नह्वयं देवा ४, ६, ३, १२;
५, ४, ६, २२

सुम्नाय सुमिनीः १, ३, १२, ३
सुयुक्ताय स्वाहा ७, ४, २२, ७
सुरूपवर्षवर्णं पृथ्वीमा १, ६, ३, ३
सुरूपाय स्वाहा ७, ३, १८, १४
सुवः १, ६, २, ९; ७, ४, २०, ३
सुवरभि नि चरेयं १, १, ४, १४; ३, ४,
१४

सुवरसि सुवर्मे वण्ड ५, ७, ६, ५
सुवस्वचं गतः ४, ४, ९, ३३
सुवर्गं त्वा एते लोकं ६, २, ४, १; ७, ४
९, १

सुवर्गमेव लोकमेति ६, २, ६, १४

सुवर्गाय वा एतानि ३, २, १, ६, १, १
सुवर्गाय वा एते लोकाय ६, ५, ४, १
सुवर्गाय वा एष ५, ५, ४, १०; ७, १;
६, ८, १; ७, २, ६, ८, ४
सुवर्गाय वै लोकाय ५, ४, १०, १
सुवर्गो वै लोको नाकः ५, ३, ७, २
सुवर्गाय स्वाहा ७, १, ७, २०; १, २०,
६, ७; ४, २, १, ११

सुवर्देवाः अगन्मासुताः १, ७, ९, २८
सुवर्नं घर्मेः स्वाहा ५, ७, ५, ४
सुवर्नं ज्योतिः स्वाहा ५, ७, ५, ७
सुवर्नं शुक्रः स्वाहा ५, ७, ५, ६
सुवर्नं सूर्यः स्वाहा ५, ७, ५, ८
सुवर्नाकः स्वाहा ५, ७, ५, ५
सुवर्माजुरासुरः सूर्यं २, १, २, ४
सुवर्न्यो नापेक्षन्ते ४, ६, ५, ४; ५, ४,
७, ४

सुवर्तौ सुदुषा नः ४, ४, १२, १०
सुवर्दिदसि सुपर्मा मा ३, ३, १, ६
सुवर्दिदं वद् ४, ६, १, १७

सुवस्व १, ७, ९, १०
सुवाग्देव दुर्वा १, २, १३, २
सुवीर्याय त्वा गृह्णामि १, ६, १, ११
सुशर्मासि सुप्रतिष्ठानः १, ४, २६, १;
६, ५, ७, ७

सुलोका १, ८, १६, १८
सुपुष्पः सूर्यरश्मिभ्यः ३, ४, ७,
५-६

सुस्रजाय स्वाहा ७, ३, १७, २४
सुसंरथं त्वा वयं १, ८, ५, ६
सुसम्भृता त्वा १, १, २, ११
सुषाम्यः स्वाहा ७, ४, १३, ७
सुप्तसद्वोऽग्निः ७, ५, २०, ६
सुपस्था देवो वनस्पतिः १, २, २, १५
सुपस्थाना घोः ७, ५, २०, १
सुयते वा एष योऽग्निं ५, ६, ३, २
सुयते वा एषोऽग्नीनां ५, ६, २, १
सूर्यं पृथक् चरति ७, ४, १८, ४
सूर्यस्वचमः स्व १, ८, ११, ८
सूर्यं आजस्यिन् आजस्वी ३, ३, १, ५

सूर्यरश्मिर्दिकेयः ४, ६, ३, ८; ५, ४,
६, ११

सूर्यवर्तसः स्व १, ८, ११, ७
सूर्यः सन् तत्सुभिः ४, ४, ८, २२
सूर्यस्वा पुरस्तात् १, १, ११, १३
सूर्यस्य चक्षुराऽहम् १, १, ४, ५
सूर्याग्नी चक्षुर्वा ५, ७, १२, २
सूर्याचन्द्रमसौ युक्ताभ्याम् ५, ७, १९,
५

सूर्याय स्वाहा १, ८, १३, ३५; ७, १, १५,
४; १७, ६; २०, ३

सूर्येण घो ७, ३, १४, ६
सूर्येण स्वराट् ४, ४, ८, २
सूर्यो दिवः ३, ४, ५, ५
सूर्यो देवता ३, १, ६, ११; ४, ३, ७, २७
सूर्यो देवो त्रिविजयः ३, ३, २०, १
सूर्यो मा देवो दिव्यादहर् ३, १, ४, १४
सूर्यो मा देवो देवेभ्यः ३, ५, ५, १
सुजा त्रिदि दिवः २, ४, ८, ७; १०, ५
सुशील्य द्याति यथाऽष्टमः ५, ३, ८, ११
सेदग्ने अस्तु सुभगः १, २, १४, ७
सैनाऽग्नीकेन युविदम् ४, ३, १३, ५;
६, १, २२

सैन्यवीभ्यः स्वाहा ७, ४, १३, १८
सोऽग्निरजवीत् १, ५, १, २
सोऽग्निर्जोतः प्रजा ५, १, ४, २
सोऽग्निर्वेदिरजवीत् ६, २, ८, १
सोऽष्टमं तं देवा ६, ४, ७, ३
सोऽग्निमेतं प्रतिगृह्णन्ते २, ६, ८, १३
सोऽग्निमेतं प्राश्नन्ते २, ६, ८, १४
सोमं जायुषमा २, ३, १०, १२
सोमं ओषधीनाम् ३, ४, ५, १२
सोमं यजति रेत एव २, ६, १०, ५
सोमं राजानं वरुणम् १, ७, १०, ७
सोमं श्रीणन्ति पृथग् ५, ५, ६, ७
सोमः ३, २, ४, ४,
सोमं गच्छ स्वाहा १, ३, ११, ६, ६, ४,
१, ११
सोमं ते क्रीणामि १, २, ७, १
सोमप्रतीकाः पितरः १, ८, २१, ७

सोम यास्ते मयोमुचः ४,१,११,२
 सोमराजकेन्द्राव रोह १,३,१३,२
 सोमद्रिचिपि तमः १,२,७,६
 सोमश्चतुरक्षरेण १,७,११,४
 सोमस्य तनूरसि १,२,१,८; ६,१,१,
 १०
 सोमस्य तुषीया ५,७,२१,३
 सोमस्य स्वा घुम्नेन १,८,१४,७
 सोमस्य स्थिपिरासि १,८,१४,१
 सोमस्य राजः कुलुङ्गः ५,५,११,९
 सोमस्य वै राज्ञाऽर्धमासत्य ५,६,११
 सोमस्याऽऽसिध्वमसि १,२,१०,२
 सोमस्याह देवयज्यया १,६,४,२०;
 ७,४,१०
 सोमस्याहमुजिजिम् १,६,४,५
 सोमान् स्वरेण कृणुहि १,५,६,१३
 सोमापूयणा २,६,११,२२
 सोमापूयणा जनना १,८,२२,१८
 सोमापौष्णं त्रैतमा लभेत २,१,१,१०
 सोमापौष्णाः इवामलकामाः ५,६,
 १३,६
 सोमाय पितृमते १,८,५,१
 सोमाय राज्ञे त्रयः सारङ्गाः ५,६,
 १९,२
 सोमाय वनस्पतये १,८,१५,१५
 सोमाय वाजिने २,३,३,६
 सोमाय स्वराणेऽनोवाही ५,६,२१,१
 सोमाय स्वाहा १,८,१३,२१; ७,१,
 १४,२; १६,२; १७,५
 सोमाह्वयोवां पतं २,२,१०,१०
 सोमारुद्रा युवमेतामि १,८,२२,७
 सोमारुद्रा वि बृहत् १,८,२२,१६
 सोमारुद्रं चरं निर्वपेत् २,२,१०,७-९;
 ११
 सोऽमावास्यां प्रत्याऽगच्छत् २,५,३,
 १३
 सोमस्य तनूरसि तनुर्व ६,१,१,१०
 सोमेन स्वाऽऽतनमि १,१,३,९
 सोमे सोममसि गृह्णाति ६,५,७,६
 सोमैन्द्रा बन्धुलकामा ५,६,१५,६
 सोमो जिगाति गातुवित् १,३,४,५

सोमो देवता त्रिष्टुप् ३,१,६,७
 सोमो राजा वरुणो देवाः १,८,१४,६
 सोमो वै राजा दिवो ६,४,४,८
 सोमो वै सहस्रमबिन्द्व ७,१,६,१
 सोमोऽस्माकं माह्वणाना १,८,१०,४;
 १२,१६
 सोम्यं बन्धुमा लभेत २,१,२,१४;
 ३,८,१०
 सोम्यर्था प्र पादयति ६,३,२,१२
 सोम्यन् इवामाकं १,८,१,१२
 सोम्या व्यूहति सोमो ५,२,६,९
 सोम्याक्षयः पिशङ्गाः ५,६,१९,१
 सोम्याक्षयः स्थितिङ्गाः ५,६,१५,२
 सोरी बलाका ५,५,१६,१
 सोरीभ्यामृम्पां गार्हपत्ये ६,६,१,४
 सोरीर्नव जेता वसाः ५,६,२१,२
 सोर्यां चित्रवत्याऽवेक्षते ५,७,१,६
 सोर्यां जुहोति चक्षुरेव ५,५,३,४
 सोर्यां बलक्षः पेतवः ५,५,२३,६
 सोर्दाह्येन तनूयाः ४,४,८,८
 स्कन्धेभ्यः स्वाहा ७,३,१६,१८
 स्कन्धेभ्यः स्वाहा ७,३,२०,४
 स्नयते स्वाहा ७,५,११,१२
 स्नयन् वर्षन् भीमः २,४,७,५
 स्नयितुं निबोधेन ५,७,१२,८
 स्नायितुमनिरसि ४,४,६,७
 स्नयिष्यते स्वाहा ७,५,११,१८
 स्नय्यस्तुर्हरयेतावती २,६,४,३
 स्त्रीणं बहिः सुष्टरीमा ५,१,११,४
 स्तुतं शकं प्रतिगरं ७,३,११,७
 स्तुतस्य स्तुतमस्यूर्जं ३,२,७,२
 स्तुहि धुतं गर्तसर्वं ४,५,१०,८
 स्नेगान् वऽश्वम्भां ५,७,११,१
 स्तोमत्रयक्षिस्ता युवतस्य ४,१२,१२
 स्तोमानसत्वा २,२,१२,१२
 स्तोमेन वै देवा जसिन् ५,२,१,१५
 स्तोमेमिः ४,४,५,६
 स्त्रियस्तेन वरुचः स्त्रियः २,५,८,६
 स्वयिमोऽव याति ६,४,१,३
 स्वावराभ्यः स्वाहा ७,४,१३,१६

स्थिरो भव वोद्बहुग ४,१,४,६; ५,
 १,५,१३
 स्थूति यवाचितं १,८,१८,१५
 स्नावभ्यः स्वाहा ७,३,१६,४५; ४,
 २१,४; ५,१२,४१
 स्वर्धमातेनैते होतव्या ३,४,४,१५
 स्वयश्च कपालानि १,६,८,११
 स्वयः सस्त्रिर्विधनः स्वस्तिः ३,२,४,१
 स्वार्थं स्वा नाऽरात्यै १,१,४,१३
 स्वयेन वेदिसुदन्ति स्वाक्षेण ६,६,४,२
 स्वयो यूपा भवन्ति २,१,५,१४; ७,
 ११; ८,७
 स्त्रो वयमित्याहाऽऽस्मान् २,५,२,१०
 स्यन्दमानाभ्यः स्वाहा ७,४,१३,१५
 स्थानामा सीद सुपदाम् १,८,१६,५
 स्थानाऽसि सुपदा सुमेवा ७,१,७,९
 स्रजमुद्राणे १,८,१८,८
 स्त्रुषावुप दधाति ५,२,७,८
 स्त्रुवेणाऽऽचारमा धारयति ६,२,३,४
 स्वकृत इरिण उप ५,२,४,८
 स्वकृत इरिणे जुहोति ३,४,८,१३
 स्वगा वो देवाः सदनम् १,४,४४,५
 स्वधा पितृभ्यः १,१,११,७; ३,४,१२
 स्वधिचरणेय ७,५,२०,५
 स्वधिते मेनन् हिंसीः १,२,१,३;
 ३,५,५; २,११
 स्वधितेर्वृक्षस्य विभ्यतः ६,३,३,४
 स्वयवक्षमन्तरिक्ष ७,५,२०,७
 स्वयन्तं वै दीक्षित ६,१,४,१३
 स्वयते स्वाहा ७,१,१९,३९
 स्वयत्यते स्वाहा ७,१,१९,३८
 स्वयमातृणा उपधाव ५,७,६,७
 स्वयमातृणां च विकर्णी ५,३,७,९
 स्वयमातृणा भवति ५,२,५,१७,१३
 स्वयमातृणामुप दधाति ५,२,८,१;
 ३,२,३; ७,११
 स्वरादस्याभिमाहिदा १,३,२,२
 स्वरादस्तुदीची दिक् ४,३,६,६।
 ४,२,४

स्वस्ति नो दिवो अग्ने ४, ३, १३, ६
 स्वस्त्युचराणि १, २, १, ५
 स्वाङ्कृणोऽसि मधुमतीः १, ४, २, २;
 ३, २
 स्वाङ्कृणोऽसीत्याह माणम् ६, ४, ५, ६
 म्वाली नक्षत्रं यायुर्वेत्ता ४, ४, १०, १४
 स्वातां चित् सदेव १, ३, ८, ६; ६, ३,
 ६, १५
 स्वानुषत्सदः पितरः ४, ६, ६, ९
 स्वाह्नी स्वा स्वाहुना १, ८, २१, १
 स्वान भ्राज्राङ्घ्रारे बम्भारे १, २, ७, २
 स्वान भ्राजिस्थाहैते वा ६, १, १०, ९
 स्वाधेकोऽस्यश्रेया जेतुर्णां १, ३, ६, ७
 स्वाहाकारं यजति याचम् २, ६, १, ४
 स्वाहाकृतीभ्यः प्रेषेति ६, ३, २, १८
 स्वाहा स्वा सुभवः १, ४, २, ५; ३, ५
 स्वाहा देवेभ्यः ३, १, ४, १५
 स्वाहा धावापृथिवीभ्याम् १, २, २, १८
 स्वाहाऽधिमाधीत्याय ७, ३, १५, १
 स्वाहाऽऽधीतं मनसे स्वाहा ७, ३, १५, २
 स्वाहा नमो य इदं १, ८, १, ५
 स्वाहा प्रजापतये ७, १, १२, ४
 स्वाहा मनः प्रजापतये ७, ३, १५, ३
 स्वाहा यज्ञं मनसा १, २, २, १७; ६, १,
 ४, ४,
 स्वाहा यज्ञं वातात् १, २, २, २०
 स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्यः ७, १, १२, ५
 स्वाहा सर्वाभ्यो देवताभ्यः ७, १, १२, ६
 स्वाधेन्वामिभ्याम् ७, १, १२, ३
 स्वाहोरोरन्तरिक्षाय १, २, २, १२
 स्वाहोऽर्ध्वनमसं मातुर् १, ३, १, १९;
 ६, ३, २, २०
 स्वे द्यौः दक्षपित्रे ४, ३, ४, २

हस्तः रक्षः १, ८, ७, १६
 हस्तः अचिपद्भ्यः १, ८, १५, १८;
 ४, १, १, १६
 हस्तैरिव साक्षिभिः ३, ४, ११, १०
 हस्तो वृका वृषव रताः ५, ५, २१, २
 हन्म्यान् स्वाहा ७, ३, १६, २
 हन् वा एते यज्ञस्य ६, २, ११, १२
 हयोऽसि मम भोगाय १, २, ३, ११
 हराताया तनूः १, २, ११, ७
 हरिणो मातुतः ५, ५, १९, ३
 हरिभ्यां स्वेन्मा दवतां १, ६, ४, १६
 हरिमाणं यजन्ता १, ७, २३, ४
 हरिरसि हारियोजनः १, ४, २८, १
 हरिवच्छस्यता दन्तस्य ३, ६, ११, ११
 हरीः स्य हवोर्वाजाः १, ४, २८, २
 हवीक्षणां पापवातेन ५, ७, २३, ५
 हविर्निरूप्यमाणम् १, ६, ८, १३
 हविष्कृतो वा पृथ यः ५, ७, ६, १३
 हरिन्मती रिता आपः १, ३, १२, १;
 ६, ४, २, १०
 हविष्मिधनं पूर्वम् ७, १, ४, ८
 हविष्माद् अस्तु सूर्यः ६, ४, २, ११
 हव्यवाडग्निरजरः ३, ४, ११, २
 हव्या ते स्वदन्तामित्याह ३, ३, ६, ६
 हस्तं भाषाय सविता ४, १, १, १३
 हस्तो नक्षत्रं सविता ४, ४, १०, १२
 हिन्व मे गात्रा हरिः ३, २, ५, ९
 हिमवतो हस्ती ५, ५, ११, ११
 हिमस्य स्वा जरायुणा ४, ६, १, ४
 हिमाय स्वाहा ७, १, १७, १६
 हिरण्यं दाम दक्षिणा २, ४, १३, २
 हिरण्यं पुरुषम् ५, २, ७, ५

हिरण्यकेको रजसः-३, १, ११, २०
 हिरण्यगर्जः २, २, १२, १; ४, १, ८, १३
 २, ८, ५; ५, ५, १, ६
 हिरण्यं उभयः ४, ३, ७, २१
 हिरण्यं ददाति ज्योतिः ५, ७, ५, ३;
 ६, ६, १, १६
 हिरण्यं ददाति तेजः २, ४, ११, १६
 हिरण्यपाणिमूषये १, ४, २५, १; २, २,
 १२, ९
 हिरण्यपार्श्वं भयोः पूर्णं ५, ७, १, ५
 हिरण्यमभि ध्वनिस्वस्त्यं ६, ६, १०, ८
 हिरण्यमवधाय गृह्णाति ३, २, ३, ५
 हिरण्यमूर्ध्नी भवति ५, ५, ३, ८
 हिरण्यवर्णाङ्गुलितां १, ८, १२, २०
 हिरण्यवर्णाः अक्षयः ५, ३, १, १
 हिरण्यमङ्गोऽयो अस्य ४, ६, ७, ९
 हिरण्यान् घृतं निरिषवति २, ३, ११, ९
 हिरण्येष्ट ता उप दधाति ५, ७, ९, ६
 हुतः स्तोको हुतः १, १, ३, ४
 हुतादो वा अन्ये देवाः ५, ४, ५, ४
 ५, १०, १४
 हुताव स्वाहा ५, ७, २०, १४, ७, ४, १६,
 ९
 हुवे वातस्वने कविम् ३, १, ११, ३५
 हुवस्याग्नेऽव रात्यय ५, ३, १०, १०
 हुवे स्वा मनसे स्वा दिवं १, ३, १३, १
 हुवयो नाम स्व तेषां ५, ५, १०, ८
 हुमन्तसिक्किरावृत्तां १, ६, २, ८
 हुताऽवधुर्वावया भूमिम् ४, ६, ८, ५
 हुतोर्धिष्णिय उप दधाति ५, ४, ११, ११
 हुतावृत्तान्वाजां ६, ३, ११, १६
 हुताहुनीभ्यः स्वाहा ७, ४, १३, १३
 दधाभ्यः स्वाहा ७, ४, १३, ६

